

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

عزیز ما صاب
الربا

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

حلاوة
الحياة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چهل حدیث

نویسنده:

آیت الله سید روح الله موسوی امام خمینی

ناشر چاپی:

موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۳	شرح اربعین حدیث امام خمینی رحمه الله علیه
۱۳	مشخصات کتاب
۱۴	مقدمه ناشر
۱۸	مقدمه
۱۹	الحدیث الاول
۱۹	حدیث اول
۲۲	مقام اول : نشئه ملک و ظاهر
۲۲	فصل ، اشاره به مقام اول نفس
۲۳	فصل ، در تفکر است
۲۶	فصل ، در عزم است
۲۷	فصل ، اهمیت عزم در ترک معاصی و انجام تکالیف
۲۸	فصل ، در مشارطه و مراقبه و محاسبه است
۳۰	فصل ، در تذکر است
۳۴	مقام دوم : نشئه باطن و ملکوت
۳۴	نشئه باطن و ملکوت
۳۷	فصل ، در اشاره به بعضی قوای باطنیه است
۴۰	فصل ، در بیان جلوگیری انبیا از اطلاق طبیعت
۴۱	فصل ، در بیان ضبط خیال است
۴۳	فصل ، در موازنه است
۵۲	حاصل ترجمه حدیث شریف این است که
۵۴	فصل ، در معالجه مفاسد اخلاقیه
۵۷	فصل ، علاج مفاسد اخلاقی
۵۸	الحدیث الثانی
۵۸	حدیث دوم
۵۹	در معنی ریا و درجات آن
۶۰	مقام اول : ریا در عقاید
۶۰	فصل ، بحث در حقیقت ریا
۶۲	فصل ، در بیان آنکه علم غیر از ایمان است
۶۴	فصل ، در وخامت امر ریا
۶۵	فصل ، یک تنبیه علمی برای قلع ماده ریا
۷۰	فصل ، در دعوت به اخلاص است
۷۴	مقام دوم : ریا در اخلاق و ملکات باطنی
۷۴	فصل اول
۷۶	فصل دوم
۷۸	مقام سوم : ریا در اعمال
۷۸	اشاره
۷۹	فصل ، در دقت امر ریا
۸۵	فصل ، در دعوت به اخلاص است
۹۲	فصل ، در بیان حدیث علوی

۹۷	الحديث الثالث
۹۷	حدیث سوم
۹۹	فصل ، در مراتب عجب
۱۰۳	فصل ، در اینکه اهل فساد نیز گاهی عجب به فساد می کنند
۱۰۵	فصل ، در بیان آن که مکاید شیطان از روی میران است
۱۰۷	فصل ، در مفاسد عجب است
۱۱۳	فصل ، در بیان آنکه منشاء عجب حب نفس است
۱۲۲	الحديث الرابع
۱۲۲	حدیث چهارم
۱۲۵	فصل در بیان درجات کبر است
۱۲۷	فصل ، در سبب اصلی تکبر است
۱۳۳	فصل ، در مفاسد کبر است
۱۴۰	فصل ، در بیان بعضی از موجبات کبر است
۱۴۶	فصل ، در بیان علاج تکبر است
۱۴۶	قسمت اول
۱۵۳	قسمت دوم
۱۵۹	فصل ، در این که حسد گاهی مبداء تکبر است
۱۶۰	الحديث الخامس
۱۶۰	حدیث پنجم
۱۶۳	فصل ، در ذکر بعضی از موجبات حسد است
۱۶۴	فصل ، در بعضی از مفاسد حسد است
۱۷۴	فصل ، در بیان علاج عملی حسد است
۱۷۶	فصل ، در ذکر حدیث رفع
۱۷۷	الحديث السادس
۱۷۷	حدیث ششم
۱۷۹	فصل ، بیان کلام مولانا مجلس (ره) در حقیقت دنیا مذمومه
۱۸۲	فصل ، در بیان سبب زیاد شدن حب دنیا
۱۸۵	فصل ، در بیان تاثیر حظوظ دنیویه در قلب و مفاسد آن
۱۹۱	فصل : فطرت کمال طلبی و عشق جیبی به جمیل مطلق
۱۹۵	الحديث السابع
۱۹۵	حدیث هفتم
۱۹۷	فصل ، در بیان فواید قوه غضبیه
۱۹۹	فصل ، در بیان مذمت افراط (در) غضب
۲۰۶	فصل ، در بیان علاج غضب در حال اشتعال آن
۲۰۹	فصل ، در بیان علاج غضب است به قلع اسباب آن
۲۱۲	الحديث الثامن
۲۱۲	حدیث هشتم
۲۱۵	فصل ، در بیان مفاسد عصبیت است
۲۱۷	فصل ، در بیان صورت ملکوتیه عصبیت
۲۲۲	فصل ، در عصبیت های اهل علم است
۲۲۴	الحديث التاسع

۲۲۴	حدیث نهم
۲۲۵	فصل ، در بیان مراتب نفاق است
۲۲۷	فصل : صورت ملکوتی نفاق
۲۲۹	فصل ، در علاج نفاق است
۲۳۱	فصل ، در بیان بعضی اقسام نفاق است
۲۳۷	الحدیث العاشر
۲۳۷	حدیث دهم
۲۳۹	مقام اول : در ذم اتباع هوای نفس و در آن چندفصل است
۲۳۹	فصل ، در بیان آنکه انسان در ابتداء امر حیوالبفعل است
۲۴۲	فصل ، در ذم اتباع هوی است
۲۴۷	فصل ، در تعداد هواهای نفسانیه است
۲۴۸	مقام دوم : در بیان ذم طول امل است و در آن دو فصل است
۲۴۸	فصل ، در بیان آنکه طول امل موجب نسیان آخرت است
۲۵۰	فصل : سفر پر خطر و ضرورت زاد و راحله
۲۵۳	الحدیث الحادی عشر
۲۵۳	حدیث یازدهم
۲۵۴	فصل ، در معنی فطرت است
۲۵۵	فصل ، در تشخیص احکام فطرت است
۲۵۶	فصل ، در اشاره اجمالی به احکام فطریات
۲۵۶	اشاره
۲۵۷	مقام اول : در بیان آنکه اصل وجود مبدأ متعالج و علا از فطریات است
۲۶۲	مقام دوم : در بیان آنکه توحید حق و دیگر صفات او فطری است
۲۶۴	مقام سوم : در بیان آنکه معاد از فطریات است
۲۶۶	الحدیث الثانی عشر
۲۶۶	حدیث دوازدهم
۲۶۹	فصل ، در بیان فضیلت تفکر است
۲۷۶	فصل ، در تفکر در مصنوع است
۲۸۱	فصل ، در تفکر در احوال نفس است
۲۸۸	فصل ، در فضیلت بیداری شب است
۲۹۴	فصل ، در بیان تقوی است
۲۹۵	فصل ، در بیان تقوای عامه
۳۰۰	الحدیث الثالث عشر
۳۰۰	حدیث سیزدهم
۳۰۲	فصل ، در بیان معانی توکل است و درجات آن
۳۰۷	فصل ، در بیان فرق بین توکل و رضاست
۳۰۸	فصل ، در فرق بین تفویض و توکل و ثقه
۳۱۰	الحدیث الرابع عشر
۳۱۰	حدیث چهاردهم
۳۱۲	فصل ، در بیان انسان عارف را دو نظر است
۳۲۰	فصل ، در فرق بین رجا و غرور است
۳۲۳	فصل ، در لمیت موازنه خوف و رجا

۳۲۶	حدیث ا لخاص عشر
۳۲۶	حدیث پانزدهم
۳۲۹	فصل، در بیان معنی امتحان و نتیجه آن و چگونگی نسبت آن...
۳۳۲	فصل ، در بیان نکته شدت ابتلاء انبیاء و اوصیاء و مؤمنین
۳۳۸	فصل : ابتلای انبیاء به امراض جسمانی
۳۴۲	فصل ، در بیان آنکه دنیا دار ثواب و عقاب حق تعالی نیست
۳۴۵	الحدیث السادس عشر
۳۴۵	حدیث شانزدهم
۳۵۲	فصل :بیروی شهوات مانع تحصیل مقدمات معنوی است
۳۵۶	فصل ، در معنای صبر در بیان آنکه صبر نتیجه حریت از قید نفس است
۳۵۹	فصل ، در نتایج صبر است
۳۶۴	فصل ، در درجات صبر
۳۶۷	فصل ، در بیان درجات صبر اهل معرفت
۳۶۹	الحدیث السابع عشر
۳۶۹	حدیث هفدهم
۳۷۰	در حقیقت توبه است
۳۷۱	فصل ، دشواری توبه و جبران معاصی
۳۷۵	فصل ، در ارکان توبه
۳۷۸	فصل ، در شرایط توبه است
۳۸۵	فصل ، در نتیجه استغفار
۳۸۶	فصل ، در تفسیر توبه نضوح
۳۸۹	الحدیث الثامن عشر
۳۸۹	حدیث هجدهم
۳۹۱	در احاطه قیومی حق تعالی
۳۹۳	فصل : به یاد خدا بودن بنده ، سبب به یاد بنده بودن خدا می شود
۳۹۵	فصل ، در فرق بین منزل تفکر و تذکر است
۳۹۷	فصل، در بیان آنکه ذکر تام آن است که حکمش به تمام مملکت سرایت کند
۴۰۰	فصل ، در ذکر بعض احادیث در فضیلت ذکر خدا
۴۰۲	الحدیث التاسع عشر
۴۰۲	حدیث نوزدهم
۴۰۴	فصل ، در تعریف غیبت است
۴۰۸	فصل : بزرگی گناه غیبت و تبعات آن
۴۰۸	قسمت اول
۴۱۳	قسمت دوم
۴۱۸	فصل ، در بیان ضررهای اجتماعی غیبت
۴۲۱	فصل ، در بیان علاج این بویقه است
۴۲۵	فصل ، در بیان آنکه ترک غیبت در موارد جایز اولی است
۴۲۷	فصل ، در بیان آنکه استماع غیبت حرام است
۴۳۳	الحدیث العشرون
۴۳۳	حدیث بیستم
۴۳۵	فصل : معنای ابتلاء و امتحان حق تعالی

۴۳۸	فصل . در بیان آنکه خشیت و نیت صادقه موجب صواب عمل است
۴۴۴	فصل . در تعریف اخلاص
۴۴۶	فصل . در بیان اخلاص بعد از عمل است
۴۵۲	الحديث الحادى و العشرون
۴۵۲	حدیث بیست و یکم
۴۵۹	فصل . در توجیه عرفانی از آیه شریفه
۴۶۲	فصل . در حقیقت شکر است
۴۶۵	فصل . در چگونگی شکر است
۴۷۲	فصل : احادیث در باب عبادت پیامبر(ص)
۴۷۵	الحديث الثانى و العشرون
۴۷۵	حدیث بیست و دوم
۴۸۳	فصل : حقیقت بهشت و جهنم
۴۸۶	فصل : مغرور ساختن شیطان انسان را به رحمت واسعه حق
۴۸۸	الحديث الثالث و العشرون
۴۸۸	حدیث بیست و سوم
۴۹۵	فصل : اشاره به اینکه علم از مبادی غیبی به نفس متعلم القا می گردد
۵۰۰	فصل : احادیث در ذکر مفاسد مرآه
۵۰۵	فصل : نشانه های فریبکار جاه طلب
۵۰۹	فصل : نشانه های صاحبان عقل و فقه
۵۱۰	الحديث الرابع و العشرون
۵۱۰	حدیث بیست و چهارم
۵۱۳	فصل : نشأت وجودی انسان و علوم مناسب با این نشأت
۵۲۰	فصل : تطبیق حدیث نبوی ((العلم ...)) با علوم سه گانه
۵۲۳	فصل : بیان شاه آبادی ره در معنای آیه محکمه و تعبیر غلم عقاید به ((آیه))
۵۲۷	فصل : تطبیق حدیث نبوی با کلام غزالی در تقسیم علوم توسط ملاصدرا
۵۲۹	فصل : اندراج بسیاری از علوم ذل علوم سه گانه
۵۳۱	الحديث الخامس و العشرون
۵۳۱	حدیث بیست و پنجم
۵۳۱	قسمت اول
۵۳۶	قسمت دوم
۵۴۱	فصل : علاج وسوسه
۵۴۶	الحديث السادس و العشرون
۵۴۶	حدیث بیست و ششم
۵۴۷	فصل . در بیان آنکه کسی که سلوک طریق علم کند حق تعالی او را سلوک طریق جنت دهد
۵۵۴	فصل : در بیان آنکه تمام سکنه آسمان و زمین استغفار می کنند برای طالب علم
۵۶۰	فصل . در بیان آنکه علما ورثه انبیا علیهم السلام هستند
۵۶۱	الحديث السابع و العشرون
۵۶۱	حدیث بیست و هفتم
۵۶۳	فصل : فراغت وقت و قلب در عبادت
۵۷۳	فصل : مراتب حضور قلب
۵۸۰	فصل : راه تحصیل حضور قلب

۵۹۱	فصل ، در بیان آنکه تفرغ برای عبادت موجب غنای قلب شود
۵۹۶	الحديث الثامن والعشرون
۵۹۶	حديث بيست و هشتم
۵۹۹	فصل ، در لقاء الله و کیفیت آن است
۶۰۶	فصل: در بیان آنکه در وقت مردن بعضی از احوال غیب بر او مکتشف شود
۶۱۵	فصل ، در معنی حب و بغض حق تعالی است
۶۱۷	الحديث التاسع والعشرون
۶۱۷	حديث بيست و نهم
۶۲۰	مقدمه
۶۲۳	فصل ، در مفاسد دروغ است
۶۲۷	فصل ، در حقیقت ورع و مراتب آن
۶۲۷	قسمت اول
۶۳۳	قسمت دوم
۶۴۰	فصل ، در بیان خوف از حق تعالی
۶۴۸	فصل ، در بیان عدد نوافل
۶۴۸	اشاره
۶۵۱	در بین فضیلت صدقه است
۶۵۷	در بیان یکی از اسرار صدقه
۶۶۰	فصل ، در فضیلت نماز شب
۶۶۵	فصل ، در فضیلت تلاوت قرآن است
۶۶۵	توضیح
۶۶۸	در بیان آنکه عبادت در جوان تاءثیر کند
۶۶۹	در آداب قرائت است
۶۷۱	در اخلاصی در قرائت است
۶۷۵	در معنی ترتیل است
۶۷۷	فصل ، در بیان رفع ید در نماز و تقلیب آن است
۶۸۳	فصل ، در فضیلت مسواک است
۶۸۵	فصل ، در بیان مبادی محاسن اخلاق و مساوی آن
۶۹۲	الحديث الثلاثون
۶۹۲	حديث سی ام
۶۹۵	مقدمه : در ترغیب به اصلاح قلب
۶۹۶	فصل ، در بیان آنکه تقسیم قلوب راجع به چه چیز است
۶۹۹	فصل ، در بیان حالات قلوب است
۷۰۹	الحديث الحادی و الثلاثون
۷۰۹	حديث سی و یکم
۷۱۲	فصل ، در بیان مراد از عدم توصیف حق
۷۱۷	فصل ، در بیان آنکه علم به حقیقت روحانیت انبیا و اولیا به قدم فکرحاصل نشود
۷۲۰	فصل در این فقره از حدیث شریف که می فرماید...
۷۲۲	فصل ، در بیان معنی تفویض امر به رسول خدا، صلی الله علیه و آله و سلم
۷۲۷	فصل ، در اشاره به مقامات ائمه ، علیهم السلام ، است
۷۳۰	فصل ، در بیان آنکه ایمان به وصف نیاید

۷۳۲	.....	الحديث الثاني و الثلاثون
۷۳۲	.....	حديث سي و دوم
۷۳۴	.....	فصل
۷۳۷	.....	فصل ، در علامتهای صحت يقين است
۷۴۰	.....	فصل ، در نقل كلام معتزله و اشاعره و اشاره به مذهب حق
۷۴۲	.....	فصل : در بيان آنکه روح و راحت را حق تعالی در يقين و رضا قرار داده...
۷۴۴	.....	الحديث الثالث و الثلاثون
۷۴۴	.....	حديث سي و سوم
۷۴۶	.....	فصل ، در بيان جمع اخباری که حث بر عبادات و ترک معاصی نموده...
۷۴۶	.....	قسمت اول
۷۵۲	.....	قسمت دوم
۷۵۹	.....	فصل ، در بيان آنکه ولایت اهل بيت شرط قبولی اعمال است
۷۶۲	.....	الحديث الرابع و الثلاثون
۷۶۲	.....	حديث سي و چهارم
۷۶۸	.....	فصل ، در بيان توجیهاتی است که از نسبت تردید به حق شده
۷۷۴	.....	فصل ، در بيان آنکه حق تعالی با فقر و غنا و غیر اینها اصلاح حال مؤمنین فرماید
۷۷۴	.....	فصل در بيان قرب فرائض و نوافل و نتیجه آن به حسب طریقه اهل ذوق و سلوک بدان که از برای سالک الی الله و مهاجر از بیت مظلمه نفس به سوی کعبه حقیقی یک سفر روحانی و سلوک عرفانی است که مبداء آن مسافت بیت نفس و انانیت است ، و منازل آن ، مراتب تعینات آفاقی و انا
۷۸۰	.....	فصل ، در نقل كلام شيخ اجل بهایی است
۷۸۲	.....	تتمه
۷۸۳	.....	الحديث الخامس و الثلاثون
۷۸۳	.....	حديث سي و پنجم
۷۸۴	.....	فصل ، در بيان آنکه برای اسماء حق دو مقام است
۷۸۶	.....	فصل ، در اشاره به مسئله جبر و تفویض
۷۹۰	.....	فصل، در بيان آنکه حق تعالی سؤال نشود از آنچه بکند و دیگر موجودات سؤال شوند
۷۹۲	.....	الحديث السادس و الثلاثون
۷۹۲	.....	حديث سي و ششم
۷۹۴	.....	فصل ، در بيان عينیت صفات حق یا ذات است
۸۰۰	.....	فصل ، در بيان علم قبل از ایجاد است
۸۰۳	.....	فصل ، در معنی سمع و بصر حق است
۸۰۸	.....	فصل ، در بيان کیفیت تعلق علم حق بر معلومات است
۸۱۰	.....	فصل ، در بيان میزان صفات ثبوتیه و سلبيه است
۸۱۴	.....	الحديث السابع و الثلاثون
۸۱۴	.....	حديث سي و هفتم
۸۱۷	.....	فصل ، در بيان مراد از اءعرفوا الله بالله
۸۲۵	.....	الحديث الثامن و الثلاثون
۸۲۵	.....	حديث سي و هشتم
۸۳۱	.....	فصل ، در بيان آنکه آدم مظهر تام الهی و اسم اعظم حق جل و علاست
۸۳۴	.....	الحديث التاسع و الثلاثون
۸۳۴	.....	حديث سي و نهم
۸۴۰	.....	فصل ، در بيان آنکه هر یک از خیر و شر متعلق ایجاد و خلقت گردند...
۸۴۳	.....	فصل ، در کیفیت اجرای حق خیرات و شرور را به دست بندگان

۸۴۸	.....	الحديث الموقفي للاربعين
۸۴۸	.....	حديث چهلیم
۸۵۰	.....	فصل ، در اشاره اجمالیه به تفسیر سوره مبارکه توحید
۸۵۶	.....	فصل ، در اشاره اجمالیه به تفسیر آیات شریفه سوره حدید تا علیم بذات الصدور است
۸۶۷	.....	پی نوشتها
۸۶۷	.....	۲۵تا۱
۸۷۶	.....	۵۷تا۲۵
۸۸۵	.....	۱۱۷تا۵۸
۸۹۳	.....	۱۷۷تا۱۱۸
۹۰۲	.....	۲۶۵تا۱۷۷
۹۱۱	.....	۳۳۱تا۲۶۶
۹۲۰	.....	۴۲۲تا۳۳۲
۹۲۹	.....	۵۰۲تا۴۲۳
۹۳۸	.....	۵۷۳تا۵۰۳
۹۴۷	.....	۶۷۳تا۵۷۴
۹۵۶	.....	۷۵۴تا۶۷۴
۹۶۶	.....	۸۲۷تا۷۵۵
۹۷۴	.....	۹۲۱تا۸۲۸
۹۸۴	.....	۹۷۴تا۹۲۲
۹۹۳	.....	۱۰۱۶تا۹۷۵
۱۰۰۱	.....	۱۰۸۹تا۱۰۱۷
۱۰۱۰	.....	۱۱۴۵تا۱۰۹۰
۱۰۱۸	.....	۱۲۳۱تا۱۱۴۶
۱۰۲۷	.....	۱۲۹۹تا۱۲۳۲
۱۰۳۵	.....	درباره مرکز

سرشناسه: خمینی روح الله رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۶۸. عنوان قراردادی: اربعین. شرح عنوان و نام پدیدآور: شرح چهل حدیث (اربعین حدیث امام خمینی سلام الله علیه موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی س. وضعیت ویراست: [ویراست ۲]. مشخصات نشر: تهران موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی س ۱۳۷۱. مشخصات ظاهری: ۸۰۰ ص: نمونه فروست: کوثر شابک: ۴۰۰۰۰ ریال: چاپ سی و یکم ۹۶۴-۳۳۵۰-۱۱-۸؛ ۴۵۰۰ ریال (چاپ دوم)؛ ۵۲۰۰ ریال (چاپ سوم)؛ ۵۲۰۰ ریال (چاپ چهارم)؛ ۱۶۰۰۰ ریال (چاپ بیست و دوم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (چاپ سی و چهارم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (چاپ سی و هفتم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (چاپ سی و نهم)؛ ۵۵۰۰۰ ریال (چاپ چهل و دوم) یادداشت: چاپ دوم زمستان ۱۳۷۱. یادداشت: چاپ سوم ۱۳۷۲. یادداشت: چاپ چهارم بهار ۱۳۷۳. یادداشت: چاپ بیست و دوم تابستان ۱۳۷۹. یادداشت: چاپ سی و یکم: ۱۳۸۳. یادداشت: چاپ سی و چهارم: ۱۳۸۴. یادداشت: چاپ سی و هفتم: ۱۳۸۵. یادداشت: چاپ سی و نهم: ۱۳۸۶. یادداشت: چاپ چهل و دوم: ۱۳۸۶. یادداشت: کتابنامه موضوع: خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۶۸. اربعین -- نقد و تفسیر موضوع: اربعینات -- قرن ۱۴ موضوع: احادیث شیعه -- قرن ۱۴ شناسه افزوده: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س) رده بندی کنگره: BP۱۴۳/۹ / الف ۷۱۲۰۲۴ خ ۸ ۱۷۳۱ رده بندی دیویی: ۸۱۲/۷۹۲ شماره کتابشناسی

مقدمه ناشر

چهل حدیث یکی دیگر از آثار ضمیر فیض پذیر عارف و عالم ربانی ، حضرت امام خمینی سلام الله علیه ، است . معظم له این کتاب را در شرح و بیان چهل حدیث از احادیث موروث از معصومان نگاشته اند. سنت اربعین نویسی از قدیم الایام در میان علمای دین معمول بوده است ، و حضرت امام نیز برای مسلوک داشتن سنت سلف بر عهده گرفته بودند که کتابی در این زمینه تصنیف کنند. مطاوی کتاب همه در تفحص از حقیقت اخباری از پیشوایان معصوم دین و سرشار از تذکرات اخلاقی و نکات عرفانی و حکمی است .

اربعین (چهل حدیث) عنوان کتابهایی است که معمولاً در بردارنده ۴۰ حدیث است ؛ یا آنکه ۴۰ باب است در حدیث . تالیف اربعینیات ظاهراً از قرن چهارم هجری معمول شده و در کتابهای عربی به کتب الاربعینیات معروف است . بنای اربعینیات حدیث مشهوری است که در طرق کثیر روایت شده ، و آن حدیث چنین است : من حفظ علی امتی اربعین حدیثا فی اءمردینها، بعثه الله تعالی یوم القیامه فی زمره الفقهاء و العلماء. کسانی همچون ابوبکر کلاباذی (وفات ۳۸۰) و ابو عبدالرحمن سلمی و ابو نعیم اصفهانی و شیخ بهایی ، و غیر ایشان در این باب تالیف کرده اند، و هر یک اربعین خود را به قصدی پرداخته اند، مثلاً یکی احادیث مربوط به توحید، و یکی احادیث درباره زهد و نسک و مواعظ، و دیگری احادیث در باب عبادات را جمع کرده ؛ مانند اربعین حاوی ۴۰ حدیث از طریق اهل بیت نبوت از شیخ بهایی ،

که ابن خاتون ، از علمای شیعه و از شاگردان شیخ ، بر آن شرح نوشته است . اربعین مجلسی دوم ، شرحی مفصل به عربی بر ۴۰ حدیث که تقریرات درسی مجلسی است . یا کتاب الاربعین از شهید اول که مشتمل است بر ۴۰ حدیث ، بدون شرح و توضیح ، و بیشتر احادیث آن در باب عبادات است . یا اربعین نورالدین عبدالرحمن جامی که حاوی ۴۰ حدیث و ترجمه منظوم آنهاست .

کتاب حاضر در اصل تقریرات امام خمینی ، قدس الله روحه ، بوده است که مضامین آن را در مدرسه فیضیه و ملا صادق در قم برای شاگردان خود ایراد فرموده بودند؛ سپس تصمیم گرفتند کتابی در همین زمینه تالیف کنند، و این کتاب را در ۱۳۵۸ ه ق . به پایان آوردند.

۳۳ حدیث از احادیث این دفتر مربوط به اخلاقیات و مهلکات و منجیات ، و ۷ حدیث آخر در باب اعتقادات و معارف است . روش معظم له در توضیح احادیث چنین است که ابتدا حدیث را نقل می کنند؛ سپس آن را به فارسی ترجمه می کنند؛ و آن گاه کلمات اصلی حدیث ، و گاه غالب تعبیرات و کلمات آن ، را شرح و معنا می کنند، و در معنای حدیث متعرض نکته ای که در شرح حدیث سودمند است می شوند؛ و پس از فراغ از شرح تعبیرات و اصطلاحات و تمهیدات لازم ، به شرح متن می پردازند، و طی چند فصل شرح حدیث را به پایان می برند.

همان طور که در بالا یاد شد، ۳۳ حدیث اول مربوط به مسائل اخلاقی است . در

این قسمت وجهه همت مصنف بزرگوار کتاب این است که تمویهات نفس را آشکار کنند و مفسد هر یک از ذمایم اخلاقی همچون کبر، ریا، غضب و حسد، را شرح دهند و در خلال مطالب مواعظی درج کنند که در بازداشت نفس از معصیت سودمند قرار گیرد. در هر باب آیاتی از کلام آسمانی استشهاد کرده اند و گهگاه از سخنان ارباب ضمائر پاک نیز استفادت جسته اند که در بین آنان در درجه اول معلم روحانی و ارجمند خود ایشان، مرحوم شاه آبادی، است که در زمان تالیف این کتاب در قید حیات بوده اند.

چنانکه گفته شد، آنچه در شرح این روایات مطمح و مطرح نظر معظم له بوده بیدار ساختن خواننده و تنبه دادن به اوست که از مباشرت لذات دست بردارد و مباشر اعمال صالح گردد، و با طی طریق سلوک خود را از صفات بد و ناپسند مبرا سازد، تا به فیض هدایت نایل گردد و با ایمان درست و عمل پاکیزه خدای خویش را ملاقات کند. مصنف بزرگوار که معلم بزرگ اخلاق بوده اند در این ابواب بیاناتی عالی و قوی و مؤثر دارند که در شدت تاءثیر و نفوذ در قلب می توان گفت که در وقت تحریر مطالب سر ایشان از عالم قدس فایض بوده است.

۷ حدیث آخر کتاب در شرح مطالبی است که از سنگینترین و در عین حال عالیتترین و نفیستترین مطالب و مباحث عرفانی محسوب است. مباحثی از قبیل جبر و تفویض عرفانی، بحث ذات و و اسماء و صفات حق تعالی، شناخت باری و آفرینش آدم بر

صورت او، و مانند آن. این احادیث را که همه بنیه و جنبه عرفانی دارند و هر یک از مستندات محکم عارفان است طبعاً معظم له به مذاق عرفان تفسیر کرده اند؛ اما در جای خود متذکر شده اند که حمل این روایات و آیات بر معانی عرفانی به سائقه ذوق شخصی نبوده و بر طبق اهوای کسان تفسیر نکرده اند؛ بلکه اینها معارفی است که اصحاب حال و ارباب علوم افاضی، با معیاری که همان ضمیر صافی بر خوردار از فیض هدایت ایشان است، به دست داده اند. و در عین حال کلام الهی را منزله از کنه یابی دانسته اند و علم آن را مخصوص انبیا و ائمه شمرده اند. حضرت امام خمینی در عرفان نظری محض بوده اند و در شرح این احادیث به طرح مباحث نفیس عرفانی پرداخته اند، اما چنانکه فرموده اند همه جا توجه داشته اند که عقاید غیر مستفاد از شرع را در شرح خویش وارد نسازند و بر وفق منهج مستقیم شرع گام بردارند، و گاه به تناسب به ایرادات اهل قشور نیز پاسخ گفته اند.

اهل عرفان و نظر پایه عالی و مایه ارجمند این کتاب را می شناسند. برای آنان این کتاب نیاز به معرفی ندارد. برای غیر آنان نیز مقالاتی معجل عهده دار باز نمودن همه نفایس این اثر نتواند بود.

کتاب چهل حدیث پیش از این (و پس از پیروزی انقلاب اسلامی) به چند صورت به چاپ رسید. یک بار ۴ حدیث از آن همراه با شرح در انتشارات اطلاعات چاپ شد. سپس انتشارات طه (در قزوین) آن

را منتشر ساخت . و مرکز نشر فرهنگی رجا نیز آن را بار دیگر به چاپ رساند. امتیاز مهم چاپ حاضر بر سایر چاپها مقابله دقیق با دو نسخه موجود (۱) و اصلاح اغلاطی است که در چاپهای دیگر وجود دارد؛ به اضافه ویرایش فنی مطابق آیین و پاراگراف بندی صحیح ، و ترجمه عبارات و روایاتی که در متن ترجمه نشده است ، و اعراب گذاری همه عبارات عربی . همچنین فهارس مختلف که برای کتاب تنظیم شده و ارجاعات به مآخذ و منابع که همچون دو کتاب دیگر چاپ مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام (سر الصلوه و آداب الصلوه) تا حد مقذور دقیق به عمل آمده است .

بهترین دروودهای ما نثار روح پر فتوح امام خمینی (س)، بر پا کننده نظام عدل و حق ، و راهگشای تلاشگران راستی و رستگاری باد.

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين ، و الصلاه على محمد و آله اجمعين ، و لعنه الله على اعدائهم الى يوم الدين .

خداوندا، آینه دل را به نور اخلاص روشنی بخش ؛ و زنگار شرک و دو بینی را از لوح دل پاک گردان ؛ و شاهراه سعادت و نجات را به این بیچارگان بیابان حیرت و ضلالت بنما؛ و ما را به اخلاق کریمانه متخلق فرما؛ و از نفحات و جلوه های خاص خود که مختص اولیاء درگاه است ما را نصیبی ده ؛ و لشکر شیطان و جهل را از مملکت قلوب ما خارج فرما؛ و جنود علم و حکمت و رحمان را به جای آنها جایگزین کن ؛ و ما را با حب خود

و خاصان در گاهت از این سرای در گذران ؛ و در وقت مرگ و بعد از آن با ما با رحمت خود رفتار فرما؛ و عاقبت کار ما را با سعادت قرین کن ؛ بحق محمد و آله الطاهرين ، صلوات الله عليهم اجمعين .

و بعد، این بنده بی بضاعت ضعیف مدتی بود با خود حدیث می کردم که چهل حدیث از احادیث اهل بیت عصمت و طهارت ، عليهم السلام ، که در کتب معتبره اصحاب و علماء، رضوان الله عليهم ، ثبت است ، جمع آوری کرده ، و هر یک را به مناسبت شرحی کند که با حال عامه مناسبتی داشته باشد، و از این جهت آن را به زبان فارسی نگاشته که فارسی زبانان نیز از آن بهره برگیرند؛ شاید، ان شاء الله ، مشمول حدیث شریف ختمی مرتبت ، صلی الله علیه و آله ، شوم که فرموده است :

من حفظ علی امتی اربعین حدیثا ینتفعون بها بعثه الله یوم القیمه فقیها عالما(۲) .

تا بحمدالله و حسن توفیقه موفق به شروع آن شدم و از خدای تعالی توفیق اتمام می طلبم . انه ولی التوفیق .

الحديث الاول

حديث اول

اخبرنی اجازہ ، مکاتبه و مشافهه (۳) عدہ من المشايخ العظام و الثقات الكرام منهم الشيخ العلامة المتكلم الفقيه الاصولی الاديب المتبحر الشيخ محمد رضا آل العلامة الوفی الشيخ محمد تقی الاصفهانی (۴) ادام الله توفیقه حين تشرفه بقم الشریف ، و الشيخ العالم الجلیل المتعبد الثقة الثبت الحاج شيخ عباس القمی (۵) دام توفیقه كلاهما عن المولى العالم الزاهد العابد الفقيه المحدث الا ميرزا حسين النورى (۶) نورالله مرقدہ

الشريف عن العلامة الشيخ مرتضى الانصارى (٧) ، قدس الله سره . و منهم السيد السند الفقيه المتكلم الثقة العين الثبت العلامة السيد محسن الامين العاملى ، (٨) ادام الله تاءييداته ، عن الفقيه العلامة ، صاحب المصنفات العديده السيد محمد بن هاشم الموسوى الرضوى الهندى ، (٩) المجاور فى النجف الاشرف حيا و ميتا، قدس الله سره ، عن العلامة الانصارى . و منهم السيد العالم الثقة الثبت السيد ابوالقاسم الدهكردى الاصفهاني ، (١٠) عن السيد السند الامجد الاميرزا محمد هاشم الاصفهاني ، (١١) قدس سره ، عن العلامة الانصارى (و لنا طرق اخرى غير منتهيه الى الشيخ تركناها) عن المولى الافضل احمد النراقى ، (١٢) عن السيد مهدي المدعو ببحر العلوم صاحب الكرامات ، (١٣) رضوان الله عليه ، عن استاد الكل الاقا محمد باقر البهبهاني ، (١٤) عن والده الاكمل محمد اكمل ، (١٥) عن المولى محمد باقر المجلسى ، (١٦) عن والده المحقق المولى محمد تقى المجلسى ، (١٧) عن الشيخ المحقق البهائى ، (١٨) عن والده الشيخ حسين ، (١٩) عن الشيخ زين الدين الشهير بالشهيد الثانى ، (٢٠) عن الشيخ على بن عبد العالى الميسى ، (٢١) عن الشيخ شمس الدين محمد بن الموذن الجزينى ، (٢٢) عن الشيخ ضياء الدين على ، (٢٣) عن والده الحائز للمرتبتين الشيخ شمس الدين محمد بن مكى ، (٢٤) عن الشيخ ابى طالب محمد فخر المحققين ، (٢٥) عن والده آيه الله الحسن بن مطهر العلامة الحلى ، (٢٦) عن الشيخ ابى القاسم جعفر بن الحسن بن سعيد الحلى المحقق على الاطلاق ، (٢٧) عن السيد ابى على فخار بن المعد الموسوى ، (٢٨) عن الشيخ شاذان بن جبرئيل القمى ، (٢٩) عن الشيخ محمد بن ابى القاسم الطبرى ، (٣٠) عن الشيخ

ابی علی الحسن، (۳۱) عن والده شیخ الطائفه ابی جعفر محمد بن الحسن الطوسی (۳۲) جامع التهذیب و الاستبصار، عن امام الفقهاء و المتکلمین الشیخ ابی عبدالله محمد بن محمد بن نعمان الشیخ المفید، (۳۳) عن شیخه رئیس المحدثین الشیخ ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین بن موسی بن بابویه القمی (۳۴) صاحب کتاب من لایحضره الفقیه ، عن الشیخ ابی القاسم جعفر بن قولویه، (۳۵) عن الشیخ الاجل ثقه الاسلام محمد بن یعقوب الكلینی (۳۶) صاحب الکافی ، عن علی بن ابراهیم، (۳۷) عن ابیه ، (۳۸) عن النوفلی، (۳۹) عن السکونی، (۴۰) عن ابی عبدالله ، علیه السلام : ان النبی ، صلی الله علیه و آله ، بعث سربیه فلما رجعوا قال : مرحبا بقوم ، قضوا الجهاد الاصغر، و بقی علیهم الجهاد الاکبر. فقیل : یا رسول الله ما الجهاد الاکبر؟ قال : جهاد النفس . (۴۱)

ترجمه:

سکونی از حضرت ابی عبدالله الصادق ، علیه السلام ، حدیث کند که فرمود: همانا پیغمبر، صلی الله علیه و آله ، فرستاد لشکری را. پس چون که برگشتند فرمود: آفرین باد به گروهی که به جای آوردند جهاد کوچک را، و به جای ماند بر آنها جهاد بزرگ . گفته شد ای پیغمبر خدا چیست جهاد بزرگ ؟ فرمود: جهاد نفس است .

شرح السربیه قطعه من الجیش . یقال : خیر السرایا اربع مائه رجل . (۴۲) باقی الفاظ روایت معلوم است .

بدان که انسان اعجوبه ای است دارای دو نشئه و دو عالم : نشئه ظاهره ملکیه دنیویه که آن بدن او است ؛ و نشئه باطنه غیبیه ملکوتیه که از عالم دیگر است . و

نفس او، که از عالم غیب و ملکوت است، دارای مقامات و درجاتی است که به طریق کلی گاهی تقسیم کرده اند آن را به هفت قسمت، (۴۳) و گاهی به چهار قسمت، (۴۴) و گاهی به سه قسمت، (۴۵) و گاهی به دو قسمت، (۴۶) و از برای هر یک از مقامات و درجات آن جنودی است رحمانی و عقلانی، که آن را جذب به ملکوت اعلی و دعوت به سعادت می کنند، و جنودی است شیطانی و جهلانی که آن را جذب به ملکوت سفلی و دعوت به شقاوت می کنند. و همیشه بین این دو لشکر جدال و نزاع است، و انسان میدان جنگ این دو طایفه است: اگر جنود رحمانی غالب شد، انسان از اهل سعادت و رحمت است و در سلک ملائکه منخرط، و در زمره انبیا و اولیا و صالحین محشور است، و اگر جنود شیطانی و لشکر جهل غالب آمد، انسان از اهل شقاوت و غضب است، و در زمره شیاطین و کفار و محرومین محشور است. و چون در این اوراق بنای تفصیل نیست، به بعضی مقامات نفس اشاره کرده و وجوه سعادت و شقاوت آن را اجمالا بیان نموده، کیفیت جهاد نفس را در آن مقام بیان می کنیم. ان شاء الله.

مقام اول: نشئه ملک و ظاهر

فصل، اشاره به مقام اول نفس

بدان که مقام اول نفس و منزل اسفل آن، منزل ملک و ظاهر و دنیای آن است، که اشعه و انوار غیبیه آن در این بدن محسوس و بنیه ظاهره تابیده و او را زندگانی عرضی بخشیده و در این بدن کرده

، و میدان جنگ آن همین بدن است ، و قوای ظاهره آن ، لشکر آن است که در اقالیم سبعه ملکیه ، یعنی گوش و چشم و زبان و شکم و فرج و دست و پا، بسط پیدا کرده . و تمام این قوای منتشره در این ممالک سبعه در تحت تصرف نفس است به مقام وهم ، زیرا که وهم سلطان قوای ظاهره و باطنه نفس است . پس اگر وهم حکومت نمود در آنها به تصرف خود یا شیطان ، این قوا جنود شیطان گردند و مملکت در تحت سلطنت شیطان واقع شود، و لشکر رحمان و جنود عقل مضمحل گردند و شکست خورده رخت از نشئه ملک و دنیای انسان درکشند و هجرت نمایند، و مملکت خاص به شیطان گردد. و اگر وهم در تحت تصرف عقل و شرع در آنها تصرف نماید و حرکات و سکانات آنها در تحت نظام عقل و شرع باشد، مملکت رحمانی و عقلانی شود و شیطان و جنودش از آن رخت بر بندند و دامن در کشند. پس جهاد نفس که جهاد بزرگ است ، و از کشته شدن در راه حق تعالی بالاتر است ، در این مقام عبارت است از غلبه کردن انسان بر قوای ظاهره خود، و آنها را در تحت فرمان خالق قرار دادن ، و مملکت را از لوٹ وجود قوای شیطان و جنود آن خالی نمودن است .

فصل ، در تفکر است

بدان که اول شرط مجاهده با نفس و حرکت به جانب حق تعالی تفکر است . و بعضی از علمای اخلاق آن را در بدایات در مرتبه پنجم قرار داده اند. (۴۷) و

آن نیز در مقام خود صحیح است .

و تفکر در این مقام عبارت است از آنکه انسان لاقفل در هر شب و روزی مقداری ولو کم هم باشد فکر کند در اینکه آیا مولای او که او را در این دنیا آورده و تمام اسباب آسایش و راحتی را از برای او فراهم کرده ، و بدن سالم و قوای صحیحه ، که هر یک دارای منافع است که عقل هر کس را حیران میکند. به او عنایت کرده ، و این همه بسط بساط نعمت و رحمت کرده ، و از طرفی هم این همه انبیا فرستاده ، و کتابها نازل کرده و راهنماییها نموده و دعوتها کرده ، آیا وظیفه ما با این مولای مالک الملوک چیست ؟ آیا تمام این بساط فقط برای همین حیات حیوانی و اداره کردن شهوت است که با تمام حیوانات شریک هستیم ، یا مقصود دیگری در کار است ؟ آیا انبیا کرام و اولیاء معظم و حکمای بزرگ و علمای هر ملت که مردم را دعوت به قانون عقل و شرع می کردند و آنها را از شهوات حیوانی و از این دنیای فانی پرهیز می دادند با آنها دشمن داشتند و دارند، یا راه صلاح ما بیچاره های فرو رفته در شهوات را مثل ما نمی دانستند؟

اگر انسان عاقل لحظه ای فکر کند می فهمد که مقصود از این بساط چیز دیگر است ، و منظور از این خلقت عالم بالا- و بزرگتری است ، و این حیات حیوانی مقصود بالذات نیست . و انسان عاقل باید در فکر خودش باشد، و به

حال بیچارگی خودش رحم کند و با خود خطاب کند: ای نفس شقی که سالهای دراز در پی شهوات عمر خود را صرف کردی و چیزی جز حسرت نصیبت نشد، خوب است قدری به حال خود رحم کنی، از مالک الملوک حیا کنی، و قدری در راه مقصود اصلی قدم زنی، که آن موجب حیات همیشگی و سعادت دائمی است، و سعادت همیشگی را مفروش به شهوات چند روزه فانی، که آن هم به دست نمی آید حتی با زحمتهای طاقت فرسا. قدری فکر کن در حال اهل دنیا از سابقین تا این زمان که می بینی. ملا-حظه کن زحمتهای آنها و رنجهای آنها در مقابل راحتی آنها چقدر زیادتر و بالاتر است، در صورتی که برای هر کس هم راحتی و خوشی پیدا نمی شود. آن انسانی که در صورت انسان و از جنود شیطان است و از طرف او مبعوث است و تو را دعوت به شهوات می کند و می گوید زندگانی مادی را باید تامین کرد، قدری در حال خود او تامل کن، و قدری او را استنطاق کن بین آیا خودش از وضعیت راضی است؟ یا آنکه خودش مبتلا- است می خواهد بیچاره دیگری را هم مبتلا کند؟

و در هر حال از خدای خود با عجز و زاری تمنا کن که تو را آشنا کند و وظایف خودت که باید منظور شود ما بین تو و او. و امید است این تفکر که به قصد مجاهده با شیطان و نفس اماره است، راه دیگری برای تو بنمایاند و موفق شوی

به منزل دیگر از مجاهده .

فصل ، در عزم است

منزل دیگر که بعد از تفکر از برای انسان مجاهد پیش می آید، منزل عزم است . (و این غیر از اراده است که شیخ الرئیس (۴۸) در اشارات آن را اول درجات عارفین دانسته .) (۴۹)

بعضی از مشایخ ما، اءطال الله عمره ، می فرمودند که عزم جوهره انسانیت و میزان امتیاز انسان است ، و تفاوت درجات انسان به تفاوت درجات عزم او است .

و عزمی که مناسب با این مقام است عبارت است از بناگذاری و تصمیم بر ترک معاصی ، و فعل واجبات ، و جبران آنچه از او فوت شده در ایام حیات ، و بالاخره عزم بر اینکه ظاهر و صورت خود را انسان عقلی و شرعی نماید که شرع و عقل به حسب ظاهر حکم کنند که این شخص ، انسان است . و انسان شرعی عبارت از آن است که موافق مطلوبات شرع رفتار کند، و ظاهرش ظاهر رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، باشد، و تاءسی به آن بزرگوار بکند در جمیع حرکات و سکونات و در تمام افعال و تروک . و این امری است بس ممکن ، زیرا که ظاهر را مثل آن سرور کردن امری است مقدور هر یک از بندگان خدا.

و بدان که هیچ راهی در معارف الهیه پیموده نمی شود مگر آنکه ابتدا کند انسان از ظاهر شریعت . و تا انسان متعابد به آداب شریعت حقه نشود، هیچیک از اخلاق حسنه از برای او به حقیقت پیدا نشود، و ممکن نیست که نور معرفت الهی در قلب او جلوه کند و علم

باطن و اسرار شریعت از برای او منکشف شود. و پس از انکشاف حقیقت و بروز انوار معارف در قلب نیز متاءدب به آداب ظاهره خواهد بود. و از این جهت دعوی بعضی باطل است که به ترک ظاهر. علم باطن پیدا شود. یا پس از پیدایش آن به آداب ظاهره احتیاج نباشد. و این از جهل گوینده است به مقامات عبادت و مدارج انسانیت. و شاید موفق شدم به بیان بعضی از آن در این ورقه ها، انشاءالله تعالی.

فصل ، اهمیت عزم در ترک معاصی و انجام تکالیف

ای عزیز، بکوش تا صاحب عزم و دارای اراده شوی ، که خدای نخواسته اگر بی عزم از این دنیا هجرت کنی ، انسان صوری بی مغزی هستی که در آن عالم به صورت انسان محشور نشوی ، زیرا که آن عالم محل کشف باطن و ظهور سریره است . و جرئت بر معاصی کم کم انسان را بی عزم می کند، و این جوهر شریف را از انسان می رباید. استاد معظم ما، دام ظلّه ، می فرمودند بیشتر از هر چه گوش کردن به تغنیات سلب اراده و عزم از انسان می کند.

پس ای برادر، از معاصی احتراز کن ، و عزم هجرت به سوی حق تعالی نما، و ظاهر را ظاهر انسان کن ، و خود را در سلک ارباب شرایع داخل کن ، و از خداوند تبارک و تعالی در خلوات بخواه که ترا در این مقصد همراهی فرماید، و رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، و اهل بیت او را شفیع قرار ده که خداوند به توفیق عنایت فرماید و از تو دستگیری نماید در

لغزشهایی که در پیش داری ، زیرا که انسان در ایام حیات لغزشگاههای عمیقی دارد که ممکن است در آن واحد به پرتگاه هلاکت چنان افتد که دیگر نتواند از برای خود چاره بکند، بلکه در صدد چاره جویی هم برنیاید ، بلکه شاید شفاعت شافعین هم شامل حال او نشود. نعوذ بالله منها.

فصل ، در مشارطه و مراقبه و محاسبه است

و از اموری که لازم است از برای مجاهد، مشارطه و مراقبه و محاسبه است . مشارطه آن است که در اول روز مثلا- با خود شرط کند که امروز برخلاف فرموده خداوند تبارک و تعالی رفتار نکند. و این مطلب را تصمیم بگیرد. و معلوم است یک روز خلاف نکردن امری است خیلی سهل ، انسان می تواند به آسانی از عهده برآید. تو عازم شو و شرط کن و تجربه نما ببین چقدر سهل است . ممکن است شیطان و جنود آن ملعون بر تو این امر را بزرگ نمایش دهند، ولی این از تلبیسات آن ملعون است ، او را از روی واقع و قلب لعن کن ، و اوهام باطله را از قلب بیرون کن ، و یک روز تجربه کن ، آن وقت تصدیق خواهی کرد.

و پس از این مشارطه ، باید وارد مراقبه شوی . و آن چنان است که در تمام مدت شرط. متوجه عمل به آن باشی ، و خود را ملزم بدانی به عمل کردن به آن ، و اگر خدای نخواستہ در دلت افتاد که امری را مرتکب شوی که خلاف فرموده خداست ، بدان که این از شیطان و جنود اوست که می خواهند تو را از شرطی که کردی باز

دارند. به آنها لعنت کن و از شر آنها به خداوند پناه ببر، و آن خیال باطل را از دل بیرون نما، و به شیطان بگو که من یک امروز با خود شرط کردم که خلاف فرمان خداوند تعالی نکنم، ولی نعمت من سالهای دراز است به من نعمت داده، صحت و سلامت و امنیت مرحمت فرموده و مرحمتهایی کرده که اگر تا ابد خدمت او کنم از عهده یکی از آنها بر نمی آیم سزاوار نیست یک شرط جزئی را وفا نکنم. امید است انشاءالله شیطان طرد شود و منصرف گردد و جنود رحمان غالب آید. و این مراقبه با هیچ یک از کارهای تو، از قبیل کسب و سفر و تحصیل و غیرها، منافات ندارد.

و به همین حال باشی تا شب که موقع محاسبه است. و آن عبارت است از اینکه حساب نفس را بکشی در این شرطی که با خدای خود کردی که آیا به جا آورد، و با ولی نعمت خود در این معامله جزئی خیانت نکردی؟ اگر درست وفا کردی، شکر خدا کن در این توفیق و بدان که یک قدم پیش رفتی و مورد نظر الهی شدی، و خداوند انشاءالله تو را راهنمایی می کند در پیشرفت امور دنیا و آخرت، و کار فردا آسانتر خواهد شد. چندی به این عمل مواظبت کن، امید است ملکه گردد از برای تو به طوری که از برای تو کار خیلی سهل و آسان شود، بلکه آن وقت لذت می بری از اطاعت فرمان خدا و از ترک معاصی در همین عالم، با

اینکه اینجا عالم جزا نیست لذت می برد و جزای الهی اثر می کند و تو را ملتذ می نماید.

و بدان که خدای تبارک و تعالی تکلیف شاق بر تو نکرده و چیزی که از عهده تو خارج است و در خور طاقت تو نیست بر تو تحمیل نفرموده ، لکن شیطان و لشکر او کار را بر تو مشکل جلوه می دهند. و اگر خدای نخواستہ در وقت محاسبه دیدی سستی و فتوری شده در شرطی که کردی ، از خدای تعالی معذرت بخواه و بنا بگذار که فردا مردانه به عمل شرط قیام کنی . و به این حال باشی تا خدای تعالی ابواب توفیق و سعادت را بر روی تو باز کند و تو را به صراط مستقیم انسانیت برساند.

فصل ، در تذکر است

و از اموری که انسان را معاونت کامل می نماید در مجاهده با نفس و شیطان ، و باید انسان سالک مجاهد خیلی مواظب آن باشد، تذکر است . و ما این مقام را به ذکر آن ختم می کنیم با اینکه خیلی از مطالب باقی است . و آن در این مقام عبارت است از یاد خدای تعالی و نعمتهایی که به انسان مرحمت فرموده .

بدان که از امور فطریه ، که هر انسان جبلة و فطره بدان حکم می کند، احترام منعم است . و هر کس در کتاب ذات خود اگر تاءملی کند، می بیند که مسطور است که باید از کسی که به انسان نعمتی داد احترام کند. و معلوم است هر چه نعمت بزرگتر باشد و منعم در آن انعام بی غرضتر باشد، احترامش در نظر فطرت

لازمتر و بیشتر است . مثلا فرق واضح است در احترام بین کسی که به شما یک اسب می دهد و آن منظور نظرش هست ، با کسی که یک ده ششدانگی بدهد و در این دادن منتهی هم نگذارد. مثلا اگر دکتری شما را از کوری نجات داد فطرتا او را احترام می کنید، و اگر از مرگ نجات داد بیشتر احترام می کنید. اکنون ملا-حظه کن نعمتهای ظاهره و باطنه که مالک الملوک جل شائنه به ما مرحمت کرده که اگر جن و انس بخواهند یکی از آنها را به ما بدهند نمی توانند و ما از آن غفلت داریم . مثلا- این هوایی که ما شب و روز از آن استفاده می کنیم و حیات ما و همه موجودات محیط بسته به وجود آن است ، که اگر یک ربع ساعت نباشد هیچ حیوانی زنده نمی ماند، چه نعمت بزرگی است ، که اگر تمام جن و انس بخواهند شبیه آن را به ما بدهند عاجزند. و همین طور قدری متذکر شو سایر نعیم الهی را از قبیل صحت بدن (و) قوای ظاهره از قبیل چشم و گوش و ذوق و لمس ، و قوای باطنه از قبیل خیال و وهم و عقل و غیر آن ، که هر یک منافی دارد که حد ندارد. تمام اینها را مالک الملوک به ما عنایت فرموده بدون اینکه از او بخواهیم ، و بدون اینکه به ما منتهی تحمیل فرماید. و به اینها نیز اکتفا نفرموده و انبیا و پیغمبران فرستاده و کتبی فرو فرستاده و راه سعادت و شقاوت و بهشت و جهنم

را به ما نموده ، و هر چه محتاج به او بودیم در دنیا و آخرت به ما عنایت فرموده ، بدون اینکه به طاعت و عبادت ما احتیاجی داشته باشد، یا به حال او طاعت و معصیت ما فرقی کند. فقط از برای نفع خود ما امر و نهی فرموده . بعد از تذکر این نعمتها و هزاران نعمتهای دیگر، که حقیقتاً از شمردن کلیات آن تمام بشر عاجز است چه برسد به جزئیات آن ، آیا در فطرت شما احترام همچو منعمی لازم است ؟ و آیا خیانت نمودن به همچو ولی نعمتی در نظر عقل چه حالی دارد؟

و نیز از اموری که در فطرت ثبت و مسطور است احترام شخص بزرگ و عظیم است . این همه احتراماتی که مردم از اهل دنیا و ثروت می کنند و از سلاطین و بزرگان می نمایند، برای این است که آنها را بزرگ و عظیم تشخیص داده اند. آیا چه عظمتی به عظمت و بزرگی مالک الملوک است که دنیای پست و مخلوق ناقابل آن ، که کوچکترین عوالم است و تنگ ترین نشأت است ، تاکنون عقل هیچ موجودی به آن ، نرسیده ؟ بلکه به همین منظومه شمسی خودمان ، که از منظومات شمسی دیگر کوچکتر و در پیش شمس دیگر قدر محسوس ندارد، مستکشفین بزرگ دنیا اطلاع پیدا نکرده اند. آیا این عظیم که با یک اشاره این همه عوالم و هزاران هزار عوالم غیبیه را خلق فرموده لازم الاحترام نیست در فطرت عقل ؟

و نیز، حاضر در کتاب فطرت لازم الاحترام است . می بینید که اگر انسان از

کسی خدای نکرده بدگویی کند در غیابش ، اگر حاضر شد فطرتا سکوت می کند و از او احترام می نماید. و معلوم است خدای تبارک و تعالی در همه جا حاضر و تمام ممالک وجود در تحت نظر او اداره می شود، بلکه همه نفس حضور و همه عالم محضر ربوبیت است .

اکنون متذکر شو ای نفس خبیث نویسنده که چه ظلمی است بزرگ و چه گناهی است عظیم اگر معصیت همچو عظیمی را به نعمت خودش که قوای تو است در محضر مقدس خودش بنمایی . آیا اگر دارای یک خردله حیا باشی ، نباید از خجلت آب شوی و به زمین فرو بروی ؟

پس ، ای عزیز متذکر عظمت خدای خودت باش ، و متذکر نعمتها و مرحمتهای او شو، و متذکر حضور باش ، و ترک کن نافرمانی او را، و در این جنگ بزرگ بر جنود شیطان غلبه کن ، و مملکت خود را مملکت رحمانی و حقانی کن ، و به جای جنود شیطان محل اقامت لشکر حق تعالی نما، تا آنکه خداوند تبارک و تعالی تو را توفیق دهد در مجاهده مقام دیگر و در میدان جنگ بزرگتر که در پیش است ، و آن جهاد نفس است در عالم باطن و مقام دوم نفس که ان شاءالله به آن اشاره می کنیم .

و باز تذکر دهم که در هر حال به خود امیدی نداشته باش که از غیر خدای تعالی از کسی کاری بر نمی آید. و از خود حق تعالی با تضرع و زاری توفیق بخواه که تو را در این مجاهده اعانت فرماید تا

بلکه ان شاء الله غالب آیی . انه ولی التوفیق .

مقام دوم : نشئه باطن و ملکوت

نشئه باطن و ملکوت

بدان که از برای نفس انسانی یک مملکت و مقام دیگر است که آن مملکت باطن و نشئه ملکوت اوست که جنود نفس در آنجا بیشتر و مهمتر از مملکت ظاهر است . و نزاع و جدال بین جنود رحمانی و شیطانی در آنجا عظیمتر و مغالبه در آن نشئه بیشتر و با اهمیتتر است . بلکه هر چه در مملکت ظاهر است از آنجا تنزل کرده و ظهور در ملک نموده ، و اگر هر یک از جنود رحمانی و شیطانی در آن مملکت غالب آیند، در این مملکت نیز غالب شوند. و جهاد نفس در این مقام پیش مشایخ عظام از اهل سلوک و اخلاق خیلی اهمیت دارد، بلکه می توان سرچشمه تمام سعادات و شقاوات و درجات و درکات را آن مقام دانست . انسان باید خیلی ملتفت خود در این جهاد باشد.

ممکن است خدای نخواستہ به واسطه مغلوبیت جنود رحمانی در آن مملکت و خالی گذاشتن آن را برای غاصبین و ناهلها از جنود شیطان ، هلاکت همیشگی از برای انسان پیدا شود که قابل جبران نباشد، و شفاعت شافعین شامل حال او نگردد، و ارحم الراحمین ، نعوذبالله ، نیز به نظر سخط و غضب به او نگاه کند، بلکه شفعاء او خصماء او شوند. وای بر کسی که شفیع او خصمش شود. خدا می داند چه عذابهایی و ظلمهایی و سختیهایی و بدبختیهایی دنبال این غضب الهی و دشمنی اولیای حق است که تمام آتشیهای جهنم تمام زقومها مارها و عقربها پیش آن هیچ است . خدا نکند آنچه

حکما و عرفا و اهل ریاضت و سلوک خبر می دهند راجع به این عذابها به سر ما ضعفا و بیچارگان بیاید، که تمام عذابها که تصور می کنید پیش آن سهل و آسان است، و تمام جهنمها که شنیدید پیش آن رحمت و بهشت است.

غالباً وصف جهنم و بهشت که در کتاب خدا و اخبار انبیا و اولیا شده جهنم و بهشت اعمال است که از برای جزای عملهای خوب و بد تهیه شده است. گاهی اشاره خفیه ای نیز به بهشت و جهنم اخلاق که اهمیتش بیشتر است شده، و گاهی هم به بهشت لقاء و جهنم فراق، که از همه مهمتر است، گردیده، ولی همه در پرده و از برای اهلش. من و تو اهلش نیستیم. ولی خوب است منکر هم نشویم و ایمان داشته باشیم به هر چه خداوند و اولیایش فرموده اند، شاید این ایمان اجمالی هم برای ما فایده داشته باشد. گاهی هم ممکن است که انکار بیجا و رد بی موقع و بدون علم و فهم برای ما ضررهای خیلی زیاد داشته باشد، و این دنیا عالم التفات به آن ضررها نیست. مثلاً تا شنیدی فلان حکیم یا فلان عارف یا فلان مرتاض چیزی گفت که به سلیقه شما درست در نمی آید و با ذائقه شما گوارا نیست، حمل به باطل و خیال مکن. شاید آن مطلب منشاء داشته باشد از کتاب و سنت و عقل و شما به آن برنخورده باشید. چه فرق می کند که یک نفر فقیه یک فتوی بدهد، از باب

دیات مثلا، که شما کمتر دیده اید. و شما بدون مراجعه به مدرکش رد کنید او را، یا آنکه یک نفر سالک الی الله یا عارف بالله یک حرف بزند راجع به معارف الهیه یا راجع به احوال بهشت و جهنم، و شما بدون مراجعه به مدرکش او را رد کنید، سهل است. توهین کنید یا جسارت نمائید. ممکن است آن شخصی که اهل آن وادی است و صاحب آن فن است یک مدرکی از کتاب خدا داشته باشد، یا از اخبار ائمه هدی داشته باشد، و شما به آن برنخورده باشید، آن وقت شما رد خدا و رسول کردید بدون عذر موجه. و معلوم است به سلیقه من درست نبود یا علم من به این جا نرسیده بود یا از اهل منبر برخلاف آن شنیدم عذر نیست.

در هر حال، از مقصود نگذرم. آنچه آنها راجع به بهشت اخلاق و ملکات و جهنم اخلاق و درکات گفته اند مصیبتی است که طاقت شنیدنش را هم نداریم.

پس ای عزیز فکری کن و چاره جویی نما و راه نجاتی و وسیله خلاصی از برای خود پیدا کن. و به خدای ارحم الراحمین پناه ببر، و در شبهای تاریک با تضرع و زاری از آن ذات مقدس تمنا کن که تو را اعانت کند در این جهاد نفس، تا ان شاءالله غالب شوی و مملکت (وجودت) را رحمانی گردانی و جنود شیطان را از آن بیرون کنی، و خانه را به دست صاحبش دهی تا سعادتها و بهجتها و رحمتهایی خداوند به تو عنایت فرماید که تمام

چیزهایی که شنیدی از وصف بهشت و حور و قصور پیش آنها چیزی نباشد، و آن سلطنت کلیه الهیه است که خبر دادند اولیای خدا از این ملت بیضای حنیف، و بالاتر از آن چیزهایی است که نه گوش احدی شنیده و نه چشمی دیده و نه به قلب بشری خطور کرده. (۵۰)

فصل، در اشاره به بعضی قوای باطنیه است

بدان که خداوند تبارک و تعالی به ید قدرت و حکمتش در عالم غیب و باطن نفس قوایی خلق فرموده دارای منافع بیشمار به آنچه مورد بحث ما است در این مورد سه قوه است و آن واهمه و غضبیه و شهویه است. و هر یک از این قوا منافع کثیره دارند از برای حفظ نوع و شخص و تعبیر دنیا و آخرت، که علما ذکر کرده اند و اکنون ما را به آن احتیاجی نیست. و آنچه لازم است در این مقام تنبه دهم آن است که این سه قوه سرچشمه تمام ملکات حسنه و سیئه و منشاء تمام صور غیبیه ملکوتیه است.

و تفصیل این اجمال آنکه انسان همین طور که در این دنیا یک صورت ملکی دنیاوی دارد که خداوند تبارک و تعالی آن را در کمال حسن و نیکویی و ترکیب بدیع خلق فرموده که عقول تمام فلاسفه و بزرگان در آن متحیر است و علم معرفه الاعضاء و تشریح تاکنون نتوانسته است معرفت درستی به حال آن پیدا کند و خداوند انسان را از بین مخلوقات امتیاز داده به حسن ترکیب و جمال نیکو منظر، کذلک از برای او یک صورت و شکل ملکوتی غیبی است، که آن صورت تابع ملکات

نفس و خلق باطن است در عالم بعد از موت ، چه برزخ باشد یا قیامت . انسان اگر خلق باطن و ملکه و سریره اش انسانی باشد، صورت ملکوتی او نیز صورت انسانی است . ولی اگر ملکاتش غیر ملکات انسانی باشد، صورتش انسانی نیست و تابع آن سریره و ملکه است . مثلاً- اگر ملکه شهوت و بهیمیت بر باطن او غلبه کند و حکم مملکت باطن حکم بهیمه شود، انسان صورت ملکوتیش صورت یکی از بهائم است مناسب با آن خلق . و اگر ملکه غضب و سبیت بر باطن و سریره اش غلبه کند و حکم مملکت باطن و سریره حکم سبع شود، صورت غیبیه ملکوتیه صورت یکی از اسباع است . و اگر وهم و شیطنت ملکه شد و باطن و سریره اش دارای ملکات شیطنیه شد، از قبیل خدعه ، تقلب ، نیمه ، غیبت ، صورت غیب و ملکوتش صورت یکی از شیاطین است به مناسبت آن . و گاهی ممکن است به طریق ترکیب دو ملکه یا چند ملکه منشاء صورت ملکوتی شود. آن وقت به شکل هیچ یک از حیوانات نمی شود، بلکه صورت غریبی پیدا می کند که هیچ آن صورت مدهش و موحش بدترکیب در این عالم سابقه ندارد. از پیغمبر خدا، صلی الله علیه و آله ، نقل شده که بعضی مردم قیامت محشور می شوند به صورتهایی که نیکوست پیش آنها میمون (ها) و انترها.(۵۱)

بلکه ممکن است از برای یک نفر در آن عالم چند صورت باشد زیرا که آن عالم مثل این عالم نیست که یک چیز بیش از یک

صورت قبول نکند. و این مطلب مطابق با برهان نیز هست و در محل خود مقرر است .

و بدان که میزان در این صور مختلفه ، که یکی از آنها انسان است ، و باقی چیزهای دیگر، وقت خروج نفس است از این بدن و پیدا شدن مملکت برزخ و غلبه سلطان آخرت که اولش در برزخ است . در وقت خروج از بدن با هر ملکه ای از دنیا رفت با آن ملکه صورت آخرتی می گیرد، و چشم ملکوتی برزخی او را می بیند، و خود او هم وقت گشودن چشم برزخی خود را به هر صورتی هست می بیند، اگر چشم داشته باشد. لازم نیست کسی که در این دنیا به صورتی هست آن جا هم به همان صورت باشد. خدای تعالی می فرماید (به) نقل از بعضی که در وقت حشر می گویند: خدایا چرا مرا کور محشور کردی با آنکه در دنیا چشم داشتم ؟ جواب می فرماید: چون تو آیات ما را فراموش کردی امروز فراموش شدی . (۵۲) ای بیچاره ، تو چشم ملکی ظاهر بین داشتی ، ولی باطن و ملکوت کور بود. کوری خودت را حالا ادراک کردی ، و الا از اول کور بودی ، چشم بصیرت باطنی که آیات خدا را به آن می بینند نداشتی . ای بیچاره ، تو قامت مستقیم و صورت خوش ترکیب ملکی داری ، میزان ملکوت و باطن ، غیر از این است ، باید استقامت باطنی پیدا کنی تا مستقیم القامه در قیامت باشی . باید روح انسانی باشد تا صورت عالم برزخ و آخرت صورت

انسان باشد. تو گمان می کنی که عالم غیب و باطن ، که عالم کشف سرایر و ظهور ملکات است ، مثل عالم ظاهر و دنیا است که اختلاط و اشتباه در کار باشد: چشم و گوش و دست و پا و سایر اعضایت همه با زبانهای ملکوتی ، بلکه به قول بعضی با صورتهای ملکوتی ، شهادت به هر چه کردی می دهند.

هان ای عزیز گوش دل باز کن و دامن همت به کمر زن و به حال بدبختی خود رحم کن ، شاید از این عالم به صورت انسان گردانی و از این عالم به صورت آدمی بیرون روی که آن وقت از اهل نجات و سعادتت . مبادا گمان کنی اینها موعظه و خطابه است ، اینها همه نتیجه برهان حکمی حکمای عظام و کشف اصحاب ریاضت و اخبار صادقین و معصومین است ، در این اوراق بنای اقامه برهان و نقل اخبار و آثار زیاد نیست .

فصل ، در بیان جلوگیری انبیا از اطلاق طبیعت

بدان که وهم و غضب و شهوت ممکن است از جنود رحمانی باشد و موجب سعادت و خوشبختی انسان گردند، اگر آنها را تسلیم عقل سلیم و انبیاء عظیم الشان نمایی . و ممکن است از جنود شیطانی باشند، اگر آنها را سر خود گردانی و وهم بر آن دوقوه با اطلاق عنان حکومت دهی . و این نیز پوشیده نماند که هیچ یک از انبیاء عظام ، علیهم السلام ، جلوی شهوت و غضب و وهم را به طور کلی نگرفته اند، و هیچ داعی الی الله تاکنون نگفته است باید شهوت را بکلی کشت و نائره غضب را بکلی خاموش کرد

و تدبیر و هم را از دست داد، بلکه فرموده اند باید جلو آنها را گرفت که در تحت میزان عقلی و قانون الهی انجام وظیفه دهند، زیرا این قوا هر یک می خواهند کار خود را انجام دهند و به مقصود خویش نایل شوند اگر چه مستلزم فساد و هرج و مرج هم شود. مثلاً نفس بهیمی مستغرق شهوت خود سر عنان گسیخته می خواهد مقصد و مقصود خود را انجام دهد، اگر چه به زنای با محصنات در خانه کعبه باشد. و نفس غضوب خودسر می خواهد انجام مطلوب خود دهد، اگر چه مستلزم قتل انبیاء و اولیا گردد. و نفس دارای واهمه شیطانیه می خواهد کار خود را انجام دهد، اگر چه مستلزم فساد در ارض باشد و عالم درهم و برهم گردد.

انبیاء، علیهم السلام، آمدند، قانونها آوردند و کتابهای آسمانی بر آنها نازل شد که جلوگیری از اطلاق و زیاده روی طبیعت کنند و نفس انسانی را در تحت قانون عقل و شرع در آورند و آن را مرتاض و مؤدب کنند که خارج از میزان عقل و شرع رفتار نکند. پس هر نفسی که با قوانین الهیه و موازین عقلیه ملکات خود را تطبیق کرد، سعید است و از اهل نجات می باشد، و الا پناه برد به خدای تبارک و تعالی از آن شقاوتها و بدبختیها و ظلمتها و سختیها که در پیش دارد و از آن صورتهای موحشه و مدهشه که در برزخ و قبر و در قیامت و جهنم مصاحب اوست، و از نتیجه ملکات و اخلاق فاسده که پایبند اوست.

فصل ، در بیان ضبط خیال است

بدان که

اول شرط از برای مجاهد در این مقام و مقامات دیگر، که می توان(ند) منشاء غلبه بر شیطان و جنودش شود، حفظ طائر خیال است . چون که این خیال مرغی است بس پرواز کن که در هر آنی به شاخی خود را می آویزد، و این موجب بسی از بدبختیهاست . و خیال یکی از دستاویزهای شیطان است که انسان را بواسطه آن بیچاره کرده به شقاوت دعوت می کند.

انسان مجاهد که در صدد اصلاح خود برآمده و می خواهد باطن را صفایی دهد و از جنود ابلیس آن را خالی کند، باید زمام خیال را در دست گیرد و نگذارد هر جا می خواهد پرواز کند، و مانع شود از اینکه خیالهای فاسد باطل برای او پیش آید، از قبیل خیال معاصی و شیطنت ، همیشه خیال خود را متوجه امور شریفه کند. و این اگر چه در اول امر قدری مشکل به نظر می رسد و شیطان و جنودش آن را به نظر بزرگ جلوه می دهند، ولی با قدری مراقبت و مواظبت امر سهل می شود. ممکن است ، برای تجربه تو نیز چندی در صدد جمع خیال باشی و مواظبت کامل از آن کنی : هر وقت می خواهد متوجه امر پستی و خسیسی شود، آن را منصرف کنی و متوجه کنی به امور دیگر، از قبیل مباحثات یا امور راجحه شریفه . اگر دیدی نتیجه گرفتی ، شکر خدای تعالی کن بر این توفیق ، و این مطلب را تعقیب کن شاید خدای تو به رحمت خود راهی برای تو باز کند از ملکوت که هدایت شوی به صراط

مستقیم انسانیت و کار سلوک الی الله تعالی برای تو آسان شود.

و ملتفت باش که خیالات فاسده قبیحه و تصورات باطله از القائنات شیطان است که می خواهد جنود خود را در مملکت باطن تو برقرار کند، و تو که مجاهدی با شیطان و جنودش و می خواهی صفحه نفس را مملکت الهی و رحمانی کنی ، باید مواظب کید آن لعین باشی و این اوهام برخلاف رضای حق تعالی را از خود دور نمایی تا ان شاءالله در این جنگ داخلی این سنگر را که خیلی مهم است از دست شیطان و جنودش بگیری ، که این سنگر به منزله سر حد است ، اگر اینجا غالب شدی امیدوار باش .

و ای عزیز، از خدای تبارک و تعالی در هر آن استعانت بجوی و استعانه کن در درگاه معبود خود، و با عجز و الحاح عرض کن : بارالها، شیطان دشمن بزرگی است که طمع بر انبیا و اولیاء بزرگ تو داشته و دارد، تو خودت با این بنده ضعیف گرفتار امانی و اوهام باطله و خیالات و خرافات عاطله همراهی کن که بتواند از عهده این دشمن قوی برآید و در این میدان جنگ با این دشمن قوی که سعادت و انسانیت مرا تهدید می کند تو خودت با من همراهی فرما که بتوانم جنود او را از مملکت خاص تو خارج کنم و دست این غاصب را از خانه مختص به تو کوتاه نمایم .

فصل ، در موازنه است

و از چیزهایی که انسان را در این سلوک معاونت می کند و انسان باید مواظب آن باشد موازنه است . و آن چنان است که انسان

عاقل منافع و مضار هر یک از اخلاق فاسده و ملکات رذیله را که زاییده شده شهوت و غضب و واهمه است ، که سر خودند و در تحت تصرف شیطان ، مقایسه کند با منافع و مضار هر یک از اخلاق حسنه و فضایل نفسانیه و ملکات فاضله که زاییده شده اینهاست که تحت تصرف عقل و شرع اند. و ملاحظه کند آیا کدام یک را خوب است اقدام کند. مثلاً منافی که از برای نفسی که دارای شهوت مطلق العنان است و آن در او رسوخ پیدا کرده و ملکه مستقر شده و از آن ملکات بسیاری پیدا شده و رذایل بیشماری فراهم آمده این است که به هر فجوری دسترسی پیدا کند مضایقه نکند، و هر مالی از هر راهی به دستش می آید از آن رو برگردان نباشد، و هر چه مطابق با میل او است مرتکب شود، و اگر چه مستلزم هر امر فاسدی گردد.

و منافع غضب که ملکه نفس شد و از آن ملکات و رذایل دیگر پیدا شد آن است که به هر کس دستش رسید با قهر و غلبه ظلم کند، و هر کس با او مختصر مقاومتی کند هر چه بتواند با او بکند، و با اندک ناملایمی جنگ و غوغا به پا کند، و به هر وسیله شده مضار ناملایمات خود را از خود دور کند ولو منجر به هر فسادی در عالم هم بشود.

و همینطور منافع نفس صاحب واهمه شیطانیه که در آن این ملکه رسوخ پیدا کرده این است که با هر شیطنت و خدعه شده کار غضب و شهوت را راه بیندازد،

و با هر نقشه باطله شده بر بندگان خدا ریاست کند، گرچه به بیچاره نمودن یک عائله باشد یا به بینوا نمودن یک شهر یا مملکت .

اینها منافی است که این قوا دارند در صورتی که در تحت تصرف شیطان باشند. در صورتی که وقتی درست فکر کنید و ملاحظه حال این اشخاص را بنمایید، هر کس هر چه قوی هم باشد و هر قدر به آمال و آرزویش هم برسد، باز هزار یک آمالش را به دست نیاورده ، بلکه در این عالم ممکن نیست آمال انسان اداره شود و هر کس به آرزویش برسد، برای اینکه این عالم دار مزاحمت است و مواد این عالم از اجرای اراده ما تعصی دارند، و میل و آرزوی ما نیز محدود به حدی نیست .

مثلا قوه شهویه در انسان طوری است که اگر زنهای یک شهر، به فرض محال ، به دست او بیاید، باز متوجه زنهای شهر دیگر است . و اگر از یک مملکت نصیبش شد، متوجه مملکت دیگر است . و همیشه آنچه ندارد می خواهد. با اینکه اینها که گفته شد فرضی است محال و خیالی است خام ، با وجود این تنور شهوت باز فروزان است و انسان به آرزوی خود نرسیده .

و همین طور قوه غضب در انسان طوری مخلوق است که اگر مالک الرقاب مطلق یک مملکت شود، متوجه مملکت دیگر می شود که آن را به دست نیاورده . بلکه هر چه به دستش بیاید، در او این قوه زیادت می شود. هر کس منکر است مراجعه به حال خود کند و به حال اهل این عالم از

قبیل سلاطین و متمولین و صاحبان قدرت و حشمت ، آن وقت خود تصدیق ما را می کند.

پس انسان همیشه عاشق چیزی است که ندارد و به دست او نیست . و این فطرتی است که مشایخ عظام و حکمای بزرگ اسلام ، خصوصا استاد و شیخ ما در معارف الهیه ، جناب عارف کامل ، آقای آقا میرزا محمد علی شاه آبادی (۵۳) روحی له الفدا، به آن کثیری از معارف الهیه را ثابت می فرمایند(۵۴) که آنها به مقصد ما مربوط نیست .

در هر حال وقتی که انسان فرضا به مقاصد خود برسد، آیا استفاده او چند وقت است ؟ آیا قوای جوانی تا چند وقت برقرار است ؟ وقتی بهار عمر رو به خزان گذاشت ، نشاط از دل و قوه از اعضا می رود: ذائقه از کار می افتد، طعمها درست ادراک نمی شود، چشم و گوش و قوه لمس و قوای دیگر بیکاره می شوند لذات بکلی ناقص یا نابود می شود. امراض مختلفه هجوم می آورد: جهاز هضم و جذب و دفع و جهاز تنفس کار خود را نمی تواند انجام دهد، جز آه سرد و دل پر درد و حسرت و ندامت چیزی برای انسان باقی نمی ماند. پس مدت استفاده انسان از این قوای جسمانی ، از بعد از تمیز و فهم خوب و بد تا زمان افتادن قوا از کار یا ناقص شدن آنها، بیش از سی چهل سال برای مردم قوی البنیه و صحیح و سالم نیست ، آن هم در صورتی که به امراض و گرفتاریهای دیگر که همه روزه می بینیم و

غافل هستیم برنخورد.

من عجالتا برای جنابعالی فرض می کنم در عالم خیال که مایه ندارد! صد و پنجاه سال عمر و فراهم بودن تمام بساط شهوت و غضب و شیطنت، و فرض می کنم که هیچ ناملایمی هم برای شما پیش آمد نکند، و هیچ چیز بر خلاف مقصد شما نشود، آیا از این مدت کم، که مثل باد می گذرد، عاقبت شما چیست؟ آیا از این لذات چه ذخیره ای کردید برای زندگی همیشگی خود، برای روز بیچارگی و روز فقر و تنهایی خود، برای برزخ و قیامت خود، برای ملاقات ملائکه خدا و اولیاء خدا و انبیاء او؟ جز یک اعمال قبیحه منکره که صورت آنها را در برزخ و قیامت به شما تحویل می دهند، که صورت آنها را جز خداوند تبارک و تعالی کس دیگر نمی داند چیست.

تمام آتش دوزخ و عذاب قبر و قیامت و غیر آنها را که شنیدی و قیاس کردی به آتش دنیا و عذاب دنیا، اشتباه فهمیدی، و قیاس کردی. آتش این عالم یک امر عرضی سردی است. عذاب این عالم خیلی سهل و آسان است، ادراک تو در این عالم ناقص و کوتاه است. همه آتشیهای این عالم را جمع کنند روح انسان را نمی تواند بسوزاند، آنجا آتشش علاوه بر اینکه جسم را می سوزاند روح را می سوزاند، قلب را ذوب می کند، فؤاد را محترق می نماید. تمام اینها را که شنیدی و آنچه تاکنون از هر که شنیدی جهنم اعمال تو است که در آنجا حاضر می بینی که

خدای تعالی می فرماید: و وجدوا ما عملوا حاضرا. (۵۵) یعنی یافتند آنچه کرده بودند حاضر. اینجا مال یتیم خوردی لذت بردی ، خدا می داند آن صورتی که در آن عالم از آن در جهنم می بینی و آن لذتی که در آنجا نصیب تو است چیست ؟ اینجا بدگفتی به مردم ، قلب مردم را سوزانیدی ، این سوزش قلب عباد خدا را خدا می داند چه عذابی دارد در آن دنیا، وقتی که دیدی می فهمی چه عذابی خودت برای خودت تهیه کردی . وقتی غیبت کردی ، صورت ملکوتی او برای تو تهیه شد، به تو رد می شود، با او محشوری و خواهی عذاب آن را چشید. اینها جهنم اعمال که جهنم سهل و آسان و سرد و گوارا و مال کسانی است که اهل معصیت هستند ولی برای اشخاصی که ملکه فاسده و رذیله باطله پیدا کردند. از قبیل ملکه طمع ، حرص ، جحود، جدال و شره ، حب مال و جاه و دنیا و سایر ملکات پست ، جهنمی است که نمی شود تصور کرد، صورتهای است که در قلب من و تو ظهور نمی کند که از باطن خود نفس ظهور می کند که اهل جهنم از عذاب آنها گریزان و به وحشت هستند. در بعضی از روایات موثقه است که در جهنم یک وادی است از برای متکبرها که او را سقر می گویند، شکایت کرد به خدای تعالی از شدت گرمی و حرارت و خواست از خدای تعالی که اذن دهد او را نفس بکشد، پس از اذن نفسی کشید که جهنم محترق گردید. (۵۶)

گاهی

این ملکات اسباب می شود که انسان را مخلد در جهنم می کند، زیرا که ایمان را از انسان می گیرند، مثل حسد که در روایات صحیحه ماست که ایمان را حسد می خورد، همانطور که آتش هیزم را می خورد. (۵۷) و مثل حب دنیا و شرف و مال که در روایات صحیحه است که دو گرگ اگر در گله بی شبان رها شود، یکی از آنها در اول گله و یکی در آخرش، زودتر آنها را هلاک نمی کنند از حب شرف و حب دنیا که دین مؤمن را از او می گیرد. (۵۸) خدا نکند عاقبت معاصی منتهی بشود به ملکات و اخلاق ظلمانی زشت، و آنها منتهی شود به رفتن ایمان و مردن انسان با حال کفر، که جهنم کافر و جهنم عقاید باطله از آن دو جهنم بمراتب سخت تر و سوزانتر و ظلمانی تر است.

ای عزیز، در علوم عالیّه ثابت شده است (۵۹) که مراتب اشتداد غیر متناهی است. هر چه تو تصور کنی و تمام عقول تصور کنند شدت عذاب را، از آن شدیدتر هم ممکن است. اگر برهان حکما را ندیدی یا کشف اهل ریاضت را باور نداری، تو که بحمدالله مؤمنی، انبیاء، صلوات الله علیهم، را صادق می دانی، تو که اخبار وارده در کتب معتبره ما را، که همه علمای امامیه قبول دارند، درست می دانی، تو که ادعیه و مناجات وارده از ائمه معصومین، سلام الله علیهم، را صحیح می دانی، تو که مولای متقیان، امیرالمؤمنین، سلام الله

علیه ، را دیدی ، تو که مناجات سیدالساجدین ، علیه السلام ، را در دعای ابوحمزه دیدی ، قدری تامل کن در مضمون آنها ، قدری تفکر نما در فقرات آنها. لازم نیست یک دعای طولانی را یک دفعه با عجله و شتاب بخوانی و تفکر در معانی نکنی ، بنده و شما حال سید سجاد، علیه السلام ، را نداریم که آن دعای مفصل را با حال بخوانیم ، شبی یک ربع آن را، یک ثلث آن را، با حال بخوان و تفکر کن در فقراتش شاید صاحب حال شوی . از همه گذشته ، قدری تفکر در قرآن کن بین چه عذابی را وعده کرده که اهل جهنم از مالک می خواهند که آنها را بکشد، هیئات ! که مرگ در کار نیست . بین خدای تعالی می فرماید: یا حسرتی علی ما فرطت فی جنب الله . (۶۰) آیا این چه حسرتی است ؟ که خدای تعالی با آن عظمت به این تعبیر ذکر می فرماید. تدبر کن در آیه شریفه قرآن ، بی تامل و تدبر از آن مگذر: یوم ترونها تذهل کل مرضعه عما ارضعت و تضع کل ذات حمل حملها و تری الناس سکاری و ما هم بسکاری ولکن عذاب الله شدید. (۶۱) و صف روز قیامت را می کند می فرماید: روزی که فراموش می کند هر شیردهی از آنچه شیر می دهد، و می اندازد هر آبستنی بچه خود را، و می بینی مردم را مست ، با اینکه آنها مست نیستند و لکن عذاب خدا سخت است .

درست تفکر کن عزیزم ، قرآن نعوذبالله کتاب قصه نیست ، شوخی با

شما نمی‌کنند، ببین چه می‌فرماید؟ این چه عذابی است که عزیزها را از یاد می‌برد، حامله را بی‌بار می‌کند. آیا چه عذابی است که خداوند تبارک و تعالی با آن عظمت او را وصف می‌کند به شدت و جای دیگر به عظمت. چیزی را که خدای تبارک و تعالی که عظمت او حد و حصر ندارد و عزت و سلطنت او منتهی ندارد توصیف به شدت و عظمت کند آیا چه خواهد بود؟ خدا می‌داند عقل من و تو و فکر همه بشر از تصورش عاجز است. اگر مراجعه به اخبار و آثار اهل بیت عصمت و طهارت کنی و تامل در آنها نمایی، می‌فهمی که قضیه عذاب آن عالم غیر از این عذابهایی است که فکر کردی. قیاس به عذاب این عالم کردن قیاس باطل غلطی است.

من برای تو یک حدیث شریف از شیخ جلیل القدر، صدوق طایفه، نقل می‌کنم که بدانی مطلب چیست، مصیبت چقدر است، با اینکه این حدیث راجع به جهنم اعمال است که سردتر از همه جهنم‌هاست. اولاً باید بدانی که شیخ صدوق، که این حدیث از اوست، کسی است که تمام علماء اعلام از او کوچکی می‌کنند و او را به جلالت قدر می‌شناسند. آن بزرگوار کسی است که به دعای امام، علیه السلام، متولد شده. آن کسی است که مورد لطف امام زمان، علیه السلام و عجل الله تعالی فرجه، بوده، و نویسنده به طریقه‌های عدیده از بزرگان

علماء امامیه ، علیهم رضوان الله ، متصل به شیخ صدوق حدیث را نقل می کند، و مشایخ بین ما و صدوق همه از بزرگان و ثقات اصحابند. پس اگر از اهل ایمانی باید به این حدیث عقیده مند باشی .

روی الصدوق باسناده عن مولینا الصادق ، علیه السلام ، قال : بینا رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، ذات یوم قاعدا اذ اءتاه جبرئیل ، علیه السلام ، و هو کئیب حزین متغیر اللون فقال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : یا جبرئیل مالی اءراک کئیبا حزینا؟ فقال : یا محمد، فکیف لا اءکون کذالک و انما وضعت منافیخ جهنم الیوم . فقال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : و ما منافیخ جهنم یا جبرئیل ؟ فقال : ان الله تعالی امر بالنار فاءوقد علیها اءلف عام حتی احمرت ، ثم امر بها فاءوقد علیها اءلف عام حتی ابیضت ، ثم امر بها فاءوقد علیها اءلف عام حتی اسودت ، و هی سوداء مظلمه . فلو اءن حلقه من السلسله التي طولها سبعون ذراعا وضعت علی الدنیا، لذابت الدنیا من حرها، ولو اءن قطره من الزقوم والضریع قطرت فی شراب اءهل الدنیا، مات اءهل الدنیا من نتنها. قال : فبکی رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، و بکی جبرئیل ، فبعث الله الیهما ملکا، فقال : ان ربکما یقراء کما السلام و یقول : انی اءمتکما من اءن تذبا ذنبا اءذبکما علیه انتهى . (۶۲)

حاصل ترجمه حدیث شریف این است که

در بین اینکه روزی رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، نشسته بود جبرئیل آمد در

خدمتش ، در صورتی که افسرده و محزون بود و رنگش متغیر بود. پیغمبر فرمود: ای جبرئیل چرا تو را افسرده و محزون می بینم ؟ گفت : ای محمد، صلی الله علیه و آله ، چرا چنین نباشیم در صورتی که امروز گذاشته شد دمه‌های جهنم . پیغمبر خدا، صلی الله علیه و آله و سلم ، گفت : چه چیز است دمه‌های جهنم ؟ عرض کرد: همانا خدای تعالی امر فرمود به آتش ، برافروخته شد هزار سال تا سرخ شد. بعد از آن امر فرمود به آن افروخته شد هزار سال تا سفید شد. پس از آن امر فرمود به آن ، افروخته شد هزار سال تا سیاه شد و آن سیاه و تاریک است . پس اگر یک حلقه از زنجیری که بلندی آن هفتاد ذراع است گذاشته شود بر دنیا، هر آینه آب می شود دنیا از حرارت آن ، و اگر قطره ای از زقوم و ضریع آن بچکد در آبهای اهل دنیا، همه می میرند از گند آن . پس گریه کرد رسول خدا، صلی الله علیه و آله و سلم ، و جبرئیل گریان شد. پس خدای تعالی فرستاد به سوی آنها فرشته (ای). عرض کرد: خدای شما سلام می رساند به شما و می فرماید من ایمن کردم شما دو تن را از اینکه گناهی کنید که عذاب کنم شما را به واسطه آن .

ای عزیز، امثال این حدیث شریف بسیار است ، و وجود جهنم و عذاب الیم آن از ضروریات جمیع ادیان و واضحات برهان است ، و اصحاب مکاشفه و ارباب قلوب

در همی عالم نمونه آن را دیده اند. درست تصور و تدبر کن در مضمون این حدیث کمر شکن ، آیا اگر احتمال صحت هم بدهی ، نباید مثل دیوانه ها سر به بیابان بگذاری ؟ چه شده که ما این قدر در خواب غفلت و جهالتیم ؟ آیا ملکی مثل رسول الله و جبرئیل بر ما نازل شده و ما را از عذاب خدا ایمن کرده ؟ با اینکه رسول خدا و اولیاء او تا آخر عمر هم از خوف خدا قرار نداشتند و خواب و خوراک نداشتند. ولی کار خانه خدا از خوف غش می کرد. علی بن الحسین ، علیهما السلام ، امام معصوم ، گریه ها و زاریهایش و مناجات و عجز و ناله هایش دل را پاره پاره می کند. ما را چه شده که هیچ حیا نکرده در محضر ربوبیت این قدر هتک حرمت و نوامیس الهی را می کنیم ؟ ای وای بر ما و بر غفلت ما! ای وای بر ما و بر شدت سكرات موت ما! ای وای بر حال ما در برزخ و سختیهای آن ، و در قیامت و ظلمتهای آن ! ای وای بر حال ما در جهنم و عذاب و عقاب آن !

فصل ، در معالجه مفسد اخلاقیه

هان ای عزیز، از خواب بیدار شو. از غفلت تنبه پیدا کن و دامن همت به کمر زن ، و تا وقت است فرصت را غنیمت بشمار، و تا عمر باقی است و قوای تو در تحت تصرف تو است و جوانی برقرار است و اخلاق فاسده بر تو غالب نشده و ملکات رذیله بر تو چیره نگردیده ،

چاره ای کن و دوايي برای رفع اخلاق فاسده و قبيحه پيدا کن و راهی برای اطفاء نائره شهوت و غضب پيدا نما.

بهترین علاجه‌ها که علماء اخلاق و اهل سلوک از برای این مفاسد اخلاقی فرموده اند این است که هر يك از این ملکات زشت را که در خود می بینی ، در نظر بگیری و برخلاف آن تا چندی مردانه قیام و اقدام کنی و همت بگماری برخلاف نفس تا مدتی ، و بر ضد خواهش آن رذيله رفتار کنی و از خدای تعالی در هر حال توفیق طلب کنی که با تو اعانت کند در این مجاهده ، مسلماً بعد از مدت قلیلی آن خلق زشت رفع شده و شیطان و جندش از این سنگر فرار کرده جنود رحمانی به جای آنها برقرار می شود.

مثلاً یکی از ذمائم اخلاق ، که اسباب هلاکت انسان است و موجب فشار قبر است و انسان را در دو دنیا معذب دارد، بدخلقی با اهل خانه یا همسایگان یا هم شغلها یا اهل بازار و محله است ، که این زائیده غضب و شهوت است . اگر انسان مجاهد مدتی در صدد برآید که هر وقت ناملایمی پیش آمد می کند از برای او و آتش غضب شعله ور می شود و بنای سوزاندن باطن را می گذارد و دعوت می کند او را بر ناسزا گفتن و بدگویی کردن ، برخلاف نفس اقدام کرده عاقبت بد و نتیجه زشت این خلق را یاد بیاورد در عوض ملایمت به خرج بدهد و در باطن شیطان را لعن کند و به خدا از او پناه ببرد، من

به شما قول می‌دهم که اگر چنین رفتاری کنید، بعد از چند مرتبه تکرار آن خلق بکلی عوض شده و خلق نیکو در باطن مملکت شما منزل می‌کند. ولی اگر مطابق میل نفس رفتار کنید، اولاً در همین عالم ممکن است شما را نیست و نابود کند. پناه می‌برم به خدای تعالی از غضب که می‌شود در یک، آن انسان را در دو دنیا هلاک کند، خدای نخواستہ موجب قتل نفسی بشود. ممکن است انسان در حال غضب به نوامیس الهیه ناسزا بگوید، چنانچه دیدیم مردم را در حال غضب که رده گفتند و مرتد شدند. حکما فرموده اند که کشتی بی ناخدا که در موجهای سخت دریا گرفتار شود به نجات نزدیکتر است از انسان در حال غضب. (۶۳)

یا اگر خدای نخواستہ اهل جدال و مراء در مباحثه علمیه هستی کما اینکه بعضی از ما طلبه‌ها گرفتار این سریره زشت هستیم مدتی برخلاف نفس اقدام کن. در مجالس رسمی که مشحون به علماء و عوام است مباحثه که پیش آمد کرد دیدی طرف صحیح می‌گوید، معترف به اشتباه خودت بشو و تصدیق آن طرف را بکن. امید است در اندک زمانی رفع این رذیله شود. خدا نکند که حرف بعضی از اهل علم و مدعی مکاشفه درست باشد: می‌گوید: برای من در یکی از مکاشفات کشف شد که تخاصم اهل نادر، که خدای تعالی اطلاع می‌دهد، مجادله اهل علم و حدیث است. انسان اگر احتمال صحت هم بدهد، باید خیلی در صدد رفع این خصلت باشد.

روی عن عده

من الاصحاب ائنهه قالوا: خرج علينا رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، يوما و نحن نتمارى فى شىء من امر الدين . فغضب غضبا شديدا لم يغضب مثله . ثم قال : انما هلك من كان قبلكم بهذا. ذروا المرء، فان المؤمن لا يمارى ، ذروا المرء فان الممارى قد تمت خسارته ، ذروا المرء، فان الممارى لا اشفع له يوم القيامة ، ذروا المرء فانى زعيم بثلاث ابيات فى الجنه فى رياضها و اءوسطها و اءعلاها لمن ترك المرء و هو صادق ، ذروا المرء، فان اءول ما نهانى عنه ربي بعد عباده الاوثان المرء. (٦٤) و عنه صلى الله عليه و آله : لا يستكمل عبد حقيقه الايمان حتى يدع المرء و ان كان محقا.(٦٥)

احاديث در اين باب بسيار است . چه قدر زشت است كه انسان به واسطه يك مغالبه جزئى ، كه هيچ ثمرى و اثرى ندارد، از شفاعت رسول اكرم ، صلى الله عليه و آله و سلم ، محروم بماند، و مذاكره علم (را)، كه افضل عبادات و طاعات است اگر با قصد صحيح باشد، به صورت اعظم معاصى در آورد و تالى عبادت او ثابنش كند.

در هر حال ، انسان بايد يك يك از اخلاق قبيحه فاسده را در نظر گرفته به واسطه خلاف نفس از مملكت روح خود بيرون كند. وقتى غاصب بيرون رفت ، صاحبخانه خودش مى آيد، محتاج به زحمت ديگرى نيست ، وعده خواهى نمى خواهد.

فصل ، علاج مفاسد اخلاقى

چون كه مجاهده نفس در اين مقام به اتمام رسيده و انسان موفق شد كه جنود ابليس را از اين مملكت خارج كند و مملكتش

را سکنای ملائکه الله و معبد عبادالله الصالحین قرار داد، کار سلوک الی الله آسان می شود و راه مستقیم انسانیت روشن و واضح می گردد، و ابواب برکات و جنات به روی او مفتوح می گردد، و ابواب جهنم و درکات آن به روی او بسته می گردد، و خدای تبارک و تعالی به نظر لطف و مرحمت به او نظر می کند و در سلک اهل ایمان منخرط می شود و از اهل سعادت و اصحاب یمین می شود، راهی از باب معارف الهیه که غایت ایجاد خلق جن و انس است بر او باز می شود، (۶۶) و خدای تبارک و تعالی در آن راه پر خطر از او دستگیری می فرماید.

و ما می خواستیم اشاره به مقام سوم نفس و کیفیت مجاهده آن بنماییم و مکاید شیطان را در آن مقام نیز خاطر نشان کنیم، لیکن مقام را مناسبت ندیدیم، این است که صرف نظر نموده از خدای تبارک و تعالی توفیق و تائید می طلبیم که رساله مفرده ای در آن باب بنگارم.

الحديث الثاني

حديث دوم

بالسند المتصل الی محمد بن یعقوب ، عن علی بن ابراهیم ، عن اءیبه ، عن اءبی المغرا، عن یزید بن خلیفه ، قال : اءبوعبدالله ، علیه السلام : کل ریاء شرک . انه من عمل للناس کان ثوابه علی الناس ، و من عمل لله کان ثوابه علی الله . (۶۷)

ترجمه :

به سند مذکور، یزید بن خلیفه از حضرت صادق ، علیه السلام ، نقل می کند که فرمود: هر ریایی شرک است . همانا کسی که کار کند برای مردم ، می باشد ثواب

او بر مردم ، و کسی که عمل کند برای خدا، می باشد ثواب او بر خدا.

در معنی ریا و درجات آن

شرح بدان که ریا عبارت از نشان دادن و وانمود کردن چیزی از اعمال حسنه یا خصال پسندیده یا عقاید حقه است به مردم ، برای منزلت پیدا کردن در قلوب آنها و اشتهاار پیدا کردن پیش آنها به خوبی و صحت و امانت و دیانت بدون قصد صحیح الهی . و آن تحقق پیدا می کند در چند مقام :

مقام اول و آن دارای دو درجه است : اول آنکه اظهار عقاید حقه و معارف الهیه کند برای اینکه اشتهاار به دیانت پیدا کند و منزلت در قلوب پیدا نماید. مثل اینکه بگوید: من کسی را جز خدا مؤثر در وجود نمی دانم . یا اینکه : من به غیر خدا توکل به کسی ندارم . یا بالکنایه و اشاره خود را معرفی کند به عقاید حقه . و این طور دوم رایجتر است . مثلاً صحبت توکل یا رضای به قضای الهی پیش آمد می کند، شخص مرئی با یک آه یا یک سر تکان دادن خود را در سلک آن جمعیت محسوب می دارد.

درجه دوم آنکه عقاید باطله را از خود دور کند و نفس خود را از آن تزکیه کند به قصد جاه و منزلت در قلوب ، چه به صراحت لهجه باشد یا به اشاره و کنایه .

مقام دوم و در آن نیز دو مرتبه است : یکی آنکه اظهار خصال حمیده و ملکات فاضله نماید.

و یکی تبری از مقابلات آنها نماید و تزکیه نفس کند بدان غرض که معلوم شد.

مقام سوم

ریای معرفت پیش فقها، رضوان الله علیهم ، است ، دارای همین دو درجه است : یکی آنکه اتیان به عمل و عبادت شرعی کند یا اتیان به راجحات عقلی نماید به قصد ارائه به مردم و جلب قلوب ، چه آنکه ذات عمل را به قصد ریا کند، یا کیفیت ، یا شرط، یا جز آن را، به طوری که در کتب فقهیه معترض اند.(۶۸)

دیگر آن که ترک عملی کند به همان مقصود. و ما در این اوراق شرح بعضی از مفاسد هر یک از این سه مقام را بیان می کنیم . آنچه به نظر می رسد از برای علاج آن اشاره می نمایم به طریق اختصار.

مقام اول : ریا در عقاید

فصل ، بحث در حقیقت ریا

بدان که ریا در اصول عقاید و معارف الهیه از جمیع اقسام ریایا سخت تر و عاقبتش از همه بدتر و ظلمتش از تمام ریایا بیشتر و بالاتر است . صاحب این ریا اگر در واقع معتقد به آن امری که ارائه می دهد نباشد، از جمله منافقین است که مخلد در نار و هلاک ابدی از برای اوست ، و عذابش اشد عذابهاست . و اگر معتقد باشد ولی برای اینکه در قلوب مردم رتبه و منزلت پیدا کند اظهار می کند، این شخص گرچه منافق نیست ولی این ریا باعث می شود که نور ایمان از قلب او برود، و ظلمت کفر به جای آن در قلب وارد شود، زیرا که این شخص گرچه در اول امر مشرک است به شرک خفی ، زیرا که معارف الهیه و عقاید حقه را که خالص باید باشد از برای خدا و صاحب آن ذات مقدس

حضرت حق است به مردم تحویل داده و غیر را در آن شرکت داده و شیطان را در آن متصرف نموده و این عمل قلبی از برای خدا نبوده ما در یکی از فصول (۶۹) بیان می کنیم که ایمان از اعمال قلبیه است نه مجرد علم ، کما اینکه در این حدیث شریف می فرماید: هر ریایی شرک است . ولیکن این فجیعۀ موبقه و این سریره مظلمه و این ملکه خبیثه بالاخره کار انسان را منجر می کند به اینکه خانه قلب مختص به غیر خدا شود، و کم کم ظلمت این رذیله اسباب می شود که انسان بی ایمان از دنیا برود، و این ایمان خیالی که دارد صورت بی معنی و جسد بی روح و پوست بیمغزی است و مورد قبول خدای تعالی نشود. کما اینکه اشاره به این فرموده در حدیثی که در کافی شریف از علی بن سالم نقل می کند. قال : سمعت ابا عبدالله ، علیه السلام ، یقول : قال الله عزوجل : انا خیر شریک ، من اشرك معی غیری فی عمله ، لم اقبله الا ما کان لی خالصا. (۷۰) یعنی راوی گفت : شنیدم حضرت صادق ، علیه السلام ، می فرمود: خدای تعالی گفت : من بهترین شریک هستم . کسی که با من شریک قرار دهد غیر مرا در کاری که کرده است ، قبول نکنم او را مگر آنکه برای من خالص باشد.

و معلوم است اعمال قلبیه در صورت خالص نبودن مورد توجه حق تعالی واقع نشود، و او را نپذیرد و به شریک دیگر واگذار فرماید که آن شخصی

است که برای نشان دادن به او عمل می شود، پس اعمال قلبیه مختص به آن شخص می شود، و از حد شرک بیرون رفته به کفر محض وارد می شود. بلکه می توان گفت این شخص نیز از جمله منافقین است : همان طور که شرکش خفی است ، نفاقش نیز خفی است . بیچاره گمان کرده مؤ من است ولی مشرک است در اول امر، و در نتیجه منافق است ، و عذاب منافقین را باید بچشد. و وای به حال کسی که کارش به نفاق منجر شود.

فصل ، در بیان آنکه علم غیر از ایمان است

بدان ایمان غیر از علم به خدا و وحدت ، و سایر صفات کمالیه ثبوتیه و جلالیه و سلبيه ، و علم به ملائکه و رسل و کتب و یوم قیامت است . چه بسا کسی دارای این علم باشد و مؤ من نباشد: شیطان علم به تمام این مراتب به قدر من و شما هست و کافر است . بلکه ایمان یک عمل قلبی است که تا آن نباشد ایمان نیست . باید کسی که از روی برهان عقلی یا ضرورت ادیان چیزی را علم پیدا کرد به قلب خود نیز تسلیم آنها شود، و عمل قلبی را، که یک نحو تسلیم و خضوعی است و یک طور تقبل و زیر بار رفتن است ، انجام دهد تا مؤ من گردد. و کمال ایمان اطمینان است . نور ایمان که قوی شد، دنبالش اطمینان در قلب حاصل می شود. و تمام اینها غیر از علم است . ممکن است عقل شما به برهان چیزی را ادراک کند، ولی قلب تسلیم نشده باشد و علم

بیفایده گردد. مثلاً شما به عقل خود ادراک کردید که مرده نمی تواند به کسی ضرر بزند و تمام مرده های عالم به قدر مگس حس و حرکت ندارند و تمام قوای جسمانی و نفسانی از او مفارقت کرده ، ولی چون این مطلب را قلب قبول نکرده و تسلیم عقل نشده شما نمی توانید با مرده شب تاریک به سر برید. ولی اگر قلب تسلیم عقل شد و این حکم را از او قبول کرد، هیچ این کار برای شما اشکالی ندارد. چنانچه بعد از چند مرتبه اقدام قلب تسلیم شده دیگر باکی از مرده نمی کند.

پس ، معلوم شد که تسلیم ، که حظ قلب است ، غیر از علم است ، که حظ عقل است . ممکن است انسان به برهان عقلی اثبات صانع تعالی و توحید او و یوم معاد و دیگر از عقاید حقه نماید، ولی این عقاید را ایمان نگویند و او را مؤ من حساب نکنند، و در جمله کفار یا منافقین یا مشرکین باشد. منتها امروز چشم دل شما بسته است و بصیرت ملکوتی ندارید، این چشم ملکی ادراک نمی کند، وقتی کشف سریره شد و سلطنت حقه الهیه بروز کرد و طبیعت خراب شد و حقیقت به پا گردید، ملتفت می شوید مؤ من به خدا نبودید، و این حکم عقل به ایمان مربوط نبود. تا لا اله الا الله با قلم عقل بر لوح صافی قلب نگاشته نشود، انسان مؤ من به وحدت خدا نیست . و وقتی این کلمه طیبه الهیه در قلب وارد شد. سلطنت قلب با خود حق تعالی می شود، مو

دیگر انسان کس دیگر را مؤثر در مملکت حق نمی داند و از کسی دیگر متوقع جاه و جلال نیست و منزلت و شهرت را پیش دیگران طالب نمی شود، پس قلب ریاکار و سالوس نمی شود. پس ، اگر در قلب ریا دیدید، بدانید قلب شما تسلیم عقل نشده و ایمان در دل شما نورافکن نگردیده ، و دیگری را اله و مؤثر عالم می دانید نه حق تعالی را، و شما در زمره منافقین یا مشرکین یا کفارید.

فصل ، در وخامت امر ریا

هان ای شخص مرئی که عقاید حقه و معارف الهیه را بدست دشمن خدای تعالی ، که شیطان است ، سپردی و مختصات حق تعالی را به دیگران دادی ، و آن انواری که روشنی بخش روح و قلب و سرمایه نجات و سعادت ابدی و سرچشمه لقاء الهی و بذر جوار محبوب است مبدل به ظلمات موحشه و شقاوت و هلاک ابدی و سرمایه بعد از ساحت قدس محبوب و دوری از لقاء حضرت حق تعالی کردی ، مهیا باش از برای ظلمتهایی که نور در دنبال ندارند و تنگنایی که گشایشی ندارد و امراضی که شفاپذیر نیست : مردنی که حیات ندارد. آتشی که از باطن قلب ظهور کند و ملکوت نفس و ملک بدن را بسوزاند چنان سوزاندنی که خطوط در قلب من و تو نکرده ، چنانچه خدای تعالی خبر می دهد در کتاب منزل خود در آیه شریفه نار الله الموقده التي تطلع علی الافئده . (۷۱) از وصف آتشی که (آتش خدا) استیلای بر قلوب پیدا می کند و قلوب را می سوزاند.

هیچ آتشی قلب

سوزان نیست جز آتش الهی .

اگر فطرت توحید از دست رفت ، که فطره الله است ، و به جای آن شرک و کفر جایگزین شد، دیگر شفاعت شافعین نصیب انسان نشود، و انسان مخلد در عذاب است آن هم چه عذابی ؟ عذابی که از قهر الهی و غیرت ربوبی بروز کند.

پس ای عزیز، برای یک خیال باطل ، یک محبوبیت جزئی بندگان ضعیف ، یک توجه قلبی مردم بیچاره ، خود را مورد سخط و غضب الهی قرار مده ، و مفروش آن محبتهای الهی ، آن کرامتهای غیر متناهی ، آن الطاف و مرحام ربوبیت را به یک محبوبیت پیش خلق که مورد هیچ اثری نیست و از او هیچ ثمری نبوی جز ندامت و حسرت . وقتی دستت از این عالم کوتاه شد، که عالم کسب است ، و عملیات منقطع گردید، دیگر پشیمانی نتیجه ندارد و رجوع بی فایده است .

فصل ، یک تنبیه علمی برای قلع ماده ریا

ما در این جا تذکر می دهیم به چیزی که امید است برای این مرض قلبی مؤثر افتد در این مقام و مقامات دیگر. و آن چیزی است که مطابق برهان و مکاشفه و عیان و اخبار معصومین و کتاب خداست ، و عقل شما هم تصدیق دارد. و آن این است که خدای تبارک و تعالی به واسطه احاطه قدرتش در جمیع موجودات و بسط سلطنتش در تمام کائنات و احاطه قیومیش به کافه ممکنات ، تمام قلوب بندگان در تحت تصرف او و به ید قدرت و در قبضه سلطنت اوست ، و کس دیگر را در قلوب بندگان بدون اذن قیومی و اجازه تکوینی

او تصرفی نیست و نخواهد بود، خود صاحبان قلب نیز بی اذن و تصرف حق تعالی تصرف در قلوب خود ندارند و بدین معنی اشاره و کنایه و صراحه در قرآن و اخبار اهل بیت ، علیهم السلام ، اخبار شده است . (۷۲) پس خدای تبارک و تعالی صاحب قلب و متصرف در اوست ، و شما که یک بنده ضعیف عاجز هستید نمی توانید تصرف در قلوب کنید بی تصرف حق ، بلکه اراده او قاهر است بر اراده شما و همه موجودات ، پس ریا و سالوس شما اگر برای جلب قلوب عباد است و جانب دلها نگاه داشتن و منزلت و قدر در قلوب پیدا کردن و اشتها به خوبی یافتن است ، این از تصرف شما به کلی خارج و در تحت تصرف حق است . خداوند قلوب و صاحب دلها که هر کس می خواهد قلوب را متوجه می فرماید . بلکه ممکن است شما نتیجه به عکس بگیرید . دیدیم و شنیدیم اشخاص سالوس دورو که قلوب آنها پاک نبود آخر کار رسوا شدند و آنچه می خواستند نتیجه بگیرند به عکس اتفاق افتاد ، چنانچه به همین معنی اشاره فرموده و در حدیث شریف کافی : عن جراح المدائنی ، عن ابي عبد الله ، علیه السلام ، فی قول الله ، عزوجل : فمن كان يرجوا لقاء ربه فليعمل عملا صالحا و لا يشرك بعباده ربه اءحدا . قال علیه السلام : الرجل يعمل شيئا من الثواب لا يطلب به وجه الله ، انما يطلب تزكیه الناس ، يشتهي ان يسمع به الناس ، فهذا الذي اشرك بعباده ربه . ثم قال

: ما من عبد اءسر خيرا فذهبت الايام ابدًا حتى يظهر الله له خيرا، و ما من عبد يسر شرا فذهبت الايام ابدًا حتى يظهر الله له شرا.

(۷۳)

یعنی راوی ، که جراح مدائنی است ، از امام صادق ، علیه السلام ، نقل میکند در تفسیر قول خدای ، عزوجل : پس کسی که امیدوار ملاقات پروردگار خویش است باید بجای آرد کار نیکو، و شریک نکند در عبادت پروردگارش کسی را که فرمود امام صادق ، علیه السلام : آن مردی که عمل می کند چیزی از ثواب را که خواهش نمی کند به آن کار ملاقات خدا را، فقط ملاحظه می کند پاکیزه شمردن مردم او را، میل دارد مردم بشنوند آنچه کرده ، پس این کسی که شریک قرار داده در عبادت پروردگارش . پس از آن فرمود: هیچ بنده نیست که پنهان کند خوبی را، پس بگذرد روزگار بر او همیشه ، تا آنکه آشکار کند خدا از برای او نیکویی را، و هیچ بنده نیست که پنهان می کند شری را، پس بگذرد روزگار بر او همیشه ، تا آنکه آشکارا کند خدا برای او شری را.

پس ای عزیز، نام نیک را از خداوند بخواه . قلوب مردم را از صاحب قلب خواهش کن با تو باشد. تو کار را برای خدا بکن ، خداوند علاوه بر کرامتهای اخروی و نعمتهای آن عالم در همین عالم هم به تو کرامتها می کند، تو را محبوب می نماید، موقعیت تو را در قلوب زیاد می کند، تو را در دو نیا سربلند می فرماید. ولی اگر بتوانی با مجاهده و

زحمت قلب خود را از این حب هم بکلی خالص نما، باطن را صفا ده تا عمل از این جهت خالص شود و قلب متوجه حق گردد، روح بی آرایش شود، کدورت نفس برطرف گردد. حب و بغض مردم ضعیف، شهرت و اسم نزد بندگان ناچیز، چه فایده دارد. فرضاً فایده داشته باشد، یک فایده ناچیز جزئی چند روزه است. ممکن است این حب عاقبت کار انسان را به ریا برساند و خدای نخواستہ آدم را مشرک و منافق و کافر کند، اگر در این عالم رسوا نشود، در آن عالم در محضر عدل ربوبی پیش بندگان صالح خدا و انبیاء عظام او و ملائکه مقربین رسوا شود، سرافکنده گردد، بیچاره شود. رسوایی آن روز را نمی دانی چه رسوایی است. سرشکسته در آن محضر را خدا می داند چه ظلمتها دنبال دارد. آن روز است که به فرموده حق تعالی کافر می گوید: ای کاش خاک بودم. (۷۴) و دیگر فایده ندارد.

ای بیچاره، تو بواسطه یک محبت جزئی، یک شهرت بی فایده پیش بندگان، از آن کرامتها گذشتی، رضای خدای را از دست دادی، خود را مورد غضب خدای تعالی نمودی. اعمالی را که باید به آنها دار کرامت تهیه کنی، زندگانی ابدی و فرحناکی همیشگی فراهم کنی و به واسطه آنها در اعلیٰ علین بهشت قرار گیری، مبدل کردی به ظلمات شرک و نفاق، و برای خود حسرت و ندامت و عذابهای شدید تهیه نمودی، و خود را سجینی نمودی، چنانچه در حدیث شریف کافی می فرماید حضرت امام

صادق ، علیه السلام ، که پیغمبر فرمود که همانا فرشته بالا می برد کار بنده را با فرحناکی . پس چون کارهای نیکوی او را بالا برد، خدای عزوجل می فرماید: قرار بدهید این اعمال را در سجین . همانا این شخص در این اعمال فقط مرا نخواست است . (۷۵) من و تو با این حال نمی توانیم سجین را تصور کنیم ، و دیوان عمل فجار را بفهیمیم ، و صورت این اعمال (را) که در سجین است ببینیم . یک وقت حقیقت امر را می بینیم که دیگر دستان کوتاه (است) و چاره منقطع .

ای عزیز، بیدار شو و غفلت و مستی را از خود دور کن ، و در میزان عقل بسنج اعمال خود را قبل از آنکه در آن عالم میزان کنند، و حساب خود را بکش قبل از آنکه از تو حساب کشند. و آینه دل را از شرک و نفاق و دورویی پاک کن ، و مگذار زنگار شرک و کفر او را طوری بگیرد که به آتشیهای آن عالم پاک نگردد، نگذار نور فطرت مبدل به ظلمت کفر شود، نگذار فطره الله التي فطر الناس علیها. (۷۶) ضایع گردد. این قدر خیانت مکن بر این امانت الهی ! پاک کن آینه قلب را تا نور جمال حق در او جلوه کند، و تو را از عالم و هر چه در اوست بی نیاز کند، و آتش محبت الهی در قلب افروخته شده تمام محبتها را بسوزاند که همه عالم را به یک لحظه آن ندهی ، و چنان لذتی ببری از یاد خدا و ذکر آن تمام

لذات حیوانی را بازیچه بدانی . اگر اهل این مقام هم نیستی و این معانی در نظرت عجیب می آید، نعمتهای الهی را در عالم دیگر که قرآن مجید و اخبار معصومین از آنها اطلاع داده اند، از دست مده ، به واسطه جلب قلوب مخلوق برای شهرت چند روزه موهوم ، آن همه ثوابها را ضایع مکن ، از آن همه کرامات خود را محروم مکن ، سعادت ابدی را به شقاوت همیشگی مفروش .

فصل ، در دعوت به اخلاص است

بدان که مالک الملوک حقیقی و ولی نعمت واقعی که این همه کرامات به ما کرده و این همه تهیه ها برای ما دیده از قبل از آمدن ما در این عالم ، از غذای لطیف دارای مواد صالحه مناسبه با معده ضعیف ما و مربی و خدمتگذار با حب جلی ذاتی که خدمتش بی منت باشد و محیط و هوای مناسب و سایر نعم و آلاء ظاهره و باطنه ، و این همه تهیه ها دیده در عالم آخرت و برزخ برای ما قبل از رفتن در آنجا، و از ما خواسته است که این قلب را برای من یا برای کرامت من خالص کن تا برای خودت نتیجه دهد، خودت فایده ببری ، باز ما گوش ندهیم و نافرمانی کنیم و برخلاف رضای او قدم زنیم ، چه ظلم بزرگی کردیم و با چه مالک الملوکی ستیزی نمودیم که نتیجه اش ظلم به خود ماست و به سلطنت او لطمه ای وارد نمی شود. از تحت سلطنت و سلطه او خارج نمی شویم ، مشرک باشیم یا موحد فرقی برای او نکند، عارف بالله یا متقی زکی

النفس باشیم برای خود هستیم ، کافر و مشرک باشیم به خود ضرر زدیم : فان الله غنی عن العالمین . (۷۷) همانا خدای بی نیاز است از همه مخلوقات . احتیاجی به عبادت ما، به اخلاص ما، به بندگی ما، ندارد، نافرمانی و شرک و دورویی ما به مملکت او لطمه ای وارد نمی کند. لیکن چون ارحم الراحمین است ، رحمت واسعه و حکمت بالغه اش اقتضا می کند که طرق هدایت و راه خیر و شر و زشت و زیبا را به ما بنمایاند، و پرتگاههای راه انسانیت و لغزشگاههای طریق سعادت را به ما ارائه دهد. خدای تعالی در این هدایت و راهنمایی ، بلکه در این عبادتها و اخلاصها و بندگیها، بر ما منتهای عظیم جسیم دارد که تا چشم بصیرت و دیده برزخی واقع بین باز نشود نمی توانیم بفهمیم . و مادامی که در این عالم تنگ و تاریک و ظلمتکده طبیعت هستیم و دچار سلسله های زمان و حبس تاریک امتداد مکانیم ، ادراک منتهای بزرگ خدا را نمی کنیم ، و نعمتهای خداوند را در همین اخلاص و عبادت و در آن راهنمایی و هدایت تصور نمی نماییم .

مبادا گمان کنی که ما منت داریم بر انبیاء معظم یا اولیاء مکرم خدا، یا بر علماء است ، که راهنمای سعادت و خلاصی سعادت و خلاصی ما هستند و ما را از جهل و ظلمت و بدبختی نجات دادند و به عالم نور و سرور و بهجت و عظمت دعوت کردند، و آن همه تحمل مشقتها و زحمتهای نمودند و می کنند برای تربیت ما و برای نجات

ما از آن ظلمتهایی که لازمه اعتقادات باطله و جهل های مرکب است ، و از آن فشارها و عذابهایی که صورت ملکات و اخلاق رذیله است ، و از آن صورتهای موحشه مدهشه که ملکوت اعمال و افعال قبیحه ماست ، و برای رسیدن ما به آن نورها و بهجت ها و سرورها و راحتی و خوشی ها و حور و قصور که نمی توانیم تصور آنها را بکنیم . و این عالم ملک به همه عظمت که دارد تنگ تر از آن است که یکی از حله های بهشتی را در او بیاورند، و این چشمهای ما طاقت دیدن یک تار موی حورالعین را ندارند، که تمام اینها صورت ملکوتی آن عقاید و اخلاق و اعمالی است که انبیاء عظام ، خصوصا صاحب کشف کلی و دستور جامع ، خاتم پیغمبران ، صلی الله علیه و آله و علیهم ، آنها را به وحی الهی درک فرموده و دیده و شنیده و ما را بدانها دعوت فرموده اند. و ما بیچاره ها مثل اطفالی که از حکم عقلا سرپیچند، بلکه عقلا را تخطئه می کنند، همیشه با آنها در مقام ستیزه و جنگ و جدال برآمدم ، و آن نفوس زکیه مطمئنه و ارواح طیبه طاهره به واسطه شفقت و رحمتی که بر بندگان خدا داشتند هیچ گاه از دعوت خویش به واسطه نادان ما کوتاهی نفرمودند و با زور و زر ما را به سوی بهشت و سعادت کشیدند، بدون اینکه اجر و مزدی از ما بخواهند. آن وقت هم که رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله و سلم ،

منحصر می کنند اجر خود را به مودت ذوی القربی (۷۸) صورت این مودت و محبت در عالم دیگر برای ما شاید از همه صور نورانی تر باشد. آن هم برای خود ماست و رسیدن ما به سعادت و رحمت . پس مزد رسالت عاید خود ما شد و از آن بهره مند گردیدیم ، ما بیچاره ها چه منتی بر آنها داریم ، اخلاص و ارادت ما برای آنها چه نفعی دارد، شما و ما بر علماء امت چه منتی داریم ؟ از آن شخص مسئله گو گرفته تا آن نبی مکرم ، تا ذات مقدس حق ، جل جلاله ، هر کس به مرتبه و مقام خود که راه هدایت را به ما نشان می دهند، بر ما منت ها دارند که جزای آنها را در این عالم نمی توانیم بدهیم ، این عالم لایق جزای آنها نیست : فله و لرسوله و لاولیائه المنه . چنانچه خدای تعالی می فرماید: قل لا تمنوا علی اسلامکم بل الله یمن علیکم ان هدیکم للایمان ان کنتم صادقین ان الله یعلم غیب السموات و الارض والله بصیر بما تعملون . (۷۹) یعنی بگو به آنها که به تو منت گذاشتند به اسلام خود، و گفتند ما اسلام آوردیم بی جنگ : منت نگذارید بر من به اسلام خود، بلکه خدا منت می گذارد بر شما به هدایت کردن شما را به ایمان مدعی آن هستید، اگر شما راستگو هستید در این ادعا، همانا خدا می داند پنهانیهای آسمانها و زمین را، و خدا بیناست به آنچه می کنید.

پس ، اگر ما صادق باشیم در دعوی ایمان ،

خداوند در همین ایمان هم بر ما منت دارد. خداوند بصیر به عالم غیب است و می داند صور اعمال ما و صورت ایمان و اسلام ما در عالم غیب چیست. ما بیچاره ها چون اطلاع از حقیقت نداریم، از مسئله گو کسب علم می کنیم و به او منت می گذاریم، تقلید عالم می کنیم، منت می گذاریم، نماز جماعت به عالم می خوانیم، به او منت می گذاریم، با اینکه آنها بر ما منت دارند و خود ما خبر نداریم. بلکه این منتها اعمال ما را واژگون می نماید و در سجین کشیده آنها را به باد فنا می دهد.

مقام دوم: ریا در اخلاق و ملکات باطنی

فصل اول

بدان که ریا در این مقام گرچه به شدت مقام اول نیست، ولی بعد از تنبه به یک مطلب ممکن است کار مرائی در این مقام نیز منجر شود به جایی که در نتیجه با مرائی در آن مقام یکی گردد. ما در شرح حدیث سابق بیان کردیم که از برای انسان در عالم ملکوت صورتهایی ممکن است باشد غیر از صورت انسانی، و آن صورتهای تابع ملکوت نفس و ملکات آن است. اگر شما دارای ملکات فاضله انسانی باشید، در وقتی آن ملکات صورت شما را انسانی می کند که با آن ملکات بدون اینکه از طریق اعتدال خارج شده باشند محسوس گردید. بلکه ملکات در صورتی فاضله است که نفس اماره در آن تصرف نکند و در تشکیل آن قدم نفس دخیل نباشد. بلکه شیخ استاد ما، دام ظلّه، می فرمودند میزان در ریاضت باطل و ریاضت شرعی صحیح

قدم نفس و قدم حق است . اگر سالک به قدم نفس حرکت کرد و ریاضت او برای پیدایش قوای نفس و قدرت و سلطنت آن باشد، ریاضت باطل و سلوک آن منجر به سوء عاقبت می باشد. و دعوی های باطله نوعاً از همین اشخاص بروز می کند. و اگر سالک به قدم حق سلوک کرد و خداجو شد، ریاضت او حق و شرعی است ، و حق تعالی از او دستگیری می کند به نص آیه شریفه که می فرماید: والذین جاهدوا فینا لنهدينهم سبلنا. (۸۰) کسی که مجاهده کند در راه ما، هر آینه هدایت می کنیم او را (به) راههای خود. پس کارش به سعادت منجر شده خودی از او افتد و خودنمایی از او دور گردد. و معلوم است کسی که اخلاق حسنه خود و ملکات فاضله نفس را به چشم مردم بکشد و ارائه به مردم بدهد، قدمش قدم نفس است ، و خودبین و خود خواه و خودپرست است ، و با خودبینی ، خدا خواهی و خدایینی خیالی است خام و امری است باطل و محال . مادامی که مملکت وجود شما از حب نفس و حب جاه و جلال و شهرت و ریاست به بندگان خدا پر است ، نمی توان ملکات شما را ملکات فاضله دانست و اخلاق شما را اخلاق الهی شمرد. کارکن در مملکت شما شیطان است ، و ملکوت باطن شما صورت انسان نیست . و پس از گشودن چشم برزخ ملکوتی خود را به صورت غیر انسان ، مثل یکی از شیاطین مثلاً می بینید. و حصول معارف الهیه و توحید

صحيح از برای همچو قلبی که منزلگاه شیطان است محال است . و تا ملکوت شما ملکوت انسانی نباشد و قلب شما از این اعوجاجها و خودخواهیها پاک نباشد، منزل حق تعالی نباشد در حدیث قدسی است که می فرماید: لا یسعی ارضی و لا سمائی ، بل یسعی قلب عبدی المؤمن . (۸۱) هیچ موجودی آینه جمال محبوب نیست ، مگر قلب مؤمن . متصرف در قلب مؤمن . حق است نه نفس . کارکن در وجود او محبوب است : قلب مؤمن . خودسر نیست ، هرزه گر نیست : قلب المؤمن بین اصبعی الرحمن ، یقلبه کیف یشاء . (۸۲) دست حق در مملکت قلب او متصرف است ، تقلیب و تقلب قلب او با خود حق تعالی است . ای بیچاره ، تو که عابد نفسی و متصرف در قلب تو شیطان و جهل است و دست تصرف حق را از قلب خود منقطع کردی ، چه ایمانی داری که مورد تجلی حق و سلطنت مطلق گردی ؟ پس ، بدان تا بدین حال هستی و این رذیله خود نمایی در تو است ، تو کافر بالله هستی و در سلک منافقین محسوب می شوی ، گرچه به خیال خود مسلمی و مؤمن به خدایی .

فصل دوم

پس ای عزیز، بیدار شو و پنبه غفلت را از گوش بیرون کن و خواب غفلت را بر چشم خود حرام نما، و بدان که ترا خدای تعالی برای خود آفریده ، چنانچه در حدیث قدسی می فرماید: یابن آدم خلقت الاشیاء لاجلک ، و خلقتک لاجلی . (۸۳) یعنی ای پسر آدم ،

همه چیز را برای تو آفریدم و تو را برای خود آفریدم . و قلب تو را منزلگاه خود قرار داده . تو و قلب تو یکی از نوامیس الهیه هستی، حق تعالی غیور است نسبت به ناموس خود، این قدر پرده دری مکن به ناموس حق تعالی ، دست درازی را روامدار. بترس از غیرت حق تعالی که تو را در این عالم همچنان رسوا کند که هرچه خواهی اصلاح کنی نتوانی . تو در ملکوت خود در حضور حضرات ملائکه و انبیاء عظام پرده ناموس الهی را پاره می کنی ، و اخلاق فاضله را، که بواسطه آنها اولیا تشبه به حق پیدا می کنند، تسلیم غیر حق می کنی و قلب خود را به دشمن حق می دهی و شرک می ورزی در باطن ملکوت خود، بترس از آنکه حق تعالی علاوه بر رسوا کند، در همین عالم تو را مفتضح کند و مبتلا کند به فضیحتی که جبران پذیر نباشد و پاره شدن عصمتی که وصله بردار نباشد. حق تعالی ستار است ، ولی غیور هم هست ، ارحم الراحمین است ، ولی اشد المعاقبین هم هست . ستر می فرماید تا وقتی از حد نگذرد. ممکن است خدای نخواستہ این کار بزرگ و این رسوایی ناهنجار غیرت را بر ستر غلبه دهد، چنانچه در حدیث شریف شنیدی .(۸۴)

پس ، قدری به خود آی و رجوع به خدا کن و بازگشت به سوی او نما، که خدای تعالی رحیم است و پی بهانه می گردد برای رحمت . اگر رجوع کردی ، به غفران خود ستر می فرماید عیوب گذشته را

و نمی گذارد کسی بر آن مطلع شود، و تو را صاحب فضیلت می کند و اخلاق کریمه را در تو جلوه می دهد، و تو را مرآت صفات خود می فرماید و اراده تو را در آن عالم کارکن می فرماید چنانچه اراده خود (او) در همه عوالم نافذ است ، چنانچه (در) حدیثی منقول است که وقتی که اهل بهشت قرار گرفتند، نامه ای از جانب حق تعالی برای آنها می آید که مضمونش این است : از جانب زنده پاینده ای که نمی میرد به سوی زنده پاینده ای که نمی میرد. من هر چه را می خواهم موجود شود به او می گویم باش ، پس موجود می شود، تو را هم امروز قرار دادم که هر چه را می خواهی بشود امر کن ، می شود.(۸۵) تو خود خواهی این قدر نداشته باش ، تو اراده خود را تسلیم حق کن ، ذات مقدس هم تو را مظهر اراده خود می فرماید، تو را متصرف در امور خود قرار می دهد، مملکت ایجاد را در آخرت در تحت قدرت تو قرار می دهد. و این غیر تفویض محال باطل است ، چنانچه در محل خود معلوم است .

هان ای عزیز، تو خود دانی ، می خواهی این را بپذیر یا آن را، که خدای تعالی بی نیاز است از ما و همه مخلوقات و اخلاص ما و همه موجودات عالم .

مقام سوم : ریا در اعمال

اشاره

بدان که ریا در این مقامات دیگر بیشتر و شایع تر است ، زیرا که ما مردم نوعا اهل آن دو مقام نیستیم ، از همین

جهت ، شیطان از آن طریق وارد بر ما نمی شود. ولی چون عمده مردم متعبد اهل مناسک و عبادات صوری هستند، شیطان در این مقام بیشتر تصرف می کند و مکاید نفس در این مرحله بیشتر است . و به عبارت دیگر، چون نوع مردم دارای بهشت جسمانی اعمالی هستند، و از طریق اعمال حسنه و ترک اعمال سیئه دارای مقامات اخروی می شوند، شیطان از همین راه وارد شده ریشه ریا و سالوس را در اعمال آنها آبیاری می کند تا شاخ و برگ پیدا کرده حسنات آنها را مبدل به سیئات کرده آنها را از طریق مناسک و عبادات وارد جهنم درکات می کند، و چیزهایی را که با آن می خواهند تهیه تعمیر آخرت کنند اسباب تخریب آن می نماید، و چیزی که از علین است کاری می کند که به امر حق تعالی ملائکه در سجین قرار دهند. پس کسانی که فقط دارای همین جنبه هستند و زاد و راحله ای جز زاد اعمال ندارند، باید خود را کاملاً مواظب باشند که مبدا خدای نخواستہ این امر هم از دست رفته بکلی جهنمی گردند و راهی به جانب سعادت نداشته باشند، و درهای بهشت به روی آنها بسته شده درهای جهنم برای آنها باز گردد.

فصل ، در دقت امر ریا

بسیار اتفاق افتد که شخص ریاکار خودش هم ملتفت نیست که ریا در اعمال او رخنه کرده و اعمالش ریایی و ناچیز است ، زیرا که مکاید شیطان و نفس به قدری دقیق و باریک است و صراط انسانیت به طوری نازک و تاریک است که تا انسان موشکافی کامل نکند نمی فهمد چه کاره

است . انسان چون مفطور به حب نفس است ، لهذا پرده خودخواهی معایب او را بر خود او می پوشاند. شاید انشاءالله شمه ای از این مطلب در ضمن شرح بعضی احادیث (۸۶) پیش آید. از خدای تعالی توفیق می خواهیم .

مثلا- تحصیل علم دیانت ، که از مهمات اطاعات و عبادات است ، انسان گاهی مبتلا می شود در این عبادت بزرگ به ریا، در صورتی که خودش هم ملتفت نیست ، به واسطه همان حجاب غلیظ حب نفس . انسان میل دارد در محضر علما و رؤسا و فضلا مطلب مهمی را حل کند به طوری که کسی دیگر حل نکرده باشد، و خود او متفرد باشد به فهم آن ، و هر چه مطلب را بهتر بیان کند و جلب نظر اهل مجلس را بنماید بیشتر مبهتج است ، و هر کس با او طرف شود میل دارد بر او غلبه کند و او را در بین جمعیت خجل و سرافکننده کند، و حرف خود را، حق یا باطل ، به حلق خصم فرو ببرد، و بعد از غلبه یک نحو تدلل و فضل فروشی در خود ادراک می کند، اگر یکی از رؤسا هم تصدیق آن کند نور علی نور می شود. بیچاره غافل از آنکه اینجا در نظر علما و فضلا موقعیت پیدا کرده ، ولی از نظر خدای آنها و مالک الملوک همه عالم افتاد، و این عمل را به امر حق تعالی وارد سجین کردند. در ضمن ، این عمل ریایی مخلوط به چندین معصیت دیگر هم بود، مثل رسوا کردن و خوار نمودن مؤ

من ، اذیت کردن برادر ایمانی ، گاهی جسارت کردن و هتک کردن از مؤمن ، که هر یک از آنها از موبقات و برای جهنمی کردن انسان خود مستقل اند.

اگر نفس . باز دام کید خود را بیفکند و به تو بگوید که مقصود من معلوم شدن حکم شرعی است و اظهار کلمه حق است ، که از افضل طاعات است ، نه اظهار فضیلت و خودنمایی ، در باطن خود از او استفسار کن که اگر این حکم شرعی را رفیق و همدرجه من می گفت و او حل این معضله را می کرد و شما در آن محضر مغلوب شده بودید، آیا به حال شما فرقی نمی کرد؟! اگر چنین است ، تو در این دعوی صادق هستی .

اگر باز از کید و مکرش دست نکشد و بگوید اظهار حق چون فضیلت دارد و ثواب پیش حق دارد، من می خواهم به این فضیلت نایل گردم و دار ثواب الله را تعمیر کنم ، به او بگو اگر فرض شود که عین آن فضیلت را خداوند به شما عنایت کند در صورت مغلوبیت و تصدیق حق ، آیا باز طالب غلبه هستی ؟ پس ، اگر رجوع به باطن ذات خود کردید دیدید باز مایل به غلبه هستید و اشتها پیش علما به علم و فضل و این بحث علمی برای حصول منزلت بود در قلوب آنها، پس شما بدانید که در این بحث علمی ، که از افضل طاعات و عبادات است ، مرائی هستید، و این عمل شما، به حسب روایت شریف کافی ، در سجین است و شما

مشرك به خدا هستيد. اين عمل براي حب جاه و شرف است ، كه به حسب روايت از دو گرگ كه در گله بي چوپان رها شود ضررش بيشتر است به ايمان .(۸۷) پس شما كه اهل علم و متكفل اصلاح نمايي و مزاج نفس خود را سالم كني تا از جمله عالمان بي عمل ، كه حالش معلوم است ، نباشي .

خداوندا، دل ما را از كدورت شرك و نفاق پاك فرما، و آينه قلب ما را از زنگار حب دنيا، كه منشاء اين همه امور است ، صافى فرما، و با ما همراهى فرما، و از ما بيچاره هاى گرفتار هواى نفس و حب جاه و شرف دستگيرى كن در اين سفر پر خطر و اين راه پر پيچ و خم و تنگ و تاريخ . تويى قادر و تواناى همه چيز.

و يكي از عبادات بزرگ اسلام ، جماعت است ، و فضل امامت بيشتر است . و از اين جهت ، شيطان در اين عبادت بزرگ بيشتر رخنه مى كند، و با امام جماعت بيشتر دشمن ، و در صدد است كه او را از اين فضيلت باز دارد و عمل او را از اخلاص تهى كرده وارد سجين كند و او را مشرك به خدا نمايد. و لهذا وارد مى شود در قلب بعضى از امامها از طريقهاى مختلف . مثل عجب ، كه بعدها انشاءالله ذكرى از آن مى شود، و مثل ريا كه آن نشان دادن به مردم است اين عبادت بزرگ را براى منزلت پيدا كردن در قلوب و اشتهاى به عظمت و بزرگى پيدا كردن .

مثلاً- می بیند فلاخن مقدس به نماز جماعت حاضر شده است ، برای جلب قلب او خضوع را بیشتر کرده از راههای مختلفی و حيله های کثیری او را به دام می کشد، و در مجالس برای رساندن به غایبین مقام خود را ذکری از آن مقدس به میان می کشد یا یک طوری به مردم می رساند که فلانی در جماعات من حاضر شده . در قلب خود هم به طوری به این شخص ارادت پیدا کرده که در نماز او حاضر شده است و اظهار حب و اخلاص به او می کند که در عمرش به خدای تعالی و اولیاء او یک لحظه نکرده ، خصوصاً اگر از تجار محترم باشد! و اگر خدای نخواستہ یکی از اشراف راه را گم کرده به صف جماعات ملحق شود، مصیبت زیادتر می گردد!

در عین حال ، شیطان از امام جماعت کم جمعیت نمی گذرد. پیش او رفته به او می گوید به مردم بفهمان که من از دنیا گذشته ام و در مسجد کوچک محله با فقرا و ضعفا می گذرانم ! این هم مثل آن یا بدتر است ، زیرا که رذیله حسد را هم در قلب او بارور می کند. از دنیا که بهره ای ندارد، مایه آخرت را از او می گیرد، ورشکست در دنیا و آخرت می شود.

در همه حال ، شیطان دست از غریبان من و شما که دستمان از جماعت کوتاه است ، و از غم بی آلتی افسرده هستیم بر نداشته و ما را وادار می کند به جماعت مسلمین خدشه کرده ، طعن به آنها زده و

عیوبی برای جماعت تراشیده ، جماعت نداشتن خود را کناره گیری قلمداد کنیم ، و خود را از دنیا گذشته و منزله از حب جاه و نفس معرفی نماییم . ما از این دو طایفه بدتریم ! نه دنیای تام دسته اول ، و نه دنیای ناقص دسته دوم ، و نه آخرت داریم . در صورتی که ما هم اگر دستمان برسد، از آن دو دسته جاه طلبتر و حب شرف و مال را بیشتر داریم .

شیطان به امام تنها اکتفا نکرده ، از جهنمی شدن او نائره شهوتش فرو ننشسته ، وارد صف ماءمومین می شود. صف اول چون فضلش بیشتر و میامن صفوف از میاسر بیشتر، آن ها را بیشتر مورد هدف خود قرار میدهد. بیچاره مقدس را از منزل دور کشیده در صف اول در طرف یمین نشانده ، با او وسوسه می کند که این فضیلت را به چشم مردم بکش ! این بیچاره هم نفهمیده از کجا می خورد با یک عشوه و نازی اظهار فضل خود را می کند! شرک باطن را بروز داده عمل را به سچین می فرستد. از آنجا به سایر صفوف رفته آنها را وادار می کند از صف اول با کنایه و اشاره تکذیب کرده مقدس بیچاره را مورد سهام طعن و شتم قرار دهند و خود را از اطفار آن منزله شمارند. گاهی دیده می شود یک شخص محترمی را، خصوصا اگر از اهل فضل و علم باشد، شیطان دستگیری کرده به صف آخر می نشاند، برای اینکه بفهماند با اینکه من با این مقام نباید با این شخص نماز کنم

، ولیکن از بس از دنیا گذشته ام و هوای نفس ندارم آمده ام در صف آخر هم نشسته ام! بعضی از این قبیل اشخاص را در صف اول ملاقات نخواهید کرد.

شیطان به امام و ماءموم اکتفا نکرده به ریش بعضی از منفردین می چسبد. او را از بازار یا منزل افسار کرده ، با یک کرشمه و ناز در کنج مسجد یک سجاده پهن کرده ، هیچ امامی را عادل ندانسته ، در حضور مردم به یک طول سجود و رکوع و یک ذکرهای طولی نماز می خوانند! این در باطن ذاتش مخمر است که به مردم بفهماند من این قدر مقدس و محتاطم که ترک جماعت می کنم مبادا به غیر عادل گرفتار شوم! این علاوه بر آن که تعجب و مرئی است ، مسائل شرعیه را هم نمی داند! برای اینکه مرجع تقلید این شخص بیش از حسن ظاهر را معلوم نیست در صحت اقتدا شرط کند، ولی این نه از این باب است ، بلکه برای ارائه به مردم است که در قلوب منزلت پیدا کند. و همین طور سایر کارهای ما در تحت تصرف شیطان است . و آن ملعون هر قلب کدوری پیدا کرد، در آنجا منزل کرده و اعمال ظاهره و باطنه را می سوزاند و ما را از اعمال حسنه جهنمی می کند.

فصل ، در دعوت به اخلاص است

پس ای عزیز، در کارهای خود دقیق شو و از نفس خود در هر عملی حساب بکش ، و او را در برابر هر پیش آمدی استنطاق کن که آیا اقدامش در خیرات و در امور شریفه برای چیست ؟ دردش چیست

که می خواهد از مسائل نماز شب سؤال کند، یا اذکار آن را تحویل بدهد؟ می خواهد برای خدا مسئله بفهمد یا بگوید، یا می خواهد خود را از اهل آن قلمداد کند؟ چرا سفر زیارتی که رفته با هر وسیله است به مردم می فهماند؟ حتی عددش را! چرا صدقاتی را که در خفا می دهد راضی نمی شود که کسی از او مطلع نشود، با هر راهی شده سخنی از آن به میان آورده به مردم ارائه می دهد؟ اگر برای خداست و می خواهد که مردم دیگر به او تاءسی کنند و مشمول الدال علی الخیر کفاعله (۸۸) گردد، اظهارش خوب است، شکر خدا کند به این ضمیر صاف و قلب پاک، ولی ملتفت باشد که در مناظره با نفس گول شیطنت او را نخورده باشد، و عمل ریایی را با صورت مقدسی به خوردش ندهد. و اگر برای خدا نیست، ترک آن اظهار کند که این سمعه است، و از شجره ملعونه ریا است و عمل او را خداوند منان قبول نمی فرماید و امر می فرماید در سجین قرار دهند.

باید به خدای تعالی از شر مکاید نفس پناه ببریم که مکاید آن خیلی دقیق است ولی اجمالا می دانیم که اعمال آن خالص نیست. اگر ما بنده مخلص خداییم، چرا شیطان در ما اینقدر تصرف دارد؟ با آنکه او با خدای خود عهد کرده است که به عباد الله المخلصین کار نداشته باشد و دست به ساحت قدس آنها دراز نکند. (۸۹) به قول شیخ بزرگوار (۹۰) ما، دام ظلّه، شیطان. سگ در گاه

خداست: اگر کسی با خدا آشنا باشد، به او عوعو نکند و او را اذیت نکند. سگ در خانه آشنایان صاحبخانه را دنبال نکند. شیطان نمی گذارد کسی که آشنایی با صاحبخانه ندارد وارد خانه شود.

پس، اگر دیدی شیطان با تو سر و کار دارد، بدان کارهایت از روی اخلاص نیست و برای حق تعالی نیست. اگر شما مخلصید، چرا چشمه های حکمت از قلب شما به زبان جاری نشده، با اینکه چهل سال است به خیال خود قربه الی الله عمل می کنید، با اینکه در حدیث وارد است که کسی که اخلاص ورزد از برای خدا چهل صباح، جاری گردد چشمه های حکمت از قلبش به زبانش. (۹۱) پس بدان اعمال ما برای خدا نیست و خودمان هم ملتفت نیستیم و درد بی درمان همین جاست.

وای به حال اهل طاعت و عبادت و جمعه و جماعت و علم و دیانت که وقتی چشم بگشایند و سلطان آخرت خیمه بر پا کند، خود را از اهل معاصی کبیره، بلکه از اهل کفر و شرک، بدتر ببینند و نامه اعمالشان سیاهتر باشد.

وای به حال کسی که با نماز و طاعتش وارد جهنم شود! امان از کسی که صورت صدقه و زکات و صلاتش صورتهایی باشد که زشت تر از آنها تصور نشود!

بیچاره تو مشرکی! خداوند به فضل خود موحد اهل معصیت عصیان کار را می آمرزد، انشاءالله، ولیکن فرموده است که مشرک را نمی آمرزم اگر بی توبه از این دنیا برود. (۹۲)

در احادیث شریفه، چنانکه شنیدی، می فرماید: مرائی مشرک است.

کسی که ریاست دینی خود، و امامت خود، تدریس خود، تحصیل خود، روزه خود، نماز خود، و بالاخره اعمال صالحه خود، را ارائه به مردم دهد برای منزلت در قلوب، مشرک است، و به موجب اخبار اهل عصمت، صلوات الله علیهم، و به موجب آیه شریفه مشمول غفران حق نمی شود. پس ای کاش اهل معاصی کبیره بودی و متجاهر به فسق بودی و متهتک حرمت ظاهره بودی، و موحد بودی شرک به خدا نمی آوردی.

حال ای عزیز، فکری کن و چاره ای برای خود پیدا کن، و بدان که شهرت پیش این مردم ناچیز چیزی نیست، و قلوب این مردم، که اگر گنجشکی بخورد سیر نمی شود، (۹۳) قدر و قابلیت ندارد، و این مخلوق ضعیف را قدرتی نیست، قدرت فقط در دستگاه قدس ربوبیت پیدا می شود و فاعل علی الاطلاق و مسبب الاسباب. آن ذات مقدس است. تمام مخلوقات اگر پشت به پشت هم دهند که یک پشه خلق کنند نتوانند، و اگر پشه ای از آنها چیزی برآید، نتوانند پس بگیرند. (۹۴) قدرت. پیش حق تعالی است. اوست مؤثر در تمام موجودات. با هر زحمت و ریاضتی شده در قلب خود با قلم عقل نگارش ده که لا مؤثر فی الوجود الا الله نیست کار کنی در دار تحقق جز خدا.

توحید فعلی را، که اول درجه توحید است در قلب، با هر وسیله ای است جایگزین کن، و قلب را مؤمن و مسلم نما به این کلمه مبارکه و مهر شریف لا

اله الا-الله را بر قلب بزن ، و صورت قلب را صورت کلمه توحید کن و به مقام اطمینان برسان ، و به او بفهمان که مردم نفع و ضرر نمی توانند برسانند، نافع و ضار خداست . این کوری ناینایی را از چشم خود برطرف کن که بیم آن است مشمول رب لم حشرتنی اعمی .(۹۵) گردی ، و در روز بروز سراپر کور محشور گردی . اراده حق تعالی قاهر به همه ارادات است ، اگر قلبت به این کلمه مبارکه اطمینان حاصل کرد و او را تسلیم این عقیده نمودی ، امید است کارت به انجام رسد و ریشه شرک و ریا و کفر و نفاق از قلب قطع شود. و بدان که این عقیده حقه مطابق با عقل و شرع است و توهم جبر در این نیست . ممکن است بعضیها که از مبادی و مقدمات آن بی اطلاع اند و گوش آنها آشنای به بعضی مطالب نیست این را رمی به جبر کنند، با اینکه مربوط به جبر نیست . این توحید است ، جبر شرک است ، این هدایت است ، جبر ضلالت است . این جا مناسب بیان جبر و قدر نیست ، ولی پیش اهلش مطلب روشن است ، و غیر آن را حق ورود در این مطالب نیست ، بلکه صاحب شریعت نهی فرموده است از دخول به این مطالب .(۹۶)

در هر حال ، از خدای مهربان در هر وقت ، خصوصا در خلوات ، با تضرع و استکانت و عجز و مذلت بخواه که تو را هدایت کند به نور توحید، و قلب تو

را منور کند به بارقه غیبی یک بینی و یک پرستی ، تا از همه عالم و ارهی و همه چیز را ناچیز دانی . و با تضرع از آن ذات مقدس خواهش کن که اعمال تو را خالص گرداند و تو را هدایت فرماید به طریق خلوص و ارادت . و اگر دارای حالی شدی ، این بنده ضعیف بطال خالی از حقیقت را که عمر خود را صرف هوی و هوس نموده و دل او از کدورت معاصی و امراض قلبیه طوری شده است که هیچ نصیحتی و هیچ آیه و روایتی و هیچ برهان و دلیل و آیتی در او اثر نمی کند به دعایی یاد کرده ، شاید به دعای شما راه نجاتی پیدا کند، زیرا که مؤمن را خدا رد نمی کند از درگاه خود و دعای او را می پذیرد.(۹۷)

پس از تذکر به این مطالب ، که خودت نیز می دانستی و حرف تازه ای نبود، مدتی مواظبت کن که از قلب خود، و اعمال و رفتار و حرکات و سکنتات خود را تحت مداقه آورده ، و خفایای قلب را تفتیش کن و حساب شدید از او بکش ، مثل اینکه اهل دنیا از یک نفر شریک ، حساب می کشند: هر عملی را که شبهه ریا و سالوسی در اوست ترک کند گرچه عمل خیلی شریفی باشد. حتی اگر دیدی واجبات را در علن کردن خالص نمی توان بکنی ، در خفا بکن ، با اینکه مستحب است اتیان به آنها در علن . بلکه کمتر اتفاق می افتد در اصل واجب ریا شود، بیشتر در

خصوصیات و مستحبات و زواید اتفاق می افتد. در هر صورت ، با جدیت کامل و مجاهده شدید قلب خود را از لوث شرک پاک کن ، مبادا خدای نخواستہ با این حال از این عالم درگذری که کارت زار است و امید نجات به هیچ وجه برایت نیست و خدای تبارک و تعالی غضبناک بر تو باشد. چنانچه در حدیث شریف است که در وسائل از قرب الاسناد نقل می فرماید سند به امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، می رساند: انه قال : قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله و سلم : من تزین للناس بما یحب الله و بارز الله فی السر بما یکره الله ، لقی الله و هو علیه غضبان له ماقت . (۹۸) یعنی گفت امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، رسول الله ، صلی الله علیه و آله و سلم ، گفت : کسی که جلوه دهد برای مردم به چیزی که دوست دارد خدا، و ظاهر کند در باطن برای خدا چیزی را که مکروه دارد او را خدا، ملاقات کند خدا را، و حال آنکه خدا بر او غضبناک و خشمناک باشد.

در حدیث شریف دو احتمال است : یکی آنکه کسی که اعمال صالحه را جلوه دهد به مردم و اعمال قبیحه را در باطن آورد. و دیگر آنکه کسی که پیکر عمل را به مردم نشان دهد و در باطن قصد ریا داشته باشد. و در هر صورت ریا را شامل است زیرا که اتیان به واجبات و راجحات بدون قصد ریا مورد غضب نیست . بلکه می توان گفت معنی دوم بهتر است

، زیرا که اعمال قبیحه را علنا آوردن شدتش بیشتر است . در هر حال ، خدا نکند مالک الملوک و ارحم الراحمین به انسان غضبناک باشد اءعوذ بالله من غضب الحليم .

فصل ، در بیان حدیث علوی

ما این مقام را ختم می کنیم به حدیث شریفی که در کافی شریف از مولای متقیان ، امیر مؤمنان ، علیه السلام ، روایت کرده ، و شیخ صدوق ، (۹۹) رضوان الله علیه ، مثل همین حدیث را از حضرت صادق ، علیه السلام ، نقل کرده که از جمله وصیتهای رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله و سلم ، به امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، است . و آن این است : باسناده عن ابي عبدالله (علیه السلام) قال : قال امیرالمؤمنین ، علیه السلام : ثلاث علامات للمرائی : ینشط اذا راءى الناس ، و یکسل اذا کان وحده ، و یحب اءن یحمد فى جمیع اموره . (۱۰۰)

یعنی گفت امام صادق ، علیه السلام : امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، گفت : سه نشانه است برای ریاکار: بهجت و نشاط دارد وقتی که ببیند مردم را، و کسالت پیدا می کند وقتی تنها است ، و دوست دارد که ثنا کرده شود در جمیع امورش .

چون این سیئه خبیثه گاهی چنان مخفی است که انسان خودش بیخبر است از آن در باطن اهل ریا است و گمان می کند عملش خالص است لهذا برای آن علامت ذکر فرموده اند که انسان به واسطه آن علامت اطلاع بر سریره خود پیدا کند و در صدد معالجه برآید.

انسان در نفس خود مشاهده

می کند که وقتی تنهاست مایل به طاعات نیست اگر با زحمت یا از روی عادت هم عبادتی بکند، آن را با حال نمی کند، بلکه سر و دست عمل را شکسته پاک و پاکیزه آن را تحویل نمی دهد. ولی وقتی در مساجد و مجامع حاضر شد، و در محضر عمومی مشغول آن گردید، آن را از روی نشاط و دلچسبی و سرور و حضور قلب انجام می دهد. مایل است رکوع و سجودش طولانی شده، مستحباتش نیکو انجام گرفته، اجزاء و شرایطش درست ملاحظه شود. اگر انسان قدری هم ملتفت باشد (و) از نفس خود سؤال کند علت آن را، دام خویش را از راه قدس پهن کرده به انسان تعمیه می کند که مثلاً عبادت در مسجد چون ثوابش بیشتر است یا جماعت چون چنین و چنان است، نشاط داری. یا اگر در غیر جماعت و مسجد شد، می گوید مستحب است عمل را پیش مردم نیکو انجام دادن تا اینکه کسان دیگر اقتدا کنند و تاءسی نمایند و رغبت به مذهب پیدا کنند انسان را با هر وسیله ای هست گول می زنند. این سرور و نشاط نیست جز از آن مرض قلبی که انسان بیچاره به آن مبتلاست، و خود را صحیح و سالم می داند و در خیال معالجه نمی افتد. مریضی که خود را سالم می داند، امید صحت از او منقطع است.

بدبخت در باطن ذات و لب سریره میل دارد عمل خود را به مردم ارائه دهد و خود غفلت از آن دارد. بلکه معصیت را به صورت عبادت جلوه می

دهد و خودنمائی را به شکل ترویج مذهب در می آورد. با اینکه اتیان به مستحبات در خلوات مستحب است ، چرا نفس مایل است در علن همیشه به جا آورد؟ گریه از خوف در مجامع عمومی از روی نشاط و بهجت می کند، ولی در خلوات هر چه خود را فشار می دهد چشمش تر نمی شود! خوف خدا چه شد در مجامع پیدا می شود؟ در شبهای قدر. آه و ناله و سوز و گداز در بین چند هزار جمعیت دارد، صد رکعت نماز و جوشن کبیر و صغیر و چند جزو قرآن مجید را می خوانند، خم به ابرویش نمی آید، خستگی احساس نمی کند، ولی ده رکعت نماز در خلوت اگر بکند، کمرش خسته شده حالش وفا نمی کند. اگر انسان کارهایش محض رضای خدا یا برای جلب رحمت یا برای خوف از جهنم و شوق به بهشت است ، چرا میل دارد هر کاری می کند مردم مداحی او را بکنند؟ گوشش به زبان مردم و دلش پیش آنهاست که ببیند کی از او مدح می کند، حاجی آقا چه آدم صحیح درستی است ! در معاملات کذا و کذاست ! اگر خدا منظور است این حب مفرط چیست ؟ اگر بهشت و جهنم تو را به عمل وادار کرده است ، این حب چه می گوید؟ ملتفت باش که این حب از همان شجره خبیثه ریاست ، و تا می توانی در صدد اصلاح برآید و خود را اگر ممکن است از امثال این محبت ها خالص کن .

در این مقام یک مطلب را تنبه می دهم . و

آن این است که از برای هر یک از این صفات نفسانیه ، چه ملکات حسنه و چه ملکات سیئه ، مراتبی است بسیار کثیر. بسا باشد که یک مرتبه از اتصاف به آن در حسنات و تنزیه آن در سیئات از مختصات عرفاء بالله یا اولیاء خدا باشد، و سایر مردم به حسب مقامی که دارند، آن صفت که برای دسته اول نقص است برای آنها نقص نباشد، بلکه به یک معنی کمال هم باشد. و همین طور حسنات این دسته سیئات دسته دیگر باشد. از آن جمله ریاست که کلام ما عجله در آن است . خلوص از همه مراتب آن از مختصات اولیاست و دیگران در آن شریک نیستند. و اتصاف عامه مردم به یک مرتبه از آن ، نقص آنها، به حسب آن مقام که دارند، نیست و به ایمان آنها یا اخلاص آنها ضرر نمی رساند. مثلاً نفس عامه مردم به حسب جبلت مایل است که خیرات آنها پیش مردم ظاهر گردد، گرچه خیرات را به نیت ظاهر شدن نکنند، ولی نفسشان . مفسطور به این حب است . این موجب بطلان عمل یا شرک و نفاق و کفر نیست ، گرچه این نقص اولیاست ، و در نظر ولی یا عارف بالله شرک و نفاق است . و تنزیه از مطلق شرک و اخلاص از همه مراتب آن ، اول مقامات اولیاست . و از برای آنها مقامات دیگر است که ذکرش با این مقام مناسب نیست . حتی فرموده ائمه ، علیهم السلام ، که عبادت ما عبادت احرار است ، که فقط برای حب خداست نه

طمع به بهشت یا ترس از جهنم است، (۱۰۱) از مقامات معمولی و اول درجه ولایت است. از برای آنها در عبادات حالاتی است که به فهم ما و شما نمی گنجد.

و به این بیان که شنیدی جمع بین این حدیث سابق منقول از رسول الله و امیرالمؤمنین صلوات الله علیهما، و حدیث دیگری که زراره از حضرت ابی جعفر، علیه السلام، نقل می کند می توان نمود. و آن حدیث این است:

محمد بن یعقوب باسناده عن ابی جعفر، علیه السلام، قال: ساءلته عن الرجل يعمل الشیء من الخیر فیراه انسان فیسره ذلک. قال: لا باءس، ما من احد الا و هو یحب ان یظهر له فی الناس الخیر اذالم یکن صنع ذلک لذلک. (۱۰۲) زراره گفت از حضرت باقر، صلوات الله علیه، سؤال کردم از مردی که چیزی از کارهای نیک بجا می آورد. آن کار را کسی می بیند، پس آن شخص را مسرور می کند دیدن او. فرمود: عیبی ندارد. هیچ کس نیست مگر اینکه دوست دارد که ظاهر شود در مردم برای او خیری، وقتی نکند آن کار را برای دیدن مردم.

در یکی از دو حدیث حب محمدت را علامت ریا گیرد، و در دیگری سرور به ظاهر شدن خیرات را نفی باءس می فرماید، این به حسب اختلاف مراتب اشخاص است. وجه دیگری نیز هست که از آن صرف نظر شد.

تتمه: سمعه

بدان که سمعه، که عبارت است از رساندن به گوش مردم خصال خود را برای جلب قلوب و اشتها، از

شجره خبیثه ریاست ، و از این سبب ما او را با ریا در یک باب ذکر کرده و به ذکر هر یک جداگانه نپرداختیم .

الحديث الثالث

حدیث سوم

بالسند المتصل الى محمد بن يعقوب ، عن علي بن ابراهيم ، عن ابيه ، عن علي بن اسباط ، عن احمد بن عمر الحلال ، عن علي بن سويد ، عن ابي الحسن ، عليه السلام ، قال : ساءلته عن العجب الذى يفسد العمل ، فقال : العجب درجات ، منها ان يزین للعبد سوء عمله فیراه حسنا ، فيعجبه و يحسب انه يحسن صنعا . و منها ان يؤمن العبد بربه فيمن على الله تعالى و لله عليه فيه المن . (۱۰۳)

ترجمه :

علی بن سويد گوید از حضرت موسی بن جعفر، علیه السلام ، پرسیدم از عجبی که فاسد می نماید عمل را. پس گفت : عجب (را) درجاتی است . از آنها این است که زینت پیدا کند از برای بنده بدی عمل او، پس ببیند او را نیکو، پس به عجب آورد او را و گمان کند او نیکو عملی کرده است . و از آنهاست آنکه ایمان آورده بنده به پروردگار خود، پس منت گذارد بر خدا، و حال آنکه از برای خداست بر او در آن ایمان منت ،

شرح عجب بنا به فرموده علماء، رضوان الله عليهم ، عبارت است از بزرگ شمردن عمل صالح و کثیر شمردن آن و مسرور شدن و ابتهاج نمودن به آن ، و غنچ و دلایل کردن است به واسطه آن ، و خود را از حد تقصیر خارج دانستن است . و اما مسرور شدن به آن با

تواضع و فروتنی کردن از برای خدای تعالی و شکر ذات مقدس حق کردن بر این توفیق و طلب زیاده کردن عجب نیست و ممدوح است. (۱۰۴)

جناب محدث عظیم الشان ، مولانا علامه مجلسی ، (۱۰۵) طاب ثراه ، از جناب محقق خبیر و دانشمند کبیر ، شیخ اجل ، بهاءالدین عاملی ، (۱۰۶) رضوان الله علیه ، چنین نقل می فرماید که فرموده است شیخ اجل که شک نیست کسی که اعمال صالحه کند ، از قبیل روزه و بیداری شب و غیر آن ، در نفس او بهجت و سروری حاصل شود ، پس اگر این بهجت برای آن است که خدای تعالی به او عطایی فرموده و نعمت عنایت کرده که آن نعمت و عطا این اعمال صالحه است ، و با این وصف ترسناک باشد از نقص آنها و بیمناک باشد از زوال نعمت و از خدای تعالی زیاده طلب کند ، این ابتهاج و سرور عجب نیست . و اگر این ابتهاج از جهت آن است که این اعمال از اوست و اوست که دارای این صفت است ، و بزرگ شمارد اعمالش را و اعتماد کند بر آنها و خود را از حد تقصیر خارج داند و به جایی رسد که گویی منت گذاری کند بر خدای تعالی به واسطه این اعمال ، پس این سرور عجب است . انتهى . (۱۰۷)

فقیر گوید تفسیر عجب به طوری که ذکر فرموده اند صحیح است ، ولی باید عمل را اعم از عمل قلبی و قلبی دانست ، و کذلک اعم از عمل قبیح و حسن دانست . زیرا که عجب همان طور که وارد بر اعمال

جوارح می شود، وارد می شود بر اعمال جوانح و فاسد می کند آنها را، و همین طور که صاحب خصلت نیکو معجب شود به خصال خود، صاحب خصال ناهنجار نیز چنین شود که معجب شود به خصلت خویش . چنانچه در این حدیث شریف تصریح به هر دو شده و این دو را مخصوص به ذکر نموده ، زیرا که از نظر غالب مخفی است . و پس از این ذکر هر دو به میان آید، انشاءالله .

و نیز باید دانست که سروری را که از آن نفی کردند عجب را و از صفات ممدوحه شمردند به حسب حال نوع است ، چنانچه در فصلی از فصول لاحقه ،(۱۰۸) بیان آن می شود.

و بدان که از برای عجب چنانچه در حدیث شریف اشاره فرموده درجاتی است :

درجه اول عجب به ایمان معارف حقه است ، و در مقابل آن ، عجب به کفر و شرک و عقاید باطله است .

درجه دوم عجب به ملکات فاضله و صفات حمیده است ، و در مقابل آن ، عجب به سیئات اخلاق و قبایح ملکات است .

درجه سوم عجب به اعمال صالحه و افعال حسنه است ، و در ازاء آن ، عجب به اعمال قبیحه و افعال ناهنجار است .

و غیر از اینها درجات دیگری است که مهم به مقام نیست . ما انشاءالله اشاره می کنیم به این درجات ، و آنچه منشاء آن است ، و آنچه علاج برای آن تواند بود، در ضمن فصولی . و به نستعین .

فصل ، در مراتب عجب

بدان که از برای عجب در هر یک از این درجات سابق الذکر مراتبی

است ، که بعضی از آن مراتب واضح و روشن است که انسان به اندک تنبه و التفات پی به آن می برد، بعضی دیگر بغایت دقیق و باریک است که انسان تا تفتیش کامل نکند و مذاقه صحیحه به عمل نیاورد ادراک آن نمی تواند کند، و نیز بعضی از مراتبش شدیدتر و سخت تر و مهلکتر از بعضی مراتب دیگر است .

مرتبۀ اولی ، که از همه بالا-تر و هلا-کنش بیشتر است ، حالی است که در انسان به واسطه شدت عجب پیدا شود که در قلب خود بر ولی نعمت خود و مالک الملوک به ایمان یا خصال دیگرش منت گذارد. گمان کند که به واسطه ایمان او در مملکت حق وسعتی یا در دین خدا رونقی پیدا شد، یا به واسطه ترویج او از شریعت یا ارشاد و هدایت او یا امر به معروف و نهی از منکر او یا اجرای حدود یا محراب و منبرش به دین خدا رونقی بسزا داده ، یا به واسطه آمدن در جماعت مسلمین یا به پا کردن تعزیه حضرت ابی عبدالله الحسین ، علیه السلام ، رونقی در دیانت حاصل شد که به سبب آن بر خدا و بر سید مظلومان و بر رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، منت دارد. هر چند اظهار این معنی نکنند، در دلش می گذارد. و از همین باب است منت گذاری بر بندگان خدا در امور دینیه . مثل آنکه در دادن صدقات واجبه و مستحبه و در دستگیری از ضعفا و فقرا بر آنها منت گذاری کند. گاهی این منت گذاری مخفی

است حتی بر خود انسان . (شرح منت نداشتن مردم بر خدا و منت داشتن ذات مقدس حق تعالی بر آنها در حدیث دوم گذشت .)

مرتبه دیگر آن است که به واسطه شدت عجبی که در قلب است غنچ و دلال کند بر حق تعالی . و این غیر از منت گذاری است ، گرچه بعضی فرق نگذاشته اند.

صاحب این مقام خود را محبوب حق تعالی می پندارد و خود را سلک مقربین و سابقین می شمارد، و اگر اسمی از اولیاء حق برده شود یا از محبوبین و محبین یا سالک مجذوب سخنی پیش آید، در قلب خود را از آنها می داند. ممکن است ریاء شکسته نفسی کرده و اظهار خلاف آن کند، یا برای اثبات آن مقام برای خود طوری نفی مقام از خود کند که ملازم اثبات باشد. و اگر خدای تعالی او را مبتلا کند به بلائی ، کوس البلاء للولاء (۱۰۹) زند. مدعیها ارشاد از عرفا و متصوفه و اهل سلوک و ریاضت به این خطر نزدیکترند از سایر مردم .

درجه دیگر آن است که خود را از خدای تعالی به واسطه ایمان یا ملکات یا اعمال طلبکار بدانند و مستحق ثواب شمارند، و لازم بدانند بر خدا که او را در این عالم عزیز، و در آخرت صاحب مقامات کند، و خود را مؤمن صاف و پاک بدانند و هر وقت اسمی از مؤمنین به غیب آید سرش را داخل سرها کند و در دلش اندیشد که خداوند اگر با عدل هم با من رفتار کند من مستحق ثواب و اجرم ! بلکه بعضی بر قباحت و

وقاحت افزوده تصریح به این کلام باطل می کنند! و اگر برای او بلایی رخ دهد و برای او ناملایمی پیش آید، در دل اعتراض به خدا دارد و تعجب از کارهای خدای عادل که مؤمن پاک را مبتلا کند و منافق فاسق را مرزوق کند، و در باطن به حق تبارک و تعالی و به تقدیرات او غضبناک باشد و در ظاهر اظهار رضایت کند. غضب خود را به ولی نعمت خود تحویل دهد، و رضای به قضا را به مخلوق ارائه دهد. و وقتی بشنود مؤمنین را در این دنیا خداوند مبتلا می فرماید، به دل خود تسلیت می دهد. نمی داند منافق مبتلا هم بسیار است، نه هر مبتلای مؤمن است.

رتبه دیگر از عجب آن است که خود را از مردم دیگر ممتاز بداند و بهتر شمارد به اصل ایمان از غیر مؤمنین، و به کمال ایمان از مؤمنین، و به اوصاف نیکو از غیر متصفین، و به عمل واجب و ترک محرم از مقابل آن، و به اتیان به مستحبات و مواظبت به جمعه و جماعات و مناسک دیگر و ترک مکروهات از عامه مردم خود را کاملتر دانسته و امتیاز برای خود قایل باشد، و اعتماد به خود و ایمان و اعمال خود کند و دیگر مخلوق را ناچیز و ناقص شمارد و به همه مردم به نظر خواری نگاه کند، و در دل یا زبان بندگان خدا را سرزنش و تعبیر کند. هر کس را به طوری از درگاه رحمت حق دور کند و رحمت را خاص خود

و یک دسته مثل خود قرار دهد. صاحب این مقام به جایی رسد که هر چه عمل صالح از مردم ببیند به آن مناقشه کند و در دل در آن به یک نحو خدشه کند، و اعمال خود را از آن خدشه و مناقشه پاک بداند. اعمال حسنه مردم را چیزی نشمارد، و همان عمل اگر از خودش صادر شد بزرگ بداند. عیوب مردم را خوب ادراک کند و از عیب خود غافل باشد. اینها علامت عجب است، گرچه خود انسان از آن غافل است.

و از برای عجب درجات دیگری است که بعضی از آن را ذکر نمودم و از بعضی دیگر ناچار غافلیم.

فصل ، در اینکه اهل فساد نیز گاهی عجب به فساد می کنند

اهل کفر و نفاق و مشرکین و ملحدین و صاحبان اخلاق زشت و ملکات پست و اهل معصیت و نافرمانی گاهی کارشان به جایی رسد که به آن کفر و زندقه خویش یا سیئات اخلاق و موبقات اعمال خود عجب کنند و ابتهاج نمایند! خود را به واسطه آن دارای روح آزاد خارج از تقلید و غیر معتقد به موهومات شمارند و خویشان را دارای شهامت و مردانگی دانند، و ایمان به خدا را از موهومات و تعبد به شرایع را از کوچکی فکر تصور کنند، و اخلاق حسنه و ملکات فاضله را از ضعف نفس و بیچارگی شمارند، و اعمال حسنه و مناسک و عبادات را از ضعف ادراک و نقصان مشاعر محسوب کنند. خود را به واسطه آن روح آزاد غیر معتقد به موهومات بی اعتنای به شرایع مستحق مدح و ثنا می دانند. خصال زشت ناهنجار در دل آنها ریشه کرده و مائوس به آنها

شده ، چشم و گوششان از آن پر شده ، در نظرشان زینت پیدا کرده آنها را کمال پندارند، چنانچه در این حدیث شریف اشاره به آن شده آنجا که فرمود: یکی از درجات آن این است که زینت پیدا کند از برای بنده بدی عملش و آن نیکو بیند. و این اشاره است به قول خدای تعالی : اءفمن زين له سوء عمله فرآه حسنا. (۱۱۰) کما اینکه در آنجا که می فرماید: گمان می کند که نیکو عمل می کند. اشاره است به قول خدای تعالی : قل هل ننبئکم بالآخسرین اءعمالا الذین ضل سعیمهم فی الحیوه الدنیا و هم یحسنون صنعا. اءولئک الذین کفروا بآیات ربهم و لقائه فحبطت اءعمالهم فلا نقیم لهم یوم القیامه وزنا. (۱۱۱) این دسته از مردم که جاهل و بیخبرند و خود را عالم و مطلع می دانند بیچاره ترین مردم و بدبخت ترین خلایق اند. اطبای نفوس از علاج آنها عاجزند و دعوت و نصیحت در آنها اثر نمی کند، بلکه گاهی نتیجه عکس می دهد. اینها به برهان گوش نمی دهند، چشم و گوش خود را از هدایت انبیا و برهان حکما و موعظه علما می بندند. باید به خدا پناه برد از شر نفس و مکاید آن که انسان را از معصیت به کفر می کشد، و از کفر به عجب به کفر می کشد. نفس و شیطان به واسطه کوچک شمردن بعضی از معاصی انسان را مبتلا- کنند به آن معصیت ، و پس از ریشه (کردن) آن در دل و خوار شمردن آن ، انسان به معصیت دیگر که قدری بالاتر است در

نظر از اولی مبتلا شود. و پس از تکرار، آن نیز از نظر افتد و در چشم انسان کوچک و خوار شود و به بزرگتر مبتلا شود.

همین طور قدم قدم انسان پیش می رود و کم کم معصیتهای بزرگ در نظر انسان کوچک می شود تا آنکه بکلی معاصی از نظرش افتد و شریعت و قانون الهی و پیغمبر و خدا در نظرش خوار شود، و کارش منجر به کفر و زندقه و اعجاب به آنها شود. شاید در آتیه ذکری از این پیش آید.

فصل ، در بیان آن که مکاید شیطان از روی میزان است

همان طور که صاحبان عجب در معاصی از مرتبه ای به مرتبه ای ترقی کرده تا به کفر و زندقه انجامشان رسد، صاحبان عجب در طاعات از درجه ناقصه عجب به درجه کامله آن ترقی کنند. مکاید نفس و شیطان در دل از روی میزان و اساس است .

هیچ گاه ممکن نیست نفس به شما که دارای ملکه تقوا و خوف از خدا هستید تکلیف قتل نفس یا زنا کند، یا به کسی که دارای خصلت شرافت و طهارت نفس است پیشنهاد دزدی و راهزنی نماید. از اول امر ممکن نیست به شما بگوید در این ایمان و اعمال به خدای خود منت گذار، یا خود را از زمره محبوبین و محبین و مقربین در گاه قلمداد کن . ابتدای امر از درجه نازله گرفته رخنه در دل شما باز می کند و شما را وادار می کند به شدت مواظبت در مستحبات و اذکار و اذکار و در ضمن عمل یکی از اهل معصیت را در نظر شما به مناسبت حال شما جلوه می دهد و به شما القا می

کند که شما از این شخص به حکم شرع و عقل بهترید و اعمال شما موجب نجات شماست و بحمدالله شما پاک و پاکیزه هستید و از معاصی عاری و بری هستید. از این ، دو نتیجه می گیرد: یکی بدینی به بندگان خدا، و دیگر خودپسندی ، که هر دو از مهلکات و سرچشمه مفاسد است . به نفس و شیطان بگویید ممکن است این شخصی که مبتلاست به معصیت دارای ملکه ای باشد یا اعمال دیگری باشد که خدای تعالی او را به رحمت خود مستغرق کند و نور آن خلق و ملکه او را هدایت کند و منجر شود کار او به حسن عاقبت ، شاید این شخص را خدا مبتلا به معصیت کرده تا مبتلای به عجب که از معصیت بدتر است نشود چنانچه در حدیث کافی است : عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : ان الله علم ان الذنب خیر للمؤمن من العجب ، و لولا ذلك ما ابتلی مؤمنًا بذنب اءبدا. (۱۱۲) یعنی گفت امام صادق ، علیه السلام : همانا خدا دانست که گناه بهتر است برای مؤمن از عجب ، و اگر نه این بود هیچ گاه مؤمن را مبتلا به گناهی نمی کرد. و شاید من به واسطه همین بدینی کارم منجر به بدی عاقبت شود.

شیخ جلیل ما، عارف کامل ، شاه آبادی ، (۱۱۳) روحی فداه ، می فرمودند: تعبیر به کافر نیز نکنید در قلب ، شاید نور فطرتش او را هدایت کند، و این تعبیر و سرزنش کار شما را منجر به سوء عاقبت کند. امر به

معروف و نهی از منکر غیر از غیر از تعبیر قلبی است . بلکه می فرمودند کفاری که معلوم نیست با حال کفر از این عالم منتقل شدند لعن نکنید. شاید در حال رفتن هدایت شده باشند و روحانیت آنها مانع از ترقیات شما شود. در هر حال ، نفس و شیطان شما را وارد مرحله اولی از عجب می کنند، کم کم از این مرحله شما را به مرحله دیگر و از آن درجه به درجه بالا-تر، تا بالا-خره کار انسان را به جایی برساند که به ایمان یا اعمال خود به ولی نعمت خویش و مالک الملوک منت گذاری کند و کارش به آخر درجه رسد.

فصل ، در مفاصد عجب است

بدان که عجب خودش بنفسه از مهلکات و موبقات است و ایمان و اعمال انسان را به باد فنا می دهد و فاسد می کند. چنانچه راوی سؤال می کند در این حدیث شریف از عجبی که فاسد می کند عمل را. امام ، علیه السلام ، یک درجه آن را عجب در ایمان قرار داده است . و در حدیث سابق شنیدی که عجب از گناه شدیدتر است در درگاه حق تعالی ، و از آن جهت مؤمن را مبتلای به گناه می فرماید تا ایمن شود از عجب . و رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، آن را یکی از مهلکات قرار داده . (۱۱۴) و در امالی صدوق سند به امیرالمؤمنین علیه السلام ، رساند که فرموده است : من دخله العجب هلک . (۱۱۵) یعنی کسی که راه یابد در او عجب ، هلاک شود. و صورت این سرور

در برزخ و مابعدالموت وحشت و هولناکی سخت است که هیچ وحشتی شبیه آن نیست . بسا باشد اشاره به آن باشد فرمایش رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله و سلم ، در وصیتش به امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، : و لا وحده اءوحش من العجب . (۱۱۶) یعنی هیچ تنهایی ترسناکتر نیست از عجب . موسی بن عمران ، علی نبینا و آله و علیه السلام ، از شیطان پرسید: خبر ده مرا به گناهی که اولاد آدم وقتی مرتکب شود آن را بر او راه یابی و تسلط پیدا کنی . گفت : وقتی عجب کند بر نفس خود و بزرگ شمارد عملش را و کوچک شود در چشمش گناه او. (۱۱۷)

خداوند متعالی به داود، علیه السلام ، می فرماید: ای داود، بشارت ده گناهکاران را و بترسان صدیقان را. عرض کرد: چطور بشارت دهم آنها را و بترسانم اینها را؟ فرمود: بشارت ده گناهکاران را که همانا من قبول می کنم توبه را و می گذرم از گناه ، و بترسان صدیقان را که عجب نکنند به اعمال خودشان ، زیرا که همانا نیست بنده ای که من به پا دارم از برای حساب مگر آنکه هلاک شود. (۱۱۸) پناه می برم به خدای تعالی از مناقشه در حساب که صدیقین و بزرگتر از آنها را هلاک می کند.

شیخ صدوق (۱۱۹) در خصال سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند که فرمود: شیطان گوید: اگر در سه چیز چیره گردم به پسر آدم باکی ندارم از هر چه بکند، زیرا که آنها قبول نشود از او: وقتی که بسیار

شمارد عمل خود را، و فراموش کند گناه خود را، و راه یابد در او عجب. (۱۲۰)

علاوه بر مفاسدی که از عجب شنیدی، او شجره خبیثه ای است که بار او بسیاری از کبائر و موبقات است، و در دل که ریشه کرد کار انسان را به کفر و شرک و بالاتر از آنها منجر کند.

یکی از مفاسد آن کوچک شمردن معاصی است. بلکه انسان معجب در صدد اصلاح نفس خویش بر نمی آید و خود را پاک و پاکیزه پندارد و هیچ گاه در فکر نمی افتد که خود را لوث معاصی پاک کند. پرده عجب و حجاب غلیظ خودپسندی مانع شود از آنکه بدیهای خود را ببیند. و این مصیبتی است که انسان را از جمیع کمالات باز دارد و به انواع نواقص مبتلا کند و کار انسان را منجر کند به هلاک ابد و اطباء نفوس را عاجز کند از علاج.

و دیگر آنکه اعتماد بر نفس و بر اعمال خود کند. و این سبب شود که انسان جاهل بیچاره خود را از حق تعالی مستغنی داند و توجه به فضل حق تعالی نکند، و حق تعالی را ملزم داند به عقل کوچک خود به اینکه او را اجر و ثواب دهد. و گمان کند که اگر با عدل هم با او رفتار شود مستحق ثواب است. پس از این ذکری از این مطلب می شود، انشاء الله. (۱۲۱)

و از مفاسد دیگرش آنکه به بندگان خدا با نظر حقارت بنگرد و اعمال مردم را ناچیز شمارد، گرچه از اعمال خودش بهتر باشد. و این نیز یکی از طرق هلاک

انسان و خار طریق اوست .

و از مفسد دیگر آنکه انسان را به ریا وادار کند. زیرا که انسان نوعا اگر اعمالش را ناچیز شمارد و اخلاقش را فاسد داند و ایانش را قابل نشمارد و معجب نباشد به ذات و صفات و اعمال خویش ، بلکه خود و همه چیز خود را زشت و پلید داند، آنها را در معرض نمایش برنیورد و خودنمایی نکند: متاع فاسد زشت را به بازار مکاره نبرند. ولی چون خود را کامل دید و اعمال را قابل ، در صدد جلوه برآید و خودفروش گردد.

در حدیث دوم مفسد ریا گذشت ، باید آنها را مفسد عجب هم دانست . و مفسده دیگر آنکه این رذیله موجب رذیله مهلکه کبر گردد و به معصیت تکبر انسان را مبتلا کند. (انشاءالله پس از این یادی از آن می شود.) و مفسد دیگر نیز از خود او بیواسطه یا به وسایط بروز کند، که شرحش موجب تطویل است .

پس ، شخص موجب بداند که این رذیله تخم رذایل دیگر است ، و منشاء اموری است که هر یک برای هلاک ابدی و خلود در عذاب خود سببی مستقل است .

و اگر این مفسد را درست فهمید و با دقت ملاحظه کرد، و رجوع به اخبار و آثار وارده از رسول اکرم و اهل بیت آن سرور، صلوات الله علیهم و اجمعین ، کرد، البته بر خود لازم می داند که در صدد اصلاح نفس برآید و خود را از این رذیله پاک و ریشه آن را از باطن نفس براندازد که مبدا خدای نخواستہ با این صفت زشت به عالم دیگر

منتقل شود. یک وقت که چشم دنیایی ملکی بسته شد و سلطان برزخ و قیامت طلوع کرد، ببیند حال اهل معاصی کبیره از او بهتر است: آنها را خداوند مستغرق بحار رحمت خود فرموده بواسطه ندامتی که داشتند یا اعتمادی که به فضل حق تعالی داشتند، و این بیچاره چون خود را مستقل دیده بود و در باطن ذاتش از فضل حق بی نیاز شمرده بود، خدای تعالی در حساب او نیز مناقشه فرمود و او را چنانکه خود او می خواست در تحت میزان عدل در آورده و به خود او بفهماند که هیچ عبادتی برای حق نکرده و تمام عباداتش بعد از ساحت حق آورده، اعمال ایمانش باطل و ناچیز است، سهل است، خود آنها موجب هلاکت و تخم عذاب الیم و مایه خلود در جحیم است. خدا نکند که خدای تعالی با کسی با عدلش رفتار کند، که اگر همچو ورقی پیش آید احدی از اولین و آخرین راه نجاتی ندارند. ائمه هدی، علیه السلام، و انبیاء عظام در مناجات خود تمنای فضل داشته اند و از عدل و مناقشه در حساب خوفناک بودند. (۱۲۲) مناجات خاصان در گاه حق و ائمه معصومین، صلوات الله علیهم، مشحون به اعتراف به تقصیر و عجز از قیام به عبودیت است. (۱۲۳) جایی که افضل موجودات و ممکن اقرب اعلان ما عرفناک حق معرفتک، و ما عبدناک حق عبادتک (۱۲۴) دهد حال سایر مردم چه خواهد بود؟

آری، آنها عارف اند به عظمت حق تعالی و نسبت ممکن به واجب را می دانند. آنها می دانند که اگر

تمام عمر دنیا را به عبادت و اطاعت و تحمید و تسیح بگذرانند، شکر نعمت حق نکرده اند تا چه رسد به آنکه حق ثنای ذات و صفات را به جا آورده باشند. آنها می دانند که هیچ موجودی از خود چیزی ندارد حیات و قدرت ، علم و قوت (و) سایر کمالات ، ظل کمال اوست ، و ممکن ، فقیر، بلکه فقر محض و مستظل است نه مستقل . ممکن از خود چه کمالی دارد تا کمال فروشی کند؟ چه قدرتی دارد تا عمل فروشی نماید؟ آنها عرفاء بالله هستند و عرفاء به جمال و جلال حق اند. آنها از روی شهود و عیان نقص و عجز خود و کمال واجب را مشاهده کردند، ما بیچاره ها هستیم که حجاب جهل و نادانی و غفلت و خودپسندی و پرده معاصی قلب و قالب چنان چشم و گوش و عقل و هوش و سایر مدارکمان را گرفته است که در مقابل سلطنت قاهره حق عرض اندام می کنیم و برای خود استقلال و شیئیت قایلیم .

ای بیچاره ممکن بیخبر از خود و نسبت خود با خالق ، ای بدبخت ممکن غافل از وظیفه خود با مالک الملوک . این جهل و نادانی است که اسباب این همه بدبختیها شده و ما را مبتلای به این همه ظلمتها و کدورتها کرده . خرابی کار از سر منشاء است و آلودگی آب از سرچشمه . چشم معارف ما کور است و دل ما مرده است ، و این موجب همه مصیبتهاست ، و در صدد اصلاح هم نیستیم .

خداوندا، تو به ما توفیق عنایت کن

. تو ما را به وظایف خود آشنا کن . تو از انوار معارف خود که قلوب عرفا و اولیا را لبریز کردی یک نصیبی به ما عنایت فرما. تو احاطه قدرت و سلطنت خود را به ما نشان ده و نواقص ما را به ما بنما. تو معنی الحمد لله رب العالمین را به ما بیچاره های غافل ، که همه محامد را به خلق نسبت می دهیم ، بفهمان . تو قلوب ما را آشنا کن به اینکه هیچ محمده ای از مخلوق نیست . تو حقیقت ما اءصابك من حسنه فمن الله و ما اءصابك من سيئه فمن نفسك . (۱۲۵) را به ما بنما. تو کلمه مبارکه توحید را به قلوب قاسیه مکدره ما وارد کن .

ما اهل حجاب و ظلمتیم و اهل شرک و نفاق ، ما خودخواه و خودپسندیم ، تو حب نفس و حب دنیا را از دل ما بیرون کن . تو ما را خدا خواه و خداپرست کن . انک علی کل شیء قدیر. (۱۲۶)

فصل ، در بیان آنکه منشاء عجب حب نفس است .

بدان که رذیله عجب از حب نفس پیدا شود، چون که انسان مفسور به حب نفس است و سرمنشاء تمام خطاهای انسانی و رذایل اخلاقی حب نفس است . و از این جهت است که انسان اعمال کوچک خودش به نظرش بزرگ آید و خود را به واسطه آن از خوبان و خاصان درگاه حق شمارد، و خود را به واسطه اعمال ناقابل مستحق ثنا و مستوجب مدح داند، بلکه قبایح اعمالش گاهی در نظرش نیکو جلوه کند، اگر از غیر اعمال بهتر و بزرگتر از اعمال خود دید، چندان اهمیت نمی دهد

و همیشه انسان کارهای خوب مردم را تاءویل به یک مرتبه از بدی می کند، و کارهای زشت و ناهنجار خود را تاءویل به یک مرتبه از خوبی می کند. نسبت به خلق خدا بدبین است، ولی نسبت به خودش خوش بین. بواسطه این حب نفس با یک عمل کوچک مخلوط به هزار کثافت و مبعدهات خود را طلبکار حق تعالی و مستوجب رحمت دانند. خویست اکنون ما قدری در اعمال حسنه خود تفکر کنیم و افعال عبادیه که از ما صادر می شود قدری در تحت اعتبار عقل آورده با نظر انصاف به آنها نظر کنیم ببینیم آیا به واسطه آنها ما مستوجب مدح و ثنا و مستحق ثواب و رحمت هستیم، یا لایق لوم و عقاب و غضب و نقت. و اگر حق تعالی ما را به واسطه همین اعمالی که در نظر ما حسنه است به آتش قهر و غضب بسوزاند بجا است و موافق عدل است.

من اکنون خود شما را در این سؤال می خواهم بکنم حکم قرار می دهم و از شما به نظر انصاف، بعد از فکر و تامل، تصدیق می خواهم. و آن سؤال این است که اگر نبی اکرم، صلوات الله علیه و آله، که صادق و مصدق است، به شما خبر دهد که اگر در تمام عمر عبادت خدا کنید و اطاعت اوامر او نمایید و ترک شهوات و خواهش نفس نمایید، یا در تمام عمر خلاف گفته او کنید و مطابق میل نفسانی و شهوات خود رفتار کنید، در درجات

آخرت شما فرقی نمی کند و در هر صورت شما اهل نجات هستید و بهشت خواهید رفت و از عذاب ایمن خواهید بود، نماز کنید یا زنا کنید تفاوتی ندارد، ولی رضای حق تعالی فقط در این است که شما عبادت او کنید و ثنا و مدح او نمائید و ترک شهوات خود و میل‌های نفسانی را در این عالم نمائید، در مقابل این هم اجری نمی دهند و ثوابی عطا نمی کنند، آیا شما از اهل معصیت می شدید یا اهل عبادت؟ شما ترک شهوات می کردید، و لذات نفسانی را بر خود برای رضای حق تعالی و خاطر خواهی او حرام می کردید یا نه؟ شما باز مواظبت به مستحبات و جمعه و جماعات می نمودید یا منغم در شهوات و ملازم لهو و لعب و تغنیات و غیر ذلک می گردیدید؟ با یک نظر انصاف بدون ظاهر سازی و ریاکاری جواب دهید. بنده از خودم و کسانی که مثل خودم هستند خبر می دهم که اهل معصیت می شدیم و اطاعات را تارک و فاعل مشتبهات نفسانی می شدیم .

پس ، از این نتیجه حاصل شد که تمام کارهای ما برای لذات نفسانی و برای اداره کردن بطن و فرج است ما شکم پرست و شهوت پرستیم : ترک لذت برای لذت بزرگتر می کنیم . وجهه نظر و قبله آمال ما راه انداختن بساط شهوات است . نماز که معراج قرب الهی است ما به جا می آوریم برای قرب به زندهای بهشت ! ربطی به تقرب حق ندارد، مربوط به اطاعت امر نیست ، با رضای خدا هزاران

فرسنگ دور است .

ای بیچاره بیخبر از معارف الهیه که جز اداره شهوت و غضب خود چیز دیگر نمی فهمی ، تو مقدس مواظب به ذکر و ورد مستحبات و واجبات و تارک مکروهات و محرّمات و متخلّق به اخلاق حسنه و متجنّب از سیئات اخلاق ، در ترازوی انصاف بگذار کارهایی را که می کنی از برای رسیدن به شهوات نفسانی و نشستن بر تختهای زمردین و هماغوش شدن با لعبتهای شوخ و شنگ بهشتی و پوشیدن لباسهای حریر و استبرق و سکنی کردن در قصرهای نیکو منظر و رسیدن به آرزوهای نفسانی ، آیا باید اینها را، که تمام برای خودخواهی و پرستش نفس است ، به خدا نسبت داد و پرستش حق دانست ؟ آیا شما با عمله ای که برای مزد کار می کند چه فرقی دارید که اگر او بگوید من محض صاحب کار این عمل را کردم ، او را تکذیب می کنید؟ آیا شما دروغگو نیستید که می گوئید نماز می کنم برای تقرب به خدا؟ آیا شما نماز شما برای نزدیکی به خداست ، یا برای تقرب به زندهای بهشت است و رسیدن به شهوات است ؟ فاش بگویم ، پیش عرفای بالله و اولیاء خدا تمام این عبادات ما از گناهان کبیره است . بیچاره ، در حضور حضرت حق جل جلاله و در محضر ملائکه مقربین او برخلاف رضای حق رفتار می کنی ، و عبادتی که معراج قرب حق است برای نفس اماره و شیطان می کنی ، آن وقت حیا نکرده در هر عبادت چندین دروغ در محضر ربوبیت و ملائکه مقربین

می گویی و چندین افترا می زنی و منت گذاری هم می کنی و عجب و تذلل هم می نمایی و خجالت هم نمی کشی . این عبادت من و تو با معصیت اهل عصیان ، که اشد آنها ریا است ، چه فرقی دارد؟ زیرا که ریا شرک است و بدی و بزرگی آن از جهت آن است که عبادت را برای خدا نکردی . تمام عبادات ما شرک محض است و شائبه ، خلوص و اخلاص در آن نیست ، بلکه رضای خدا به طریق اشتراک هم در آن مدخلیت ندارد، فقط برای شهوات و تعمیر (و) اداره بطن و فرج است .

ای عزیز، نمازی که برای خاطرخواهی زن باشد چه زن دنیایی یا بهشتی این نماز برای خدا نیست ، نمازی که برای رسیدن به آمال دنیا باشد یا آمال آخرت به خدا ارتباط ندارد، پس چرا اینقدر ناز و غمزه فروشی می کنی و عشو و غنج و دلال می کنی ، به بندگان خدا به نظر حقارت نگاه می کنی ، خود را از خاصان درگاه حق حساب می کنی ؟ بیچاره ، تو با همین نماز مستحق عذابی و مستوجب زنجیر هفتاد ذراعی (۱۲۷) هستی ! پس چرا خود را طلبکار می دانی ، و برای خود در همین طلبکاری و تذلل و عجب عذابی دیگر تهیه می کنی ؟ تو اعمالی که را ماءموری بکن و متوجه باش که از برای خدا نیست ، و بدان که خدای تعالی با تفضل و ترحم تو را به بهشت می برد، و یک قسمت از شرک را خدای

تعالی برای ضعف بندگانش به آنها تخفیف داده و به واسطه غفران و رحمتش پرده ستاریت به روی آنها پوشیده است . بگذار این پرده دریده نشود، و حجاب غفران حق به روی این سیئات ، که اسمش را عبادت گذاشتیم ، افتاده باشد، که خدای نخواستہ اگر این ورق برگردد و ورق عدل پیش آید، گند عبادات ما کمتر از گند معصیتهای موبقه اهل معصیت نیست .

ما اشاره کردیم پیش از این به حدیثی که ثقه الاسلام ، کلینی ، (۱۲۸) در کافی سند به حضرت امام صادق ، علیه السلام ، رسانده ، و اینجا بعضی از آن حدیث را به عین عبارت نقل می کنیم تبرکا و تیمنا.

عن ابي عبدالله في حديث ، قال (اي رسول الله صلى الله عليه و آله) : قال الله عزوجل لداود : يا داود ، بشر المذنبين و انذر الصديقين ! قال : كيف ابشر المذنبين و انذر الصديقين ؟ قال : يا داود ، بشر المذنبين انى اقبل التوبه و اعفو عن الذنب ، و انذر الصديقين ان لا يعجبوا بآعمالهم ، فانه ليس عبد انصبه للحساب الا هلك . (۱۲۹)

جناب امام صادق ، سلام الله عليه ، از جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، نقل می فرماید که گفت خدای عزوجل به داود فرمود: ای داود بشارت ده گناهکاران را و بترسان صدیقین را! گفت : چگونه بشارت دهم گناهکاران را و بترسانم صدیقین را؟ گفت : ای داود بشارت ده گناهکاران که من همانا توبه قبول می کنم و از گناه می گذرم ، و بترسان صدیقان را که عجب نکنند به اعمالشان ،

زیرا که نیست بنده ای که من به پا دارم برای حساب مگر آنکه هلاک گردد.

بعد از آنکه صدیقین در حساب هلاک اند، با آنکه آنها از گناه و معصیت پاک اند، من و تو چه می گوئیم؟ اینها همه در صورتی است که اعمال من و شما از ریاء دنیایی، که از موبات و محرّمات است، مخالف باشد، و کم اتفاق افتد برای ما عمل خالی از ریا و نفاق. بگذار نگفته ماند. اکنون اگر باز جای عجب است و تدلل و ناز و غمزہ، بکن، و اگر انصافا جای خجلت و سرافکنندگی و اعتراف به تقصیر است، بعد از هر عبادتی که کردی از روی جد و واقع از آن عبادت و از آن دروغها که در محضر حق تعالی گفتی، از آن نسبتها که بی جهت به خود دادی، استغفار و توبه کن. آیا توبه ندارد که در مقابل حق می گوئی قبل از ورود در نماز و جهت وجهی للذی فطر السموات والارض حنیفا مسلما و ما انا منم المشرکین، ان صلاتی و نسکی و محیای و مماتی لله رب العالمین. (۱۳۰) آیا وجهه قلب شما به فاطر سماوات و ارض است؟ آیا شما مسلمید و از شرک خالصید؟ آیا نماز و عبادت و محیا و ممات شما برای خداست؟ آیا خجالت ندارد در نماز می گویی الحمد لله رب العالمین؟ آیا شما جمیع محامد را از آن حق می دانید، یا اینکه برای بندگان، بلکه برای دشمنان او محمّدت ثابت می کنید؟ آیا دروغ نیست قول تو

که می گوئی رب العالمین ، با این که ربوبیت را در همین عالم برای غیر ثابت می کنی ؟ آیا توبه ندارد؟ خجلت ندارد ایاک
نعبد و ایاک نستعین ؟ آیا تو عبادت خدا می کنی یا عبادت بطن و فرج خود؟ آیا تو خدا خواهی یا حورالعین خواه ؟ آیا تو
استعانت از خدا فقط می طلبی ، یا در کارها چیزی که در نظر نیست خدا (است) ؟ آیا تو به زیارت بیت الله که می روی ،
مقصد و مقصودت خداست و مطلب و مطلوبت صاحب خانه است و قلبت مترنم است به قول شاعر: و ما حب الدیار شغفن
قلبی؟ (۱۳۱) خداجو هستی ؟ آثار جمال و جلال حق را می طلبی ؟ آیا تو برای سید مظلومان اقامه عزا می کنی به سر و سینه
برای او می زنی ، یا برای رسیدن به آمال و آرزوی خودت ؟ شکمت تو را وادار می کند مجلس عزاداری برپا کنی ؟ شهوت
وقاع تو را وادار می کند نماز جماعت بروی ؟ هوای نفس تو را به مناسک و عبادات می کشد؟

ای برادر، در مکاید نفس و شیطان دقیق شو. بدان که نمی گذارند تو بیچاره یک عمل خالصی بکنی ، و همی اعمال غیر
خالصه را که خداوند به فضلش از تو قبول کرده نمی گذارند به سر منزل برسانی . کاری می کنند که به واسطه این عجب و
تدلل بیجا همه اعمال به باد فنا برود، این نفع هم از جیبت برود. از خدا و رضای او که دوری ، به بهشت و حورالعین هم نمی
رسی

سهل است ، مخلص در عذاب و معذب در آتش قهر هم می شوی . تو گمان کردی به واسطه این اعمال پوسیده گندیده سر و دست شکسته مخلوط به ریا و سمعه و هزار مصیبت دیگر، که هر یک مانع از قبولی اعمال است ، استحقاق بر حق تعالی پیدا کردی؟! یا از محبین و محبوبین شدی ای بیچاره بی خبر از حال محبین ، ای بدبخت بی اطلاع از دل محبین و آتش قلب آنها، ای بی نوای غافل از سوز مخلصین و نور اعمال آنها، تو گمان کردی آنها هم اعمالشان مثل من و توست! تو خیال می کنی که امتیاز نماز حضرت امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، با ما این است که مد و لا الضالین را طولانیتر می کند؟ یا قرائتش صحیحتر است؟ یا طول سجود و رکوع و اذکار و اورادش بیشتر است؟ یا امتیاز آن بزرگوار به این است که شبی چند صد رکعت نماز می خواند؟ یا مناجات سید الساجدین ، علیه السلام ، هم مثل مناجات من و تو است؟ او هم برای حورالعین و گلابی و انار این قدر ناله و سوز و گداز داشت؟ به خودشان قسم است و انه لقسم عظیم . (۱۳۲) که اگر بشر پشت به پشت یکدیگر دهند و بخواهند یک لا اله الا الله امیرالمؤمنی را بگویند نمی توانند! خاک بر فرق من با این معرفت به مقام ولایت علی ، علیه السلام! به مقام علی بن ابی طالب قسم که اگر ملائکه مقربین و انبیاء مرسلین غیر از

رسول خاتم که مولای علی و غیر اوست بخواهند یک تکبیر او را بگویند نتوانند. حال قلب آنها را جز خود آنها نمی داند کسی .

ای عزیز، این قدر لاف خدا مزن! این قدر دعوی حب خدا مکن . ای عارف ، ای صوفی ، ای حکیم ، ای مجاهد، ای مرتاض ، ای فقیه ، ای مؤمن ، ای مقدس ، ای بیچاره های گرفتار، ای بدبختهای دچار مکاید نفس و هوای آن ، ای بیچاره های گرفتار آمال و امانی و حب نفس همه بیچاره هستید! همه از خلوص و خدا خواهی فرسنگها دورید. این قدر حسن ظن به خودتان نداشته باشید. این قدر عشوه و تدلل نکنید. از قلوب خود پرسید ببینید خدا را می جوید یا خودخواه است ؟ موحد است و یکی طلب ، یا مشرک است ؟ پس این عجب ها یعنی چه ؟ این قدر به عمل بالیدن چه معنی دارد؟ عملی که فرضاً تمام اجزاء و شرایطش درست باشد و خالی از ریا و شرک و عجب و سایر مفسدات باشد، قیمتش رسیدن به شهوات بطن و فرج است چه قابلیت دارد که این قدر تحویل ملائکه می دهید؟ این اعمال را باید مستور از چشمها داشت . این اعمال از قبایح و فجایع است ! باید انسان از آنها خجالت بکشد و ستر آنها کند.

خداوندا به تو پناه می بریم ما بیچاره ها از شر شیطان و نفس اماره . تو خودت ما را از مکاید آنها حفظ فرما بحق محمد و آله ، صلی الله علیهم .

الحديث الرابع

حديث چهارم

بالسند المتصل الى

محمد بن یعقوب عن علی بن ابراهیم ، عن محمد بن عیسی ، عن یونس ، عن ابان ، عن حکیم ، قال : ساءلت ابا عبد الله ،
علیه السلام ، عن ادنی الالحاد. فقال : ان الکبر اءدناه . (۱۳۳)

ترجمه :

حکیم گفت پرسیدم از امام صادق ، علیه السلام ، شرح کبر عبارت است از یک حالت نفسانیه که انسان ترفع کند و بزرگی
کند و بزرگی فروشد بر غیر خود. و اثر آن اعمالی است که از انسان صادر می شود و آثاری است که در خارج بروز کند
که گویند تکبر کرد. و این صفت غیر از عجب است .

بلکه به طوری که سابق ذکر شد، این صفت زشت و این رذیله خبیثه ولیده و ثمره عجب است ، زیرا که عجب خودپسندی
است ، و کبر بزرگی کردن بر غیر و عظمت فروشی است . انسان که در خود کمالی دید، یک حالتی به او دست می دهد که
آن عبارت از سرور و غنچ و تدلل و غیر آن است ، و آن حالت را عجب گویند، و چون غیر خود را فاقد آن کمال متوهم
گمان کرد، در او حالت دیگری دست دهد که آن رؤیت تفوق و تقدم است ، و از این رؤیت یک حالت بزرگی فروشی و
ترفع و تعظمی دست دهد که آن را کبر گویند. و اینها تمام در قلب و باطن است و اثر آن در ظاهر، چه در هیئت بدن و چه
در افعال و اقوال باشد تکبر است . و بالجمله ، انسان خودبین خودخواه شود، و چون خودخواهی افزایشد،

خودپسند گردد، و چون خودپسندی لبریز آید، خودفروشی کند.

و بدان که صفات نفسانیه، چه در جانب نقص و رذایل و چه در جانب کمال و فضایل، بسیار دقیق و مختلط است، و از این جهت فرق بعضی با بعضی بغایت مشکل است، و چه بسا باشد که اختلاف شدید بین علماء اعلام در تحدید آنها واقع گردد، یا نشود صفت وجدانی را به طوری که خالی از خدشه باشد تعریف کرد. لهذا بهتر این است که این امور را واگذار به وجدان کنیم و خود را از قید مفهوم تراشی رهایی دهیم و از اصل مقصد و مقصود باز نماییم.

پس باید دانست که از برای کبر درجاتی است شبیه درجاتی که در عجب ذکر شد. و بعضی از درجات دیگر که در عجب نیز نظیر داشت ولی چون در آن جا مهم نبود و در این جا هم مهم است ذکر می شود. اما آنچه که شبیه آن در عجب گذشت شش درجه است:

یکی کبر به واسطه ایمان و عقاید حقه، و در مقابل آن، کبر به واسطه کفر و عقاید باطله است.

دیگر کبر به واسطه ملکات فاضله و صفات حمیده، و در مقابل آن، کبر به واسطه رذایل اخلاق و ملکات ناهنجار است.

و دیگر کبر به واسطه مناسک و عبادات و صالحات اعمال است، و در مقابل آن، کبر به واسطه معاصی و سیئات افعال است.

و هر یک از اینها ممکن است ولیده همان درجه عجب باشد که در نفس است، و ممکن است آن را سبب دیگر

باشد که بعد از این اشاره به آن می شود. (۱۳۴) و اما آنچه که اینجا بالخصوص مورد نظر می شود، کبر به واسطه امور خارجی است، مثل نسب و حسب و مال و منال و سیادت و ریاست و غیر آن. و ما انشاءالله در ضمن فصولی چند اشاره به بعضی مفاسد این رذیله و علاج آن به مقدار مقدور خود می نماییم، و از خدای تعالی توفیق تاءثیر در خویشتن و غیر می طلبیم.

فصل در بیان درجات کبر است

بدان که از برای کبر به اعتبار دیگر درجاتی است: اول، کبر به خدای تعالی. دوم، کبر به انبیاء و رسل و اولیاء، صلوات الله علیهم. سوم، کبر به اوامر خدای تعالی، که این دو نیز به کبر به خدای تعالی برگردد. چهارم، کبر بر بندگان خدا، که آن نیز پیش اهل معرفت به کبر به خدا برگردد.

اما کبر به خدای تعالی، که از همه قبیحتر و مهلکتر و مرتبه اعلائی آن است، در اهل کفر و جحود و مدعیان الوهیت پیدا شود. و گاهی نمونه ای از آن در بعض اهل دیانت پیدا شود که ذکر آن مناسب نیست. و این از غایت جهل و نادانی و ندانستن ممکن است حد خویش و مقام واجب الوجود را.

و اما کبر بر انبیا و اولیا در زمان انبیا بسیار اتفاق می افتاد و خدای تعالی خبر داده است از حال آنها که گفتند: اءنؤ من لبشرین مثلنا. (۱۳۵) و از اهل این ملت گفتند: لولا نزل هذا القرآن علی رجل من القریتین عظیم. (۱۳۶) و در

صدر اسلام، تکبر بر اولیا خدا بسیار واقع گردید و در این زمانها نمونه ای از آن در بعضی از متحلین به اسلام است.

و اما کبر به اوامر خدا در بعض اهل معصیت پیدا شود، چنانچه ترک حج کند برای آنکه اعمال آن را از قبیل لباس احرام و غیره را بر خود روا ندارد، و ترک نماز کند، زیرا که وضع سجده را با مقام خود مناسب نداند. و گاهی در بعض اهل مناسک و عبادات و اهل علم دیانت پیدا شود، چنانچه ترک اذان کند تکبرا، و قبول قول حق نکند اگر از مثل خود یا پایینتر از خود شنید. گاهی اتفاق می افتد که انسان مطلبی را از رفیق یا همقطارش می شنود و آن، را با کمال شدت رد می کند و طعن به قائلش می زند، ولی همان مطلب را از بزرگی در دین یا دنیا اگر شنید قبول می کند.

حتی ممکن است در اول از روی جد رد کند، و در دوم از روی جد قبول کند. ای شخص طالب حق نیست. تکبرش پرده به روی حق می پوشد، و تملقش از بزرگ که غیر از صفت تواضع ممدوح است او را کر و کور می کند. و از همین تکبر است ترک تدریس علمی یا کتابی که با شاءن خود مناسب نداند، و ترک تدریس برای اشخاص بی عنوان ظاهری، یا برای عده قلیله، و ترک جماعت در مسجد کوچک و قناعت به عده کم، گرچه بدانند که رضای حق تعالی در آن است. و گاهی

از بس مطلب دقیق می شود صاحب این خلق نمی فهمد که عملش مستند به خلق کبر است ، مگر آنکه در صدد اصلاح نفس برآید و دقیق شود در مکاید آن .

اما کبر بر بندگان خدا، از همه بدتر کبر بر علماء بالله و دانشمندان است ، که مفاصد آن از همه بیشتر و ضررش مهمتر است . و از این کبر است ترک مجالست فقرا و تقدم در مجالس و محافل و در راه و رفتار. و این در جمیع طبقات ، از اشراف و اعیان گرفته تا علما و محدثین ، و از اغنیا گرفته تا فقرا مگر کسی را که خدای تعالی حفظ فرماید رایج و شایع است . و تمیز بین تواضع و تملق ، و تکبر و تاءبی نفس گاهی بغایت مشکل شود و باید انسان به خدای تعالی پناه برد تا او را هدایت بنماید. و اگر انسان در صدد اصلاح برآید و حرکت به جانب مطلوب کند، ذات مقدس حق تعالی به رحمت و اسعه خود راهنمایی می فرماید و سیر را آسان می کند.

فصل ، در سبب اصلی تکبر است

کبر را اسباب بسیاری است که برگشت تمام آنها به این است که انسان در خود کمالی توهم کند که آن باعث عجب شود و مخلوط با حب نفس گردیده حجاب کمالی دیگر شده آنها را ناقصتر از خود گمان کند، و این سبب ترفع قلبی یا ظاهری گردد. مثلا در علما، عرفان گاهی پدید آید کسی که خود را از اهل معارف و شهود داند و از اصحاب قلوب و سابقه حسنی انگارد و بر دیگران لاف ترفع و تعظیم

زند، و حکما و فلاسفه را قشری و فقها و محدثین را ظاهربین و سایر مردم را چون بهایم دانند، و به همه بندگان خدا به نظر تحقیر و تعییر نگاه کنند. و بیچاره خود لاف از فناء فی الله و بقاء بالله زند و کوس تحقق کوبد، با آنکه معارف الهیه اقتضا می کند خوشبینی به موجودات را. و اگر شم معرفت الله کرده بود به مظاهر جمال و جلال حق، تکبر نمی کرد، چنانچه در مقام بیان و علم خود او نیز تصریح به خلاف حالت خود کند. و این نیست جز آنکه معارف به قلبش وارد نشده. و بیچاره به مقام ایمان هم نرسیده دم از عرفان می زند، و از عرفان حظی نداشته از تحقق سخن می راند.

و در حکما نیز اشخاصی پیدا می شود که چون خود را دارای برهان و علم به حقایق داند و خود را از اهل یقین بالله و ملائکته و کتبه و رسله شمارد، به سایرین به نظر حقارت نگاه کند و سایر علوم را جزو علم حساب نکند، و تمام بندگان خدا را ناقص داند در علم و ایمان، و به آنها تکبر نماید در قلب، و در ظاهر نیز با نخوت و تکبر با مردم رفتار کند، با آنکه علم به مقام ربوبیت و فقر ممکن اقتضا می کند خلاف آن را، و حکیم آن است که دارای ملکه تواضع باشد به واسطه علم به مبداء و معاد.

خدای تعالی لقمان را حکمت عطا فرمود به نص قرآن شریف، (۱۳۷) و از دستورات آن بزرگوار به فرزندش آن است که

خدای تعالی نقل می فرماید: و لا تصعر خدک للناس و لا تمش فی الارض مرحا ان الله لا یحب کل مختال فخور. (۱۳۸)

و در مدعیهای ارشاد و تصوف و تهذیب باطن گاهی شخصی پیدا می شود که به تکبر با مردم رفتار کند، و بدبین به علما و فقها و تابعین آنها گردد، و به حکما و علما طعنها زند و غیر خود و سرسپردگان به خود را اهل هلاک دانند، و چون دستش از علوم تهی است علوم را خار طریق خواند و اهل آن را شیطان راه سالک شمارد، با آنکه آنچه در مقام دعوی مقام خود گوید اقتضای خلاف اینها نماید، و هادی خلائق و مرشد گمراهان باید خود از مهلکات و موبقات مبرا باشند، و از دنیا گذشته و محو جمال حق شده، باید به بندگان خدا تکبر نکنند و بدبین به آنها نباشد.

و در فقها و علمای فقه و حدیث و طلاب آن نیز گاهی کسی پیدا شود که مردمی دیگر را حقیر شمارد و به آنها تکبر فروشی کند و خود را مستحق همه طور اکرام و اعظام دانند، و لازم دانند که همه مردم اطاعت امر او کنند و هر چه گوید چون و چرا نکنند، خود را لا یساءل عما یفعل و هم یساءلون (۱۳۹) انگارد، و جز خود و چند نفر معدودی مثل خود را اهل بهشت نداند، و اسم هر طایفه ای از هر علمی در میان آید، به آن طعن زند و جز علم خود را، که از آن نیز بهره کافی ندارد، سایر علوم را ندیده و نسنجیده طرد کند و اسباب

هلاک داند، و علماء و سایر علوم را از روی جهل و نادانی طرد کند و چنین ارائه دهد که دیانتش موجب شده که اینها را تحقیر و توهین کند با آنکه علم و دیانت میرا از این اطوار و اخلاق اند. قول به غیر علم را شریعت مطهره حرام کرده و حرمت مسلم را واجب دانسته (۱۴۰)، این بیچاره بیخبر از دیانت و علم خلاف قول خدا و رسول کرده و آن را به صورت دین درآورده، با آنکه سیره سلف و خلف از علمای بزرگ غیر از این بوده.

این حال علوم شرعیه که هر یک اقتضا دارد که علمای آن متصف به تواضع باشند و ریشه تکبر را از قلوب قلع کنند. هیچ علمی تکبر نیاورد و با تواضع مخالف نیست. پس از این، علت آنکه این اشخاص عملشان خلاف عملشان است بیان می نمایم، (۱۴۱) در علمای سایر علوم، از قبیل طب و ریاضی و طبیعی، و همین طور صاحبان صنعت دقیق، مثل برق و مکانیک و غیر آن، نیز تکبر فروشی بسیار پیدا می شود. سایر علوم را هر چه باشد چیزی ندانند و به اهل آن با نظر تحقیر نگاه کنند و هر یک گمان کنند که علم آن است که پیش اوست و در ظاهر و قلب به مردم کبریایی کنند، با آنکه علم آنها این اقتضا را ندارند.

اما غیر اهل علم، بعضی از اهل مناسک و عبادت نیز بسیار به مردم تکبر کنند و آنها را حقیر شمارند و تحقیر کنند، سایر مردم را، حتی علما را، اهل

نجات ندانند، هر وقت از علم سخنی پیش آید، گویند علم بی عمل چه فایده دارد؟ عمده عمل است، و به عملی که خود اشتغال دارند خیلی اهمیت می دهند، و به همه طبقات از روی کبر و عجب نظر کنند، با اینکه اگر اهل عبادت حقیقی و اخلاص باشد باید عملش او را اصلاح کند. نماز از منکر و فحشا نهی می نماید و معراج مؤمن است، این پنجاه سال نماز خوان و مواظب اعمال واجبه و مستحبه، به رذیله کبر، که الحاد است، و عجب، که از فحشاء و منکر بزرگتر است، متصف شده و به شیطان و خلق او نزدیک گردیده! نمازی که از فحشاء نهی نکند و نگاهدار قلب نباشد، بلکه به واسطه کثرت آن قلب ضایع گردد، نماز نیست. نمازی که وقتی خیلی مواظبت کرد از او، تو را به شیطان و خاصه او، که کبر است، نزدیک کند نماز نیست، نه آنکه نماز این اقتضا را دارد. اینها کبر حاصل از علم و عمل.

و اما آنچه از غیر اینها حاصل شود نیز برگشت کند به رؤیت یک نحو کمال در خود و غیر را فاقد آن دیدن. مثلا کسی که دارای نسب و حسب است، بر فاقد آن تکبر کند گاهی. و کسی که دارای جمال و زیبایی است، بر فاقد آن یا طالب آن تکبر نماید. یا مثلا دارای اتباع و انصار و قبیله و تلامیذ و غیر آن، بر فاقد آن تکبر فرزند.

پس روی هم رفته، سبب کبر

رؤیت کمال متوهم است و بهجت به آن و عجب به آن ، و فاقد دیدن غیر است از آن . حتی صاحبان اخلاق فاسده و اعمال قبیحه نیز گاهی به غیر خود کبر کنند، چون آن را در خود است یک نحو کمال انگارند!

و بدان که صاحب صفت کبر گاهی به واسطه بعضی جهات خودداری کند از اظهار آن و هیچ ترتیب آثار ندهد، ولی این شجره خبیثه در قلبش ریشه دارد، و لهذا از او تراوش کند آثار وقتی که از حال طبیعی خارج شود. مثل آنکه غضب عنان را از دست او بگیرد، در آن حال شروع کند به اظهار کبریا و عظمت و دارایی خود را از هر قبیل است علم است یا عمل یا چیز دیگر به چشم دیگری کشد و بر او افتخار کند.

و گاهی ظاهر کند کبر خود را و اعتنا به جهات خارجیه نکند، و شدت کبر آن را گسیخته عنان کند، پس ، گاهی ظاهر شود کبر در اعمال و حرکات و سکناش ، مثل آنکه تقدم در مجالس کند و از دیگران در ورود و خروج جلو افتد، و فقرا را در مجلس خود راه ندهد، و ترک مجالست آنها کند، و برای خود حریم قرار دهد، و در راه رفتن و نگاه کردن و جواب و سؤال با مردم و دیگر اعمال کبر کند. و بعضی از محققین ، که ما بسیاری از اصول مطالب را در این حدیث از او اخذ کرده و ترجمه کردیم ، گوید که درجه نازله کبر در عالم این است که روی خود را از

مردم برگرداند و از آنها گویی اعراض کند. و در عابد آن است که عبوس کند و بر مردم و چین بر جبین اندازد، گویی از مردم پرهیز کند یا به آنها غضب کرده است، و بیچاره نمی داند که ورع در پیشانی نیست و چین آن و در عبوس صورت نیست و در برگرداندن صورت و اعراض از مردم نیست و در گردن کج کردن و سر پایین انداختن نیست و در دامن جمع کردن نیست، بلکه ورع در قلب است. پیغمبر، صلی الله علیه و آله و سلم، فرمود: تقوا این جاست. و اشاره فرمود به سینه خود. (۱۴۲) و گاهی ظاهر شود کبر در زبان او و به دیگران مفاخره و مباهات کند و تزکیه نفس نماید. عابد در مقام تفاخر گوید من فلان عمل را کردم. و دیگران را تنقیص کند و اعمال خود را بزرگ شمارد. گاهی هم تصریح نمی کند ولی چیزی می گوید که لازمه اش تزکیه نفس است. و عالم گوید به غیر: تو چه می دانی؟ من فلان کتاب را چندین دفعه دیدم، چندین سال در مجامع علمی بودم و اساتید و اساطین دیدم و زحمتهای کشیدم، کتابها نوشتم، تصنیف و تالیفها کردم. و همینطور. پس، در هر حال باید به خدا پناه برد از شر نفس و مکاید آن.

فصل، در مفاسد کبر است

بدان که این صفت زشت ناهنجار فی نفسه دارای مفاسد است و هم از او مفاسد بسیار زاییده شود. این رذیله انسان را از کمالات ظاهری و باطنی و از حظوظ دنیوی و

اخروی باز دارد، و تولید بغض و عداوت کند و انسان را از چشم خلاق بیندازد و پست و ناچیز کند، و مردم را وادار کند که با او معارضه به مثل کند و او را خوار کنند و تحقیر نمایند. در حدیث کافی وارد است که حضرت صادق، علیه السلام، فرموده: هیچ بنده ای نیست مگر آنکه در سر او لجامی است و فرشته ای است که آن را نگاه می دارد. پس وقتی که تکبر کند، می گوید: پایین بیا، خدای تو را پایین بیاورد. پس او همیشه در پیش خود بزرگترین مردم است و در چشم مردم کوچکترین آنهاست. و هنگامی که تواضع نماید، خدای تعالی آن لجامی را که در سر اوست مرتفع فرماید، و گوید به او که بزرگ شو، خداوند تو را بزرگ و رفیع کند. پس همیشه کوچکترین مردم است نزد خود و رفیعترین مردم است در نزد آنها. (۱۴۳)

ای عزیز، همان دماغی که تو داری و همان نفسی که تو داری دیگران هم دارند تو اگر فروتن شدی، قهرا مردم تو را احترام کنند و بزرگ شمارند، و اگر تکبر کنی پیشرفت ندارد. اگر توانستند تو را خوار و ذلیل می کنند و به تو اعتنا نمی کنند، و اگر نتوانستند در دل آنها خواری و در چشم آنها ذیلی و مکانت نداری. تو با تواضع دل مردم را فتح کن، دل که پیش تو آمد، آثار خود را ظاهر می کند. و اگر قلوب از تو برگشت، آثار آن برخلاف مطلوب تو است. پس، تو اگر فرضاً

احترام طلب و بزرگی خواه هم هستی ، باید از راه آن وارد شوی ، و آن مماشات با مردم و تواضع با آنهاست ، نتیجه تکبر خلاف مطلوب و مقصود تو است ، پس ، نتیجه دنیایی که نمی گیری سهل است ، و نتیجه به عکس می گیری ، (به) علاوه ، این خلق موجب ذلت در آخرت و خوار شدن در عالم می شود: همانطور که در این عالم مردم را حقیر شمردی و به بندگان خدا بزرگی کردی و به آنها عظمت و جلال و عزت و حشمت فروختی ، در آخرت صورت همین بزرگی ذلت است و خوار شدن .

چنانچه در حدیث شریف کافی وارد است : باسناده عن داود بن فرقد عن اءخيه قال : سمعت اءبا عبدالله ، عليه السلام ، يقول : ان المتكبرين يجعلون في صور الذر يتوطاهم الناس حتى يفرغ الله من الحساب . (۱۴۴) برادر داود بن فرقد گوید شنیدم حضرت صادق ، عليه السلام ، می گفت : همانا متکبران قرار داده شوند به صورت مورچگان ضعیف ، پایمال نمایند مردم آنها را تا خدا از حساب فارغ شود. و در وصیتهای حضرت صادق ، عليه السلام است به اصحاب خود. قال : اياكم و العظمه و الكبر، فان الكبر رداء الله ، عزوجل ، فمن نازع الله رداءه ، قصمه الله و اءذله يوم القيامه . (۱۴۵) حاصل معنی آنکه بترسید از عظمت و کبر کردن ، زیرا که کبر مختص به خدای عزوجل است ، و کسی که منازعه کند خدا را در آن ، خدای تعالی او را در هم شکند

و ذلیلش کند روز قیامت . و نمی دانم که اگر خدای تعالی کسی را ذلیل کند چه خواهد کرد با او و به چه حالتی مبتلا می شود؟ زیرا که امور آخرتی با دنیا فرقهها دارد. ذلت در آخرت غیر ذلت در دنیا است ، چنانچه نعمتها و عذابهای آنجا مناسبت با اینجا ندارد: نعمتش فوق تصور ماست ، عذابش خارج از حوصله ماست ، کرامتش بالاتر از آنچه هست که ما خیال می کنیم . ذلت و خواریش غیر از این ذلت و خواریهایی است که ما گمان می کنیم . و عاقبت کار متکبر هم جهنم است . در حدیث است که الکبر مطایا النار(۱۴۶) کسی که مرکب کبر سوار است او را به آتش می برد، و روی بهشت را نخواهد دید تا در او از این صفت اثری باشد. چنانچه از رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، نقل است که فرمود: لن یدخل الجنة من فی قلبه مثقال حبه من خردل من کبر.(۱۴۷) و جناب امام باقر و امام صادق ، علیهما السلام ، نیز قریب به همین را فرموده اند.(۱۴۸) و در حدیث شریف کافی است که حضرت باقر، علیه السلام ، فرمودند: العز رداء الله و الکبر ازاره ، فمن تناول شیئا منه اکبه الله فی جهنم .(۱۴۹) حاصل معنی آنکه عزت و کبریا از خداست . کسی که چیزی از او را داشته باشد، خدای تعالی او را به روی در جهنم افکند. آن هم چه جهنمی برای متکبرین تهیه شده است (که) غیر از جهنم سایر مردم است . بس است حدیث

کمرشکنی که سابقا ترجمه آن را نقل کردم ، اینجا که محل اوست نقل می کنم :

محمد بن یعقوب ، عن علی بن ابراهیم ، عن ائیه ، عن ابن اءبی عمیر ، عن ابن بکیر ، عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، قال : ان فی جهنم لوادیا للمتکبرین یقال له سقر ، شکى الی الله ، عزوجل شده حره و ساءله اءن یاءذن له اءن یتنفس ، .....X.....Xفاحرق جهنم .(۱۵۰)

حدیث در کمال اعتبار است ، بلکه مثل صحیح است . ابن بکیر از حضرت صادق ، علیه السلام ، نقل می کند که گفت : همانا در جهنم وادی است از برای متکبران که او را سقر گویند. شکایت کرد به خدای عزوجل از شدت حرارت خود و خواست از خدا که اذن دهد او را که نفس بکشد. پس تنفس کرد، پس محترق کرد جهنم را. پناه می برم به خدا از جایی که خودش با آنکه دار عذاب است از حرارت خودش شکایت کند و جهنم از نفس او بسوزد. سختی و شدت حرارت آتش آخرت را ما نمی توانیم در این عالم ادراک کنیم ، زیرا که سبب اختلاف شدت و ضعف عذاب یکی قوت و ضعف ادراک است : هر چه مدرک قویتر و مدارک تامتر و خالصتر باشد بیشتر ادراک الم و درد کند.

و یکی دیگر اختلاف موادی است که حس به او قائم است در قبول حرارت . چون مواد مختلف است در قبول حرارت . مثلا طلا و آهن بیشتر قبول حرارت می کنند از سرب و قلع ، و اینها بیشتر قبول می کنند از چوب و

زغال و اینها از گوشت و پوست .

و یکی دیگر شدت ارتباط قوه ادراک است به محل قابل . مثلا مغز سر انسان با آنکه قبول حرارت کمتر می کند از استخوانها، مع ذلک تاءثرش بیشتر است ، زیرا که قوه ادراک در آن بیشتر نمایش دارد.

و یکی دیگر نقص و کمال خود حرارت است . اگر حرارت صد درجه باشد، بیشتر متاالم می کند از آنکه پنجاه درجه باشد.

و یکی دیگر اختلاف ارتباط ماده فاعله حرارت است به ماده قابله آن . مثلا آتش اگر مقارن با دست باشد یا بچسبد به دست ، در سوختن فرق می کند.

تمام این اسباب خمسسه که ذکر شد در این عالم در کمال نقص است ، و در آن عالم در کمال قوت و تمامیت است . جمیع ادراکات ما در این عالم ناقص و ضعیف و محجوب به حجب کثیره ای است که ذکر آنها موجب تطویل و مناسب با این مقام نیست .

امروز چشم ما ملائکه و بهشت و جهنم را نمی بیند، گوش ما صداهای عجیب و غریب برزخ و برزخیان و قیامت و اهل آن را نمی شنود، حس ما ادراک حرارت آنجا را نمی کند همه از نقص خود اینهاست . آیات و اخبار اهل بیت ، صلوات الله علیهم ، مشحون به ذکر این مطلب است تلویحا و تصریحا، علاوه بر آنکه مطابق برهان است در محل خود.

اما بدن انسان در این عالم قابل قبول حرارت نیست . یک ساعت اگر در این آتش سرد دنیا بماند خاکستر می شود، ولی خداوند قادر در قیامت این بدن را طوری قرار

می دهد و خلق می فرماید که در آتش جهنم که به شهادت جبرئیل امین اگر یک حلقه از سلسله هفتاد ذراعی اهل جهنم را در این عالم بیاورند، تمام کوهها از شدت حرارت آن ذوب می شود (۱۵۱) باقی می ماند همیشه و ذوب نمی شود و تمام نمی گردد. پس ، بدن انسان هم در قیامت قابلیتش طرف قیاس نیست با این عالم .

و ما ارتباط نفس به بدن در این عالم خیلی ضعیف و ناقص است . این عالم تعصی دارد از آنکه نفس در او به قوای خود ظاهر گردد، ولی آن عالم مملکت ظهور نفس است ، و نسبت نفس به بدن نسبت فاعلیت و خلاقیت است ، چنانچه در محل خود ثابت است . (۱۵۲) و این نسبت اتم مراتب نسبتها و ارتباطهاست .

و اما آتش این عالم یک آتش افسرده سردی است ، و یک امر عرضی مشوب به مواد خارجی غیر خالص است ، ولی آتش جهنم خالص و بی خلط و جوهر قائم بالذات حی مریدی است که از روی شعور اهل خود را می سوزاند، و به هر قدر که ماء مور است فشار به اهل خود می آورد. در وصفش شنیدی فرموده صادق مصدق جبرئیل امین را. قرآن خدا و اخبار انبیاء پر است از وصف آن .

و اما ارتباط آتش جهنم و التصاق آن به بدن در این عالم شبیه ندارد. جمیع آتشیهای این عالم اگر به انسان احاطه کند بیش از احاطه به سطوح نکند، ولی آتش جهنم به ظاهر و باطن و به خود مدارک و متعلقات آنها یک نحو احاطه دارد.

آن آتش است که قلب و روح و قوارا می سوزاند و با آنها یک نحو اتحاد پیدا می کند که در این عالم بی نظیر است .

پس ، معلوم شد که موجبات عذاب در این عالم به هیچ وجه فراهم نیست : نه مواد اینجا لایق قبول ، و نه فاعل حرارت تام الفاعلیه ، و نه ادراک تام است . آتشی که جهنم از نفس او بسوزد ما ادراک آن را و تصور آن را نمی توانیم بکنیم ، مگر آنکه خدای نخواستہ جزو متکبران گردیم و این خلق زشت ناهنجار را اصلاح نکرده از این عالم منتقل شویم و بالمعاینه آن را ببینیم . فلبس مثنوی المتکبرین . (۱۵۳)

فصل ، در بیان بعضی از موجبات کبر است

بدان که از موجبات تکبر کردن ، به واسطه آن اموری که ذکر شد، یکی کوچکی دماغ و ضعف قابلیت و پستی و کم حوصلگی است ، و بالجمله چون ظرفیتش کم است ، به مجرد آنکه یک کمالی در خود می بیند و یک امتیازی در خود مشاهده می کند گمان می کند دارای مقام و مرتبه ای است ، با آنکه اگر با نظر اعتبار و انصاف نظر کند، به هر رشته ای که وارد است و به هر کمالی که متصف است ، می فهمد که آنچه را که کمال گمان کرده و به آن افتخار و تکبر نموده ، یا اصلا کمال نبوده ، یا اگر بوده در مقابل کمالات دیگران قدر قابلی نداشته ، و بیچاره صورت خود را به سیلی سرخ کرده و استسمن ذاورم ، (۱۵۴) مثلا عارفی که بواسطه عرفان خود به سایرین به چشم حقارت

نظر کرده تکبر می کند و قشری و ظاهری می گوید، آیا از معارف الهیه چه دارد جز یک دسته مفهومات که همه حجاب حقایق اند و سد طریق ، و یک مقدار اصطلاحات دلفریب با زرق و برق که به معارف الهیه ارتباطی ندارد و با خدانشناسی و علم به اسماء و صفات مراحل فاصله دارد؟ معارف صفت قلب است . و به عقیده نویسنده تمام این علوم عملی هستند نه محض دانستن مفاهیم و بافتن اصطلاحات . ما به این عمر کوتاه و اطلاع کم ، در این عرفاء اصطلاحی ، و در علماء سایر علوم ، اشخاصی دیدیم که به حق عرفان و علم قسم است که این اصطلاحات در دل آنها اثر نکرده ، بلکه اثر ضد کرده !

ای عزیز، عرفان بالله به قول تو قلب را محل تجلیات اسماء و صفات و جلوه ذات و محل ورود سلطان حقیقی می نماید که محو آثار می نماید و تلوین را می برد و تعینات را می زداید: ان الملوک اذا دخلوا قریه افسدوها و جعلوا اعزّه اهلها اذله . (۱۵۵)

قلب را احدی احمدی می کند، پس چرا قلب تو را محو جمال و خودت کرده ! تلوین را افزوده اضافات و تعینات را افزایش داده ، تو را از حق تعالی و تجلیات اسمائی او غافل نموده ، قلب تو را منزلگاه شیطان نموده ، بندگان خدا و خاصان درگاه حق و جلوات جمال محبوب را به نظر تحقیر و پستی نگاه می کنی ! وای به حال تو عارف که حالت از همه کس بدتر است و حجت بر تو تمامتر

است . تو تکبر به حق می کنی ! فرعونیت به حضرت اسماء و صفات و تجلیات ذات می نمایی !

ای طلبه مفاهیم ! ای گمراه حقایق ! قدری تامل کن بین چه داری از معارف ؟ چه اثری در خود از حق و صفاتش می بینی ؟ علم موسیقی و ایقاع شاید از علم تو دقیق تر باشد، هیئت و مکانیک و سایر علوم طبیعی و ریاضی در اصطلاحات و دقت با علم تو همدوش است ، همان طور که آنها عرفان بالله نمی آورد، علم تو هم تا محجوب به حجاب اصطلاحات و پرده مفاهیم و اعتبارات است ، نه از او کیفیتی حاصل شود نه حال . (۱۵۶) بلکه در شریعت علم علوم طبیعی و ریاضی از علوم شما بهتر است ، زیرا که آنها نتیجه خود را می دهد، و از شما بی نتیجه یا به عکس نتیجه می دهد! مهندس نتیجه هندسه را، و زرگر نتیجه صنعت خود را می برد، شما از نتیجه دنیایی باز مانده به نتیجه معارف هم نرسیدید، بلکه حجاب شما غلظتش بیشتر است . تا صحبت احدیت در پیش می آید، یک ظلمت بی انتهایی تصور می کنید! و تا از حضرت اسماء و صفات سخنی می شنوید یک کثرت لایتناهی در نظر می آورید! پس راهی به حقایق و معارف از این اصطلاحات پیدا نشد، و خود سرمایه افتخار و تکبر بر علمای حقه گردید. معارفی که کدورت قلب را بیفزاید معارف نیست . وای بر معارفی که عاقبت امر صاحبش را وارث شیطان کند، کبر از اخلاق خاصه شیطان است . او

به پدر تو آدم کبر کرد، مطرود درگاه شد، تو که به همه آدم و آدمیزاده ها کبر می کنی نیز مطرودی، از اینجا حال سایر علوم را بفهم. حکیم اگر حکیم است و نسبت حق را با خلق و خود را با حق فهمیده، کبریا از دل او بیرون رود و وارسته شود، ولی بیچاره طالب این مفاهیم و اصطلاحات گمان کرده حکمت اینهاست و حکیم عالم به اینهاست. گاهی خود را متصف به صفات واجب شمارد و گوید حکیم از صفات حق است. اءلحکمه هی التشبه بالاله. (۱۵۷) و گاهی خود را در زمره انبیا و مرسلین قلمداد کند و یعلمهم الکتاب و الحکمه (۱۵۸) تلاوت کند. و گاهی الحکمه ضاله المؤمن (۱۵۹) و من یؤت الحکمه فقد اوتی خیرا کثیرا (۱۶۰) قرائت کند. قلب او از حکمت بیخبر و هزاران مراحل از خیرات دور و از حکمت مهجور است.

حکیم متاءله و فیلسوف بزرگ اسلام، جناب محقق داماد، (۱۶۱) رضوان الله علیه، می فرماید حکیم آن است که بدن از برای او چون لباس باشد: هر وقت ارده کند، او را رها کند. او چه می گوید و ما چه می گوئیم! او از حکمت چه فهمیده و ما چه فهمیدیم! پس، تو که به واسطه چند مفهوم و پاره ای اصطلاحات به خود می بالی و به مردم کبریا می کنی، معلوم شد از کم ظرفیتی و کوچکی حوصله است و کمی قابلیت است.

آن بیچاره ای که خود را مرشد و هادی خلاق داند و در مسند دستگیری و

تصوف قرار گرفته از این دو حالش پست تر و غمزه اش بیشتر است . اصطلاحات این دو دسته را به سرقت برده و سر و صورتی به متاع بازار خود داده و دل بندگان خدا را از حق منصرف و مجذوب به خود نموده و آن بیچاره صاف و بی آرایش را به علما و سایر مردم بدبین نموده ، برای رواج بازار خود فهمیده یا نفهمیده پاره ای از اصطلاحات جاذب را به خورد عوام بیچاره داده گمان کرده به لفظ مجذوب علی شاه یا محبوب علی شاه حال جذبه و حب دست دهد! ای طالب دنیا و ای دزد مفاهیم ! این کار تو هم اینقدر کبر و افتخار ندارد. بیچاره از تنگی حوصله و کوچکی کله گاهی خودش هم بازی خورده خود را دارای مقام دانسته . حب نفس و دنیا به مفاهیم مسروقه و اضافات و اعتبارات پیوند شده یک ولیده ناهنجاری پیدا شده ، و از انضمام اینها یک معجون عجیبی و اخلوطه غریبه ای فراهم شود! و خود را با این همه عیب مرشد خلایق و هادی نجات امت و دارای سر شریعت ، بلکه وقاحت را گاهی از حد گذرانده ، دارای مقام ولایت کلیه دانسته ! این نیز از کمی استعداد و قابلیت و تنگی سینه و ضیق قلب است .

تو طلبه فقه و حدیث و سایر علوم شرعیه نیز در مقام علم بیش از یک دسته اصطلاحات که در اصول و حدیث به خرج رفته ندانی . اگر این علوم که همه اش مربوط به عمل است در تو اضافه ای نکرده و تو را

اصلاح نموده ، بلکه مفسد اخلاقیه و عملیه بار آورده ، کارت از علمای سایر علوم پست تر و ناچیزتر، بلکه از کار همه عوام پست تر است . این مفاهیم عرضیه و معانی حرفیه و نزاعهای بیفایده ، که بسیاری از آن به دین خدا ارتباطی ندارد و از علوم هم حساب نمی شود که اسمش را بگذاری ثمره علمیه دارد، این قدر ابتهاج و تکبر ندارد. خدا شاهد است و کفی به شهید(۱۶۲) که علم اگر نتیجه اش اینها باشد و تو را هدایت نکند و مفسد اخلاقی و علمی را از تو دور نکند، پست ترین شغلها از آن بهتر است ، زیرا آنها نتیجه عاجلی دارد و مفسد دنیوی و اخرویش کم تر است ، و تو بیچاره جز و زر و وبال نتیجه ای نبری و جز مفسد اخلاقی و اعمال ناهنجار حاصلی بر نداری . پس ، علم تو هم از نظر اعتبار علمی تکبر ندارد. منتها از بس افق فکرت کوتاه است به مجرد آنکه دو تا اصطلاح درهم و برهم کردی ، خود را عالم و سایر مردم را جاهل دانی ، و پر ملائکه مقربین را را به زیر پای خود پهن می کنی (۱۶۳) و جایگاه را در مجالس و راه را در کوچه ها بر بندگان خدا تنگ می نمایی ، و علم و علمای آن (را) تضييع می کنی و توهين به نوع خود می نمایی .

از همه اینها پست تر و کوچکتتر کسی است که به امور خارجیه ، از قبیل مال و منال و حشم و طایفه ، تکبر کند. بیچاره از

جميع اخلاق آدمی و آداب انسانی دور است و دستش از تمام علوم و معارف تهی است ، ولی چون لباسش پشم گوسفند است و پدرش فلاں و فلاں است به مردم تکبر کند! چه فکر کوچک و قلب تنگ و تاریکی دارد که قانع شده از تمام کمالات به لباس زیبا و از تمام زیباییها به کلاه و قبا! بیچاره به مقام حیوانی و حظوظ حیوانیت ساخته ، و قناعت کرده از جميع مقامات انسانی به یک صورت خالی از مغز و شکل تهی از حقیقت ، و خود را با این وصف دارای مقام دانسته . این قدر پست و نالایق است که اگر کسی از او یک رتبه دنیایی بالاتر باشد، چنان با او رفتار کن که گویی بنده با مولای خود. البته کسی که همش جز دنیا نباشد، بنده دنیا و اهل دنیا است ، ذلیل است پیش کسانی که معبود او نزد اوست .

در هر صورت ، یکی از عوامل قویه تکبر کوچکی افق فکر و پستی حد قابلیت است ، و لهذا چیزهایی که کمال نیست ، یا کمال لایق نیست ، در او تاءثیر شدید کرده او را به عجب و کبر وادار می کند، و هر چه در او حب نفس و دنیا بیشتر باشد، این امور در او بیشتر مؤثر واقع شود.

فصل ، در بیان علاج تکبر است

قسمت اول

اکنون که مفسد کبر را دانستی ، در صدد علاج نفس برآ، و دامن همت به کمر زن برای پاک کردن قلب از این کدورت و صاف کردن آئینه دل از این غبار غلیظ. اگر اهل قوت نفس و سعه صدري و ریشه

حب دنیا در دلت محکم نشده و زخارف دنیا در قلبیت پر جلوه نکرده است و چشم اعتبار و انصاف باز است ، همان فصل سابق بهترین علاجهای علمی است . و اگر در این مرحله وارد نیستی ، قدری تفکر در حالات خودت کن شاید دلت بیدار شود. ای انسانی که اول امرت هیچ نبودی و در کتم عدم دهرهای غیر متناهی بودی ، ناچیزتر از عدم و محو از صفحه وجود چیست ؟ پس از آنکه اراده حق تعلق گرفت به پیدایش تو، از بس ناقص القابلیه و پست و ناچیز بودی و قابل قبول فیض نبودی تو را از هیولای عالم ، که جز قوه محض و ضعف صرف چیزی نبود، به صورت جسمیه و عنصریه ، که اخس موجودات و پست ترین کائنات است ، درآورد. و از آنجا تو را به صورت نطفه ای که اگر دستت به آن آلوده گردد استغفار کنی و او را با زحمت پاک کنی درآورد و در منزلی بس تنگ و پلید، که آن انثین پدر است ، جایگزین کرد. و از مجرای بول تو را در حال زشت فجیعی به رحم مادر وارد کرد، و تو را در جایی منزل داد که از ذکر آن متنفر شوی . و در آنجا تو را به شکل علقه و مضغه درآورد، و با غذایی تربیت کرد که از شنیدنش وحشت کنی و باید خجالت کشی ، ولی چون همه مبتلای به این بلیه ها هستند خجالت زایل شود: و البلیه اذا عمت طابت . (۱۶۴) تو در تمام این تطورات ارذل و اذل و پست

ترین موجودات بودی . از جمیع ادراکات ظاهری و باطنی عاری و از تمام کمالات بری بودی . پس از آنکه به رحمت واسعه خود تو را قابل حیات فرمود، حیات چنان در تو ناقص هویدا شد که از کرمی پست تر بودی در شئون حیاتی برای نقصان قابلیت تو. و به رحمت خود بتدریج حیات و شئون آن را در تو زیاد کرد تا آنکه لایق شدی به آمدن (به) محیط دنیا. از پست ترین مجراها در پست ترین حالات تو را وارد این فضا کرد، در صورتی که در تمام کمالات و شئون حیات از جمیع بچه های حیوانات ضعیفتر و پست تر بودی . پس از آنکه تو را به قدرت کامله دارای قوای ظاهره و باطنه فرمود، باز به قدری ضعیف و ناچیزی که هیچ یک از قوای خودت در تحت تصرف نیست : صحت خود را حفظ نتوانی کرد، قدرت و حیات خود را نگاهداری نتوانی نمود، جوانی و جمال خود را محفوظ نتوانی کرد، اگر آفتی و مرضی به تو هجوم آورد به دفعش قادر نیستی بالجمله ، هیچیک از وجود شئون آن در تحت اختیار نیست . اگر یک روز گرسنه بمانی ، به خوردن هر مردار گندیده ای حاضر شوی ، و اگر تشنگی به تو غلبه کند، به هر آب گندیده پلیدی رضایت دهی . و همین طور در تمام چیزها یک بنده ذلیل بیچاره هستی که به هیچ چیزی قادر نیستی . و اگر حظ خود را از وجود و کمالات وجود مقایسه کنی با سایر موجودات ، می بینی تو و تمام

کره زمین ، بلکه تمام منظومه شمسی ، در مقابل عالم جسمانی ، که پست ترین همه عوالم است و کوچکترین همه نشاءت است ، قدر محسوسی ندارد.

عزیزم ، جز خودت کسی را ندیدی ، و آنچه دیدی به نظر اعتبار و موازنه در نیاوردی . خودت را با هر چه داری از شئون حیات و از زخارف دنیا قیاس کن به شهرت ، و شهرت را به مملکت ، و آن را به سایر ممالک دنیا که از صد یکی از آنها را نشیدی و تمام ممالک را به خود زمین ، و زمین را به منظومه شمسی و کرات وسیعه ای که ریزه خوار اشعه منیره شمس اند ، و تمام منظومه شمسی را که از محیط فکر من و تو خارج است به منظومه های دیگری که شمس ما با همه سیاراتش یکی از سیارات یکی از آنهاست ، که هر یک از آنها طرف قیاس با شمس ما و سیارات آن نیست و آنچه از آنها تاکنون از قراری که می گویند کشف شده است چندین میلیون مجره است ، که در این مجره نزدیک کوچک چندین میلیون منظومه شمسی است ، که کوچکترین آنها از شمس ما میلیونها میلیون بزرگتر است و نورانیتر! اینها همه از عالم جسمانی است که قدر آن را جز خالق آنها نمی داند ، و کشف ارباب کشف به مقدار خیلی از آن بیشتر موفق نشده . و تمام عالم اجسام در مقابل عالم ماوراءالطبیعه هیچ قدر محسوسی ندارد ، و در آنجا عوالمی است که در فکر بشر ننگجد. اینها شئون حیات تو

و حظوظ تو و من است از این عالم وجود. و پس از آنکه اراده حق تعلق گرفت که تو را از این دنیا ببرد، امر کند به جمع قوایت که رو به ضعف گذارند، و فرمان دهد به تمام ادراکات که از کار بایستند، کارخانه وجودت را مختل فرماید، سمع و بصر و قوت و قدرتت را بگیرد، و تو یک جمادی شوی که پس از چند روز از گند و تعفت مشام مردم متاثری شود، و از صورت هیئت آدمها گریزان گردند، و تمام اجزاء و اعضایت پس از مدتی از هم بگسلد و پاشیده گردد. اینها حال جسم تو. مال و منال و حشمت تو هم که حالش معلوم است.

اما برزخ تو اگر اصلاح نشده خدای نخواستہ بر وی خدا می داند در چه صورتی و در چه حالی هستی. ادراکات اهل این عالم از دیدن و شنیدن و شم آن عاجز است. ظلمت و وحشت و فشار قبر را تو هر چه بشنوی به تاریکیها و وحشتها و فشارهای این عالم قیاس می کنی، با آنکه قیاس باطلی است. خداوند به فریاد ما برسد از آنچه برای خود به اختیار خود تهیه کردیم. عذاب قبر که نمونه ای از عذاب آخرت است، و از بعض روایات استفاده شود که دست ما از دامن شفعا هم کوتاه است، (۱۶۵) خدا می داند چه عذابی است؟ حال نشئه آخرت ما از همه حالات سابقه بدتر و وحشت ناگتر است، روز بروز حقایق است، روز کشف سرایر است، روز تجسم اعمال و اخلاق

است ، روز رسیدن به حساب است ، روز ذلت در مواقف است . این هم حال قیامت .

و امام حال جهنم ، که بعد از قیامت است ، آن هم معلوم است . از جهنم خبری می شنوی ! عذاب جهنم فقط آتشش نیست ، یک در هولناکی از آن به چشمت باز شود که اگر در این عالم باز شود تمام اهل آن از وحشت هلاک شوند، و همین طور یک در آن به گوشت باز شود و یک به بینی ات باز شود که هر یک از آنها اگر به اهل این عالم باز شود، از شدت عذاب آن هلاک شوند. یکی از علمای آخرت گوید که همان طور که حرارت جهنم در کمال شدت است ، سرمای آن هم در کمال شدت است . خدای تعالی قادر است جمع بین سرما و گرما را بنماید.(۱۶۶) این هم حال آخر کارت . پس ، کسی که اول امرش عدمی است غیر متناهی ، و از وقتی که پا به عرصه وجود می گذارد جمیع تطوراتش زشت و نازیباست و تمام حالاتی که بر او رخ می دهد خجالت آور است ، و دنیا و برزخ و آخرتش هر یک از دیگری فجیع تر و مفتضح تر است ، آیا به چه چیز تکبر می کند؟ با چه کمال و جمالی افتخار می نماید؟

پس ، معلوم شد که تکبر نیست مگر از غایت جهل و نادانی ! هر کس جهلش بیشتر و عقلش ناقصتر است ، کبرش بیشتر است . هر کس علمش بیشتر و روحش بزرگتر و صدرش منشرحتر است

، متواضعتر است . رسول خدا، صلی الله علیه و آله و سلم ، که عملش از وحی الهی ماءخوذ بود روحش به قدری بزرگ بود که یک تنه غلبه بر روحيات مليونها مليون بشر کرد تمام عادات جاهليت و اديان باطله را زیر پا گذاشت و نسخ جميع کتب کرد و ختم دایره نبوت به وجود شريفش شد، سلطان دنيا و آخرت و متصرف در تمام عوالم بود باذن الله تواضعش با بندگان خدا از همه کس بیشتر بود. کراهت داشت که اصحاب برای احترام او بپاخيزند. وقتی وارد مجلس می شد پایین می نشست . روی زمین طعام میل می فرمود و روی زمین می نشست و می فرمود من بنده ای هستم ، می خورم مثل خوردن بنده و می نشینم مثل نشستن بنده .(۱۶۷) از حضرت صادق ، علیه السلام ، نقل است که پیغمبر، صلی الله علیه و آله و سلم ، دوست داشت بر الاغ بی پالان سوار شود و با بندگان خدا در جایگاه پست طعام میل فرماید، و به فقرا به دو دست خود عطا فرماید. آن بزرگوار سوار الاغ می شد و در ردیف خود بنده خود یا غیر آن را می نشانند.(۱۶۸) در سیره آن سرور است که با اهل خانه خود شرکت در کار خانه می فرمود. و به دست مبارک گوسفندان را می دوشید، و جامه و کفش خود را می دوخت ، و با خادم خود آسیا می کرد و خمیر می نمود، و بضاعت خود را به دست مبارک می برد، و مجالست با فقرا و مساکین می کرد

و هم غذا می شد. (۱۶۹) اینها و بالاتر از اینها سیره آن سرور است و تواضع آن بزرگوار است. در صورتی که علاوه بر مقامات معنوی ریاست و سلطنت ظاهری آن بزرگوار نیز بکمال بود. همین طور علی بن ابیطالب صلوات الله علیه، نیز اقتدای به آن بزرگوار کرده سیره اش سیره رسول الله، صلی الله علیه و آله، بود. (۱۷۰) پس، ای عزیز اگر تکبر به کمال معنوی است، از (آن) آنها بالاتر از همه بود، و اگر به ریاست و سلطنت است دارا بودند، با این وصف تواضع شان بیشتر از همه کس بود. پس بدان که تواضع ولیده علم و معرفت است، و کبر و سرکشی زاییده جهل و نادانی است. این ننگ جهل و عار پستی نظر را از خود دور کن، و متصف به صفات انبیا شو، و صفت شیطان را به یک سو انداز، و منازعه با خدای خود در ردای کبریای او مکن که منازع با حق مقهور غضب او خواهد شد و به رو در آتش خواهد افتاد.

قسمت دوم

اگر در صدد اصلاح نفس برآمدی، طریق عملی آن نیز با قدری مواظبت سهل و آسان است. و در این طریق با همت مردانه و حریت فکر و بلندی نظر به هیچ مخاطره تصادف نمی کنی. تنها راه غلبه به نفس اماره و شیطان و راه نجات برخلاف میل آنها رفتار کردن است. هیچ راهی بهتر برای سرکوبی نفس از اتصاف به صفت متواضعین و رفتار کردن مطابق رفتار و سیره و طریقه آنها نیست.

در هر مرتبه از تکبر که هستی و اهل هر رشته علمی و عملی و غیر آن که هستی ، برخلاف میل نفسانی چندی عمل کن ، با تنبهاات علمی و تفکر در نتایج دنیایی و آخرتی ، امید است راه آسان و سهل شده و نتیجه مطلوبه بگیری .

اگر نفس از تو تمنا کرد که صدر مجلس را اشغال کن و تقدم بر همقطار خود پیدا کن ، تو برخلاف میل آن رفتار کن . اگر تاءنف می کند از مجالست با فقرا و مساکین ، تو دماغ او را به خاک مالیده با فقرا مجالست کن ، هم غذا شو، همسفر شو، مزاح کن . ممکن است نفس از راه بحث با تو پیش آید و بگوید تو دارای مقامی باید مقام خود را برای ترویج شریعت حفظ کنی ، با فقرا نشستن وقع تو را از قلوب می برد، مزاح با زبردستان تو را کم وزن می کند، پایین نشستن در مجالس از مقام تو کاسته می کند، آن وقت خوب نمی توان به وظیفه شرعی خود اقدام کنی ، بدان تمام اینها دامهای شیطان و مکاید نفس است . رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، موقعیتش در دنیا از حیث ریاست از تو بیشتر بود، و سیره اش آن بود که دیدی . من خود در علمای زمان خود کسانی را دیدم که ریاست تامه یک مملکت ، بلکه قطر شیعه را، داشتند، و سیره آنها تالی تلو سیره رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، بود. جناب استاد معظم فقیه مکرم ، حاج شیخ عبدالکریم

حائری یزدی، (۱۷۱) که از هزار و سیصد و چهل تا پنجاه و پنج ریاست تامه و مرجعیت کامله قطر شیعه را داشت، همه دیدیم که چه سیره ای داشت. با نوکر و خادم خود همسفره و غذا بود، روی زمین می نشست، با اصاغر طلاب مذاکرات عجیب و غریب می فرمود. اخیراً که کسالت داشت، بعد از مغرب بدون ردا یک رشته مختصری دور سرش پیچیده بود و گیوه به پا کرده در کوچه قدم می زد. وقعش در قلوب بیشتر می شد و به مقام او از این کارها لطمه ای وارد نمی آمد. غیر از آن مرحوم، از علمای خیلی محترم قم بودند که به هیچ وجه این قیودی که شیطان شما برای شما می تراشد در آنها نبود. خود بضاعت خود را از بازار می خرید، برای منزل خود آب از آب انبارها می آورد، اشتغال به کار منزل پیدا می کرد، مقدم و مؤخر و صدر و ذیل پیش نظر پاک آنها یکسان بود. تواضعشان به طوری بود که مایه تعجب انسان می شد، و مقامات آنها محفوظ بود، محل آنها در قلوب بیشتر می شد.

در هر حال، صفت نبی اکرم، صلی الله علیه و آله، و علی بن ابیطالب، علیه السلام، انسان را کوچک نمی کند. ولی باید ملتفت کید نفس در حین مخالفت با او باشی که گاهی دام خود را باز کرده از راه دیگر تو را زمین می زند. مثلاً می بینی بعضی ها به طوری در پایین مجلس می نشینند که می فهمانند به حضار

که مقام من بالاتر از اینهاست ، ولی تواضع کردم ! یا مثلا- یک نفر که مشتبه است که بر او مقدم است اگر بر خود مقدم داشتند، یک نفر دیگر را که معلوم التاءخر است مقدم می دارند که رفع اشتباه کنند که تقدم داشتن برای تواضع بود! اینها و صدها قبیل این از مکاید نفس است ، و علاوه نمودن کبر و اضافه نمودن است به آن ریاکاری و سالوسی را.

باید وارد مجاهده با قصد خالص شد البته آن وقت نفس اصلاح می شود. تمام صفات نفسانیه قابل اصلاح است ، لیکن در اول امر کمی زحمت دارد. آن هم بعد از ورود در اصلاح سهل و آسان می شود. عمده به فکر تصفیه و اصلاح افتادن است و از خواب بیدار شدن است . منزل اول انسانیت یقظه است . و آن بیدار شدن از خواب غفلت و هشیار شدن از سکر طبیعت است ، و فهمیدن اینکه انسان مسافر است ، و هر مسافر زاد و راحله می خواهد. زاد و راحله انسان خصال خود انسان است . مرکوب این سفر پرخوف و خطر و این راه تاریک و باریک و صراط احد از سیف و ادق از شعر،(۱۷۲) همت مردانه است . نور این طریقه مظلّم ایمان و خصال حمیده است . اگر سستی کند و فتور نماید، از این صراط نتواند گذشت ، به رو در آتش افتد و با خاک مذلت یکسان شده به پرتگاه هلاکت افتد. و کسی که از این صراط نتواند گذشت ، از صراط آخرت نیز نتواند گذشت .

ای عزیز همت کن و

پرده جهل و نادانی را پاره کن و از این ورطه هولناک خود را نجات ده . حضرت مولای متقیان و یگانه سالک راه و راهنمای حقیقی در مسجد فریاد می زد به طوری که همسایه های مسجد می شنیدند: تجهیزوا رحمکم الله ، فقد نودی فیکم بالرحیل . (۱۷۳) هیچ تجهیزی در سفر آخرت برای شما مفید نیفتد الا کمالات نفسانیه و تقوای قلب و اعمال صالحه و صفای باطن ، بی عیب بودن و بیغش بودن .

فرضا که اهل ایمان ناقص صوری باشی ، باید از این غشها خالص شوی تا در زمره سعدا و صالحین قرار گیری . رفع غش با آتش توبه و ندامت و گذاشتن نفس را در کوره عتاب و ملام و ذوب کردن آن را به آتش پشیمانی و برگشت به سوی خداست . در این عالم خودت بکن ، و الا در کوره عذاب الهی و نارالله الموقده (۱۷۴) قلبت را ذوب کنند و خدا می داند چند قرن از قرنهاى آخرت این اصلاح طول می کشد. پاک شدن در این عالم سهل و آسان است ، تغییرات و تبدیلات در این نشئه خیلی زود واقع می شود، و اما در آن عالم تغییر به طور دیگری است و زوال یک ملکه از ملکات نفس قرنها طول دارد. پس ، ای برادر تا عمر و جوانی و قوت و اختیار باقی است اصلاح نفس کن . اعتنا به این جاه و شرفها مکن ، این اعتبارات را زیر پا بگذار. تو آدم زاده ای ، صفت شیطان را از خود دور کن . ممکن است شیطان به این رذيله

از سایر رذایل بیشتر اهمیت دهد، و چون این صفت خود اوست و موجب طرد او از درگاه خدای متعال، عارف و عامی و عالم و جاهل را بخواهد هم سلک خود کند، و در آن عالم که ملاقات کنی او را با این رذیله، گرفتار ملامت او هم بشوی: بگویند ای آدمزاده! مگر انبیا به تو خبر ندادند که برای تکبر به پدر تو من مطرود درگاه حق شدم، برای تحقیر مقام آدم و تعظیم مقام خود ملعون شدم، تو چرا خود را گرفتار این رذیله کردی؟ در آن هنگام تو بیچاره علاوه بر عذابها و گرفتاریها و حسرت و ندامتهایی که به شنیدن درست نیاید، گرفتار سرزنش اذل مخلوقات و پست ترین موجودات هم هستی! شیطان که تکبر به خدا نکرده بود، تکبر کرد به آدم که مخلوق حق است، گفت: خلقتنی من نار و خلقته من طین. (۱۷۵) خود را بزرگ شمرد و آدم را کوچک. تو آدمزاده ها را کوچک شماری و خود را بزرگ. تو نیز از او امر خدا سربلندی کنی: فرموده فروتن باش، تواضع کن با بندگان خدا، تکبر کنی، سرافرازی نمایی. پس چرا فقط شیطان را لعن می کنی، نفس خبیث خودت را شریک کن در لعن، همان طور که شریک با او در این رذیله ای. تو از مظاهر شیطانی! شیطان مجسمی! شاید صورت برزخی و قیامتی تو شیطان باشد! میزان در صور آخرت ملکات نفس است: مانع ندارد صورت شیطان باشی، صورت

مورچه

کوچک هم باشی . موازین عالم آخرت غیر از اینجاست .

فصل ، در این که حسد گاهی مبداء تکبر است .

بدان که گاهی چنین اتفاق افتد که فاقد کمال به واجد کمال تکبر کند. مثلاً فقیر به غنی ، جاهل به عالم . و باید دانست که همانطور که عجب گاهی مبداء تکبر است ، و حسد نیز گاهی مبداء آن شود. ممکن است انسان چون خود را فاقد آن کمال دید که در غیر است ، به آن حسد ورزد، و این سبب شود که کبر کند به غیر و آن را هر چه تواند تذلیل و توهین کند. در کافی شریف از حضرت صادق ، علیه السلام ، حدیث کند که فرمود که کبر گاهی می باشد در اشرار مردم از هر جنس . پس از آن فرمودند بعد از کلامی که رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، می گذشت در بعضی از کوچه های مدینه ، یک زن سیاهی سرگین جمع می کرد. گفته شد به او: دور شو از سر راه رسول خدا صلی الله علیه و آله ، گفت : راه گشاد است بعضی از همراهان به او قصد تعرض کردند، پیغمبر فرمود: واگذارید او را که او متکبر است . (۱۷۶)

و گاهی در بعضی از اهل علم این صفت پیدا شود و عذر تراشد که تواضع برای اغنیا خوب نیست ، و نفس اماره به او گوید که تواضع از برای اغنیا ایمان را ناقص کند. بیچاره فرق نمی گذارد بین تواضع برای غنای اغنیا و غیر آن : یک وقت رذیله حب دنیا و جذبه طلب شرف و جاه انسان را به تواضع وا می

دارد، این خلق تواضع نیست ، این تملق و چاپلوسی است ، و از رذایل نفسانیه است . صاحب این خلق از فقرا تواضع نکند مگر آنکه در آنها طمعی داشته باشد یا طعمه سراغ کند.

یک وقت ، خلق تواضع انسان را دعوت به احترام و فروتنی می کند، غنی باشد یا فقیر، مطمح نظر باشد یا نباشد. یعنی تواضع او بی آرایش است ، روح او پاک و پاکیزه است ، جاه و شرف مجامع قلب او (را) به خود جذب نکرده . این تواضع برای فقرا خوب است ، برای اغنیا هم خوب است . هر کس را به فراخور حال او احترام باید کرد. ولی این تحقیر تو و تکبر تو از اهل جاه و شرف نه از آن است که متملق نیستی ، بلکه برای آن است که حسودی و خودت هم در اشتباهی . و لهذا اگر به تو احترام غیر متوقع کند، او را تواضع کنی و برای او فروتن شوی ! در هر صورت ، مکاید نفس و شاهکارهای او به قدری دقیق است که انسان جز پناه به خدا چاره ای ندارد. و الحمدلله اولاً و آخراً.

الحديث الخامس

حديث پنجم

بالسند المتصل الى محمد بن يعقوب عن علي بن ابراهيم ، عن محمد بن عيسى ، عن يونس ، عن داود الرقي ، عن ابي عبد الله ، عليه السلام ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه و آله : قال الله عزوجل لموسى بن عمران : يا ابن عمران لا تحسدن الناس على ما آتيتهم من فضلى ، و لا تمدن عينك الى ذلك ، و لا

تتبعه نفسك ، فان الحاسد ساخط لنعمي صاد لقسمي الذي قسمت بين عبادي و من يك كذالك فليست منه و ليس مني . (۱۷۷)

ترجمه :

داود حدیث می کند از حضرت صادق ، علیه السلام ، که فرمود رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، گفت : خدای عزوجل به موسی بن عمران فرمود: ای پسر عمران ، البته حسد نوز به مردم بر آنچه به آنها دادم از فضل خود، و چشمان خود را به سوی آن خیره مکن و نفرست دنبال او نفس خود را، زیرا که همانا حسد کننده غضبناک است به نعمت من ، رو برگردان است از قسمت‌هایی که ما بین بندگان بخش کردم . و کسی که چنین باشد، پس من از او نیستم و او از من نیست .

شرح حسد حالتی است نفسانی که صاحب آن آرزو کند سلب کمال و نعمت متوهمی را از غیر، چه آن نعمت را خود دارا باشد یا نه ، و چه بخواهد به خودش برسد یا نه ، و آن غیر از غبطه است ، چه که صاحب آن می خواهد از برای خود نعمتی را که در غیر توهم کرده است ، بدون آنکه میل زوال آن را از او داشته باشد. و اینکه گفتیم کمال و نعمت متوهم زیرا که لازم نیست آن چیزی را که حسود میل زوال آن را دارد کمال و نعمت باشد فی نفسه ، چه بسا چیزهایی که فی نفسه از نقایص و رذایل است ، ولی آن را کمال گمان کرده زوال آن را می خواهد. یا آنکه چیزی از نقایص انسانی و کمالات

حیوانیه است و حسود چو در حد حیوانیت است آن را کمال داند و زوال آن را می طلبد. مثلاً در بین مردم کسانی هستند که فتاکی و خونریزی را هنر دانند! و اگر کسی چنین باشد به او حسد ورزند. یا بذله گویی و هرزه سرایی را کمال پندارند و به آن حسد می کنند. پس میزان توهّم کمال است و گمان نعمت، نه خود آنها. مقصود آن است که شخصی که در غیر نعمتی دید، چه واقعا نعمت باشد یا نباشد، و زوال آن را مایل بود، چنین شخصی را حسود گویند.

و بدان که از برای حسد اقسامی است و درجاتی، به حسب حال محسود، و به حسب حال حسود، و به حسب حال حسد فی نفسه .

اما به حسب حال محسود، چنانچه به کمالات عقلیه یا خصال حمیده یا مناسک و اعمال صالحه یا امور خارجیه از قبیل مال و منال و عظمت و حشمت و غیر آن حسد برند، یا به مقابلات هر یک از اینها حسد برند در صورتی که کمال توهّم شود.

و اما به حسب حال حسود، چنانچه حسد از عداوت یا تکبر یا خوف یا غیر آن پیدا شود از اسبابی که بعدها ذکر آن می شود.

و اما به حسب حال حسد فی نفسه، که می توان گفت درجات و تقسیمات حقیقه حسد این است نه آن سابقهها، پس، از برای آن در جانب شدت و ضعف مراتبی است کثیره که به حسب اسباب مختلف شود، و نیز به حسب آثار اختلاف پیدا کند. ما انشاءالله در ضمن فصولی چند اشاره به مفاصد و

علاج آن به مقدار مقدور خویش می نمایم . و منه التوفیق .

فصل ، در ذکر بعضی از موجبات حسد است .

از برای حسد اسباب بسیاری است که عمده آن به رؤیت ذل نفس برگردد، چنانچه در کبر به حسب نوع عکس آن است . همان طور که انسان که رؤیت کمالی در خود کرد و غیر را فاقد دید از آن یک حالت تعزز و ترفع و سرکشی از برای نفس او پیدا شود و تکبر کند، وقتی که غیر را کامل دید در او یک حالت ذل و انکساری رخ دهد که اگر عوامل خارجی و مصلحات نفسانیه نباشد حسد تولید کند. و گاه شود که ذل خود را در همسری غیر با خود پندارد، چنانچه صاحب کمال و نعمت بر مثل خود یا تالی تلو خود حسد ورزد. و توان گفت حسد همان حال انقباض و ذل نفس است که اثر آن میل زوال نعمت و کمال است از غیر. و بعضی ، چنانچه علامه مجلسی، (۱۷۸) قدس سره ، نقل فرمودند، اسباب حسد را منحصر کرده اند در هفت چیز:

اول عداوت

دوم تعزز. و آن چنان است که بداند که محسود به واسطه نعمتی که دارد بر او تکبر کند، و او طاقت کبر و فخر او را نداشته باشد، پس زوال آن را بخواهد.

سوم کبر. و آن چنان است که حسود بخواهد به صاحب نعمت تکبر کند و ممکن نباشد جز به زوال آن .

چهارم تعجب . و آن چنان است که تعجب کند از اینکه این نعمت بزرگ را این شخص داراست . چنانچه خدای تعالی از امم سابقه خبر می دهد که گفتند: ما ائتم

الا بشر مثلنا. (۱۷۹) و گفتند: اءنؤ من لبشرین مثلنا؟ (۱۸۰) تعجب کردند از آنکه کسی که مثل خود آنهاست فائز به مرتبه رسالت و وحی شود، پس حسد ورزیدند.

پنجم خوف . و آن چنان است که بترسد از مزاحمت صاحب نعمت به واسطه آن با مقاصد محبوبه او.

ششم حب ریاست . چنانچه مبتنی باشد ریاست او به اینکه کسی در نعمت مساوی او نباشد.

هفتم خبث طینت . که کسی را نتواند در نعمت ببیند. انتھی کلامه . (۱۸۱)

ولی به عقیده نویسنده چنانچه اشاره به آن شده ، غالب اینها، بلکه تمام اینها، برگشت می کند به رؤیت ذل نفس ، و سبب بلاواسطه حسد به آن معنی که مشهور حسد را معنی کنند آن است . و اما بنابر آنچه که ما در معنی حسد گفتیم ، که خود این حالت حسد باشد، مضایقه نیست در صحت آنچه ذکر شده است . و در هر صورت ، بحث در اطراف این معانی خارج از مقصود ما و وضع این اوراق است .

فصل ، در بعضی از مفاسد حسد است

بدان که حسد خودش یکی از امراض مهلکه قلبیه است و از او نیز زاییده شود امراض کثیره قلبیه و کبر و مفاسد اعمالی که هر یک از موبقات است و برای هلاک انسان سببی مستقل است . و ما به ذکر بعضی از آنها که پر ظاهر است می پردازیم ، و ناچار مفاسد خفیه ای دارد. که از نظر نویسنده پوشیده است .

اما مفاسد خودش ، پس بس است برای آن آنچه صادق مصدق خبر داده است فی صحیحه معاویه بن وهب قال : قال اءبوعبداللہ ، علیه السلام :

آفه الدین الحسد و العجب و الفخر. (۱۸۲) و فی صحیحہ محمد بن مسلم عن اءبی جعفر، علیه السلام : ان الرجل لیاءتی بآءی بآدره فیکفر و ان الحسد لیاء کل الایمان کما تاء کل النار الحطب. (۱۸۳)

یعنی حضرت باقر، علیه السلام ، فرمود: همان مرد بیاید با هر لغزش فعلی یا زبانی که در غضب از او صادر شود پس آمرزیده شود، و همانا حسد هر آینه می خورد ایمان را چنانچه آتش هیزم را می خورد.

معلوم است ایمان نوری است الهی که قلب را مورد تجلیات حق ، جل جلاله ، قرار دهد، چنانچه در احادیث قدسیه منقول است : لا یسعی ارضی و لا سمائی بل یسعی قلب عبدی المؤمن. (۱۸۴) این نور معنوی ، این بارقه الهیه ، که قلب را وسیعتر از جمیع موجودات قرار می دهد، منافات دارد با آن تنگی و تاریکی که در قلب از کدورت این رذیله پیدا می شود. این صفت خبیث و زشت چنان قلب را گرفته و تنگ می کند که آثار آن در تمام مملکت باطن و ظاهر پیدا شود. قلب محزون و افسرده ، سینه گرفته و تنگ ، چهره عبوس و چین در چین شود. البته این حالت نور ایمان را باطل کند و قلب انسانی را بمیراند، و هر قدر قوت پیدا کند، نور ایمان رو به ضعف گذارد.

تمام اوصاف معنویه و صوریه مؤمن منافی است با آثاری که از حسد در ظاهر و باطن پیدا شود: مؤمن خوش بین است به خدای تعالی و راضی است به قسمتهایی که بین بندگانش فرموده ، حسود غضبناک است به حق تعالی و

رو برگردان است از تقدیرات او، چنانچه در حدیث شریف ذکر شده . مؤ من بدی مؤ منین را نمی خواهد و آنها را عزیز دارد، حسود برخلاف آن است . مؤ من حب دنیا بر او غلبه نکرده ، حسود از شدت حب دنیا گرفتار این رذیله شده . مؤ من خوف و حزنی ندارد جز از مبداء تعالی و مرجع ، حسود خوف و حزنش در اطراف محسود چرخ می زند. مؤ من گشاده جبین است و بشرای او در صورت اوست ، حسود جبینش درهم و عبوس است . مؤ من متواضع است ، حسود تکبر کند در بسیاری از اوقات . پس حسد آفت ایمان است و آن را می خورد آن سان که هیزم را آتش . بس است در زشتی این رذیله که ایمان را که سرمایه نجات آخرت و حیات قلوب است از دست انسان بگیرد و او را مفلس و بیچاره کند. و از مفسد بزرگی که از لوازم غیر منفکه حسد است غضبناکی بر خالق و ولی نعمت و اعراض از تقدیرات اوست . امروز حجابهای ظلمانی غلیظ عالم طبیعت و اشتغال به آن تمام مدارک ما را محجوب کرده و چشم و گوش ما کور و کر است ، نه می فهمیم که غضبناکیم از مالک الملوک و رو برگردانیم از او، و نه می دانیم صورت این غضب و اعراض در ملکوت و مسکن دائمی اصلی ما چیست .

همین به گوش ما می رسد از قول امام صادق ، علیه السلام : و من یک کذلک فلست منه و لیس منی .

کسی که از من معرض باشد و سخط کند به من ، نه من از او هستم و نه او از من . نمی فهمیم این برائت حق تعالی از ما و این بیزاری چه مصیبتی است و چه چیزها در زیر سر دارد. کسی که خارج شد از ولایت حق و بیرونش کردند از زیر پرچم رحمت ارحم الراحمین ، دیگر امید نجات برای او نیست ، شفاعت شافعان نصیب او نخواهد شد: من ذا الذی یشفع عنده الا باذنه . (۱۸۵) کی شفاعت می کند کسی را سخطناک به خدا است و از حرز ولایت او خارج است و ریسمان مودت ما بین او و مالک رقابش پاره شده ؟ واسواءتا، واحسرتا. بر آنچه خود ما به سر خود آوردیم ،! هر چه انبیا و اولیا فریاد کردند و ما را از خواب خواستند بیدار کنند، بر غفلت ما روز بروز افزوده شد و شقاوت ما زیاد شد.

و از مفاسد این خلق ، از قرار فرموده علمای آخرت ، فشار قبر و ظلمت آن است ، زیرا که می فرمایند صورت قبری و برزخی این اخلاق فاسده ردیه ، که فشار روحی دارد و کدورت قلبی دارد، فشار و ظلمت قبر است . تنگی و فراخی قبر تابع انشراح صدر و عدم آن است .

از حضرت صادق ، علیه السلام ، روایت شده که رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، بیرون رفتند در تشییع جنازه سعد در صورتی که تشییع کردند او را هفتاد هزار فرشته . پس رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، سر خود را به سوی آسمان

بلند کرد پس از آن گفت: آیا مثل سعد فشار داده می شود؟ راوی به امام علیه السلام، عرض می کند: فدایت شوم برای ما نقل شده که سعد استخفاف به بول می کرد. فرمود: معاذالله! فقط یک درشتی و بدی در خلق او بود با اهل خانه اش. انتهی. (۱۸۶)

و تنگی و فشار و کدورت و ظلمتی که در قلب بواسطه حسد پیدا می شود در کمتر از اخلاق فاسده است. در هر حال، صاحب این خلق هم در دنیا معذب و مبتلاست، و هم در قبر در فشار و ظلمت است، و هم در آخرت گرفتار و بیچاره است. اینها مفسد خود حسد است در صورتی که از او خلق فاسد دیگر یا عمل باطل فاسدی تولید نشود، و کم اتفاق افتد که آن، سبب فساد دیگر نشود، بلکه از او سیئات اخلاقی و اعمال دیگری زاییده شود، مثل کبر در بعضی موارد، چنانچه گذشت، و غیبت و نیمه و فحش و ایذا و غیر آن که هر یک از موبقات و مهلکات است.

پس، لازم است بر انسان عاقل که دامن همت به کمر زند و خود را از این ننگ و ایمان خود را از این آتش سوزان و آفت سخت نجات دهد، و خود را از این فشار فکر و تنگی قبر در این عالم، که خود یک عذابی است دائمی (مادام العمر)، و از فشارها و ظلمتهای قبر و عالم برزخ و غضب خداوند تعالی رهایی دهد. قدری تفکر کند که چیزی که این قدر مفسد

دارد لازم العلاج است ، در صورتی که حسد تو برای محسود هم هیچ ضرری ندارد. از حسد تو نعمت او زایل نمی شود، بلکه برای او نفی دنیوی و اخروی هم دارد، زیرا که گرفتاری تو که حسود و دشمن او بی ، و عذاب و حزن تو برای او خود منفعتی است : می بیند خود متنعم است و تو از تنعم او معذبی ، این خود نعمتی برای او می شود. اگر تو تنبه به این نعمت دومی نیز پیدا کنی ، برای تو عذاب دیگر و فشار فکر دیگر می شود، و او را این عذاب نعمتی است ، و همین طور، پس تو همیشه در رنج و غم و فشاری ، و او در نعمت و فرح و انبساط است . و در آخرت نیز حسد تو برای او نفع بخشد، خصوصا اگر به غیب و تهمت و سایر موزیات منجر شود که حسنات تو را به او دهند و تو بیچاره و مفلس شوی و او دارای نعمت و عظمت . اگر قدری در این امور تفکر کنی ، البته خود را از این رذیله پاک می کنی و نفس را از این مهلکه نجات می دهی .

گمان مکن که رذایل نفسانی و اخلاق روحی ممکن الزوال نیست . اینها خیال خامی است که نفس اماره و شیطان القا می کند، می خواهد تو را از سلوک راه آخرت و اصلاح نفس باز دارد. انسان تا در این دار دار تغییر و نشئه تبدیل است ، ممکن است در تمام اوصاف و اخلاق تغییر پیدا کند. و هر چه ملکات

محکم هم باشد تا در این عالم است قابل زوال است ، منتها به حسب اختلاف شدت و ضعف ، زحمت تصفیه تفاوت می کند. البته اول پیدایش صفتی در نفس با زحمت و ریاضت کمی او را می توان ازاله کرد، مثل نهال نوری که ریشه ندوانیده باشد و متمکن در زمین نشده باشد، ولی بعد از آنکه آن صفت متمکن در نفس شد و از ملکات مستقره نفس گردید، زوالش ممکن است ولی زحمتش زیاد می شود، مثل درختی که کهنسال شده و ریشه کرده ، زحمت کندنش زیادتر است . تو هر چه دیرتر در فکر قلع ریشه های مفسد روحی افتی ، ناچار زحمت و ریاضت بیشتر گردد.

ای عزیز، اولاً مگذار مفسد اخلاقی یا عملی در مملکت ظاهر و باطنت وارد شود که این خیلی سهل تر است از آنکه بعد از ورود بخواهیم اخراج آنها کنی ، و همانطور که دشمن را اگر نگذاری وارد سرحد مملکت گردد یا وارد قلعه شود آسانتر است دفع آمدن تا بعد از وارد شدن و برج و بارو را گرفتن در صدد دفع و اخراج برآیی . و اگر وارد شد، هر چه دیرتر در صدد دفع برآیی زحمت زیاد می شود و قوه داخلی رو به نقصان می گذارد. شیخ جلیل ما و عارف بزرگوار، آقای شاه آبادی ، (۱۸۷) روحی فداه ، فرمودند که تا قوای جوانی و نشاط آن باقی است بهتر می توان قیام کرد در مقابل مفسد اخلاقی و خوبتر میتوان وظایف انسانی را انجام داد. مگذارید این قوا از دست برود و روزگار پیری پیش آید که موفق

شدن در آن حال مشکل است . و بر فرض موفق شدن ، زحمت اصلاح خیلی زیاد است . پس ، انسان عاقل که تفکر کرد در مفسد چیزی ، اگر وارد در آن نیست ، گرد آن نمی گردد و خود را آلوده نمی کند. و اگر خدای نخواستہ وارد شد، هر چه زودتر در صدد اصلاح بر می آید و نمی گذارد ریشه کند. و اگر خدای نخواستہ ریشه کرد با هر زحمت و مشقتی است ریشه او را می کند که مبادا به ثمره برزخی و آخرتی برسد و میوه آن را بار دهد، که اگر با آن خلق فاسد از این عالم ، که نشئه تبدلات هیولانی و تغییرات مادی است ، منتقل شد، قلع آن از دست خود او خارج می شود و تا در آخرت یا برزخ یک خلق از اخلاق نفسانی بخواهد تبدیل شود هیئات است ! در حدیث است از رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، که هر یک از اهل بهشت و جهنم مخلدند در آن به واسطه نیت خود.(۱۸۸) نیت فاسده ، که زاییده اخلاق رذیله است ، ممکن نیست زائل شود مگر آنکه منشاء آن زائل گردد. در آن عالم ملکات به قدری با شدت و قوت ظهور می کند که زوال آن یا ممکن نیست آن وقت انسان مخلد است در جهنم و اگر با فشارها و سختیها و آتسها زائل شود، پس از قرنهای ربوبی شاید زائل شود. پس ، ای عاقل چیزی را که با یک ماه یا یک سال زحمت جزئی دنیایی با اختیار خود

ممکن است اصلاح کرد و گرفتاری دنیا و آخرت را به آخر رساند، نگذار بماند و تو را هلاک کند.

فصل ، در بیان ریشه فسادهای اخلاقی است

پیش از این ذکر شد (۱۸۹) که ایمان ، که حظ قلب است ، غیر از علم ، که حظ عقل است ، می باشد. کلیه مفاسد اخلاقی و اعمالی از این است که قلب بیخبر از ایمان است و آنچه عقل ادراک به واسطه برهان عقلی یا اخبار انبیا کرده به قلب نرسانده و دل از او بیخبر است . یکی معارفی که حکیم و متکلم و عامه مردم از اهل شرایع تصدیق دارند و جای شبهه برای احدی نیست ، آن است که آنچه به قلم قدرت حکیم علی الاطلاق ، جلت قدرته ، جریان پیدا کرده ، از وجود و کمالات آن و از بسط نعمت و تقسیم آجال و ارزاق ، بهترین نقشه و جمیل ترین نظام است و مطابق با مصالح تامه ، و نظام کلی اتم نظام متصور است . منتها هر یک به لسان خاص خود و اصطلاح مخصوص به فن خود طوری بیان این لطیفه الهی و حکمت کامله را کرده (اند): عارف گوید: ظل جمیل علی الاطلاق جمیل علی الاطلاق است . حکیم گوید: نظام عینی مطابق نظام علمی ، خالی از نقص و شرور است ، و شرور متوهمه جزئیه برای رساندن موجودات به کمالات لایقه به خود است . (۱۹۰) و متکلم و اهل شرایع گویند: حکیم افعالش از روی حکمت و صلاح است ، و دست عقول جزئیه محدوده بشر از دامن ادراک مصالح (کامنه) در تقدیرات الهیه

کوتاه است. (۱۹۱) این مطلب در لسان همه جریان دارد و هر کس به اندازه سعه علم و عقلش برای آن برهانی اقامه کرده، ولی چون از حد قیل و قال تجاوز نکرده و به مرتبه قلب و حال نرسیده، لسانهای اعتراض باز است و هر کس حظ ایمانی ندارد، به لسانی تکذیب قول و برهان خود کنند. فسادهای اخلاقی هم روی این زمینه است: آن کس که حسد می ورزد و زائل شده نعمت غیر را آرزو کند و کینه صاحب نعمت را در دل دارد، بداند که ایمان ندارد که حق تعالی از روی صلاح تام این نعمت را نصیب او کرده و دست فهم ما از آن کوتاه است. و بداند که ایمان ندارد به عدل خدای تعالی و قسمت را عادلانه نمی داند. تو در اصول عقاید می گویی خدای تعالی عادل است، این جز لفظ چیز دیگر نیست: ایمان به عدل با حسد منافی است. تو اگر او را عادل می دانی، تقسیم او را هم عادلانه بدان. چنانچه در حدیث شریف فرمود حق تعالی می فرماید: حسود رو برگردان است از قسمت‌هایی که بین بندگان کرده ام، و غضبناک است از نعمتهای من. قلب فطرتا در مقابل قسمت عادلانه خاضع است و از جور و اعتساف فطرتا گریزان و متنفر است. از فطرتهای الهیه، که در کمون ذات بشر مخمر است، حب عدل و خضوع در مقابل آن است، و بغض ظلم و عدم انقیاد در پیش آن است، اگر خلاف آن را

دید، بدانند در مقدمات نقصانی است . اگر ساخت از نعمت و معرض از قسمت شد، از آن است که آن را عادلانه نمی داند، بلکه ، نعوذبالله ، جائزانه می داند، نه اینکه قسمت را عادلانه می داند و از او معرض است ، و نقشه را مطابق نظام اتم و مصالح تامه می داند و غضبناک از اوست . هیئات که ایمان ما ناقص است و مطابق عقلی برهانی از حد عقل و ادراک به حد قلب وارد نشده . ایمان به گفتن و شنیدن و خواندن و بحث و قیل و قال نیست ، خلوص نیت می خواهد. خداجو خدایاب است ، معارف طلب معارف جوست . من کان فی هذه اعمی فهو فی الاخره اعمی و اءضل سیلا. (۱۹۲) و من لم يجعل الله له نورا فما له من نور. (۱۹۳)

فصل ، در بیان علاج عملی حسد است

علاوه بر علاج علمی ، که شمه ای از آن ذکر شد، علاج عملی نیز از برای این رذیله فضیحه است و آنچه آن است که با تکلف اظهار محبت کنی با محسود و ترتیب آثار آن را دهی ، و مقصودت از آن علاج مرض باطنی باشد. نفس تو را دعوت می کند که او را اذیت کن ، توهین کن ، دشمن داشته باش ، مفسد او و مساوی او را به تو عرضه می دارد، تو به خلاف میل نفس به او ترحم کن و تجلیل و توقیر نما، زبان را به ذکر خیر او وادار کن ، نیکوییهای او را بر خود و بر دیگران عرضه دار، صفات جمیله او را خاطر نشان خود کن . گر چه اینها که

می کنی در اول امر با تکلف است ، از روی مجاز و غیر واقع است ، لیکن چون مقصود اصلاح نفس و برطرف کردن این نقص و رذیله است بالاخره به حقیقت نزدیک می شود و کم کم تکلف کم می شود و نفس عادی می شود و واقعیت پیدا می کند. لاقبل به نفس عرضه دار و بفهمان که این شخص بنده خداست و شاید خداوند تعالی به او نظر لطف داشته که او را متنعم کرده و اختصاص داده به خاصه نعم خود. خصوصا اگر محسود اهل علم و دیانت باشد و حسد به واسطه آنها باشد، که البته حسد ورزیدن به آنها قبیحتر و عداوت با آنها عاقبتش بدتر است . البته به نفس باید بفهماند که اینها بندگان خاص خدا هستند که توفیق الهی شامل حالشان شده و آنها را به این نعمت عظمی اختصاص داده . و این نعم باید محبت در نفس ایجاد کند نسبت به صاحبان آنها، و باید انسان آنها را محترم دارد و خاضع نسبت به آنها باشد، پس اگر دید که چیزهایی که باید موجب محبت و خضوع شود در نفس ضد آن بروز کرد، بداند که خیلی شقاوت به او چیره شده و ظلمت به باطن او غلبه کرده ، و حتما در صدد اصلاح از طرق علمیه و عملیه برآید. و بداند که اگر در صدد ایجاد محبت برآمد زود موفق می شود، زیرا که نور محبت قاهر است بر ظلمت و کدورت ، و خدای تبارک و تعالی وعده فرموده که مجاهدان را هدایت کند و آنها را به لطف

خفی خود اعانت فرماید و توفیق عنایت نماید. انه ولی التوفیق و الهدایه .

فصل ، در ذکر حدیث رفع

بدان که در بعضی از احادیث شریفه وارد شده که رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، فرمود که برداشته شده است از امت من نه چیز، و از جمله آنها حسد است در صورتی که ظاهر نشود به دست یا زبان .(۱۹۴) البته امثال این حدیث شریف نباید مانع شود از جدیت در قلع این شجره خبیثه از نفس پاک کردن روح را از این آتش ایمان سوز و آفت دین برانداز. زیرا که کم اتفاق می افتد که این ماده فساد قدم به نفس بگذارد و در نفس تولید فسادهای گوناگون نکند و به هیچ نحو از او اثری ظاهر نگردد و ایمان انسان محفوظ بماند. با اینکه در احادیث صحیحه وارد شده که این صفت ایمان را می خورد و آفت ایمان است ،(۱۹۵) و خدای تعالی از صاحب آن برائت کرده و خود را از او و او را از خود نفی کرده . پس یک چنین امر بزرگی و فساد مهمی را که به واسطه آن همه چیز انسان در خطر است نباید انسان از او غفلت کند و به واسطه حدیث رفع مغرور گردد. پس ، تو جدیت خود را بکن و شاخه های او را بزن و در صدد اصلاح باش و نگذار از او ترشچی در خارج بشود، آن وقت ریشه آن سست می شود و از نمو و ترقی می افتد. و اگر در بین ریاضت و اصلاح مرگ در رسید، رحمت الهی شامل حالت می شود و با رحمت

واسعه و برکت روحانیت رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، مشمول عفو می شوی ، و با رقه رحمانیه اگر بقیه ای از آن مانده باشد، می سوزاند و نفس را پاک و پاکیزه می کند.

و اما آنچه در روایت حمزه بن حرمان وارد است : عن ابي عبدالله عليه السلام ، قال ثلاثة لم ينج منها نبي فمن دونه ، التفكير في الوسوسة في الخلق و الطيره والحسد، الا- ان المؤمن لا يستعمل حسده .(۱۹۶) یا آنکه مبالغه فرموده اند و مقصود کثرت ابتلائی به آن است . یا اینکه این ترکیب کنایه از کثرت ابتلاست ، بدون آنکه مقصود بالذات خود مضمون جمله باشد. یا آنکه حسد را اعم از غبطه اراده فرمودند مجازا. یا آنکه میل زوال بعض نعم از کفار را که استعمال می کنند در ترویج مذهب باطل خود، حسد نام نهاده اند. و الا از حسد به معنای حقیقی خودش انبیا و اولیا، علیهم السلام ، پاک و پاکیزه اند: قلبی که آلوده به مساوی اخلاقی و قذارات باطنی شد، مورد وحی و الهام الهی نشود و مورد تجلیات ذاتی و صفاتی حق نگردد. پس باید یا توجیهی از روایت شود به نحوی که ذکر شد، یا به نحو دیگر، یا رد عملش به قایلش ، صلوات الله علیه ، شود. والحمد لله اءولا و آخرا.

الحديث السادس

حديث ششم

بالسند المتصل الى محمد بن يعقوب ، عن محمد بن يحيى ، عن احمد بن محمد ، عن ابن محبوب ، عن عبدالله بن سنان و عبدالعزيز العبدى ، عن عبدالله بن ابي يعفور، عن ابي عبدالله ، عليه السلام

، قال : من اءصبح و اءمسی و الدنيا اءكبر همه ، جعل الله الفقر بين عينيه و شئت اءمره ، و لم ينل من الدنيا الا ما قسم له . و من اءصبح و اءمسی و الاخره اءكبر همه ، جعل الله الغنى فى قلبه و جمع له اءمره . (۱۹۷)

ترجمه :

این ابی یغفور گوید که حضرت صادق ، علیه السلام ، گفت : کسی که صبح کند و شام کند و حال اینکه دنیا بزرگترین هم او باشد، قرار دهد خدا فقر را بین دو چشمش ، و درهم کند کار او را، برخوردار نگردد از دنیا مگر آنچه قسمت شده است برای او. و کسی که صبح و شام کند در صورتی که آخرت بزرگترین هم او باشد، قرار دهد خدا بی نیازی را در دل او، و گرد آورد برای او کار او را.

شرح بدان که از برای دنیا و آخرت اطلاقاتی است به حسب انظار ارباب علوم . و میزان معارف و علوم آنها، که بحث از حقیقت آن به حسب اصطلاح علمی مهم به امر ما نیست ، و صرف همت در فهم اصطلاحات و رد و قبول و جرح و تعدیل باز دارد پیاده را از سیل . (۱۹۸) آنچه در این باب مهم است فهم دنیای مذمومه است که انسان طالب آخرت اگر بخواهد از آن احتراز کند، با خیرت احتراز نماید. و آنچه اعانت کند انسان را در این سلوک راه نجات ، و ما آن را انشاءالله در ضمن چند فصل بیان می کنیم . و از خدای تعالی توفیق می طلبیم در سلوک این طریق .

فصل ، بیان کلام مولانا مجلسی (ره) در حقیقت دنیا مذمومه

جناب محقق خبیر و محدث بینظیر، مولانا مجلسی، (۱۹۹) علیه الرحمه ، می فرماید: بدان آنچه از مجموع آیات و اخبار ظاهر می شود به حسب فهم ما، این است که دنیای مذمومه مرکب است از یک اموری که انسان را باز دارد از طاعت خدا و دوستی او و تحصیل آخرت . پس دنیا و آخرت با هم متقابل اند. هر چه باعث رضای خدای سبحان و قرب او شود، از آخرت است اگر چه به حسب ظاهر از دنیا باشد، مثل تجارات و زراعات و صناعاتی که مقصود از آنها معیشت عیال باشد برای اطاعت امر خدا، و صرف کردن آنها در مصارف خیریه و اعانت کردن به محتاجان و صدقات و باز ایستادن از سؤال از مردم ، و غیر آن ، و اینها همه از آخرت است گر چه مردم آن را از دنیا دانند. و ریاضات مبتدعه و اعمال ریائییه ، گرچه با تزهّد و انواع مشقت باشد، از دنیا است ، زیرا که باعث دوری از خدا شود و قرب به سوی او نیاورد، مثل اعمال کفار و مخالفان .انتهی .(۲۰۰)

و از یکی از محققان نقل فرماید که دنیا و آخرت تو عبارت است از دو حالت از حالات قلب تو: آنچه نزدیک است و قبل از مردن ، نامش دنیا است . و آنچه بعد از این آید و پس از مردن است ، نامش آخرت است . پس آنچه از برای تو در آن حظ و نصیب و شهوت و لذت است قبل از موت ، آن دنیا است در حق تو.(۲۰۱)

فقیر گوید که می توان گفت که دنیا

گاهی گفته می شود به نشئه نازل و وجود که دار تصرم و تغییر و مجاز است ، و آخرت به رجوع از این نشئه به ملکوت و باطن خود که دار ثبوت و خلود و قرار است . و این نشئه از برای هر نفسی از نفوس و شخصی از اشخاص متحقق است . بالجمله ، از برای هر موجودی مقام ظهور و ملک و شهودی است ، و آن مرتبه نازل دنیاویه آن است ، و مقام بطون و ملکوت و غیبی است ، و آن نشئه صاعده اخرویة آن است . و این نشئه نازل دنیاویه گرچه خود بذاته ناقص و اخیره مراتب وجود است ولی چون مهد تربیت نفوس قدسیه و دارالتحصیل مقامات عالیه و مزرعه آخرت است ، از احسن مشاهد وجودیه و اعز نشآت و مغنمترین عوالم است پیش اولیا و اهل سلوک آخرت . و اگر این مواد ملکیه و تغییرات و حرکات جوهریه طبیعیه و ارادیه نبود و خدای تعالی مسلط نکرده بود بر این نشئه تبدلات و تصرمات را ، احدی از نفوس ناقصه به حد کمال موعود خود و دار قرار و ثبات خود نمی رسید ، و نقص کلی در ملک و ملکوت وارد می شد . و آنچه در لسان قرآن و احادیث وارد شده از مذمت این عالم در حقیقت به خود او رجوع نمی کند ، به حسب نوع و اکثریت ، بلکه به توجه به آن به علاقه قلبیه و محبت به آن رجوع می کند .

پس ، معلوم شد که از برای انسان دو دنیا است : یکی ممدوح و یکی مذموم . آنچه ممدوح است

، حصول در این نشئه که دارالتربیه و دارالتحصیل و محل تجارت مقامات و اکتساب کمالات و تهیه زندگانی سعادت‌مند ابدی است که بدون ورود در اینجا امکان پذیر نیست . چنانچه حضرت مولی الموحدین و امیرالمؤمنین ، صلوات الله علیه ، در یکی از خطبه های خود می فرماید پس از آنکه شنید از یک نفر که ذم دنیا می کند : ان الدنيا دار صدق لمن صدقها، و دار عافیه لمن فهم عنها، و دار غنی لمن تزود منها، و دار موعظه لمن اتعظ بها، مسجداء حباء الله و مصلی ملائکه الله و مهبط وحی الله و متجر اولیاء الله . اکتسبوا فیها الرحمه و ربحوا فیها الجنه... (۲۰۲) و قول خدای تعالی : و لنعم دار المتقین . (۲۰۳) به حسب روایت عیاشی (۲۰۴) از حضرت باقر، علیه السلام ، تفسیر به دنیا شده است . (۲۰۵) پس ، عالم ملک ، که مظهر جمال و جلال است و حضرت شهادت مطلقه است ، به یک معنی مذمتی ندارد، و آنچه مذموم است دنیای خود انسان است ، به معنی وجهه قلب به طبیعت و دل‌بستگی و محبت آن است که آن منشاء تمام مفساد و خطاهای قلبین و قالیه است . چنانچه در کافی شریف از جناب صادق ، علیه السلام ، حدیث می کند: قال ، علیه السلام : راءس کل خطیئه حب الدنيا . (۲۰۶) و عن ابي جعفر، علیه السلام : ما ذئبان ضاریان فی غنم لیس لها راع ، هذا فی اولها و هذا فی آخرها، باءسرع فیها من حب المال و الشرف فی دین المؤمن . (۲۰۷) پس

، تعلق قلب و محبت دنیا عبارت از دنیای مذموم است ، و هر چه دل‌بستگی به آن زیادتر باشد، حجاب بین انسان و دار کرامت او و پرده ما بین قلب و حق بیشتر و غلیظتر شود. و آنچه در بعضی از احادیث شریفه است که از برای خدا هفتاد هزار حجاب است از نور و ظلمت، (۲۰۸) حجابهای ظلمانی تواند همین تعلقات قلبیه باشد به دنیا. و هر قدر تعلقات بیشتر باشد، حجابها زیادتر است . و هر چه تعلق شدیدتر باشد، حجاب غلیظتر و خرق آن مشکلتر است .

فصل ، در بیان سبب زیاد شدن حب دنیا

بدان که انسان چون ولیده همین عالم طبیعت است و مادر او همین دنیاست و اولاد این آب و خاک است ، حب این دنیا در قلبش از اول نشو و نما مغروس است ، و هر چه بزرگتر شود، این محبت در دل او نمو می کند. و به واسطه این قوای شهویه و آلات التذذیه که خداوند به او مرحمت فرموده برای حفظ شخص و نوع ، محبت او روزافزون شود و دل‌بستگی او رو به ازدیاد گذارد. و چون این عالم را محل التذذات و تعیشت خود می پندارد و مردن را اسباب انقطاع از آنها می داند، و اگر به حسب برهان حکما یا اخبار انبیا، صلوات الله علیهم ، عقیده مند به عالم آخرت شده باشد و به کیفیات و حیات و کمالات آن ، قلبش باز از آن بی خبر است و قبول ننموده ، چه رسد به آنکه به مقام اطمینان رسیده باشد، لهذا حبش به این عالم خیلی زیاد می شود.

و نیز چون فطرتا انسان

حب بقاء دارد و از فنا و زوال متنفر و گریزان است ، و مردن را فنا گمان می کند، گرچه عقلش هم تصدیق کند که این عالم دار فنا و گذرگاه است و آن عالم باقی و سرمدی است ، ولی عمده ورود در قلب است ، بلکه مرتبه کمال آن اطمینان است ، چنانچه حضرت ابراهیم خلیل الرحمن ، علیه السلام ، از حق تعالی مرتبه اطمینان را طلب کرد و به او مرحمت گردید.(۲۰۹) پس چون قلوب یا ایمان به آخرت ندارند، مثل قلوب ما گرچه تصدیق عقلی داریم ، یا اطمینان ندارند، حب بقاء در این عالم را دارند و از مرگ و خروج از این نشئه گریزان اند. و اگر قلوب مطلع شوند که این عالم دنیا پستترین عوالم است و دار فنا و زوال و تصرف تغییر است و عالم هلاک و نقص است ، و عوالم دیگر که بعد از موت است هر یک باقی و ابدی و دار کمال و ثبات و حیات و بهجت و سرور است ، فطرتا حب آن عالم را پیدا می کنند و از این عالم گریزان گردند. و اگر از این مقام بالا رود و به مقام شهود و وجدان رسد و صورت باطنیه این عالم را و علاقه به این عالم را (و صورت باطنیه آن عالم را) و علاقه به آن را ببیند، این عالم برای او سخت و ناگوار شود و تنفر از آن پیدا کند، و اشتیاق پیدا کند که از این محبس ظلمانی و غل و زنجیر زمان و تصرف خلاص شود.

چنانچه در کلمات

اولیا اشاره به این معنی شده است: حضرت مولی الموالی می فرماید: والله لا ین اءبی طالب آنس بالموت من الطفل بئدی اءمه . (۲۱۰) به خدا قسم که پسر ابوطالب مءنوستر است به مردن از بچه به پستان مادرش . زیرا که آن سرور حقیقت این عالم را مشاهده کرده به چشم ولایت ، و جوار رحمت حق تعالی را به هر دو عالم ندهد. و اگر به واسطه مصالحتی نبود، در این محبس ظلمانی طبیعت نفوس طاهره آنها لحظه ای توقف نمی کرد. و خود وقوع در کثرت و نشئه ظهور و اشتغال به تدبیرات ملکی ، بلکه تاءیدات ملکوتی ، برای محبین و مجذوبین رنج و المی است که ما تصور آن را نمی توانیم کنیم . بیشتر ناله اولیا از درد فراق و جدایی از محبوب است و کرامت او، چنانچه در مناجاتهای خود اشاره بدان کرده اند، (۲۱۱) با اینکه آنها احتجابات ملکی و ملکوتی را نداشته اند و از جهنم طبیعت گذشته اند و آن خامده بوده و فروزان (۲۱۲) نبوده و تعلقات عالم در آنها نبوده و قلوب آنها خطیئه طبیعی نداشته ، ولی وقوع در عالم طبیعت خود حظ طبیعی است ، و التذاذ قهری که در ملک حاصل می شد، برای آنها ولو به مقدار خیلی کم هم باشد اسباب حجاب بوده . چنانچه از حضرت رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، منقول است که می فرمود: لیغان علی قلبی و انی لاستغفرالله فی کل یوم سبعین مره . (۲۱۳) و شاید خطیئه حضرت آدم ، ابوالبشر، همین توجه قهری به تدبیر ملک و احتیاج قهری

به گندم و سایر امور طبیعی بوده ، و این از برای اولیاء خدا و مجذوبین خطیئه است . و اگر به آن جذب الهیه حضرت آدم می ماند و وارد در ملک نمی شد، این همه بساط رحمت در دنیا و آخرت بسط پیدا نمی کرد. از این مقام بگذرم . تا این اندازه هم از طور این اوراق خارج شدم .

فصل ، در بیان تاءثیر حظوظ دنیویه در قلب و مفساد آن

بدان که نفس در هر حظی که از این عالم می برد در قلب اثری از آن واقع می شود که آن تاءثر از ملک و طبیعت است و سبب تعلق آن است به دنیا. و التذاذات هر چه بیشتر باشد قلب از آن بیشتر تاءثر پیدا می کند و تعلق و حبش بیشتر می گردد، تا آنکه تمام وجهه قلب به دنیا و زخارف آن گردد. و این منشاء مفساد بسیاری است . تمام خطاهای انسان و گرفتاری به معاصی و سیئات برای همین محبت و علاقه است ، چنانچه در حدیث کافی گذشت .(۲۱۴)

و از مفساد بسیار بزرگ آن ، چنانچه حضرت شیخ عارف (۲۱۵) ما، روحی فداه ، می فرمودند، آن است که اگر محبت دنیا صورت قلب انسان گردد و انس به او شدید شود، در وقت مردن که برای او کشف شود که حق تعالی او را از محبوبش جدا می کند و مابین او و مطلوباتش افتراق می اندازد با سخط ناکی و بغض به او از دنیا برود. و این فرمایش کمرشکن باید انسان را خیلی بیدار کند که قلب خود را خیلی نگاه دارد. خدا نکند که انسان به ولینعمت خود و مالک الملوک

حقیقی سخط ناک باشد که صورت این غضب و دشمنی را جز خدای تعالی کسی نمی داند.

و نیز شیخ بزرگوار ما، دام ظلّه ، از پدر بزرگوار خود نقل کردند که در اواخر عمر وحشتناک بود از برای محبتی که به یکی از پسرهای خود داشت . و پس از اشتغال چندی به ریاضت از آن علاقه راحت شد و خشنود گردید و به دار سرور انتقال پیدا کرد، رضوان الله علیه .

فی الکافی باسناده عن طلحه بن زید، عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : مثل الدنيا كمثل ماء البحر، كلما شرب منه العطشان ازداد عطشا حتى يقتله . (۲۱۶) یعنی حضرت صادق ، علیه السلام ، فرمود: مثل دنیا، مثل آب دریا است : هر چه تشنه از او بیاشامد، تشنگی را زیادتر کند تا بکشد او را. محبت دنیا انسان را منتهی به هلاکت ابدی میکند و ماده تمام ابتلائات و سیئات باطنی و ظاهری است .

و از جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، منقول است که درهم و دینار کسانی را که قبل از شما بودند کشتند، و کشته شما هم آنهاست . (۲۱۷)

فرضا که انسان مبتلای به معاصی دیگر نگردد گرچه بعید بلکه محال عادی است خود تعلق به دنیا و محبت به آن ، اسباب گرفتاری است ، بلکه میزان در طول کشیدن عالم قبر و برزخ همین تعلقات است . هر چه آنها کمتر باشد، برزخ و قبر انسان روشنتر و گشاده تر و مکث انسان در آن کمتر است ، و لهذا برای اولیاء خدا بیشتر از سه روز چنانچه

در بعضی روایات است عالم قبر نیست ، آن هم برای همان علاقه طبیعی و تعلق جلیلی است .

و از مفسد حب دنیا و تعلق به آن این است که انسان را از مردن خائف کند. و این خوف ، که از محبت دنیا و علاقه قلبی به آن پیدا شود، بسیار مذموم است ، و غیر از خوف ، از مرجع است که از صفات مؤمنین است . و عمده سختی مردن همین فشار رفع تعلقات و خوف از خود مرگ است . جناب محقق بارع و مدقق بزرگ اسلام ، سید عظیم الشاءن داماد، (۲۱۸) کرم الله وجهه ، در قبسات که یکی از کتب کم نظیر است در باب خود می فرماید: لا- تخافنک الموت ، فان مرارته فی خوفه . (۲۱۹) نترساند البته تو را مرگ ، زیرا که تلخی آن در ترسناکی از اوست .

و از مفسد بزرگ حب دنیا آن است که انسان را از ریاضات شرعیه و عبادات و مناسک باز دارد، و جنبه طبیعت را قوت دهد و تعصی نماید طبیعت از اطاعت روح ، و انقیاد آن را نکند و عزم انسانی را سست کند و اراده را ضعیف نماید، با اینکه یکی از اسرار بزرگ عبادات و ریاضات شرعیه آن است که بدن و قوای طبیعی و جنبه ملک تابع و منقاد روح گردد و اراده نفس در آنها کارکن شود و ملکوت نفس بر ملک غالب شود، و به طوری روح دارای سلطنت و قدرت و نفوذ امر شود که به مجرد اراده بدن را به هر کار بخواهد وادار کند، و

از هر کار بخواهد باز دارد، ملک بدن و قوای ظاهره ملکیه تابع و مقهور و مسخر ملکوت گردد به نحوی که بی مشقت و تکلف هر کاری را بخواهد انجام دهد. و یکی از فضایل و اسرار عبادات شاقه و پرزحمت آن است که این مقصد از آنها بیشتر انجام گیرد، و انسان به واسطه آنها دارای عزم می شود و بر طبیعت غالب می آید و بر ملک چیره می شود. و اگر اراده تام و تمام شود و عزم قوی و محکم گردد، مثل ملک بدن و قوای ظاهره و باطنه آن مثل ملائکه الله شود که عصیان نکنند، به هر چه آنها را امر فرماید اطاعت کنند، و از هر چه نهی فرماید منتهی شوند، بدون آنکه با تکلف و زحمت باشد. قوای ملک انسان هم اگر مسخر روح شد، تکلف و زحمت از میان برخیزد و به راحتی مبدل گردد، و اقالیم سبعه ملک تسلیم ملکوت شود و همه قوا عمل آن گردند.

و بدان ای عزیز که عزم و اراده قویه در آن عالم خیلی لازم است و کارکن است. میزان یکی از مراتب بهشت، که از بهترین بهشتهاست، اراده و عزم است که انسان تا دارای اراده نافذ و عزم قوی نباشد، دارای آن بهشت و مقام عالی نشوند. در حدیث است که وقتی اهل بهشت در آن مستقر گردند، یک مرقومه از ساحت قدس الهی جلت عظمته صادر گردد برای آنها به این مضمون: این کتاب از زنده پایدار جاویدان است به سوی زنده پایدار جاویدان. من چنانم که به هر چه بفرمایم

بشو می شود، تو را نیز امروز چنان کردم که به هر چه امر کنی بشود می شود. (۲۲۰)

ملاحظه کن این چه مقامی و سلطنتی است ، و این چه قدرتی است الهی که اراده او مظهر اراده الله شود: معدومات را لباس وجود دهد. از تمام جنات جسمانی این قدرت و نفوذ اراده بهتر و بالاتر است . و معلوم است این مرقومه عبث و جزاف رقم نشود. کسی که اراده اش تابع شهوات حیوانی باشد و عزمش مرده و خمود باشد به این مقام نرسد. کارهای حق تعالی از جزاف مبراست : در این عالم از روی نظام و ترتیب اسباب و مسببات است ، در آن عالم هم همینطور است . بلکه آن عالم الیق به نظام و اسباب و مسببات است . تمام نظام عالم آخرت از روی تناسبات و اسباب است : نفوذ اراده از این عالم باید تهیه شود دنیا مزرعه آخرت و ماده همه نعم بهشتی و نقم جهنمی است .

پس ، در هر یک از عبادات و مناسک شرعیه علاوه بر آنکه خودش دارای صورت اخروی ملکوتی است ، که به آن تعمیر بهشت جسمانی و قصور آن تهیه غلمان و حوران شود چنانچه مطابق برهان و احادیث است (۲۲۱) همین طور در هر یک از عبادات اثری در نفس حاصل شود و کم کم تقویت اراده نفس کند و قدرت آن کامل گردد، و لهذا عبادات هر چه مشقت داشته باشد مرغوب است و اءفضل الاعمال اءحمزها. (۲۲۲) مثلا در زمستان سرد، شب از خواب ناز گذشتن و به عبادت حق تعالی قیام کردن روح

را بر قوای بدن چیره می کند و اراده را قوی می کند. و این در اول امر اگر قدری مشکل و ناگوار باشد، کم کم پس از اقدام زحمت کم می شود و اطاعت بدن از نفس زیاد می شود، چنانچه می بینیم اهل آن بدون تکلف و زحمت قیام می کنند. و این که ما تنبلی می کنیم و بر ما مشکل و شاق است، برای آن است که اقدام نمی کنیم، اگر چند مرتبه اقدام کنیم، کم کم زحمت مبدل به راحت می شود. بلکه اهل آن، التذاذ از آن می برند بیشتر از آن التذاذی که ما از مشتهیات دنیایی می بریم، پس به اقدام نفس عادی می شود و الخیر عاده.

و این عبادت چندین ثمره دارد: یکی آنکه صورت عمل در آن عالم به قدری زیبا و جمیل است که نظیر آن در این عالم نیست و از تصور آن عاجزیم. و دیگر آنکه نفس صاحب عزم و اقتدار می شود، و این نتایج کثیره دارد که یکی از آنها را شنیدی. و دیگر آنکه انسان را کم کم مأنوس با ذکر و فکر و عبادت می کند. شاید مجاز به حقیقت نزدیک کند انسان را و توجه قلبی به مالک الملوک شود و محبت به جمال محبوب حقیقی پیدا شود و محبت قلب و تعلق آن از دنیا و آخرت کم گردد.

شاید اگر جذبه ربوبی پیدا شود و حالتی دست دهد، نکته حقیقی عبادت و سر واقعی تذکر و تفکر حاصل آید، و هر دو عالم از نظر افتد و

جلوه دوست غبار دو بینی را از دل بزداید. و جز خدا کسی نمی داند که با همچو بنده ای خدا چه کرامت کند. و چنانچه در ریاضت شرعیه و عبادات و مناسک و ترک مشتیهات عزم قوت گیرد و انسان صاحب عزم و اراده شود، در معاصی طبیعت غلبه کند و عزم و اراده انسان ناقص شود. چنانچه شمه ای از آن سابق ذکر شد.

فصل : فطرت کمال طلبی و عشق جبلی به جمیل مطلق

پوشیده نیست بر هر صاحب وجدانی که انسان به حسب فطرت اصلی و جبلت ذاتی عاشق کمال تام مطلق است و شطر قلبش متوجه به جمیل علی الاطلاق و کامل من جمیع الوجوه است ، و این از فطرت‌های الهیه است که خداوند تبارک و تعالی مفضول کرده است بنی نوع انسان را بر آن ، و به این حب کمال اداره ملوک ملکوت گردد و اسباب وصول عشاق کمال مطلق شود، ولی هر کس به حسب حال و مقام خود تشخیص کمال را چیزی دهد و قلب او متوجه آن گردد: اهل آخرت تشخیص کمال را در مقامات و درجات آخرت داده قلوبشان متوجه آنهاست . و اهل الله در جمال حق کمال و در کمال او جمال را یافته و جهت وجهی للذی فطر السموات والارض . (۲۲۳) گویند، ولی مع الله حال (۲۲۴) فرمایند، و حب وصال و عشق جمال او را دارند. و اهل دنیا چون تشخیص داده اند که کمال در لذایذ دنیاست و جمال دنیا در چشم آنها زینت یافته ، فطرتا متوجه آن شدند ولیکن با همه وصف ، چون توجه فطری و عشق ذاتی به کمال مطلق متعلق است ، و سایر تعلقات

عرضی و از قبیل خطا در تطبیق است ، هر چه انسان از ملک و ملکوت دارا شود و هر چه کمالات نفسانی یا کنوز دنیایی یا سلطنت و ریاست پیدا کند، اشتیاقش روزافزون گردد و آتش عشقش افروخته گردد. مثلاً- نفس صاحب شهوت هر چه مشتتهای برای او زیادتیر گردد تعلق قلبش به مشتتهای دیگری که در دسترس او نیست بیشتر شود و آتش اشتیاقش شعله ورتر گردد، و همین طور نفس ریاست طلب اگر قطری را در زیر پرچم اقتدار درآورد، متوجه قطر دیگر گردد، و اگر تمام کره زمین را در تحت سلطنت درآورد، میل آن کند که پرواز به کرات دیگر کند و آنها را متصرف شود. ولی بیچاره نمی داند فطرت چیز دیگر را طلق است . تمام حرکات جوهری و طبیعی و ارادی و جمیع توجهات قلبی و تمایلات نفسانی به جمال زیبای جمیل علی الاطلاق است و خود آنها نمی دانند، و این محبت و اشتیاق و عشق را، که براق معراج و رفرف وصول است ، در غیر مورد خود صرف می کنند و آن را تحدید و تقیید بیجا می نمایند.

بالجمله ، از مقصود اصلی خود دور افتادیم ، منظور این است که انسان چون قلبا متوجه به کمال مطلق است ، هر چه از زخارف دنیا را جمع آوری کند تعلق قلبش بیشتر می شود. و چون تشخیص داده که دنیا و زخارف آن کمال است ، حرصش رو به ازدیاد گذارد و عشقش افزونتر شود و احتیاجش به دنیا بیشتر گردد. به عکس اهل آخرت ، که توجه آنها از دنیا سلب

شود، و هر چه توجه به عالم عالم آخرت بیشتر کنند، میل آنها و توجه قلبی آنها به این عالم کمتر گردد، تا از تمام دنیا بی نیاز شوند و غنی در قلب آنها ظاهر گردد و عالم دنیا و زخارف آن را ناچیز شمارند چنانچه اهل الله از هر دو عالم مستغنی هستند و از هر دو نشئه وارسته اند، و احتیاج آنها فقط به غنی علی الاطلاق است و جلوه غنی بالذات صورت قلب آنها شده است .
هینئا لهم . (۲۲۵)

پس مضمون حدیث شریف اشاره تواند بود به اینکه شرح داده شد که می فرماید: کسی که صبح و شام کند و دنیا بزرگترین هم او باشد، قرار دهد خداوند فقر را بین دو چشمش . و کسی که صبح و شام کند و آخرت بزرگترین هم او باشد، قرار دهد خداوند غنی را در قلب او.

معلوم است کسی که توجه قلبش به آخرت باشد، امور دنیا و کارهای صعب او در نظرش حقیر و سهل شود، و این دنیا را متصرم و متغیر و عبورگاه خود و متجر و دارالتربیه خود داند و به هیچ یک از سختی و خوشی آن اعتنا نکند، و احتیاجات او کم گردد و افقارش به امور دنیا و به مردم آن کم شود، بلکه به جایی رسد که بی احتیاج شود، پس امورش جمع شود و تنظیم در کارش پیدا شود و غنای ذاتی و قلبی پیدا کند. پس ، هر چه به این عالم به نظر عظمت و محبت نگاه کنی و قلبت علاقه مند به آن شود به حسب مراتب محبت ، احتیاجات

زیاد شود و فقر در باطن و ظاهر تو نمایان شود، و امورت متشتت و درهم شود و قلبت متزلزل و غمناک و خائف شود، و امورت بر وفق دلخواه انجام نگیرد، و آرزو و حرصت روزافزون گردد و غم و حسرت بر تو چیره شود و یأس و حیرت در دلت جایگزین گردد. چنانچه در حدیث شریف به بعضی از این معانی اشاره فرموده .

روی فی الکافی باسناده عن حفص بن قرط، عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : من کثر اشتباکه بالدنیا، کان اشد لحسرتہ عند فراقها. (۲۲۶)

و عن ابن ابي يعفور قال : سمعت ابا عبدالله ، عليه السلام ، يقول : من تعلق قلبه بالدنیا، تعلق قلبه بثلاث خصال : هم لا یفنی ، و امل لا یدرک ، و رجاء لا ینال . (۲۲۷) یعنی کسی که تعلق داشته باشد دلش به دنیا، تعلق پیدا کند قلبش به سه چیز: اندوهی بی زوال ، و آرزویی که به او رسیده نشود، و امیدی که به او نائل نشود.

و اما اهل آخرت هر چه به دار کرامت حق نزدیک شوند قلبشان مسرور و مطمئن شود، و از دنیا و مافیها منصرف و گریزان و متنفر گردند. و اگر خدای تعالی برای آنها آجال معینه قرار نداده بود، لحظه ای در این دنیا نمی ماندند، چنانچه حضرت مولی الموحدین می فرماید. (۲۲۸) پس آنها در این عالم مثل اهل اینجا در رنج و تعب نیستند و در آخرت مستغرق بحار رحمت حق اند. جعلنا الله و ایاکم منهم انشاءالله . (۲۲۹)

پس ای عزیز، اکنون که مفاصد این علقه و محبت را متذکر شدی و دانستی که

انسان را این محبت به هلاکت دچار می کند و ایمان انسان را از دست او می گیرد و دنیا و آخرت انسان را درهم و آشفته می کند. دامن همت به کمر زن و هر قدر توانی بستگی دل را از این دنیا کم کن و ریشه محبت را سست کن ، و این زندگی چند روزه را ناچیز شمار و این نعمت های مشوب به نعمت و رنج و الم را حقیر دان ، و از خدای تعالی توفیق بخواه که تو را کمک کند و از این رنج و محنت خلاصی دهد و دل تو را مائنوس به دراکرامت خود کند. و ما عندالله خیر و اءبقی .(۲۳۰)

الحديث السابع

حدیث هفتم

بالسند المتصل الى محمد بن يعقوب عن علي بن ابراهيم ، عن محمد بن عيسى ، عن يونس ، عن داود بن فرقد قال : اءبوعبدالله ، عليه السلام : الغضب مفتاح كل شر.(۲۳۱)

ترجمه :

داود پسر فرقد گوید حضرت صادق ، علیه السلام ، گفت : خشم کلید همه شرهاست .

شرح محقق کبیر، احمد بن محمد، معروف به ابن مسکویه،(۲۳۲) در کتاب طهاره الاعراق ، که از کتب نفیس کم نظیر است در نیکویی ترتیب و حسن بیان ، چیزی می فرماید که حاصل ترجمه اش قریب به این مضمون است :

کلام ابن مسکویه در تعریف غضب : غضب در حقیقت عبارت است از حرکتی است نفسانی که به واسطه آن جوشش در خون قلب حادث شود برای شهوت انتقام پس وقتی که این حرکت سخت شود آتش غضب را فروزان کند و برافروخته نماید و متمکن کند جوشش خون قلب را

در آن ، و پر کند شریانها و دماغ را از یک دود تاریک مضطربی که به واسطه آن حال عقل بدو ناچیز شود و کار او ضعیف شود. و مثل انسان در این هنگام ، چنانچه حکما گویند، مثل غاری شود که در او آتش افروزند و پر گردد از شعله ، و محبوس و مختنق گردد در آن دود و اشتعال آتش ، و پیا خیزد نفیر آن و بلند شود نایره و صدای آن از شدت اشتعال ، پس سخت شود علاج آن و مشکل گردد خاموش نمودن آن ، و چنان شود که هر چه بر وی افکنند که او را فرو نشانند، خود را نیز جزء آن شود و بر ماده آن افزاید و سبب ازدیاد شود. پس ، از این سبب است که انسان در این حال کور شود از رشد و هدایت ، و کر گردد از موعظه و پند، بلکه موعظه در این حال سبب ازدیاد در غضب شود و مایه شعله و نایره آن گردد، و از برای این شخص راه چاره ای در این حال نیست . پس از آن فرماید: و اما بقراط (۲۳۳) گوید که من از کشتی که دچار بادهای و طوفانهای سخت شود و متلاطم کند آن را موجهای دریا و بیندازد آن را در لجه هایی که در آن کوههای دریایی است امیدوارترم از شخص غضبناک برافروخته ، زیرا که کشتی را در این حال ملاحان با لطایف الحیل نجات دهند، و اما نفس وقتی آتش غضبش شعله ور گردید امید حيله برای او نیست البته ، زیرا که هر

چه حيله به خرج بړي ، از قبيل مواعظ و نصايح و هر چه با او فروتنی کنی و زاری نمایی ، بر شعله و مایه آن افزاید. انتهی .
(۲۳۴)

فصل ، در بیان فواید قوه غضبیه

بدان که قوه غضبیه یکی از نعم بزرگ الهی است که به واسطه آن تعمیر دنیا و آخرت شود، و با آن حفظ بقای شخص و نوع و نظام عایله گردد، و مدخلیت عظیم در تشکیل مدینه فاضله و نظام جامعه دارد. اگر این قوه شریفه در حیوان نبود، از ناملايمات طبیعت دفاع نمی کرد و دستخوش زوال و اضمحلال می گردید. و اگر در انسان نبود، علاوه بر این ، از بسیاری از کمالات و ترقیات باز می ماند. بلکه حد تفریط و نقص از حال اعتدال نیز از مذاام اخلاق و نقایص ملکات شمرده شود که بر آن مفساسدی بسیار و معایبی بیشمار مترتب گردد، از قبیل ترس و ضعف و سستی و تنبلی و طمع و کم صبری و قلت ثبات در مواردی که لازم است و راحت طلبی و خمودی و زیر بار رفتن و انظلام و رضای به رذایل و فضایح که پیش آید برای خود یا عایله اش و بی غیرتی و کم همتی . خدای تعالی در صفت مؤ منین فرماید: اءشءاء علی الکفار رحماء بینهم . (۲۳۵)

اداره امر به معروف و نهی از منکر و اجرای حدود و تعزیرات و سایر سیاسات دینیه و عقلیه نشود جز در سایه قوه شریفه غضبیه ، پس آنها که گمان کردند کشتن قوه غضب و خاموش کردن آن از کمالات و معارج نفس است ، خود خطائی

بزرگ و خطیئه عظیمه ای کردند و از حد کمال و مقام اعتدال غافل اند. بیچاره ها ندانند که خدای تبارک و تعالی در جمیع سلسله حیوانات این قوه شریفه را عبث خلق نفرموده و در بنی آدم این قوه را سرمایه زندگانی ملکی و ملکوتی و مفتاح خیرات و برکات قرار داده. جهاد با اعداء دین و حفظ نظام عایله بشر و ذب از چان و مال و ناموس و سایر نوامیسه الهیه، و جهاد بانفس که اعدا عدو انسان است، (۲۳۶) صورت نگیرد مگر به این قوه شریفه. حفظ تجاوزات و تعدیات و حدود و ثغور و دفع موزیات و مضرات از جامعه و شخص در زیر پرچم این قوه انجام گیرد. از این جهت است که حکما برای دفع خاموشی و خمودی آن علاجها قرار دادند. و برای بیدار کردن و تحریک نمودن آن معالجات علمی و عملی است، از قبیل اقدام در امور مهمه هایله، و رفتن در میدانهای جنگ، و در موقع خود جهاد با اعدای خدا. حتی از بعضی از متفلسفین منقول است که در محللهای خوفناک می رفت و توقف می کرد و نفس خود را در مخاطرات عظیمه می انداخت و سوار کشتی می شد در موقع تلاطم دریا، تا آنکه نفسش از خوف نجات پیدا کند و از کسالت و سستی رهایی یابد. (۲۳۷) در هر صورت، در باطن ذات انسان و حیوان قوه غضبیه موجود و مودوع است، الا- آنکه در بعضی خاموش و افسرده است، مثل آتشی که زیر خاکستر باشد. باید اگر انسان در خود

حال خاموشی و سستی و بی‌غیرتی احساس کرد، با معالجه به ضد از آن حال بیرون آید و نفس را در حال اعتدال درآورد، که آن شجاعت است که از ملکات فاضله و صفات حسنه است. که پس از این اشاره ای به آن می‌شود.

فصل ، در بیان مذمت افراط (در) غضب

چنانچه حال تفریط و نقص از اعتدال از صفات رذیله و موجب مفسد بسیاری است ، که شمه ای از آن را شنیدی ، همین طور حد افراط و تجاوز از حد اعتدال نیز از رذایل اخلاقی و موجب فسادهای بیشمار است . کفایت می‌کند در فساد آن حدیث شریف کافی : عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه و آله : الغضب يفسد الايمان كما يفسد الخل العسل . (۲۳۸) یعنی از حضرت صادق ، عليه السلام ، منقول است که فرمود: رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، فرمود: غضب فاسد کند ایمان را، چنانچه فاسد کند سرکه عسل را.

چه بسا باشد که انسان غضب کند و از شدت آن از دین خدا، برگردد و نور ایمان را خاموش کند و ظلمت غضب و آتش آن ، عقاید حقه را بسوزاند، بلکه کفر جحودی پیدا کند و او را به هلاکت ابدی رساند، و در وقتی تنبه پیدا کند که پشیمانی سودی ندارد. و تواند بود که همین آتش غضب که در قلب بروز کند و آن جمره شیطان است ، چنانچه حضرت باقرالعلوم ، علیه السلام ، فرماید: ان هذا الغضب جمره من الشيطان توقد فی قلب ابن آدم . (۲۳۹) یعنی همانا این غضب

برقه آتشی است از شیطان که فروخته شود در قلب پسر آدم . صورتش در آن عالم صورت آتش غضب الهی باشد. چنانچه حضرت باقرالعلوم ، علیه السلام ، فرماید در حدیث شریف کافی : مکتوب فی التوراه فیما ناجی الله ، عزوجل ، به موسی : یا موسی ، اءمسك غضبک عمن ملککک علیه اءکف عنک غضبی . (۲۴۰) یعنی در تورات نوشته است ، در ضمن اسراری که خدای تعالی به موسی فرمود: ای موسی ، نگاه دار غضب خود را از کسی که تو را مسلط نمودم بر او، تا آنکه نگه دارم از تو غضب خودم را. و بدان که هیچ آتشی از آتش غضب الهی دردناکتر نیست . چنانچه در حدیث وارد است که از حضرت عیسی بن مریم ، علیهما السلام ، حواریین او سؤال کردند: چه چیز از همه اشیا سختتر است فرمود سختترین اشیا غضب خداست . گفتند: به چه چیز حفظ کنیم خود را از آن ؟ فرمود: به آنکه غضب نکنید. (۲۴۱)

پس ، معلوم شد که غضب خدا از هر چیز سخت تر و شدیدتر است و آتش غضبش سوزنده تر است ، و صورت غضب در این عالم صورت آتش غضب خداست در آن عالم . و چنانچه خود غضب از قلب بروز کند، شاید آتش غضب الهی ، که مبداء آن ، غضب و سایر رذایل قلبیه است ، از باطن قلب بروز کند و بر ظاهر سرایت کند و از مدارک ظاهره انسان ، از قبیل چشم و گوش و زبان و غیر اینها، شعله های سخت دردناکش بیرون آید. بلکه

خود این مدارک ابوابی است که به جانب آن جهنم گشاده شود، و آتش جهنم اعمال و دوزخ جسمانی آثار بر ظاهر بدن انسان احاطه کند و رو به باطن رود. پس ، انسان بین این دو جهنم ، که یکی از باطن قلب بروز کرده و نایره و شعله اش از طریق ام الدماغ به ملک بدن وارد گردد، و دیگری صورت قبایح اعمال و تجسم افعال است و از ظاهر رو به باطن تصاعد کند، در فشار و عذاب است . و خدای تبارک و تعالی می داند که این چه فشاری و چه زحمتی است غیر از سوختن و گداختن . تو گمان می کنی احاطه جهنم مثل این احاطه هاست که تو تصور می کنی ؟ احاطه اینجا فقط به سطح ظاهر است ، ولی احاطه آنجا به ظاهر و باطن و به سطوح و اعماق است . و اگر خدای نخواستہ صورت غضب در انسان ملکه راسخه گردد که فصل اخیرش صورت غضب گردد، در این عالم نظیر ندارد، زیرا که سببیت انسان را در این حال مقایسه با هیچیک از حیوانات نتوان کرد: همان طور که در جانب کمال احدی از موجودات هم ترازوی این اعجوبه دهر نیست ، در جانب نقص و اتصاف به صفات رذیله و ملکات خسیسه نیز با او هیچیک از موجودات در میزان مقایسه نیاید. اءولئک کالانعام بل هم اءضل (۲۴۲) در شاءن او وارد شده ، فہی کالحجاره اءو اءشد قسوه (۲۴۳) درباره قلوب قاسیه بشر نازل گردیده است .

اینها که شنیدی شمه ای است از فساد این نایره سوزناک غضب در صورتی

که از آن معاصی و مفسد دیگر بروز نکند و خود آتش درونی ظلمانی در باطن درهم پیچیده و محبوس شود و مختنق شده اطفاء نور ایمان کند، چنانچه شعله مختنق به هم پیچیده و با دودهای ظلمانی ملتوی شده نور را منطقی و خاموش نماید ولی خیلی بعید است، بلکه عادتاً از جمله ممتنع است، که در حال شدت غضب و اشتعال نایره آن، انسان از سایر معاصی بلکه مویقات و مهلکات نجات پیدا کند.

چه بسا به واسطه غضب یک دقیقه شدت اشتعال این جمره ملعونه شیطانی انسان به پرتگاههای نیستی و هلاکت افتد: سب انباو مقدسات، نعوذبالله، کند، قتل نفس مظلومه کند و هتک حرمت نماید، و دنیا و آخرت خود را به باد فنا دهد. چنانچه در حدیث شریف کافی است: عن ابي عبدالله، عليه السلام، في حديث كان ابي يقول: اءى شىء اءشد من الغضب؟ ان الرجل ليغضب فيقتل النفس التي حرم الله و يقذف المحصنه. (۲۴۴) یعنی حضرت صادق، عليه السلام، فرمود که پدرم می فرمود: چه چیز شدیدتر است از غضب؟ همانا مرد غضب می کند، پس قتل نفسی را که خدا حرام کرده می کند، و افترا به زن محصنه می زند.

و بیشتر فتنه های بزرگ و کارهای فجیع در اثر غضب و اشتعال آن واقع شده. انسان در حال سلامت نفس باید خیلی خوفناک باشد از حال غضبناکی خود. و اگر دارای این آتش سوزان است، در وقتی که حالت سکونت از برای نفس است در صدد علاج

برآید و با تفکر در مبادی آن و مفسد آن در حال اشتداد و آثار و مفسد آن در آخر امر بلکه خود را نجات دهد. فکر کند قوه ای را که خدای تعالی برای حفظ نظام عالم و بقای نوع و شخص و ترتیب نظام عایله و تمشیت بنی الانسان و حفظ حدود و حقوق مرحمت فرموده ، و در سایه آن باید نظام ظاهر و باطن و عالم غیب و شهادت اصلاح شود، اگر انسان در خلاف آن و بر ضد مطلوبات حق تعالی و خلاف مقاصد الهی صرف کند، چقدر خیانت کرده و مستحق چه ملامتها و عقوبتهایی است . و چقدر ظلوم و جهول (۲۴۵) است که رد امانت حق تعالی را نکرده ، سهل است ، او را صرف در راه عداوت و تحصیل غضب او کرده . معلوم است چنین شخصی امان از غضب الهی ندارد. پس از آن تفکر کند در مفسد اخلاقی و اعمالی که از غضب تولید شود، و آثار این خلق ناهنجار است که هر یک ممکن است انسان را تا ابد مبتلا کند: در دنیا گرفتار زحمت و بلیه نماید، و در آخرت گرفتار عذاب و عقاب .

اما مفسد اخلاقی ، مثل کینه بندگان خدا که از این خلق زاییده شود، بلکه گاهی منتهی شود به کینه انبیا و اولیا، بلکه کینه ذات مقدس واجب الوجود و ولی النعم ! و معلوم است قباح و فساد آن چه قدر عظیم است . پناه می برم به خدای تعالی از شر نفس سرکش که اگر عنانش لحظه ای گسیخته شود، انسان را به خاک مذلت

می نشانند و به هلاکت ابد می کشانند. و مثل حسد، که شمه ای از فضایح آن را در سابق شنیدی در شرح حدیث پنجم، و غیر از اینها از مفسد دیگر.

و اما مفسد اعمالی، پس محصور نیست. شاید در آن حال رده ای گوید، یا سب انبیا و اولیا، نعوذ بالله، کند، با هتک حرمت الهیه و خرق نوامیس محترمه نماید، با قتل نفوس زکیه کند، یا خانمان بیچاره ای را به خاک مذلت نشانند و نظام عایله ای را مختل کند، و کشف اسرار و هتک استار نماید، و دیگر از مفسد بیشمار که در حال فوران این آتش ایمان سوز خانمان خراب کن انسان به آن مبتلا شود. پس این خلق را می توان گفت ام امراض نفسانیه و کلید هر شر است، و در مقابل آن کظم غیظ و فرونشاندن نایره غضب، جوامع کلم و نقطه تمرکز محاسن و مجمع کرامات است. چنانچه در حدیث شریف کافی وارد است:

عده من اءصحابنا، عن احمد بن محمد بن خالد، باسناده عن اءبی عبدالله، علیه السلام، قال سمعت اءبی یقول: اءتی رسول الله رجل بدوی، فقال: انی اءسکن البادیه، فعلمنی جوامع الکلام. فقال: امرک اءن لا تغضب، فاءعاد علیه الاعرابی المساءله ثلاث مرات، حتی رجع الرجل الی نفسه، فقال: لا اءساءل عن شیء بعد هذا، ما امرنی رسول الله الا بالخیر. قال و کان اءبی یقول: اءی شیء اءشد من الغضب؟ ان الرجل لیغضب فیقتل النفس الی الی الی حرم الله و

يعنى حضرت صادق ، عليه السلام ، فرمايد شنيدم پدرم مى فرمود مرد بيابان نشيني خدمت رسول خدا، صلى الله عليه و آله ، آمد، عرض كرد: من ساكن باديه هستم ، تعليم فرما مرا جوامع كلم را، (يعنى چيزى كه كم لفظ و داراى معانى بسيار باشد.) پس رسول خدا، صلى الله عليه و آله ، فرمود: من امر مى كنم تو را كه غضب نكنى . پس شخص اعرابى پرسش خود را سه مرتبه تكرر كرد تا آنكه رجوع به نفس خود كرد و گفت بعد از اين سؤال نمى كنم از چيزى ، رسول خدا، صلى الله عليه و آله ، امر نمى كند مرا مگر به خير. حضرت صادق ، عليه السلام ، فرمايد: پدرم مى فرمود: چه چيز سخت تر از غضب است ؟ همانا مرد غضب مى كند پس مى كشد كسى را كه خداوند خون آن را حرام کرده و افترا به محصنه مى بندد.

پس از آنكه انسان عاقل در حال سكونت نفس و خاموشى غضب ملاحظه مفسد آن و مصالح كظم غيظ را نمود، لازم است بر خود حتم كند كه كه با هر قيمتى است و با هر رنجى و زحمتى ممكن است اين آتش سوزان و نايره فروزان را از قلب خود فرو نشاند و دل خود را از ظلمت و كدورت آن صافى نمايد. و اين با قدرى اقدام و برخلاف نفس و خواهش آن رفتار نمودن و تدبير نمودن در عواقب امر و نصيحت نمودن نفس كارى است بس ممكن . چنانچه تمام اخلاق فاسده ملكات زشت را مى

توان از ساحت نفس خارج کرد، و جمیع محاسن و ملکات حسنه را می توان در قلب وارد کرد و روح را با آن متحلی نمود.

فصل ، در بیان علاج غضب در حالات اشتعال آن

از برای علاج غضب در حال اشتعال آن نیز علاج علمی و عملی است . اما علمی ، تفکر در این امور که ذکر شد، که آن نیز خود از طرق معالجات عملیه است در این حال .

اما عملی ، پس عمده آن انصراف نفس است در اول پیدایش آن ، چون این قوه مثل آتش کم کم اشتعال پیدا می کند و رو به اشتداد می گذارد تا اینکه تنورش سوزان و نایره اش سخت فروزان شود و عنان را از دست انسان بکلی بگیرد و نور عقل و ایمان را خاموش کند و چراغ هدایت را یکسره منطفی نماید و انسان را بیچاره و ذلیل کند. باید انسان ملتفت باشد تا، اشتعال آن زیاد نشده و نایره آن شدت پیدا نکرده ، خود را به وسایلی منصرف کند: یا به رفتن از آن محلی که اسباب غضب در آنجا فراهم شده و یا به تغییر حال : اگر نشسته است برخیزد، و اگر ایستاده است بنشیند، یا به ذکر خدای تعالی اشتغال پیدا کند بلکه بعضی ذکر خدا را در حال غضب واجب دانند،(۲۴۷) و یا مشغول کارهای دیگر شود. در هر صورت ، ابتدای ظهور آن خیلی سهل است جلوگیری از آن . و این دو نتیجه دارد:

یکی آنکه در آن حال نفس را ساکن کند و شعله غضب را فرو نشاند. و دیگر آنکه سبب معالجه اساسی نفس شود. اگر چندی انسان مواظب حال

خود باشد و با نفس چنین معامله کند، بکلی حال تغییر پیدا می کند و رو به اعتدال می گذارد. و به بعض این معانی اشاره فرموده در احادیث شریفه کافی باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : ان هذا الغضب جمره من الشيطان توقد في قلب ابن آدم . و ان احدكم اذا غضب احمرت عيناه و انتفخت اوداجه و دخل الشيطان فيه ، فاذا خاف احدكم ذلك من نفسه ، فليزم الارض ، فان رجز الشيطان ليذهب عنه عند ذلك . (۲۴۸)

یعنی حضرت باقر العلوم ، علیه السلام ، فرمود: همانا این غضب برقه آتشی از شیطان است که در قلب پسر آدم افروخته شود. و همانا یکی از شماها وقتی خشمناک شود، چشمان او سرخ شود و رگهای گرده او باد کند، و شیطان در او وارد شود. پس وقتی که ترسید یکی از شما آن را از خودش ، به زمین بچسبد و ملازم آن شود، زیرا که پلیدی شیطان از او برود در این هنگام .

و باسناد عن میسر قال : ذکر الغضب عند ابي جعفر، عليه السلام ، فقال : ان الرجل ليغضب فما يرضى اءبدا حتى يدخل النار. فاءيما رجل غضب على قوم و هو قائم فليجلس من فوره ذلك ، فانه سيذهب عنه رجز الشيطان ، و اءيما رجل غضب على ذي رحم فليدن منه فليمسه ، فان الرحم اذا مست سكت . (۲۴۹) راوی گوید: ذکر شد غضب خدمت حضرت باقر، علیه السلام ، پس فرمود: همانا مرد غضب می کند، پس راضی نشود هرگز تا داخل آتش شود. (یعنی غضب او فرونشیند تا او را

به آتش جهنم کشاند.) پس هر مردی که غضب کرد بر قومی و حال آنکه ایستاده است ، فوراً بنشیند که همانا بزودی برود از او وسوسه شیطان . و هر مردی که غضب کند بر خویشاوندان خود، نزدیک او رود و او را مس کند، زیرا که رحم وقتی ممسوس شد به مثل خود، ساکن شود.

و از این حدیث شریف دو علاج علمی استفاده شود برای حال ظهور غضب : یکی عمومی که آن نشستن و تغییر وضع دادن است چنانچه در حدیث دیگر است که اگر نشسته بود و غضب کرد برخیزد.(۲۵۰) و از طرق عامه منقول است که پیغمبر خدا، صلی الله علیه و آله ، وقتی غضب می فرمود، اگر ایستاده بود می نشست ، و اگر نشسته بود به پشت می خوابید، غضبش ساکن می شد.(۲۵۱) و دیگر علاج خصوصی راجع به ارحام که اگر رحمی غضب کرد بر رحم خود، او را مس کند غضبش می نشیند. اینها معالجه شخص غضبناک از خودش .

و اما دیگران اگر بخواهند علاج او را کنند در حال ظهور غضب ، اگر در اول امر باشد به یک نحوی از انحنای علمی و عملی که ذکر شد می توان او را علاج کرد ولی اگر شدت کرد و اشتعال پیدا نمود، نصایح برخلاف نتیجه دهد. و علاج آن بسیار در این حال مشکل است ، مگر به تخویف کسی که از او حشمت برد. زیرا که ظهور برای کسانی بشود که انسان خود را بر آنها غالب و چیره بیند یا لااقل قوه خود را آن متساوی یابد و اما بر کسانی که

نفس حس غلبه آنها را کند غضب ظهور پیدا نکند، بلکه غلیان و جوشش خون قلب موجب یک اشتعال باطنی گردد، آن در باطن مختنق شود و محبوس گردد و حزن در قلب تولید شود. پس علاج حال شدت غضب و فوران آن کاری است بس دشوار و مشکل . نعوذبالله منه .

فصل ، در بیان علاج غضب است به قلع اسباب آن

از معالجات اساسی غضب قلع ماده آن است به برطرف کردن اسباب مهیجه آن . و آن امور بسیاری است که ما بعضی از آن را که مناسب با این اوراق است ذکر می کنیم .

یکی از آنها حب نفس است که از آن حب مال و جاه و شرف و حب نفوذ اراده و بسط قدرت تولید شود، و اینها نوعا اسباب هیجان آتش غضب شود. زیرا که انسان دارای این محبتها به این امور خیلی اهمیت دهد و موقعیت اینها در قلبش بزرگ است ، و اگر فی الجمله مزاحمتی در یکی از اینها برایش پیش آمد کند، و یا احتمال مزاحمت دهد، بی موقع غضب کند و جوش و خروش نماید، و متملك نفس خود نشود، و طمع و حرص و سایر مفسدات که از حب نفس و جاه در دل پیدا شده عنان را از دست او بگیرد و کارهای نفس را از جاده عقل و شرع خارج کند. ولی اگر حبش شدید نباشد، به امور اهمیت کم دهد، و سکونت نفس و طمأنینه حاصله از ترک حب جاه و شرف و سایر شعبات آن نگذارد نفس برخلاف رویه و عدالت قدمی گذارد. و انسان بی تکلف و زحمت در مقابل ناملازمات بردباری کند و عنان صبرش

گسیخته نشود و بی موقع و بی اندازه غضب نکند. و اگر حب دنیا از دلش بیخ کن شود و قلع این ماده فاسده بکلی شود، تمام مفسد نیز از قلب هجرت کند و تمام محاسن اخلاقی در مملکت روح وارد گردد.

و سبب دیگر از مهیجات غضب آن است که انسان غضب و مفسد حاصله از آن را، که از اعظم قبایح و نقایص و رذایل است، به واسطه جهل و نادانی کمال گمان کند و از محاسن شمرد. چنانچه بعضی از جهال آنها را جوانمردی و شجاعت و شهامت و بزرگی دانند و از خود تعریفها و توصیفها کنند که ما چنین و چنان کردیم، و شجاعت را، که از اعظم صفات مؤمنین و از صفات حسنه است، اشتباه به این رذیله مهلکه کردند.

اکنون باید دانست که شجاعت غیر از آن است و موجبات و مبادی آثار و خواص آن غیر از این رذیله است. مبداء شجاعت قوت نفس و طمأنینه آن و اعتدال و ایمان و قلت مبالات به زخارف دنیا و پست و بلند آن است. اما غضب از ضعف نفس و تزلزل آن و سستی ایمان و عدم اعتدال مزاج روح و محبت دنیا و اهمیت دادن به آن و خوف از دست رفتن لذایذ نفسانیه است. و لهذا این رذیله در زنها بیشتر از مردها، و در مریمها بیشتر از صحیحها، و در بچه ها بیشتر از بزرگها، و در پیرها از جوانها بیشتر است. و شجاعت عکس آن است. و کسانی که دارای رذایل اخلاقی هستند زودتر غضبناک شوند از کسانی

که فضایل مآبند، چنانچه می بینیم بخیل زودتر و شدیدتر غضب کند اگر معترض مال و منالش شوند از غیر او.

اینها راجع به مبادی و موجبات شجاعت و غضب . و اما در آثار نیز مختلفند. شخص غضبناک در حال شدت و فوران غضب مثل دیوانه ها عنان عقلش گسیخته شده مثل حیوانات درنده بدون ملاحظه عواقب امور و بدون رویه و حکم عقل تهاجم کند و افعال و اطوار زشت و قبیح از او صادر شود، متملک زبان و دست و پا و سایر اعضای خود نیست : چشم و لب و دهن را به طوری زشت و بدترکیب کند که اگر در آن حال آینه به دست او دهند از زشتی صورت خود خجل و شرمسار گردد. بعضی از صاحبان این رذیله به حیوانات بی شعور، بلکه به جمادات ، غضب کنند، هوا و زمین و برف و باد و باران و سایر حوادث را سب کنند اگر خلاف مطلوبات آنها جریان پیدا کند. گاهی بر قلم و کتاب و کاسه و کوزه و غضب کنند، آنها را درهم شکنند یا پاره کنند. اما شخص شجاع در جمیع این امور به خلاف آن است . کارهایش از روی رویه و میزان عقل و طمأنینه نفس (است).

در موقع خود غضب می کند و در موقع خود حلم و بردباری کند، و هر چیز او را حرکت ندهد و به غضب نیاورد. و در موقع غضب به اندازه غضب کند و با تمیز و عقل انتقام کشد. می فهمد از که انتقام کشد و به چه اندازه و به چه کیفیت انتقام کند،

از که عفو و اغماض نماید. در وقت غضب عنان عقلش در دستش است و به حرفهای زشت و اعمال ناهنجار مبادرت نکند. و کارهایش همه از روی میزان عقل و شرع و عدل و انصاف است ، به طوری اقدام کند که در آخر کار پشیمان نشود.

پس ، انسان آگاه نباید بی این خلق ، که یکی از اوصاف انبیا و اولیا و مؤمنین و از فضایل کمالات نفسانیه است ، و دیگری ، که از صفات شیطان و وسوسه خناس و رذایل نفسانیه و نقایص قلبیه است ، فرق نگذارد و در اشتباه بیفتد. ولی حجاب جهل و نادانی و حجاب حب دنیا و نفس چشم و گوش انسان را می بندد و انسان را بیچاره و هلاک می کند.

و اسباب دیگری برای غضب ذکر کرده اند مثل عجب و افتخار و کبر و مرء و لجاج و مزاح و غیر آن که تفصیل هر یک موجب طول مقام و مقال و ملالت حال گردد. و شاید بیشتر یا تمام آنها به این دو مبداء و مطلب که ذکر کردیم برگشت کند، یا به واسطه و یا بلاواسطه . والحمدلله .

الحديث الثامن

حدیث هشتم

بسندی المتصل الی محمد بن یعقوب عن علی بن ابراهیم ، عن ائیه ، عن النوفلی ، عن السکونی ، عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، قال : قال رسول الله صلی الله علیه و آله : من كان فی قلبه حبه من خردل من عصبیه ، بعثه الله یوم القیامه مع اءعراب الجاهلیه . (۲۵۲)

ترجمه :

سکونی از حضرت صادق ، علیه السلام ، نقل کند که فرمود: فرمود رسول خدا،

صلی الله علیه و آله، کسی که بوده باشد در دل او دانه خردلی از عصبیت، برانگیزاند خدا او را روز قیامت با عربها جاهلیت.

شرح خردل را در فرس قدیم اسپندان گویند، و در فارسی این زمان خردل گویند. و آن دوايي است معروف که خواص بسیار دارد، و از آن مشمع سازند. (۲۵۳)

و عصبی کسی است که حمایت کند خویشاوندان خود را در ظلم. و عصبه اقرباء از جانب پدر است، زیرا که آنها احاطه کنند به او و او شدید شود به واسطه آنها. و عصبیت و تعصب حمایت کردن و مدافعه نمودن است. اینها که ذکر شد کلمات اهل لغت بود.

فقیر گوید: عصبیت یکی از اخلاق باطنه نفسانیه است که آثار آن مدافعه کردن و حمایت نمودن از خویشاوندان و مطلق متعلقان است، چه تعلق دینی و مذهبی و مسلکی باشد، یا تعلق وطنی و آب و خاکی یا غیر آن، مثل تعلق شغلی و استاد و شاگردی و جز اینها. و این از اخلاق فاسده و ملکات رذیله ای است که منشاء بسیاری از مفاسد اخلاقی و اعمالی گردد. و خود آن فی نفسه مذموم است گرچه برای حق باشد، یا در امر دینی باشد و منظور اظهار حق نباشد، بلکه منظور غلبه خود یا هم مسلک خود یا بستگان خود باشد. اما اظهار حق و ترویج حقیقت و اثبات مطالب حقه و حمایت برای آن یا عصبیت نیست، یا عصبیت مذمومه نیست. میزان در امتیاز اغراض و مقاصد و قدم نفس و شیطان و حق و رحمان است. و به

عبارت دیگر، انسان در عصیتهایی که می کشد و حمایتهایی که می کند از بستگان و متعلقان خود، یا نظرش محض اظهار حق و امامت باطل است، این عصیت ممدوحه و حمایت از جانب حق و حقیقت است و از بهترین صفات کمال انسانی و خلق انبیا و اولیا است، و علامت آن آن است که حق با هر طرف هست از آن طرف حمایت کند گرچه از متعلقان او نباشد، بلکه از دشمنان او باشد. چنین شخصی از حمایت کنندگان حمای حقیقت و در زمره طرفداران فضیلت و حامیان مدینه فاضله به شمار آید و عضو صالح جامعه و مصلح مفاسد جمعیت است. و اگر نفسیت و قومیت او را تحریک کرد که اگر باطلی هم از خویشاوندان و منسوبان خود ببیند با آنها همراهی کند و از آنها حمایت کند، چنین شخصی دارای ملکه خبیثه عصیت جاهلیت است، و از اعضای فاسده جامعه و مفسد اخلاط صالحه است، و در زمره اعراب جاهلیت به شمار رود و آنها یک دسته از عربهای بیابان نشین بودند قبل از اسلام در زمان غلبه ظلمت و جهالت و نادانی، و در آنها این خلق زشت و ملکه ناهنجار کمال قوت را داشته. بلکه در مطلق عرب الا- کسانی که به نور هدایت مهتدی هستند این خلق بیشتر است از سایر طوایف. چنانچه در حدیث شریف از حضرت امیر، علیه السلام، منقول است که خداوند تعالی عذاب کند شش طایفه را به شش چیز: عرب را به عصیت، و دهقانان را به کبر، و

امیران را به ستم ، و فقیهان را به حسد، و تاجران را به خیانت ، و اهل رستاق را به نادانی. (۲۵۴)

فصل ، در بیان مفاسد عصبیت است

از احادیث شریفه اهل بیت عصمت و طهارت استفاده شود که خلق عصبیت از مهلکات و موبقات و موجب سوء عاقبت و خروج از ایمان است ، و آن از ذمائم اخلاق شیطان است . کافی بسنده الصحیح عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، قال : من تعصب اءو تعصب له فقد خلع ربق الایمان من عنقه . (۲۵۵) یعنی کسی که عصبیت کشد یا عصبیت کشیده شود، گشاده شود ریسمان ایمان از گردن او . یعنی از ایمان بیرون رود و سرخود گردد. و لابد متعصب له برای رضایت داشتن او به عمل متعصب با او در جزا شریک است ، چنانچه در حدیث است که کسی که راضی باشد به کار قومی ، از آنها به شمار آید، (۲۵۶) و الا اگر راضی نباشد و منزجر باشد از خلق آنها مشمول حدیث شریف نیست .

و عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، قال : من تعصب ، عصبه الله بعصابه من النار. (۲۵۷) یعنی فرمود حضرت صادق ، علیه السلام : کسی که عصبیت کشد، ببندد خدا بر سر او سربچی از آتش .

و عن علی بن الحسین ، علیهما السلام ، قال : لم یدخل الجنة حمیه غیر حمیه حمزه بن عبدالمطلب ، و ذلک حین اءسلم غضبا للنبی . (۲۵۸) یعنی جناب علی بن الحسین ، علیهما السلام ، فرمود: داخل نشده است به بهشت حمیتی مگر حمیت حمزه بن عبدالمطلب ، و آن در وقتی بود که اسلام آورد برای غضبی

که کرد برای حمایت پیغمبر، صلی الله علیه و آله، و قضیه اسلام حضرت حمزه به چند طور نقل شده است (۲۵۹) که از مقصد ما خارج است.

بالجمله، معلوم است که ایمان، که عبارت است از نور الهی و از خلعت‌های غیبیه ذات مقدس حق جل و علاست بر بندگان خاص و مخلصان در گاه و مخصوصاً محفل انس، منافات دارد با چنین خلقی که حق و حقیقت را پایمال کند و راستی و درستی را زیر پای جهل و نادانی نهد. البته آئینه قلب اگر به زنگار خودخواهی و خویشاوند پرستی و عصبیت بيموقع جاهلیت محجوب شود، در او جلوه نور ایمان نشود و خلوتگاه خاص ذوالجلال تعالی نشود. قلب کسی مورد تجلیات نور ایمان و معرفت گردد و گردن کسی بسته جبل متین و عروه وثیق ایمان و گروگان حقایق و معارف است که پایبند قواعد دینیه و ذمه او رهین قوانین عقلیه باشد، و متحرک به تحریک عقل و شرع گردد و هیچیک از عادات و اخلاق و مائنوسات وجود او را نلرزاند و مایل از راه مستقیم نکند. وقتی انسان دعوی اسلام و ایمان می‌تواند نماید که تسلیم حقایق و خاضع برای آنها باشد و مقاصد خود را هر چه بزرگ است فانی در مقاصد ولینعمت خود کند و خود و اراده خود را فدای اراده مولای حقیقی کند. البته چنین شخصی از عصبیت جاهلیت عاری و بری گردد، و وجهه قلبش به سوی حقایق متوجه و پرده‌های ضخیم جهل و عصبیت چشم او را نگیرد، و در مقام اجرای حق و اظهار کلمه حقیقت

پای بر فرق تمام تعلقات و ارتباطات نهد و تمام خویشاوندیها و عادات را در پیشگاه مقصد ولی النعم قربان کند، و اگر عصیت اسلامیت با عصیت جاهلیت تعارض کند، عصیت اسلامیت و حق خواهی را مقدم دارد.

انسان عارف به حقایق می داند که تمام عصبه ها و ارتباطات و تعلقات یک امور عرضیه زایله ای است ، مگر ارتباط بین خالق و مخلوق و عصبه حقیقه که آن امر ذاتی غیر قابل زوال است که از تمام ارتباطها محکمتر و از جمیع حسب و نسبها بالا-تر است . در حدیث وارد است که رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، فرمود: کل حسب و نسب منقطع یوم القیامه الا-حسبی و نسبی . (۲۶۰) یعنی تمام حسبها و نسبها پاره گردد و به آخر رسد روز قیامت مگر حسب و نسب من . معلوم است حسب و نسب آن حضرت روحانی و باقی است و از تمام عصیت های جاهلیت دور است . آن حسب و نسب روحانی در آن عالم ظهورش بیشتر و کمالش هویداتر است . این ارتباطهای جسمانی ملکی ، که از روی عادات بشریه است ، به اندک چیزی منقطع شود، و هیچیک از آنها در عوالم دیگر ارزشی ندارد، مگر ارتباط در تحت نظام ملکوتی الهی باشد و در سایه میزان قواعد شرعیه و عقلیه باشد که دیگر آن انفصام و انقطاع ندارد.

فصل ، در بیان صورت ملکوتیه عصیت

در شرح بعضی از احادیث سالقه گذشت که میزان در صورتهای ملکوتی و برزخی و قیامتی ملکات و قوت آن است ، و آن عالم محل بروز سلطان نفس (است)، و ملک بدن تعصی

از آن نکند. ممکن است در آن عالم انسان به صورت حیوانات یا به صورت شیطان محشور شود. و در این حدیث شریف که ما به شرح آن پرداختیم که می فرماید: کسی که در دلش حبه خردلی عصبیت باشد، برانگیزاند خداوند او را با اعراب جاهلیت . تواند اشاره به آن معنی که ذکر شد باشد.

انسان دارای این رذیله وقتی از این عالم منتقل شد، شاید خود را یکی از اعراب جاهلیت ببیند که نه ایمان به خدای تعالی دارد، نه به رسالت و نبوت معتقد است ، و به هر صورت که صورت آن طایفه است خود را محشور ببیند، و خود نیز نفهمد که در دنیا اظهار عقیده حقه می کرده و در سلک امت رسول خاتم ، صلی الله علیه و آله ، منسلک بوده . چنانچه در حدیث وارد است که اهل جهنم اسم رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، را فراموش کنند و خود را نتوانند معرفی کنند، مگر بعد از آنکه اراده حق تعالی به خلاص آنها تعلق گیرد.(۲۶۱) و چون این خلق به حسب بعضی احادیث از خواص شیطان است ، شاید اعراب جاهلیت و انسان دارای عصبیت جاهلیت به صورت شیطان محشور گردد. کافی فی الصحیح عن اءبی عبداللہ ، علیه السلام ، قال ان الملائکة کانوا یحسبون اءن ابلیس منهم ، و کان فی علم الله اءنه لیس منهم ، فاستخرج ما فی نفسه بالحمیه و العصب ، فقال : خلقتنی من نار و خلقتہ من طین .(۲۶۲) یعنی همانا ملائکه گمان می کردند که شیطان از آنهاست ، و در علم

خدا چنین بود که او از آنها نیست . پس خارج کرد آنچه در نفسش بود به حمیت و عصیت ، پس گفت : مرا خلق کردی از آتش و آدم را خلق کردی از گل .

پس ای عزیز، بدان ککه این خلق خبیث از شیطان است ، و اغلوطه آن ملعون و قیاس باطل غلطش به واسطه این حجاب غلیظ بود. این حجاب کلیه حقایق را از نظر می برد، بلکه تمام رذایل را محاسن جلوه می دهد و تمام محاسن غیر را رذیله نمایش دهد، و معلوم است کار انسانی که جمیع اشیا را بر غیر واقعیت خود ببیند به کجا منتهی شود. و علاوه بر آنکه خود این رذیله موجب هلاک انسان است ، منشاء بسیاری از رذایل نفسانی و مفسد اخلاقی و اعمالی شود که ذکر آنها موجب ملالت است .

پس ، انسان عاقل که این مفسد را از این خلق فاسد فهمیده و به شهادت صادق مصدوق رسول اکرم و اهل بین معظمش ، صلوات الله علیهم اجمعین ، اذعان کرد که این ملکه انسان را به هلاکت می کشاند و اهل آتش می کند، باید در صدد علاج نفس برآید، و اگر خدای نخواسته در دل او از این خلق به قدر خردلی هست ، خود را از آن پاک و پاکیزه کند که در وقت مهاجرت از این عالم و انتقال به عالم آخرت و رسیدن اجل مقدر پاک باشد و با نفس صافی منتقل شود. و باید بداند انسان که مجال بسیار کم است و وقت تنگ است ، زیرا که انسان نمی داند چه وقت روز

ای نفس خبیث نویسنده ، شاید در همین حال که مشغول نوشتنی ، اجل مقدر برسد و تو را با این همه رذایل اخلاقی منتقل کند به عالمی که بازگشت ندارد.

ای عزیز، ای مطالعه کننده این اوراق ، عبرت کن از حال این نویسنده که اکنون در زیر خاک و در عالم دیگر گرفتار اعمال زشت و اخلاق ناهنجار خویش است ، و تا فرصت داشت به بطالت و هوی و هوس عمر عزیز را گذرانند و آن سرمایه الهی را ضایع و باطل کرد، تو ملتفت خود باش که نیز روزی مثل مایی و خودت نمی دانی آن چه روز است ، شاید الان که مشغول قرائتی باشی. اگر تعللی کنی ، فرصت از دست می رود. ای برادر من ، این امور را تعویق نینداز که تعویق انداختنی نیست . چه قدر آدمهای صحیح و سالم با موت ناگهانی از این دنیا رفتند و ندانیم عاقبت آنها چیست ؟ پس فرصت را از دست مده و یک دم را غنیمت شمار که کار خیلی اهمیت دارد و سفر خیلی خطرناک است . دستت از این عالم ، که مزرعه آخرت است ، اگر کوتاه شد، دیگر کار گذشته است و اصلاح مفساد نفس را نتوانی کرد، جز حسرت و حیرت و عذاب و مذلت نتیجه نبری . اولیای خدا آنی راحت نبودند و از فکر این سفر پر خوف و خطر بیرون نمی رفتند. حالات علی بن الحسین ، علیهما السلام ، امام معصوم ، حیرت انگیز است . ناله های امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، ولی مطلق ، بهت

آور است . چه شده است که ما این طور غافلیم ؟ کی به ما اطمینان داده جز شیطان که کارهای ما را از امروز به فردا می اندازد . می خواهد اصحاب و انصار خود را زیاد کند و ما را با خلق خود و در زمره خود و اتباع خود محشور کند . همیشه آن ملعون امور آخرت را در نظر ما سهل و آسان جلوه دهد و ما را با وعده رحمت خدا و شفاعت شافعین از یاد خدا و اطاعت او غافل کند . ولی افسوس که این اشتباهی کاذب است و از دامهای مکر و حيله آن ملعون است .

رحمت خدا الان به تو احاطه کرده : رحمت صحت و سلامت و حیات و امنیت و هدایت و عقل و فرصت و راهنمایی اصلاح نفس . در هزاران رحمت گوناگون حق تعالی غوطه وری و استفاده از آنها نمی کنی و اطاعت شیطان می کنی . اگر از این رحمتها در این عالم استفاده نکنی ، بدان که در آن عالم نیز بی بهره هستی از رحمتهای بی تناهی حق و از شفاعت شفیعان نیز محروم مانی . جلوه شفاعت شافعان در این عالم هدایت آنهاست ، و در آن عالم باطن هدایت شفاعت است . تو از هدایت اگر بی بهره شدی ، از شفاعت بی بهره ای ، و به هر قدر هدایت شدی ، شفاعت شوی . شفاعت رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، مثل رحمت حق مطلق است ، محل قابل باید از او استفاده کند . اگر خدای نخواستہ شیطان با این وسایل ایمان را از

چنگ تو ربود، دیگر قابلیت رحمت و شفاعت نخواهی داشت . بلی ، رحمت حق سرشار است در دو دنیا، تو اگر طالب رحمتی ، چرا از این رحمت‌های پیاپی که در این عالم مرحمت فرموده و بذر رحمت‌های عوالم دیگر است برخوردار نمی شوی . این همه انبیا و اولیا خدا تو را دعوت کردند به خوان نعمت و مهمانخانه الهی ، نپذیرفتی و با یک وسوسه خناس و القاء شیطانی همه را کنار گذاشتی .

محکمت کتاب خدا و متواترات احادیث انبیا و اولیا و ضروریات عقول عقلا و براهین قطعیه حکما را فدای خطرات شیطانی و هواهای نفسانی کردی . ای وای به حال من و تو از این غفلت و کوری و کری و جهالت !

فصل ، در عصیبت های اهل علم است

یکی از عصیبت‌های جاهلیت ایستادگی در مطالب علمیه است و حمایت کردن از حرفی است که از خودش یا معلمش یا شیخش صادر شده ، نه برای اظهار حق و ابطال باطل . معلوم است این عصیبت از جهاتی زشت تر و از حیثیاتی نارواتر است از سایر عصیبت‌ها: یکی از جهت متعصب . زیرا که اهل علم ، که باید مربی بنی نوع بشر باشد و شاخه شجره نبوت و ولایت است و به وخامت امور مطلع و عواقب اخلاق فاسده را می داند، اگر خدای نخواسته خود عصیبت جاهلیت داشته باشد و متصف به صفات رذیله شیطانیه باشد، حجت بر او تمامتر و مورد مؤاخذه بیشتر واقع گردد.

کسی که خود را معرفی کند به اینکه چراغ هدایت مردم و شمع محفل انس و راهنمای سعادت و معرف طرق آخرت است ، اگر خدای

نخواستہ عامل به قول خود نباشد و باطنش با ظاهر مخالف باشد، در زمره اهل ریا و نفاق به حساب آید و از علمای سوء و عالم بلا عمل است که جزای آن بزرگتر و عذاب آن الیمر است ، و مثل آنها را در قرآن کریم ذکر فرموده : *بئس مثل القوم الذین کذبوا بایات الله و الله لا یهدی القوم الظالمین*. (۲۶۳) پس ، بر اهل علم خیلی لازم است که این مقامات را حفظ کنند و خود را کاملاً از این مفسد پاک کنند تا هم اصلاح آنها شود و هم اصلاح جامعه را کرده و عظم آنها مؤثر گردد و پند آنها در قلوب موقعیت پیدا کند. فساد عالم موجب فساد امت شود، و معلوم است فسادی که ماده فسادهای دیگر شود و خطیئه ای که خطیئات دیگر زاید، بالاتر و بزرگتر است پیش ولی النعم از فساد جزئی غیر متعددی .

و یکی دیگر (از) جهات قباحت و وقاحت این خلق در اهل علم از ناحیه خود علم است . زیرا که این عصیبت خیانت به علم و حق ناشناسی از آن است ، و کسی که حامل بار این امانت گردید و مخلع به این خلعت شد، باید حفظ حرمت آن را بنماید و آن را صحیح و سالم به صاحبش تحویل دهد، و اگر تعصب جاهلیت کند، البته خیانت به آن کرده و ظلم و تعدی نموده ، و این خود خطیئه عظیمه ای است .

و یکی دیگر از جهات قباحت آن از ناحیه طرف است . زیرا که طرف آن در مباحث علمی اهل علم است ، و

او از ودایع الهیه و حفظ حرمتش لازم و هتک آن از حرمت الهیه و مویقات عظیمه است . و عصیتهای بی موقع گناه باعث شود که انسان مبتلا به هتک حرمت اهل علم شود. پناه می برم به خدای تعالی از این خطیئه بزرگ .

و یکی دیگر از ناحیه متعصب له است ، که استاد و شیخ انسان است ، که البته موجب عقوق شود. زیرا که مشایخ عظام و اساطین کرام ، نضرالله و جوههم ، (۲۶۴) طرفداری حق را مایل و از باطل گریزان ، و سخط کنند بر کسی که برای عصیت جاهلیت حق کشی کند و ترویج باطل کند. و البته عقوق روحانی بالاتر است از عقوق جسمانی ، و حق ولادت روحانیه بالاتر است از حق ولادت جسمانیه .

پس بر اهل علم ، زادهم الله شرفا و عظمه ، لازم و حتم است که خود را از مفاسد اخلاقی و اعمالی میرا نمایند، و به حلیه اعمال حسنه و اخلاق کریمه مزین نمایند، و خود را از منصب شریفی که حق تعالی به آنها مرحمت فرموده منخلع نمایند، که خسران آن را جز خدای تعالی کسی نداند. والسلام .

الحديث التاسع

حدیث نهم

بالسند المتصل الى ثقة الاسلام محمد بن يعقوب الكليني ، عن محمد بن يحيى ، عن احمد بن محمد بن عيسى ، عن محمد بن سنان ، عن عون القلانسي ، عن ابن ابي يعفور، عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : من لقي المسلمین بوجهين و لسانين ، جاء القيامة و له لسانان من نار. (۲۶۵)

ترجمه :

حضرت صادق ، سلام الله عليه ، فرمود: کسی که دیدار کند مسلمانان را

به دو رو و دو زبان ، بیاید روز قیامت و حال اینکه از برای اوست دو زبان آتشی .

شرح معنی دورویی بین مسلمانان آن است که انسان ظاهر حال و صورت ظاهرش را به آنها طوری نمایش دهد که باطن قلب و سریره اش به خلاف اوست . مثلاً- در ظاهر نمایش دهد که من از اهل مودت و محبت شما هستم و با شما صمیمیت و خلوص دارم ، و در باطن به خلاف آن باشد، و در نزد آنها معامله دوستی و محبت کند، و در غیاب آنها غیر آن باشد.

و معنی دو زبانی آن است که با هر کس ملاقات کند از او تعریف کند و مدح نماید یا اظهار دوستی و چابلوسی کند، و در غیاب او به تکذیب او و غیبتش قیام کند.

بنابراین تفسیر، صفت اول نفاق عملی است ، و صفت دوم نفاق قولی است . و شاید که حدیث شریف اشاره باشد به صفت زشت نفاق ، و چون این دو صفت از اظهر صفات و اخص خواص منافقان است ، به ذکر آنها بالخصوص پرداخته . و نفاق یکی از رذایل نفسانیه و ملکات خبیثه است که اینها آثار آن است ، و از برای آن درجات و مراتبی است . و ما انشاءالله در ضمن چند فصل به ذکر مراتب و مفاصد آن و علاج آن به قدر مقدور می پردازیم .

فصل ، در بیان مراتب نفاق است

بدان که از برای نفاق و دورویی ، مثل سایر اوصاف و ملکات خبیثه یا شریفه ، درجات و مراتبی است در جانب شدت و ضعف . هر یک از اوصاف

رذیله را که انسان در صدد علاج آن برنیاید و پیروی از آن نماید، رو به اشتداد گذارد. و مراتب شدت رذایل چون شدت فضایل غیر متناهی است. انسان اگر نفس اماره را به حال خود واگذار کند، به واسطه تمایل ذاتی آن به فساد و ناملایمات عاجله نفسانیه و مساعدت شیطان و وسواس خناس میل به فساد کند، و رذایل آن در هر روز رو به اشتداد و زیادت گذارد تا آنجا رسد که آن رذیله ای که از آن پیروی کرده صورت جوهریه نفس و فصل اخیر آن گردد و تمام مملکت ظاهر و باطن در حکم آن در آید.

پس، اگر آن رذیله رذیله شیطانیه باشد، همچون نفاق و دورویی که از خواص آن ملعون است چنانچه قرآن شریف از آن خبر داده بقوله: *و قاسمعا انی لکما لمن الناصحین*. (۲۶۶) قسم خورد از برای حضرت آدم و حوا، سلام الله علیهما، که من از پند دهندگان شما هستم. با آنکه به خلاف آن بود مملکت تسلیم شیطان شود، و صورت اخیره نفس و باطن ذات و جوهر آن صورت شیطان گردد، و صورت ظاهر آن نیز در آن دنیا ممکن است صورت شیطان باشد، گرچه در این جا به صورت و شکل انسانی است.

پس، اگر انسان از این صفت جلوگیری نکند و نفس را سرخود کند، به اندک زمان چنان مهار گسیخته شود که تمام همت و همش را مصروف این رذیله کند، و با هر کس ملاقات کند با دورویی و دوزبانی ملاقات کند، و خلط و آمیزش با کسی نکند جز

آنکه آلوده باشد به کدورت دورنگی و نفاق، و جز منافع شخصی و خودخواهی و خودپرستی چیزی در نظرش نباشد، و صداقت و صمیمیت و همت و مردانگی را بکلی زیر پا نهد و در تمام کارها و حرکات و سکناات دو رنگی را به کار برد، و از هیچ گونه فساد و قباح و وقاحت پرهیز نکند. چنین شخصی از زمره بشریت و انسانیت دور و با شیاطین محشور است

اینها که گفته شد به حسب مراتب شدت و ضعف در خود جوهر نفاق بود، و نیز به حسب متعلق فساد آن فرق دارد. زیرا که گاهی نفاق کند در دین خدا، و گاهی در ملکات حسنه و فضایل اخلاق، و گاهی در اعمال صالحه و مناسک الهیه، و گاهی در امور عادی و متعارفات عرفیه. و همین طور گاهی نفاق کند با رسول خدا، صلی الله علیه و آله، و ائمه هدی، علیهم السلام، و گاهی با اولیا و علما و مؤمنین، و گاهی با مسلمانان و سایر بندگان خدا از ملل دیگر.

البته اینها که ذکر شد در زشتی و وقاحت و قباح فرق دارند، گرچه تمام آنها در اصل خباثت و زشتی شرکت دارند و شاخ و برگ یک شجره خبیثه هستند.

فصل : صورت ملکوتی نفاق

نفاق و دورویی علاوه بر آنکه خود صفتی است بسیار قبیح و زشت که انسان شرافتمند هیچگاه متصف به آن نیست و دارای این صفت از جامعه انسانیت خارج، بلکه با هیچ حیوانی نیز شبیه نیست، و مایه رسوایی و سرشکستگی در این عالم پیش اقران و امثال است،

ذلت و عذاب الیم در آخرت است ، و به طوری که در حدیث شریف ذکر فرموده صورتش در آن عالم آن است که انسان با دو زبان از آتش محشور گردد، و اسباب رسوایی او پیش خلق خدا و سرافکنندگی او در محضر انبیاء مرسلین و ملائکه مقربین گردد. و شدت عذابش نیز از این روایت مستفاد شود، زیرا که اگر جوهر بدن جوهر آتش شد، احساس شدیدتر و الم بیشتر گردد. پناه می برم به خدا از شدت آن .

و در حدیث دیگر وارد است که رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، فرمود: می آید روز قیامت آدم دورو، در صورتی یکی از دو زبانش از پشت سرش خارج شده و یکی از آنها از پیش رویش ، و هر دو زبان آتش گرفته و تمام جسدش را آتش زده اند. پس از آن گفته شود این است کسی که در دنیا دورو بود و دو زبان بود، معروف شود با این روز قیامت . (۲۶۷) و مشمول آیه شریفه است که می فرماید: و یقطعون ما امرالله به اءن یوصل و یفسدون فی الارض اءولئک لهم اللعنه ولهم سوء الدار. (۲۶۸) سر منشاء بسیاری از مفاسد و مهالک است که هر یک دنیا و آخرت انسان را ممکن است به باد فنا دهد، از قبیل تفتین نمودن ، که به نص قرآن کریم از قتل نفس بزرگتر است ، (۲۶۹) و مثل نیمه ، که حضرت باقر، علیه السلام ، فرماید: محرمه الجنه علی القتاتین المشائین بالنمیمه . (۲۷۰) یعنی حرام است بهشت بر سخن چینهایی که کارشان آن باشد که راه روند در

نیمه و سخن چینی ، و مثل غیبت ، که شدیدتر است از زنا به فرموده پیغمبر، (۲۷۱) صلی الله علیه و آله ، و مثل ایذاء مؤمن و سب او و هتک ستر و کشف سر او، و غیر اینها که هر یک از آنها برای هلاکت انسان سببی مستقل است .

و بدان که داخل است در نفاق و دورویی کنایات و اشارات و غمز و لمزهایی که بعضی نسبت به بعضی دارند، با آنکه در مقابل آنها اظهار دوستی و صمیمیت کنند. و انسان باید خیلی مواظبت از حال خود کند و در اطوار و اعمال خود دقیق شود که مکاید نفس و دامهای شیطان خیلی دقیق است و کمتر شخصی می تواند از آن نجات پیدا کند. ممکن است انسان با یک اشاره در غیر موقع یا یک کنایه بیجا از اهل دورویی و دوزبانی به شمار آید. و شاید انسان تا آخر عمر مبتلای به این رذیله باشد و خود را صحیح و سالم و پاک و پاکیزه پندارد. پس ، انسان باید مثل طیب دلسوز حاذقی و پرستار شفیق مطلعی از حالات نفس و اعمال و اطوار خود مواظبت کند، و هیچ گاه از مراقبت کوتاهی نکند و بداند که هیچ مرضی از امراض قلبیه مستورتر نیست و در عین حال کشنده تر نیست ، و هیچ پرستاری نباید شفیق تر و دلسوزتر از انسان به خودش باشد.

فصل ، در علاج نفاق است

بدان که علاج این خطیئه بزرگ و نقص عظیم دو چیز است : یکی تفکر در مفاسدی که مترتب بر این رذیله است : چه در این دنیا که اگر انسان به

این صفت معرفی شد، از انظار مردم می افتد و رسوای خاص و عام می شود و بی آبرو پیش همه اقران و امثال می گردد و از مجالس خود طردش کنند و از محافل انس باز ماند، و از کسب کمالات و رسیدن به مقاصد باز ماند. و انسان با شرف و وجدان باید خود را از این ننگ شرف سوز پاک کند که گرفتار این ذلتها و خواریها نگردد. و چه در عالم دیگر که عالم کشف اسرار است، و هر چه را در این عالم از نظر مردم پوشانید در آن جا نتواند مستور کرد. و در آن جا مشوه الخلقه با دو زبان از آتش محشور گردد و با منافقان و شیاطین معذب شود.

پس، انسان عاقل که این مفاسد را دید و از برای این خلق جز زشتی و پلیدی نتیجه ای ندید، بر خود حتم و لازم کند که این صفت را از خود دور کند، و وارد شود در مرحله عمل که طریقه دیگر علاج نفس است و آن چنان است که انسان مدتی با کمال دقت مواظبت کند از حرکات و سکنتات خود و کاملاً مذاقه در اعمال خویش کند، و برخلاف خواهش و آرزوی نفس اقدام کند و مجاهده نماید، و اعمال و اقوال خود را در ظاهر و باطن خوب کند و تظاهرات و تدلیسات را عملاً کنار گذارد، و از خدای متعال در خلال این احوال توفیق طلب کند که او را بر نفس اماره و هواهای آن مسلط کند و در این اقدام و علاج با او همراهی فرماید. خداوند تبارک

و تعالی فضل و رحمتش بر بندگان بی پایان است ، و هر کس به سوی او و اصلاح خود قدمی بردارد، با او مساعدت فرماید و از او دستگیری نماید. و اگر چندی بدین حال باشد، امید است که نفس صفا پیدا کند و کدورت نفاق و دورویی از او زایل گردد و آئینه قلب و باطنش از این رذیله پاک و پاکیزه گردد و مورد الطاف حق و رحمت ولی النعمه حقیقی گردد، زیرا که مبرهن است و به تجربه نیز پیوسته است که نفس تا در این عالم است از اعمال و افعال صادره از خود منفعل می گردد، چه اعمال صالحه و چه فاسده ، در هر یک از اعمال در نفس اثری حاصل شود: اگر عمل نیکو و صالح است ، اثر نورانی کمالی ، و اگر به خلاف آن است ، اثر ظلمانی ناقص در آن حاصل شود تا یکسره قلب یا نورانی شود یا ظلمانی و منسلک در سلک سعادت یا اشقیاء. پس ، تا در این دار عمل و منزل زراعت هستیم ، با اختیار خود می توانیم قلب را به سعادت یا شقاوت کشانیم و رهین اعمال و افعال خود هستیم . فمن يعمل مثقال ذره خیرا یره و من يعمل مثقال ذره شرا یره . (۲۷۲)

فصل ، در بیان بعض اقسام نفاق است

بدان ای عزیز، که یکی از مراتب نفاق و دورویی و دوزبانی نفاق با خداوند متعال و دورویی کردن با مالک الملوک و ولی النعم است ، که ما در این عالم مبتلای به آن هستیم و از آن غافلیم ، و پرده های ضخیم جهل و نادانی و

حجابهای ظلمانی خودخواهی و حب دنیا و نفس به طوری آن را به ما مستور کرده که بعید است تا پس از کشف سرایر و رفع حجب و کوچ کردن از عالم طبیعت و رخت بستن از دار غرور و نشئه غفلت انگیز تنبه بر آن پیدا کنیم. اکنون به خواب غفلت فرو رفته و سکر طبیعت و مستی هوای و هوس ما را گرفته و تمام زشتیها و اخلاق و اعمال و اطوار فاسده را در نظر ما خوب و زیبا جلوه می دهد. یک وقت هم که از خواب بیدار شویم و از این مستی و سرگرمی به خود آییم، کار از دست رفته و در زمره منافقان و دورو و دوزبان محشور شده با دو زبان از آتش یا دو صورت مشوه زشت محشور شویم، و هر چه فریاد کنیم: رب ارجعون، (۲۷۳) کلا جواب داد.

و این دورویی چنان است که من و تو در تمام مدت عمر اظهار کلمه توحید و دعوی اسلام و ایمان، بلکه محبت و محبوبیت، می کنیم، هر کدام هر قدر اشتها داریم دعوی می کنیم: اگر از عامه خلق و عوام هستیم، دعوی اسلام و ایمان یا زهد و خلوص کنیم و اگر از اهل علم و فقاہت هستیم دعوی کمال اخلاص و ولایت و خلافت رسول کنیم، و متشبث می شویم به قول منقول از رسول اکرم، صلی الله علیه و آله: اللهم ارحم خلفائی (۲۷۴) و قول صاحب الامر، روحی له الفداء: انهم حجتی، (۲۷۵) و سایر اقوال منقوله از ائمه هدی

، سلام الله عليهم ، در شاءن علما و فقها. و اگر از اهل علوم عقلیه هستیم ، دعوی ایمان حقیقی برهانی و خود را صاحب علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین دانیم . دیگر مردم را ناقص العلم و الایمان شماریم ، و آیات قرآنی و احادیث شریفه را در شاءن خود فرو خوانیم . و اگر از اهل عرفان و تصوفیم ، دعوی معارف و جذبیه و محبت و فناء فی الله و بقاء بالله و ولایت امر، و هر چه از این مقوله الفاظ جالب در نظر آید می نماییم . و همین طور هر طایفه ای از ما به زبان قال و ظهور حال دعوی مرتبه ای از برای خود کند و نمایش حقیقتی از حقایق رایجه را دهد. پس ، اگر این ظاهر با باطن موافق شد و این علن با سر مطابق افتاد و در این دعوی صادق و مصدق بود، هنیئا له و لاریاب النعیم نعیمهم . (۲۷۶) و الا اگر مثل نویسنده روسیاه زشت مشوه الخلقه باشد، بداند که از زمره منافقان و در سلک دورویان و دوزبانان است ، و به علاج خود قیام کند و تا فرصت از دست نرفته برای حال بدبختی خود و روز ذلت و ظلمت خود فکری نماید.

ای عزیز مدعی اسلام ، در حدیث شریف کافی از حضرت رسول ، صلی الله علیه و آله ، منقول است : المسلم من سلم المسلمون من یده و لسانه . (۲۷۷) مسلمان کسی است که مسلمانان سالم باشند از دست و زبان او. چه شده است که من و تو به هر اندازه که

قدرت داشته باشیم و دستمان برسد آزار زیردستان را روا می‌داریم و از ایذا و ظلم به آنها مضایقه نداریم، و اگر با دست نتوانستیم آزارشان کنیم، با تیغ زبان در حضور آنها، و وگرنه در غیاب اشتغال به کشف اسرار و هتک استار آنها پیدا می‌کنیم و به تهمت و غیبت شان می‌پردازیم. پس، ما که مسلمان از دست و زبانمان سالم نیستند، دعوی اسلامیتان مخالف با حقیقت و قلبان مخالف با علمان است، پس در زمره منافقان و دورویانیم.

ای مدعی ایمان و خضوع قلب، در بارگاه ذوالجلال اگر تو به کلمه توحید ایمان داری و قلبت یکی پرست و یکی طلب است و الوهیت را جز برای ذات خدای تعالی ثابت ندانی، اگر قلبت موافق با ظاهر است و باطنت موافق با دعویت است، چه شده است که برای اهل دنیا این قدر قلبت خاضع است؟ چرا پرستش آنها را می‌کنی؟ جز این است که آنها را مؤثر در این عالم می‌دانی و اراده آنها را نافذ و زر و زور را مؤثر می‌دانی؟ چیزی را که کارکن در این عالم نمی‌دانی اراده حق تعالی است. پیش تمام اسباب ظاهری خاضعی، و از مؤثر حقیقی و مسبب جمیع اسباب غافل با همه حال دعوی ایمان به کلمه توحید می‌کنی! پس، تو نیز از زمره مؤمنان خارج و در سلک منافقان و دوزبانان محشوری.

و ای مدعی زهد و اخلاص، اگر تو مخلص هستی

و برای خدا و دار کرامت او زهد از مشتتهیات دنیا می کنی ، چه شده است که از مدح و ثنای مردم ، که فلان اهل صلاح و سداد است ، این قدر خوشحال می شوی و در دل غنج و دلال می کنی ، و برای همنشینی با اهل دنیا و زخارف آن جان می دهی ، و از فقرا و مساکین فرار می کنی ؟ پس ، بدان که این زهد و اخلاص حقیقی نیست . زهد از دنیا برای دنیاست ، و قلبت خالص از برای حق نیست ، و در دعوی خود کاذبی و از دورویان و منافقانی .

و ای مدعی ولایت از جانب ولی الله و خلافت از جانب رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، اگر مطابق حدیث شریف احتجاج هستی صائنا لنفسه ، حافظا لدینه ، مخالفا علی هواه ، مطیعا لامره مولاه . (۲۷۸) و اگر برگ شاخه ولایت و رسالتی و مایل به دنیا نیستی ، و مایل به قرب سلاطین و اشراف و منزجر از مجالست با فقرا نیستی ، اسمت مطابق با مسمی و از حجج الهیه در بین مردم هستی ، و الا در زمره علماء سوء و در زمره منافقان ، و از طوایف دیگر که ذکر شد حالت بدتر و عملت زشت تر و روزگارت تباه تر است ، زیرا که حجت بر علما تمام تر است .

و ای مدعی حکمت الهی و علم به حقایق و مبدء و معاد، اگر عالم به حقایق و ربط اسباب و مسبباتی ، و اگر راستی عالم به صور برزخیه و احوال

بهشت و دوزخی ، باید آرام داشته باشی و تمام اوقات خود را صرف تعمیر عالم باقی نمایی و از این عالم و مشتهیات آن فرار کنی . تو می دانی که چه مصیبتها در پیش است و چه ظلمتها و عذابهای طاقت فرسایی در جلو است ، پس چرا از حجاب الفاظ و مفاهیم قدمی بیرون نگذاشتی و ادله و براهین حکیمه در دلت به قدر بال مگسی تاءثیر نکرده ؟ پس با این حال بدان که از زمره مؤمنین و حکما خارج و در صف منافقان محشوری .

و وای به حال کسی که صرف عمر و همت در علوم مابعدالطبیعه کرده و سکر طبیعت نگذاشت لااقل یکی از حقایق در قلب او وارد شود.

ای مدعی معرفت و جذبه و سلوک و محبت و فنا، تو اگر براستی اهل الله و اصحاب قلوب و اهل سابقه حسنایی ، هنیئا لک ! ولی این قدر شطحیات (۲۷۹) و تلوینات (۲۸۰) و دعویهای جزاف ، که از حب نفس و وسوسه شیطان کشف می کند، مخالف با محبت و جذبه است : ان اولیائی تحت قبایی لا یعرفهم گیری . (۲۸۱) تو اگر از اولیای حق و محبین و مجددوبینی ، خداوند می داند، به مردم این قدر اظهار مقام و مرتبت مکن ، و این قدر قلوب ضعیفه بندگان خدا را از خالق خود به مخلوق متوجه مکن و خانه خدا را غضب مکن . بدان که این بندگان خدا عزیزند و قلوب آنها پر قیمت است ، باید صرف محبت خدا شود، این قدر با خانه خدا بازی مکن و به ناموس او دست رازی

مکن : فان للیت ربا. (۲۸۲) پس اگر در دعوی خود صادق نیستی ، در زمره دورویان و اهل نفاقی . بگذرم ، و بیش از این طول کلام سزاوار من روسیاه نیست .

ای نفس لثیم نویسنده که اظهار می کنی باید فکری برای روز سیاه کرد و از این بدبختی باید خود را نجات داد، اگر راست می گویی و قلبت با زبانت همراه است و سر و علت موافق است ، چرا این قدر غافل و قلبت سیاه و شهوات نفسانیه بر تو غالب است و هیچ در فکر سفر پر خطر مرگ نیستی . عمرت گذشت و دست از هوی و هوس برداشتی ، عمری را در شهوت و غفلت و شقاوت گذراندی . عنقریب اجل می رسد و پایبند و گرفتار اعمال و اخلاق زشت و ناهنجار خودی . تو خود واعظ غیر متعظی و در زمره منافقان و دورویانی ، و بیم آن است که اگر به این حال بگذری ، با دو زبان از آتش و دو صورت از آتش محشور شوی .

خداوندا، ما را از این خواب طولانی بیدار کن ، و از مستی و بیخودی هشیار فرما، و دل ما را به نور ایمان صفا بده ، و به حال ما ترحم فرما، ما مرد این میدان نیستیم ، تو خود ما را دستگیری نما و از چنگال شیطان و هوای نفس نجات بده . بحق اءولیائک محمد و آله الطاهرین ، صلوات الله علیهم اجمعین .

الحديث العاشر

حدیث دهم

بالاسناد المتصله الی رئیس المحدثین ، محمد بن یعقوب ، رضوان الله علیه ، عن الحسن بن محمد، عن معلى

بن محمد، عن الوشاء عن عاصم بن حمید، عن ابي حمزه ، عن يحيى بن عقيل قال : قال اميرالمؤمنين ، عليه السلام : انما (انى ن خ) اخاف عليكم اثنتين : اتباع الهوى ، و طول الامل . اما اتباع الهوى فانه يصد عن الحق و اما طول الامل ، فينسى (فانه ينسى ن خ) الاخره . (۲۸۳)

ترجمه :

يحيى بن عقيل گفت فرمود اميرالمؤمنين عليه السلام : همانا نترسم من بر شما مگر دو چيز را: پيروي هوى ، و درازى اميد. اما پيروي هوى ، پس همانا او باز مى دارد از حق ، و اما درازى اميد، پس از ياد مى برد آخرت را.

شرح هوى به حسب لغت دوست داشتن و اشتهاست ، و فرقى در متعلق نکند، خواه چيز خوب ممدوحى باشد يا زشت مذمومى . ولى غالب استعمالات آن در مشتبهات مذمومه است : يا براى آنکه غالبا نفس مايل است نه به هوس رانى و شهوات مذمومه ، يا براى آنکه به حسب مقتضا طبيعت نفس مايل است به شهوات باطله و هواهاى نفسانيه اگر مهار عقل و شرع نباشد. و اما احتمال حقيقت شرعيه (۲۸۴) چنانچه بعضى محققين فرمودند، (۲۸۵) بعيد است .

و صد از شىء به معنای منع و اعراض و صرف از آن آمده و همه مناسب است . ولى اين جا به معنای منع و صرف است ، زيرا که صد به معنای اعراض ، لازم است . ما انشاءالله در ضمن دو مقام به ذکر فساد اين دو خصلت و كيفيت منع اول از حق ، و از ياد بردن دوم آخرت

را می پردازیم . و از خدا توفیق می طلبیم .

مقام اول : در ذم اتباع هوای نفس و در آن چندفصل است

فصل ، در بیان آنکه انسان در ابتداء امر حیوابالفعل است

بدان که نفس انسانی گرچه به یک معنی ، که اکنون ذکر آن از مقصود ما خارج است ، مفسطور بر توحید بلکه جمیع عقاید حقه است ولی از اول ولادت آن در این نشئه و قدم گذاشتن در این عالم ، با تمایلات نفسانیه و شهوات حیوانیه نشو و نما کند، مگر کسی که مؤید من عندالله باشد و حافظ قدسی داشته باشد. و آن چون از نوادر وجود است ، جزو حساب ما نیاید، ما متعرض حال نوع هستیم .

و در مقام خود مبرهن است که انسان در اول پیدایش ، پس از طی منازل ، حیوان ضعیفی است که جز به قابلیت انسانیت امتیازی از سایر حیوانات ندارد. و آن قابلیت میزان انسانیت فعلیه نیست .

پس ، انسان حیوانی بالفعل است در ابتدای ورود در این عالم ، و در تحت هیچ میزان جز شریعت حیوانات ، که اداره شهوت و غضب است ، نیست . و چون این اعجوبه دهر ذات جامع یا قابل جمعی است ، از این جهت برای اداره آن دو قوه صفات شیطانی را از قبیل کذب و خدیعه و نفاق و نیمه و سایر شیطنتهای دیگر نیز به کار می برد، و با همین سه قوه ، که اصول مفسدات و مهلکات است ، ترقی کند، و اینها نیز در او نمو و ترقی روز افزون نمایند. و اگر در تحت تاءثیر مربی و معلمی واقع نشود، پس از رسیدن به حد رشد و بلوغ یک حیوان عجیب و غریبی شود که در هر

یک از شئون مذکوره گوی سبقت از سایر حیوانات و شیاطین ببرد، و از همه قویتر و کاملتر در مقام حیوانیت و شیطنت شود. و اگر بر همین حال روزگار بر او بگذرد، و جز تبعیت هوای نفس در شئون ثلاثه نکند، هیچیک از معارف الهیه و اخلاق فاضله و اعمال صالحه در او بروز نکند، بلکه جمیع انوار فطریه او نیز خاموش گردد.

پس ، تمام مراتب حق که از این سه مقام که ذکر شد، یعنی معارف الهیه و اخلاق و ملکات فاضله و اعمال صالحه ، خارج نیست ، زیر پای هواهای نفسانیه پایمال گردد، و متابعت از تمایلات نفسانیه و ملایمات حیوانیه نگذارد در او حق به هیچیک از مراتب جلوه کند، و کدورت و ظلمت هوای نفس تمام انوار عقل و ایمان را خاموش کند، و ولادت ثانویه ، که ولادت انسانیه است ، از برای او رخ ندهد، و در همان حال بماند و ممنوع و مصدود از حق و حقیقت شود تا آنکه از این عالم با همین حال رحلت کند. و در آن عالم ، که کشف سریره شود، خود را جز حیوان یا شیطنی نیابد، و از انسان و انسانیت اصلا یادی نکند، و در آن حال در ظلمتها و عذابها و وحشتهای بی پایان بماند تا خدای تعالی چه خواهد.

پس ، این حال تبعیت کامل است از هوای نفس ، که منع کامل کند از حق . و از اینجا می توان فهمید که میزان بازماندن از حق متابعت هوای نفس است ، و مقدار بازماندن نیز متقدر شود به مقدار تبعیت . مثلا اگر به

واسطه تعلیم انبیا و تربیت علما و مرییان ، مملکت انسانیت این انسان کذایی ، که در اول ولادت با آن سه قوه هماغوش بود و با ترقی و تکامل او آنها نیز ترقی و تکامل می کردند، در تحت تاءثیر تربیت واقع شد، و کم کم تسلیم قوه مریبه انبیا و اولیا، علیهم السلام ، گردید، ممکن است چیزی بر او نگذرد جز آنکه قوه کامله انسانیه ، که در او به طریق استعداد و قابلیت ودیعه گذاشته شده بود، فعلیت پیدا کند و ظهور نماید و تمام شئون و قوای مملکت برگردد به شاءن انسانیت . شیطان ایمان آورد به دستش ، چنانچه در دست رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، ایمان آورد، فرمود: ان شیطانی آمن بیدی . (۲۸۶)

شیطان من به دست من ایمان آورد. و مقام حیوانیت او تسلیم مقام انسانیتش شود، به طوری که مرکب مرتاض راهوار عالم کمال و ترقی و براق آسمان پیمای راه آخرت شود و ابدا سرخودی نکند و چموشی ننماید. و بعد از تسلیم شدن شهوت و غضب به مقام عدل و شرع ، عدالت در مملکت بروز کند و حکومت عادلانه حقه تشکیل شود که کارکن در آن و حکمفرمای در آن حق و قوانین حقه باشد، و قدمی برخلاف حق در آن گذاشته نشود و بکلی از باطل و جور عاری و بری گردد.

پس ، همان طور که میزان در منع حق و صد آن اتباع هوای نفس است ، میزان در جلب حق و پیدایش آن متابعت شرع و عقل است . و بین این دو منزل ، که یکی متابعت

کامله هوای نفس است و دیگری متابعت متلقه کامله عقل است ، منازل غیر متناهی است ، به طوری که هر قدمی که به تبعیت هوای نفس برداشته شود، به همان اندازه منع از حق کند و حجاب از حقیقت شود و از انوار کمال انسانیت و اسرار وجود آدمیت محجوب گردد، و به عکس ، هر قدمی که برخلاف میل نفس و هوای آن بردارد، به همان اندازه رفع حجاب شود و نور حق در مملکت جلوه کند.

فصل ، در ذم اتباع هوی است

خداوند تبارک و تعالی در ذم اتباع نفس و هوای آن می فرماید: **و لا تتبع الهوی فیضلک عن سبیل الله**. (۲۸۷) پیروی هوای نفس مکن که گمراه کند ترا از راه خدا. و در آیه دیگر فرماید: **و من اءضل ممن اتبع هواه بغیر هدی من الله**. (۲۸۸) کیست گمراهتر از کسی که پیروی هوای خود کند بی راهنمایی از خدا.

و در کافی شریف سند به حضرت باقر، علیه السلام ، رساند: **قال : قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : یقول الله عزوجل : و عزتی و جلالی و عظمتی و کبریائی و نوری و علوی و ارتفاع مکانی لا یؤثر عبد هواه علی هوای الا شئت علیه امره و لبست علیه دنیا و شغلت قلبه بها، و لم اوته منها الا ما قدرت له . و عزتی و جلالی و عظمتی و نوری و علوی و ارتفاع مکانی لا یؤثر عبد هوای علی هواه الا استحفظته ملائکتی و کفلت السموات و الارضین رزقه ، و کنت له من وراء تجاره کل تاجر و اءتته الدنیا و هی راغمه**

پیغمبر، صلی الله علیه و آله و سلم، فرمود: خدای عزوجل می فرماید: قسم به عزت و جلال و عظمت و کبریا و علو و ارتفاع مکانتم که اختیار نکنند بنده ای هوای خودش را بر هوای من، مگر آنکه به تفرقه اندازد کارش را و درهم نمایم دنیایش را و مشغول فرمایم به دنیا قلبش را، و حال آنکه ندهم به او از آن مگر آنچه مقدر فرمودم برای او. و به عزت و جلال و عظمت و نور و بزرگی و رفعت و مکانتم قسم است که اختیار نکنند بنده هوای مرا بر هوای خود، مگر آنکه ملائکه من حفظ کنند او را، و متکفل شوند آسمانها و زمینها روزی او را، و می باشم من از برای او از دنباله تجارت هر تاجر. (یعنی من برای او تجارت کنم و روزی او رسانم) و بیاید او را دنیا در صورتی که منقاد و ذلیل اوست. یعنی با آنکه قلبش از او منحرف است باز به او اقبال کند، پس خوار و ذلیل پیش او باشد.

و این حدیث شریف از محکمات احادیث است که مضمومنش شهادت دهد که از سرچشمه زلال علم خدای تبارک و تعالی است، گو که به حسب سند مرمی به ضعف باشد. ما اکنون در صدد شرح آن نیستیم.

و از حضرت مولی امیرالمؤمنین، علیه السلام، جز این حدیث که ما به شرح آن پرداختیم، منقول است که فرمود: اءخوف ما اءخاف علیکم اثنتان: اتباع الهوی.... (۲۹۰) یعنی همانا ترسناکتر چیزی که بر شما می ترسم، دو

چیز است .... بقیه فرموده مطابق حدیث ابن عقیل است . و از جناب صادق ، سلام الله علیه ، در کافی شریف حدیث شده که فرمود: احذروا اءهوائکم کما تحذرون اءعداءکم ، فلیس شیء اءعدی للرجال من اتباع اءهوائهم و حصائد اءلستهم . (۲۹۱) بترسید هواهای خودتان را همان طور که می ترسید از دشمنان خویش ، پس نیست چیزی دشمنتر از برای مردم از متابعت هواهای خود، و چیده های زبانهای آنها. یعنی از آنچه زبان آنها برای آنها تحصیل کند.

ای عزیز، بدان که خواهش و تمنای نفس منتهی نشود به جایی و به آخر نرسد اشتهای آن ، اگر انسان یک قدم دنبال آن بردارد، مجبور شود پس از آن چند قدم بردارد، و اگر با یکی از هواهای آن همراهی کند، ناچار شود با چندین تمنای آن همراهی کند. اگر یک در به روی خواهش نفس باز کنی ، لابدی که درهای بسیاری به روی آن باز کنی . یک وقت به واسطه یک متابعت نفس به چندین مفسد و از آن به هزاران مهالک مبتلا شوی ، تا آنکه خدای نخواستہ در دم آخر جمیع راه حق را بر تو منسد کند، چنانچه خدای تعالی در نص کتاب کریم از آن خبر داده است . (۲۹۲) و البته امیر مؤمنان و ولی امر و مولا- و مرشد و متکفل هدایت و راهنمای عایله انسانیت از این خوف دارد و ترسناک است . بلکه روح مکرم رسول اکرم و ائمه هدی ، صلی الله علیه و آله و علیهم اجمعین ، در اضطراب و وحشت است که مبادا بر گهای درخت نبوت و

ولایت ریخته شود و خزان گردد. حضرت می فرماید: تناکحو تناسلوا، فانی اءباهی بکم الامم ولو بالسقط. (۲۹۳) یعنی زناشویی کنید تا فرزند آورید، پس همانا من فخر می کنم به واسطه شما به امتهای دیگر گرچه به بیجه ساقط شده . و معلوم است که انسان اگر در یک همچو راه خوفناکی واقع شود که بیم آن است که انسان را به پرتگاه نیستی اندازد و اسباب عقوق والد حقیقی او، یعنی رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، شود و آن سرور، که رحمه للعالمین است ، از انسان سخطناک شود، چه قدر بدبخت است و چه مصیبتها و گرفتاریها در پس پرده دارد. پس ، اگر با رسول خدا آشنایی داری و اگر محبت مولی امیرالمؤمنین را داری و دوست اولاد طاهرین آنها هستی ، قلب مبارک آنها را از ترس و اضطراب و تزلزل بیرون بیاور.

در آیه شریفه در سوره هود وارد است : فاستقم كما امرت و من تاب معك . (۲۹۴) یعنی استقامت کن و بر جای ایست آن طور که مأموری ، با کسی که توبه کرد با تو. و در حدیث وارد است که جناب رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، فرمود: شیبنتی سوره هود لمکان هذه الایه (۲۹۵) یعنی پیر کرد مرا سوره هود، برای خاطر این آیه . شیخ عارف کامل شاه آبادی ، (۲۹۶) روحی فداه ، فرمودند با اینکه این آیه شریفه در سوره شوری (۲۹۷) نیز وارد است ، ولی بدون و من تاب معك ، جهت اینکه حضرت سوره هود را اختصاص به ذکر دادند برای آن است

که خدای تعالی استقامت امت را نیز از آن بزرگوار خواسته است و حضرت بیم آن داشت که مأموریت انجام نگیرد، و الا خود آن بزرگوار استقامت داشت. بلکه آن حضرت مظهر اسم حکیم عدل است.

پس ای برادر من، اگر تو خود را از متابعان آن حضرت می دانی و مورد مأموریت آن ذات مقدس، بیا و نگذار آن بزرگوار در این مأموریت خجل و شرمسار شود به واسطه کار زشت و عمل ناهنجار تو. تو خود ملاحظه کن اگر اولاد یا سایر بستگان تو کارهای زشت نامناسب کنند که با شئون تو مخالف باشد، چه قدر پیش مردم خجل و سرشکسته می شوی، بدان که رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، و امیر المؤمنین، علیه السلام، پدر حقیقی امتند به نص خود آن بزرگوار که فرمود: اءنا و علی ابوا هذه الامه. (۲۹۸) یعنی من و علی دو پدر این امتیم و اگر ما را در محضر ربوبیت حاضر کنند و حساب کشند در مقابل روی آن بزرگواران و از ما جز زشتی و بدی در نامه عمل نباشد، به آن بزرگوارها سخت می گذرد و آنها در محضر حق تعالی و ملائکه و انبیا شرمسار شوند. پس، ما چه ظلمی بزرگ کردیم به آنها، و به چه مصیبتی مبتلا شدیم و خدای تعالی با ما چه معامله خواهد کرد؟

پس، این انسان ظلوم و جهول که به خود ظلم کنی و به اولیاء نعم خود، که جان و مال و راحت خود را در راه هدایت تو فدا کردند. و با

اشد مصیبتها و ابتلا کشته شدند و زن و فرزند آنها اسیر و دستگیر شد همه در راه هدایت و نجات تو، در عوض آنکه تشکر از زحمات آنها کنی و پاس مراجع آنها را نگاه داری، چنین ظلم فاحشی کنی و گمان کنی که فقط ظلم به نفس کردی. قدری از خواب غفلت بیدار شو و پیش نفس خود خجالت بکش، و بگذار آنها را با همان ظلمهایی که از اعدای دین دیدند، دیگر تو که دعوی دوستی می کنی به آنها ظلم مکن که ظلم از دوست و مدعی دوستی ناگوارتر است و زشت تر.

فصل ، در تعداد هواهای نفسانی است

باید دانست که هواهای نفسانی بسیار مختلف و گوناگون است به حسب مراتب و متعلقات. گاهی به قدری دقیق است که انسان خود نیز از آن غافل شود که آن کید شیطانی و هوای نفسانی است، مگر آنکه او را تنبه دهند و از غفلت بیدار کنند. و با همه اختلاف تمامت آنها در سد راه حق و منع طریق خدا شرکت دارند، گرچه در مراتب آن متفاوت اند: چنانچه اهل اهوویه باطله و اتخاذ خدایان از طلا و غیر آن چنانچه خدای تعالی از آنها خبر دهد: اءفراءیت من اتخذ اءلهه هواه. (۲۹۹) و دیگر آیات شریفه به طوری از خدا بازمانند. و اهل متابعت هواهای نفسانی و اباطیل شیطانی در سایر عقاید باطله یا اخلاق فاسده، طور دیگر از حق محجوب شوند. و اهل معاصی کبیره و صغیره و موبقات و مهلکات، به حسب درجات آن، به نوعی از سبیل حق باز مانند. و اهل

متابعت هوای نفس در مشتتهیات نفسانیه مباحه و صرف همت و کثرت اشتغال به آن ، نوع دیگر از راه حقیقت بازمانند. و اهل مناسک و اطاعات صوریه برای تعمیر عالم آخرت و اداره مشتتهیات نفسانیه و رسیدن به درجات یا خوف از عذاب و رهایی از درکات ، به طوری دیگر محجوب از حق و سیل آن مانند. و اصحاب تهذیب نفس و ارتیاض آن برای ظهور قدرت نفس و رسیدن به جنت صفات ، به نوعی محجوب از حق و از لقاء آن هستند. و اهل معارف و سلوک و جذبات و مقامات عارفین ، که نظری جز لقاء حق و وصول به مقام قرب ندارند، نیز نوعی دیگر محجوب از حق و از تجلیات خاص محروم اند چون در آنها نیز تلوین باقی و از خودی آثاری هست . پس از این ، مراتب دیگری است که ذکر آن مناسب مقام نیست .

پس ، هر یک از اهل مراتب مذکوره باید تفتیش حال خود کنند و خود را از هواهای نفسانیه پاک و پاکیزه کنند تا از سیل حق باز نمانند و از راه سلوک حقیقت گمراه نگردند، و ابواب رحمت و عواطف ، در هر مقامی هستند، به روی آنها مفتوح گردد. والله ولی الهدایه و التوفیق .

مقام دوم : در بیان ذم طول امل است و در آن دو فصل است

فصل ، در بیان آنکه طول امل موجب نسیان آخرت است

بدان که اول منزل از منازل انسانیت منزل یقظه و بیداری است ، چنانچه مشایخ اهل سلوک در منازل سالکان بیان فرموده اند. (۳۰۰) و از برای این منزل ، چنانچه شیخ عظیم الشاءن شاه آبادی ، دام ظلّه ، بیان فرمودند، ده بیت است که اکنون در مقام تعداد آن نیستیم ، ولی

آنچه اکنون لازم است بیان شود این است که انسان تا تنبه پیدا نکند که مسافر است و لازم است از برای او سیر و دارای مقصد است و باید به طرف آن مقصد ناچار حرکت کند و حصول مقصد ممکن است ، عزم برای او حاصل نشود و دارای اراده نگردد. و هر یک از این امور دارای بیان و شرحی است که به ذکر آن اگر بپردازیم ، به طول انجامد.

و باید دانست که از موانع بزرگ این تیغچه و بیداری ، که اسباب نسیان مقصد و نسیان لزوم سیر شود و اراده و عزم را در انسان می میراند، آن است که انسان گمان کند وقت برای سیر وسیع است ، اگر امروز حرکت به طرف مقصد نکند، فردا می کند، و اگر در این ماه سفر نکند، ماه دیگر سفر می کند. و این حال طول امل و درازی رجا و ظن بقا و امید حیات و رجاء سعه وقت انسان را از اصل مقصد، که آخرت است ، و لزوم سیر به سوی او و لزوم اخذ رفیق و زاد طریق باز می دارد، و انسان بکلی آخرت را فراموش می کند و مقصد از یاد انسان می رود. و خدا نکند که انسان سفر دور و دراز پر خطری در پیش داشته باشد و وقت او تنگ باشد و عده و عده برای او خیلی لازم باشد، و هیچ نداشته باشد، و با همه وصف از یاد اصل مقصد بیرون رود. و معلوم است اگر این نسیان حاصل شد، هیچ در فکر زاد و توشه برنیاید و لوازم سفر

را تهیه نکنند، و ناچار وقتی سفر پیش آید، بیچاره شود و در آن سفر افتاده و در بین راه هلاک گردد و راه به جایی نبرد.

فصل : سفر پر خطر و ضرورت زاد و راحله

پس ای عزیز، بدان که یک سفر پر خطر لازمی در پیش است که عیده و عده آن و زاد و راحله آن علم و عمل نافع است، و وقت سفر معلوم نیست چه وقت است، ممکن است وقت خیلی تنگ باشد و فرصت از دست برود. انسان نمی داند چه وقت کوس رحیل می زنند که باید ناچار کوچ کند. این طول امل که من و تو داریم، که از حب نفس و مکاید شیطان و شاهکارهای آن ملعون است، به طوری ما را از توجه به عالم آخرت باز داشته که در فکر هیچ کار نیفتیم. و اگر مخاطرات سیر و موانع حرکت داشته باشیم، در صدد اصلاح آن به توبه و انابه و رجوع به حق برنیاییم و هیچ در صدد جمع زاد و راحله نباشیم، ناگاه اجل موعود در رسد و ما را بی زاد و راحله و بی تهیه سفر ببرد: نه عمل صالحی داریم و نه عمل نفاعی، و مؤنه آن عالم روی این دو مطلب چرخ می زند، و ما هیچیک را تهیه نکردیم. اگر عملی هم کرده باشیم، خالص و بی غل و غش نبوده، بلکه با هزاران موانع قبول به جا آوردیم. و اگر علمی تحصیل نمودیم، علم بیحاصل و نتیجه بوده که خود یا لغو و باطل است و یا از موانع بزرگ راه

آخرت است . اگر این علم و عمل ما نافع بود، در ما که سالهای سال است دنبال آن هستیم باید تاءثیر واضحی کرده باشد و در اخلاق و اطوار ما تفاوتی حاصل شده باشد، چه شده است که علم و عمل چهل پنجاه ساله ما در قلوب ما اثر ضد بخشیده و دل‌های ما را از سنگ خارا سخت تر کرده ؟ از نماز که معراج مؤمنان است ما را چه حاصل شده ؟ کو آن خوف و خشیتی که لازم علم است ؟ اگر خدای نخواستہ با این حال که هستیم ما را کوچ دهند، خسارتهای بزرگی و حسرت‌های بسیاری در پیش داریم که زایل شدنی نیست .

پس ، نسیان آخرت از اموری است که اگر ولی الله اعظم ، امیرالمؤمنین ، سلام الله علیه ، بر ما بترسد از آن و از موجب آن ، که طول امل است ، حق است ، زیرا که او می داند این چه سفر پر خطری است . و انسانی که باید آنی راحتی نداشته باشد و در هر حال مشغول جمع زاد و راحله باشد و دقیقه ای ننشیند، اگر نسیان کرد آن عالم را و به خواب رفت و نفهمید که چنین عالمی هم هست و چنین سیری هم در پیش است ، چه به سر او خواهد آمد و به چه بدبختی‌هایی خواهد گرفتار شد. خوب است قدری در حال آن حضرت و حضرت رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، که اشرف خلیقه و معصوم از خطا و نسیان و لغزش و طغیان هستند، تفکر کنیم و

بفهمیم که ما در چه حال هستیم و آنها در چه حال بودند. علم آنها به بزرگی سفر و خطر آن ، از آنها راحت را سلب کرده ، و جهل ما نسیان در ما ایجاد کرده . حضرت ختمی مرتبت به قدری ریاضت کشید و قیام در مقابل حق کرد که قدمهای مبارکش ورم کرد و از طرف ذات مقدس حق جل و جلاله آیه نازل شد: طه ما انزلنا عليك القرآن لتشقى . (۳۰۱) (۳۰۲) جناب امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، که حالات و عبادات و خوفش از حق تعالی معلوم است . پس ، بدان که سفر خیلی پر خطر است ، و این نسیان و فراموشی که در ما است از مکاید نفس و شیطان است ، و این امیدها و آمال طولانی و دراز از دامهای بزرگ ابلیس و از مکاید نفس است . پس ، از این خواب برخیز و تیقظ و تنبه پیدا کن . بدان که مسافری و دارای مقصدی . مقصد تو عالم دیگر است و تو را از این عالم خواهی نخواهی می برند. اگر تهیه سفر و زاد و راحله آن را دیدی ، در این سفر درمانده نشوی و در این سیر بیچاره نشوی ، و الا- فقیر و بیچاره و بینوا گردی ، و خواهی رفت به سوی شقاوتی که سعادت ندارد، ذلتی که عزت ندارد، فقری که غنا دنبالش نیست ، عذابی که راحت ندارد، آتشی که خاموشی پیدا نکند، فشاری که برطرف شدن ندارد، حزن و اندوهی که خوشحالی در پی آن نیست ، حسرت و ندامتی که آخر ندارد.

عزیز بین مولا- در دعای کمیل در مناجات با خدای تعالی چه عرض می کند: اءنت تعلم ضعفی عن قلیل من بلاء الدنیا و عقوباتها. تا آنکه می گوید: و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض. (۳۰۳) این چه عذابی است که آسمانها و زمین طاقت آن را ندارند و برای تو تهیه شده و باز تنبه نداری و روز بروز در نسیان و غفلت و خوابت افزوده می شود.

هان ، ای دل غافل ! از خواب برخیز و مهیای سفر آخرت شو فقد نودی فیکم بالرحیل. (۳۰۴) صدای رحیل و بانگ کوچ بلند است . عمال حضرت عزرائیل در کارند و تو را در هر آن به سوی عالم آخرت سوق می دهند و باز غافل و نادانی .

اءللهم انی اءساءلك التجافی عن دار الغرور، و الانابه الی دار السرور و الاستعداد للموت قبل حلول الفوت. (۳۰۵)

الحديث الحادی عشر

حدیث یازدهم

بالسند المتصل الی محمد بن یعقوب ، عن محمد بن یحیی ، عن اءحمد بن محمد، عن ابن محجوب ، عن علی بن رئاب ، عن زراره ، قال : ساءلت اءبا عبدالله ، علیه السلام ، عن قول الله عزوجل : فطرت الله الی الناس علیها. قال : فطرتهم جمیعا علی التوحید. (۳۰۶)

ترجمه :

زراره گوید پرسش کردم از حضرت صادق ، علیه السلام ، از فرموده خدای تعالی : فطره الله الی فطر الناس علیها. فرمود: خلق کرد ایشان را همگی بر توحید.

شرح اهل لغت و تفسیر گویند فطرت به معنای خلقت است . در صحاح است : الفطره ، بالكسر، الخلقه . و تواند بود که این فطرت ماءخوذ باشد از فطر

به معنای شق و پاره نمودن ، زیرا که خلقت گویی پاره نمودن پرده عدم و حجاب غیب است . و به همین معنی نیز افطار صائم است : گویی پاره نموده هیئت اتصالیه امساک را. در هر حال ، بحث از لغت خارج از مقصود ماست . بالجمله ، حدیث شریف اشاره است به آیه شریفه در سوره روم : فاءقم وجهك للدين حنيفا فطرت الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله ذلك الدين القيم ولكن اكثر الناس لا يعلمون . (۳۰۷) ما انشاءالله اشاره اجمالی به این فطرت ، و کیفیت آن ، و چگونگی بودن مردم بر فطرت توحید، در ضمن فصول و مقاماتی چند می نمایم .

فصل ، در معنی فطرت است

بدان که مقصود از فطرت الله ، که خدای تعالی مردم را بر آن مفسور فرمود، حالت و هیئتی است که خلق را بر آن قرار داده ، که از لوازم وجود آنها و از چیزهایی است که در اصل خلقت خمیره آنها بر آن مخمر شده است . و فطرت‌های الهی ، چنانچه پس از این معلوم شود، از الطافی است که خدای تعالی به آن اختصاص داده بنی الانسان را از بین جمیع مخلوقات ، و دیگر موجودات یا اصلا دارای این گونه فطرت‌هایی که ذکر می شود نیستند، یا ناقص اند و حظ کمی از آن دارند.

و باید دانست که گرچه در این حدیث شریف و بعضی از احادیث دیگر (۳۰۸) فطرت را تفسیر به توحید فرمودند، ولی این از قبیل بیان مصداق است ، یا تفسیر به اشرف اجزاء شیء است ، چنانچه نوعا تفاسیر وارده از اهل

عصمت ، سلام الله عليهم ، از این قبیل است ، و در هر وقت به مناسبت مقامی مصداقی مثلا ذکر شده و جاهل گمان تعارض کند. و دلیل بر آنکه در این مورد چنین است ، آن است که در آیه شریفه دین را عبارت از فطرت الله دانسته ، و دین شامل توحید و دیگر معارف شود. و در صحیحہ عبداللہ بن سنان (۳۰۹) تفسیر به اسلام شده .، و در حسنه زرارہ (۳۱۰) تفسیر به معرفت شده . و در حدیث معروف کل مولود یولد علی الفطره . در مقابل تهود و تنصر و تمجس ذکر شده .(۳۱۱) و نیز حضرت ابی جعفر، علیه السلام ، حدیث فطرت را در همین حسنه زرارہ به معرفت تفسیر فرموده است . پس ، از این جمله معلوم شد که فطرت اختصاص به توحید ندارد، بلکه جمیع معارف حقہ از اموری است که حق ، تعالی شاء نه ، مفطور فرموده بندگان را بر آن .

فصل ، در تشخیص احکام فطرت است

باید دانست که آنچه از احکام فطرت است چون از لوازم وجود و حیات مخمره در اصل طینت و خلقت است ، احدی را در آن اختلاف نباشد عالم و جاهل و وحش و متمدن و شهری و صحرائشین در آن متفق اند. هیچیک از عادات و مذاهب و طریقه های گوناگون در آن راهی پیدا نکند و خلل و رخنه ای در آن از آنها پیدا نشود. اختلاف بلاد و اهویہ و مائنوسات و آراء و عادات که در هر چیزی ، حتی احکام عقلیه ، موجب اختلاف و خلاف شود، در فطریات ابداء تاءثیری نکند.

اختلاف افهام و ضعف

و قدرت ادراک لطمه ای بر آن وارد نیاورد، و اگر چیزی بدان مشابه نشد، از احکام فطرت نیست و باید آن را از فطریات خارج دانست ، و لهذا در آیه شریفه فرموده : فطر الناس علیها یعنی ، اختصاص به طایفه ای ندارد، و نیز فرموده : لا تبدیل لخلق الله . چیزی او را تغییر ندهد، مثل اموری دیگر که به عادات و غیر آن مختلف شوند. ولی از امور معجبه آن است که با اینکه در فطریات احدی اختلاف ندارد از صدر عالم گرفته تا آخر آن ولی نوعا مردم غافل اند از اینکه باهم متفق اند، و خود گمان اختلاف می نمایند، مگر آنکه به آنها تنبه داده شود، آن وقت می فهمند موافق بودند در صورت مخالفت ، چنانچه پس از این به وضوح رسد انشاءالله . و به همین معنی اشاره شده است در ذیل آیه شریفه که می فرماید: ولکن اکثر الناس لا یعلمون .

و از آنچه ذکر شد، معلوم گردید که احکام فطرت از جمیع احکام بدیهیه بدیهیتر است ، زیرا که در تمام احکام عقلیه حکمی که بدین مشابه باشد که احدی در آن خلاف نکند و نکرده باشد نداریم ، و معلوم است چنین چیزی اوضح ضروریات و ابده بدیهیات است ، و چیزهایی که لازمه آن باشد نیز باید از اوضح ضروریات باشد. پس اگر توحید یا سایر معارف از احکام فطرت یا لوازم آن باشد، باید از اجلای بدیهیات و اظهر ضروریات باشد، ولکن اکثر الناس لا یعلمون .

فصل ، در اشاره اجمالی به احکام فطریات

اشاره

بدان که مفسرین ، از عامه و خاصه ، هر

یک به حسب طریقه خود طوری بیان کیفیت فطری بودن دین یا توحید را کرده اند، و ما در این اوراق بر طبق آراء آنها سخن نگوییم، بلکه در این مقام آنچه از محضر شریف شیخ عارف کامل، شاه آبادی، (۳۱۲) دام ظلّه، که متفرد است در این میدان، استفاده نمودم بیان می کنم، (۳۱۳) گرچه بعضی از آنها به طریق رمز و اشاره در کتب بعضی از محققین از اهل معارف هست، و بعضی از آن به نظر خود قاصر رسیده است.

پس، باید دانست که از فطرت‌های الهی یکی فطرت بر اصل وجود مبداء، تعالی و تقدس، است، و دیگر فطرت بر توحید است، و دیگر فطرت بر اجتماع آن ذات مقدس است جمیع کمالات را، و دیگر بر یوم معاد و روز رستخیز است، و دیگر فطرت بر نبوت است، و دیگر فطرت بر وجود ملائکه و روحانین و انزال کتب و اعلام طرق هدایت است، که بعضی از اینها که ذکر شد از احکام فطرت، و برخی دیگر از لوازم فطرت است. و ایمان به خدای تعالی و ملائکه و کتب و رسل و یوم قیامت، دین قیم محکم مستقیم حق است در تمام دوره زندگانی عایله سلسله بشر. و ما اشاره به بعضی از آنها که با حدیث شریف مناسب است می نمایم، و از حق تعالی توفیق می طلبیم.

مقام اول: در بیان آنکه اصل وجود مبداء متعالج و علا از فطریات است

و آن با تنبه به یک مقدمه معلوم گردد. و آن این است که یکی از فطرت‌هایی که جمیع سلسله بنی الانسان مخمر

بر آن هستند و یک نفر در تمام عایله بشر پیدا نشود که برخلاف آن باشد. و هیچیک از عادات و اخلاق و مذاهب و مسالک و غیر آن آن را تغییر ندهد و در آن خلل وارد نیاورد، فطرت عشق به کمال است ، که اگر در تمام دوره های زندگانی بشر قدم زنی و هر یک از افراد هر یک از طوایف و ملل را استنطاق کنی ، این عشق و محبت را در خمیره او می یابی و قلب او را متوجه کمال می بینی .

بلکه در تمام حرکات و سکنتات و زحمات و جدیتهای طاقت فرسا، که هر یک از افراد این نوع در هر رشته ای واردند مشغولند، عشق به کمال آنها را به آن واداشته ، اگر چه در تشخیص کمال و آنکه کمال در چیست و محبوب و معشوق در کجاست ، مردم کمال اختلاف را دارند. هر یک معشوق خود را در چیزی یافته و گمان کرده و کعبه آمال خود را در چیزی توهم کرده و متوجه به آن شده از دل و جان آن را خواهان است . اهل دنیا و زخارف آن کمال را در دارایی آن گمان کردند و معشوق خود را در آن یافتند، از جان و دل در راه تحصیل آن خدمت عاشقانه کنند، و هر یک در هر رشته هستند و حب به هر چه دارند، چون آن را کمال دانند بدان متوجه اند. و همین طور اهل علوم و صنایع هر یک به سعه دماغ خود چیزی را کمال دانند و معشوق خود را آن پندارند. و اهل

آخرت و ذکر و فکر، غیر آن را. بالجمله تمام آنها متوجه به کمال اند، و چون آن را در موجودی یا موهومی تشخیص دادند، با آن عشقبازی کنند. ولی بیاید دانست که با همه وصف، هیچیک از آنها عشقشان و محبتشان راجع به آن چه گمان کردند نیست، و معشوق آنها و کعبه آمال آنها آنچه را توهم کردند نمی باشد، زیرا هر کس به فطرت خود رجوع کند می یابد که قلبش به هر چه متوجه است، اگر مرتبه بالاتری از آن بیابد فوراً قلب از اولی منصرف شود و به دیگری که کاملتر است متوجه گردد، و وقتی که به آن کاملتر رسید، به اکمل از آن متوجه گردد، بلکه آتش عشق و سوز و اشتیاق روز افزون گردد و قلب در هیچ مرتبه از مراتب و در هیچ حدی از حدود رحل اقامت نیندازد. مثلاً- اگر شما مایل به جمال زیبا و رخسار دلفریب هستید و چون آن را پیش دلبری سراغ دارید دل را به سوی کوی او روان کردید، اگر جمیلتر از آن را ببینید و بیاید که جمیلتر است، قهر متوجه به آن شوید، و لااقل هر دو را خواهان شوید، و باز آتش اشتیاق فرو ننشیند و زبان حال و لسان فطرت شما آن است که چیزیم نیست ورنه خریدار هر ششم (۳۱۴) بلکه خریدار هر جمیلی هستید. بلکه با احتمال هم اشتیاق پیدا کنید: اگر احتمال دهید که جمیلی دلفریبتر از اینها که دیدید و دارید در جای دیگر است، قلب شما سفر به آن بلد کند، من در میان

جمع و دلم جای دیگر است (۳۱۵) گویند. بلکه با آرزو نیز مشتاق شوید: وصف بهشت را اگر بشنوید و آن رخسارهای دلکش را گرچه خدای نخواستہ معتقد به آن هم نباشید با این وصف ، فطرت شما گوید ای کاش چنین بهشتی بود و چنین محبوب دلربایی نصیب ما می شد.

و همین طور کسانی که کمال را در سلطنت و نفوذ قدرت و بسط ملک دانسته اند و اشتیاق به آن پیدا کرده اند، اگر چنانچه سلطنت یک مملکت را دارا شوند متوجه مملکت دیگر شوند، و اگر آن مملکت را در تحت نفوذ و سلطه در آورند، به بالاتر از آن متوجه شوند، و اگر یک قطری را بگیرند، به اقطار دیگر مایل گردند، بلکه آتش اشتیاق آنها روزافزون گردد، و اگر تمام روی زمین را در تحت سلطنت بیاورند و احتمال دهند در کرات دیگر بساط سلطنتی هست ، قلب آنها متوجه شود که ای کاش ممکن بود پرواز به سوی آن عوالم کنیم و آنها را در تحت سلطنت در آوریم . و بر این قیاس است حال اهل صناعات و علوم .

و بالجمله ، حال تمام سلسله بشر در هر طریقه و رشته ای که داخل اند به هر مرتبه ای از آن که رسند، اشتیاق آنها به کاملتر از آن متعلق گردد و آتش شوق آنها فرو نشیند و روزافزون گردد. پس این نور فطرت ما را هدایت کرد به اینکه تمام قلوب سلسله بشر، از قاره نشینان اقصی بلاد آفریقا تا اهل ممالک متمدنه عالم ، و از طبیعین و مادیین گرفته تا اهل ملل و نحل ،

بالفطره شطر قلوبشان متوجه به کمالی است که نقصی ندارد و عاشق جمال و کمالی هستند که عیب ندارد و علمی که جهل در او نباشد و قدرت و سلطنتی که عجز همراه آن نباشد، حیاتی که موت نداشته باشد، و بالاخره کمال مطلق معشوق همه است. تمام موجودات و عایله بشری با زبان فصیح یکدل و یک جهت گویند ما عاشق کمال مطلق هستیم، ما حب به جمال و جلال مطلق داریم، ما طالب قدرت مطلقه و علم مطلق هستیم. آیا در جمیع سلسله موجودات در عالم تصور و خیال، و در تجویزات عقلیه و اعتباریه، موجودی که کمال مطلق و جمال مطلق داشته باشد جز ذات مقدس، مبداء عالم جلت عظمته سراغ دارید؟ و آیا جمیل علی الاطلاق که بی نقص باشد جز آن محبوب مطلق هست؟

ای سرگشتگان وادی حیرت و ای گمشدگان بیابان ضلالت، نه، بلکه ای پروانه های شمع جمال جمیل مطلق، و ای عاشقان محبوب بی عیب بی زوال، قدری به کتاب فطرت رجوع کنید و صحیفه کتاب ذات خود را ورق زنید، ببینید با قلم قدرت فطرت الهی در آن مرقوم است: وجهت وجهی للذی فطر السموات و الأرض (۳۱۶) آیا فطرت الله التي فطر الناس علیها فطرت توجه به محبوب مطلق است؟ آیا آن فطرت غیر متبدله لا تبدیل لخلق الله فطرت معرفت است؟ تا کی به خیالات باطله این عشق خدادادی فطری و این ودیعه الهیه را صرف این و آن می کنید؟ اگر محبوب شما این جمالهای ناقص و

این کمالهای محدود بود، چرا به وصول به آنها آتش اشتیاق فرو ننشست و شعله شوق شما افزون گردید؟ هان، از خواب غفلت برخیزید و مژده دهید و سرور کنید که محبوی دارید که زوال ندارد، معشوقی دارید که نقصی ندارد، مطلوبی دارید بی عیب، منظوری دارید که نور طلعتش اءالله نور السموات و الارض (۳۱۷) است، محبوی دارید که سعه احاطه اش لود لیتم بحبل الی الارضین السفلی لهبطم علی الله (۳۱۸) است.

پس این عشق فعلی شما معشوق فعلی خواهد، و نتواند این موهوم و متخیل باشد، زیرا که هر موهوم ناقص است و فطرت متوجه به کامل است. پس، عاشق فعلی و عشق فعلی بی معشوق نشود، و جز ذات کامل معشوقی نیست که متوجه الیه فطرت باشد. پس، لازمه عشق به کامل مطلق وجود کامل مطلق است. و پیشتر معلوم شد که احکام فطرت و لوازم آن از جمیع بدیهیات واضحتر و روشنتر است: اءفی الله شک فاطر السموات و الارض. (۳۱۹)

مقام دوم: در بیان آنکه توحید حق و دیگر صفات او فطری است

در بیان آنکه توحید حق تعالی شانه و استجماع آن ذات تمام کمالات را از فطریات است. و آن نیز به توجه به آنچه در مقام اول ذکر شد معلوم گردد، ولی ما اینجا به بیان دیگر اثبات آن کنیم.

بدان که از فطرتی که فطر الناس علیها، فطرت تنفر از نقص است، و انسان از هر چه متنفر است، چون در او نقصانی و عیبی یافته است از آن متنفر است. پس، عیب و نقص مورد تنفر فطرت است، چنانچه کمال مطلق مورد تعلق

آن است .

پس ، متوجه الیه فطرت باید واحد و احد باشد، زیرا که هر کثیر و مرکبی ناقص است ، و کثرت بی محدودیت نشود، و آنچه ناقص است مورد تنفر فطرت است ، نه توجه آن ، پس ، از این دو فطرت ، که فطرت تعلق به کمال و فطرت تنفر از نقص است ، توحید نیز ثابت شد. بلکه استجماع حق جمیع کمالات را و خالی بودن ذات مقدس از جمیع نقایص نیز ثابت گردید. و سوره مبارکه توحید که نسبت حق جل و علا را بیان می فرماید (به حسب فرموده شیخ بزرگوار ما، (۳۲۰) روحی فداه) از هویت مطلقه که متوجه الیه فطرت است و در صدر سوره مبارکه به کلمه مبارکه هو اشاره به آن شده است ، برهان بر شش صفتی است که در دنباله آن مذکور است ، زیرا که چون ذات مقدسش هویت مطلقه است و هویت مطلقه باید کامل مطلق باشد، و الا هویت محدوده است ، پس مستجمع جمیع کمالات است ، پس الله است . و در عین استجماع جمیع کمالات بسیط است ، و الی هویت مطلقه نخواهد شد، پس احد هست و لازمه احدیت و واحدیت است . و چون هویت مطلقه مستجمعه همه کمالات از جمیع نقایص ، که منشاء همه برگشت به ماهیت نماید، مبراست ، پس آن ذات مقدس صمد است و میان تهی نیست . و چون هویت مطلقه است ، چیزی از او تولید و منفصل نشود و او نیز از چیزی منفصل نگردد، بلکه او مبداء همه اشیاست و مرجع تمام موجودات است

، بدون انفصال که مستلزم نقصان است . و هويت مطلقه نیز كفوى ندارد، زیرا كه در صرف كمال تكرار تصور نشود. پس سوره مباركه از احكام فطرت ، و نسبت حق تعالى است .

مقام سوم : در بیان آنكه معاد از فطريات است

در بیان آنكه وجود يوم معاد و روز رستخیز از فطريات است كه تخمیر در خمیره بشر گردیده . و آن نیز چون دو مقام سابق با طریقهها بسیار و فطرتهاى عدیده ثابت شود، ولی ما در این مقام به بعضی از آنها اشاره می نمایم .

بدان كه یكى از فطرتهاى الهیه ، كه مفطور شده اند جمیع عایله بشر و سلسله انسان بر آن ، فطرت عشق به راحت است ، كه اگر در تمام دوره های تمدن و توحش و تدین و سرخوردی این نوع مراجعه شود، و از تمام افراد عالم و جاهل ، وضیع و شریف ، صحرايی و شهری ، سؤال شود كه این تعلقات مختلفه و اهویه متشتته برای چیست ، و این همه تحمل مشاق و زحمات در دوره زندگانی برای چه مقصد است ، همه متفق الكلمه با يك زبان صریح فطری جواب دهند كه ما همه هر چه می خواهیم برای راحتی خود است . غایت مقصد و نهایت مرام و منتهای آرزو، راحتی مطلق و استراحت بی شوب به زحمت و مشقت است . و چون چنین راحت غیر مشوب به زحمت و استراحت غیر مختلط به رنج و نقت معشوق همه است ، و آن معشوق گمشده را هر كس در چیزی گمان می كند، از این جهت تعلق به هر چه در او محبوب را گمان کرده

پیدا می‌کند، با اینکه در تمام عالم ملک و جمیع سرتاسر دنیا چنین راحتی مطلق یافت نشود و چنین استراحت غیرمشوبی ممکن نیست. تمام نعمتهای این عالم مختلط با زحمتهای و رنجهای طاقت فرساست، همه لذتهای دنیا محفوف به آلامی است کمرشکن، درد و رنج و تعب و حزن و اندوه و غصه سرتاسر این عالم را فرا گرفته است. در تمام دوره های زندگانی بشر یک نفر یافت نشود که رنجش مساوی با راحتش باشد و نعمتش مقابل تعب و نعمتش باشد، تا چه رسد به آنکه راحتی خالص و استراحت مطلق داشته باشد. پس، معشوق بنی‌الانسان در این عالم یافت نشود، عشق فطری جبلی فعلی آن هم در تمام سلسله بشر و عایله انسان بی معشوق فعلی موجود ممکن نیست. پس، ناچار در دار تحقق و عالم وجود، باید عالمی باشد که راحتی او مشوب نباشد به رنج و تعب: استراحت مطلق بی آرایش به درد و زحمت داشته باشد، و خوشی خالص بی شوب به حزن و اندوه در آنجا میسر باشد، و آن دار نعیم حق و عالم کرامت ذات مقدس است.

و می‌توان آن عالم را به فطرت حریت و نفوذ اراده، که در فطرت هر یک از سلسله بشر است، اثبات کرد. چون مواد این عالم و اوضاع این دنیا و مزاحمات آن و تنگی و ضیق آن تعصی دارد از حریت و نفوذ اراده بشر، پس باید عالمی در دار وجود باشد که اراده در آن نافذ باشد و مواد آن عصیان از

نفوذ اراده نداشته باشد، و انسان در آن عالم فعال مایشاء و حاکم ما یرید باشد، چنانچه فطرت مقتضی است .

پس ، جناح عشق به راحت ، و عشق به حریت ، دو جناحی است که به حسب فطره الله غیر متبدله در انسان ودیعه گذاشته شده که با آنها انسان طیران کند به عالم ملکوت اعلی و قرب الهی .

و در این مقام مطالب دیگری است که با وضع این اوراق تناسب ندارد، و فطرت‌های دیگری است برای اثبات معارف حق از قبیل اثبات نبوت و بعث رسل و انزال کتب . بلکه از هر یک از این فطرتها که ذکر شد جمیع معارف ثابت گردد، ولی ما اکنون اکتفا کردیم به همین اندازه که بیش از این مقصود خارج نشویم و شرح بی مناسبت با حدیث شریف نشود.

تا اینجا معلوم شد که علم به مبدا و کمالات و وحدت آن و علم به یوم معاد و عالم آخرت از فطریات است . والحمدلله .

الحديث الثانی عشر

حدیث دوازدهم

بسندی المتصل الی محمد بن یعقوب ، رضوان الله علیه ، عن علی بن ابراهیم ، عن ائیه ، عن النوفلی ، عن السکونی ، عن ائبی عبدالله ، علیه السلام ، قال : کان امیر المؤمنین (علیه السلام) یقول : نبه بالتفکر قلبک ، و جاف عن اللیل جنبک ، و اتق الله ربک . (۳۲۱)

ترجمه :

حضرت صادق ، علیه السلام ، فرمود: بود امیر المؤمنین علیه السلام ، که می فرمود: آگاه نما دل خود را به اندیشه نمودن ، و دور کن از شب پهلوی خود را، و پرهیز خداوند پروردگار خویش را.

شرح کان یقول مفادش غیر

از قال یا یقول است ، زیرا که از آن استفاده دوام و استمرار می شود. معلوم می شود حضرت این کلام را مکرر می فرمودند.

و تنبیه آگاهی دادن از غفلت و بیدار کردن از خواب است . و در اینجا هر دو معنی مناسب است ، زیرا که قلوب قبل از تفکر در غفلت مغمور و در خواب اندرند، و با آن از غفلت در آیند و از خواب انگیخته شوند. و خواب و بیداری و غفلت و هشیاری ملک بدن و ملکوت نفس با هم مختلف اند: چه بسا چشم ظاهر بیدار و جنبه ملک هوشیار است ، و چشم باطن و بصیرت در خواب گران و جنبه ملکوت نفس در غفلت و بیهوشی است .

و تفکر اعمال فکر است . و آن عبارت است از ترتیب امور معلومه برای به دست آوردن نتایج مجهوله . و آن اعم است از تفکری که از مقامات سالکین است ، زیرا که آن را خواجه انصاری (۳۲۲) چنین تعریف فرموده : اعلم ان التفكير تلمس البصيره لاستدراك البغیه . (۳۲۳) یعنی بدان که تفکر عبارت است از جستجو نمودن بصیرت قلب و چشم ملکوت مطلوب خود را برای ادراک آن . و معلوم است مطلوبات قلوب معارف است . و از این جهت در این حدیث شریف نیز مقصود از تفکر، معنی خاص راجع به قلوب و حیات آنهاست .

و قلب را اطلاقات بسیار و اصطلاحات بیشماری است . پیش اطباء و عامه مردم اطلاق شود بر پارچه گوشت صنوبری که با قبض و بسط آن خون در شریانها جریان پیدا کند، و در آن تولید روح

حیوانی ، که بخار لطیفی است ، گردد. و پیش حکما به بعضی مقامات نفس اطلاق شود. و اصحاب عرفان برای آن مقامات و مراتبی قائل اند که غور در بیان اصطلاحات آنها خارج از وظیفه است . و در قرآن کریم و احادیث شریفه ، در مقامات مختلفه ، به هر یک از معانی متداوله بین عامه و خاصه اطلاق شده است ، چنانچه اذ القلوب لدی الحناجر(۳۲۴) به معنای متعارف پیش اطباء، و لهم قلوب لا یفقهون بها.(۳۲۵) به معنی متداول در السنه حکما، و ان فی ذلک لذکری لمن کان قلبه و القی السمع و هو شهید(۳۲۶) بر طبق اصطلاح عرفا جریان یافته . و در حدیث شریف به مناسبت تفکر مقصود معنی متداول پیش حکماست . و اما قلب به اصطلاح عرفا با تفکر مناسبتی ندارد، خصوصا بعضی از مراتب آن ، چنانچه اهل اصطلاح می دانند.

قوله : جاف عن اللیل جنبک . جفا بمعنی بعد است . و جافاه عنه ، فتجافا جنبه عن الفراش . اءى نبا. چنانچه در صحاح است . و مجافاه به شب نسبت دادن ، مجاز در اسناد است ، یا آنکه شب را فراش قرار داده ادعائا، یا آنکه حقیقت در کلمه و اسناد است ، و فرق در اراده جدی و استعمالی است ، چنانچه در مطلق مجازات احتمال داده اند، و شیخ فقیه ، اصولی ادیب متبحر، آقا شیخ محمد رضای اصفهانی،(۳۲۷) در جلیه الحال در اطراف آن بسط مقال داده است .(۳۲۸) و بالجمله ، آن کنایه آورده شده از برخاستن از فراش خواب در شب برای عبادت . و

پس از این ، بیان تقوا و مراتب آن می شود انشاءالله . و ما در ضمن فصولی چند بیان مناسبات حدیث شریف را می نماییم .

فصل ، در بیان فضیلت تفکر است

بدان که از برای تفکر فضیلت بسیار است . و تفکر مفتاح ابواب معارف و کلید خزائن کمالات و علوم است ، و مقدمه لازمه حتمیه سلوک انسانیت است . و در قرآن شریف و احادیث کریمه تعظیم بلیغ و تمجید کامل از آن گردیده ، و از تارک آن تغیر و تکذیب شده . و در کافی شریف سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند که فرمود: افضل العباده ادمان التفکر فی الله و فی قدرته . (۳۲۹) و پس از این ذکری از این حدیث پیش می آید . و در حدیث دیگر یک ساعت تفکر را از عبادت یک شب بهتر دانسته . (۳۳۰) و در حدیث نبوی ، صلی الله علیه و آله ، است که تفکر یک ساعت از عبادت یکسال بهتر است . (۳۳۱) و در حدیث دیگر است که تفکر یک ساعت بهتر است از عبادت شصت سال ، (۳۳۲) و در حدیث دیگر هفتاد سال ، (۳۳۳) و از بعضی علمای فقه و حدیث هزار سال هم حدیث شده . در هر صورت ، از برای آن درجات و مراتبی است ، و از برای هر مرتبه ای نتیجه یا نتایجی است که ما به ذکر بعضی از آن می پردازیم .

اول تفکر در حق و اسماء و صفات و کمالات اوست . و نتیجه آن علم به وجود حق و انواع تجلیات است و از آن ، علم به اعیان و مظاهر رخ

دهد. و این افضل مراتب فکر و اعلى مرتبه علوم و اتقن مراتب برهان است ، زیرا که از نظر به ذات علت و تفکر در سبب مطلق علم به او و مسیبات و معلولات پیدا شود. و این نقشه تجلیات قلوب صدیقین است ، و از این جهت آن را برهان صدیقین گویند، زیرا که صدیقین از مشاهده ذات شهود اسماء و صفات کنند، و در آئینه اسماء اعیان و مظاهر را شهود نمایند. و اینکه این قسم برهان را برهان صدیقین گوئیم برای آن است که اگر صدیقی بخواهد مشاهدات خود را به صورت برهان درآورد و آنچه ذوقا و شهودا یافته به قالب الفاظ بریزد، این چنین شود، نه آنکه هر کس بدین برهان علم به ذات و تجلیات آن پیدا کرد، از صدیقین است ، یا آنکه معارف صدیقین از سنخ براهین است ، منتها براهین مخصوصی . هیئات که علوم آنها از جنس تفکر باشد، یا مشاهدات آنها را با برهان و مقدمات آن مشابهتی . تا قلب در حجاب برهان است و قدم او قدم تفکر است ، به اول مرتبه صدیقین نرسیده . و چون از حجاب غلیظ علم و برهان رست ، با تفکر سر و کاری ندارد و بی واسطه برهان ، بلکه بی واسطه موجودی ، در آخر کار و منتهی سلوک ، به مشاهده جمال جمیل مطلق نایل گردد و به لذات دائم سرمد برسد، و از عالم و هر چه در اوست وارهد و در تحت قباب کبریای به فنای کلی باقی ماند، و از او اسم و رسمی باقی نماند و از

مجهول مطلق گردد، مگر آنکه عنایت حق شامل حال او گردد و او را ارجاع به مملکت خود و ممالک وجود به مقدار سعه وجود عین ثابت او نماید، و در این رجوع کشف سبحات جمال و جلال برای او گردد، و در آئینه ذات اسماء و صفات را مشاهده نماید، و از آن به شهود عین ثابت خود و هر چه در ظل حمایت اوست نایل شود، و کیفیت سلوک مظاهر و رجوع به ظاهر بر قلب او کشف شود، پس، به خلعت نبوت مفتخر گردد. و اختلاف مقامات انبیا و رسل در این مقام ظاهر شود، و مقدار سعه و ضیق دایره رسالت و مبعوث منه و مبعوث الیه در این مقام برای آنها منکشف گردد، و بسط مقال در این مقام مناسبتی با وضع این اوراق ندارد. پس، از آن، بلکه از برهان صدیقین نیز، صرف نظر نمودیم، زیرا که آن را مقدماتی است که شرح آنها موجب تطویل شود.

تتمیم: در بیان تفکر ممنوع و مرغوب در ذات حق

باید دانست که اینکه ما گفتیم تفکر در ذات و اسماء و صفات، ممکن است جاهل گمان کند که تفکر در ذات ممنوع است به حسب روایات، و نداند که آن تفکر که ممنوع است تفکر در اکتناه ذات و کیفیت آن است، چنانچه از روایات شریفه استفاده می شود. و گاهی نیز غیر اهل را منع کردند از نظر به بعضی معارف که مقدمات دقیقه داشته، چنانچه حکما نیز در هر دو مقام موافق اند. اما استحاله اکتناه ذات در کتب آنها مبرهن است

،(۳۳۴) و منع از تفکر آن نزد جمیع مسلم . و اما شرایط دخول در این علوم و منع تعلیم غیر اهل ، در کتب آنها مذکور و وصیت آنها در اوایل کتب یا اواخر آن مسطور است ، چنانچه دو امام فن و فیلسوف بزرگ اسلام ، شیخ ابوعلی سینا،(۳۳۵) و صدرالمتألهین ،(۳۳۶) در آخر اشارات ،(۳۳۷) و اول اسفار،(۳۳۸) وصیت بلیغ در این باب فرمودند. فراجع .

و اما نظر در ذات برای اثبات وجود و توحید و تنزیه و تقدیس آن ، غایت ارسال انبیا و آمال عرفا بوده ، و قرآن کریم و احادیث شریفه مشحون از علم به ذات و کمالات و اسماء و صفات ذات مقدس است ، و ملحدین اسماء را حق تعالی تعبیر فرموده . و هیچ کتابی از کتب حکما و متکلمین بیشتر از کتاب کریم الهی و کتب معتبره اخبار، مثل اصول کافی و توحید شیخ صدوق ، غور در اثبات ذات و اسماء و صفات نمودند. و فرق بین ماء ثورات از انبیا و کتب حکما فقط در اصطلاحات و اجمال و تفصیل است ، چنانچه فردی بین فقه و اخبار راجعه به فقه در اصطلاحات و اجمال و تفصیل است ، نه در معنی . لیکن مصیبت در آن است که در لباس اهل علم بعضی از جاهلان پیدا شده در قرون اخیر که ندیده و نسنجیده و از کتاب سنت عاری و بری بوده ، مجرد جهل خود را دلیل بطلان علم به مبداء و معاد دانسته ، برای رواج بازار خود نظر در معارف را، که غایت مقصد انبیا و اولیا، سلام الله

علیهم ، است و سرتاپای کتاب خدا و اخبار اهل بیت ، سلام الله علیهم ، مشحون از آن است ، حرام شمرده و هر ناسزایی و تهمت را از اهل آن دریغ ندانسته و قلوب بندگان خدا را از علم به مبداء و معاد منصرف کرده و اسباب تفرقه کلمه و شتات جمعیت مسلمین گردیده ، و از او اگر سؤال شود که این همه تفکیر و تفسیق برای چیست ، متشبه شود به حدیث لا تتفکروا فی ذات الله . (۳۳۹) این بیچاره جاهل از دو جهت در اشتباه و جهالت است : یکی آنکه گمان کرده حکماء تفکر در ذات می کنند، با آنکه آنها تفکر در ذات را و اکتناه آن را ممتنع می دانند، و این خود یکی از مسائل مبرهنه آن علم است . و دیگر آنکه معنی حدیث را ندانسته ، گمان کرده مطلقا راجع به ذات مقدس نباید اسمی برده شود.

ما اکنون بعضی از روایات را می نگاریم ، و جمع بین آنها آنچه به نظر قاصر خویش رسد می کنیم و حکم را انصاف قرار می دهیم . گرچه این از شرح حدیث و قرار داد ما قدری خارج است ، ولی برای رفع شبهه و ابطال باطل شاید ضرور باشد.

کافی باسناد عن ابي بصير، قال : قال ابو جعفر، عليه السلام : تكلموا في خلق الله و لا تتكلموا في الله ، فان الكلام في الله لا يزاد صاحبه الا تحيرا. (۳۴۰) و این حدیث شریف خود دلالت دارد بر آنکه مقصود از تکلم (تکلم) در اکتناه ذات و کیفیت آن است به

مناسبت تعلیل آن ، و الا تکلم در اثبات ذات و سایر کمالات و توحید و تنزیه آن موجب تحیر نگردد. و می شود که نهی باشد از کسانی که تکلم در این مقامات هم برای آنها اسباب تحیر شود. و مرحوم محدث مجلسی ، (۳۴۱) رحمه الله ، این دو احتمال را بدون بیانی که ما تقریب کردیم احتمال داده اند و اولی را تقویت فرموده . (۳۴۲)

و فی روایه اءخری عن حریر: تکلموا فی کل شیء ، و لا- تکلموا فی ذات الله (۳۴۳) و به این مضمون و قریب به آن بعض روایات دیگر وارد است که ذکر همه ضرور نیست .

و فی الکافی عن اءبی جعفر، علیه السلام ، قال : ایاکم و التفکر فی الله ، ولکن اذا اردتم ان تنظروا الی عظمته ، فانظروا الی عظیم خلقه . (۳۴۴) و این روایت نیز ظاهر در این است که مراد از تفکر تفکر در کنه ذات است ، زیرا که در ذیل حدیث فرماید: اگر خواستید عظمت حق تعالی را نظر کنید، استدلال کنید از عظمت خلق بر عظمت حق تعالی . و این بر سبیل مثال است و برای نوع مردم است که طریق معرفت آنها تفکر در خلق است .

اینها، و بعض احادیث دیگر که قریب به اینهاست ، احادیث وارده در نهی از تکلم و تفکر است که معلوم شد خود آنها بنفسها دلالت بر مطلوب ما می نماید.

و چیزی که واضح می نماید مقصد را، حدیث شریف کافی است در باب تفکر: باسناده عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، قال :
ءفضل العباده ادمان التفکر فی الله و

فی قدرته (۳۴۵) پس تفکر در حق و اثبات ذات ، و تفکر در قدرت و سایر اسماء و صفات ، علاوه بر آنکه منهی نیست ، افضل عبادات است .

و در حدیث شریف کافی وارد است که سئل علی بن الحسین ، علیهما السلام ، عن التوحید، فقال ، ان الله عزوجل علم انه یكون فی آخر الزمان اقوام متعمقون ، فاءنزل الله تعالی قل هو الله احد و الایات من سوره الحدید الی قوله : و هو علیم بذات الصدور فمن وراء ذلك فقد هلك . (۳۴۶) پس ، معلوم می شود این آیات شریفه ، که توحید و تنزیه حق و بعث و رجوع موجودات در آن وارد است ، برای متعمقین و ارباب فکرهای دقیق نازل شده . باز هم باید گفت فکر در حق تعالی حرام است ؟ آیا کدام عارف و حکیم بیشتر از معارف وارده در اول سوره حدید آورده ؟ غایت معرفت آنها رسیدن به این است که سبح لله ما فی السموات و الارض . (۳۴۷) آیا از آیه شریفه هو الاول و الاخر و الظاهر و الباطن و هو بکل شیء علیم . (۳۴۸) کی برای توصیف حق تعالی و جلوات ذات مقدسش بهتر بیانی دارد؟ به جان دوست قسم که اگر برای حقیقت کتاب کریم الهی جز این آیه شریفه نبود، برای اهل دل کفایت می کرد. قدری مراجعه نمایید به کتاب خدا و خطب و آثار و اخبار رسول اکرم و خلفای معصومین او، سلام الله علیهم ، ببینید در هر مقصد از مقاصد معارف که تصور می شود کدام حکیم و عارف بیشتر

از آنها بیانی نموده . تمام کلماتشان مشحون از توصیف حق و استدلال بر ذات و صفات ذات مقدس است ، به طوری که هر طایفه ای به قدر فهم خود از آن برخوردار می شود.

پس ، از مجموع این اخبار معلوم می شود که تفکر در ذات به یک مرتبه ممنوع است که آن تفکر کنه ذات و کیفیت آن است ، چنانچه در حدیث شریف کافی وارد است : من نظر فی الله کیف هو هلک (۳۴۹) یا آنکه جمع بین اخبار ناهیه و آمره شود به اینکه یک دسته از مردم که قلوبشان طاقت استماع برهان ندارد و استعداد ورود در این گونه مباحث ندارند، وارد نشوند، چنانچه شاهد بر این جمع در خود روایات است . و اما کسانی که اهل آن هستند، برای آنها راجع ، بلکه افضل از جمیع عبادات ، است .

در هر صورت ، ما از مقصد و قرارداد خود بکلی خارج شدیم ، ولی چاره ای نبود جز تعرض به این مطلب فاسد و تهمت غیر مرضی حق ، که در این عصرهای اخیر متداول شده در السنه ، شاید تاءثیری در بعض قلوب کند. و اگر یک نفر قبول این قول کند، برای من کفایت کند. و الحمدلله و الیه المشتکی . (۳۵۰)

فصل ، در تفکر در مصنوع است

یکی دیگر از درجات تفکر، فکرت در لطایف صنعت و اتقان آن و دقایق خلقت است ، به قدری که در طاقت بشر است . و نتیجه آن علم به مبداء کامل و صانع حکیم است . و این عکس برهان صدیقین است ، زیرا که مبداء برهان در آن مقام حق

تعالی عز اسمہ است ، و از آن علم به تجلیات و مظاهر و آیات حاصل شود، و در این مقام مبداء برهان مخلوقات است ، و از آنها علم به مبداء و صانع حاصل شود. و این برهان برای عامه است و آنها را حظی از برهان صدیقین نیست ، و لهذا شاید بسیاری انکار نمایند که نظر در حق مبداء علم به خود او شود، و علم به مبداء موجب شود علم به مخلوق را.

بالجمله ، تفکر در لطایف و دقایق صنعت و اتقان نظام خلقت از علوم نافع و از فضایل اعمال قلبیه و افضل از جمیع عبادات است ، زیرا که نتیجه آن اشرف نتایج است . گرچه جمیع عبادات نتیجه اصلی و سر واقعی آنها حصول معارف است ، ولی کشف این سر و حصول این نتیجه برای ماها نشود، و از برای آن اهلی است که هر عبادتی برای آنها بذر مشاهده یا مشاهداتی است . در هر صورت ، اطلاع بر لطایف صنعت و اسرار خلقت بحقیقت تاکنون برای بشر (میسر) نگردیده . و به طوری پایه آن دقیق و محکم است و نظام آن جمیل و از روی اسلوب کمال است که در هر موجودی ، اگرچه حقیر به نظر آید، اگر بشر با کمال علمی که در قرنهای حاصل کردند دقیق شوند، به هزار یک از آن اطلاع پیدا نکنند، تا چه رسد به آنکه نظام کلی جملی را در تحت نظر در آورند و بخواهند با افکار جزئی ناقصه خود پی به لطایف و دقایق آن برند.

ما اکنون نظر شما را جلب می کنیم به یکی

از دقایق خلقت که نسبتاً نزدیک به افهام و از محسوسات به شمار آید، تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل .

ای عزیز، نظر کن و تفکر نما در این نسبتی که در بین شمس و زمین است به مسافت معین و حرکت خاص که زمین دارد به دور خود و شمس ، که با مدار معینی حرکت می کند که شب و روز و فصول از آن حاصل می شود، چه اتقان صنع و حکمت کاملی است که اگر با این ترتیب نبود، یعنی شمس نزدیک بود یا دور بود، در صورت اول از حرارت و در صورت دوم از سرما و برودت ، در زمین تکوین معدن و نبات و حیوان نمی شد. و اگر چنانچه با همین نسبت ساکن بود زمین ، تولید روز و شب و فصول نمی شد، و بیشتر زمین یا تمام آن قابل تکوین نمی شد. اکتفا به این نیز نشده ، اوج ، یعنی غایت دوری زمین از شمس ، در جانب شمال واقع شده که حرارت زیاد نشود، و صدمه به مکونات وارد نیاید، و حضيض ، یعنی غایت نزدیکی شمس به زمین ، در جانب جنوب واقع شده که از سرما ضرر به ساکنین زمین وارد نشود. به این نیز اکتفا نشده ، ماه را، که تاءثیر در تربیت موجودات زمین دارد، در سیر با زمین مختلف قرار داده ، به طوری که شمس وقتی در شمال زمین است ، قمر در منطقه جنوبی ، و به عکس ، وقتی آن یک در منطقه جنوبی است ، این یک در منطقه شمالی است ،

برای انتفاع سکان ارض از آنها. اینها یکی از امور محسوسه ضروریه است ، لیکن احاطه به دقایق و لطایف آن جز خالق آن ، که علمش محیط است ، احدی پیدا نکند.

چرا این قدر دور رفتیم ، اگر کسی در خلقت خود، به قدر سعه علم و طاقت خود، تفکر نماید: اولاً در مدارک ظاهره خود که آنها بر طبق مدارکات و محسوسات ساخته شده از برای هر دسته از مدارکاتی که در این عالم یافت می شود قوه ادراکی قرار داده شده ، با چه وضعیت و ترتیب محیرالعقولی ، و امور معنویه را، که با حواس ظاهره ادراک نتوان کرد، حواس باطنه قرار داده شد که آنها را ادراک نماید.

از علم الروح و قوای روحانیه نفس ، که دست بشر از اطلاع بر آن کوتاه است ، صرف نظر نما، علم بدن و تشریح و ساختمان طبیعی و خواص هر یک از اعضاء ظاهره و باطنه را در تحت نظر و فکر بیاور، بین چه نظام غریبی و ترتیب عجیبی است ، با آنکه علم بشر با صدها قرن سال به هزار یک آن نرسیده و تمام علما اظهار عجز خود را با زبان فصیح می نمایند، با اینکه بدن این انسان در مقابل دیگر موجودات زمین یک ذره ناقابلی است ، و زمین و همه موجودات آن در مقابل نظام شمسی قدر قابلی ندارد، و تمام منظومه شمسی ما در مقابل منظومات شمسیه دیگر قدر محسوسی ندارد، و تمام این نظامات کلیه و جزئیه با یک ترتیب منظم و نظام مرتبی بنا شده است که به ذره ای از آن

کسی ایراد نتوان کرد، و عقول تمام بشر از فهم دقیقه ای از دقایق آن عاجز است . آیا پس از این تفکر، عقل شما محتاج به مطلب دیگری است برای آنکه اذعان کند به آنکه یک موجود عالم قادر حکیمی که هیچ چیزش شبیه موجودات دیگر نیست این موجودات را با این همه حکمت و نظام و ترتیب متقن ایجاد فرموده ؟ اءفی الله شك فاطر السموات و الارض . (۳۵۱)

این همه صنعت منظم ، که عقول بشر از فهم کلیات آن عاجز است ، بی ربط و خود به خود پیدا نشده . کور باد چشم دلی که حق را نبیند و جمال جمیل او را در این موجودات مشاهده نکند. نابود باد کسی که با این همه آیات و آثار باز در شک و تردید باشد. ولی چه کند انسان بیچاره که گرفتار اوهام است ؟ اگر شما تسبیح خود را ارائه دهید و دعوی کنید که این تسبیح خود به خود بدون آنکه کسی او را تنظیم کرده باشد منظم شده ، همه بشر به عقل شما می خندند. مصیبت آنجاست که اگر ساعت بغلی را در آورده همین دعوی را درباره آن نیز نمایید، آیا شما را از زمره عقلا خارج می کنند و تمام عقلای عالم شما را رمی به جنون می کنند یا نه ؟ آیا کسی که این نظام ساده جزئی را از رشته علل و اسباب خارج دانست ، باید گفت مجنون است و از حقوق عقلا باید او را محروم دانست ، پس چه باید کرد با کسی که این نظام عالم ، نه بلکه این

انسان و نظام روح و بدن او، را مدعی است خود بخود پیدا شده؟ او را باز باید در زمره عقلا حساب کرد؟ آیا کدام بیخرد از این بیخردتر است. قتل الانسان ما اء کفره (۳۵۲) مرده باد انسان که باز زنده به علم نیست و در بحر ضلالت خود غوطه ور است.

فصل ، در تفکر در احوال نفس است

یکی از درجات تفکر، فکر در احوال نفس است که از آن نتایج بسیار و معارف بی شمار حاصل شود. و ما اکنون نظر به دو نتیجه داریم: یکی علم به یوم معاد، و دیگر علم به بعث رسل و انزال کتب، یعنی، نبوت عامه و شرایع حقه.

یکی از حالات نفس، حال مجرد آن است که حکماء شامخین کمتر مسئله ای از مسائل حکیمه را به مثابه آن اهمیت داده و مبرهن و واضح نموده اند. و ما اکنون در صدد اثبات تجدد آن به وجه تفصیلی نیستیم، از این جهت به بعضی ادله، که مبادی آن کم مؤنه است، اکتفا می نماییم و به ذکر مقصد می پردازیم.

پس، گوییم که به اتفاق اطباء و علما معرفه الاعضاء و حکم تجربه، تمام اجزاء بدن انسان، از ام الدماغ، که مرکز ادراکات و محل ظهور قوای نفس است، تا آخرین اجزاء کثیفه صلبه بدن، از سن ۳۵ سالگی یا ۳۰ سالگی به بعد رو به انحطاط و نقصان گذارد و به افق ضعف و سستی نزدیک شود و ما خود نیز تجربه کردیم که ضعف و سستی در تمام قوا نمایان شود. ولی در

همین موقع ، یعنی از سن سی و چهل به بعد، قوای روحانیه و ادراکات عقلیه کاملتر است و رو به ترقی و اشتداد است . از این نتیجه حاصل آید که قوای اداریه عقلیه جسمانی نیست ، چه اگر جسمانی بودی ، چون سایر قوای جسمانی رو به ضعف گذاشتی . و نتوان توهم کرد که از کثرت اعمال قوای فکریه و حصول تجربه قوای عقلیه قوی گردیده ، زیرا که تمام قوای جسمانی با کثرت اعمال آن و به کار انداختن آن رو به انحلال و زوال رود نه رو به قوت و کمال ، و این خود دلیل بر این است که قوای عقلیه و جسم و جسمانی نیست .

و نقض به حال کهولت که قوای فکریه هم ناقص می شود بی محل است ، زیرا که اولاً- هیچ یک از قوای جسمانی تا سن کهولت رو به اشتداد نیست تا آنکه گفته شود که فلان محل از جسم مورد ادراکات عقلیه است و تا سن کهولت رو به اشتداد و قوت بوده ، و اکنون که ضعیف شده قوه فکر هم ضعیف شده . و ثانیاً، آن ضعف در حال کهولت نیز راجع به فکر است که از قوای حاله در جسم است ، یا آنکه احتیاج به قوای جسمانی دارد، و اما ادراکات محضه و ملکات خبیثه یا فاضله در آن وقت نیز قویتر از سابق است ، گرچه اظهار یا ظهورش کمتر باشد. بالجمله ، برای اثبات مدعای ما همان قوت ادراک در سن چهل پنجاه سالگی کفایت کند.

و حل نقض آن است که چون نفس بساط خود

را از ملک بدن جمع می کند و قوای او رجوع به باطن ذاتش می نماید، هر یک از قوا که به عالم جسم و جسمانی نزدیکتر است زودتر رو به سستی و کلاله گذارد، و هر یک بعیدتر است دیرتر ضعیف شود. و اما قوایی که از عالم مجرد و ملکوت است قویتر گردد و اشتدادش بیشتر شود، و این دلیل بر آن است که نفس جسم و جسمانی نیست .

و نیز خواص و آثار و افعال نفس مضاد است با خواص و آثار و افعال مطلق اجسام ، و این دلیل بر آن است که نفس جسم نیست . مثلا ما بالضروره می دانیم که یک جسم بیش از یک صورت قبول نمی کند، و اگر بخواهد صورت دیگری بر او وارد شود باید صورت اول از او مفارقت کند تا صورت دوم را قبول نماید. مثلا اگر روی صفحه کاغذی یک صورت نقش کنی ، در محلی که نقش است صورت دیگر منتقش نشود، مگر اینکه صورت اولی بکلی زایل شود. و این حکم در تمام اجسام جاری است به ضرورت عقل . اما نفس در عین حال که صورتی در او منتقش است صورتهای مضاده با او نیز در او منتقش می شود بدون اینکه صورت اول زایل گردد.

و نیز در هر جسمی صورت متناهی نقش بندهد، ولی در نفس صورت غیر متناهی منتقش شود، و از این جهت حکم کند بر امور غیر متناهی .

و نیز هر جسمی که صورتی از او زایل گردید، آن صورت در آن بدون سبب مستاءنف پیدا نشود، ولی نفس صورتهایی (را) که

از او غیبت می کند بی سبب خارج عود می دهد.

پس ، معلوم شد که نفس با همه اجسام در خواص و آثار و افعال مضاد است ، پس ، آن مجرد است و از سنخ اجسام و جسمانیات نیست ، و مجردات تفاسد پیدا نمی کنند چنانچه در محل خود مبرهن است زیرا که فساد بی ماده قابل نشود، و مجرد ماده قابل ندارد، زیرا که آن از لوازم اجسام است ، پس تفاسد بر او جایز نیست .

پس ، از اینها نتیجه حاصل شد که نفس به خراب بدن و مفارقت از آن فاسد و خراب نشود، بلکه باقی در عالم دیگری است و فنا برای آن نیست . و این معاد روحانی است از برای نفوس و ارواح که قبل از قیامت برای آنها حاصل است ، تا آنکه اراده حق تعلق گیرد به عود آنها به ابدان . و ما اکنون در مقام اثبات مطلق معاد هستیم در مقابل منکر مطلق ، و از این مقدمات به وضوح پیوست .

و بیاید دانست که از برای نفوس صحت و مرض و صلاح و فساد و سعادت و شقاوتی است که پی بردن به طرق آن و دقایق مصالح و مفاسد آن برای احدی جز ذات مقدس حق ممکن نیست ، ناچار در نظام اتم ، که احسن نظام است و قبل از این معلوم شد که منظم آن حکیم علی الاطلاق است و واقف بر همه امور است ، تعلیم طرق سعادت و شقاوت و هدایت راه صلاح و فساد و اعلام طرق علاج نفوس ممتنع است اهمال شود، زیرا

که در اهمال آن یا نقص در علم لازم آید یا نقص در قدرت یا بخل و ظلم بی جهت . معلوم شد که ذات مقدس مبداء از تمام اینها بری است : او کامل علی الاطلاق و مفیض علی الاطلاق است . و در اهمال هدایت طرق سعادت و شقاوت خللی عظیم در حکمت وارد آید و فساد و اختلال بزرگ بر نظام مملکت آشکار شود. پس ، در نظام اتم لازم شد که طریق سعادت و شقاوت و طرق هدایت را اعلام فرماید. و از این بیان دو نتیجه واضحه حاصل شد: یکی آنکه شریعت ، که عبارت از نسخه اصلاح امراض نفسانیه است ، جز پیش ذات مقدس حق نیست . و دیگر آنکه حق تعالی اعلام آن را ناچار می فرماید. و معلوم است یک چنین مقصد بزرگ و علم کامل دقیقی که عقل عقلا از ادراک آن عاجز است و ربط ملک و ملکوت و تاءثیر صور ملکیه در باطن نفس را احدی نداند، لابد باید به طرق وحی و الهام واقع شود، یعنی ، باید به تعلیم حق باشد. و واضح است که تمام افراد بشر قابل این خلعت نیستند و استعداد این مقام و انجام این وظیفه را ندارند، و در هر چند قرن یکی پیدا شود که لایق یک همچو وظیفه باشد و بتواند یک همچو مقصد بزرگی را انجام دهد. حق تعالی او را مبعوث فرماید که طرق سعادت و شقاوت را به بشر بفهماند و مردم را به صلاح خود آگاه نماید. و این عبارت از نبوت عامه است .

و چون کلام منتهی شد بدینجا،

به طریق استطراد یک مطلبی را بیان می کنیم ، که آن را هم به نظر نویسنده از بدیهیات باید محسوب داشت . و آن این است که پس از آنکه می دانیم با علم ضروری که شریعتی از جانب حق تعالی در بین بشر باید باشد، و رجوع نماییم به شرایع معموله در بین بشر که عمده آنها سه شریعت است : یکی شریعت یهود، و دیگر شریعت نصاری ، و دیگر شریعت اسلام می بینیم بالضروره که شریعت اسلام در سه مقام ، که اساس شرایع و مدار تشریح بر آن است که یکی راجع به عقاید حقه و معارف الهیه و توصیف و تنزیه حق و معاد و کیفیت آن و علم به ملائکه و توصیف و تنزیه انبیا، علیه السلام ، که عمده و اصل شرایع است ، و دیگر راجع به خصال حمیده و اصلاح نفس و اخلاق فاضله ، و سوم راجع به اعمال قالبیه فردیه و اجتماعیه ، سیاسیه و مدنیه و غیر آن کاملتر از دیگران است . بلکه هر منصف بیغرض نظر کند، می یابد که طرف نسبت با آنها نیست . و در تمام دوره زندگانی بشر، قانون و شریعتی که به این اتقان باشد و در تمام مراحل دنیایی و آخرتی کامل و تام باشد وجود نداشته ، و این خود بزرگتر دلیل بر حقانیت آن است .

بالجمله ، بعد از اثبات نبوت عامه و اینکه شریعتی از برای بشر خدای تعالی تشریح فرموده و طرق هدایت را به آنها فهمانده و آنها را در تحت نظم و نظام درآورده ،

اثبات حقیقت دین اسلام احتیاج به هیچ مقدمه ندارد جز نظر کردن به خود آن و مقایسه بین آن و سایر ادیان و شرایع در جمیع مراحل که تصور می شود احتیاج بنی الانسان ، از معارف حقه و ملکات نفسانیه ، تا وظایف نوعیه و شخصیه و تکالیف فردیه و اجتماعیه . و این یکی از معانی حدیث شریف است که می فرماید: الاسلام یعلو و لا یعلی علیه . (۳۵۳) زیرا که هر چه عقول بشر ترقی کند و ادراکات آنها زیاد گردد، وقتی به حجج و براهین اسلام نظر کنند، پیش نور هدایت آن خاضعتر شوند و حجتی در عالم غلبه بر آن نکند.

محصل برهان ما بر اثبات نبوت خاتم النبیین ، صلی الله علیه و آله ، این شد که همین طور که اتقان خلقت کائنات و حسن ترتیب و نظم آن ما را هدایت می کند که یک موجودی منظم اوست که علمش محیط به دقایق و لطایف و جلال است ، اتقان احکام یک شریعت و حسن نظام و ترتیب کامل آن که متکفل تمام احتیاجات مادی و معنوی ، دنیوی و اخروی ، اجتماعی و فردی است ، ما را هدایت می کند به آنکه مشرع و منظم آن یک علم محیط مطلع بر تمام احتیاجات عایله بشر است ، و چون به بداهت عقل می دانیم که از عقل یک نفر بشر، که تاریخ حیات او را همه مورخین ملل نوشته اند و شخصی بوده که تحصیل نکرده و در محیط عاری از کمالات و معارف تربیت شده ، این ترتیب کامل و نظام تام و تمام صادر

نتواند شد، بالضروره می فهمیم که از طریق غیب و ماوراءالطبیعه این شریعت تشریح شده و به طریق وحی و الهام به آن بزرگوار رسیده . و الحمدلله علی وضوح الحججه .

در نظر داشتیم که مقام دیگری از تفکر را، که آن فکرت در عالم ملک است و نتیجه آن زهد است ، بیان نمایم ولی چون در مقامات سابقه عنان قلم گسیخته شد و مطلب طولانی ، بلکه خارج از موضوع ، شد لهذا از آن صرف نظر نمودم .

فصل ، در فضیلت بیداری شب است

باقی ماند بر ذمه ما بیان دو فقره دیگر از حدیث شریف که می فرماید: جاف عن اللیل جنبک و اتق الله ربک . جناب مولی امیرالمؤمنین ، سلام الله علیه ، در این کلام مبارک قرین اعمال قلبیه و تفکرات منبیهه و تقوای پروردگار، بیداری شب و تجافی از فراش را برای عبادت قرار داده است ، و این دلیل بر کمال فضیلت و اهمیت آن است . چنانچه در احادیث شریفه از این عمل شریف خیلی تمجید شده ، و سیره ائمه هدی و مشایخ عظام و علماء اعلام بر مواظبت بر آن بوده بلکه بیداری در آخر شب را با قطع نظر از عبادت اهمیت می دادند. در کتاب وسائل الشیعه ، که اعظم کتب امامیه و مدار مذهب و مرجع علما و فقها است ، ۴۱ حدیث در فضل آن ، و چندین حدیث بر کراهت ترک آن ذکر فرموده ، و باز حواله به سابق و لاحق می فرماید.(۳۵۴) و البته احادیث در کتب ادعیه و غیره بیش از حد احصاست ، ولی ما برای تیمن و تبرک به

ذکر چند حدیث می پردازیم :

عن الکافی باسناده عن معاویه بن عمار، قال سمعت ابا عبدالله ، علیه السلام يقول کان فی وصیه النبی ، صلی الله علیه و آله ، لعلی قال : یا علی اءوصیک فی نفسک بخصال فاحفظها. ثم قال : اللهم اعنه ...الی اءن قال : وعلیک بصلاه اللیل وعلیک بصلاه اللیل وعلیک بصلاه اللیل (۳۵۵) معاویه بن عمار گوید شنیدم حضرت صادق علیه السلام می فرمود: بود در جمله وصیتهای پیغمبر، صلی الله علیه و آله ، گفت : یا علی وصیت می کنم تو را در خودت به خصلتهایی ، پس حفظ کن آنها را. پس از آن گفت : بار خدایا اعانت فرما او را. تا آنکه فرمود: و بر تو باد به نماز شب ، و بر تو باد به نماز شب ، و بر تو باد به نماز شب . از صدر و ذیل حدیث کمال اهمیت فهمیده می شود.

و عن الخصال باسناده عن ابي عبدالله ، علیه السلام ، قال : قال النبی ، صلی الله علیه و آله ، لجبرئیل : عطنی . فقال : یا محمد، عش ما شئت فانک میت ، و اءحب ما شئت فانک مفارقه ، و اعمل ما شئت فانک ملاقیه ، و اعلم ، اءن شرف المؤمن قیامه باللیل ، و عزه کفه عن اءعراض الناس . (۳۵۶) اختصاص دادن به ذکر، و موعظه نمودن رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، را به این امر، از کمال اهمیت آن کشف می کند. و اگر جبرئیل امین چیزی مهمتر از آن را می

دانست در مقام موعظه آن را عرض می کرد.

و فی المجالس باسناده عن ابن عباس ، رضی الله عنه ، قال : قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، فی حدیث : فمن رزق صلاه اللیل من عبد ، اءو اءمه ، قام لله مخلصا ، فتوضاء وضوءا سابغا ، و صلی لله عزوجل بنیه صادقه و قلب سلیم (و بدن خاشع) و عین دامعه ، جعل الله تعالی خلفه سبعة صفوف من الملائكة ، فی كل صف ما لا یحصی عددهم الا الله ، اءحد طرفی كل صف بالمشرق و الاخر بالمغرب ، فادا فرغ ، كتب الله عزوجل له بعددهم درجات . (۳۵۷)

ابن عباس گفت فرمود رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، در حدیثی : پس کسی که روزی شود او را نماز شب از مرد یا زن ، به پا خیزد برای خدا با اخلاص ، پس وضو بگیرد وضوی شادابی ، و نماز کند برای خدای عزوجل با نیت راستی و قلب سلیمی (و بدن خاشعی) و چشم گریانی ، قرار دهد خدای تعالی پشت سر او هفت صف از ملائکه که هر صفی را شماره ننماید عددشان را مگر خدا، یک جانب هر صف به مشرق و دیگری به مغرب است . پس وقتی که فارغ شود، بنویسد خدای تعالی از برای او به عدد آنها درجاتی .

و عن العلیل باسناده الی اءنس قال : سمعت رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، یقول : الركعتان فی جوف اللیل اءحب الی من الدنیا و ما فیها (۳۵۸)

انس گوید شنیدم رسول خدا، صلی الله علیه و آله

، می فرمود: دو رکعت در داخل شب محبوبتر است پیش من از دنیا و آنچه در اوست .

و در احادیث بسیار وارد است که نماز شب شرف مؤمن است و زینت آخرت و چنانچه مال و اولاد زینت دنیا است . (۳۵۹)

و عن العلیل باسناده الی جابر بن عبدالله الانصاری قال : سمعت رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، یقول : ما اتخذ الله ابراهیم خلیلاً الا لاطعام الطعام والصلوة باللیل والناس نیام (۳۶۰)

جابر گوید شنیدم رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، می فرمود: نگرفت خدا ابراهیم را دوست ، مگر برای خوراندن طعام و نماز کردن در شب و حال آنکه مردم خواب بودند. و اگر نبود برای نماز شب جز این یک فضیلت کفایت می کرد، ولی برای اهلش ، و آن امثال من نیست . ماها نمی دانیم خلعت خلت چه خلعتی است و دوست گرفتن حق تعالی بنده ای را چه مقامی است ، تمام عقول عاجز است از تصور آن . تمام بهشتها را اگر به خلیل دهند به آنها نظر نکند. تو نیز اگر محبوب عزیزی یا صدیق محبوبی داشته باشی و بر تو وارد شود، از هر ناز و نعمتی غفلت کنی و به جمال محبوب و لقاء صدیق از آنها مستغنی گردی ، با آنکه این مثل خیلی بی تناسب و فرق بین المشرقین است .

و عن علی بن ابراهیم فی تفسیره باسناده عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، قال : مامن عمل حسن یعمله العبد الا و له ثواب فی القرآن الا صلاه اللیل ، فان الله لم یبین

ثوابها لعظیم خطرہ عندہ ، فقال : تتجافی جنوبہم عن المضاجع یدعون ربہم خوفا و لمعا و مما رزقناہم ینفقون . فلا تعلم نفس ما اخفی لہم من قرہ اءین جزاء بما کانوا یعملون . (۳۶۱)

سند بہ حضرت صادق ، علیہ السلام ، رساند کہ فرمود: نیست عمل نیکویی کہ بہ جا می آورد آن را بندہ مگر اینکہ از برای آن ثوابی است در قرآن ، بجز نماز شب ، پس همانا خداوند بیان نفرمودہ ثواب آن را برای عظمت شاءن آن نزد او . پس فرمودہ : دور می کنند پهلویهای خود را از خوابگاہها ، می خوانند پروردگار خود را ترسان و طمع کار ، و از چیزی کہ روزی کردیم آنها را انفاق می کنند ، پس نمی داند کسی چیزی کہ پنهان شدہ از برای آنها از روشنی دیدہ و سرور آن جزای آنچه را عمل می کردند .

آیا این قرہ العینی کہ خدای تعالی ذخیرہ فرمودہ و مخفی نمودہ ، کہ هیچ کس بر آن آگاہ نیست ، چیست و چہ خواهد بود؟ اگر از جنس انہار جاریہ و قصور عالیہ و نعمتہای گوناگون بہشتی بود بیان می فرمود ، چنانچہ برای سایر اعمال بیان فرمودہ ، و ملائکہ اللہ بر آن مطلع شدند . معلوم می شود غیر این سنخ است و عظمت آن بیشتر از آن است کہ گوشزد کسی توان کرد خصوصا برای ساکنین این عالم دنیا .

نعمتہای آن عالم را مقایسہ مکن بہ نعمتہای اینجا ، گمان مکن بہشت و جنات آن مثل باغستانہای دنیا منتہا قدری وسیع تر و عالی تر است ، آنجا دار کرامت حق و مهمان خانہ الہی است ،

تمام این دنیا مقابل یک تار موی حورالعین بهشتی نیست ، بلکه مقابل یک تار از حله های بهشتی که برای اهل آن فراهم شده نیست ، با این تفصیل حق تعالی جزای نماز گزار در شب را اینها قرار نداده و در مقام تعظیم آن بدان بیان ذکر فرموده . ولی هیئات که ایمان ما سست و اهل یقین نیستیم ، و الا ممکن نبود این طور به غفلت بگذرانیم و تا صبح با خواب گران هماغوش شویم . اگر چنانچه بیداری شب انسان را به حقیقت و سر نماز آگاه کند و با ذکر و فکر حق انس بگیرد و شبها مطیه معراج قرب او شود(۳۶۲) که دیگر جز جمال جمیل حق برای او جزایی نتواند بود.

ای وای به حال ما اهل غفلت که تا آخر عمر از خواب بر نمی خیزیم و در سکر طبیعت باقی هستیم . بلکه هر روز بر مستی و غفلت ما می افزاید. جز مقام حیوانیت و ماء کل و مشرب و منکح آنها چیز دیگر نمی فهمیم و هر چه می کنیم ، گرچه از سنخ عبادات هم باشد، باز برای اداره بطن و فرج می کنیم . گمان کردی که نماز خلیل الرحمن مثل نماز ما بوده ؟ خلیل عرض حاجت به جبرئیل امین نفرمود(۳۶۳) و ما حاجات خود را از شیطان اگر گمان کنیم حاجت روا کن است می طلبیم ! ولی باز ناامید نباید شد. ممکن است پس از مدتی بیداری شب و انس و عادت به آن ، خدای تعالی کم کم دستگیری فرماید و با یک لطف خفی خلعت رحمت بر تو

بپوشاند. ولی از سر عبادت مجملا غافل مباش و همه را به تجوید قرائت و تصحیح ظاهر فقط پرداز. اگر نمی توانی مخلص شوی، لااقل برای آن قره العینی که حق تعالی مخفی فرموده بکوش و یادی از فقیر عاصی حیوان سیرت که از همه درجات به حیوانیت قناعت کرده اگر مایل شدی بکن، و با توجه و خلوص نیت بخوان: اءللهم ارزقنی التجافی عن دارالغرور، والانا به الی دارالخلود، و الاستعداد للموت قبل حلول الفوت. (۳۶۴)

فصل، در بیان تقوی است

بدان که تقوی از وقایه به معنی نگهداری است. و در عرف و لسان اخبار، عبارت است از حفظ نفس از مخالفت اوامر و نواهی حق و متابعت رضای او. و کثیرا استعمال شود در حفظ بلیغ و نگاهداری کامل نفس از وقوع در محظورات به ترک مشتبهات. و من اءخذ بالشبهات، وقع فی المحرمات و هلك من حیث لا یعلم. (۳۶۵) و من رتع حول الحمی یوشک اءن یقع فیه. (۳۶۶)

و بباید دانست که تقوی گرچه از مدارج کمال و مقامات نیست ولی بی آن نیز حصول مقامی امکان ندارد، زیرا که مادامی که نفس ملوث به لوث محرمات است، داخل در باب انسانیت و سالک طریق آن نیست، و مادامی که تابع مشتبهات و لذایذ نفسانیه است و حلاوت لذایذ در کام اوست، اول مقام کمالات انسانیه برای او رخ ندهد، و تا حب و علاقه به دنیا در قلب او باقی است، به مقام متوسطین و زاهدین نرسد، و تا حب نفس در کامن ذات اوست، به مقام مخلصین و محیین نایل نگردد،

و تا کثرات ملک و ملکوت در قلب او ظاهر است ، به مقام مجذوبین نرسد، و تا کثرات اسماء در باطن ذات او متجلی است ، به فنای کلی نایل نگردد، و تا قلب التفات به مقامات دارد به مقام کمال فنا نرسد، و تا تلوین در کار است ، به مقام تمکین نرسد و ذات به مقام اسم ذاتی در سر او تجلی ازلی و ابدی نکند، پس ، تقوی عامه از محرّمات است ، و خاصه از مشتہیات ، و زاهدان از علاقه به دنیا، و مخلصان از حب نفس ، و مجذوبان از ظهور کثرات افعالی ، و فانیان از کثرات اسمائی ، و اصلان از توجه به فنا، و متمکنان از تلوینات : فاستقم کما امرت . (۳۶۷)

و از برای هر یک از این مراتب شرحی است که ذکر آن جز حیرت در اصطلاحات و محتجب ماندن در حجب مفاهیم برای امثال ما نتیجه ای ندارد، و از برای هر میدانی اهلی است . اکنون عطف توجه نماییم به ذکر شمه ای از تقوا در اول امر که برای نوع مهم است .

فصل ، در بیان تقوای عامه

بدان ای عزیز که چنانچه از برای این بدن صحت و مرضی است و علاج و معالجه ، برای نفس انسانی و روح آدمیزاده نیز صحت و مرض و سقم و سلامتی و علاج و معالجه است . صحت سلامت آن عبارت است از اعتدال در طریق انسانیت ، و مرض و سقم آن اعوجاج از طریق و انحراف از جاده انسانیت است . و اهمیت امراض نفسانیه هزاران درجه بیشتر از امراض جسمانیه است ، زیرا که

غایت این امراض منتهی می نماید انسان را به حلول موت ، و همین که مرگ آمد و توجه نفس از بدن سلب شد، تمام امراض جسمانی و خللهای مادیه از او مرتفع شود و هیچیک از آلام و اسقام بدنیه برای او باقی نماند. ولیکن اگر خدای نخواستہ دارای امراض روحیه و اسقام نفسیه باشد، اول سلب توجه نفس از بدن و حصول توجه به ملکوت خویش ، اول پیدایش امراض و اسقام آن است . مثل توجه به دنیا و تعلق به آن ، مثل مخدراتی است که انسان را از خود بیخود نموده ، و سلب علاقه روح از دنیای بدن باعث به خود آمدن آن است . و همین که به خود آمد، آلام و اسقام و امراضی که در باطن ذات داشت همه به او هجوم کند و تمام آنها که تا آن وقت مخفی بوده و مثل آتشی بوده که در زیر خاکستر پنهان بوده هویدا گردد. و آن امراض و آلام یا از او زایل نشود و ملازم او باشد، یا اگر زایل شدنی باشد، پس از هزاران سال در تحت فشارها و زحمتهای و آتشیها و داغها مرتفع شود: آخر الدواء الکی . (۳۶۸) قال تعالی : یوم یحیی علیها فی نار جهنم فتکوی بها جباهم و جنوبهم و ظهورهم . (۳۶۹)

و منزله انبیاء، علیهم السلام ، منزله اطباء مشفق است که با کمال شفقت و علاقه مندی به صحت مرضی نسخه های گوناگون به مناسبت حال آنها برای آنها آوردند و آنها را هدایت فرمودند به طرق هدایت : ما طبیبانیم شاگردان حق . (۳۷۰) و منزله اعمال روحیه

و قلبیه و اعمال ظاهریه و بدنیه منزله دواى امراض است ، چنانچه منزله تقوا در هر مرتبه از مراتب آن منزله پرهیز از چیزهای مضر است برای مرض ، تا پرهیز در کار نباشد ممکن نیست که مرضی مبدل به سلامت شود و نسخه طبیب مؤثر افتد.

در امراض جسمانیه گاهی ممکن است که با ناپرهیزی جزئی باز دوا و طبیعت غالب آید و صحت عود کند، زیرا که طبیعت خود حافظ صحت است و دوا معین آن ، ولیکن در امراض روحیه امر خیلی دقیق است ، زیرا که طبیعت بر نفس از اول امر چیره شده و وجهه نفس رو به فساد و منکوس است : ان النفس لاماره بالسوء. (۳۷۱) از این جهت به مجرد فی الجمله ناپرهیزی امراض بر او غلبه کند و رخنه ها از اطراف بر او باز کند تا صحت را بکلی از بین ببرد.

پس ، انسان مایل به صحت نفس و شفیق به حال خود و علاقه مند به صحت ، پس از تنبه به اینکه راه چاره از خلاصی از عذاب الیم منحصر است به عمل کردن به دستور انبیا و دستورات آنها منحصر است به دو چیز، یکی اتیان به مصلحات و مستصحات نفسانیه و دیگر پرهیز از مضرات و مولمات آن ، و معلوم است که ضرر محرمت در مفسدات نفسانیه از همه چیز بیشتر است و از این سبب محرم شده اند، و واجبات در مصلحات از هر چیز مهمتر است و از این جهت واجب شده اند، و افضل از هر چیز و مقدم بر هر مقصد و مقدمه پیشرفت و راه

منحصر مقامات و مدارج انسانیه این دو مرحله است که اگر کسی مواظبت به آنها کند از اهل سعادت و نجات است ، و مهمترین این دو تقوا از محرمات است و اهل سلوک نیز این مقام را مقدم شمارند بر مقام اول ، و از مراجعه به اخبار و آثار و خطب نهج البلاغه واضح شود که حضرات معصومین نیز به این مرحله بیشتر اهمیت داده اند پس ، ای عزیز این مرحله اول را خیلی مهم شمار و مواظبت و مراقبت در امر آن نما که اگر قدم اول را درست برداشتی و این پایه را محکم کردی ، امید وصول به مقامات دیگر است ، و الا رسیدن به مقامات ممتنع و نجات بس مشکل و صعب می شود.

جناب عارف بزرگوار و شیخ عالی مقدار ما (۳۷۲) می فرمودند که مواظبت به آیات شریفه آخر سوره حشر، از آیه شریفه یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله و لتنظر نفس ما قدمت لغد. (۳۷۳) تا آخر سوره مبارکه با تدبر در معنی آنها در تعقیب نمازها خصوصا در اواخر شب که قلب فارغ البال است ، خیلی مؤثر است در اصلاح نفس . و نیز برای جلوگیری از شر نفس و شیطان دوام بر وضو را سفارش می فرمودند و می گفتند وضو به منزله لباس جندی است . و در هر حال از قادر ذولجلال و خداوند متعال جل و جلاله با تضرع و زاری و التماس بخواه که تو را توفیق دهد در این مرحله ، و از تو یاری فرماید در حصول ملکه تقوا.

و بدان که اوایل امر

قدری مطلب سخت و مشکل می نماید، ولی پس از چندی مواظبت زحمت به راحت مبدل می شود و مشقت به استراحت ، بلکه به یک لذت روحانی خالصی بدل می شود که اهلش آن لذت را با جمیع لذات مقابل نکنند. و ممکن است انشاءالله پس از مواظبت شدید و تقوای کامل از این مقام به مقام تقوای خواص ترقی کنی که آن تقوای از مستلذات نفسانیه است . زیرا که لذت روحانی را که چشیدی ، از لذات جسمانیه کم کم منصرف شوی و از آنها پرهیز کنی ، پس راه بر تو سهل و آسان شود، و بالاخره لذات فانیه نفسانیه را چیزی نشماری ، بلکه از آنها متنفر شوی و زخارف دنیا در چشمت زشت و ناهنجار آید، و وجدان کنی و بیابی که از هر یک از لذات این عالم در نفس اثری و در قلب لکه سودایی حاصل شود که باعث شدت انس و علاقه به این عالم شود، و این خود اسباب اخلاص در ارض گردد و در حین سكرات موت به ذلت و سختی و زحمت و فشار مبدل گردد، چه که عمده سختی سكرات موت و نزع روح و شدت آن در اثر همین لذات و علاقه به دنیاست ، چنانچه پیش از این اشاره به آن شد. و چون انسان وجدان این معنی کرد، لذات این عالم از نظرش بکلی بیفتد و از تمام دنیا و زخارف آن متنفر گردد و گریزان شود. و این خود ترقی از مقام دوم است به مقام سوم تقوی .

پس ، راه سلوك الی الله سهل و آسان شود

و طریق انسانیت برای او روشن و وسیع گردد، و قدم او کم کم قدم حق شود و ریاضت او ریاضت حق گردد، و از نفس و آثار و اطوار آن گریزان شود و در خود عشق به حق مشاهده کند و به وعده های بهشت و حور و قصور قانع نشود، و مطلوب دیگری و منظور دیگری طلب کند و از خودبینی و خودخواهی متنفر گردد. پس ، تقوا از محبت نفس نماید و متقی از توجه به خود و خودخواهی شود. و این مقامی است بس شامخ و رفیع و اول مرتبه حصول روایح ولایت است . و حق تعالی او را در کنف لطف خود جای دهد و از او دستگیری فرماید و مورد الطاف خاصه حق شود. و آنچه پس از این برای سالک رخ دهد از حوصله تحریر خارج است . والحمدلله اءولا و آخرا و ظاهرا و باطنا، و الصلاه علی محمد و آله الطاهرین

الحديث الثالث عشر

حديث سیزدهم

بالسند المتصل الى الشيخ الجليل ، ثقه الاسلام ، محمد بن يعقوب ، عن عده من اصحابنا، عن احمد بن محمد بن خالد، عن غير واحد، عن علي بن اءسباط، عم احمد بن عمر الحلال ، عن علي بن سويد، عن ابي الحسن الاول ، عليه السلام ، قال : ساءلته عن قول الله عزوجل : و من يتوكل على الله فهو حسبه . (۳۷۴) فقال : التوكل على الله درجات . منها اءن تتوكل على الله في اءمورك كلها، فما فعل بك كنت عنه راضيا، تعلم اءنه لا يالوك خيرا و فضلا، و تعلم اءن الحكم في ذلك له ، فتوكل على الله بتفويض

ذلك اليه وثق به فيها و في غيرها.(۳۷۵)

ترجمه :

علی بن سوید گوید پرسش کردم حضرت موسی بن جعفر، علیهما السلام، را از قول خدای عزوجل : و من بتوکل علی الله فهو حسبه . پس فرمود. توکل بر خدا را درجاتی است . از آنها این است که توکل کنی بر خدا در کارهای خودت ، تمام آنها، پس آنچه کرد به تو بوده باشی از او خوشنود. بدانی همانا او منع نکند تو را نیکویی و فضل را، و بدانی همانا فرمان در آن مر او راست . پس ، توکل کن بر خدا به واگذاری آن به سوی او، و اعتماد کن به خدا در آنها و غیر آنها.

شرح حلال به تشدید، فروشنده حل است و آن روغن کنجد است . و ابوالحسن اول حضرت کاظم ، علیه السلام ، است ، چنانچه ابوالحسن مطلق نیز آن بزرگوار است . و ابوالحسن ثانی حضرت رضا، علیه السلام ، و ثالث حضرت هادی ، علیه السلام ، است .

و توکل به حسب لغت اظهار عجز است و اعتماد بر غیر است . و اتکلت علی فلان فی امری ، اعتمدته . و اءصله او تکت . و حسبہ اءی ، محسبه و کافیه . (۳۷۶) و یاءلوک ، اءلا، یاءلو، اءلوا، به معنی تقصیر است . بعضی گفته اند وقتی که متعدی به دو مفعول شود، تضمین شود معنی منع را.(۳۷۷) و آن بد نیست و معنی سلیستر آید، گرچه لزومی هم ندارد و با معنی تقصیر هم درست آید، چنانچه از صحاح هم خلاف آن استفاده شود زیرا که او گوید: اءلا یاءلو،

اءى قصر. و فلان لا ياء لوك نصحا. (۳۷۸) از آن معلوم شود که با دو مفعول نیز به همان معنی است. و توکل غیر از تفویض است و هر دو غیر از رضا و غیر از وثوق هستند، چنانچه پس از این بیان خواهد شد انشاءالله. و ما در ضمن چند فصل آنچه محتاج است حدیث شریف به بیان شرح دهیم.

فصل ، در بیان معانی توکل است و درجات آن

بدان که از برای توکل معانی متقاربه ای با تعبیرات مختلفه نمودند به حسب مسالک مختلفه :

چنانچه صاحب منازل السائرین فرماید: التوکل کله الامر کله الی مالکة و التعویل علی و کالته. (۳۷۹) یعنی توکل واگذار نمودن تمام امور است به صاحب آن و اعتماد نمودن است (بر) و کالت او. و بعض عرفا فرمودند: التوکل طرح البدن فی العبودیه و تعلق القلب بالربوبیه. (۳۸۰) یعنی توکل انداختن بدن است در بندگی و تعلق قلب است به پرورندگی. یعنی صرف قوای بدن را در راه اطاعت حق، و تصرف نمودن در امور و واگذار نمودن آنها را به پروردگار.

و بعضی گفته اند: التوکل علی الله انقطاع العبد فی جمیع ما یاءمله من المخلوقین. یعنی توکل بر خدا بریدن بنده است تمام آرزوهای خود را از مخلوق و پیوستن به حق است از آنها.

بالجمله، معانی مذکوره متقارب در معنی هستند و بحث در مفهوم لزومی ندارد. و آنچه گفتنی است آن است که از برای آن درجات مختلفه است به حسب اختلاف مقامات بندگان، و چون علم به درجات توکل مبتنی است بر علم به درجات عباد در معرفت ربوبیت حق جل جلاله، ناچار ذکری از آن در میان

پس ، بدان که یکی از اصول معارف ، که مقامات ساکین بدون حاصل نشود، علم به ربوبیت و مالکیت حق است و کیفیت تصرف ذات مقدس است در امور. و ما وارد در این بحث از وجهه علمی نشویم ، زیرا که مبتنی است بر تحقیق جبر و تفویض ، و آن با وضع این اوراق مناسبتی ندارد، و فقط بیان درجات مردم را در معرفت به آن می نماییم .

پس ، گوییم که مردم در معرفت ربوبیت ذات مقدس بسی مختلف و متفاوت اند. عامه موحدین حق تعالی را خالق مبادی امور و کلیات جواهر و عناصر اشیاء می دانند، و تصرف او را محدود می دانند و احاطه ربوبیت را قائل نیستند. اینها به حسب لقلقه لسان گاهی می گویند مقدر امور حق است و همه چیز در تحت تصرف اوست و هیچ موجودی بی اراده مقدسه او موجود نشود، ولی صاحب این مقام نیستند، نه علما و نه ایمانا و نه شهودا و وجدانا. این دسته از مردم ، که ما خود نیز گویی داخل آنها هستیم ، علم به ربوبیت حق تعالی ندارند و توحیدشان ناقص و از ربوبیت و سلطنت حق محجوب اند به اسباب و علل ظاهره ، و دارای مقام توکل ، که اکنون سخن در آن است ، نیستند جز لفظا و ادعائا، و لهذا در امور دنیا به هیچ وجه اعتماد (به حق) نکنند و جز به اسباب ظاهره و مؤثرات کونیه به چیز دیگر متشبث نشوند، و اگر گاهی در ضمن توجهی به حق کنند و از او مقصدی طلبند، یا

از روی تقلید است یا از روی احتیاط است ، زیرا که ضرری در آن تصور نکنند و احتمال نفع نیز می دهند، در این حال راتحه ای از توکل در آنها هست ، ولی اگر اسباب ظاهره را موافق ببینند، بکلی از حق تعالی و تصرف او غافل شوند. و اینکه گویند توکل منافات دارد با کسب و عمل ، مطلب صحیحی است ، بلکه مطابق برهان و نقل است . ولی احتجاب از ربوبیت و تصرف (او) و مستقل شمردن اسباب منافی توکل است . این دسته از مردم که در کارهای دنیایی هیچ تمسک و توکلی ندارند، راجع به امور آخرت خیلی لاف از توکل زنند! در هر علم و معرفت یا تهذیب نفس و عبادت و اطاعت که تهاون کنند و سستی و تنبلی نمایند، فوراً اظهار اعتماد بر حق و فضل او و توکل بر او نمایند. می خواهند بدون سعی و عمل با لفظ خدا بزرگ است و متوکلم به فضل خدا درجات آخرتی را تحصیل کنند! در امور دنیا گویند سعی و عمل و توکل با اعتماد به حق منافات ندارد، و در امور آخرت سعی و عمل را منافی با اعتماد به فضل حق و توکل بر او شمارند. این نیست جز از مکائد نفس و شیطان ، زیرا که اینها نه در امور دنیا و نه در امور آخرت متوکل اند و در هیچ یک اعتماد به حق ندارند، لکن چون امور دنیوی را اهمیت می دهند، به اسباب متشبث می شوند و به حق و تصرف او اعتماد نکنند، و به کس کارهای آخرت را

چون اهمیت نمی دهند و ایمان حقیقی به یوم معاد و تفصیل آن ندارند، برای آن عذری می تراشند. گاهی می گویند خدا بزرگ است، گاهی اظهار اعتماد به حق و شفاعت شافعین می کنند، با اینکه تمام این اظهارات جز لقلقه لسان و صورت بی معنی چیز دیگر نیست و حقیقت ندارد.

طایفه دوم اشخاصی هستند که یا با برهان یا با نقل معتقد شدند و تصدیق کردند که حق تعالی مقدر امور است و مسبب اسباب و مؤثر در دار وجود و قدرت و تصرف او محدود به حدی نیست. اینها در مقام عقل توکل به حق دارند، یعنی ارکان توکل پیش آنها عقلا و نقلا تمام است، از این جهت خود را متوکل دانند. و دلیل بر لزوم توکل نیز اقامه کنند، زیرا که ارکان توکل را ثابت نمودند، و آن چند چیز است: یکی آنکه حق تعالی عالم به احتیاج عباد است، یکی آنکه قدرت دارد به رفع احتیاجات، یکی آنکه بخل در ذات مقدسش نیست، یکی آنکه رحمت و شفقت بر بندگان دارد، پس لازم است توکل کردن بر عالم قادر غیر بخیل رحیم بر بندگان، زیرا که قائم به مصالح آنها می شود و نگذارد از آنها فوت شود مصلحتی، گرچه خود آنها تمیز ندهند مصالح را از مفاسد. این طایفه گرچه عملا متوکل اند، ولی به مرتبه ایمان نرسیده، و از این جهت در امور مترزل اند و عقل آنها با قلب آنها در کشمکش است و عقل آنها مغلوب است، زیرا که قلوب آنها متعلق به

اسباب است و از تصرف حق محجوب است .

طایفه سیم آنان اند که تصرف حق را در موجودات به قلوب رسانده و قلوب آنها ایمان آورده به اینکه مقدر امور حق تعالی و سلطان و مالک اشیا اوست ، و با قلم عقل در الواح دلها ارکان توکل را رسانده اند. اینها صاحب مقام توکل هستند. ولی این طایفه نیز در مراتب ایمان و درجات آن بسیار مختلف اند تا به درجه اطمینان و کمال آن رسد که آن وقت درجه کامله توکل در قلوب آنها ظاهر شود و تعلق و دل بستگی به اسباب پیدا نکنند و دل آنها چنگ به مقام ربوبیت زند و اطمینان و اعتماد به او پیدا کند، چنانچه آن عارف توکل را تعریف کرد به طرح بدن در راه عبودیت و تعلق قلب به ربوبیت .

اینها که ذکر شد در صورتی است که قلب واقع باشد در مقام کثرت افعالی ، و الا از مقام توکل بگذرد و خارج از مقصود گردد.

پس ، معلوم شد که توکل را درجاتی است ، و شاید درجه ای را که حدیث شریف متعرض شده است توکلی است که در طایفه دوم باشد، زیرا که مبادی آن را علم قرار داده . و شاید اشاره به درجات دیگر که در اعتبار دیگر است باشد. زیرا که از برای توکل درجات دیگری به تقسیم دیگر است . و آن چنان است که همان طور که در درجات سلوک اصحاب عرفان و ریاضت از مقام کثرت به وحدت مثلا کم کم رسند و فنای مطلق افعالی دفعتا واقع نشود، بلکه تدریجا شود اول در مقام

خود و پس از آن در سایر موجودات مشاهده شود حصول توکل و رضا و تسلیم و سایر مقامات نیز بتدریج گردد: ممکن است اول در پاره ای امور و در اسباب غائبه خفیه توکل کند، پس از آن کم کم به مقام مطلق رسد، چه اسباب ظاهره جلیه داشته باشد یا اسباب باطنه خفیه ، و چه در کارهای خود باشد یا بستگان و متعلقان خود. از این جهت در حدیث شریف فرمود یکی از درجات آن است که در تمام امورت توکل کنی .

فصل ، در بیان فرق بین توکل و رضاست

بدان که مقام رضا غیر از مقام توکل است ، بلکه از آن شامختر و عالتر است ، زیرا که متوکل طالب خیر و صلاح خویش است ، و حق تعالی را که فاعل خیر داند و کیل کند در تحصیل خیر و صلاح ، و راضی فانی کرده است اراده خود را در اراده حق و از برای خود اختیاری نکند، چنانچه از بعض اهل سلوک پرسیدند: ما ترید؟ قال : ارید اءن لا ارید (۳۸۱) مطلوب او مقام رضا بود.

و اما در حدیث شریف که فرموده است : فما فعل بک کنت عنه راضیا. مقصود از آن ، مقام رضا نیست ؛ و لهذا دنبال آن فرمود: بداننی که حق تعالی هرچه می کند خیر و فضل تو در آن است . گویی حضرت خواسته است در سامع ایجاد مقام توکل فرماید، لهذا از برای آن مقدماتی ترتیب داده است : اول فرموده : تعلم انه لا یاءلوک خیرا و فضلا و پس از آن فرموده است : و تعلم اءن الحکم فی ذلک له .

البته کسی که بداند

حق تعالی قادر است بر هر چیز و خیر و فضل او را از دست ندهد، مقام توکل برای او حاصل شود، زیرا که دو رکن بزرگ توکل همان است که ذکر فرموده ، و دو رکن یا سه رکن دیگر را برای وضوح آن ذکر فرموده .

پس ، نتیجه از مقدمات مذکوره و مطویه معلومه حاصل شود که هر چه حق تعالی کند موجب خشنودی و رضایت است ، زیرا که خیر و صلاح در آن است ، پس مقام توکل حاصل آید، و لهذا تفریع فرموده است : فتوکل علی الله .

فصل ، در فرق بین تفویض و توکل و ثقه

بدان که تفریط نیز غیر از توکل است ، چنانچه ثقه غیر از هر دو است . و از این جهت آنها را در مقامات سالکان جداگانه شمرده اند. خواهی فرماید: التفویض اءلطف اشاره و اءوسع معنی من التوکل . ثم قال : التوکل شعبه منه . (۳۸۲) یعنی تفویض لطیفتر و دقیقتر از توکل است ، زیرا که تفویض آن است که بنده حول و قوت را از خود نبیند و در تمام امور خود را بی تصرف داند و حق را متصرف ، و اما در توکل چنان نیست ، زیرا که متوکل حق را قائم مقام خود کند در تصرف و جلب خیر و صلاح .

و اما (تفویض) اوسع است و توکل شعبه ای است از آن ، زیرا که توکل در مصالح است ، به خلاف تفویض که در مطلق امور است . و نیز توکل نمی باشد مگر بعد از وقوع سبب موجب توکل ، یعنی امری که در آن توکل می کند بنده بر خدا، مثل

توکل پیغمبر، صلی الله علیه و آله ، و اصحابش در حفظ از مشرکین وقتی که گفته شد به آنها: ان الناس قد جمعوا لکم فاخشوهم فزادهم ایمانا و قالوا حسبنالله و نعم الوکیل . (۳۸۳) و اما تفویض قبل از وقوع سبب است ، چنانچه در دعای مروی از رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، است : اللهم انی اءسلمت نفسی الیک و اءلجاءت ظهری الیک و فوضت امری الیک . (۳۸۴) و گاهی بعد از وقوع سبب است ، مثل تفویض مؤمن آل فرعون . اینکه ذکر کردم محصل ترجمه شرح عارف معروف ، عبدالرزاق کاشانی ، (۳۸۵) است از کلام جناب عارف کامل ، خواجه عبدالله ، (۳۸۶) با مختصر تفاوت و اختصار . (۳۸۷) و کلام خواجه نیز دلالت بر آن دارد .

لیکن در بودن توکل شعبه ای از تفویض نظر است ، و در اعم شمردن تفویض را از توکل مسامحه واضح است . و نیز دلیل نیست بر آنکه توکل فقط بعد از وقوع سبب است ، بلکه در هر دو مورد جای توکل هست . و اما در حدیث شریف که فرمود: فتوکل علی الله بتفویض ذلک الیه . تواند بود که چون توکل نیست مگر با رؤیت تصرف خویش ، لهذا برای خود وکیل اتخاذ نموده در امری که راجع به خود می داند، حضرت خواسته است او را ترقی دهد از مقام توکل به تفویض ، و به او بفهماند که حق تعالی قائم مقام تو نیست در تصرف ، بلکه خود متصرف ملک خویش و مالک مملکت خود است . خواجه نیز در منازل السائرین ، در درجه

ثالثه توکل ، تنبه به این معنی داده .(۳۸۸)

و اما ثقه نیز غیر از توکل و تفویض است ، چنانچه خواجه فرموده : الثقه سواد عین التوکل نقطه دائره التفویض و سويداء قلب التسليم .(۳۸۹) یعنی مقامات ثلاثه بدون آن حاصل نشود. بلکه روح آن مقامات ثقه به خدای تعالی است ، و تابنده و ثوق به حق تعالی نداشته باشد دارای آنها نشود. پس ، معلوم شد نکته آنکه حضرت پس از توکل و تفویض فرمودند: ثق به فیها و فی غیرها.

الحديث الرابع عشر

حديث چهاردهم

بسندی المتصل الی محمد بن یعقوب ، ثقه الاسلام و عماد المسلمین ، عن عده من اءصحابنا، عن اءحمد بن محمد، عن علی بن حدید، عن منصور بن یونس ، عن الحارث بن المغیره ، اءو اءبیه ، عن اءبى عبدالله ، علیه السلام ، قال قلت له : ما (كان) فی وصیه لقمان ؟ قال : كان فیها الاعاجیب ، و كان اءعجب ما كان فیها اءن قال لابنه : خف الله عزوجل خیفه لو جئته ببر الثقلین لعذبك ، و ارج الله رجاء لو جئته بذنوب الثقلین لرحمك . ثم قال اءبو عبدالله ، علیه السلام ، كان اءبى يقول : انه لیس من عبد مؤمت الا و فی قلبه نوران : نور رجاء، لو وزن هذا لم یزد علی هذا، و لو وزن هذا لم یزد علی هذا.(۳۹۰)

ترجمه :

راوی گوید: گفتم به حضرت صادق ، علیه السلام ، چه چیز بود وصیت لقمان . گفت : بود در آنها شگفتها. و عجبتر چیزی که بود در آن این بود که گفت مر پسر خویش را: بترس خدای عزوجل

را ترسیدنی که اگر آورده باشی به طاعت جن و انس ، هر آینه عذاب کند تو را، و امیدوار باش خداوند را امید که اگر آورده باشی او را به گناههای جن و انس ، هر آینه بیامرزد ترا. پس از آن گفت حضرت صادق ، علیه السلام ، بود پدرم که می گفت : همانا نیست بنده مؤمنی مگر در دل او دو نور است : نور ترس و نور امید. اگر کشیده شود این ، افزون نشود بر این ، و اگر کشیده شود این ، افزون نیاید بر این .

شرح جوهری (۳۹۱) در صحاح گوید که گویا اعاجیب جمع اعجوبه است ، چنانچه احادیث جمع احدوثة است . و بعضی گویند که اعجوبه چیزی است که نیکویی یا زشتی آن به شگفت آورد. و در این حدیث مراد اول است . و چنین نماید که آن در اصل مختص به چیزی باشد که حسنش شگفت آورد، گرچه در استعمال تطفلا در اعم مستعمل شود.

و بر برخلاف عقوق است و فلان . بیر خالقه . یعنی اطاعت می کند او را. چنانچه جوهری تصریح کرده و ثقلان جن و انس است .

و این حدیث شریف دلالت دارد بر اینکه خوف و رجا هر دو باید به مرتبه کمال باشد، و یأس از رحمت و ایمنی از مکر بکلی ممنوع است ، چنانچه احادیث بسیار بر آن دلالت کند، (۳۹۲) و کتاب کریم تنصیص بر آن فرماید. (۳۹۳) و دیگر آنکه باید هیچیک بر دیگری رجحان نداشته باشد. و ما انشاءالله در ضمن چند فصل بیان آن و دیگر مناسبات حدیث شریف را

فصل ، در بیان انسان عارف را دو نظر است

بدان که انسان عارف به حقایق و مطلع از نسبت بین ممکن و واجب جل (و) علا- دارای دو نظر است : یکی نظر به نقصان ذاتی خود و جمیع ممکنات و سیه رویی کائنات ، که در این نظر علما یا عینا بیاید که سرتاپای ممکن در ذل نقص و در بحر ظلمانی امکان و فقر و احتیاج فرو رفته ازلا و ابتدا و به هیچ وجه از خود چیزی ندارد و ناچیز صرف و بی آبرویی محض و ناقص عل الاطلاق است ، بلکه این تعبیرات نیز در حق او درست نیاید و از تنگی تعبیر است و ضیق مجال سخن ، و الا نقص و فقر و احتیاج فرع شیئیت است و برای جمیع ممکنات و کافه خلایق از خود چیزی نیست .

در این نظر اگر تمام عبادات و اطاعات و عوارف و معارف را در محضر قدس ربوبیت برد، جز سر افکنندگی و خجالت و ذلت و خوف چاره ای ندارد. چه اطاعت و عبادتی ؟

از کی برای کی ؟ تمام محامد راجع به خود اوست ، و ممکن را در او تصرفی نیست ، بلکه از تصرف ممکن نقص عارض اظهار محامد و ثنای حق شود که اکنون عنان قلم را از او منصرف می نماییم . و در این مقام فرماید: ما اءصابك من حسنه فمّن الله و ما اءصابك

من سیئه فمّن نفسک . (۳۹۴) چنانچه در مقام اول فرماید: قل کل من عندالله (۳۹۵) و قائل در این مقام گوید:

پیر ما گفت خطا بر قلم صنع نرفت

آفرین بر نظر پاک خطا پوشش باد(۳۹۶)

قول پیر راجع

به مقام دوم و قول خود قائل راجع به مقام اول است . پس ، در این نظر خوف و حزن و خجلت و سرافکندگی انسان را فرا گیرد.

و دیگر نظر به کمال واجب و بسط بساط رحمت و سعه عنایت لطف او.

می بیند این همه بساط نعمت و رحمت‌های گوناگون ، که احاطه بر آن از حوصله حصر و تحدید خارج است ، بی سابقه استعداد و قابلیت است ، ابواب الطاف و بخشش را به روی بندگان گشوده است بی استحقاق ، نعم او ابتدایی و غیر مسبوق سؤال است ، چنانچه حضرت سیدالساجدین ، زین العابدین ، علیه السلام ، در ادعیه صحیفه و غیر آن مکرر اشاره فرموده اند بدین معنی ، (۳۹۷) پس رجاء او قوت گیرد و امیدوار به رحمت حق گردد. کریمی که کرامت‌های او به محض عنایت و رحمت است ، و مالک الملوكی که بی سابقه سؤال و استعداد به ما عنایتی فرموده که تمام عقول از علم به شمه ای از آن عاجز و قاصر است ، و عصیان اهل معصیت به مملکت وسیع او خللی وارد نکنند و طاعت اهل طاعت در آن افزونی نیابد ، بلکه هدایت آن ذات مقدس طرق طاعت را ، و منع آن ذات اقدس از عصیان ، برای عنایات کریمانه و بسط رحمت و نعمت است ، و برای رسیدن به مقامات کمال و مدارج کمالیه و تنزیه از نقص و زشتی و تشوه است . پس ، اگر برویم در درگاه عز و جلالش و پیشگاه رحمت و عنایتش و عرض کنیم بارالها ، ما را لباس

هستی پوشانیدی و تمام وسایل حیات و راحت ما را فوق ادراک مدرکین فراهم فرمودی و تمام طرق هدایت را به ما نمودی ، تمام این عنایات برای صلاح خود ما و بسط رحمت و نعمت بود، اکنون ما در دار کرامت تو و در پیشگاه عز و سلطنت تو آمدیم با ذنوب ثقلین ، در صورتی که ذنوب مذنبین در دستگاه تو نقصانی وارد نکرده و بر مملکت تو خللی وارد نیاورده ، با یک مشت خاک که در پیشگاه عظمت تو به چیزی و موجودی حساب نشود چه می کنی جز رحمت و عنایت ؟ آیا از درگاه تو جز امید رحمت چیز دیگر متوقع است ؟

پس ، انسان همیشه باید بین این دو نظر متردد باشد: نه نظر از نقص خود و تقصیر و قصور از قیام به عبودیت ببندد، و نه نظر از سعه رحمت و احاطه عنایت و شمول نعمت و الطاف حق جل جلاله بپوشد.

فصل ، در قصور ممکن از قیام به عبادت حق

بدان ای عزیز که از برای خوف و رجا مراتب و درجاتی است حسب حالات بندگان و مراتب معرفت آنها، چنانچه خوف عامه از عذاب است ، و خوف خاصه از عتاب ، و خوف اخص خواص از احتجاب است . و ما اکنون در صدد شرح آن نیستیم ، و آنچه راجع به مطلب سابق است با بیانی دیگر ذکر می نمایم .

پس ، بدان که حق تعالی را احدی از مخلوق نتواند بسزا عبادت کند، زیرا که عبادت ثنای مقام آن ذات مقدس است ، و ثنای هر کسی فرع معرفت به اوست ،

و چون دست آمال بندگان از عز جلال معرفت ذات او به حقیقت کوتاه است ، پس به ثنای جمال و جلال او نیز نتواند قیام کرد، چنانچه اشرف خلائق و اعراف موجودات به مقام ربوبیت اعتراف به قصور فرماید و عرض کند: ما عبدناک حق عبادتک و ما عرفناک حق معرفتک . (۳۹۸) و جمله دوم به منزله تعلیل است برای جمله اول . و قال : اءنت کما ءثنت علی نفسک . (۳۹۹) پس ، قصور ذاتی حق ممکن است ، و علو ذاتی مخصوص ذات کبریایی جل جلاله .

و چون دست بندگان از ثنا و عبادت ذات مقدس کوتاه بود و بدون معرفت و عبودیت حق هیچیک از بندگان به مقامات کمالیه و مدارج اخرویه نرسند چنانچه در محل خود پیش علمای آخرت مبرهن است ، و عامه از آن غفلت دارند و مدارج اخرویه را جزاف یا شبهه جزاف دانند، تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا حق تعالی به لطف شامل و رحمت واسعہ خود بابتی از رحمت و دری از عنایت به روی آنها باز کرد، به تعلیمات غیبیه و وحی و الهام به توسط ملائکه و انبیا و آن باب عبادت و معرفت است طرق عبادت خود را بر بندگان آموخت و راهی از معارف بر آنها گشود تا رفع نقصان خویش حتی الامکان بنمایند و تحصیل کمال ممکن بکنند، و از پرتو نور بندگی هدایت شوند به عالم کرامت حق و به روح و ریحان و جنت نعیم ، بلکه به رضوان الله اکبر رسند. پس ، فتح باب عبادت و عبودیت یکی از نعمتهای بزرگی

است که تمام موجودات رهین آن نعمت اند و شکر آن نعمت را نتوانند کنند، بلکه هر شکری فتح باب کرامتی است که از شکر آن نیز عاجزند. پس، اگر انسان علم به این مشرب پیدا کرد و قلبش از آن مطلع گردید، معترف به تقصیر شود، و اگر عبادت جن و انس و ملائکه مقربین را در درگاه حق جل و علا برد باز خائف باشد و مقصر باشد. و نیز بندگان عارف حق و اولیاء خاص او، که از سر قدر دری بروی آنها باز شده و دل آنها به نور معرفت روشن گردیده، قلبشان به طوری از خوف لرزان و دلشان متزلزل است که اگر تمام کمالات به آنها روی آورد و مفتاح همه معارف به دست آنها داده شود و قلوب آنها از تجلیات مالا مال گردد، ذره ای خوف آنها کم نگردد و تزلزل آنها تخفیف پیدا نکند. چنانچه یکی از آنها گوید: همه از آخر کار ترسند و من از اول می ترسم. (۴۰۰) سبحان الله و لا حول و لا قوه الا باطله. پناه می برم به خدای تعالی. خدا می داند باید قلب انسان از این کلام پاره پاره شود و دل انسان از خوف ذوب شود و سر به بیابان گذارد. چه قدر انسان غافل است!

و دیگر آنکه ما پیش از این ذکر کردیم، در شرح یکی از احادیث، (۴۰۱) که تمام عبادات و اطاعات ما برای تحصیل اغراض خویش و محرک ما حب نفس است، و فی الحقیقه زهد دنیا برای آخرت است، و آن مثل زهد دنیا

برای دنیا است پیش احرار، پس ، اگر عبادت ثقلین را در محضر قدس ربوبیت ببریم ، جز بعد از ساحت مقدس چیز دیگر استحقاق نداریم . حق تبارک و تعالی ما را دعوت فرموده به مقام قرب خود و بارگاه انس خود و خلقتک لاجلی (۴۰۲) فرموده و غایت خلقت را معرفت به خود قرار داده و طرق معارف و راه عبودیت را به ماها نشان داده ، با این وصف ما به تعمیر بطن و فرج و شکم به چیز دیگر مشغول نیستیم و جز خودخواهی و خودپسندی مقصد دیگری نداریم .

پس ، ای انسان بیچاره که عبادات و مناسک تو بعد از ساحت قدس آورد و مستحق عتاب و عقاب کند، به چه اعتماد داری ؟ و چرا خوف از شدت بآس حق تو را بی آرام نکرده و دل تو را خون ننموده . آیا تکیه گاهی داری ؟ آیا به اعمال خود وثوق و اطمینان داری ؟ اگر چنین است وای به حال تو معرفتت به حال خود و مالک الملوک ! و اگر اعتماد به فضل حق و رجاء به سعه رحمت و شمول عنایت ذات مقدس داری ، بسیار بجا و به محل وثیقی اعتماد کردی و به پناهگاه محکمی پناه بردی .

خداوندا، بارالها، ما دستمان از همه چیز کوتاه و خود می دانیم که ناقص و ناچیزیم و لایق درگاه تو و فراخور بارگاه قدس تو چیزی نداریم ، سر تا پا نقص و عیب و ظاهر و باطن ما به لوث معاصی و مهلکات و موبقات آغشته است ، ما چه هستیم که اظهار ثنای تو

کنیم! جایی که اولیا تو گویند: افسانای هذا الکمال اءشکرک (۴۰۳) و عجز و ضعف و قصور خود را اعلان کنند، ما اهل معصیت و محجوبین از ساحت کبریا چه بگوییم. جز آنکه با لقلقه لسان عرض کنیم رجاء ما به مراحم تو است و امید و ثقه ما به فضل و مغفرت تو است و به جود و کرم آن ذات مقدس است. چنانچه در لسان اولیای تو وارد است:

کافی باسناده عن اءبی جعفر، علیه السلام، قال: قال رسول الله، صلی الله علیه و آله: قال الله تبارک و تعالی: لا یتکل العاملون لی علی اءعمالهم الی یعملونها لثوابی، فانهم لو اجتهدوا و اءتعبوا انفسهم اءعمارهم فی عبادتی کانوا مقصرین غیر بالغین فی عبادتی فیما یطلبون عندی من کرامتی و النعم فی جناتی و رفیع الدرجات العلی فی جواری، ولکن برحمتی فلیثقوا و بفضلی فلیرجوا و الی حسن الظن بی فلیطمئنوا، فان رحمتی عند ذلک تدرکهم و منی یبلغهم رضوانی و مغفرتی تلبسهم عفوی، فانی اءنا الله الرحمن الرحیم و بذلک تسمیت. (۴۰۴)

یعنی حضرت باقر، علیه السلام، گفت رسول خدا، صلی الله علیه و آله، خدای تبارک و تعالی (فرمود): اعماد نکنند عمل کنندگان برای من بر اعمال خودشان که به جا می آورند آن را برای ثواب من. پس همانا آنها اگر جدیت کنند و به زحمت اندازند خودشان را در مدت عمرشان در عبادت من، می باشند مقصر، و نارسایند در عبادت خودشان کنه عبادت مرا در آن چیزی که می طلبند نزد من از

کرامت من و نعمتها در بهشتهای من و درجات عالیہ بلند در جوار من ، ولکن به رحمت من هر آینه وثوق کنند و به فضل من هر آینه امیدوار باشند و اطمینان به حسن ظن به من داشته باشند، پس همانا رحمت من در این هنگام ادراک می کند آنها را و عطای من می رساند آنها را به رضوان من و مغفرت من می پوشاند به آنها عفو مرا.

پس ، همانا منم که هستم خدای بخشنده مهربان و به این نام برده شدم .

و نیز از اسباب خوف تفکر در شدت بآس حق و دقت سلوک راه آخرت ، و خطرات متوجه بر انسان در ایام حیات و در حین موت ، و سختیهای برزخ و قیامت ، و مناقشات در حساب و میزان است ، چنانچه ملاحظه آیات و اخباری که وعده های حق تعالی را شامل است رجاء کامل آورد. حدیث کنند که حق تعالی به طوری در قیامت بسط بساط رحمت کند که شیطان طمع مغفرت حق را کند.(۴۰۵) در این عالم که حضرت حق به حسب روایت نظر لطف به آن نفرموده از وقتی که خلقت فرموده آن را(۴۰۶) و رحمت در آن نازل نشده مگر ذره ای نسبت به عوالم دیگر، این همه رحمت و نعمت الهی و لطف و بخشش ذات مقدس سرتاپای همه را فرا گرفته ، و هر چه پیدا و ناپیداست سفره نعم و عطای حضرت باری تبارک و تعالی است که اگر جمیع عالم بخواهند به شمه ای از نعمت و رحمت او احاطه کنند نتوانند، پس چه خواهد بود در عالمی که

عالم کرامت و مهمان خانه عطای ربوبیت و جایگاه رحمت و بسط رحیمیت و رحمانیت است ، شیطان حق دارد طمع به رحمت کند و امید عطای حق نماید.

پس ، حسن ظن خود را به حق کامل کن و اعتماد به فضل او نما، ان الله یغفر الذنوب جمیعاً.(۴۰۷) خدای تعالی جمیع گناهان را بیامرزد و همه را در بحر عطا و رحمت خود مستغرق نماید. تخلف در وعده حق محال است ، گرچه تخلف در وعید ممکن است و چه بسا بسیار واقع شود. پس دل خوش دار به رحمت کامل او که اگر رحمت حق شامل حالت نبود مخلوق نبودى . هر مخلوقی مرحوم است : وسعت رحمته کل شیء.(۴۰۸)

فصل ، در فرق بین رجا و غرور است

ولی ای .....ملتفت باش که رجا را از غرور تمیز دهی . ممکن است اهل غرور باشی و گمان کنی اهل رجا هستی . و تمیز آن از مبادی آن سهل است : ببین این حالتی که در تو پیدا شده و بدان خود را راجی می دانی از تهاون به اوامر حق و کوچک شمردن حق و اوامر او پیدا شده ، یا از اعتقاد به سعه رحمت و عظمت آن ذات مقدس ؟ و اگر تمیز آن نیز مشکل است ، از آثار می توان تمیز داد: اگر عظمت حق در دل باشد و قلب مؤمن به احاطه رحمت و عطای رحمت و عطای آن ذات مقدس باشد، قیام به اطاعت و عبودیت می کند، چون تعظیم و عبادت عظیم و منعم از فطریات است و تخلف ناپذیر است ، پس اگر با قیام به وظایف عبودیت وجد و

جهد در طاعت و عبادت ، اعتماد به اعمال خود نداشته باشی و آنها را به چیزی نشمري و امید به رحمت حق و فضل و عطای او داشته باشی و خود را به واسطه اعمال خود مستوجب هر ذم و لوم و سخط و غضب بدانی و تکیه گاه تو رحمت وجود جواد علی الاطلاق باشد، دارای مقام رجا هستی ، و شکر خدای تبارک و تعالی کن و از ذات مقدس بخواه که آن را در قلب تو محکم کند و مقام بالاتر از آن را به تو عنایت فرماید. و اگر خدای نخواستہ متهاون به اوامر حق بودی و بی اهمیت و ناچیز شمردی فرموده های ذات اقدس را، بدان که آن غرور است که در دل تو پیدا شده از مکائد شیطان و نفس اماره تو. اگر ایمان به سعه رحمت و عظمت داشتی ، اثری از آن نمایان بود در تو. مدعی که عملش مخالف با دعوایش باشد خود مکذب خود است . شاهد بر این کلام در احادیث معتبره بسیار است :

کافی باسناده عن ابي نجران ، عن ذکره عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال قلت له : قوم يعملون بالمعاصي و يقولون نرجوا! فلا يزالون كذلك حتى ياءتيهم الموت . فقال : هؤلاء قوم يترجعون في الاماني . كذبوا، ليسو براجين . ان من رجا شيئا طلبه ، و من خاف من شيء هرب منه . (۴۰۹)

راوی گوید: گفتم به حضرت صادق ، عليه السلام ، یک دسته از مردم اند که بجای می آورند معصیتها را و گویند ما امیدواریم و همیشه چنین هستند

تا بیاید آنها را مرگ . فرمود: آنها قومی هستند مایل شده اند از اعتدال به آرزوهای بیجا. دروغ همی گویند، راجی نیستند. همان کسی که امید داشته باشد چیزی را، طلب نماید، و کسی که ترسناک باشد از چیزی، فرار کند از آن . و قریب به این مضمون روایت دیگر است در کافی شریف :

و باسناده عن الحسين بن ابي ساره قال سمعت ابا عبدالله ، عليه السلام ، يقول ، لا يكون المؤمن مؤمنا حتى يكون خائفا راجيا. و لا يكون خائفا راجيا حتى يكون عاملا لما يخاف و يرجو.(۴۱۰)

راوی گوید: شنیدم حضرت صادق ، علیه السلام ، می فرمود: نمی باشد مؤمن مؤمن مگر آنکه ترسناک و امیدوار باشد. و نمی باشد ترسناک و امیدوار تا اینکه به جا آورد آنچه را که می ترسد و امیدوار است . و بعضیها گفته اند مثل کسی که عمل نکند و انتظار و رجا داشته باشد، مثل کسی است که بی مهیا کردن اسباب به امید مسبب نشیند.(۴۱۱) مثل زارعی که یا بدون افشاندن تخم یا بی مراقبت نمودن از زمین و آبیاری نمودن و بدون رفع موانع بنشیند به انتظار زراعت . این را نتوان گفت رجا دارد، بلکه حتمی دارد و ابله است . و مثل کسی که اصلاح اخلاق نکرده یا از معاصی اجتناب نکرده اعمالی کند، مثل کسی است که بذر را در شوره زار کشت کند، البته چنین زرعی نتیجه مطلوبه ندهد. پس رجا محبوب و مستحسن است که انسان تمام اسبابی که تحت تصرف اوست و حق تعالی به عنایت کامله خود

به او قدرت عنایت کرده و هدایت به طرق صلاح و فساد فرموده و امر به تهیه آنها نموده ایجاد کند، پس از آن به انتظار و امید آن باشد که حق تعالی به عنایات سابقه خود اسبابی که در تحت اختیار او نیست فراهم فرماید و رفع موانع و مفسدات را بنماید.

پس ، بنده اگر زمین دل را از خارهای اخلاق فاسده و سنگ و شوره های معاصی پاک نمود و بذر اعمال را در او کشت و به آب صافی علم نافع و ایمان خالص آن را آبیاری کرد و از مفسدات و موانع ، مثل عجب و ریا و امثال آنها که به منزله علفهایی است که مانع از سبز شدن زراعت است ، خالص نمود، پس از آن به انتظار فضل خدا نشست که حق تعالی او را ثابت نگه دارد و عاقبت او را ختم به خیر فرماید، این رجاء مستحسن است چنانچه حق تعالی فرماید: ان الذین آمنوا والذین هاجروا و جاهدوا فی سبیل الله اولئک یرجعون رحمت الله (۴۱۲) آنان که ایمان آوردند و مهاجرت کردند و جهاد در راه خدا نمودند، آنها امیدوار رحمت خداوندند.

فصل ، در لمیت موازنه خوف و رجاء

در ذیل این حدیث شریف مذکور است که خوف و رجاء نباید یکی بر دیگری رجحان داشته باشد. چنانچه در مرسله ابن ابی عمیر از حضرت صادق علیه السلام ، نیز به همین مضمون وارد است . (۴۱۳) و انسان وقتی که کمال نقص خود را از قیام به عبودیت ملاحظه کرد و دقت و ضیق راه آخرت را تفکر نمود، خوف در او حادث شود به اعلی درجه . و وقتی ملاحظه

ذنوب خود را نمود تفکر در حال مردمی کرد که عاقبت امر بی ایمان و عمل صالح از دنیا رفتند و حالشان با اینکه در اول امر خوب بود منجر به بدی شد و مبتلا به سوء عاقبت شدند، در او خوف شدید شود. در حدیث شریف کافی از حضرت صادق، علیه السلام، نقل کند:

قال: المؤمن بين مخافتين: ذنب قد مضى لا يدرى ما صنع الله فيه، و عمر قد بقى لا يدرى ما يكتسب فيه من المهالك. فهو لا يصبح الا خائفا و لا يصلحه الا الخوف. (۴۱۴)

فرماید حضرت صادق، علیه السلام، که مؤمن بین دو خوف است: گناهی که همانا گذشته و نداند چه معامله کند خداوند در آن، و عمری که باقی مانده و نداند چه کسب می کند در آن از مهلکه ها. پس او صبح نکند مگر ترسناک، و اصلاح نکند او را مگر ترس.

و در خطبه رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، که در حدیث کافی از جناب صادق، علیه السلام، نقل می نماید، به همین مضمون وارد است. (۴۱۵) بالجمله، خود در کمال نقص و تقصیر، و حق در کمال عظمت و جلالت و سعه رحمت و عطاست. و عبد در بین این دو نظر همیشه در حد اعتراف خوف و رجاست. و چون اسماء جلالیه و جمالیه به یک سان در قلب سالک جلوه کند، خوف و رجا رجحان بر هم پیدا نکنند.

و بعضی گفته اند در بعضی اوقات خوف برای انسان نافعتر است،

مثل حال صحت و سلامت ، تا انسان در کسب کمال و عمل صالح کوشد. و در بعضی حالات رجا بهتر است ، مثل حال پیدایش امارات موت ، تا انسان ملاقات کند حق را با حالتی که محبوبتر است پیش او. (۴۱۶) و این سخن مطابق گفته های سابق و احادیث مذکوره درست نیاید، زیرا که رجا محبوب نیز باعث بر عمل و کسب آخرت است ، و خوف از حق همیشه محبوب و منافات با رجا واثق ندارد.

و بعضی گفته اند خوف از فضایل نفسانیه و کمالات عقلیه نیست در دار آخرت ، و فقط آن در دار دنیا، که دار عمل است ، از امور نافع است برای فعل عبادات و ترک معاصی و بعد از خروج از دنیا فایده ای ندارد، به خلاف رجا که منقطع نشود و در دار آخرت نیز باقی است ، زیرا که بنده هر چه از رحمت خدا بیشتر نایل شود، طمعش به فضل حق افزون گردد، زیرا که خزاین رحمت و جود حق تناهی ندارد. پس ، خوف منقطع شود و رجا باقی ماند. (۴۱۷)

محدث محقق ، مجلسی ، (۴۱۸) رحمه الله ، فرماید که حق این است که بنده مادامی که در دار تکلیف است ، لابد است از خوف و رجا، و بعد از مشاهده امور آخرت ، یکی از آنها لابد بر دیگری رجحان پیدا می کند. (۴۱۹)

نویسنده گوید آنچه ذکر کردند از غلبه خوف و رجا در عالم آخرت مطابق آنچه ذکر شد در معنی رجا درست نیاید. و بر فرض صحت ، راجع به متوسطین است که خوف و رجا آنها راجع به ثواب

و عقاب است . و اما حال خواص و اولیا غیر از آن است که ذکر کرده اند، زیرا که خوف و رجایی که (از) مشاهده عظمت و جلال و تجلی اسماء لطف و جمال در قلب حاصل شود به معاینه امور آخرت زایل نشود و رجحان بر یکدیگر پیدا نکند، بلکه آثار جلال و عظمت و تجلیات جمال و لطف در عالم آخرت بیشتر است ، و خوف حاصل از عظمت حق از لذایذ روحانیه است و منافات با آیه کریمه اءلا- ان اءولياء الله لا خوف عليهم و لا هم یحزنون (۴۲۰) ندارد. چنانچه با تاءمل معلوم شود. و آنچه از آن قائل نقل شد که خوف از فضائل نفسانیه نیست ، خوف از جلال و عظمت نیست ، زیرا که آن کمال است و از کاملین مکملین از غیر آنها بیشتر است . والحمد لله علی جماله و جلاله و الصلاه علی محمد و آله

حدیث ۱۰ خامس عشر

حدیث پانزدهم

بسندنا المتصل الى سلطان المحدثين يعقوب الكليني رضوان الله عليه ، عن علي بن ابراهيم ، عن ابيه ، عن ابن محبوب ، عن سماعة عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال ان في كتاب علي ، عليه السلام : ان اشد الناس بلاء النبيون ، ثم الوصيون ، ثم الامثل فالامثل . و انما يبتلى المؤمن من علي قدر اعماله الحسنه ، فمن صح دينه و حسن عمله ، اشدت بلاؤه . و ذلك ان الله تعالى لم يجعل الدنيا ثوابا لمؤمن ولا عقوبه لكافر . و من سخط دينه و ضعف عقله قل بلاؤه . و ان البلاء اسرع الى المؤمن

ترجمه :

سماعه از حضرت صادق ، علیه السلام ، حدیث کند که گفت همانا در کتاب علی ، علیه السلام ، است اینکه همانا سخت ترین مردم از حیث بلا پیغمبران اند، پس جانشینان آنها، پس نیکوتر پس نیکوتر. و همانا چنین است که مبتلا می شود مؤمن به اندازه کارهای نیکویش ، پس کسی که درست باشد دین او و نیکو باشد کار او، سخت گردد بلای او. و این برای آن است که خدای تعالی قرار نداده است دنیا را ثواب از برای مؤمنی و نه سزا برای کافری . و کسی که تنگ است دینش و ضعیف است عقلش ، کم باشد بلایش . و همانا بلا تندتر است به سوی مؤمن پرهیزگار از باران به سوی آرامگاه زمین .

شرح بعضی گفته اند که مراد از ناس در مثل این حدیث شریف کاملین ، از قبیل انبیا و اولیا و اوصیا، است ، و در حقیقت آنها ناس هستند و سایر مردم نسناس . چنانچه در احادیث است . (۴۲۲) و این وجهی ندارد. بلکه مناسب مقام این است که در اینجا عموم مردم اراده شود، چنانچه وجهش پر واضح است . و از احادیث این باب کافی نیز استفاده شود. و اگر در حدیثی وارد باشد که ناس کاملین باشند، نه آن است که هر جا که این کلمه وارد شد مراد آنهاست .

و بلاء اختبار و امتحان است ، و در نیک و بد استعمال شود. چنانچه اهل لغت تصریح کرده اند. جوهری گوید (۴۲۳) در صحاح : والبلاء الاختبار یكون بالخیر و

الشر. يقال: اءبلاه الله بلاء حسنا وابتليه معرفا. وحق تعالى نیز فرماید: بلاء حسنا. (۴۲۴) بالجمله، هر چه جل جلاله به آن بندگان خود را امتحان فرماید بلا و ابتلاست، و چه از قبیل امراض و اسقام و فقر و ذلت و ادبار دنیا باشد، یا مقابلات آنها، که بسا باشد که انسان به کثرت جاه و اقتدار و مال و منال و ریاست و عزت و عظمت امتحان شود. ولی هر وقت بلا یا بلیه یا ابتلا یا امثال آنها مطلق ذکر شود، منصرف به قسم اول شود.

و امثل به معنی اشرف و افضل است. يقال: هذا امثل من هذا. اءى، اءفضل و اءدنى الى الخير. و اءمائل الناس، خيارهم. (۴۲۵) پس معنی ثم الامثل فالامثل چنان آید که هر کس پس از اوصیا افضل و نیکوتر است، بلای او سخت تر از سایرین باشد، و هر کس پس از آنها افضل است، بلایش از دیگران بیشتر است. و درجات کثرت ابتلا به مقدار و بر وزن درجات فضل است. و این نحو تعبیر در فارسی نیست.

و سحف به معنی رقت و خفت عقل است. چنانچه در صحاح و غیر آن است.

و قرار به معنی مستقر و جایگاه است. چنانچه از لغت استفاده شود. و فی القاموس: القرار و القراره ما قر فيه، و المطمئن من الارض. (۴۲۶) وجه مناسبت و تشبیه آن است که همان طور که زمین قرارگاه و مستقر باران است و باران بر او رو آورد و قرار گیرد، مؤمن نیز قرارگاه

بلیات است که آنها به او تهاجم کند و قرار گیرد و از او مفارقت نکند.

ما با خواست خدای تعالی در خلال فصولی چند بیان آنچه محتاج به ذکر است در حدیث شریف می نمایم .

فصل، در بیان معنی امتحان و نتیجه آن و چگونگی نسبت آن...

در بیان معنی امتحان و نتیجه آن و چگونگی نسبت آن به ذات مقدس حق تعالی حسب مناسبت و گنجایش این اوراق

بدان که نفوس انسانیه در بدو ظهور و تعلق آن به ابدان و هبوط آن به عالم ملک در جمیع علوم و معارف و ملکات حسنه و سیئه ، بلکه در جمیع ادراکات و فعلیات ، بالقوه است و کم کم رو به فعلیت گذارد به عنایت حق جل و علاء و ادراکات ضعیفه جزئیه اول در او پیدا شود، از قبیل احساس لمس و حواس ظاهره دیگر الاخس فالاخس ، و پس آن ادراکات باطنیه نیز به ترتیب در او حادث گردد. ولی در جمیع ملکات باز بالقوه باشد، و اگر در تحت تاءثیراتی واقع نشود، به حسب نوع ملکات خبیثه در او غالب شود و متمایل به زشتی و ناهنجاری گردد، زیرا که دواعی داخلیه از قبیل شهوت و غضب و غیر آن او را طبعاً به فجور و تعدی و جور دعوت کند، و پس از تبعیت آنها به اندک زمانی حیوانی بس عجیب و شیطانی بی اندازه غریب گردد. و چون عنایت حق تعالی و رحمتش شامل حال فرزند آدم در ازل بود، دو نوع از مربی و مهذب به تقدیر کامل در او قرار داد که آن دو به منزله دو بال است از برای بنی آدم که می تواند به واسطه آنها

از حسیض جهل و نقص و زشتی و شقاوت به اوج علم و معرفت و کمال و جمال و سعادت پرواز نماید و خود را از تنگنای ضیق طبیعت به فضای وسیع ملکوت اعلی رساند. و این دو یکی مربی باطنی ، که قوه عقل و تمیز است ، و دیگر مربی خارجی ، که انبیا و راهنمایان طرق سعادت و شقاوت می باشند. و این دو هیچکدام بی دیگری انجام این مقصد ندهند، چه که عقل بشر خود نتواند کشف طرق سعادت و شقاوت کند و راهی به عالم غیب و نشئه آخرت پیدا کند، و هدایت و راهنمایی پیغمبران بدون قوه تمیز و ادراک عقلی مؤثر نیفتد.

پس حق تبارک و تعالی این دو نوع مربی را مرحمت فرموده که به واسطه آنها تمام قوای مخزونه و استعدادات کامنه در نفوس به فعلیت تبدیل پیدا کند. و این دو نعمت بزرگ را حق تعالی برای امتحان بشر و اختبار آنها مرحمت فرموده ، زیرا که بدین دو نعمت ممتاز شوند افراد بنی نوع انسان از یکدیگر، و سعید و شقی و مطیع و عاصی و کامل و ناقص از هم جدا شوند. چنانچه جناب ولایت مآب فرماید: والذی بعثه بالحق لتبلبلن ببلبه و لتغربلن غربله .(۴۲۷)

و در کافی شریف ، در باب تمحیص و امتحان ، ابن ابی یعفور از حضرت صادق ، علیه السلام ، نقل کند که قال : لابد للناس من اءن یمحصوا و یمیزوا و یغربلوا و یستخرج فی الغربال خلق کثیر. (۴۲۸) فرمود: لابد است از برای مردم از اینکه خالص شوند و امتحان گردند و تمیز داده شوند

و غربال شوند، و استخراج شود در غربال خلق بسیاری .

و باسناده عن منصور، قال قال لی ابو عبدالله ، علیه السلام : یا منصور، ان هذا الامر لا یاءتیکم الا بعد ایاس (ولا) والله حتی تمیزوا ولا والله حتی تمحصوا، ولا والله یشقی من یشقی و یسعد من یسعد.(۴۲۹)

فرمود: ای منصور، همانا این امر (یعنی قیام) نمی آید شما را مگر بعد از ماء یوس (شدن). و نه به خدا قسم تا تمیز داده شوید، و نه به خدا قسم تا خالص شوید، و نه به خدا قسم تا شقی شود هر کس شقی می شود و سعید شود هر کس سعید می شود.

و در حدیث دیگر است از حضرت ابوالحسن ، علیه السلام ، قال : یخلصون کما یخلص الذهب .(۴۳۰)

و در کافی شریف ، در باب ابتلا و اختبار، سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند، قال : ما من قبض و لا بسط الا والله فیه مشیئه و قضاء و ابتلاء.(۴۳۱)

و در حدیث دیگر از حضرت منقول است ، قال : انه لیس شیء فیه قبض اء و بسط مما اء مرالله به اء و نهی عنه الا و فیه لله عزوجل ابتلاء و قضاء.(۴۳۲) یعنی نیست چیزی که در آن منع و عطایی باشد از چیزهایی که امر فرموده خداوند تعالی به آن یا نهی فرموده از آن ، مگر آنکه در آن از برای خدای عزوجل امتحان و حکمی است . و قبض در لغت امساک و منع و اخذ است ، و بسط نشر و اعطاست . پس هر عطا و توسعه و منعی و هر امر و

نهی و تکلیفی برای امتحان است .

پس ، معلوم شد که بعث رسل و نشر کتب آسمانی همه برای امتیاز بشر و جدا شدن اشقیا از سعدا و مطیعین از عاصین است . و معنی امتحان و اختبار حق همین امتیاز واقعی خود بشر است از یکدیگر، نه علم به امتیاز، زیرا که علم حق تعالی ازلی و متعلق و محیط به هر چیز است قبل از ایجاد. و حکما در تحقیق امتحان و ابتلا بسط کلام داده اند که ذکر آن خارج از میزان است .

پس ، نتیجه امتحان مطلقا که این دو که ذکر شد از بزرگترین آنها است امتیاز سعید و شقی است . در این امتحان و اختبار نیز حجت خدا بر خلق تمام شود و هلاکت و شقاوت و سعادت و حیات هر کسی از روی حجت و بینه واقع گردد و راه اعتراض باقی نماند. هر کس تحصیل سعادت و حیات جاویدان نماید، به هدایت و توفیق حق است ، زیرا که تمام اسباب تحصیل را مرحمت فرموده . و هر کس تحصیل شقاوت نماید و رو به هلاکت رود و تبعیت نفس و شیطان کند، با فراهم بودن جمیع طرق هدایت و اسباب کسب سعادت ، خود به اختیار خود به هلاکت و شقاوت فرو رفته و حجت بالغه حق بر او تمام است :
لها ما کسبت و علیها ما اکتسبت . (۴۳۳)

فصل ، در بیان نکته شدت ابتلاء انبیاء و اوصیاء و مؤمنین

بدان که پیش از این مذکور شد (۴۳۴) - که هر عملی که از انسان صادر می شود، بلکه هر چه در ملک بدن واقع شود و متعلق ادراک نفس شود، از آن

یک نحو اثری در نفس واقع شود چه اعمال حسنه باشد یا سیئه ، که از اثر حاصل از آنها در لسان اخبار به نکته بیضا و نکته سوداء تعبیر شده ،(۴۳۵) و چه از سنخ لذایذ باشد یا سنخ آلام باشد. مثلا از هر لذتی که از مطعومات یا مشروبات یا منکوحات و جز آنها انسان می برد، در نفس اثری از آن واقع می شود و ایجاد علاقه و محبتی در باطن روح نسبت به آن می شود و توجه نفس به آن افزون می شود. و هر چه در لذات و مشتیهات بیشتر غوطه زند، علاقه و حب نفس به این عالم شدیدتر گردد و رکون و اعتمادش بیشتر شود، و نفس تربیت شود و ارتیاض پیدا کند به علاقه دنیا، و هر چه لذایذ در ذائقه اش بیشتر شود، ریشه محبتش بیشتر گردد، و هر چه اسباب عیش و عشرت و راحت فراهمتر باشد، درخت علاقه دنیا برومندتر گردد. و هر چه توجه نفس به دنیا بیشتر گردد. به همان اندازه از توجه به حق و عالم آخرت غافل گردد، چنانچه اگر رکون نفس بکلی به دنیا شد و وجهه آن مادی و دنیاوی گردید، سلب توجه از حق تعالی و دار کرامت او بکلی گردد و اءخلد الی الارض و اتبع هواه شود.(۴۳۶)

پس ، استغراق در بحر لذایذ و مشتیهات قهرا حب به دنیا آورد، و حب به دنیا تنفر از غیر آن آورد، و وجهه به ملک غفلت از ملکوت آورد. چنانچه به عکس اگر انسان از چیزی بدی دید و ادراک ناملایمات کرد، صورت آن ادراک در نفس

ایجاد تنفر نماید. و هر چه آن صورت قویتر باشد، آن تنفر باطنی قویتر گردد. چنانچه اگر کسی در شهری رود که در آنجا امراض و آلام بر او وارد شود و ناملایمات خارجی و داخلی بر او رو آورد، قهرا از آنجا متنفر و منصرف شود. و هر چه ناملایمات بیشتر باشد، انصراف و تنفر افزون شود. و اگر شهر بهتری سراغ داشته باشد، کوچ به آنجا کند. و اگر نتواند به آنجا حرکت کند، علاقه به آنجا پیدا کند و دلش را به آنجا کوچ دهد.

پس، اگر انسان از این عالم هر چه دید بلیات و آلام و اسقام و گرفتاری دید و امواج و فتنه ها و محنتها بر او رو آورد، قهرا از آن متنفر گردد و دل بستگی به آن کم شود و اعتماد به آن نکند. و اگر به عالم دیگری معتقد باشد و فضای وسیع خالی از هر محنت و المی سراغ داشته باشد، قهرا بدانجا سفر کند. و اگر سفر جسمانی نتوان کرد، سفر روحانی کند و دلش را بدانجا فرستد. و پر واضح است که تمام مفسد روحانی و اخلاقی و اعمالی از حب به دنیا و غفلت از حق تعالی و آخرت است. و حب به دنیا سرمنشاء هر خطیئه است، (۴۳۷) چنانچه تمام اصلاحات نفسانی و اخلاقی و اعمالی از توجه به حق و دار کرامت آن و از بیعلاقگی به دنیا و عدم رکون و اعتماد به زخارف آن است.

پس، معلوم شد از این مقدمه که حق تعالی عنایت و الطافش به هر کس بیشتر باشد و مراحم ذات مقدس شامل

حال هر کس زیادتر باشد، او را بیشتر از این عالم و زخارف آن پرهیز دهند و امواج بلیات و فتن را بر او بیشتر متوجه فرماید، تا اینکه روحش از این دنیا و زخارف آن منصرف و منزجر گردد و به مقدر ایمانش رو به عالم آخرت رود و وجهه قلبش متوجه به آنجا گردد. و اگر نبود از برای تحمل شدت ابتلا- مگر همین یک جهت، هر آینه کفایت می کرد. و در احادیث شریفه اشارت به این معنی دارد:

محمد بن یعقوب باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام، قال: ان الله تعالى ليتعاهد المؤمن بالبلاء كما يتعاهد الرجل اهله بالهدية من الغيبة، و يحميه الدنيا كما يحمي الطبيب المريض. (۴۳۸)

حضرت باقر علیه السلام، فرماید: همانا خدای تعالی هر آینه تفقد کند مؤمن را به بلا چنانچه تفقد کند مردی عیال خود را به هدیه از سفر. و هر آینه پرهیز دهد او را از دنیا، چنانچه پرهیز دهد طبیب مریض را.

و در حدیث دیگر نیز به همین مضمون وارد است. (۴۳۹) و گمان نشود که محبت حق و شدت عنایت ذات اقدس به بعضی بندگان، نعوذ بالله، جزاف و بی جهت است، بلکه هر قدمی که مؤمن و بنده خدا به سوی او بردارد، عنایت حق به او متوجه شود، حق تعالی به قدر ذراعی به او نزدیک شود. (۴۴۰) مثل مراتب ایمان و تهیه اسباب توفیق، مثل انسانی است که با چراغی در راه تاریک حرکت کند: هر قدمی که بردارد، جلو او روشن گردد و راهنمایی برای قدم دیگر نماید.

هر قدمی که انسان به سوی آخرت بردارد، راه روشنتر شود و عنایات حق به او بیشتر گردد و اسباب توجه به عالم قرب و تنفر از عالم بعد را فراهم فرماید. و عنایات ازلیه حق تعالی به انبیا و اولیا به واسطه علم ازلی اوست به اطاعت آنها در زمان تکلیف. چنانچه شما اگر دو بیچه داشته باشید که در حال طفولیت آنها علم پیدا کنید که یکی موجبات رضایت شما را فراهم می کند و یکی موجبات سخط و غضب شما را، البته عنایت شما از اول به آن مطیع بیشتر از دیگری است.

و دیگر از نکات شدت ابتلای بندگان خاص این است که آنها در این ابتلا و گرفتاریها به یاد حق افتند و مناجات و تضرع در درگاه قدس ذات مقدس نمایند و مائوس با ذکر و فکر او گردند. و طبیعی این نوع بنی الانسان است که در وقت بلیات تشبث به هر رکنی که احتمال نجات در او دهند پیدا می کنند، و در وقت سلامت و راحت غفلت از آن پیدا می کنند، و چون خواص رکنی جز حق سراغ ندارند، بدان متوجه شوند و انقطاع به مقام مقدس او پیدا کنند. و حق تعالی از عنایتی که به آنها دارد، خود سبب انقطاع را فراهم فرماید. گرچه این نکته، بلکه نکته سابقه، نسبت به انبیا و اولیاء کامل درست نیاید، چه که آنها مقامشان مقدستر از آن است و قلبشان محکمتر از آن است که به این امور علاقه به دنیا پیدا کنند، یا در توجه و انقطاعشان به حق فرقی حاصل شود.

تواند بود که انبیا و اولیاء کامل چون به نور باطنی و مکاشفات روحانی یافته اند که حق تعالی به این عالم و زخارف آن نظر لطف ندارد و دنیا و هر چه در اوست خوار و پست است در پیشگاه مقدس او، از این جهت اختیار کردند فقر را بر غنا و ابتلا را بر راحتی و بلیات را بر غیر آنها چنانچه در احادیث شریفه شاهد بر این معنی است. (۴۴۱)

در حدیث است که جبرئیل کلید خزاین ارض را در حضور خاتم النبیین، صلی الله علیه و آله، آورد و عرض کرد در صورت اختیار آن از مقامات اخروی شما نیز چیزی کم نشود. حضرت برای تواضع از حق تعالی قبول نفرمود و فقر را اختیار فرمود. (۴۴۲) و در کافی شریف سند به حضرت صادق، علیه السلام، رساند در حدیثی، قال: ان الکافر لیهون علی الله حتی لو ساء له الدنیا بما فیها اءعطاہ ذلک. (۴۴۳) و این از خواری دنیاست در نظر کبریای حق. و در حدیث است که حق تعالی از وقتی که عالم اجسام را خلق فرموده به آن نظر لطف نفرموده است. (۴۴۴)

و دیگر از نکات شدت ابتلاء مؤمنین آن است که در اخبار به آن اشاره شده است که از برای آنها درجاتی است که به آنها نایل نشوند مگر با بلیات و امراض و آلام. (۴۴۵) و ممکن است این درجات صورت اعراض از دنیا و اقبال به حق باشد، و ممکن است از برای خود این بلیات صورت ملکوتی باشد که نیل به آنها نشود مگر با ظهور در

عالم ملک و ابتلای آنها به آن . چنانچه در حدیث شریف کافی سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند: قال انه لیکون للعبد منزله عندالله ، فما ینالها الا باحدى الخصلتين : اما بذهاب ماله ، اءو بلیه فی جسده .(۴۴۶) فرمود: همانا چنین است : هر آینه می باشد از برای بنده درجه ای پیش خدا، پس نمی رسد به آن مگر به دو خصلت : یا به رفتن مالش ، یا به بلیه در جسم او. و در خبر شهادت حضرت سیدالشهداء، علیه السلام ، وارد است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله ، را در خواب دید.

حضرت فرمود به آن مظلوم که از برای تو درجه ای است در بهشت ، نمی رسی به آن مگر به شهادت .(۴۴۷) البته صورت ملکوتی شهادت در راه خدا حاصل نمی شود مگر به وقوع آن در ملک چنانکه مبرهن است در علوم عالیه ، و در اخبار متواتره وارد است که از برای هر عملی صورتی است در عالم دیگر.

و در کافی از حضرت صادق ، علیه السلام ، نقل شده است ، قال : ان عظیم الاجر لمع عظیم البلاء، و ما احب الله قوما الا ابتلاهم .(۴۴۸) فرمود: همانا بزرگی مزد هر آینه با بزرگی بلاست . و دوست ندارد خدا قومی را مگر آنکه مبتلا کند آنها را. و احادیث به این مضمون بسیار است .

فصل : ابتلای انبیاء به امراض جسمانی

محدث بزرگ ، مجلسی ،(۴۴۹) علیه الرحمه ، فرماید، در این احادیث (یعنی احادیث ابتلاء انبیا که وارد شده از طرق عامه و خاصه) دلالت و اوضحه است بر

آنکه انبیا و اوصیا در امراض حسیه و بلیات جسمیه مثل غیرشان هستند. بلکه آنها اولی به آن هستند از غیر، برای بزرگ شدن اجر آنها که موجب تفاضل در درجات است. و این منافات با مقام آنها ندارد، بلکه آن موجب تثبیت امر آنها شود. و اگر آنها مبتلا- نشوند به بلیات، با آنکه از دست آنها معجزات و خارق عادات صادر می شود، گفته شود درباره آنها آنچه نصاری درباره پیغمبرشان گفتند. و این تعلیل در روایات وارد است. انتهی. (۴۵۰)

و محقق مدقق طوسی و حکیم عظیم قدوسی، (۴۵۱) عطرالله مرقده، در تجرید فرماید در ضمن آنچه انبیا باید از آن مبرا باشند: و هر چه تنفر از آن حاصل آید. و علامه علمای اسلام، (۴۵۲) رضوان الله علیهم، فرماید در شرح آن: و باید منزله باشد از امراض منفره، مثل سلس و جذام و برص، برای اینکه اینها تنفر آورد و منافی با غرض از بعث است. (۴۵۳)

نویسنده گوید گرچه مقام نبوت تابع کمالات نفسانیه و مدارج روحانیه است و ربطی به مقام جسمانیت ندارد و امراض و نقایص جسمانیه ضرری به مقام روحانی آنها نرساند و امراض منفره از علو شائن و عظمت رتبه آنها چیزی ناقص نکند، اگر مؤ کد کمالات آنها نباشد و مؤید درجات آنها نگردد، چنانچه اشاره به آن شد، لیکن آنچه این دو محقق اشاره بدان کردند خالی از وجه نیست، زیرا که چون عامه مردم تمیز مابین مقامات را نمی دهند و گمان می کنند که نقص جسمانی از نقص روحانی یا ملازم با

او است ، و بعضی از نقایص را منافی با مقام علو شائن و عظمت مرتبت دانند، لهذا عنایت حق چنان اقتضا کند که پیغمبران را که صاحب شریعت و مبعوث به رسالت هستند به امراضی که موجب تنفر طباع و استیحا ش مردم است مبتلا نفرماید. پس ، عدم ابتلای آنها نه از برای آن است که ابتلای به آن نقص مقام نبوت است ، بلکه برای اکمال فایده تبلیغ است . بنابراین ، مانع ندارد ابتلای بعض انبیا که صاحب شریعت نیستند، و ابتلای اولیاء بزرگ و مؤمنین به این گونه بلیات .

چنانچه حضرت ایوب و جناب حبیب نجار مبتلا بودند. و اخبار کثیره وارد شده در ابتلای حضرت ایوب .

فمن ذلك ما روى عن تفسير على بن ابراهيم ، عن ابي بصير، عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، فى حديث طويل قال : فسلطه على بدنه ما خلا عقله و عينيه ، فنفخ فيه ابليس فصار قرحه واحده من قرنه الى قدمه ، فبقى فى ذلك دهرا طويلا بحمدالله و يشكره حتى وقع فى بدنه الدود و كانت تخرج من بدنه فيردها. و يقول لها: ارجعى الى موضعك الذى خلقك الله منه . و نتن حتى اخرجته اهل القرية من القرية و اءلقوه فى المزبله خارج القرية . (٤٥٤)

و فى الكافى باسناده عن ابي بصير، عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : قلت له : فاذا قراءت القرآن فاستعد بالله من الشيطان الرجيم انه ليس له سلطان على الذين آمنوا و على ربهم يتوكلون . (٤٥٥) فقال : يا ابا محمد يسلط و الله من المؤمن على بدنه و

لا يسلط على دينه . قد سلط على اءيوب فشوه خلقه ، و لم يسلط على دينه . و قد يسلط من المؤ منين على اءبدانهم و لا يسلط على دينهم .(۴۵۶)

و باسناده عن ناجيه ، قال قلت لابي جعفر، عليه السلام ، ان المغيره يقول ان المؤ من لا يتلى بالجذام و لا بالبرص و لا بكذا و لا بكذا. فقال : ان كان لغافلا عن صاحب ياسين ، انه كان مكنعا. ثم رد اءصابعه فقال : كاءنى اءنظر الى تكنيعه . اءتاهم فاءنذرهم ، ثم عاد اليهم من الغد فقتلوه . ثم قال : ان المؤ من يتلى بكل بليه و يموت بكل ميته ، الا اءنه يقتل نفسه .(۴۵۷)

صاحب ياسين حبيب نجار است . و تكنيع با نون ، كه در اكثر نسخ است ، بنابه فرموده مجلسى (ره) تشنج و مثله بودن است . مجلسى فرمايد گويا جذام سبب تكنيع اصابع او شده بوده است .(۴۵۸) و در اين فرموده تاءمل است .

از اين احاديث و احاديث بسيار ديگر استفاده شود كه مؤ منين و انبيا گاهى براى بعض مصالح مبتلا شوند به امراض منفره . گرچه در مقابل اين اخبار بعض اخبار ديگر است كه نفى كرده است تشويه خلقت حضرت ايوب ، عليه السلام ، و بو افتاده بدن شريفش را. و بحث و تطويل در ذكر و جمع آنها نفع بسيارى ندارد.

بالجمله ، اين نحو از امراض ضررى به حال مؤ منين و نقص براى آنها و انبياء، عليهم السلام ، نيست ، بلكه ترفيع رتبه و علو مقام و درجه است . والله تعالى اءعلم بالصواب

فصل ، در بیان آنکه دنیا دار ثواب و عقاب حق تعالی نیست

بدان که این عالم دنیا برای نقص و قصور و ضعفی که در آن است نه دار کرامت و جای ثواب حق تعالی است ، و نه محل عذاب و عقاب است ، زیرا که دار کرامت حق عالمی است که نعمتهای آن خالص و اختلاط به نعمت ندارد و راحت آن مشوب به تعب و رنج نیست . و در این عالم چنین نعمتی امکان ندارد، زیرا که دار تراحم است و به هر نعمتی انواع رنج و زحمت و نعمت اختلاط دارد. بلکه حکما گفته اند لذات این عالم دفع آلام است . و توان گفت که لذاتش موجب آلام است ،(۴۵۹) زیرا که اینجا هر لذتی در پی رنج و الم و تعب دارد. بلکه ماده این عالم تعصی دارد از قبول رحمت خالص و نعمت غیر مشوب . و همین طور عذاب و زحمت و رنج و تعب این عالم نیز خالص نیست ، بلکه هر رنج و تعب محفوف به نعمتی و نعمتهایی است . و هیچیک از آلام و اسقام و رنج و محنت در این عالم غیر مشوب نیست ، و مواد این عالم تعصی دارد از قبول عذاب خالص مطلق . و دار عذاب و عقاب حق داری است که در آن عذاب محض و عقاب خالص باشد. آلام و اسقام آنجا مثل این عالم نیست که به عضوی دون عضوی متوجه باشد، یک عضو سالم و راحت باشد و عضو دیگر در تعب و زحمت . و به بعض آنچه ذکر شد اشاره فرموده در حدیث شریف ، که ما به شرح آن پرداختم

، آنجا که فرماید: و ذلك ان الله لم يجعل الدنيا ثوابا لمؤمن ولا عقوبة لكافر. یعنی جهت اینکه مؤمن در این عالم مبتلا به بلیات شود آن است که خدای تعالی قرار نداده این دنیا را ثواب برای مؤمنی و نه سزا برای کافری. اینجا دار تکلیف و مزرعه آخرت و عالم کسب است، و عالم آخرت دار جزا و سزا و ثواب و عقاب است. آنها که متوقع اند که حق تعالی هر کس را که در این عالم مرتکب معصیت و فحشایی شد یا ظلم و تعدی به کسی، فوراً جلو او را بگیرد و دست او را منقطع کند و او را قلع و قمع فرماید، غافل از آن هستند که خلاف ترتیب و مخالفت سنه الله جاریه است. این جا دار امتحان و امتیاز شقی از سعید و مطیع از عاصی است، و عالم ظهور فعلیات است نه دار بروز نتایج اعمال و ملکات. و اگر نادرا حق تعالی ظالمی را گرفتار کند، می توان گفت از عنایات حق تعالی به آن ظالم است. اگر اهل معصیت و ظلم را به حال خودشان واگذار فرماید استدراج است. چنانچه خدای تعالی می فرماید: سنستدرجهم من حیث لا یعلمون. و اءملی لهم ان کیدی متین. (۴۶۰) یعنی زود است که نعمت دهیم آنها (را) درجه درجه از جهتی که نمی دانند. و مهلت دهیم آنها را. همانا اخذ من شدید است. و می فرماید: و لا یحسبن الذین کفروا انما نملی لهم خیر لانفسهم انما نملی لهم

لizardوا اثما و لهم عذاب اءلیم (۴۶۱) یعنی گمان نکنند آنان که کافر شدند اینکه مهلت ما برای آنها خیر است ، همانا چنین است که مهلت دادیم آنها را تا زیاد کنند گناه را. و از برای آنها عذاب دردناک است . و در مجمع البیان روایت کند از حضرت صادق ، علیه السلام ، اءنه قال : اذا اءحدث العبد ذنبا، جدد له نعمه فیدع الاستغفار. فهو الاستدراج (۴۶۲) فرمود: وقتی حادث کند بنده گناهی را، تجدید شود برای او نعمتی ، پس واگذارد استغفار را. پس آن استدراج است .

فصل ، در اینکه شدت بلیات روحیه تابع شدت ادراک است

در ذیل حدیث شریف که می فرماید: و من سحف دینه و ضعف عقله قل بلاؤه چنین ظاهر شود که بلیات اعم از جسمانیه و روحانیه است ، زیرا که اشخاص ضعیف العقل و کم ادراک به مقدار ضعف عقل و ادراک خود از بلیات روحانیه و ناملایمات عقلیه مأمون اند. به خلاف کسانی که عقلشان کامل و ادراکشان شدید است ، که به مقدار کمال عقل و شدت ادراک خود بلیات روحانی آنها زیاد شود. و هر چه ادراکات کاملتر و روحانیت قویتر باشد، بلیات بیشتر و ادراک ناملایمات افزون گردد. و تواند بود که فرموده حضرت رسالت پناه ، صلی الله علیه و آله و سلم ، که فرمود: ما اءوذی نبی مثل ما اءوذیت (۴۶۳) یعنی اذیت نشد پیغمبری مثل اذیتی که من شدم . نیز به این معنی برگردد. زیرا که هر کس عظمت و جلالت ربوبیت را بیشتر ادراک کند و مقام مقدس حق جل و علا

را زیادت‌تر بشناسد، از عصیان‌بندگان و هتک حرمت آنها بیشتر متاثر و متاثرم‌گردد، و نیز هر کس رحمتش و عنایت و لطفش به بندگان خدا بیشتر باشد، از اعوجاج و شقاوت آنها بیشتر اذیت می‌شود، و البته خاتم‌النبیین، صلی‌الله‌علیه‌وآله، در این مقامات و سایر مدارج کمالیه از انبیا و اولیا و سایر بنی‌الانسان کاملتر بوده، پس اذیتش بیشتر و تاثرش بالاتر بوده. و نیز توجیه دیگر دارد که مناسب این مقام ذکر آن نیست. والله‌العالم‌وله‌الحمد.

الحديث السادس عشر

حديث شانزدهم

باسنادنا المتصله الى ثقہ الاسلام و المسلمین ، فخر الطائفه الحقه و مقدمهم ، محمد بن يعقوب الكليني ، رضی‌الله‌عنه ، عن عده من اصحابنا، عن احمد بن محمد بن خالد، عن ابيه ، عن علي بن النعمان ، عن عبدالله بن مسكان ، عن ابي بصير، قال سمعت ابا عبدالله ، عليه السلام يقول : ان الحر حر على جميع احواله ، ان نابتة نائبه ، صبرلها، و ان تداكت عليه المصائب ، لم تكسره و ان اسر و قهر و استبدل باليسر عسرا، كما كان يوسف الصديق الامين لم يضرر حريره ان استعبد و قهر و اسر، و لم تضرره ظلمه الجب و وحشه و ما ناله ، ان من الله عليه فجعل الجبار العاتي له عبدا بعد اذا كان (له) مالكا، فاءرسله و رحم به امه . و كذلك الصبر يعقب خيرا. فاصبروا و وطنوا انفسكم على الصبر توجروا.(۴۶۴)

ترجمه :

ابوبصير گفت شنيدم حضرت صادق‌قرآن‌عليه‌السلام، را كه مي‌گفت : آزاد آزاد

است بر همه احوال خود. اگر بیاید او را مصیبتی، صبر کند مر آن را، و اگر فرو کوبیده شود بر او مصیبتها، نمی شکند او را گرچه اسیر شود و مقهور گردد و سختی را به آسانی بدل گیرد. چنانچه بود یوسف، علیه السلام، بسیار راستگوی امین که ضرر نرساند آزادی او را اینکه به بندگی گرفته شد و اسیر شد و مقهور گردید. و زیان نرساند او را تاریکی چاه و ترس آن و آنچه رسید او را، تا آنکه منت گذاشت خدا بر او، پس قرار داد جبار متکبر را بنده او، بعد از آنکه مالک بود، پس، فرستاد خدا او را (یعنی به پیغمبری) و ترحم فرمود به واسطه او امتی را. و همینطور صبر دنبال آورد خیر را. پس صبر کنید و مهیا کنید خود را بر صبر تا مزد داده شود.

شرح نائبه مفرد نوائب است. و آن حوادث و مهمات نازله است. و در صحاح گوید به معنی مصیبت است.

و دک به معنی دق، یعنی کوبیدن است. و در صحاح است: و قد دککت الشیء دکا اذا ضربته و کسرته حتی سویته بالارض. انتهى. (۴۶۵) و تداکت علیه اءی، تداقت. به معنی اجتماع و ازدحام نیز آمده، چنانچه از نهاییه منقول است در حدیث حضرت امیرالمؤمنین، علیه السلام: ثم تداککتک الابل الهمیم علی حیاضها. اءی، ازدحمتم. (۴۶۶) و از نهاییه نیز نقل شده که اصل دک به معنی کسر است. (۴۶۷) و در این حدیث شریف به

مناسبت لم تکسره به معنی اول انصب است ، گرچه معنی دوم نیز مناسب است .

و کلمه (ان) در و ان اسر وصلیه است ، و قهر و استبدال عطف به آن است .

و مجلسی ، (۴۶۸) رحمه الله ، فرموده در بعض نسخه ها و استبدال بالعسر یسرا وارد است . (۴۶۹) بنابراین عطف است بر لم تکسره ، پس غایت صبر شود .

جمله اءن استعبد مبنی المفعول و فاعل لم یضرر است . و در نسخه مرآه العقول به تقدیم باء موحده بر عین مهمله وارد است . (۴۷۰) و در وسائل به تقدیم عین بر باء منقول است . (۴۷۱) و مضمون است که نسخه مرآه از غلط کاتب باشد ، گرچه معنی آن نیز خالی از صحت نیست . ولی مناسب با مقام و سرتا پای حدیث شریف آن است که در نسخه وسائل است .

و ما ناله عطف است به ظلمه الجب . یعنی ، ضرر نرساند او را آنچه به او رسید از ظلم برادرها و حزن و بلیات .

و قوله : اءن من الله اظهر آن است که به تقدیر الی است ، و متعلق است به لم تضرر در دو موضع بر سبیل تنازع . و مرحوم مجلسی احتمالات کثیره در آن داده (۴۷۲) که ذکر آنها خالی از تطویل نیست .

فصل ، در بیان آنکه اسارت شهوت منشاء همه اسارتهاست

بدان که انسان اگر مقهور در تحت سلطه شهوت و هواهای نفسانیه گردید ، رقیب و عبودیت و ذلت در او به قدر مقهوریتش در تحت سلطه آنها زیاد شود . و معنی عبودیت از کسی ، خضوع تام و اطاعت از اوست . و

انسان مطیع شهوات و مقهور نفس اماره بنده فرمانبر آنهاست ، و هر چه آنها امر کنند، با کمال خضوع اطاعت کند و در پیشگاه آنها عبد خاضع و بنده مطیع گردد تا کار به جایی رسد که اطاعت آنها را مقدم دارد بر اطاعت خالق سموات و ارض ، و بندگی آنها را برگزیند بر بندگی مالک الملوک حقیقی . و در این حال عزت و حریت و آزاد مردی از قلبش (رخت) بندد، و غبار ذلت و فقر و عبودیت بر چهره قلبش بنشیند، و خاضع اهل دنیا گردد و قلبش در پیش اهل دنیا و صاحبان حشمت سجده کند و از برای به دست آوردن مشتتهیات نفسانیه خود، از هم نوع ذلتها کشد و خواریها در راه تعمیر بطن و فرج برد، و تا اسیر بند شهوت و نفس است ، از هیچگونه خلاف شرف و فتوت و حریتی مضایقه نکند، و سر به زیر بار اطاعت هر کس و ناکس در آورد، و از هر ناچیز منت کشد به مجرد احتمال حصول مطلوب پیش او، گرچه آن شخص از سایر خلق بی ارزشتر و پست تر باشد و احتمال موهوم باشد. و گویند وهم در باب طمع حجت است . آنهايي که بنده دنیا و شهوت خویش اند و طوق بندگی هوای نفس را در گردن نهادند، بندگی از هر کسی که دنیا را پیش او سراغ دارند، یا احتمال می دهند، می کنند و خاضع او می شوند. و اگر در ظاهر زبان منیت و عفت نفس گشایند، تدلیس محض است ، و اعمال آنها و اقوال آنها

این کلام را تکذیب کنند. و این اسارت و رقیت از اموری است که انسان را همیشه در زحمت و ذلت و رنج و تعب دارد. و انسان با شرف و عزت نفس باید با هر وسیله و جدیت خود را از آن پاک و پاکیزه کند. و پاک شدن از این کثافت و رهایی از این قید خواری و مذلت به معالجه اساس نفس است، و آن با علم و عمل نافع صورت گیرد.

اما عمل، پس آن به ارتیاضات شرعیه و مخالفت نفس است. در مدتی آن را از محبت مفرط به دنیا و تبعیت شهوات و هواهای نفسانیه منصرف کند تا آنکه نفس عادت به خیرات و کمالات کند.

و اما علم، به آن است که انسان به نفس خود بفهماند و به قلب خویشتن برساند که مخلوقات دیگر چون خود ضعیف و محتاج و فقیر و بینوا هستند، و آنها نیز مثل خود من در تمام امور جزئی و کلیه محتاج به غنی مطلق و قادر توانا هستند، و آنها قابل آن نیستند که حاجت کسی را برآورند، و کوچکتر از آن هستند که نفس به آنها متوجه گردد و قلب خاضع آنها گردد، و همان قادر توانایی که به آنها عزت و شرف و مال و منال داده قادر است به هر کس بدهد.

حقیقتا انسان را عار آید که به واسطه شکم خود یا راه انداختن شهوت خویش این قدر ذلت و خواری به خود راه دهد، و از این مخلوق بی همه چیز و فقرای بیدست و پا و اذلاء بیدانش و بینش منت کشد. منت اگر

می کشی ، از غنی مطلق و خالق سماوات و ارض بکش ، که اگر توجه به ذات مقدس او پیدا کردی و دلت خاضع در محضر او گردید، از هر دو عالم و ارضی و طوق عبودیت مخلوق را از گردن بیرون کنی : العبودیه جوهره کنهها الربوبیه . (۴۷۳) بندگی خدا گوهر گرانبهائی است که باطن آن آزادی و ربوبیت است . به واسطه عبودیت حق و توجه به نقطه واحده مرکزیه و افناء تمام قوا و سلطنتها در تحت سلطنت مطلقه الهیه ، چنان حالتی در قلب پیدا شود قهر و سلطنت بر همه عوالم کند، و از برای روح حالت عظمت و رفعتی پیدا شود که جز در پیشگاه ربوبیت و آنها که اطاعت آنها اطاعت ذات مقدس حق است سر به اطاعت احدی نهد. و اگر به حسب پیش آمدن روزگار در تحت سلطه و قدرت کسی باشد، قلب را از آن لرزه نیفتد و استقلال و حریت نفس محفوظ ماند، چنانچه حضرت یوسف و حضرت لقمان را عبودیت ظاهریه به حریت و آزادی قلبی آنها ضرر نرساند.

ای بسا قدرتمندان و دارای سلطنتهای ظاهره که از حریت و آزادی نفس و بزرگواری و بزرگمنشی بویی نبردند و بنده ذلیل و عبد مطیع نفس و هوی هستند، و بدین جهت از مخلوق ناچیز نیز تملق گویند. از حضرت علی بن الحسین ، سلام الله علیهما، منقول است که فرمود در ضمن کلامی : انی لانیف اءن اءطلب الدنیا من خالقها، فکیف من مخلوق مثلی ! (۴۷۴) یعنی همانا من عار دارم اینکه دنیا را خواهش کنم از آفریدگار آن ، پس چگونه از مخلوقی

مثل خود طلب کنم! ای عزیز، تو اگر عار نداری از طلب دنیا، لااقل از مخلوق ضعیف که مثل خود تو است طلب مکن. بفهم که مخلوق را قدرتی نیست برای تعمیر دنیای تو. بگیرم که با هزار منت و ذلت اراده او را جلب کردی، اراده او در ملک حق کار کن نیست، و کسی را تصرفی در مملکت مالک الملوک نیست، پس این قدر برای این چند روزه دنیا و شهوات محدوده موقته از خلق بی همه چیز تملق مگو، و از خدای خود غافل مشو و حریت و آزادی خود را حفظ کند و قید عبودیت و اسارت را از گردن خود بردار و در جمیع احوال آزاد شو، چنانچه در حدیث شریف فرماید: ان الحر حر علی جمیع احواله. و بدان که غنا به غنای قلب* و بی نیازی، از حالات روح است، به امور خارجی غیر مربوطه به انسان نیست. من خود در میان اهل ثروت و مال و منال کسانی را دیدم که اظهارات آنها را هیچ فقیر با آبرویی نمی کرد و بیانات آنها شرم آور بود! به نسبت جمعیت خود متمول و با ثروت ترین تمام سکنه ارض هستند، مع ذلک ذلت و مسکنت و فقر و فاقه از چهره آنها ظاهر و تمام مدت عمر را با زحمت و خواری و عجز و بینوایی به سر می برند. این نیست مگر همان فقر قلبی و ذلت روحی. در بین اهل زهد و درویش منشی کسانی را دیدم که قلوب آنها به قدری غنی و بی

نیاز است که به همه ملک دنیا از روی بی اعتنایی نظر می کنند، و به جز ذات مقدس حق تعالی احدی را لایق عرض حاجت نمی دانند. تو خود نیز در حالات اهل دنیا و اهل طلب ریاست با نظر دقت و تفتیش مطالعه کن ، بین ذلت آنها و تملق آنها از مردم از سایرین بیشتر است و در پیش (مردم) خضوعشان بیشتر است . مرید پرورها و مدعیان ارشاد خواریها می کشند و ارادتها می ورزند تا چند روزی بطن و فرج را تعمیر کنند. قلب مراد طالب بیشتر خاضع است پیش مرید از قلب مرید پیش او، با آنکه در سنخ این دو ارادت نیز فرقه‌هاست : ارادت مرید روحانی و الهی است ، گرچه در اشتباه باشد، و ارادت مراد دنیاوی و شیطانی است . اینها که ذکر شد ذلها و مفاصد دنیایی است . اگر پرده برداشته شود، معلوم می شود که صورت این اسارت در تحت قیود و کُند و زنجیرهای شهوات و هواهای نفسانیه چه صورتی است . شاید این سلسله ای که طولش هفتاد ذراع است ، و خدای تعالی از آن اطلاع داده ، و آن حبس و غلی که برای ماست ، در این دنیا صورت همین اسارت و رقیت در تحت فرمان شهوت و غضب باشد. خدای تعالی می فرماید: و وجدوا ما عملوا حاضرا. (۴۷۵) (و) یافتند آنچه کرده بودند حاضر. و فرماید: لها ما کسبت و علیها ما اکتسبت (۴۷۶) آنچه به ما می رسد در آن عالم ، صورت اعمال خود ماست .

سلسله های پیچ در پیچ شهوات و هواها

را پاره کن و کند قلب را بشکن و از اسارت بیرون بیا و در این عالم آزادانه زیست کن تا در آن عالم آزاد باشی ، و گرنه صورت این اسارت در آنجا حاضر خواهی دید. و بدان که آن طاقت فرساست . اولیای خدا با آنکه از اسر و رقیت بکلی خارج شده بودند و به حریت مطلقه نایل بودند، با این حال دل‌های آنها چنان لرزان بود و از عاقبت امر چنان ناله می کردند و جزع می نمودند که عقول متحیر از آن است .

فصل: پیروی شهوات مانع تحصیل مقدمات معنوی است

گرچه مطالبی که در این اوراق است از امور شایعه رایجه و از مکررات باید به شمار آورد، ولی باکی از این تکرار نیست . تذکر نفس و تکرار حق امر مطلوبی است ، و از این جهت در اذکار و اوراد و عبادات و مناسک تکرار مطلوب است . و نکته اصلی آن عادت دادن نفس و مرتاض نمودن آن است . پس ، از تکرار ای عزیز (ملول) مشو، و بدان که تا انسان در قید اسارت نفس و شهوات آن است و سلسله های طولانی شهوت و غضب در گردن اوست ، به هیچیک از مقامات معنوی و روحانی نایل نمی شود، و سلطنت باطنیه نفس و اراده نافذه آن بروز و ظهور نمی کند و مقام استقلال و عزت نفس ، که از بزرگترین مقامات کمال روحانی است ، در انسان پیدا نمی شود. بلکه این اسارت و رقیت باعث می شود که انسان سرپیچ از اطاعت نفس نباشد در هیچ حال .

و چون سلطنت نفس اماره و شیطان در باطن قوی

شد و تمام قوا سر به رقیب و طاعت آنها گذاشتند و خضوع در پیشگاه آنها نمودند و تسلیم تام شدند، آنها قانع به معاصی تنها نمی شوند کم کم از معصیتهای کوچک انسان را به معاصی بزرگ ، و از آنها به سستی عقاید، و از آن به ظلمت افکار، و از آن به تنگنای وجود، و از آن به بغض و دشمنی انبیا و اولیا می کشانند. و نفس که در تحت سلطه و رقیب آنهاست نتواند از آن سربلندی نماید. پس ، عاقبت امر طاعت و اسارت خیلی وخیم است و به جاهای خیلی خولناک انسان را ممکن است بکشد. انسان عاقل رئوف به حال خود، باید به هر وسیله ای شده خود را از این اسارت خارج کند، و تا فرصت دارد و قوای او سالم است و حیات و صحت و جوانی برقرار است و قوا بکلی مسخر نشده ، در مقابل آن قیام کند، و مدتی مواظبت اوقات خویش کند و مطالعه در حالات نفس کند و حالات گذشتگان و سوء عاقبت آنها را مذاقه نماید و گذشتن این چند روزه را به باطن قلب خود بفهماند و قلب بیدار کند و به قلب بفهماند حقیقت منقول از رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، به ما، که فرمود: الدنيا مزرعه الاخره .(۴۷۷) دنیا کشتگاه بازپسین است . اگر این چند روزه کشت نکنیم و عمل صالح ننماییم ، فرصت از دست می رود، عالم دیگر که فرا رسد و موت حلول کرد، تمام اعمال منقطع می شود و آمال پایمال می گردد. و اگر خدای نخواست

با این عبودیت از شهوات و اسارت از قید گوناگون هواهای نفسانیه ملک الموت در رسد، شیطان ممکن است مقصد آخر را که ربودن ایمان است انجام دهد، و با ما طوری سلوک کند و به قلب ما طوری نمایش دهد که با دشمن حق و انبیا و اولیاء او از دنیا برویم. و خدا می داند که در پس این پرده چه بدبختیهاست و چه ظلمتها و وحشتهاست.

هان ای نفس خسیس و ای دل غافل! از خواب برخیز دز مقابل این دشمنی که سالهاست تو را افسار کرده و در قید اسیری در آورده و به هر طرف می خواهد می کشاند و به هر عمل زشتی و خلق ناهنجاری دعوت می کند و وادار می نماید قیام کن و این قیود را بشکن و زنجیرها را پاره کن و آزادیخواه باش و ذلت و خواری را برکنار گذار و طوق عبودیت حق جل جلاله را به گردن نه که از هر بندگی و عبودیتی وارهی و به سلطنت مطلقه الهیه در دو عالم نایل شوی.

ای عزیز، با آنکه این عالم دار جزا نیست و محل بروز سلطنت حق نیست و زندان مؤمن است، (۴۷۸) اگر تو از اسارت نفس بیرون آیی و به عبودیت حق گردن نهی و دل را موحد کنی و زنگار دو بینی را از آینه روح بزدایی و قلب را به نقطه مرکزیه کمال مطلق متوجه کنی، در همین عالم آثار آن را بعیان می یابی، چنان وسعتی در قلبت حاصل شود که محل ظهور سلطنت تامه الهیه شود و از تمام عوالم

فسحت و سعه آن بیشتر گردد: (لا یسعی ارضی و لا سمائی بل یسعی قلب عبدی المؤمن). (۴۷۹) و چنان غنا در آن ظاهر گردد که تمام ممالک باطن و ظاهر را به پیشیزی نشمیری، و چنان اراده ات قوی گردد که متعلق به ملک و ملکوت نگردد و هر دو عالم را لایق خود نداند.

طیران مرغ دیدی تو ز پایبند شهوت

بدر آی تا ببینی طیران آدمیت (۴۸۰)

فصل ، در معنای صبر در بیان آنکه صبر نتیجه حریت از قید نفس است

از نتایج بزرگ و ثمرات عظیمه این حریت و خروج از عبودیت نفس، صبر در بلیات و نوائب است. و بر ذمه ماست که بیان معنای صبر را مجملا و اقسام و ثمرات آن و ارتباط آن را به حریت بنماییم.

صبر را چنانچه محقق طایفه حقه و مدقق فرقه محقه، کامل در علم و عمل، نصیرالدین طوسی، (۴۸۱) قدسه الله نفسه القدوسی، تعریف نمودند، عبارت از نگاهداری نفس است از بیتابی نزد مکروه. (۴۸۲) و عارف محقق مشهور در منازل السائرین فرماید: صبر نگاهداری نفس است از شکایت بر جزع مستور انتهى. (۴۸۳)

و بدان که صبر را از مقامات متوسطین محسوب داشتند، زیرا مادامی که نفس مصیبات و بلیات را مکروه شمارد و آن را جزع باطنی از آنها باشد، مقام معرفتش ناقص است، چنانچه مقام رضای به قضا و خشنودی از توجه بلیات مقام شامختری است، گرچه آن را نیز از مقامات متوسطین محسوب نماییم. و همین طور صبر در معاصی و بر طاعات نیز از نقصان معرفت به اسرار عبادات و صور معاصی و طاعات است، زیرا که اگر کسی حقیقت عبادت را بفهمد

و به صور برزخیه بهیه آن ایمان داشته باشد، و همین طور به صور برزخیه موحشه معاصی مؤ من باشد، صبر در این مقامات برای او معنی ندارد، بلکه مطلب منعکس می شود، اگر برای او خوشی و راحتی پیش آمد کند یا کارش منجر به ترک عبادتی یا فعل معصیتی شود، آنها نزد او مکروه افتد و جزع باطنی او بیشتر باشد از جزع اهل صبر در بلیات و مصیبات . از جناب عبد صالح عارف به وظایف عبودیت ، صاحب مقامات و کرامات ، علی بن طاووس ، (۴۸۴) قدس الله نفسه ، منقول است که روز اول تکلیف خود را جشن می گرفته و سور و سرور می کرده و عید محسوب می کرده ، برای آنکه خدای تبارک و تعالی او را در آن روز مفتخر فرموده به اذن در فعل طاعات . (۴۸۵) آیا برای این روح لطیف باید فعل طاعات را صبر در مکروهات گامنه در باطن به شمار آورد؟ ماها کجا هستیم و این بندگان فرمانبر حق کجا. ما باز گمان می کنیم حق تعالی تحمیل به ما فرموده و تکالیف را زحمت و کلفت می دانیم . اگر یکی از ما هم زحمت کشد و در اول وقت فریضه را به جا آورد، می گوید که انسان باید این کار را بکند زودتر خود را راحت کنیم ! همه بدبختیهای ما از جهل و نادانی است و نقصان و فقدان ایمان است .

در هر حال ، بحقیقت صبر (نگاهداری نفس از شکایت بر) جزع کامن است . و آنچه درباره ائمه هدی یا انبیاء عظام وارد شده که توصیف

شدند به صبر، تواند که صبر بر آلام جسمانیه بوده که به مقتضای طبایع بشریه باعث تاءثر است، یا صبر بر فراق محبوب بوده که از مقامات محبین است، و پس از این ذکری از آن می شود، و الا- صبر بر طاعات و معاصی و بلیات غیر آنچه ذکر شد درباره آنها، بلکه شیعیان آنها، معنی ندارد.

عارف معروف، کمال الدین عبدالرزاق کاشانی، (۴۸۶) در شرح منازل گوید: مراد شیخ که فرماید صبر خودداری از شکایت است، شکایت به مخلوق است، و الا- شکایت به حق تعالی و اظهار جزع در درگاه قدس او با صبر منافات ندارد، چنانچه حضرت ایوب عرض شکونی به حق نمود: اءنی مسنی الشیطان بنصب و عذاب (۴۸۷) با آنکه حق تعالی او را مدح فرماید: بقوله: اءنا وجدناه صابرا نعم العبد انه اءواب. (۴۸۸) و حضرت یعقوب عرض می کند: انما اءشکوابثی و حزنی الی الله (۴۸۹) با آنکه او از صابران بود. بلکه ترک شکایت به سوی حق اظهار تجلد و ظهور به دعوی است. انتهى. (۴۹۰)

از سیره انبیاء عظام و حضرات ائمه معصومین صلوات الله علیهم اجمعین، نیز چنان ظاهر می شود که با آنکه مقامات آنها بالاتر از صبر (و) رضا و تسلیم بوده، مع ذلک هیچ گاه از دعا و عجز و تضرع در درگاه معبود خودداری نمی کردند، و عرض حاجات خود را به حضرت حق تعالی می نمودند. و این مخالف با مقامات روحانیه نیست، بلکه تذکر حق و انس و خلوت با محبوب و اظهار عبودیت و ذلت در پیشگاه عظمت

کامل مطلق غایت آمال عارفین و نتیجه سلوک سالکین است .

فصل ، در نتایج صبر است

بدان که از برای نتایج بسیار است ، که از جمله آنها ارتیاض و تربیت نفس است . اگر انسان مدتی در پیشامدهای ناگوار و بلیات روزگار و در مشقت عبادات و مناسک و تلخی ترک لذات نفسانیه ، به واسطه فرمان حضرت ولی النعم ، صبر کند و تحمل مشاق را گرچه سخت و ناگوار باشد بنماید، کم کم نفس عادت می کند و مرتاض می شود و از چموشی بیرون می آید و سختی تحمل مشاق بر آن آسان می شود، و از برای نفس ملکه راسخه نوریه پیدا می شود که به واسطه آن از مقام صبر ترقی می کند و به مقامات عالیه دیگر نایل می شود. بلکه صبر در معاصی منشاء تقوای نفس شود، و صبر در طاعات منشاء انس به حق گردد، و صبر در بلیات منشاء رضا به قضای الهی شود. و اینها از مقامات بزرگ اهل ایمان ، بلکه اهل عرفان ، است . و در احادیث شریفه اهل بیت عصمت (ستایش) بلیغ از صبر گردیده ، چنانچه در کافی شریف سند به حضرت صادق سلام الله علیه ، رساند:

قال : الصبر من الايمان بمنزله الرءس من الجسد، فاذا ذهب الرءس ، ذهب الجسد، و كذلك اذا ذهب الصبر، ذهب الايمان .
(۴۹۱)

فرمود: صبر نسبت به ایمان به مثابه سر است نسبت به بدن . پس وقتی رفت سر، جسد برود، و همینطور وقتی که صبر رفت ، ایمان برود.

و در حدیث دیگر سند به حضرت سجاد، علی بن الحسین ، علیهما السلام ،

رساند: قال : الصبر من الايمان بمنزله الرءس من الجسد، و لا ايمان لمن لا صبر له .(۴۹۲)

و احاديث بسيار در اين باب است که ما پس از اين به مناسبت به ذکر بعضی از آن می پردازيم .

صبر کلید ابواب سعادات و سرمنشاء نجات از مهالك است . بلکه صبر بليات را بر انسان آسان می کند و مشکلات را سهل می نماید و عزم و اراده را قوت می دهد و مملکت روح را مستقل می نماید. و جزع و بيتابی علاوه بر عاری که خود دارد و کاشف از ضعف نفس است ، انسان را بی ثبات و اراده را ضعیف و عقل را سست می کند. جناب محقق خبير خواجه نصير، قدس الله سره ، فرماید: و هو (اءى الصبر) يمنع الباطن عن الاضطراب ، و اللسان عن الشكايه ، و الاعضاء عن الحركات الغير المعتاده .(۴۹۳) يعنى صبر جلو گیری کند باطن را از بيتابی ، و زبان را از شکایت ، و اعضا را از کارهای خلاف عادت . و به عکس انسان غير صابر باطن قلبش مضطرب و وحشتناک است و دلش لرزان و متزلزل است . و اين خود بليه ای است فوق بليات و مصیبتی است بالاترين مصیبت ها که سر بار انسان می شود و راحتی را از انسان سلب می کند. اما صبر تخفیف می دهد مصیبت را، و قلب غالب می شود بر بليات و اراده قاهر می شود بر مصیبات وارده . و همین طور انسان غير صابر و بی شکيب زبانش به شکایت پيش هر کس و ناکس باز شود، و اين علاوه بر

رسوایی پیش مردم و معروفیت به سست عنصری و کم ثباتی و افتادن از نظر خلق ، پیش ملائکه الله و در درگاه قدس ربوبیت از ارزش می افتد. بنده ای که نتواند یک مصیبت که از حق و محبوب مطلق به او می رسد تحمل کند، و انسانی که از ولی نعمت خود، که هزاران هزار نعمت دیده و همیشه مستغرق نعمتهای اوست ، یک بلیه دید زبان به شکایت پیش خلق گشود، چه ایمانی دارد و چه تسلیمی در مقام مقدس حق دارد؟ پس درست است که گفته شود کسی که صبر ندارد ایمان ندارد. اگر تو به جناب ربوبی ایمان داشته باشی و مجاری امور را به ید قدرت کامله او بدانی و کسی را متصرف در امور ندانی ، البته از پیشامدهای روزگار و از بلیات وارده شکایت پیش غیر حق تعالی نکنی ، بلکه آنها را به جان و دل بخری و شکر نعم حق کنی

پس ، آن اضطرابهای باطنی و آن شکایتهای زبانی و آن حرکات زشت غیر معتاد اعضا همه شهادت دهند که ما از اهل ایمان نیستیم . تا نعمت در کار است ، صورتاً شگری می کنیم . و آن نیز مغزی ندارد، بلکه برای طمع ازدیاد است . وقتی که یک مصیبت پیشامد کرد، یا یک درد و مرضی رو آورد، شکایتهای از حق تبارک و تعالی پیش خلق می بریم و زبان اعتراض و کنایه گویی را باز کرده پیش کس و ناکس شکوه ها می کنیم . کم کم این شکایتهای و جزع و فزعها در نفس تخم بغض به حق

و قضای الهی می‌کارد، و آن بتدریج سبز می‌شود و قوت می‌گیرد تا آن که ملکه می‌شود، بلکه خدای نخواستہ صورت باطن ذات صورت (بغض) به قضای حق و دشمنی ذات مقدس شود. آن وقت عنان از کف گسیخته شود و مهار اختیار از چنگ رها شود و انسان به هیچ وجه نتواند ضبط حال و خیال نماید و ظاهر و باطن رنگ دشمنی حق تعالی گیرد، و با یک پارچه بغض و عداوت مالک النعم از این عالم منتقل گردد و به شقاوت ابدی و ظلمت ہمیشگی دچار شود. پناه می‌برم به خدا از بدی عاقبت و ایمان مستودع. پس، صحیح است که می‌فرماید وقتی که صبر برود ایمان می‌رود.

پس ای عزیز، مطلب بس مهم و راه خیلی خطرناک است. از جان و دل بکوش و در پیشامدهای دنیا صبر و بردباری را پیشه خود کن، و در مقابل بلیات و مصیبات مردانه قیام (کن)، و به نفس بفهمان که جزع و بیتابی علاوه بر آن که خود ننگی بزرگ است، برای رفع بلیات و مصیبات فایده ای ندارد، و شکایت از قضای الهی و اراده نافذ حق پیش مخلوق ضعیف بی قدرت و قوه مفید فایده نخواهد بود. چنانچه اشاره به آن در حدیث شریف کافی فرماید: محمد بن یعقوب باسناده عن سماعه بن مهران، عن ابي الحسن، عليه السلام، قال: قال لي: ما حسبك عن الحج؟ قال قلت: جعلت فداك، وقع علي دين كثير و ذهب مالي، و

دینی الذی قد لزمنی هو اءعظم من ذهاب مالی ، فلولا اءن رجلا من اءصحابنا اءخرجنی ما قدرت اءن اءخرج . فقال لی : ان
تصبر تغتبط، و الا تصبر ینفذ الله مقادیره ، راضیا كنت ام کارها.(۴۹۴)

سماعه گفت : فرمود ابوالحسن کاظم ، علیه السلام ، به من : چه چیز مانع شد ترا از حج ؟ گفت گفتم : فدایت شوم ، واقع شد
بر من قرض بسیاری ، و مالم رفته است ، و قرضی که لازم شده بزرگتر است از رفتن مالم . اگر نبود مردی از رفقای ما که
خارج کرد مرا، قدرت نداشتم که خارج شوم . پس فرمود به من : اگر صبر کنی ، مورد غبطه شوی ، و اگر صبر نکنی ، اجرا
می کند خدا تقدیرات خود را، خشنود باشی یا کراهت داشته باشی .

پس معلوم شد که جزع و بی تابی مفید فایده نیست ، بلکه ضررهای بس هولناک دارد و هلاکتهای بس ایمان سوز در دنبال
آن است ، و صبر و بردباری خود دارای ثواب جزیل و اجر جمیل و صور بهیه و تمثال شریف برزخی است ، چنانچه در ذیل
حدیث شریف که ما به شرح آن پرداختیم فرماید: و كذلك الصبر یعقب خیرا، فاصبروا و وطنوا اءنفسکم علی الصبر توجروا.
پس صبر را عاقبت خیر است در این عالم ، چنانچه از تمثیل به حضرت یوسف ، علیه السلام ، معلوم می شود، و موجب اجر
است در آخرت .

و در حدیث شریف کافی سند به ابو حمزه ثمالی ، رحمه الله ، رساند. قال : قال اءبو عبدالله علیه السلام :

من ابتلی من المؤمنین بیلاء فصبر علیه ، کان له مثل اجر اءلف شهید.(۴۹۵) فرمود حضرت صادق ، علیه السلام ،: "کسی که مبتلا به بلیه ای شود و صبر کند، برای او اجر هزار شهید است."

و احادیث کثیره در این باب وارد است که ما بعضی آنها را در فصل بعد ذکر می کنیم . اما اینکه از برای صبر صورت بهیه برزخیه است ، علاوه بر اینکه مطابق قسمتی از برهان است ، در احادیث شریفه نیز از آن ذکر شده است ، چنانچه در کافی شریف سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند، قال : اذا دخل المؤمن (فی) قبره ، کانت الصلاه عن یمینه و الزکاه عن یساره و البر مطل علیه و یتنحی الصبر ناحیه ، فاذا دخل علیه الملکان اللذان یلیان مساءلته ، قال الصبر للصلاه و الزکاه و البر: دونکم صاحبکم ، فان عجزتم عنه فاءنا دونه .(۴۹۶)

فرمود: وقتی داخل شود مؤمن به قبرش ، می باشد نماز از راست او و زکات از چپ او و نیکی و احسان مشرف بر او، و دور شود (صبر) بر طرفی . پس وقتی که داخل شوند بر او دو ملکی که کارگزار مسئلت از او هستند، گوید صبر به نماز و زکات و نیکویی : "بگیرید رفیق خود را. (یعنی همراهی کنید او را). پس اگر شما از او عاجز (ید)، من او را می گیرم."

فصل ، در درجات صبر

بدان که از برای صبر، به حسب آنچه از احادیث شریفه معلوم می شود، درجاتی است ، و اجر و ثواب آن به حسب درجات

آن مختلف است . چنانچه در کافی شریف ، سند به حضرت مولای متقیان ، امیر مؤمنان ، علیه السلام ، رساند.

قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، الصبر ثلاثه : صبر عند المصيبة ، و صبر على الطاعة ، و صبر عن المعصية . فمن صبر على المصيبة حتى يردّها بحسن عزائها، كتب الله له ثلاثاء درجه مابين الدرجه الى الدرجه ، كما بين السماء و الارض . و من صبر على الطاعة ، كتب الله له ستماءه درجه ما بين الدرجه الى الدرجه ، كما بين تخوم الارض الى العرش . و من صبر عن المعصية ، كتب الله له تسعماءه درجه ما بين الدرجه الى الدرجه ، كما بين تخوم الارض الى منتهى العرش . (۴۹۷)

فرمود حضرت امیر، علیه السلام ، که فرمود رسول خدا، صلی الله علیه و آله : "صبر سه گونه است : صبر نزد مصیبت است ، و صبر بر طاعت است ، و صبر از معصیت . پس کسی که صبر کند بر مصیبت تا آنکه برگرداند مصیبت و شدت آن را به نیکویی عزای آن (یعنی با صبر جمیل شدت مصیبت را رد کند)، بنویسد خدا برای او سیصد درجه ، مابین هر درجه تا درجه مثل مابین آسمان و زمین . و کسی که صبر نماید بر اطاعت ، بنویسد خدا از برای او ششصد درجه ، میانه درجه تا درجه مثل میانه قعر زمین تا عرش . و کسی که صبر کند بر معصیت ، بنویسد خداوند برای او نهصد درجه ، میانه درجه تا درجه مثل میانه منتهای

زمین تا منتهای عرش ."

و از این حدیث شریف معلوم می شود که صبر در معصیت افضل است از سایر مراتب صبر، چه که هم درجات آن بیشتر است ، و هم سعه بین درجات بسیار زیادتر است . و نیز معلوم شود که سعه بهشت بیش از آن است که در اوهام ما محجوبین و مقیدین است . و آنچه در تحدید بهشت وارد است که عرضها كعرض السموات والارض . (۴۹۸) شاید راجع به بهشت اعمال باشد. و اینکه در حدیث شریف است ، بهشت اخلاق است ، و میزان در بهشت اخلاق قوت و کمال اراده است ، و آن را محدود به حدی نباید کرد.

بعضی فرموده اند که اینجا مقصود ارتفاع است ، و در آیه شریفه عرض . (۴۹۹) و تنافی نیست : ممکن است در عرض برابر و در ارتفاع مختلف باشند. و این بعید است . زیرا چنین نماید که مقصود از عرض میزان سعه باشد نه عرض مقابل طول . چنانچه سماوات و ارض نیز عرض مقابل طول به معنای متفاهم عرفی و لغوی ندارند، گرچه عرض به معنای بعد ثانی به اصطلاح طبیعیین دارند، و کتاب الهی مشی بر طبق اصطلاح نمی فرماید.

و در کافی شریف سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رسانند: قال : قال رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، سياءتي على الناس زمان لا ينال فيه الملك الا بالقتل و التجبر ، و لا الغنى الا بالغصب و البخل ، و لا المحبة الا باستخراج الدين و اتباع الهوى . فمن اءدرك ذلك الزمان فصبر على الفقر و هو يقدر على

الغنى و صبر على البغضه و هو يقدر على المحبه و صبر على الذل و هو يقدر على العز، آتاه الله ثواب خمسين صديقا ممن صدق بي. (۵۰۰)

فرمود جناب صادق ، عليه السلام ، که فرمود رسول خدا، صلی الله علیه و آله و سلم : "زود است که می آید بر مردم زمانی که رسیده نشود در آن سلطنت ، مگر به کشتن و جور کردن ، و نه بی نیازی ، مگر به غصب نمودن و بخل ورزیدن ، و نه محبت و جلب قلوب ، مگر (به) خروج از دین و متابعت هوای نفس . پس کسی که ادراک کند آن زمان را، پس صبر کند بر بی چیزی و حال آنکه توانا باشد بر توانگری ، و صبر کند بر بغضای مردم و حال آنکه او قادر باشد بر محبت و جلب آنها، و صبر کند بر ذلت و حال آنکه توانا باشد بر عزت ، بدهد او را خداوند ثواب پنجاه صديق از کسانی که تصدیق مرا کردند."

و قریب به این مضمون نیز حدیثی از جناب امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، وارد شده است . بالجمله ، احادیث در این باب بسیار است ، ما اکتفا نمودیم به همین چند حدیث شریف .

فصل ، در بیان درجات صبر اهل معرفت

بدان تا این مقام آنچه ذکر شد، راجع به حال عامه و متوسطین بود، چنانچه در اول این فصول اشاره به آن نمودم که صبر را از مقامات متوسطین به شمار آوردند. ولی از برای صبر درجات دیگری است که راجع به اهل سلوک و کامل و اولیاست ، چنانچه از آن صبر فی الله است

. و آن ثبات در مجاهده است ، و ترک ماءلوفات و ماءنوسات ، بلکه ترک خویشتن است در راه محبوب . و این راجع به اهل سلوک است .

و مرتبه دیگر صبر مع الله است . و آن راجع به اهل حضور و مشاهده جمال است در وقت خروج از جلبات بشریت ، و مجرد از ملابیس افعال و صفات ، و متجلی شدن قلب به تجلیات اسماء و صفات ، و توارد واردات انس و هیبت ، و حفظ نفس از تلونات و غیبت از مقام انس و شهود .

و درجه دیگر صبر عن الله است . و آن از درجات عشاق و مشتاقین است از اهل شهود و عیان ، در صورتی که رجوع به عالم خود کنند و به عالم کثرت و صحو برگردند . و این اشق مراتب صبر و مشکترین مقامات است . و به این مرتبه اشاره فرموده مولای سالکان و پیشوای کاملان و امیر مؤمنان ، علیه السلام ، در دعای شریف کمیل : وهبني صبرتي علي عذابك ، فكيف اءصبر علي فراقك (۵۰۱)

و روی این شایب من المحیین ساءل الشبلی عن الصبر فقال : اءی الصبر اشد؟ فقال : الصبر لله . فقال : لا . فقال : الصبر بالله . فقال : لا . فقال : الصبر علی الله . فقال : لا . فقال : الصبر فی الله . فقال : لا . فقال : لا . فقال : لا . فقال : و یحکک فای ؟ فقال : الصبر عن الله . فشہق الشبلی و خر مغشیا علیه (۵۰۲)

و درجه دیگر صبر بالله است . و آن

از برای اهل تمکین و استقامت است . که بعد از حال صحو و بقاء بالله ، و پس از تخلق به اخلاق الله ، برای آنها رخ دهد. و از آن جز کامل را نصیبی نیست . و چون از این مراتب ما را نصیبی و حظی نمی باشد، از این جهت مبنای این اوراق تفصیل در اطراف آن نیست . والحمد لله اولاً و آخراً و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین .

الحديث السابع عشر

حديث هفدهم

بالسند المتصل الى الامام الاقدم ، حجه الفرقه و رئيس الامه ، محمد بن يعقوب الكليني ، رضى الله عنه ، عن محمد بن يحيى ، عن احمد بن محمد بن عيسى ، عن الحسن بن محبوب ، عن معاوية بن وهب ، قال سمعت ابا عبد الله ، عليه السلام ، يقول : اذا تاب العبد توبه نصوحا ، اءحبه الله ، فستر عليه في الدنيا و الاخره . فقلت : و كيف يستر عليه ؟ قال : ينسى ملكيه ما كتب عليه من الذنوب ، ثم يوحى الى جوارحه : اكنمى عليه ذنوبه . و يوحى الى بقاع الارض ، اكنمى عليه ما كان يعمل عليك من الذنوب . فيلقى الله حين يلقاه و ليس شى يشهد عليه بشى ء من الذنوب (٥٠٣)

ترجمه :

معاوية بن وهب گفت شنیدم از حضرت صادق ، عليه السلام ، می فرمود: "وقتی که توبه کند بنده ای توبه خالص ، دوستدار شود او را خداوند، پس ستر کند بر او در دنیا و آخرت . پس گفتم : و چگونه بپوشاند بر او؟" گفت : "به فراموشی اندازد دو فرشته او را آنچه را نوشته اند

بر او از گناهان . و وحی می فرماید به سوی اعضای او: کتمان کنید بر او گناهان او را. و وحی می فرماید به سوی بقعه های زمین : بپوشانید بر او آنچه را عمل می کرد بر شما از گناهان . پس ملاقات می کند خدا را زمانی که ملاقات می کند او را و حال آنکه نیست چیزی که شهادت بدهد بر او به چیزی از گناهان ."

در حقیقت توبه است

شرح بدان که توبه یکی از منازل مهمه مشکله است . و آن عبارت است از رجوع از طبیعت به سوی روحانیت نفس ، بعد از آنکه به واسطه معاصی و کدورت نافرمانی نور فطرت و روحانیت محجوب به ظلمت طبیعت شده .

و تفصیل این اجمال-اجمالا- این است که نفس در بدو فطرت ، خالی از هر نحو کمال و جمال و نور و بهجت است ، چنانچه خالی از مقابلات آنها نیز هست . گویی صفحه ای است خالی از مطلق نقوش : نه دارای کمالات روحانی ، و نه متصف به اضداد آن است . ولی نور استعداد و لیاقت برای حصول هر مقامی در او ودیعه گذاشته شده است ، و فطرت او بر استقامت و خمیره او مخمر به انوار ذاتیه است . و چون ارتکاب معاصی کند، به واسطه آن در دل او کدورتی حاصل شود. و هر چه معاصی بیشتر شود، کدورت و ظلمت افزون گردد تا آنکه یکسره قلب تاریک و ظلمانی شود و نور فطرت منطفی گردد و به شقاوت ابدی رسد. اگر در بین این حالات ، قبل از فرا گرفتن ظلمت تمام

صفحه قلب را، از خواب غفلت بیدار شد و پس از منزل یقظه به منزل توبه وارد شد و حظوظ این منزل را به شرایطی، که اجمالی از آن در این اوراق انشاءالله، ذکر می شود، استیفا کرد، از حالات ظلمانیه و کدورات طبیعی برگشت می نماید به حال نور فطرت اصلی و روحانیت ذاتیه خود. گویی صفحه ای می شود باز خالی از کمالات و اضداد آن. چنانچه در حدیث شریف مشهور است: التائب من الذنب کمن لا ذنب له. (۵۰۴) رجوع کننده از گناه مثل کسی است که گناه نداشته باشد.

پس، معلوم شد که حقیقت توبه رجوع از احکام و تبعات طبیعت است به سوی احکام روحانیت و فطرت. چنانچه حقیقت انابه رجوع از فطرت و روحانیت است به سوی خدا و سفر کردن و مهاجرت نمودن از بیت نفس است به سوی سر منزل مقصود. پس منزل توبه منزل مقدم بر منزل انابه است. و تفصیل آن در این اوراق مناسب نیست.

فصل، دشواری توبه و جبران معاصی

بر سالک طریق نجات و هدایت لازم است تنبه به یک نکته مهمه. و آن این است که توفیق به توبه صحیحه کامله با حفظ شرایط آن، چنانچه ذکر می شود، از امور مشکله است، و انسان کمتر میتواند نایل به این مقصد شود، بلکه دخول در گناهان، خصوصا کبائر و موبقات، باعث می شود که انسان را از یاد توبه بکلی غافل می کند. و اگر درخت معاصی در مزرعه دل انسانی بارمند و برومند گردید و ریشه اش محکم شد، نتایجی بس ناهنجار دهد، که

یکی از آنها آن است که انسان را از توبه بکلی منصرف می کند، و اگر گاهگاهی نیز متذکر آن شود، بتسویف و امروز و فردا و این ماه و آن ماه کار را می گذرانند، و با خود می گوید که در آخر عمر و زمان پیری توبه صحیحی می کنم . غافل از آنکه این مکر با خدا است ، والله خیر الماکرین .(۵۰۵)

گمان نکن که پس از محکم شدن ریشه گناهان انسان بتواند توبه نماید، یا آنکه بتواند به شرایط آن قیام نماید. پس بهار توبه ایام جوانی است که بار گناهان کمتر و کدورت قلبی و ظلمت باطنی ناقص تر و شرایط توبه سهل تر و آسانتر است . انسان در پیری حرص و طمع و حب جاه و مال و طول املش بیشتر است . و این مجرب است ، و حدیث شریف نبوی (۵۰۶) شاهد بر آن است . گیرم که انسان بتواند در ایام پیری قیام به این امر کند، از کجا به پیری برسد و عجل موعود او را در سن جوانی و در حال اشتغال به نافرمانی نرباید و به او مهلت دهد؟ کمیاب بودن پیران دلیل است که مرگ به جوانان نزدیکتر است . در یک شهر پنجاه هزار نفری ، پنجاه نفر پیر هشتاد ساله نمی بیند.

پس ای عزیز از مکاید شیطان بترس و در حذر باش ، و با خدای خود مکر و حيله مکن که پنجاه سال یا بیشتر شهوت رانی می کنم و دم مرگ با کلمه استغفار جبران گذشته می کنم . اینها خیال خام است . اگر در

حدیث دیدی یا شنیدی که حق تعالی بر این امت تفضل فرموده و توبه آنها را تا قبل از وقت معاینه آثار مرگ یا خود آن قبول می فرماید، (۵۰۷) صحیح است ، ولی هیئات که در آن وقت توبه از انسان متمشی شود. مگر توبه لفظ است ! قیام به امر توبه زحمت دارد، برگشت و عزم بر برگشت نکردن ریاضات علمیه و عملیه لازم دارد و الا خود به خود انسان نادر اتفاق می افتد که در فکر توبه بیافتد یا موفق به آن شود، یا اگر شد بتواند به شرایط صحت و قبول آن ، اجل مهلت ندهد، و انسان را با بار معاصی سنگین و ظلمت بی پایان گناهان از این نشئه منتقل نماید. آن وقت خدا می داند که به چه گرفتاریها و بدبختیها دچار می شود. جبران معاصی در آن عالم ، فرضا که اهل نجات و عاقبت امرش سعادت باشد، کار سهلی نیست . فشارها و زحمتهای سوختنهایی در دنبال است تا انسان لایق شفاعت شود و مورد رحمت ارحم الراحمین گردد.

پس ای عزیز، هر چه زودتر دامن (همت) به کمر بزن و عزم را محکم و اراده را قوی کن ، و از گناهان ، تا در سن جوانی هستی یا در حیات دنیایی می باشی ، توبه کن ، و مگذار فرصت خداداد از دستت برود، و به تسویلات شیطانی و مکاید نفس اماره اعتنا مکن .

نکته مهمه

و نیز به یک نکته مهمه باید توجه داشت . و آن این است که شخص تائب پس از توبه نیز، آن صفای باطنی روحانی و نور خالص

فطری برایش باقی نمی ماند. چنانچه صفحه کاغذی را اگر سیاه کنند و باز بخواهند جلا دهند، البته به حالت جلای اولی بر نمی گردد، یا ظرف شکسته را اگر اصلاح کنند، باز به حالت اولی مشکل است عود کند، خیلی فرق است میانه دوستی که در تمام مدت عمر با صفا و خلوص با انسان رفتار کند، یا دوستی که خیانت کند و پس از آن عذر تقصیر طلب نماید. علاوه بر آن که کم کسی است که بتواند درست قیام به وظایف توبه بنماید. پس ، انسان باید حتی الامکان داخل در معاصی و نافرمانی نشود که اصلاح نفس پس از افساد از امور مشکله است . و اگر خدای نخواستہ گرفتاری پیدا کرد، هر چه زودتر در صدد علاج برآید که هم فساد کم را زود می شود اصلاح کرد، و هم کیفیت اصلاح بهتر می شود.

ای عزیز، با بی اعتنایی و سرسری از این مقام مگذر. تدبر و تفکر در حال خود و عاقبت امر خویشتن کن ، و به کتاب خدا و احادیث خاتم انبیاء و ائمه هدی ، سلام الله علیهم اجمعین ، و کلمات علمای امت و حکم عقل وجدانی رجوع نما، و این باب را، که مفتاح ابواب است ، به روی خود بگشا، و در این منزل ، که عمده منازل انسانیت است نسبت به حال ماها، وارد شو و اهمیت به آن بده و مواظبت از آن کن . و از خداوند تبارک و تعالی توفیق حصول مطلوب بخواه ، و از روحانیت رسول اکرم و ائمه هدی سلام الله علیهم ، استعانت کن ، و

به ولی امر و ناموس دهر، حضرت امام عصر، عجل الله فرجه، پناه ببر، البته آن بزرگوار دستگیری ضعفا و بازماندگان را می فرماید و بیچارگان را دادرسی می نماید.

فصل، در ارکان توبه

بدان که از برای توبه کامله ارکان و شرایطی است که تا آنها محقق نشود، توبه صحیحه حاصل نشود. و ما به ذکر عمده آنها که لازم است می پردازیم.

یکی از آنها، که رکن رکین اوست، ندامت و پشیمانی است از گناهان و تقصیرات گذشته، و دیگر، عزم بر برگشت نمودن بر آن است همیشه. و این دو در حقیقت محقق اصل حقیقت توبه و به منزله مقومات ذاتیه آن است. و عمده در این باب تحصیل این مقام و تحقق به این حقیقت است. و آن، چنان صورت پذیرد که انسان متذکر تاءثیر معاصی در روح و تبعات آن در عالم برزخ و قیامت بشود از وجه معقول و منقول. چنانچه پیش اصحاب معرفت مبرهن و در اخبار اهل بیت عصمت، علیهم السلام، وارد است که از برای معاصی در عالم برزخ و قیامت صورتهایی است به مناسبت آنها، که در آن عالم دارای حیات و اراده هستند و انسان را از روی شعور و اراده انسان را می سوزاند، زیرا که آن نشئه نشئه حیات است. پس، در آن عالم صورتهایی نتیجه اعمال حسنه یا قبیحه ماست که با ما محشور می گردد. و در احادیث شریفه و قرآن کریم تصریحاً و تلویحاً ذکر این مطلب بسیار شده، و مطابق است با مسلک حکمای اشراق و ذوق و مشاهدات

اهل سلوک عرفان . و همینطور از برای هر معصیتی در روح اثری حاصل شود، که آن را در احادیث شریفه به نقطه سواد (۵۰۸) تعبیر فرمودند، و آن کدورتی است که در قلب و روح پیدا شود و کم کم افزون می شود و انسان را منتهی می کند به کفر و زندقه و به شقاوت ابدی می رساند، چنانچه پیش از این تفصیل این جمله داده شد. (۵۰۹)

پس ، انسان عاقل اگر تنبه بر این معانی پیدا کرد، و به فرموده های انبیاء و اولیاء علیهم السلام ، و عرفا و حکما و علما، رضوان الله علیهم ، به قدر قول (یک) نفر طبیب معالج اعتنا کرد، لابد از معاصی پرهیز می کند و گرد آنها نمی گردد. و اگر خدای نخواستہ مبتلا شد، بزودی از آن متزجر می شود و پشیمان می گردد، و صورت ندامت در قلبش ظاهر می شود. و نتیجه این پشیمانی و ندامت خیلی بزرگ است . و آثار آن خیلی نیکو است ، و عزم بر ترک مخالفت و معصیت بر اثر ندامت حاصل شود. و همین که این دو رکن توبه حاصل شد، کار سالک طریق آخرت آسان شود و توفیقات الهیه شامل حال او شود، و به حسب نص آیه شریفه ان الله یحب التوابین . (۵۱۰) و این روایت شریفه محبوب حق تعالی شود اگر در این توبه خالص باشد.

و باید انسان با ریاضات علمی و عملی و تفکرات و تدبیرات لایقه لازمه در تخلیص توبه بکوشد، و بفهمد که محبوبیت پیش حق تعالی به میزان حساب در نیاید. خدا می داند. صورت حب حق در

آن عوالم چه انوار معنویه و تجلیات کامله ای است و خداوند تبارک و تعالی با محبوب خود چه معامله می فرماید.

ای انسان چه قدر ظلوم و جهولی و قدر نعم ولی النعم را نمی دانی . سالها در نافرمانی و ستیزه با چنین ولی نعمی که تمام وسایل آسایش و راحت تو را فراهم فرموده بدون آنکه برای او، نعوذ بالله ، فایده و عایده ای تصور شود، به سر بردی و هتک حرمت کردی و بیحیایی و سرخودی را به آخر رساندی ، اکنون که نادم شدی و برگشت نمودی و توبه کردی ، حق تعالی تو را محبوب خود گرفت . این چه رحمت واسعه و نعم وافر ای است !

خداوندا، ما عاجزیم از شکر نعم تو، لسان ما و همه موجودات الکن است از حمد و ثنای تو، جز آنکه سر خجلت به پیش افکنیم و از بیحیاییهای خویش عذر بخواهیم چاره نداریم . ما چه هستیم که لایق رحمتهای تو باشیم ، ولی سعه رحمت و عموم نعمت تو بیش از آن است که در حوصله تقریر آید. اءنت کما اءثنت علی نفسک . (۵۱۱)

و نیز باید انسان بکوشد تا آنکه صورت ندامت را در دل قوت دهد تا انشاءالله به بیت احتراق وارد شود. و آن چنان است که به واسطه تفکر در تبعات و آثار موحشه معاصی ندامت را در دل قوت دهد، و نمونه نار الله الموقده (۵۱۲) را خود به اختیار خود در دل خود روشن کند و قلب را به آتش ندامت محترق کند تا آنکه همه معاصی از آن آتش بسوزد و کدورت و زنگار

قلب مرتفع شود. بدانند که اگر این آتش (را) در این عالم خود برای خود روشن نکنند، و این در جهنم را، که خود باب الابواب بهشت است، به روی خود مفتوح نکنند، از این عالم که منتقل شد، ناچار در آن عالم آتش سخت سوزناکی برای او تهیه شود و ابواب جهنم به روی او باز گردد و ابواب بهشت و رحمت به روی او منسد گردد.

خداوندا، سینه سوزناکی به ما عنایت فرما، و از آتش ندامت جزوه ندامت در قلب ما بیفکن و آن را به این آتش دنیایی بسوزان و کدورت قلبیه ما را بر طرف فرما، و ما را از این عالم بی تبعات معاصی ببر. انک ولی النعم و علی کل شیء قدیر.

فصل ، در شرایط توبه است

آنچه در فصل سابق ذکر شد، ارکان توبه بود. و از برای آن شرایط قبول و شرایط کمالی است، که آنها را به ترتیب مذکور می داریم. عمده شرایط دو امر است، چنانچه عمده شرایط کمال نیز دو امر است. و ما در این باب می پردازیم به ذکر کلام شریف حضرت مولی الموالی، زیرا که آن در حقیقت از جوامع کلم و کلام ملوک و ملوک کلام است.

روی فی نهج البلاغه ان قائل قال بحضرتہ ، علیه السلام : استغفر الله . فقال له : ثکلتک امک ! اتدري ما الاستغفار؟ ان الاستغفار درجه العلیین ، و هو اسم واقع علی سته معان : اولها الندم علی ما مضی . و الثانی العزم علی ترک العود الیه ابدا. و الثالث ان تؤدی الی المخلوقین حقوقهم حتی تلقی

الله سبحانه املس ليس عليك تبعه . و الرابع اءن تعمد الى كل فريضة عليك ضيعتها فتؤدى حقها. و الخامس اءن تعمد الى اللحم الذى نبت على السحت ، فتذيبه بالاحزان حتى تلصق الجلد بالعظم و ينشاء بينهما لحم جديد. و السادس اءن تذيب الجسم الم الطاعه كما اءذقته حلاوه المعصيه . (۵۱۳)

جناب سيد جليل القدر، السيد الرضى، (۵۱۴) رضى الله عنه ، در نهج البلاغه روايت فرمود كه همانا گوینده ای در محضر حضرت امیر، علیه السلام ، گفت : استغفرالله . "پس فرمود به او: "مادرت در عزایت گریه كناد، آیا می دانی چیست استغفار؟ همانا استغفار درجه علین است . و آن اسمی است كه واقع می شود بر شش معنی . اول آنها پشیمانی بر گذشته است . دوم ، عزم بر برگشت نمودن است به سوی آن همیشگی . سوم ، ادا كنی به سوی مخلوق حق آنها را تا ملاقات كنی خدای سبحان را پاکیزه كه نبوده باشد بر تو دنباله ای . (یعنی حقی از كسی به عهده تو نباشد). چهارم ، آنكه روی آوری به سوی هر فريضة كه بر تو است كه ضایع كردی آن را، پس ادا كنی حق آن را. پنجم ، روی آوری به سوی گوشتی كه رویده شده است بر حرام ، پس آب كنی آن را به اندوهها تا بچسبد گوشت به استخوان و رویده شود بین آنها گوشت تازه . ششم ، آنكه بچشانی جسم را درد فرمانبرداری ، چنانچه چشاندی آنرا شیرینی نافرمانی ."

این حدیث شریف مشتمل است اولاً بر دو ركن توبه كه پشیمانی و عزم بر عدم عود

است . و پس از آن ، بر دو شرط مهم قبول آن که رد حقوق مخلوق رد حقوق خالق است . انسان به مجرد آنکه گفت توبه کردم ، از او پذیرفته نمی شود. انسان تائب آن است که هر چه از مردم بناحق برده رد به آنها کند، و اگر حقوق دیگری از آنها در عهده اوست ، و ممکن است تاءدیه یا صاحبش را راضی نماید، قیام به آن کند. و هر چه از فرایض الهیه ترک کرده ، قضا کند یا تاءدیه نماید؛ و اگر تمام آنها را ممکنش نیست ، قیام به مقدار امکان کند. بدانند که اینها حقوقی است که از برای یک از آنها مطالبی است ، و در نشئه دیگر از او به اشق احوال (مطالبه) می کنند، و در آن عالم راهی برای تاءدیه آنها ندارد جز آنکه حمل بار گناهان دیگران را کند و رد اعمال حسنه خود را نماید. پس ، در آن وقت بیچاره و بدبخت می شود و راهی برای خلاص و چاره برای استخلاص ندارد.

ای عزیز، مبادا شیطان و نفس اماره وارد شوند بر تو و وسوسه نمایند و مطلب را بزرگ نمایش دهند و تو را از توبه منصرف کنند و کار تو را یکسره نمایند. بدان که در این امور هر قدر، ولو به مقدار کمی نیز باشد، اقدام بهتر است . اگر نمازهای فوت شده و روزه ها و کفارات و حقوق خدایی بسیار است و حقوق مردم بیشمار است ، گناهان متراکم است و خطایا متراحم ، از لطف خداوند مایوس مشو و از رحمت

حق ناامید مباش که حق تعالی اگر تو به مقدار مقدر اقدام کنی ، راه را بر تو سهل می کند و راه نجات را به تو نشان می دهد. بدان که یاس از رحمت حق بزرگترین گناهی است که در نفس گمان نمی کنم هیچ گناهی بدتر و بیشتر از آن تاءثیر نماید. انسان مایوس از رحمت چنان ظلمتی قلبش را فرا بگیرد و چنان افسارش گسیخته شود که با هیچ چیز اصلاحش نمی توان نمود. مبادا از رحمت حق غافل شوی و گناهان و تبعات آن در نظرت بزرگ آید. رحمت حق از همه چیز بزرگتر و به هر چیز شامل است : داد حق را قابلیت شرط نیست (۵۱۵) تو از اول چه بودی ؟ در ظلمت عدم قابلیت و استعدادی نیست ، حق جل و علا بی استحقاق و استعداد و بدون سؤال و سابقه دعا تو را نعمت وجود و کمالات وجود بخشید؛ بسط بساط نعم غیر محصوره و رحمتهای غیر متناهی فرمود، و تمام موجودات مسخر تو کرد؛ اکنون هم از عدم صرف و از نابودی محض حالت بدتر نشده . خداوند وعده رحمت داده ، وعده مغفرت فرمود، تو یک قدم پیش بیا و به سوی درگاه قدس او قدم گذار، او خود از تو با هر وسیله ای هست دستگیری می فرماید. و اگر نتوانستی تاءدیه حقوق او کنی ، از حقوق خود می گذرد، و حقوق دیگران را اگر نتوانستی تاءدیه نمایی ، جبران می فرماید. قضیه جوان نباش (۵۱۶) را، که در عهد رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، بود، شنیدی .

عزیز، راه حق سهل است و آسان ، ولی قدری توجه می خواهد. اقدام باید کرد. با تسویف و تاخیر امر را گذرانیدن و بار گناهان را هر روز زیاد کردن کار را سخت می کند، ولی اقدام در امر و عزم بر اصلاح امر و نفس راه را نزدیک و کار را سهل می کند. تو تجربه کن و چندی اقدام کن ، اگر نتیجه گرفتی ، صحت مطلب بر تو ثابت می شود، و الا راه فساد باز است و دست گنهکار تو دراز. و اما آن دو امر دیگر که جناب امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، فرموده است از شرایط کمال توبه و توبه کامله است ، نه آنکه توبه بدون آنها تحقق پیدا نمی کند یا قبول نمی شود، بلکه توبه بدون آنها کامل نیست .

بدان که از برای هر یک از منازل سالکان مراتبی است که به حسب حالات قلوب آنها فرق می کند. شخص تائب اگر بخواهد به مرتبه کمال آن نایل شود، باید تدارک تروک را که کرد یعنی آنچه را که ترک کرده بود تدارک کرد تدارک حظوظ را نیز بکند. یعنی حظوظ نفسانیه ای که در ایام معاصی برای او حاصل شده بود باید تدارک کند. و آن به این نحو صورت پذیرد که آثار جسمیه و روحیه که در مملکت او حاصل شده بود از معاصی ، در صدد برآید که از آن بکلی حک نماید تا نفس به صقالت اولیه و روحانیت فطریه خود عود کند و تصفیه کامله از برای او حاصل آید، چنانچه دانستی که از برای هر

معصیتی

و هر لذتی در روح اثری حاصل آید، چنانچه در جسم نیز قوتی حاصل شود از بعضی از آنها. پس شخص تائب باید مردانه قیام کند و آن آثار را بکلی قلع کند، و ریاضت جسمیه و روحیه به خود دهد تا تبعات و آثار آن بکلی مرتفع شود. همان طور که حضرت مولا دستور داده است. پس به واسطه ریاضات جسمیه و امساک از مقویات و مفرحات و گرفتن روزه مستحبی و یا واجبی، اگر به عهده اوست، گوشت حاصل از معاصی یا در ایام معاصی را ذوب کند. و به واسطه ریاضات روحیه و عبادات و مناسک، حظوظ طبیعت را تدارک کند، زیرا که در ذائقه روح صورت لذات طبیعیه موجود است، و تا آن صورتها متحقق است، نفس متمایل به آنها و قلب عاشق به آنهاست، و بیم آن است که خدای نخواستہ باز نفس سرکشی کند و عنان را از دست بگیرد. پس بر سالک راه آخرت و تائب از معاصی لازم است که الم ریاضت و عبادت را به ذائقه روح بچشانند، و اگر شبی در معصیت و عشرت بسر برده، تدارک آن شب را بکند به قیام به عبادت خدا، و اگر روزی را به لذات طبیعیه نفس را مشغول کرده، به صیام و مناسک مناسبه جبران کند، تا نفس بکلی از آثار و تبعات آن، که حصول تعلقات و رسوخ محبت به دنیاست، پاک و پاکیزه شود. البته توبه در این صورت کاملتر می شود و نورانیت فطریه نفس عود می کند. و پیوسته در خلال اشتغال

به این امور تفکر و تدبر کند در نتایج معاصی و شدت باس حق تعالی و دقت میزان اعمال و شدت عذاب عالم برزخ و قیامت ، و بفهمد و به نفس و قلب بفهماند که تمام اینها نتایج و صور این اعمال قبیحه و مخالفتهای با مالک الملوک است ، امید است که پس از این علم و تفکر، نفس از معاصی متنفر شود و انزجار تام و تمام برایش حاصل شود، و به نتیجه مطلوبه در باب توبه برسد و توبه او کامل و تمام شود.

پس ، این دو مقام از متممات و مکملات منزل توبه است . و البته انسان که در مرحله اولی می خواهد وارد منزل توبه شود گمان نکند آخر مراتب را از او خواستند، و به نظرش راه صعب و منزل پر زحمت آید و یکسره ترک آن کند. هر مقداری که حال سالک طریق آخرت اقتضا می کند، همان اندازه مطلوب و مرغوب است . پس از آنکه وارد طریق شد، راه را خدای تعالی بر او آسان می کند. پس نباید سختی راه انسان را از اصل مقصد باز دارد، زیرا که مقصد خیلی بزرگ و مهم است . اگر عظمت مقصد را بفهمیم ، هر زحمتی در راه آن آسان می شود. آیا چه مقصدی از نجات ابدی و روح و ریحان همیشگی بالاتر است ، و چه خطری از شقاوت سرمدی و هلاکت دائمی عظیمتر است ؟ با ترک توبه و تسویف و تاءخیر آن ممکن است انسان به شقاوت ابدی و عذاب خالد و هلاک دائم برسد، و با دخول در این

منزل ، ممکن است انسان سعید مطلق شود و محبوب حق گردد. پس وقتی مقصد بدین عظمت است ، از زحمت چند روزه چه باک است .

و بدان که اقدام به قدر مقدور هر چه هم کم باشد مفید است . مقایسه کن امور آخرتی را به امور دنیایی که عقلا- (اگر) نتوانستند به مقصد عالی خود برسند، از مقصد کوچک دست بر نمی دارند، و اگر مطلوب کامل را نتوانستند تحصیل کنند، از مطلوب ناقص صرف نظر نمی کنند، تو نیز اگر به کمال آن نمی توانی نایل شوی ، از اصل مقصد و از صرف حقیقت آن باز نمان و هر مقداری ممکن است در تحصیل آن اقدام کن .

فصل ، در نتیجه استغفار

از اموری که برای شخص تائب لازم است بدان اقدام کند پناه بردن به مقام غفاریت حق تعالی و تحصیل حالت استغفار است . از حضرت حق جل جلاله و مقام غفاریت آن ذات مقدس با زبان قال و حال و سر و علن در خلوات ، با عجز و ناله و تضرع و زاری ، طلب کند که بر او ستر کند ذنوب و تبعات آن را. البته مقام غفاریت و ستاریت ذات مقدس اقتضا می کند ستر عیوب و غفران تبعات ذنوب را. چون صور ملکوتیه اعمال به منزله ولیده انسان ، بلکه بالاتر از آن ، است ، و حقیقت توبه و صیغه استغفار به منزله لعان است ، حق تعالی به واسطه غفاریت و سترش آن ولیده ها را با لعان مستغفر از او منقطع می فرماید. و هر یک از موجودات که اطلاع بر حال انسان پیدا کردند، چه

از ملائکه و کتاب صحائف جرائم ، و چه از زمان و مکان و اعضا و جوارح خود او، آنها را از آن گناه محجوب می فرماید، و همه را انساء می فرماید، چنانچه در حدیث شریف اشاره به آن شده است که می فرماید: ینسی ملیکیه ما کتبا علیه من الذنوب . و ممکن است وحی حضرت حق تعالی به اعضا و جوارح و بقاع ارض به کتمان معاصی ، که در حدیث شریف است همین انساء آنها باشد، چنانچه ممکن است فرمان به عدم شهادت باشد. و شاید مراد رفع آثار معاصی از اعضا باشد که به واسطه آن شهادت تکوینی حاصل آید، چنانچه اگر توبه نکند، هر یک از اعضایش ممکن است به لسان قال یا حال شهادت دهند بر کرده های او در هر حال . چنانچه مقام غفاریت و ستاریت حق اقتضا کرده است که الان که در این عالم هستیم ، اعضای ما شهادتی بر اعمال ما ندهند، و زمان و مکان کرده های ما را مستور دارند، همین طور در عوالم دیگر، اگر با توبه صحیحه و استغفار خالص از دنیا برویم ، اعمال ما را مستور می دارند، یا آنکه از اعمال ما بکلی محجوب می شوند. و شاید مقتضای کرامت حق جل جلاله دومی باشد که انسان تائب پیش احدی سرافکنده نباشد و خجالت زدگی نداشته باشد. والله العالم .

فصل ، در تفسیر توبه نصوح

بدان که در تفسیر توبه نصوح اختلافاتی است ، که ذکر آن مجملا در این مقام مناسب است . و ما در اینجا اکتفا می نمایم به ترجمه کلام محقق جلیل ، شیخ بهایی ، قدس

محدث خبیر، مجلسی، رحمه الله نقل می فرماید که شیخ بهائی فرموده است (۵۱۷) که همانا ذکر کرده اند مفسرین در معنی توبه نصوص و جوهی . یکی آنکه مراد توبه ای است که نصیحت کند مردم را، یعنی، دعوت کند مردم را که بیاورند مثل آن را برای ظاهر شدن آثار جمیله آن در صاحبش . یا آنکه نصیحت (کند) صاحبش را تا از جای بکند گناهان را، و دیگر عود نکند به سوی آنها هیچ گاه . و دیگر آنکه نصوص توبه ای است که خالص باشد برای خداوند، چنانچه غسل خالص از شمع را غسل نصوص گویند. و خلوص آن است که پشیمان شود از گناهان برای زشتی آنها، یا برای آنکه خلاف رضای خدای تعالی هستند، نه برای ترس از آتش .

جناب محقق طوسی در تجرید حکم فرموده است (۵۱۸) به اینکه پشیمانی از گناهان برای ترس از آتش توبه نیست .

و دیگر آنکه نصوص از نصاحه است، و آن خیاطت است . زیرا که توبه می دوزد از دین آنچه را گناهان پاره کرده است . یا آنکه جمع می کند میانه تائب و اولیای خدا و احبای او، چنانکه خیاطت جمع می کند مابین پارچه های لباس .

و دیگر آنکه نصوص وصف از برای تائب است، و اسناد آن به سوی توبه از قبیل اسناد مجازی است . یعنی توبه نصوص توبه ای است که نصیحت می کنند صاحبان آن خود را به اینکه به جای آورند آن را به کامل (ترین) طوری که سزاوار است توبه را بدان نحو آورند تا آنکه

آثار گناهان را از قلوب پاک کند بکلی . و آن به این است که آب کنند نفوس را به حسرتها و محو کنند ظلمات بدیها را به نور خوبیها.

تکمیل در بیان آنکه تمام موجودات را علم و حیات است

بدان که از برای توبه حقایق و لطایف و سرایری است . و از برای هر یک از اهل سلوک الی الله توبه خاصی است که مختص به مقام خودشان است . و چون از آن مقامات ما را حظ و نصیبی نیست ، اشتغال به آن بتفصیل چندان مناسب با این اوراق نیست . پس ، بهتر آن است که ختم کنیم مقام را به ذکر نکته (ای) که از حدیث شریف مستفاد می شود، و مطابق ظاهر کتاب کریم الهی و احادیث کثیره در ابواب متفرقه است . و آن این است که هر یک از موجودات دارای علم و حیات و شعور است ، بلکه تمام موجودات دارای معرفت به مقام مقدس حق جل و علا هستند، چنانچه وحی به اعضا و جوارح و به بقاع ارض به کتمان و اطاعت آنها فرمان الهی را، و تسبیح تمام موجودات ، که در قرآن کریم نص بدان شده و احادیث شریفه مشحون به ذکر آن است ، (۵۱۹) خود دلیل بر علم و ادراک و حیات آنها، بلکه دلیل بر ربط خاص بین خالق و مخلوق است که احدی از آن مطلع نیست جز ذات مقدس حق تعالی و من ارتضی من عباده . (۵۲۰) و این خود یکی از معارف است که قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین گوشزد بنی الانسان فرمودند، و موافق با

برهان حکمای اشراق و ذوق اصحاب عرفان و مشاهدات ارباب سلوک و ریاضت است .

و در علوم عالیہ ماقبل الطبیعہ بہ ثبوت پیوستہ است کہ وجود عین کمالات و اسماء و صفات است ، و در ہر مرحلہ ظہور پیدا کند و در مرآتت تجلی نماید، با جمیع شئون و کمالات ، از حیات و علم و سایر امہات سبعمہ ، ظاہر گردد و متجلی شود، و ہر یک از مراحل تجلی حقیقت وجود و مراتب تنزلات نور جمال کامل معبود دارای ربط خاص بہ مقام احدیت و معرفت کاملہ خفیہ بہ مقام ربوبیت می باشد، چنانچہ در آیہ شریفہ فرماید: ما من دابہ الا آخذ بناصیتہا. (۵۲۱) گویند ہوا اشارہ بہ مقام غیب ہویت . و اخذ ناصیہ همان ربط اصل غیبی سری وجودی است کہ هیچ موجودی را راہی بہ معرفت آن نیست .

الحديث الثامن عشر

حديث هجدهم

بالسند المتصل الى فخر الطائفة و ذخرها، محمد بن يعقوب الكليني ، رضوان الله عليه ، عن محمد بن يحيى ، عن احمد بن محمد بن عيسى ، عن ابن محبوب ، عن عبدالله بن سنان ، عن ابي حمزه الشمالي ، عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : مكتوب في التوراه التي لم تغير اءن موسى (عليه السلام) ساءل ربه فقال : يا رب ، اءقريب اءنت منى فاناجيك ، اءم بعيد فاناديك ؟ فاءوحى الله عزوجل اليه ، يا موسى ، اءنا جليس من ذكرنى . فقال موسى : فمن فى سترك يوم لا ستر الا سترك ؟ فقال : الذين يذكروننى فاءذكرهم و يتحابون فى فاحبهم ، فاءولئك الذين اذا اردت اءن اصيب اءهل

ترجمه :

ابوحزمه ثمالی حدیث کند از حضرت باقر، علیه السلام ، که فرمود نوشته شده است در توراتی که تغییر ننموده : همانا موسی سؤال کرد پروردگار خود را، پس گفت : "ای پروردگار من ، آیا نزدیکی تو به من تا مناجات کنم تو را، یا دوری تا صدا زدم تو را؟" پس وحی کرد خدای عزوجل به سوی او: "ای موسی ، من همنشین کسی هستم که یاد کند مرا." پس (سؤال) کرد موسی : "کیست در پناه تو روزی که پناهی نیست مگر پناه تو؟" فرمود: "آنها که یاد می کنند مرا، پس من یاد می کنم آنها را، و با هم دوستی می کنند در راه من ، پس دوست دارم آنها را. اینها آنانند که وقتی بخواهند به اهل زمین بدی رسانم ، یاد آنها کنم ، پس رفع کنم آن را از آنان به واسطه آنها."

شرح از این حدیث شریف معلوم می شود که تورات رایج بین یهود محرف است و تغییراتی یافته . و علم تورات صحیح پیش اهل بیت ، علیه السلام ، بوده . و از مطالب تورات و انجیل رایج نیز معلوم می شود که کلام یک نفر بشر متعارف هم نیست ، بلکه با اوهام بعض اهل شهوت و هوای نفس منسجم گردیده .

محدث محقق ، مرحوم مجلسی ، رحمه الله ، فرماید: گویا غرض حضرت موسی از این سؤال این بوده که آداب دعا را سؤال کند، با علمش به اینکه حق تعالی اقرب است به ما از جبل ورید به احاطه علمی و قدرت و

علیت . یعنی ، آیا دوست داری مناجات کنم ترا چنانکه نزدیک مناجات می کند، یا صدا زنی ترا چنانکه بعید صدا می زند. و به عبارت دیگر، وقتی به سوی تو نظر می کنم تو از هر نزدیکی نزدیکتری ، و وقتی به سوی خودم نظر می کنم خود را در غایت دوری می بینم . پس نمی دانم در دعا حال ترا ملاحظه کنم یا حال خود را. و احتمال می رود این سؤال از غیر یا از قبل باشد، مثل سؤال رؤیت . انتهی کلامه . (۵۲۳)

در احاطه قیومی حق تعالی

محتمل است که جناب موسی حال عجز خود را از کیفیت دعا بیان می کند. عرض می کند بار پروردگارا، تو منزهی از اتصاف به قرب و بعد تا چون قریبان یا بعیدان ترا بخوانم ، پس من متحیرم در امر و هیچ گونه دعا را در خور پیشگاه جلال تو نمی دانم . تو خود به من اجازه ورود به دعا و کیفیت آن را مرحمت فرما، و تعلیم فرما آنچه مناسب مقام مقدس تو است . پس جواب از مصدر جلال عزت صادر شد که من حضور قیومی دارم در جمیع نشات ، همه عوالم محضر من است ، من جلیس آنانم که یادم کنند و همنشین کسانی هستم که متذکر شوند. البته آن ذات مقدس متصف به قرب و بعد نشود و احاطه قیومی و شمول وجودی دارد به جمیع دایره وجود و سلسله تحقق . و اما آنچه در آیات شریفه کتاب کریم الهی وارد است از توصیف حق تعالی به قرب ، مثل قوله تعالی : و

إذا ساء لك عبادي عنى فانى قريب. (۵۲۴) و قوله عز من قائل: نحن اقرب اليه من حبل الوريد. (۵۲۵) و غير اينها، مبنی يك نحو مجاز و استعاره است، و الا- ساحت مقدسش منزه از قرب و بعد حسی و معنوی است، چه كه اينها مستلزم يك نحو تحديد و تشبيه است كه حق تعالى منزه از آن است. بلکه حضور قاطبه موجودات در بارگاه قدس او حضور تعلقی است، و احاطه آن ذات مقدس به ذرات كائنات و سلاسل موجودات احاطه قیومی است، و آن از غير سنخ حضور حسی و معنوی و احاطه ظاهری و باطنی است.

و از این حدیث شریف و بعضی احادیث دیگر استفاده شود رجحان اسرار به ذکر و استجاب ذکر قلبی و سری، چنانچه در آیه شریفه نیز فرماید: واذكر ربك في نفسك تضرعا و خيفة. (۵۲۶) و در حدیث شریف وارد است كه ثواب این ذکر را احدی نمی داند غير از خدای تعالی برای عظمت آن. (۵۲۷) و در بعضی حالات و مقامات و طریان بعضی عناوین، گاه شود كه رجحان در اعلان ذکر باشد. مثل ذکر پیش اهل غفلت برای تذکر آنها. چنانچه در حدیث شریف کافی است كه ذاکر خدای عزوجل در بین غافلین مثل قتال کننده است در بین محاربین. (۵۲۸) و از عده الدعای جناب السوق مخلصا عند غفله الناس و شغلهم بما فيه كتب الله له له اءلف حسنه و غفرالله له يوم القیامه مغفره لم تخطر علی قلب بشر. (۵۲۹) حدیث کند كه فرمود پیغمبر، صلی الله علیه و آله: "كسی كه ذکر خدا

کند در بازار از روی اخلاص نزد غفلت مردم و اشتغال آنها به آنچه در اوست ، بنویسد خداوند برای او هزار حسنه ، و پیامرزد او را در روز قیامت آمرزشی که خطور نکرده است در قلب بشری ."

و همین طور مستحب است در اذان اعلامی و خطبه و غیر آن اجهار به ذکر.

فصل : به یاد خدا بودن بنده ، سبب به یاد بنده بودن خدا می شود

از این حدیث شریف استفاده شود که ذکر خدا و دوستی نمودن با یکدیگر در راه او دارای چند خصلت است : یکی از آنها و آن اعظم از دیگران است آن است که ذکر کردن بنده خداوند را موجب شود ذکر کردن خداوند او را. چنانچه احادیث دیگری نیز بدین مضمون وارد است . (۵۳۰) و این ذکر مقابل آن نسیانی است که حق تعالی درباره ناسی از آیات می فرماید
حیث قال : کذلک اءتک آیاتنا فنسیتها و کذلک الیوم تنسی (۵۳۱)

چنان (که) نسیان آیات و کوری باطنی از رؤیت مظاهر جمال و جلال حق سبب عمای در عالم دیگر شود، تذکر آیات و اسماء و صفات و یادآوری حق و جمال و جلال او قوت دهد بصیرت را و رفع حجب نماید به قدر قوت تذکر و نورانیت آن .

چنانچه تذکر آیات حق و ملکه شدن آن ، بصیرت باطنی را به قدری قوت دهد که جلوه جمال حق را در آیات مشاهده نماید، و تذکر اسماء و صفات موجب شود که حق را در تجلیات اسمائیه و صفاتیه شهود کند، و تذکر ذات بی حجاب آیات و اسماء و صفات رفع جمیع حجب کند و یار بی پرده تجلی نماید. و این

یکی از توجیهاات و تاءویلاات فتوحات ثلاثه است که قره العین عرفا و اولیاست : فتح قریب و فتح مبین و فتح مطلق که فتح الفتوح است .

همین طور که تذکرات ثلاثه رفع حجب سه گانه را نماید، محبت با یکدیگر در راه خدا سبب حب خدا شود. و این حب نیز نتیجه اش رفع حجب می باشد، چنانچه عرفای شامخین فرمایند. معلوم است این محبوبیت نیز دارای مراتب است ، چنانچه حب فی الله از حیث شوب و خلوص نیز دارای مراتب کثیره است . و خلوص تام آن است که شوب به کثرات اسمائی و صفاتی هم نداشته باشد. و این موجب حب تام است ، و محبوب مطلق محبوب از وصال نخواهد شد در شریعت عشق ، و بین او و محبوبش حجابی نخواهد ماند. و بدین بیان می توان ربط داد بین دو سؤال جناب موسی ، علیه السلام ، زیرا که پس از آنکه آن حضرت شنید که حق تعالی فرمود من جلیس ذاکرم هستم ، وعده وصال و وصول به جمال ، که در دل داشت از محبوب شنید، خواست ارباب وصال را استقصا کند تا به همه شئون قیام به وظیفه نماید، عرض کرد: فمن فی سترک یوم لا ستر الا سترک ؟ کیان اند در پناه تو که از تعلقات رسته و در قید حجب نیستند و به وصال جمال جمیل تو رسند؟ فرماید: دو طایفه : آنهایی که متذکر من اند ابتدائا. یا آنکه در راه من با یکدیگر محبت ورزند، که آن نیز تذکر من است در مظهر جمال تام من ، یعنی انسان

اینها در پناه من و جلیس من اند و من جلیس آنانم . پس معلوم شد که از برای این دو طایفه یک خصلت بزرگ است ، و نتیجه آن یک خصلت بزرگ دیگر. زیرا که حق تعالی یاد آنها کند و آنها محبوب حق شوند، و نتیجه آن آن است که در ستر و پناه حق واقع شوند در روزی که ستری نیست ، و جلیس آنها حق باشد در خلوتگاه مطلق . و دیگر از خصلتها آن است که خداوند عزت به واسطه کرامت آنها رفع عذاب از بندگان خود فرماید، یعنی ، تا آنها بین بندگان هستند به واسطه آنها عذاب و بلیات فرو نرفتند.

فصل ، در فرق بین منزل تفکر و تذکر است

بدان که تذکر از نتایج تفکر است و لهذا منزل تفکر را مقدم دانسته اند از منزل تذکر. جناب خواجه عبدالله فرماید: التذکر فوق التفکر، فان التفکر طلب ، و التذکر وجود.(۵۳۲) تذکر فوق تفکر است ، زیرا که این طلب محبوب است و آن حصول چنانچه به وصول به محبوب از تعب تحصیل فارغ آید. و قوت و کمال تذکر بسته به قوت و کمال تفکر است . و آن تفکر که نتیجه اش تذکر تام معبود است ، در میزان سایر اعمال نیاید و با آنها در فضیلت طرف مقایسه نشود، چنانچه در روایات شریفه از عبادت یک سال و شصت سال و هفتاد سال تفکر یک ساعت را بهتر شمرده اند.(۵۳۳) معلوم است غایت و ثمره مهمه عبادات حصول معارف و تذکر از معبود حق است ، و این خاصیت از تفکر صحیح بهتر حاصل می شود. شاید تفکر یک ساعت ابوابی از

معارف به روی سالک بگشاید که عبادت هفتاد سال نگشاید یا انسان را چنان متذکر محبوب نماید که از مشقت ها و زحمتهای چندین ساله این مطلوب حاصل نشود.

و بدان ای عزیز که تذکر از محبوب و به یاد معبود بسر بردن نتیجه های بسیاری برای عموم طبقات دارد: اما برای کامل و اولیا و عرفا، که خود آن غایت آمال آنهاست و در سایه آن به وصال جمال محبوب خود رسند. هنیئالهم . و اما برای عامه و متوسطین بهترین مصلحات اخلاقی و اعمالی و ظاهری و باطنی است . انسان اگر در جمیع احوال و پیشامدها به یاد حق تعالی باشد و خود را در پیشگاه آن ذات مقدس حاضر ببیند، البته از اموری که خلاف رضای اوست خودداری کند و نفس را از سرکشی جلوگیری کند. این همه مصیبات و گرفتاری به دست نفس اماره و شیطان رجیم از غفلت از یاد حق و عذاب و عقاب اوست . غفلت از حق کدورت قلب را زیاد کند و نفس و شیطان را بر انسان چیره کند و مفسد را روز افزون کند، و تذکر و یادآوری از حق دل را صفا دهد و قلب را صیقلی نماید و جلوه گاه محبوب کند، و روح را تصفیه نماید و خالص کند و از قید اسارت نفس انسان را براند، و حب دنیا (را که) منشاء خطیئات و سرچشمه سیئات است از دل بیرون کند، و هم را هم واحد کند و دل را برای ورود صاحب منزل پاک و پاکیزه نماید.

پس ای عزیز، در راه ذکر و یاد محبوب تحمل مشاق هر

چه بکنی کم کردی .

دل را عادت بده به یاد محبوب ، بلکه به خواست خدا صورت قلب صورت ذکر حق شود، و کلمه طیبه لا-اله الا الله صورت
اخیره و کمال اقصای نفس گردد، که از این زادی بهتر برای سلوک الی الله و مصلحی نیکوتر برای معایب نفس و راهبری
خوبتر در معارف الهیه یافت نشود. پس اگر طالب کمالات صوریه و معنویه هستی و سالک طریق آخرت و مسافر و مهاجر الی
الله هستی ، قلب را عادت بده به تذکر محبوب و دل را عجین کن با یاد حق تبارک و تعالی .

فصل، در بیان آنکه ذکر تام آن است که حکمش به تمام مملکت سرایت کند

گرچه ذکر حق و تذکر از آن ذات مقدس از صفات قلب است و اگر قلب متذکر شد تمام فوایدی که برای ذکر است بر آن
مترتب می شود، ولی بهتر آن است که ذکر قلبی متعقب به ذکر لسانی نیز گردد. اکمل و افضل تمام مراتب ذکر آن است که
در نشئات مراتب انسانی ساری باشد و حکمش به ظاهر و باطن و سر و عین جاری شود، پس ، در سر وجود حق جل و علا
مشهود باشد و صورت باطنیه قلب و روح صورت تذکر محبوب باشد، و اعمال قلبیه و قالبیه تذکری باشد، و اقالیم سبعة ظاهریه
و ممالک باطنیه مفتوح به ذکر حق و مسخر به تذکر جمیل مطلق باشند. بلکه اگر حقیقت ذکر صورت باطنی قلب شد و فتح
مملکت قلب به دست آن گردید حکمش در سایر ممالک و اقالیم سرایت می کند: حرکات و سکونات چشم و زبان و دست و
پا و اعمال سایر قوا و اعضا با

ذکر حق انجام گیرند و برخلاف وظایف انجام امری ندهند، پس حرکات و سکانات آنها مفتوح و مختوم به ذکر حق شود، و بسم الله مجریها و مرسیها (۵۳۴) در تمام ممالک نفوذ کند، و در نتیجه متحقق به حقیقت اسماء و صفات شود، بلکه صورت اسم الله اعظم و مظهر آن گردد. و این غایت القصوای کمال انسانی و منتهی الامال اهل الله است. و به هر مرتبه که از این مقام نقصان حاصل شود و نفوذ ذکر کم شود کمال انسانی به همان اندازه ناقص گردد، و نقصان ظاهر و باطن هر یک به دیگری سرایت کند، زیرا که نشئات وجود انسانی با هم مرتبط و از هم متاثرند. و از این جا معلوم می شود که ذکر نطقی و زبانی، که از تمام مراتب ذکر نازلتر است، نیز مفید فایده است، زیرا که اولاً زبان در این ذکر به وظیفه خود قیام کرده، گرچه قالب بیرونی باشد. و ثانیاً این که ممکن است این ذکر پس از مداومت و قیام به شرایط آن، اسباب باز شدن زبان قلب نیز شود. شیخ عارف کامل ما، جناب شاه آبادی، روحی فدا، می فرمودند شخص ذاکر باید در ذکر مثل کسی باشد که به طفل کوچک که زبان باز نکرده می خواهد تعلیم کلمه را کند: تکرار می کند تا اینکه او به زبان می آید و کلمه را ادا می کند. پس از آنکه او ادای کلمه را کرد، معلم از طفل تبعیت می کند، و خستگی آن تکرار برطرف می شود و گویی از طفل به

او مددی می رسد. همین طور کسی که ذکر می گوید باید به قلب خود، که زبان ذکر باز نکرده، تعلیم ذکر کند. و نکته تکرار اذکار آن است که زبان قلب گشوده شود. و علامت گشوده شدن زبان قلب آن است که زبان از قلب تبعیت کند و زحمت و تعب تکرار مرتفع شود. اول زبان ذاکر بود و قلب به تعلیم و مدد آن ذاکر شد، و پس از گشوده شدن زبان قلب، زبان از آن تبعیت کرده به مدد آن یا مدد غیبی متذکر می شود.

و باید دانست که اعمال ظاهریه صوریه لایق مقام غیب و حشر در ملکوت نشوند، مگر آنکه از باطن روحانیت و لباب قلب به آن مددی رسد و او را حیات ملکوتی بخشید و آن نفخه روحی، که خلوص نیت و نیت خالص صورت اوست، به منزله روح و باطن است که به تبع آن جسد نیز محشور در ملکوت شود و لایق قبول در گاه گردد. و لهذا در روایات شریفه وارد است که قبولی اعمال به قدر اقبال قلب است. (۵۳۵) با همه وصف، ذکر لسانی نیز محبوب و مطلوب است و انسان را بالا-خره به حقیقت می رساند، لهذا در اخبار و آثار از ذکر لسانی مدح عظیم شده، و کمتر بابی مثل باب ذکر کثیرالحدیث است. (۵۳۶) و در آیات شریفه کتاب کریم نیز بسیار از آن مدح شده، (۵۳۷) گرچه غالب آنها منزل بر ذکر قلبی یا ذکر با روح است، ولی تذکر حق در هر مرتبه محبوب است. و ما در این مقام ختم

کلام می کنیم به ذکر چند حدیث شریف برای تیمن و تبرک .

فصل ، در ذکر بعض احادیث در فضیلت ذکر خدا

کافی بسند صحیح عن الفضیل بن یسار قال قال ابوعبدالله ، علیه السلام : ما من مجلس یجتمع فیه اءبرار و فجار فیقومون علی غیر ذکر الله عزوجل الا کان حسره علیهم یوم القیامه . (۵۳۸) هیچ مجلسی نیست که مجتمع شوند در آن نیکان و بدانی ، پس برخیزند بی ذکر خدا، مگر آنکه حسرت شود برای آنها در روز قیامت . معلوم است انسان پس از آنکه بر او منکشف شد در قیامت نتایج بزرگ ذکر خدا، و خود را از آن محروم دید و فهمید که چه نعمتها و بحجتها از دستش رفته و دیگر قابل جبران نیست ، حسرت و ندامت بر او روآور گردد. پس انسان باید تا فرصت دارد، غنیمت شمارد و مجالس و محافل خود را از ذکر خدا (خالی) نگذارد.

کافی بسند موثق عن اءبی جعفر، علیه السلام : من اءراد ان یکتال بالمکیال الاوفی فلیقل ، اذا اراد ان یقوم من مجلسه سبحان ربك رب العزه عما یصفون . و سلام علی المرسلین . والحمدلله رب العالمین . (۵۳۹)

هر کس بخواهد کشیده شود به کیل تمام (یعنی ثواب او از خدای تعالی کامل باشد و نقصی نداشته باشد) وقتی که خواست از مجلس برخیزد، بخواند این آیات شریفه را....

و از جناب صادق ، علیه السلام ، منقول است که حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام ، فرمودند: هر کس بخواهد کیلش تمام باشد از ثواب در روز قیامت ، این آیات شریفه را در تعقیب هر نماز بخواند. (۵۴۰)

و از حضرت صادق ، علیه السلام ، مرسلا

منقول است که قرائت این آیات در وقت قیام از مجلس کفارہ گناهان است. (۵۴۱)

کافی باسناده عن ابن فضال رفعه قال : قال الله عزوجل لعيسى ، عليه السلام : يا عيسى ، اذكري في نفسك ، واءذكري في نفسي ، واءذكري في ملاك اذكري في ملاخير من ملا الادميين ، يا عيسى ، اءلن لي قلبك واءكثر ذكرى في الخلوات ، و اءلم اءن سرورى اءن تبصص الى ، و كن في ذلك حيا و لا تكن ميتا. (۵۴۲)

می گوید: خدای عزوجل به عیسی فرمود: "ای عیسی ، یاد کن مرا پیش خود تا یاد کنم تو را در نزد خودم ، و یاد کن مرا در جمعیت تا یاد کنم تو را در جمعیتی بهتر از جمعیت آدمزادگان . ای عیسی ، نرم کن از برای من دل خود را، و بسیار یاد من کن در خلوتها، و بدان که خشنودی من آن است که تبصص کنی به سوی من . (تبصص حرکت دم سگ است از خوف یا طمع . و این کنایه از شدت التماس و مسکنت است) و زنده باش در این ذکر نه مرده . " مقصود از زندگی در ذکر، توجه و حضور قلب است .

کافی باسناده عن ابی عبدالله ، علیه السلام ، قال : ان الله عزوجل يقول : من شغل بذكرى عن مساءلتى ، اءعطيته اءفضل ما اءعطى من ساءلنى . (۵۴۳) حضرت صادق ، علیه السلام ، فرماید: خدای عزوجل می فرماید: "کسی که باز بماند به واسطه ذکر من از سؤال من ، عطا می کنم او را افضل چیزی

که عطا می کنم کسی را که سؤال کرده مرا."

عن احمد بن فهد فی عده الداعی ، عن رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، قال :...و اعلموا ان خیر اعمالکم (عند ملیکم) و ازکاهما و ارفعها فی درجاتکم و خیر ما طلعت علیه الشمس ذکر الله سبحانه و تعالی ، فانه اخبر عن نفسه فقال : اءنا جلیس من ذکرنی . (۵۴۴)

فرمود حضرت رسول ، صلی الله علیه و آله ، : " بدانید بهترین اعمال شما پیش خداوند و پاکیزه ترین آنها و رفیعترین آنها در درجات شما و بهتر چیزی که طلوع کرده آفتاب بر او، ذکر خداوند سبحان است ، زیرا که خبر داده خدای تعالی از خودش ، پس فرمود: من همنشین کسی هستم که یاد کند مرا."

اخبار فضیلت ذکر و کیفیت آن و آداب و شرایط آن به قدری زیاد است که در حوصله احصای این اوراق در نیاید. والحمدلله
ءولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً.

الحديث التاسع عشر

حدیث نوزدهم

بسندی المتصل الی ثقہ الاسلام و المسلمین ، محمد بن یعقوب الكلینی ، رضوان الله تعالی علیه ، عن علی بن ابراهیم ، عن ابیه ، عن النوفلی ، عن السکونی ، عن ابی عبدالله ، علیه السلام ، قال قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : الغیبه اسرع فی دین الرجل المسلم من الاکله فی جوفه .

قال و قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : الجلوس فی المسجد انتظار الصلاه عباده مالم یحدث . قیل : یا رسول الله و ما یحدث . قال : الاغتیاب . (۵۴۵)

ترجمه :

سکونی گوید فرمود حضرت صادق ، علیه

السلام ، فرمود رسول خدا، صلی الله علیه و آله : "غیبت سریع تر است در دین مرد مسلمان از مرض اكله در جوفش . "گفت و فرمود رسول خدا، صلی الله علیه و آله ،: "نشستن در مسجد برای انتظار نماز عبادت است مادامی که احداث نکند." گفته شد. "ای رسول خدا، چه چیز را احداث نکند؟" فرمود: "غیبت را."

شرح غیبت مصدر غاب ، و هم ((اسم)) مصدر اغتیب است ، چنانچه در لغت است . قال الجوهري : اغتابه اغتيا، اذا وقع فيه ، و الاسم الغيبة . و هو ان يتكلم خلف انسان مستور بما یغمه لو سمعه . فان كان صدقا سمی غیبه ، و ان كان كذبا سمی بهتانا . انتهى . (۵۴۶)

محقق محدث ، مجلسی ، علیه الرحمه ، فرماید: این معنی لغوی است . انتهى . (۵۴۷) ولی ظاهر چنین نماید که صاحب صحاح معنی اصطلاحی را بیان کرده نه معنی لغوی را، زیرا که معنی لغوی غاب و اغتیب ، و سایر تصاریف آن ، این نیست ، بلکه معنای اعمی از آن است . و لغویین گاه معنی اصطلاحی یا شرعی را در کتب خود می نگارند.

و از صاحب قاموس منقول است که غاب را به معنی عاب گرفته . و عن المصباح المنیر: اغتابه اذا ذكره بما یكرهه من العیوب ، و هو حق . (۵۴۸)

به گمان نویسنده هیچ یک از مذکورات متن معنی لغوی نباشد، بلکه در هر یک قیودی است که با معنی اصطلاحی اختلاط پیدا کرده . در هر صورت بحث در اطراف معنی لغوی چندان فایده ندارد، عمده به دست آوردن موضوع شرعی است که متعلق تکلیف شده . و

علی الظاهر در این مورد این موضوع قیود شرعیه دارد که خارج از فهم عرفی و معنی لغوی است . و پس از این در اطراف موضوع بیانی پیش می آید.

والا-کله ، کفرحه ، داء فی العضو یا تکمل منه . كما فی القاموس و غیره . و قد یقرء بمد الهمزة علی وزن فاعله ، ای العله التی تاکل اللحم . و الاول اوفق بالغه . کذا قال المجلسی . (۵۴۹)

مجلسی فرموده : اکله بر وزن فرحه ، دردی است در عضو که از آن می خورد. چنانچه در قاموس و غیر آن مذکور است . و گاهی بر وزن فاعله خوانده شده ، یعنی دردی که گوشت را می خورد. و اولی مناسبتر با لغت است .

در هر حال ، مقصود آن است که همان طور که این مرض وقتی پیدا شد در عضو، خصوصا اعضای لطیفه مثل باطن . آن را بزودی می خورد و فانی می کند، غیبت دین انسان را از آن سریعتر می خورد و فاسد و فانی می کند.

و ما لم یحدث از باب افعال است . و ضمیر مستتر در آن راجع به جالس مستفاد از جلوس مذکور است . و اغتاب منصوب است ، و مفعول فعل مقدر مفهوم از کلام سائل است . و در بعضی نسخ به جای ما یحدث ما الحدث است ، بنابراین ، اغتیاب مرفوع است بنا بر خبریت .

فصل ، در تعریف غیبت است

بدان که فقها، رضوان الله علیهم اجمعین ، از برای غیبت تعریفهای بسیاری کردند که بیان آنها و مناقشه در طرد و عکس هر یک خارج از وظیفه این اوراق است مگر به طور

شیخ محقق سعید شهید در کشف الریبه می فرماید از برای آن دو تعریف است : اول و آن مشهور بین فقهاست : هو ذکر الانسان حال غیبه بما یکره نسبته الیه ، مما یعد نقصانا فی العرف بقصد الانتقاص و الذم . و الثانی : التنبیه علی ما یکره نسبته الیه ... الخ (۵۵۰)

حاصل معنی آنست که غیبت عبارت است از ذکر کردن انسان را در حال غایب بودنش به چیزی که خوشایند نیست نسبت دادن آن را به سوی او، از چیزهایی که پیش عرف مردم نقصان است ، بقصد انتقاص و مذمت او. و حاصل معنی دوم آن است که آن عبارت است از آگاهی دادن بر چیزی که چنین باشد. و تعریف دوم اعم است از اول در صورتی که ذکر به معنی قول باشد، چنانچه متفاهم عرفی است ، زیرا که تنبیه اعم است از قول و کتابت و حکایت ، و غیر آن از سایر طرق تفهیم . و اگر ذکر اعم از قول باشد، چنانچه مطابق لغت است ، مرجع هر دو تعریف به یک امر برگردد، و مفاد اخبار نیز دلالت بر این دو تعریف دارد. مثل ما فی مجالس الشیخ فی حدیث ابی الاسود فی وصیه النبی ، صلی الله علیه و آله ، لابی ذر، رضوان الله علیه . و فیه : قلت : یا رسول الله ، ما الغیبه ؟ قال : ذکرک اخاک بما یکره . قلت : یا رسول الله ، فان کان فیه الذی یذکر به ؟ قال : اعلم ، انک اذا ذکرته بما هو فیه ،

فقد اغتبتة ، و اذا ذكرته بما ليس فيه ، فقد بهته . (۵۵۱)

حضرت ابی ذر گوید: گفتم ای رسول خدا، چیست غیبت؟ فرمود: "ذکر تو است برادر خود را به چیزی که مکروه است." گفتم "یا رسول الله، اگر باشد در او آنچه ذکر شده، غیبت است؟" فرمود: "اگر باشد غیبت است، و اگر نباشد تهمت است."

و در نبوی مشهور وارد است: هل تدرون ما الغيبة؟ فقالوا الله و رسوله اعلم. قال: ذكرك اخاك بما يكره... الخ (۵۵۲) و این برگشت کند به معنی اول، بنا بر متفاهم عرفی معنی ذکر یا معنی دوم، بنا بر اعمیت ذکر از قول. و غایب بودن برادر را نفرمود، زیرا که از مفهوم غیبت معلوم بوده و محتاج به ذکر نبوده. و برادر نیز معلوم است که برادر ایمانی است نه نسبی. و ما یکره عبارت است از چیزهایی که نقصان عرفی است.

و قصد انتقاص و مذمت گرچه در حدیث شریف ابی ذر، و نبوی مشهور، مذکور نیست، ولیکن از فحوای کلام متفاهم می شود، بلکه صدر روایت ابی ذر دلالت بر آن (دارد) و مستغنی از ذکر بوده، زیرا که در صدر روایت است: الغيبة اشد من الزنا. قلت: و لم ذاك يا رسول الله (صلی الله علیه و آله)؟ قال: لان الرجل يزني فيتوب الى الله فيتوب الله عليه، و الغيبة لا تغفر حتى يغفرها صاحبها... ثم قال: و اكل لحمه من معاصي الله. (۵۵۳) از این دو جمله معلوم شود که با قصد انتقاص

مقصود است ، و الا اگر تلطفا و ترحما ذکرى از غير شود، معصيت او نيست تا محتاج به آمرزش شود، و اكل لحم او نيست .

و اعميت غيبت از ذكر قولى نيز معلوم شود از روايت عايشه قالت : دخلت علينا امراه ، فلما ولت ، اومات بيدى انها قصيره فقال ، صلى الله عليه و آله : اغتبتها.(۵۵۴) عايشه گويد: يك زنى پيش ما آمد، چون رو برگرداند، به دستم اشاره (كردم) كه کوتاه قامت است . رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، فرمود كه غيبت او را كردى .

بلكه عرف از نفس اخبار غيبت خصوصيت تلفظ را نمى فهمد، بلكه آن را از جهت افهام نوعى مورد حرمت مى داند، يعنى ، اختصاص تلفظ به ذكر از باب اين است كه غالبا غيبت با تلفظ واقع مى شود، نه از جهت خصوصيت آن است .

باقى ماند يك مطلب . و آن اين است كه از اطلاق بسيارى از اخبار معلوم مى شود كه كشف سر مؤ منين حرام است . يعنى ، عيوبى كه از مؤ منين مستور و مخفى است ، چه خلقى يا خلقى يا عملى باشد، حرام است اظهار آن را و افشا آن را، چه شخص متصف راضى به آن باشد يا نه ، و چه قصد انتقاص در كار باشد يا نباشد. ولى از ملاحظه مجموع اخبار استفاده مى شود كه قصد انتقاص دخيل در حرمت است ، مگر آنكه نفس عمل از امورى باشد كه ذكر آن و اشاعه آن محرم شرعى باشد، چون معاصى خدا كه صاحب معصيت نيز نمى تواند

اظهار آن کند و از جمله اشاعه فاحشه است . و این مربوط به حرمت غیبت نیست . و بعید نیست اظهار مستورات مؤمنین در صورت عدم رضایت آنها نیز محرم باشد، ولو قصد انتقاص در کار نباشد. در هر صورت بیش از این تفصیل در این باب خارج از مقصود ماست .

فصل : بزرگی گناه غیبت و تبعات آن

قسمت اول

بدان که حرمت غیبت فی الجمله اجماعی ، بلکه از ضروریات فقه است . و از کبائر و موبقات است . و بحث در اطراف آن و مستثنیات آن از وظیفه این اوراق خارج است . آنچه لازم است در این مقام ذکر آن ، تنبه دادن بر فساد این سیئه موبقه و تبعات آن است که بلکه انشاءالله با تفکر در آن بدان مبتلا نشویم ، یا اگر خدای نخواستہ شدیم ، بزودی رجوع کنیم ، توبه کنیم و قلع ماده فساد آن را کرده نگذاریم با این آلودگی و ابتلائی به این کبیره ایمان کش از این عالم منتقل شویم ، که از برای این موبقه کبیره در عالم غیب و پس پرده ملکوت صورت مشوه زشتی است که علاوه بر بدی آن موجب رسوائی در ملاء اعلی و محضر انبیاء مرسلین و ملائکه مقربین می شود. صورت ملکوتی آن همان است که خداوند تبارک و تعالی در کتاب کریمش اشاره به آن می فرماید و احادیث شریفه نیز صراحتاً و اشارتاً بیان آن را کرده اند. قال الله عزوجل : و لا یغتب بعضکم بعضا ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا؟ فکرهتموه .(۵۵۵) فرمود: غیبت نکند بعض شما بعضی را. آیا دوست دارد یکی از شما که

گوشت برادر خود را بخورد در صورتی که مردار است؟ پس کراهت دارید او را البته .

ما غافلیم از آنکه اعمال ما عینا با صورتهای مناسبه با آنها در عالم دیگر به ما رجوع می کند. نمی دانیم که این عمل صورت مردار خوردن است . صاحب این عمل همان طور که چون سگهای درنده اعراض مردم را دریده و گوشت آنها را خورده ، در جهنم نیز صورت ملکوتی این عمل به او رجوع می کند.

و فی روایه ان رسول الله لما رجم الرجل فی الزنا، قال رجل لصاحبه : هذا اقعص كما يقعص الكلب . فمر النبي معهما بجيفة ، فقال : انهشا منها. فقالا: يا رسول الله ، ننهش جيفة ! فقال : ما اصبتما من اخيكما انتن من هذه . (۵۵۶)

رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به واسطه زنا مردی را سنگسار فرمود. یکی از حضار به رفیقش گفت : " این شخص در جای خود کشته شد مثل سگ . " پس از آن پیغمبر (صلی الله علیه و آله) با آن دو نفر به مرداری عبور کردند. فرمود به آنها: " با دندانهای خود از گوشت این مردار بکنید. " عرض کردند: یا رسول الله ، از گوشت مردار بخوریم ! فرمود: " آنچه از برادران به شما رسید، گندش بیش از این است ! "

آری ، رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، به قوت نور بصیرت و مشاهده می دید عمل آنها را که گندش از مردار بیشتر است و صورت آن فزیح تر و فزیح تر است .

و در روایت دیگر است که غیبت کننده در روز قیامت

گوشت خود را می خورد.

و در وسائل از مجالس صدوق طائفه ، رضوان الله عليه ، سند به حضرت امیر، علیه السلام ، رساند در ضمن مواعظش به نوف البکالی : قال قلت : زدنی . قال : اجتنب الغیبه ، فانها ادم کلاب النار. ثم قال : یا نوف ، کذب من زعم انه ولد من حلال و هو یا کل لحوم الناس بالغیبه . الحدیث . (۵۵۷)

نوف گوید: گفتم به مولی علیه السلام: "زیاده از این موعظه فرما مرا." فرمود: "دوری کن از غیبت ، زیرا که آن نانخورش سگهای آتش است ." پس از آن فرمود: "ای نوف ، دروغگوست کسی که گمان کند زاییده حلال است و حال آنکه گوشت های مردم را می خورد به غیبت ."

و منافات میانه این روایات شریفه نیست ، همه اینها ممکن است واقع شود: هم گوشت مردار بخورد، و هم از گوشت خود بخورد، و هم به صورت سگ باشد و خوراکش مردار باشد و هم بصورت مردار باشد و خوراک سگهای جهنم باشد. آن جا صور تابع جهات فاعلیه است و یک موجود صور عدیده ممکن است داشته باشد. چنانچه در محل خود مقرر است .

و عن عقاب الاعمال باسناده عن رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، فی حدیث : ... و من مشی فی غیبه اخیه و کشف عورته ، کانت اول خطوه خطاها وضعها فی جهنم و کشف الله عورته علی رؤس الخلائق ... الخ . (۵۵۸)

فرمود: کسی که راه رفت در غیبت برادرش و کشف سر او، اول قدمی که بردارد در جهنم گذارد، و کشف کند خداوند سر او را در بین

خلایق . اینها حال روز قیامت و جهنم او که این طور خداوند تعالی او را مفتضح در بین خلایق و در محضر ملکوتین فرماید .

و در وسائل سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند که از حضرت رسول ، صلی الله علیه و آله ، روایت فرموده ، تا می فرماید: و قال : من اغتاب امرء مسلما، بطل صومه و نقض وضوءه و جاء يوم القيامة يفوح من فيه رائحة اتن من الجيفة ، يتأذى به اهل الموقف . و ان مات قبل ان يتوب ، مات مستحلا لما حرم الله عزوجل . (۵۵۹)

فرمود رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله : کسی که غیبت کند مرد مسلمی را، باطل شود روزه او و شکسته شود وضوی او، و بیاید روز قیامت در حالی که از دهن او بویی می آید که از بوی مردار گندش بیشتر است ، در آزار می آیند از آن اهل موقف . و اگر بمیرد قبل از توبه ، مرده است در صورتی که حلال شمرده چیزی را که خداوند حرام شمرده است . این هم حال قبل از ورودش به جهنم که در نزد اهل موقف مفتضح و رسواست و در شمار کفار است ، زیرا که مستحل محرم الهی کافر است . و مغتاب در اثر او مثل اوست ، بنابراین حدیث شریف . و حال برزخ او نیز روایت از رسول خدا، صلی الله علیه و آله گردیده :

عن انس قال قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : مررت ليله اسرى بي على قوم يخمشون وجوههم باظافيرهم . فقلت

: یا جبرئیل ، من هو لاء؟ قال : هو لاء الذین یغتابون الناس و یعقون فی اءعراضهم . (۵۶۰)

انس بن مالک (گوید): رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، فرمود: گذشتم در شب معراج به قومی که رویهای خود را با چنگال خویش خراش می دادند. از جبرئیل پرسیدم اینها کیان اند؟ گفت : "اینها کسانی هستند که غیبت مردم را می کردند و واقع می شدند در اعراض آنها."

پس ، معلوم شد که شخص مغتاب در برزخ رسوا و مفتضح است ، و در موقفش پیش اهل آن خجل و شرمسار است ، و در جهنم نیز با رسوایی و بی آبرویی خواهد به سر برد، بلکه بعض مراتب آن نیز اسباب رسوایی در این عالم شود.

چنانچه در حدیث شریف کافی وارد است

عن اسحاق بن عمار قال : سمعت ابا عبدالله ، علیه السلام ، یقول قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : یا معشر من اسلم بلسانه و لم یخلص الایمان الی قلبه لا تدموا المسلمین و لا تتبعوا عوراتهم فان من تتبع عوراتهم ، تتبع الله عورته ، و من تتبع الله عورته ، یفضحه و لو فی بینه . (۵۶۱)

حضرت صادق ، علیه السلام ، از حضرت رسول ، صلی الله علیه و آله ، حدیث می کند که فرمود: ای گروهی که بزبان اسلام آوردید و ایمان به قلب شما وارد نشده ، مذمت نکنید مسلمانان را و جستجو نکنید قبایح مستوره آنها را، زیرا که کسی که عورات آنها را جستجو کند، خداوند جستجو کند، عورات او را، و کسی را که خدا جستجوی عورت او

کند، مفتضح کند او را و اگر چه در خانه اش باشد.

خداوند تبارک و تعالی غیور است و هتک مستور مؤمنین و کشف عورات آنها هتک ناموس الهی است. اگر انسان بیحیایی را از حد گذراند و هتک حرمت الهیه نمود، خداوند غیور مستورات او را، که به لطف و ستاریت خود ستر فرموده بود، مکشوف می فرماید و هتک مستور آن را می فرماید، و در بین مردم در این عالم و ملائکه و انبیا و اولیا، علیهم السلام، در آن عالم مفتضح می شود. و در حدیث شریف کافی سند به حضرت باقر العلوم، علیه السلام، رساند: قال لما اسرى بالنبي، صلى الله عليه و آله، قال: يا رب، ما حال المؤمن عندك. قال: يا محمد، من اهان لي وليا، فقد بارزني بالمحاربه، و اءنا اءسرع (شیء) الى نصره اوليائي. (۵۶۲)

قسمت دوم

فرمود باقر العلوم، علیه السلام، در معراج رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، عرض کرد: "ای پروردگار چگونه است حال مؤمن پیش تو؟" فرمود: "ای محمد، کسی که اهانت کند برای من دوستی را، پس بتحقیق ظاهر شده است به محاربه با من، و من سریعتر هستم به سوی یاری کردن دوستان خودم از هر چه." و احادیث در این ردیف بسیار است.

و شیخ صدوق سند به حضرت صادق، علیه السلام، رساند که فرمود در ضمن حدیثی: و من اغتابه بما فيه، فهو خارج من ولايه الله تعالى داخل في ولايه الشيطان. (۵۶۳) یعنی کسی که غیبت

کند او را (کسی را که اهل ستور و عدالت است در ظاهر، گرچه مذنب باشد پیش خودش) خارج شود از ولایت خدای تعالی و در ولایت شیطان وارد شود. معلوم است کسی که از ولایت حق خارج شود و در ولایت شیطان داخل شود، از اهل نجات و ایمان نخواهد بود. چنانچه در حدیث سابق اسحاق بن عمار نیز گذشت که اسلام مغتاب لسانی است و ایمان در قلبش وارد نشده. معلوم است کسی که مؤمن به خدا باشد و مصدق به روز جزا و معتقد به رسیدن به صور اعمال و حقایق سیئات، چنین موبقه کبیره را، که در عوالم غیب و شهادت و در نشئه دنیا و برزخ و عقبی او را رسوا و مفتضح می کند و او را به جهنم به شر بلیات مبتلا می کند و از ولایت حق خارج می کند و به ولایت شیطان داخل می کند، مرتکب نشود. اگر ما اقدام بدین امر بزرگ کردیم، باید بفهمیم که سرچشمه خرابی دارد و حقیقت ایمان در قلب ما وارد نشده. اگر ایمان وارد قلب شود کارها اصلاح می شود: آثار آن سرایت می کند به تمام ظاهر و باطن و سر و عنق. پس، باید معالجه باطن را بکنیم و مرض قلب را علاج نماییم. و از احادیث ظاهر شود که همان طور که سستی ایمان و عدم خلوص آن موجب مفسد اخلاقی و اعمالی شود، این مفسد نیز موجب نقصان ایمان، بلکه زایل شدن آن، می شود. و این مطابق با نوعی از برهان است

، چنانچه در محل خود مقرر است .

و بدان که این معصیت از جهت دیگر هم از معاصی شدیدتر و تبعاتش بیشتر است . و آن این است که علاوه بر آنکه جنبه حق الله دارد، جنبه حق الناس هم دارد، و خداوند نمی آمرزد مغتاب را تا صاحبش از او راضی شود، چنانچه در حدیث شریف با چندین طریق به همی مضمون وارد شده :

عن محمد بن الحسن فی المجالس و الاخبار باسناده عن ابي ذر، عن النبي ، صلى الله عليه و آله ، فی وصيه له قال : يا ابا ذر، اياك و الغيبه ! فان الغيبه اءشد من الزنا. قلت : و لم ذاك يا رسول الله ؟ قال : لان الرجل يزني فيتوب الى الله فيتوب الله عليه ، و الغيبه لا تغفر حتى يغفرها صاحبها.(۵۶۴)

رسول اکرم ، صلى الله عليه و آله ، در ضمن وصیتهایش به جناب ابی ذر، رضی الله عنه ، می فرماید: "بترس از غیبت ، زیرا که آن از زنا شدیدتر است . " عرض کرد (م): "برای چه یا رسول الله ؟" فرمود: "برای آنکه زانی اگر توبه کرد خداوند می آمرزد او را، ولی غیبت آمرزیده نشود تا آنکه صاحبش بیامرزد."

و در علل و خصال و مجمع البیان و کتاب اخوان به همین مضمون ، یا قریب به این ، حدیث نموده اند.(۵۶۵)

و اگر خدای نخواستہ انسان با حقوق مردم از دنیا برود کارش بسیار مشکل شود. در حقوق الهی سر و کار با کریم و رحیم می باشد که در ساحت مقدسش بغض و کینه ، عداوت و تشفی راه ندارد، ولی اگر سر

و کار با بندگان شد، ممکن است گرفتار کسی شود که دارای این گونه اخلاق باشد و از انسان بدین زودیهها نگذرد یا هیچ وقت از او راضی نشود. پس، بر انسان لازم است که مواظب حال خودش خیلی باشد، و این ملاحظات را بنماید که مطلب بسیار خطرناک است و امر بسیار مشکل است.

و احادیث در تشدید امر غیبت بیش از این است که در حوصله این اوراق بگنجد. و ما به ذکر مختصری از آن قناعت می کنیم

مثل ما روی عن النبی، صلی الله علیه و آله، اءنه خطب یوما، ف ذکر الربا و عظم شاءنه فقال: ان الدرهم یصیبه الرجل من الربا اءعظم من ست و ثلاثین زنیه. و ان اءربی الربا عرض الرجل المسلم. (۵۶۶)

جناب رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، در ضمن خطبه ای چنانچه در این حدیث است، ذکر ربا را کردند و او را بزرگ شمردند و فرمود (ند) یک درهم از آن از سلام الله علیهم، و سی و شش زنا بزرگتر است، و از ربا بالاتر آبروی مسلمان است

و روی عنه، صلی الله علیه و آله، اءنه قال: ما النار فی الیس باءسرع من الغیبه فی حسنات العبد. (۵۶۷) آتش سریعتر در سوزاندن و فانی کردن چیز خشک نیست از غیبت در افنای حسنات بنده.

و عن النبی، صلی الله علیه و آله: یؤتی باءحد یوم القیامه فیوقف بین یدی الرب عزوجل و یدفع علیه کتابه، فلا یری حسناته فیه. فبقول: الهی، لیس هذا

کتابی (فانی) لاءری فی حسناتی . فیقال له : ان ربك لا یضل و لا ینسی ، ذهب عملك باغتیاب الناس . ثم ، یؤتی بآخر و یدفع الیه کتابه ، فیری فیہ طاعات کثیره . فیقول : الهی ، ما هذا کتابی ، فانی ما عملت هذه الطاعات . فیقال له : لن فلانا اغتابك فدفع حسناته الیک ... الخ (۵۶۸)

از رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، حدیث شده که آورده شود روز قیامت یک نفری در پیشگاه حق ، نگاه داشته شود و کتابش به او داده شود. پس حسنات خود را در آن نبیند. گوید: "خداوندا این کتاب من نیست! نمی بینم در این حسنات خود را." به او گفته شود: "همانا پروردگار تو گمراه نیست و نسیان نکند، از بین رفت عمل تو به واسطه غیبت کردن از مردم." پس از آن ، دیگری آورده شود و داده شود به کتابش . پس در آن طاعاتی بسیاری ببیند. بگوید: "بارالها، این کتاب من نیست ، زیرا که من این طاعات را نکردم!" گفته شود به او "فلانی غیبت تو کرده ، پس داده شد حسنات او به تو."

و عن النبی ، صلی الله علیه و آله : اءدنی الکفر اءن یسمع الرجل من اءخیه کلمه یحفظها علیه یرید اءن یفضحه بها. اولئک لا خلاق لهم . (۵۶۹)

از پیغمبر ، صلی الله علیه و آله ، منقول است که اول مرتبه کفر آن است که شخص بشنود از برادر خود کلمه (ای) را و حفظ کند آن را و بخواهد مفتضح کند او را به

واسطه آن کلمه . برای چنین اشخاص نصیب و بهره ای نیست .

این مختص از اخبار این باب ، در صورتی که عناوین دیگر نیز به غیبت منطبق می شود و گناهان و مفسد آنها شامل حال مغتاب می باشد، از قبیل اهانت مؤمن و اذلال و احتقار و استخفاف آن ، و تعبیر و احصاء عثرات و طعن بر او، که هر یک برای هلاکت انسان سببی است مستقل . و اخبار وارده در مذمت هر یک از آنها کمر شکن است . و ما از ذکر آنها چشم پوشیدیم برا اختصار.

فصل ، در بیان ضررهای اجتماعی غیبت

چنانچه این معصیت کبیره و این موبقه عظیمه از مفسدات ایمان و اخلاق و ظاهر و باطن است و در دنیا و آخرت انسان را منجر به رسوایی و بی آبرویی می کند، چنانچه شمه ای از آن را در فصل گذشته شنیدی ، همینطور این رذیله مفسد اجتماعی و نوعی نیز دارد، و از این جهت از بسیاری از معاصی قبح و فسادش افزون می باشد.

یکی از مقاصد بزرگ شرایع و انبیاء عظام ، سلام الله علیهم ، که علاوه بر آن که خود مقصود مستقل است ، وسیله پیشرفت مقاصد بزرگ و دخیل تام در تشکیل مدینه فاضله می باشد، توحید کلمه و توحید عقیده است ، و اجتماع در مهام امور و جلوگیری از تعدیات ظالمانه ارباب تعدی است ، که مستلزم فساد بنی الانسان و خراب مدینه فاضله است . و این مقصد بزرگ ، که مصلح اجتماعی و فردی است ، انجام نگیرد مگر در سایه وحدت نفوس و اتحاد همم و الفت و اخوت و

صداقت قلبی و صفای باطنی و ظاهری ، و افراد جامعه به طوری شوند که نوع بنی آدم تشکیل یک شخص دهند، و جمعیت به منزله یک شخص باشد و افراد به منزله باشد، و تمام کوششها و سعی ها حول یک مقصد بزرگ الهی و یک مهم عظیم عقلی ، که صلاح جمعیت و فرد است ، چرخزند. و اگر چنین مودت و اخوتی در بین یک نوع یا یک طایفه پیدا شد، غلبه کنند بر تمام طوایف و مللی که بر این طریقه نباشند. چنانچه از مراجعه به تواریخ ، خصوصا تواریخ جنگهای اسلام و فتوحات عظیمه آن ، مطلب خوب روشن می شود، که در اوایل طلوع این قانون الهی ، چون شمه ای از این اتحاد و وحدت در بین مسلمین بوده و مساعی آنها مشفوع به تخلیص نیات نوعا بوده ، و مدت کمی چه فتوحات بزرگی کردند، و در اندک زمانی به سلطنتهای بزرگ آن زمان ، که عمده آن ایران و روم بوده ، غلبه کردند و با عده کم بر لشکرهای گران و جمعیتهای بی پایان غالب شدند. و پیغمبر اسلام عقد اخوت بین مسلمین در صدر اول اجرا فرمود و به نص انما المؤمنون اخوه. (۵۷۰) اخوت بین تمام مؤمنین برقرار شد.

و در کافی شریف است : عن العرقوفی ، قال سمعت ابا عبدالله ، علیه السلام ، يقول لاصحابه : اتقوا الله و كونوا اخوه برره متحابین فی الله متواصلین متراحمین ، تراوروا و تلاقوا و تذاكروا امرنا و اءحیوه. (۵۷۱)

و عن ابي عبدالله ، علیه السلام ، قال يحق علی المسلمین الاجتهاد

فی التواصل و التعاون علی التعاطف و المواساه لاهل الحاجه و تعاطف بعضهم علی بعض حتی تكونوا كما امرکم الله عزوجل
: رحماء بينهم ... الايه (۵۷۲) و عنه علیه السلام : تواصلوا و تباروا و تراحموا، و كونوا اخوه ابرارا كما امرکم الله عزوجل. (۵۷۳)

مسلمین ماءمورند به دوستی و مواصلت و نیکویی به یکدیگر و مودت و اخوت .

و معلوم است آنچه موجب ازدیاد این معانی شود، محبوب و مرغوب است ، و آنچه این عقد مواصلت و اخوت را بگسلد و
تفرقه در بین جمعیت اندازد مبعوض صاحب شرع و مخالف مقاصد بزرگ اوست . و پر واضح است که این کبیره موبقه اگر
رایج شود در بین جمعیتی ، موجب کینه و حسد و بغض و عداوت شده و ریشه فساد در جمعیت بدواند، درخت نفاق و
دورویی در آنها ایجاد کند و برومند نماید، و وحدت و اتحاد جامعه را گسسته کند، و پایه دیانت را سست کند. و از این
جهت بر فساد و قبح آن افزوده گردد.

پس بر هر مسلم غیور دینداری لازم است برای (حفظ) شخص خود از فساد و نوع اهل دین از نفاق و نگهداری حوزه مسلمین
و نگهداری وحدت و جمعیت و احکام عقد اخوت ، خود را از این رذیله (حفظ) کند و آنها را نهی از این عمل قبیح نماید، و
اگر خدای نخواستہ تاکنون دارای این عمل زشت (بوده) ، از آن توبه کند، و در صورت امکان و عدم فساد، از صاحبش
استرضاء و استحلال نماید، و الا برای او استغفار کرده ، و ترک این خطیئه را نموده ، و

ریشه صداقت و وحدت و اتحاد را در قلب خود کشت کرده ، تا از اعضای صالحه جامعه به شمار آید و یکی از اجزای دخیله در چرخ اسلام باشد. والله الهادی الی سبیل الرشاد.

فصل ، در بیان علاج این موبقه است

بدان که علاج این خطیئه عظیمه چون خطیئات دیگر به علم نافع و عمل توان نمود.

اما علم ، پس چنین است که انسان تفکر کند در فایده مترتبه در این عمل و آن را مقایسه کند با نتایج سوء و ثمرات زشتی که بر آن مترتب است و آن را در میزان عقل گذاشته از آن استفتا نماید. البته انسان با خود دشمنی ندارد، تمام معاصی از روی جهالت و نادانی و غفلت از مبادی آن و نتایج آن از انسان صادر می شود. اما فایده خیال مترتب بر آن ، آن است که انسان به قدر چند دقیقه قضای شهوت نفسانی خود را در ذکر مساوی مرد و کشف عورات آنها کرده ، و با بذله گویی و هرزه سرایی ، که ملایم با طبیعت حیوانی یا شیطانی است ، صرف وقت نموده مجلس آرایی نموده و تشفی قلبی از محسودان نموده است .

اما آثار زشت آن شمه ای از آن را در فصل های سابق شنیدی . اکنون شمه ای از آن را گوش کن و عبرت بگیر و در میزان مقایسه گذار. البته این تفکر و موازنه نتایج حسنه دارد. اما آثار آن در این عالم ، آن است که انسان از چشم مردم می افتد و اطمینان آنها از او سلب می شود. طباع مردم بالفطره مجبول به حب کمال و نیکویی و خوبی و متنفر

از نقص و پستی و زشتی است ، و بالجمله ، فرق می گذارند بین اشخاصی که احتراز از هتک مستور و از کشف اعراض و سرایر مردم کنند، و غیر آنها. حتی خود مغتاب نیز شخص محترز از این امور را از خود ممتاز داند، فطره و عقلا. اگر کار را از حد گذرانند و پرده ناموس اعراض مردم را درید، خداوند او را در همین عالم رسوا می کند. چنانچه در روایت اسحاق بن عمار، که سبق ذکر یافت، (۵۷۴) مذکور است . و باید انسان بترسد از آن رسوایی که به دست حق تعالی واقع شود که جبران پذیر نخواهد بود. پناه می برم به خداوند از غضب حلیم . بلکه ممکن است هتک حرمت مؤمنین و کشف عورات آنها انسان را منتهی به سوء عاقبت کند، زیرا که اگر این عمل در انسان ملکه شد، تائثراتی در نفس دارد که یکی از آنها این است که تولید بغض و عداوت می کند نسبت به صاحبش ، و کم کم زیاد می شود. و ممکن است این بغض و عداوت باعث می شود که در وقت مردن که کشف بعض حقایق بر انسان شود و معاینه بعض عوالم را کرد و پرده ملکوت برداشته شد، انسان به واسطه رؤیت مقامات آنها و اکرام و اعظام حق تعالی از آنها به حق تعالی بغض پیدا کند: انسان بالجمله دشمن دوست دشمن است ، و مبغض محب مبغوض است ، پس ، با دشمنی حق و ملائکه او، از این عالم منتقل شده به خذلان ابدی و شقاوت دائمی رسد.

عزیزم ،

با بندگان خدا، که مورد رحمت و نعمت او هستند و مخلص به خلعت اسلام و ایمان اند، دوستی پیدا کن و محبت قلبی داشته باش. مبادا به محبوب حق دشمنی داشته باشی که حق تعالی دشمن دشمن محبوب خود است، و تو را از ساحت رحمت خود طرد می کند. و بندگان خاص خدا در بین بندگان مخفی هستند، و معلوم نیست این دشمنی تو و هتک ستر و کشف عورت این مؤمن برگشت به هتک ستر خدا نکند. مؤمنین اولیاء حق اند. دوستی با آنها دوستی با حق است، و دشمنی آنها دشمنی با حق است. بترس از غضب حق و برحذر باش از خصومت شفعاء روز جزا و یل لمن شفعاء ه خصماؤه، (۵۷۵) قدری تفکر کن در این نتایج دنیوی و اخروی این معصیت، و قدری تأمل کن در آن صورتهای موحشه مدهشه که در قبر و برزخ و قیامت به آن مبتلا می شوی، و مراجعه کن به کتب معتبره اصحاب، رضوان الله علیهم، و اخبار ماء ثوره از ائمه اطهار، سلام الله علیهم، که حقیقه کمرشکن است، پس موازنه و مقایسه کن بین یک ربع ساعت هرزه گویی و بذله سرایی و قضای شهوت خیالی، و هزاران هزار سال گرفتاری، در صورتی که اهل نجات باشی و با ایمان از این عالم بروی، و الا مقایسه کن آن را با خلود در جهنم و عذاب الیم همیشگی نعوذ بالله منه.

علاوه بر این، تو اگر دشمنی نیز داری با شخصی که از

او غیبت می کنی ، مقتضای دشمنی نیز آن است که از او غیبت (نکنی) اگر ایمان به احادیث داری ، زیرا که در حدیث وارد است که حسنات غیبت کن منتقل می شود به نامه عمل کسی که از او غیبت کرده ، و سیئات این به نامه آن منتقل می شود. پس خواستی دشمنی با او کنی ، با خود دشمنی کردی . پس بدان با خداوند نمی توانی ستیزه کنی . خداوند قادر است با همین غیبت تو آن شخص را در نظر مردم عزیز و محترم کند، و تو را به واسطه همین در نظر آنها خوار و ناچیز کند، و در محضر کرویبن نیز همین معامله را کند: نامه اعمال تو را از سیئات پر کند، پس تو را مفتضح کند، و نامه اعمال او را از حسنات پر کند، و او را معزز و محترم کند. پس ، بفهم که با چه قادر جباری در ستیزه هستی ، و از دشمنی او بترس .

و اما عملی ، به این است که تا چندی با هر زحمت شده کف نفس از این معصیت کرده ، مهار زبان خود را در دست گرفته کاملاً از خود مراقبت کنی ، و با خود قرارداد کنی که چندی مرتکب این خطیئه نشوی ، و از خود مراقبت و محافظت کنی و حساب خود را بکشی ، امید است انشاءالله پس از مدت کمی اصلاح شده قلع ماده آن بشود. و کم کم کار بر تو آسان می شود، پس از چندی احساس می کنی که طبعاً از آن منزجر و متنفری ،

پس راحتی نفس و التذاذ آن در ترک این می شود.

فصل ، در بیان آنکه ترک غیبت در موارد جایز اولی است

بدان که علما و فقها، رضوان الله علیهم ، مواردی را از حرمت غیبت استثنا فرمودند که در کلمات بعضی بالغ بر ده موضوع می شود. و ما در صدد شمردن آنها نیستیم ، زیرا که این اوراق موضوع برای بحث فقهی نیست . آنچه لازم است در این مورد ذکر کنیم این است که انسان باید در همه موارد از مکاید نفس ایمن نباشد و با کمال دقت و احتیاط تام مشی کند، و در صدد عذرتراشی نباشد که یکی از موارد استثنا را به دست آورده به عیبجویی و بذله گویی سرگرم شود.

مکاید نفس بسیار دقیق است . ممکن است انسان را از راه شرع مموه (نموده) گول زند و وارد در مهالک کند. مثلاً غیبت متجاهر به فسق گرچه جایز است . بلکه در بعض موارد که موجب ردع او شود واجب است و از مراتب نهی از منکر به شمار می آید، ولی انسان باید ملاحظه کند که داعی نفسانی او در این غیبت آیا همین داعی شرعی الهی است ، یا داعی شیطانی و محرک نفسانی در آن مدخلیت دارد. اگر داعی الهی دارد، از عبادات به شمار می آید، بلکه غیبت با قصد اصلاح متجاهر و عاصی از اوضح مصادیق احسان و انعام به اوست ، گرچه خودش نفهمد ولی اگر مشوب به فساد و هواهای نفسانی است ، در صدد تخلیص نیت برآید و از اعراض مردم بدون قصد صحیح اعراض کند بلکه عادت دادن نفس را به غیبت در مورد جایز نیز مضر به

حال آن است ، زیرا که نفس مایل به شرور و قبیح است ، ممکن به واسطه احتراز نمودن از آن در موارد جایز، کم کم وارد شود به مرحله دیگر که آن موارد محرمه است . چنانچه ورود در شبهات با آنکه جایز است ولی نیکو نیست ، چون آنها حمای محرمات است و ممکن است انسان به واسطه ورود در آنها در محرمات نیز وارد شود. انسان باید حتی الامکان نفس را پرهیز از این امور دهد و از چیزهایی که احتمال سرکشی نفس در آنها می رود احتراز کند.

بلی ، در مواردی که غیبت واجب می شود، مثل مورد ثابت و بعضی موارد دیگر که علما ذکر فرموده اند، البته باید اقدام نمود ولی نیت را از هوای نفس و متابعت شیطان باید تخلیص نمود. ولی در موارد جواز ترک آن اولی و احسن است . هر امر جایزی را انسان نباید مرتکب شود، و خصوصا این طور از امور که مکاید نفس و شیطان در آن خیلی کارگر است . در روایت است که حضرت عیسی ، سلام الله علیه ، با حواریین به مردار سگی گذشتند. حواریین گفتند: چه قدر بوی این مردار بد است ! حضرت عیسی ، علیه السلام ، فرمود: چقدر دندانهای او سفید است ! (۵۷۶) البته مربی نوع بشر باید صاحب چنین نفس تزکیه شده ای باشد. راضی نشد از مصنوع حق تعالی ذکر سوء شود. آنها نقص او را دیدند، آن حضرت کمال آن را گوشزد آنها کرد. شنیدم در حدیث است از حضرت عیسی ، علیه السلام ، که فرموده : مثل مگسی که

بر قاذورات می نشیند نباشید که به موارد عیوب مردم متوجه باشید.

و از حضرت رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله . روایت شده ، قال :طوبی لمن شغله عیبه عن عیوب الناس .(۵۷۷) انسان خوب است که همانطور که تفحص از عیوب مردم می کند، قدری از عیوب خود تفحص کند. چقدر زشت است که انسان دارای هزاران معایب از خود غفلت کند و به معایب دیگران پردازد و آن را سربار معایب خود کند. اگر انسان قدری در حالات و اخلاق و اعمال خود سیر کند و به اصلاح آنها پردازد، کارهایش اصلاح می شود. و اگر خود را خالی از عیب بداند، از کمال جهل و نادانی او است . و هیچ عیبی بالاتر از آن (نیست) که انسان عیب خود را نفهمد و از آن غافل باشد و با آنکه مجموعه عیوب است به عیوب دیگران پردازد.

فصل ، در بیان آنکه استماع غیبت حرام است

چنانچه غیبت حرام است ، گوش کردن به آن نیز رفیق آن است در حرمت . بلکه از بعض روایات ظاهر شود که مستمع مثل مغتاب است در همه عیوب حتی وجوب استحلال و کبیره بودن آن . مثل النبوی ، صلی الله علیه و آله : المستمع احد المغتائبین . (۵۷۸) و عن علی ، علیه السلام : السامع احد المغتائبین .(۵۷۹) گوش کننده به غیبت نیز غیبت کن است . و مقصود از سامع نیز مستمع است . بلکه از روایات بسیاری ظاهر می شود که رد غیبت واجب است :

عن الصدوق باسناده عن الصادق ، علیه السلام ، فی حدیث مناهی النبوی ، صلی الله علیه و آله

، ان رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، نهى عن الغيبة و الاستماع اليها. الى ان قال : الا ، و من تطول على اخيه فى غيبه سمعها فيه فى مجلس فردها عنه ، رد الله عنه الف باب من الشر فى الدنيا و الاخره . فان هو (لم يردها و هو) قادر على ردها، كان عليه كوزر من اغتابه سبعين مره . (٥٨٠)

پیغمبر اکرم ، صلى الله عليه و آله ، از غیبت و گوش کردن آن نهی فرمود. و بعد از آن فرمود: "آگاه باش که کسی که بر برادر خود منت گذارد و غیبتی را که درباره او شنید در مجلسی رد نماید از او، خدای تعالی از او رد فرماید هزار باب از شر در دنیا و آخرت . و اگر رد نکند آن را با آنکه قادر بر رد آن باشد، می باشد بر او مثل گناه کسی که غیبت کرده است او را هفتاد بار."

و عن الصدوق باسناده عن جعفر بن محمد، عليهما السلام ، عن آبائه فى وصيه النبی لعلى ، عليهما السلام : يا على ، من اغتیب عنده اخوه المسلم فاستطاع نصره فلم ينصره ، خذله الله فى الدنيا و الاخره . (٥٨١)

فرمود رسول اکرم ، صلى الله عليه و آله ، در ضمن وصیتهایش به حضرت امیرالمؤمنین ، علیه السلام : "ای علی ، کسی که پیش او غیبت شود برادر مسلمانش و قادر باشد بر یاری او و یاری نکند او را، رسوا کند او را خداوند در دنیا و آخرت ."

و عن عقاب الاعمال بسنده عن النبی ، صلى الله عليه

و آله : من رد عن اخيه غيبه سمعها في مجلس ، رد الله عنه الف باب من الشر في الدنيا و الاخره فان لم يرد عنه و اعجبه ، كان عليه كوزر من اغتاب .(۵۸۲)

علامه علمای متاخرین ، محقق جلیل و جامع فضیلت علم و عمل ، شیخ انصاری ، رضوان الله تعالی علیه ، می فرماید: ظاهر این است که این رد غیر از نهی از غیبت است . و مراد به آن یاری کردن از غایب است به آن چیزی که مناسب غیبت است : پس اگر عیب دنیوی باشد، به این طور یاری کند او را که عیب آن است که خدای تعالی عیب شمرده ، مثل معاصی که بالاتر آن همین غیبت تو است از برادرت به چیزی که خدای تعالی عیب نکرده او را. و اگر عیب دینی باشد، توجیه کند او را به چیزی که از معصیت خارج شود. و اگر قابل توجیه نیست ، یاری کند از او به اینکه مؤمن گاهی مبتلا می شود به معصیت ، پس سزاوار چنین که استغفار شود برای او، نه تعییر شود از او، و شاید تعییر تو او را بزرگتر باشد پیش خدای تعالی از معصیت او. انتهی کلامه (۵۸۳) و رفع مقامه .

و گاه می شود که مستمع علاوه بر آن که رد غیبت که واجب است نمی کند، مغتاب را به غیبت وادار می کند، یا به شرکت با او و هم نفس شدن و عجبهای بی موقع پی در پی گفتن ، یا اگر اهل صلاح به شمار آید، به واسطه ذکری یا اسغفاری

یا چیزهایی دیگری که وسایل شیطانی است ، مغتاب را به غیبت وادار کند. و تواند بود که حدیث شریف که وزر او را هفتاد مرتبه مثل وزر مغتاب قرار داده بود، اشاره به چنین اشخاصی باشد. نعوذ بالله منه .

تتمیم : کلام شهید ثانی رحمه الله

شیخ بزرگوار و محقق عالی مقدار، شهید سعید، رضوان الله علیه ، را کلامی است که ما تتمیم می کنیم این مقام را به ترجمه آن کلام شریف .

فرماید: از پلیدترین انواع غیبت ، غیبتی است که بعض اشخاص که در صورت اهل علم و فهم هستند و اهل ریا هستند، می کنند. زیرا که آنها مقصود خود را می فهمانند به صورت اهل صلاح و تقوی . اینها غیبت می کنند و اظهار می کنند که ما از آن پرهیز می کنیم ، ولی نمی دانند به واسطه نادانی و جهل خود که آنها جمع بین دو زشتی نموده اند، یکی ریا و یکی غیبت . و مثل این است کسی که ذکر شود پیش او انسانی ، بگوید: الحمدلله که ما مبتلا به حب ریاست نیستیم . یا مثلا مبتلا به حب دنیا نیستیم . یا ما صفت کذایی را نداریم . یا بگوید نعوذبالله از کمی حیا، یا از بی توفیقی . یا بگوید خداوند ما را حفظ کند از فلان عمل مثلا. بلکه گاهی مجرد حمد خدا غیبت است ، اگر از آن عیب کسی فهمیده شود، منتها این غیبتی است که در صورت اهل صلاح واقع شده . این شخص خواسته که عیب کند غیر را به قسمی از کلام که مشتمل بر غیبت

و ریاست ، و دعوای خلاصی از عیب و میرا بودن از آن است با آنکه واقع است در آن ، بلکه بزرگتر از آن . و از طرق غیبت آن است که گاهی پیش از آنکه بخواهد غیبت کسی را کند، از مدحی می کند و مثلاً می گوید: فلانی چه حالات خوبی دارد! در عبادات کوتاهی نمی کند، ولی به واسطه کم صبری ، که همه ماها به آن مبتلا هستیم ، سستی در عبادات برای او پیدا شده . خود را مذمت می کند و مقصودش مذمت از اوست ! و از خود می خواهد مدح کند به تشبیه کردن خود را به اهل صلاح در مذمت کردن از خود. این شخص جمع کرده بین سه فاحشه غیبت و ریا و تزکیه نفس . و گمان می کند که از صالحین است و از غیبت تعفف می کند! این چنین شیطان بازی می کند با اهل جهل و نادانی در صورتی که اشتغال به علم و عمل پیدا کردند بدون آنکه طریقه را محکم کنند. پس ، شیطان تعقیب کند آنها را و به مکاید خود حبط کند عمل آنها را و به آنها بخندد.

و از این قبیل است آنکه اگر در مجلسی غیبتی شود و بعضی حاضرین نشوند و یکی از آنها بخواهد غافلین را متوجه کند به غیبت ، بگوید: سبحان الله چه چیز عجیبی است ! این شخص ذکر خدا کند و آن را وسیله تحقق باطل و خبث خود قرار دهد، مع الوصف به حق تعالی در این ذکر منت گذارد. این نیست جز از جهل و غرور.

از این قبیل است آنکه بگوید فلان شخص برای او فلان اتفاق افتاد یا مبتلا به فلان چیز شد، بلکه بگوید برای رفیق ما یا دوست ما چنین ابتلائی پیش آمد کرد، خداوند ما و او را بیامرزد. این شخص اظهار دعا و تاءلم و دوستی و رفاقت می کند و غیبت خود را با این امور انجام می دهد. و خداوند از خبث باطن و فساد نیت او مطلع است. و او به واسطه جهل خود نمی داند که غضب حق نسبت به او بیشتر است از جهال که متجاهر به غیبت هستند.

و از اقسام خفیه غیبت، گوش کردن به آن است از روی تعجب، زیرا که او اظهار تعجب می کند که نشاط مغتاب زیاده گردد در غیبت و او را وادار به غیبت می کند به تعجب. مثلاً- می گوید من تعجب می کنم از این حرف! من تاکنون نمی دانستم آن را! من از فلانی این کار را نمی دانستم! می خواهد تصدیق کند با این کلمات مغتاب را و از او طلب زیاد کند با لطایف، با آنکه تصدیق غیبت نیز غیبت است و گوش کردن به آن، بلکه سکوت کردن در وقت شنیدن آن، غیبت است. انتهی ترجمه کلامه، (۵۸۴) رفع مقامه.

و گاه شود که عناوین دیگر بر غیبت افزوده شود و بر فساد و قبح و عقاب آن افزوده گردد، مثل آنکه شخص مغتاب در پیش روی آن کس که غیبت او را کند اظهار دوستی کند و مدح و منقبت از او کند. و این

از مراتب نفاق و دورویی و دو زبانی است که در اخبار از آن مذمت بلیغ شده است . ففی الکافی الشریف باسناده عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، قال : من لقی المسلمین بوجهین و لسانین جاء یوم القیامه و له لسانان من نار . (۵۸۵)

فرماید: کسی که ملاقات کند مسلمانان را با دو رو و با دو زبان ، بیاید در روز قیامت و حال آنکه از برای او دو زبان است از آتش .

این است صورت این عمل قبیح و نتیجه این نفاق در عالم آخرت . پناه می برم به خدا تعالی از شر زبان و نفس اماره خود .
والحمد لله اءولا و آخرا .

الحديث العشرون

حدیث بیستم

بالسند المتصل الى الشيخ الثقه الجليل ، محمد بن يعقوب الكليني ، قدس سره ، عن علي بن ابراهيم ، عن اءبيه ، عن القاسم بن محمد ، عن المنقري ، عن سفیان بن عیینه ، عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، فی قول الله تعالی : لیلوكم اءیکم اءحسن عملا . (۵۸۶) قال : لیس یعنی اءکترکم عملا ، ولكن اءصوبکم عملا . و انما الاصابه خشیه الله و النیه الصادقه و الخشیه . ثم قال : الابقاء علی العمل حتی یخلص اءشد من العمل . و العمل الخالص ، الذی لا ترید اءن یحمدک علیه اءحد الا الله تعالی ، و النیه اءفضل من العمل . اءلا ، و ان النیه هی العمل . ثم تلا قوله عزوجل : قل کل یعمل علی شاکلته (۵۸۷) یعنی علی نیته . (۵۸۸)

ترجمه :

سفیان از حضرت صادق ، علیه السلام ، نقل کند در تفسیر فرموده خدای تعالی لیلوكم اءیکم اءحسن عملا . (تا امتحان کند شما را

کدامیک نیکوترید از حیث عملها.)

فرمود: "قصده نکرده بیشتر شما را از حیث عمل، ولیکن درست تر شما را از حیث عمل. و جز این نیست که این درستی ترس از خدا و نیت راست است با ترس." پس از آن گفت: "مراعات کردن عمل را تا خالص شود سخت تر از عمل است. و عمل خالص (آن است) که نخواهی که ثنا کند تو را بر آن کس مگر خدای تعالی، و نیت برتر از عمل است. آگاه باش، همانا نیت عمل است." پس از آن تلاوت کرد قول خدای عزوجل را: قل کل یعمل شاکلته. (بگو هر کسی عمل می کند بر شکل خود) یعنی بر نیت خود.

شرح بلاء به معنی امتحان و تجربه است. چنانچه در صحاح گوید: بلوته بلوی، جریته و اختبرته. و بلاء الله بلاء، و ابلاء ابلاء حسنا. و ابتلاه، اءی اختبره. (۵۸۹)

و ایکم مفعول دوم است از برای لیلو کم به تضمین معنای علم بنا به فرموده مجلسی. و این درست نیاید. زیرا که ای استفهامیه فعل را معلق می کند از عمل.

وصواب آن است که ایکم اءحسن عملا- جمله مبتدا و خبر است، و در معنای مفعول فعل بلوی است. و اءی را موصوله بگیریم، برای کلام مرحوم مجلسی وجهی است، ولی استفهامیه بودن آن اظهر است. و صواب نقیض خطا است، چنانچه جوهری گوید.

و خشیه دوم در بعضی از نسخ، چنانچه مجلسی فرماید، نیست. (۵۹۰) و اگر باشد احتمالاتی دارد که اظهر آن

این است که واو به معنی مع باشد.

و از اسرار الصلوه شهید ثانی ، رحمه الله ، منقول است که النیه الصادقه الحسنه .(۵۹۱)

و ابقاء بر عمل مراعات و محافظت آن است . چنانچه جوهری گوید: اءبقیت علی فلان . اذا اءرعیت علیه و رحمته

و شاكلة به معنی طریقه و شکل و ناحیه است ، چنانچه در قاموس و صحاح است . فعن القاموس : الشاکله ، الشکل ، و الناحیه ، و النیه ، و الطریقه .

و ما بیان آنچه شرح دادنی است در حدیث شریف در ضمن فصولی چند به رشته تحریر در می آوریم انشاءالله

فصل : معنای ابتلاء و امتحان حقتعالی

لیلوکم اشاره است به قول خدای تعالی : تبارک الذی بیده الملک و هو علی کل شیء قذیر . الذی خلق الموت و الحیوه لیلوکم اءیکم اءحسن عملا .(۵۹۲) فرخنده است آنکه به دست اوست ملک و سلطنت . و او بر هر چیز تواناست . آن کس که آفرید مردن و زندگانی را تا امتحان کند شما را کدامیک نیکوترید در عمل .

محقق مجلسی ، قدس سره ، فرماید: این آیه شریفه دلالت دارد بر آنکه موت امر وجودی است . و مراد از آن یا موت طاری بر حیات است ، یا عدم اصلی است . انتهى .(۵۹۳)

دلالت نمودن آیه شریفه مبنی بر آن است که خلق متعلق به آن باشد بالذات . و اما اگر بالعرض مورد تعلق باشد، دلالتی ندارد، چنانچه محققین گویند. و بر فرض دلالت ، احتمال آنکه موت عدم اصلی باشد وجهی ندارد. زیرا که وجودی بودن عدم اصلی جمع نقیضین است ، با آنکه موت را به معنی عدم اصلی

دانستن خود فی حد ذاته صحیح ننماید.

بالجمله ، تحقق آن است که موت عبارت است از انتقال از نشئه ظاهره ملکیه به نشئه باطنه ملکوتیه . یا آنکه موت عبارت است از حیات ثانوی ملکوتی بعد از حیات اولی ملکی . و بر هر تقدیر، امر وجودی است ، بلکه اتم از وجود ملکی است ، زیرا که حیات ملکی دنیوی مشوب به مواد طبیعی میته است و حیات آنها عَرَضِ زایل است ، به خلاف حیات ذاتی ملکوتی که در آنجا از برای نفوس استقلال حاصل شود. و آن دارِ دارِ حیات و لوازم حیات است ، و ابدان مثالی برزخی قیام صدوری به نفوس دارند، چنانچه در محل لایق مقرر است . بالجمله ، حیات ملکوتی که از آن تعبیر به موت شود تا به سمع شنوندگان سنگین نیاید متعلق جعل و خلقت ، و در تحت قدرت ذات مقدس است .

در اشاره به توجیه نسبت ابتلا به حق تعالی

و معنی اختبار و امتحان و کیفیت نسبت آنها را به حق تعالی جل جلاله پیش از این در شرح بعضی احادیث مذکور داشتیم (۵۹۴) به طوری که جهل بر ذات مقدس لازم نیاید، و محتاج به تکلفات و تاءویلات نباشد به طریق اشاره مذکور می داریم . و آن این است که نفوس انسانیه در بدو فطرت و خلقت جز محض استعداد و نفس قابلیت نیستند، و عاری از هر گونه فعلیت در جانب شقاوت و سعادت هستند، و پس از وقوع در تحت تصرف حرکات طبیعی جوهریه و فعلیه اختیاریه ، استعدادات متبدل به فعلیت شده و تمیزات حاصل گردد.

پس ، امتیاز سعید از شقی و غث از سمین به حیات ملکی پیدا شود. و غایت خلقت حیات امتیاز و اختبار نفوس است . پس ، ترتب امتحان بر خلق معلوم شد. و اما خلق موت نیز دخیل در این امتیازات هست ، بلکه جزء اخیر علت است ، زیرا که میزان در فعلیات صور اخیره است که انسان با آن صورت منتقل (شود). و بالجمله ، میزان امتیازات صور اخرویه ملکوتیه است ، و حصول آنها به حرکات جوهریه و اختیاریه دنیویه ملکیه است . پس ، ترتب امتحان و اختبار بر خلقت موت و حیات معلوم شد بدون جهل . و تفصیل در این باب تا رفع اشکال بکلی شود منوط است به بیان علم ذاتی قبل الایجاد و علم فعلی مع الایجاد. و آن از حوصله این اوراق خارج است .

و اینکه فرموده است : اءیکم اءحسن عملا- و امتحان را که راجع به نیکوتری اعمال قرار داده ، آن نیز برگشت به همین معنی که ذکر شد کند، بنابراین حدیث شریف ، زیرا که احسنیت را تفسیر به اصوویت فرموده و اصوویت را به خشیت و نیت صادق ارجاع نموده ، و اینها صور باطنیه نفس و مورد امتیازات واقعیه ارواح اند، یا آنکه مظاهر امتیازات غیبیه ذاتیه هستند، بلکه بنابر تاءثر قلب باطن از اعمال ظاهریه ، که پیش از این ذکر شد،(۵۹۵) این امتیازات نیز به واسطه اعمال واقع شود، پس ، امتحان اعمال امتحان ذاتیات نیز هست .

و اگر چنانچه آیه شریفه را بر ظاهر خود حمل کنیم و قطع نظر از تفسیر امام ، علیه السلام

، کنیم ، نیز امتحان به همان معنی مذکور خواهد بود، زیرا که نفس حصول در نشئه دنیا و خلقت موت و حیات ، موجب امتیازات اعمال حسنه و سیئه است : اما خلقت حیات ، معلوم است . و اما موت ، زیرا که با علم به عدم ثبات حیات دنیایی و حصول انتقال از این نشئه فانیه ، البته اعمالا انسان فرق می نماید و امتیازات حاصل می گردد.

فصل ، در بیان آنکه خشیت و نیت صادق موجب صواب عمل است

بدان که در این حدیث شریف صواب و نیکویی عمل را مبتنی بر دو اصل شریف قرار داده است ، و میزان در کمال و تمامیت آن را این دو اصل قرار داده : یکی خوف و خشیت از حق تعالی ، و دیگر نیت صادق و اراده خالصه . و بر ذمه ماست که ارتباط این دو اصل را با کمال عمل و صواب و درستی آن بیان نماییم .

پس ، گوییم که خوف و ترس از حق تعالی موجب تقوای نفوس و پرهیزگاری آنها است ، و آن باعث شود که قبول آثار اعمال را بیشتر نماید. و تفصیل این اجمال آن است که ما پیش از این در شرح بعضی از احادیث سالفه ذکر کردیم (۵۹۶) که هر یک از اعمال حسنه یا سیئه را در نفس تاءثیری است ، پس اگر آن عمل از سنخ عبادات و مناسک باشد، تاءثیرش آن است که قوای طبیعی را خاضع قوای عقلیه کند و جنبه ملکوت نفس را بر ملک قاهر نماید و طبیعت را منقاد روحانیت نماید تا برسد به آن مقام که جذبات روحیه دست دهد و به مقصود اصلی رسد.

و هر عملی که این تاءثیر را بیشتر کند و این خدمت را بهتر انجام دهد، آن عمل مصابتر و مقصود اصلی بر آن بهتر مترتب است، و هر چیزی که دخیل در این تاءثیر باشد، مکفل اصابه عمل است. و غالباً افضلت اعمال را میزان همین است. و توان حدیث معروف اءفضل الاعمال اءحمزها (۵۹۷) را نیز به همین نکته منطبق نمود.

پس از معلوم شدن این مقدمه، باید دانست که تقوا نفوس را صاف و پاک کند از کدورات و آلایش، و البته اگر صفحه نفوس از حجب معاصی و کدورات آنها صافی باشد، اعمال حسنه در آن مؤثرتر و اصابه به غرض بهتر نماید، و سر بزرگ عبادات، که ارتیاض طبیعت و قهر ملکوت بر ملک و نفوذ اراده فاعله نفس است، بهتر انجام گیرد. پس، خشیت از حق را، که مؤثر تام در تقوای نفوس است، یکی از عوامل بزرگ اصلاح نفوس و دخیل در اصابه اعمال و حسن و کمال آنها باید شمرد، زیرا که تقوا علاوه بر آنکه خود یکی از مصلحات نفس است، مؤثر در تاءثیر اعمال قلبیه و قالیه انسان و موجب قبولی آنها نیز هست، چنانچه خدای تعالی فرماید: انما یتقبل الله من المتقین. (۵۹۸) خداوند از پرهیزگاران قبول می کند و بس.

و دوم عامل بزرگ در اصابه و کمال اعمال، که فی الحقیقه به منزل قوه فاعله است، (چنانچه خشیت و تقوی حاصل از آن به منزله شرایط تاءثیر است) و در حقیقت تصفیه قابل نماید و رفع مانع

کنند) نیت صادقه و اراده خالصه است که کمال و نقص و صحت و فساد عبادات کاملاً تابع آن است، و هر قدر عبادات از تشریک و شوب نیات خالصتر باشند کاملترند. و هیچ چیز در عبادات به اهمیت نیت و تخلیص آن نیست، زیرا که نسبت نیات به عبادات، نسبت ارواح به ابدان و نفوس به اجساد است، چنانچه پیکره آنها از مقام ملک نفس و بدن آن صادر شود و نیت و روح آنها از جنبه باطن نفس و مقام قلب صادر شود و هیچ عبادتی بی نیت خالصه مقبول درگاه حق تعالی نیست، الا آنکه اگر خالص از ریا و شرک ظاهری ملکی نباشد و آن ریایی است که فقها، رضوان الله علیهم، ذکر فرمودند موجب بطلان و عدم اجزای ظاهر است، و اگر خالص از تشریک باطنی نباشد، گرچه به حسب ظاهر شرع و حکم فقهی صحیح و مجزی است، ولی به حسب باطن شرع و حقیقت و اسرار عبادات، صحیح نیست و مقبول پیشگاه مقدس نمی باشد. پس، ملازمه نیست بین صحت عبادت و قبول آن. چنانچه در اخبار نیز ذکر این مطلب بسیار است. (۵۹۹)

و تعریف جامع شرک در عبادت، که تمام مراتب آن را شامل گردد، ادخال رضای غیر حق است در آن، چه رضای خود باشد یا غیر خود، الا آن که اگر رضای غیر خود از سایر مردم باشد، شرک ظاهر و ریای فقهی است، و اگر رضای خود باشد، آن شرک خفی باطنی است، و در نظر

اهل معارف باطل و ناچیز است و مقبول درگاه حق نیست . مثلا کسی که نماز شب بخواند برای وسعت روزی ، یا صدقه دهد برای رفع بلیات ، یا زکات دهد برای تنمیه مال ، یعنی اینها را برای حق تعالی بکنند و از عنایت او این امور را بخواهد، این عبادت گرچه صحیح و مجزی و با اتیان به اجزا و شرایط شرعیه این آثار نیز بر او مترتب شود، لکن این عبادت حق تعالی نیست ، و دارای نیت صادقانه و اراده خالصانه نخواهد بود، بلکه این عبادت برای تعمیر دنیا و رسیدن به مطلوبات نفسانیه دنیویه است ، پس عمل او مصاب نیست . چنانچه اگر عبادت برای ترس از جهنم و شوق بهشت باشد، نیز خالص برای حق نیست و نیت صادقانه در آن ندارد. بلکه توان گفت که این عبادت خالص برای شیطان و نفس است ، و انسان دارای این نحو عبادت ، رضای حق را به هیچ وجه داخل در آنها نکرده تا تشریک باشد، بلکه فقط بت بزرگ را پرستیده مادر بتها بت نفس شماسست (۶۰۰).

این گونه از عبادات را حق تعالی به واسطه ضعف ما و رحمت واسعه خود به یک مرتبه قبول فرموده ، یعنی ، آثاری بر آنها مترتب فرموده و عنایاتی در مقابل آنها قرار داده که اگر انسان به شرایط ظاهریه و اقبال قلب و حضور آن و شرایط قبول آنها قیام کند، تمام آن آثار بر آنها مترتب شود و تمام وعده ها انجام گردد.

اینها حال عبادت عبید و اجراء. و اما عبادت احرار که برای حب حق تعالی

و یافتن آن ذات مقدس را اهل عبادت واقع می شود، و خوف از جهنم و شوق بهشت محرک آنها در آن نیست ، اول مقام اولیا و احرار است . و از برای آنها مقامات و معارج دیگر است که به بیان نیاید و از حوصله خارج است . مادامی که نفس توجه به عبادت و عابد و معبود دارد، خالص نیست ، باید دل خالی از اغیار گردد و در آن غیر حق راهی نداشته باشد تا خالص باشد. چنانچه در حدیث شریف کافی وارد است : قال : ساءلته عن قول الله عزوجل : الا من اءتى الله بقلب سليم . قال : القلب السليم الذی یلقى ربه و لیس فیہ احد سواه . قال : و کل قلب فیہ شرکاء و شک فیهو ساقط . و انما اءراد بالزهد فی الدنيا لتفرغ قلوبهم لآخره . (۶۰۱)

سفیان بن عیینه ، راوی حدیث سابق ، گفت سؤال کردم از حضرت صادق ، علیه السلام ، از فرموده خدای عزوجل که در وصف روز قیامت می فرماید: یوم لا ینفع مال و لا بنون . الا من اءتى الله بقلب سليم . (۶۰۲) (روزی که نفع نمی دهد مال و نه اولاد، مگر کسی که بیاید با قلب سالم) فرمود: قلب سلیم آن است که ملاقات می کند پروردگار خود را و حال آنکه نیست در آن احدی سواى او. فرمود: و هر قلبی که در آن شرک یا تردید باشد، ساقط است آن . و جز آن نیست که اراده فرموده خدا زهد را در دنیا تا فارغ شود دلهاى آنها برای آخرت .

البته قلبی که بر آن غیر حق راه داشته باشد و دست خوش شرک و شک باشد، چه شرک جعلی و چه شرک خفی، از درجه اعتبار در محضر قدس پروردگار ساقط است. و از شرک خفی است (۶۰۳) اعتماد بر اسباب و رکون بر غیر حق. حتی در روایت وارد است که تحویل انگشتری برای یاد ماندن مطلبی در خاطر از شرک خفی است. و راه داشتن غیر حق در دل از شرک خفی به شمار می رود. و اخلاص نیت اخراج غیر حق است از منزلگاه آن ذات مقدس. چنانچه برای شک نیز مراتبی است که بعضی از آن را شک جعلی و بعضی را شک خفی باید دانست که از ضعف یقین و نقصان ایمان حاصل شود. مطلق اعتماد بر غیر حق و توجه به مخلوق از ضعف یقین و سستی ایمان است، چنانچه تزلزل در امور نیز از آن است. و مرتبه اخفای شک، حالت تلوین و عدم تمکین در توحید است. پس، توحید حقیقی اسقاط اضافات و تعینات و کثرات است، حتی کثرات اسمائی و صفاتی، و تمکین در آن خلوص از شک است. و قلب سلیم قلب خالی از مطلق شرک و شک است.

و در این حدیث شریف که می فرماید: و انما اءراد بالزهد... اشاره به آن است که غایت زهد در دنیا (آن است که) کم کم قلب از آن منصرف شود و متنفر گردد، و توجه به مقصود اصلی و مطلوب واقعی پیدا کند.

و از صدر حدیث ظاهر شود که مقصود

از آخرت غایت القصوای دایره وجود و نهایت رجوع است ، و آخرت به قول مطلق همان است . بنابراین ، دنیا تمام دایره ظهور، و زهد در آن مستلزم خلوص قلب است از غیر حق تعالی . پس ، هر کس که در قلب او غیر حق باشد و توجه به اغیار داشته باشد، چه از امور ملکی مادی باشد یا امور معنویین چه صور اخروی یا کمالات و مدارج ، بالجمله هر چه غیر حق است ، از اهل دنیاست و زاهد نیست در دنیا، و محروم از آخرت حقیقی و بهشت لقاء، که اعلی مراتب بهشت است ، می باشد، گرچه دارای مراتب دیگر از کمالات معنوی و بهشتهای عالی مرتبه باشد، چنانچه اهل دنیا در اموال دنیوی و مقامات آن مختلفند. و آن مقامات از اهل الله بودن بسی دور است .

فصل ، در تعریف اخلاص

بدان که از برای اخلاص تعریفهایی کردند که ما ذکر بعضی از آنها را که پیش اصحاب سلوک و معارف متداول (است) می کنیم به طریق اجمال .

جناب عارف حکیم سالک ، خواجه عبدالله انصاری ، قدس سره ، فرماید:

الاخلاص تصفیه العمل من کل شوب . (۶۰۴) اخلاص صافی نمودن عمل است از هر خلطی . و این اعم است از آن که شوب به رضای خود داشته باشد، یا شوب به رضای مخلوقات دیگری .

و از شیخ اجل بهائی منقول است که اصحاب قلوب از برای آن تعریفاتی کرده اند: قیل : تنزیه العمل عن یكون الغیر الله فیه نسیب . گفته شده است که آن پاکیزه نمودن عمل است از اینکه از برای غیر خدا در آن

نصیبی باشد. و این نیز قریب به تعریف سابق است. و قیل: اءن لا یرید عامله علیه عوضا فی الدارین (۶۰۵) و گفته شده که آن این است که اراده نکند عامل آن عوضی برای آن در دو دنیا. و از صاحب غرائب البیان نقل شده است که مخلصان آنها هستند که عبادت خدا کنند به طوری که نبینند خود را در عبودیت او و نه عالم و اهل آن را، و تجاوز نکنند از حد عبودیت در مشاهده ربوبیت. پس، وقتی که ساقط شد از بنده حظوظ او از خاک تا عرش، راه دین را سلوک کرده. و آن طریق بندگی و عبودیتی است که خالص باشد از دیدن حوادث به واسطه شهود روح جمال پروردگار را. و این است دینی که حق تعالی اختیار فرموده است برای خود و از غیر حق تخلص فرمود آن را و فرمود: الا الله الدین الخالص. (۶۰۶) و دین خالص نور قدم است پس از متلاشی شدن حدوث، در بیابان نور عظمت و وحدانیت. گویی خدای تعالی دعوت فرموده بندگان خود را بر سبیل تنبیه و اشاره به سوی تخلص نمودن سر خود را از اغیار در اقبال آنها به سوی او.

و از شیخ محقق، محیی الدین عربی، (۶۰۷) نقل است که گفته است: اءلاء الله الدین الخالص عن شوب الغیریه و الاءنایه، لاءنک لفنائک فیه بالکلیه فلا ذات لک و لاصفه و لافعل و لا دین و الا لما خلص الدین بالحقیقه فلا یكون لله. (۶۰۸)

تا رسوم عبودیت و غیریت و عنانیت باقی است

و عابد و معبود و عبادت و اخلاص و دین در کار است ، شوب به غیریت و عنانیت است . و این شرک است پیش ارباب معارف . عبادت اهل خلوص نقشه تجلیات محبوب است ، و در قلب آنها جز ذات حق واحد راه ندارد. و با آنکه افق امکان به وجوب متصل و تدلی ذاتی و دنو مطلق حقیقی برای آنها پیدا شده و رسوم غیریت بکلی مرتفع شده ، با این وصف ، به تمام وظایف عبودیت اقدام و قیام می نمایند. و عبودیت آنها بالرویه و بالتفکر نیست ، بلکه عبودیت بالتجلی است ، چنانچه اشاره به این معنی دارد نماز شب معراج رسول الله ، صلی الله علیه و آله .

فصل ، در بیان اخلاص بعد از عمل است

بدان که آنچه در حدیث شریفه است که الابقاء علی العمل حتی یخلص اءشد من العمل تحریص بر آن است که انسان از اعمالی که می کند باید مراعات و مواظبت نماید، چه در حین اتیان آن و چه بعد از آن . زیرا که گاه شود که انسان در حال اتیان عمل آن را بی عیب و نقص تحویل دهد و خالی از ریا و عجب و غیر آن باشد، ولی بعد از عمل به واسطه ذکر آن به ریا مبتلا شود. چنانچه در حدیث شریف کافی وارد است : عن ابی جعفر، علیه السلام ، انه قال : الابقاء علی العمل اءشد من العمل . قال : و ما الابقاء علی العمل ؟ قال : یصل الرجل بصله و ینفق نفقه لله وحده لا شریک له ، فکتب له سرا، ثم یدکرها فتمحی ، فتکتب له

از حضرت باقرالعلوم ، علیه الصلاه و السلام ، روایت شده که فرمود: "مراعات عمل سخت تر است از عمل". راوی گفت : "مراعات عمل چیست؟" فرمود: "مرد صله می کند یا انفاقی می نماید برای خدای واحد بی شریک (یعنی ریا در عمل نمی کند). پس نوشته شود آن عمل برای او پنهانی و ثواب پنهانی به او دهند، پس از آن ذکر می کند آن عمل را، پس محو شود آن و نوشته شود برای او آشکارا. (یعنی ثواب عبادت آشکارا به او دهند.) پس از آن ذکر کند آن را، پس محو شود آن و نوشته شود برای او ریا".

انسان تا آخر عمرش هیچ گاه از شر شیطان و نفس مأمون نیست . گمان نکند که عملی را که به جا آورد برای خدا و رضای مخلوق را در آن داخل نکرد، دیگر از شر نفس خبیث در آن محفوظ ماند، اگر مواظبت و مراقبت از آن ننماید، ممکن است نفس او را وادار کند به اظهار آن . و گاه شود که اظهار آن را به کنایه و اشاره نماید. مثلا نماز شب خود را بخواهد به چشم مردم بکشد، با حقه و سالوس از هوای خوب یا بد سحر و مناجات یا اذان مردم ذکری کند، و با مکاید خفیه نفس عمل خود را ضایع و از درجه اعتبار ساقط کند. انسان باید مثل طیب و پرستار مهربان از حال خود مواظبت نماید، و مهار نفس سرکش را از دست ندهد که به مجرد غفلت مهار را بگسلاند و انسان

را به خاک مذمت و هلاکت کشاند، و در هر حال به خدای تعالی پناه برد از شر شیطان و نفس اماره . ان النفس لاءماره
بالسوء الا ما رحم ربی . (۶۱۰)

و باید دانست که تخلیص نیت از تمام مراتب شرک و ریا و غیر آن ، و مراقبت و ابقاء بر آن ، از امور بسیار مشکل و مهم است ، بلکه بعضی مراتب آن جز برای خلص اولیاء الله میسر و میسر نیست ، زیرا که نیت عبارت است از اراده باعثه به عمل ، و آن تابع غایات اخیره است ، چنانچه این غایات تابع ملکات نفسانیه است که باطن ذات انسان و شاکله آن را تشکیل دهد . کسی که دارای حب جاه و ریاست است و این حب ملکه نفسانیه و شاکله روح او شده است ، غایت آمال او رسیدن به آن مطلوب است ، و افعال صادره از او تابع آن غایت است و داعی و محرک او همان مطلوب نفسانی است و اعمال او برای وصول به آن مطلوب از او صادر گردد . مادامی که این حب در قلب اوست ، عمل او خالص نتواند شد . و کسی که حب نفس و خودخواهی ملکه و شاکره نفس اوست ، غایت مقصد و نهایت مطلوب او رسیدن به ملایمات نفسانیه است و محرک و داعی او در اعمال همین غایت است ، چه اعمال او برای وصول به مطلوبات دنیویه باشد ، یا مطلوبات اخرویه از قبیل حور و قصور جنات و نعم آن نشئه . بلکه مادامی که انانیت و خودخواهی و خودبینی در کار است ، اگر برای

تحصیل معارف تحصیل و کمالات روحیه نیز اقدامی کند یا قدمی زند، برای خود و نفسانیت خویش است، و آن نیز خودخواهی است نه خداخواهی. و معلوم است خودخواهی و خداخواهی باهم جمع نشود. بلکه اگر خدا را خواهد، برای خود خواهد و غایت مقصد و نهایت مطلوب خود و نفسانیت است.

پس، معلوم شد که تخلیص نیت از مطلق شرک کار بسیار بزرگی است که از هر کس نیاید، و کمال و نقص اعمال تابع کمال و نقص نیات است، زیرا که نیت صورت فعلیه و جنبه ملکوتیه عمل است، چنانچه اشاره به آن نمودیم. و در حدیث شریف اشاره به همین مطالب می نماید آنجا که فرماید: *والنیه افضل من العمل*. *ءلا، و ان النیه هی العمل*. نیت از عمل افضل است، بلکه نیت تمام حقیقت عمل است. و این مبنی بر مبالغه نیست، چنانچه بعضی احتمال داده اند، بلکه مبنی بر حقیقت است، زیرا نیت صورت کامله عمل و فصل محصل او است، و صحت و فساد و کمال و نقص اعمال به آن است. چنانچه عمل واحد به واسطه نیت گاهی تعظیم و گاهی توهین است، و گاهی تام و گاهی ناقص است، و گاهی از سنخ ملکوت اعلی، و گاهی از ملکوت اسفل و صورت موحشه مدهشه دارد. ظاهر نماز علی بن ابی طالب، علیه السلام و نماز فلاخن منافق در اجزاء و شرایط (و) صورت ظاهری عمل هیچ تفاوتی ندارد، لیکن آن یک بار آن عمل معراج الی الله کند و صورتش

ملکوت اعلی است ، و دیگری با آن عمل به جهنم سقوط کند و صورتش ملکوت اسفل است و از شدت ظلمت شبیه ندارد. بواسطه چند قرص نان جوین که خانواده عصمت (ع) در راه خدا می دهند، چندین آیه خدای تعالی در مدح آنها فرو می فرستد. (۶۱۱) جاهل گمان می کند دو سه روز گرسنگی و غذای خود را به فقرا دادن امر مهمی است . با این که صورت این قبیل اعمال از هر کس می شود صادر شود و چیز مهمی نیست ، اهمیت آن به واسطه قصد خالص و نیت صادقانه است . روح عمل قوی و لطیف و از قلب سلیم صافی صادر است که دارای این قدر اهمیت است . صورت ظاهر نبی اکرم ، صلی الله علیه و آله ، و سایر مردم فرقی نداشت ، و لهذا بعضی از اعراب غریب که به حضور مبارکش می رسیدند و آن حضرت با جمعی نشسته بودند، می پرسیدند: کدام یک پیغمبر هستید؟ (۶۱۲) و آنچه پیغمبر (صلی الله علیه و آله) را از غیر ممتاز می کند، روح بزرگ قوی لطیف آن سرور است ، نه جسم مبارک و بدن شریفش . و در علوم عقلیه مقرر است که شیئیت شیء به صورت آن است نه ماده آن . بلکه تحدید به فصل حد تام است ، و به جنس و فصل ناقص است ، زیرا که اختلاط به غرایب و اجانب و معرفی به منافی شیء، مضر به حقیقت و تعریف و تمامیت آن است ، و ماده و جنس از غرایب و اجانب است

نسبت به حقیقت شیء که عبارت از صورت و فعلیت و فصل است . پس ، تمام حقیقت اعمال همان صور اعمال و جنبه ملکوتیه آنها است که نیت است . و از این بیان معلوم شد که حضرت صادق ، علیه السلام ، در این حدیث شریف اول نظر به صور اعمال و مواد آنها فرموده ، و فرموده است جز صوری افضل از جزء مادی و نیت افضل از عمل است ، چنانچه گوییم روح افضل از بدن است . و لازم نیاید که عمل بی نیت صحیح باشد، و بدن بی روح بدن باشد، بلکه به تعلق نیت به عمل و روح به بدن آن یک عمل و این یک بدن گردد. و این معجون مختلط از نیت و عمل و روح و بدن ، جزء صوری ملکوتی هر یک افضل از جزء مادی ملکی آن است . و این معنی حدیث مشهور است : نیه المؤمن خیر من عمله . (۶۱۳) و در ثانی آن حضرت نظر فرموده به فنای عمل در نیت و ملک در ملکوت و مظهر در ظاهر، و فرموده است : الا، و ان النیه هی العمل . عمل همان نیت است ، و غیر نیت چیزی در کار نیست . و تمام اعمال در نیت فانی هستند و از خود استقلالی ندارند. پس از آن ، استشهاد فرمود به قول خدای تعالی : قل کل یعمل علی شاکلته . هرکس بر شاکله خود عمل می نماید، و اعمال تابع شاکله نفس است . و شاکله نفس گرچه هیئت باطنی روح و ملکات مخمره در

آن است ، لکن نیات شاکله ظاهریه نفس اند. توان گفت که ملکات شاکله اولیه نفس ، و نیات شاکله ثانویه آن هستند، و اعمال تابع آنهاست ، چنانچه حضرت فرموده است : شاکله نیت است . و از اینجا ظاهر شود در ضمیر ما نمی گنجد به غیر دوست کس

هر دو عالم را به دشمن ده که ما را دوست بس

والسلام

الحديث الحادى والعشرون

حديث بيست و يكم

بالسند المتصل الى حجه الفرقه و امامهم ، محمد بن يعقوب الكليني ، كرم الله وجهه ، عن حميد بن زياد، عن الحسن بن محمد بن سماعه ، عن وهيب بن حفص ، عن ابي بصير، عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : كان رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، عند عائشه ليلتها، فقالت : يا رسول الله لم تتعب نفسك و قد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك و ما تاءخر؟ فقال : يا عائشه ، الا اءكون عبدا شكورا؟ قال : و كان رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، يقوم على اءطراف اءصابع رجله ، فانزل الله سبحانه و تعالى : طه . ما انزلنا عليك القرآن لتشقى (٦١٦)

ترجمه :

از ابي بصير نقل شده كه فرمود حضرت باقر، عليه السلام : بود رسول خدا، صلى الله عليه و آله ، پيش عايشه در شب او، پس گفت : اى رسول خدا چرا به زحمت مى اندازى جان خود را و حال آنكه آمرزيده است خداوند براى تو آنچه پيش بوده است از گناه تو و آنچه پس از اين آيد؟ فرمود: اى عايشه آيا نباشم بنده سپاسگزار! فرمود حضرت باقر، عليه السلام :

و بود رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، که می ایستاد بر سر انگشتهای دو پای خود، پس فرو فرستاد خدا سبحانه و تعالی : طه .
ما انزلنا القرآن لتشقی . (۶۱۷) (یعنی محمد یا ای طالب حق هادی ما فرو نفرستادیم بر تو قرآن را تا به مشقت افتی .)

شرح قد غفرالله لك اشاره است به قول خدا تعالی در سوره فتح : انا فتحنا لك فتحا مبینا . لیغفر لك الله ما تقدم من ذنبك و ما
تاءخر . (۶۱۸) ما گشودیم برای تو گشودنی آشکارا، تا بیامرزد برای تو و آنچه پیشی گرفته از گناه تو و آنچه پس از این آید .

بدان که علما، رضوان الله علیهم ، توجیهاتی در آیه شریفه فرموده اند که منافات نداشته باشد با عصمت نبی مکرم و ما به ذکر
بعضی از آنها که مرحوم علامه مجلسی ، رحمه الله تعالی ، نقل فرمودند (۶۱۹) می پردازیم ، و پس از آن آنچه اهل معرفت به
حسب مسلک خود بیان کردند مجملا بیان می نماییم .

مرحوم مجلسی فرموده از برای شیعه در تاءویل این آیه اقوالی است : یکی آنکه مقصود از گناه گناه امت است که به شفاعت
حضرت آمرزیده شود . و نسبت گناهان امت به آن حضرت برای اتصالی است که بین آن حضرت و امت است . و مؤید این
احتمال است آنچه روایت کرده مفضل بن عمر از حضرت صادق ، علیه السلام :

قال : ساءله رجل عن هذه الايه ، فقال : والله ، ما كان له ذنب ولكن الله سبحانه ضمن له ان يغفر ذنوب شیعه علی ما تقدم

و روی عمر بن یزید عنه ، علیه السلام ، قال : ما كان له ذنب ، و لا هم بذنب ، ولكن الله حملة ذنوب شيعته ثم غفرها له . فرمود: نبود از برای او گناهی ، و نه اراده گناهی کرد، ولیکن خدای تعالی ذنوب شیعه او را بر او تحمیل کرد، پس از آن آمرزید آن را برای او.

نویسنده گوید از برای این توجیه در مشرب عرفان وجیهی است که اشاره به آن (به) طریق اجمال خالی از فائده نیست . باید دانست که در محل خود مقرر است که عین ثابت انسان کامل مظهر اسم الله الاعظم ، که امام ائمه اسماء است ، می باشد، و اعیان سایر موجودات در ظل عین انسان کامل در علم و عالم اعیان مقرر، و در عین و عالم تحقق موجود است . پس ، اعیان جمیع دایره وجود مظهر عین انسان کامل است در عالم اعیان ، و جمیع موجودات مظاهر جمال و جلال او هستند در عالم ظهور. و از این جهت ، هر نقص که در عالم تحقق واقع شود و هر ذنبی که از مظاهر بروز کند، چه ذنوب تکوینی یا تشریحی باشد، به حکم ظاهر و مظهر به ظاهر منسوب است حقیقتاً و بی شاعبه مجاز. گرچه ما اءصابك من سيئه فمن نفسك ،(۶۲۱) و لكن قل كل من عند الله .(۶۲۲) و اشاره به این مطلب در اخبار بسیار، چنانچه فرماید: نحن السابقون الآخرون .(۶۲۳) و فرماید: آدم و من دونه تحت لوائی یوم القیامه .(۶۲۴) و فرماید: اءول ما خلق الله روحی

یا نوری (۶۲۵) و فرماید: سبحنا فسبحت الملائکه، (۶۲۶) قدسنا فقدست الملائکه . و فرماید: لولانا ما عرف الله (۶۲۷) و فرماید: لو لاک لما خلقت الافلاک (۶۲۸) و فرماید: نحن وجه الله (۶۲۹) و در حدیثی است که رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، به منزله ساقه شجر است، و ائمه هدی، علیهم السلام، به منزله شاخه های آن، و شیعیان به منزله برگ آن درخت هستند. (۶۳۰) پس زینت شجره طیبه ولایت به مظاهر است، و هر یک از مظاهر که نقصانی یابد، در شجره طیبه نقصانی واقع گردد. پس، ذنوب جمیع موجودات ذنوب ولی مطلق است، و حق تعالی به رحمت تمامه خود به غفران شامل خود رحمت بر نبی اکرم، صلی الله علیه و آله، فرموده می فرماید آنچه گناه است از پیشینیان و آنچه پس از این گناهی واقع شود، در تحت مغفرت تمامه واقع گردد، و به شفاعت تو تمام دایره تحقق به سعادت کامله خود رسند، و آخر من یشفع اءرحم الراحمین . (۶۳۱)

و بر این مسلک آیه شریفه در عداد آن آیه است که می فرماید: و لسوف یعطیک ربک فترضی (۶۳۲) که فرمودند: ارجی آیه فی القرآن (۶۳۳) و بنا بر این مسلک، ذنوب مقدمه ممکن است ذنوب امم سالفه باشد، زیرا که جمیع امم امت این ذات مقدس اند، و جمیع دعوت انبیا دعوت به شریعت ختمیه و مظاهر ولی مطلق هستند، و آدم و من دونه از اوراق شجره ولایت هستند.

توجیه دوم آن است که سید مرتضی (۶۳۴) رضی الله عنه، ذکر فرمودند

که ذنب مصدر است ، و جایز است اضافه آن به فاعل و به مفعول ، و در اینجا اضافه به مفعول شده و مراد آن است که آنچه گذشته است از گناه کردن آنها تو را در منع نمودن آنها تو را از مکه و جلوگیری نمودن از مسجدالحرام . و معنی مغفرت بنابراین تاءویل ازاله و نسخ احکام اعداء آن سرور است از مشرکین بر آن حضرت ، یعنی ازاله می فرماید خدا آن را نزد فتح ، و ستر می فرماید بر تو آن عار را به فتح مکه ، پس زود است که داخل مکه شوی بعد از این . و از این جهت قرار داده است غفران را جزای جهاد و فایده فتح . (۶۳۵)

فرموده است سید، رحمه الله ، اگر مراد مغفرت ذنوب باشد معنای معقولی از برای آیه نتوان نمود، برای اینکه مغفرت ذنوب تعلقی (به فتح) ندارد و غرض و فایده آن نمی باشد. و اما قوله : ما تقدم و ما تاءخر مانعی ندارد که مراد این باشد که آنچه در زمان سابق گذشته از افعال قبیحی که نسبت به تو و به قوم تو کردند. (۶۳۶)

سوم آنکه معنی چنین است که اگر گناهی برای تو باشد در قدیم یا پس از این ، هر آینه آمرزیدم تو را. و قضیه شرطیه مستلزم صدق و وقوع طرفین نیست .

چهارم آنکه مراد به گناه ترک مستحب باشد، زیرا که واجبات از آن حضرت ترک نشده . و جایز است که به واسطه علو قدر و رفعت مقام آن حضرت آنچه از دیگران گناه نیست نسبت به آن حضرت

پنجم آنکه این آیه برای تعظیم آن حضرت وارد است و در مقام حسن خطاب است ، چنانچه گویی مثلا: غفرالله لك .

مجلسی فرموده : و قد روى الصدوق فى العيون باسناده عن على بن محمد بن الجهم قال : حضرت مجلس الماءمون و انه الرضا، عليه السلام و قال له الماءمون : يا ابن رسول الله اليس من قولك اءن الاءنباء معصومون ؟ قال : بلى . قال : فما معنى قول الله ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك و ما تاءخر قال الرضا، عليه السلام : لم يكن اءحد عند مشركى مكه اءعظم ذنبا من رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، لاءنهم كانوا يعبدون من دون الله ثلا ثمائه و ستين صنما، فلما جاءهم ، صلى الله عليه و آله ، بالدعوه اءلى كلمه الاخلاص ، كبر ذلك عليهم و عظم و قالوا: اءجعل الالهه الها واحدا ان هذالشى ء عجاب . الى قوله : ان هذا الا اختلاق . (۶۳۷) فلما فتح الله تعالى على نبيه ، صلى الله عليه و آله ، مكه ، قال له : يا محمد، اءنا فتحنا لك فتحا مبينا. ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك و ما تاءخر. عند مشركى اءهل مكه بدعائك الى توحيد الله فيما تقدم و ما تاءخر، لان مشركى مكه اءسلم بعضهم ، و خرج بعضهم عن مكه ، و من بقى منهم لم يقدر على انكار التوحيد عليه اذا دعا الن اس اليه ، فصار ذنبه عند هم فى ذلك مغفورا بظهوره عليهم . فقال الماءمون : لله درك يا اءبا الحسن (۶۳۸)

على بن

محمد بن الجهم گوید حاضر شدم در مجلس ماءمون و حال آنکه حضرت رضا، علیه السلام، پیش او بود. پس ماءمون به آن حضرت عرض کرد: "ای پسر رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آیا از فرموده تو نیست که انبیاء معصوم اند؟" فرمود: "چرا" گفت: "پس چیست معنی قول خدا: لیغفرلک...؟" حضرت فرمود: "نبود کسی پیش مشرکان (مکه) که گناهش بزرگتر از رسول خدا، صلی الله علیه و آله، باشد، زیرا که آنها عبادت خدا می کردند سیصد و شصت بت را. پس چون که پیغمبر آمد آنها را دعوت به کلمه اخلاص کرد، بزرگ و گران آمد آن بر آنها، و گفتند: آیا خدایان را یک خدا قرار داد؟ همانا این چیز عجیبی است! تا قول خدا: ان هذا الا-اختلاق (نیست این مگر دروغ) پس، چون که خدای تعالی مفتوح کرد مکه را برای رسول خدا، فرمود به او: ای محمد، ما فتح نمودیم برای تو فتح آشکارا، تا پیامرزد خداوند گناه قبل و بعد تو را پیش مشرکان اهل مکه به دعوت کردن (تو) به سوی توحید قبل و بعد. زیرا که مشرکان مکه بعضی اسلام آوردند، و بعضی از مکه خارج شدند، و کسی که از آنها باقی ماند قدرت انکار توحید بر آن حضرت نداشت، وقتی که حضرت دعوت می فرمود مردم را به سوی آن، پس گردید گناه او آمرزیده به غلبه بر آنها." پس ماءمون گفت: "لله درک ای اءبوالحسن."

نویسنده گوید که این توجیه ششمی است که در حدیث شریف از آیه

مبارکه شده است . و حاصل آن آن است که مراد گناه آن بزرگوار است در نظر اهل شرک و به زعم فاسد آنها.

فصل ، در توجیه عرفانی از آیه شریفه

بدان که از برای آیه شریفه توجیهی است بر مشرب اهل عرفان و مسلک اصحاب قلوب ، که برای ذکر آن لابدیم از ذکر فتوحات ثلاثه متداوله نزد آنها.

پس ، گوئیم که فتح در مشرب آنها عبارت است از گشایش ابواب معارف و عوارف و علوم و مکاشفات از جانب حق بعد از آنکه آن ابواب بر او مغلق و بسته است . مادامی که انسان در بیت مظلم نفس است و بسته به تعلقات نفسانیه است ، جمیع ابواب معارف و مکاشفات به روی او مغلق است ، و همین که از این بیت مظلم به قوت ریاضات و انوار هدایات خارج شد و منازل نفس را طی کرد، فتح باب قلبه به روی او گشوده شود و معارف در قلب وی ظهور کند و دارای مقام قلب گردد. و این فتح را فتح قریب گویند، زیرا که این اول فتوحات و اقرب آنهاست . و گویند اشاره بدین فتح است قول خدای تعالی : نصر من الله و فتح قریب . (۶۳۹) البته با یاری و نصر خداوند و نور هدایت و جذب به آن ذات مقدس این فتح و سایر فتوحات واقع می شود. و مادامی که سالک در عالم قلب است و رسوم و تعینات قلبیه در او حکمفرماست ، باب اسماء و صفات بر او مغلق و مسند است .

و پس از آنکه به تجلیات اسمائی و صفاتی رسوم عالم قلب فانی شد و آن تجلیات صفات قلب

و کمالات آن را افنا نمود فتح مبین رو دهد، و باب اسماء و صفات به روی او مفتوح گردد و رسوم متقدمه نفسیه و متاخره قلبیه زایل و فانی شود و در تحت غفاریت و ستاریت اسماء مغفور گردد. و گویند اشاره به این فتح است قول خدای تعالی: انا فتحنا لک فتحا مبینا. لیغفر لک الله ما تقدم من ذنبک و ما تاءخر. ما فتح آشکارای عالم اسماء و صفات را بر تو نمودیم تا در تحت غفاریت اسماء الهیه ذنوب نفسیه متقدمه و قلبیه متاخره مغفور شود. و این فتح باب ولایت است .

و مادامی که سالک در حجاب کثرت اسمائی و تعینات صفاتی است ، ابواب تجلیات ذاتیه به روی او مغلق است . و چون تجلیات ذاتیه احدیه برای او شود و جمع رسوم خلقیه و امریه را فانی نماید و عبد را مستغرق در عین جمع نماید، فتح مطلق شود و ذنب مطلق مغفور گردد، و با تجلی احدی ذنب ذاتی ، که مبداء همه ذنوب است ، ستر شود: وجودک ذنب لا یقاس به ذنب . (۶۴۰) و گویند اشاره به این فتح است قول خدای تعالی: اذا جاء نصر الله و الفتح . (۶۴۱)

پس با فتح قریب ابواب معارف قلبیه مفتوح شود و ذنوب نفسیه مغفور گردد. و با فتح مبین ابواب ولایت و تجلیات الهیه مفتوح گردد، و بقایای ذنوب نفسیه متقدمه و ذنوب قلبیه متاخره آمرزیده شود. و با فتح مطلق فتح تجلیات ذاتیه احدیه گردد و ذنب مطلق ذاتی مغفور شود.

و باید دانست که فتح قریب و فتح مبین عام است نسبت به اولیا و انبیا

و اهل معارف . و اما فتح مطلق از مقامات خاصه ختمیه است ، و اگر برای کسی حاصل شود، بالتبعیه و به شفاعت آن بزرگوار واقع می شود.

و از این بیانات معلوم شد که از برای ذنب و گناه مراتبی است که بعضی از آن از حسنات ابرار شمرده شود، و بعضی برای خلص ذنب است . و گویند که رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، فرموده : لیران (اءو لیغان) علی قلبی ، و انی لاستغفرالله فی کل یوم سبعین مره . (۶۴۲) این کدورت توجه به کثرت تواند بود، ولی از قبیل خواطر بوده که بزودی زایل می شده . و در حدیث است که رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، از هیچ مجلسی بیرون تشریف نمی برد مگر آنکه بیست و پنج مرتبه استغفار می کرد. (۶۴۳)

و از این احادیث معلوم می شود که استغفار فقط منحصر به گناه منافی عصمت نیست ، و مغفرت و ذنب به اصطلاح عرف عام نیست . پس ، این آیه شریفه منافات با مقام معنویه ندارد، بلکه مؤ کد آن است ، زیرا که از لوازم سلوک معنوی و عبور از مدارج و رسیدن به اوج کمال انسانی غفران ذنوب لازمه مقامات و مدارج است ، زیرا که هر موجودی در این عالم است ولیده همین نشئه ملکیه و ماده جسمانیه است و دارای تمام شئون ملکیه حیوانی و بشری و انسانی است ، بعضی بالقوه و برخی بالفعل ، پس ، اگر بخواهد از این عالم به عالم دیگر و از آنجا به مقام قرب مطلق سفر کند، باید

این مدارج را طی کرده و از منازل متوسطه کوچ نماید، و به هر مرتبه ای که رسد، در آن مرتبه مغفور شود ذنوب مرتبه سابقه ، تا در تحت تجلیات ذاتیه احدیه تمام ذنوب مغفور گردد، و ذنب وجودی که مبداء و منشاء تمام ذنوب است در ظل کبریای احدی مستور گردد. و این غایت عروج کمال موجود است . و در این مقام موت و فنای تام دست دهد. و لهذا وقتی که آیه شریفه اذا جاء نصرالله و الفتح نازل شد، رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، فرمود: این سوره خبر موت من است (۶۴۴) والله العالم .

فصل ، در حقیقت شکر است

بدانکه شکر عبارت است از قدردانی نعمت منعم . و آثار این قدردانی در قلب به طوری بروز کند، و در زبان به طوری ، و در افعال و اعمال قالبیه به طوری . اما در قلب ، آثارش از قبیل خضوع و خشوع و محبت و خشیت و امثال آن است . و در زبان ، ثنا و مدح و حمد. و در جوارح ، اطاعت و استعمال جوارح در رضای منعم ، و امثال این است . و از راغب (۶۴۵) منقول است که شکر تصور نعمت و اظهار آن است . و گفته شده که آن مقلوب کشر به معنی کشف و ضد آن کفر است و آن نسیان نعمت و ستر آن است . و دابه شکور آن است که به چاقی خود اظهار نعمت صاحب خود کند. و گفته شده اصل آن از عین شکری یعنی ممثله و پر شده است . و بنابراین شکر عبارت

از پر شدن از ذکر منعم است . و شکر بر سه قسم است : شکر قلب ، و آن تصور نعمت است . و شکر به زبان ، و آن ثنای بر منعم است . و شکر به سایر اعضا، و آن مکافات نعمت است به قدر استحقاق آن . (۶۴۶)

و عارف محقق ، خواجه انصاری ، (۶۴۷) فرماید: شکر اسمی است برای معرفت نعمت ، زیرا که آن طریق معرفت منعم است . (۶۴۸) و شارح محقق گوید تصور نعمت از منعم و معرفت اینکه آن نعمت اوست عین شکر است . چنانچه از حضرت داود، علیه السلام ، روایت شده که گفت : "ای پروردگار، چگونه شکر تو کنم با آنکه شکر نعمت دیگری است و شکری خواهد!" خدای تعالی وحی فرمود به سوی او: "ای داود، وقتی که دانستی که هر نعمتی که به تو متوجه است از من است شکر مرا کردی ." (۶۴۹)

نویسنده گوید که آنچه را که این محققین ذکر فرمودند مبنی بر مسامحه است . و الا شکر عبارت از نفس معرفت به قلب و نفس اظهار به لسان و عمل به جوارح نیست ، بلکه عبارت از یک حالت نفسانیه است که آن حالت خود اثر معرفت منعم و نعمت و اینکه آن نعمت از منعم است می باشد، و ثمره این حالت اعمال قلبیه و قالبیه است . چنانچه بعضی محققین قریب به این معنی فرمودند گرچه آن فرموده نیز خالی از مسامحه نیست . فرموده است : بدان که شکر مقابل نمودن نعمت است به قول و فعل و نیت . و از برای آن سه رکن است

اول ، معرفت منعم و صفات لایقه به او، و معرفت نعمت از حیث اینکه آن نعمت است . و کامل نشود این معرفت مگر آنکه بدانند که تمام نعمتهای ظاهره و خفیه از حق تعالی است و ذات مقدس او منعم حقیقی است ، و وسایط هر چه هست منقاد حکم او و مسخر فرمان او هستند.

دوم ، حالتی است که ثمره این معرفت است . و آن خضوع و تواضع و سرور به نعمت است از جهت آنکه آن هدیه ای است که دلالت کند بر عنایت منعم به تو. و علامت آن آنست که فرحناک نشوی از دنیا مگر به آن چیزی که موجب قرب به حق شود.

سوم ، عملی است که ثمره این حالت است . زیرا که این حالت وقتی در قلب پیدا شد، یک حالت نشاطی برای عمل موجب قرب حق در قلب حاصل شود، و آن عمل متعلق است به قلب و زبان و دیگر جوارح . اما عمل قلب ، عبارت است از قصد تعظیم و تحمید و تمجید منعم و تفکر در صنایع و افعال و آثار لطف او و قصد رساندن خیر و احسان نمودن بر جمیع بندگان او. و اما عمل زبان اظهار آن مقصود است به تحمید و تسبیح و تهلیل و امر به معروف و نهی از منکر و غیر آن . و اما عمل جوارح ، استعمال نعمت ظاهر و باطن است در طاعت و عبادت او و استعانت نمودن به آنها در نگهداری از معصیت و مخالفت او، چنانچه چشم را استعمال کند در مطالعه مصنوعات و قرائت کتاب خدا

و تذکر علوم ماء ثوره از انبیا و اوصیا، علیهم السلام ، و همین طور سایر جوارح . انتهی کلامه مترجمما. (۶۵۰)

فصل ، در چگونگی شکر است

بدان که شکر نعمتهای ظاهره و باطنه حق تعالی یکی از وظایف لازمه عبودیت و بندگی است که هر کس به قدر مقدور و میسر باید قیام به آن نماید، گرچه از عهده شکر حق تعالی احدی از مخلوقات بر نمی آید. و غایت شکر معرفت عجز از قیام به حق آن است ، چنانچه غایت عبودیت معرفت عجز به قیام به آن است ، چنانچه رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، اعتراف به عجز فرموده است (۶۵۱) با آنکه احدی از موجودات قیام به شکر و عبودیت مثل ذات آن سرور نمودند، زیرا که کمال و نقص شکر تابع کمال و نقص معرفت منعم و عرفان نعم اوست . لذا احدی قیام به حق شکر نتواند کرد.

وقتی عبد شکور شود که ارتباط خلق را به حق و بسط رحمت حق را از اول ظهور تا ختم آن و ارتباط نعم را به یکدیگر و بدء و ختم وجود را علی ماهو علیه بدانند. و معرفت آن برای خلص اولیاء، که اشرف و افضل آنها ذات مقدس نبی ختمی ، صلی الله علیه و آله ، است ، رخ ندهد. و سایر مردم محجوب از بعض مراتب آن ، بلکه بیشتر و بزرگتر مراتب آن ، هستند. بلکه تا در قلب بنده حقیقت سریان الوهیت حق نقش نبندد و ایمان نیورد به اینکه لا مؤ ثرفی الوجود الا الله و کدورت شرک و شک در قلب اوست ، شکر حق را چنانچه

شاید و باید نتوان انجام داد. کسی که نظر به اسباب دارد و تاءثیر موجودات را مستقل می داند و نعم را به ولی نعم و صاحب آن ارجاع نمی کند، کفران به نعمت حق تعالی (کرده) است، بتهائی تراشیده و هر یک را مؤثری داند. گاهی اعمال را به خود نسبت دهد، بلکه خود را متصرف در امور می داند، و گاهی طبایع عالم کون را مؤثرات بخواند، و گاهی نعم را به ارباب ظاهریه صوریه آن منسوب کند و حق را از تصرف عاری نماید و یدالله را مغلوب بشمارد: غلت ایدیهیم و لعنوا بما قالوا. (۶۵۲) دست تصرف حق باز است و تمام دایره تحقق بالحقیقه از اوست و دیگری را در آن راهی نیست، بلکه همه عالم ظهور قدرت و نعمت اوست و رحمت او شامل هر چیز است، و تمام نعم از اوست و برای کسی نعمتی نیست تا منعم باشند، بلکه هستی عالم از اوست و دیگری را هستی نیست تا به او چیزی منسوب شود، ولی چشمها کور و گوشها کر و قلبها محجوب است. دیده می خواهم سبب سوراخ کن (۶۵۳)

تا کی و چند این قلوب مرده ما کفران نعم حق کند و به عالم و اوضاع و به اشخاص آن متعلق شود؟ این تعلقات و توجهات کفران نعمت ذات مقدس است و ستر رحمت اوست. و از اینجا معلوم می شود که قیام به حق شکر کار هر کس نیست، چنانچه ذات مقدس حق تعالی جل جلاله فرماید: و قلیل من عبادی الشکور. (۶۵۴) کمتر بنده ای است که

معرفت نعم حق را آن طور که سزاوار است داشته باشد. و از این جهت کمتر از بندگان هستند که قیام به وظیفه شکر نمایند.

و بایاد دانست که چنانچه معارف بندگان خدا مختلف است ، شکر آنها نیز مختلف است . و نیز از راه دیگر، مراتب شکر مختلف است ، زیرا که شکر ثنای نعمی است که منعم مرحمت فرموده ، پس اگر آن نعمت از قبیل نعم ظاهریه باشد شکری دارد، و اگر از نعم باطنیه باشد شکری دارد، و اگر از قبیل معارف و علوم باشد شکرش به نحوی است ، و اگر از قبیل تجلیات اسمائی باشد به نحوی است ، و اگر از قبیل تجلیات ذاتیه احدیه باشد به نحوی است ، و چون جمیع مراتب نعم برای کمی از بندگان جمع است ، قیام به وظیفه شکر به جمیع مراتب برای کمی از بندگان میسر است . و آن خلص اولیا هستند که جامع جمیع حضرات و برزخ برازخ و حافظ همه مراتب ظاهره و باطنه هستند، و از این جهت ، شکر آنها به جمیع السنه ظاهره و باطنه و سریه است .

و شکر را گرچه گفتند از مقامات عامه است ، زیرا که مقرون به دعوی مجازات منعم است و این اسائه ادب به شمار می رود، ولی این مقارنت از برای غیر اولیا است ، خصوصا کمال از آنها که جامع حضرات و حافظ مقام کثرت و وحدت هستند، و لهذا شیخ عارف ، خواجه انصاری ، با آنکه گفته است شکر از مقامات عامه است فرموده : و الدرجه الثالثه اءن لا یشهد العبد الا

المنعم . فاذا شهد المنعم عبوده ، استعظم منه النعمه ، و اذا شهده حبا، استحلى منه الشده ، و اذا شهده تفريدا، لم يشهد منه نعمه و لا شده . (۶۵۵)

درجه سيم از شکر آن است که بنده مشاهده نکنند مگر جمال منعم را و مستغرق شهود جمال او شود. از برای آن سه مقام است : اول آنکه مشاهده کند او را، مشاهده بنده ذلیل مولای خود را. و در این حال از خود غافل و مستغرق ادب حضور است و برای خود قدری قائل نیست . و وقتی (خود را) حقیر شمرد، نعمتی اگر به او عنایت شود عظیم شمارد و خود را در جنب او حقیر داند و لایق آن نداند. و دوم ، مشاهده اوست ، شهود دوست دوست را. و در این حال مستغرق جمال محبوب شود، و هر چه از او بیند محبوب باشد و لذت از آن برد، گرچه شدت و زحمت باشد. سیم ، مشاهده اوست تفریدا بی تعینات اسمائی ، بلکه مشاهده نفس ذات کند. و در این حال از خود و غیر خود غافل و جز ذات حق مشهود او نیست نه نعمتی بیند و نه شدتی مشاهده کند.

پس ، معلوم شد که اوایل مقامات در هر یک از مقامات سالکین از سبیل عامه است و در آخر مقامات مخصوص به خلص بلکه کامل است .

تکمله : در فضیلت شکر از طریق نقل

ما این مقام را تکمیل نماییم به ذکر بعضی از احادیث شکر:

کافی باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال ، قال رسول الله ، صلى الله عليه و آله :

الطاعم الشاكر له من الاجر كاءجر الصائم المحتسب . و المعافى الشاكر له من الاجر كاءجر المبتلى الصابر . و المعطى الشاكر له من الاجر كاءجر المحروم القانع . (۶۵۶)

از حضرت صادق ، عليه السلام ، حديث كند كه فرمود رسول خدا، صلى الله عليه و آله : "خورنده شكر كنند، اجر و مزد او مثل مرد روزه دار در راه خدا است . و كسى كه در عافيت و سلامت است و شاكر است ، اجرش مثل اجر كسى است كه مبتلا باشد و صبر داشته باشد. و كسى كه نعمت به او عطا شده و شاكر است ، اجر او مثل كسى است كه محروم از عطاست و قانع و راضى است به آنچه خداوند به او عطا فرموده ."

و باسناده عن عبدالله بن الوليد قال سمعت ابا عبدالله ، عليه السلام ، يقول : ثلاث لا يضر معهن شىء : الدعاء عند الكرب ، و الاستغفار على الذنوب ، و الشكر عند النعمه (۶۵۷)

گويد شنيدم حضرت صادق ، عليه السلام ، مى فرمود: "سه چيز است كه ضرر نمى رساند با آنها چيزى : دعا نزد شدت ، و استغفار بر گناهان ، و شكر نزد نعمت ."

و باسناده عن ابي بصير قال قال ابو عبدالله ، عليه السلام : ان الرجل منكم ليشرب الشربه من الماء، فيوجب الله له بها الجنة . ثم قال : انه لياخذ الاناء فيضعه على فيه فيسمى ، ثم يشرب فينحيه وهو يشتهي فيحمد الله ، ثم يعود فيشرب ، ثم ينحيه فيحمد الله ، ثم يعود فيشرب ثم ينحيه فيحمد الله ، فيوجب الله عزوجل بها له الجنة . (۶۵۸)

فرمود حضرت

صادق ، علیه السلام : "همانا مردی از شما می آشامد شربت آبی ، پس واجب می کند خدا بواسطه آن به او بهشت را." پس از آن فرمود: "همانا او برمی دارد ظرف را و می گذارد بر دهان خود و اسم خدا را برده می آشامد، پس دور می کند آن را و حال آنکه مایل به آن است ، پس حمد خدا می کند، پس از آن اعاده می دهد و می آشامد، پس حمد خدا می کند، پس خدا واجب می کند به سبب آن بر او بهشت را."

و حمد خدا مساوق شکر است . چنانچه در روایات کثیره وارد است که کسی که بگوید: الحمدلله شکر خدا ادا کرده ، چنانچه در کافی شریف سند به عمر بن یزید رساند، قال : سمعت ابا عبدالله ، علیه السلام ، يقول : شکر کل نعمه ، و ان عظمت ، ان تحمدالله عزوجل (علیها). (۶۵۹)

فرمود: شکر هر نعمتی ، و اگر چه بزرگ باشد، این است که حمد خدای عزوجل کنی .

و باسناده عن ابي عبدالله ، علیه السلام ، قال : شکر النعمه اجتناب المحارم ، و تمام الشکر قول الرجل : الحمدلله رب العالمین . (۶۶۰)

فرمود: شکر نعمت دوری جستن از محرّمات است ، و کمال شکر گفتن مرد است : الحمدلله رب العالمین .

و باسناده عن حماد بن عثمان قال خرج اءبو عبدالله ، علیه السلام ، من المسجد و قد ضاعت دابته ، فقال : لئن (ردها) الله علی ، لاشکرن الله حق شکره . قال (فما) لبث اءن اءتی بها، فقال : الحمدلله . فقال له قائل :

جعلت فداك ، ائليس قلت لا شكرن الله حق شكره ؟ فقال ابو عبدالله ، عليه السلام : اءلم تسمعنى قلت : الحمد لله . (۶۶۱)

گفت بیرون آمد حضرت صادق ، علیه السلام ، از مسجد و حال آنکه گم شده بود مرکوب آن حضرت . فرمود: " اگر خداوند رد کند آن را به من ، هر آینه شکر می کنم او را حق شکر او. " گفت درنگی نکرد تا آنکه آن مرکوب آورده شد. پس فرمود: " الحمد لله . " قائلی عرض کرد: " فدایت شوم ، آیا شما نگفتید که شکر خدا می کنم حق شکر او را؟ " فرمود: " آیا نشنیدی که من گفتم : الحمد لله . "

از این روایت معلوم شود که حمد خداوند افضل افراد شکر لسانی است . و از آثار شکر زیادت نعمت است ، چنانچه در کتاب کریم منصوص است : لئن شکرتم لا زیدنکم . (۶۶۲) و در کافی شریف سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند، قال : من اءعطى الشكر اءعطى الزیاده ، یقول الله عزو جل : لئن شکرتم لا زیدنکم . (۶۶۳)

کسی که ادای شکر کند زیادت به او عنایت شود. خداوند عزوجل می فرماید، "اگر شکر نمایید زیادت کنم برای شما."

تتمیم

بدان که عایشه گمان کرده بود که سر عبادات منحصر به خوف از عذاب یا محو سیئات است ، و تصور کرده بود که عبادت نبی مکرم ، صلی الله علیه و آله و سلم ، نیز مثل عبادت سایر مردم است ، از این جهت ، مبادرت به این اعتراض نمود که چرا این قدر خود را به زحمت می اندازی . و این گمان ناشی از

جهل او به مقام عبادت و عبودیت بود، و از جهل به مقام نبوت و رسالت نمی دانست که عبادت عبید و اجراء از ساحت مقدس آن سرور دور است ، و عظمت پروردگار و شکر نعمای غیر متناهی او آرام و قرار را از آن حضرت بریده بود. بلکه عبادت و اولیای خلص نقشه تجلیات بی پایان محبوب است ، چنانچه در نماز معراج اشاره به آن شده . حضرات اولیاء، علیه السلام ، با آنکه محو جمال اند و جلال و فانی در صفات و ذات ، مع ذلک هیچیک از مراحل عبودیت را غفلت نکنند. حرکات ابدان آنها تابع حرکات عشقیه روحانیه آنهاست ، و آن تابع کیفیت ظهور جمال محبوب است . ولی با مثل عایشه جز جواب اقناعی نتوان گفت : یکی از مراتب نازل را بیان فرمود که همین قدر بداند عبادت آن سرور برای این امور دنیه نیست .
والحمد لله .

فصل : احادیث در باب عبادت پیامبر(ص)

روی علی بن ابراهیم فی تفسیره ، باسناده عن اءبی جعفر و اءبی عبدالله ، علیهما السلام ، قال: کان رسول الله اذا صلی قام علی اءصابع رجلیه حتی تورمت ، فاءنزل الله تبارک و تعالی : طه بلغه طی : یا محمد. ما اءنزلنا... الا ینه . (۶۶۴)

علی بن ابراهیم در تفسیرش روایت نموده از حضرت باقر و حضرت صادق ، علیهم السلام ، گفتند: " رسول خدا وقتی نماز می خواند می ایستاد بر انگشتهای دو پای خود تا ورم کرد، پس فرو فرستاد خدای تبارک تعالی طه را. و آن به لغت طی یعنی ای محمد الایه .

و عن الصدوق فی معانی الاخبار باسناده عن سفیان الثوری ،

عن الصادق ، علیه السلام ، فی حدیث طویل قال فیه : و اما طه فاسم من اسماء النبی ، صلی الله علیه و آله ، و معناه : یا طالب الحق الهادی الیه . (۶۶۵)

از حضرت نقل نموده که طه اسمی است از اسمهای پیغمبر، صلی الله علیه و آله ، و معنای آن این است که : ای جوینده حق و هدایت کننده به سوی آن .

و از ابن عباس (۶۶۶) و بعضی دیگر منقول است که طه یعنی ای مرد. (۶۶۷)

و از بعضی عامه منقول است که طاء اشاره است به طهارت قلب آن بزرگوار از غیر خدا، و هاء اشاره است به هدایت شدن قلب آن سرور به سوی خدا. (۶۶۸)

و گفته شده طاء اهل بهشت است ، و هاء هوان اهل جهنم است . (۶۶۹)

و طبرسی ، رحمه الله ، گفته : از حسن منقول است که قرائت نموده : طه ، به فتح طاء و سکون هاء. اگر این قرائت صحیح باشد از او، پس اصل او طاء بوده ، همزه بدل به هاء شده و معنی چنین است : طاء الارض بقدمیک جمیعا. انتهى . (۶۷۰)

بالجمله ، در حروف مقطعه اوائل سور اختلاف شدید است ، و آنچه بیشتر موافق اعتبار آید آن است که از قبیل رمز بین محب و محبوب است ، و کسی را از علم آن بهره ای نیست . و چیزهایی را که بعضی مفسرین به حسب حدس و تخمین خود ذکر کردند، غالباً حدسهای بار دبی ماء خذی است . و در حدیث سفیان ثوری نیز اشاره به رمز بودن شده است . (۶۷۱) و هیچ استبعاد

ندارد که اموری باشد که از حوصله بشر فهم آن خارج باشد و خدای تعالی به مخصوصین به خطاب اختصاص داده باشد، چنانچه وجود متشابه برای همه نیست بلکه آنها تاویل آن را می دانند.

و شقا و شقاوت ضد سعادت است ، و به معنی تعب و زحمت است . قال الجوهری : الشقاء و الشقاوه ، بالفتح ، نقيض السعاده .

روی الطبرسی فی الاحتجاج عن موسی بن جعفر، علیه السلام ، عن آبائه ، علیهم السلام ، قال قال امیرالمؤمنین ، علیه السلام : و لقد قام رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، عشر سنین علی اطراف اءصابه حتی تورمت قدماه و اصفر وجهه . يقوم اللیل اءجمع حتی عوتب فی ذلك ، فقال الله عزوجل : طه . ما اءزلنا علیک القرآن لتشقی . بل لتسعد به . (۶۷۲)

مرحوم طبرسی (۶۷۳) در احتجاج سند به حضرت امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، رسانده که فرمود: "ده سال رسول خدا ایستاد بر سر انگشتان خود تا قدمهای آن حضرت ورم نمود و رویش زرد شد. می ایستاد تمام شب را تا عتاب به او شد در آن ، پس فرمود خدای عزوجل : طه ، ما فرو نفرستادیم بر تو قرآن را تا به تعب افتی ، بلکه برای آن که به سعادت و راحتی رسی به واسطه آن ."

و از حضرت صادق ، علیه السلام ، مروی است که رسول خدا در عبادت یکی از پاهای مبارکش را بلند می فرمود تا زحمت و تعبش زیاد شود. پس خدا تعالی این آیه شریفه را فرو فرستاد. (۶۷۴) و بعضی مفسرین گفتند

این آیه شریفه جواب مشرکین (است) که گفتند پیغمبر به زحمت افتاد به واسطه ترک دین ما، پس این آیه نازل شد. (۶۷۵)

و شیخ عارف کامل، شاه آبادی، دام ظلّه، می فرمودند پس از آنکه آن وجود مبارک مدتی دعوت فرمود و مؤثر نشد آن طوری که حضرت مایل بود، آن سرور احتمال داد که شاید نقص در دعوت او باشد. پس اشتغال به ریاضت پیدا کرد مدت ده سال تا آنکه قدمهای مبارکش ورم کرد. آیه شریفه نازل شد که خود را مشقت مده، تو طاهر و هادی هستی و نقص در تو نیست، بلکه نقص در مردم است. انک لا تهدی من اءحبت. (۶۷۶)

در هر صورت، از آیه شریفه استفاده می شود که آن حضرت اشتغال به ریاضت و زحمت و تعب داشته. و از مجموع کلام مفسرین نیز این معنی مستفاد می شود، گرچه در کیفیت آن اختلاف است. و این باید برای امت سرمشق باشد، خصوصا برای اهل علم که دعوت الی الله می خواهند کنند. آن وجود محترم با طهارت قلب و کمالی که داشت باز این طور به ریاضت خود را به تعب انداخت تا آیه شریفه از جانب ذات مقدس حق نازل شد، و ما با این همه بار گناهان و خطایا هیچگاه در فکر مرجع و معاد خود نیستیم. گویی برای ما برات آزادی از جهنم و امنیت از عذاب نازل شده. این نیست جز آنکه حب دنیا پنبه در گوش ما کرده و کلمات اولیا و انبیا را اصغاء نمی کنیم.

الحديث الثانی والعشرون

حدیث بیست و دوم

بالسند المتصل

الى ركن الاسلام و ثقته ، محمد بن يعقوب الكليني ، عن محمد بن يحيى ، عن احمد بن محمد ، عن بعض اصحابه ، عن الحسن بن علي بن ابي عثمان ، عن واصل ، عن عبدالله بن سنان ، عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : جاء رجل الى ابي ذر فقال : يا اباذر، مالنا نكره الموت ؟ فقال : لانكم عمرتم الدنيا و اخرتم الاخره ، فتكروهون ان تنقلوا من عمران الى خراب . فقال له : فكيف ترى قدمنا على الله ؟ فقال : اما المحسن منكم ، فكالغائب يقدم على اهله ، و اما المسىء منكم ، فكالايق يرد على مولاه .

قال : فكيف ترى حالنا عندالله ؟ قال : اعرضوا اعمالكم على الكتاب : ان الله يقول : ان الابرار لفي نعيم . و ان الفجار لفي جحيم . (٦٧٧) قال : فقال الرجل : فاءين رحمه الله ؟ قال : رحمه الله قريب من المحسنين .

قال ابو عبدالله ، عليه السلام : و كتب رجل الى ابي ذر ، رضى الله عنه : يا اباذر، اعطرفنى بشىء من العلم . فكتب اليه : ان العلم كثير، ولكن ان قدرت ان لا تسيء الى من تحبه ، فافعل . فقال له الرجل : و هل راييت احد يسيء الى من يحبه ! فقال له : نعم ، نفسك احب الانفس اليك ، فاذا انت عصيت الله ، فقد اساءت اليها . (٦٧٨)

ترجمه :

فرمود حضرت صادق ، سلام الله عليه ، آمد مردى به سوى ابي ذر، پس گفت : "اى ابي ذر، چيست ما را كه

مرگ را کراهت داریم؟" فرمود: "برای اینکه شما تعمیر کردید دنیا را و خراب کردید آخرت را، پس کراهت دارید که منتقل شوید از آبادان به سوی خرابه." پس گفت به او: "چگونه می بینی وارد شدن ما را بر خدا؟" فرمود: "اما نیکوکاران از شما مثل غایب وارد شود بر اهلش، و اما بدکار از شما مثل بنده گریزانی که برگردانده شود به سوی مولایش." گفت: "پس چگونه می بینی حال ما را پیش خدا؟" فرمود: "عرضه دارید اعمال خود را بر قرآن، همانا خداوند می فرماید: همانا نیکویان در نعمتها هستند، و همانا بدان در جهنم اند."

حضرت فرمود آن مرد گفت: "پس کجاست رحمت خدا؟" گفت: "رحمت خدا نزدیک است به نیکوکاران."

فرمود حضرت صادق، علیه السلام: و نوشت مردی به سوی ابی ذر، رضی الله عنه: "ای اباذر، تحفه ای بفرست مرا به چیزی از علم." پس نوشت به او: "همانا علم بسیار است، ولیکن اگر بتوانی بدی نکنی به کسی که دوست داری او را، بکن." گفت آن مرد به او: "آیا دیدی کسی را که بدی کند به کسی که دوست می دارد او را!" پس فرمود به او: "آری، نفس تو دوست ترین نفسهاست به تو، پس وقتی که تو عصیان خدا کنی بدی کردی به سوی او."

شرح بدان که مردم در کراهت داشتن موت و ترس از آن بسیار مختلف هستند و مبادی کراهت آنها مختلف است. و آنچه را که حضرت ابی ذر، رضوان الله تعالی علیه، بیان فرمودند حال

متوسطان است ، و ما اجمالا حال ناقصین و کاملین را بیان می نماییم .

پس ، باید دانست که کراهت ما مردن را و خوف ما ناقصان از آن ، برای نکته ای است که پیش از این در شرح بعضی احادیث بدان اشاره نمودیم . (۶۷۹) و آن این است که انسان به حسب فطرت خداداد و جبلت اصلی ، حب بقا و حیات دارد (و) متنفر است از فنا و ممات . و این متعلق است به بقای مطلق و حیات دائمی سرمدی ، یعنی ، بقایی که در آن فنا نباشد و حیاتی که در آن زوال نباشد. بعضی از بزرگان (۶۸۰) با همین فطرت اثبات معاد می فرمودند به بیانی که ذکر آن اکنون خارج از مقصد ماست . و چون در فطرت انسان این حب است و آن تنفر، آنچه را که تشخیص بقا در آن داد و آن عالمی را که عالم حیات دانست ، حب و عشق به آن پیدا می کند، و از عالم مقابل آن متنفر می شود. و چون ما ایمان به عالم آخرت نداریم و قلوب ما مطمئن به حیات ازلی و بقای سرمدی آن عالم نمی باشد، از این جهت علاقمند به این عالم و گریزان از موت هستیم به حسب آن فطرت و جبلت . و ما پیش از این ذکر کردیم (۶۸۱) که ادراک و تصدیق عقلی غیر از ایمان و طمأنینه قلبی است . ماها ادراک عقلی یا تصدیق تعبدی داریم به اینکه موت که عبارت از انتقال از نشئه نازله مظلومه ملکیه است به عالم دیگر که عالم

حیات دایمی نورانی و نشئه باقیه عالیه ملکوتیه است حق است ، اما قلوب ما از این معرفت حظی ندارد و دل‌های ما از آن بی‌خبر است . بلکه قلوب ما اخلاص به ارض طبیعت و نشئه ملکیه دارد و حیات را عبارت از همین حیات نازل حیوانی ملک‌ی می‌دانند، و برای عالم دیگر که عالم آخرت و دار حیوان است حیات و بقایی قائل نیست . از این جهت ، رکون و اعتماد به این عالم داریم و از آن عالم فراری و خائف و متنفر هستیم . این همه بدبختی‌های ما برای نقص ایمان و عدم اطمینان است . اگر آن طوری که به زندگانی دنیا و عیش آن اطمینان داریم و مؤمن به حیات و بقای این عالم هستیم ، به قدر عشر آن به عالم آخرت و حیات جاویدان ابدی ایمان داشتیم ، بیشتر دل ما متعلق به آن بود و علاقمند به آن بودیم و قدری در صدد اصلاح راه آن و تعمیر آن بر می‌آمدیم ، ولی افسوس که سرچشمه ایمان ما آب ندارد و بنیان یقین ما بر آب است ، ناچار خوف ما از مرگ از فنا و زوال است . و علاج قطعی منحصر آن وارد کردن ایمان است در قلب به فکر و ذکر نافع و علم و عمل صالح .

و اما خوف و کراهت متوسطین ، یعنی آنهایی که ایمان به عالم آخرت ندارند، برای آن است که وجهه قلب آنها متوجه به تعمیر دنیاست و از تعمیر آخرت غفلت ورزیدند، از این جهت میل ندارند از محل آبادان

معمور به جای خراب منتقل شوند، چنانچه حضرت ابی ذر، رضوان الله عنه ، فرمود. و این نیز از نقص ایمان و نقصان اطمینان است ، والا با ایمان کامل ممکن نیست اشتغال به امور دنیه دنیویه و غفلت از تعمیر آخرت .

بالجمله ، این وحشتها و کراهت و خوفها برای نادرستی اعمال و کجرفتاری و مخالفت با مولاست ، و الا اگر مثلا حساب ما درست بود و خود ما قیام به محاسبه خود کرده (بودیم) وحشت از حساب نداشتیم ، زیرا که آنجا حساب عادلانه و محاسب عادل است ، پس ترس ما از حساب از بدحسابی خود ما است و از دغل بودن و دزدی ، (نه) از محاسبه است .

و در کافی شریف سند به حضرت موسی بن جعفر، علیه السلام ، رساند، قال :لیس منا من لم یحاسب نفسه فی کل یوم ، فان عمل حسنا، استزاده الله ، و ان عمل سیئا، استغفرالله منه و تاب الیه . (۶۸۲) فرمود: نیست از ما کسی که محاسبه نکند نفس خود را در هر روز، پس اگر عمل نیکی کرده ، از خدای تعالی زیادت طلبد، و اگر عمل بدی کرده ، طلب مغفرت کند از خداوند از آن و توبه کند به سوی او. "

پس اگر حساب خود را کشیدی ، در موقف حساب گرفتاری نداری و از آن باکی برای تو نیست و همینطور سایر مهالک و مواقف آن عالم تابع اعمال این عالم است . مثلا اگر در این عالم به راه راست نبوت و طریق مستقیم ولایت قدم زده باشی و از جاده ولایت علی بن ابی

طالب ، علیه السلام اعوجاج پیدا نکرده باشی و لغزش پیدا نکنی ، خوفی برای تو در گذشتن از صراط نیست ، زیرا که حقیقت صراط صورت باطن ولایت است ، چنانچه در احادیث وارد است که امیرالمؤمنین صراط است . (۶۸۳) و در حدیث دیگر است که ماییم صراط مستقیم . (۶۸۴) و در زیارت مبارکه جامعه است که ائتم السبیل الاعظم و الصراط الاقوم . (۶۸۵) و هر کس در این صراط به استقامت حرکت کند و پای قلبش نلرزد، در آن صراط نیز پایش نمی لغزد و چون برق خاطف از آن بگذرد. و همین طور اگر اخلاق و ملکاتش عادلانه و نورانی باشد، از ظلمتها و وحشتهای قبر و برزخ و قیامت و از احوال آن عوالم در امان است ، و خوفی از آن نشاءت برای او نیست . پس ، در این مقام درد از خود ما است و دواى آن نیز در خود ما است ، چنانچه حضرت امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، در اشعار منسوب به او به این معنی اشاره فرموده که می فرماید:

دواؤك فيك و ما تشعر

و داؤك منك و ما تبصر (۶۸۶)

و در کافی شریف سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند، اءنه قال لرجل انك قد جعلت طيب نفسك ، و بين لك الداء، و عرف آيه الصحه و دلت على الدواء، فانظر كيف قيامك على نفسك . (۶۸۷)

فرمود به مردی : همانا تو قرار داده شدی طیب نفس خویش و بیان شده برای تو درد، و شناسا شدی نشانه صحت را و دلالت شدی بر دوا، (پس بنگر که چگونه در

اصلاح نفس خود قیام می کنی). در تو اعمال و اخلاق و عقاید فاسده است. و علامات صحت نسخه های انبیا و انوار فطرت و عقل است، و دوای اصلاح نفوس اقدام در تصفیه آن است. این حال متوسطین.

و اما حال کامل و مؤمنین مطمئین، پس آنها کراهت از موت ندارند گرچه وحشت و خوف دارند. زیرا که خوف آنها از عظمت حق تعالی و جلالت آن ذات مقدس است، چنانچه رسول خدا، صلی الله علیه و آله، می فرمود: فاین هول المطلاع! (۶۸۸) و حضرت امیرالمؤمنین، سلام الله علیه، در شب نوزدهم وحشت و دهشت عظیمی داشت، (۶۸۹) با آنکه می فرمود: والله لابن اءبی طالب آنس بالموت من الطفل بشدی امه. (۶۹۰) به خدا قسم که پسر ابوطالب به مرگ ماءنوستر است از بچه به پستان مادرش. بالجمله، خوف آنها از امور دیگر است، مثل خوف ما پابستگان به آمال و امانی و دل دادگان به دنیای فانی نیست.

و قلوب اولیاء نیز در کمال اختلاف است که در تحت احصا و رشته تحریر نیاید. و ما اشاره اجمالی به بعضی از آنها می نمایم

پس گوئیم که قلوب اولیا در قبول تجلیات اسماء مختلف است، چنانچه بعضی قلوب عشقی و شوقی است، و حق تعالی در مثل آن به اسماء جمال تجلی فرماید. و آن تجلی هیبت مشوب به شوق آورد، و هیبت خوف از تجلی عظمت و ادراک آن است. دل عاشق در وقت ملاقات می تپد و وحشتناک و خائف شود، ولی

این خوف و وحشت غیر از خوفهای معمولی است .

و بعضی قلوب خوفی و حزنی است ، و حق تعالی در آن قلوب به اسماء جلال و عظمت تجلی فرماید، و آن تجلی هایمان آورد مشوب به خوف ، و حیرت می آورد مشوب به حزن . و در حدیث است که حضرت یحیی ، علیه السلام ، دید که حضرت عیسی ، علیه السلام ، می خندد. با عتاب به او گفت : گویا تو مأمونی از فکر خدا و عذاب او. حضرت عیسی جواب داد: گویا تو مأموسی از فضل خدا و رحمت او. پس خدای تعالی وحی فرمود به آنها که هر یک از شما حسن ظنتان به من بیشتر است ، او محبوبتر است پیش من . (۶۹۱) چون حق در قلب حضرت یحیی به اسماء جلال تجلی فرموده بود، همیشه خائف بود و به حضرت عیسی ، علیه السلام ، آن طور عتاب نمود، حضرت عیسی به مقتضای تجلیات رحمت آن طور جواب داد.

فصل : حقیقت بهشت و جهنم

بدان که ظاهر این حدیث که می فرماید: عمرتم الدنيا و اخرتتم الاخره آن است که دار آخرت و بهشت معمور به آبادان است و به اعمال ما خراب می شود.

ولی معلوم است که مقصود تشابه در تعبیر است و چون نسبت به دنیا تعمیر تعبیر فرموده ، به مناسبت آن نسبت به دار آخرت تخریب تعبیر فرموده . و عالم جهنم و بهشت گرچه مخلوق هستند، تعمیر دار جنت و مواد جهنم تابع اعمال اهل آن است . و در روایت است که زمین بهشت ساده است و مواد تعمیر آن اعمال بنی الانسان . (۶۹۲) و

این مطابق است با برهان و کشف اهل مکاشفه ، چنانچه بعضی از عرفای محققین گوید: بدان ، عصمنا الله و ایاک ، که جهنم از اعظم مخلوقات است ، و آن زندان خداوند است در آخرت . و او را جهنم گویند برای بعید بودن قعر آن ، چنانچه چاهی را که قعرش بعید است بثر جهنم گویند. و آن شامل حرارت و زمهریر است . و در آن برودت است به آخر درجه آن ، و حرارت است به آخر درجه آن ، و بین اعلائی آن و قعر آن هفتصد و پنجاه سال راه است . و مردم اختلاف دارند که آن مخلوق است یا غیر مخلوق . و خلاف مشهور است در آن . و همین طور در بهشت نیز اختلاف کردند. و اما پیش ما و پیش اصحاب ما، اهل مکاشفه و معرفت ، آنها مخلوق هستند و مخلوق نیستند. اما اینکه گفتیم مخلوق اند، مثل آن است که مردی خانه ای را بنا کند و دیوارهای محیطه به فضای آنرا فقط برپا کند، در این صورت گفته شود که این خانه است ، و وقتی که داخل آن شوی دیده نشود در آن مگر دیواری که بر فضا و ساحتی دایر است . پس از آن ، انشاء خانه ها و بیوت آن را نمایند به حسب اغراض ساکنان آن از غرفه ها و قصرها و مخزنها و آنچه سزاوار است در آن باشد. انتهی. (۶۹۳)

و در حدیث است که رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، وقتی به معراج تشریف بردند، در بهشت ملائکه ای چند

دیدند که گاه اشتغال به بنای ابنیه دارند و گاه از کار باز می ایستند. فرمود به جبرئیل : سبب این چیست ؟ عرض کرد: مواد این بناها که می کنند اذکار امت است . هر وقت ذکر گویند، موادی برای آنها حاصل شود، پس ملائکه مشغول بنا شوند، و وقتی آنها از ذکر باز مانند، اینها از عمل نیز باز ایستند.(۶۹۴)

بالجمله ، صورت بهشت و جهنم جسمانی همان صور اعمال و افعال حسنه و سیئه بنی آدم است که در آن عالم به آنها رجوع کنند، چنانچه در آیات شریفه نیز به آن اشاره و تلویح شده ، مثل قول خدای تعالی : و وجدوا ما عملوا حاضرا.(۶۹۵) و قوله : انما هی اءعمالکم ترد الیکم .(۶۹۶) و تواند بود که عالم بهشت و جهنم دو نشئه و دار مستقلی باشند که بنی آدم به حرکات جوهریه و سوقهای ملکوتی و حرکات ارادیه عملیه و خلقیه به سوی آنها مسافرت می کنند، گرچه هر یک از آنها حظوظشان از صور اعمال خودشان باشد.

و بالجمله ، عالم ملکوت اعلی عالم بهشت است که خود عالم مستقلی است ، و نفوس سعیده سوق (داده) می شود به سوی آن ، و عالم جهنم ملکوت سفلی است که نفوس شقیه به سوی آن مسافرت کند. ولی آنچه به آنها در هر یک از دو نشئه رجوع می کند، صورت بهیه حسنه یا مولمه مدهشه اعمال خود آنها است . و به این بیان جمع بین ظواهر کتاب و اخبار، که به حسب ظاهر متخالف نماید، شود، و نیز موافق با برهان و مسلک معرفت است .

فصل : مغرور ساختن شیطان انسان را به رحمت واسعه حق

پوشیده نیست که کلام حضرت ابی ذر، رضی الله عنه ، در این مقام کلام جامع و دستور محکمی است که انسان باید مواظبت بر آن نماید. پس از آنکه حضرت ابی ذر فرمود اعمالتان را به کتاب خدا عرضه دارید، و خداوند

می فرماید: "مردم دو طایفه اند: ابرار، و آنها در نعیم اند، و فجار، و آنها در جحیم اند." آن مرد تشبث به ذیل رحمت کرد که اگر این طور است ، رحمت حق تعالی پس کجاست ؟ جواب داد رحمت حق نیز گزاف نیست ، و آن قریب به نیکوکاران است .

بدان که شیطان ملعون و نفس خبیث اماره بالسوء انسان را از طرق بسیاری مغرور می کنند و به هلاکت ابدی همیشگی می کشانند. و آخر تیری که در کمان دارند مغرور کردن انسان است در اوایل امر به رحمت حق . و انسان را به واسطه این غرور از عمل باز می دارند. و این اتکال به رحمت از مکاید شیطان و غرور آن است . و شاهد و دلیل آن این است که ما در امور دنیای به هیچ وجه اتکال به رحمت حق تعالی نداریم و یکسره اسباب طبیعی و ظاهری را مستقل و کارکن می دانیم ، به طوری که گویی در عالم مؤثری جز اسباب ظاهری نیست . و در امور اخروی غالباً اتکال به رحمت حق در گمان خود می کنیم و از دستورات خدا و رسول ، صلی الله علیه و آله ، غفلت می نماییم ، گویی خداوند ما را قدرت عمل نداده و راه صحت و سقم نیاموخته . بالجمله ،

در امور دنیایی تفویضی مسلک ، و در امور آخرتی جبری مسلک می شویم ، غافل از اینکه این هر دو باطل و غلط و خلاف دستورات انبیا، صلی الله علیه ، و طریقه مستمره ائمه هدی و اولیای مقربین است . با آنکه آنها هم رحمت حق را معتقد بودند و ایمان آنها از همه بیشتر بود، با این وصف آنی غفلت از انجام وظایف نمی کردند و دقیقه ای از سعی و کوشش باز نمی ماندند. بردار صحیفه اعمال آنها را مطالعه کن . ادعیه و مناجاتهای سیدالساجدین و زین العابدین ، علیه السلام ، را ملاحظه کن و دقت نما بین در مقام عبودیت چه معامله می کند و چه طور به وظیفه بندگی قیام می کند، با این وصف ، وقتی صحیفه اعمال حضرت مولای متقیان ، امیر مؤمنان ، علیه السلام ، را می بیند، تاءسف می خورد و اظهار عجز می کند! (۶۹۷) پس ما یا باید آنها را، نعوذ بالله ، تکذیب کنیم و بگوئیم اطمینان و ایمان به رحمت حق نداشتند مثل ما! یا باید خود را تکذیب کنیم و بفهمیم که اینها که ما می گوئیم از مکاید شیطان و غرور نفس است که می خواهند ما را از راه مستقیم منحرف کنند. پناه می بریم به خدای تعالی از شر آنها.

پس ای عزیز، همان طور که حضرت ابی ذر دستور به آن مرد داده ، علوم بسیار است ولی علم نافع برای امثال ماها آن است که با خود این قدر بدی نکنیم . بفهمیم که دستورات انبیا و اولیا، علیه السلام ، کشف حقایق است که

ماها از آنها محجوب هستیم . آنها می دانند که این اخلاق ذمیمه و اعمال سیئه چه صورتهایی دارد و چه ثمراتی از آنها حاصل می شود، و این اعمال حسنه و اخلاق کریمه چه صورتهای خوب ملکوتی دارد. همه را فرمودند و دوا و درمان و درد و مرض را بیان کردند. تو اگر عاطفه با خود داری ، باید از آن دستورات نگذری و درد خود را دوا نمایی و مرض خود را معالجه کنی ، خدا می داند که اگر با این حال که هستیم به آن عالم منتقل شویم ، به چه مصیبتها و دردها و مرضها گرفتار می شویم . والحمدلله اءولا و آخرا.

الحديث الثالث والعشرون

حديث بيست و سوم

بالسند المتصل الى حجه الفرقه و ثقتهما، محمد بن يعقوب الكليني ، رضى الله عنه ، عن على بن ابراهيم ، رفعه الى ابي عبد الله ، عليه السلام ، قال : طلبه العلم ثلاثه . فاعرفهم باءعيانهم و صفاتهم : صنف يطلبه للجهل و المرء ، و صنف يطلبه للاستطاله و الختل ، و صنف يطلبه للفقه و العقل . فصاحت الجهل و المرء موزممار متعرض للمقال فى اءنديه الرجال بتذاكر العلم وصفه الحلم ، قد تسربل بالخشوع و تخلى من الورع عليه السلام ، فصدق الله من هذا خيشومه و قطع منه حيزومه . و صاحب الاستطاله و الختل ذو خب و ملتق ، يستطيل على مثله من اءشباهاه ، و يتواضع للاغنياء من دونه ، فهو لحلوائهم هاضم و لدينه حاطم ، فاءعمى الله على هذا خبره و قطع من آثار العلماء اءثره . و صاحب الفقه و العقل ذو كابه و حزن و سهر ، قد تحنك

فی برنسه و قام اللیل فی حندسه ، یعمل و یخشی و جلا، داعیا مشفقاً مقبلاً علی شاءنه ، عارفا بءهل زمانه مستوحشا من اءوثق اخوانه ، فشدالله من هذا اءرکانه و اءعطاءه یوم القیامه اءمانه .

قال الکلبینی ، رحمه الله : و حدثنی به محمد بن محمود، ابو عبدالله القزوینی ، عن عده من اءصحابنا، منهم جعفر بن احمد الصیقل بقزوین ، عن اءحمد بن عیسی العلوی ، عن عباد بن صهیب البصری ، عن اءبی عبدالله ، علیه السلام . (۶۹۸)

ترجمه :

فرمود حضرت صادق ، علیه السلام : طلب کنندگان علم سه دسته اند. پس بشناس آنها را به شخصیات و صفاتشان . یک صنف طلب می کنند آن را برای جهل جدال . و یک صنف طلب می کنند آن را برای رفعت جستن و فریب دادن . و یک صنف طلب می کنند آن را برای دانش و بینش .

پس ، دارای جهل و جدال آزرده است و جدل کن است ، تعرض کن گفتگوهایی است در انجمن مردان به گفتگوی دانش و توصیف بردباری ، پوشیده است پیراهن فروتنی را، و تهی گردیده از پرهیزگاری . پس ، بگوید خداوند از این روی بینی او را، و دو تا کند از آن کمر او را.

و صاحب بلند پروازی و فریب دارای فریب است و چاپلوسی ، بلندی جوید بر مثل خود از شبیهان خویش ، و فروتنی کند از برای دارایان از غیر خود. پس او حلوی آنان را هضم کننده ، و دین خود را شکننده است . پس ، کور کند خداوند بر این جهت بینی او را، و جدا

کند از نشانه های دانشمندان نشانه او را.

و دارای دانش و بینش دارای شکستگی و اندوه و شب زندگی است ، برخیزد شب را در تاریکی آن ، عمل می کند و می ترسد ترسیدنی ، خواننده است ، برحذر است ، رو آورنده است بر شائن خویشتن ، شناسنده مردم زمان خود است ، وحشتناک است از موثق ترین برادران خود. پس ، محکم کند خداوند از این روی پایه های او را، و ببخشاید به او در روز رستاخیز امان خود را.

شرح باءعیانهم تاءکید است از برای اعرفهم . یعنی ، بشناس آنها را خودشان را بطوری که مشخص و معین گردند و مشتبه به غیر نشوند، چنانچه گویی : رأیته بعینه . و کل شیء فیہ حلال و حرام ، فهو لک حلال حتی تعرف الحرام بعینه . (۶۹۹) جناب محقق محدث مجلسی ، رحمه الله ، احتمالاتی داده اند و نقل فرمودند در این مقام ، که این احتمال که متعین و واضح است هیچیک از آنها نیست ، و آنها نیز به غایت بعید است ، مثل اینکه فرمودند: باءعیانهم اءی ، بخواصهم و اءفعالهم المخصوصه بهم ، اءو بالشاهد و الحاضرین من اءفعالهم . پس از آن فرمایند: و قیل : باءعیانهم اءی ، اءقسامهم و مفهومات اءصنافهم . و قیل : المراد باءعیانهم مناظرهم من هیئتهم و اءوضاعهم کالتسربل بالخشوع . (۷۰۰) و دیگر احتمالات بعیده .

قوله : و صفاتهم مقصود از اوصاف ، آن حالاتی است که تابع ملکات و مقاصد این سه صنف است ، مثل موذی بودن و مرء نمودن و غیر آن . پس ، به این

اوصاف معرفی حال آنان گردد و آنها باعیانهم شناخته شوند.

و جهل خلاف علم است . و در این مقام شاید مراد تعمیمه و اخفاء حق باشد، یا تجاهل و عدم قبول حق باشد. و ما پس از این ، بیان این مطلب را بیش از این می نمایم . و مجلسی فرموده الجهل السفاهه و ترك الحلم . و قيل : ضد العقل . (۷۰۱)

و مرء جدال در آرا و کلام است . و از همین ماده است جدل که یکی از صناعات خمس معنونه در منطق است . يقال : ماریت الرجل اءماریه مرء . اذا جادلته . (۷۰۲) چنانچه در صحاح جوهری است . و این کلام گرچه مطلق است ، ولی مقصود علی الظاهر همین است که ذکر شد. و در این مقام احتمال دیگری است که ما پس از این به آن اشاره در یکی از فصول آتیه (می کنیم) . (۷۰۳)

و استطاله طلب بلندی و ارجمندی است .

و ختل ، به فتح خاء مجمعه و سکون تاء، به معنی خدعه و فریب است . قال الجوهری : ختله و خاتله ، اءی خدعه . و التخاله ، التخاذع .

قوله : ممار پس از این ذکر شود که چگونه معرفی شده است صاحب مرء به مماری ، و صاحب استطاله و ختل به استطاله بر امثال ، و صاحب خب بودن که به معنی خدعه است .

قوله : متعرض للمقال یعنی اظهار نمودن مقالات را . يقال : عرضت له الشیء اذا اءظهرته له و عرض له اءمر کذا . و يعرض ، اءی ظهر . (۷۰۴)

و اءندیه جمع نادى است . و آن محل اجتماع قوم و مجلس

و مذاکرات آنان است . و چون متفرق شدند آن را نادیدنی نگویند. و از آن است دارالندوه که در مکه بوده ، که آن را بنا نمودند برای اجتماع در مشاورات . و ندی بر وزن فعیل ، و ندوه و منتدی و منتدی به همین معنی (است) چنانچه جوهری گوید.

بتذاکر العلم متعلق است به مقال ، یا بدل است از مقال . و صفه الحلم عطف به آن است . و مقصود آن است که مذاکرات علمیه می کند که خود را از اهل آن منسوب دارد، و توصیف و تحسین حلم کند که خود را در زمره آنان به شمار آورد، با اینکه نه از اهل آن است و نه در شمار اصحاب این . علمش جهلی است به صورت دانش ، و حلمش از اوصاف کامله معتدله خارج . و ما پس (از) این ذکری از این مقوله می نمایم .

قوله : تسربل از باب تفعّل ، به معنی لبس سربال ، که پیراهن است ، می باشد. يقال : سربلته فتسربل . اءى ، اءلبسته السربال . و تسربل بالخشوع یعنی پیراهن خضوع به خود پوشاند و اظهار ملازمت آن نمود، چون پیراهن که ملصق و لازم بدن است ، و حال آنکه خالی از آن است ، و آن چون پیراهن عاریتی است در او.

والورع ، به فتح راء به معنی احتراز تام از محرمات و مشتبهات است . قوله : فدى الله ... محتمل است که این جمله ، و نظایر آن در دو جمله بعد، دعا باشد، و محتمل است اخبار حال آنها باشد در دنیا

یا آخرت ، یا هر دو عالم . و دق به معنی کوبیدن یا اسم صوت است .

قوله : من هذا یعنی به سبب هر یک از این خصال .

و خیشوم بالای بینی است . و مقصود از کوبیدن بینی کنایت از ذلت و خواری است ، یعنی ، خدای تعالی به واسطه این خصلتها آنها را خوار و ذلیل کند. و پس از این ، اشاره به این معنی می نمایم .(۷۰۵)

و الحیزوم ، به فتح حاء مهمله و ضم زاء معجمه ، محل کمر بند است . و به معنی وسط سینه ، و به معنی استخوانی که احاطه نموده است مثل حلقه بر حلقوم آمده . و در این مقام ، اول مناسب است به مناسبت نسبت قطع به آن .

و الخب ، به کسر خاء به معنی خدعه و خبث و عش است . يقال : رجل خب بکسر و فتح به معنی خداع . چنانچه جوهری گوید.

و ملق به معنی تملق گویی و چاپلوسی است . و این ملازم است با آنچه جوهری در صحاح در معنی آن گوید: قال : رجل ملق . يعطى بلسانه ما ليس فى قلبه . انتهى .(۷۰۶) و این تفسیر به لازم اعم است ، بلکه معنی آن اظهار تلطف و تودد است مخلوط به تخضع ، با آنکه در قلب چنین نیست .

قوله : لحوائهم مجلسی فرماید در بعضی نسخه ها با نون وارد است ،(۷۰۷) در این صورت (به ضم حاء و مهمله و سکون لام) به معنی اجرت دلال و کاهن ، و آنچه از قبیل رشوه می دهند

(می باشد). و مراد آن است که اغنیا به او می دهند در قبال کارهایی که نسبت به آنان می کنند و دین فروشهایی که می نمایند.

و الحطم یعنی شکستن . مجلسی گوید حطم شکستن مؤدی به فساد است . (۷۰۸)

قوله : خبره محتمل است به ضم خاء معجمه و سکون باء به معنی خیرت و بصیرت باشد. و محتمل است به فتح خاء و باء باشد. و به مناسبت نسبت فعل به او اولی انساب است ، گرچه دومی نیز خالی از وجه نیست .

و الکاء به به تحریک و مد و تسکین ، بدی حال و انکسار است از شدت هم و حزن .

قوله : تحنک فی برنسه یعنی قرارداد تحت الحنک را در برنسس . و برنس کلاه بلندی است که اهل عبادت در صدر اسلام آن را به سر می نهادند، چنانچه جوهری در صحاح اللغه گوید. و محقق مجلسی فرماید: این فقره ایماء دارد به استحباب تحنک در نماز. (۷۰۹) و در این استفاده نظر است . زیرا که تحنک در لباسی که اهل عبادت می پوشیدند دلالت کند بر استحباب تحنک مطلقا، نه وقت نماز بالخصوص . بلی ، اگر برنس لباس مخصوص نماز بود صحیح بود این استفاده .

و الحندس ، به حاء مهمله مکسوره و نون ساکنه و دال مهمله مکسوره ، شب شدید الظلمه است ، چنانچه جوهری گوید. و اضافه آن به ضمیر بیانیه است ، و فی حندسه بدل لیل است ، و محتمل است قریبا که حندس در این مقام ظلمت شب باشد بنا بر تجرید.

قوله : فشد الله اءر کانه ، شد به معنی قوت

و احکام است . رکن به معنی آن چیزی است که قوام و قیام شیء بر آن است . قال الجوهری . رکن الشیء ، جانبه الاقوی .

و ما آنچه بیان کردنی و مناسب است در ضمن چند فصل به رشته تحریر در می آوریم ، و علی الله التکلان .

فصل : اشاره به اینکه علم از مبادی غیبی به نفس متعلم القا می گردد

بدانکه در محل خود مقرر است که مقدمات قیاس بالنسبه به نتایج ، و ادله (و) براهین در هر علمی نسبت به مدلولات و مبرهنات ، به منزله معدمات هستند، نه آنکه استقلال تام دارند، و نه آنکه بی ارتباط باشند یکسره با آنها. و در این مقام دو طایفه جبری و تفویضی خلاف کردند و از طریق اعتدال به یکسو شدند، و هر یک به مقتضای مذهب خود طرفی را اختیار کردند. آن یک گوید که مقدمات مستقلند که اگر سد باب عالم غیب و قبض افاضه عالم ملکوت گردد، انسان از نفس مقدمات علم به نتایج حاصل کند. و دیگری گوید که مقدمات بکلی بی ارتباط به نتایج است . و عاده الله جاری شده که پس از مقدمات القای نتایج در ذهن انسان کند، و مقدمات صورتاً مربوط به نتایج است و در حقیقت بی ربط محض است .

و هر یک از این دو مذهب ، چون مذهب هر یک از این دو طایفه ، پیش ارباب معارف حقه و علوم حقیقه باطل ، و حق ، وفاقاً لاهله ، آن است که مقدمات ارتباط اعدادی دارند، و نفس را حاضر نمایند از برای القای علوم از مبادی عالیه غیبیه در آن . و ما اکنون در صدد شرح این

مذهب و تضعیف آن دو نیستیم، زیرا که از مقصد ما خارج است و ذکر آن تطفلا- برای بیان مطلب دیگر است، و آن آن است که پس از آن که دانسته شد که القای علوم و معارف از عوالم غیبیه و تابع ارتباط نفوس است بدان، چنانچه در حدیث است: لیس العلم یکثره التعلیم، بل هو نور یقذفه (الله) فی قلب من یشاء. (۷۱۰) نیست دانش به بسیاری آموختن و آموخته شدن، بلکه آن نوری است که می اندازد آن را خدا در دل هر کس می خواهد پس هر یک از نفوس که ارتباط به ملکوت اعلی و عالم ملائکه مقربین پیدا کند، القائاتی که در آن شود القاء ملکی و علمی که به آن افاضه شود علوم حقیقه و از عالم ملائکه است. و هر یک که ارتباط به عالم ملکوت اسفل و عالم جن و شیطان و نفوس خبیثه پیدا کند، القائات آن القای شیطانی و از قبیل جهالات مرکبه و حجب مظلومه است. و از این جهت است که ارباب معارف و اصحاب علوم حقیقه تصفیه نفوس و اخلاص نیات و تصحیح قصود را در تحصیل علوم، خصوصا معارف حقه و علوم شرعیه، اول شرط می دانند، و وصیتهای در این باب به متعلمین می نمایند، زیرا که به تصفیه نفوس و صقالت آن، جهت ارتباط به مبادی عالیه قوت گیرد. و اینکه جناب ربوبی جل جلاله در کریمه مبارکه: اتقوا الله و یعلمکم الله (۷۱۱) تعلیم الهی را مربوط به تقوی فرموده برای همین است که تقوی

صفای نفس دهد و آن را به مقام غیب مقدس مرتبط کند، پس تعلیم الهی و القای رحمانی واقع گردد، زیرا که در مبادی عالیہ بخل محال است و آنها واجب الفیاضیه هستند، چنانچه واجب الوجود بالذات واجب از جمیع حیثیات است .

و اگر نفس به واسطه توجه به تعمیر خود و ماء کل و مشرب خویش و به اءنایت نفسانیه اشتغال به علوم پیدا کرد و غایت غیر الهی شد، القائاتی که به او شود القای شیطانی است . و یکی از موازین غیر متخلفی ، که گمان می کنم اهل معارف آن را ذکر نکردند، در امتیاز بین القائات رحمانی و شیطانی همین است که ذکر شد، که خود انسان در بسیاری اوقات می تواند بفهمد. و آنچه به این نفس غیر پرهیزناک دارای کدورت القا گردد از قبیل جهالات مرکبه است که درد بیدرمان نفوس و خار طریق آنهاست ، زیرا که میزان در علم حصول مفهومات کلیه و اصطلاحات علمیه نیست ، بلکه میزان آن رفع حجب از چشم بصیرت نفس است و فتح باب معرفه الله است ، و علم حقیقی آن است که چراغ هدایت ملکوت و صراط مستقیم تقرب حق و دار کرامت او باشد. و هر چه جز این است ، گرچه در عالم ملک و قبل از رفع حجب طبیعت به صورت علوم است و اصحاب آن پیش ارباب محاورات و مجادلات از علماء و عرفا و فقها به شمار آیند، ولی پس از رفع حجاب از چشم قلب و برداشته شدن پرده ملکوت و بیدار شدن از خواب سنگین ملک و طبیعت ، معلوم شود که

غلظت این حجاب از تمام حجابها بیشتر بوده ، و این علوم رسمیه سرتاسر حجب غلیظه ملکوتیه بوده که بین هر یک تا دیگری فرسخها راه مسافت داشته و ما از آن غافل بودیم . الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا.(۷۱۲) مردم در خوابند، و وقتی که مردند بیدار شوند و معلوم شود که در چه کاریم همه و افتضاح و رسوایی اینجاست که پس از پنجاه سال تحصیل ، یا کمتر یا بیشتر، خود ما نیز در اشتباه هستیم و گاهی گمان می کنیم که تحصیلات ما برای خداست ، و از مکاید شیطان و نفس غفلت داریم ، برای آنکه حب نفس پرده ضخیم بزرگی است که معایب ما را بر ما پوشانده . و از این جهت اولیای اطهار و ائمه و الانبیا، علیهم سلام الله ، برای فهماندن خود ما نیز آثار و علائمی جهت امتیاز ذکر فرمودند که ما خود را به آن بشناسیم و نفس خویش را محک کنیم و بیهوده حسن ظن به خود نداشته باشیم . و ما پس از این اشاره به این علامات که در این حدیث شریف ذکر فرمودند می کنیم .

پس ، معلوم شد که طالب علوم به تقسیم اولی کلی دو طایفه اند: یکی آنکه مقصدش الهی ، و دیگر آنکه نفسانی باشد. و توان گفت که این طایفه غایت مقصدشان جهل است ، زیرا که علوم صوریه که از برای آن حاصل شود به حسب حقیقت جهالات مرکبه و حجت ملکوتیه است . و این دو طایفه که حضرت صادق ، علیه السلام ، در این حدیث شریف ، که ما به

شرح آن پرداختیم ، ذکر فرمودند در این مقصد که ذکر شد شرکت دارند، زیرا که اصحاب مرء و جدال و همین طور اصحاب استتاله و ختل هر دو اصحاب جهالات و ارباب ضلالات هستند و از این جهت آن جهل را که آن بزرگوار (از) علائم طایفه اولی قرار داده است توان گفت غیر از این معنی متعارف است ، بلکه یا مقصود از آن تعمیمه امور و القای مردم در جهالت است ، یا مقصود از جهل تجاهل و عدم قبول حق است ، چنانچه این هر دو از خواص اصحاب مرء و جدال است . آنها امور حقه و حقایق رایجه را انکار کنند و جهل ورزند برای پیشرفت حرف خود و گرمی بازار باطل و رواج متاع کاسد خویش .

و اینکه حضرت ، مردم را سه طایفه قرار دادند با آنکه با یک تقسیم بیش از دو طایفه نیستند و آن تقسیم اولی کلی دایر بین نفی و اثبات است ، و به یک اعتبار و تقسیم از سه طایفه بیشترند توان گفت برای آن است که خواستند دو طایفه عظیمه و دو نوع بزرگ را که بیشتر اصحاب جهالات و ضلالات به آن دو رجوع کنند ذکر فرمایند، و لهذا در روایت دیگر آنها را دو طایفه قرار دادند. کافی باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : من اراد الحديث لمنفعه الدنيا، لم يكن له في الاخره نصيب . و من اراد به خير الاخره ، اعطاه الله خير الدنيا و الاخره . (۷۱۳)

فرمود کسی که اراده نماید حدیث را برای منفعت دنیا، از برای او

در آخرت بهره ای نیست . و کسی که اراده کند به آن آخرت را، عطا فرماید خدا به او خیر دنیا و آخرت را.

فصل : احادیث در ذکر مفاسد مراء

ما پیشتر ذکر مفاسد مراء و جدال را در ضمن یکی از احادیث شریفه کردیم، (۷۱۴) و چون اینک نیز مناسب است به ذکر بعضی احادیث و بیان شمه ای از مفاسد آن می پردازیم . در کافی شریف سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند، قال : قال امیر المؤمنین ، علیه السلام : ایاکم و المراء و الخصومه ، فانهما یمرضان القلوب علی الاخوان و ینبت علیهما النفاق . (۷۱۵) برحذر باشید از جدال و خصومت در مقال ، که آنها قلوب را مریض می کنند نسبت به برادران ، و ریشه نفاق هستند که نفاق روی آنها می روید.

و فی الکافی ایضا عن ابي عبدالله ، علیه السلام ، قال : ایاکم و الخصومه ، فانها تشغل القلب و تورث النفاق و تکسب الضغائن . (۷۱۶)

برحذر باشید از مخاصمه ، زیرا که آن قلب را مشغول می کند، و باعث نفاق و دورویی می شود، و کینه در دل ایجاد می کند.

و فیہ ایضا عن ابي عبدالله ، علیه السلام ، قال : قال جبرئیل للنبی صلی الله علیه و آله : ایاک و ملاحاه الرجال . (۷۱۷)

فرمود حضرت صادق ، علیه السلام ، که جبرئیل به پیغمبر، صلی الله علیه و آله گفت : " برحذر باش از جدال و گفتگو به طریق مخاصمه با مردم .

اما بیان آنکه مراء و خصومت در مقال قلب را مریض می کند و انسان را به دوستان بدبین می کند و نفاق

در دل می رویاند، آن است که بیش از این مذکور شد (۷۱۸) که اعمال ظاهریه را در باطن و دل آثاری است متناسب با آنها، و اکنون گوییم که اعمال سیئه تاءثیرش در قلب بسیار زودتر و شدیدتر است، زیرا که انسان چون ولیده عالم طبیعت است و قوای شهوت و غضب و شیطنت با او قرین و متصرف در او هستند چنانچه در حدیث وارد است: ان الشیطان یجری مجری الدم من بین آدم (۷۱۹) لهذا وجهه قلب به مفسدات و امور موافقه با طبیعت است، و به مختصر مددی از خارج، چه از جوارح انسانی باشد یا خارج از آن، مثل مصاحب و رفیق زشت و بدخلق، در قلب اثر شدید واقع شود، چنانچه در احادیث شریفه نهی از مصاحبت با آنان شده است.

کافی: عن ابي عبدالله، عليه السلام، قال: قال اميرالمؤمنين، عليه السلام: لا ینبغی للمسلم ان یواخی الفاجر، فانه یزین له فعله و یحب ان یكون مثله، و لا- یعینه علی امر دنیا و لا- امر معاده، و مدخله الیه و مخرجه من عنده شین علیه. (۷۲۰)

فرمود حضرت امیرالمؤمنین، علیه السلام: سزاوار نیست از برای مرد مسلمان که دوستی کند با فاسق، زیرا که او زینت می دهد برای او عمل خود را و دوست می دارد که او نیز مثل خودش باشد، و اعانت نمی کند او را بر امر دنیا و آخرتش، و رفت و آمد با او ضرر و عیب است برای او.

و عن

ابى عبدالله ، عليه السلام ، قال : لا ينجى للمرء المسلم اءن يواخى الفاجر و لا الاحمق و لا الكذاب . (٧٢١)

نکته مهمه نهى از مجالست با اهل معصيت ، يا نهى از نشستن در مجلسى که معصيت خدا در او مى شود، يا نهى از مواده و مخالطه و آميزش با دشمنان خدا، تاثير اخلاق و حالات و اعمال آنهاست در انسان . و از اينها بالاتر در تاثير در قلب ، اعمال خود انسان است که با اندک مداومت و مراقبتى از اعمال سيئه قلب تاثير شديد پيدا مى کند که تنزه از آن و تنزيه قلب با سالهاى دراز ممکن نشود و ميسور نگردد.

پس ، معلوم شد که انسان اگر اشتغال به مراء و خصومت پيدا کند، نگذرد مدتى مگر آنکه در قلب کدورت و ظلمتى بس هولناک پيدا شود، و خصومت ظاهرى لسانى به خصومت باطنى قلبى منجر شود. و اين خود سبب بزرگ نفاق و دورنگى و دورويى است . پس ، بايد مفاصد نفاق را نيز از مفسده هاى مراء و جدG...شناخت . و شرح فساد نفاق و دورويى را پيش (تر) در ذيل يکى از احاديث داديم (٧٢٢) و اکنون احتياج به اعاده ندارد.

و جناب صادق ، عليه السلام ، آثار و علائمى از براى صاحب جهل و مراء ذکر فرمودند که يکى از آنها اذيت مردم و سوء محضر است ، که خود يکى از ذمائم و مفاصدى است که براى هلاکت انسان سبب مستقل است . و در حديث شريف کافى وارد است : من آذى لى وليا فقد بارزنى بالمحاربه . (٧٢٣) اذيت مؤ منين و

دوستان حق را مبارزه با حق قرار داده و مخاصمه با آن ذات مقدس شمرده . و احادیث در این باب بیش از آن است که در این مختصر بگنجد.

و دیگر از علامات آنها را مرء و تعرض به مقالات و مذاکرات علمیه برای غلبه و اظهار فضیلت قرار داده . و این که مرء را از علامات مرء قرار داده ، تواند بود که مقصود از مرء اول ، صفت قلبی و ملکه خبیثه آن است ، و آن را که علامت قرار داده اثر و علامت ظاهری آن است .

و یکی دیگر از علائم و نشانه های آن این است که توصیف حلم و بردباری کند با آنکه متصف به آن نباشد. و این خود نفاق و دورویی است و ریا و شرک است ، چنانچه اظهار خشوع کردن و از ورع خالی بودن نیز از واضح مصادیق شرک و ریا و نفاق و دورویی است .

پس ، اکنون که معلوم شد این صفت را مفاسدی عظیمه است که هریک از موبقات و مهلکات است . لازم است که با هر ریاضت و زحمتی است خود را از این خصلت ننگ آور و رذیله قلب خراب کن و ایمان کش نجات دهیم ، و دل را از این ظلمت و کدورت تخلص کنیم ، و قلب را به خلوص نیت و صدق باطن مزین نماییم و صفا دهیم .

و در این باب نکته ای است که انسان اگر قدری تفکر کند در آن پشتش می شکنند. و آن این است که جناب صادق ، علیه السلام ، در ذیل این علامات می فرماید:

فدق الله من هذا خيشومه و قطع منه حيزومه . بکوبد خدا بينی او را و قطع فرماید کمرش را. و این عبارت یا اخبار است و یا دعا، در هر صورت به وقوع پیوندد. زیرا که اگر اخبار باشد، اخبار صادق مصدق است ، و اگر دعا باشد، دعای معصوم و ولی الله است و مستجاب خواهد شد. و این خود کنایه از ذلت و خواری و رسوایی است و شاید انسان در دو عالم رسوا و ذلیل و خوار گردد. در این عالم پیش آنان که می خواست آبرومند شود و به واسطه خودنمائی و اظهار فضیلت ، به عکس آبرویش ریخته و ارزشش کاسته شود و مغلوب و ذلیل آنان شود که می خواست بر آنها تفوق پیدا کند. و در آن عالم در محضر ملائکه مقربین و انبیای مرسلین و اولیای معصومین و بندگان صالحین رسوا و خوار و ذلیل و بیمقدار شود.

پس ، وای به حال ما اصحاب مرء و جدال و ارباب هواهای نفسانیه و خصومات که چقدر ما مبتلا هستیم به دست این نفس خبیث بی عاطفه که دست از ما بر نمی دارد تا در تمام نشاءت و عوالم ما را هلاک کند، و هیچگاه در صدد اصلاح آن بر نمی آیم و پنبه غفلت در گوش کرده و از خواب سنگین طبیعت برنخیزیم .

خداوندا، تو مصلح عباد و (مالک) قلوب هستی ، وجود جمیع موجودات در ید قدرت توست و قلوب بندگان در تحت نفوذ اراده تامه تو، ما مالک خود و نفع و ضرر و موت و حیات خویشتن نیستیم ، تو قلوب مظلومه و

دل‌های با کدورت ما را به نور افاضه خود روشن فرما، و مفاسد ما را به فضل و عنایت خود اصلاح فرما، و دستگیری از این ضعفای بیچاره بنما.

فصل : نشانه های فریبکار جاه طلب

چنانچه در فقره اولی از حدیث شریف ذکر شد که از برای مرء یک مرتبه باطنه و ملکه نفسانیه است و یک مرتبه ظاهره است که ولیده آن است و این مرتبه ظاهره علامت و نشانه آن مرتبه باطنه است ، همینطور در این فقره دوم از فرموده امام ، علیه السلام ، گوئیم که از برای استطاله و ترفع و ختل و خدعه یک مرتبه باطن و سر است که آن ملکه این امر است ، و یک مرتبه ظاهر است که نتیجه آن ملکه است . چنانچه در بیشتر اعمال و افعال از برای قلب نیز حظی است که گاه به مرتبه ملکه رسیده ، و گاه به مرتبه حال است و اعمال ظاهریه نتایج آنها است . پس ، کسانی که در آنها ملکه استطاله و ترفع و جاه طلبی و خدیعت و عوام فریبی است ، علامات و نشانه های ظاهریه نیز از برای آنهاست که بعضی از آن را حضرت صادق ، سلام الله علیه ، ذکر فرمودند، که یکی از آنها خدیعه و عوامفریبی است که خود را از اهل صلاح و سداد قلمداد کند و حال آنکه در باطن چنین نباشد. و این دسته از مردم ، که گرگانی هستند در لباس میش و شیطنی هستند در صورت انسان ، بدترین خلق خدا هستند و ضرر آنها به دین مردم بیشتر از جیوش مخالفین است .

و دیگر از صفات

ظاهره آنان آن است که نسبت به کسانی که مورد طمع آنها هستند متملق و متواضع هستند و دام تدلیس و تملق و تواضع را می افکنند که بیچاره مردم ضعیف را صید کنند و از حلوای شیرین محبت و ارادت آنها و احترامات دنیویه آنها برخوردار شوند، و در عوض از دین خود مایه گذارند و ایمان خود را بفروشند و از دنیای آنها استفاده کنند. این دسته از مردم آنان اند که در حدیث وارد است که اهل بهشت آنها را ببینند و به آنها بگویند: چه شد که ما به واسطه تعلیمات شما در بهشت آمدیم و خود شما جهنمی شدید؟ گویند: ما به قول خود (عمل) نکردیم. (۷۲۴)

و از علائیم دیگر آنان این است که با اهل نوع خود و اشتباه و امثال خود طمع دنیوی به آنها ندارند و آنها را خار طریق ترقی خود می پندارند تکبر می کنند و ترفع بر آنها می نمایند، و آنها را حتی الامکان عملا و قولا تحقیر می کنند، زیرا که بیم آن دارند که اگر شریکی برای آنها پیدا شود از اعتبارات آنها کاسته شود.

و ببايد دانست که مشکلترين امور و سخت ترين چيزها دينداري است در لباس اهل علم و زهد و تقوی، و حفظ قلب نمودن است در اين طريقه. و از اين جهت است که اگر کسی در اين طبقه به وظايف خود عمل کند و با اخلاص نیت وارد اين مرحله شود و گلیم خود را از آب بیرون کشد و پس از اصلاح خود به اصلاح ديگران پردازد و نگهداری از ایتام

آل رسول نماید، چنین شخصی از زمره مقربین و سابقین به شمار آید. چنانچه حضرت صادق، علیه السلام، در خصوص چهار نفر حواریین حضرت باقر، علیه السلام، چنین تعبیر فرمود. و در وسائل از رجال کشی سند به ائمه عیبه الحذاء رساند، قال: سمعت ابا عبدالله، علیه السلام، يقول: زراره، و محمد بن مسلم، و ابو بصیر، و برید، من الذین قال الله تعالی: والسابقون السابقون. اولئك المقربون. (۷۲۵)

و احادیث در این مقوله بسیار است و فضیلت اهل علم بیش از آن است که در حوصله بیان آید. و کفایت می کند درباره آنها حدیث منقول از رسول اکرم، صلی الله علیه و آله: من جاءه الموت و هو یطلب العلم لیحیی به الاسلام، کان بینه و بین الاءنبیاء درجه واحده فی الجنة. (۷۲۶) کسی که بیاید او را مرگ در صورتی که طلب کند علم برای زنده کردن اسلام، در بهشت مقام او با مقام پیغمبران یک درجه بیش فاصله ندارد.

و پس از این، انشاءالله، ذکری از فضیلت آنان پیش می آید. و اگر خدای نخواست از طریق خلوص برکنار شد و راه باطل پیش گرفت از علماء سوء، که بدترین خلق الله هستند و درباره آنها احادیث سخت و تعبیرات غریب وارد شده است، به شمار آید. و باید اهل علم و طلاب این راه پر خطر اول چیزی را که در نظر گیرند این باشد که اصلاح خود کنند در خلال تحصیل. و آن را حتی الامکان بر جمیع امور مقدم شمارند که

از تمام واجبات عقلیه و فرائض شرعیه واجبتر و سخت تر همین امر است .

هان ای طالبان علوم و کمالات و معارف ، از خواب برخیزید و بدانید که حجت خداوند تعالی از شما بیشتر باز خواست فرماید، و میزان اعمال و علوم شما با میزان سایر بندگان خیلی فرق دارد، و صراط شما باریکتر و دقیق تر است ، و مناقشه در حساب شما بیشتر شود. وای به حال طالب علمی که علوم در قلب او کدورت و ظلمت آورد، چنانچه ما در خود می بینیم که اگر چند مفهومی ناقص و پاره ای اصطلاحات بی حاصل تحصیل نمودیم ، از طریق حق بازماندیم و شیطان و نفس بر ما مسلط شدند و ما را از طریق انسانیت و هدایت منحرف کردند، و حجاب بزرگ ما همین مفاهیم بی سر و پا شد، و چاره (ای) نیست جز پناه به ذات مقدس حق تعالی .

بار الهای، ما معترف به تقصیر و مقربه گناهیم ، نه یک قدمی در راه رضای تو برداشتیم و نه یک عبادتی و اطاعتی از روی اخلاص به جا آوردیم ، تو خود با لطف عمیم و رحمت واسعه با ما رفتار فرما، و چنانچه در این دنیا ستر عیوب ما فرمودی ، در آن عالم نیز بفرما که در آنجا نیازمندتریم به ستر و غفران .

و در این مقام نیز لازم است آن نکته را که در ذیل فقره اولای حدیث شریف ذکر شد تذکر دهم . و آن آن است که در ذیل این فقره حضرت می فرماید: فاء عمی الله علی هذا خبره و قطع من

آثار العلماء اثره . خداوند بصیرت و بینایی او را کور فرماید و آثار او را از دفتر علما محو فرماید. و این نیز چه اخبار باشد و چه دعا باشد واقع شدنی است . و انسان باید خیلی برحذر باشد از این عمای بصیرت و کوری باطنی که سرمنشاء جمیع شقاوتها و ظلمتها و سرچشمه تمام بدبختیها همین نابینایی قلب و کوری دل است . و همچنین محو شدن آثار از آثار علما و از کرامات و عطیات آنها محروم ماندن ، علاوه بر خود حرمان ، ننگ و رسوایش در محضر خاصان درگاه حق در روز قیامت بیش از آن است که به تصور ما درآید.

فصل : نشانه های صاحبان عقل و فقه

و از برای صاحب فقه و عقل ، یعنی آنان که غایت تحصیل آنها فقه در دین و ادراک حقایق است ، نیز آثار و علائمی است که عمده آنها را بیان فرمودند.

یکی آنکه به واسطه علم در قلب آنها حزن و اندوه و انکسار وارد شود. و ناچار این انکسار و حزن برای امور زائله دنیوی نیست ، بلکه از خوف مرجع و ترس از قصور و ظایف عبودیت است . و این انکسار و حزن علاوه بر آنکه خود قلب را نورانی می کند و صفا می دهد، مبداء اصلاح نفس و منشاء قیام به وظایف عبودیت و بندگی می شود. و نور علم آرام از دل صاحبش ببرد و دل او را به حق و دار کرامت او آشنا کند، و از مناجات حق تعالی لذتها ببرد، و شبها را به بیداری گذراند و قیام به وظیفه بندگی کند. چنانچه فرماید: قد تحنک فی

برنسه ، و قام الیل فی حنسه . که جمله اول چنین نماید که کنایه از لزوم عبادت باشد.

و از علائم این عالم ربانی آن است که با آنکه کاملاً قیام به عبودیت کند، باز ترسناک باشد، و نور علم او را هدایت کند به اینکه هر چه قیام به وظایف کنی باز قاصر و مقصری و از عهده شکر نعمت و حقیقت عبادت برنیایی . پس قلبش مملو از خشیت و خوف شود، و حق درباره آنها فرموده است : انما یخشی الله من عباده العلماء (۷۲۷) نور علم خشیت و حزن آورد، و صاحب آن با آنکه اقبال به شائن خود در صلاح نفس دارد، از خوف مرجع آرام نگیرد، و اصلاح خود را از خدا طلب کند، و از اشتغال به غیر حق بیمناک باشد، و از اهل زمان خود گریزان باشد و بیم آن داشته باشد که مبدا آنها او را از طریق الی الله و سفر به عالم آخرت باز دارند، و دنیا و لذایذ آن را به او جلوه دهند. پس ، حق تعالی چنین شخصی را تاءید فرماید و ارکان وجودش را محکم نماید و امان به او در روز رستاخیز عنایت فرماید. فیالیتنا کنا معهم فنفوز فوزاً عظیماً. والحمد لله اولاً و آخراً، و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین .

الحديث الرابع والعشرون

حديث بیست و چهارم

بالسند المتصل الی اءفضل المحدثین و اءقدمهم ، محمد بن یعقوب الکلینی ، رضوان الله علیه ، عن محمد بن الحسن و علی بن محمد، عن سهل بن زیاد، عن محمد بن عیسی ، عن عبید الله بن عبدالله الدهقان ، عن درست الواسطی ، عن

ابراهيم بن عبدالحميد، عن ابي الحسن موسى ، عليه السلام ، قال : دخل رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، المسجد فاذا جماعه قد اطافوا برجل . فقال : ما هذا؟ ف قيل : علامه . فقال : و ما علامه ؟ فقالوا له : اعلم الناس بآءنساب العرب و وقائها و ايام الجاهليه و الاشعار العربيه . قال : فقال النبي ، صلى الله عليه و آله : ذاك علم لا يضر من جهله و لا ينفع من علمه . ثم قال النبي ، صلى الله عليه و آله : انما العلم ثلاثه : آيه محكمه ، اءو فريضة عادله ، اءو سنه قائمه ، و ما خلا هن فهو فضل . (٧٢٨)

ترجمه :

فرمود موسى بن جعفر، عليهم السلام ، داخل شد رسول خدا، صلى الله عليه و آله ، به مسجد ناگاه جماعتي را مشاهده فرمود كه اطراف مردى دور مى زنند. فرمود: " چيست اين ؟ " گفته شد: " علامه است . " فرمود: " چيست علامه ؟ " گفتند به او: " داناترين مردم است به نسبهاى عرب و وقايع آن و روزگار جاهليت و اشعار عربى . " فرمود پيغمبر: " اين علمى است كه از جهل او ضرر و زيانى نرسد و از علم او سودى حاصل نشود. همانا علم منحصر است به سه چيز: آيه محكمه ، يا فريضة عادله ، يا سنت قائمه . (نشانه استوار يا واجب راست يا سنت پابرجا) و غير از اينها زيادت است . "

شرح در بعضى نسخ به جاى ما هذا من هذا وارد است . براى تحقير ما هذا فرموده باشد. و علامه صيغه مبالغه است ، و تاء براى

مبالغه است ، یعنی بسیار بسیار دانا.

بدان که در منطق مذکور است که کلمه من برای سؤال از شخصیت است ، و کلمه ما برای سؤال از حقیقت موجوده یا شرح اسم مفهوم است . و چون به جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، عرض کردند این شخص علامه است ، آن سرور حقیقت علامه بودن و مغزای علم او را به حسب گمان آنها سؤال فرمود ، و از این جهت به کلمه ما سؤال فرمود . و اوصاف عنوانیه را گاهی وسیله سؤال از ذات قرار دهند ، مثل آنکه حقیقت وصف را بدانند و موصوف را نشناسند ، در این موقع سؤال به کلمه من واقع شود و گفته شود: من العلامة ؟ و اگر شخص را بشناسند و وصف را ندانند ، یا آنکه غرض به شناختن وصف فقط باشد ، در این صورت سؤال باید به کلمه ما واقع شود ، و سؤال برگشت کند به فهم وصف ، نه وصف مع الموصوف و نه موصوف . و در این حدیث شریف چون گفته شد این شخص علامه است ، غرض حضرت ختمی ، صلی الله علیه و آله ، تعلق گرفت که حقیقت وصف را به زعم آنها بفهمد ، فرمود: چیست علامه . و فرمود: کیست علامه . یا برای چه و به چه سبب این علامه است . و آنچه مذکور شد واضح تر است از آنچه محقق فلاسفه و فیلسوف محققین صدرالمطاءلهین ، قدس الله نفسه ، در شرح این حدیث شریف تحقیق فرمودند (۷۲۹) که ذکرش موجب تطویل و از مقصد ما

فصل: نشاءت وجودی انسان و علوم مناسب با این نشاءت

بدان که پیش از این ذکر شد (۷۳۰) که انسان به طور اجمال و کلی دارای سه نشئه و صاحب سه مقام و عالم است : اول ، نشئه آخرت و عالم غیب و مقام روحانیت و عقل . دوم ، نشئه برزخ و عالم متوسط بین العالمین و مقام خیال . سوم ، نشئه دنیا و مقام ملک و عالم شهادت . و از برای هر یک از اینها کمال خاصی و تربیت مخصوصی است و عملی است مناسب با نشئه و مقام خود، و انبیاء، علیهم السلام ، متکفل دستور آن اعمال هستند. پس کلیه علوم نافع منقسم شود به این سه علم ، یعنی ، علمی که راجع است به کمالات عقلیه و وظایف روحیه ، و علمی که راجع به اعمال قلبیه و وظایف آن است ، و علمی که راجع به اعمال قلبیه و وظایف نشئه ظاهره نفس است .

اما علمی تقویت و تربیت عالم و روحانیت و عقل مجرد را کند، علم به ذات مقدس حق و معرفت اوصاف جمال و جلال ، و علم به عوالم غیبیه تجردیه ، از قبیل ملائکه و اصناف آن ، از اعلی مراتب جبروت اعلی و ملکوت اعلی تا اخیره ملکوت اسفل و ملائکه ارضیه و جنود حق جل و علا، و علم به انبیا و اولیا و مقامات و مدارج آنها، و علم به کتب منزله و کیفیت نزول وحی و تنزل ملائکه و روح ، و علم به نشئه آخرت و کیفیت رجوع موجودات به عالم غیب و حقیقت عالم برزخ و قیامت و تفصیل آنها، و بالجمله

، علم به مبداء وجود و حقیقت و مراتب آن و بسط و قبض و ظهور و رجوع آن . و متکفل این علم پس از انبیا و اولیا، علیهم السلام ، فلاسفه و اعظم از حکما و اصحاب معرفت و عرفان هستند.

و علمی که راجع به تربیت قلب و ارتیاض آن و اعمال قلبیه است ، علم به منجیات و مهلکات خلقیه است ، یعنی ، علم به محاسن اخلاق ، مثل صبر و شکر و حیا و تواضع و رضا و شجاعت و سخاوت و زهد و ورع و تقوی ، و دیگر از محاسن اخلاق ، و علم به کیفیت تحصیل آنها و اسباب حصول آنها و مبادی و شرایط آنها، و علم به قبایح اخلاق ، از قبیل حسد و کبر و ریا و حقد و غش و حب ریاست و جاه و حب دنیا و نفس و غیر آن ، و علم به مبادی وجود آنها و علم به کیفیت تنزه از آنها. و متکفل این نیز پس از انبیا و اوصیا علیهم السلام ، علمای اخلاق و اصحاب ریاضات و معارف اند.

و علمی که راجع به تربیت ظاهر و ارتیاض آن است ، علم فقه و مبادی آن ، و علم آداب معاشرت و تدبیر منزل و سیاست مدن ، که متکفل آن علمای ظاهر و فقها و محدثین هستند پس از انبیا و اوصیا، علیهم السلام .

و باید دانست که هر یک از این مراتب ثلاثه انسانی که ذکر شد به طوری به هم مرتبط است که آثار هر یک به دیگری سرایت می کند، چه در جانب

کمال یا طرف نقص . مثلا اگر کسی قیام به وظایف عبادیه و مناسک ظاهریه ، چنانچه باید و مطابق دستورات انبیاست ، نمود، از این قیام به وظایف عبودیت تاءثیراتی در قلب و روحش واقع شود که خلشش رو به نیکویی و عقایدش رو به کمال گذارد. و همین طور اگر کسی مواظب تهذیب خلق و تحسین باطن شد، در دو نشئه دیگر مؤثر شود، چنانکه کمال ایمان و احکام عقاید تاءثیر در دو مقام دیگر می نماید. و این از شدت ارتباطی است که بین مقامات است . بلکه تعبیر به ارتباط نیز از ضیق مجال و تنگی قافیه است ، باید گفت یک حقیقت دارای مظاهر و مجالی است . و همین طور، کمالات مقامات ثلاثه بسته به کمالات هریک است . کسی گمان نکند که بدون اعمال ظاهریه و عبادات قالبیه می تواند دارای ایمان کامل یا خلق مهذب شود، یا اگر خلش ناقص و غیر مهذب شد، اعمالش ممکن است تام و تمام و ایمانش کامل شود، یا ممکن است بدون ایمان قلبی اعمال ظاهریه اش تام و محاسن اخلاقیه اش کامل گردد. وقتی اعمال قالبیه ناقص شد و مطابق دستورات انبیا نگردید، احتجاباتی در قلب و کدورتی در روح حاصل می شود که مانع از نور ایمان و یقین می شود. و همین طور اگر اخلاق رذیله در قلب باشد، مانع از ورود نور ایمان است در آن .

پس ، بر طالب مسافرت آخرت و صراط مستقیم انسانیت لازم است که در هر یک از مراتب ثلاثه با کمال دقت و مواظبت توجه و مراقبت کرده و

آنها را اصلاح کند و ارتیاض دهد، و هیچیک از کمالات علمی و عملی را صرفنظر ننماید. گمان نکند که کفایت می کند او را تهذیب خلق یا تحکیم عقاید یا موافقت ظاهر شریعت، چنانچه هر یک از این عقاید ثلاثه را بعضی از صاحبان علوم ثلاثه دارا هستند. مثلاً شیخ اشراق (۷۳۱) در اول حکمه الاشراق تقسیماتی می کنند راجع به کامل در علم و عمل، و کامل در عمل، و کامل در علم، و کامل در علم، که از آن استفاده شود که کمال علمی با نقص در عمل، و بعکس، ممکن التحقق است، و اهل کمال علمی را از اهل سعادت و متخلصین به عالم غیب و مجرد دانسته و مال آنها را در سلک علیین و روحانیین پنداشته (۷۳۲) و بعضی علمای اخلاق و تهذیب باطن منشاء تمام کمالات را تعدیل خلق و تهذیب قلب و اعمال قلبیه دانند، و دیگر حقایق عقلیه و احکام ظاهریه را به پیشیزی محسوب ندارند بلکه خار طریق سلوک شمارند. (۷۳۳) و بعضی از علمای ظاهر علوم عقلیه و باطنیه و معارف الهیه را کفر و زندقه پندارند و با علما و محصلین آن عناد ورزند.

و این سه طایفه که دارای این عقاید باطله هستند هر سه از مقامات روح و نشأت انسانیه محجوب هستند، و درست تدبر در علوم انبیاء و اولیاء نکرده اند، و از این جهت بین آنها همیشه منافاتی بوده و هر یک به دیگری طعنهای زنده و او را بر باطل دانند، با آنکه تحدید در مراتب باطل است. و به یک

معنی هر سه درست گویند در تکذیب دیگری ، نه از ارباب آنکه علم یا عمل آنها باطل باشد مطلقا، بلکه از باب آنکه تحدیدات آنها مراتب انسانیه را به این حد و علوم و کمالات را به همان رشته که خود دارا هستند مطلبی است برخلاف واقع .

پیغمبر اکرم ، صلی الله علیه و آله و سلم ، در این حدیث شریف علوم را منقسم به سه قسمت می فرماید، و هیچ شک نیست که این علوم ثلاثه راجع به این مراتب ثلاثه است . چنانچه شهادت به این مدعا می دهد علوم متداوله در کتب الهیه و سنن انبیا و اخبار معصومین ، علیهم الصلوه و السلام ، که علوم آنها منقسم به همین سه قسمت شود:

یکی علم به الله و ملائکه و کتب و رسل و یوم الاخره ، که کتب سماویه ، و بالخصوص کتاب جامع الهی و قرآن کریم ربوبی ، مشحون از آن است . بلکه می توان گفت تنها چیزی را که کتاب خدا از هر چیز بیشتر متکفل است همین علم است . و دعوت به مبداء و معاد است به طریق برهان صحیح و تبیان کامل که محققین بیان آن را فرمودند. و دو مرحله دیگر در کتاب الهی نسبت به این مرتبه قدر قلیلی دارد. و احادیث ائمه هدی ، علیهم السلام ، نیز در این مقصد فوق حد احصاء است ، که از مراجعه کتب معتبره که پیش تمام علما، رضوان الله علیهم ، مقبول است از قبیل کافی شریف و توحید صدوق و غیر آن مطلب روشن شود.

و همین طور راجع به تهذیب

باطن و اصلاح خلق و تعدیل خلق در کتاب الهی و اخبار وارده از اهل بیت ، علیهم السلام ، فوق ماءمول وارد است . منتها پیش ما بیچاره ها و گرفتاران آمال و امانی این کتب و این ابواب مهجور مانده و مورد اعتنا و اعتبار نیست . و بیاید روزی که خدای تعالی از ما مؤ اخذ فرماید و بر ما احتجاج نماید و ائمه اطهار علیهم السلام ، نعوذ بالله ، از ما برائت جویند بواسطه برائت ما از احادیث و علوم آنها. پناه می برم به خدای تعالی از سوء عاقبت و بدی مرجع .

و احادیث راجعه به فقه و مناسک ظاهره نیز محتاج به ذکر نیست که جمیع کتب ما مشحون از آن است .

پس ، معلوم شد علوم شریعت منحصر به این (سه) قسم است بر طبق احتیاجات بشر و مقامات ثلاثه انسانیه . و هیچیک از علمای یکی از این علوم حق اعتراض به دیگری ندارند، و لازم نیست اگر انسان دارای علمی نشد از آن تکذیب کند و به صاحب آن علم جسارت نماید. پیش عقل سلیم همان طور که تصدیق کند و به صاحب آن علم جسارت نماید. پیش عقل سلیم همان طور که تصدیق بی تصور از اغلاط و قبایح اخلاقیه به شمار می آید، تکذیب بی تصویر نیز همین طور، بلکه حالش بدتر و قبحش افزون است . اگر خدای تبارک و تعالی از ما سؤال کند که شما که مثلا معنی وحدت وجود را به حسب مسلک حکما نمی دانستید و از عالم آن علم و صاحب آن فن اخذ نکردید

و تعلم آن علم و مقدمات آن را نکرديد، برای چه کورکورانه آنها را تکفير و توهين کرديد، ما در محضر مقدس حق چه جوابی داريم بدهيم جز آنکه سر خجلت به زير افکنيم . و البته اين عذر پذيرفته نيست که من پيش خود چنين گمان کردم . هر عملی که مبادی و مقدماتی دارد که بدون علم به مقدمات ، فهم نتيجه ميسور نيست ، خصوصاً مثل چنين مسئله دقيقه که پس از عمرها زحمت باز فهم اصل حقيقت و مغزای آن به حقيقت معلوم نشود. چیزی را که چندین هزار سال است حکما و فلاسفه در آن بحث کردند و موشکافی نمودند، تو می خواهی با مطالعه يك کتاب يا شعر مثنوی مثلاً با عقل ناقص خود ادراک کنی ! البته نخواهی از آن چیزی ادراک کرد رحم الله امرءا عرف قدره و لم يتعد طوره . (۷۳۴)

و همچنين اگر از عارفی متکلف سؤال شود که تو که عالم فقيه را قشری خواندی و ظاهری گفتی و طعن به آنها زدی ، بلکه طعن به يك رشته از علوم شرعيه که انبيا، عليهم السلام ، از جانب رب الارباب برای تکميل نفوس بشریه آورده بودند زدی ، و تکذيب و توهين از آنها نمودی ، به چه جهت دينيه بود؟ و آیا با چه دليل شرعی و عقلی جسارت به يك دسته از علما و فقها را جايز دانستی ؟ چه جوابی در محضر حق تبارک و تعالی دارد جز آنکه سر خجلت و انفعال را پيش افکنند. در هر صورت ، از اين مرحله بگذريم که ملالت آور است .

فصل : تطبیق حدیث نبوی ((العلم...)) با علوم سه گانه

پس از آنکه معلوم شد این علوم ثلاثه که رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، ذکر فرمودند همین سه رشته است که ذکر شد، آیا هر یک از این سه عنوان بر کدام یک از این علوم منطبق است ؟ و این مطلب گرچه چندان اهمیت ندارد، بلکه مهم در این ابواب فهمیدن اصل آن علوم و پس از آن در صدد تحصیل آنها برآمدن است ، ولی برای بیان حدیث شریف لابدیم از اشاره به آن .

پس گوئیم که اعظام علما، رضوان الله علیهم ، که تعرض شرح این حدیث شریف کردند، اختلافاتی کردند که اشتغال به ذکر آنها و بحث در آنها موجب تطویل است . و آنچه به نظر قاصر در این باب می آید با شواهدی که مذکور نشده ذکر می کنم ، و پس از آن ، به ذکر یک نکته مهمه ، که شیخ بزرگوار ما، جناب عارف کامل ، شاه آبادی ، دام ظلّه ، بیان کردند، می پردازم .

بدانکه آیه محکمه عبارت است از علوم عقلیه و عقاید حقه و معارف الهیه .

و فریضه عادلّه عبارت است از علم اخلاق و تصفیه قلوب . و سنت قائمه عبارت است از علم ظاهر و علوم آداب قالبیه . و دلیل بر این ترتیب آن است که کلمه آیه که به معنی نشانه است مناسب با علوم عقلیه اعتقادیّه است ، زیرا که آن علوم نشانه های ذات و اسماء و صفات و دیگر معارف است ، و سابقه ندارد که در علوم دیگر به آیت یا نشانه تعبیر شود. مثلاً در کتاب الهی در موارد

کثیره بعد از آنکه اقامه برهان بر وجود مقدس صانع ، یا بر اسماء و صفات آن ذات مقدس ، یا بر وجود قیامت و کیفیات آن و عالم غیب و برزخ می فرماید، دنباله آن می فرماید: این آیت است یا آیات است برای متفکرین یا عقلا. (۷۳۵) و این تعبیر رایجی است نسبت به این علوم و معارف . و لیکن اگر دنبال ذکر یک فرعی از فروع شرعیه ، یا یک اصلی از اصول اخلاقیه ، ذکر شد که این آیت است ، خالی از رکاکت نیست . چنانچه ظاهر است . پس ، معلوم شد که آیت و علامت و نشانه از مناسبات و مختصات علوم معارف است . چنانچه توصیف به محکمه بودن نیز مناسب با این علوم است ، زیرا که این علوم در تحت میزان عقلی و برهان محکم است ، و اما سایر علوم را به حسب نوع برهان محکم و استوار نیست .

و اما دلیل بر آنکه فریضه عادلّه راجع به علم اخلاق است ، توصیف فریضه است به عادلّه . زیرا که خلق حسن ، چنانچه در آن علم مقرر است ، خروج از حد افراط و تفریط است ، و هر یک از دو طرف افراط و تفریط مذموم ، و عدالت ، که حد وسط و تعدیل بین آنهاست ، مستحسن است . مثلاً شجاعت ، که یکی از اصول و ارکان اخلاق حسنه و ملکه فاضله است ، عبارت است از نترسیدن در مواردی که ترس سزاوار است و بین تفریط، که از آن تعبیر شود به جبن و آن عبارت

است از ترسیدن در مواردی که سزاوار ترس نیست . و حکمت ، که یکی از ارکان است ، متوسط بین رذیله سفه که از آن تعبیر به جربزه شده است و آن عبارت از استعمال فکر است در غیر مورد و در مواردی که سزاوار نیست و بین رذیله بله است که عبارت است از تعطیل قوه فکریه در مواردی که سزاوار است به کار اندازد. و همین طور عفت و سخاوت وسط بین رذیله شره و خمود، و اسراف و بخل است . پس ، عادله بودن فریضه دلالت کند بر آنکه آن منطبق بر علم اخلاق است . چنانچه فریضه بودن نیز خالی از اشعار نیست . زیرا که فریضه در مقابل سنت ، که راجع به قسم سوم است ، آن است که عقل را راهی به ادراک آن باشد، چنانچه علم اخلاق چنین است ، به خلاف سنت که راجع به تعبد صرف است و عقول از ادراک آن عاجزند، و به همین جهت گوئیم که سنت قائمه راجع به علوم تعبدیه و آداب شرعیه است که تعبیر به سنت شده است ، و عقول به حسب نوع از ادراک آنها عاجز است ، و طریق اثبات و فهم آنها سنت است ، چنانچه تعبیر و توصیف سنت به قائمه نیز مناسب با همان واجبات شرعیه است ، زیرا که اقامه واجبات و برپا داشتن و اقامه صلوات و زکوات و غیر آن ، تعبیر شایع صحیحی است . و این کلمه در آن دو علم دیگر به کار برده نمی شود، و تعبیر از آنها به

آن غیر صحیح است . این غایت آن چیزی است که به حسب مناسبات می توان تطبیق نمود. والعلم عند الله .

فصل : بیان شاه آبادی ره در معنای آیه محکمه و تعبیر غلم عقاید به ((آیه))

اکنون می پردازیم به ذکر آن نکته که وعده دادیم و آن آن است که در حدیث شریف از علم عقاید و معارف تعبیر فرموده است به آیه ، آیت علامت و نشانه است . و نکته این تعبیر آن است که علوم عقلیه و حقایق اعتقادیه اگر چنانچه تحصیل شود برای فهم خود آنها، و جمیع مفاهیم و اصطلاحات و زرق و برق عبارات و تزیین ترکیبات کلمات ، و تحویل دادن به عقول ضعیفه برای تحصیل مقامات دنیویه ، آن را آیات محکمتا نتوان گفت ، بلکه حجب غلیظه و اوهام واهیه باید نام نهاد. زیرا که انسان اگر در کسب علوم مقصدش وصول به حق تعالی و تحقق به اسماء و صفات و تخلق به اخلاق الله نباشد، هر یک از ادراکاتش در کاتی شود برای او و حجابهای مظلمه ای گردد که قلبش را تاریک و چشم بصیرتش را کور کند، و مشمول آیه شریفه شود که فرماید: من اعرض عن ذکری فان له معیشه ضنکا و نحشره یوم القیامه اعمی...الایه (۷۳۶) پس ، خود را در آن عالم کور بیابد، اعتراض به حق کند که من که بینا بودم در آن عالم چرا مرا کور محشور کردی ؟ جواب آید تو کور بودی در آن عالم ، زیرا که آیات ما را مشاهده نکردی و از آنها نسیان کردی . میزان در بینایی عالم آخرت بینایی بصیرت و قلب است ، و بدن و قوای آن بکلی

تابع قلب و لب هستند و سمت ظلیت در آنجا به طریق اتم بروز کند، و ظل کر و کور و گنگک مثل همان است . گمان نکنند علمای مفاهیم و دانشمندان اصطلاحات و عبارات و حافظین کتب و مسفورات اهل علم بالله و ملائکه و یوم الاخره هستند. اگر علوم آنها نشانه و علامت است ، چرا در قلوب خود آنها تاءثیرات نورانیت نکرده ، سهل است ، بر ظلمات قلوب و مفسد اخلاق و اعمال آنها افزوده ! و در قرآن کریم میزان برای شناختن علما بیان فرموده است آنجا که فرماید: انما یخشى الله من عباده العلماء (۷۳۷) خشیت از حق از مختصات علما (است) ، هر کس دارای خوف و خشیت از حق تعالی نشد، از زمره علما خارج است . آیا در قلب ما از آثار خشیت چیزی است ؟ اگر هست ، چرا در ظاهر ما اثری از آن پیدا نیست .

در حدیث شریف کافی سند به جناب ابوبصیر رساند، قال : سمعت ابا عبدالله علیه السلام ، یقول کان امیر المؤمنین ، علیه السلام ، یقول : یا طالب العلم ، ان العلم ذو فضائل کثیره : فراءسه التواضع ، و عینه البراءه من الحسد، و اذنه الفهم ، و لسانه الصدق ، و حفظه الفحص ، و قلبه حسن النیه ، و عقله معرفه الاءشیاء و الامور، و یده الرحمه ، و رجله زیاره العلماء، و همته السلامه ، و حکمته الورعیه السلام ، و مستقر النجاه ، و قائده العافیه ، و مرکبه الوفاء، و سلاحه لین الکلمه ، و سیفه الرضا، و قوسه المداراه ، و جیشه محاوره

العلماء، و ماله الادب، و ذخیره اجتناب الذنوب، و زاده المعروف، و ماؤه الوادعه، و دلیل الهدی، و رفیقه محبه الاخيار.

(۷۳۸)

اینها را که حضرت امیرالمؤمنین، علیه السلام، ذکر فرمودند علامت علما و آثار علم است. پس، اگر کسی دارای علوم رسمیه شد و از این امور خالی است، بداند که حظی از علم ندارد، بلکه از اصحاب جهالت و ضلالت است، و در عالم دیگر این مفاهیم و جهالات مرکبه و قال و قیل ها برای او حجب ظلمانیه است، و حسرت او در روز قیامت اعظم حسرتها است. پس، میزان در علم آن است که آیت و علامت و نشانه باشد و خودی و خودیت در آن نباشد و انانیت در محل او محو و نابود شود، نه آنکه باعث نخوت و خودبینی و خودنمایی و تکبر شود.

و نیز تعبیر فرموده است به محکمه برای آنکه علم صحیح آنست که بواسطه نورانیت و روشنیش در قلب اطمینان آورد و شک و ریب را زایل نماید. چه بسا که انسان در تمام مدت عمر خوض در براهین و مقدمات آن کند و برای هر یک از معارف الهیه براهین عدیده و ادله کثیره ذکر کند و در مقام جدل و خصومت بر اقران تفوق کند، ولی آن علوم در قلبش هیچ تاءثیری نکرده و اطمینانی حاصل نکرده بلکه شک و تردید و شبهه او را زیادتر کرده باشد. پس، جمع مفاهیم و اکثر اصطلاحات هیچ فایده (ندارد)، بلکه قلب را به غیر حق مشغول کند و از آن

ذات مقدس منصرف و غافل نماید.

ای عزیز، علاج، کل العلاج، در این است که انسان که می خواهد علمش الهی باشد، وارد هر علمی که شد مجاهده کند و با هر ریاضت و جدیتی شده قصد خود را تخلیص کند. سرمایه نجات و سرچشمه فیوضات تخلیص نیت و نیت خالص است: من اءخلص لله اءربعین صباحا جرت ینابیع الحکمه من قلبه علی لسانه (۷۳۹) اخلاص چهل روزه این است آثار و فوایدش، پس شما که چهل سال یا بیشتر در جمع اصطلاحات مفاهیم در هر علمی کوشیدید و خود را علامه در علوم می دانید و از جندالله محسوب می کنید، و در قلب خود اثری از حکمت و در لسان خود قطره ای از آن نمی بینید، بدانید تحصیل و زحمتتان با قدم اخلاص نبوده، بلکه برای شیطان و هوای نفس کوشش کردید. پس، اکنون که دیدید از این علوم کیفیت و حالی حاصل نشد، چندی برای تجربه هم باشد به اخلاص نیت و تصفیه قلب از کدورات و رذایل پردازید، اگر از آن اثری دیدید، آن وقت بیشتر تعقیب کنید. گرچه باب تجربه که پیش آمد در اخلاص بسته می شود، ولی باز شاید روزانه ای به آن باز شود و نور آن تو را هدایت کند.

در هر صورت، ای عزیز، تو در عوالم برزخ و قبر و قیامت و درجات آن محتاجی به معارف حقه الهیه و علوم حقیقیه و اخلاق حسنه و اعمال صالحه. در هر درجه که هستی بکوش و اخلاص خود را زیادت کن و اوهام نفس و

وساوس شیطان را از دل بیرون نما، البته نتیجه برایت حاصل می شود و راهی به حقیقت پیدا می کنی و طریق هدایت برای تو باز می شود و خداوند تبارک و تعالی از تو دستگیری می فرماید. خدا می داند که اگر با این علوم ضایعه باطله و این اوهام فاسده و کدورات قلبیه و اخلاق ذمیمه منتقل به آن عالم شویم چه ابتلا و مصیباتی در دنبال داریم و چه عقبات و درکاتی در پی داریم و این علوم و اخلاق برای ما چه ظلمتها و وحشتها و آتشتها فراهم می نماید.

فصل: تطبیق حدیث نبوی با کلام غزالی در تقسیم علوم توسط ملاصدرا

جناب محقق فلاسفه ، صدرالحکماء والمطاءلهین ، قدس الله سره و اعجزل اعجزه ، در شرح اصول کافی از شیخ غزالی (۷۴۰) کلام طویلی نقل فرماید که در آن کلام تقسیم نموده است علوم را به علم دنیایی و آخرتی . و علم فقه را از علوم دنیاوییه قرار داده ، و علم آخرت را به علم مکاشفه و معامله تقسیم کرده است . و علم معامله را علم به احوال قلوب قرار داده است ، و علم مکاشفه را نوری دانسته که در قلب حاصل شود پس از تطهیر آن از صفات مذمومه . و به آن نور کشف حقایق شود تا آنکه معرفت حقیقی به ذات و اسماء و صفات و افعال و حکمت آنها و سایر معارف پیدا شود.(۷۴۱) و چون این تقسیم مرضی پیش این محقق بوده ، در شرح این حدیث که ما اکنون در صدد شرح آن هستیم فرموده است که ظاهر این است که این تقسیم و حصر که رسول اکرم ، صلی

الله علیه و آله و سلم ، فرموده اند راجع به علوم معاملات باشد، زیرا این علوم است که اکثر مردم از آن منتفع می شوند. و اما علوم مکاشفات در عده قلیلی از مردم حاصل شود که از کبریت احمر عزیزترند، چنانچه احادیث کتاب ایمان و کفر که پس از این آید دلالت بر آن دارد. (۷۴۲) تمام شد ترجمه کلام ایشان با اختصار.

نویسنده گوید در کلام شیخ غزالی اشکال است . و بر فرض صحت آن ، در فرموده مرحوم آخوند، علیه الرحمه ، اشکال دیگر است .

اما با فرض صحت کلام غزالی ، اشکال کلام ایشان آنست که غزالی علم معاملات را علم به احوال قلب از منجیات ، مثل صبر و شکر و خوف و رجاء و غیر آن ، و از مهلکات ، مثل حقد و حسد و غل و غش و غیر اینها، دانسته ، بنابراین ، علوم ثلاثه که رسول خدا، صلی الله علیه و آله و سلم ، (فرموده) از علوم معاملات نتواند بود، مگر یک قسم آن که فریضه عادله است . چنانچه پیشتر تفصیل داده شد.

و اما اشکال در کلام شیخ غزالی دو امر است : یکی آنکه علم فقه را از علوم دنیایی و فقها را از علمای دنیا دانسته ، با این که این علم از اعز علوم آخرت است . و این ناشی است از حب نفس و حب به آن چیزی که به خیال خودش اهل اوست ، یعنی علم اخلاق به معنای متعارف رسمی ، از این جهت از سایر علوم ، حتی علوم عقلیه ، تکذیب کرده است .

و دیگر آنکه مکاشفات را جزء علوم قرار داده و در تقسیمات علوم وارد کرده است . و این خلاف واقع است . بلکه حق آن است که علوم را آن دانیم که در تحت نظر و فکر و برهان درآید و قدم فکر در آن دخیل باشد، و مکاشفات و مشاهدات گاهی نتایج علوم حقیقیه است و گاهی نتایج اعمال قلبیه . بالجمله ، مشاهدات و مکاشفات و تحقق به حقایق اسماء و صفات در تقسیمات علوم نباید داخل شوند، بلکه (مکاشفه) وادی دیگر و علوم وادی دیگرند. والامر سهل .

فصل : اندراج بسیاری از علوم ذل علوم سه گانه

بدان که بسیاری از علوم است که بر تقدیری داخل یکی از اقسام ثلاثه است که رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، ذکر فرمودند، مثل علم طب و تشریح و نجوم و هیئت ، و امثال آن ، در صورتی که نظر آیت و علامت به سوی آنها داشته باشیم ، و علم تاریخ و امثال آن ، در صورتی که با نظر عبرت به آنها مراجعه کنیم . پس ، آنها داخل شوند در آیه محکمه که به واسطه آنها علم به الله یا علم به معاد حاصل یا تقویت شود. و گاه شود که تحصیل آنها داخل در فریضه عادل و گاه داخل در سنت قائمه شود. و اما اگر تحصیل آنها برای خود آنها با استفادات دیگری باشد، پس اگر ما را از علوم آخرت منصرف نمودند، بواسطه این انصراف بالعرض مضمون شوند، و الا ضرر و نفعی ندارند، چنانچه رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، فرمودند. پس کلیه علوم تقسیم شوند به

سه قسمت: یکی آنکه نافع به حال انسان است به حسب احوال نشأت دیگر که غایت خلقت و وصول به آن است. و این قسمت همان است که جناب ختمی مرتبت علم دانسته و آن را به سه قسمت تقسیم فرمودند. و دیگر آنکه ضرر می رساند به حال انسان و او را از وظایف لازمه خود منصرف می کند. و این قسم از علوم مذمومه است که نباید انسان پیرامون آنها گردد، مثل علم سحر و شعبده و کیمیا و امثال آن. و سوم آنکه ضرر و نفعی ندارد، مثل آنکه فضول اوقات را انسان بواسطه تفریح صرف بعضی آنها کند، مثل حساب و هندسه و هیئت و امثال آن. و این قسمت از علوم را اگر انسان بتواند تطبیق با یکی از علوم ثلاثه نماید خیلی بهتر است، والا- حتی الامکان اشتغال پیدا نکردن به آنها خوب است، زیرا که انسان عاقل پس از آنکه فهمید که با این عمرهای کوتاه و وقت کم و موانع و حوادث بسیار نمی تواند جامع جمیع علوم و حائز همه فضایل شود، باید فکر کند که در علوم کدامیک به حال او نافعتر است و خود را به آن مشغول کند و تکمیل آن نماید. و البته در بین علوم آنچه که به حال حیات ابدی و زندگانی جاویدان انسان نافع است، بهتر از همه است و مهمتر از جمیع آنهاست، و آن علمی است که انبیا، علیهم السلام، و اولیا امر به آن نمودند و ترغیب به آن کردند. و آن عبارت از علوم ثلاثه است چنانچه

ذکر شد. والحمد لله تعالى .

الحديث الخامس والعشرون

حديث بيست و پنجم

قسمت اول

بسندی المتصل الی شیخ المحدثین و اء فضلهم ، محمد بن یعقوب الکلینی ، رحه الله تعالى ، عن محمد بن یحیی ، عن احمد بن محمد ، عن ابن محبوب ، عن عبدالله بن سنان ، قال ذكرت لاءبی عبدالله ، علیه السلام ، رجلا مبتلی بالوضوء و الصلاه ، و قلت : هو رجل عاقل . فقال ابا عبدالله ، علیه السلام : و اءی عقل له و هو یطیع الشیطان ؟ فقلت له : و کیف یطیع الشیطان ! فقال : سله هذا الذی یاءتیه من اءی شیء هو ، فانه یقول لک : من عمل الشیطان . (۷۴۳)

ترجمه :

عبدالله بن سنان گوید یاد کردم برای حضرت صادق ، علیه السلام ، مردی را که مبتلا بود به وسوسه در وضو و نماز و گفتم : " او مرد عاقلی است . " حضرت صادق ، علیه السلام ، فرمود که " (چه) عقلی برای اوست و حال آنکه پیروی شیطان می کند؟ " گفتم به آن حضرت : " چگونه پیروی شیطان می کند! " فرمود : " از او سؤال کن اینکه می آید او را چه چیز است آن ، پس همانا می گوید : از عمل شیطان است . "

شرح بدان که وسوسه و شک و تزلزل و شرک و اشتباه آنها از خطرات شیطانیه و القائنات ابلیسیه است که در قلوب مردم می اندازد ، چنانچه طمأنینه و یقین و ثبات و خلوص و امثال اینها از افاضات رحمانیه و القائنات ملکیه است .

و تفسیر این اجمال به طریق اختصار آن است که قلب انسانی لطیفه ای است که متوسط است بین نشئه ملک و ملکوت و

عالم دنیا و آخرت . یک وجهه آن به عالم دنیا و ملک است ، و بدان وجهه تعمیر این عالم کند، و یک وجهه آن به عالم آخرت و ملکوت نماید. پس ، قلب به منزله آینه دو رویی است که یک روی آن به عالم غیب است و صور غیبیه در آن منعکس شود، و یک روی آن به عالم شهادت است و صور ملکیه دنیاوییه در آن منعکس شود، و یک روی آن به عالم شهادت است و صور ملکیه دنیاوییه در آن منعکس شود. و صور دنیاوییه از مدارک حسیه ظاهریه و بعضی مدارک باطنیه ، مثل خیال و وهم ، در آن انعکاس پیدا کند، و صور اخروییه از باطن عقل و سر قلب در آن انعکاس پیدا کند. و اگر وجهه دنیاوییه قلب قوت گرفت و توجه آن یکسره به تعمیر دنیا شد و همش منحصر شد در دنیا و مستغرق شد در ملاذ بطن و فرج و سایر مشتهیات و ملاذ دنیاوییه ، به واسطه این توجه باطن خیال مناسبی پیدا کند به ملکوت سفلی که به منزله ظل ظلمانی عالم ملک و طبیعت است و عالم جن و شیاطین و نفوس خبیثه است . و به واسطه این تناسب القائاتی که در آن شود القائات شیطانیه است ، و آن القائات منشاء تخیلات باطله و اوهام خبیثه گردد. و نفس چون بالجمله توجه به دنیا دارد، اشتیاق به آن تخیلات باطله پیدا کند و عزم و اراده نیز تابع آن گردد و یکسره جمیع اعمال قلبیه و قالبیه از سنخ اعمال شیطانی گردد، از قبیل وسوسه

و شک و تردید و اوهام و خیالات باطله ، و ارادات بر طبق آن در ملک بدن کارگر گردد. و اعمال بدنیه نیز بر طبق صور باطنیه قلب گردد، چه که اعمال عکس و مثال ارادات ، و آنها مثال و عکس و اوهام ، و آنها عکس و وجهه قلوب است ، پس ، چون وجهه قلب به عالم شیطان بوده ، القاءات در آن از سنخ جهالات مرکبه شیطانیه گردد، و در نتیجه از باطن ذات و سوسه و شک و شرک و شبهات باطله طلوع کرده تا ملک بدن سرایت کند.

و در این قیاس که ذکر شد، وجهه قلب اگر به تعمیر آخرت و معارف حقه شد و توجه آن به عالم غیب شد، یک نحوه تناسبی با ملکوت اعلی ، که عالم ملائکه و نفوس طیبه سعیده است و به منزله ظل نورانی عالم طبیعت است ، پیدا کند، و علوم مفاضه به آن از علوم رحمانی ملکی و عقاید حقه ، و خطرات از خطرات و القاءات الهیه گردد، و از شک و شرک منزله و پاکیزه گردد و حالت استقامت و طمأنینه در نفس پیدا شود، و اشتیاقات آن نیز بر طبق علوم آن ، و ارادات بر طبق اشتیاقات ، و بالاخره اعمال قلبیه و قالبیه و ظاهریه و باطنیه از روی میزان عقل و حکمت واقع شود.

و از برای این القاءات شیطانیه و ملکیه و رحمانیه مراتب و مقاماتی است که اکنون مناسب نیست تفصیل آن .

و دلالت به آنچه ذکر شد می نماید بعضی اخبار شریفه مثل آنچه در مجمع البیان از عیاشی (۷۴۴) روایت می کند

قال :

روی العیاشی باسناده عن اءبان بن تغلب ، عن جعفر بن محمد، علیهما السلام ، قال قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : ما من مؤمن الا و لقلبه فی صدره اذنان : اذن ینفث فیها الوسواس الخناس . یؤید الله المؤمن بالملک ، و هو قبل سبحانه : و ایدهم بروح منه . (۷۴۵)

فرمود حضرت صادق ، سلام الله علیه : فرمود جناب رسول خدا، صلی الله علیه و آله : "نیست مؤمنی مگر از برای قلبش دو گوش است : یک گوش است که می دمد در آن فرشته ، و یک گوش است که می دمد در آن شیطان و سوسه کن . تاءید می فرماید خداوند مؤمن را به فرشته ، و این از قول خدای تعالی است که می فرماید: تاءید می فرماید ایشان را به روحی از جانب خود."

و فی مجمع البحرین ، فی حدیث آخر: انه قال : الشیطان واضع خطمه علی قلب ابن آدم ؛ له خرطوم مثل خرطوم الخنزیر، یوسوس لابن آدم ان اقبل علی الدنیا، و ما لا یحل الله . فاذا ذکر الله خنس . (۷۴۶) الی غیر ذلک من الروایات .

فصل : ذکر اخباری در چگونگی وضو و غسل و تطهیر ائمه ع و دوری آنها از وسواس

پس از آنکه معلوم شد از طریق اهل معرفت که وسوسه از اعمال شیطنیه است ، چنانچه در این حدیث شریف که اکنون در مقام شرح آن هستیم و سایر احادیث ذکر فرمودند ناچاریم بیان این مطلب را از طریق دیگر که با اذهان عامه نزدیکتر و مناسبتر باشد بنماییم

. گرچه بیان پیش نزد اهلش مطابق موازین عقلیه و ضوابط برهانیه و مطابق ذوق اهل معرفت و مشاهدات اصحاب قلوب است ، ولی چون بیان مبتنی بر اصول و قواعدی است که از حوصله این اوراق خارج است از آن صرف نظر می نمایم . پس ، گوئیم که شاهد بر این که این وساوس و اعمال از بازیچه های شیطانی و القائات آن ملعون است و داعی دینی و باعث ایمانی در کار نیست ، گرچه به خیال باطل صاحبش باشد، آن است که آن مخالف با احکام شریعت و اخبار و آثار اهل بیت عصمت و طهارت است . مثلاً در اخبار متواتره از طریق اهل بیت عصمت ، علیهم السلام ، وارد است کیفیت وضوی رسول خدا، صلی الله علیه و آله و سلم ، که با یک غسله بوده . (۷۴۷) و از ضروریات فقه است اجزای یک غرفه از برای وجه ، و یک غرفه برای غسل دست راست ، و یکی برای دست چپ . و اما با دو غرفه یا دو غسله محل خلاف است ، (۷۴۸) حتی از صاحب وسائل استفاده شود فتوای به عدم جواز، یا تامل در عدم جواز. (۷۴۹) و از بعضی دیگر نقل خلاف شده است ، (۷۵۰) گرچه جواز دو غسله نیز محل تامل نیست ، و شهرت عظیمه (۷۵۱) و اخبار کثیره (۷۵۲) دلالت بر استحباب آن دارد، لیکن بعید نیست افضلیت یک غسله ، منتها غسله ای که شاداب کند محل را (ولیکن) با سه غسله یعنی سه دفعه شستن ، به طوری که در هر دفعه موضع غسل را آب فرا

گیرد، بلا اشکال بدعت و حرام و مبطل وضو است اگر با فضل آن مسح کند.

قسمت دوم

و در اخبار اهل بیت ، علیهم السلام ، وارد است که غسل سوم بدعت است ، و هر بدعتی در آتش است . (۷۵۳)

در این صورت ، این شخص جاهل وسواسی که بیشتر از ده مرتبه غسل محل وضو را می کند، و در هر مرتبه با دقت آب را به تمام عضو می رساند، بلکه اول محل را خوب تر می کند که آب جریان تام پیدا می کند و غسل شرعی حاصل می شود، پس از آن مکرر در مکرر این عمل را انجام می دهد، با چه میزان باید آن را منطبق کرد؟ آیا مطابق کدام حدیث یا کدام فتوای فقیه است ؟ بیست سال یا بیشتر بدبخت با همچو وضوی باطلی نماز کرده و پای مردم کمال قدس و طهارت به حساب آورده است ! شیطان با او بازی می کند و نفس اماره بالسوء او را گول می زند، با این وصف دیگران (را) تخطئه می کند و خود را به صواب می داند آیا چیزی که مخالف نص متواتر و اجماع علما است ، باید آن را از شیطان حساب کرد یا از کمال طهارت نفس و تقوا؟ اگر از کمال تقوا و احتیاط در دین است ، چه شده است که بسیاری از این وسواسیهای بیجا و جاهلهای متنسک راجع به اموری که احتیاط لازم یا راجح است احتیاط نمی کنند؟ تاکنون کی را سراغ دارید که شبهات راجع به اموال وسواسی باشد؟ تاکنون کدام وسواسی عوض یک مرتبه زکات یا

خمس چند مرتبه داده باشد؟ و بجای یک مرتبه حج چند مرتبه رفته باشد؟ و از غذای شبهه ناک پرهیز کرده باشد؟ چه شد که اصالة الحلیه (۷۵۴) در این مورد محکم است و اصالة الطهاره (۷۵۵) در باب خود حکم ندارد؟! با آنکه در باب حلیت اجتناب از شبهات راجح است، و احادیث شریفه، مثل حدیث تثلیث (۷۵۶) دلالت بر آن دارد، ولی در باب طهارت عکس آن را دارد. یکی از ائمه معصومین، سلام الله علیه و علیهم، وقتی که برای قضای حاجت می رفتند، با دست مبارک به رانهای مبارک آب می پاشیدند که اگر ترشح شد معلوم نشود. این بیچاره که خود را مقتدی به این امام معصوم می داند و احکام دین خود را از آن سرور اخذ می کند، در وقت تصرف در اموال از هیچ چیز (پرهیز) نمی کند! از غذایی که با اتکال اصالة الطهاره می خورد، پس از خوردن دست و دهان خود را تطهیر می کند! در وقت خوردن به اصالة الطهاره تمسک می کند، پس از غذا می گوید همه چیز نجس است! و اگر از اهل علم به گمان خودش باشد، جواب می دهد می خواهم با طهارت واقعی نماز بخوانم. با آنکه مزیت نماز با طهارت واقعی تاکنون معلوم نشده، و از فقها، رضوان الله علیهم، از آن اسمی ندیدیم! اگر اهل طهارت واقعی هستی، چرا اهل حلیت واقعی نیستی؟ فرضا که طهارت واقعی می خواهی تحصیل کنی، آیا ده مرتبه در آب کر و جاری شستشو کردن چیست؟

با آنکه در آب جاری یک مرتبه و در آب کر در غیر بول یا بعضی نجاسات دیگر یک مرتبه ، و در بول نیز علی المشهور یک مرتبه کفایت می کند، و دو مرتبه اجماعاً کافی است ، پس چندین مرتبه شستن مگر از تدلیسات شیطان و تسویلات نفس . و چون امری است بیمایه آنرا سرمایه قدس فروشی می کنند!

از اینها بدتر و فزیح تر و سوسه بعضی است در نیت نماز و تکبیره الاحرام ، زیرا که در آن مرتکب چندین محرم می شوند و خود را از مقدسین محسوب می دارند و با این عمل برای خود مزیت قائل می شوند! و در این نیت که تمام اعمال اختیاریه را بدون آن نمی توان اتیان کرد، و یکی از اموری است که لازمه اعمال اختیاریه است و انسان نمی تواند یکی از اعمال عبادیه یا غیر عبادیه را بدون آن اتیان کند، با این وصف ، به اختلاف شیطنت آنها و تسلط شیطان بر آنها، از یک ساعت تا چند ساعت گاهی گرفتار حصول این امر ضروری الوجود هستند و آخرالامر حاصل نمی شود! آیا این امر را باید از خطرات شیطنیه و اعمال ابلیس لعین دانست که این بیچاره را افسار کرده و امر ضروری را بر آن مخفی نموده و او را مبتلا به محرّمات کثیره ، از قبیل قطع صلاه و ترک آن و گذشتن وقت آن ، نموده ، یا از طهارت باطن و قدس و تقوا باید محسوب داشت ؟

و از شئون و سوسه یکی اقتدا نکردن به کسانی است که به حکم نص و

فتوا محکوم به عدالت هستند و ظاهر آنها صالح و به اعمال شرعیه مواظب هستند و باطن آنها را خداوند عالم است و تفتیش از آن لازم است ، بلکه جایز نیست ، با این وصف ، شخص وسواسی را شیطان مهار می کند و در گوشه مسجد از جماعت مسلمین کناره گرفته فرادی نماز می خواند! و معلل می کند عمل خود را به اینکه شبیه می کنم به دلم نمی چسبد! ولی در عین حال از امامت مضایقه ندارد! با آنکه کار امامت سخت تر و جای شبیه در آن بیشتر است ، ولی چون موافق هوای نفس است در آن شبیه نمی کند!

و از شئون وسوسه ، که ابتلائی به آن زیادتر است ، وسوسه در قرائت است که بواسطه تکرار آن و تغلیظ در ادای حروف آن گاهی از قواعد تجویدیه خارج می شود، بلکه صورت کلمه به کلی تغییر می کند! مثلاً ضالین را بطوری ادا می کند که به قاف شبیه می شود! و حاء رحمن و رحیم و غیر آنها را به طوری در حلق می پیچد که تولید صوت عجیبی می کند! و بین حروف یک کلمه را منفصل می نماید به طوری که هیئت و ماده کلمه بکلی به هم می خورد و از صورت اصلی خود منسلخ می شود. بالاخره نمازی که معراج مؤمنین و مقرب متقین و عمود دین است از جمیع شئون معنویه و اسرار الهیه آن غفلت شده و به تجوید کلمات آن پرداخته ، و در عین حال از تجوید کلمات سر به فساد آنها در آورده بطوری که به حسب

ظاهر شرع نیز مجزی نخواهد بود. آیا با این وصف اینها از وساوس شیطان است، یا از فیوضات رحمن که شامل حال وسواسی مقدس نما شده است؟ این همه اخبار درباره حضور قلب و اقبال آن در عبادات وارد شده، بیچاره چیزی را که از حضور قلب علما و عملا فهمیده است همان وسوسه در نیت و کشیدن مد و لا الضالین را بیش از اندازه مقرر و کج نمودن چشم و دهان و غیر آن را در وقت ادای کلمات (است)! آیا اینها مصیبت نیست که انسان از حضور قلب و معالجه تشویش خاطر سالهای سال غافل است و اصلا در صدد اصلاح آن نباشد و آن را شائنی از شئون عبادت نداند و طریق تحصیل آن را از علمای قلوب یاد نگیرد و آن را عمل نکند، و به این اباطیل، که به نص کتاب کریم از خناس لعین (۷۵۷) و به نص صادقین، علیهم السلام، از عمل شیطان است (۷۵۸) و به فتوای فقها عمل به واسطه آن باطل است، بپردازد، سهل است، آنها را از شئون قدس و طهارت به شمار آورد؟!!

و گاهی می شود که وسوسه در انسان پیدا می شود یا زیاد می شود بواسطه آن که جاهلان مثل خود آن را برای او در عداد فضایل به شمار آورند. مثلا- از دیانت و قدس و تقوای او تعریف می کنند که این شخص از بس متدین و مقدس است وسواسی شده است! با اینکه وسوسه ربطی به دیانت ندارد، بلکه مخالف دین و از جهل و نفهمی

است ، ولی چون حقیقت امر را به او نگفتند و از او احتراز نکردند و او را سرزنش نمودند، بلکه از او مدح و ثنا کردند، این عمل شنیع را تعقیب کرده تا به حد کمال رسانده و خود را ملعبه شیطان و جنود آن قرار داده و از ساحت قدس مقریین دور کرده است .

پس ای عزیز، اکنون که معلوم شد عقلا- و نقلا- این وساوس شیطانی است و این خطرات از عمل ابلیس است که اعمال ما را باطل و دل ما را از حق تعالی منحرف می کند، و شاید به این وسوسه در عمل قانع نشود و شاهکار خود را به کار برد و وسوسه در عقاید و دیانت در شما ایجاد کند و به صورت دین شما را از دین خدا خارج کند و در مبداء و معاد مردد نماید و به شقاوت ابدی برساند، و امثال شما را که از راه فسق و فجور نمی تواند اغوا کند و به ضلالت بکشاند از طریق عبادات و مناسک پیش آمده اول اعمال و افعالی را که باید به وسیله آنها به قرب الهی و معراج قرب حق تعالی نائل شد، بکلی ضایع و باطل کرده اسباب بعد از ساحت مقدس ربوبی جل شانه و قرب به ابلیس و جنود آن شده ، و بالاخره بیم آن است که با عقاید شما بازی کند، باید هر طوری شده است و با هر ریاضتی است در صدد معالجه آن برآیید.

فصل : علاج وسوسه

بدان که علاج این مرض قلبی ، که بیم آن دارد که انسان را به هلاکت ابدی و شقاوت سرمدی

برسانند، چون سایر امراض قلبیه با علم نافع و عمل بسی سهل و آسان است. ولی انسان باید اول خود را مریض بداند، پس از آن خودش در صدد علاج برمی آید، ولی عیب کار آن است که شیطان به طوری مقدمات را برای این بیچاره مرتب کرده که خود را مریض نمی داند، بلکه دیگران را منحرف از راه و غیر مبالی به دین می داند!

اما طریق علم، پس تفکر نمودن در این اموری است که ذکر شد انسان خوب است اعمال و افعالش از روی تفکر و تامل باشد. فکر کند آیا این عملی که می کند و می خواهد مرضی خداوند تعالی باشد از کجا و از کی اخذ می کند که کیفیت آن باید چنین و چنان باشد. معلوم است عوام از مردم از فقها و مراجع تقلید آنها از کتاب و سنت و طرق اجتهادیه، کیفیت عمل را به دست آورند، پس، ما وقتی که مراجعه کنیم به کتب فقها، از عمل رسوایی تکذیب شده و بعضی از اعمال او را باطل شمرده اند، و وقتی که مراجعه کنیم به احادیث شریفه و کتاب الهی، می بینیم که عمل او را از شیطان شمرده اند و سلب عقل از صاحبش فرموده اند. پس، در این انسان عاقل اگر شیطان بر عقلش مسلط نشده باشد و قدری تامل و تفکر کند، باید بر خود حتم کند که دست از این عمل فاسد بردارد و در صدد برآید که عمل خود را تصحیح نماید که مرضی حق تعالی باشد.

و لازم است هر کس در خود

شائبه این امر را یافت ، به مردم معمولی مراجعه کند و عمل خود را عرضه بر علما و فقها دارد و استفسار از آنها کند که آیا مبتلا به مرض وسواس است یا نه . زیرا که بسیار اوقات انسان وسواسی از حالت خود غافل است و خود را معتدل و دیگران را بی مبالات می داند، ولی اگر قدری فکر کند، این عقیده را نیز می فهمد از شیطان و القائات آن خبیث است ، زیرا که می بیند علماء و دانشمندان بزرگ ، که به علم و عمل آنها عقیده مند است ، بلکه مراجع تقلید مسلمین ، که مسائل حلال و حرام را از آنها اخذ می کند، عملشان بر خلاف اوست ، و نتوان گفت که نوع متدینین و علما و بزرگان دین مبالات به دین خدا ندارند و شخص وسواسی فقط مقید به دیانت است . و پس از آنکه عملا فهمید، لازم است اصلاح عمل . وارد مرحله عمل شود. و عمده در عمل آن است که بی اعتنایی کند به وسوسه شیطانی و خیالاتی که به او القا می کند. مثلا اگر مبتلا به وسوسه در وضوست ، به رغم شیطان یک غره آب استعمال کند. لابد شیطانش می گوید که این عمل صحیح نیست . جواب او را بدهد که اگر عمل من درست نیست ، پس باید عمل رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، و ائمه طاهرین ، علیه السلام ، و جمیع فقها درست نباشد. رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، و ائمه هدی ، علیهم السلام ، قریب سیصد

سال وضو گرفتند، و به حسب اخبار متواتره کیفیت وضوی آنها همینطور بود، پس اگر عمل آنها باطل بود، بگذار عمل من نیز باطل باشد. و اگر مقلد مجتهدی هستی، به شیطان جواب بده: من اینطور عمل می کنم به رأی مجتهد، اگر وضوی من باطل شد، خداوند از من مؤاخذه نمی فرماید و به من حجتی ندارد. و اگر ملعون تشکیک در رأی مجتهد کرد که او چنین فرموده، کتب آنها در دست است باز کن و نشان او بده. چندین مرتبه که اعتنا به قولش نکردی و به خلاف رأی او رفتار کردی، البته از تو مایوس می شود، و امید است که معالجه قطعی مرضت بشود، چنانچه در احادیث شریفه این معنی مذکور است:

فمن الكافی باسناده عن زراره و اءبی بصیر، قال: قلنا له: الرجل یشك كثيرا فی صلاته حتی لا یدری كم صلی و لا ما بقی علیه؟ قال: یعید. قلنا: فانه یكثر علیه ذلك، كلما اعاد شك. قال: یمضی فی شكه. ثم قال: لا تعودوا الخیث من انفسكم بنقض الصلاه، فتطمعوه، فان الشیطان خیث یعتاد لما عود. فلیمض اءحدكم فی الوهم، و لا یكثرن نقض الصلاه، فانه اذا فعل ذلك مرات، لم یعد الیه الشك. قال زراره: ثم قال: انما یرید الخیث ان یطاعلیه السلام، فاذا عصی، لم یعد الی اءحدكم. (۷۵۹)

زراره و ابوبصیر گفتند: "گفتیم به او (یعنی به حضرت باقر یا حضرت صادق علیهما السلام) که مردی شك می کند بسیار در

نمازش ، حتی اینکه نمی داند چقدر نماز کرده و چقدر به عهده او باقی است ؟" فرمود: " اعاده کند. " گفتیم: " همانا برای او زیاد اتفاق می افتد، هر وقت اعاده می کند شک می نماید. " فرمود: " بگذرد در شکش . " (یعنی اعتنا به شک نکند.) پس از آن فرمود: " عادت ندهید آن پلید را به خودتان در شکستن نماز، پس به طمع اندازید او را، زیرا که شیطان پلید است و عادت دارد به چیزی که عادت داده شد. یعنی ، هر آینه بگذرد هر یک شما در شک و اعتنا نکند و زیاد نشکند نماز را. همانا اگر چند مرتبه چنین کرد، شکش عود نمی کند. " زراره گفت پس از آن فرمود: " جز این نیست که آن خبیث می خواهد اطاعت شود، پس وقتی که عصیان شد، عود نمی کند به سوی هیچیک شما. "

و باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : اذا كثر عليك السهو، فامض في صلاتك ، فانه يوشك ان يدعك . انما هو من الشيطان . (٧٤٠)

البته وقتی مدتی مخالفت او را کردی و اعتنا به وسواس او نکردی ، طمعش از تو بریده می شود، و حالت ثبات و طمأنینه نفس عود می کند. ولی در خلال این مخالفت ، تضرع و زاری به درگاه حق تعالی کن و از شر آن ملعون و شر نفس آن ذات مقدس پناه ببر و استعاذه نما به ذات مقدس ، البته دستگیری از تو می فرماید. چنانچه در روایت کافی نیز استعاذه از شیطان دستور داده شده : باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال :

اءتى رجل النبى ، صلى الله عليه و آله ، فقال : يا رسول الله اءشكو اليك ما القى من الوسوسة فى صلاتى حتى لا اءدرى ما صليت من زياده اءو نقصان . فقال : اذا دخلت فى صلاتك ، فاطعن فخذك الاءيسر باءصبعك اليمنى المسبحة ، ثم قل : بسم الله و بالله ، توكلت على الله ، اءعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم . فانك تنحره و تطرده . (٧٦١)

حضرت صادق ، عليه السلام ، فرمود آمد مردى خدمت رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم ، گفت : "يا رسول الله شكائت مى نمايم به تو از آنچه القا مى شود به من از وسوسه در نماز ، حتى اينكه نمى دانم چقدر نماز كردم از زياده يا كمى ."

فرمود: "وقتى داخل نماز شدى ، بزن با انگشت سبابه دست راست به ران پاى چپ ، پس بگو: بسم الله ... پس همانا دور كنى و طرد كنى او را." و الحمدلله اءولا و آخرا و ظاهرا و باطنا، و الصلاه و السلام على محمد و آله الطاهرين .

الحديث السادس والعشرون

حديث بيست و ششم

بالسند المتصل الى ثقة الاسلام ، محمد بن يعقوب الكلينى ، عن محمد بن الحسن و على بن محمد ، عن سهل بن زياد و محمد بن يحيى ، عن اءحمد بن محمد ، جميعا ، عن جعفر بن محمد الا شعرى ، عن عبدالله بن ميمون القداح ، و على بن ابراهيم ، عن اءبيه ، عن حماد بن عيسى ، عن القداح ، عن اءبى عبدالله ، عليه السلام ، قال قال رسول الله ، صلى الله عليه و آله : من سلك

طريقا يطلب فيه علما، سلك الله به طريقا الى الجنة . و ان الملائكة لتضع اءجنحتها لطالب العلم رضا به . و انه يستغفر لطالب العلم من فى السماء و من فى الارض حتى الحوت فى البحر. و فضل العالم على العابد كفضل القمر على سائر النجوم ليله البدر. و ان العلماء ورثة الانبياء، ان الانبياء لم يورثوا دينارا و لا درهما، و لكن ورثوا العلم ، فمن اخذ منه ، اخذ بحظ وافر.(۷۶۲)

ترجمه :

فرمود حضرت صادق ، عليه السلام : رسول خدا، صلى الله عليه و آله ، فرمود: " كسى كه برود راهى را كه طلب كند در آن علمى را، سلوك دهد خداوند به او راهى در بهشت . و همانا فرشتگان پهن مى كنند پرهاى خود را براى طالب علم از روى خشنودى به او. و همانا طلب مغفرت و آمرزش كند براى طالب علم هر كس در آسمان و هر كس در زمين مى باشد، حتى ماهى در دريا. و فضيلت عالم بر عابد مثل فضيلت ماه است بر ديگر ستارگان در شب بدر. و همانا علما ارث بر پيغمبران اند پيغمبران به ارث نگذاشتند پول طلا- و نقره ، و ليكن به ارث گذاشتند علم را، پس كسى كه اخذ كرد از آن ، حظ بسيارى برد."

شرح بدان كه الفاظ روايت شريفه احتياج به شرح ندارد، ولى اين چند خصلتى را كه رسول اكرم ، صلى الله عليه و آله و سلم ، براى فضيلت طالب علم و علما بيان فرمودند در ضمن چند فصل به مناسبت به شرح آنها مى پردازيم . و على الله التكلان .

فصل ، در بيان آنكه كسى كه سلوك طريق علم كند حق تعالى او را سلوك طريق جنت دهد

باید مقدمات دانست که علوم مطلقاً منقسم می شود به دو قسمت: یکی علوم دنیایی، که غایت مقصد در آنها رسیدن به مقاصد دنیویه است. و دیگر علوم اخروی، که غایت در آنها نیل به مقامات و درجات ملکوتیه و وصول به مدارج اخروی است. و پیش از این اشاره شد به اینکه غالباً امتیاز این دو نحوه علم به امتیاز نیت و قصد است، گرچه خود آنها نیز فی حد نفسها به دو سنخ منقسم شوند. و به مناسب آثاری که در این حدیث شریف برای طلب علم و علما بیان فرمودند، مقصود از این علم قسم دوم و علم آخرت است. و این واضح است.

و نیز پیش از این ذکر شد که کلیه علوم اخروی از سه حال خارج نیست: یا از قبیل علم بالله و معارف است، یا از قبیل علم تهذیب نفس و سلوک الی الله است، یا از قبیل علم آداب و سنن عبودیت است. اکنون گوییم که تعمیر نشئه آخرت بسته به این سه امر است، و بنابراین، جنات نیز به تقسیم کلی سه جنت است: یکی جنت ذات، که غایت علم بالله و معارف الهیه است. و دیگر جنت صفات، که نتیجه تهذیب نفس و ارتیاض آن است. و سوم جنت اعمال، که صورت قیام به عبودیت و نتیجه آن است. و این جنات معموره و آبادان نیستند، چنانچه ارض جنت اعمال قاع (۷۶۳) است، چون اراضی نفس در اول امر. و آبادان و عمران آنها

تابع عمران و آبادانی نفس است . چنانچه اگر مقام غیب نفس تعمیر به معارف الهیه و جذبات غیبیه ذاتیه نشود، بهشت ذات و جنت لقاء از برای انسان حاصل نشود. و اگر تهذیب باطن و تحلیه سر نگردد و عزم و اراده قوی نشود و قلب مجلای اسماء و صفات نگردد، بهشت اسماء و صفات ، که جنت متوسطه است ، برای انسان نباشد. و اگر قیام به عبودیت نکند و اعمال و افعال و حرکات و سکنت او مطابق دستورات شرایع نباشد، بهشت اعمال ، که فیها ما تشتهیه الاءنفس و تلذ الاءعین (۷۶۴) می باشد، از برای او نیست .

بنابراین مقدمه ، که مطابق با برهان حکمی و ذوق اهل معارف و اخبار انبیا و اولیاء، علیه السلام، و استفاد از کتاب کریم الهی است ، علوم به هر درجه که هستند، چه علم المعارف باشد یا غیر آن طریق وصول به جنت مناسب با آن است ، و سالک طریق هر علمی سالک طریقی از طرق بهشت است . و ما پیش از این ذکر کردیم (۷۶۵) که علم مطلقا طریق به عمل است حتی علم المعارف ، منتها آنکه علم المعارف اعمالی است قلبی و جذباتی است باطنی که نتیجه آن اعمال و جذبات ، و صور باطنه آنها صورت جنت ذات و بهشت لقاست . پس ، سلوک طریق علم سلوک طریق طریق جنت است ، و طریق طریق نیز طریق است .

نکته مهمه

و نکته این که فرموده است : سلک الله به الی الجنه و سلوک علمی را به عبد نسبت داده و سلوک الی الجنه را به

ذات به مقدس حق نسبت داده است ، برای آنست که در مقام کثرت جنبه کسب عبد را غلبه داده ، و در مقام رجوع به وحدت جنبه حق را غلبه داده ، و الا با نظری توان گفت سلوک الی الجنه نیز منسوب به عبد است : و وجدوا ما عملوا حاضرا. (۷۶۶) فمن يعمل مثقال ذره خيرا يره . و من يعمل مثقال ذره شرا يره . (۷۶۷) و با نظری توان گفت سلوک الی العلم نیز به تائید و توفیق حق و منسوب به ذات مقدس است : قل كل من عند الله . (۷۶۸)

و جناب محقق فلاسفه و فخر طایفه حقه ، صدر المتألهین ، رضوان الله علیه ، را در این مقام بیانی است که مبنی بر آن است که نفس ادراک ملایم و منافر جنت و نار است ، و علوم از ملایمت نفس ، و جهل از منافرات آن است . و این مخالف با نظریه خود آن بزرگوار است در مسفورات حکیمه خود بر رد شیخ غزالی (۷۶۹) که او را مسلکی است که جنات و دوزخ را به لذات و آلام حاصله در نفس حمل کرده ، و وجود عینی آنها را منکر شده است ، چنانچه از او منقول است . (۷۷۰) و این مذهب با آنکه مخالف برهان حکماست ، خلاف اخبار انبیاء و کتب سماویه و ضرورت جمیع ادیان است . و حضرت فیلسوف عظیم الشاءن او را رد و خیالش را ابطال فرموده ، ولی شبیه آن معنی را خود آن بزرگوار در این مقام فرموده گرچه اصل مسلک غزالی را انکار دارد. و در هر صورت

، این کلام در نظر قاصر صحیح نیاید، ولی مناسب این اوراق بیش از این تفصیل نیست .

فصل ، در بیان آنکه فرشتگان بالهای خویش را برای طالب علم فرش کنند

بدان که از برای ملائکه الله صنوف و انواعی کثیره است که جز ذات مقدس علام الغیوب کسی عالم به آنها که جنود حق هستند نیست : و ما یعلم جنود ربک الا (۷۷۱) هو. (۷۷۲)

یک صنف از آنها ملائکه مهمین مجذوبین هستند که اصلا نظر به عالم وجودیه ندارند و ندانند خداوند آدم را خلق فرموده یا نه ، و مستغرق جمال و جلال حق و فانی کبریای ذات مقدس او هستند. (۷۷۳) و گویند در آیه شریفه ن و القلم و ما یسطرون . (۷۷۴) کلمه مبارکه ن اشاره به آن ملائکه است . و طایفه دیگر ملائکه مقربین و سکنه جبروت اعلی هستند. و آنها انواع کثیره هستند که از برای هر یک از آنها شائن و تدبیری است در عوالم که از برای دیگری آن شائن و تدبیر نیست . و طایفه دیگر ملائکه عوالم برزخ و مثال هستند. و طایفه دیگر ملائکه موکله به عوالم طبیعت هستند و مُلک هستند که هر یک موکل امری و مدبر شائنی هستند. و این دسته از ملائکه مدبره در عالم مُلک غیر از ملائکه موجوده در عالم مثال و برزخ است ، چنانچه در محل خود مقرر است و از اخبار نیز مستفاد شود. (۷۷۵)

و بایست دانست که اجنحه و ریاش و اعضای دیگر در جمیع اصناف ملائکه نیست ، بلکه از ملائکه مهمین گرفته تا سکنه ملکوت اعلی منزله و مبرا هستند از امثال این اعضا و اجزای

مقداریه . و آنها مجرد از جمیع مواد و لوازم آن و تقدرات و عوارض آن هستند. و اما ملائکه عوالم مثال و موجودات ملکوتیه برزخیه در جمیع آنها اجزا و اعضا و اجنحه و ریاش و غیر آن ممکن التحقق (است). و چون از عوالم تقدرات برزخیه و تمثلات مثالیه هستند، هر یک دارای مقداری خاص و اعضا و جوارحی مخصوص به خود می باشند. و الصفات صفا (۷۷۶) و اولی اءجنحه مثنی و ثلاث و رباع (۷۷۷) راجع به این صنف از ملائکه است . لیکن ملائکه مقربین و قاطنین جبروت اعلی به واسطه احاطه وجودیه قیومیه می توانند در هر یک از عوالم به هیئت و صورت آن عالم متمثل شوند، چنانچه جبرئیل امین ، که از مقربین درگاه و حامل وحی الهی و از اعلی مراتب موجودات سکنه جبروت است ، برای ذات مقدس رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم ، در مثال مقید دایما، و در مثال مطلق دو مرتبه ، و در ملک گاهی ، متمثل می شد. حتی در ملک گاهی متمثل به صورت دحیه کلبی ، رضیع رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله و سلم ، که اجمل ناس بود، می شد. (۷۷۸)

و نباید دانست که تمثل ملکی ملائکه در عرض موجودات ملکیه نیست که هر سلیم الحس آن را ببیند، بلکه باز وجهه ملکوتی آنها غالب و جهات ملکیه مغلوب است ، و لهذا آنها را پس از تمثالت ملکیه نیز مردم با چشم ملکی نمی دیدند، بلکه با تاءید حق و اشاره حضرت خاتم الانبیا، صلی الله علیه و آله و سلم

سلم ، بعضی از اصحاب جبرئیل را که به صورت دحیه کلبی بود می دیدند. و بدین بیان طالبان علم و معرفت و متوجهین به حق و حقیقت و سالکین طریق رضای الهی از اولاد روحانی آدم صفی ، سلام الله علیه ، که مسجود ملائکه و مطاع تمام دایره وجود (بود) هستند، و جمیع ملائکه الله عنایت به او دارند و به تاءئید و تربیت او مأمورانند. و چون این ملکی ملکوتی شده و این ارضی سمائی شده ، قدم بر جناح ملائکه گذاشته است ، که اگر چشم بصیرت ملکوتی و مثالی باز شود، می بیند که بر جناح ملائکه قرار گرفته و با تاءئیدات آنها طی طریق می نمایند. این راجع به آنها که از ملک سفر به ملکوت کردند، گرچه باز در طریق هستند.

و اما آنها که ملکی هستند و باز به ملکوت وارد نشده اند، ممکن است ملکوتیین به تاءئید آنها مشغول شده و برای تواضع آنها پرهای خود را فرش آنها قرار دهند برای خوشنودی از آنها و عمل آنها، چنانچه در این حدیث شریف و در حدیث غوالی اللئالی اشاره به آن فرموده . فیه عن المقداد، رضی الله عنه ، اءنه قال سمعت رسول الله ، صلی الله علیه و آله و سلم ، یقول : ان الملائکه لتضع اجنحتها لطالب العلم حتی یطاء علیها رضا به . (۷۷۹) مقداد، علیه الرحمه ، گوید شنیدم پیغمبر خدا، صلی الله علیه و آله و سلم ، می فرمود: همانا فرشتگان پرهای خود را می گذارند برای طالب علم تا آنکه بر آنها قدم نهد از جهت رضایت به او.

پس ،

معلوم شد که اول قدم الی الله و الی مرضاته ، قدم به دوش ملائکه و جلوس بر جناح آنان است . و تا آخر مراتب تحصیل و حصول علم و معارف این فرش و افتراش موجود است ، منتها مراتب فرق می کند، و ملائکه و مؤیدین این سالک طریق علم عوض شوند تا کار سالک به جایی رسد که قدم از فرق ملائکه مقربین بردارد و عوالمی طی کند و مدارجی بییاید که ملائکه مقربین در آنجا راه نیابند و جبرئیل امین وحی اعتراف به عجز کند و گوید: لو دنوت اءنمله لاحتقرت . (۷۸۰)

و پس از اینکه این مطلب غیر مصادم با برهان ، بلکه موافق با آن ، است ، داعی به تاءویل نیست ، چنانچه فیلسوف معظم ، جناب صدرالمتاءلهین ، ارتکاب آن فرمودند، (۷۸۱) با آنکه ملائکه عالم مثال و تمثلات ملکیه و ملکوتیه ملائکه را معترف و اثبات آن را در کتب حکمیه و مسفورات علمیه خود فرمودند با بیاناتی بینظیر که مختص به خود آن بزرگوار است .

فصل : در بیان آنکه تمام سکنه آسمان و زمین استغفار می کنند برای طالب علم

بدان که در محل خود مقرر است که حقیقت وجود عین تمام کمالات و اسماء و صفات است ، چنانچه صرف وجود صرف کمال است . و از این جهت حق تعالی جل شانه که صرف وجود است صرف تمام کمالات است ، و عین همه اسماء و صفات جمالیه و جلالیه است . و در حدیث است که علم کله ، قدره کله . (۷۸۲) و به برهان پیوسته است که حقیقت وجود در مرائی عین همه کمالات است ، و هیچیک از کمالات امکان انسلاخ از آن ندارد، منتها

ظهور آن کمالات به مقدار سعه و ضیق وجود و جلا و کدورت مرآت است، و از این جهت تمام سلسله وجود آیات ذات و مرآت اسماء و صفات اند نقطه و این مطلب با این که مبرهن است، بلکه کمتر از مطالب حکمیه و در قوت و اتقان برهان به پایه این مسئله می رسد، مطابق با مشاهدات اصحاب شهود و ذوق ارباب معرفت است، و موافق با آیات کریمه کتاب کریم و اخبار اهل بیت عصمت و طهارت علیه السلام، است. چنانچه در چندین موضع از کتاب الهی تسیح کافه موجودات را گوشزد فرموده: یسیح لله ما فی السموات و ما فی الاءرض (۷۸۳) و ان من شیء الا یسیح بحمده و لکن لا تفقهون تسیحهم (۷۸۴) و پر واضح است که تسیح و تقدیس و ثنای حق تعالی مستلزم علم و معرفت به مقام مقدس حق و صفات جلال و جمال است، و بدون هیچ گونه معرفتی و علمی متحقق نشود. و در اخبار شریفه بطوری این مطلب شریف را با صراحت لهجه بیان فرمودند که به هیچ وجه قابل توجیه و تاءویل نیست، ولی اهل حجاب و محجوبین از معارف الهیه، از اهل فلسفه رسمیه و مجادلات کلامیه، تاءویل کلام خداوند کردند به تاءویلات بارده ای که علاوه بر مخالفت با ظواهر آیات و نصوص آن، در بعضی موارد، مثل قضیه تکلم نمل در سوره مبارکه نمل، (۷۸۵) و مخالفت با نصوص کثیره وارده از ائمه اطهار، علیهم السلام، مخالف با برهان متین حکمی نیز می باشد، ولی

اشتغال به ذکر برهان و مقدمات آن مخالف با وضع این اوراق است .

پس موجودات و ثنای آنها حق را از روی شعور و ادراک است . و در حدیث است که رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، فرمودند که وقتی قبل از بعثت شبانی می کردم ، گاهی می دیدم که گوسفندان بی جهت رم می کنند و وحشترده می شوند. پس از آمدن جبرئیل سبب را سؤال کردم . گفت این وحشت از صدای ضربتی است که به کافر می زنند که همه موجودات آن را می شنوند و از آن رم می کنند غیر از ثقلین . و اهل معرفت گویند انسان محبوبترین موجودات از ملکوت است مادامی (که اشتغال) به ملک و تدبیرات آن دارد، زیرا که اشتغالش از همه بیشتر و قویتر است ، پس احتجابش از همه بیشتر است و از نیل ملکوت محرومتر است .

و نیز از برای تمام موجودات وجهه ملکوتی است که به آن وجهه حیات و علم و سایر شئون حیاتی را دارند: و کذلک نری ابراهیم ملکوت السموات و الاءرض .(۷۸۶) و این نیز وجه دیگر است از برای سرایت علم و حیات در موجودات .

و پس از آنکه معلوم شد که تمام موجودات را علم و معرفت است و تمام دارای وجهه ملکوتی هستند، ولی انسان چون در عرض اینها نیست و از ملکوت نیز محجوب است ، علم به حیات و شئون حیاتی آنها پیدا نمی کند، دریغی نیست که از برای انسان سالک طریق علم و متوجه به حق ، که سرآمد تمام سلسله وجود

و ولینعمت دار تحقق است ، استغفار کنند و از مقام غفاریت ذات مقدس حق بالسان قال و لهجه صریحه ملکوتیه ، که گوش باز ملکوتی بشنود، استدعا کنند که این ولیده کامله ملک و این فخر موالید طبیعت را به بحار غفران مستغرق فرماید و ستر جمیع نقایص او کند.

و تواند بود که چون موجودات دیگر دانند که وصول به فنای ذات مقدس و استغراق در بحر کمال برای آنها امکانپذیر نیست جز به طفیل و تبع ذات مقدس انسان کامل عالم بالله و عارف معارف الهیه و جامع علم و عمل چنانچه این نیز مقرر است در محال خود از این جهت کمال انسانی را، که به استغراق در بحر غفاریت حق حاصل شود، از حق تعالی طلب کنند که خود نیز به وسیله او به کمالات لایقه خود برسند. والله العالم .

فصل ، در بیان آنکه فضل عالم بر عابد مثلفضل ماه است در شب بدر که شب سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم است بر سایرستارگان

بدان که حقیقت علم و ایمان که متقوم به علم است ، نور است . و این مطالب علاوه بر آنکه مطابق برهان و عرفان است ، مطابق نصوص و اخبار اهل عصمت و طهارت ، علیهم السلام ، نیز هست . زیرا که حقیقت نور، که عبارت از ظاهر و مکشوف بالذات و مظهر و کاشف غیر است ، برای حقیقت علم ثابت و بر آن صادق است . بلکه صدق آن بر حقیقت علم حقیقت است ، و بر انوار حسیه به مجاز شبهه است ، زیرا که نور حسی ظهور ذاتی فی

الحقيقه ندارد، و از تعينات آن حقيقت است و داراي ماهيت است ، و اما حقيقت علم عين وجود است بالذات ، و در مفهوم با آن مخالف است ، ولي در حاق حقيقت و متن اعيان با آن موافق و متحد است . و حقيقت وجود عين نور است و عين علم است : الله نور السموات و الارض .(۷۸۷) پس علم عين نور است . و در آيات شريفه ايمان و علم را به نور تعبير فرمودند: و من لم يجعل الله له نورا فماله من نور.(۷۸۸) و در آيه شريفه نور به حسب تفسير اهل بيت عصمت ، عليهم السلام ، نور تفسير به علم شده است :

فعن الصادق ، عليه السلام : الله نور السموات و الارض قال : كذلك الله عزوجل . مثل نوره قال : محمد، صلى الله عليه و آله . كمشكوه قال صدر محمد، صلى الله عليه و آله . فيها مصباح قال : فيه نور العلم يعنى النبوه . المصباح ، فى زجاجة قال : علم رسول الله صدر الى قلب على ... الحديث (۷۸۹)

و عن الباقر، عليه السلام ، انه يقول : انا هادى السماوات و الارض . مثل العلم الذى اعطيته و هو النور الذى يهتدى به مثل المشكوه فيها المصباح فالمشكوه قلب محمد، صلى الله عليه و آله ، و المصباح نوره الذى فيه العلم .(۷۹۰)

و فى روايه قال : فالمؤ من ينقلب فى خمسه من النور: مدخله نور، و مخرجه نور، و علمه نور، و كلامه نور، و مصيره الى الجنة يوم القيامة نور.(۷۹۱)

و در حديث معروف وارد است :

و از برای این نور مراتبی است به حسب مراتب ایمان و علم اهل آنها. و باید دانست که این نوع حقیقی که در قلوب اهل ایمان و علم است چون از انوار عالم آخرت است، در آن عالم به مقتضای فعالیت نفس ظهور به نورانیت حسیه نماید، و همین نور است که صراط را روشن نماید. و یک دسته نورشان مثل نور شمس، و دیگری مثل نور قمر، تا برسد به آنکه فقط نورش جلو پایش را روشن نماید.

اکنون که معلوم شد که علم نور است و ظهور، به حقیقت بدون شائبه مجاز، منتها ما بیچارگان که در حجاب ظلمانی طبیعت و در لیل مظلم عالم ملک هستیم، از شمس حقیقی و علم و نور روزافزون دانش و بینش محجوبیم، و گمان می کنیم اینها مبنی بر مثل است و مبتنی بر مجاز و استعارت و تخمین و تعبیر است. آری، تا در خواب حیات عاریت هستیم و سکر طبیعت در سر ماست و حقیقت را از مجاز نشناسیم، به حسب انظار مجازی ما مجاز نماید، و در حقیقت در عالم مجاز حقیقت به صورت مجاز در آید الناس نیام اذا ماتوا انتبهوا (۷۹۳) پس از آنکه چشم گشودیم، می بینیم که همانطور که نور شمس و قمر روشنی و روشنی بخش است، نور عالم نیز چنین است. در این عالم به نور علمش روشن کند قلوب مظلمه را و حیات بخشد به مردگان جهل و نادانی، و در آن عالم نیز نورش محیط و شفاعت

کند به واسطه آن احاطه نوریه از مقتبسان مشکاه علمش و مرتبطان به ساحت قدسش .

و باید دانست که عبادت بی علم نیز صورت نگیرد، و از این جهت عابد را نیز نوری است مخصوص به خود. بلکه نفس ایمان و عبادات حق از سنخ نور است ، متنها نور عابد فقط روشنی به خود دهد و زیر پای خودش را روشن نماید و به دیگران روشنی ندهد. از این جهت مثل آنها مثل ستارگان است در شب بدر که به واسطه نور ماه انوار آنها مختفی شده ، به طوری که برای خود فقط روشنی دهد و به دیگران نفعی نرساند و نوری نبخشد. پس ، مثل عابد در پیشگاه عالم مثل ستاره است ، ولی نه در دلیل مظلم ، که تا اندازه ای نوربخشی نیز کند، بلکه در شب بدر که فقط ظاهر هستند نه مظهر.

جناب صدرالمتاءلهین ، قدس سره ، فرماید که مراد به عالم در این حدیث شریف غیر عالم ربانی است که علم است که علم او لدنی و حاصل به موهبت الهی است ، مثل علوم انبیا و اولیا، علیهم السلام . چنانچه دلالت کند بر این مدعی تمثیل به قمر، و الا سزاوار بود که تمثیل به شمس شود، زیرا که نور آن به افاضه حق است بدون واسطه چیز دیگر از نوع و جنس خود. انتهی (۷۹۴) کلامه رفع مقامه .

فصل ، در بیان آنکه علما ورثه انبیا علیهم السلام هستند

و این وراثت روحانی است ، و ولادت علما از انبیا ولادت ملکوتی است . و انسان همانطور که به حسب نشئه ملکیه و جسمانیه ولیده ملک است ، پس از تربیت انبیا و حصول

مقام قلب برای او، ولادت ملکوتی پیدا کند. و چنانچه منشاء این ولادت پدر جسمانی است، منشاء آن ولادت انبیا، علیهم السلام، هستند. پس، آنها پدرهای روحانی هستند و وراثت روحانی باطنی است، و ولادت ولادت ثانوی ملکوتی است. و پس از انبیا شائن تربیت و تعلیم با حضرات علماست که وراثت روحانی حقیقی انبیا هستند. و انبیا، از علم و معارف چیز دیگر نبوده، گرچه به حسب ولادت ملکی و شئون دنیوی دارای تمام حیثیات بشریه بودند: قل انما اءنا بشر مثلکم. (۷۹۵) (و) وراثت آنها به حسب این مقام علما نبودند، بلکه اولاد جسمانی خودشان بودند، و ارث آنها به حسب مقام جسمانیت ممکن است درهم و دینار باشد.

و این حدیث شریف دلالت واضحه بلکه صراحت دارد در وراثت روحانیه، به طوری که ذکر شد. و مقصود رسول اکرم، صلی الله علیه و آله و سلم، از حدیثی که منسوب به آن سرور است که نحن معاشر الاءنباء لا نورث (۷۹۶) بر فرض صحت معلوم است همین بوده که به حسب شائن نبوت و وراثت روحانی، ارث مال و منال نمی گذاریم، بلکه ارث ما علم است. چنانچه واضح است. والسلام.

الحدیث السابع والعشرون

حدیث بیست و هفتم

بالسند المتصل الی الشیخ الاءجل و الثقه الجلیل، محمد بن یعقوب الکلینی، رضوان الله علیه، عن عده من اءصحابنا، عن اءحمد بن محمد، عن ابن محبوب، عن عمر بن یزید، عن ابی عبدالله، علیه السلام، قال: فی التوریه مکتوب: یا بن آدم، تفرغ لعبادتی، املء قلبک غنی و

لا اء كلک الی طلبک ، و علی اءن اءسد فاقتک و املاء قلبک خوفا منی . و ان لا تفرغ لعبادتی ، اءملاء قلبک شغلا بالدنیا، ثم
لا اءسد فاقتک و اء كلک الی طلبک . (۷۹۷)

ترجمه :

فرمود حضرت صادق ، علیه السلام ، که در تورات نوشته شده است : ای پسر آدم ، فارغ شو از برای عبادت من ، تا پر کنم
قلب تو را از بی نیازی و واگذار نکنم تو را به سوی طلب خویش ، و بر من است که ببندم راه فقر تو را و پر کنم دل تو را از
خوف خویش . و اگر فارغ نشوی برای عبادتم ، پر کنم دل تو را از اشتغال به دنیا، پس از آن ببندم فقر تو را و واگذارم تو را
به سوی طلبت .

شرح تفرغ لکذا از باب تفاعل ، یعنی تمام وقت خود را صرف آن کرد به طوری که به چیز دیگر اشتغال نوزید. و تفرغ قلب
ب.....[عبادت ، خالی نمودن از توجه به هر چیزی است برای آن .

و ملاء الاناء ماء و من الماء و بالماء، وضع فیه بقدره ما یاءخذہ . یعنی ، در آن (آب) ریخت به قدری که می گرفت .

و اء کل متکلم من یکل . و کل الیه الاءمر، اءی سلمه و فوضه و ترکه الیه و اکتفی به . یعنی ، امر را به او واگذار و موکول کرد
و خود در آن تصرفی ننمود.

ءسد متکلم من سد یسد سدا، من باب نصر، نقیض الفتح . یعنی ، بستن .

الفاقه اءی الحاجه والفقر. یعنی ، نیازمندی و گدایی است

و اءملاء قلبك خوفًا مني ظاهر آن است که به صیغه متکلم (است). و صیغه امر بودن و عطف به اول کلام بودن بعید است. و آنچه به مناسبت بیان کردنی است در حدیث شریف در ضمن فصولی به رشته تحریر در آوریم. انشاءالله.

فصل: فراغت وقت و قلب در عبادت

بدان که فراغت برای عبادت حاصل شود به فراغت وقت برای آن و فراغت قلب. و این امر از مهمات است در باب عبادات که حضور قلب بدون آن تحقیق پیدا نکند. و عبادت بی حضور قلب قیمتی ندارد.

و آنچه باعث حضور قلب شود دو امر است: یکی فراغت وقت و قلب، و دیگر فهماندن به قلب اهمیت عبادت را. و مقصود از فراغت وقت آن است که انسان در هر شبانه روزی برای عبادت خود وقتی را معین کند که در آن وقت خود را موظف بداند فقط به عبادت، و اشتغال دیگری را برای خود در آن وقت قرار ندهد. انسان اگر بفهمد که عبادت یکی از امور مهمه ای است که از کارهای دیگر اهمیتش بیشتر بلکه طرف نسبت با آنها نیست، البته اوقات آن را حفظ می کند و برای آن وقتی موظف می کند. و ما پس از این به قدر مقدور شمه ای از آنرا بیان می کنیم.

در هر حال، انسان متعبد باید اوقات عبادتش موظف باشد. البته اوقات نماز را، که مهمترین عبادات است، باید حفظ کند و آنها را در اوقات فضیلت به جا آورد، و در آن اوقات برای خود شغل دیگری قرار ندهد. و همان طور که برای کسب مال

و منال و برای مباحثه و مطالعه ، وقت موظف قرار می دهد، برای این عبادات نیز قرار دهد که در آن وقت فارغ از امور دیگر باشد تا حضور قلب ، که مغز و لب عبادات است ، برای او میسور باشد. ولی اگر مثل نویسنده نماز را با تلکف به جا آورد و قیام به عبودیت معبود را از امور زایده بداند، البته آن را تا آخر وقت امکان تاخیر می اندازد، و در وقت اتیان آن نیز به واسطه آنکه کارهای مهمی به نظر و گمان خود مزاحم با آن می بیند، سر و دست شکسته اتیان می کند. البته چنین عبادتی نورانیت ندارد، سهل است ، مورد غضب الهی است و چنین شخصی مستخف به صلاه و متهاون در امر آن است . به خدای تعالی پناه می برم از خفیف شمردن نماز و مبالات نکردن به امر آن . این اوراق گنجایش ذکر اخبار در این باب را ندارد، ولی بعضی از آن را ذکر می کنیم برای عبرت .

عن محمد بن یعقوب باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : لا تتهاون بصلاتك ، فان النبي ، صلى الله عليه و آله ، قال عند موته : ليس مني من استخف بصلاته ، ليس مني من شرب مسكرا لا يرد على الحوض لا والله . (۷۹۸)

حضرت باقر، علیه السلام ، فرمود به زراره ، علیه الرحمه : سستی مکن در امر نمازت ، زیرا که رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، فرمود در دم مردنش : "نیست از من کسی که خفیف شمارد نمازش را، از من

نیست کسی که بیاشامد مسکری ، به خدا قسم که وارد نمی شود بر من نزد حوض ."

و باسناده عن ابي بصير، قال قال ابوالحسن الاعول ، عليه السلام : لما حضرت ابي الوفاء ، قال لي : يا بني ، لا ينال شفاعتنا من استخف بالصلاه . (۷۹۹)

جناب ابوبصیر گوید که حضرت کاظم ، علیه السلام فرمود چون پدرم را وفات رسید فرمود به من : ای پسرک من ، همانا نایل نشود شفاعت ما را کسی که استخفاف کند به نمازش .

و اخبار در این زمینه بسیار است ، ولی برای اهل اعتبار همین بس است . خدا می داند که انقطاع از رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، و خروج از تحت حمایت آن سرور چه مصیبت عظیمی است . و حرمان از شفاعت آن سرور و اهل بیت معظم او چه خذلان بزرگی است . گمان مکن که بدون شفاعت و حمایت آن بزرگوار کسی روی رحمت حق و بهشت موعود را ببیند . اکنون ملاحظه کن مقدم داشتن هر امر جزئی ، بلکه نفع خیالی ، را بر نماز که قره العین رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، و بزرگ وسیله رحمت حق است و اهمال کردن درباره آن و به آخر وقت انداختن بدون عذر و حفظ نمودن حدود آن ، آیا تهاون و استخفاف است یا نیست ؟ اگر هست ، بدان که به شهادت رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، و شهادت ائمه اطهار ، علیهم السلام ، از ولایت آنها خارج و به شفاعت آنها نایل نشوی . اکنون ملاحظه نما

اگر احتیاج به شفاعت آنها داری و مایلی که از امت رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، باشی، بزرگ بشمار این ودیعه الهیه را و اهمیت بده به آن، و الا خود دانی. خدای تعالی و اولیا او بی نیازند از عمل من و تو، بلکه بیم آن است که اگر اهمیت ندادی، منجر به ترک آن شود و از ترک به جحود رسد که کارت یکسره شود و به شقاوت ابدی و هلاکت دائمی رسی.

و از فراغت وقت مهمتر فراغت قلب است. بلکه فراغت وقت نیز مقدمه ای برای این فراغت است. و آن چنان است که انسان در وقت اشتغال به عبادت، خود را از اشتغالات و هموم دنیایی فارغ کند، و توجه قلب را از امور متفرقه و خواطر متشتته منصرف نماید، و دل را یکسره خالی و خالص برای توجه به عبادت و مناجات با حق تعالی نماید. و تا فراغت قلب از این امور حاصل نشود، تفرغ برای او و عبادت او حاصل نشود. ولی بدبختی آن است که ما تمام افکار متشتته و اندیشه های متفرقه را ذخیره می کنیم را باز کردیم، یا دفتر محاسبات را گشودیم، یا کتاب مطالعه (را) مفتوح نمودیم، دل را می فرستیم به سوی اشتغال به امور دیگر و از عمل بکلی غافل شده، یک وقت به خود می آییم که به حسب عادت به سلام نماز رسیدیم! حقیقتاً این عبادت فصاحت آور است و این مناجات شرم انگیز است.

عزیزم، تو مناجات با حق را

مثل تکلم با یکنفر بندگان ناچیز حساب کن . چه شده است که اگر با یک نفر از دوستان ، سهل است با یک نفر از بیگانگان ، اشتغال به صحبت داشته باشی ، مادام که با او مذاکره می کنی ، از غیر غافل و با تمام توجه به او مشغولی ، ولی در اشتغال به مکالمه و مناجات با ولی النعم و پروردگار عالمیان بکلی از او منصرف و غافل و به دیگر امور متوجهی ؟ آیا قدر بندگان از ذات مقدس حق افزون است ؟ یا تکلم با آنها ارزشش از مناجات با قاضی الحاجات بیشتر است ؟ آری به خداوند و فرمایشات انبیا پیدا کرد تا کار اصلاح شود. همه بدبختیها از ضعف ایمان و سستی یقین است . ایمان سید بن طاووس ، (۸۰۰) رضی الله عنه ، او را به جایی می رساند که روز اول تکلیفش را عید می گیرد، برای آنکه حق تعالی اجازه ورود مناجات به او مرحمت کرده و او را مخلص به خلعت تکلیف فرموده . (۸۰۱) حقیقتا تصور کن این چه قلبی است که این قدر نورانیت و صفا دارد! اگر عمل این سید جلیل برای تو حجت نیست ، کار سید الموحدین و اولاد معصومین او که برای تو حجت است . نظر کن در حال آن بزرگواران و کیفیت عبادات و مناجاتهای آنها. بعضی از آنها در وقت نماز رنگ مبارکشان تغییر می کرد و پشت مبارکشان می لرزید از خوف آنکه مبادا در امر الهی لغزشی شود، (۸۰۲) با آنکه معصوم بودند. از حضرت مولی معروف است که تیری به پای مبارکش رفته

بود که طاقت بیرون آوردن نداشت ، در وقت اشتغال به نماز بیرون آوردند و اصلاً ملتفت نشد.(۸۰۳)

عزیزم این مطلب از امور ممتنعه نیست . نظیر آن در امور عادیه برای مردم بسیار اتفاق می افتد. یکی از دوستان موفق ما می گفت وقتی با جمعی از اوباش در اصفهان منازعه کردیم . در بین اشتغال به زد و خورد می دیدم بعضی از آنها مشت به من می زدند، نفهمیدم چیست . بعد که فراغت حاصل شد و به خود آمدم ، معلوم شد با کارد چندین زخم به من زدند که از آثار آن تا چندی بستری بودم . البته نکته آن هم معلوم است . وقتی که نفس توجه تام به یک امری پیدا کرد، از ملک بدن غافل می شود و احساسات از کار می افتد و همش هم واحد می شود. ما خود در جنگ و جدال مباحثات ، نعوذ بالله منها، دیدیم که اگر در مجلس هر امری واقع شود از آن بکلی غافل هستیم . ولی افسوس که ما به هر امری توجه تام داریم جز به عبادت پروردگار، و از این جهت استعباد می کنیم .

در هر صورت ، فراغت قلب از غیر حق از امور مهمه است که انسان باید با هر قیمت هست تحصیل آن را بکند. و طریق تحصیل آن نیز ممکن و سهل است . با قدری مواظبت و مراقبت تحصیل می توان کرد. باید انسان مدتی اختیار طایر خیال را به دست گیرد و هر وقت خواست از شاخه ای به شاخه ای پرواز کند آن را حفظ کند. پس از مدتی

مراقبت ، رام و آرام شود و توجه آن از امور متشسته منصرف شود و خیر عادت او گردد و الخیر عاده ، و فارغ البال اشتغال به توجه به حق و عبادات او پیدا کند.

و از همه این امور مهمتر، که باید دیگر امور را مقدمه او دانست ، حضور قلب است که روح عبادت و حقیقت آن بسته به آن است ، و بدون آن هیچ قیمتی برای عبادات نیست و قبول در گاه حق تعالی نشود. چنانچه در روایات شریفه وارد است :

کافی : باسناده عن ابي جعفر و ابي عبدالله ، عليهما السلام ، انهما قالا: انما لك من صلاتك ما اقبلت عليه منها، فان اوهمها كلها، او غفل عن آدابها، لفت فضرب بها وجه صاحبها.(۸۰۴)

حضرت باقر و صادق ، عليهما السلام ، فرمودند به فضیل بن یسار: نیست از برای تو از نمازت مگر آنچه توجه قلب کردی به آن از نماز، پس اگر غلط به جا آورد تمام آن را، یا غافل شود از آداب آن ، پیچیده شود و به آن زده بشود به روی صاحبش .

و روی الشیخ الاقدم ، محمد بن الحسن ،(۸۰۵) رضوان الله علیه ، فی التهذیب ، باسناده عن المثالی قال : رأیت علی بن الحسین ، عليهما السلام ، یصلی ، فسقط رداؤه عن منكبہ فلم یسوه حتی فرغ من صلاته . قال : فسألته عن ذلك ، فقال : ویحك ! اءتدری بین یدی من كنت ؟ ان العبد لا یقبل منه صلاه الا ما اقبل منها. فقلت : جعلت فداك ، هلکنا! قال : كلا، ان الله متمم ذلك للمؤمنین بالنوافل

ابوحمزہ ثمالی گفت دیدم حضرت سجاد، علیہ السلام، را کہ نماز می خواند، پس عباى آن حضرت افتاد، حضرت راست نفرمود عبا را تا از نماز فارغ شد. پس، از آن بزرگوار سؤال کردم، فرمود: "وای به تو! آیا می دانی در حضور کی بودم. همانا از بنده قبول نمی شود نمازی مگر آنچه را توجه قلب کرده از آن." عرض کردم: "فدايت شوم، هلاک شدیم ما!" فرمود: "هرگز، همانا خداوند تمام می فرماید آنرا برای مؤمنین به واسطه نافله ها."

و عن الخصال: باسناده عن علی، علیہ السلام، فی حدیث الاءربعمائه، قال: لا یقومن احدکم فی الصلاه متکاسلا و لا ناعسا، و لا یفکرن فی نفسه، فانه بین یدی ربه عزوجل. و انما للعبد من صلاته ما اقبل علیه منها بقلبه. (۸۰۷)

فرمود حضرت امیر، علیہ السلام: نایستد در نماز البته هیچیک از شما در حال کسالت و نه در حال چرت زدن، و اندیشه نکند البته در پیش نفس خود، زیرا که او در محضر پروردگار است. و جز این نیست که از برای بنده از نمازش آن چیزی است که توجه کرده است به آن چیز به قلب خویش از نمازش.

و اخبار در این منوال بسیار است، و همین طور در فضیلت اقبال به قلب که بعضی از آنها را در این مقام نقل می کنیم و اکتفا به آن می نماییم، و برای اهل اعتبار کفایت می کند.

عن محمد بن علی بن الحسین، صدوق الطائفه، باسناده عن عبدالله بن

ابی یعفر، قال قال ابو عبدالله، عليه السلام: يا عبدالله، اذا صليت، فصل صلاه مودع يخاف ان لا يعود اليها ابدا، ثم اصرف بصرک الى موضع سجودک . فلو تعلم من عن يمينک و شمالک، لاءحسنت صلاتک، و اعلم انک بين یدی من یراک و لا تراہ. (۸۰۸)

فرمود حضرت صادق، عليه السلام، به عبدالله (به ابی یعفر): ای عبدالله، وقتی که مشغول نماز می شوی، مثل کسی که وداع کند با نماز و ترس آن دارد که دیگر به آن نرسد نماز بخوان، پس از آن چشمت را بدوز به موضع سجودت. تو اگر بدانی کسی در راست و چپ هست نمازت را نیکو به جا می آوری، بدان که تو پیش روی کسی ایستادی که او تو را می بیند و تو او را نمی بینی.

و باسناده عن ابی عبدالله، عليه السلام، فی حدیث انه قال: لاءحب الرجل المؤمن منکم اذا قام فی صلاه فريضه ان یقبل بقلبه الى الله و لا یشغل قبله بامر الدنيا. فلیس من عبد یقبل بقلبه فی صلاته الى الله تعالی، الا ان یقبل الله علیه بوجهه و ان یقبل بقلوب المؤمنین علیه بالمحبه بعد حب الله اياه. (۸۰۹)

فرمود حضرت صادق، عليه السلام: همانا من دوست می دارم از شماها مرد مؤمنی را که وقتی در نماز واجبی ایستاد، اقبال و توجه کند به قلبش به سوی خدای تعالی، و مشغول نکند قلبش را به کار دنیا. نیست بنده ای که در نمازش توجه کند به سوی خدا

به قلبش ، مگر آنکه اقبال کند خداوند به سوی او به جهش ، و قلوب مؤمنان را متوجه کند به سوی او به محبت بعد از دوستداری خداوند او را.

اکنون بین این چه بشارتی است که صادق آل محمد، علیهم السلام ، به مؤمنین می دهد. افسوس که ما بیچاره های محجوب از معرفت از توجه حق تعالی بی بهره ایم و از دوستی ذات مقدس او اطلاعی نداریم و دوستی حق او را قیاس می کنیم به دوستی بندگان . اهل معرفت می گویند حق تعالی برای محبوب خود رفع حجب می کند. و خدا می داند در این رفع حجب چه کرامتهایی است . غایت آمال اولیا و نهایت مقصد آنها همین رفع حجب بوده . جناب امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، و اولاد معصومین آن بزرگوار در مناجات شعبانیه عرض می کنند: الهی ، هب لی کمال الانقطاع الیک ، و انر اءبصار قلوبنا بضیاء نظرها الیک حتی تخرق اءبصار القلوب حجب النور، فتصل الی معدن العظمه ، و تصیر اءرواحنا معلقه بعز قدسک . (۸۱۰)

خداوندا، این نورانیت بصیرت قلوب که اولیا از تو خواستند و خواهش نمودند به نورانیت آن واصل به تو شوند چه بصیرتی است ؟ بارالها، این حجب نور که در لسان ائمه معصومین ما متداول است چیست ؟ این معدن عظمت و جلال و عز قدس و کمال چه چیزی است که غایت مقصد آن بزرگواران است ، و ما تا آخر از فهم علمی آن هم محرومیم تا چه رسد به ذوق آن و شهود آن ؟ خداوندا، ما که بندگان سیه روی

سیه روزگاریم ، جز خور و خواب و بغض و شهوت از چیز دیگر اطلاع نداریم و در فکر اطلاع هم نیستیم ، تو خود نظر لطفی به ما کن و ما را از این خواب بیدار و از این مستی هشیار فرما.

در هر صورت ، برای اهلش همین یک حدیث کفایت می کند که تمام عمر خود را صرف کنند برای تحصیل محبت الهی و اقبال وجه الله ، ولی امثال ما که وارد این وادی نیستیم و مرد این میدان نمی باشیم به احادیث دیگر متشبث می شویم .

عن ثواب الاءعمال باءسناده عن سمع اءبا عبدالله ، علیه السلام ، يقول : من صلی رکعتین یعلم ما یقول فیهما، انصرف و لیس بینه و بین الله ذنب الا غفر له . (۸۱۱)

راوی گوید: شنیدم حضرت صادق ، علیه السلام ، می فرمود: کسی که دو رکعت نماز بخواند در صورتی که بداند چه می گوید در آنها، منصرف شود و حال آنکه نیست بین او و بین خداوند گناهی مگر آنکه آمرزیده آن را.

و عن رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، انه قال : رکعتان خفیفتان فی تفکر خیر من قیام لیلہ . (۸۱۲)

فرمود رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ،: دو رکعت خفیف با تفکر بهتر از عبادت یک شب است .

فصل : مراتب حضور قلب

پس از آنکه معلوم شد که حضور قلب در عبادات قلب و روح عبادات است و نورانیت و مراتب کمال آن بسته است به حضور قلب و مراتب آن ، اکنون باید دانست که از برای حضور قلب مراتبی است که بعضی از آن مراتب اختصاص دارد

به اولیای حق ، و دست دیگران از وصول به شاهر آں کوتاه است ، ولی بعض مراتب آن برای سلسله رعیت نیز ممکن الحصول است . و باید دانست که حضور قلب به طریق کلی منقسم شود به دو قسمت عمده : یکی حضور قلب در عبادت ، و دیگر حضور قلب در معبود.

و پیش از بیان این مطلب لابدیم از ذکر یک مقدمه . و آن این است که اهل معرفت گویند باب عبادات مطلقا باب ثنای معبود است ، منتها هر یک از آنها ثنای حق است به نعتی از نعوت و اسمی از اسماء مگر نماز که ثنای حق است به جمیع اسماء و صفات . و در سابق بر این ، در شرح بعضی احادیث ، ذکر شد (۸۱۳) که ثنای معبود از فطریاتی است که جمیع سلسله بشر بر آن مخمرند و فطرت حکم به لزوم آن می کند، و خاضع برای کامل مطلق و جمیل مطلق و منعم مطلق و عظیم مطلق است . و چون کیفیت ثنای ذات مقدس را احدی نمی تواند کشف کند، زیرا که آن فرع معرفت به ذات و صفات و کیفیت (ارتباط) غیب به شهادت و شهادت به غیب است و این از برای کسی میسر نیست جز از طریق وحی و الهام الهی ، از این جهت عبادات مطلقا توقیفی است و موظف از جانب حق است و احدی از پیش خود حق ندارد تشریحی کند و عبادتی بتراشد. و آنچه از تواضع و احترامات در پیشگاه بزرگان و سلاطین معمول و متداول است ، در آن پیشگاه مقدس ارجی و قیمتی

ندارد. پس انسان باید گوش و چشم را باز کند و از طریق وحی و رسالت کیفیت عبادت و عبودیت را اخذ کند و خود در آن تصرفی نکند.

و بعد از آنکه معلوم شد که باب عبادات باب ثناخوانی معبود است، بدان که حضور قلب در عبادت، و دوم حضور قلب در معبود.

اما حضور قلب در عبادت، پس از برای آن نیز مراتبی است که عمده آن دو مرتبه است:

یکی حضور در عبادت اجمالا. و آن چنان است که در عین اشتغال به عبادت هر عبادتی باشد چه از باب طهارات مثل وضو و غسل و چه از باب نماز و روزه و حج و دیگر امور انسان به طریق اجمال ملتفت باشد که ثنای معبود می کند، گرچه خود نمی داند که چه ثنایی می کند و چه اسمی از اسماء حق را می خواند. شیخ عارف کامل ما، (۸۱۴) روحی فداه، برای این نحو عبادت مثل می زدند به اینکه یکی قصیده در مدح کسی بگوید و به طفلی که معنای آن را نمی فهمد بدهد که در محضر او بخواند و به طفل بفهماند که این قصیده در مدح این شخص است. البته آن طفل که قصیده را می خواند اجمالا می داند ثنای ممدوح را می کند، گرچه کیفیت آن را نمی داند. ماها نیز که طفل ثناخوان حق هستیم و نمی دانیم که این عبادات را چه اسراری است و هر یک از این اوضاع الهیه با چه اسمی از اسماء ارتباط دارد و به چه کیفیت ثنای حق است، این قدر باید

ملتفت باشیم که هر یک از آنها ثنائی است از کامل مطلق و معبود و ممدوح علی الاطلاق ، که خود ذات مقدس در این اوضاع خود را ثنا فرموده و ما را امر فرموده که در پیشگاه مقدسش این نحو ثنا کنیم .

و دیگر از مراتب حضور قلب در عبادت است تفصیلا. و این به مرتبه کامله برای احدی ممکن نیست جز خلص اولیاء و اهل معارف ، ولی بعض مراتب نازله آن ممکن است برای دیگران ، که اول مرتبه آن توجه به معانی الفاظ است در مثل نماز و دعا. و به این مرتبه اشاره شده است در روایتی که از ثواب الاءعمال در سابق گذشت .(۸۱۵) و مرتبه دیگر آن است که اسرار عبادات را به قدر امکان بفهمد و کیفیت ثنای معبود را در هر یک از اوضاع بداند. و اهل معرفت تا اندازه ای اسرار نماز و سایر عبادات بیان کردند، و از اشارات اخبار معصومین ، علیهم السلام ، استفاداتی به قدر امکان کردند. گرچه فهم اصل حقیقت برای کم کسی اتفاق می افتد، ولی تا آن اندازه هم که ذکر شده غنیمت است برای اهلش .

و اما حضور قلب در معبود، و آن نیز دارای مراتبی است که عمده آن سه مرتبه است :

یکی حضور قلب در تجلیات و افعالی . و دیگر حضور قلب در تجلیات اسمائی و صفاتی . و سوم حضور قلب در تجلیات ذاتی . و از برای هر یک چهار مرتبه است به طریق کلی : مرتبه علمی ، و مرتبه ایمانی ، و مرتبه شهودی ، و مرتبه فنائی

. و مقصود از حضور قلب در تجلیات افعالیه علما آن است که شخص عابد سالک علما و برهانا بدانند که تمام مراتب وجود و مشاهده غیب و شهود پرتو فیض تجلی ذات اقدس هستند، و از اخیره عالم طبیعت تا سرچشمه ملکوت اعلی و جبروت اعظم به یک طور و یک نحو حاضرند در پیشگاه مقدسش ، و همه پرتو جلوه مشیت هستند، چنانچه در حدیث شریف کافی وارد است : عن ابي عبدالله ، عليه السلام : خلق الله المشیه بنفسها، ثم خلق الاءشیاء بالمشیه . (۸۱۶) پس مشیت به نفس ذاتها جلوه ذات است ، و دیگر موجودات به واسطه آن مخلوق اند. و ما اکنون در صدد اقامه برهان بر این مطلب شریف نیستیم . پس شخص عابد که این مطلب را علما و برهانا دانست ، می فهمد که خود و عبادت و علم و اراده و قلب و حرکات قلب و ظاهر و باطنش همه در پیشگاه مقدس حاضرند، بلکه همه نفس حضورند. و اگر با قلم عقل این مطلب برهانی را به لوح قلب نگاشت و قلب با ارتیاضات علمیه و عملیه ایمان به این قضیه یقینیه ایمانیه پیدا کرد، آن وقت حضور قلب در تجلی ایمانا پیدا می کنم و پس از کمال این ایمان و مجاهدات و ریاضات و تقوای کامل قلب ، هدایت الهیه شامل حالش شده و بهره ای از تجلیات افعالی بالعیان والشهود برای قلب او حاصل شود. تا وقتی که قلب یکسره مرآت تجلیات گردید و صعق و فنا برای سالک دست داد. و این آخر مرتبه حضور است که منتهی به

فناى حاضر در تجليات افعاليه شود. و بسيارى از اهل سلوك در همين صعق تا ابد باقى مانند و به خود نيايند.

و اگر قلب سالك از پرتو فيض اقدس در ازل قابليتش بيش از اين باشد، پس از اين صعق به خود آيد و انس حاصل كند و به مملكت خود رجوع كند، و مورد تجليات اسمائيه شود، و همان مراتب را طى كرده به فناى صفاتى نايل شود، و به مناسبت عين ثابتش در اسمى از اسماء الهيه فانى گردد. و بسيارى از اهل سلوك نيز در همين فناى اسمائى باقى مانند و به خود نيايند. ان اوليائى تحت قبابى لا يعرفهم غيرى. (۸۱۷) شايد اشاره به اين اوليا باشد.

و اگر از تجلى فيض اقدس استعداد بيش از اين اندازه باشد، پس از اين صعق و فنا نيز انس حاصل آيد و سالك به خود آيد، و مورد تجليات ذاتيه گردد، تا آخر مرتبه فناى ذاتى و صعق كللى سيرا تمام شود و فناى تام حاصل آيد. و من يخرج من بيته مهاجرا الى الله و رسوله ثم يدرکه الموت فقد وقع اءجره على الله. (۸۱۸) بعضى گويند اشاره به اين اولياء الله و سالكين الى الله است، و اجر اين سالك جز با ذات مقدس نيست. و گاه افتد كه براى سالك در اين مقام نيز افاهه حاصل آيد، پس به حسب استعداد خود و مناسبت احاطه عين ثابتش به هدايت خلق قيام كند: يا اءيها المدثر. قم فاء نذر. (۸۱۹)

و اگر عين ثابتش تابع اسم اعظم باشد، دايره نبوت به او ختم شود، چنانچه به رسول اكرم و نبى معظم خاتم،

صلی الله علیه و آله ، ختم شد. و احدی از موجودات اولین و آخرین و انبیای مرسلین (عین) ثابتشان تابع اسم اعظم و ظهور ذات به جمیع شئون نبود، از این جهت ظهور به تمام شئون پیدا کرد، و غایت ظهور به هدایت حاصل شد و کشف کلی واقع گردید، و نبوت ختم به وجود مقدسش شد. و اگر فرضاً از اولیا به تبع آن ذات مقدس و هدایت او بدین مقام رسد، کشفش عین همین خواهد بود، و تکرار در تشریح جایز نخواهد بود پس دایره نبوت به وجود مقدسش به آخر رسید و لبه آخری را در دایره نبوت گذاشت ، چنانچه در حدیث است .(۸۲۰)

و باید دانست که عبادات و کیفیات معنویه آنها برای صاحب هر یک از این مقامات مذکوره بسیار مختلف و در نهایت متفاوت است . و از برای هر یک حظی و نصیبی است از مناجات حق که برای دیگری (که) به آن مقام نایل نشده آن حظ و نصیب نیست . البته آنچه از برای حضرت صادق ، علیه السلام ، در حال عبادت حاصل شده از برای دیگران ممکن نیست ، چنانچه از فلاح السائل سید ابن طاووس ، قدس الله سره ، منقول است که فرمود: فقد روی عن مولانا، جعفر بن ، محمد الصادق ، علیه السلام ، کان یتلوا القرآن فی صلاته ، فغشی علیه فلما اءفاق سئل ما الذی اءوجب ما انتهت حالک اءلیه ؟ فقال ما معناه : ما زلت اءکرر آیات القرآن حتی بلغت الی حال کاءننی سمعتها مشافهه ممن اءنزلها علی المکاشفه و العیان ، فلم تقم

و آن حالی که برای رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، است می داده برای احدی از موجودات نبود، چنانچه در حدیث مشهور است : لی مع الله حال لا یسعه ملک مقرب و لا نبی مرسل . (۸۲۲) بگذرم از مطلبی که برای ما از آن نصیبی نیست مگر لفظ . ولی آنچه مهم است برای امثال ماها آن است که اکنون که محرومیم از مقامات اولیا انکار آنها را هم نکنیم و تسلیم باشیم که تسلیم امر اولیا خیلی فایده دارد و نعوذ بالله انکار خیلی مضر است . اللهم انی مسلم لاء مرهم ، صلوات الله علیهم اء جمعین . (۸۲۳)

فصل : راه تحصیل حضور قلب

بدان که حضور قلب در عبادات حاصل نشود مگر به افهام نمودن به قلب اهمیت عبادات را . و آن در حقیقت میسر نشود مگر به فهمیدن اسرار و حقایق آنها . و آن گرچه از برای ما میسر نشود ، ولی تا اندازه ای که با حال امثال خودم مناسب است و مستفاد از اخبار اهل بیت عصمت علیه السلام ، و کلمات اهل معرفت است به قدر تناسب با این اوراق ، ذکر می کنیم .

بدان که چنانچه مکرر اشاره نمودیم از برای هر یک از اعمال حسنه و افعال عبادیه صورتی است باطنی ملکوتی و اثری است در قلب عابد . اما صورت باطنیه آن همان است که تعمیر عوالم برزخ و بهشت جسمانی به آن است ، زیرا که ارض بهشت قیعان و خالی از هر چیز است ، چنانچه در روایت است ، (۸۲۴) و اذکار و اعمال ماده تعمیر و بنای آن است ، چنانچه در

حدیث است. (۸۲۵) و آیات بسیاری در کتاب شریف الهی دلالت بر تجسم اعمال می نمایند، مثل قوله تعالی: فمن يعمل مثقال ذره خیرا یره. و من يعمل مثقال ذره شرا یره. (۸۲۶) و مثل قوله: و وجدوا ما عملوا حاضرا. (۸۲۷) و اخباری که دلالت بر تجسم اعمال و صور غیبیه ملکوتیه آنها دارد در ابواب متفرقه بسیار است، و ما به ذکر بعضی از آن اکتفا می کنیم.

روی الصدوق، قدس سره، باسناده عن ابي عبدالله، عليه السلام، قال: من صلى الصلوات المفروضات في اءول وقتها و اءقام حدودها، رفعها الملك الى السماء بيضاء نقيه، تقول: حفظك الله كما حفظني، استودعني ملك كريم. و من صليها بعد وقتها من غير عله و لم يقم حدودها، رفعها الملك سوداء مظلمه، و هي تحتف به: ضيعتني ضيعك الله كما الله ضيعتني، و لا رعاك الله كما لم ترعني. (۸۲۸)

فرمود حضرت صادق، عليه السلام: کسی که نمازهای واجب را به جا آورد در اول وقت آنها و به پا دارد حدود آنها (یعنی اجزاء و شرایط آنها را درست به جا آورد)، بالا برد فرشته آنها (را) به سوی آسمان در حالیکه سفید پاکیزه است، می گوید آن نماز: "نگاه دارد تو را خداوند، چنانچه تو مرا نگاه داشتی، و دیعه گرفت مرا فرشته کریمی." و کسی که به جا آورد آنها را بدون علتی بعد از وقت آنها و حدود آنها را به پا ندارد، بالا برد آنها را فرشته در حالی که سیاه و تاریک

است ، فریاد زند به او " ضایع کردی مرا، خداوند تو را ضایع کند چنانچه مرا ضایع کردی ، و مراعات نکند خداوند تو را چنانچه مراعات نکردی مرا. "

از این حدیث شریف علاوه بر آنکه صورت ملکوتی عمل مستفاد شود، حیات و شئون حیاتیه آن نیز معلوم شود. و این مقتضای ضربی از برهان نیز هست . و اخبار دلالت دارد که جمیع موجودات حیات ملکوتی دارند و عالم ملکوت سراسر حیات و علم است : و ان الدار الآخرة لهی الحيوان . (۸۲۹)

و فی الکافی باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، فی حدیث طویل : اذا بعث الله المؤمن من قبره ، خرج معه مثال يقدم امامه ، كلما يرى المؤمن هولاً من أهوال يوم القيامة ، قال له المثال : لا تفزع ولا تحزن و اءبشر بالسرور و الكرامة من الله عزوجل ، حتى يقف بين يدي الله عزوجل فيحاسبه حساباً يسيراً و ياءمر به الى الجنة ، و المثال اءمامه ، فيقول له المؤمن : یرحمك الله ، نعم الخارج . خرجت معي من قبري و مازلت تبشرني بالسرور و الكرامة من الله حتى رأيت ذلك . فيقول : من اءنت ؟ فيقول اءنا السرور الذي كنت ادخلته على اءخيك المؤمن في الدنيا، خلقني الله عزوجل منه لاءبشرك . (۸۳۰)

فرمود حضرت صادق ، عليه السلام : وقتی که بیرون آورد خداوند مؤمن را از قبرش ، خارج شود با او مثالی که پیش پیش او می رود، هر جا که آن مؤمن وحشتی از وحشتهای روز قیامت را ببیند، آن مثال به او گوید: "

ترسناک مباش و اندوهناک مشو و بشارت باد تو را به سرور و کرامت از خدای عزوجل . " تا بایستد در محضر حق تعالی ، (پس) محاسبه فرماید او را حسابی آسان و فرمان دهد او را به بهشت ، و آن مثال پیش اوست . پس می گوید به او آن مؤمن : " خداوند رحمت کند تو را، تو خوب کسی بودی که با من خارج شدی از قبر، و همیشه مرا بشارت به سرور و کرامت از جانب حق دادی تا آنکه دیدم آنرا. تو کیستی؟ " می گوید: " من آن سروری هستم که داخل کردی او را بر برادر مؤمن در دنیا، خلق فرمود خدای تعالی مرا از آن تا بشارت دهم تو را. "

و در این حدیث شریف نیز دلالت واضحه است بر تمثیل و تجسم اعمال در نشئه آخرت ، چنانچه شیخ اجل ، بهاءالدین ، (۸۳۱) قدس سره ، نیز فرموده در ذیل همین حدیث شریف که بعض اخبار دلالت می کند بر تجسم اعتقادات نیز. پس ، اعمال صحیحه و اعتقادات صحیحه به صور نورانیه نیکو منظری ظاهر می شوند که باعث می شوند کمال سرور و ابتهاج را از برای صاحبشان . و اعمال سیئه و اعتقادات باطله ظاهر می شوند به شکل صور ظلمانیه مستقبحه که باعث می شوند برای صاحبشان غایت اندوه دردناکی را. چنانچه جماعتی از مفسرین گفته اند در ذیل آیه شریفه یوم تجد کل نفس ما عملت من خیر محضرا و عملت من سوء تود لو اءن بینها و بینه اءمدا بعیدا. (۸۳۲) و ارشاد می کند ما را به سوی این

معنی قول خدای تعالی: یومئذ یصدر الناس اشتاتا لیروا اءعمالهم... آلایه (۸۳۳) و کسانی که در آیه شریفه تقدیر قائل شدند و گفته اند: لیروا جزاء اءعمالهم، و ضمیر یره را به عمل برنگردانند، دور افتادند از حق. انتھی کلامه مترجما (۸۳۴) رفع مقامه الشریف.

و در این مقام کلام غریبی از بعض محدثین جلیل صادر شده است (۸۳۵) که ذکر نکردن آن اولی است. و آن ناشی از آن است که گمان کردند منافات می باشد بین قول و تجسم اعمال، و قول معاد جسمانی، با اینکه این مطلب مؤ کد آن است و کلمه تمثیل که در این حدیث شریف است مثل تمثلی است که در قول خدای تعالی است: فتمثل لها بشرا سویا (۸۳۶) که حقیقتا به صورت جسمانیت متمثل می شود، نه آنکه خیال و گمان باشد و مثل خواب باشد. در هر صورت صرف کردن امثال این آیات و روایات را از ظاهر خود، با آنکه مطابق برهان قوی است که در محل خود مقرر است، به مجرد آنکه به عقل ما درست نمی آید و مطابق با مذهب حکما و فلاسفه است، مستحسن نیست. بهترین امور تسلیم در محضر قدس کبریای حق و اولیای معصومین است.

پس، معلوم شد که هر علمی که مقبول در گاه مقدس حق شد، صورت بهیه حسنه دارد به تناسب خود از حور و قصور و جنات عالیات و انهار جاریات. و هیچ موجودی در صفحه وجود متحقق نشود که از روی جزاف، بلکه ارتباطات عقلیه در کار است که کشف آنها را جز

کمال اولیا کسی نتواند کرد. و مطلب علی الاجمال تحت میزان عقلی و برهان حکمی است .

پس از آنکه معلوم شد حیات عالم آخرت و زندگانی و لذات آن عالم بسته است به اعمالی که صورت کمالیه آنها بدان عالم منتقل می شود و آن اعمال عباداتی است که به کشف تام محمدی ، صلی الله علیه و آله ، اهل این ملت اطلاع بر آن پیدا کردن و کمال و حسن اعمال به نیت و اقبال قلب و حفظ حدود است و اگر عملی فاقد این امور یا بعضی آن باشد از درجه اعتبار ساقط بلکه دارای صورت زشت مشوه است که انسان در عالم دیگر به آن می رسد، چنانچه از راه اخبار و آثار معلوم شد، پس بر هر انسان مؤمن به عالم غیب و اخبار انبیا و اولیا و اهل معرفت و علاقه مند به حیات ابدی و زندگانی جاویدان لازم است که با هر زحمتی و ریاضتی هست اصلاح اعمال خود را بنماید. و پس از آنکه ظاهر و صورت آنها مطابق قواعد اجتهادیه یا رای فقها، رضوان الله علیهم ، گردید، به اصلاح سیرت و باطن آنها کوشد، و هر قدر می تواند جدیت کند که لااقل واجبات را با حضور قلب بیاورد و اصلاح نقایص آنها را نیز با نوافل کند، چنانچه در احادیث شریفه است که نوافل جبران فرایض را می کند و سبب قبول آنها می شود.

فی العلل باسناده عن ابي جعفر، علیه السلام ، قال : انما جعلت النافله لیتم بها ما یفسد من الفریضه . (۸۳۷)

و روی الشیخ ، قدس سره ، باسناده

عن ابي بصير، قال قال ابو عبدالله عليه السلام: يرفع للرجل من الصلاه ربعها وثمانها و نصفها و اكثر بقدر ما سها؛ و لكن الله تعالى يتم ذلك بالنوافل. (۸۳۸)

حضرت صادق، عليه السلام، فرمود: بالا می رود برای مرد از نماز چهار یک یا هشت یک یا نصفش، یا بیشتر به قدری که سهو نموده، ولی خدای تعالی تمام کند آن را به نافلة ها.

و از این قبیل روایت بسیار است. و معلوم است ماها خالی از سهو و نسیان و اختلال حواس و دیگر امور منافی با نماز یا کمال آن نیستیم، و خدای تعالی به لطف کامل خود نوافل را قرار داده تا جبران نقایص آن را بنماییم. و البته لازم است حتی الامکان غفلت از این امر نکنیم و نوافل را ترک ننماییم.

در هر حال ای عزیز، قدری از حال غفلت بیدار شو و در امر خود تفکر کن و صفحه اعمال خود را نگاه کن. و بترس از آن که اعمالی را که به خیال خودت عمل صالح است، از قبیل نماز و روزه و حج و غیر آن، خود اینها اسباب گرفتاری و ذلت شوند در آن عالم، پس، حساب خودت را در این عالم تا فرصت داری بکش و خودت میزان اعمالت را برپا کن و در میزان شریعت و ولایت اهل بیت اعمال خود را بسنج، و صحت و فساد و کمال و نقص آن را معلوم کن و آنها را جبران کن تا فرصت هست و مهلت داری. و اگر

در اینجا خود را محاسبه نکنی و حساب خودت را درست نکنی ، در آنجا که به حسابت رسیدگی می شود و میزان اعمال برپا می شود مبتلا به مصیبتهای بزرگ می شوی . بترس از میزان عدل الهی ، و به هیچ چیز مغرور مباش و جد و جهد را از دست مده . و قدری به صحیفه اعمال اهل بیت پیغمبر، صلوات الله علیهم ، که معصوم از گناه و خطا بودند مراجعه کن و تفکر در آنها کن . بین چقدر کار سخت است و راه تاریک و باریک اکنون ملاحظه این حدیث شریف بکن و حدیث مفصل را از این مجمل بخوان :

عن فخر الطائفه و سنادها و ذخرها و عمادها، محمد بن محمد بن النعمان المفید،(۸۳۹) رضوان الله علیه ، فی الارشاد: عن سعید بن کثوم ، عن الصادق جعفر بن محمد، علیهما السلام ، قال والله ، ما اكل علی بن ابيطالب ، علیه السلام ، من الدنيا حراما قط حتی مضی لسیبله ، و ما عرض له امران کلاهما لله رضا الا اءخذ بءشدهما علیه فی بدنه (خ ل : دینه)، و ما نزلت برسول الله ، صلی الله علیه و آله ، نازله قط الا دعاه ثقه به ، و ما اءطاق احد عمل رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، من هذه الامه غیره ، و ان کان ليعمل عمل و جل کان وجهه بین الجنه و النار یرجو ثواب هذه و یخاف عقاب هذه . و لقد اءعتق من ماله اءلف مملوک فی طلب وجه الله و النجاه من النار

مما كد بيديه و رشح منه جبينه . و انه كان ليقوت اءهله بالزيت و الخل و العجوه ، و ما كان لباسه الا كرايس ، اذا فضل شىء عن يده ، دعا بالعلم فقصه . و ما اءشبهه من ولده و لا- اءهل بيته اءحد بيته اءقرب شبيها بهى فى لباسه و فقهه من على بن الحسين ، عليهما السلام . و لقد دخل اءبو جعفر، عليه السلام ، ابنه عليه فاذا هو قد بلغ من العباده مالم يبلغه اءحد: فرآه قد اصفر لونه من السهر و ومضت عيناه من البكاء و دبرت جبهته و و انخرم اءنفه من السجود و ورمت ساقاه و قدماه من القيام فى الصلاه . و قال اءبو جعفر، عليه السلام : فلم اءملك حين راءيته بتلك الحال البكاء، فبكيت رحمه له فاذا هو يفكر، فالتفت الى بعد هنيهة من دخولى ، فقال : يا بنى ، اءعطني بعض تلك الصحف التى فيها عباده على بن اءبى طالب ، عليه السلام . فاءعطيته . فقراء فيها شيئا يسيرا، ثم تركها من يده تضجرا، و قال : من يقوى (على) عباده على بن اءبى طالب ، عليه السلام . (٨٤٠)

فرمود حضرت صادق ، عليه السلام : "به خدا قسم نخورد على بن ابى طالب ، عليه السلام ، هرگز از دنيا حرامى تا از دنيا رفت ، و عرضه نشد بر او دو امرى كه رضای خداوند در آنها بود مگر آنكه آنچه شديدتر بود بر بدنش اختيار فرمود، و نازل نشد بر رسول خدا، صلى الله عليه و آله ، شدتى هرگز مگر آنكه آن بزرگوار (او) را خواند

برای اطمینانی که به او داشت ، و هیچکس در این امت عمل رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، را طاقت نداشت غیر از او، همانا عمل می کرد عمل شخص ترسناک ، گویی بین بهشت و دوزخ بود، امید ثواب این را و ترس عقاب آن را داشت . و هر آینه آزاد فرمود از مال (خود) هزار بنده در راه خدا و نجات از آتش بندگان که با زحمت دست و عرق پیشانی تحصیل فرموده بود. و همانا قوت اهل بیتش را زیت و سرکه و خرما قرار داده بود، و نبود لباس مگر کرباس ، و اگر آستین مبارکش بلند می آمد قیچی می طلبد و آن را قطع می فرمود." و هیچکس شبیه تر نبود به او در اولاد گرامش از علی بن الحسین علیه السلام ، در فقه و لباس . هر آینه وارد شد بر او حضرت باقر، علیه السلام ، پسرش . پس دید او را که رسیده است از عبادت به حدی که رسیده است احدی دیگر: رنگش از بیداری شب زرد شده ، و سوخته شده بود چشمانش از گریه ، و مجروح شده بود جبهه مبارکش ، و پاره شده بود بینی او از سجود، و ورم کرده بود ساقها و قدمهایش از ایستادن در نماز. و فرمود حضرت باقر، علیه السلام ، نتوانستم خودداری کنم از گریه وقتی که او را بدین حال دیدم ، پس گریه کردم برای ترحم به او، و آن حضرت مشغول تفکر بود. پس توجه بعضی از آن صحیفه هایی را که عبادت علی بن ابیطالب

، علیه السلام ، در آن است . پس دادم به او. و قرائت فرمود در آن چیز کمی . پس از آن رها کرد آنرا از دست مبارکش با حال انضجار و غصه و فرمود: "کی قوت عبادت علی بن ابیطالب ، علیه السلام ، را دارد؟"

و عن ابي جعفر، علیه السلام : كان علی بن الحسین ، علیهما السلام ، یصلی فی الیوم و اللیله اءلف رکعه ، و کانت الریح تمیله مثل السنبله . (۸۴۱)

فرمود حضرت باقر، علیه السلام : جناب علی بن الحسین ، علیهما السلام ، در شب و روز هزار رکعت نماز می خواند، و باد او را می جنبانید مثل خوشه .

عزیزم ، قدری تفکر کن در این احادیث شریفه ، بین حضرت باقر، علیه السلام ، امام معصوم ، از شدت عبادت پدر بزرگوارش و حالت عبادتش گریه کرد. و حضرت سجاد، علیه السلام ، با آن شدت مواظبت و کمال عبادت آن حالش بود که از صحیفه علی بن ابیطالب ، علیه السلام ، چیز کمی خواند و اظهار عجز کرد! البته همه عاجزند از عبادت مولی الموالی ، و همه رعیت عاجزند از عبادت معصومین ، ولی نباید انسان که از مقام عالی باز ماند یکسره رها کند.

باید دانست که این عبادت ، نعوذبالله ، عبث نبوده ، بلکه راه خطرناک و طریق باریک است . و عقبات موت و قیامت مشکل است که این طور اهل معارف حقیقیه عجز و الحاح می کردند. این سست انگاری ما از ضعف ایمان و سستی عقیده است و از جهل و نادانی است :

بار الها، تو از سریره

بندگان آگاهی و قصور و تقصیر ما را مطلعی و ضعف و ناتوانی ما را می دانی ، تو ما را به رحمت خود غرق کردی پیش از آنکه از تو سؤالی کنیم ، نعمتهای تو ابتدائی و تفضلهای تو بی سابقه سؤالی و استعداد است ، ما اکنون معترف به تقصیر خود هستیم ، کفران نعم غیر متناهی تو کردیم و خود را مستحق عذاب الیم و دخول جحیم می دانیم ، و پیش خود چیزی سراغ نداریم و وسیله ای در دست نداریم جز آنکه تو خود را معرفی کردی به لسان انبیا به تفضل و ترحم و سعه جود و رحمت ، و ما تو را بدین صفت شناختیم به قدر استعداد خود، تو با مستی خاک چه می کنی جز رحمت و تفضل ؟ این رحمتک الواسعه ؟ این ایادیك الشامله ؟ این فضلک العمیم ؟ این کرمک یا کریم ؟ (۸۴۲)

فصل ، در بیان آنکه تفرغ برای عبادت موجب غنای قلب شود

باید دانست که غنا از اوصاف کمالیه نفس است ، بلکه از صفات کمالیه موجود

بما ائنه موجود است ، و از این جهت غنا از صفات ذاتیه ذات مقدس حق جل و علا است . و ثروتمندی و مالداری موجب غنای نفسانی نیست ، بلکه توان گفت کسانی که غنای نفسانی ندارند، به داشتن مال و منال و ثروت حرص و آزشان افزون گردد و نیازمندتر گردند. و چون در غیر پیشگاه مقدس حق ، جل و جلاله ، که غنی بالذات می باشد، غنای حقیقی پیدا نمی شود و سایر موجودات از بسیط خاک تا ذروه افلاک و از هیولای اولی تا جبروت اعلی فقرا و نیازمندان

اند، از این جهت هر چه وجهه قلب به غیر حق باشد و هر چه توجه باطن به تعمیر ملک و عمارت دنیا باشد، افتقار و احتیاج روزافزون شود. اما افتقار قلبی و روحی که پر معلوم است، زیرا که نفس علاقمندی و تعلق افتقار است. و اما افتقار خارجی، که آن نیز مؤکد افتقار قلبی است، نیز بیشتر باشد، زیرا که هیچ کس به خودی خود نتواند قیام به اداره امور خویشتن کند، پس در این امر احتیاج به غیر افتد. و ارباب ثروت در ظاهر گرچه بی نیاز قلمداد شوند، ولی با نظر دقیق معلوم شود که به مقدار ازدیاد ثروت احتیاجشان افزون گردد و نیازمندی زیادت شود. پس، ثروتمندان فقرایی هستند در صورت اغنیا، و نیازمندی هستند در لباس بی نیازان. و هر چه وجهه قلب به تدبیر امور و تعمیر دنیا بیشتر شد و علاقه افزون گردید، غبار ذلت و مسکنت بر او بیشتر ریزد و ظلمت مذلت و احتیاج زیادت آنرا فرا گیرد. و بالعکس، اگر کسی پشت پا بر علاقمندی دنیا زد و روی دل و وجهه قلب را متوجه به غنی علی الاطلاق کرد و ایمان آورد به فقر ذاتی موجودات و فهمید که هیچ یک از موجودات از خود چیزی ندارند و هیچ قدرت و عزت و سلطنتی نیست مگر در پیشگاه مقدس حق و به گوش دل از هاتف ملکوتی و لسان غیبی شنید کریمه یا ایها الناس انتم الفقراء الى الله و الله هو الغنی الحمید، (۸۴۳) آن وقت مستغنی از دو عالم شود، و به طوری قلبش

بی نیاز شود که ملک سلیمان در نظرش به پشی زی نیاید، اگر کلید خزائن ارض را به او تقدیم کنند اعتنا نکند. چنانچه در حدیث وارد است که جبرئیل کلید خزائن ارض را برای خاتم النبیین، صلی الله علیه و آله، آورد از جانب حق تعالی، و آن حضرت تواضع فرمود و قبول نکرد و فقر را از فخر خود دانست. (۸۴۴) و جناب امیرالمؤمنین، علیه السلام، فرماید به ابن عباس که این دنیای شما در نظر من (پست) تر است از این کفش پر وصله. (۸۴۵) و جناب علی بن الحسین، علیهما السلام، فرماید: من تاءنف می کنم که دنیا را از خالق دنیا بخواهم، چه رسد که (از) مخلوق مثل خودم بخواهم. (۸۴۶) و در سلسله رعیت، نجم الدین کبری (۸۴۷) می گوید، پس از قسمهای غلیظ و شدید، که اگر مال و منال دنیا و بهشت و حور و قصور آخرت را به من بدهند و مجالست با اغنیا را منضم به آن کنند، و اگر شقاوت دنیا و آخرت را به من دهند و مجالست با فقرا را منضم به آن کنند، و مرا مخیر کنند، اختیار مجالست با فقرا می کنم و عار مجالست با اغنیا را به خود نمی خرم. و النار خیر من العار. (۸۴۸) آری، آنها دانند که توجه به خزائن دنیا و مال و منال آن و مجالست با اهل آن چه کدورت و ظلمتی در قلب ایجاد کند، و اراده را چه طور ضعیف کند و ناچیز نماید، و قلب را نیازمند و

فقیر نماید و از توجه به نقطه مرکزیه کامل علی الاطلاق غافل نماید. ولی وقتی دل را به صاحب دل و خانه را به صاحبش تسلیم نمودی و خود در آن تصرفی نکردی و اعراض از غیر او کردی و خانه را به دست غاصب ندادی، خود صاحب خانه در آن تجلی می کند. و البته تجلی غنی مطلق غنای مطلق آورد و دل را غرق دریای عزت و غنا نماید و قلب مملو از بی نیازی شود: والله العزه و لرسوله و للمؤمنین. (۸۴۹) و اداره امور را خود صاحب خانه فرماید و انسان را به امر خود واگذار فرماید و خود متصرف در جمیع امور عبد شود، بلکه خود او سمع و بصر و دست و پای او شود، و نتیجه قرب نوافل پیدا شود، چنانچه در حدیث وارد است:

کافی باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام، في حديث: و انه ليتقرب الي بالنافله حتى اءجبه، فاذا اءحبيته، كنت سمعه الذي يسمع به، و بصره الذي يبصره الذي يبصر به، و لسانه الذي ينطق به، و يده التي يبطش بها...الحديث (۸۵۰)

پس، فقر و فاقه عبد بکلی سد شود و از دو عالم بی نیاز گردد. و البته در این تجلی خوف از تمام موجودات از او مرتفع شود، و خوف حق تعالی جایگزین آن گردد و عظمت و حشمت حق سراسر قلب را فرا گیرد و از برای غیر حق عظمت و حشمت و تصرف نبیند، و حقیقت لا مؤثر فی الوجود الا الله را به قلب دریابد.

و در این حدیث

شریف اشاره به بعض این معانی فرموده که فرماید: تفرغ لعبادتی اءملاء قلبک غنی ... الحدیث . و این فراغت قلب برای عبادت کم کم انسان را ممکن است منتهی کند به اعلی مراتب حضور قلب برای عبادت .

این آثاری است که شمه ای از آن ذکر شد. اگر دل از اشتغال به حق و فراغت برای توجه به او منصرف گردید، این غفلت سرمایه تمام شقاوتها و سرچشمه تمام نقایص و ام الاء امراض قلوب است ، پس کدورت و ظلمتی بواسطه این غفلت دل را فرا گیرد و حجابهای غلیظی بین قلب و حق واقع شود که نور هدایت در آن راه نیابد و از توفیقات الهیه محروم گردد، و یکسره دل متوجه دنیا و تعمیر بطن و فرج شود و در حجاب انیت و انانیت فرو رود و نفس سرخود شود و خود به قدم انانیت حرکت کند، و ذل ذاتی و فقر حقیقی آن ظاهر گردد، و در تمام حرکات و سکانات بعد از پیشگاه حق پیدا کند و یکسره خذلان شامل حالش گردد. چنانچه در حدیث شریف از بعض این معانی تعبیر فرموده که قلبت را از اشتغال به دنیا مملو می کنم و سد فقر و فاقه آنرا نمی فرمایم و عنان امورت را به سر خودت می اندازم .

(نکته)

و ببايد دانست که مقصود از این ایکال امر به سوی عبد، نه تفویض به سوی او است ، زیرا که این در مشرب عرفان و مسلک برهان و مذهب حق امری است ممتنع و باطل . هیچ موجودی از تصرف حق و حیطة تصرف و قدرت آن ذات مقدس

خارج نشود و امرش به خودش در تصرف امور موکول نگردد، لکن چون بنده منصرف از حق و متوجه به اشتغال به دنیا شد، طبیعت در او حکمفرما شود و انسانیت در او غالب آید و وجهه خودبینی و خودخواهی و خودپرستی در او کارگر شود، و از این معنی تعبیر به ایکال امر به عبد شود. اما بنده ای که وجهه قلبش به سوی حق و ملکوت اعلی است و قلبش را سراسر نور حق فرو گرفته ، ناچار تصرفاتش حقانی ، بلکه در بعض مراحل و جودش حقانی شود، چنانچه در حدیث شریف کافی که شمه ای از قرب نوافل را بیان فرموده اشاره به بعضی از این مقامات فرموده . والله العالم .

الحديث الثامن والعشرون

حدیث بیست و هشتم

بالسند المتصل الى ثقة الاسلام ، محمد بن يعقوب الكليني ، رحمه الله ، عن محمد بن يحيى ، عن احمد بن محمد ، عن محمد بن خالد ، و الحسين بن سعيد جميعا ، عن القاسم بن محمد ، عن عبد الصمد بن بشير ، عن بعض اصحابه ، عن ابي عبد الله ، عليه السلام ، قال قلت : اءصلحك الله ، من اءحب لقاء الله ، اءحب لقاء الله ، اءبغض لقاء الله ، اءبغض لقاء الله لقاءه ؟ قال : نعم . قلت : فوالله ، انا لئنكره الموت . فقال : ليس ذلك حيث تذهب . انما ذلك عند المعايينه : اذا راءى ما يحب ، فليس شىء اءحب اليه من اءن يتقدم على الله ، و الله تعالى يحب لقاءه ، و هو يحب لقاء الله (حينئذ) و اذا راءى ما يكره ، فليس شىء

ترجمه :

راوی گفت : گفتم به حضرت صادق ، علیه السلام ، "ءصلحك الله ، کسی که دوست داشته باشد دیدار خداوند را، دوست دارد خداوند دیدار او را؟ و کسی که خشمناک باشد از دیدار خدا، خشم آید خداوند را دیدار او؟ فرمود: "آری . "عرض کردم : "به خدا قسم همانا ما کراهت داریم از مردن . "فرمود: "چنین نیست که تو گمان کردی . این در وقت دیدار مرگ است : وقتی که دید آنچه را که دوست دارد، نیست چیزی محبوبتر پیش او از ورود بر خدای تعالی ، و خدای تعالی دوست می دارد دیدار او را، و او دوست می دارد دیدار را در این هنگام . و وقتی ببیند چیزی را که کراهت دارد، پس نیست چیزی مبعوضتر پیش او از دیدار خدا، و خداوند خشم دارد دیدار او را."

شرح ءصلحك الله دعای خیر است . و در دعا لازم نیست که طرف فاقد مضمون آن باشد، بلکه آن متعارف است گرچه مضمون حاصل باشد. پس دعای به حضرت صادق ، علیه السلام ، به صلاح و سداد، خارج از میزان تعارف نیست ، چنانچه غفر الله لك و عفا الله عنك نیز نسبت به آن ذوات مقدسه صحیح است . و بعضی آیه شریفه : لیغفر لك الله ما تقدم من ذنبك و ما تاخر (۸۵۲) را محمول به همین نمودند و گفته اند در قوه آن است که بفرماید: غفر الله لك . (۸۵۳) و لازم نیست حصول مضمون ملحوظ باشد. گرچه این در آیه شریفه بعید

است . و ما در شرح یکی از احادیث سابقه بیان آن را کردیم . (۸۵۴) ولی اصل این مطلب که در این انشائات حصول مضمون به حسب واقع غالبا ملحوظ نیست صحیح است .

لقاء، به فتح لام و کسر آن ، مصدر لقی بر وزن رضی می باشد، چنانچه لقاء و لقاویه و لقیان و لقیان، و لقیانه ، به کسر لام ، همه ، و لقیان و لقی و لقیان و لقیه و لقیانه به ضم ، لام ، همه ، مصدر آن هستند، و به معنی رؤیت و دیدارند. و پس از این بیان معنی لقاء الله می آید به مقدار تناسب این اوراق .

و اءبغض از باب افعال است . و بغض چون کرم و نصر و فرح بغاضه ، فهو بغیض ، ضد حب است ، و بغضه و بغضاء شدت آن است . بالجمله ، حب و بغض از صفات نفسانیه است متقابل با هم . و حقیقت آنها وجدانا واضح است ، چون سایر وجدانیات و صفات نفسانیه که حقایق ذاتیاتشان واضعتر است از شرح مفهوم آنها. و بیان آنکه نسبت حب و بغض به ذات مقدس حق با چه اعتبار صحیح است بیاید انشاءالله .

قوله : انا لنگره الموت چون راوی موت را ملازم با لقاء الله تصور کرد، یا مقصودش از لقاء الله نفس موت (بود)، از این جهت کراهت از موت را کراهت لقاء الله تصور کرد و این سؤال را کرد. و حضرت جواب داد که مطلق کراهت میزان نیست ، بلکه وقت مردن که مشاهده آثار ملکوت و عوالم دیگر

می شود میزان است .

قوله : لیس ذلک حیث تذهب این جمله تعبیر مطابق با خود در فارسی ندارد، بلکه تعبیر فارسی در این مقام این است که گمانم رفت . یا گمان کردم . یا ذهنم رفت . و غیر آن و مقصود از این تعبیر عربی هم ذهاب وهم است . و در عربی این طور تعبیر بسیار است . بلکه تعبیر متعارف ذهاب و مشتقات آن ، ذهاب وهم و عقیده ، و امثال آنست ، چنانچه مذهب نیز به همین معناست . و این مبنی بر استعاره است ، زیرا که ماءخوذ از ذهاب عینی و خارجی است .

قوله : عند المعاینه (معاینه) مصدر مفاعله است . و عایت الشی عیانا، اذا راءیته بعینک . (۸۵۵) و وقت احتضار و مرگ را معاینه گویند، برای آنکه آثار آن عالم را بالعیان مشاهده می کند و چشم غیبی ملکوتی گشاده شود و شمه ای از احوال ملکوت بر او کشف شود و معاینه بعض آثار و اعمال و احوال خویش را می کند.

و بیان آنچه در حدیث شریف به تناسب محتاج به ذکر است در ضمن چند فصل می نمایم . و علی الله التکلان .

فصل ، در لقاء الله و کیفیت آن است

بدان که آیات و اخبار در لقاء الله چه صراحتا و چه کنایتا و چه اشارتا بسیار است ، و این مختصر گنجایش تفصیل و ذکر آنها را ندارد، ولی مختصر اشاره به بعض آنها می نمایم . و اگر کسی تفصیل بیشتر بخواهد به رساله لقاءالله مرحوم عارف بالله ، حاج میرزا جواد تبریزی ، (۸۵۶) قدس سره ، رجوع کند که اخبار در این

باب را تا اندازه ای جمع کرده است .

بدان که بعضی از علما و مفسرین که بکلی سد طریق لقاء الله را نمودند و انکار مشاهدات عینی و تجلیات ذاتیه و اسمائیه را نمودند بگمان آنکه ذات مقدس را تنزیه کنند تمام آیات و اخبار لقاء الله را حمل بر لقاء یوم آخرت و لقاء جزاء و ثواب و عقاب نمودند. و این حمل نسبت به مطلق لقاء و بعض آیات و اخبار گرچه خیلی بعید نیست ، ولی نسبت به بعض ادعیه معتبره و روایات در کتب معتبره و بعض روایات مشهوره ، که علمای بزرگ به آنها استشهاد کردند، بسیار حمل بارد بعیدی است .

و بیاید دانست که مقصود آنان که راهی برای لقاء الله و مشاهده جمال و جلال حق باز گذاشته اند این نیست که اکتناه ذات مقدس جایز است ، یا در علم حضوری و مشاهده عینی روحانی احاطه بر آن ذات محیط علی الاطلاق ممکن است ، بلکه امتناع اکتناه در علم کلی و به قدم تفکر، و احاطه در عرفان شهودی و قدم بصیرت ، از امور برهانی و مورد اتفاق جمیع عقلا و ارباب معارف و قلوب است . لکن آنها که مدعی این مقام هستند گویند پس از تقوی تام تمام و اعراض کلی قلب از جمیع عوالم و رفض نشاءتین و قدم بر فرق انیت و انانیت گذاشتن و توجه تام و اقبال کلی به حق و اسماء و صفات آن ذات مقدس کردن و مستغرق عشق و حب ذات مقدس شدن و ارتیاضات قلبیه کشیدن ، یک صفای قلبی از برای سالک پیدا

شود که مورد تجلیات اسمائیه و صفاتیّه گردد، و حجابهای غلیظی که بین عبد و اسماء و صفات بود خرق شود، و فانی در اسماء و صفات گردد، و متعلق به عز قدس و جلال شود و تدلی تام ذاتی پیدا کند، و در این حال، بین روح مقدس سالک و حق حجابی جز اسماء و صفات نیست.

و از برای بعضی از ارباب سلوک ممکن است حجاب نوری اسمائی و صفاتی نیز خرق گردد، و به تجلیات ذاتی و غیبی نایل شود و خود را متعلق و متدلی به ذات مقدس ببیند، و در این مشاهده، احاطه قیومی حق و فنای ذاتی خود را شهود کند، و بالعیان وجود خود و جمیع موجودات را ظل حق ببیند، و چنانچه برهاننا بین حق و مخلوق اول، که مجرد از جمیع مواد و علائق است، حجابی نیست، بلکه (برای) مجردات مطلقا حجاب نیست برهاننا، همین طور این قلبی که در سعه و احاطه هم افق با موجودات مجرده شده، بلکه قدم بر فرق آنها گذاشته، حجابی نخواهد داشت. چنانچه در حدیث شریف کافی و توحید است: ان روح المؤمن لاء شد اتصالا بروح الله من اتصال شعاع الشمس بها. (۸۵۷)

و در مناجات شعبانیه، که مقبول پیش علما و خود شهادت دهد که از کلمات آن بزرگواران است، عرض می کند: الهی، هب لی کمال الانقطاع الیک، و اءنر اءبصار قلوبنا بضیاء نظرها الیک حتی تخرق اءبصار القلوب حجب النور، فتصل الی معدن العظمه، و تصیر اءرواحنا معلقه بعز قدسک.

الهی ، واجعلنی ممن نادیتہ فاءجابک و لا حظتہ فصعق لجلالک فنا جیتہ سرا و عمل لک جہرا(۸۵۸)

و در کتاب شریف الہی ، در حکایات معراج رسول اکرم ، صلی اللہ علیہ و آلہ ، چنین می فرماید: ثم دنی فتدلی ، فکان قاب قوسین اءواءدنی .(۸۵۹) و این مشاهده حضوریه فنائیہ منافات با برهان بر عدم اکتناہ و احاطہ و اخبار و آیات منزہہ ندارد، بلکہ مؤید و مؤکد آنهاست .

اکنون بین آیا این حمل های بعید بارد چه لزومی دارد؟ آیا فرمایش حضرت امیر، علیہ السلام ، را کہ می فرماید: فہبنی صبرت علی عذابک ، فکیف اءصبر علی فراقک .(۸۶۰) و آن سوز و گدازهای اولیا را می توان حمل کرد بہ حور و قصور؟! آیا کسانی کہ می فرمودند کہ ما عبادت حق نمی کنیم برای خوف از جہنم و نہ برای شوق بہشت ، بلکہ عبادت احرار می کنیم و خالص برای حق عبادت می کنیم .(۸۶۱) باز نالہ های فراق آنها را می توان حمل کرد بہ فراق از بہشت و ماء کولات و مشتهیات آن؟! ہیہات! کہ این حرفی است بس ناهنجار و حملی است بسیار ناپسند. آیا آن تجلیات جمال حق کہ در شب معراج آن محفلی کہ احدی از موجودات را در آن راه نبود و جبرئیل امین وحی محرم آن اسرار نبود، می توان گفت ارائہ بہشت و قصرهای مشید آن بودہ ، و آن انوار عظمت و جلال ارائہ نعم حق بودہ ؟ آیا آن تجلیاتی کہ در ادعیہ معتبرہ وارد است برای انبیاء، علیہم السلام ، شدہ ، از قبیل

نعم و ماء کول و مشروب یا باغات و قصرها بوده؟!

افسوس! که ما بیچاره های گرفتار حجاب ظلمانی طبیعت و بسته های زنجیرهای آمال و امانی جز مطعومات و مشروبات و منکوحات و امثال آنها چیزی نمی فهمیم، و اگر صاحب نظری یا صاحب دلی بخواهد پرده از این حجب را بردارد، جز حمل بر غلط و خطا نکنیم. و تا در چاه ظلمانی عالم ملک مسجونیم، از معارف و مشاهدات اصحاب آن چیزی ادراک ننماییم. ولی ای عزیز، اولیا را به خود قیاس مکن و قلوب انبیا و اهل معارف را گمان مکن مثل قلوب ماست. دلهای ما غبار توجه به دنیا و مشتیهات آن را دارد، و آلودگی انغمار در شهوات نمی گذارد مرات تجلیات حق شود و مورد جلوه محبوب گردد. البته با این خودبینی و خودخواهی و خود پرستی باید از تجلیات حق تعالی و جمال جلال او چیزی نفهمیم، بلکه کلمات اولیا و اهل معرفت را تکذیب کنیم. و اگر در ظاهر نیز تکذیب نکنیم، در قلوب تکذیب آنها نماییم. و اگر راهی برای تکذیب نداشته باشیم. مثل آنکه قائل به پیغمبر یا ائمه معصومین، علیهم السلام، باشیم، باب تاءویل و توجیه را مفتوح می کنیم، و بالجمله، سد باب معرفت الله را می کنیم. ما رایت شیئا الا و رایت الله معه و قلبه و فیه (۸۶۲) را حمل رؤیت آثار می کنیم. لم اء عبد ربا لم اءره (۸۶۳) را به علم به مفاهیم کلیه مثل علوم خود حمل می نماییم!

آیات لقاء الله را به لقاء روز جزا محمول می داریم . لی مع الله حاله (۸۶۴) را به حالت رقت قلب مثلا- حمل می کنیم . و ارزقنی النظر الی وجهک الکریم . (۸۶۵) و آن همه سوز و گدازهای اولیا را از درد فراق ، به فراق حورالعین و طیور بهشتی حمل می کنیم ! و این نیست جز اینکه چون ما مرد این میدان نیستیم و جز حظ حیوانی و جسمانی چیز دیگر نمی فهمیم ، همه عارف را منکر می شویم . و از همه بدبختیها بدتر این انکار است که باب جمیع معارف را بر ما مسند می کند و ما را از طلب باز می دارد و به حد حیوانیت و بهیمیت قانع می کند، از عوالم غیب و انوار الهیه ما را محروم می کند. ما بیچاره ها که از مشاهدات و تجلیات بکلی محرومیم از ایمان به این معانی هم ، که خود یک درجه از کمال نفسانی است و ممکن است ما را به جایی برساند، دوریم . از مرتبه علم ، که شاید بذر مشاهدات شود، نیز فرار می کنیم ، و چشم و گوش خود را بکلی می بندیم و پنبه غفلت در گوشها می گذاریم که مبادا حرف حق در آن وارد شود. اگر یکی از حقایق را از لسان عارف شوریده یا سالک دلسوخته یا حکیم متأللهی بشنویم ، چون سامعه ما تاب شنیدن آن ندارد و حب نفس مانع شود که به قصور خود حمل کنیم ، فوراً او را مورد همه طور لعن و طعن و تکفیر و تفسیقی قرار می

دهیم و از هیچ غیبت و تهمت نسبت به او فروگذار نمی کنیم . کتاب وقف می کنیم و شرط استفاده از آن را قرار می دهیم (که) روزی صد مرتبه لعن به مرحوم ملا- محسن فیض کنند! (۸۶۶) جناب صدرالمتألهین را، که سرآمد اهل توحید است ، زندیق می خوانیم و از هیچ گونه توهینی درباره او دریغ نمی کنیم . از تمام کتابهای آن بزرگوار مختصر میلی به تصوف ظاهر نشود بلکه کتاب کسر اصنام الجاهلیه فی الرد علی الصوفیه (۸۶۷) نوشته (با اینحال) او را صوفی بحت می خوانیم . کسانی که معلوم الحال هستند و به لسان خدا و رسول ، صلی الله علیه و آله ، ملعون اند می گذاریم ، کسی (را) که با صدای رسا داد ایمان به خدا و رسول و ائمه هدی ، علیهم السلام ، می زند لعن می کنیم ! من خود می دانم که این لعن و توهینها به مقامات آنها ضرری نمی زند، بلکه شاید به حسنات آنها افزایش و موجب ارتفاع درجات آنها گردد، ولی اینها برای خود ماها ضرر دارد و چه بسا باشد که باعث سلب توفیق و خذلان ما گردد. شیخ عارف ما، روحی فداه ، می فرمود هیچوقت لعن شخصی نکنید، گرچه به کافری که ندانید از این عالم (چگونه) منتقل شده مگر آنکه ولی معصومی از حال بعد از مردن او اطلاع دهد، زیرا که ممکن است در وقت مردن مؤ من شده باشد. پس لعن به عنوان کلی بکنید. ی Fخد: N. عامیانه قدری تنزل کند، و شاید با عنایات خاصه حق تعالی راهی

به معارف پیدا کند. انه ولی النعم .

فصل: در بیان آنکه در وقت مردن بعضی از احوال غیب بر او مکشوف شود

از این حدیث شریف معلوم می شود که در وقت معاینه بر انسان برخی از مقامات و احوال خودش منکشف شود. و این مطابق ضربی از برهان و موافق مکاشفات اصحاب کشف و عیان و موافق با اخبار و آثار دیگر نیز هست . انسان تا اشتغال به تعمیر این عالم دارد و وجهه قلبش به این نشئه است و سکر طبیعت او را بیخود کرده و مخدورات شهوت و غضب او را تخیلی نموده ، از صور اعمال و اخلاق خود بکلی محجوب است و از آثار آنها در ملکوت قلب او مهجور است ، پس از آنکه سکر موت و سختیها و فشارهای آن بر او وارد شد، انصراف از این نشئه تا اندازه ای حاصل می کند، و اگر از اهل ایمان و یقین است و قلب او متوجه به این عوالم بوده ، در اواخر امر وجهه قلبش طبعاً متوجه به آن عالم می شود و سائقهای معنوی و ملائکه الله موکل بر آن نیز او را سوق به آن عالم دهند، و پس از این سوق و آن انصراف ، نمونه ای از عالم برزخ بر او منکشف شود و روزنه ای از عالم غیب بر او مفتوح گردد، و حال خود و مقام خود تا اندازه ای بر او مکشوف گردد. چنانچه از حضرت امیر علیه السلام ، منقول است انه قال : حرام علی کل نفس ان تخرج من الدنیا حتی تعلم انه من اهل الجنة هی ، ام من اهل النار. (۸۷۰) و در این مقام حدیث شریفی است که

با آنکه طولانی است ولی چون بشارتی است برای اهل ولایت حضرت مولی الموالی و متمسکین به ذیل عنایت اهل بیت عصمت ، علیهم السلام ، آن را بتامه ذکر می کنیم . و آن حدیثی است که جناب فیض نقل می کند در علم الیقین . قال : و فی کتاب الحسین بن سعید الاءهوازی ، عن عباد بن مروان ، قال سمعت اءبا عبدالله ، علیه السلام ، یقول : منکم و الله یقبل : و لکم و الله یمغفر ، انه لیس بین احدکم و بین ان یغتبط و یری السرور و قره العین الا اءن تبلغ نفسه ههنا و اءومی بیده و الی حلقه . ثم قال ، علیه السلام : انه اذا کان ذلک و احتضر ، حضره رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، و علی و الاءئمہ و جبرئیل و میکائیل و ملک الموت ، علیهم السلام ، فیدنومنه جبرئیل ، علیه السلام ، فیسأل لرسول الله ، صلی الله علیه و آله : ان هذا کان یحبکم اءهل البیت ، فاءحبه . فیسأل رسول الله ، صلی الله علیه و آله : یا جبرئیل ، ان هذا کان یحب الله و رسوله و اءهل بیته ، فاءحبه . فیسأل جبرئیل ، یا ملک الموت ، ان هذا کان یحب الله و رسوله و آل رسول ، فاءحبه و ارفق به . فیدنومنه ملک الموت ، علیه السلام ، فیسأل : یا عبدالله ، اخذت فکاک رقبتک ؟ اخذت امان براءتک ؟ تمسکت بالعصمه الکبری فی الحیاة الدنیا؟ فیوفقه الله ، فیسأل : نعم . فیسأل

له : ما ذاك ؟ فيقول : ولايه على بن ابيطالب ، عليه السلام . فيقول : صدقت . اما الذى كنت تحذر، فقد آمنك الله ، و اما الذى كنت ترجو، فقد ادركته ، ابشر بالسلف الصالح ، مرافقه رسول الله ، صلى الله عليه وآله ، و على و الائمة من ولده ، عليهم السلام . ثم يسئل نفسه سلا رقيقا، ثم ينزل بكفنه من الجنة و حنوطه حنوط كالمسك الاءذفر، فيكفن بذلك الكفن و يحنط بذلك الحنوط، ثم يكسى حله صفراء من حلل الجنة . فاذا وضع فى قبره ، فتح له باب من ابواب الجنة ، يدخل عليه من روحها و ريحانها. ثم يقال له : نم نومه العروس على فراشها، ابشر بروح و ريحان و جنة نعيم و ربه غير عضبان .

قال : و اذا حضر الكافر الوفاة ، حضره رسول الله ، صلى الله عليه وآله ، و على و الائمة و جبرئيل و ميكائيل و ملك الموت ، عليهم السلام ، فيد نومنه جبرئيل ، فيقول : يا رسول الله ، ان هذا كان مبغضا لكم اهل البيت ، فابغضه . فيقول رسول الله ، صلى الله عليه وآله : يا جبرئيل ، ان هذا كان يبغض الله و رسوله و اهل بيت ، رسوله ، فابغضه . فيقول جبرئيل : يا ملك الموت ، ان هذا كان يبغض الله و رسوله و اهل بيته ، فابغضه و اعنف عليه . فيدنومنه ملك الموت ، فيقول : يا عبدالله ، اءخذت فكاك رقتك ؟ اءخذت براه امانك ؟ تمسكت بالعصمه الكبرى فى

الحياه الدنيا؟ فيقول : لا. فيقول له : اءبشر يا عدو الله بسخط الله و عذابه و النار. اءما الذى كنت ترجو، فقد فاتك ، و اما الذى كنت تحذر، فقد نزل بك . ثم يسئل نفسه سلا عنيفا، ثم يوكل بروحه ثلاثه شيطان ييزقون فى وجهه و يتاءذى بريحه . فاذا وضع فى قبره ، فتح له باب من ابواب النار، يدخل عليه من فيح ريحها و لهبها.(٨٧١)

راوى حديث گويد: شنيدم حضرت صادق ، عليهم السلام ، مى فرمود: به خدا قسم از شما قبول شود، و بخدا قسم شماها آمرزیده شويد. و نيست بين شما و بين اينکه مورد غبطه واقع شويد و سرور و روشنايى چشم بينيد چيزى مگر آنکه جان شما به حلقوم رسد. پس فرمود: در وقتى که چنين شد و حالت احتضار پيش آمد کرد، حاضر شود پيش او پيغمبر خدا و على و امامان و جبرئيل و ميکائيل و ملك الموت ، عليهم السلام پس نزديک محتضر آيد جبرئيل و به رسول خدا عرض کند: "اين شخص شما اهل بيت را دوست مى داشت ، پس شما او را دوست داشته باشيد. " رسول خدا مى فرمايد: "اى جبرئيل ، اين شخص دوست مى داشت خداوند و رسول او و اهل بيت او را، پس او را دوست داشته باش . " پس جبرئيل مى گويد: "اى ملك الموت اين شخص دوست مى داشت خداوند و رسول او و آل رسول او را، پس دوست بدار او را و با او مدارا کن . " پس ملك الموت نزديک شود به محتضر و گويد: "اى بنده خدا، آيا

گرفتی آزادی خویش و برائت و امان خود را؟ و آیا چنگ زدی به پشتیبانهای بزرگ در زندگانی دنیا؟" پس خداوند او را موفق کند، و گوید: "آری" پس از آن ملک الموت گوید: "چه چیز بود آن؟" جواب دهد: "ولایت علی بن ابیطالب، علیه السلام." می گوید: "راست گفتی. اما آنچه را از آن می ترسیدی، امان داد خداوند تو را، و آنچه را که آرزو داشتی رسیدی به او، بشارت باد تو را به رفاقت گذشتگان نیکو، رسول خدا و علی و امامان از اولاد او، علیهم السلام."

پس جان او را با مدارا بگیرد، و کفن از بهشت برای او آورد، و حنوط او مثل مشک خوشبوی باشد. پس به آن کفن او را کفن کنند، و به آن حنوط حنوط نمایند، پس از حله های زرد بهشتی حله ای به او بپوشانند. و وقتی که او را در قبر گذاشتند دری از درهای بهشت بر او باز شود که داخل شود بر او از روح و ریحان بهشتی. پس از آن، به او گفته شود: "بخواب همچون عروس در فراش خود، بشارت باد تو را به روح و ریحان و نعمتهای بهشت و پروردگاری که بر تو خشناک نیست."

فرمود حضرت صادق، علیه السلام: و وقتی که در رسد کافر را مرگ، حاضر شود پیش او رسول خدا و علی و امامان و جبرئیل و میکائیل و ملک الموت علیهم السلام. پس، جبرئیل نزدیک او آید و گوید: "ای رسول خدا، همانا این شخص بغض داشت به شما

اهل بیت ، پس بغض داشته باش به او. " رسول خدا می فرماید " :ای جبرئیل ، این بغض داشت به خدا و رسول او و اهل بیت رسول او، پس بغض داشته باش (به) او. " پس جبرئیل گوید: "ای ملک الموت ، این شخص بغض داشت به خدا و رسول او و اهل بیتش ، پس بغض داشته باش به او و سخت بگیر برای او. " ملک الموت نزدیک (شود) به او و می گوید: ای بنده خدا، آزادی خود را گرفتی ؟ براثت و امان خود را گرفتی ؟ به نگهبان بزرگ تمسک جستی در زندگانی دنیا؟ " می گوید: "نه " پس می گوید ملک الموت به او: "بشارت باد تو را ای دشمن خدا به غضب خداوند و عذاب او و آتش . اما آنچه را که آرزو داشتی ، فوت شد از تو، و آنچه را می ترسیدی ، نازل شد به تو. " پس از آن ، بیرون آورد جاننش را بیرون آوردن سختی ، پس از آن بگمارد به روح او سیصد شیطان را که آب دهن به روی وی افکنند و اذیت شود از بوی آن . و وقتی او را در قبر نهند، باز شود به رویش دری از درهای آتش ، داخل شود بر او از وزش باد آن و شعله آن . انتهی .

و نباید دانست که عالم برزخ هر کس نمونه ای از نشئه قیامت اوست . و برزخ عالم متوسط بین این عالم و عالم قیامت است ، و روزنه ای از بهشت و جهنم به سوی آن باز است . چنانچه

در ذیل این حدیث شریف اشاره به آن شده ، و در حدیث معروف نبوی : القبر اما روضه من ریاض الجنه ، اءو حفره من حفر النیران (۸۷۲) نیز اشاره به همین معنی است .

پس ، معلوم شد که انسان در وقت احتضار و معاینه ، آثار و صور اعمال خود را مشاهده می کند و بشارت جنت و نار را از ملک الموت می شنود. و چنانچه این آثار بر او تا اندازه ای کشف می شود، آثاری که از اعمال و افعال در قلب حاصل شده ، از نورانیت و شرح صدر و وسعت ، و اضرار اینها، مثل کدورت و ضیق صدر و ظلمت و فشار، را نیز معاینه می کند.

پس ، در نزد معاینه برزخ قلب مستعد شود برای معاینه نفحات لطیفه لطفه و جمالیه ، و در آن ، آثار تجلیات لطف و جمال بروز کند، اگر از اهل سعادت و ایمان باشد.

پس ، قلب حب لقاء الله پیدا کند و آتش اشتیاق جمال محبوب در قلبش افروخته گردد، اگر از اهل سابقه حسنی و حب و جذبه ربوبی بوده . و جز خداوند کسی نداند که در این تجلی و شوق چه لذاتی و کراماتی است .

و اگر اهل ایمان و عمل صالح بوده ، از کرامات حق تعالی به او به اندازه ایمان و اعمالش عنایت شود، و آنها را بالعیان در دم احتضار بینند. پس ، اشتیاق موت و لقاء کرامات حق در او حاصل شود و با روح و راحت و بهجت و سرور از این عالم منتقل شود. و لذت این بهجت و سرور

را و طاقت رؤیت این کرامات را چشمهای ملکی و ذایقه های دنیایی ندارد.

و اگر از اهل شقاوت و جحود و کفر و نفاق و اعمال قبیحه و افعال سیئه باشد، هر کس به اندازه حظ و بهره خود و آنچه در دار دنیا کسب نموده، از آثار غضب و قهر الهی و دار اشقیاء برای او نمونه کشف شود، و چنان وحشت و انقلابی در او پیدا شود که هیچ چیز پیش او مبعوضتر از تجلیات جلالیه و قهریه حق نباشد. و در اثر این بغض و عداوت چنان سختی و فشار و ظلمت و عذابی برای او حاصل شود که جز ذات مقدس حق کسی نمی تواند اندازه آن را بفهمد. و این برای اشخاصی است که در این عالم جاحد و منافق و دشمن خدا و اولیای او بودند. و برای اهل معاصی و کبائر به اندازه کسبی که کردند نمونه ای از جهنم خودشان برای آنها ظاهر شود، و در این حال هیچ چیز پیش آنها مبعوضتر از انتقال از این عالم نیست. پس، آنها را با عنف و فشار و سختی و زحمت منتقل کنند. و حسرتهایی در دل آنهاست در این حال که به اندازه درست نیاید.

و از این بیان معلوم شد که انسان در وقت معاینه و احتضار، معاینه آنچه در خود بوده و از آن مطلع نبوده می نماید. و بذریع این معاینه را خود در مملکت وجود خود نموده. حیات دنیایی پرده ساتری بود به روی معایب ما و حجابی بود برای اهل معارف، این پرده که برداشته شد و

این حجاب که خرق شد، انسان آنچه که در خود بود و خود تهیه کرده بود، نمونه ای از آن را شهود می کند. انسان در عوالم دیگر از عذاب و عقاب جز آنچه خود در این عالم تهیه کرده نخواهد دید، و هر چه در این عالم از اعمال صالحه و اخلاق حسنه و عقاید صحیحه داشته ، در آن عالم صورت آن را به عیان ببیند با کرامتهای دیگری که حق به تفضل خویش به او عنایت فرماید. در ذیل آیه شریفه فمن يعمل مثقال ذره خیرا یره ...آلایه (۸۷۳) در صافی از مجمع نقل می کند که از حضرت امیر، علیه السلام ، حدیث می کند که هی اءحکم آیه فی القرآن ، و کان رسول الله (صلی الله علیه و آله) یسمیها الجامعه . (۸۷۴)

پس باید دانست که اگر در این عالم محبت به حق تعالی و اولیای او پیدا کنیم و طوق اطاعت آن ذات مقدس را بر گردن نهیم و وجهه قلب را الهی و ربانی کنیم ، در وقت معاینه عین حقیقت با صورت جمیله بر ما ظاهر گردد. و به عکس ، اگر وجهه قلب دنیایی شد و از حق منصرف شد، کم کم ممکن است تخم عداوت حق و اولیا در آن کشته شود، و در وقت معاینه این عداوت شدت کند و آثار غریبه موحشه از آن بروز کند، چنانچه شنیدی .

پس ، از مهمات امور مواظبت به این امر است که انسان حالت قلب را الهی کند و وجهه آن را که جانب حق و اولیای او و دار کرامت او متوجه کند، و

این با تفکر در آلاء و نعمای ذات مقدس و مواظبت به اطاعت و عبادت البته حاصل می شود، ولی انسان باید اعتماد بر نفس و اعمال خود نکند، و در هر حال ، خصوصا در خلوات ، با تضرع و زاری از حق تعالی بخواهد که محبت خودش را در دلش القاء فرماید و قلبش را به نور معرفت و محبتش روشنی بخشد، و محبت دنیا و غیر خودش را از دلش بیرون کند. البته این دعا در اول امر بیمغز و محض لقلقه لسان است ، ولی زیرا که با محبت مفرط به دنیا خواهش زوال آن جدا مشکل است ، ولی پس از مدتی تفکر و مواظبت و به دل فهماندن نتایج حسنه محبه الله و نتایج سیئه حب دنیا را، امید است که حقیقت پیدا کند انشاءالله .

فصل ، در معنی حب و بغض حق تعالی است

بدان که نسبت حب و بغض و امثال اینها به حق تعالی شائنه ، که در لسان قرآن و احادیث شریفه وارد شده ، به آن معنای متفاهم عرفی نیست . زیرا که لازمه امثال این صفات انفعال نفسانی است ، که حق تعالی از آن منزّه است . و در این مختصر تفصیل در این باب مناسب نیست ، پس به اشاره اجمالیه قناعت می کنیم :

باید دانست که بسیاری از اوصاف و احوال است که پس از تنزل از عوالم غیبیه تجردیه و حصول نشئه ملکیه طبیعیه ، که عالم فرق بلکه فرق الفرق است ، بصورتی در آیند که غیر از صور غیبیه تجردیه است در آثار و لوازم ، چنانچه افلاطونین ، که تمام موجودات ملکیه را مظاهر ارواح

غیبیه و نازلہ حقایق ملکوتیہ و امثال مثل افلاطونیہ می دانند، عوارض و کیفیاتی را کہ در این عالم بہ وجود غیر جوہری موجودند، در آن عالم صور تجلیات ذاتیہ آنها، کہ بہ عین وجود آنها موجود است، می دانند، بنابراین، چنین گوییم کہ امثال این اوصاف و احوال، کہ در عالم ملک ملازم با یک نحوہ تجدید و انفعالی است، در عوالم غیبیہ و نشاءت تجردیہ، خصوصاً در عالم اسماء الہی و مقام و احدیت، بہ یک صورت منزہ میرا از جمیع نقایص موجودند، و تعبیرات از آنها بہ حسب نشئہ تجردیہ، یا صقع ربوبی، غیر از این عالم است. مثلاً تجلیات رحمانیہ و رحیمیہ را، کہ تجلیات جمالیہ و لطفیہ و حییہ و انسیہ نیز گوییم، اگر در این عالم ظهور پیدا کند، بہ صورت حب و رحمت و تطف ملایم با انفعال است. و این از شدت ضیق این عالم است. و در حدیث است کہ از برای رحمت صد جزء است کہ یک جزء از آن در این عالم نازل شدہ است، و بہ آن یک جزء این رحمتہایی کہ در این عالم است متحقق است، (۸۷۵) مثل رحمت بین فرزند و والدین و امثال آن. چنانچہ تجلیات قہریہ و مالکیہ، کہ از تجلیات جلال است، در این عالم بہ صورت بغض و غضب ظهور پیدا کند. و بالجملہ، باطن حب و بغض و غضب رحمانیت و قہاریت، و تجلیات جمال و جلال است. و آن تجلیات بہ عین ذات موجودند، و

کثرت و تجدد و انفعال در آنها راه ندارد، چنانچه ظهور رحمانیت و قهاریت محبتها و مبغضت‌هایی است که در این عالم موجود است. و چون مظهر فانی در ظاهر، و ظاهر متجلی در مظهر است، تعبیر از هر یک به دیگری در بعضی مقامات ناروا نیست. بنابراین، بغض حق تعالی به عبد ظهور به قهاریت و انتقام است، و حب او، به رحمت و کرامت است. والله العالم.

الحديث التاسع والعشرون

حديث بيست و نهم

بالسند المتصل الى افضل المحدثين و اعقدمهم ، محمد بن يعقوب الكليني ، رضى الله عنه ، عن محمد بن يحيى ، عن احمد بن محمد بن عيسى ، عن على بن النعمان ، عن معاوية بن عمار ، قال سمعت ابا عبد الله ، عليه السلام ، يقول كان في وصيه النبي ، صلى الله عليه وآله وسلم ، لعلى ، عليه السلام ، ان قال : يا على ، اوصيك في نفسك بخصال ، فاحفظها عني . ثم قال : اللهم اعنه . اما الاولى فالصدق . و لا يخرجن من فيك كذابه ابدا . والثانية ، الورع . و لا تجتري على خيانه ابدا . و الثالثة ، الخوف من الله عز ذكره كائنك تراه . و الرابعه ، كثره البكاء من خشيه الله تعالى . بيني لك بكل دمعه اءلف بيت في الجنة . و الخامسة ، بذلك مالك و دمك دون دينك . و السادسه ، الاخذ بسنتي في صلاتي و صومي و صدقتي : اما الصلاه فالخمسون ركعه ، و اما الصيام فثلاثه ايام في الشهر : الخميس في اوله و الاربعاء في وسطه و الخميس في

آخره ، و اما الصدقه فجهدك حتى تقول قد اءسرفت و لم تسرف . و عليك بصلاه الليل ، و عليك بصلاه الليل ، و عليك بصلاه الليل ، و عليك بصلاه الزوال ، و عليك بصلاه الزوال ، و عليك بصلاه الزوال ، و عليك بتلاوه القرآن على كل حال ، و عليك برفع يديك في صلاتك و تقلبيهما، و عليك بالسواك عند كل وضوء، و عليك بمحاسن الاءخلاق فارتكيبها، و مساوى الاخلاق فاجتنبها. فان لم تفعل ، فلا تلو من الا نفسك . (۸۷۶)

ترجمه :

ابن عمار گوید شنیدم از حضرت صادق ، علیه السلام که می فرمود در وصیت پیغمبر، صلی الله علیه و آله ، به علی ، علیه السلام ، این بود که فرمود: "ای علی ، سفارش می کنم تو را در جان خودت به خوبیهای ، نگهدار آنها را از من ." پس از آن گفت : "خداوندا، اعانت فرما او را. اما اولی ، راست گفتاری است . خارج نشود از دهان تو دروغی هیچگاه . و دومی پرهیزگاری است . و جرئت مکن بر خیانت هرگز. سوم ، ترسناکی از خداوند است چنانچه گویی او را می بینی . چهارم گریه بسیار از ترس خداوند است . برپا می شود برای تو به هر قطره اشکی هزار خانه در بهشت . پنجم ، بخشیدن تو است مال و خونت را در راه دینت . ششم ، گرفتن طریقه من است در نماز و روزه و صدقه ام : اما نماز پنجاه رکعت ، اما روزه پس سه روز در ماه : پنجشنبه در اول ، و چهارشنبه در

وسط، و پنجشنبه در آخر آن، و اما صدقه به قدر طاقت خود تا آنکه گویی اسراف کردم و حال آنکه اسراف نکردی. و ملازم باش با نماز شب، و ملازم (باش) با نماز شب، و ملازم باش با نماز شب. و بر تو (باد) به نماز ظهر، و بر تو باد به خواندن قرآن در هر حال. و بر تو باد به بلند نمودن دستهای خود را در نماز و برگرداندن آنها را. و بر تو باد به مسواک نمودن در نزد هر وضویی. و بر تو باد نیکوییهای اخلاق، پس آن را ارتکاب کن، و بدیهیهای اخلاق، پس از آنها دوری کن. پس اگر نکردی، ملامت مکن مگر خود را."

شرح خصال جمع خصلت است و به معنای خوی است، چنانچه در صراح است. و بنابراین، استعمال آن در مطلق افعال و اخلاق، چنانچه در این حدیث شریف و غیر آن وارد است، مجاز است. و شاید خصلت اعم از خوی باشد، تا در این نحو استعمالات به طریق حقیقت باشد.

قوله: الوراغ، به فتح راء، و رعه مصدر ورع یرع به کسر راء، در هر دو است، به معنای تقوی یا شدت تقوی و کمال پرهیزگاری است. و شاید از ورعته توریعاً، ای کففته اخذ شده باشد، زیرا که ورع در حقیقت کف نفس و نگاهداری آن است از تعدی از حدود شرع و عقل. یا از ورع به معنای رد ماءخوذ باشد. يقال: ورعت الابل عن الماء. اذا

رددته ، زیرا که نفس را رد می کنی از مشتبهات خود و ارتکاب آنها.

قوله : لا- تجترئ از باب افتعال به معنای جسارت و شجاعت و کثرت اقدام در امور است . فی الصحاح عن ابي زيد: الجراه مثال الجرعه الشجاعه . و نیز در صحاح است : الجری ، المقدام .

قوله : فجهدك الجهد، بضم الجیم و فتحها، الطاقه و المشقه . يقال : جهد دابته واء جهدها. در وقتی که آن را به سیر واداشت فوق طاقتش . و جهد به معنای جدیت و پافشاری نیز هست . و در این حدیث همه معانی مناسب است .

قوله عليك بصلاه الليل عليك اسم فعل است ، و استعمال می شود به معنای فعل متعدی یا به جای آن . عليكم انفسكم ، ای الزموا. و بنابراین ، باء برای تاء کید و تقویت است نه برای تعدیه . و در مجمع البحرین گفته است که اگر با باء متعدی شد، به معنای استمسک است . (۸۷۷) و این نحو تعبیر در فارسی نیست . و در عربی در مقام مبالغه در شائن آن امر می گویند. و شاید تعبیر قریب به آن در فارسی چنین باشد: بچسب به فلان کار. و اما ترجمه آن به مثل بر تو باد به فلان مطابق با تعبیرات متعارفه نیست . و ما انشاءالله بیان مناسبات حدیث شریف را در ضمن مقدمه و چند فصل می نمایم .

مقدمه

مخاطب پیامبر در این وصایا خود حضرت علی ع است

در این حدیث شریف از جهات عدیده معلوم می شود که این وصیتهایی که جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و

آله ، به جناب مولا امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، فرمودند در نظر مبارکشان خیلی مهم بوده .

یکی آنکه به جناب امیر المؤمنین ، علیه السلام ، وصیت فرمودند با آنکه آن سرور منزهتر از آن (بودند) به احتمال مسامحه در حدود شرعیه و در اوامر الهیه نسبت به ایشان برود، ولی چون خود مطلب در نظر مبارک رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، خیلی مهم بوده ، از سفارش خودداری فرمودند. و خیلی متعارف است که امری را که در نظر ایشان مهم است و اعتنا به شائن آن دارد، برای اظهار اهمیت آن سفارش می نماید، ولو به کسی که بداند آن را اتیان می کند.

اما احتمال آنکه سفارش به آن حضرت برای ایصال به سایرین باشد، از قبیل ایاک اءعنی... (۸۷۸) بعید است ، زیرا که سوق حدیث شهادت می دهد که به خود حضرت توجه داشته و منظور نظر مستقلا آن بزرگوار بوده ، چنانچه کلمه فی نفسک و امر به حفظ و دعای به اعانت شاهد است . و این نحو وصیته متعارف بوده است ، و بین ائمه طاهرین ، علیهم السلام ، بعضی به بعضی رایج بوده ، و هر یک از سوق عباراتشان معلوم است که منظور خود آن بزرگواران بوده اند، چنانچه در یکی از وصیته جناب امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، می فرماید به حضرت امام حسن و امام حسین ، علیهما السلام : این وصیت من است به شما دو نفر و سایر اهل بیتم و آن کسی که کتاب من به او برسد. (۸۷۹) و معلوم است که

در این وصیت حسنین ، علیهما السلام ، داخل بودند. و این وصیتها کشف می کند از شدت اهمیت مطلب ، و شدت علاقه آن بزرگواران بعضی به بعضی . بالجمله ، نفس بودن جناب امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، طرف وصیت ، کشف از بزرگی مطلب و اهمیت آن می کند.

و دیگر آنکه با اینکه طرف حضرت امیر بوده و آن جناب ممکن نبود از وصیت حضرت رسول تخطی فرماید و فتور و سستی نماید، با این وصف ، با این تاء کیدات اکیده مطلب را ادا فرموده .

و دیگر آنکه پس از آنکه فرمود: وصیت می کنم تو را، برای جلب نظر آن سرور به اهمیت وصیتها فرمود: حفظ (کن) آنها را از من . و پس از آن ، برای آنکه علاقه داشت که حضرت این مهمات را اتیان کند، دعا کرد که خداوندا، او را اعانت فرما.

و دیگر تاء کیداتی که در هر یک از جمله ها علی حده ذکر فرموده ، از قبیل نون تاء کید، و تکرار، و غیر آن که محتاج به ذکر نیست .

پس ، معلوم شد که این مطالب از مهمات است . و البته معلوم است که در هیچ یک از این امور برای خود آن بزرگوار نفعی متصور نیست ، بلکه مقصود نفع رساندن به طرف بوده . و جناب امیر، علیه السلام ، گرچه طرف مخاطبه است اصاله ، ولی چون تکالیف عمومی مشترک است ، باید حتی الامکان جدیت کنیم که وصیتهای جناب رسول زمین نماند. و باید بدانیم که شدت علاقه جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، به

حضرت امیر، علیه السلام، اقتضا می کند که نفع این مطالب خیلی زیاد باشد و اهمیت آنها بسیار باشد که به این طرز بیان فرموده است والله العالم .

فصل ، در مفساد دروغ است

یکی از وصایای جناب رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، ملازمت با راستی و اجتناب از دروغ است، که از تقدیم ذکر آن معلوم می شود که در نظر محترمشان بیشتر از سایر وصایا اهمیت داشته . و ما ذکر مفساد کذب را مقدم می داریم بر مصالح صدق . پس بدان که این رذیله از اموری (است) که عقل و نقل متفق بر قبح و فسادش هستند. و خود آن فی نفسه از کبائر و فواحش است، چنانچه اخبار دلالت بر آن دارد. و علاوه، گاه شود که بر آن مترتب شود مفساد دیگری که قبح و فسادش کمتر از این موبقه نیست . بلکه گاهی شود که بواسطه کشف یک دروغ، انسان به طوری از درجه اعتبار پیش مردم ساقط می شود که تا آخر عمر جبرانانش را نتوان کرد. خدا نکند کسی معروف شود به دروغگویی که هیچ چیز شاید بیشتر از این به حیثیت انسان لطمه نمی زند. و علاوه بر اینها، مفساد دینی و عقوبات اخروی آن نیز بسیار است . و ما به ذکر بعضی از احادیث شریفه در این باب اکتفا می نمایم، و چون مطلب از امور واضحه رایجه است از طول کلام اجتناب می نمایم .

روی فی الوسائل عن محمد بن یعقوب باسناده عن ابي جعفر، علیه السلام، قال : ان الله عزوجل جعل للشراء عقابا،

و جعل مفاتيح تلك الاقفال الشراب ، و الكذب شر من الشراب . (۸۸۰)

فرمود حضرت باقر العلوم ، عليه السلام : خدای تعالی قرار داد برای شر قفلهایی ، و کلیدهایی آن قفلها را شراب قرار داد، و دروغگویی از شراب بدتر است .

اکنون قدری تفکر کن در این حدیث شریف که از عالم آل محمد، علیه السلام ، صادر شده است ، و در کتابی که مرجع تمام علمای امت است مذکور گردیده و تمام علما، رضوان الله علیهم ، آنرا قبول فرمودند، بین آیا راهی برای عذر باقی می ماند؟ آیا این سهل انگاری از دروغ جز از ضعف ایمان به اخبار اهل بیت عصمت (علیه السلام) از چیز دیگر می شود؟ ما صور غیبیه اعمال را نمی دانیم و ارتباطات معنویه ملک و ملکوت را واقف نیستیم ، از این جهت از این نحو اخبار تحاشی می کنیم و امثال اینها را حمل به مبالغه مثلا می نماییم ، و این خود طریقه باطلی است که از جهل و ضعف ایمان می باشد. فرضا که این حدیث شریف را به مبالغه حمل کنیم ، آیا این مبالغه باید به موقع باشد؟ آیا هر چیزی را می شود گفت از شراب بدتر است ، یا باید طوری شر آن عظیم باشد که با مبالغه توان گفت از شراب بالاتر است ؟

و باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : الكذب هو خراب الايمان . (۸۸۱)

فرمود حضرت باقر العلوم ، عليه السلام ، که دروغگویی خرابی ایمان است .

حقیقتا این طور اخبار دل انسان را می لرزاند و پشت انسان را می شکند. گمان

می‌کنم که دروغ از مفاصد اعمالی است که از بس شایع است قباحت بکلی از بین رفته! ولی یک وقت تنبه پیدا می‌کنیم که ایمان که سرمایه حیات عالم آخرت است به واسطه این موبقه از دست ما رفته و خود ما نفهمیدیم.

و از حضرت ثامن الائمه، علیهم السلام، روایت شده که فرمود: از حضرت ختمی مرتبت سؤال شد آیا مؤمن جبان و ترسو می‌شود. فرمود آری. سؤال شد آیا بخیل می‌شود؟ فرمود آری. عرض آیا کذاب می‌شود؟ فرمود نه. (۸۸۲)

و از حضرت صدوق الطایفه (۸۸۳) منقول است که فرمود از فرمایشات رسول خداست: اءربى الربا الكذب. (۸۸۴) دروغ از ربا بالاتر است. با آنکه تشدید در امر ربا به طوری شده است که انسان را به حیرت در می‌آورد.

و از اموری که انسان باید ملتفت آن باشد این است که دروغ بعنوان شوخی و مزاح هم در اخبار از آن تکذیب شده است و تشدید در امر آن گردیده، و علما فتوای به حرمت آن نیز می‌دهند. چنانچه صاحب وسائل، رحمه الله، در عنوان باب، که مطابق فتوای اوست، فرموده: باب تحریم الکذب فی الصغیر و الکبیر و الجد و الهزل عدا ما استثنی. (۸۸۵) و از کافی شریف سند به حضرت باقر، علیه السلام، رساند که فرمود حضرت علی بن الحسین، علیهما السلام، به فرزندان خود می‌فرمود: پرهیزید از دروغ کوچک و بزرگ در تمام سخنهاى خود، چه جدی باشد یا شوخی، زیرا که

انسان اگر در امر کوچک دروغ گفت ، جرئت پیدا می کند بر امر بزرگ . آیا نمی دانید که پیغمبر خدا، صلی الله علیه و آله ، فرمود که "بنده خدا راستی را پیشه خود می کند تا آنکه خداوند او را صدیق می نویسد، و دروغسرای را پیشه خود می کند تا آنکه خدای تعالی او را کذاب می نویسد." (۸۸۶)

و در کافی سند به جناب اصبح بن نباته رسانند، قال قال امیرالمؤمنین علیه السلام : لایجد عبد طعم الایمان حتی یترک الکذب هزله وجده . (۸۸۷) نمی چشد بنده ای مزه ایمان را، مگر آنکه ترک کند دروغ را در شوخی و جدی .

و در وصایای رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، به حضرت اباذر غفاری است : یا اباذر، ویل للذی یحدث فیکذب لیضحک به القوم . ویل له ، ویل له . (۸۸۸)

وای بر کسی که نقل کلام کند به دروغ تا مردم بخندند به آن . وای بر او، وای بر او.

اکنون با این همه اخبار و تشدیدات رسول خدا و ائمه هدی ، علیهم السلام ، خیلی جرات و شقاوت می خواهد که انسان اقدام به این امر بزرگ و خطیئه مهمه نماید. و چنانچه دروغگویی از مفاسد بسیار مهمه شمرده شده ، صدق لهجه و راستی گفتار از محاسن بسیار مهم است . و در اخبار اهل بیت از آن مدح بلیغ شده است ، و ما به ذکر بعض آن اکتفا می نمایم .

محمد بن یعقوب باسناده عن ابي عبدالله ، علیه السلام ، قال : کونوا دعاه للناس بالخیر بغیر اءلستکم لیروا منکم الاجتهاد

و الصدق و الورع. (۸۸۹) فرمود: باشید دعوت کنندگان مردم به نیکویی به غیر زبانهای خویش، تا ببینند از شما جدیت در امر خیر و عبادت و راست گفتاری و پرهیزگاری را.

و جناب صدوق سند به رسول خدا، صلی الله علیه و آله، رساند که فرمود: نزدیکترین شما به من روز قیامت و لازمترین اشخاص بر من شفاعت او، راستگویان شماست در حدیث، و ادا کننده ترین شماست امانت را، و نیکوترین شماست در خلق، و نزدیکترین شماست به مردم. (۸۹۰)

فصل، در حقیقت ورع و مراتب آن

قسمت اول

در بیان ورع است. و آن را یکی از منازل سالکین و منازل سایرین شمرده اند و آنرا به طوری که جناب عارف معروف، خواجه عبدالله انصاری تعریف فرموده است: هو توق مستقضى علی حذر، اءو تخرج علی تعظیم. (۸۹۱) یعنی، ورع عبارت است از نگاهداری کامل و آخر مرتبه حفظ نفس، و در عین حال ترسناک بودن از لغزش، یا سختگیری بر نفس است برای تعظیم حق. و این شامل شود تمام مراتب آن را، زیرا که از برای ورع مراتب بسیار است، چنانچه ورع عامه اجتناب از کبائر است، و ورع خاصه اجتناب از مشتهات است برای خوف از وقوع در محرمات، چنانچه در حدیث شریف تثلیث (۸۹۲) اشاره به آن شده است، و ورع اهل زهد اجتناب از مباهات است برای احتراز از وزر آن، و ورع اهل سلوک ترک نظر به دنیاست برای وصول به مقامات، و ورع مجذوبین ترک مقامات است برای وصول به باب الله و شهود جمال الله، و

ورع اولیا اجتناب از توجه به غایات است . و از برای هر یک شرحی است که اشتغال به آن به حال ما مفید نیست . و آنچه در این مقام باید دانست آن است که ورع از محارم الله پایه کمالات معنویه و مقامات اخرویه است ، و از برای هیچ کس مقامی حاصل نشود، مگر به ورع از محارم الله . و قلبی که دارای ورع نباشد، بطوری زنگار و کدورت او را فرو می گیرد که امید نجات بسا باشد که از آن منقطع گردد. صفای نفوس و صقالت آنها به ورع است . و این منزل برای عامه مهمترین منازل است ، و تحصیل آن از مهمات مسافر طریق آخرت است . و فضیلت آن به حسب اخبار اهل بیت عصمت ، علیهم السلام ، بیش از آن است که در این اوراق مذکور گردد. و ما به ذکر بعض احادیث در این باب اکتفا می کنیم و طالب بیشتر به کتب اخبار رجوع نماید.

کافی باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : اءوصیک بتوی الله ، والورع ، والاجتهاد. و اعلم انه لا ینفع اجتهاد لا ورع فیه (۸۹۳).

فرمود حضرت صادق ، علیه السلام به راوی : وصیت می کنم تو را به پرهیزگاری ، و ورع ، و جدیت در عبادت . و بدان که جدیت در عبادت فایده ندارد در صورتی که ورع در آن نباشد.

و به این مضمون باز روایت است . (۸۹۴) و این دلیل بر آن است که عبادات بدون ورع از درجه اعتبار ساقط است . و معلوم است نکته بزرگ عبادات ،

که انقیاد نفس و ارتیاض آن است و قهر ملکوت است بر ملک و طبیعت ، بدون ورع شدید و پرهیزگاری کامل حاصل نشود. نفوسی که مبتلای به معاصی خدا هستند، نقشی در آنها صورت نگیرد و نقاشی بیفایده است . تا صفحه را از کدورات و کثافات پاک و صاف نکنی ، نقاشی نتوان کرد. پس ، عبادات ، که صورت کمالیه نفس است ، بدون صفای نفس از کدورت معاصی فایده ای نکند، و صورتی است بیمعنی و قالبی است بیروح .

و باسناده عن یزید بن خلیفه ، قال وعظنا ابو عبدالله ، علیه السلام ، فامر و زهد، ثم قال : علیکم بالورع ، فانه لاینال ما عندالله الا بالورع . (۸۹۵)

راوی گوید: موعظه فرمود ما را جناب صادق ، علیه السلام ، و فرمایشاتی فرمود و دعوت به زهد دنیا کرد، و پس از آن فرمود: " بر شما باد به ورع ، زیرا که نیل نشود آنچه نزد خداوند است مگر به ورع . " پس به حسب این حدیث شریف ، انسانی که ورع ندارد از کراماتی که حق تعالی وعده به بندگان فرموده محروم است . و این بزرگترین خذلانها و شقاوتهاست .

و در وسائل سند به حضرت باقر، علیه السلام ، رسانده اند که قال : لاتنال و لایتنا الا بالعمل و الورع . (۸۹۶) فرمود: ولایت ما نرسد مگر با عمل و ورع .

و در روایت دیگر است که حضرت صادق ، علیه السلام ، فرماید: نیست از شیعیان ما کسی (که) در شهری که دارای صد هزار جمعیت است از او با ورعتر باشد. (۸۹۷) و در کافی شریف نیز

و باید دانست که به حسب روایات شریفه ، میزان در کمال ورع اجتناب از محارم الله است ، و هر کس اجتناب از محرمات الهیه کند از ورع دارترین مردم بشمار آید. پس ، این امر را شیطان در نظرت بزرگ نکند و تو را مایوس ننماید، زیرا که از عادت آن ملعون است که انسان را از راه یأس به شقاوت ابدی می اندازد. مثلا در این باب می گوید: چه طور ممکن است در شهری که دارای صد هزار جمعیت یا بیشتر است انسان از تمام آنها بیشتر ورع داشته باشد! این از مکاید آن لعین و وساوس نفس اماره است . جواب آن این است که به حسب روایات هر کس از محرمات الهیه اجتناب کند مشمول این روایات است و از زمره ورعناکترین مردم بشمار می آید. و اجتناب محرمات الهیه کار بسیار مشکلی نیست ، بلکه انسان با جزئی ریاضت نفس و اقدام می تواند ترک جمیع محرمات کند. البته انسان بخواهد اهل سعادت و نجات باشد و در تحت ولایت اهل بیت و مشمول کرامت حق تعالی باشد، و تا این اندازه هم صبر در معصیت نداشته باشد، نمی شود، لابد قدری پافشاری و تحمل و ارتیاض لازم است .

تتمیم : در بیان مفساد خیانت و حقیقت امانت

در این مقام نکته ای است که اشاره به آن لازم است . و آن این است که جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، بعد از وصیت به ورع ، تفریع فرموده است به آن عدم جرئت بر خیانت را، با

آنکه ورع راجع به مطلق محرّمات است ، یا اعم از آن چنانچه شنیدی . پس یا باید خیانت را به یک معنی اعمی از متفاهم عرفی آن معنی کرد تا مطابق با ورع گردد، و آن آن است که باید مطلق معاصی را یا مطلق ارتکاب موانع سیر الی الله را خیانت شمرد، زیرا که تکالیف الهیه امانات حق هستند، چنانچه در آیه شریفه : انا عرضنا الاءمانه علی السموات و الاءرض ...آلایه (۸۹۹) الایه بعض مفسرین تکالیف الهیه دانسته اند، (۹۰۰) بلکه تمام اعضا و جوارح و قوا امانات حق هستند، و صرف آنها را برخلاف رضای حق خیانت است ، و متوجه نمودند قلب را به غیر حق از جمله خیانتهاست :

این جان عاریت که به حافظ سپرده دوست

روزی رخس بینم و تسلیم وی کنم

یا آنکه مراد از خیانت همان معنای متعارف آن باشد، و از شدت اهمیت آن آنرا تخصیص به ذکر داده اند. گویی تمام حقیقت ورع اجتناب از خیانت در امانت است . و اگر کسی اخبار معصومین ، علیهم السلام ، (را) در موضوع رد امانت و اجتناب از خیانت ملاحظه کند، می فهمد که این معنی چه قدر در نظر شارع مقدس اهمیت داشته ، علاوه بر آنکه قبح ذاتی آن بر هیچ عقلی مخفی نیست ، و خائن را از زمره جنس انسانی باید خارج شمرد و ملحق به اردل شیاطین نمود. و معلوم است کسی که به خیانت و نادرستی در بین مردم معرفی شد، در این عالم نیز زندگانی بر او سخت و ناگوار خواهد شد.

نوع انسان در دنیا با معاونت و معاضدت بعضی با

بعضی زندگانی راحت می تواند بکند، زندگانی انفرادی برای هیچ کس میسر نیست ، مگر آنکه از جامعه بشریت خارج شده به حیوانات وحشی ملحق گردد، و زندگانی اجتماعی چرخ بزرگش بر اعتماد مردم به یکدیگر می چرخد، که اگر خدای نخواستہ اعتماد از بنی الانسان برداشته شود، ممکن نیست بتوانند با راحتی زندگانی کنند، و پایه بزرگ اعتماد بر امانت و ترک خیانت گذاشته شده است . پس ، شخص خائن مورد اطمینان نیست و از مدنیت و همعضوی جامعه انسانیہ خارج است ، و او را در محفل مدینه فاضله به عضویت نمی پذیرند. و معلوم است چنین شخصی با چه حالت سخت و زندگی تنگی زیست می نماید. و ما در این باب برای تتمیم فایده چند حدیثی از اهل بیت عصمت در این موضوع ذکر می نماییم ، و برای دلہای بیدار و چشمہای باز ہمین اندازه کفایت می کند.

محمد بن یعقوب باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : لا تنظروا الى طول ركوع الرجل و سجوده ، فان ذلك شىء اعتاده ، فلو تركه استوحش لذلك ، و لكن انظروا الى صدق حديثه و اداء امانته . (۹۰۱)

فرمود حضرت صادق ، عليه السلام : نظر نکنید به طول رکوع و سجود مرد، زیرا که این چیزی است که عادت نموده است به آن ، اگر ترکش کند به وحشت می افتد برای آن ، ولیکن نظر کنید به راست گفتاری و اداء امانت او.

و باسناده عن ابي كهمس ، قال قلت لابي عبدالله ، عليه السلام : عبد الله بن ابي يعفور يقرئك السلام . قال : عليك و

علیه علیه السلام . اءذا ءتیت ءبءالله فءقرئه السلام و قل له ان جعفر بن محمد یقول لك ءنظر ما بلغ به علی ءند رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، فالزمه . فان علیا، علیه السلام ، ءنما بلغ ما بلغ به ءنده رسول الله بصدق الحدیث و اءداء الامانه (۹۰۲)

قسمت دوم

راوی گوید: گفتم به حضرت صادق ، علیه السلام ، "ابن ابی یعفر سلام خدمت شما عرض کرد." (فرمود) "بر تو و بر او سلام . وقتی رفتی پیش او، سلام به او برسان و بگو به او جعفر بن محمد می گفت نظر کن به آن چیزی که به واسطه آن حضرت امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، به آن مقام رسید خدمت رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، پس ملازم شو با آن . همانا علی ، علیه السلام ، نرسد بدان پایه که رسید رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، مگر به راستی گفتار و دادن امانت ."

هان ای عزیز، تفکر کن در این حدیث شریف ، بین مقام صدق لهجه و رد امانت تا کجاست که علی بن ابی طالب ، علیه السلام ، را بدان مقام بلند رسانید. و از این حدیث معلوم شود که رسول خدا این دو صفت را از هر چیز بیشتر دوست می داشتند که در بین تمام صفات کمالیه مولی ، علیه السلام ، این دو او را مقرب کرده است و بدان مقام ارجمند رسانده است . و جناب صادق ، علیه السلام ، نیز در بین تمام افعال و اوصاف این دو امر را که

در نظر مبارکشان خیلی اهمیت داشته به ابن ابی یعفور، که مخلص و جاننثار آن بزرگوار بوده ، پیغام داده و سفارش فرموده به ملازمت آنها.

و باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال قال ابوذر (رضي الله عنه) سمعت رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، يقول : حافظنا الصراط يوم القيامة الرحم و الاءمانه ، فاءذا مرالوصول للرجم المؤدى للاءمانه ، نفذ الى الجنة ، و اءذا مر الخائن الاءمانه القطوع للرحم ، لم ينفعه معهما عمل و تكفاء به الصراط فى النار.(۹۰۳)

ابوذر، عليه الرحمه ، گوید شنیدم رسول خدا، صلى الله عليه و آله ، می فرمود: "رحم و امانت در روز قیامت در دو جانب صراط هستند، پس وقتی بگذرد وصل کننده رحم و ادا کننده امانت ، عبور نماید به سوی بهشت . و وقتی بگذرد خیانت کننده امانت و قطع کنند رحم ، نفع نرساند به او با اینها عملی و او را صراط برگرداند در آتش . پس معلوم شد صورت رحم در آن عالم در دو جانب صراط ایستاده اند و اعانت کنند کسانی را که صله رحم و ادای امانت کردند، و با ترك آنها هیچ عملی فایده نگیرد و او را به جهنم افکند.

باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال قال اميرالمؤمنين ، عليه السلام : اءدوا الاءمانه و لو الى قاتل ولد الاءنباء.(۹۰۴) فرمود حضرت امیرالمؤمنین ، عليه السلام : بدهید امانت را اگر چه به کشنده پسرهای پیغمبران . و باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، فى وصيته له : اعلم ، ان

ضارب علی ، علیه السلام ، بالسيف و قاتله لو ائتمنی واستنصحنی واستشارنی ، ثم قبلت ذلك منه ، لاعدیت اءلیه الءمانه .
(۹۰۵)

فرمود حضرت صادق ، علیه السلام ، در یکی از وصیتهایش : بدان که اگر زنده علی ، علیه السلام ، به شمشیر و کشته آن حضرت مرا امین بخواهد و طلب نصیحت از من کند و استشاره از من نماید و من از او قبول کنم ، ادا نمایم به او امانت او را .

محمد بن علی بن الحسین باسناده عن اءبی حمزه الثمالی ، قال سمعت سید العابدین ، علی بن الحسین بن علی بن اءبیطالب ، علیه السلام ، یقول لشیعته : علیکم بءداء الءمانه ، فوالذی بعث محمدا ، صلی الله علیه و آله ، بالحق نبیا ، لو اءن قاتل اءبی الحسین بن علی ، علیهما السلام ، اءئتمنی علی السیف الذی قتله به ، لاعدیته اءلیه . (۹۰۶)

ثمالی گوید از حضرت سجاد شنیدم که می فرمود به شیعیانش : بر شما باد به ادای امانت . قسم به آن کس که مبعوث نمود محمد ، صلی الله علیه و آله ، را براستی به پیغمبری ، اگر کشته پدرم حسین بن علی مرا امین قرار دهد بر آن شمشیری که با آن آن حضرت را کشت ، ادا نمایم به سوی او .

و باسناده عن الصادق ، علیه السلام ، عن آباءه ، علیهم السلام ، عن النبی ، صلی الله علیه و آله ، فی حدیث المناهی اءنه نهی عن الخیانه ، و قال : من خان اءمانه فی الدنیا و لم یردها اءلی اءهلها ، ثم اءدرکه الموت ، مال علی غیر

ملتی ، و یلقى الله و هو عليه غضبان . و من اشتری خیانه و هو یعلم ، فهو کالذی خانها. (۹۰۷)

از حضرت رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، نقل فرمودند که آن حضرت نهی فرمود از خیانت و فرمود: کسی که خیانت کند در دنیا به امانتی و به صاحبش رد نکند آن را و بمیرد، مرده است به غیر ملت من ، و ملاقات کند خداوند را در حالی که آن ذات مقدس بر او غضبناک است . و کسی که خریداری کند آن را با علم به خیانت ، او نیز مثل آن خائن است .

و از این قبیل احادیث دیگر نیز هست . و معلوم است که نتیجه غضبناکی ذات مقدس حق بر بنده چه خواهد بود. البته حضرات شافعین نیز کسی را که مورد غضب حق است شفاعت نکنند، خصوصا که شخص خائن از ملت رسول الله صلی الله علیه و آله ، نیز خارج است . و در حدیث دیگر است که کسی که خیانت کند به مؤمنی ، از من نیست . (۹۰۸) و در حدیث دیگر است که از دین اسلام خارج است و او را در شفیر جهنم اندازند ابد الابدین . (۹۰۹) پناه می برم به خدا از این خطیئه .

و معلوم است خیانت به مؤمنین اعم است از خیانت مالی ، و خیانت‌های دیگر که از آن بالاتر است . پس انسان باید در این عالم نیز خیلی از نفس اماره مواظبت کند. چه بسا باشد که به انسان اموری را تعمیه کند و سهل و آسان نمایش دهد، با آنکه

موجب شقاوت ابدی و خذلان دایمی است. این حال خیانت به بندگان خدا. و از اینجا حال خیانت به امانت حق تعالی نیز معلوم شود.

در اشاره به بعضی امانات حق است

و باید دانست که حق تبارک و تعالی تمام قوا و اعضای ظاهریه و باطنیه را به ما مرحمت فرموده و بسط نعمت و رحمت در مملکت ظاهر و باطن ما فرموده و در تحت قدرت ما تمام آنها را مسخر فرموده، و اینها را به ما به رسم امانت مرحمت فرموده، در صورتی که تمام آنها پاک و پاکیزه و طاهر از قذارات صوریه و معنویه بودند، و آنچه از عالم غیب برای ما نازل فرموده تمام آنها مطهر از آلائش بوده اند، پس اگر ما در وقت ملاقات آن ذات مقدس آن امانات را بدون آلائش به عالم طبیعت و قذارات ملک و دنیا به او رد کردیم، امین در امانت بودیم، و الا- جنایتکار بودیم، از اسلام حقیقی خارج و از ملت رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، بیرون هستیم. و در حدیث مشهور است که: قلب المؤمن من عرش الرحمن. (۹۱۰) و در حدیث قدسی معروف است: لایسعی ارضی و لاسمائی، و لکن یسعی قلب عبدی المؤمن. (۹۱۱) دل مؤمن عرش و سریر سلطنت حق و منزلگاه آن ذات مقدس، و صاحب دل ذات مقدس است. توجه به غیر حق تعالی خیانت به حق است، و حب به غیر ذات مقدس و خاصان او، که حب اوست، خیانت است در مشرب عرفان

. و ولایت اهل بیت عصمت ، و طهارت و دوستی خاندان رسالت ، علیهم السلام ، و عرفان مقام مقدس آنها، امانت حق است ، چنانچه در احادیث شریفه کثیره امانت را در آیه ای تفسیر فرموده اند به ولایت امیرالمؤمنین ، (۹۱۲) علیه السلام . و چنانچه غضب ولایت و سلطنت آن حضرت خیانت به امانت است ، ترک تبعیت آن بزرگوار از مراتب خیانت است . و در احادیث شریفه وارد است که شیعه کسی است که تبعیت کامل کند، و الا مجرد دعوی تشیع بدون تبعیت تشیع نخواهد بود. (۹۱۳)

بسیاری از خیالات از قبیل اشتباهی کاذب است ! به مجرد آنکه در قلب خود دوستی از حضرت امیر، علیه السلام ، و اولاد طاهرینش دیدیم ، مغرور به این دوستی می شویم و گمان می کنیم با ترک تبعیت این دوستی محفوظ می ماند. چه اطمینان است که اگر انسان مراقبت نکرد و آثار دوستی را ترک کرد، این دوستی باقی بماند؟ ممکن است در آن فشارهای سکران که از برای غیر مؤمنین و مخلصین می باشد انسان از دهشت و وحشت ، علی بن ابیطالب ، علیه السلام ، را فراموش کند. در حدیث است که یک طایفه از اهل معصیت در جهنم معذب اند، و اسم رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، را فراموش کنند، تا بعد از آنکه مدت عذاب سرآید و از قذارات گناه تطهیر و تخلیص شوند، اسم مبارک آن حضرت به یادشان آید به آنها القا شود، پس فریاد آنها به وامحمد! صلی الله علیه و آله ، بلند شود و مورد

ما گمان می کنیم واقعه موت و سكرات آن شبیه به اوضاع این عالم است . عزیزم ، تو با يك مرض جرئی تمام معلومات را فراموش می کنی ، پس چه می شود با آن سختی ها و فشارها و مصیبتها و وحشتها؟ اگر انسان دوستی کرد و به لوازم دوستی رفتار کرد و متذکر محبوب بود و از او تبعیت کرد، البته آن دوستی با ولی مطلق و محبوب مطلق حق مورد نظر حق و محبوب حق است ، ولی اگر ادعا کرد و عمل نکرد، مخالفت کرد، ممکن است قبل از رفتن از این عالم و در این تغییرات و تبدیلات و جلوه های گوناگون این دنیا انسان از دوستی آن سرور منصرف شود، بلکه نعوذبالله دشمن شود با آن حضرت . چنانچه دیدیم اشخاصی را که مدعی دوستی بودند، پس معاشرات بیجا و اعمال ناهنجار دشمن شدند و عداوت ورزیدند با خدا و رسول ، صلی الله علیه و آله ، و اهل بیتش ، علیهم السلام . و اگر فرضا از این عالم هم با محبت منتقل شد، گرچه به حسب روایات شریفه و آیات مبارکه در قیامت از اهل نجات است و منتهی به سعادت شود، ولی در برزخ و احوال موت و قیامت انسان باز مبتلاست ، چنانچه در حدیث است که ما در قیامت از شما شفاعت می کنیم ، ولی برای برزخ خود فکری کنید. (۹۱۵)

پناه می برم به خدا از عذاب و فشار قبر و زحمت و عذاب برزخ که در این عالم هیچ چیز به آن شباهت ندارد. آن دری را که از جهنم

به قبر باز می شود اگر به این عالم باز شود، تمام موجودات آن هلاک می شود. نعوذ بالله منه .

فصل ، در بیان خوف از حق تعالی

بدان که خوف از حق تعالی یکی از منازل است که کمتر منزلی را برای عامه توان به پایه آن دانست . و این خوف علاوه بر آنکه خود یکی از کمالات معنویه است ، منشاء بسیاری از فضایل نفسانیه و یکی از مسلحات مهمه نفس است ، بلکه سرچشمه تمام اصلاحات و مبداء علاج جمیع امراض روحانی توان آن را شمرد. و انسان مؤمن به خدا و سالک و مهاجر الی الله باید به این منزل خیلی اهمیت دهد، و به چیزی که آن را در دل زیاد کند و ریشه عقبات آن را در قلب محکم کند خیلی توجه نماید، مثل تذکر عذاب و عقاب و شدت عقاب موت و بعد از موت در برزخ و قیامت و احوال صراط و میزان و مناقشه در حساب و عذابهای گوناگون جهنم ، و تذکر عظمت و جلال و قهر و سلطنت حق ، و تذکر استدراج و مکر الله و سوء عاقبت ، و امثال آن . و چون ما در این اوراق تمام این مراحل را تا اندازه ای شرح دادیم ، در این مقام به ذکر بعضی از اخبار در فضیلت خوف از خدا اکتفا می کنیم :

محمد بن یعقوب باسناده عن اسحاق بن عمار، قال قال اءبوعبد الله ، علیه السلام : یا اسحاق ، خف الله کانک تره ، و ان کنت لا تره فانه یراک . و ان کنت تری انه لا یراک فقد کفرت ،

و ان كنت تعلم انه يراك ثم برزت له بالمعصيه ، فقد جعلته من اءهون الناظرين عليك (ن خ : اليك) (٩١٦)

اسحاق گوید فرمود حضرت صادق ، عليه السلام : ای اسحاق ، بترس از خداوند مثل آنکه او را می بینی ، و اگر تو او را نمی بینی ، او تو را می بیند. و گمان کنی که او تو را نمی بیند، کافر شوی . و اگر بدانی که او ترا می بیند و باز معصیت او کنی ، او را قرار دادی از پست ترین نظر کنندگان به خودت .

بدان که اگر کسی کیفیت تجلی حق را در ملک و ملکوت و ظهور ذات مقدس را در سماوات و ارضین به مشاهده حضوریه ، یا مکاشفه قلبیه ، یا به ایمان حقیقی ، بفهمد، و نسبت حق به خلق و خلق به حق را آنچنان که هست بداند، و کیفیت ظهور مشیت الهیه را در تعینات و فنای آنها را در آن ، علی ما هو علیه ، ادراک کند، خواهد دانست که حق تعالی حضور در تمام امکانه و احیاز دارد و او را مشاهده کند به علم حضوری در جمیع موجودات . چنانچه حضرت صادق مصدق ، عليه السلام ، فرماید: ما رأیت شیئا الا و رأیت الله معه اءو فیه . (٩١٧) و در قرب نوافل حقیقت کنت سمعه و بصره و یده (٩١٨) و غیر ذلک بر او مکشوف گردد. پس ، حق را حاضر در تمام مراتب وجود بیند به حسب مقام خود، علما یا ایمانا یا عینا و شهودا. و البته در این رتبه ، سالک

به هر مرتبه که هست حفظ حضور حق کند و از مخالفت آن ذات مقدس خودداری نماید، زیرا که حفظ حضور و محضر از فطرت‌هایی است که خلق بر آن مفتورند، و هر چه انسانی بیحیا باشد غیبت و حضورش باهم فرق دارد، خصوصا که حضور منعم عظیم کامل باشد که در فطرت حفظ حضور هر یک مستقلا ثبت است .

در بیان اختلاف مردم در حفظ حضور حق

و باید دانست که هر یک از اهل ایمان و سلوک و عرفان و ولایت به طوری حفظ حضور حضرت کنند که خاص به خود آنهاست . چنانچه مؤمنین و متقین حفظ حضور را به ترک نواهی و اتیان او امر دانند، و مجذوبین به ترک توجه به غیر و انقطاع تام کامل دانند، و اولیا و کامل به سلب غیریت و نفی انانیت دانند. و بالجمله ، یکی از مقامات شامخه اهل معرفت و اصحاب قلوب ، مشاهده حضور حق و حفظ حضرت است ، چنانچه با مشاهده کیفیت علم فعلی حق و فنای اشیا در ذات حق و حضور موجودات در پیشگاه مقدس و فهم اینکه دار تحقق محضر ربوبیت است ، حفظ محضر نمایند به هر مقام که هست . و این نیز از فطریات است .

و به مقام اول اشاره فرموده است رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، در وصیتی که به حضرت امیر، علیه السلام ، فرموده که ما اکنون به شرح آن مشغولیم . و در حدیث شریف اسحاق بن عمار بقوله ، صلی الله علیه و آله : و الثالثه الخوف من الله عز ذکره کاءنک تراه

. وبقوله ، عليه السلام : خف الله كائنك تراه . (۹۱۹)

و به مقام دوم اشاره فرموده است جناب صادق ، عليه السلام ، بقوله : و ان كنت لا تراه فانه يراك .

و به فطرت حفظ محضر اشاره فرموده است جناب صادق ، عليه السلام ، بقوله : و ان كنت تعلم انه يراك ...

و از برای خوف ، به حسب اختلاف مراتب اهل ایمان و سلوک و ریاضت و عرفان ، مراتبی است که از مراتب بزرگ آن خوف از عظمت و تجلیات قهریه و جلالیه حق است . و توان این مقام را از مراتب خوف نشمرد ، چنانچه عارف معروف در منازل السائرین فرماید: و لیس فی مقام اهل الخصوص وحشه الخوف ، الا هیبه الاجلال . (۹۲۰) یعنی اهل قلوب و اسرار ولایت را خوفی نیست ، مگر هیبت اجلال و حشمت عظمت و جلال .

در فضیلت گریه است

و از برای گریه از خوف خدا نیز فضیلت بسیار است . چنانچه در این حدیث شریف فرموده : به هر قطره اش خداوند هزار خانه در بهشت بنا فرماید . و جناب شیخ صدوق ، رضوان الله علیه ، بسند متصل از حضرت صادق ، عليه السلام ، از پدرانش ، از رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، حدیث کند که در حدیث مناهی فرموده است : کسی که چشمهایش گریان شود از ترس خدا ، به هر قطره از اشک او در بهشت قصری مزین به در و گوهر به او عنایت شود که هیچ چشمی ندیده باشد و هیچ گوشی نشنیده باشد و به قلب کسی خطور نکرده باشد . (۹۲۱)

و عن

ثواب الاعمال باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال قال رسول الله صلى الله عليه و آله : ليس شىء الا و له شىء يعدله الا الله . فانه لا يعد له شىء و لا اله الا الله لا يعدله شىء . و دمه من خوف الله فانه ليس لها مثقال ، فان سالت على وجهه ، لم يرهقه قطر و لا ذله بعدها ابدا. (۹۲۲)

فرمود حضرت باقر، عليه السلام ، به حضرت رسول خدا، صلى الله عليه و آله ، فرمود: هيچ چيز نيست مگر آنكه براي آن معادلى است ، مگر خداوند كه هيچ چيز معادل او نيست ، لا اله الا الله كه معادله نكند با آن چيزى . و قطره اشك از ترس خدا كه هم ميزان آن چيزى نيست ، و اگر جريان پيدا كند به رويش ، فرو نگیرد آن را غبار و ذلتى هيچگاه .

و در حديث است كه انسان (كه) از كثرت گناه مابين او و بين بهشت بيشتتر است از بين زمين تا عرش ، پس هرگاه گريه كند از خوف خدا در صورتيكه پشيمان شده است از آنها، ما بين او و بين بهشت نزديك شود مثل مژگان چشم به چشم . (۹۲۳)

و در كافي از حضرت صادق ، عليه السلام ، منقول است كه هر چيزى را كيل و وزنى است ، مگر گريه را كه قطره اى از آن درياهاى آتش را خاموش مى كند. و فرمود: اگر يكنفر گرينده در يك امت باشد، همه مورد رحمت شوند. (۹۲۴) و احاديث از اين قبيل بسيار است . (۹۲۵)

در بيان رفع استبعاد از

آن است که به عمل حقیر ثواب بزرگ دهند

و آنچه لازم است اشاره به آن ، آن است که بعضی از نفوس ضعیفه غیر مطمئنه به امثال این ثوابهای بسیار برای امور جزئیة خدشه می کنند، غافل از آنکه اگر چیزی در نظر ما در این عالم کوچک آمد، دلیل نمی شود که صورت غیبیه ملکوتیه آن نیز حقیر و ناچیز است . چه بسا باشد که موجود کوچکی ملکوت و باطن آن در کمال عظمت و بزرگی باشد، چنانچه هیکل مقدس و صورت جسمانی رسول اکرم خاتم و نبی مکرم معظم ، صلی الله علیه و آله ، یکی از موجودات کوچک این عالم بود، و روح مقدسش محیط به ملک و ملکوت و واسطه ایجاد سماوات و ارضین بود. پس ، حکم کردن به حقارت و کوچکی چیزی به حسب صورت باطنی ملکوتی ، فرع علم به عالم ملکوت و بواطن اشیاست . و از برای امثال ماها حق این حکم نیست ، و ما باید چشم و گوشمان باز به فرمایشات علمای عالم آخرت ، یعنی انبیا و اولیا، علیهم السلام باشد.

و دیگر آنکه بنای آن عالم بر تفضل و بسط رحمت غیر متناهیة حق جل و علا گذاشته شده است ، و تفضلات حق تعالی را حد و انتهایی نیست ، و استبعاد از تفضل جواد علی الاطلاق و صاحب رحمت غیر متناهیة از کمال جهل و نادانی است جمیع این نعمتهایی که به بندگان عنایت فرموده ، که از احصای آنها، بلکه احصای کلیات آنها، عقول عاجز و سرگردان است ، بدون سابقه سؤال و استحقاق بوده ، پس

چه مانعی دارد که به مجرد تفضل و بدون هیچ سابقه ، اضعاف مضاعف این ثوابها را به بندگان خود عنایت فرماید. آیا بنای عالمی را که به نفوذ اراده انسانی قرار داده شده و درباره آن گفته شده : فیها ما تشتهی علی الاءنفس و تلذالاءعین (۹۲۶) با آنکه اشتهای انسانی حد محدودی و قدر مقدری ندارد، درباره آن می توان این استعبادات را کرد؟ خدای تبارک و تعالی آن عالم را به طوری مقرر فرموده و اراده انسانی را طوری قرار داده که به مجرد اراده هر چه را بخواهد موجود کند، موجود می کند.

ای عزیز، راجع به اینگونه ثوابها اخبار و احادیث شریفه یکی و دو تا و ده تا نیست که انسان را مجال انکاری بماند، بلکه فوق حد تواتر است . جمیع کتب معتبره معتمده احادیث مشحون از این نحو احادیث است مثل آن است که ما به گوش خود از معصومین ، علیهم السلام ، شنیده باشیم . و طوری نیست که باب تاءویل را انسان مفتوح کند. پس ، این مطلبی را که مطابق نصوص متواتره و مصادم با برهان هم نیست ، بلکه با یک نحو برهان نیز موافق است ، بی سبب انکار کردن از ضعف ایمان و کمال جهالت است . انسان باید در مقابل فرموده انبیا و اولیا علیهم السلام ، تسلیم باشد. هیچ چیز برای استکمال انسانی بهتر از تسلیم پیش اولیای حق نیست ، خصوصا در اموری که عقل برای کشف آنها راهی ندارد و جز از طریق وحی و رسالت برای فهم آنها راهی نیست . اگر انسان بخواهد عقل

کوچک و اوهام و ظنون خود را دخالت دهد در امور غیبیه اخرویه و تعبدیه شرعیه ، کارش منتهی می شود به انکار مسلمات و ضروریات ، و کم کم از کم به زیاد و از پایین به بالا منجر می شود. فرضاً شما در اخبار و سند آنها خدشه داشته باشد با آنکه مجال انکار نیست در کتاب کریم الهی و قرآن مجید آسمانی که خدشه ندارید، در آنجا نیز امثال این ثوابها مذکور است مثل قوله تعالی : ليله القدر خير من اءلف شهر. (۹۲۷) - و مثل قوله : مثل ال لذین ینفقون اءموالهم فی سبیل الله کمثل حبه اءنبتت سع سنابل فی کل سنبله ماء حبه و الله یضاعف لمن یشاء. (۹۲۸)

بلکه گمان نویسندۀ آن است که یک پایه این استبعادات و انکارها بر عجب و بزرگ شمردن اعمال گذاشته شده است . مثلاً اگر یک روز روزه بگیرد یا یک شب را به عبادت احیا کند، پس از آن بشنود از برای آنها ثوابهای بسیار بزرگی را، استبعاد نمی کند، با آنکه عیناً اگر بنابر مزد عمل باشد این استبعاد هست ، لیکن چون این عمل خود را بزرگ شمرده و اعجاب به آن نموده تصدیق ثواب آن را می کند.

ای عزیز، تمام (عمر) ما، که پنجاه شصت سال است ، فرض می کنیم که در آن قیام کنیم به جمیع وظایف شرعیه ، و با ایمان صحیح و عمل صالح و توبه صحیحۀ از این دنیا برویم ، آیا این مقدار اعمال و ایمان ما را چه مقدار جزاست ؟ با آنکه به حسب کتاب و سنت

و اجماع جمیع ملل چنین شخصی مورد رحمت حق است و به بهشت موعود می رود بهشتی که در آنجا مخلص در نعمت و راحت و مؤبد در رحمت و روح و ریحان خواهد بود. آیا در اینجا مجال انکاری هست؟ با اینکه اگر بنای جزای عمل باشد (به) فرض باطل که عمل ما جزایی داشته این قدری که عقل از تصورش کما و کیفا عاجز است نخواهد بود. پس، معلوم شد که مطلب بر اساس دیگر مبتنی است و بر پایه دیگر چرخ می زند. آن وقت هیچ استبعادی باقی نمی ماند و برای انکار راهی باز نخواهد ماند.

فصل، در بیان عدد نوافل

اشاره

مقصود رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، از پنجاه رکعت نماز، که می فرماید مطابق سنت من است، نمازهای واجبی و نوافل آنهاست به استثنای دو رکعت بعد از عشاء که در حال نشسته خوانده می شود و یک رکعت محسوب می شود، که با آن نمازهای فریضه و نافله پنجاه و یک رکعت می شود. و شاید ترک ذکر رسول خدا، صلی الله علیه و آله، این رکعت را، برای این باشد که این پنجاه رکعت سنت مؤکده بوده. چنانچه دلالت کند بر این معنی روایت ابن ابی عمیر، قال: ساءلت ابا عبدالله، علیه السلام، عن افضل ما جرت به السنه من الصلاه. قال: تمام الخمسين. (۹۲۹)

و از بعض روایات استفاده شود که سیره رسول خدا، صلی الله علیه و آله، بر همین پنجاه رکعت جاری بوده، (۹۳۰) گرچه از بعضی دیگر استفاده شود

که حضرت عتمه را به جا می آورند. (۹۳۱) و شاید عدم ذکر آن و جریان سنت بر پنجاه رکعت برای آن باشد که عتمه عوض نماز وتر است و خود استقلال ندارد، چنانچه روایت فضیل بن یسار دلالت بر آن دارد، (۹۳۲) و در روایت شریفه آن را وتر تسمیه کردند. (۹۳۳)

و در بعضی روایات است که کسی که آن را به جا آورد و مرد، مرده است در صورتی که وتر را به جا آورده است. (۹۳۴) پس، در حقیقت این دو رکعت نماز وتر است که برای خوف حادثه موت پیش از وقت خود باید به جا آورد، ولی وقتی وقت وتر رسید، این کفایت از آن نکند و در بعضی روایات است که این دو رکعت جزء نمازهای پنجاه گانه نبود، آن را زیاد نمودند برای تکمیل عدد، و دو مقابل شدن نافله از فریضه. (۹۳۵) و این احادیث با هم اختلاف مدلول ندارند، بلکه ممکن است افضل چیزی که سنت بر آن جاری است پنجاه رکعت باشد، و این دو رکعت سنت غیر مؤکده باشد و برای احتیاط حادثه موت و تتمیم عدد جعل شده باشد.

در هر صورت، از برای نوافل یومیه فضیلت بسیار است. بلکه در بعض روایات ترک آن را معصیت شمرده، (۹۳۶) و در بعض دیگر در این مقام فرموده: خداوند عذاب می کند بر ترک سنت. (۹۳۷) و در بعضی روایات تعبیر به وجوب فرموده: (۹۳۸) و این از برای تاءکید در اتیان آنهاست و زجر از ترک آنها. و سزاوار این است که انسان حتی الامکان آنها را ترک نکند، زیرا که به

حسب روایات شریفه نکته جعل آنها برای اتمام فرایض و قبولی آنهاست (۹۳۹) و در بعضی روایات می فرماید: شیعیان ما (اهل) پنجاه و یک رکعت نماز هستند. (۹۴۰) و از آن حدیث ظاهر می شود که اصحاب ائیان آن هستند نه عقیده به آن، مقابل اهل سنت. چنانچه از حدیث علائم مؤمن (۹۴۱) نیز همین ظاهر شود.

در بیان استحباب سه روز روزه در هر ماه

و اما سنت دوم رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، که عبارت است از سه روز روزه در هر ماه، پس اخبار کثیره که بالغ بر چهل حدیث می شود در فضل آن وارد است. (۹۴۲) و در کیفیت آن بین علمای اعلام خلاف است. آنچه مشهور بین آنها و موافق با اخبار کثیره است و عمل رسول خدا، صلی الله علیه و آله، در آخر عمر و ائمه هدی بر آن بوده آن است که آن سه روز پنجشنبه اول، که روز عرض اعمال است، و چهارشنبه اول دهه دوم، که روز نحس مستمر و روز نزول عذاب است، و پنجشنبه آخر از دهه آخر، که نیز روز عرض اعمال است، می باشد. (۹۴۳) و در روایتی وارد است که بر امام سابقه هر وقت عذاب نازل می شد در یکی از این ایام نازل می شد، پس رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، در این ایام مخوفه روزه گرفت. (۹۴۴) و در حدیث است که صوم این سه روز معادل با صوم دهر است. (۹۴۵) و تعلیل فرموده اند در بعضی روایات

به آیه شریفه من جاء بالحسنه فله عشر ائمالها. (۹۴۶)

و اما آنچه در بعضی روایات وارد است که در ترتیب مخالف با این روایات است محمول است به مراتب فضل . و فرضا که معارض باشند، از جهات کثیره رجحان با این اخبار است . بلکه توان گفت که معارضه بین آنها معارضه نص و ظاهر، یا اظهر و ظاهر است . و اما مرسله صدوق که می فرماید: در صورتی که در عشر آخر دو پنجشنبه باشد، اولی را روزه بگیر، زیرا که شاید دومی را ملاقات نکنی. (۹۴۷) منافات با این اخبار ندارد، زیرا که ظاهر آن است که برای رسیدن به فضل عاجل است برای خوف عدم توفیق ، به موت یا غیر آن ، چنانچه در حکمت جعل عتمه نیز همین طور وارد است . پس ، این روایت خود از روایات داله بر مقصود است ، یعنی بر افضلیت پنجشنبه آخر، نه اخبار معارضه . و ظاهر این است که اگر پنجشنبه اول را روزه گرفت و به پنجشنبه آخر نیز رسید، افضل آن است که آن فضیلت را ادراک کند، و روزه اول مجزی از آن نباشد. و آنچه محقق جلیل فیض (۹۴۸) و محدث عالی الشان ، صاحب حدائق، (۹۴۹) علیهما الرحمه ، در مقام جمع فرمودند بعید است ، خصوصا دومی. (۹۵۰)

در بین فضیلت صدقه است

و اما سنت سوم رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله و سلم ، که آن عبارت است از صدقه و جهد نمودن در آن ، پس آن نیز یکی از مستحبات است که کمتر در اعمال مستحبه به پایه آن می باشد. و

اخبار در موضوع صدقه ، حتی بر خارج از مذهب و بر حیوانات بری و بحری ، بیش از آن است که در این مختصر بگنجد، و ما به ذکر بعضی از آن اکتفا می کنیم .

محمد بن یعقوب باسناده عن عبدالله بن سنان فی حدیث قال قال ابو عبدالله ، علیه السلام : لیس شیء اءثقل علی الشیطان من الصدقه علی المؤمن ، و هو تقع فی ید الرب تبارک و تعالی قبل اءن تقع فی ید العبد. (۹۵۱)

ابن سنان گوید فرمود حضرت صادق ، علیه السلام : هیچ چیز گرانتتر نیست بر شیطان از صدقه بر مؤمن . و آن واقع شود در دست پروردگار تبارک و تعالی ، پیش از آنکه واقع شود در دست بنده .

و باسناده عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، فی حدیث قال : ان الله لم یخلق شیئا اءلا و له خازن یخزنه الا الصدقه ، فاءن الرب یلیها بنفسه . و کان اءبی اذا تصدق بشیء ، وضعه فی ید السائل ، ثم ارتده منه فقبله و شمه ثم رده فی ید السائل. (۹۵۲)

فرمود حضرت صادق ، علیه السلام : خدای تعالی خلق نفرمود چیزی را مگر آنکه از برای او نگاهبانی است که او را نگاهداری کند، مگر صدقه را که خدای تعالی نگاهداری آن را خود فرماید. و پدرم وقتی صدقه می داد، می گذاشت آن را به دست سائل ، پس از آن ، آن را از او پس می گرفت و می بوسید و می بویدش ، پس از آن به سائل رد می فرمود.

و قریب به مضمون این حدیث

چندین دیگر وارد است، (۹۵۳) و دلالت بر بزرگی شائن و عظمت رتبه صدقه دارد که خدای تبارک و تعالی امر آن را به کس دیگر محول نفرموده و خود با ید خود قدرت و احاطه قیومیه خود حافظ صورت کامله غیبیه آن گردیده .

و تدبر در این حدیث شریف و امثال آن ، که در ابواب متفرقه کتب اصحاب ، رضوان الله علیهم اجمعین ، منقول است ، برای اهل معرفت و اصحاب قلوب کشف توحید فعلی و تجلی قیومی حق را می نماید. و اشاره به نکته مهمی است که توجه به آن برای کسانی که قیام به این امر مهم می کنند خیلی لازم است . و آن آن است که انسان بفهمد تصدق در دست که واقع می شود، که نعوذ بالله اگر منت و اذیتی در دادن صدقه از انسان نسبت به فقیر واقع شود، اول به حق تبارک و تعالی واقع شود، پس از آن به سائل ، چنانچه اگر تواضع و فروتنی کند و از روی کمال خضوع و مذلت صدقه را به سائل مؤ من تقدیم کند، برای حق تعالی کرده ، چنانچه عالم آل محمد، صلی الله علیه و آله ، و عاشق جمال حق تعالی ، جناب باقر العلوم ، علیه السلام ، صدقه را پس از وقوع در دست سائل می بویید و می بوسید و استشمام رایحه طیبه محبوب از آن می کرد. و خدا می داند برای آن ذات مقدس و عاشق مجذوب چه راحت نفس و سکوت خاطری پیدا می شد، و چه طور آن اشتغالات قلبیه و احتراقات شوقیه

باطنیه (را) این عشق بازی خاموش می کرد.

افسوس و هزاران افسوس ! که این نویسنده مستغرق در بحار هوای نفس و مخلد بر ارض طبیعت و گرفتار شهوات و اسیر بطن و فرج و بی خبر از ملک هستی و مست خودی و خودپرستی در این عالم آمد و عن قریب خواهد رفت و از محبت اولیا هیچ ادراک نکرد و از جذبات و جذوات و منازل و مغازلات آنها هیچ نفهمید، و وقوفش در این عالم وقوف حیوانی و حرکاتش حرکات شیطانی بود. اگر چنین باشد مردنش مردن حیوان و شیطان است . اءللهم الیک المشتکی و علیک المعول . (۹۵۴) خداوندا، تو خود ما را به نور هدایتت دستگیری فرما و از این خواب سنگین بیدار فرما و به عالم غیب و نور و دار بهجت و سرور و خلوت انس و محفل خاص دعوت کن .

و باسناده عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، قال قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : اءرض القیامه نار ماخلا ظل المؤمن فان صدقته تظله . (۹۵۵) فرمود حضرت صادق ، علیه السلام ، که حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: زمین قیامت آتش است ، مگر سایه مؤمن و جوار آن که صدقه او او را سایه اندازد و حفظ نماید.

و در روایت است که صدقه را خدای تعالی تربیت فرماید مثل شماها که بچه شتر را تربیت می کنید. و اگر نصف خرما صدقه دهید، خدای تعالی آن را تربیت می فرماید و در روز قیامت آن را می دهند به بنده در صورتی که مثل کوه

احد یا بزرگتر از آن است. (۹۵۶) و از این قبیل حدیث بسیار است. و در احادیث کثیره وارد است که صدقه مردنهای بد را دفع می نماید، (۹۵۷) و روزی را نازل می کند، (۹۵۸) و قرض را ادا می کند، (۹۵۹) و عمر را زیاد کند، و هفتاد طور مردن بد را دفع کند، (۹۶۰) و خدای تعالی عوض آن را از ده تا صد هزار عطا فرماید، (۹۶۱) و اسباب زیادت مال گردد، (۹۶۲) و در صبح هر کس صدقه دهد از بلاهای آسمانی در آن روز ایمن گردد، و اگر در اول شب بدهد، از بلاهای آسمانی در آن شب ایمن باشد، (۹۶۳) و مداوای مریضها با صدقه شود، (۹۶۴) و اگر کسی اهل بیت مسلمی را کفایت کند، گرسنگی آنها را رفع کند و بدن آنها را بپوشاند و آبروی آنها را حفظ کند، از هفتاد حج محبوبتر است، با آنکه یک حج از هفتاد عتق رقبه بالاتر است، (۹۶۵) با آنکه عتق رقبه وارد است که هر کس بنده ای را آزاد کند، خداوند به هر عضوی از آن عضوی از او را از آتش جهنم آزاد فرماید، (۹۶۶) و حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) هزار بنده آزاد فرمود از کد یمین خود، (۹۶۷) و غیر ذلک که ذکر آنها موجب تطویل شود.

در بیان نکته دیگر

و ما ختم می کنیم این مقام را به ذکر نکته ای دانستنی. و آن این است که در آیه شریفه وارد است: *لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون*. (۹۶۸) یعنی هرگز به خوبی نایل نشوید، مگر آنکه در راه خداوند انفاق کنید از آنچه دوست می دارید.

در حدیث است که حضرت صادق ، علیه السلام ، صدقه می دادند به شکر، پرسیدند: "چطور به شکر صدقه می دهید؟" فرمود: "شکر را از هر چیز بیشتر دوست دارم ، و میل دارم به آن چیزی که محبوبترین اشیاست پیش من صدقه دهم ." (۹۶۹)

و در حدیث است که حضرت امیر، علیه السلام ، جامه ای خریداری فرمود و از آن خوشش آمد و آن را صدقه داد و فرمود: شنیدم رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، می فرمود: "کسی که اختیار کند غیر را بر خودش ، خداوند بهشت را روز قیامت برای او اختیار کند، و کسی که دوست داشته باشد چیزی را، پس آن را برای خدا قرار دهد، خدای تعالی روز قیامت فرماید: بندگان به یکدیگر جزا می دادند به معروف ، و من جزای تو را امروز بهشت دهم ." (۹۷۰)

و روایت شده که یکی از اصحاب وقتی همین آیه شریفه وارد شد، یک باغی داشت بین خویشاوندانش قسمت کرد و آن را از همه اموالش بیشتر دوست داشت ، پس رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، فرمود: خوشا به حال تو! خوشا به حال تو! که این حال سودمندی است برای تو. (۹۷۱)

و از برای جناب ابوذر غفاری میهمانی آمد. فرمود به او که من شغلی دارم ، و از برای (من) شترهایی است برو بهترین آنها را بیاور. میهمان رفت و یک شتر لاغری آورد. ابوذر فرمود: به من خیانت کردی . گفت : بهترین شترها شتر فحل بود، به یاد آمد روز احتیاج شما به به سوی آن . ابوذر فرمود:

روز احتیاج من به آن روزی است که مرا در قبر می گذارند با آنکه خدای تعالی فرماید: هرگز به بر و نیکویی نرسید مگر آنکه انفاق کنید آنچه را دوست می دارید. و فرمود در مال سه شریک است: یکی قدر است، که فرقی نکند پیش آن که خوب یا بد آن را ببرد به هلاک نمودن. دوم وارث است، که منتظر مردن تو است. و تو سومی آنهایی. پس اگر توانستی که عاجزتر از آنها نباشی نباش. خدای تعالی فرماید: لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون. (۹۷۲) و این شتر محبوب بود پیش من در بین اموال من، پس دوست داشتم که برای خودم پیش بفرستم. (۹۷۳)

در بیان یکی از اسرار صدقه

باید دانست که انسان با علاقه مندی و محبت به مال و منال و زخارف دنیوی بزرگ شده است و تربیت گردیده، و این علاقه در اعماق قلب او جایگزین گردیده. و منشاء بیشتر مفاسد اخلاقی و اعمالی، بلکه مفاسد دینی، همین علاقه است. چنانچه در احادیث کثیره وارد است، (۹۷۴) و ما در شرح بعضی احادیث به آن اشاره کردیم. (۹۷۵) پس، اگر انسان به واسطه صدقات و ایثار بر نفس این علاقه را بتواند سلب کند یا کم کند، البته قطع ماده فساد و جرثومه قبايح را کرده، و طریق نیل به حصول معارف و انقطاع به عالم غیب و ملکوت و حصول ملکات فاضله و اخلاق کامله را برای خود مفتوح نموده. و این یکی از نکات بزرگ انفاقات مالیه واجبه و مستحبه است. و

در مستحبات این نکته کاملتر است ، چنانچه واضح است .

پس ، از مجموع اخبار و آثار این باب معلوم شد که صدقه جامع فضایل دنیویه و اخروییه است . از ساعت اول دادن آن با انسان همراه است و دفع بلیات می کند، تا آخر امر در قیامت و سایر مراحل که انسان را به بهشت و جوار حق برساند.

تتمه

باید دانست صدقه مندوبه در سر و خفا افضل است از صدقه آشکارا و علانیه ، چنانچه در کافی شریف سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند که به عمار ساباطی فرمود: یا عمار، الصدقه فی السر والله افضل من الصدقه فی العلانیه ، و كذلك والله العباده فی السر افضل منها فی العلانیه . (۹۷۶) ای عمار، صدقه در پنهانی ، به خدا قسم ، افضل است از صدقه آشکارا. و همین طور عبادت در پنهانی افضل است از عبادت آشکارا.

و در احادیث کثیره وارد است که صدقه پنهانی غضب پروردگار را خاموش می کند.(۹۷۷) و در حدیث است که هفت طایفه است که خدای تعالی در پناه خودش آنها را حفظ فرماید در روزی که پناهی جز پناه او نیست . یکی از آنها کسی است که صدقه بدهد و پنهان کند حتی آنکه دست راست او نفهمد آنچه دست چپش انفاق کند.(۹۷۸)

و شاید نکته افضلیت یکی آن است که عبادت سری بعیدتر از ریا و به اخلاص نزدیکتر است . و دیگر آنکه در باب صدقه حفظ آبروی فقرا در کتمان آن است .

و نیز صدقه بر ارحام و اقربا افضل است از غیر آنها، و بر آن ، عنوان صله

رحم ، که از افضل عبادات است ، منطبق شود، چنانچه در حدیث وارد است که افضل صدقات صدقه به ذی رحم است ، و صله اخوان اجرش بیست است ، و صله رحم بیست و چهار است .(۹۷۹) بلکه در بعضی روایات است که صدقه به غیر رحم در صورتی که رحم محتاج است قبول نمی شود.(۹۸۰)

ختم

بدان که در حدیث شریف که می فرماید در صدقه جهد کن تا گمان کنی که اصراف کردی ، با آنکه اسراف نکردی . ظاهر شود که مطلوب در صدقه کثرت آن است و به هر اندازه رسد اسراف نیست . و در حدیث است که حضرت امام حسن مجتبی ، سلام الله علیه ، سه مرتبه قسمت کرد اموال خود را با فقرا به طور تنصیف ، حتی اگر دارای دو جفت نعلین بود یا دو ثوب بود، تنصیف فرمود.(۹۸۱)

و در حدیث دیگر است که حضرت رضا، علیه السلام ، و حضرت جواد سلام الله علیه مرقوم فرمود: شنیدم غلامان تو وقتی سوار می شوی ، تو را خارج می کنند از در کوچک ، آنها بخل می کنند و می خواهند تو به کسی چیزی ندهی . به حق من بر تو که بیرون رفتن و داخل شدن نباشد مگر از در بزرگ . و وقتی سوار شدی همراه خود طلا و نقره بردار و هیچ کس از تو سؤالی نکند مگر آنکه به او عطا نمایی . و از عموهای تو هر کس از تو سؤالی کرد، کمتر از پنجاه دینار به او مده ، و اگر بیشتر خواستی بدهی ، اختیار با

تو است . و من اراده کردم به این امر اینکه خداوند مقام تو را رفیع فرماید، پس انفاق کن و ترس مکن که خداوند بر تو سختگیری فرماید. (۹۸۲)

و این احادیث منافات ندارد با احادیثی که دلالت کند بر آنکه کثرت صدقه بقدری که معیشت بر عیال سخت شود از جمله اسراف است ، و خداوند دعای کسی را که انفاق کند و از برای معیشت خود و عیالش چیزی نگذارد قبول نفرماید، (۹۸۳) و در حدیث است که افضل صدقه صدقه ای است که از زیادت کفاف باشد. (۹۸۴) وجه عدم منافات آن است که کثرت و جهد در صدقه لازم نیست به قدری باشد که موجب سختی بر عیال شود. چه بسا اشخاصی که نصف مال یا بیشتر آن را صدقه دهند و کفاف خود و عیال آنها محفوظ ماند به طوری که در ضیق معاش و سختی نیفتند.

فصل ، در فضیلت نماز شب

در این حدیث شریف تاءکید بلیغ در قیام به نماز شب و نماز ظهر شده است . اما راجع به نماز شب شرحی در بعضی احادیث سابقه ذکر کردیم ، (۹۸۵) و در این مقام اکتفا می کنیم به ترجمه بعضی احادیث شریفه تبرکاً.

در وسائل از کتاب کافی سند به حضرت صادق ، علیه السلام ، رساند که فرمود: شرف مؤمن نماز کردن اوست در شب ، و عزتش نگاهداری خود از اعراض مردم است . (۹۸۶)

و در حدیث دیگر فرمود حضرت صادق ، علیه السلام : جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، به جبرئیل فرمود: موعظه کن . گفت : "ای محمد (صلی الله علیه و آله) عیش کن هر چه

خواهی، زیرا که تو مردنی هستی، و دوست داشته باش هرچه را خواهی، زیرا که از آن جدا خواهی شد، و عمل کن آنچه خواهی، زیرا که ملاقات کنی آن را، و بدان که شرف مؤمن ایستادن اوست در شب، و عزت او نگاهداری خویش از اعراض مردم است. (۹۸۷)

و سند به حضرت صادق، علیه السلام، رساند که فرمود: مال و اولاد زینت زندگانی دنیا است، و هشت رکعت در آخر شب با وتر زینت آخرت است، و گاهی خدای تعالی جمع فرماید آنها را برای طایفه ای. (۹۸۸)

از شیخ مفید، رضوان الله علیه، نقل کند که فرمود رسول خدا، صلی الله علیه و آله: وقتی که ایستاد بنده از خوابگاه لذیذش که راضی کند حق را به نماز شب، در صورتی که چرت می زند، مباحات می فرماید خدای تعالی بواسطه او بر ملائکه و فرماید: شاهد باشید که آمرزیدم او را. (۹۸۹) و احادیث از این قبیل در فضل آن بسیار است و مجال ذکر آنها در این مختصر نیست.

در بیان صلاه وسطی

و اما نماز زوال که مورد سفارش رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، است، مراد از آن نوافل نماز ظهر است، چنانچه در روایات دیگر تصریح به آن شده. (۹۹۰) و اهتمام به خصوص این نوافل یا برای آن است که در خود آنها خصوصیت و اهمیتی است، و یا برای آنکه از متعلقات صلاه وسطی هستند و موجب اتمام و قبول آن می باشند.

و شاید که در این حدیث مراد خود نماز

ظهر باشد، که آن نماز وسطی است ، به اعتبار آنکه در وسط نمازهای یومیه واقع است ، و حق تعالی امر به حفظ آن و قیام به آن بالخصوص نموده در آیه شریفه حافظوا علی الصلوات و الصلوه الوسطی و قوموا لله قانتین .(۹۹۱) و مشهور بین فقها، رضوان الله علیه ، و اظهر آن است که صلاه وسطی همان صلاه ظهر است ، و مزید اختصاص در بین نمازها دارد، و اول نمازی است که حق تعالی بر آدم ابی البشر، علی نبینا و آله و علیه الصلاه و السلام ، فرو فرستاده توسط جبرئیل ، علیه السلام .

و ظاهر آن است که سفارش جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، به این که علیک بصلاه الزوال و برای حفظ حدود و نوافل و وقت آن است ، نه برای اصل اتیان فقط، چنانچه از امر به محافظه صلوات ، و خصوصا حفظ نماز ظهر، نیز چنین استفاده شود. چنانچه در اخبار اهل بیت عصمت ، علیهم السلام ، سفارش درباره حفظ اوقات صلوات و اتیان آنها را در اوقات فضیلت آنها بسیار وارد است . بلکه گاهی شود که تاءخیر آنها از اوقات فضیلت بدون عذر موجب تزییع و باعث تهاون شود، خصوصا اگر مداومت بر آن انسان بکند. پر معلوم است کسی که اهمیت به امری دهد، ناچار آن را هر چه زود و نیکوتر باشد انجام دهد. به خلاف آنکه اگر آن را سست بشمارد و ناچیز بداند، که در اتیان آن نیز تهاون و سستی کند و تغافل ورزد. و خدا نکند که کار انسان منجر شود

به استخفاف به نماز و تهاون و سهل انگاری در امر آن . رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، مستخف به نماز را فرمود اگر بمیرد و نمازش چنین باشد، به دین من نمرده است . (۹۹۲) بلکه گاهی شود که انسان به واسطه استخفاف به امر صلاه و تهاون و سستی در آن ، کارش منجر به ترک آن شود. طبیعی است که انسان اگر چیزی در نظرش قیمت نداشت ، کم کم از نظرش می افتد و آن را نسیان می کند. ما که در کارهای دنیایی کمتر فراموشی بر ایمان حاصل می شود، خصوصا در مهمات آن ، برای آن است که نفس به واسطه بزرگ شمردن آن و حب مفرط به آن توجهش مصروف به آن است و دایما متذکر آنست ، و البته چنین امری فراموش شدنی نیست . مثلا اگر کسی به شما وعده دهد که اول ظهر روز کذا من به شما فلان مبلغ ، که در نظر شما مهم است ، می دهم ، و او را صادق در آن وعده بدانید، ناچار آن روز را و میعادگاه را فراموش نمی کنید و دایما ساعت شماری می کنید تا موعد برسد، و در آن وقت با کمال حضور قلب و توجه باطن در اول موعد خود را حاضر می کنید. اینها برای آن است که حب نفس بر آن چیز و بزرگ شمردن آن ، شما را مفتون آن نموده و هرگز در امر آن تهاون نمی کنید. و همین طور در سایر امور دنیوی هر کس به فراخور حال خود. ولی اگر چیزی در نظرتان

خوار و بی‌قیمت بود، نفس اگر به او توجهی کند آنی است و به طریق خطور می‌باشد، و لحظه‌ای نمی‌گذارد مگر آنکه از آن غفلت می‌کنید.

اکنون این سستی ما در امور دینی معلوم می‌شود برای چیست . برای آن است که ایمان به غیب نداریم و پایه یقین و اطمینان سست است و وعده خدا و انبیا را به جان و دل قبول نکردیم ، پس در نظر ما تمام اوضاع الهی و شرایع دینی پست و سست است . و این سستی کم کم تغافل آورد: و یا در همین عالم غفلت بر ما غالب آید و ما را از دین صوری که داریم بکلی خارج کند، یا در شدتها و سختیهای موت غفلت کلی عارض شود.

این نمازهای پنجگانه ، که عمود دین و پایه محکم ایمان است و در اسلام چیزی بعد از ایمان به اهمیت آن نیست ، بعد از توجهات نوریه باطنیه و صور غیبیه ملکوتیه ، که غیر از حق تعالی و خاصان درگاه او کسی نداند، یکی از جهات مهمه که در آن هست این تکرار تذکر حق با آداب و اوضاع الهی که در آن منظور گردیده است رابطه انسان را با حق تعالی و عوالم غیبیه محکم می‌کند، و ملکه خضوع لله در قلب ایجاد کند، و شجره طیبه توحید و تفرید را در قلب محکم کند به طوری که با هیچ چیز از آن زایل نشود، و در امتحان بزرگ حق تعالی ، که در حال ظهور سکرات موت و احوال مطلع و شهود نمونه غیب حاصل شود،

از امتحان درست بیرون آید و دینش مستقر باشد و بماند، نه مستودع و زایل شدنی که به اندک فشاری نسیان عارض شود.

پس ای عزیز! ایاک ثم ایاک والله معینک فی اءولیک و اءخراک. (۹۹۳) مبادا در امر دیانت خصوصا این نمازهای پنجگانه، تهاون کنی و آنها را سست شماری! خدا می داند که انبیا و اولیا و ائمه هدی، علیهم السلام، از کمال شفقت بر بندگان خدا این قدر ترغیب و تحذیر نمودند، و الا ایمان ما نفعی به آنها نرساند و از اعمال ما سودی نبرند.

فصل، در فضیلت تلاوت قرآن است

توضیح

یکی از وصایای رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، وصیت به تلاوت قرآن است. و فضل تلاوت و حفظ و حمل و تمسک و تعلم و مداومت و مزاولت و تدبر در معانی و اسرار آن بیش از آن است که به فهم قاصر ما درست آید. و آنچه از اهل بیت عصمت، علیهم السلام، در خصوص آن وارد شده است در این اوراق ننگجد، و ما به بعض آن قناعت کنیم.

کافی باسناده عن اءبی عبدالله، علیه السلام، قال: القرآن عهد الله الی خلقه، فقد ینبغی للمء المسلم اءن ینظر فی عهده و اءن یقراء منه فی کل یوم خمسین آیه. (۹۹۴) فرمود: قرآن عهد خداوند است به سوی بندگان، همانا سزاوار است که هر مرد مسلمانی در هر روز به آن عهد نظر کند و از آن پنجاه آیه قرائت کند.

و باسناده عن الزهری قال سمعت علی بن الحسین، علیهما السلام، یقول: آیات القرآن خزائن، فکلما

ففتح خزینه ، ینبغی لک اءن تنظر فیها.(۹۹۵) فرمود حضرت سجاد، علیه السلام ، که آیات قرآن خزانه هایبی است ، پس هر وقت گشوده شد خزینه ای ، سزاوار است که نظر کنی در آن .

و ظاهر این دو حدیث آن است که تدبر در آیات آن و تفکر در معانی آن خوبست بکنند. و تدبر و تفکر در آیات محکمه الهیه و فهم معارف و حکم و توحید و تفرید از آن نمودن غیر از تفسیر به رای است که منهی عنه است در مقابل اصحاب رای و اهوائی فاسده ، بدون تمسک به اهل بیت وحی که مختص به مخاطبه کلام الهی هستند، چنانچه در محال خود ثابت است و تفصیل در این مقام بیموقع . و کفایت می کند قول خدای تعالی : اءفلا یتدب رون القرآن اءم علی قلوب اءقفالها.(۹۹۶)

و در اخبار امر به رجوع به آن و تدبر در معانی آن بسیار وارد است . حتی از جناب امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، نقل است که فرمود: خیری نیست در قرائتی که از روی تفکر نباشد.(۹۹۷)

و باسناده عن اءبی جعفر، علیه السلام ، قال قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : من قراء عشر آیات فی لیله ، لم یکتب من الغافلین . و من قراء خمسین آیه ، کتب من الذاکرین . و من قراء مائه آیه . کتب من القانتین . و من قراء مائتی آیه . کتب من الخاشعین . و من قراء ثلاثمائیه آیه ، کتب من الفائزین . و من قراء خمسمائیه آیه . کتب من المجتهدین . و من

قراء اءلف آیه ، کتب له قنطار من بر: القنطار خمسه عشر اءلف (خمسون اءلف) مثقال من ذهب ، و المثقال اءربعه و عشرون قیراطا: اءصغرها مثل جبل احد، و اءکبرها ما بین السماء و الارض .(۹۹۸)

و در اخبار کثیره قضیه تمثیل قرآن به صورت نیکویی ، و شفاعت نمودن آن از اهل خود و قرائت کنندگان وارد است ،(۹۹۹) که از ذکر آنها صرف نظر کردیم . و در حدیث است : مؤمنی که قرائت قرآن کند در حال جوانی ، داخل شود قرآن به گوشت و خون او، و او را خداوند با سفرای کرام نیکوکار قرار دهد، و قرآن پناه اوست در قیامت و در محضر حق گوید: "خداوندا، هر عاملی اجر عملش را گرفت غیر از عامل به من ، پس بهترین عطایای خود را به او برسان . " پس خدای تعالی به او بپوشاند دو حله از حله های بهشتی و بر سر او تاج کرامت نهد. پس خطاب شود: "آیا راضی شدی ؟" قرآن عرض کند: "من امید بیشتر داشتم . " پس امن و امان را به دست راست او دهند و خلد را به چپ ، پس داخل بهشت شود و به او گفته شود: "قرائت کن و بالا بیا درجه ای ؟" پس به قرآن خطاب شود: "آیا او را به مقامات رساندیم و تو راضی شدی ؟" عرض کند: "آری ."(۱۰۰۰)

فرمود حضرت صادق ، علیه السلام ، که کسی که قرآن را بسیار قرائت کند و با او عهد تازه کند به مشقت کشیدن در حفظ آن ، دو اجر به او عطا فرماید.(۱۰۰۱)

و از این حدیث شریف معلوم شود که مطلوب در تلاوت قرآن شریف آن است که در اعماق قلب انسان تاءثیر کند و باطن انسان صورت کلام الهی گردد، و از مرتبه ملکه به مرتبه تحقق رسد. و اشاره به این فرموده آنجا که فرماید: جوان مؤمن اگر قرائت کند، قرآن در گوشت و خون او وارد شود. و این کنایه از آن است که صورت قرآن در قلب مستقر و جایگزین گردد به طوری که خود باطن انسان کلام الله مجید و قرآن حمید گردد به اندازه لیاقت و استعدادش. و در حمله قرآن کسی است که باطن ذاتش تمام حقیقت کلام جامع الهی است و خود قرآن جامع و فرقان قاطع است، مثل علی بن ابیطالب، علیه السلام، و معصومین از ولد طاهرینش (علیه السلام) که سراپا تحقق به آیات طیبات الهیه هستند، و آنها آیات الله عظمی و قرآن تام و تمام هستند. بلکه در تمام عبادات این معنا مطلوب، و یکی از اسرار بزرگ و عبادات و تکرار آن همین تحقق به حقایق عبادات است، و متصور شدن باطن ذات و قلب است به صورت عبادت. و در حدیث است که علی، علیه السلام، نماز مؤمنین و روزه آنان است. (۱۰۰۲)

در بیان آنکه عبادت در جوان تاءثیر کند

و این تاءثیر قلبی و تصور باطنی در ایام جوانی بهتر حاصل شود، زیرا که قلب جوان لطیف و ساده است و صفایش بیشتر است و واردات آن کمتر و تزاحمات و تراکمات در آن کمتر است، پس شدید الانفعال و کثیر القبول است. بلکه

هر خلق زشت و زیبایی در قلب جوان بهتر داخل شود و شدیدتر و زودتر از آن متاثر و منفعل گردد. و بسیار اتفاق افتد که حق یا باطل یا زشت یا زیبا را به مجرد معاشرت با اهل آن بدون دلیل و حجت قبول نماید. پس، بر جوانها لازم است که کیفیت معاشرت و مؤانست خود را ملتفت باشند و از معاشر بد اجتناب کنند، گرچه دل آنها محکم به ایمان باشد. بلکه معاشرت با تباهکاران و اهل خلق و عمل بد برای نوع طبقات ضرر دارد، و هیچکس نباید از خود مطمئن باشد و به ایمان یا اخلاق و اعمال خود مغرور گردد، چنانچه در احادیث شریفه نهی از معاشرت با اهل معاصی شده (۱۰۰۳).

در آداب قرائت است

و بالجمله، مطلوب در قرائت قرآن کریم آن است که در قلوب صورت آن نقش بنهد، و اوامر و نواهی آن تاءثیر کند، و دعوات آن جایگزین شود. و این مطلوب حاصل نشود مگر آنکه آداب قرائت ملحوظ شود. مقصود از آداب آن نیست که پیش بعض قراء متداول شده است که تمام هم و همت منصرف به مخارج الفاظ و تاءدیه حروف شود، به طوری که علاوه بر آنکه از معنی و تفکر در آن بکلی غافل شویم، منجر به آن شود که تجوید آن نیز باطل گردد، بلکه کثیرا کلمات از صورت اصلیه خود به صورت دیگر منقلب شود و ماده و صورت آن تغییر کند. و این یکی از مکاید شیطان است که انسان متعبد را تا آخر عمر به الفاظ قرآن سرگرم می کند، و از سر نزول قرآن

و از حقیقت اوامر و نواهی و دعوت به معارف حقه و اخلاق حسنه آن بکلی غافل می کند. تازه بعد از پنجاه (سال) قرائت معلوم شود که از شدت تغلیظ و تشدید در آن، از صورت کلام بکلی خارج شده و یک صورت غریبی پیدا کرده! بلکه مقصود آدابی است که در شریعت مطهره منظور شده است، که اعظم و عمده آنها تفکر و تدبیر و اعتبار به آیات آن است، چنانچه سابقا اشاره شد.

و در کافی شریف سند به حضرت صادق، علیه السلام، رساند، قال: ان هذا القرآن فيه منار الهدى و مصابيح الدجى، فليجلب جال بصره و يفتح للضياء نظره، فان التفكير حياه قلب البصير، كما يمشى المستنير فى الظلمات بالنور. (۱۰۰۴) فرمود: این قرآن راهنمای هدایت و چراغ شب تاریک است، پس جولان دهد صاحب نظر چشم خود را در آن، و بگشاید نظر خود را برای استفاده از نور آن، زیرا که تفکر در آن زندگانی دل بیننده است، چنانچه در ظلمات و تاریکیها به نور استعانت کنند، در ظلمات جهل و تاریکیهای ضلالت به نور هدایت قرآن باید هدایت جست.

و من المجالس باسناده عن امير المؤمنین، علیه السلام، فى كلام طويل فى وصف المتقين: و اذا مروا بآيه فيها تخويف، اءصغوا اليها مسامع قلوبهم و اءبصارهم، فاقشعرت منها جلودهم، و وجلت قلوبهم، فظنوا ان صهيل جهنم و زفيرها و شهيقها فى اءصول آذانهم. و اذا مروا بآيه فيها تشويق، ركنوا اليها طمعا، و تطلعت اءنفسهم اليها

شوقا، و ظنوا انها نصب اء عينهم (۱۰۰۵)

اهل تقوى وقتى به آياتى رسند كه در آن اخافه است ، چشمها و گوشههاى دل را به آن باز كنند، و لرزه بر اندام آنها افتد، و دل آنها از ترس بتپد به طورى كه گمان كنند كه صدای هولناك جهنم و نفسهای زفير و شهيق آن پيش گوش آنهاست . و وقتى به آيه رحمت رسند، اعتماد به آن كنند، و چشم طمع به آن باز كنند، و دل آنها از شوق پرواز كند چنانچه گمان كنند آن وعده ها حاضر است .

و معلوم است كسى كه تفكر و تدبر در معانى قرآن كرد، در قلب آن اثر كند و كم كم به مقام متقين رسد. و اگر توفيق الهى شامل حالش شود، از آن مقام نيز بگذرد و هر يك از اعضا و جوارح و قواى آن آيه اى از آيات الهيه شود. و شايد جذوات و جذبات خطابات الهيه او را از خود بيخود كند و حقيقت اقراء و اصعد را در همين عالم دريابد تا آنكه كلام را بى واسطه از متكلمش بشنود، و آنچه در وهم تو و من نайд آن شود.

در اخلاص در قرائت است

و از آداب لازمه قرائت قرآن كه در تاءثير در قلوب سمت ركنيت دارد و بدون آن هيچ عملى را قيمتى نيست ، بلکه ضايع و باطل و موجب سخط الهى است ، اخلاص است كه سرمايه مقامات اخرويه و راءس المال تجارت آخرت است . و در اين باب نيز در اخبار اهل بيت عصمت (عليه السلام) سفارش بليغ شده است . از آن جمله آن است جناب

کلینی ، رضوان الله عليه ، حدیث کند:

باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : قراء القرآن ثلاثه : رجل قراء القرآن فحفظ حروفه و ضیع حدوده و اقامه اقامه القدح . فلا کثر الله هؤ لاء من حمله القرآن . و رجل قراء القرآن فوضع دواء القرآن علی داء قلبه ، فاءسهر به ليله ، و اعضاء به نهاره ، و قام به فی مساجده ، و تجافی به عن فراشه ، فباءولئك یدفع الله العزیز الجبار البلاء، و بءولئك یدیل الله من الاعداء، و بءولئك ینزل الله الغیث من السماء. فوالله ، لهؤ لاء فی قراء القرآن اعز من الکبریت الاحمر.(۱۰۰۶)

قاریان قرآن سه گروه اند: یکی ، آنان که قرائت قرآن را سرمایه معیشت اتخاذ نمودند، و به واسطه آن از ملوک حقوق و شهریه گیرند، و بر مردم تقدم جویند. و دیگر، آنان که حفظ حروف و صورت قرآن کنند، و تضييع حدود آن نمایند و او را پشت سر اندازند، چنانچه سوار قدح خود را به پشت آویزد خداوند زیاد نکند این قسم حمله قرآن را. و طایفه دیگر آنان هستند که قرآن را قرائت کنند و با دواي قرآن دردهای قلب خود را علاج کنند، پس به واسطه آن شب را بیدار و به عبادت بگذرانند، و روز را روزه بگیرند و به تشنگی گذرانند، و در مساجد حاضر شوند و اقامت کنند و از فراش خواب ناز برخیزند. پس ، خداوند عزیز جبار به واسطه اینها دفع بلیات فرماید و باران از آسمان فرو فرستد. به خدا قسم که این گروه از قاریان قرآن از کبریت احمر کمیابترند.

عن عقاب الاعمال باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، عن ابيه ، عن آباءه ، عليهم السلام ، قال : من قراء القرآن ياء كل به الناس ، جاء يوم القيامة ووجهه عظم لا لحم فيه . (١٠٠٧) فرمود: کسی که قرائت قرآن کند برای استفاده از مردم ، در روز قیامت بیاید در صورتی که روی او استخوانی است بدون گوشت .

و باسناده عن رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، في حديث قال : من تعلم القرآن فلم يعمل به و آثر عليه حب الدنيا و زينتها ، استوجب سخط الله ، و كان في الدرجه مع اليهود و النصارى الذين ينبذون كتاب الله وراء ظهورهم .

و من قراء القرآن يريد به سمعه و التماس الدنيا ، لقي الله يوم القيامة و وجهه عظيم ليس عليه لحم و زج القرآن في قفاه حتى يدخله النار و يهوى النار و يهوى فيها مع من هوى .

و من قراء القرآن و لم يعمل به ، حشره الله يوم القيامة اعمى ، فيقول : يا رب ، لم حشرتنى اعمى و قد كنت بصيرا . قال : كذلك ائتتك آياتنا فنسيتها و كذلك اليوم تنسى . (١٠٠٨) فيؤمر به الى النار .

و من قراء القرآن ابتغاء وجه الله و تفقها في الدين ، كان له من الثواب مثل جميع ما اعطى الملائكة و الاءنباء و المسلمون .

و من تعلم القرآن يريد به رياء و سمعه ليمارى به السفهاء و يباهى به العلماء و يطلب به الدنيا ، بدد الله عظامه يوم القيامة و لم يكن في النار اشد عذابا منه ، و ليس نوع من انواع العذاب الا

(و) يعذب به من شده غضب الله عليه و سخطه .

و من تعلم القرآن و تواضع في العلم و علم عبادالله و هو يريد ما عندالله ، لم يكن في الجنة اعظم ثوابا منه و لا اعظم منزله منه ، و لم يكن في الجنة منزل و لا درجه رفيعه و لا نفيسه اءلا و كان له فيها اءوفر انصيبو اءشرف المنازل . (۱۰۰۹)

کسی که یاد گیرد قرآن را و عمل به آن نکند و عوض آن اختیار کند حب دنیا و زینت آن را، مستوجب غضب خدا شود، و در درجه یهود و نصاری است که کتاب خدا را پشت سرشان انداختند.

و کسی که قرائت قرآن کند و قصد کند به آن سمعه و طلب کند آن دنیا را، ملاقات کند خدا را روز قیامت در صورتی که روی او استخوان بی گوشت است ، و قرآن به پشت گردن او زند تا داخل آتش کند او را، و بیفتد در آن با آنها که افتادند.

و کسی که قرائت قرآن کند و عمل به آن نکند، خداوند او را کور محشور فرماید روز قیامت . می گوید: "خداوندا، من بینا بودم پس چرا مرا کور محشور کردی ؟" می فرماید: "چنانچه تو نسیان آیات ما کردی که بر تو فرو فرستادیم امروز نیز تو نسیان شدی . " پس او را به سوی آتش فرستند.

و کسی که قرائت قرآن کند برای خدا و خالص از ریا و برای یاد گرفتن معالم دین ، ثواب او مثل ثوابی است که به جمیع ملائکه و انبیا و مرسلین دهند. یعنی از سنخ ثواب آنان به او مرحمت فرمایند.

کسی که تعلم کند قرآن را برای ریا و سمعه تا آنکه با جاهلان جدال کند و مباحثات به علما کند و دنیا را به آن طلب کند، متفرق فرماید خداوند استخوانهای او را روز قیامت، و در آتش کسی از او شدت عذابش بیشتر نیست، و به جمیع انواع عذاب او را معذب کنند از شدت غضب و سخط خداوند بر او.

و کسی که تعلم قرآن کند و در علم تواضع نماید و تعلیم بندگان خدا دهد و از خداوند اجر طلبد، در بهشت از (او) کسی ثوابش بزرگتر نیست و منزله ای از منزله او بالاتر نیست، و هیچ منزل رفیع و درجه بلند نفیس در بهشت نیست مگر آنکه بزرگتر و وافرتر آن را او دارد.

در معنی ترتیل است

و از آداب قرائت، که موجب تاءثر در نفس نیز هست و سزاوار است که شخص قاری مواظبت آن کند، ترتیل در قرائت است. و آن، به طوری که در حدیث است، عبارت است از حد توسط بین سرعت و تعجیل در آن، و تاءنی و فتور مفرط که کلمات از هم متفرق و منتشر گردد.

عن محمد بن یعقوب باسناده عن عبدالله بن سلیمان، قال ساءلت ابا عبدالله، علیه السلام، عن قول الله تعالی: ورتل القرآن ترتیلاً. قال امیر المؤمنین، علیه السلام: تبینه تبیاناً، (خ ل: تبیناً) و لا تهذه هذ الشعر (و لا تنثره) نثر الرمل، و لکن اءفزعوا قلوبکم القاسیه، و لا یکن هم اءحدکم آخر السوره. (۱۰۱۰)

گوید پرسیدم از حضرت صادق، سلام الله

علیه ، از قول خدای تعالی که می فرماید: رتل القرآن ترتیلا مقصود چیست ؟ فرمود: حضرت امیر المؤمنین ، علیه السلام ، فرمود: " یعنی ، اظهار کن آن را اظهار نمودن کاملی ، و سرعت مکن در آن چنانچه در شعر سرعت می کنی ، و متفرق مکن اجزاء آن را چون ریگهای متفرق که اجزایش با هم ملتئم نشود، و لیکن طوری قرائت کنید که تاءثیر در قلوب کند و دلهای سخت شما را به فرع آورد، و هم شما آخر سوره نباشد. یعنی مقصود شما آن نباشد که قرآن را در چند روز ختم کنید، و یا این سوره را بزودی ختم نموده و به آخر رسانید.

پس ، انسان که می خواهد کلام خدا را قرائت کند و به آیات الهیه قلب قاسی خود را مداوا کند و کلام جامع الهی شفا امراض قلبیه خود را بگیرد و با نور هدایت این مصباح منیر غیبی و این نور علی نور آسمانی طریق وصول به مقامات اخرویه و مدارج کمالیه را دریابد، باید اسباب ظاهریه و باطنیه آن را فراهم کند و آداب صوریه و معنویه آن را فراهم کند، نه مثل ما که اگر گاهگاهی هم تلاوت قرآن کنیم ، علاوه بر آنکه از معانی و مقاصد آن و اوامر و نواهی و وعظ و زجر آن بکلی غافلیم ، و گویی آیاتی که در آن ذکر اوصاف جهنم و عذاب الیم آن یا بهشت و کیفیات نعیم آن گردیده به ما ربطی ندارد و نعوذ بالله در خواندن کتاب قصه حضور قلب ما بیشتر و حواس ما جمعتر است

از کتاب کریم خدایی از آداب ظاهریه آن نیز غفلت کنیم .

در احادیث شریفه وارد است که قرآن را با حزن بخوانید و با صورت نیکو تلاوت کنید.(۱۰۱۱) حضرت علی بن الحسین ، علیهما السلام ، قرآن را بطوری نیکو تلاوت می فرمود که کسانی که از آنجا عبور می کردند، از قبیل سقاها، آنجا توقف می کردند و بعضی از استماع آن غش می کردند.(۱۰۱۲) ولی ما هر وقت می خواهیم صوت حسن و آواز نیکوی خود را به مردم ارائه دهیم ، قرآن یا اذان را وسیله قرار می دهیم ، و مقصد ما تلاوت قرآن نیست و عمل به این استحباب نمی باشد. بالجمله ، مکاید شیطان و نفس اماره بسیار است ، و غالباً حق را باطل متشبه می کند و زشت و زیبا را با هم ملتبس می نماید. باید از مکاید او به خداوند پناه برد.

فصل ، در بیان رفع ید در نماز و تقلیب آن است

اینکه در این حدیث شریف وارد است که بر تو باد به بلند کردن دستها در نماز و برگرداندن و تقلیب نمودن آن ظاهر آن است که رفع دست در وقت در وقت تکبیرات باشد. و مقصود از تقلیب آن محتمل است باطن کفها را بسوی قبله متوجه کردن باشد، چنانچه یکی از مستحبات رفع دست است در وقت تکبیر. و شاید از رفع ید در این حدیث مقصود رفع در وقت قنوت باشد، و مقصود از تقلیب آن باشد که باطن کفها را به سوی آسمان قرار دهد، چنانچه فقها، رضوان الله علیهم ، فتوا به استحباب آن دادند و در دلیل آن مناقشه کردند. گرچه بعد از سیره قطعیه متشرعه

، به طوری که از قنوت گویی جز این ترتیب چیز دیگر نمی فهمند و به رفع یدین مطلقاً هر طور اتفاق افتد کفایت نکنند، احتیاج به دلیل دیگر نیست . بالجمله ، اظهر در این روایت شریفه احتمال اول است .

و بدان که مشهور بین فقها، رضوان الله علیهم ، استحباب رفع دستهاست در تکبیرات . و بعضی قائل به وجوب شدند بواسطه ظاهر بعضی اوامر و اخباری که در تفصیر آیه شریفه فصل لربک وانحر وارد شده ، که این نحری که خدای تعالی امر به آن فرموده رفع دست است در وقت تکبیرات . (۱۰۱۳) ولی شواهد کثیره در اخبار است که دلالت بر استحباب آن می کند، مثل تعلیلاتی که وارد است در آنها، خصوصاً روایت فضل بن شاذان از حضرت رضا، (۱۰۱۴) سلام الله علیه ، علاوه بر آنکه صحیحه علی بن جعفر (۱۰۱۵) نص است در عدم وجوب . و این اخبار با قطع نظر از قرائن صارفه ظاهرند در وجوب . و طریق جمع حمل بر استحباب است تحکیم، للنص علی الظاهر. و آن روایت گرچه رفع ید را از غیر امام برداشته و ممکن است دعوی کرد که ظاهر آن است که متعرض حال امام و ماءموم است و از فرادی ساکت است و منافات ندارد که رفع واجب باشد بر همه ، و لکن رفع ید امام کفایت می کند از ماءمومین ، چنانچه قرائت اما مجزی است از قرائت آنان . و بنابراین احتمال ، که اظهر احتمالات است در روایت ، خدشه بعضی محققین متأخرین نیز وارد نشود که مستلزم حمل مطلق بر مقید شود، ولی مع

ذلک ، عدم قول به این تفصیل ، و ذهاب مشهور قدیما و حدیثا، و قرائن خارجی و داخلی ، مجالی برای بحث باقی نگذارد. و تا این اندازه از وظیفه این اوراق نیز خارج بود، ولی مع ذلک که این رفع ید یکی از آداب مستحبه است ، سزاوار نیست که انسان حتی المقدور آن را ترک کند، خصوصا در مثل چنین مستحباتی که در میان علما قول به وجوب هم دارد، که بنابراین احتیاط در دین هم اقتضا می کند که انسان آن را ترک نکند.

در بیان سِرِّ رفع یدین است

در هر صورت ، بلند کردن دستها در نماز، در هر تکبیری ، زینت نماز است . و نماز جبرئیل ، علیه السلام ، و ملائکه سماوات سبع بدین طریق است ، چنانچه اءصبغ بن نباته از جناب امیر المؤمنین ، علیه السلام ، نقل نموده .(۱۰۱۶) و حضرت رضا، سلام الله علیه ، موافق آنچه از علل و عیون اخبار نقل شده ، فرموده است : علت اینکه دستها در تکبیر بلند می شود آن است که در آن قسمی از انقطاع و تخلیص و تضرع است . پس خدای تعالی دوست دارد که وقت ذکر او، بنده منقطع به سوی او باشد و متضرع و خالص باشد. و برای آن است که بواسطه رفع ید انسان متوجه شود و احضار نیت کند و قلب اقبال کند.(۱۰۱۷) و این فرموده مطابق است با آنچه بعض اهل معرفت گویند در سر رفع ید که بواسطه آن ، غیر را به پشت سراندازد و خار طریق وصول را از میان بردارند و خود

را منقطع از ما سوا و خالص و مخلص بی شائبه توجه به غیر و غیریت که شرک است در مذهب عشق و محبت گردانند، آن گاه به معراج حقیقی معنوی و مسافرت الی الله روند. و این مسافرت و معراج بی رفض غیر و غیریت و ترک خودی و انانیت صورت نگیرد، چنانچه با تکبیرات سبعه افتتاحیه خرق حجب سبعه کلیه ملکیه و ملکوتیه گردد.

پس ، نماز اولیا چنان است که در هر تکبیری حجابی خرق کنند، و عوالم این حجاب را رفض کنند، و قاطنین این سرادق را ترک گویند. پس از آن ، کشف حجاب دیگری بر آنها شود و تجلی تقییدی دیگری بر قلوب آنها گردد، باز آن خار طریق آنها نگردد و مایه سرگرمی و توجه قلبی آنها نشود، و آنرا به تکبیر دیگر خرق کنند. گویی باطن قلب آنها می سراید: الله اء کبر من اءن يتجلى تجلیا تقییدا چنانچه شیخ الاولیاء و المخلصین ، جناب خلیل الرحمن ، در آن سفر عرفانی شهودی و تجلیات تقییدی فرمود. پس ، سالک الی الله و مسافر کوی عشق و مجذوب طریق وصول یک یک حجب را خرق کند تا به تکبیر آخر رسد، و بدان حجاب سابع را خرق کند و رفض غیر و غیریت کند و گوید: وجهت وجهی للذی فطر السموات و الاءرض (۱۰۱۸) تا آخر آیه ، چنانچه حضرت ابراهیم خلیل گفت . پس از آن ، فتح باب گردد و کشف سبحات جلال بر او شود، باز استعاده کند و با اسم خدای تعالی وارد شود. و اشاره به این فرموده است در حدیث شریف

محمد بن علی بن الحسین ، رضوان الله علیه ، باسناده عن ابي الحسن ، علیه السلام ، انه روى لذلك عله اءخرى و هى اءن النبى ، صلى الله علیه و آله ، لما اءسرى به الى السماء، قطع سبع حجب ، فكبر عند كل حجاب تكبيره ، فاءوصله الله عزوجل بذلك الى منتهى الكرامه .(۱۰۱۹)

فرمود: رسول خدا، صلى الله علیه و آله ، را که به آسمان سیر دادند در شب معراج هفت حجب را قطع فرمود، و در نزد هر حجابی تکبیری فرمود تا واصل کرد خدای تعالی او را به منتهای کرامت .

و در حدیث دیگر قریب به این مضمون از جناب موسی بن جعفر، علیهما السلام ، نیز نقل شده است ،(۱۰۲۰) الا آنکه در آن حدیث است که جناب رسول خدا، صلى الله علیه و آله ، پس از رفع هر حجابی تکبیری گفت . و این اوفق به اعتبار ذوقی و مشرب عرفانی است ، زیرا که با هر رفع ید رفض حجابی و رفع ستره ای شود، و به ظهور نوری از انوار کرامت تکبیر گفته شود. و چون آن نور تقییدی است از حجب نورانیت ، لهذا باز با رفع یدین رفع شود و طرد گردد تا تجلی ذاتی مطلق شود و وصول به منتهی الکرامه ، که غایت آمال اولیاست ، حاصل شود. و آن حدیث سابق را به این می توان ارجاع کرد.

در هر صورت ، ما از ادراک این معانی محرومیم تا چه رسد به شهود یا وصول ! و بدی و بدبختی ما آن است که منکر همه مقامات و مدارج نیز

شویم و معراج اولیا و نماز پاکان را مثل خود می دانیم ، و کمال آن را شبه کمال عمل خود می دانیم . غایت آنچه تصور می کنیم ، و فوق آن را ادراک نمی کنیم ، آن است که نماز آنها قرائت و سایر آدابش خوب است و خالی از شرک و ریا و سمعه است . یا آنکه عبادت آنها برای خوف از جهنم و شوق بهشت نبوده . و این یکی از مقامات رسمیه رایجه آنهاست ، و از برای آنها در نماز و این معراج روحانی مقامات دیگر است که در وهم ما نیاید .

در تنبه به یکی از مکاید شیطان است

بالجمله ، آنچه در این مقام که قلم بی اختیار رسید لازم است تنبه به آن ، آن است که بدترین خارهای طریق کمال و وصول به مقامات معنویه ، که از شاهکارهای بزرگ شیطان قطاع الطريق است ، انکار مقامات و مدارج غیبیه معنویه است ، که این انکار و جحود سرمایه تمام ضلالات و جهالات است و سبب وقوف و خمود است ، و روح شوق را که بُراق وصول به کمالات است می میراند و آتش عشق را که رفرع معراج روحانی کمالی است خاموش می کند، پس انسان را از طلب باز می دارد. به عکس ، اگر انسان به مقامات معنویه و معارج عرفانیه عقیدت خالص کند و ایمان آورد، چه بسا شود که این خود به آتش عشق فطری ، که در زیر خاک و خاکستر هواهای نفسانیه خمود شده ، کمک و مدد کند و نور اشتیاق را در اعماق

قلب روشن کند، و کم کم به طلب برخیزد و به مجاهده قیام کند تا مشمول هدایت حق و دستگیری آن ذات مقدس شود. والحمد لله .

فصل ، در فضیلت مسواک است

بدان که مسواک نمودن ، که در این حدیث شریف جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، وصیت به آن فرمودند، یکی از آداب مستحبه شرعیه است مطلقا، و در مواقع خاصه مؤ کد است ، مثل قبل از وضو و نماز، و در وقت قرائت قرآن ، و وقت سحر و وقت برخاستن از خواب . و در اخبار شریفه سفارش بلیغ و تاءکید تام درباره آن شده است ، و از برای آن خواص و آثار بسیار ذکر شده است ، و ما به ذکر بعضی از آن این اوراق را متبرک می کنیم .

کافی باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : في السواك اثنتا عشره خصله : هو من السنه ، و مطهره للفم ، و مجلاه للبصر ، و يرضى الرب ، و يذهب بالبلغم ، و يزيد في الحفظ، و يبيض الاءسنان ، و يضاعف الحسنات ، و يذهب بالحفر، و يشد اللثه ، و يشهى الطعام ، و يفرح به الملائكه . (۱۰۲۱) فرمود: در مسواک دوازده خصلت است : از سنت رسول خداست ، (چنانچه در اخبار کثیره است که مسواک از سنن پیغمبران است) (۱۰۲۲) و پاکیزه کننده دهان است ، و روشنی چشم را زیاد کند، و خدای تعالی را راضی می کند، و بلغم را می برد، و حافظه را زیاد می کند، و دندانها را سفید می نماید، و حسنات را مضاعف می کند،

و بثورات و جوشهایی که در پی دندان است زائل می کند، و لثه ها را محکم می کند، و اشتهای به طعام (را) زیاد می کند، و ملائکه را خشنود و فرحناک می کند.

و در حدیث دیگر نیز قریب به این مضمون وارد است. و این بثورات و قرحه ها، که در این حدیث شریف وارد است، عبارت است از جوشها و قرحه های کوچکی که در بن دندانها پیدا شود، و چرکی سفید و متعفن در آن تولید می گردد که در وقت جویدن غذا آن بثورات منفجر شده و از آن چرکها مخلوط غذا شده اسباب کثیری از امراض، از قبیل سوء هضم و غیره، گردد. و اطباء حاضر آن را پیوره گویند، و به آن خیلی اهمیت می دهند، حتی آنکه برای معالجه آن محتاج به کشیدن دندانها شوند. پس، انسان با قطع نظر از جهات غیبیه باطنیه، که اعظم آنها ریاضت حق است، برای حفظ صحت و تنظیف نیز باشد، خوب است به آن مواظبت کند و به این سنت مستعمره انبیا قیام کند. و در حدیث است که رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، فرمود: این قدر جبرئیل به من سفارش مسواک نمود که من بر دندانهای خود ترسیدم. (۱۰۲۳) و فرمود: اگر به واسطه مشقت نبود، من بر امت خود واجب می کردم مسواک را قبل از وضو و هر نمازی. (۱۰۲۴) و جناب رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، آب وضو و مسواک خود را (زیر) بالین سر مبارک می گذاشتند در شبها، و

سر ظرف آب وضو را با چیزی می پوشانند، وقتی از خواب ناز بیدار می شدند، و مسواک می کردند و وضو می گرفتند و چهار رکعت نماز می خواندند و می خوابیدند، و پس از آن بیدار می شدند و مسواک می کردند وضو می گرفتند و نماز می خواندند. جناب صادق، علیه السلام، پس از ذکر این حدیث فرمود: شما نیز تاءسی نیکو کنید به رسول خدا، (۱۰۲۵) صلی الله علیه و آله .

و در حدیث است که دو رکعت نماز با مسواک افضل است از هفتاد رکعت بدون مسواک حتی آنکه مستحب است اگر انسان فراموش نمود مسواک را قبل از وضو بعد از آن به جا آورد و پس از آن سه مرتبه مضمضه کند. (۱۰۲۶) و اخبار در این باب بسیار است، هر کس طالب است به کتب اصحاب مراجعه کند. (۱۰۲۷)

فصل، در بیان مبادی محاسن اخلاق و مساوی آن

که در ذیل وصیت رسول اکرم، صلی الله علیه و آله، است .

گرچه ما در این اوراق بمناسبت بسیاری از اخلاق نفس را به طور تعدید و تفصیل بیان نمودیم و طریق اتصاف به محامد اخلاقیه و اجتناب از مساوی و مفاسد آن به قدر مناسب و میسور شرح دادیم، ولی در این مقام به ذکر جملی و بیان جامع آن می پردازیم .

بدان که خلق عبارت از حالتی است در نفس که انسان را دعوت به عمل می کند بدون رویه و فکر. مثلاً، کسی که دارای خلق سخاوت است، آن خلق او را وادار به جود و انفاق کند، بدون آنکه مقدماتی تشکیل دهد و مرجحاتی فکر کند، گویی یکی از افعال

طبیعیه اوست ، مثل دیدن و شنیدن . و همین طور، نفس عقیف که این صفت خلق آن شده است به طوری حفظ نفس کند که گویی یکی از افعال طبیعیه اوست . و تا نفس بواسطه ریاضت و تفکر و تکرر به این مقام نرسد، دارای خلق نشده است و کمال نفس حاصل نگردیده ، و بیم آن است که آن خلق اگر از کمالات است زایل شود و عادات و اخلاق سیئه بر آن غالب آید. ولی اگر مثل افعال طبیعیه شد و قوی و آلات رام گردید و قهر و سلطنت حق ظاهر شد، زوالش مشکل شود، و نادر اتفاق افتد.

و علمای اخلاق فرمودند این حالت و خلق نفس گاهی در انسان طبیعی است و راجع به اصل فطرت و مربوط به مزاج است ، چه در جانب خیر و سعادت ، یا شر و شقاوت ، چنانچه مشهور است بعضی از زمان طفولیت رو به خیرات ، و بعضی مایل به شرورند، بعضی به ادنی چیزی غضب کنند و با چیز مختصری وحشت کنند و با سبب کوچکی به فزع آیند، و بعضی به خلاف آنان اند. و گاهی این اخلاق نفسانیه استفاده شود به عادات و معاشرات و تدبر و تفکر. و گاهی ابتدا از روی تفکر و رویه حاصل شود تا ملکه گردد. و در این مقام اختلافاتی نمودند که اشتغال به ذکر آنها و بحث در اطراف آن از وظیفه این اوراق خارج است و ما را از مقصد اصلی باز می دارد، و ما به ذکر آنچه در این مقام مناسب و مفید است می پردازیم

پس ، گوییم که باید دانست که مقصود از طبیعی بودن و فطری بودن خلقی ، آن نیست که ذاتی غیر قابل تغییر است ، بلکه جمیع ملکات و اخلاق نفسانیه ، تا نفس در این عالم حرکت و تغیر است و در تحت تصرف زمان و تجدد واقع است و دارای هیولی و قوه است ، قابل تغییر است ، و انسان می تواند جمیع اخلاق خود را متبدل به مقابلات آنها کند. چنانچه دلالت بر این مدعی کند، علاوه بر برهان و تجربه ، دعوت انبیا و شرایع حقه به سوی اخلاق کریمه و ردع آنها از مقابل آنها.

و باید دانست که علمای فن اخلاق مجموع فضایل نفس را در تحت چهار جنس داخل کرده اند، که آن چهار عبارت است از: حکمت ، و عفت ، و شجاعت ، و عدالت . و حکمت را فضیلت نفس ناطقه ممیزه دانسته اند، و شجاعت را از فضایل نفس غضبیه ، و عفت را از فضایل نفس شهویه ، و عدالت را تعدیل فضایل ثلاث شمرده اند. و سایر فضایل را به این چهار فضیلت ارجاع کرده اند. و تفصیل و تحدید هر یک از آنها از عهده این اوراق خارج است ، و برای امثال ما چندان مفید نیست . آنچه دانستنی است آن است که به موجب حدیث منقول از رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله : بعثت لکم مکارم الاءخلاق (۱۰۲۸) غایت بعثت و نتیجه دعوت خاتم الاءنبیا، صلی الله علیه و آله ، اکمال مکارم اخلاق است . و در احادیث شریفه مجملا و مفصلا به مکارم

اخلاق بیش از هر چیز، بعد از معارف، اهمیت دادند. و ما پس از این بعضی از آنها را ذکر می‌کنیم انشاءالله. و اهمیت آن بیش از آن است که ما از عهده حق بیان آن برآیم، این قدر معلوم است که سرمایه حیات ابدی آخرت و راءس المال تعیش آن نشئه حصول اخلاق کریمه است و اتصاف به مکارم اخلاق است. و آن بهشتی که بواسطه کرائم اخلاقی به انسان عطا شود، که بهشت صفات است، هیچ طرف نسبت با بهشتی که جسمانی اعمالی است، و در آن از جمیع نعم و لذات جسمانی اعظم و احسن آن موجود است، چنانچه ظلمتها و وحشتهایی که در اثر اعمال سیئه برای انسان حاصل شود بالاتر از هر عذاب الیمی است.

و انسان تا در این عالم است می‌تواند خود را از این ظلمت نجات دهد و به آن انوار برساند. آری، می‌تواند، ولی نه به این حالت سردی و خمودی و سستی و فطور و سهل انگاری که در ماست، که همه می‌بینید که با هر خلق زشت و اطوار ناپسندی که از اول طفولیت بزرگ شدیم و با معاشرت و مؤانستهای نامناسب تهیه کردیم تا آخر باقی می‌مانیم، سهل است، روز بروز بر آن سربار می‌کنیم و می‌افزاییم. گویی گمان نداریم که عالم دیگری هست و نشئه باقیه دیگری خواهد آمد وای اگر از پس امروز بود فردایی (۱۰۲۹) و گویی که دعوت انبیا و اولیا، علیهم السلام، به ما هیچ

مربوط نیست و معلوم نیست ما با این اخلاق و اعمال به کجا می‌رسیم و با چه صورتی محشور می‌شویم. یک وقت تنبه پیدا می‌کنیم که کار از دست ما خارج و حسرت و ندامت نصیب ماست، و غیر از خود کسی را نتوانیم ملامت کنیم. انبیا، علیهم السلام، طریق سعادت را نشان دادند، و علما و حکما فرمایشات آنها را برای ما تفسیر نمودند و طرق معالجه امراض باطنیه را بیان کردند، و با هر زبان ترجمه و با هر بیان تزیین نمودند، و به گوش ما فرو نرفت و چشم و گوش و قلب خود را از آن بستیم. پس، باید ملامت به خود ما برگردد، چنانچه رسول خدا، صلی الله علیه و آله، در این حدیث که به شرح آن اشتغال داریم فرموده است. و این قدر در اخبار و آثار سفارش اتصاف به مکارم اخلاق و اجتناب از مقابلات آنها شده است که به میزان نیاید، و ما حتی از مراجعه به کتاب آنها غفلت داریم.

هان ای عزیز، تو اگر با اخبار و احادیث سر و کار داری، به کتب شریفه اخبار، خصوصا کتاب شریف کافی، مراجعه کن؛ و اگر با بیان علمی و اصطلاحات علما سر و کاری داری، به کتب اخلاقیه از قبیل طهاره الاعراق (۱۰۳۰) و کتب مرحوم فیض و مجلسی و نراقیان (۱۰۳۱) مراجعه کن، و اگر خود را از استفاده مستغنی می‌دانی، یا اتصاف به اخلاق کریمه و احتراز از سیئات اخلاقیه را لازم نمی

دانی ، جهل خود را که ام الامراض است معالجه کن .

و ما ختم می کنیم این مقام را به تبرک به ذکر بعضی اخبار شریفه این باب .

فقیه باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : ان الله خص رسوله ، صلى الله عليه و آله ، بمكارم الاءخلاق ، فامتحنوا اءنفسكم : فان كانت فيكم ، فاحمدوا الله و ارغبوا اليه في الزيادة منها. فذكرها عشره : اليقين ، و القناعه ، و الصبر ، و الشكر ، و الحلم ، و حسن الخلق ، و السخاء ، و الغيره ، و الشجاعه ، و المروه . (۱۰۳۲)

و این حدیث از چندین طرق نقل شده ، الا-اینکه از معانی الاخبار، رضا عوض حلم نقل شده است . (۱۰۳۳) حاصل آنکه خدای تعالی رسول خود را به مکارم اخلاق اختصاص داد، پس امتحان کنید شما خود را: اگر این صفات در نفوس شما بود، حمد خدا کنید و به سوی خدا توجه کنید برای زیادت . پس ده تای از آن نفوس صفات را ذکر فرمود چنانچه در روایت است . و در وافی از کتاب کافی این حدیث را با مختصر تفاوتی نقل فرموده . (۱۰۳۴)

و عن المجالس باسناده عن الصادق ، جعفر بن محمد، عليهما السلام ، انه قال : عليكم بمكارم الاءخلاق ، فاءن الله عزوجل يحبها، و اياكم و مذام الاءفعال ، فان الله يبغضها. الى اءن قال : و عليكم بحسن الخلق ، فانه يبلغ بصاحبه درجه الصائم القائم ...الحدیث . (۱۰۳۵)

فرمود: متمسک شوید به مکارم اخلاق و خوبیهای کریمانه ، زیرا که خدای تعالی دوست می دارد آنها را، و دوری کنید

از عملهای زشت ، زیرا که خداوند بغض دارد به آنها. تا آنکه فرمود: تمسک کنید به حسن خلق ، زیرا که آن می رساند صاحبش را به درجه روزه داران و نماز گزاران .

کافی باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال ان اء كمل المؤمن ايماناء حسنهم خلقا. (۱۰۳۶) کاملترین در ایمان کسی است که خلقش نیکوتر باشد.

و باسناده عن علی بن الحسین ، علیهما السلام ، قال قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : ما یوضع فی میزان امری ء یوم القیامه اء فضل من حسن خلق .

رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، فرمود: در روز قیامت در میزان اعمال نگذارند چیزی افضل از حسن خلق . (۱۰۳۷)

و فرمود: بیشتر چیزی که امت مرا داخل به بهشت می نماید پرهیزگاری از خوف خداست ، نیکویی خلق است . (۱۰۳۸) و جناب صادق ، علیه السلام ، فرمود: نیکویی و حسن خلق دیار را آبادان کنند، و عمرها را زیاد نمایند. (۱۰۳۹) و فرمود: خداوند تعالی برای حسن خلق ثواب مجاهده در راه خدا دهد مجاهده ای که شب و روز صاحبش مشغول باشد. (۱۰۴۰)

و در این باب اخبار بسیار است . و چنانچه حسن خلق موجب کمال ایمان و ثقل میزان و دخول در جنان است ، سوء خلق به عکس آن ، ایمان را فاسد کند و انسان را به عذاب الهی مبتلا کند. چنانچه در احادیث شریفه به آن اشاره شده است :

کافی باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : ان سوء الخلق لیفسد الايمان كما یفسد الخل العسل . (۱۰۴۱) فرمود: چنانچه سرکه عسل را فاسد می

کند، خلق بد ایمان را فاسد می کند. و در روایت دیگر است که خلق بد عمل را فاسد کند چون سرکه عسل را. (۱۰۴۲) و از رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، منقول است که خدای تعالی ابا دارد از قبول توبه کسی که صاحب خلق بد است . سؤال شد از علت آن . فرمود: برای آنکه هرچه توبه می کند از گناهی ، واقع شود در گناهی بدتر از آن . (۱۰۴۳) و در حدیث است که کسی که خلقش بد شد، خودش را به عذاب مبتلا کرد. (۱۰۴۴) معلوم است که خلق زشت انسان را دائما معذب دارد، و در نشات دیگر نیز اسباب سختی و فشار و ظلمت است ، چنانچه در شرح بعضی احادیث بیان کردیم . والحمدلله اولاً و آخراً.

الحديث الثلاثون

حدیث سی ام

بسندی المتصل الی ثقه الاسلام ، محمد بن یعقوب الكلینی ، رضوان الله علیه ، عن عده من اصحابنا، عن احمد بن محمد بن خالد، عن ابيه عن هارون بن الجهم ، عن المفضل ، عن سعد، عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : ان القلوب اربعة : قلب فيه نفاق و ایمان ، و قلب منکوس ، و قلب مطبوع ، و قلب ازهر اءجرد. فقلت : ما الازهر؟ قال : فيه كهيئه السراج . فاءما المطبوع فقلب المنافق ، و اءما الازهر فقلب المؤمن : ان اءعطاه شكر، و ان ابتلاه صبر. و اءما المنكوس فقلب المشرك ، ثم قراء هذه الایه : افمن یمشی مكباً علی وجهه اءهدی اءمن یمشی سویاً علی صراط مستقیم . (۱۰۴۵) فاءما القلب الذی فیہ ایمان و نفاق

، فهم قوم كانوا بالطائف . فان ادرك احدهم ، اجله على نفاقه هلك ، و ان ادركه على ايمانه نجا(۱۰۴۶) .

ترجمه:

فرمود جناب باقرالعلوم عليه السلام : همانا دلها بر چهار قسم است : يك دلی است که در آن دورویی و ایمان است ، و يك قلبی است که وارونه و مقلوب است ، و يك دلی است که مهر است و ظلمانی ، و يك دلی است که نورانی و صافی است . راوی گوید گفتم : "ازهر چیست ؟" فرمود: "قلبی است که در آن مثل هیئت چراغ است . اما مطبوع ظلمانی قلب منافق است . و اما ازهر نورانی پس قلب مؤمن است : اگر به او عطا فرماید شکر گوید، و اگر او را مبتلا کند صبر نماید. و اما قلب واژگونه قلب مشرک است ، پس قرائت فرمود این آیه را که فرماید: اءفمن یمشی ...الایه یعنی آیا کسی که راه می رود در حالی که بر رو افتاد راه هدایت را بهتر یافته ، یا کسی که مشی کند استوار بر راه است ؟ و اما قلبی که در آن ایمان و نفاق است ، پس آنها طایفه ای بودند در طائف . پس اگر هر يك از آنها را در حال نفاق مرگ در رسید هلاک شود، و اگر در حال ایمان در رسید نجات یابد."

شرح المنكوس اى المقلوب يقال : نکست الشىء انکسه نکسا. قلبته على راءسه ، یعنی واژگونه و سرازیر نمودم آن را. و فى الصحاح : الولد المنكوس ، الذى يخرج رجلاه قبل راءسه . بچه ای را که در وقت

تولدش پاهایش قبل از سرش بیرون آید، برخلاف طبیعت، او منکوس گویند. و قریب به این معناست: مکبا علی وجهه که در آیه شریفه است و حضرت به آن استشهاد فرمودند، زیرا که اکباب به معنی بر رو افتادن است. و این کنایه از آن است که قلوب اهل شرک واژگونه و حرکت سیر معنوی آنها بر غیر صراط مستقیم است، چنانچه تفصیل آن بیاید ان شاء الله.

و المطبوع اءى المختوم. و الطبع، بالسكون، الختم، و بالتحريك، الدنس والوسخ. (۱۰۴۷) و اگر به معنی مختوم باشد، کنایه است از آنکه حرف حق و حقایق الهیه در آن وارد نشود و قبول آن نکنند، نه آنکه حق تعالی الطاف خاصه خود را از آن منع فرماید، گرچه آن معنا نیز صادق است، ولی آنچه ذکر شد مناسبتر است.

و الاءزهر الاءبیض المستنیر، كما عن النهایه. (۱۰۴۸) و فی الصحاح: الاءزهر، النیر. و یسمى القمر الاءزهر. قال ابن السکیت، الاءزهران، الشمس و القمر. و رجل اءزهر، اءى اءبیض مشرق الوجه. و المرءه الزهراء. بالجمله، اءزهر یعنی نورانی و سفید، از این جهت آفتاب و ماه را اءزهران گویند، و مرد سفید نورانی را اءزهر و زن سفید نورانی را زهراء گویند.

و الأجرد الذی لیس فی بدنه شعر. و فی الصحاح: الجرد، فضاء لا نبات فیہ. (۱۰۴۹) و این کنایه است از عدم تعلق به دنیا، یا از صاف و بی غل و غش بودن است. و بیان آنچه مناسب است در حدیث شریف در ضمن مقدمه و چند

مقدمه : در ترغیب به اصلاح قلب

بدان که از برای قلب در لسان شریعت و حکما و عرفا اطلاقاتی است که صرف وقت در بیان حقیقت آن و اختلاف اصطلاحات و بیان مراتب قلوب و درجات آن خارج از وظیفه این اوراق (است) ، و برای ما نیز چندان مفید نیست ، پس بهتر آن است که به همان اجمال که در اخبار شریفه از آن گذشته است ما نیز بگذریم ، و آنچه برای ما لازم است و مهم آن را ذکر نمایم .

باید دانست که در اصلاح قلب کوشیدن ، که صلاح و فساد آن سرمایه سعادت و شقاوت است ، لازمتر است از تفتیش حقیقت آن نمودن ، و اصطلاحات رایجه را درست کردن ، بلکه بسا شود که انسان بواسطه شدت توجه به اصطلاحات و فهم کلمات و غور در اطراف آن از قلب خود بکلی غافل شود و از اصلاح آن باز ماند، در مقام شرح حقیقت و ماهیت قلب و اصطلاحات حکما و عرفا استادی کامل شود، ولی قلب خودش ، نعوذ بالله ، از قلوب منکوسه یا مطبوعه باشد، مثل کسی که از خواص و آثار ادویه مضره و نافعہ مطلع باشد و شرح هر یک را خوب بدهد، ولی از ادویه مضره احتراز نکند و از مفیده به کار نبرد، ناچار چنین شخصی با همه علم دواشناسی به هلاکت رسد و این علم موجب نجات او نشود.

ما در سابق ذکر کردیم (۱۰۵۰) که علوم مطلقا عملی هستند، حتی علوم معارف که یک نحوه عملی در آنها نیز هست ، و اکنون گوییم که علم احوال قلوب و کیفیت صحت

و مرض و صلاح و فساد آن از علومی است که صرفاً مقدمه عمل و طریق علاج و اصلاح آن است و ادراک و فهم آن از کمالات انسانی به شمار نیاید. پس ، انسان باید عمده توجه و اصل مقصدش اصلاح قلب و اکمال آن باشد تا به کمال سعادت روحانی و درجات عالیّه غیبیه نائل شود. و اگر از اهل علوم و دقایق و حقایق نیز هست ، در ضمن سیر در آفاق و انفس عمده مطلوبش به دست آوردن حالات نفسانیه خود باشد، که اگر از مهلکات است به اصلاح آن پردازد، و اگر از منجیات است به تکمیل آن بکوشد.

فصل ، در بیان آنکه تقسیم قلوب راجع به چه چیز است

بدان که این تقسیمی که در این حدیث شریف از برای قلوب فرموده اند تقسیم کلی اجمالی است . و از برای هر یک از قلوب مراتب و درجاتی است ، چه در جانب شرک و نفاق ، یا ایمان و کمال . و ظاهر چنین است که این تقسیم برای قلوب پس از کسب و حرکات معنویه باشد، نه به حسب اصل فطرت و خمیره نفوس ، تا منافعی با اخبار فطرت و اینکه جمیع موالید بر فطرت توحیدند و شرک و نفاق عرضی است باشد. گرچه اگر به حسب اصل فطرت نیز باشد، به یک نحو از بیان صحیح است و رفع تنافی توان کرد، و به جبر مستحیل نیز منجر نشود، ولی اقرب به اعتبار و برهان احتمال اول است . و ما پیش از این ذکر کردیم (۱۰۵۱) که انسان تا در دار دنیا، که مبداء شجره هیولی و تغیرات و تبدلات جوهریه و صوریه و عرضیه

است ، واقع است ، می تواند خود را از هر مرتبه نقص و شقاوت و شرک و نفاقی نجات دهد، و به مراتب کمالیه و سعادات روحیه و ریحانیه رساند. و این معنی منافات ندارد با حدیث معروف : الشقی شقی فی بطن اءمه (۱۰۵۲) زیرا که معنی حدیث این نیست که سعادت و شقاوت ذاتی و قابل جعل نیست ، بلکه این حدیث موافق با برهان است ، که به وضوح رسیده در محل خود که شقاوت راجع به نقص و عدم است ، و سعادت راجع به وجود و کمال آن است ، و آنچه از شجره طیبه وجود است ذات مقدس حق است به ترتیب اسباب و مسببات که طریقه افضل المتأخرین و اکمل المتقدمین ، نصیر المله و الدین ، (۱۰۵۳) قدس الله نفسه ، می باشد. یا به طریق ظاهری و مظهریت و وحدت و کثرت که طریقه اعظم الفلاسفه علی الاطلاق ، حضرت صدرالمتألهین ، است و آنچه راجع به نقص و عدم است از شجره خبیثه ماهیت است ، و مورد جعل نیست از جهت آنکه دون جعل است .

و توان گفت که حدیث شریف ، که سعادت و شقاوت را در بطن می داند، مقصود از بطن ام مطلق عالم طبیعت است که ام مطلق و مشیمه تربیت اطفال طبیعت است . و نتوان بطن ام را عبارت از آن معنای عرفی خود دانست ، زیرا که سعادت چون از کمالات و فعلیات است ، از برای نفوس هیولویه حاصل نیست ، مگر بالقوه . و ظاهر آن است سعید در بطن ام

بالفعل سعید است ، پس باید ارتکاب خلاف ظاهری نمود. و چون آنچه ذکر شد مطابق با براهین است ، متعین است حمل این حدیث شریف بر آن یا چیزی که بر آن برگردد. بالجمله ، تفصیل در این باب و بیان برهانی آن از وظیفه خارج است ، لیکن گاهی قلم طغیان کند و بر خلاف مقصود جریان یابد.

در بیان وجه حصر قلوب

بعضی گفته اند که وجه حصر قلوب در این چهار آن است که قلوب یا به ایمان متصف هستند، یا نه . بنابر اول ، یا متصف اند به ایمان به جمیع آنچه پیغمبر آورده ، یا به بعضی دون بعضی . اولی قلب مؤمن است ، و دومی قلبی است که در آن ایمان و نفاق است . و بنابر دوم ، یا در ظاهر تصریح به ایمان می کند، یا نه . اولی قلب منافق است ، دومی قلب مشرک .

و این با حدیث شریف درست نیاید. یعنی ، گاهی حقیقتاً مؤمن شود به جمیع ماجاء به النبی ، صلی الله علیه و آله ، و گاهی نفاق کند. و اگر کسی ناچار بخواهد، بهتر آن است که چنین گوید که قلب یا دارای ایمان است به جمیع ماجاء به النبی ، صلی الله علیه و آله ، یا نه . بنابر دوم ، یا اظهار ایمان کند، یا نه . بنابر اول ، یا ایمان در آن مستقر است ، یا گاهی ایمان آورد، گاهی رجوع کند، و در این حال نیز اظهار ایمان نماید. و از ذیل این حدیث معلوم شود که توبه کسانی که از ایمان

به کفر و نفاق رجوع کنند گرچه مکرر هم رجوع کنند قبول شود.

و در حدیث دیگری که در کافی شریف است حضرت باقر، سلام الله علیه، قلوب را به سه قلب تقسیم فرموده: قلب منکوس که در آن خیری نیست، و آن قلب کافر است. و قلبی که در آن نکته سوداء است، و شر و خیر در آن جنگ کنند تا کدام غالب آید. و قلب مفتوح که در آن چراغهای روشن است که تا روز قیامت انوار آن خاموش نگردد، و آن قلب مؤمن است. (۱۰۵۴) و این منافات با آن حدیث شریف ندارد، زیرا که قسم اول در این حدیث اعم از دو قسم در آن حدیث است، یعنی، قلب مشرک و منافق، زیرا که قلوب این سه طایفه منکوس است. و این منافات ندارد با آنکه منکوسیت از صفات ظاهره قلب مشرک و کافر باشد، و مطبوعیت از صفات ظاهره قلب منافق باشد. و از این جهت، در آن حدیث هر یک را به یکی از آنها اختصاص داده است.

فصل، در بیان حالات قلوب است

و ما قلب مؤمن را مقدم می داریم تا به مقایسه به آن سایر قلوب نیز معلوم گردد. باید دانست که در علوم عالیه و معارف حقه به وضوح پیوسته است که حقیقت وجود اصل حقیقت نور است، و این دو عنوان حکایت کنند از یک حقیقت بسیطه واحده بدون آنکه به جهات مختلفه متکثره رجوع کنند. و نیز معلوم شده است که آنچه از سنخ کمال و تمام است راجع به عین وجود است. و

این یکی از اصول شریفه ای است که هر کس به نیل آن مفتخر شده باشد، فتح ابواب معارف بر او گردد. و نفوس ضعیفه ما از درک حقیقت آن ذات بحقیقت عاجز و محروم است، مگر آنکه دستگیری غیبی گردد و توفیق ازلی شامل حال آید، و نیز معلوم است که ایمان بالله از سنخ علم و از کمالات مطلقه است. پس، چون از کمالات است، اصل وجود است، و اصل حقیقت نور و ظهور است، و آنچه غیر از ایمان و متعلقات آن است، از سنخ کمالات نفسانیه انسانیه خارج است، و ملحق به ظلمات اعدام و ماهیات است.

در بیان آنکه قلب مؤمن ازهر است

پس، معلوم شد که قلب مؤمن ازهر است. و در کافی شریف از جناب صادق، علیه السلام، نقل کند که فرمود: بعضی مردم را می بینی که از کمال فصاحت خطا نمی کند در لام و یا واوی، ولی قلب او از شب تاریک تاریکتر است. و بعضی مردم از قلب خود نمی تواند خبر دهد با زبانش، و حال آنکه قلبش مثل چراغ نوارانی است. (۱۰۵۵) و نیز قلب مؤمن بر طریقه مستقیمه، و مشی معنوی او به جاده مستویه انسانیه است. زیرا که اولاً خارج از اصل فطرت الهیه، که حق تعالی با دو دست جمال و جلال چهل صباح تخمیر فرموده نشده، و به همان فطرت توحید، که نقطه توجه کمال مطلق و جمال تام است، مشی نماید، و ناچار این حرکت معنویه

روحانیه از مرتبه فطرت مخمره تا غایت کمال مطلق است بدون اعوجاج . و این راه استقامت روحانی و جاده مستوی باطنی است . و اما سایر قلوب ناچار خارج از فطرت و معوج از طریقه مستقیمه است . و از حضرت رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، منقول (است) که بر زمین خطی مستقیم کشیدند و خطوط دیگری در اطراف آن کشیدند و فرمود: این خط مستقیم وسطی طریقه من است . (۱۰۵۶)

در بیان آنکه مؤ من بر طریق مستقیم است

و ثانیاً، مؤ من تابع انسان کامل است . و انسان کامل چون مظهر جمیع اسماء و صفات و مربوب حق تعالی و اسم جامع است ، و هیچ یک از اسماء را در آن غلبه تصرف نیست و خود نیز چون رب خود کون جامع است و مظهریت آن از اسمی زاید بر اسمی نیست ، و دارای مقام وسطیت و برزخیت کبری است و سیرش بر طریقه مستقیمه وسطیه اسم جامع است . و سایر اکوان هر یک اسمی از اسماء محیطه یا غیر محیطه در آنها متصرف است و مظهر همان اسم هستند، و بدء و عود آنها به همان اسم است ، و اسم مقابل آن در بطون است و متصرف آن نیست ، مگر به وجه احدیت جمع اسماء، که بیان آن مناسب این مقام نیست . پس ، حق تعالی به مقام اسم جامع و رب الاءنسان بر صراط مستقیم است ، (۱۰۵۷) چنانچه فرماید: ان ربی علی صراط مستقیم . یعنی مقام وسطیت و جامعیت بدون فضل صفتی بر صفتی و ظهور اسمی دون اسمی

. مریوب آن ذات مقدس بدین مقام نیز بر صراط مستقیم است بدون تفاضل مقامی از مقامی و شائنی از شائنی ، چنانچه در معراج صعودی حقیقی و غایت وصول به مقام قرب ، پس از عرض عبودیت و ارجاع هر عبادت و عبودیتی از هر عابدی به ذات مقدس ، و قصر اعانت در جمیع مقامات قبض و بسط به آن ذات مقدس بقوله : ایاک نعبد و ایاک نستعین ، عرض کند: اهدنا الصراط المستقیم ، و این صراط همان صراطی است که رب الاءنسان الکامل بر آن است آن بر وجه ظاهریت و ربوبیت ، و این بر وجه مظهریت و مریوبیت و دیگر موجودات و سائرین الی الله هیچیک بر صراط مستقیم نیستند، بلکه اعوجاج دارند، یا به جانب لطف و جمال ، یا به طرف قهر و جلال . و مؤمنین چون تابع انسان کامل هستند در سیر و قدم خود را جای قدم او گذارند و به نور هدایت و مصباح معرفت او سیر کنند و تسلیم ذات مقدس انسان کامل هستند و از پیش خود قدمی برندارند و عقل خود را در کیفیت سیر معنوی الی الله دخالت ندهند، از این جهت ، صراط آنها نیز مستقیم و حشر آنها با انسان کامل و وصول آنها به تبع وصول انسان کامل است ، به شرط آنکه قلوب صافیه خود را از تصرفات شیاطین و انیت و انانیت حفظ کنند، و یکسره خود را در سیر تسلیم انسان کامل و مقام خاتمیت کنند.

در بعض مکاید شیطان است

و از تصرفات خبیثه شیطانیه یکی آن است که انسان

وجهه قلب خود را از جاده مستقیم معوج کند و به صورت شوخی یا شیخی متوجه کند. و یکی از شاهکارهای بزرگ شیطان موسوس فی صدور ناس است که با بیانی شوخ و شنگ و تصرفاتی دل فریب گاهی بعضی مشایخ را به بناگوش شوخی دلبر در آویزد، و عذر این کبیره، نه، بلکه این شرک عرفانی، را چنین آورد که قلب اگر احدی التعلق باشد، زودتر موفق به سلب علاقه شود! و گاهی بعض شوخ چشمان ابله را به صورت دیو سیرت شیخی عوامفریب، نه، بلکه شیطان قاطع الطریق، متوجه کند، و عذر این شرک جلی را آورد به آنکه شیخ انسان کامل است و انسان از طریق انسان کامل باید به مقام غیب مطلق، که به هیچ وجه ظهور ندارد جز در مرآت احدی شیخ، برسد. و تا آخر عمر آن یک (با) یاد رخسار دلبنده شوخ خود، و این یک با صورت منکوس شیخ خود به عالم جن و شیاطین ملحق شوند. نه آن، علاقه حیوانیه اش سلب می شود، و نه این از طریق کورکورانه به مقصود می رسد.

و باید دانست که مؤمن سیرش مستقیم و قلبش مستوی و توجهش الی الله و صراطش سوی است، از این جهت در آن عالم نیز صراطش مستقیم و روشن و قامتش مستقیم و صورت و سیرت و باطن و ظاهرش بصورت و هیئت انسانیت است. و با این مقایسه قلب مشرک را نیز می توان فهمید، که چون قلبش از فطرت الهیه خارج و از نقطه مرکزیه کمال متمایل و از

بحبوحه نور و جمال منحرف است و از تبعیت هادی مطلق و ولی کامل منصورف و برکنار است ، و به انیت و انانیت خود و دنیا و زخارف آن مصروف است ، از این جهت در عوالم دیگر نیز با سیرت و صورت مستقیمه انسانیه محشور نگردد و به صورت یکی از حیوانات منکوس الرءس محشور شود، زیرا که در آن عالم صورت و هیئت تابع قلوب است و ظاهر ظل باطن و قشر سایه لب است ، و مواد آن عالم مثل این نشئه تعصی از قبول اشکال ملکوتیه باطنیه ندارند. و این در محل خود میرهن است . پس قلوبی که از حق و حقیقت معرض هستند و از فطرت مستقیمه خارج اند و به دنیا مقبل و متوجهند، سایه آنها نیز مثل خودشان از استقامت خارج و منکوس و رو به طبیعت و دنیا، که اسفل السافلین است ، می باشد، و شاید در آن عالم بعضی با روی خود راه روند و پاهای آنها رو به بالا- باشد، و بعضی با شکمهای خود راه روند، و بعضی با دست و پای خود چون حیوانات راه روند، چنانچه در این عالم مشی آنها چنین بوده : اءفمن یمشی مکبا علی وجهه اءهدی اءم من یمشی سویا علی صراط مستقیم .(۱۰۵۸) ممکن است این مجاز در عالم مجاز در عالم حقیقت و ظهور و بروز روحانیت حقیقت پیدا کند. و در احادیث شریفه در ذیل این آیه شریفه صراط مستقیم را به حضرت امیرالمؤمنین و حضرات ائمه معصومین ، علیهم السلام ، تفسیر فرمودند:

عن الکافی باسناده عن اءبی الحسن الماضی

، علیه السلام ، قال : قلت : اءفمن یمشی مکبا علی وجهه اءهدی اءم من یمشی سویا علی صراط مستقیم ؟ قال : ان الله ضرب مثلا من حاد عن ولایه علی ، علیه السلام ، کمن یمشی علی وجهه لا یهدی لاءمره ، و جعل من تبعه سویا علی صراط مستقیم . و الصراط المستقیم اءمیر المؤمنین ، علیه السلام . (۱۰۵۹)

فرمود: خدای تعالی در این آیه شریفه مثلی زده است ، و آن مثل کسانی است که اعراض نمودند از ولایت امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، که آنها گویی راه می روند به رویهای خود و به هدایت نرسند. و کسانی را که متابعت آن حضرت نمودند، قرار داده به اره مستوی و راست . و صراط مستقیم امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، است .

و در حدیث دیگر است مقصود از صراط مستقیم علی ، علیه السلام ، و ائمه ، علیهم السلام ، است . (۱۰۶۰)

و از کافی شریف از فضیل منقول است که گفت : با جناب باقر العلوم ، علیه السلام ، داخل مسجد الحرام شدم ، و آن حضرت به من تکیه کرده بود. پس ، آن حضرت نظر مبارک افکند به سوی مردم و ما در باب بنی شیبیه بودیم ، پس فرمود، "ای فضیل ، این طور در جاهلیت طواف می کردند! نه می شناختند حقی را و نه تدین به دینی داشتند. ای فضیل ، نظر کن به آنها، پس همانا به رویها واژگونه در افتادند. خداوند لعنت کند آنها را که خلقی هستند مسخ شده و منکوس . " پس از آن قرائت فرمود

آیه شریفه اءفمن یمشی ... (را) و صراط مستقیم را تفسیر به حضرت امیرالمؤمنین و اوصیاء، علیهم السلام، فرمود. (۱۰۶۱)

و ما پیش از این، بیان آنکه انسان کامل مشی و حرکت معنویش بر صراط مستقیم می باشد کردیم، (۱۰۶۲) و اما بیان آنکه خود انسان کامل صراط مستقیم است، اکنون از مقصد ما خارج است.

تتمیم در بیان قلب منافق و فرق آن با قلب مؤمن

از بیانات فصل سابق حال قلب مؤمن و مشرک، بلکه کافر نیز، معلوم شد، و قلب منافق نیز به مقایسه معلوم شود. زیرا که قلب مؤمن از فطرت ساذجه سافیه اصلیه خود خارج نشده، هر چه از حقایق ایمانیه و معارف حقیقه به او القا شود، طبعاً قبول کند، و تناسب بین غذا و متغذی، که معارف و حقایق و مقام فطرت قلوب است، محفوظ می باشد، از این جهت، قلب مؤمن را در حدیث دیگر، در کافی شریف، فرموده که مفتوح است (۱۰۶۳) و این فتح گرچه ممکن است اشاره به یکی از فتوحات ثلاثه باشد، (۱۰۶۴) ولی با این معنی نیز تناسب دارد.

و اما قلب منافق چون کدورات و ظلمتهای منافیه با فطرت انسانیت پیدا کرده، از قبیل تعصبهای جاهلیت و اخلاق ذمیمه و حب نفس و جاه و غیر آن از منافیات فطرت، از این جهت مختوم و مسدود و مطبوع است، و کلمه حق را به هیچ وجه قبول نکند، و صفحه آن چون صفحه کاغذی شده است که بکلی سیاه و کدر باشد و قبول نقش نکند، و اظهار دیانت

را از شیطنت خود وسیله دنیا و پیشرفت امور قرار داده است .

و باید دانست که قلب مشرک و منافق هر دو منکوس و مطبوع است ، چنانچه معلوم و واضح است ، ولی اختصاص هر یک به یکی برای آن است که مشرک چون قلبش در عبادت و خضوع متوجه به غیر معبود حقیقی است و به غیر کمال مطلق است ، پس قلب او دارای دو خاصیت و خصوصیت است : یکی خضوع صادقانه ، و دیگر آنکه این خضوع چون به نقایص و مخلوقات می باشد، اسباب نقص و کدورت قلوب آنهاست ، پس قلب آنها منکوس است . و این صفت ظاهر آنهاست . و اما منافق گاهی به حسب واقع مشرک است . و در این جهت با مشرکین مساوی است در انتکاس قلب ، و مزیت دیگری نیز دارد . و گاهی در واقع کافر و دارای هیچ دیانتی نیست . و آن نیز گرچه قلبش منکوس است ، ولی خصوصیت دیگر در آن ظاهرتر است ، و آن خصوصیت و مزیت آن است که حق را به حسب صورت اصغا کند و در جمعیت حق داخل شود و تمام مطالب حقه ای که به گوش مؤمنین رسد به گوش آنها نیز می رسد، لیکن مؤمن برای صفای باطنی قلبش مفتوح است و آن را قبول می کند، و منافق به واسطه ظلمت و کدورت قلبش مطبوع و مختوم است و آن را قبول نمی کند.

و این که دو صفت از صفات مؤمن را، که شکر در عطایا و صبر در بلا یاست ، اختصاص به

ذکر داده است ، برای آن است که این دو صفت در بین صفات مؤمن مزیت هایی دارد، و این دو از امهات صفات جمیله است که از آنها صفات جمیله دیگر منشعب شود. و ما شمه ای از آن را در بعض احادیث سابقه ذکر کردیم، (۱۰۶۵) و ایضا دو صفت از صفات جلال و جمال و قهر و لطف را بیان فرموده که تجلی به اعطا و ابتلاست ، گرچه ابتلا از صفات لطف است ، ولی چون ظاهر به قهر است ، از آن به شمار آید، چنانچه در بحث اسماء و صفات حق مذکور است . و مؤمن در بین این دو تجلی همیشه قیام به عبودیت می کند.

ختم در بیان آنکه غفلت از حق انتکاس قلب است

و از بیانات سابقه معلوم می شود که اگر نفوس یکسره متوجه به دنیا و تعمیر آن باشند و منصرف از حق باشند و ما گرچه اعتقاد به مبدء و معاد هم داشته باشند، منکوس هستند. و میزان در انتکاس قلوب ، غفلت از حق و توجه به دنیا و تعمیر آن است . و این اعتقاد یا ایمان نیست ، چنانچه پیشتر در شرح بعضی احادیث ذکر شد، (۱۰۶۶) یا ایمان ناقص ناچیزی است که منافات با انتکاس قلب ندارد. بلکه کسی که اظهار ایمان بالغیب و حشر و نشر کند، و خوف از آن نداشته باشد و این ایمان او را به عمل به ارکان نرساند، او را باید در زمره منافقین بشمار آورد نه مؤمنین . و ممکن است اینطور مؤمنین صوری ، مثل اهل طائف که

در حدیث شریف مثل برای آن نوعیہ السلام ، زده است کہ گاهی مؤمن اند و گاهی منافق باشند، و خدای نخواستہ این ایمان بیمغزی کہ در ملک بدن آنها بہ هیچ وجہ حکومت ندارد زایل شود، و با نفاق تمام از دنیا منتقل شدہ جزء منافقین محشور گردند. و این یکی از مهماتی است کہ باید نفوس ضعیفہ ما بہ آن خیلی اهمیت دهند، و مراقبت کنند کہ آثار ایمان در جمیع ظاہر و باطن و سر و عن نافع و جاری باشد، و چنانچہ بہ قلب دعوی ایمان دارند، ظاہر را ہم محکوم بہ حکم آن کنند تا ریشہ ایمان در قلب محکم و پابرجا شود و بہ هیچ عایق و مانعی و تبدل و تغییری زایل نشود، و این امانت الہی و قلب ظاہر ملکوتی را، کہ بہ فطرت الہی مخمر بود، بی تصرف شیطان و دست خیانت بہ آن ذات مقدس باز پس دهند. والحمدلله
ءولاً و آخراً.

الحدیث الحادی و الثلاثون

حدیث سی و یکم

بالسند المتصل الی الشیخ الجلیل ، ءفضل المحدثین ، محمد بن یعقوب الکلینی ، عن علی بن ابراهیم ، عن ءبیه عن حماد، عن ربیع ، عن زراره ، عن ءبی جعفر، علیہ السلام ، قال سمعته یقول : ان الله عزوجل لا یوصف . و کیف یوصف ، و قال فی کتابہ : و ما قدروا الله حق قدره (۱۰۶۷) فلا یوصف بقدر، الا كان ءعظم من ذلك . و ان النبی ، صلی الله علیہ و آله ، لا یوصف . و کیف یوصف ، عبد احتجب الله عزوجل بسبع و جعل طاعته فی الارض کطاعته فی السماء

فقال : و ما اتيكم الرسول فخذوه و ما نهاكم عنه فانتهوا.(۱۰۶۸) و من اطاع هذا فقد اطاعني ، و من عصاه فقد عصاني . و فوض اليه . و انا لا- نوصف . و كيف يوصف ، قوم رفع الله عنهم الرجس ، و هو الشك . و المؤمن لا- يوصف . و ان المؤمن ليلقى اءخاه فيصافحه ، فلا يزال الله ينظر اليهما و الذنوب تتحات عن وجوههما كما يتحات الورق عن الشجر.(۱۰۶۹)

ترجمه:

جناب زرارہ گوید شنیدم حضرت باقر العلوم ، علیہ السلام ، می فرمود: همانا خداوند عزوجل وصف کرده نشود. و چگونه به وصف آید و حال آنکه در کتاب خود فرموده که تعظیم و تقدیر نمودند خداوند را حق تعظیم . پس توصیف نشود خدای تعالی به عظمت و وصفی مگر آنکه حق تعالی بزرگتر از آن است . و همانا خدای تعالی به عظمت و وصفی مگر آنکه حق تعالی بزرگتر از آن است . و همانا پیغمبر، صلی الله علیه و آله ، به وصف نیاید. و چگونه توصیف شود بنده ای که محجوب نموده است او را خدای تعالی به هفت حجاب ، و قرار داده است اطاعت او را در زمین مثل اطاعت خودش در آسمان ، پس فرمود: آنچه آورد برای شما پیغمبر، صلی الله علیه و آله ، (یعنی امر کرد به آن) بگیریید او را، و آنچه نهی فرمود شما را از آن ، خودداری کنید از آن . و کسی که اطاعت او کند اطاعت مرا کرده ، و کسی که معصیت او را کند معصیت مرا نموده .

و واگذار فرمود خداوند به سوی او امر را. و ما وصف نشویم. و چگونه وصف شوند قومی که خدای برداشته است از آنها رجس را که آن شک است. و مؤ من وصف نشود. و همانا مؤ من ملاقات کند برادر خود را پس مصافحه کند با او، پس پیوسته خدای تعالی نظر می فرماید (به آنها، و گناهان می ریزد از رویهای آنها چنانکه برگ از درخت می ریزد).

شرح قوله: و ما قدروا الله، جوهری گوید: قدر به معنای اندازه است. و قدر به فتح دال و سکون آن به یک معناست. و آن در اصل مصدر است. و خدای تعالی فرماید: ما قدروا الله حق قدره اءى، ما عظموا الله حق تعظیمه. انتهی. نویسنده گوید ظاهر آن است که قدر همان اندازه است. و آن را کنایه آورده اند از عدم توصیف و تعظیم آنچه سزاوار است. و توصیف خود اندازه گیری موصوف است در لباس وصف، و این برای غیر حق تعالی نسبت به آن ذات مقدس میسور و جایز نیست، چنانچه اشاره به آن خواهیم نمود انشاءالله.

قوله: فلا یوصف بقدر در نسخه مرحوم مجلسی، رحمه الله، بقدره با تاء بوده. و ایشان آنرا از باب مثل دانسته اند و اختصاص آن را از بین سایر صفات برای نزدیکتر بودن به افهام دانستند، و احتمال اشتباه نسخه را تقویت کردند و گفته اند: ممکن است قرائت شود به فتح (ءى قدر) چنانچه در بعضی احادیث دیگر است. (۱۰۷۰) ولی در

نسخه وافی موافق احتمال ایشان است. (۱۰۷۱) و شاید بقدره با هاء باشد، چنانچه در بعضی نسخ چنین است. و اما بقدره با تاء مضمون بلکه مقطوع است که از اغلاط نسخه است، زیرا که نه به حسب معنا سلیس است، و نه به حسب لفظ حدیث صحیح می باشد، زیرا که ضمیر مذکر به آن ارجاع شده، و تاءویل خلاف قاعده است. و مرحوم مجلسی از ضیق خناق این طور توجیه فرمودند، با آنکه امکان تعقل قدرت حق فی الجملة و عدم امکان تعقل سایر صفات و فرق بین آن و دیگر صفات وجهی ندارد، و از این جهت در نظر مبارک خود ایشان هم چندان موجه نبوده.

قوله تتحات جوهری در صحاح گوید: الحت، حك الورق من الغصن. یعنی، حت به معنی ریختن برگ از شاخه درخت است. و گوید: تحات الشیء، تناثر و آن نیز فرو ریختن و متفرق شدن است. و ما بیان آنچه مناسب است در حدیث شریف در ضمن چند فصل به رشته تحریر در می آوریم.

فصل، در بیان مراد از عدم توصیف حق

بدان که آنچه در این حدیث شریف است که خداوند تعالی توصیف نشود اشاره به توصیفات است که بعضی از اهل جهل و جدل از متکلمین و غیر آنها حق را به آن توصیف می کردند، که توصیفات آنها مستلزم تحدید و تشبیه بلکه تعطیل بوده، چنانچه در خود این حدیث اشاره به آن فرموده بقوله: و ما قدروا الله حق قدره. و در باب نهی از توصیف در کتاب کافی شریف اخبار دلالت بر آن دارد:

باسناد

عن عبدالرحيم بن عيتك القصير، قال : كتبت على يدى عبدالملك بن اعين اءلى اءبى عبد الله ، عليه السلام : ان قوما بالعراق يصفون الله بالصوره و بالتخطيط، (خ ل بالتخاطيط) فان راءيت ، جعلنى الله فداك ، ان تكتب الى بالمذهب الصحيح فى التوحيد. فكتب الى : ساءلت الى ، رحمك الله ، عن التوحيد و ما ذهب اليه من قبلك . فتعالى الله الذى ليس كمثل شىء ، و هو السميع البصير، تعالى عما وصفه الواصفون المشبهون الله بخلقه المفترون على الله .

فاعلم ، رحمك الله ، ان المذهب الصحيح فى التوحيد ما نزل به القرآن من صفات الله تعالى . فانف عن الله البطلان و التشبيه ، فلا نفى و لا تشبيه هو الله الثابت الموجود. تعالى عما يصفه الواصفون . و لا تعدوا القرآن فتضلوا بعد البيان .(١٠٧٢)

عبدالرحيم گوید نوشتم به حضرت صادق ، سلام الله عليه ، توسط عبدالملك كه طايفه اى در عراق اند كه "حق تعالى را توصيف كنند به صورت و تخطيط. (يعنى عروق و رگ و پى ، يا شكل و هيئت) پس اگر صلاح مى دانيد، فدای شما شوم ، مذهب صحيح را در توحيد مرقوم فرماييد". پس مرقوم فرمود: "خدا تو را رحمت کند، از توحيد سؤال کردى و آنچه را در آن اختيار کردند اشخاصى كه پيش تو هستند. (يعنى اهل عراق) بزرگ است خدايى كه نيست مثل او چيزى و او شنوا و بيناست ، بزرگتر است از آنچه توصيف نمودند توصيف کنندگانى كه تشبيه نمايند خداوند را به مخلوقش ، آنهايى كه افتر و دروغ ببندد

به خداوند. پس بدان ، خداوند تو را رحمت کند، که مذهب صحیح در توحید آنست که قرآن به آن نازل شده است صفات خدای تعالی . پس نفی کن از خداوند بطلان و تشبیه را: نه نفی صفات کن که آن بطلان است ، و نه صفات شبیهه به خلق ثابت کند برای او که آن تشبیه است . اوست الله و ثابت و موجود، بزرگتر است از آنچه توصیف نمودند وصف کنندگان . از قرآن تجاوز نکنید پس به ضلالت و گمراهی بیفتید بعد از بیان و تعلیم الهی ."

از تامل در این حدیث شریف و تدبر درست در صدر و ذیلش معلوم شود که مقصود از نفی توصیف حق ، تفکر نکردن در صفات و توصیف نمودن حق مطلقاً، نیست چنانچه بعضی از محدثین جلیل فرمودند،(۱۰۷۳) زیرا که در این حدیث امر فرمود به نفی تعطیل و تشبیه چنانچه در بعض روایات دیگر(۱۰۷۴) و این خود بی تفکر در صفات و علم کامل به آنها صورت نگیرد. بلکه مقصود آن جناب آن است که توصیف ننمایند به آنچه لایق ذات مقدس حق تعالی نیست ، مثل اثبات صورت و تخطیط و غیر آن از صفات مخلوق که ملازم با امکان و نقص است ، تعالی الله عنه .

و اما توصیف حق تعالی به آنچه لایق ذات مقدس است ، که آن در علوم عالیه میزان صحیح برهانی دارد، پس آن امر مطلوبی است که کتاب خدا و سنت رسول ، صلی الله علیه و آله ، و احادیث اهل بیت از آن مشحون است ، و خود حضرت نیز در این

حدیث شریف اشاره به میزان صحیح برهانی به طریق اجمال فرموده است ، و بحث در اطراف آن اکنون از مقصد ما خارج است . و اینکه جناب صادق ، علیه السلام ، فرمودند (در) توصیف حق از کتاب خدا خارج مشو، دستوری است برای کسانی که میزان در صفات را نمی دانند، نه آنکه توصیف به غیر صفاتی که در کتاب خداست جایز (نیست) ، و لهذا خود آن سرور با آنکه این دستور را به طرف داده اند، مع ذلک توصیف فرمودند حق را به دو صفت و اسمی که در کتاب خدا به حسب آنچه در نظر است نیست ، و آن ثابت و موجود است .

آری ، اگر کسی با عقل ناقص مشوب به اوهام ، بی استناره به نور معرفت و تاءید غیبی الهی ، بخواهد حق را وصف کند به صفتی ، ناچار یا در ضلالت تعطیل و بطلان واقع شود، و یا در هلاکت تشبیه واقع شود. پس ، بر امثال ما اشخاص که قلوب آنها را حجابهای غلیظ جهل و خودپسندی و عادات و اخلاق ناهنجار فرو گرفته لازم است که دست تصرف به عالم غیب دراز نکنند و از پیش خود خدایانی نتراشند، که هرچه به خیال خود توهم کنند جز مخلوق نفوس آنها نخواهد بود.

و این نکته نماند که مقصود ما از این که گفتیم این اشخاص دست به عالم غیب فرا نبرند، نه آن است که سفارش باقی ماندن در جهل و خودپرستی را می کنیم ، یا نعوذ بالله مردم را دعوت به الحاد به اسماء الله می کنیم و

ذروا الذین یلحدون فی اسمائه (۱۰۷۵) یا از معارف ، که چشم و چراغ اولیاء الله و پایه و اساس دیانت است ، نهی می کنیم ، بلکه این خود دعوت به رفع این حجب غلیظه است ، و تنبه به آن است که انسان تا گرفتار توجه به خود و حب جهالت و ضلالت و خودبینی و خودپسندی (است) ، که اغلظ جمیع حجب ظلمانیه است ، از معارف حقه و وصول به مراد و مقصود اصلی محروم خواهد ماند. و اگر خدای نخواستہ دستگیری غیبی از حق تعالی یا اولیای کامل او نشود، معلوم نیست امرش به کجا منتهی شود و غایت حرکت و سیرش چه خواهد بود. اللهم الیک الشکوی و اءنت المستعان. (۱۰۷۶)

ما سرگشتگان دیار جهالت و متحیرین در تیه ضلالت و سرگرمهای به خودی و خودپرستی که در این ظلمتکده ملک و طبیعت آمدیم و چشم بصیرت نگشودیم و جمال زیبای تو را در مرائی خرد و کلان ندیدیم و ظهور نور تو را در اقطار سماوات و ارضین خفاش صفت مشاهده ننمودیم و با چشم کور و قلب مهجور روزگار بسر بردیم و عمری را به نادانی و غفلت نفس شمردیم ، اگر لطف بی پایان و رحمت نامتناهی سرشار تو مددی نکند و سوزی در قلب و جذوه ای در دل نیفکند و جذبه روحیه حاصل نیاید، در این تحیر تا ابد بمانیم و ره به جایی نرسانیم . ولی ما هکذا الظن بک. (۱۰۷۷) نعم تو ابتدایی و رحمت تو بی سابقه است . بار الها، تفضلی فرما و دستگیری نما و ما را به انوار جمال

و جلال خود هدایت فرما، و قلوب ما را به ضیاء اسماء و صفات روشن و منور فرما.

در بیان آنکه علم به حقیقت اسماء و صفات ممکن نیست

پوشیده نماند که ادراک حقیقت اوصاف حق و احاطه بر آنها و کیفیت آنها، از اموری است که دست برهان از وصول به آن کوتاه و آمال عارفین از وصول به مغزای آن منقطع است، و آنچه به نظر برهانی و نظر تفکر علماء حکمت رسمیه، یا در مباحث اسماء و صفات ارباب اصطلاحات عرفانیه، ذکر کرده اند، هر یک به حسب مسلک آنها صحیح و برهانی است، ولیکن خود علم حجابی است غلیظ که تا خرق آن به توفیقات سبحانی در سایه تقوای کامل و ریاضت شدید و انقطاع تام و مناجات صادقانه با جناب ربوبی که خود تذکر حق است، باز دارد، زیرا که نادر اتفاق افتد که بدون بذل علوم حقه، به شرایط معهوده آن، شجره طیبه معرفت در قلب روییده شود یا بارور گردد. پس، انسان در اول امر باید از ریاضت علمیه، با قیام به جمیع شرایط و متممات آن، دست نکشد که گفته اند: العلوم بذل المشاهدات. (۱۰۷۸) و اگر علوم در این عالم نیز به واسطه بعضی موانع به نتیجه تام نرساند انسان را، ناچار در عوالم دیگر به ثمراتی دلپسند منتهی شود، ولی عمده قیام به شرایط و مقدمات آن است که بعضی از آن را در شرح بعض احادیث سالفه بیان کردم.

فصل، در بیان آنکه علم به حقیقت روحانیت انبیا و اولیا به قدم فکر حاصل نشود

بدان که معرفت روحانیت و مقام کمال جناب ختمی مرتبت، صلی الله علیه و آله

، خاصتا، و انبیای و اولیای معصومین ، علیهم السلام ، نیز با قدم فکر و سیر آفاق و انفس میسور نگردد، زیرا که آن بزرگواران از انوار غیبیه الهیه و مظاهر تامه و آیات با هره جلال و جمال اند، (و) و در سیر معنوی و سفر الی الله به غایه القصوای فنای ذاتی و منتهی العروج قاب قوسین او ادنی رسیده اند، گرچه صاحب مقام بالا صاله نبی ختمی است ، و دیگر سالکین در عروج تبع آن ذات مقدس هستند. اکنون در صدد بیان کیفیت سیر آن ذات مقدس ، و تفاوت معراج روحانی او با معراج سایر انبیا و اولیا، علیهم السلام ، نیستیم ، و در مقام به ذکر یک حدیث که راجع به نورانیت آنها وارد است اکتفا می کنیم ، زیرا که ادراک نورانیت آنها نیز نورانیت باطنیه و جذبه الهیه می خواهد.

کافی باسناده عن جابر عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : سألته عن علم العالم . فقال لي : يا جابر، ان في الاءنباء و الاءوصياء خمسة ارواح : روح القدس ، و روح الايمان ، و روح الحيوه ، و روح القوه و روح الشهوه . فبروح القدس ، يا جابر، عرفوا ما تحت العرش الی ما تحت الثرى . ثم قال : يا جابر، ان هذه الاءربعه ارواح يصيبها الحدثان ، الاءروح القدس ، فانها لا تلهو و لا تلعب . (۱۰۷۹)

و باسناده عن ابي بصير، قال : سألته ابا عبدالله ، عليه السلام ، عن قول الله تبارك تعالى : و كذلك اءوحينا الیک روحا من اءمرنا ما کنت تدري ما الکتاب

ولا الایمان (۱۰۸۰) قال : خلق من خلق الله تبارک و تعالی ، اعظم من جبرئیل و میکائیل ، کان مع رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، یخیره و یسده . و هو مع الائمة من بعده صلوات الله علیهم (۱۰۸۱)

از حدیث اول معلوم شد که برای انبیا و اوصیا، علیهم السلام ، مقام شامخی است از روحانیت که آن را روح القدس گویند. و به آن مقام احاطه علمی قیومی دارند به جمیع ذرات کائنات . و در آن روح غفلت و نوم و سهو و نسیان و سایر حوادث امکانیه و تجددات و نقایص ملکیه نیست ، بلکه از عالم غیب مجرد و جبروت اعظم است . چنانچه از حدیث دوم معلوم شود که آن روح مجرد کامل ، از جبرئیل و میکائیل ، که اعظم قاطنین مقام قرب جبروت هستند، اعظم است .

آری ، اولیایی که حق تعالی با دو دست قدرت جمال و جلال خود تخمیر طینت آنها را کرده و در تجلی ذاتی اولی ، به جمیع اسماء و صفات و مقام احدیت جمع در مرآت کامل آنها ظهور نموده ، و تعلیم حقایق اسماء و صفات در خلوتگاه غیب هویت فرموده ، دست آمال اهل معرفت از دامن کبریای جلال و جمال آنها کوتاه و پای معرفت اصحاب قلوب از نیل وصول به اوج کمال آنها در گل است . و در حدیث نبوی صلی الله علیه و آله ، است : علی ممسوس فی ذات الله تعالی (۱۰۸۲) و نویسنده شمه ای از سریان مقام نبوت و ولایت را چون خفاش که از آفتاب

عالم‌تاب بخواهد وصف کند در سابق ایام در رساله ای علی حده موسوم به مصباح الهدایه (۱۰۸۳) به رشته تحریر در آورده .

فصل در این فقره از حدیث شریف که می فرماید...

در این فقره از حدیث شریف که می فرماید: کیف یوصف ، عبد احتجب الله عزوجل بسبع احتمالاتی داده اند که بعضی از آن را ذکر می کنیم .

اول ، آن است که محدث عارف کامل ، مرحوم فیض رحمه الله ، فرمودند. و آن چنین است که در حدیث وارد است که از برای خداوند تعالی هفتاد هزار حجاب است از نور و ظلمت ، که اگر کشف (کنند) آنها را محترق کند انوار جمال او آنچه را که منتهی شود به آن بصر او. پس بنابراین ، محتمل است که معنی احتجب الله بسبع آن باشد که تمام حجب مرتفع شده حتی آنکه از هفتاد هزار حجاب هفت حجاب باقی مانده .(۱۰۸۴) بنابراین احتمال ، تقدیر چنین شود که احتجب الله عنه بسبع . و لفظ جلاله فاعل شود.

و این احتمال گرچه از سایر احتمالات مناسبتر شاید باشد، ولی خالی از مناقشه نیست . اما به حسب لفظ، زیرا که در مقام توصیف و تعریف مناسب آن است که از این مقصود تعبیر کنند که ما احتجب عن الله (الا) بسبع . یا: ما احتجب الله عنه (الا) بسبع و به عبارت دیگر بنابراین ، کمال پیغمبر و عدم جواز توصیف او، به نداشتن آن حجب دیگر است نه داشتن هفت حجاب ، پس مناسب بود که آن را ذکر فرمایند. و اما به حسب معنا، زیرا که ظاهر آن است که این حجب که از برای حق تعالی است

از نور و ظلمت حجب خلقی باشد نه اسماء و صفاتی ، بنابراین ، لازم (است) که اقرب از نور پاک رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، خلقی باشد، با آنکه ثابت شده است که آن ذات حجاب اقرب و مخلوق اول است ، بلکه حجب اسمائی و صفاتی نیز برای آن سرور نیست ، چنانچه در مقام خود مقرر است . و اما مقامات و لطایف سبعه خود آن سرور نیز حجاب خود او نیست .

وجه دوم آن است که محدث خبیر، مرحوم مجلسی ، اعلی الله فی القدس مقامه ، وجیه دانسته اند، و از بعضی دیگر هم نقل فرموده اند. و آن آن است که این جمله بر سبیل مقدمه ذکر شده ، و مقصود آن است که آن حضرت را به جمله های بعد توصیف کند.(۱۰۸۵) یعنی : "چه طور می توان بنده ای را توصیف کرد که خداوند (که) از بندگان به هفت حجاب پنهان است ، طاعت او را در زمین مثل طاعت (خود) در آسمان قرار داده ، مثل پادشاهی که خود در پس هفت حجاب است از رعیت و ممکن نیست برای آنها وصول به او، ولی وزیری را واسطه قرار دهد و مبعوث کند به سوی آنها، و به آنها بنویسد که امر او امر من است . " و مراد از سبع حجاب سماوات سبع است که وحی حق از ماورای آنها به توسط پیغمبر به ما رسد. و احتمال دیگری نیز قریب به این داده اند، الا اینکه هفت حجاب را حجب نوریه اسمائیه گرفته اند.(۱۰۸۶) و این احتمال گرچه

مناقشه معنویه سابقه را ندارد، ولی به حسب لفظ و مقام توصیف نیز بعید است ، بلکه بعیدتر از سابق است .

و احتمال دیگر در این مقام هست که به حسب معنا خیلی صحیح و دلچسب است ، و به حسب مقام نیز مناسب است ، الا آنکه صحت آن احتمال مبتنی است بر یکی از دو امر: یا آنکه احتجب متعدی و به معنی حجب استعمال شده باشد. و یا آنکه متعدی به باء نمودن آن جایز باشد. و در هر صورت ، مفعول مقدر باشد. و آن احتمال دو امر، آن است که چگونه می توان بنده ای را توصیف کرد که حق تعالی محتجب نموده او را به هفت حجاب ، و برای جمال او روحانیت او، که هم افق با مشیت است ، هفت حجاب از مرتبه طبیعت تا مرتبه مشیت مطلقه قرار داده . یا از مرتبه ملک طبیعت خود آن سرور، تا مقام غیبت هویت آن حضرت قرار داده . ولی در لغت و استعمالات شاهدی برای تعدیه احتجب نیافتیم ، گرچه بعضی علمای ادب می گفتند که تعدیه آن با باء مانع ندارد. و العلم عندالله ، و لعل الله يحدث بعد ذلك اءمرا(۱۰۸۷)

فصل ، در بیان معنی تفویض امر به رسول خدا، صلی الله علیه و آله و سلم

چنانچه در این حدیث شریف است و احادیث کثیره دیگر نیز دلالت بر آن دارد بدان که از برای تفویض یک معنایی است که در مبحث جبر و تفویض مذکور است . و آن عبارت از آن است که حق تعالی در امری از امور، از غایت القصوای خلقت عوالم غیبیه و مجرده تا منتهی النهایات عالم خلق و تکوین ، خود را، نعوذ

بِالله ، از تصرف قیومی در آن منعزل فرماید، و امر آن را به موجودی ، چه کامل و تام و روحانی و صاحب اختیار و اراده ، یا موجودی طبیعی و مسلوب الشعور و الاراده ، واگذار کند که آن موجود در آن امر تصرف تام مستقل داشته باشد. و تفویض به این معنا نه در امر تکوین و نه در امر تشریح و در سیاست عباد و تاءدیب آنها به احدی ممکن نیست بشود، و مستلزم نقص و امکان در واجب و نفی و امکان و احتیاج در ممکن است .

و در مقابل آن جبر است . که آن عبارت است از سلب آثار خاصه از مراتب وجود، و نفی اسباب و مسببات یکسره و القای وسایط یکباره . و این نیز مطلقا باطل و مخالف با برهان قوی است . و این نیز اختصاص به افعال مکلفین ندارد، چنانچه مشهور است ، بلکه نفی جبر و تفویض به این معنا سنه الله جاریه است در تمام مراتب وجود و مشاهد غیب و شهود. و تحقیق این خارج از وظیفه این اوراق است . و اخباری که نفی جبر و تفویض فرمودند به این معنای از تفویض محمول است . و این اخباری که اثبات تفویض نموده چه در تشریح بعض احکام مثل روایت شریفین که در کافی سند به حضرت باقر علیه السلام ، رساند که فرمود: رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، قرارداد دیه عین و نفس را، و حرام فرمود نبیذ و هر مسکری را. شخصی از آن حضرت پرسید: "بدون آنکه چیزی بیاید؟" (یعنی وحی برسد)

فرمود: "آری، تا معلوم شود کسی که اطاعت رسول خدا، صلی الله علیه و آله، کند از کسی که معصیت او کند." (۱۰۸۸) و مثل اضافه نمودن بر نمازها چند رکعت، (۱۰۸۹) و مستحب نمودن روزه شعبان و سه روز از هر ماه، (۱۰۹۰) یا مطلق امور خلاق، چنانچه در روایات شریفه دیگر است مثل روایت کافی: باسناده عن زراره قال سمعت ابا جعفر، علیه السلام، و ابا عبدالله، علیه السلام، يقولان: ان الله عزوجل فوض الی نبيه امر خلقه لينظر كيف طاعتهم. ثم تلا هذه الايه: ما اتاكم الرسول فخذوه و ما نهیکم عنه فانتهوا. (۱۰۹۱) و روایات دیگر به این مضمون یا قریب به آن نیز وارد است بر غیر این معنا محمول است.

و علمای اعلام و جوهی و محاملی ذکر فرمودند. یکی آن است که جناب محدث خبیر، مجلسی، رحمه الله، از ثقه الاسلام، کلینی، و اکثر محدثین نقل فرمودند، و خود ایشان نیز آن را اختیار فرمودند، و حاصل آن این است که خدای تعالی پس از آنکه پیغمبر را تکمیل فرموده به طوری که هیچ امری را اختیار نفرماید مگر آنکه موافق حق و صواب باشد و به خاطر مبارک آن سرور چیزی خطور نکند که مخالف خواست خدا باشد، تفویض فرموده به او تعیین بعضی امور را، مثل زیاد نمودن در رکعات فرایض، و تعیین نوافل در روزه و نماز، و غیر ذلک. و این تفویض برای اظهار شرف و کرامت آن سرور است در بارگاه قدس الهی، جل جلاله.

و اصل تعیین آن حضرت و اختیار او به غیر طریق وحی و الهام نیست ، و پس از اختیار آن سرور، تاءکید شود آن امر از طریق وحی (۱۰۹۲) و وجوه دیگری قریب به این وجه مرحوم مجلسی ، اءعلی الله مقامه ، شمرده ، از قبیل آنکه تفویض امر سیاست و تعلیم و تاءدیب خلق به آن حضرت شده است ، یا تفویض بیان احکام و اظهار آن ، یا عدم اظهار آن به حسب مصالح اوقات ، مثل زمان تقیه ، به آن حضرت و سایر معصومین شده است (۱۰۹۳) ولی در هیچیک از این وجوهی که این بزرگواران ذکر کرده اند بیان کمیت تفویض امر به آنها و نیز بیان فرق بین این تفویض با تفویض مستحیل نشده ، بلکه از کلمات آنها و خصوصا مرحوم مجلسی ، رحمه الله ، معلوم می شود که اگر مطلق امر ایجاد و امانه و رزق و احیا به دست کسی غیر حق تعالی باشد، تفویض است ، و قائل به آن کافر است ، و هیچ عاقلی شک در کفر آن (نکند). و امر کرامات و معجزات را مطلقا از قبیل استجابت دعوات دانسته اند و حق را فاعل آن امور دانند، ولی تفویض تعلیم و تربیت خلق و منع و اعطا در انفال و خمس و جعل بعض احکام را درست و صحیح شمارند. و این مبحث از مباحثی است که کمتر تنقیح مورد آن شده ، فضلا از آنکه در تحت میزان صحیح آمده باشد، و غالبا یک گوشه مطلب را گرفتند و بحث از آن نمودند. نویسنده نیز با این

قصور باع و نقصان استعداد و اطلاع و کاغذ پاره و قلم شکسته نمی توانم وارد این وادی حیرت انگیز شوم از روی مقدمات ، ولی از اشاره اجمالی به طور نتیجه البرهان ناچارم و اظهار حق را لاعلاج .

در اشاره اجمالی به معنای تفویض

باید دانست که در تفویض مستحیل ، که مغلولیت یدالله و تاءثیر قدرت و اراده عبد باشد مستقلا، ما بین عظیم امور و صغایر آن به هیچ وجه فرقی نیست . چنانچه احیا و اماته و ایجاد و اعدام قلب عنصری به عنصری تفویض به موجودی نتواند بود، تحریک پر کاهی نیز تفویض نتواند بود، ولو به ملک مقربی یا نبی مرسلی ، از عقول مجرد و ساکنین جبروت اعلی گرفته تا هیولای اولی . و تمام ذرات کائنات مسخر در تحت اراده کامله حق و به هیچ وجه و در هیچ کاری استقلال ندارند، و تمام آنها در وجود و کمال وجود و حرکات و سکونات و اراده و قدرت و سایر شئون محتاج و فقیر، بلکه فقر محض و محض فقرند. چنانچه باقیومیت حق و نفی استقلال عباد و ظهور و نفوذ اراده الله و سریان آن نیز مابین امور عظیمه و هیچ فرقی نیست ، چنانچه ما بندگان ضعیف قادر هستیم به اعمال ضعیفه ، از قبیل حرکت و سکون و سایر افعال ، بندگان خاص خداوند و ملائکه مجرد قادرند به افعال عظیمه احیا و اماته و رزق و ایجاد و اعدام . و همان طور که جناب ملک الموت موکل به اماته است و اماته او از قبیل استجابت دعا نیست ، و از قبیل

تفویض باطل هم نیست ، همین طور اگر ولی کامل و نفس زکیه قویه ای ، از قبیل نفوس انبیا و اولیا، قادر بر اعدام و ایجاد و اماته و احیا به اقدار حق تعالی باشد، تفویض محال نیست و نباید آن را باطل شمرد. و تفویض امر عباد به روحانیت کامله ای که مشیتش فانی در مشیت حق و اراده اش ظل اراده حق است ، و اراده نکند مگر آنچه را حق اراده کند و حرکتی نکند مگر آنچه که مطابق نظام اصلح است ، چه در خلق و ایجاد و چه در تشریح و تربیت ، مانع ندارد بلکه حق است . و این حقیقتا تفویض نیست . چنانچه اشاره به این معنی نموده است در حدیث ابن سنان که در فصل بعد مذکور می شود.

و بالجمله ، به آن معنای اول ، تفویض در هیچ امر جایز نیست و مخالف براهین متقنه است . و به معنای دوم ، در تمام امور جایز است ، بلکه نظام عالم درست نشود مگر با ترتیب اسباب و مسببات : اءبی الله اءن یجری الامور الاءسبابها. (۱۰۹۴) و بدان که تمام این معانی ، که به طریق اجمال ذکر شده ، برهانی است و مطابق میزان صحیح برهانی و ذوق و مشرب عرفانی و شواهد سمعیه است . و الله الهادی .

فصل ، در اشاره به مقامات ائمه ، علیهم السلام ، است

بدان که از برای اهل بیت عصمت و طهارت ، علیهم الصلاه والسلام ، مقامات شامخه روحانیه ای است در سیر معنوی الی الله که ادراک آن علما نیز از طاقت بشر خارج و فوق عقول ارباب و شهود اصحاب عرفان است

، چنانچه از احادیث شریفه ظاهر شود که در مقام روحانیت با رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، شرکت دارند و انوار مطهره آنها قبل از خلقت عوالم مخلوق و اشتغال به تسبیح و تحمید ذات مقدس داشتند.

کافی باسناده عن محمد بن سنان قال كنت عند ابي جعفر الثاني ، عليه السلام ، فاجريت اختلاف الشيعة ، فقال : يا محمد، ان الله تبارك و تعالی لم يزل متفردا بوحدانيته ، ثم خلق محمدا و عليا و فاطمه ، فمكثوا اءلف دهر، ثم خلق جميع الاءشياء فاءشهدهم خلقها و اءجری طاعتهم عليها و فوض امورها اليهم ، فهم يحلون ما يشاؤون و يحرمون ما يشاؤون ، و لن يشاؤوا الا ان يشاء الله تعالی . ثم قال : يا محمد، هذه الاديانه التي من تقدمها مرق ، و من تخلف عنها محق ، و من لزمها لحق . خذها اليك يا محمد.(۱۰۹۵)

و باسناده عن المفضل قال قلت لابي عبدالله ، عليه السلام : كيف كنتم حيث كنتم في الاضله ؟ فقال : يا مفضل ، كنا عند ربنا، ليس عنده اءحد غيرنا في ظله خضراء، نسبحه و نقدسه و نهله و نمجده ، و ما من ملك مقرب و لا ذی روح غيرنا حتى بداله في خلق الاءشياء، فخلق ما شاء كيف شاء من الملائكة و غيرهم ، ثم اءنهى علم ذلك الينا.(۱۰۹۶)

و احاديثی که در طینت ابدان و خلق و ارواح و قلوب آنها و آنچه که به آنها از اسم اعظم اعطا شده و علمی که به آنها از خزینه غیب الهی مرحمت شده ، از علوم

انبیا و ملائکه و بالاتر از آن ، آنچه در وهم من و تو نیاید، و آنچه در سایر فضایل آنها در ابواب متفرقه کتب معتبره اصحاب ، خصوصا اصول کافی است به قدری است که عقول را حیران کند و به اسرار و حقایق آنها کسی آگاه نگردد جز خود ذوات مقدسه آنان . و در این حدیث شریف که ما اکنون به شرح آن اشتغال داریم اشاره به یکی از فضایل فرموده . و آن آیه تطهیر است که از طریق عامه و خاصه اخبار به حد تواتر است که در شائن اهل بیت عصمت وارد است . و مراد از اهل بیت به اتفاق شیعه و استفاضه اخبار یا تواتر آن از طریق عامه در این آیه شریفه اهل بیت عصمت و طهارت است که ذکر آن از قبیل توضیح واضحات است .

در بیان حقیقت عصمت است

و رجس را در این حدیث شریف و احادیث شریفه تفسیر به شک فرموده ، و در بعض احادیث تطهیر از جمیع عیوب شمرده . و (از) ملاحظه شرح بعضی احادیث سابقه معلوم شود که نفی شک مستلزم نفی عیوب قلبیه و قالیه است ، بلکه مستلزم عصمت است ، زیرا که عصمت امری است برخلاف اختیار و از قبیل امور طبیعی و جبلیه نیست ، بلکه حالتی است نفسانیه و نوری است باطنیه که از نور کامل یقین و اطمینان تام حاصل شود. آنچه از خطیئات و معاصی که از بنی الانسان صادر می شود از نقصان یقین و ایمان است . و درجات یقین و ایمان به قدری متفاوت است که در بیان نیاید.

یقین کامل انبیا و اطمینان تام آنها، که از مشاهده حضوری حاصل شده، آنها را معصوم از خطیئات نموده. یقین علی بن ابیطالب، علیه السلام، او را به آنجا رسانده که می فرماید: اگر همه عالم را به من دهند که یک مورچه را در حبه ای که برداشته ظلم کنم، نخواهم کرد. (۱۰۹۷)

در هر صورت، زوال شرک و شک را و تطهیر از ارجاس و اخبات عالم طبیعت و ظلمات تعلقات به غیر حق تعالی شانه و کدورت انیت و حجاب غلیظه انانیت و رؤیت غیریت که به اراده ازلیه از انوار قدسیه الهیه و آیات تامه ربوبیه گردیده و آنها را خلص و خالص برای خود فرموده، از مقاماتی است که به وصف و بیان درست نیاید، و چون عنقای مغرب غیب هویت دست آمال از ذروه جلال آن کوتاه است: عنقا شکار کس نشود دام باز گیر. (۱۰۹۸)

فصل، در بیان آنکه ایمان به وصف نیاید

بدان که ایمان نیز از کمالات روحانیه ای است که به حقیقت نوریه آن کمتر کسی آگاه گردد. حتی خود مؤمنین تا در عالم دنیا و ظلمت طبیعت هستند، از نورانیت ایمان خود و کراماتی که در پیشگاه مقدس حق برای آنهاست مطلع نیستند. انسان تا در این عالم است، وضعیات این عالم و عادات آن او را به طوری ماءنوس به خود (می کند) که هرچه از کرامات و نعم آن عالم و یا خذلان و عذاب آنجا بشنود. فوراً به یک صورت ملکی مقایسه می کند، مثلاً کرامتهایی را که حق تعالی برای مؤمنین وعده فرموده بهتر فرض می کند، با اینکه

این مقایسه قیاس باطلی است . نعمتهای آن عالم و روح و ریحانش به تصور ما درست نیاید و به قلب ما نظیر آنها خطور نکرده . ما نمی توانیم تصور کنیم که یک شربت آب بهشت دارای تمام لذات متصوره است ، از هر قبیل که ممکن باشد، هر یک ممتاز از دیگر، که کیفیت هر لذتی به لذات اینجا توان گفت شباهت ندارند.

در این حدیث شریف ذکر یکی از کرامتهای مؤمنین را فرموده است که پیش اصحاب معرفت و ارباب قلوب با هیچ چیز موازنه نشود و در هیچ میزان در نیاید. و آن آن است که می فرماید: و ان المؤمن من ليلقى اءخاه فيصافحه ، فلا- يزال الله ينظر اليهما و در روایات کثیره دیگر به این مضمون نیز اشاره شده :

ففى الكافى باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : ان المؤمن اذا التقيا فتصافحا، اءقبل الله تعالى عليهما بوجهه و تساقطت عنهما الذنوب كما يتساقط الورق من الشجر.(۱۰۹۹)

فرمود حضرت باقر العلوم ، عليه السلام : مؤمنین وقتی که با هم ملاقات کنند و مصافحه نمایند، خداوند تعالی به وجه شریف خود اقبال به آنها فرماید و گناهان آنها چون برگ از درخت بریزد.

خدا می داند این نظر حق تعالی و این اقبال به وجه کریم چه نورانیت و کرامتی در باطن دارد، و چه حجابهایی را از میان بنده مؤمن و نور جمال ذات مقدس بردارد و چه دستگیریهایی از مؤمن فرماید. لیکن باید دانست که نکته حقیقیه و سر واقعی این کرامتها چیست ، و انسان نباید از آن غافل باشد. (باید) وجهه

قلب به آن باشد تا عمل به تبع آن نورانی و کامل گردد، و به قالب عمل روح و نفحه الهیه دمیده شود. و آن نکته واقعیه و سرحقیقی تحکیم مودت و محبت و تجدید عهد اخوت فی الله و وداد است ، چنانچه در احادیث شریفه به این نکته خیلی اهمیت داده اند، و در احادیث این باب نیز اشاره به آن شده است :

ففى الكافى باسناده عن اءبى جعفر، عليه السلام ، قال : ان المؤمن اذا التقيا و تصافحا، اءدخل الله یده بین اءیدیہما فصافح اءشدهما جبا لصاحبه .(۱۱۰۰)

فرمود: مؤمنینی وقتی ملاقات کنند و مصافحه نمایند، داخل کند خداوند دستش را میانه دستهای آنها، پس مصافحه فرماید هر یک از آنها را که حبش نسبت به رفیقش بیشتر است .

و در روایت دیگر است که وقتی که مؤمنین ملاقات کنند و مصافحه نمایند، فرو فرستد خداوند تعالی رحمت به سوی آنها، و نه جزء از آن کسی است که محبتش نسبت به رفیقش شدیدتر باشد، و اگر متوافق باشند (یعنی در محبت)، فرو گیرد آنها را رحمت .(۱۱۰۱) و احادیث در این باب بسیار است و ما به این اندازه قناعت می کنیم . والحمد لله اءولا و آخرا.

الحديث الثانى و الثلاثون

حدیث سی و دوم

بالسند المتصل الى محمد بن يعقوب الكلينى ، عن الحسين بن محمد، عن المعلى بن محمد، عن الحسن بن على الوشاء، عن عبدالله بن سنان ، عن اءبى عبدالله ، عليه السلام ، قال : من صحه يقين المرء المسلم اءن لا يرضى الناس بسخط الله ، و لا يلومهم على ما لم يؤ ته الله ، فان الرزق

لا يسوقه حرص حريص ، و لا يرده كراهيه كاره ، و لو اءن اءحدكم فرمن رزقه كما يفر من الموت ، لاءدركه رزقه كما يدركه الموت . ثم قال : ان الله بعدله و قسطه جعل الروح و الراحة فى اليقين و الرضا ، و جعل الهم و الحزن فى الشك و السخط . (١١٠٢)

ترجمه :

حضرت صادق ، عليه السلام ، فرماید: "از درستی یقین مرد مسلمان آن است که راضی نکند مردم را به خشم و سخط خدا، و ملامت نکند آنها را بر آنچه خدای تعالی بر آنها عطا نفرموده ، زیرا که روزی را نیامورد حرص و آز دارای حرص ، و برنگرداند آن را کراهت کسی . و اگر یکی از شماها از روزی خود فرار کند، آن سان که از مردن فرار می کند. روزیش به او برسد، چنانچه مرگ به او می رسد." پس از آن فرمود: همانا خداوند به عدالت خود استراحت و سکونت را در یقین و رضا قرار داد، و غم و اندوه را در شک و خشم قرار داد."

شرح جوهری گوید: سخط بر وزن فرس ، و سُخط چون قفل ، خلاف رضاست . و قد سخط، اءى غضب فهو ساخط .

السقط به كسر قاف ، به معنى عدل (است) ، پس عطف تفسیری است .

الروح و الراحة به معنى واحد است . و آن استراحت است ، چنانچه جوهری گوید. پس عطف نیز تفسیری است . یا آنکه روح راحت قلب است ، و راحت استراحت بدن است ، چنانچه مجلسی فرماید.(١١٠٣)

والهم و الحزن جوهری این دو را به يك معنا داند، پس عطف تفسیری نیز شود.

و مجلسی فرماید شاید هم اضطراب نفس در وقت تحصیل باشد، و حزن جزع و اندوه بعد از فوت آن باشد. (۱۱۰۴)

فصل

قوله : و لا یلومهم علی ما لم یؤ ته الله در این احتمال دادم یکی اینکه مراد آن است که شکایت و مذمت از مردم نکند بر ترک کردن آنها اعطا به او را، زیرا که این امری است که در تحت قدرت و تقدیرات الهیه است و خدای تعالی روزی او نفرموده آن عطیه را، و کسی که اهل یقین است می داند که این تقدیری است الهی ، پس ملامت نکند احدی را. و این احتمال را جناب محقق فیض ، رحمه الله ، داده اند، (۱۱۰۵) و جناب محدث خبیر، مجلسی ، نیز تقویت فرمودند. (۱۱۰۶)

و احتمال دیگری نیز جناب فیض ، رحمه الله ، دادند. و آن آن است که ملامت نکند آنها را بر آنچه حق تعالی به آنها عطا نفرموده ، زیرا که خدای تعالی مردم را مختلف در عطیه قرار داده ، و کسی را در آن نباید ملامت نمود. و این نظیر روایتی است که می فرماید: اگر مردم بدانند خداوند چگونه مردم را خلق فرموده ، ملامت نکند کسی کسی را. (۱۱۰۷) جناب محدث مجلسی ، رحمه الله ، فرموده است : مخفی نیست بعد از این احتمال ، خصوصا به ملاحظه تعلیل به آنکه فان الرزق لا یسوقه ... (۱۱۰۸)

نویسنده گوید این احتمال دوم خیلی مناسبتر است از احتمال اول ، و خصوصا به ملاحظه همین تعلیل که ذکر شده است ، زیرا که ملامت بر مردم در فقر و ضیق معاش وقتی توان کرد که رزق در

تحت اختیار آنها باشد و سعی و کوشش اسباب توسعه گردد، آن گاه انسان بگوید من سعی کردم و کوشش نمودم و تو نکردی و به ضیق معاش مبتلا شدی . ولی اهل یقین می دانند که رزق را سوق ندهد تحصیل و حرص آنها، پس دیگران را ملامت نکنند.

در جمع اخبار مقسوم بودن رزق و اخبار رجحان طلب

و باید دانست که امثال این احادیث شریفه که ظاهر در آن است که رزق مقسوم و مقدر است ، چنانچه آیات شریفه قرآنی نیز دلالت بر آن دارد، منافات ندارد با اخباری که امر به تحصیل معیشت فرموده و تاءکید در کسب و تجارت نموده ، بلکه ترک آن را مکروه شمرده اند و بر ترک آن ملامت نموده اند، و کسی را که به طلب رزق قیام نکند از کسانی شمرده اند که دعای آنها مستجاب نشود و خداوند روزی آنها را نرساند. و احادیث در این باب بسیار است و ما به ذکر یک حدیث اکتفا می نمایم .

عن محمد بن الحسن ، شیخ الطائفه ، قدس سره ، باسناده عن علی بن عبدالعزیز قال قال ابو عبدالله ، علیه السلام : ما فعل عمر بن مسلم ؟ قلت : جعلت فداک ، اقبل علی العباده و ترک التجاره . فقال : و یحه ! اما علم ان تارک الطلب لا یتستجاب له دعوه ؟ ان قوما من اصحاب رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، لما نزلت : و من یتق الله یجعل له مخرجا و یرزقه من حیث لا یحتسب ، (۱۱۰۹) اءغلقوا الابواب و اءقبلوا علی العباده ، و قالوا: قد کفینا.

فبلغ ذلك النبي ، صلى الله عليه و آله ، فاءرسل اليهم فقال : ما حملكم على ما صنعتم ؟ فقالوا: يا رسول الله ، تكفل الله لنا بآرزاقنا، فآقبلنا على العباده . فقال : من فعل ذلك لم يستجب له . عليكم بالطلب . (۱۱۱۰)

راوی گوید: جناب صادق ، عليه السلام فرمود: "عمر بن مسلم چه کرد؟" عرض کردم: "فدايت شوم ، اقبال به عبادت کرده و ترک تجارت گفته . " فرمود: "وای بر او! آیا نمی دانید که کسی که ترک طلب کند دعایش مستجاب نمی شود؟ وقتی آیه شریفه و من یتق الله ... الایه نازل شد. یک طایفه از اصحاب رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، درها را به روی خود بستند و مشغول عبادت شدند و گفتند: کفایت امر ما شد. این خبر به حضرت رسول ، صلی الله علیه و آله ، رسید. آنها را خواست و فرمود: چه چیز شما را واداشت به این کار؟ گفتند: یا رسول الله خداوند روزی ما را متکفل شد، ما نیز اقبال به عبادت کردیم . فرمود: کسی که این چنین کند، مستجاب نشود دعای او. بر شما باد طلب ."

وجه عدم منافات بین اخبار آن است که پس از طلب نیز آرزاق و جمیع امور در تحت قدرت حق است ، نه آن است که طلب ما خود مستقل در جلب روزی باشد. بلکه قیام به طلب از وظایف عباد است ، و ترتیب امور و جمع اسبابهای ظاهریه و غیر ظاهریه ، که غالب آنها از تحت اختیار بندگان خارج است ، به تقدیر باری تعالی است .

پس ، انسان صحیح یقین و مطلع بر مجاری امور، باید در عین آنکه از طلب باز نمی ماند و آنچه وظایف مقرر عقلیه و شرعیه خود اوست انجام می دهد و به اشتباهی کاذب در طلب را به روی خود نمی بندد، باز همه چیز را از ذات مقدس حق بداند و هیچ موجودی را مؤثر در وجود و کمالات وجود نداند. طالب و طلب و مطلوب از اوست . و این حدیث شریف که می فرماید ملامت نمی کند صاحب یقین صحیح بر عدم توسعه ارزاق مردم ، یعنی اگر آنها طلب به مقدار معمول کردند، این ملامت ندارد، با آنکه ملامت کردن طایفه ای که قیام به طلب نمی کنند راجح باشد تا آنها را به طلب وادارد. چنانچه در اخبار شریفه نظیر آن وارد است .

و بالجمله ، این باب یکی از شعب جبر و تفویض است که کسی که تحقیق آن را کرده باشد اطلاع بر مغزای آن می تواند پیدا کند، و تفصیل آن خارج از وظیفه ماست .

فصل ، در علامتهای صحت یقین است

در این حدیث شریف دو چیز را علامت صحت و سلامت یقین قرار داده . یکی آنکه سخط و غضب حق را به رضای مردم نفروشد. و دیگر آنکه مردم را ملامت نکند به آنچه خدا به آنها نداده . و این دو از ثمرات کمال یقین است ، چنانچه مقابل آنها از ضعف یقین و علت و مرض ایمان است . و ما در این اوراق هر جا که مناسب بود شرح ایمان و یقین و ثمرات آنها را به قدر مقدور دادیم ، و اکنون نیز به

طریق اجمال ترتب این دو صفت را بر صحت و سلامت یقین و مقابلات آنها را بر مقابل آن ذکر می کنیم .

باید دانست که انسان که طالب رضا و خوشنودی مردم است و توجه به جلب نظر و قلوب مردم دارد، برای آنست که آنها را مؤثر در اموری می داند که مورد طمع اوست . مثلاً- کسانی که پول پرست و مال دوست هستند، خاضع پیش ارباب ثروت هستند و از آنها تملق گویند و فروتنی از آنها نمایند. و کسانی که طالب ریاست و احترامات صوریه هستند، از مریدان تملقها گویند و فروتنیها نمایند، قلوب آنها را با هر ترتیبی هست جلب کنند. و همین طور این چرخ به طریق دور و تسلسل می چرخد. زبردستان از ارباب ریاسات ، و طالبان ریاست از زبردستان فرومایه تملق گویند، جز آنها که در طرفین قضیه به ریاضت نفسانیه تربیت خود کردند، و طالب رضای حق اند، و دنیا و زخارف آن آنها را نلرزانده ، در ریاست طالب رضای حق باشند، و در مرئوسیت حق جو و حق خواه باشند.

در بیان آنکه مردم دو طبقه اند

بالجمله مردم در دنیا به این دو طبقه منقسم شوند: یا آنکه یقین آنها آنها را به جایی رساند که تمام اسباب ظاهریه و مؤثرات صوریه را مسخر تحت اراده ازلیه کامله وجوبیه می بینند، و از غیر حق چیزی را نمی بینند و نمی خواهند، و ایمان آورده اند به اینکه در دنیا و آخرت اوست مؤثر و مالک ، و به یک آیه از آیات شریفه قرآنیه ایمان حقیقی آورده اند و یقین

غیر مشوب به نقص و تردید و شک پیدا کرده اند و آن کریمه قل اللهم مالک الملک تؤتی الملک من تشاء و تنزع الملک مم ن تشاء (۱۱۱۱) است ، خدای تعالی مالک ملک هستی می داند و تمام عطیات را از آن ذات مقدس می داند و قبض و بسط وجود و کمال وجود را از ذات مقدس به حسب ترتیب نظام و مصالح کامنه می داند، البته چنین اشخاص ابوابی از معارف به روی آنها مفتوح گردد و قلبشان قلب الهی می شود. رضای مردم را و سخط آنها را چیزی ندانند و جز رضای حق طالب نباشند، و جز به حق چشم طمع و طلب باز نکنند، و قلبشان و حالشان بدین مقال مترنم است که الهی ، اگر تو به ما عطا فرمایی ، کی تواند که جلو آن را بگیرد. و اگر تو از ما منع کنی چیزی را، کیست که بتواند عطا کند. پس چشم خود را از مردم و عطیات مردم و دنیای آنها ببندد و به حق جل و جلاله چشم نیازمندی بگشاید، و چنین اشخاصی البته رضای تمام سلسله موجودات را به سخط حق تعالی نفرشند، چنانچه حضرت امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، فرمود. و در عین حال که برای کسی جز حق تعالی چیزی قایل نیستند و همه موجودات را فقیر الی الله می دانند، مع ذلک ، به همه به نظر عظمت و رحمت و عطوفت بنگرند و کسی را که به امری ملامت نکنند مگر برای صلاح حال و تربیت او، چنانچه انبیا، علیهم السلام ، چنین بودند، زیرا که (آنها

را) بستگان به حق و مظاهر جمال و جلال او می دیدند، و به بندگان خدا جز به نظر لطف و محبت نظر نمی کردند، و کسی را به نقص و فتوری ملامت نمی کردند به حسب قلوب، گرچه ملامت می کردند به حسب ظاهر برای مصالح عامه و اصلاح حال عائله بشر. و این از ثمرات شجره طیبه یقین و ایمان و معرفت آنها به حدود الهیه بود.

و اما طایفه دوم آنان هستند که از حق بی خبرند، یا اگر خبری دارند خبر ناقص و ایمان غیر تامی است. پس چون نظر به کثرات و اسباب ظاهریه آنها را از مسبب الاسباب غافل کرده، رضایت مخلوق را می طلبند. و گاهی کارشان به جایی رسد که رضایت مخلوقی خیلی ضعیف را جلب کنند و اسباب سخط و غضب خداوند را فراهم کنند، چنانچه موافقت با اهل معصیت کنند، یا ترک امر به معروف و نهی از منکر نمایند در موقعش، یا فتوای بر باطل دهند، یا تصدیق و تکذیب بیمورد کنند، یا غیبت مؤمنین کنند و تهمت به آنها زنند برای جلب نظر اهل دنیا و ارباب مناصب ظاهریه. تمام اینها از ضعف ایمان، بلکه یک مرتبه از شرک، است. و چنین نظری انسان را به مهلک کثیره دچار نماید که از جمله آنها آن است که در این حدیث شریف است. و چنین شخصی با بندگان خدا سوء نظر پیدا کند و عداوت و دشمنی بهم رساند، و آنها را ملامت و مذمت در امور کند، الی غیر ذلک.

فصل، در نقل کلام معتزله و اشاعره و اشاره به مذهب حق

بدان که محدث

مجلسی، رحمه الله، در مرآه العقول در ذیل حدیث شریف، عقد مبحثی نموده است راجع به اینکه آیا رزق مقسوم از طرف حق تعالی شامل حرام نیز می شود یا آنکه مختص به حلال است. و از تفسیر فخر رازی اختلاف اشاعره و معتزله را نقل فرمودند، و تمسکات طرفین را به احادیث و اخبار نقل فرمودند، و موافقت امامیه را با معتزله دانسته اند که رزق مقسوم شامل حرام نمی شود، بلکه مختص به حلال است. و احتیاجات معتزله را به ظواهر بعض آیات و اخبار و ظاهر لغت رزق که داءب اشاره اشاعره و معتزله می باشد نقل فرمودند. (۱۱۱۲) و خود ایشان گویا کلام معتزله را چون موافق با مشهور امامیه می دانسته اند راضی به احتیاجات آنها شدند. ولی باید دانست که این قضیه نیز یکی از شعب جبر و تفویض است که مسلک امامیه موافق با هیچیک از اشاعره و معتزله نیست، بلکه کلام معتزله از اشاعره بی ار جتر و ساقطتر است. و اگر بعضی از متکلمین امامیه، رضوان الله تعالی علیهم، مایل به آن شده باشند، غفلت از حقیقت حال و مال نمودند. و چنانچه پیشتر اشاره به آن (شد) مسئله جبر و تفویض خیلی مجمل در لسان غالب علمای فریقین مانده، و تحریر محل نزاع مطابق میزان صحیح نشده، و لذا ربط این مسئله را به مسئله جبر و تفویض شاید غالباً ندانند با آنکه یکی از شاه فردهای آن است.

بالجمله، اگر اشاعره قائل اند به آنکه حرام و حلال مقسوم است، بطوری

که مستلزم جبر گردد، یا معتزله که قایل اند که حرام مقسوم نیست، بطوری که مستلزم تفویض شود این هر دو باطل و در محل خود فسادش ظاهر شده است. و ما به حسب اصول مقرر مبرهنه، حلال و حرام را مقسوم از طرف حق می دانیم، چنانچه معاصی را به تقدیر و قضای الهی می دانیم، ولی مستلزم جبر و فساد هم نیست. و در این اوراق که معد برای اقامه برهان نیست، و شرط با خود کردیم که در مطالب علمیه، که خود نیز از مغزای آن بالحقیقه بی بهره هستیم، بحث نکنیم، لهذا به همین اشاره قناعت می کنیم. و الله الهادی.

چنانچه مبحث دیگری را نیز که مرحوم محدث مجلسی در ذیل این حدیث شریف ایراد کردند، که آیا بر خدای تعالی واجب است رزق بندگان مطلقاً، یا در صورت کسب و سعی، (۱۱۱۳) مطلبی است که با اصول متکلمین مناسب است، و با موازین برهانی و ضوابط یقینیه طور دیگری در مطلق این مباحث باید مشی نمود. و اولی ترک کلام در امثال این مباحث است که فایده تامه ای ندارد. و ما پیش از این اشاره کردیم به آنکه تقسیم ارزاق بحسب قضای الهی منافات با سعی و کوشش در طلب ندارد.

فصل: در بیان آنکه روح و راحت را حق تعالی در یقین و رضا قرار داده...

و حزن و هم رادر شک و سخط، و این به مقتضای قسط و عدل است

باید دانست که این روح و راحتی که در این حدیث شریف است، و همین طور هم و حزن در آن، به مناسبت آنکه در ذیل تقدیر ارزاق

و تقسیم آن مذکور است ، راجع به امور دنیایی و تحصیل معاش و طلب آن است ، گرچه به یک بیان در امور آخرتی نیز این تقسیم صحیح است . و ما اکنون در صدد بیان این حدیث شریف هستیم . پس بدان که انسان دارای یقین به حق و تقدیرات او و معتمد به رکن رکن قادر علی الاءطلاق ، که جمیع امور را از روی مصالح مقرر می فرماید و دارای رحمت کامله مطلقه و بالجمله رحیم مطلق و جواد مطلق است ، البته با چنین یقینی امور مشکله بر او آسان شود و جمیع مصیبتها برای او سهل گردد، و طلب او در تحصیل معیشت با طلب اهل دنیا و اهل شک و شرک بسیار فرق دارد. آنهایی که به اسباب ظاهریه اعتماد دارند، در حصول آنها دایما متزلزل و مضطرب هستند، و اگر به آنها صدمه ای وارد شود، خیلی ناگوار به نظر آنها آید، زیرا که آن را محفوف به مصالح غیبیه نمی دانند. و بالجمله ، کسی که تحصیل این دنیا را سعادت خود می داند، در تحصیل آن به رنج و عنایت مبتلا شود و راحت و خوشی...از او بریده شود و تمام هم و دقتش صرف در آن شود، چنانچه می بینیم که اهل دنیا دایما در تعب هستند و راحتی قلب و جسم ندارند. و همین طور اگر از دست آنها دنیا و زخارف آن برود، به حزن و اندوه بی پایان مبتلا شوند، و اگر مصیبتی بر آنها وارد شود، تاب و توان از آنها برود و در مقابل حوادث اضطبار نکنند. و این

نیست جز آنکه شک و تزلزل در قضای الهی و عدل آن دارند، و ثمره آن این قبیل امور است . و ما پیش از این در این زمینه شرحی دادیم و از این جهت تکرار آن نارواست .

و اما بیان آنکه ترتب این آثار بر یقین و رضا، و آن آثار بر شک و غضب ، به جعل الهی است ، و این جعل عادلانه است ، موقوف به بیان نفوذ فاعلیت حق تعالی است در تمام مراتب وجود بدون آنکه جبر باطل مستحیل لازم آید، و موقوف بر بیان لمی اتمیت نظام وجود است . و این هر دو از وظیفه این اوراق خارج است . و الحمدلله اءولا و آخرا.

الحديث الثالث و الثلاثون

حديث سي و سوم

بالسند المتصل الى الشيخ الاءقدام ، محمد بن يعقوب الكليني ، رضوان الله عليه ، عن اءحمد بن محمد، عن الحسين بن سعيد، عن ذكره ، عن عبيد بن زراره ، عن محمد بن مارد، قال : قلت لاءبي عبدالله ، عليه السلام : حديث روى لنا اءنت قلت : اءذا عرفت فاعمل ما شيئت فقال : قد قلت ذلك . قال قلت : و ان زنوا و ان سرقوا و ان شربوا الخمر؟ فقال لى : انا لله و (انا) اليه راجعون . و الله ما اءنصفونا اءن نكون اءخذنا بالعمل و وضع عنهم ! انما قلت اذا عرفت فاعمل ما شئت من قليل الخير و كثيره ، فانه يقبل منك (۱۱۱۴)

ترجمه :

راوى حديث شريف گوید: به جناب صادق ، عليه السلام ، گفتم : " حديثى براى ما روايت شده كه شما فرموديد وقتى كه معرفت پيدا كرديد (يعنى در حق

ائمه عليهم السلام) هر چه می خواهی بکن. " فرمود: "من چنین گفتم. " گفت گفتم: "گرچه زنا کنند یا دزدی کنند یا شراب بخورند؟" فرمود: "انا لله و انا اليه راجعون. به خدا قسم که بی انصافی نمودند با ما که ماها خود اخذ شویم به اعمال و از آنها برداشته شود! آنچه من گفتم این بود که وقتی معرفت پیدا کردی هر چه می خواهی بکن از عمل خیر، چه کم و چه زیاد، از تو قبول می شود."

شرح حدیث مبتدا، و روی خبر آن است. و اءنک به فتح، خبر مبتدای محذوف است، ای هو انک.

قوله: اذا عرف مقصود از معرفت در این حدیث معرفت امام، علیه السلام، است.

قال قلت ممکن است با ضم تا به صیغه متکلم، و ممکن است به صیغه خطاب باشد.

و ان زنوا کلمه ان وصلیه است. اءى، اذا عرفوا، فلیعملوا ما شاءوا و ان کان من الکبائر.

قوله: انا لله کلمه استرجاع را در مقام شدت مصیبت و عظمت آن گویند. و چون این افترا یا سوء فهم از مصیبتهای بزرگ بوده، حضرت در مقام کما تحاشی از آن چنین فرمودند.

قوله: ان نکون اءى، فى اءن نکون. یعنی انصاف نکردند با ما در اینکه ما مورد تکلیف و ماءخوذ بر آن باشیم، و آنها به واسطه اعتقاد به ما مورد تکلیف نباشند و ماءخوذ بر اعمال نشوند. بعد از آن بیان مقصود خود را فرمودند که ولایت شرط قبول افعال است، چنانچه اشاره به آن بیاید

فصل ، در بیان جمع اخباری که حث بر عبادات و ترک معاصی نموده...

قسمت اول

با بعض اخبار که صورتاً مخالف با آن است

بدان که اگر کسی مراجعه کند به اخبار وارده و در حالات رسول اکرم (ص) و ائمه هدی (ع) و کیفیت عبودیت و اجتهاد آنها و تضرع و زاری و ذل و مسکنت و خوف و حزن آنها در پیشگاه مقدس رب العزه و کیفیت مناجات آنها در محضر قاضی الحاجات ، که از حد تواتر بیرون است و از صدها افزون ، و همین طور مراجعه کند به وصیتهایی که رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) به حضرت امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، می کردند، و وصیتهای ائمه بعضی به بعضی ، و وصیتهایی که به خواص شیعیان و خلص موالیان می فرمودند و تاءکیدات و سفارشهای خیلی بلیغی که می فرمودند و آنها را از معصیت خدای تعالی تحذیر می نمودند، که در اصول و فروع تکالیف کتب اخبار از آن مشحون است ، علم قطعی حاصل می کند که اگر بعض روایات به حسب صورت و ظاهر مخالف با آن احادیث وارد شده است ، ظاهر آنها مراد نیست . پس ، اگر طوری ممکن بود تاءویل آن که منافات با آن احادیث قطعیه صریحه ، که از ضروریات دین است ، نداشته باشند، آن را تاءویل کنیم ، یا جمع عرفی داشت جمع کنیم ، و الا-رد علم آن به قائلش می نمایم . و ما اکنون در این اوراق نمی توانیم جمیع اخبار، یا عشری از اعشار آن را، ذکر کنیم و بیان توفیق آنها نمایم ، ولی از ذکر بعض روایات

طرفین ناچاریم تا حقیقت حال معلوم شود.

کافی باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : شيعتنا (هم) الشاحبون الذابلون الناحلون الذين اذا جهنم الليل استقبلوه بحزن (۱۱۱۵).

فرمود: شیعیان ما کسانی هستند که دارای حزن و اندوه اند، و لاغر اندام اند از شدت حزن و عبادت ، آنهایی هستند که چون فرو گیرد آنها را تاریکی شب ، استقبال کنند آن را به حزن . و روایت به این مضمون که علامت شیعیان را بیان فرماید بسیار است .

و عنه ، عن المفضل قال قال ابو عبدالله ، عليه السلام ، اياك و السفينه ، فانما شيعه علي ، عليه السلام ، من عف بطنه و فرجه ، و اشد جهاده ، و عمل لخالفه ، و رجا ثوابه و خاف عقابه . فاذا رايته اولئك ، فاولئك شيعه جعفر. (۱۱۱۶)

فرمود: بر حذر باش از این مردم پست . جز این نیست که شیعه علی کسی است که عقیف باشد بطن و فرج او، و شدید باشد جهاد او، و عمل کند برای آفرید گارش ، و امید ثواب او را داشته باشد و خوف عقاب او را داشته باشد. وقتی این جماعت را دیدی ، آنها شیعه جعفر بن محمد هستند.

و عن الاعمالي ، للحسين بن محمد الطوسي ، شيخ الطائفة ، رحمه الله ، باسناده عن الرضا، عليه السلام ، عن ابيه ، عن جده ، عن ابي جعفر، عليه السلام ، انه قال لخيمه : ابلغ شيعتنا (اينا لا نغني من الله شيئا. و ابلغ شيعتنا انه لا ينال ما عند الله الا بالعمل . و ابلغ شيعتنا) ان اعظم الناس حسره يوم

القیامه من وصف عدلا ثم خالفه اعلی غیره . و ابلغ شیعتنا انهم اذا قاموا بما امروا انهم هم الفائزون يوم القیامه . (۱۱۱۷)

فرمود جناب باقر العلوم علیه السلام ، به خشمه که ابلاغ کن به شیعیان ما که ما بی نیاز نمی کنیم از خداوند چیزی را. (یعنی به اعتماد به ما از عمل باز نمانید) و برسان به شیعیان ما که نرسد آنچه خدا هست مگر به عمل . و به شیعیان ما ابلاغ کن بزرگترین مردم در حسرت روز قیامت کسی است که وصف کند عدلی را، پس از آن مخالفت کند او را و عدول کند به سوی غیر آن . و ابلاغ کن به شیعیان ما که اگر قائم شدند به آنچه به آن مأمورند، (یعنی اگر اطاعت خداوند را کردند) آنها اهل نجات هستند فقط.

کافی باسناده عن ابي جعفر، علیه السلام ، قال : لا تذهب بكم المذاهب . فوالله ، ما شیعتنا الا من اطاع الله . (۱۱۱۸)

یعنی عذر تراشی نکنید در معاصی خدا، و راییهای باطل را متابعت نکنید که ما شیعه هستیم و انتساب به اهل بیت اسباب نجات ماست ، به خدا قسم که نیست شیعه ما مگر کسی که اطاعت خدای تعالی کند.

و باسناده عن جابر، عن ابي جعفر، علیه السلام ، قال قال : لی : یا جابر، ائیکتفی من ینتحل التشیع ان یقول بحبنا اهل البیت ؟ فوالله ، ما شیعتنا الا من اتقی الله و اعطاه . الی ان قال : فاتقوا الله و اعملوا لما عندالله ، لیس بین الله و لا بین احد قرابه ، احب العباد الی الله تعالی

و اءكرمهم عليه اءتقاهم و اءعملهم بطاعته . يا جابر، و الله ، ما يتقرب الى الله تعالى الا بالطاعة . ما معنا براءه من النار و لا على الله لاءحد من حجه . من كان لله مطيعا، فهو لنا ولي ، و من كان لله عاصيا، فهو لنا عدو. و ما تناول ولايتنا الا بالعمل و الورع .
(۱۱۱۹)

فرمود: ای جابر، آیا کفایت می کند کسی را که مدعی تشیع است اینکه دعوی کند دوستی ما اهل بیت را؟ به خدا قسم که شیعه ما نیست مگر کسی که از خدا بترسد و اطاعت او کند. تا اینکه فرمود: بترسید از خدا و عمل کنید برای آنچه پیش خداوند است . (یعنی از ثوابها). نیست میانه خدا و کسی خویشاوندی ، و دوستترین بندگان پیش خدای تعالی و اکرم آنها بر او پرهیزگارتر آنها و عمل کننده تر از آنهاست به فرمایشات او. ای جابر، به خدا قسم که تقرب به خداوند تعالی حاصل نشود مگر به اطاعت . نیست با ما آزادی از آتش ، و نیست برای کسی حجت بر خداوند. کسی که مطیع خداوند است ، او دوست ماست ، و کسی که عصیان خداوند کند، او دشمن ماست . و ولایت ما نیل نشود مگر به عمل و پرهیزگاری .

و هم در کافی شریف سند به حضرت باقرالعلوم ، علیه السلام ، رساند که فرمود: ای جماعت شیعیان آل محمد، صلی الله علیه و آله ، شماها در حد وسط باشید که غالبان به شما رجوع کنند و تالیان به شما ملحق شوند. یکی از انصار که اسمش سعد بود
عرض

کرد: فدایت شوم ، غالی چیست ؟ فرمود: قومی هستند که درباره ما چیزهایی گویند که ما درباره خود نگوییم ، پس آنها از ما نیستند و ما از آنها نیستیم . عرض کرد: تالی چیست ؟ فرمود: کسی است که طالب هدایت است ، و طریق آن را نمی داند و می خواهد که خیر به او برسد و عمل کند. پس از آن رو به شیعیان فرمود و گفت : به خدا قسم که با ما براءت و آزادی از خداوند نیست (یعنی از سخط و عذاب او)، و بین ما و خداوند خویشاوندی نیست ، و ما بر خداوند حجتی نداریم ، و تقرب به خدا حاصل نکنیم مگر به اطاعت و فرمانبرداری . و هر کس از شما مطیع خداوند باشد، فایده دارد به (حال) او ولایت و دوستی ما، و هر کس فرمانبردار خدا نباشد از شماها، ولایت ما به او نفعی نرساند. وای بر شما مغرور نشوید، وای بر شما مغرور نشوید.(۱۱۲۰)

و هم در کافی شریف است که حضرت باقرالعلوم ، علیه السلام ، فرمود: رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، ایستاد بر صفا پس فرمود: "ای اولاد هاشم ، ای اولاد عبدالمطلب ، من رسول خدا هستم بسوی شما و من شفقت دارم نسبت به شما، و همانا عمل من برای خود من است ، و از برای هر یک از شما عمل اوست . نگویند که محمد از ماست و زود است که ما داخل شویم در آنجایی که او داخل شود. نه ! به خدا قسم ، ای بنی عبدالمطلب ، دوستان من

از شما و غیر شما نیست مگر پرهیزگاران . آگاه باشید که من نمی شناسم شما را روز قیامت در صورتی که بیایید و حمل کرده باشید دنیا را به پشتهای خود، و مردم دیگر بیایند نزد من در صورتی که آخرت حمل آنهاست. (۱۱۲۱)

و هم در روایت جابر متقدم است که فرمود حضرت باقرالعلوم ، علیه السلام : ای جابر، مذاهب باطله و راءیهای فاسده تو را گول نزنند که گمان کنی حب علی ، علیه السلام ، تو را بس است . آیا کفایت می کند برای مرد که بگوید من دوست می دارم علی ، علیه السلام ، را و دارای ولایت او هستم ، و مع ذلك فعال و دارای کثرت عمل نباشد؟ اگر بگوید من رسول خدا را دوست می دارم (با آنکه رسول خدا از علی بهتر است) پس از آن متابعت سیره او نکند و عمل به سنت او ننماید، از حب او نفعی برای او حاصل نشود. (۱۱۲۲)

و در حکایت معروف طاووس است که دید صدای ناله و تضرع و زاری می آید، تا آنکه صاحب آن ناله خاموش شد و گویی غشوه ای برای او دست داد. چون به بالین او آمد، دید جناب علی بن حسین ، علیهما السلام است ! سر آن بزرگوار را به دامن گرفت و کلماتی مشتمل بر آنکه تو فرزند رسول خدا و جگر گوشه فاطمه زهرائی ، و بالاخره بهشت از شماست ، عرض کرد. آن سرور فرمود: خداوند بهشت را خلق فرموده از برای کسی که عبادت و اطاعت او کند، اگر چه غلام حبشی باشد، و آتش

را خلق فرموده برای کسی که معصیت او کند، گرچه اولاد قریش باد. (یا سید قریش باشد). (۱۱۲۳)

قسمت دوم

این است چند حدیث از احادیث شریفه صریحه به اینکه این اشتباهی کاذبه که ما اهل دنیا و معصیت داریم غلط و باطل است ، و از هوسهای شیطانی و مخالف با عقل و نقل است . و ضمیمه نما به آن آیات شریفه قرآنی را، مثل قول خدای تعالی : کل نفس بما کسب رهینه . (۱۱۲۴) و مثل قوله تعالی : فمن يعمل مثقال ذره خیرا یره . (۱۱۲۵) و من يعمل مثقال ذره شرا یره . و مثل قوله تعالی : لها ما کسبت و علیها ما اکتسبت . (۱۱۲۶) و غیر اینها از آیات شریفه که در (هر) صفحه از کتاب الهی موجود است ، که تاءویل و تصرف در آن خلاف ضرورت است .

و در مقابل اینها احادیث دیگری است که آنها هم در کتب معتبره مذکور است ، ولی نوعا جمع صحیح عرفی دارد. و اگر جمع نیز پسند نیفتد و قابل تاءویل نباشند، مقاومت با این همه حدیث صحیح صریحه متواتره مؤیده به ظواهر قرآنی و نصوص فرقانیه و عقل سلیم و ضرورت مسلمین ننماید. فمن ذلک ما رواه ثقه الاسلام الکلبینی باسناده عن یوسف بن ثابت بن اءبی سعیده ، عن اءبی عبدالله ، علیه السلام ، قال : الایمان لا یضرمعه عمل ، و کذلک الکفر لا ینفع معه عمل . (۱۱۲۷) فرمود حضرت صادق ، علیه السلام : ایمان ضرر نرساند با آن عملی ، و کفر نیز نفع نرساند با آن عملی . و چند حدیث دیگر به این

مضمون وارد است. (۱۱۲۸) و جناب محدث جلیل ، مجلسی ، علیه الرحمه ، این دسته اخبار را امر فرمودند به این که مراد از ضرر دخول نار یا خلود در نار است . انتهى . (۱۱۲۹) و بنابراینکه مراد دخول نار باشد، منافات ندارد با عذابهای دیگری که در برزخ و مواقف قیامت از آنها بشود. و نویسنده گمان می کند که ممکن است این اخبار را حمل کرد به آنکه ایمان قلب را طوری منور می کند که اگر فرضاً گاهی خطا یا گناهی از انسان صادر شود، به واسطه آن نور و ملکه ایمان جبران کند به توبه رجوع الی الله نماید، و صاحب ایمان بالله و یوم الآخره نگذارد اعمالش را به روز حساب افتد. پس ، در حقیقت این اخبار حدیث بر تمسک به ایمان و بقای به آن است . چنانچه نظیر این حدیثی است که در کافی شریف از حضرت صادق ، علیه السلام ، نقل فرموده که حضرت موسی ، علیه السلام ، به جناب خضر، علیه السلام ، گفت : "من از رفاقت با تو دارای شرافت و حرمت شدم ، پس وصیتی به من فرما." فرمود به او که "ملازم باش با چیزی که ضرر نرساند به تو با آن چیزی ، چنانچه با غیر آن به تو چیزی نفع نرساند." (۱۱۳۰)

و من ذلك ما رواه باسناده عن محمد بن الريان بن الصلت ، رفعه عن ابي عبدالله ، علیه السلام ، قال كان امير المؤمنين ، علیه السلام ، كثيرا ما يقول في خطبته : يا ايها الناس ، دينكم دينكم ! فان السيئه

فيه خير من الحسنه في غيره ، و السيئه فيه تغفر، و الحسنه في غيره لا تقبل. (۱۱۳۱)

می فرمود حضرت امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، در خطبه بسیاری از اوقات : ای مردم ، حفظ کنید دین خود را و دست از آن برندارید، زیرا که گناه در آن بهتر از حسنه در غیر آن است ، و گناه در آن آمرزیده شود، و در غیر آن عبادات و حسنات قبول نگردد.

و این حدیث شریف و امثال آن که در مقام ترغیب به ملازمت دیانت حقه است دلالت بر آن دارد که سیئات مؤمنین و صاحبان دین حق بالاخره آمرزیده شود، چنانچه خداوند فرماید: ان الله يغفر الذنوب جميعا. (۱۱۳۲) و از این (جهت) ، سیئات آنها را توان گفت که بهتر از حسنات دیگران است که هیچ وقت قبول نشود، بلکه شاید حسناتی که شرایط قبول ، مثل ایمان و ولایت ، در آن نباشد خود دارای ظلمتی باشد که از سیئات مؤمنین ، که به واسطه نور ایمان در خوف و رجا هستند، ظلمت و کدورتش بیشتر باشد. بالجمله ، این حدیث دلالت ندارد بر آنکه اهل ایمان بر سیئات خود ماءخوذ نیستند، چنانچه ظاهر است

و از جمله احادیث مشهوره که گویند بین فریقین مشهور است این است که حب علی حسنه لا یضر معها سیئه ، و بغضه سیئه لا ینفع معها حسنه . (۱۱۳۳) دوستی علی (علیه السلام) حسنه ای است که با آن هیچ گناهی ضرر نمی رساند: و بغض آن سرور گناهی است که هیچ نیکویی با آن نفع نبخشد.

و این حدیث شریف در سلک حدیثی

است که درباره ایمان پیش از این مذکور شد. معنی آن یا بطوری است که مرحوم مجلسی در آن اخبار احتمال دادند، که مقصود از ضرر خلود در نار یا دخول در نار است، یعنی، حب آن سرور، که سرمایه ایمان و اکمال و اتمام آن است، موجب شود که به شفاعت شافعین از نار مستخلص شود. و این چنانچه گفتیم منافات ندارد با آنکه عذابهای گوناگون برزخ را داشته باشد، چنانچه در حدیث است که فرمودند شماها برزخ خود را اصلاح کنید، ما در قیامت از شما شفاعت می کنیم. (۱۱۳۴) و یا آنکه آن طور که ما ذکر کردیم مقصود باشد که حب آن سرور نورانیت و ملکه (ایمان) در قلب حاصل کند که احتراز از گناهان کند، و اگر گاهی به گناهی مبتلا شد، آن را به توبه و انابه ترمیم نماید، و نگذارد که رشته کار از دستش بیرون رود و مهار نفس گسیخته گردد. و از جمله، یک دسته اخباری است که در ذیل آیه شریفه در سوره فرقان مذکور شده: قال تعالی: و الذین لا یدعون مع الله الها آخر و لا یقتلون النفس التي حرم الله الا بالحق و لا یزنون و من یفعل ذلک یلق اءثاما. یضاعف له العذاب یوم القیامه و یخلد فیہ مهانا. الا من تاب و آمن و عمل عملا صالحا فاءولئک یدل الله سیئاتهم حسنات و کان الله عفورا رحیما. (۱۱۳۵) فرمود: آنهایی که نمی خوانند با خداوند خدای دیگری، و نمی کشند نفسی را که خداوند حرام کرده است کشتن او را، مگر

به حق (در موارد مقررہ)، و زنا نمی کنند، اینها بندگان خاص خداوند هستند. و کسی که چنین کارهایی کند به جزای تام خود می رسد، مضاعف شود عذاب برای او روز قیامت، و مخلد شود در آن عذاب با خواری، مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و عمل نیکو بکند. آنها را تبدیل می فرماید خداوند سیئاتشان را به حسنات. و می باشد خداوند آمرزنده و مهربان. در ذیل این آیه اخبار کثیره هست که ما به ذکر یکی از آن (ها) اکتفا می کنیم، زیرا که همه قریب به هم هستند در معنی و مضمون.

عن الشيخ في اماليه باسناده عن محمد بن مسلم الثقفي، قال ساءلت ابا جعفر، محمد بن علي، عليهما السلام، عن قول الله عزوجل: فاءولئك يبذل الله سيئاتهم حسنات و كان الله غفورا رحيمًا. فقال، عليه السلام: يؤتى بالمؤمن من المذنب يوم القيامة حتى يقام بوقف الحساب، فيكون الله تعالى هو الذي يتولى حسابه لا يطلع حسابه احدًا من الناس، فيعرفه ذنوبه حتى اذا اقر بسياسته. قال الله عزوجل للكتبه: بدلوا حسنات و اعظروها للناس. فيقول الناس حينئذ: ما كان لهذا العبد سيئه واحده! ثم يامر الله به الى الجنة. فهذا تاءويل الآية. و هي في المذنبين من شيعتنا خاصه. (۱۱۳۶)

محدث جليل القدر، محمد بن مسلم ثقفی، رضوان الله عليه، می فرماید: سؤال (کردم) از حضرت باقر العلوم، عليه السلام، از معنی قول خدا: فاءولئك ... الايه فرمود: "آورده شود

مؤمن گناهکار در روز قیامت تا (قرار گیرد) در موقف حساب؛ پس ذات مقدس حق خود حساب او را بکشد، و هیچیک از مردم (را) بر حساب او آگاه نگرداند. پس از آن، گناهان او را به او معرفی فرماید، تا آنکه اقرار به گناه خود کند. خدای تعالی به نویسندگان امر فرماید که گناهان او را مبدل به حسنات کنند و به مردم اظهار کنند. پس مردم می گویند: برای این بنده یک گناه هم نبود! پس از آن، امر فرماید که او را به بهشت ببرند. این است که تاءویل این آیه . و این در گناهکاران از شیعیان ماست خاصتا."

اینکه آیه شریفه را بالتمام نوشتیم و کلام را طولانی کردم برای آن است که مطلب چون از مهمات است، و بسیاری از اهل منبع به مردم عامه بد فهماندند این قبیل اخبار را، و ربط آنها به آیه شریفه جز به ذکر آیه معلوم نمی شد، از این جهت معذورم از طول ممل . کسی که صدر و ذیل آیه شریفه را ملاحظه کند، می فهمد که مردم مطلقا به اعمال خود گرفتارند و مؤاخذ در زشتیها هستند، مگر آنهایی که ایمان آوردند و توبه از گناهان کنند و عمل صالح به جا آورند. و این سه در هر کس جمع شود، رستگار و مورد الطاف خداوند است و در پیشگاه مقدس حق محترم است، و سیئات و گناهان (او) مبدل به حسنات شود. و جناب باقرالعلوم، علیه السلام، نیز تاءویل همین را فرمودند که کیفیت حساب و موقف چنین اشخاصی به این

ترتیب است . منتها آنکه این خاص به شیعیان اهل بیت است و دیگر مردم از آن محروم هستند، زیرا که ایمان حاصل نشود مگر به ولایت علی و اوصیای او از معصومین طاهرین ، علیهم السلام ، بلکه ایمان به خدا و رسول قبول نشود بدون ولایت ، چنانچه در فصل بعد از این انشاءالله مذکور شود. پس ، این آیه شریفه و اخبار مفسره را باید از ادله اولیه شمرد، زیرا که دلالت دارد بر آنکه اگر شخص ایمان داشته باشد و جبران گناهان را با توبه و عمل صالح نکند، مشمول این آیه نخواهد بود.

پس ای عزیز، شیطان تو را مغرور نکند و هواهای نفسانیه تو را گول نزند. البته انسان تنبل مبتلا به شهوات و حب دنیا و جاه و مال ، مثل نویسنده ، همیشه دنبال بهانه است از برای تاءیید تنبلی خود، و هر چه موافق با شهوات او باشد و مؤید هواهای نفسانیه و خیالات شیطانیه او باشد، اقبال به آن نماید و چشم و گوش خود را به آن باز کند، بدون آنکه فحص از مغزای آن نماید یا به مقابلات و معارضات آن نظر نماید. بیچاره گمان می کند به مجرد دعوی تشیع و حب اهل بیت طهارت و عصمت جواز ارتکاب هر محرمی را خدای نخواستہ دارد و قلم تکلیف ، نعوذبالله ، از او برداشته شده ! بدبخت نمی داند که شیطان بر او تعمیه کرده ، و در آخر عمر بیم آن است که محبت بیمغز بیفایده نیز از دستش برود و با کف تهی در صف نواصب اهل بیت محشور گردد.

آخر دعوی محبت کسی (که) بینه نداشته باشد پذیرفته نیست. ممکن نیست من با شما دوست باشم و محبت و اخلاص داشته باشم، و برخلاف تمام مقاصد و مطلوبات شما اقدام کنم. درخت محبت ثمره و نتیجه اش عمل بر طبق آن است، و اگر این ثمره را نداشته باشد، باید دانست که محبت نبوده، خیال محبت بوده.

پیغمبر اکرم و اهل بیت مکرم او، صلوات الله علیهم، تمام عمر خود را صرف در بسط احکام و اخلاق و عقاید نمودند و یگانه مقصد آنها نشط احکام خدا و اصلاح و تهذیب بشر بوده و هر قتل و غارت و ذلت و اهانتی را در راه این مقصد شریف سهل شمردند و از اقدام باز نماندند، پس محب و شیعه آنها کسی است که در مقاصد آنها با آنها شرکت کند و پیروی از آثار و اخبار آنها کند. اینکه در اخبار شریفه اقرار به لسان و عمل به ارکان را از مقومات ایمان شمرده بیان یک سر طبیعی و سنه الله جاریه است، چون که حقیقت ایمان ملازم با اظهار و عمل است. عاشق در جبله طبیعییه اوست اظهار عشق و تغزل در شائن معشوق، و عمل به لوازم ایمان و محبت خدا و اولیای او. (اگر) عمل نکرد مؤمن نیست و محبت ندارد. و این صورت ایمان و محبت بی مغز و معنی نیز با جزئی حوادث، و فی الجمله فشار، از بین می رود و صفرالید به دار جزای اعمال منتقل شود.

فصل، در بیان آنکه ولایت اهل بیت شرط قبولی اعمال است

آنچه ذیل حدیث شریف دلالت بر آن دارد

که ولایت و معرفت شرط قبول اعمال است از اموری است که از مسلمات بلکه ضروریات مذهب مقدس شیعه است . و اخبار در این باب به قدری زیاد است که در این مختصرات نگنجد و فوق حد تواتر است ، و ما به ذکر بعضی از آن این اوراق را تبرک می کنیم :

عن الکافی باسناده عن ابي جعفر، عليه السلام ، قال : ذروه الامر و سنامه و مفتاحه و باب الاءشياء و رضی الرحمن الطاعه للامام بعد معرفته ... اما لو ان رجلا قام ليله و صام نهاره و تصدق بجميع ماله و حج جميع دهره و لم يعرف و لايه و لى الله فيو اليه و يكون جميع اعماله بدلالته اليه ، ما كان له على الله حق في ثوابه و لا كان من اهل الايمان . (۱۱۳۷)

فرمود: حقیقت و مخ امر و اعلاى و کلید آن و باب اشیا و رضای خداوند، اطاعت امام است بعد از معرفت او. آگاه باش که اگر مردی شبها به عبادت ایستد و روزها روزه گیرد و تمام مالش را صدقه دهد و تمام روزگار را حج کند، و نشناسد ولایت ولی خدا را تا موالات او کند و تمام اعمالش به راهنمایی او باشد، نیست برای او بر خدای تعالی حقی و ثوابی و نمی باشد از اهل ایمان .

و باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، قال : من لم ياءت الله عزوجل يوم القيامة بما اءتم عليه ، لم يتقبل منه حسنه و لم يتجاوز سيئه . (۱۱۳۸)

و باسناده عن ابي عبدالله ، عليه السلام ، في حديث قال : والله ، لو

عن ابليس ، لعنه الله ، سجد لله بعد المعصيه و التكبير عمر الدنيا، ما نفعه ذلك و لا- قبله الله ما لم يسجد لآدم كما امره الله عزوجل ان يسجد له ، و كذلك هذه الامه العاصيه المفتونه بعد تركهم الامام الذي نصبه نبيهم لهم فلن يقبل الله لهم عملا و لن يرفع لهم حسنه حتى ياءتوا الله من حيث امرهم و يتولوا الامام الذي امرهم الله بولايته و يدخلوا من الباب الذي فتحه الله و رسوله لهم ...الحديث (١١٣٩)

و اخبار در اين باب و به اين مضامين بسيار است . و از مجموع اخبار استفاده شود كه ولايت شرط قبول اعمال ، بلکه شرط قبول ايمان به خدا و به نبوت رسول مكرم (ص) است . و اما شرط صحت بودن آن برای اعمال ، چنانچه بعضی از علما فرمودند، معلوم نیست ، بلکه ظاهر آن است كه شرط نیست ، چنانچه از روايات كثيره معلوم شود، مثل روايتی كه در باب عدم وجوب قضای مستبصر اعمال خود را مذکور است كه غير زكات كه به واسطه آنكه به غير اهلش در زمان ضلالتش داده است ساير اعمال را قضا نكند و خداوند به او اجر دهد.(١١٤٠) و در روايت ديگر است كه اعمال ديگر از قبيل صلاه و صوم و حج و صدقه به شما ملحق شود و دنبال شما بيايد، ولي زكات را چون به غير اهلش دادی بايد باز به محل خود بدهی .(١١٤١) و در بعض روايات است كه اعمال را روز پنجشنبه به رسول خدا (صلى الله عليه و آله) عرضه می دارند، و در

ورز عرفه حق تعالی به آنها توجه فرماید و همه را هبء منشورا قرار می دهد. سؤال می کند عمل چه اشخاصی را چنین می کند؟ (می فرماید) اعمال مبغض ما و مبغض شیعیان ما. (۱۱۴۲) و این دلالت بر صحت و عدم قبول دارد، چنانچه واضح است. در هر صورت این بحث از وظیفه ما خارج است. والحمدلله اءولا و آخرا.

الحديث الرابع والثلاثون

حديث سي و چهارم

بالسند المتصل الى ثقة الاسلام ، محمد بن يعقوب الكليني ، قدس سره ، عن عده من اصحابنا اءن اءحمد بن محمد بن خالد عن اسماعيل بن مهران ، عن اءبي سعيد القمط ، عن اءبان تغلب ، عن اءبي جعفر ، عليه السلام ، قال لما اءسرى بالنبي ، صلى الله عليه و آله ، قال : يا رب ، ما حال المؤمن عندك ؟ قال : يا محمد من اءهان لى وليا ، فقد بارزنى بالمحاربه ، و اءنا اسرع شىء الى نصره اءولياى ، و ما ترددت فى شىء اءنا فاعله كترددى فى وفاه المؤمن من يكره الموت و اءكره مساءته . و ان من عبادى المؤمن من لا (يصلحه) لا الغنى ، و لو صرفته الى غير ذلك لهلك . و ان من عبادى المؤمن من لا (يصلحه) الا الفقر ، و لو صرفته الى غير ذلك لهلك . و ما يتقرب الى عبد من عبادى بشىء اءحب الى مما افترضت عليه . و انه ليتقرب الى بالنافله حتى اءحبه ، فاذا اءحبه ، كنت اذا سمعه الذى يسمع به و بصره الذى يبصر به و لسانه الذى ينطق به و يده التى

ترجمہ :

جناب باقرالعلوم ، علیہ السلام ، (فرمود) چون برده شد رسول خدا، صلی الله علیه و آله ، در شب معراج به ساحت قدس ، عرض کرد: "ای پروردگار، آیا چگونگی است حال مؤمن نزد تو؟" فرمود: "ای محمد، کسی که امانت برای من دوستی را، به جنگجویی با من برخاسته ، و من از هر چیز زودتر یاری دوستان خود کنم . و من مردد در هیچ امری نشدم ، که من فاعل آن هستم ، آن طوری که در وفات مؤمن مردد هستم : کراحت دارد مرگ را، و من کراحت دارم بدی او را. و همانا بعضی بندگان مؤمن من هستند که اصلاح نمی کنند آنها را مگر غنا و بی نیازی ، و اگر باز گردانم آنها را بسوی غیر آن هلاک کردند. و همانا بعضی از بندگان مؤمن من هستند که اصلاح نمی کنند آنها را مگر فقر، و اگر باز گردانم آنها را به سوی غیر از این هلاک شوند. و نزدیک نمی شود به سوی من بنده ای از بندگان به چیزی که محبوبتر پیش من باشد از آن چیزی که واجب نمودم بر او. (یعنی فرایض محبوبتر است در بین چیزهایی که بنده را متقرب به من می کند) و همان بنده نزدیک می شود به سوی من به نافله تا آنکه دوست بدارم او را، پس وقتی که دوست داشتم او را، می باشم من گوش او که به آن می شنود، و چشمش که به آن می بیند، و زبانش

که به آن سخن می گوید، و دستش که به آن اخذ می کند. اگر بخواهد مرا جواب دهم او را، و اگر از من چیزی بخواهد عطا می کنم به او."

شرح اسری فعل مجهول است ، و به معنای سیر دادن در شب است . جوهری گوید: سریت سری و مسری . و اسریت بمعنی اذا سرت لیلا. و بالاءلف ، لغه اهل الحجاز. انتهى بنابراین که سیر در شب را اسراء گویند، تقیید آن در آیه شریفه سبحان الذی اسری بعبده لیلا(۱۱۴۴) یا برای آن است که به واسطه تنکیر لیلا دلالت کند بر آنکه مدت اسراء کم بوده ، با آنکه بین مسجدالحرام و مسجد اقصی چهل شب است ، چنانچه شیخ بهائی فرموده .(۱۱۴۵) یا آنکه مبنی بر تجرید است برای همین دلالت . و اسری بالنبی حذف شده است باقی متعلقاتش به واسطه معهودیت اءی ، اسری به الی مقام القرب ، مثلا.

قوله : ما حال المؤمن من ؟ یعنی چه قدر و منزلتی مؤ من پیش تو دارد؟

قوله : من اهان لی و ولیا اهانہ ، اءی استخف به و استهان به و تهاون به ، اءی استحقره . يقال : رجل فیه مهانه . اءی ذل و ضعف .(۱۱۴۶) و باجمله ، اهانت خوار شمردن و تحقیر و تذلیل نمودن است . و ظاهر آن است جار متعلق به فعل (است) . در این صورت ، اهانت مؤ من برای ایمان به خدا و برای خاطر حق تعالی مقصود است . و ممکن است متعلق باشد به ولی . در این صورت ، مقصود اهانت است مطلقا

برای هر غایتی باشد. و ولی به معنای محب و دوست است .

قوله : بارزنی برز الرجل یبرز بروزا، اءی خروج . و مراد در اینجا از مبارزه به محاربه ، خروج برای جنگ ، یا اظهار آن است .

قوله : مساءته مصدر میمی از ساءه به معنای کراهت آوردن است .

قوله : ان من عبادى من لا یصلحه الا الغنى شیخ محقق بهائی ، رحمه الله ، فرماید: صناعت نحوی اقتضا می کند که موصول اسم آن باشد و جار و مجرور خبر آن ، لیکن معلوم است که غرض آن نیست که اخبار دهد از آنکه آنهایی که اصلاح نمی کند آنها را مگر فقر بعض بندگان اند. بلکه غرض عکس آن است . پس ، بهتر آن است که ظرف را اسم قرار دهیم و خبر را موصول . و این گرچه خلاف متعارف بین قوم است ، و لیکن بعضی تجویز کردند مثل آنرا در قول خدای تعالی : و من الناس من یقول آمنا... (۱۱۴۷) انتهی کلامه . (۱۱۴۸) و شاید در امثال این مقامات مبتدا مخذوف باشد و جار دلالت کند بر حذف . در این صورت ، مخالف با ضابطه نحویه هم نیست . و از صاحب کشاف نقل فرموده که جار و مجرور را با تاءویل مبتدا قرار می دهیم ، (۱۱۴۹) و بنابر آنچه ذکر شد محتاج به تاءویل نیز نیست .

و بدان که ذکر این جمله در این مقام برای رفع اشتباه و جواب مظنه سؤالی است که شاید نوع مردم ، که عارف به نظام اتم و فضای کامن الهی نیستند، این اشتباه و سوال را

دارند. و آن این است که بعد از آنکه بنده مؤمن در پیشگاه حق تعالی این قدر مقام و منزلت دارد، برای چه به فقر و فلاکت مبتلا می شوند. و اگر دنیا قابل نیست، چرا بعضیها غنی و ثروتمند می شوند. جواب می دهد که حالات بندگان من و احوال قلوب آنها مختلف است: بعضی آنها را غیر از فقر هیچ چیز اصلاح نمی کند، او را فقیر کنم برای اصلاح حالش. و بعضیها را جز بی نیازی و ثروت اصلاح نکند، آنها را ثروتمند کنم. و این هر دو کرامت مؤمن و عز و جاه اوست در درگاه مقدس حق تبارک و تعالی.

قوله: و ما الی عبد من عبادی ... الحدیث ذکر این جمله و جمله بعد بیان مقام قرب مؤمنین کامل است، کانه از اول حدیث، که برای جناب رسول اکرم صلی الله علیه و آله بیان حال مؤمنین را فرموده، بدین طریق شروع و ختم فرموده که اول اجمالا بیان حال مطلق مؤمنین را فرموده که هر کس اهانت او کند با من به مبارزه و جنگجویی برخاسته، پس از آن، مؤمنین را دو قسمت، بلکه در مسلک اهل معرفت سه قسمت، فرموده: یکی، عامه مؤمنین، که از آنجا که فرماید: ما ترددت فی امر تا آنجا که فرماید: ما یتقرب الی راجب آنهاست، بدلیل آنکه از موت کراهت دارند، و فقر و غنا در احوال قلوب آنها تغییر دهد. و این دو خاصیت راجع به کامل نیست

، بلکه راجع به متعارف اهل ایمان است . و بنابراین ، اشکالی به ظاهر حدیث و منافات داشتن آن با آنکه مؤمن خالص کراهت موت ندارد چنانچه از احادیث شریفه ظاهر شود ندارد، تا احتیاج به جوابی که شیخ بهایی از شیخ شهید، رضوان الله علیهما، نقل نموده افتد. هر کس طالب است به اربعین بهایی رجوع کند.(۱۱۵۰)

دوم ، بیان حال کامل را فرمودند از آنجا که فرماید: ما یتقرب الی عبد تا آخر حدیث . و در نزد اهل معرفت این فقرات (مربوط) به دو طایفه است : یکی آنها که متقرب به قرب فریضه شدند، و یکی آنها که متقرب به قرب نافله شدند، که ذیل حدیث اشاره به مقام آنها و نتیجه قرب آنهاست . و پس از این اشاره به هر دو مقام انشاءالله به وجه اجمال می نمایم .

قوله : یبطش جوهر گوید: البطشه ، السطوه و الاءخذ بالعنف .(۱۱۵۱) و قد بطش به یبطش و یبطش بطشا. و در اینجا مطلق اخذ اراده شده ، بلکه استعمال متعارف ظاهرا نیز در مطلق است .

تنبيه

شیخ محقق بهائی ، رحمه الله ، فرماید: این حدیث سندش صحیح و از احادیث مشهوره بین خاصه و عامه است . و روایت کردند آن را در صحاح آنها با تفاوت کمی نقل فرموده . و در حاشیه اربعین فرموده : این عده که در سند این حدیث است ، یکی از آنها علی بن ابراهیم است ، و از این جهت روایت صحیح است . و عامه به طریق صحیح آن را حدیث کردند. و این از احادیث مشهور متفق

علیها است پیش اهل اسلام . انتهى . (۱۱۵۲)

فصل ، در بیان توجیهاتی است که از نسبت تردید به حق شده

ما پیش از این ، در شرح بعضی احادیث ، شرح اهانت مؤمنین را دادیم ، (۱۱۵۳) و در اینجا محتاج به تکرار نیست . و اکنون شرح بعض فقرات دیگر آن را می دهیم .

بدان که آنچه در این حدیث شریف وارد است از نسبت تردد به حق تعالی ، همین طور بعضی از امور دیگر که در احادیث صحیحیه بلکه در کتاب حکیم الهی مذکور است ، از نسبت بداء و امتحان به حق تعالی ، مورد انظار علما گردیده ، و هریک به حسب مسلک خود توجیه و تاءویلی از آن فرمودند . چنانچه شیخ اجل بهائی ، رضوان الله علیه ، در کتاب اربعین به سه وجه توجیه نموده که مختصرا اشاره به آن می کنیم :

اول ، آنکه در کلام اضمار است ، یعنی ، اگر جایز باشد بر من تردد.

دوم ، آنکه چون مردم در مسائت کسانی که محترم می شمارند متردد هستند و در مسائت غیر آنها متردد نیستند ، جایز است که تردد را به طریق استعاره عوض احترام ذکر کنند . و مقصود آن است که هیچیک از مخلوقات چون مؤمن پیش من قدر و حرمت ندارد .

سوم ، آنکه حق تعالی چنانچه در حدیث است اظهار نعم و بشاراتی می کند برای بنده مؤمن در حال احتضار که کراهت موت را زایل کند و رغبت به دار قرار پیدا کند ، پس تشبیه فرموده این حال را به حال کسی که اراده دارد دوست خود را متاءلم کند به المی که دنبال آن فایده بزرگی است ، پس

آن شخص مردد شود در اینکه چگونه این الم را به او وارد کند به طوری که اذیتش کم شود، پس دائما اظهار می کند مرغبات را تا مورد قبول افتد. انتهى. (۱۱۵۴)

در توجیه عرفانی

و اما طریقه حکما و عرفا در این باب و امثال آن غیر از اینهاست ، و ما به واسطه بعید بودن آن از افهام تفصیل در اطراف آن نمی دهیم و به ذکر مقدمات آن نمی پردازیم ، و آنچه تا اندازه ای نزدیک به اعتبار باشد و موافق با ذوق است ذکر می کنیم .

باید دانست که جمیع مراتب وجود، از غایت اوج ملکوت و نهایت ذروه جبروت تا منتهی النهایات عالم ظلمات و هیولی ، مظاهر جمال و جلال حق و مراتب تجلیات ربوبیت است و هیچ موجودی را از خود استقلالی نیست و صرف تعلق و ربط و عین فقر و تدلی به ذات مقدس حق علی الاطلاق است ، و تمام آنها علی الاطلاق مسخرات به امر حق و مطیع اوامر الهیه هستند. چنانچه اشاره به این معنی در آیات فرقانیه بسیار است : قال تعالی : و ما رمیت اذا رمیت ولكن الله رمی (۱۱۵۵) این اثبات و نفی اشاره به مقام امر بین الامرین است ، یعنی ، تو رمی کردی و در عین حال تو رمی نکردی به انانیت به استقلال خود، بلکه به ظهور قدرت حق در مرآت تو و نفوذ قدرت او در ملک و ملکوت تو رمی واقع شد، پس تو رامی هستی ، و در عین حال حق جل و علا رامی است . و نظیر آن است

آیات شریفه ای که در سوره مبارکه کهف در قضیه خضر و موسی ، علیهما السلام ، است که حضرت خضر بیان اسرار اعمال خود را فرمود: در یک مورد که مورد نقص و عیب بود به خود نسبت داد، و در یک مورد که مورد کمال بود به حق نسبت داد، و در مورد دیگر هر دو نسبت را ثابت کرد. یک جا گفت : اءردت . و یکجا گفت : اراد ربک . و یکجا گفت : اءردنا . و همه صحیح بود.(۱۱۵۶)

از آن جمله است قوله خدای تعالی که می فرماید: الله يتوفى الانفس حين موتها،(۱۱۵۷) با آنکه ملك الموت موکل بر توفی نفوس است . الله تعالی هو الهادی و المضل : يضل من يشاء و يهدى من يشاء.(۱۱۵۸) با آنکه جبرئیل هادی است و رسول اکرم ، علیه السلام ، هادی است : انما انت منذر و لكل قوم هاد.(۱۱۵۹) و شیطان مضل است . و همین طور نفعه الهیه از صور حضرت اسرافیل به عین نفعه اسرافیلیه می دمد.

با یک نظر اسرافیل و عزرائیل و جبرئیل و محمد، صلی الله علیه و آله ، به سایر انبیا، و تمام دار تحقق ، چه هستند که در مقابل ملك ملك علی الاطلاق و اراده نافذ حق به آنها چیزی نسبت داده شود؟ تمام مظاهر قدرت و اراده حق اند: هو الذی فی السماء اله و فی الاءرض اله .(۱۱۶۰) و به یک نظر، و آن نظر کثرت و توجه به اسباب و مسببات است ، تمام اسباب به جای خود درست و نظام اتم با یک نظم و ترتیب ترتب مسببات

بر اسباب اداره شود، که اندک سببی و واسطه ای را اگر از کار باز داریم، چرخ دایره وجود می ایستد، و ربط حادث به ثابت اگر نباشد با وسایط مقرر، قبض فیض و امساک رحمت شود. و اگر کسی با مبانی و مقدمات مقرر و در محال خود خصوصاً کتب عرفانی شامخین، و در فلاسفه کتب صدرالحکماء و الفلاسف و افض الحکماء الاسلامیه (۱۱۶۱) این مشرب احلای ایمانی را ادراک کند و به مقام قلب برساند، فتح این ابواب بر او می شود و می یابد که در مرحله تحقیق عرفانی تمام این نسبتها صحیح و ابدا شائبه مجاز در آن نیست. چون بعضی از ملائکه موکله به نفوس مؤمنین و قبض ارواح مقدسه آنان مقامات مؤمنین را می بینند در محضر مقدس حق تعالی، و از آن طرف کراحت مؤمنین را می بینند، حالت تزلزل و تردید در آنها حاصل آید و همین حالت را حق تعالی به خود نسبت داده، چنانچه اصل توفی و هدایت و ضلالت را نسبت داده است. و همان طور که آنها صحیح است به حسب مسلک عرفانی، این نیز صحیح است. ولی ادراک این مشرب محتاج به حسن قریحه و لطافت و سلامت ذوق است. والله العالم و الهادی.

و این نکته ناگفته نماند که چون حقیقت وجود عین حقیقت کمال و عین تمام است و نقایص قبایح به حق تعالی نسبت داده نشود و مجعول نباشد چنانچه در محل خود مقرر و مبرهن است از این جهت، هر چه

فیض به افق کمال نزدیکتر باشد و از ضعف و فتور میراتر باشد، ربط آن به حق اتم و نسبت به ذات مقدس احق شود. و به عکس آن، هر چه ظلمت تعیین و نیستی غالب آید و حدود و نقایص افزون شود ربط ناقص نسبت بعید گردد. و از این جهت است که افعال ابداعی را در لسان شریعت به حق بیشتر نسبت داده اند، و افعال تجدیدی ملکی را کمتر نسبت دادند. و اگر چشم باز و دلی بیدار نقص (را) از کمال و زشت را از زیبا و قبیح را از حسن تمیز دهد، آن وقت می تواند بفهمد که با آنکه تمام دار تحقق تجلی فعلی حق است و به او منتسب است، تمام افعالش جمیل و کامل است و هیچیک از نقایص و قبایح به آن ذات مقدس انتساب ندارد. و انتساب بالعرض، که در لسان حکما، رضوان الله علیهم، شایع است، در اوایل تعلیم و در حکمت شایعه است. و در این مقام اشتباهاتی است که صرفنظر کردن از آنها اولی است.

و مقصود از بیان این نکته اولاً، رفع بعض توهمات فاسده است که در این مقام ممکن است جاهل عاری از معارف توهم کند. و ثانیاً، بیان آن است که این تردید و ترجیح دواعی چون از بعض ملکوتیین واقع می شود، نسبت آن به حق اتم است از آن اموری که در این عالم واقع می شود.

و ثالثاً، آنکه باز انسان عارف به حقایق باید وجهه کمال و نقص را در این تردید و ترجیح دواعی تمیز دهد، و

جهت کمال را به حق منتسب بدانند، و جهت نقص را سلب کند.

تتمیم در بیان توجیه دیگر از حدیث تردید

در این مقام وجه دیگریست برای توجیه حدیث شریف که در سالف ایام به نظر ضعیف قاصر رسیده . و آن این است که بندگان خداوند یا عرفا و اولیایند و در حق سیر الی الله منسلک در سلک ارباب قلوب شدند، و این دسته از بندگان مجذوب حق و شیفته جمال بیمثال اویند و قبله توجه و آمال آنها ذات مقدس حق است و نظر به غیر او از عوالم ، حتی خود و کمال خود، ندارند. و یا منعم در زخارف دنیا و مستغرق در ظلمات حب جاه ، و مال ، و وجهه قلوبشان انانیت و انیت خود است بدون آنکه توجهی به عالم قدس و نظری به محفل انس داشته باشند. و هم الملحدون فی اءسماء الله . (۱۱۶۲)

و طایفه سوم مؤمنین هستند که آنها به حسب نور ایمان متوجه به عالم قدس هستند، و به حسب توجهشان به این عالم کراحت از موت دارند. و خداوند از این تجاذب ملکی و ملکوتی و الهی و خلقی و آخرتی و دنیایی تعبیر به تردید فرموده ، چنانچه در تردید این تجاذب به طرفین قضیه موجود است ، کائنات فرموده است در هیچ موجودی از موجودات این تجاذب ملکی و ملکوتی مثل بنده مؤمن نیست : از طرفی کراحت موت دارد برای توجهش به عالم ملک ، و (از طرفی) جاذبه الهیه او را جذب به خویش کند برای رساندن او را به کمالش . پس ، حق تعالی کراحت مسائت

او دارد که مساوق با بقای اوست در ملک ، و خود کراهت موت دارد. اما مردم دیگر چنین نیستند، زیرا که اولیا جاذبه ملکی ندارند، و منغمین در دنیا جاذبه ملکوتی را فاقدند.

و نسبت این تجاذب به حق برای همان است که در وجه سابق مذکور شد. و در این مقام محقق کبیر، سید جلیل داماد، و تلمیذ بزرگوار (۱۱۶۳) او تحقیقاتی دارند (۱۱۶۴) که ذکر آن موجب تطویل است .

فصل ، در بیان آنکه حق تعالی با فقر و غنا و غیر اینها اصلاح حال مؤمنین فرماید

اینکه در این حدیث شریف می فرماید که بعضی از بندگان مرا جز فقر اصلاح نکند، اگر از آنها فقر را بگیرند هلاک می شوند، و همین طور بعضی با غنا و بی نیازی اصلاح شوند و بدون آن هلاک شوند، از آن معلوم می شود که هر چه حق تعالی به مؤمنین مرحمت می فرماید، از غنا و فقر و صحت سقم و امنیت و وحشت و دیگر امور، برای اصلاح حال مؤمنین و تخلیص حالت قلوب آنهاست . و این حدیث شریف منافات ندارد با احادیث کثیره ای که وارد است در باب شدت ابتلای مؤمنین به اءسقام و اءوجاع و فقر و فاقه و سایر بلیات ، زیرا که حق تعالی به رحمت واسعه و فضل عمیم خود مثل یک طیب معالج و پرستار عطف است که هر کس را بطوری از دنیا پرهیز می دهد گاهی به یکی ثروت می دهد و در عین حال به حسب شدت و ضعف و کمال و نقص ایمان او را مبتلا به بلاهای دیگر می کند، بلکه ثروت و غنا را برای او طوری محفوظ به بلیات می کند که او

را از دنیا و حب او منصرف می کند. مزاج این شخص طوری است که اگر او را فقیر کند، به واسطه آنکه سعادت را در مال و منال شاید می بیند و اهل دنیا را سعید می داند، متوجه به دنیا می شود و در تحصیل آن به هلاکت ابدی می افتد. ولی وقتی آن را در دسترس او گذاشت و برای شیفته نشدن آن محفوف کرد آن را به زحمات و صدمات خارجی و داخلی، از دنیا منصرف شود. یکی از مشایخ عظام ما، دام ظلّه، می فرمود که در تعدد زوجات، که انسان گمان می کند ورود در دنیا و توجه به آن است، وقتی که انسان به آن مبتلا شد، می یابد که این یکی از شاهکارهای بزرگی است که انسان را در عین ورود در دنیا از دنیا خارج می کند و از آن منصرف می نماید.

پس خدای تعالی گاهی مؤمنین را به فقر مبتلا می کند و آنها را اصلاح می کند و قلوب آنها را از دنیا منصرف می فرماید و دلداری از آنها می نماید، و گاهی به غنا و ثروت مبتلا می کند و در حین حال که انسان گمان می کند در عیش و نوش دنیا و سرور هستند آنها در فشار و زحمت و ابتلا و مصیبت گرفتارند. و در عین حال منافات ندارد که فضل فقرای مسلمین پیش حق تعالی نیز بیشتر باشد، چنانچه از روایات معلوم شود. و ما شمه ای از این باب را در ذیل یکی از احادیث سابقه شرح دادیم. (۱۱۶۵)

فصل، در بیان قرب فرایض و نوافل و نتیجه آن به حسب طرّفه اهل ذوق و سلوک بدان که از برای سالک الی الله و مهاجر از بیت مظلمه نفس به سوی کعبه حقیقی یک سفر روحانی و سلوک عرفانی است که مبداء آن مسافت بیت نفس و انانیت است، و منازل آن، مراتب تعینات آفاقی و انفسی و ملکی و ملکوتی است که از آنها به حجب نورانیه و ظلمانیه تعبیر شده: ان الله سبعین اءلف حجاب من نور و ظلمه. (۱۱۶۶) یعنی انوار وجود و ظلمات تعین، یا انوار ملکوت و ظلمات ملک، یا ادناس ظلمانیه تعلقات نفسانیه و انوار طاهره تعلقات قلبیه. و از این هفتاد هزار حجب نوریّه و ظلمانیه گاهی به طریق جمیع تعبیر به هفت حجاب شده، چنانچه در خصوص تکبیرات افتتاحیه از ائمه اطهار وارد است که در خرق هر حجابی تکبیری فرموده. (۱۱۶۷)

در موضوع سجده به تربت حسنیه ، روحی له الفداء، است که سجده بر آن خرق حجب سبع کند. (۱۱۶۸) و عارف مشهور گوید:

هفت شهر عشق را عطار گشت

ما هنوز اندر خم یک کوچه ایم (۱۱۶۹)

و در انسان صغیر به لطایف سبعة تعبیر شده. (۱۱۷۰) و گاهی به سه حجاب کلی عدد آن را رساندند: (۱۱۷۱) در آفاق به عوالم ثلاثه (۱۱۷۲) و در انفس به مراتب ثلاثه (۱۱۷۳) تعبیر کرده اند. و گاهی به طریق توسط به هزار منزل معروف پیش سایرین ، و به اعتباری به صد منزل ، و به اعتباری به ده منزل تقسیم نموده اند. (۱۱۷۴) و شیخ عارف کامل شاه آبادی ، دام ظلّه ، برای هر منزلی از منازل سایرین ده بیت مقرر می داشت ، با اسلوب بدیعی که مجموع هزار بیت می شد به آن ترتیب . و حضرت ابراهیم خلیل الرحمن ، علیه السلام ، در آن سیر روحانی ، که حق تعالی از آن حکایت می فرماید، منازل را به سه مقام تعبیر فرموده ، و از یکی به کوكب ، و دیگری به قمر، و سومی به شمس تعبیر فرموده. (۱۱۷۵)

و بالجمله ، مبداء سفر روحانی بیت مظلّمه نفس است ، و منازل آن مراحل و مراتب آفاق و انفس است ، و غایت ذات مقدس حق است به جمیع اسماء و صفات در ابتدای امر برای انسان کامل ، و مضمحلّاه فیہ السماء و الصفات در آخر امر، و اسمی و صفتی و تعینی از اسماء و صفات و تعینات است برای غیر آن .

و پس از آنکه انسان سالک قدم بر فرق انیت و

انانیت خود گذاشت و از این بیت خارج شد و در طلب مقصد اصلی و خداجوئی منازل و مراحل تعینات را سیر کرد و قدم بر فرق هر یک گذاشت و حجب ظلمانیه و نورانیه را خرق نمود و دل از همه موجودات و کائنات برکند و بتها را از کعبه دل به ید ولایت مآبی فرو ریخت و کواکب و اقمار و شمس از افق قلبش افول کردند و وجهه دلش یک رو و یک جهت بی کدورت تعلق به غیر، الهی شد و حال قلبش و جهت وجهی للذی فطر السموات والارض (۱۱۷۶) شد و فانی در اسماء و ذات و افعال گردید، پس در این حال از خود بی خود شود و محو کلی برایش حاصل شود و صعق مطلق رخ دهد، پس حق در وجود او کارگر شود و به سمع حق بشنود و به سمع حق بشنود به بصر حق ببیند و به ید قدرت حق بطش کند و به لسان حق نطق کند، و به حق ببیند و جز حق نبیند، و به حق نطق کند و جز حق نطق نکند، از غیر حق کور و کر و لال شود و چشمش و گوشش جز به حق باز نشود. و این مقام حاصل نشود مگر با جذب الهیه و جذوه نار عشق که بدین جذوه عشقیه لازال متقرب به حق شود، و به آن جذب ربوبیه، که عقیب حب ذاتی است، از او دستگیری شود که در این وادی حیرت نلغزد و به شطح و جز آن، که از بقایای انانیت است، گرفتار نیاید. و

در این حدیث اشاره به این دو شده است بقوله : و انه يتقرب الی بالنافله حتى اءحبه . تقرب عبد از جذوه عشق است ، و جذبه الهیه حق از حب است .

تا که از جانب معشوق نباشد کششی

کوشش عاشق بیچاره به جایی نرسد (۱۱۷۷)

پس ، منتهای قرب نوافل فنای کلی و اضمحلال مطلق و تلاشی تام است ، و نتیجه آن : کنت سمعه الذی یسمع به ... است . و پس از این فنای تام و محو کلی و محق مطلق و صعق تمام ، گاه شود که عنایت ازلیه شامل حالش شود و او را به خود آورد و ارجاع به مملکت خودش فرماید، و حالت صحو از برای او دست دهد، و حالت انس و طمأنینه پیدا کند و کشف و سبجات جمال و جلال بر او گردد، و در این حالت صحو، در مرآت ذات صفات ، و در آنها اعیان ثابتات را و لوازم آنها را، کشف نماید. و حال اهل سلوک در این مقام نیز مثل مقام اول است در اینکه عین ثابتش تابع هر اسمی است ، در همان اسم فانی شود و به همان اسم باقی ماند، و در حال صحو نیز کشف همان اسم بر او گردد، و کشف عین ثابت تابع همان اسم بر او گردد.

در سر اختلاف انبیا در نبوت

پس انسان کامل در تحت اسم جامع اعظم و کشف مطلق اعیان ثابته و لوازم آن ازلا- و ابدا بر او گردد، و کشف حالات و استعداد موجودات و کیفیت سلوک و نقشه وصول آنها بر او گردد، و خلعت خاتمیت و نبوت

ختمی ، که نتیجه کشف مطلق است ، بر قامت زیبای مستقیمش راست آید. و دیگر پیغمبران هر یک به مناسبت اسمی که از آن مظهریت دارند و به مقدار حیطة و سعه دایره آن ، کشف اعیان تابعه آن اسم کنند، و باب کمال و نقص و اشرفیت و غیر آن وسعه و ضیق دایره دعوت از آنجا شروع شود و به تبعیت اسماء الهیه رجوع کند، چنانچه تفصیل آن را در رساله مصباح الهدایه ذکر کردیم. (۱۱۷۸)

بالجمله ، پس از این حالت که صحو بعد المحو دست داد، وجود او وجود حقانی گردد و حق تعالی در مرآت جمال او موجودات دیگر را مشاهده فرماید، بلکه هم افق با مشیت گردد. و اگر انسان کامل باشد با مشیت مطلقه هم افق گردد و روحانیت او عین مقام ظهور فعلی حق گردد، و در این حال حق تعالی به او می بیند و می شنود و بطش می کند، و خود او اراده نافذ حق و مشیت کامله و علم فعلی است : فالحق یسمع به و یبصر به ...الحدیث علی عین الله و سماع الله و جنت الله (۱۱۷۹) الی غیر ذلک . پس قرب فرایض صحو بعد المحو است و نتیجه آن آنهاست که شنیدی .

باید دانست که این صحو و رجوع به کثرت را قرب گوئیم ، زیرا که این صحو بعد المحو غیر از این حالت غفلتی است که از برای ماست ، و این وقوع در کثرت پس از فنای محض غیر از این کثرتی است که ما در آن واقع هستیم ، زیرا که کثرت برای ما حجاب

است از وجه حق ، و برای آنها مرآت مشاهده است : ما رأیت شیئا الا- و رأیت الله معه و فیه و قبله و بعده (۱۱۸۰) و توان قرب نوافل را فنای اسمائی دانست ، و قرب فرایض را فنای ذاتی ، و بنابراین ، نتیجه قرب فرایض محو مطلق شود. و تفصیل آن در این مقام بیش از این مناسب نیست ، و همین اندازه نیز خروج از طور این اوراق بود.

فصل ، در نقل کلام شیخ اجل بهایی است

شیخ جلیل عارف بهائی ، رضوان الله علیه ، در اربعین فرماید، در ذیل این حدیث شریف ، که از برای اصحاب قلوب در این مقام کلمات عالیه و اشارات سریه و تلویحات ذوقیه ای است که مشام ارواح را معطر کند و رمیم اشباح را حیات بخشد. و هدایت به معنی آنها نشود و مطلع بر حقیقت آنها نگردد مگر کسی که به ریاضات و مجاهدات راحت از خود سلب کند تا آنکه از شرب آنها بچشد و به مطلب آنها برسد. و اما کسی که از اسرار آنها بیخبر است و از گنج معارف آنها محروم است ، به واسطه انغمار در حظوظ نفسانیه دنیه و فرو رفتن در لذات بدنیه ، پس او از شنیدن این کلمات در خطر عظیم است و بیم آن است که گرفتار الحاد شود و توهم حلول و اتحاد نماید، تعالی الله عن ذلک علو کبیرا. (۱۱۸۱) و ما در این مقام به طریق ساده و سهل التناول سخن گوئیم تا به افهام نزدیک باشد. پس گوئیم که این کلام مبالغه است در قرب ، و بیان استیلای سلطان محبت بر ظاهر بنده

و باطنش و سر او و علنش می باشد. پس مراد، والله اعلم، آن است که وقتی بنده را دوست داشتم او را جذب کنم به محل انس و متوجه نمایم به عالم قدس، و فکر او را مستغرق کنم در اسرار ملکوت و حواس او را قصر کنم بر اخذ انوار جبروت، پس قدم او در این حال ثابت بماند در مقام قرب، و محبت با گوشت و خون (او) ممزوج گردد تا آنکه از خود غایب شود و از حس خویش غافل گردد، پس اغیار از نظرش محو شود تا آنکه من به منزله چشم و گوش او گردم. چنانچه گفته اند:

جنونی فیک لا یخفی

و ناری منک لا یخبو

فأنت السمع و الابصار

و الارکان و القلب (۱۱۸۲)

انتهی کلامه، رفع مقامه. (۱۱۸۳)

در نقل کلام محقق طوسی است

و جناب افضل المتأخرین و اکمل المتقدمین، خواجه نصیر طوسی، قدس الله سره القدوسی، فرماید: عارف چون از خود منقطع شد و به حق متصل شد، می بیند تمام قدرتها را مستغرق در قدرت حق، و همه علوم را مستغرق در علم حق، و جمیع ارادات را مستغرق در اراده او، پس تمام وجودات و کمالات وجودات را صادر از او و فائض از ناحیه او می بیند، پس حق تعالی در این هنگام سمع و بصر و قدرت و علم و وجود او گردد، پس عارف در این حال متخلق به اخلاق الله شود. انتهی کلامه، (۱۱۸۴) زید فی علو مقامه.

و جناب محقق مجلسی را نیز در این مقام کلامی است که ملخص آن

آن است که انسان اگر صرف قوای خود در راه شهوت و شیطان نمود، از آنها چیزی باقی نماند جز حسرت و ندامت . و اگر آنها را صرف در راه طاعت خداوند کرد، خداوند تبدیل کند آنها را به قوای روحانی ، پس سمع و بصر او سمع و بصر روحانی گردد، و با آن سمع کلمات ملائکه را بشنود. و به واسطه موت آن سمع و بصر ضعف پیدا نکند، و در قبر با آن سمع روحانی و بصر روحانی سؤال و جواب واقع شود، و در قیامت به واسطه این سمع و بصر روحانی دارای سمع و بصر است . به خلاف آنهایی که دارای این سمع و بصر نیستند، کور و کر محشور گردند. و به واسطه این اعطا و عطیه حق تعالی فرموده :
کنت سمعه الذی به ... الحدیث . (۱۱۸۵) و این کلام از ایشان خالی از غرابت نیست .

تتمه

شیخ اجل بهائی (فرماید) که این حدیث شریف صریح است در اینکه واجبات افضل است از مستبحات . و اشکال در حدیث (که) نفی افضلیت غیر واجب را فرموده ، و این ملازم با افضلیت واجب نیست ، زیرا که ممکن است مساوی باشد، مدفوع است به اینکه این نحو ترکیب دلالت بر افضلیت دارد در اکثر لغات . و شیخ شهید، رضوان الله علیه ، استثنا فرموده است از این کلیت مواردی را: یکی ، ابراء دین است که افضل است از انظار و مهلت دادن معسر، با آنکه اول مستحب است و دوم واجب . دوم ، ابتدا به سلام است ، که از رد

آن افضل است . سوم ، اعاده منفرد است نماز را به جماعت ، الی غیر ذلک . انتهی . (۱۱۸۶) و بعضی در هر یک مناقشه نمودند که ذکر آن چندان لزوم ندارد .

و باید دانست که ظاهر حدیث شریف آن است که واجبات از مستحبات افضل است گرچه از سنخ هم نباشند، مثلاً رد سلام واجب افضل است از حج مندوب و بنای مدرسه عظیمه و زیارت رسول الله . و این گرچه به نظر قدری بعید می آید، و لهذا مرحوم مجلسی ، رحمه الله ، فرموده ممکن است اختصاص داد به مسانخ هم ، (۱۱۸۷) ولی بعد از آنکه دلیل دلالت بر آن کرد، به مجرد استبعاد نتوان چنین گفت . و ممکن است دعوی انصراف فریضه را به فرایض تعبدیه محضه کرد، مثل نماز و روزه و حج و زکات و امثال آن ، نه فرایض دیگر، از قبیل انظار معسر و رد سلام و غیر آن . گرچه این نیز خالی از تامل نیست . والحمدلله اءولا و آخرا .

الحدیث الخامس و الثلاثون

حدیث سی و پنجم

بالسند المتصل الی عماد الاسلام و المسلمین ، محمد بن یعقوب الکلینی ، رضوان الله علیه ، عن محمد بن یحیی ، عن احمد بن محمد ، عن اءحمد (بن محمد) بن اءبى نصر ، قال ، قال اءبوالحسن الرضا ، علیه السلام : قال الله : یا ابن آدم ، بمشیتى كنت اءنت الذی تشاء لنفسك ما تشاء ، و بقوتى اءدیت فرایضى ، و بنعمتى قویت على معصیتى . جعلتك سمیعا بصیرا قویا ، ما اءصابك من حسنه فمن الله ، و ما اءصابك من سیئه فمن نفسك . و ذلک اءنى اءولى بحسناتك منك

، و اءنت اءولى بسىئاتك منى . و ذاك اءننى لاءساءل عما اءفعل و هم يساءلون . (۱۱۸۸)

ترجمه :

فرمود حضرت رضا، سلام الله عليه : خدای تعالی فرمود: "ای پسر آدم ، به خواست من تو آنی که می خواهی برای خود آنچه می خواهی ، و به توانایی من به جا آوردی واجبات مرا، و به نعمت من توانا شدی بر معصیت من . قرار دادم تو را شنوا، بینا و توانا. آنچه برسد تو را از نیکویی از خداوند است ، و آنچه برسد تو را از بدی از خود تو است ، برای اینکه من اولی هستم به نیکوییهای تو از تو، و تو اولی هستی به زشتیهای خودت از من ، زیرا که من پرسش نشوم از آنچه می کنم و آنها پرسش شوند."

شرح در این حدیث شریف مطالب عالیه به مسائل مهمه ای است از علوم عالیه ما قبل الطبیعه که با تفصیل مقدمات اگر ذکر شود، خارج از طور این اوراق و موجب تطویل است ، پس ، ناچار به طریق توسط و اقتصار مشی کرده بعضی از آن مسائل را به طریق نتیجه البرهان مذکور می داریم در ضمن فصولی چند. و علی الله التکلان .

فصل ، در بیان آنکه برای اسماء حق دو مقام است

بدان که از برای مشیت حق تعالی جلت عظمته ، بلکه از برای سایر اسماء و صفات از قبیل علم و حیات و قدرت و غیر آن ، دو مقام است :

یکی ، مقام اسماء و صفات ذاتیه است ، که به برهان پیوسته است که ذات مقدس واجب الوجود به حیثیت واحده و جهت بسیطه محضه کل کمالات و مستجمع جمیع

اسماء و صفات است ، و جمیع کمالات و اسماء و صفات جمال و جلال رجوع کند به حیثیت بسیطه وجودیه ، و هر چه ماورای وجود است نقص و قصور و اعدام است . و چون ذات مقدسش صرف وجود و وجود صرف است ، صرف کمال و کمال صرف است : علم کله ، قدره کله حیاه کله .

و دیگر، مقام (اسماء) و صفات فعلیه است ، که مقام ظهور به اسماء و صفات ذاتیه است و مرتبه تجلی به تعوت جلالیه و جمالیه است . و این مقام مقام معیت قیومیه است : هو معکم . (۱۱۸۹) و ما من نجوی ثلثه الا هو رابعهم ... (۱۱۹۰) و مقام وجه الله است : ائینما تولوا فثم وجه الله . (۱۱۹۱) و مقام نوریت است : الله نور السموات و الارض . (۱۱۹۲) و مقام مشیت مطلقه است : و ما تشاؤون الا اذن یشاء الله . (۱۱۹۳) خلق الله الاشیاء بالمشیه و خلق المشیه بنفسها . (۱۱۹۴) و از برای آن در لسان اهل الله اصطلاحات و القاب دیگری است . و به هر دو مقام اشاره شده است در آیه شریفه کتاب الهی بقوله : هو الاول و الاخر و الظاهر و الباطن . (۱۱۹۵) به بعضی وجوه .

بالجمله ، مقام مشیت فعلیه مطلقه احاطه قیومیه دارد به جمیع موجودات ملکیه و ملکوتیه و جمیع موجودات به وجهی تعینات آن هستند، و به وجهی مظاهر آن می باشند. و به حسب این مقام از مشیت فعلیه و مظهریت و فنای مشیت عباد در آن ، بلکه مظهریت و مرآتیت خود عباد و جمیع شئون آنها از آن ،

در این حدیث شریف فرموده است: ای پسر آدم، به مشیت من تو آن کسی هستی که مشیت می کنی، ذات تو و کمالات ذات تو به عین مشیت من است، بلکه تو خود و کمالات از مظاهر و تعینات مشیت منی: و ما رمیت اذا رمیت ولكن الله رمی (۱۱۹۶) و از برای مطلب عرفانی شواهد کثیره از اخبار و آیات است که ذکر آن لزومی ندارد.

و شیخ جلیل اشراقی، قدس سره، علم تفصیلی حق تعالی را به اشیا عبارت از همین مقام فعلی می داند، (۱۱۹۷) و محقق طوسی، قدس سره، در این باب از او تبعیت فرموده. (۱۱۹۸) و حضرت صدرالمتألهین، قدس سره، علم تفصیل را همان مقام ذات بسیط می داند. (۱۱۹۹) و کلام این دو بزرگوار به طور اطلاق مرضی ایشان نیست. و نویسنده روح کلام آنها را به یک امر راجع می داند و نزاع را لفظی می داند به بیانی که مناسب این مقام نیست.

و از این بیان معلوم شد که هر چه در دار تحقق متحقق گردد، چه از جواهر قدسیه الهیه، یا ملکیه طبیعیه، یا اعراض، و چه ذوات و اوصاف و افعال تمام آنها به قیومیت و نفوذ قدرت و احاطه قوت حق متحقق شوند. پس، درست شد که بقوتی اءدیت فرائضی. و همین مقام مشیت مطلقه مقام رحمت واسعه و نعمت جامعه است، چنانچه فرماید: و بنعمتی قویت علی معصیتی.

فصل، در اشاره به مسئله جبر و تفویض

در این حدیث شریف اشاره واضح به مسئله جبر و تفویض نموده، و مذهب

حق را، که امر بین امرین و منزله بین منزلتین است، مطابق مسلک اهل معرفت و طریقه اصحاب قلوب ذکر فرموده است، زیرا که هم اثبات مشیت و اتیان و قوت برای بنده نموده، و هم آنها را به مشیت حق دانسته فرموده است: تو مشیت کردی و به مشیت من مشیت تو ظاهر است، تو اتیان فریضه نمودی، و قوه تو ظهور قوه من است، و به نعمت من که بسط رحمت واسعه است قوه تو بر معصیت حاصل شد، پس از تو سلب نمی شود افعال و اوصاف و وجودات مطلقا، چنانچه اثبات مطلق نیز نشود، تو مشیت (کردی) و مشیت تو فانی در مشیت من و ظهور و تعین آن است، و به قوه خود تقویت بر طاعت و معصیت داری، و با این حال، قوت و قدرت تو ظهور قدرت و قوت من است. و پس از آن، چون مظنه اشکالی بوده است و آن این است که بنابراین، نقایص و رذایل و معاصی را نیز به حق باید نسبت داد، رفع آن اشکال را به وجه حکمی برهانی و ذوقی عرفانی فرموده که حق تعالی چون صرف کمال و خیریت و جمال و بهاء است، از این جهت آنچه از ناحیه مقدسه اوست کمال و خیریت است، بلکه مظام وجود و حقیقت هستی، در غیب و شهود، عین کمال و اصل تمامیت و جمال است، و آنچه نقص و رذیله و شر و وبال است به عدم و تعین راجع و از

لوازم ماهیت است که متعلق جعل و مفاض از حق نیست ، بلکه شروری که در عالم طبیعت و نشئه تنگ ملک می باشد از تضاد بین موجودات و تنگنایی عالم دنیا است ، و تضاد بین آنها متعلق جعل نشود. پس ، آنچه از خیرات و کمالات و حسنات است از حق است ، و آنچه نقص و شر و معصیت است از خلق است ، چنانچه فرموده : ما اءصابك من حسنه فمن الله و ما اءصابك من سيئه فمن نفسك . پس ، جمیع سعادات دنیاوی و اخراوی و جمیع خیرات ملکیه و ملکوتیه از سرچشمه خیرات و سعادات افاضه شده ، و جمیع شقاوتهای دنیا و آخرت و شرور این عالم و عالم دیگر از قصور ذاتی و نقصان خود موجودات است . و آنچه معروف است که سعادت و شقاوت متعلق جعل جاعل نیست بلکه ذاتی اشیاست ، در جانب سعادت بی اصل است ، چه که سعادت مجعول و مفاض از جانب حق است ، و ذاتی از هر ذوات و ماهیتی از ماهیات را سعادت نیست ، بلکه هلاک محض و شقاوت تام به حیثیت ماهیت رجوع کند. و در جانب شقاوت صحیح است ، زیرا که شقاوت به ماهیت راجع و غیر مجعول است ، برای آنکه دون مرتبه جعل است . و حدیث معروف السعید سعید فی بطن اءمه ، والشقی شقی فی بطن اءمه (۱۲۰۰) را معنی دیگری است که متعلق به علم اسماء و صفات است و ذکر آن متناسب نیست .

و چون بعد از بیان این مطلب حق برهانی ، مظنه شبه دیگری است

، و آن آن است که در جانب خیرات عزل موجودات و در جانب شرور عزل قدرت واجبه قدیمه مستلزم جبر و تفویض و آن خلاف مقرر است در مسلک عرفان و طریقه برهان ، دفع آن فرموده در لسان دلیل بر مطلب سابق و تحقیق کیفیت آن به اینکه حق تعالی اولی به حسنات است از بندگان ، و آنها اولی به سیئات هستند از ذات مقدس حق ، که در این اثبات اولویت اثبات انتساب از طرفین است .

و اما بیان اولیت حق از بنده در خیرات و اصل انتساب آن به بندگان برای آن است که نسبت خیرات به مبداء المبادی نسبت وجود و بالذات است ، زیرا که خیرات ذاتی وجود است ، و آن در واجب عین ذات و در ممکن به جعل و افاضه است ، پس اصل افاضه خیرات از واجب تعالی شانه است ، و مرآت ظهور و مظهر آن ، ممکن است ، و آن نسبت ظاهریت و افاضه ، اتم از این نسبت مظهریت و قابلی است . و اما در سیئات و شرور به عکس است ، لیکن هر دو نسبت محفوظ است ، زیرا که آنچه از حق مفاض است خیرات است ، و لازمه این خیرات تخیل شرور است به طریق انجرار و تبعیت ، پس بالعرض به او منتسب و بالذات از نقصان ذوات و قصور ماهیات است . چنانچه در آیه شریفه نیز به دو نظر این دو معنی را فرمود: آنجا که سلطان وحدت قلبه کرده و کثرات و نقایص را مضمحل فرموده ، فرماید: قل کل من

عند الله (۱۲۰۱) و آنجا که تخلل کثرت را بالعرض ملاحظه فرموده و وسایط را مقرر داشته ، فرماید: ما اءصابك من حسنه فمن الله ... الايه (۱۲۰۲)

فصل، در بیان آنکه حق تعالی سؤال نشود از آنچه بکند و دیگر موجودات سؤال شوند

بدان که محققین از فلاسفه گویند که از برای فعل مطلق حق غایت و غرضی جز ذات مقدس و تجلیات ذاتیه او نیست ، و ممکن نیست که ذات مقدس در ایجاد اشیاء جز ذات خود و ظهور و تجلی ذات مقدس خود غایت دیگری داشته باشد، زیرا که هر فاعلی که به قصد و غایت غیر ذات ایجاد کند، برای هر غایتی باشد، ولو ایصال نفع و رسیدن مثبت به غیر باشد و یا برای عبادت و معرفت یا ثنا و محمادت باشد، متمکّل به آن است و وجود آن برایش اولی از عدم آن است ، و این مستلزم نقص و قصور و انتفاع است ، و آن بر ذات مقدس کامل علی الاطلاق و غنی بالذات و واجب من جمیع الجهات محال است . پس ، در افعال اولمیت و سؤال از لمیت نیست و لا- یسأل عما یفعل . (۱۲۰۳) و اما سایر موجودات در افعال خود اغراض و مقاصد دیگر دارند غیر ذات خود. پس ، عشاق جمال حق و مقربین و مجذوبین غایت افعالشان وصول به باب الله و رسیدن به لقاء الله و ساحت قدس الهی است . و دیگر موجودات به حسب کمال و نقص و شدت و ضعف خود غرض زاید بر ذات خود دارند. و بالجمله ، چیزی که کمال مطلق است و واجب بالذات است ، واجب من جمیع الجهات است ، و چنانچه ذات مقدسش

میرا از لمیت است ، افعالش نیز میرا از لمیتی و رای ذات است ، به خلاف سایر موجودات .

و ایضا، چون ذات مقدسش کامل مطلق و جمیع علی الاطلاق است ، کعبه آمال همه موجودات و غایت مقصد جمیع سلسله کاینات است ، و خود کعبه آمالی و غایت (و) مقصدی و رای خود ندارد، چه که دیگر موجودات ناقص بالذات و هر ناقصی مهروب عنه است بالفطره ، چنانچه هر کاملی مرغوب فیه است ، پس غایت همه حرکات و افعال ذات مقدس است ، و از برای خود ذات مقدس غایتی جز خود نیست فلا یسال عما یفعل و هم یساءلون . (۱۲۰۴)

و ایضا، چون ذات مقدسش در غایت القصوای جمال و کمال است ، نظام دایره وجود، که ظل آن ذات جمیل است ، و در غایت القصوای کمال ممکن است ، و این نظام کلی اتم نظامهای متصور است ، پس سؤال از لمیت و غایت و غرض و فایده سؤال از روی جهل و نقصان است ، چنانچه از ابلیس لعین در هفت سؤال معروف واقع شده ، و حق تعالی به طریق اجمال و مجادله به وجه احسن از تمام آنها یک جواب داده . (۱۲۰۵) پس ، حق تعالی به واسطه غایت کمال فعلش مورد سؤال نباید شود، و دیگر موجودات مورد سؤال شوند به واسطه نقص آنها ذاتا و فعلا.

و ایضا، حق تعالی بواسطه آنکه حکیم علی الاطلاق است ، هر فعلی از او صادر شود در غایت اتقان است ، پس مورد سؤال نباید شود، به خلاف موجودات دیگر.

و ایضا، حق تعالی

چون هر فعلی از وجود مقدسش صادر شود، از حاق ذات و اصل حقیقت و صراح ماهیت اوست ، و دیگر موجودات چنین نیستند، پس او فاعل بالذات است و سؤال به لمیت در او باطل است ، به خلاف دیگر موجودات . و چون اراده و مشیت و قدرت عین ذات مقدس اوست ، فاعلیت بالذات در آن ذات مقدس عین فاعلیت بالاراده و القدره است ، و شبهه فاعلیت بالطبع نیاید. و این یکی از مباحث شریفه ای است که در محل خود مبرهن است ، و به آن حل کثیری از شبهه های متکلمین می شود در ابواب متفرقه معارف الهیه .

و از این بیانات ارتباط این جمله ها که در حدیث شریف است و به طریق علیت هر یک برای دیگری معلوم شود. پس ، چون فعل حق در کمال تمام و نظام اتم است ، سؤال نشود از آنچه کند، و دیگران چون چنین نیستند سؤال شوند. و این علت از برای آن است که او اولی به حسنات باشد و بنده اولی به سیئات باشد. و این علت آن است که هر چه سیئات باشد از بنده باشد و هر چه حسنات باشد از حق باشد. و با بیانات دیگر نیز این ارتباط درست شود که مذکور نشد. والحمدلله اءولا و آخرا.

الحدیث السادس والثلاثون

حدیث سی و ششم

بالسند المتصل الی ثقه الاسلام ، محمد بن یعقوب الکلینی ، عن علی بن ابراهیم ، عن محمد بن خالد الطیالسی ، عن صفوان بن یحیی ، عن ابن مسکان ، عن اءبی بصیر، قال سمعت اءبا عبدالله ، علیه السلام ، یقول :

لم يزل الله عزوجل ربنا و العلم ذاته و لا معلوم ، و السمع ذاته و لا مسموع ، و البصر ذاته و لا مبصر ، و القدره ذاته و لا مقدور ، فلما احدث الاشياء و كان المعلوم ، وقع العلم منه على المعلوم ، و السمع على المسموع عليه السلام ، و البصر على المبصر ، و القدره على المقدور. قال قلت : فلم يزل الله متحركا؟ قال فقال : تعالى الله عن ذلك ! ان الحركه صفه محدثه بالفعل . قال قلت : فلم يزل الله متكلما؟ قال فقال : ان الكلام صفه محدثه ليست بازليه ، كان الله عزوجل و لا متكلم . (١٢٠٦)

ترجمه :

ابوبصير گوید شنیدم حضرت صادق ، علیه السلام می فرمود: همیشه خداوند عزوجل پروردگار ما بود و حال آنکه علم ذاتش بود با آنکه معلوم نبود، و شنوایی ذاتش (بود) با آنکه مسموع و چیزی که شنیده می شود نبود، و بینایی ذاتش بود با آنکه دیده شده ای نبود، و توانی ذاتش بود با آنکه مقدوری نبود، پس چون ایجاد فرمود اشياء را و موجود شد معلوم ، واقع شد علم او بر معلوم ، و سمع او بر مسموع ، و بصر او بر مبصر، و قدرت او بر مقدور. گفت عرض کردم "پس همیشه خداوند متحرك بود؟" فرمود: "خداوند برتر است از این ، همانا حرکت صفت حادثی است به ایجاد." گفت گفتم : "پس همیشه خدا متكلم بوده؟" فرمود: "كلام صفت حادثی است که ازلی نیست ، بود خداوند عزوجل و حال آنکه متكلم نبود."

شرح قوله : لم يزل الله عزوجل ربنا به حسب ظاهر ربنا خبر زال است ، و جمله و العلم ذاته

حال برای آن است ، ولی به حسب معنی سلیس نیاید و مقصود حاصل نشود، زیرا که مقصود اثبات ازلیت ربوبیت نیست ، بلکه اثبات ازلیت علم است قبل از معلوم . و توان گفت از مجموع این ترکیب استفاده مقصود می شود. و محتمل است که ربنا مرفوع باشد و تابع اسم زال باشد و خبر محذوف باشد، و جمله و العلم ذاته دلالت بر آن می کند، تقدیر چنین شود: لم یزل الله ربنا عالما و العلم ذاته . و محتمل است زال تامه باشد و به مرفوع اکتفا کند، و بنا (براین) زال ، یزول می باشد، نه زال ، یزال ، که ماضی یزال ناقص است دائما، به خلاف یزول که تام است دائما.

قوله : و كان المعلوم كان تامه است در اینجا. یعنی ، چون ایجاد کرد اشیاء را و معلوم موجود شد.

قوله : محدثه بالفعل محتمل است بالفعل مقابل بالقوه باشد، و بالجمله معنی مصدری باشد، یعنی ، صفتی که به ایجاد حاصل شود صفت حق نتواند بود. و در این حدیث مباحث شریفه ای است که به مناسبت مقام بعضی از آن را مذکور می داریم .

فصل ، در بیان عینیت صفات حق با ذات است

بدان که در این حدیث شریف اشاره به عینیت ذات مقدس حق با صفات کمالیه حقیقه فرموده ، مثل علم و قدرت و سمع و بصر. و این یکی از مباحث مهمه ای است که تفصیل آن خارج از طور این رساله است . و ما اشاره به مذهب حق مطابق برهان متین حکما و طریقه اهل معرفت می نمایم .

بدان که در محل خود به وضوح پیوسته که آنچه

از سنخ کمال و از جنس جمال و تمام است، راجع به عین وجود و اصل حقیقت هستی است، و در دار تحقق جز یک اصل شریف که سرچشمه تمام کمالات و منشاء تمام خیرات است نیست، و آن حقیقت وجود است. و اگر جمیع کمالات عین حقیقت وجود نباشد و به وجهی از وجوه در حاق اعیان از او جدایی و با او دوئیت داشته باشد، لازم آید دو اصل در دار تحقق محقق باشد، و این مستلزم مفاسد بسیار است. پس، هر چه کمال است، به حسب مفهوم و ماهیت کمال نیست، بلکه به واسطه تحقق و حصول در متن اعیان کمال است، و آنچه در متن اعیان و حاق نفس الامر محقق است، یک اصل و آن وجود است، پس آنچه کمال است به یک اصل، که آن حقیقت وجود است، رجوع کند.

و نیز به وضوح رسیده که حقیقت وجود بسیط محض من جمیع الجهات است، و ترکیب مطلقا از ساحت قدس او مبرا است، مادامی که به اصل صراحت ذات خود و خلوص حقیقت خود باقی باشد. و اگر از اصل حقیقت خود تنزل کند، ترکیب عقلی و خارجی، به حسب مناسبت مشاهد و منازل آن، بر او طاری و عارض شود، لیکن به حسب ذات بسیط و ترکیب امر غریب عرضی است.

و از این بیانات دو قاعده شریفه استفاده شود:

یکی، آنکه بسیط من جمیع الجهات کل کمالات است به حیثیت واحده و جهت فارده، و از همان حیثیت که موجود

است عالم و قادر و حی و مرید است ، و سایر اسماء و صفات جمالیه و جلالیه بر او صادق است ، و عالم است از جهتی که قادر است ، و قادر است از جهتی که عالم است ، بدون اختلاف اعتبار حتی در عقل . و اما اختلاف مفاهیم اسماء و موضوع له لغات ، که مفاهیم عقلیه لا- بشرط است ، مربوط به اختلاف در حقیقت عینیه نسیت ، و به وضوح رسیده که مفاهیم مختلفه کمال از شیء واحد انتزاع می شود، بلکه به این بیان سابق لازم است که کل مفاهیم کمالیه از حیثیت (واحد) انتزاع شود. و اگر مفاهیم کمال از حیثیات مختلفه منتزع شود، چنانچه در بعض ممکنات چنین است ، این بالعرض است و از جهت تنزل حقیقت وجود و تشابک آن با اعدام است بالعرض .

و قاعده دوم ، آنکه آنچه کامل من جمیع الجهات و صرف کمال خیر است باید بسیط من جمیع الجهات باشد. و نیز به تبع دو قاعده دیگر استفاده شد که آنچه در او ترکیب راه دارد، هر طور ترکیبی باشد، کامل از جمیع جهات نیست و نقص و عدم نیز در او راه دارد، و آنچه ناقص است بسیط مطلق نیست .

پس ، حق تعالی چون بسیط تام است و ترکیب ، که مستلزم امکان و فقر و تعلق به غیر است ، مطلقا در او راه ندارد، کامل من جمیع الجهات است و دارای جمیع اسماء و صفات است ، و او اصل حقیقت و صریح ماهیت هستی است ، بدون آنکه وجود او مشوب به

غیر وجود و کمال او مشوب به غیر کمال باشد، پس صرف وجود است، چه اگر غیر وجود در او راه داشت، شر تراکیب، که عبارت از ترکیب از وجود و عدم است، در او راه داشت، پس صرف علم است و صرف حیات است و صرف قدرت است و صرف بصر و سمع و سایر کمالات است. پس، درست شد فرمایش امام صادق، علیه السلام: والعلم ذاته و القدره والسمع و البصر ذاته.

نقل و تحقیق: نقل کلام حکما در تقسیم اوصاف حق

بدان که حکمای الهی صفات حق تعالی را بر سه گونه تقسیم نموده اند:

اول، صفات حقیقیه. و آن را به دو قسم منقسم نموده اند: صفات حقیقیه محضه، مثل حیات و ثبات و بقا و ازلیت و امثال آن، و صفات حقیقیه ذات الاضافه، مثل علم و قدرت و اراده که اضافه دارد به معلوم و مقدر و مراد. و این دو نحو صفت را عین ذات دانند.

دوم، صفات اضافیه محضه. مثل مبدئیت و رزاقیت و راحمیت و عالمیت و قادریت و امثال آن.

سوم، صفات سلبیه محضه. مثل قدوسیت و فردیت و سبوحیت و امثال آن. و این دو نحو صفت را زاید بر ذات مقدس دانند، و جمیع سلوب را به سلب واحد، که سلب امکان است، ارجاع کنند، چنانچه جمیع اضافات را به اضافه واحده موجدیت ارجاع نمایند، و مبداء اضافات را به اضافه اشراقیه و افاضه نوریه ارجاع کنند. (۱۲۰۷)

و این تقسیمات و عینیت در صفات حقیقیه و

زیادت در صفات اضافیه و سلبیه به طوری که ذکر کردند و برهان بر آن اقامه کردند پیش نویسنده تمام نیست و موافق برهان متین حکمی و اعتبار صحیح عرفانی نیست. زیرا که اگر باب مفاهیم اسماء و صفات پیش آید و نظر به کثرت مفهومی کنیم، هیچیک از صفات را نباید عین ذات بدانیم. و چنانچه اگر ذات را عین اوصاف اضافیه و یا سلبیه بدانیم لازم آید که حق تعالی محض اضافه و عین حیثیت سلبیه گردد، همین طور اگر عین اوصاف حقیقیه دانیم، لازم آید حق تعالی نفس مفاهیم اعتباریه و معانی عقلیه گردد! تعالی عن ذلک. و اگر ملاحظه حقایق اوصاف و مصداق محقق اسماء و صفات را نماییم، جمیع اسماء و صفات اضافیه و حقیقیه عین ذات مقدس باشد، و فرق بین عالمیت و عالم و قادریت و قادر فقط در اعتبار مفهومی است، و جمیع اوصاف اضافیه به رحیمیت و رحمانیت ذاتیه رجوع کند، حتی رازقیت و خالقیت غیر آن.

و اینکه جمیع سلب را به سلب امکان و اضافات را به اضافه واحده ارجاع نمودند و در اوصاف حقیقیه ارجاع به چیزی نکردند، اگر باز نظر به مفاهیم اندازیم، هیچیک از آنها به دیگری ارجاع نشود، نه در سلب و اضافات و نه در اوصاف حقیقیه، و اگر به حقایق نظر شود، جمیع اوصاف حقیقیه نیز به حقیقت واحده واجبه رجوع کند.

در تحقیق عینیت اوصاف با ذات مقدس

بالجمله، تحقیق در باب اوصاف به لسان حکمت نظری آن است که اوصاف حقیقیه و اضافیه مطلقا به حسب مفاهیم،

مختلف و هیچیک عین ذات مقدسه نیستند، و به حسب حقیقت، تمام عین ذات مقدس است. منتها از برای اوصاف دو مرتبه است: یکی، مرتبه ذات و اوصاف ذاتیه است، که توان از آن انتزاع علم کرد و عالمیت و قدرت و قادریت. و یکی، مقام اوصاف فعلیه است، که از آن نیز انتزاع مفهوم علم و عالمیت و قدرت و قادریت توان کرد. و اما اوصاف سلویه، از قبیل قدوسیت و سبحیت، و اسماء تنزیهیه، آنها از لوازم ذات مقدس و ذات مقدس مصداق بالعرض است نسبت به آنها، زیرا که حق تعالی کمال مطلق است و کمال مطلق بالذات بر او صادق است، زیرا که اصل حقیقت اوست، و از لوازم آن سلب نقایص است، و کمال مصداق عرضی سلب نقص است. و اهل معرفت و اصحاب قلوب مقام تجلی به فیض اقدس را مبدء اسماء ذاتیه دانند، و مقام تجلی به فیض مقدس را مبدء اوصاف فعلیه شمارند، (۱۲۰۸) و تجلی به فیض مقدس را غیر نمی دانند، چنانچه عین نیز نمی دانند. و بحث در اطراف آن منجر می شود به بحث از اسماء و صفات به طریقه آنها و از مقصد خارج می شویم.

و بعضی صفات حق را به امور عدمیه ارجاع کردند، و علم را عبارت از عدم جهل و قدرت را عدم عجز دانسته اند. و در اهل معرفت کسی را که دیدم اصرار به این معنی دارد مرحوم عارف جلیل، قاضی سعید قمی، (۱۲۰۹) است که تبعیت از استاد خود، که

ظاهرا مرحوم ملا رجبعلی است، (۱۲۱۰) نموده به بیانی که در شرح توحید مذکور است. (۱۲۱۱) و ما در سالف زمان جواب برهان او را، و همین طور جواب تمسکات او را به ظواهر بعض اخبار، به وجه برهانی دادیم .

فصل ، در بیان علم قبل از ایجاد است

و از مباحث شریفه که در این حدیث شریف اشاره به آن فرموده علم قبل الایجاد است به معلولات خود در ازل ، که محل خلاف عظیم است اصل آن و کیفیت آن که آیا به طریق اجمال است یا تفصیل . یا آیا زاید بر ذات است یا عین ذات . یا قبل الایجاد است یا مع الایجاد. که تفصیل آن در کتب قوم موجود است. (۱۲۱۲) و ما به تحقیق مطلب پرداخته از رد و ایراد سایر اقوال صرفنظر می کنیم .

بدان که آنچه محقق است پیش ارباب برهان و اصحاب عرفان آن است که در این حدیث شریف اشاره به آن فرموده که علم به معلوم قبل از ایجاد در ازل است ، و آن عین ذات است . و اشاره به اینکه علم او تفصیلی است فرموده به اینکه (بصیر) به اشیاء است در صورتی که مبصری نیست و سمیع است در صورتی که مسموعی نیست ، زیرا که بصر و سمع شهود مبصرات و مسموعات است تفصیلا، چنانچه واضح است . و ایضا، اشاره به علم تفصیلی فرموده است آنجا که فرماید: فاذا احدث الاشیاء و كان المعلوم ، وقع العلم منه علی المعلوم ... الحدیث زیرا که آن است که بعد از ایجاد علم تحقق تازه (پیدا) نکرده ، بلکه بعد از متحقق بودن وقوع بر معلول پیدا

کرده . و ما پس از این معنای وقوع علم بر معلوم را بیان می کنیم .

و اما بیان این مطلب شریف ایمانی به طریق محققین فلاسفه آن است که پس از آنکه در فصل سابق بر این معلوم شد که حق تعالی صرف وجود و صرف کمال است ، و صرف وجود با بساطت و وحدت تامه ای که دارد جامع جمیع کمالات و مستجمع همه وجودات است به نحو کمال ، و آنچه از حیطة وجود او بیرون است عدم و نقص و قصور است و بالجمله لا شیئیت است ، و نسبت دیگر مراتب وجود به آن ذات مقدس نسبت نقص به کمال است ، و علم به کمال مطلق علم به مطلق کمال است بدون نقص و قصور، و این عین کشف تفصیلی کلی بسیط است با آنکه از حیطة علم او ذره ای از موجودات خارج نیست ازلا و ابدا، به هیچ وجه کثرت و ترکیب در آن راه ندارد.(۱۲۱۳)

و اما به طریقه عرفا، حق تعالی مستجمع جمیع اسماء و صفات است در مقام حضرت واحدیت و مقام جمع اسمائی ، و اعیان ثابته جمیع موجودات از لوازم اسماء الهیه است در حضرت جمع قبل از ایجاد در ازل ، و تجلی مطلق ذات از مقام احدیت و غیب هویت کشف جمیع اسماء و صفات و لوازم آن است ، که اعیان ثابته جمیع موجودات است ، به تجلی واحد و کشف بسیط مطلق ، پس به عین کشف علمی به تجلی فیض اقدس کشف ذات و اسماء و صفات و اعیان شود بدون آنکه کثرت و ترکیبی تخیل کند.(۱۲۱۴)

این دو طریقه در غایت اتقان و متانت و شموخ است ، ولی به واسطه آنکه در کمال دقت است و مبتنی بر اصول کثیره است ، از فلسفه و اصطلاحات اهل الله و اصحاب قلوب ، تا آن مقدمات حاصل نباشد و انس تام و تمام و مزاولت بسیار و حسن ظن کامل به علماء بالله نباشد، از این بیانات چیزی حاصل نیاید و تحیر بر تحیر افزاید. و از این جهت به بیانی ساده تر و نزدیک به افهام عامه مطلب را پرداختن اولی است . پس گوئیم که علیت و مبدئیت واجب الوجود، تعالی شاءنه ، مثل علیت فاعلهای طبیعی نیست که مواد موجوده را با هم ترکیب و تفصیل کنند، مثل نجار که در ماده موجوده تغییراتی می دهد و ترکیب و تفصیلی می دهد، و چون بنا که ترکیب مواد موجوده را می کند، و نفس علم و اراده اش علت ظهور و وجود اشیاء است ، پس دار تحقق در حیظه علم اوست و به اظهار او از مکامن غیب هویت ظاهر شود: و عنده مفاتح الغیب لا یعلمها الا هو(۱۲۱۵) گویند صفحه اعیان نسبت به ذات مقدس حق جل و جلاله مثل نسبت اذهان است به نفس انسانین که به نفس اراده ایجاد کند و اظهار آنچه در غیب هویت است نماید. پس جمیع دایره تحقق در حیظه علم است و از آنجا ظاهر گردد و بدانجا عود کند: فانالله و انا الیه راجعون .(۱۲۱۶)

و به بیان واضحتری ، علم به سبب و علت تامه شیء مستلزم علم به شیء است ، مثلا منجم که علم

به خسوف و کسوف در ساعت فلان و روز فلان پیدا می کند، به واسطه علم به اسباب است ، زیرا که حرکات شمس و قمر و ارض را ضبط نموده و با ضبط حرکات وقت فاصله شدن زمین را بین شمس و قمر و فاصله شدن قمر را بین زمین و شمس به دست می آورد، و اگر ضبطش صحیح باشد ثابته ای تخلف نکند. و چون جمیع سلسله اسباب و مسببات منتهی شود به ذات مقدس مبداء المبادی ، و حق تعالی علم به ذات خود که سبب جمیع موجودات می باشد دارد، از حیث آنکه سبب است علم به مسببات نیز دارد.

و (از) این وجوه مذکوره هر کس به حسب نشیء...خود یکی را اختیار می نماید. و بعضی از آن از بعضی دیگر امتن و وافتر است به تمام مقصد.

فصل ، در معنی سمع و بصر حق است

یکی از مباحثی که در باب اسماء و صفات حق جل و علا مورد بحث بین فاسفه عظام است اثبات سمع و بصر (۱۲۱۷) است از برای حق تعالی ، که جمهور حکما و متکلمین ارجاع نمودند سمع و بصر را به علم ، و شیخ جلیل اشراقی علم را ارجاع فرموده به بصر و سمع . هر یک به بیانی که ذکر آن خروج از طور اختصار است . و ما بیان مسلک و مذهب فحل را می نمایم به یک بیانی که در مطلق اسماء و صفات حق واضح گردد.

بدان که بسیاری از فلاسفه و اکابر برای اهمال بعض حیثیات بعضی از اسماء و صفات را به بعضی دیگر ارجاع نمودند، چنانچه معروف و مسلم بین آنها آنست که

اراده حق تعالی عبارت است از علم به صلاح و نظام اتم . و مثل اختلاف در باب سمع و بصر و علم و ارجاع هر یک به دیگری ، چنانچه مذکور شد. و این مطلب خلاف تحقیق و از اهمال حیثیات است . زیرا که اگر مقصود از اینکه اراده به علم به صلاح راجع است ، یا علم به سمع ، یا سمع به علم ، راجع است آن است که حق تعالی دارای اراده نیست و دارای سمع و بصر نیست ، بلکه همان علم را به اسم اراده و سمع و بصر خوانده اند. این مطلبی است بس باطل و تقولی است بس فزیه ، زیرا که لازم آید که حق تعالی مبداء وجود باشد بدون اراده و اختیار. علاوه بر آنکه میزان در باب اتصاف حق به اوصاف کمالیه آن است که آن صفت صفت کمال باشد برای موجود بمانه موجود، و بالجمله ، صفت نفس حقیقت وجود باشد و از کمالات اصل ذات وجود باشد، و شک نیست که اراده از صفات کمالیه حقیقت مطلقه وجودیه است ، لهذا وجود هر چه تنزل به منازل سافله و صف نعال کند، اراده در او ضعیف گردد، تا آنجا رسد که اراده را از آن بکلی سلب کنند و او را جمهور دارای اراده ندانند، مثل طبایع از قبیل معادن و نباتات . و هر چه رو به کمالات و افق اعلی تصاعد کند، اراده در او ظاهرتر گردد و قویتر شود، چنانچه در سلسله موجودات طبیعی می بینیم که از مقام هیولی و جسم و عنصر و معدن و

نبات که گذشت ، اراده و علم در آن ظاهر گردد، و هر چه رو به بالا رود، این جوهره شریفه کاملتر گردد، حتی آنکه انسان کامل دارای اراده کامله ای است که به نفس اراده انقلاب عنصری به عنصری کند و عالم طبیعت خاضع در تحت اراده اوست . پس ، کشف کنیم که اراده از صفات کمالیه وجود و موجود بما انه موجود است . و این حقیقت را برای ذات مقدس حق اثبات کنیم بدون آنکه ارجاع کنیم به حقیقت دیگر. و همین طور سمع و بصر نیز به حسب تحقیق حقیق به تصدیق از کمالات موجود مطلق است ، و حقیقت سمع و بصر متقوم به آلات جسمانیه و از علوم مقیده به آلات و ادوات نیست ، بلکه احتیاج به آلات در ظهور سمع و بصر نفس است در عالم طبیعت و ملک بدن ، چنانچه در علم نیز به حسب ظهور در ملک طبیعت احتیاج به ام الدماغ دارد. و این از نقص عالم طبیعت و ملک است نه نقص علم و سمع و بصر (...). حقایق عالم غیب را می بیند و کلام ملکوتی ملائکه و روحانین را می شنود، چنانچه موسی کلیم الله کلام حق را در مناجات می شنید، و رسول ختمی مکرم با ملائکه تکلم می فرمود و جبرئیل را به صورت ملکوتی می دید، و هیچ گوشی آن را نمی شنید و چشمی آنها را نمی دید، با آنکه با جناب رسول در حین نزول وحی در یک مجلس بودند.

بالجمله ، سمع و بصر نیز از علومی هستند که زاید بر اصل علم و

غیر حقیقت علم هستند و از کمالات مطلق وجود هستند. پس اثبات آنها برای حق تعالی که مبداء اصل وجود و سرچشمه کمال هستی است لازم است .

و اگر مقصود آنان که اراده و سمع و بصر را به علم ، یا علم را به آنها، ارجاع کنند آن است که علم و اراده به حیثیت واحده برای حق ثابت ، و سمع و بصر و علم در ذات مقدس حق حیثیات مختلفی ندارند، این مطلبی است حق و موافق برهان ، ولی اختصاص به این اوصاف وجهی ندارد، بلکه مطلق اوصاف به حقیقت وجود صرف راجع است . و این معنی منافات ندارد با اثبات اوصاف مختلفی متکثره برای ذات حق ، بلکه مؤ کد آن است ، زیرا که به وضوح پیوسته که هر چه وجود به وحدت نزدیکتر باشد و از افق کثرت بعیدتر و مبراتر باشد، جامع تر است نسبت به اسماء و صفات ، تا آنکه به صرف وجود و حقیقت بسیطه واجبه ، جلت عظمت و عظمت قدرته ، رسد که غایت وحدت و بساط است و مستجمع جمیع کمالات و جامع تمام اسماء و صفات است و تمام مفاهیم کمال و معانی جلال و جمال بحقیقت بر او صدق کند و صدق آنها بر ذات مقدس احق و اولی است به جمیع مراتب احقیت و اولویت .

و اجمال بیان آنکه وحدت هر چه اقوی و اتم شد، صدق مفاهیم و کمال بیشتر گردد و اسماء و صفات افزایش یابد. و به عکس ، هر چه موجود به افق کثرت نزدیکتر باشد، مفاهیم کمال به آن کمتر صدق کند،

و صدق آن نیز بر آن ضعیفتر و نزدیکتر و شبیه تر به مجاز باشد. (و این به علت) آن است که وحدت مساوق با وجود و از کمالات موجود بماهو موجود است، و معنی مساوق در این حال این است که در مفهوم وجود و وحدت گرچه مخالف هستند، ولی در خارج حقیقت وجود عین حقیقت وحدت است. چنانچه کثرت در هر جا بار اندازد، نقص و عدم و شر و ضعف و فتور بار اندازد. و از این جهت است که هر چه وجود نازل به منازل نقص کند، کثرت از تمام مراتب وجود بیشتر است. مقام ربوبیت و ساحت مقدس کبریایی جل و علا که صرف وجود است، صرف وحدت و بساطت است و در او کثرت و ترکیب به هیچ وجه راه ندارد. و در سابق اشاره کردیم به اینکه وجود اصل حقیقت کمال و سرچشمه جلال و جمال است، پس صرف وجود صرف وحدت و صرف کمال است، پس صرف وحدت نیز صرف کمال است، پس آنچه وحدتش در اعلی مرتبه باشد، جمیع اسماء و صفات و کمالات بر او صادق است، و صدق هر یک بر او احق و اولی است. و به عکس، هر چه به کثرت نزدیک شود، نقص در او زیاد شود و صدق مفاهیم کمال و اسماء و صفات بر او ناقص آید، و کیفیت صدق آنها نیز ضعیف شود. پس، حق تعالی جل جلاله دارای جمیع کمالات و مستجمع جمیع اسماء و صفات است بدون آنکه یکی از آنها به دیگری راجع

باشد، بلکه هر یک به حقیقت خود بر ذات مقدسش صادق باشد: سمعش و بصرش و اراده اش و علمش همه به معانی حقیقه است بدون آنکه کثرت در ذات مقدس به وجهی از وجوه لازم آید. فله الاسماء الحسنی و الامثال العلیا و الکبریاء والالاء. (۱۲۱۸)

فصل ، در بیان کیفیت تعلق علم حق بر معلومات است

بدان که به طوری که سابق اشاره به آن شد حق تعالی با علم بسیط ذاتی و کشف واحد ازلی جمیع موجودات بماءنها موجودات و جهات وجودیه کمالیه از جهت کمال برای ذات مقدسش معلوم و منکشف است . و این کشف در عین بساطت و وحدت تام تفصیلی است به طوری که ذره ای از سموات ارواح و اراضی اشباح ازلا و ابدا از حیظه علم او خارج نیست . و این علم و کشف در ازل است و عین ذات مقدس است ، و معلومات به تعینات و حدودات ، که برگشت به عدم و نقص کنند پس از ایجاد تحقق بالعرض پیدا کند و متعلق علم بالعرض شود، و این تعلق بالعرض پس از ایجاد است . و به این معنی اشاره فرموده است در این حدیث شریف آنجا که فرماید: فلما احدث الاشياء و كان المعلوم ، وقع العلم منه علی المعلوم .

و محتمل است که این عبارت اشاره به علم فعلی که به تجلی فیض مقدس حاصل می شود باشد. و مقصود از معلومات معلومات بالذات که هویات وجودیه متعلقه به فیض مقدس و تجلی ظهوری نوری است باشد.

پس ، بر احتمال اول حاصل اول عبارت این شود: فلما تجلی بفیضه المقدس و ظهر الکون بالعرض ، وقع العلم علی المعلوم

ءى ، ظهر الفىض فى مرآه المستفىض بالعرض (١٢١٩).

و بنا بر احتمال دوم چنین شود: فلما تجلى بفضه المقدس و ظهر وجود الكون بالذات ، ءى بلا حىنه تقىديه ، وقع الفىض على المستفىض بالذات (١٢٢٠).

و بنا بر هر دو تعبير، اين تجلى به فىض مقدس در تحت حوادث زمانيه و تغييرات نيست و ايجاد حق تعالى مبرا و مقدس است از شايه حدود و تغيير، بلکه تعين و تحديد، و چنانچه علم ذاتى بسىط من جميع الجهات و محيط به تمام حىثيات است ، علم فعلى ، كه آيه حقيقى حق و ظهور علم ذاتى و مرآت آن است ، بسىط تام و واحد مطلق است و محيط به جميع دايره تحقق است بدون آنكه در او تعين و تجددى و تركيبى باشد. غايت امر آنكه آن متقوم بالذات به ذات مقدس كبرىاى و نفس تعلق محض است ، و از اين جهت فانى در تحت كبرىاى حق و نفس حضور در محضر ذوالجلال است ، و از اين راه آن را علم حق مى دانند، چنانچه نفس ايجاد نفس ناطقه حقايق عقليه را در عالم عقل ، و مثل خياليه را در لوح خيال ، علم فعل نفس است و فانى در ذات آن .

و حكما گفته اند نسبت صفحه نفس الامر به حق ، مثل نسبت صور علميه است به نفس . و به واسطه اين احاطه وسعه و بساطت و نفوذ گفته اند حق تعالى جزئيات را به علم كلى عالم است ، يعنى ، جزئيت و محاطيت و محدوديت در معلوم اسباب محدوديت در علم نشود، پس علم محيط و

قدیم و ازلی و غیر متغیر است ، و معلوم محاط و محدود و حادث و متغیر است . و غیر عارف به اسلوب کلام آنها گمان کرده که آنها علم به جزئیات را نفی کردند، و کلیت و جزئیت را به معنای متداوله در عرف منطقیین و لغویین حمل کردند، غافل از آنکه در اصطلاح اهل معرفت به معنای دیگر است . و اهل نظر نیز گاهی از آنها تبعیت کردند. بلکه این معنا را از اهل معرفت حکما اخذ کرده اند در باب علم واجب الوجود جل اسمه و تعالی شاء نه .

فصل ، در بیان میزان صفات ثبوتیه و سلبیه است

میزان در صفات ثبوتیه برای ذات مقدس واجب جل اسمه و صفات سلبیه آن است که هر صفت که (از) اوصاف کمالیه و از نعوت کمالیه است برای اصل حقیقت وجود و صرف ذات هستی ، بی تعین آن به لباس تعینی و بدون تطور آن به عالمی دون عالمی ، و بالجمله (آنچه) به عین هویت هستی و ذات نوریه وجودیه رجوع کند، از صفات لازم الثبوت و واجب التحقق است برای ذات مقدس تعالی شاء نه . زیرا که اگر ثابت نباشد، لازم آید یا ذات مقدس صرف وجود و محض هستی نباشد، یا صرف وجود محض کمال و صرف جمال نباشد. و این هر دو در مشرب عرفان و مسلک برهان باطل است ، چنانچه در محال خود مقرر است .

و هر صفت و نعته که برای موجود ثابت نشود مگر پس از تنزل آن به منزلی از منازل تعینات و تطور آن به طوری از اطوار تقییدات و تعانق آن با مرتبه ای از مراتب قصور

و تلازم آن با حدی از حدود فتور، و بالجمله آنچه از ذات هستی نباشد و به حدود و ماهیات رجوع کند، از صفات لازم السلب و ممتنع التحقق است در ذات کامل علی الاطلاق. زیرا که ذات کامل مطلق و صرف وجود چنانچه مصداق صرف کمال است مصدوق علیه سلب نقایص و حدود و اعدام و ماهیات است.

و اینکه مشهور بین محققین است که صفات سلبيه رجوع به سلب واحد کند، که آن سلب امکان است، (۱۲۲۱) در نظر نویسندگان درست نیاید، بلکه چنانچه ذات مقدس مصداق ذاتی تمام صفات کمال (است) و هیچیک به دیگری رجوع نکند چنانچه قبل از این به وضوح پیوست همین طور مصداق بالعرض و مصدوق علیه سلب هر یک از نقایص نیز هست. و نتوان گفت که اعدام و نقایص حیثیت واحده هستند و لا میز فی الاعدام، زیرا که اگر به حسب متن واقع و نفس الامر ملاحظه شود، چنانچه عدم مطلق حیثیت واحده و مع ذلك کل اعدام است، وجود مطلق نیز حیثیت واحده و کل کمالات است، پس در این نظر که ملاحظه احدیت و غیب الغیوب است صفتی ثابت نتوان کرد نه صفات حقیقیه ثبوتیه و نه صفات سلبيه جلالیه. ولی در نظر دیگر که ملاحظه مقام احدیت و جمع اسماء و صفات است، چنانچه صفات ثبوتیه کمالیه متکثرند هر صفت کمالی را سلب صفت نقص، که مقابل با آن است، لازم می باشد، و ذات مقدس به آن جهت که مصداق بالذات عالم است، مصداق بالعرض لیس

بجاهل است ، و چون قادر است لیس بعاجز است . و چنانچه در علم اسماء مقرر است که از برای اسماء (و صفات ثبوتیه) محیطیت و محاطیت و ریاست و مرئوسیت است ، از برای اسماء و صفات سلویه نیز بالطبع این اعتبارات می باشد.

بالجمله ، پس از آنکه معلوم شد میزان صفات ثبوتیه و سلویه ، می توان فهمید که حرکت ، که متقوم به قوه و هیولی است و حدوث و تجدد در اصل ذات آن است ، در ذات مقدس کبریایی جل و علا راه ندارد.

و تکلم به این معنی عرفی و مفهوم متعارف که مورد سؤال راوی است صفت محدثه متجدده ای است که ذات حق تعالی منزّه و میرا از آن است . و این منافات ندارد با اثبات کلام و تکلم ذاتی از برای حق تعالی در مقام ذات ، به یک معنای مقدس از تجدد و مبرای از حدوث .

و اجمال این مطلب شریف آنکه حقیقت تکلم متقوم به خروج کلام از مخارج مخصوصه نیست . و این تقید و انصرافی که در عرف لغت و متعارف جمهور است از انس و عادت و ضمیمه اوهام و افکار ناشی است ، و الا اصل معانی تقید و تعیینی ندارد . علم عبارت از صرف دانش و ظهور شیء لدی العالم است ، و مقید به آن نیست که با آلات مادیه ، مثل دماغ ، یا معنویه ، مثل حس مشترک یا لوح خیال مثلا ، ادراک شود . اگر فرض کنیم یکی با دستش یا با پایش علم به چیزی پیدا کند یا چیزی را بشنود

یا ببیند، علم و سمع و بصر بر آنها صادق است، و همین طور اگر کسی در عالم خواب ببیند و بشنود و تکلم کند و احساس کند، تمام این معانی بر آنها بی شائبه مجاز صادق است با آنکه هیچ یک از این آلات مخصوصه محسوسه به کار نیفتاده. پس میزان نفس ادراک مخصوص است در صدق این معانی و مفاهیم. و حقیقت تکلم اظهار مکنونات خاطر است و ابراز مافی الضمیر است بدون آنکه آلت مخصوصه در آن مدخلیت داشته باشد. فرضا که به حسب لغت و عرف هم مجاز باشد، در معانی و حقایق این تقیدات نیست و به حسب عقل صادق است. و ما در باب اسماء و صفات بحث لغوی نداریم، و مقصود اثبات نفس حقایق است گرچه لغت و عرف با آن مساعد نباشد پس، گوییم که حقیقت کلام اظهار مافی الضمیر است، چه با آلات حسیه یا غیر آن باشد، و چه کلام از مقوله صوت و لفظ و هوای خارج از باطن باشد یا نباشد. و کلام به حسب این حقیقت از اوصاف کمالیه وجود است، زیرا که ظهور و اظهار از حقیقت وجود و به حقیقت وجود است، و هر چه وجود رو به کمال و قوت رود، ظهور و اظهارش بیشتر گردد، تا به افق اعلی و مقام اسنای واجبی رسد که نورالانوار و نور علی نور و ظهور علی ظهور است، و به فیض مقدس اطلاقی و کلمه کن وجودی اظهار آنچه در غیب مقام احدیت دارد کند، و به فیض اقدس و تجلی

ذاتی ، احدی اظهار غیب مطلق و مقام لامقامی احدیت فرماید. و در این تجلی احدی متکلم ذات مقدس احدی ، و کلام فیض اقدس و تجلی ذاتی ، و سامع اسماء و صفات (است) ، و به نفس آن تجلی ، تعینات اسماء و صفات اطاعت نموده تحقق علمی پیدا کنند. و در تجلی واحدی به فیض مقدس ، متکلم ذات مقدس واحدی مستجمع جمیع اسماء و صفات ، و کلام نفس تجلی ، و سامع و مطیع در تحقق اعیان علمیه لازمه اسماء و صفات (است) که به امر کن تحقق عینی پیدا کنند: فاذا قال لكل عين اراد ايجادها: كن ، فيطيع الامر الالهي ، فيكون و يتحقق (۱۲۲۲)

و شواهد سمعیه در این باب بسیار است که به ذکر آنها نپرداختیم . والحمد لله اءولا و آخرا.

الحديث السابع والثلاثون

حديث سي و هفتم

بالسند المتصل الى محمد بن يعقوب ، عن علي بن محمد ، عن اءحمد بن محمد بن عيسى ، عن محمد بن حمران ، عن الفضل بن السكن ، عن اءبي عبدالله ، عليه السلام ، قال قال اءميرالمؤ منين ، عليه السلام : اعرفوا الله بالله ، والرسول بالرساله ، و اءولى الامر بالامر بالمعروف و العدل و الاحسان . (۱۲۲۳)

ترجمه :

فرمود حضرت صادق ، عليه السلام ، که حضرت اميرالمؤ منين عليه السلام فرمود: " بشناسيد خدا را به خدا، و رسول را به رسالت ، و صاحب امر را به امر به معروف و عدالت و نيکویی نمودن . "

شرح عرفان و علم و شناسایی و دانایی فرق واضح دارند، و گویند علم در اصل لغت مخصوص به کلیات است ، و معرفت مخصوص

به جزئیات و شخصیات . و گویند عارف بالله کسی است که حق را به مشاهده حضوریه بشناسد، و عالم بالله کسی است که به براهین فلسفیه علم به حق پیدا کند. و بعضی گویند علم و عرفان از دو جهت تفاوت دارند: یکی از جهت متعلق ، چنانچه ذکر شد. و دیگر، در معرفت سابقه فراموشی و نسیان مآخوذ است ، پس چیزی را که ابتدائاً ادراک به آن متعلق شد، گویند علم به او حاصل شد، و چیزی را که معلوم بوده و نسیان شد و ثانیاً مورد ادراک شد، گویند معرفت به آن حاصل شد. و عارف را از آن جهت عارف گویند که متذکر اکوان سالفه و نشأت سابقه بر کون ملکی و نشئه طبیعی خود شود. و بعضی از اهل سلوک مدعی تذکر عالم ذر هستند، و گویند اگر حجاب طبیعت که موجب این غفلت و نسیان است از پیش چشم سالک برداشته شد، متذکر عوالم سابقه می شود. و بعض از اهل ذوق می گفت حقیقت معراج معنوی و روحانی تذکر ایام سلف است . ما وقتی که به قهقرا متوجه احوال سابقه خود شویم ، به اختلاف اشخاص ، هر کس تا وقتی از اوقات زندگانی خود را به یاد می آورد و متذکر می شود: یکی تا هفت سالگی ، یکی تا پنج یا سه سالگی ، و کمتر از این نادر است که کسی متذکر شود از شیخ الرئیس نقل کنند که مدعی آن بوده که اول زمان تولدش را به خاطر داشت ! می گفت ممکن است از این بیشتر متذکر شد، مثلاً متذکر

ایامی شود که در رحم مادر یا در صلب پدر بوده ، و همین طور جمیع تطوراتی که در ملک نموده متذکر شود، تا به قهقرا متذکر شود اکوان عالم (تا) ملکوت اعلی و جبروت را تا جبروت اعلی ، تا آنکه منتهی شود به تذکر از نشئه علم ربوبی ، و این تذکر حقیقت معراج است و غایت عروج روحانی است . انتهی بیانہ .

و این مطلب خود اگر فی نفسہ صحیح باشد، ولی حقیقت معراج عبارت از این رجوع قهقرایی بودن در مشرب رحیق عرفان درست نیاید و در مسلک اصحاب قلوب صحیح ننماید. بلکه حقیقت معراج روحانی عبارت است از حرکت معنویہ انعطافیہ کہ با آن تتیم شود دایرہ وجود و رجوع شود بہ عالم غیب جمیع ما فی سلسلہ الشہود. و این در قوس صعودی و حرکت انعطافی صورت گیرد. و این حرکت رجوعی قهقرایی خلاف سنہ اللہ جاریہ است در موجودات ، و بالخصوص در انبیا و خاصہ در خاتم آنها، صلوات اللہ علیہ و آلہ و علیہم اجمعین . و این طور از سلوک شبیہ مجذوبیت یک صنف از ملائکہ مہیمہ متحیرہ در ذات ذوالجلال است کہ غفلت از کثرات بکلی دارند و ندانند کہ آدمی و عالمی خلق شدہ . و شیخ عارف کامل شاہ آبادی ، روحی فداه ، می فرمود حالت روحی حضرت آدم ، علیہ السلام ، این بود کہ توجہ بہ ملک خود نکند و مجذوب عالم غیب و مقام قدسی باشد، و این حرکت آدم ، علیہ السلام ، را از آدمیت سلب می کرد، پس حق تعالی شیطان را بر او مسلط

فرمود تا او را متوجه به شجره طبیعت کند و از آن جاذبه ملکوتی او را به ملک منصرف کند.

قوله (علیه السلام): و العدل و الاحسان ظاهر آن است که این دو عطف باشند به قوله: الامر بالمعروف . یعنی ، اعرفوهم بالامر بالمعروف و بالعدل و الاحسان . و محتمل است عطف باشند بقوله: المعروف . یعنی ، اعرفوهم بالامر بالمعروف و بالامر بالعدل و الاحسان .

فصل ، در بیان مراد از اعرفوا الله بالله

بدان که در شرح این حدیث شریف و معنی اعرفوا الله بالله علمای اعلام ، رضوان الله علیهم ، هر یک به مناسبت مسلک علمی خود یا مشرب حکمی خویش بیاناتی نمودند، و ما به طریق تلخیص بعضی از آنها را برای تبرک به کلام بزرگان ذکر می کنیم :

اول ، آن است که جناب ثقه الاسلام ، کلینی ، رضوان الله علیه ، فرمودند. و ملخص آن این است که خدای تعالی ابدان و ارواح و انوار را خلق فرموده : و خود متفرق در خلق آنهاست ، کسی را شرکت در آن نیست ، و شبیه به هیچیک از آنها نیست . پس ، هر کس حق را تشبیه کند به یکی از اینها، خدا را به خدا نشناخته ، و اگر تنزیه کند حق را از شباهت آنها، حق را به حق شناخته . انتهى . (۱۲۲۴) و غریب آن است که حضرت صدرالمطاء لهین ، قدس سره ، این کلام را از تتمه حدیث دانسته و توجیحات طولانی از آن فرموده مطابق مسلک خود. (۱۲۲۵)

دوم ، آن است که شیخ صدوق ، رضوان الله علیه ، فرموده . و حاصل آن چنان

است که معنی معرفت ما خدا را به خدا، آن است که اگر ما حق را به عقول خود بشناسیم، حق تعالی واهب آنهاست، و اگر به انبیا و حجج، علیهم السلام، بشناسیم، حق آنها را بعث فرموده و حجت قرار داده، و اگر به نفوس خود بشناسیم، خداوند خالق آنهاست. (۱۲۲۶)

سوم، آن است که جناب صدرالمتألهین اشاره به آن فرمودند. و آن آن است که طریق معرفت حق تعالی دو نحوه است: یکی به مشاهده و صریح عرفان است، و دوم طریق تنزیه و تقدیس است. و چون طریقه اول ممکن نیست، مگر برای انبیا و کمل، از این جهت طریق دوم را در حدیث فرمودند. انتهی. (۱۲۲۷) و این تفسیر ایشان مبنی بر آن است که کلام شیخ کلینی را جزو حدیث شریف و تفسیر حضرت صادق، علیه السلام، از کلام حضرت امیرالمؤمنین، علیه السلام، دانسته اند.

چهارم، آن است که جناب محقق فیض، علیه الرحمه، تفسیر فرمودند. و حاصل آن این است که از برای هر موجودی ماهیتی و وجودی (است)، و ماهیت اشیاء عبارت از تعینات نفسه و وجهه ذاتیه آنهاست، و وجود آنها عبارت از جهت یلی الربی است که به آن قوام ذات و ظهور آثار و حول و قوه اشیاست. پس، اگر کسی نظر به ماهیات کند و جهات تعینات اشیاء و بخواهد از جهت امکان و افتقار آنها به حق حق را بشناسند، حق را به اشیا شناخته نه به حق،

علاوه آنکه این علم و معرفت فطری است نه کسبی. ولی اگر به جهات وجودیه، که وجهه الی الله و جهات یلی الله، می باشد و اشاره به آن شده است در آیات شریفه بقوله: هو معکم اءینما کنتم و بقوله: (۱۲۲۸) کل شیء هالک الا وجهه. (۱۲۲۹) الی غیر ذلک، حق را بشناسند، حق را به حق شناخته.

پنجم، احتمالی است که به نظر نویسنده رسیده است. و آن معلوم شود پس از تذکر یک مقدمه که در علم اسماء و صفات مقرر است. و آن این است که از برای ذات مقدس حق جل و علا اعتباراتی است که برای هر اعتباری اصطلاحی مقرر شده:

یکی، اعتبار ذات من حیث هی. که به حسب این اعتبار ذات مجهول مطلق و هیچ اسم و رسمی برای او نیست، و دست آمال عرفا و آرزوی اصحاب قلوب و اولیا از آن کوتاه است. و گاهی از آن در لسان ارباب معرفت به عنقای مغرب تعبیر شده: عنقا شکار کس نشود دام بازگیر. (۱۲۳۰) و گاهی تعبیر به عماء یاعمی شده: روی اءنه قیل للنبی، صلی الله علیه و آله: اءین کان ربک قبل اءن یخلق الخلق؟ قال: فی عماء. (۱۲۳۱) و گاهی تعبیر به غیب الغیوب و غیب مطلق و غیر اینها شده است.

گرچه تمام تعبیرات از آن کوتاه است، و عنقا و عماء و دیگر تعبیرات به حسب ذوق عرفانی، مطابق با ضربی از برهان، راجع به این مقام نیست.

و اعتبار دیگر

اعتبار ذات است به مقام تعین غیبی و عدم ظهور مطلق . که این مقام را احدیت گویند. و اکثر آن تعبیرات با این مقام سازش دارد. و در این مقام اعتبار اسماء ذاتیه ، به حسب اصطلاح علمای اسماء شود، مثل باطن مطلق و اول مطلق و علی و عظیم . چنانچه از روایت کافی استفاده شود که اول اسمی که حق برای خود اتخاذ فرمود العلی و العظیم بود.(۱۲۳۲)

و دیگر، اعتبار ذات است به حسب مقام و احدیت و جمع اسماء و صفات . که از این مقام تعبیر شده به مقام واحدیت و مقام احدیت جمع اسماء و جمع الجمع و غیر آن . و این مقام را به حسب اعتبار احدیت جمع ، مقام اسم اعظم و اسم جامع الله گویند.

و اعتبار دیگر، اعتبار ذات است به حسب مرتبه تجلی به فیض مقدس و مقام ظهور اسمائی و صفاتی در مرائی اعیانی . چنانچه مقام واحدیت به تجلی به فیض اقدس است . و این مقام ظهور اسمائی را مقام ظهور اطلاقی و مقام الوهیت و مقام الله نیز گویند، به حسب اعتباراتی که در اسماء و صفات مقرر است و نویسنده در مصباح الهدایه شرح داده است .(۱۲۳۳)

و باید دانست که این اعتبارات که در لسان اهل معرفت و اصحاب قلوب (است) اخبار از نقشه تجلیات حق است بر قلوب صافیه آنها. و آن تجلیات به حسب مقامات و مراتب سلوک اولیا و منازل و مراحل سیر سائرین الی الله از مقام ظهور اسماء و صفاتی ، که مقام الوهیت می باشد و آن را الله نیز گویند و الله

نور السموات و الارض ... الايه (۱۲۳۴) را اشاره به آن دانند، شروع شود و به مقام غیب احدی و به مرتبه اسماء ذاتیه و اسم مستاء تر ختم شود، که غایت سیر و منتهای مقصد است . و توان بود که مقام مشارالیه بقوله تعالی : اء و ادنی (۱۲۳۵) اشاره به این مقام باشد.

اکنون که این مقدمه گفته شد، گوئیم انسان تا به قدم فکر و استدلال طالب حق و سائر الی الله است ، سیرش عقلی و علمی است ، و اهل معرفت و اصحاب عرفان نیست ، بلکه در حجاب اعظم و اکبر واقع است ، چه از ماهیات اشیاء نظر کند و حق را از آنها طلب کند، که حجب ظلمانیه است ، و چه از وجودات آنها طلب کند، که حجب نورانیه است ، که کلام مرحوم فیض ناظر به آن است .

اول شرط تحقق سیر الی الله خروج از بیت مظلم نفس و خودی و خودخواهی است ، چنانچه در سفر حسی عینی تا انسان به منزل و جایگاه خویش است ، هر چه گمان مسافرت کند بگوید من مسافرم ، مسافرت تحقق پیدا نکند. مسافرت شرعی (تحقق پیدا نکند) مگر به خروج از منزل و اختفای آثار بلد، همین طور این سفر عرفانی الی الله و مهاجرت شهودی تحقق پیدا نکند مگر به خروج از بیت مظلم نفس و اختفای آثار آن . تا جدرا ن تعینات و دعوت اذان کثرت در کار است ، انسان مسافر نیست ، گمان مسافرت است و دعوی سیر و سلوک است . قال تعالی : و من یخرج من بیته مهاجرا الی الله

و رسوله ثم یدرکه الموت فقد وقع اءجره علی الله. (۱۲۳۶)

پس از آن که سالک الی الله به قدم ریاضت و تقوای کامل از بیت خارج شده و علاقه و تعیناتی همراه بر نداشت و سفر الی الله محقق شد، اول تجلی که حق تعالی بر قلب مقدسش کند تجلی به الوهیت و مقام ظهور اسماء و صفات است. و این تجلی نیز به یک ترتیب منظمی است از اسماء محاطه تا به اسماء محیطه رسد، حسب قوت و ضعف سیر و قلب سایر، به تفصیلی که در این مختصر ننگند، تا آنکه منتهی شود به رفض کل تعینات عالم وجود، چه از خود و چه از غیر، که در منازل و مراحل بعد آن نیز از خود است. و پس از رفض مطلق، تجلی به الوهیت و مقام الله، که مقام احدیت جمع اسماء ظهوری است، واقع شود، (و) اعرفوا الله بالله به مرتبه نازله اولیه ظهور پیدا کند.

و در اول وصول عارف به این مقام و منزل، فانی شود در آن تجلی. و اگر عنایت ازلی شامل شود عارف انسی حاصل کند و وحشت و تعب سیر مرتفع گردد و به خود آید و به این مقام قناعت نکند و با قدم عشق شروع به سیر کند. و در این سفر عشقی حق مبداء سفر و اصل سفر و منتهای آن است. و در انوار تجلیات قدم زند و تقدم شنود، (۱۲۳۷) تا آنکه اسماء و صفات در مقام احدیت بر قلب او به ترتیب منظمی تجلی کند، تا آنکه به مقام احدیت جمعی و مقام اسم

اعظم ظهور نماید که اسم الله است . و در این مقام اعرفا الله بالله به مقام عالی تحقق یابد. و پس از این نیز مقام دیگری است که اکنون از مورد ما خارج است .

و با این ترتیب که ذکر شد، مقام عرفان رسول به رسالت ، و اولی الامر بالامر بالمعروف و العدل و الاحسان ، ترتیب عرفانی بدیعی دارد که موقوف به تفصیل مقام رسالت و ولایت است ، و آن خارج از طور این اوراق است و متکفل آن رساله سابق الذکر است .

دفع وهم در بیان آنکه احادیث وارده در معارف به معانی عامیه حمل نشود

گمان نشود که مقصود ما از این بیانات از حدیث شریف به طریق مسلک اهل عرفان قصر کردن مفاد حدیث است به آن ، تا از قبیل رجم به غیب و تفسیر به راء باشد، بلکه دفع توهم قصر معانی احادیث وارده در باب معارف است به معانی مبذوله عرفیه . و عارف به اسلوب کلمات ائمه ، علیهم السلام ، می داند که اخبار در باب معارف و عقاید عرفی عامیانه درست نیاید، بلکه ادق معانی فلسفیه و غایت معارف اهل معرفت را در آنها گنجانیده اند. و اگر کسی رجوع کند به اصول کافی و توحید شیخ صدوق ، علیه الرحمه ، تصدیق می کند این مطلب را. و منافات ندارد این معنا با آنکه آن ائمه اهل معرفت و علمای بالله کلام شریف خود را طوری جامع ادا کنند که هر طایفه ای به حسب مسلک خود خوشه ای از آن خرمن بچینند. و هیچیک از آنها حق ندارند منحصر کنند معنای

آن را به آنچه فهمیدند، مثلا- از این حدیث شریف می توان یک معنای عرفی عامیانه کرد که موافق با ظهور لفظ و استظهار عرف است ، مثل آنکه معنای اعرفا الله بالله آن است که خداوند را به آثار صنع و اتقان آن ، که آثار الوهیت است ، بشناسید، چنانچه پیغمبر را به رسالت او و آثار متقنه دعوت او، و اولوالامر را به کیفیت اعمال او، از قبیل امر به معروف و عدالت باید شناخت ، پس ، از آثار هر یک پی باید برد به خود آنها. و این منافات ندارد با آنکه معنای لطیفتری داشته باشد که آن به منزله بطن آن باشد، و از آن نیز معنای لطیفتری (داشته) باشد که بطن بطن باشد. و بالجمله ، قیاس کلام اولیا را به کلام امثال خود مکن ، چنانچه قیاس خود آنها را به خود کردن امری است باطل و ناروا. و تفصیل این اجمال را و نکته آن را نتوانم اکنون شرح داد.

و از غرایب امور آن است که بعضی در مقام طعن و اشکال گویند که ائمه هدی ، علیهم السلام ، فرمایشاتی را که می فرمایند برای ارشاد مردم باید مطابق با فهم عرفی باشد، و غیر از آن از معانی دقیقه فلسفیه یا عرفانیه از آنها صادر نباید شود. و این افتزایی است بس فجیع و تهمتی است بسیار فظیح که از قلت تدبر در اخبار اهل بیت (علیه السلام) و عدم فحص در آن ، با ضمیمه بعض امور دیگر، ناشی شده است .

فوا عجباً! اگر دقایق توحید و معارف را انبیا و اولیا،

علیه السلام، تعلیم مردم نکنند، پس کی تعلیم آنها کنند؟ آیا توحید و دیگر معارف دقیقی ندارد و همه مردم در معارف یکسان هستند؟ معارف جناب امیرالمؤمنین، علیه السلام، با ما یکسان است و همین معانی عامیانه است، یا آنکه فرق دارد؟ و تعلیم آن لازم نیست، سهل است، حتی رجحان هم ندارد! یا هیچیک نیست و ائمه، علیهم السلام، اهمیت به آن ندادند؟ کسانی که آداب مستحبه خواب و خوراک و بیت التخلیه را فرو گذار نمودند از معارف الهیه که غایت آمال اولیا است غفلت کردند؟ عجیبتر آنکه بعضی از همین اشخاصی که منکر این معانی هستند در اخباری که راجع به فقه است و مسلم است که فهم آن موکول به عرف است یک مباحثه دقیقه ای تشکیل می دهند که عقل از فهم آن عاجز است فضلا از عرف! و آن را به ارتکاز عرف نسبت دهند! هر کس منکر است، به مباحثی که در باب علی الید، (۱۲۳۸) و امثال آن از قواعد کلیه، خصوصا در باب معاملات، است رجوع کند.

بالجمله، مطلب از دست خارج شد و قلم طغیان نمود. و نویسنده خداوند تبارک و تعالی را شاهد می گیرد که مقصودی در این کلام ندارم جز آنکه برادران ایمانی را آشنا کنم به معارف الهیه. واستغفر الله من الزلل و الفشل و الکسل. والحمد لله اءولا و آخرا. (۱۲۳۹)

الحديث الثامن والثلاثون

حدیث سی و هشتم

بالسند المتصل الى الشيخ الجليل عماد الاسلام، محمد بن يعقوب الكليني، رضوان الله عليه، عن عده من اصحابنا، عن احمد بن محمد بن محمد بن خالد،

عن ابيه ، عن عبدالله بن بحر، عن ابي ايوب الخزاز، عن محمد بن مسلم ، قال : ساءلت ابا جعفر، عليه السلام ، عما يروون
عن الله خلق آدم ، عليه السلام ، على صورته . فقال : هي صورة محدثه مخلوقه ، (و) اصطفاها الله و اختارها على سائر الصور
المختلفه ، فاضافها الى نفسه كما اضاف الكعبه ال نفسه ، و الروح الى نفسه ، فقال : بيتي و نفخت فيه من روحي . (١٢٤٠)

ترجمه :

جناب محمد بن مسلم گفت پرسیدم از حضرت باقر، علیه السلام ، از آنچه روایت کنند که همانا خداوند آفرید آدم را به
صورت خود. فرمود: "آن صورتی است تازه آفریده شده ، برگزید خدا آن را و اختیار فرمود آن را بر سایر صورتهای مختلفه ،
پس نسبت داد آن را به سوی خودش ، چنانچه نسبت داد کعبه را به سوی خود و روح را به سوی خود، پس فرمود: خانه من و
دمیدم در آن از روح خود."

شرح صدر این حدیث شریف از احادیث مشهوره بوده از زمان ائمه ، علیهم السلام ، تا زمان ما، و همیشه در کتب فریقین به
آن استشهاد شده است . و حضرت باقر، سلام الله علیه ، صدور آن را تصدیق فرمود، منتها مقصود آن را بیان فرمودند. ولی
حدیثی شیخ صدوق در عیون اخبار الرضا به سند خود از حضرت ثامن الحجج ، علیهم السلام ، نقل فرماید که معنای آن این
است : حسین بن خالد گفت عرض کردم به حضرت رضا (علیه السلام): ای پسر رسول خدا، مردم روایت کنند که رسول
خدا، صلی

الله علیه و آله ، فرمود: "خدا آدم را به صورت خود خلق فرمود." حضرت فرمود: "خدا بکشد آنان را! همانا حذف کردند اول حدیث را. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) گذشت به دو نفر مرد که یکدیگر را سب می کنند. حضرت شنید یکی از آنها به رفیقش می گفت : زشت کند خدا روی تو و روی آن کس را که شبیه تو است . پس فرمود رسول خدا، صلی الله علیه و آله : ای بنده خدا، مگویی این را به برادر خود، زیرا که خدای عزوجل خلق فرمود آدم را به صورت او." (۱۲۴۱)

و به واسطه این ، مرحوم مجلسی حدیث حضرت باقر، علیه السلام ، را حمل بر تقیه فرمودند. و نیز احتمال دادند که این معنا حضرت مبنی بر فرض تسلیم باشد. (۱۲۴۲) و این احتمال بسیار بعید است . و محتمل است که حدیث حضرت رضا (علیه السلام) را ارجاع نموده به حدیث اول ، که مقصود از آدم در ذیل آن که می فرماید: ان الله خلق آدم علی صورته نوع آدمی باشد، و ضمیر علی صورته به حق تعالی برگردد. و حضرت رضا، علیه السلام ، به مناسبت آنکه را راوی اهل فهم معنای حدیث نبوده است ، صدر حدیث را نقل فرمودند که آن شخص توهم کند که مراد از آدم حضرت ابوالبشر است ، و ضمیر علی صورته به آن شخص برگردد. تاءمل .

و شاید هر دو حدیث صادر باشد. جناب رسول اکرم ، صلی الله علیه و آله ، یک وقت حدیث شریف را بی سابقه و ابتدائی فرموده باشند،

و آن حدیثی است که حضرت باقر، علیه السلام، تاءویل آن را بیان فرمودند. و یک وقت با آن سابقه فرمودند، و حضرت رضا، سلام الله علیه، به واسطه عدم تحمل راوی معنای آن را، صرف فرمودند کلام را به آن حدیث که مسبوق به سابقه بوده. و شاهد این معنی آن است که در بعض روایات علی صوره الرحمن (۱۲۴۳) به جای علی صورته دارد، و این با حدیث عیون سازش پیدا نکند.

بالجمله، بر فرض آنکه این حدیث شریف صادر نباشد، معنای آن در احادیث شریفه مستتر است به بیانی که انشاءالله مذکور خواهد شد. اکنون رجوع کنیم به شرح الفاظ حدیث شریف.

قوله: آدم در صحاح گوید: اصل آن را دو همزه است، زیرا که آن افعال است. و همزه دوم را بدل به الف کردند، و وقتی آن را بخواهند متحرک کنند، مبدل به واو کنند و در جمع آن گویند: اوادم انتهى. و وجه تسمیه ابوالبشر به آدم شاید به واسطه آن است که اسمر اللون، یعنی گندمگون، بوده، زیرا که در لغت است که الادم من الناس، الاسمر. و در بعض روایات است که آدم را از آن جهت آدم گویند که از ادیم ارض در معانی صورت است (۱۲۴۴) و ادیم ارض به معنای روی زمین است.

قوله: علی صورته صورت در لغت به معنای تمثال و هیئت است. و توان گفت یک معنای عام مشترک بین اموری دارد، که آن مشترک عبارت از شیئیت شیء و فعلیت آن است، منتها برای

هر چیزی فعلیتی است که به آن اعتبار آن را ذوالصوره گویند، و آن فعلیت را صورت آن گویند. و اینکه صورت را در لسان اهل فلسفه به اموری اطلاق کردن که جامع آن همان فعلیت شیء و شیئیت آن است مخالف با لغت نیست و از قبیل مواضع و اصطلاح نیست. شیخ ابوعلی سینا، رئیس فلاسفه اسلام، در الهیات شفا گوید: گاهی (صورت) گفته شود به هر هیئت و فعلی که در قابل وحدانی یا مرکب باشد، تا آنکه حرکات و اعراض صورت باشد. و صورت گفته شود به چیزی که ماده متقوم به آن شود بالفعل، پس جواهر عقلیه و اعراض را صورت نتوان گفت. و صورت گفته شود به چیزی که کامل شود ماده به واسطه آن، گرچه متقوم به آن نباشد بالفعل، مثل صحت و آنچه که شیء به سوی او بالطبع متحرک باشد. و صورت گفته شود به نوع و جنس و فصل شیء و به همه اینها. و کلیت کل در اجزاء نیز صورت است. انتهی.

و از تاء مل در تمام مواردی که استعمالات صورت را در آن نمودند معلوم شود که میزان در همه همان فعلیت است و به اشتراک معنوی در تمام موارد استعمال شود، حتی آنکه به حق تعالی صوره الصور گویند.

قوله: اصطفاها صفوه به معنای خالص و صافی از کدورت است، و اصطفاء به معنای اخذ نمودن خالص و صافی است، و لازمه آن می باشد. ولی جوهری و غیر او اصطفاء را به معنای اختیار دانسته اند، چنانچه اختیار

را نیز به معنای اخذ نمودن خیر است و نیکویی، از این جهت ملازم با اصطفاء شود در خارج، نه آنکه مفهوم آن باشد.

قوله: الکعبه کعبه اسم خانه خداست. و بعضی گفته اند به واسطه آنکه شبیه به مکعب است آن را کعبه گفته اند، یا به واسطه تربیعش آن را به این اسم تسمیه کرده اند. (۱۲۴۵) و مکعب در اصطلاح ریاضین جسمی است که بر آن احاطه کرده باشد شش سطح مساوی بر زوایای قائمه.

قوله: والروح روح در عرف اطبا عبارت است از بخار لطیفی که از حرارت خون حیوان در قلب حادث شود. گویند از برای قلب دو تجویف می باشد: یکی در جانب ایمن، که خون از کبد در آن منجذب شود، و در آنجا حرارت قلب او را تبخیر کند، و آن بخارات در تجوید ایسر قلب ساری شود، و در آنجا به واسطه اعمال قلب تلطیف شود و روح حیوانی از آن تشکیل شود و در شرائین جریان پیدا کند به واسطه قبض و بسط قلب به ترتیبی که مذکور است در محل خود. پس منبع این روح حیوانی قلب است و مجرای آن شرائین است. و گاهی اطلاق روح کنند به خون که در کبد متمرکز است و مجرای آن آورده است، و آن را روح طبیعی گویند. چنانچه روح در اصطلاح حکما گاهی اطلاق شود بر روح نفسانی، که مبداء آن دماغ و مجرای آن اعصاب است، و آن ظهور و نازله روح مجرد امری است که سر سبحانی و روح الله مشارالیه بقوله: و نفخت فیه

من

روحي مي باشد. و پس از اين ، بيان آنکه اين روح منفوخ به نفخه الهي و مصطفی و مختار حق جل و علاء است مي شود انشاء الله .

فصل ، در بيان آنکه آدم مظهر تام الهي و اسم اعظم حق جل و علاء است

بدان که ارباب معرفت و اصحاب قلوب فرمايند از براي هر يک از اسماء الهي در حضرت واحدیت صورتی است تابع تجلی به فیض اقدس در حضرت علمیه ، به واسطه حکم ذاتی و طلب مفاتیح غیب التي لا يعلمها الا هو. (۱۲۴۶) و آن صورت را عین ثابت در اصطلاح اهل الله گویند. و به این تجلی به فیض اقدس اولاً تعینات اسمائیه حاصل آید، و به نفس همین تعین اسمی صور اسمائی ، که اعیان ثابته است ، محقق گردد. و اول اسمی که به تجلی احدیت و فیض اقدس در حضرت علمیه واحدیه ظهور یابد و مرآت آن تجلی اسم جامع الهي و مقام مسمای الله است ، که در وجهه غیبیه عین تجلی به فیض اقدس است ، و در تجلی ظهوری کمال جلا و استجلاء عین مقام جمع واحدیت به اعتباری ، و کثرت اسمائیه به اعتباری است . و تعین اسم جامع و صورت آن عبارت از عین ثابت انسان کامل و حقیقت محمدیه ، صلی الله علیه و آله ، است . چنانچه مظهر تجلی عینی فیض اقدس فیض مقدس است ، و مظهر تجلی مقام واحدیت مقام الوهیت است ، و مظهر تجلی عین ثابت انسان کامل روح اعظم است ، و سایر موجودات اسمائیه و علمیه و عینی مظاهر کلیه و جزئیه این حقایق و رقایق است ، به ترتیبی بدیع که در این مختصر بیان آن نگنجد

و تفصیل آن را در رساله مصباح الهدایه مذکور داشتیم. (۱۲۴۷)

و از اینجا معلوم شود که انسان کامل مظهر اسم جامع و مرآت تجلی اسم اعظم است. چنانچه به این معنی در کتاب و سنت (اشاره) بسیار شده است: قال تعالی: و علم آدم الاسماء کلها. (۱۲۴۸) و این تعلیم الهی به تخمی غیبی جمعی بیدی الجمال و الجلال نسبت به باطن آدم واقع شد در حضرت واحدیت، چنانچه تخمیر صورت و ظاهر او در عالم شهادت به ظهور یدی الجلال و الجمال به مظهریت طبیعت واقع شد. و قال تعالی شاءنه: انا عرضنا الامانه على السموات و الارض... الايه (۱۲۴۹) و امانت در مشرب اهل عرفان ولایت مطلقه است که غیر از انسان هیچ موجودی لایق آن نیست. و این ولایت مطلقه همان مقام فیض مقدس است که در کتاب شریف اشاره به آن فرموده بقوله (تعالی): کلی شیء هالک الا وجهه. (۱۲۵۰) و در حدیث شریف کافی حضرت باقر العلوم، علیه السلام، فرماید: نحن وجه الله. (۱۲۵۱) و در دعای ندبه است: اءین وجه الله الذی الیه یتوجه الاولیاء؟ اءین السبب المتصل بین اهل الارض و السماء؟ (۱۲۵۲) و در زیارت جامعه کبیره فرموده: و المثل الاعلی (۱۲۵۳) و این مثلیت و وجهیت همان است که در حدیث شریف فرماید: ان الله خلق آدم علی صورته. یعنی آدم مثل اعلای حق و آیت الله کبری و مظهر اتم و مرآت تجلیات اسماء و صفات و وجه الله و عین الله و یدالله و جنب الله است: هو یسمع و

یبصر

و يبطش بالله ، و الله يبصر و يسمع و يبطن به . (۱۲۵۴) و این وجه الله همان نوری است که در آیه شریفه فرماید: الله نور السموات والارض . (۱۲۵۵) و جناب باقر العلوم ، علیه السلام ، فرماید به ابوخالد کابلی در حدیث شریف کافی : هم (ای الائمة) والله نور الله الذی انزل ، و هم والله نور الله فی السموات والارض . و در کافی شریف از جناب باقر العلوم ، روحی لتراب مقدمه الفداء، حدیث می کند در تفسیر آیه شریفه عم يتساءلون . عن النبا العظيم . (۱۲۵۶) که فرمود: هی فی امیرالمؤمنین کان امیرالمؤمنین ، علیه السلام ، يقول : ما لله تعالى آیه هی اءکبر منی ، و لالله من نباء اءعظم منی . (۱۲۵۷)

و بالجمله ، انسان کامل ، که آدم ابوالبشر یکی از مصادیق آن است ، بزرگترین آیات و مظاهر اسماء و صفات حق و مثل و آیت حق تعالی است . و خدای تبارک و تعالی از مثل یعنی شبیه ، منزه و مبراست ، ولی ذات مقدس را تنزیه از مثل ، به معنی آیت و علامت ، نباید نمود و له المثل الاعلی . (۱۲۵۸) همه ذرات کائنات آیات و مرآت تجلیات آن جمال جمیل عزوجل هستند . منتها آنکه هر یک به اندازه وعاء وجودی خود، ولی هیچ یک آیت اسم اعظم جامع ، یعنی الله ، نیستند جز حضرت کون جامع و مقام مقدس برزخیت کبری ، جلت عظمته بعظمه باریه ، فالله تعالی خلق الانسان الكامل و الادم الاول علی صورته الجامعه ، و جعله مرآه اسمائه و صفاته .

قال الشيخ الكبير: فظهر جميع ما فى الصورة الالهيه من الاسماء فى هذه النشاء الانسانيه ، فحازت رتبه الاحاطه و الجمع بهذا الوجود و به قامت الحججه لله على الملائكه . (١٢٥٩)

و از اين بيان معلوم شد نکته اختيار و اصطفاء حق تعالى صورت جامعه انسانيه را در بين ساير صور مختلفه ساير اکوان ، و سر تشریف حق تعالى آدم ، عليه السلام ، را بر ملائکه و تکريم او را از بين ساير موجودات و نسبت روح او را به خودش در آيه شريفه بقوله : و نفخت فيه من روحى . (١٢٦٠) و چون بنای اين اوراق بر اختصاص است ، از حقيقت نفخه الهيه و كيفيت آن در آدم و اختصاص آن به او در بين موجودات صرف نظر مى کنيم . والحمدلله اولوا و آخرا .

الحديث التاسع والثلاثون

حديث سى و نهم

بالسند المتصل الى ركن الاسلام ، محمد بن يعقوب الكلينى ، رضوان الله عليه ، عن عده من اصحابنا ، عن احمد بن محمد بن خالد ، عن ابن محبوب و على بن الحكم ، عن معاويه بن وهب ، قال سمعت ابا عبدالله ، عليه السلام ، يقول : ان مما اوحى الله الى موسى ، عليه السلام ، و انزل عليه فى التوراه : اءنى اءنا الله ، لا اله الا اءنا . خلقت الخلق و خلقت الخير ، و اءجرته على يدى من اءحب ، فطوبى لمن اءجرته على يديه . و اءنا الله لا اله الا اءنا . خلقت الخلق و خلقت الشر ، و اءجرته على يدى من اءريده ، فويل لمن اءجرته على يديه . (١٢٦١)

ترجمه :

معاويه بن وهب گفت شنيدم حضرت صادق عليه السلام ، مى فرمود

همانا از آن چیزی که وحی فرمود خدا به سوی موسی ، علیه السلام ، و فرو فرستاد بر او در تورات این بود که "همانا منم خدایی که نیست خدایی مگر من . آفریدم خلق را و آفریدم خوبی را، و جاری نمودم آن را به دو دست کسی که دوست دارم ، پس خوشا به حال کسی که آن را جاری ساختم بر دو دست او. و منم خدایی که نیست خدایی مگر من . آفریدم خلق را و آفریدم بدی را، و جاری نمودم به دو دست کسی که اراده نمود او را، پس وای بر کسی که اجرا کردم آن را بر دو دست او."

شرح قوله : اله اءله به فتح همزه و لام الاله ، به معنای عبد عباده می باشد. و اله فعال به معنای مفعول است ، مثل امام به معنای من یؤ تم به . (۱۲۶۲) و اله اصل الله است ، و پس از دخول الف و لام همزه را تخفیفاً حذف کردند. و بعضی گفته اند الف و لام عوض از همزه است . (۱۲۶۳) و هر یک از این دو قول را حجتی است ادبی که ذکر آن لزومی ندارد. و در لسان اهل الله الهیت و الوهیت را غالباً به مقام تجلی به فعل و به مقام فیض مقدس اطلاق کنند، و الله را، که اسم جلاله است ، غالباً به مقام ذات مستجمع صفات اطلاق نمایند. و گاه شود که به عکس استعمال نمایند. و در این حدیث شریف احتمال می رود که به معنای لغوی عرفی مستعمل باشد، یعنی : من

معبودم و غیر من معبودی نیست . و اگر به این معنا باشد، معنی قصر عبودیت یا مبتنی بر آن است که دیگری مستحق آن نیست ، گرچه به حسب غلط و خطای مردم معبود واقع شود. یا آنکه مبتنی بر قول اصحاب قلوب و ارباب معرفت است که عبادت در هر مظهری عبادت کامل مطلق است و انسان به حسب فطره الله التي فطر الناس عليها(۱۲۶۴) طالب جمیل علی الاطلاق است ، گرچه خود محجوب از این فطرت است و خود را دل بسته به متعین و تعین گمان می کند.

و شاید به حسب مناسبت با ذیل حدیث که خیر و شر را به خود نسبت داده مقصود از اله همان مقام الوهیت باشد. و این اشاره به توحید افعالی ، که در لسان حکمای عظام از آن تعبیر شده است به قولهم لا مؤثر فی الوجود الا الله ، باشد، چنانچه پس از این اشاره به این مطلب می شود انشاءالله .

قوله : الخیر محقق محدثین ، مجلسی ، رحمه الله ، در ذیل این حدیث شریف می فرماید: خیر و شر اطلاق می شوند بر طاعت و معصیت ، و بر اسباب و دواعی آنها، و بر مخلوقات نافعیه ، مثل حبوب و ثمار و حیوانات ماء کوله ، و بر مخلوقات ضاره ، مثل سموم و مار و عقرب ، و بر نعمتها و بلیات . و اشاعره گویند که تمام اینها فعل خدای تعالی است . و معتزله و امامیه در افعال عباد مخالفت با آنها کردند و تاءویل کردند آنچه وارد شده است که حق تعالی خالق خیر و شر

است به غیر افعال عباد از سایر معانی . پس از آن می فرمایند: اما حکما پس اکثر آنها می گویند لا مؤثر فی الوجود الا الله . و اراده بنندگان معد است برای ایجاد نمودن حق تعالی افعال را به دست او. و این موافق است با مذهب خود حکما و اشاعره . و این اخبار را ممکن است حمل بر تقیه نمود. انتهی کلامه (۱۲۶۵) رفع مقامه .

در تحقیق خیر و شر است

اطلاق خیر و شر در هر جا می شود به کمال و نقص در ذات یا در صفات ، و در وجود و کمالات وجود می شود. و کلیه خیرات بالذات به حقیقت وجود رجوع کند، و به اشیاء دیگر که اطلاق می شود به ملاحظه نحوه وجود آنهاست . چنانچه شر بالذات عدم وجود، یا عدم کمال وجود است ، و اطلاق آن بر اشیاء دیگر، از قبیل موزیات و حیوانات ضاره ، بالعرض است . و این با تصور اطراف از ضروریات شمرده باید شود، با آنکه برهان قوی نیز بر آن داریم .

و اینکه فرمودند در باب خلق افعال عباد امامیه و معتزله مخالفت با اشاعره کردند و تاءویل آیات و اخباری را که خیر و شر را به حق نسبت داده نمودند، اما مخالفت با اشاعره ، که جبری مسلک هستند و مسلک آنها مخالف با صریح عقل و برهان و وجدان است ، صحیح است ، ولی آیات و اخبار وجهی ندارد بر مذهب معتزله که تفویضی مسلک هستند، و مسلک آنها از مسلک اشاعره باطلتر و شناخت و فضاحتش بیشتر است .

و اما امامیه

، رضوان الله عليهم ، به نور هدایت اهل بیت عظام و برکت خاندان وحی عصمت ، سلام الله عليهم ، مسلک حق را اختیار نمودند که موافق با آیات شریفه و براهین متقنه و موافق مسلک عرفای شامخین و ذوق اصحاب قلوب است . و آنها هیچ احتیاج به تاءویل این اخبار و آیات کثیره ای که تاءویل آنها به معنایی که محدث مذکور، رحمه الله ، اشاره فرمودند ممکن نیست (ندارند)، بلکه امامیه و ائمه آنها در هیچ فعلی از افعال عباد اراده حق را معزول نمی دانند و امر هیچ چیز را مفوض به بندگان نمی دانند.

و اما اینکه در آخر کلام فرمودند اکثر حکما قائل شده اند که لا مؤثر فی الوجود الا الله و این موافق با مذهب آنها و اشاعره است ، اما اینکه لا- مؤثر فی الوجود الا- الله مذهب اکثر از حکماست صحیح است ، بلکه مذهب جمیع حکما و اهل معرفت است بلکه گویند هر کس از حکما به این قضیه قائل نباشد، نور حکمت در قلب او وارد نشده و باطن او مس معرفت ننموده ولی معنای آن این نیست که اراده عبد معد است از برای ایجاد حق ، چنانچه نزد اهلش واضح است . و موافق بودن او نیز با مذهب اشاعره ممنوع است . و غریبتر آنکه مذهب اشاعره را عطف فرمودند بر مذهب حکما! با آنکه بین آنها بودن بعید است و کمتر حکیم محققى است که مذهب اشاعره را باطل نشمرده و مخالفت با آن نکرده است .

و اما اینکه فرمودند ممکن است حمل این

اخبار را بر تقيه نماييم ، اين حمل اولابى موجب است ، زيرا كه ظواهر اين اخبار موافق با مذهب حق و مطابق با برهان است . و ثانيا اين اخبار موافق با آيات كثيره در كتاب شريف (است) و حمل بر تقيه در آيات و همين طور در اخبار موافقه با آنها معنى ندارد. و ثالثا، اين اخبار معارضى ندارد تا آنكه در مقام معارضه حمل بر تقيه ، كه يكي از مرجحات است ، كنيم ، و با آنچه دلالت مى كند كه انسان فاعل خير و شر است جمع (مى شود). رابعا، اين اخبار مطابق آنچه خود ايشان فرمودند موافق با مذهب اشاعره است كه على الظاهر مذهب غالب نبوده ، و در چنين موضع حمل بر تقيه موجه نخواهد بود. و خامسا، اين باب و امثال آن در ساير اعتقاديّات مورد مرجحات در باب متعارضه نيست ، چنانچه واضح است .

قوله : طوبى : جوهرى مى گويد: طوبى ، بر وزن فعلى ، از طيب است ، ياء آن قلب واو شده براى ضمه ماقبل آن . و در مجمع است كه طوبى لهم يعنى طيب عيش براى آنها است . و گفته شده كه طوبى خير و منتهى آرزو است . و بعضى گفته اند طوبى اسم درختى است در بهشت . و گفته شده كه طوبى هم بهشت است به لغت اهل هند. و طوبى لك و طوباك ، به اضافه ، استعمال شود. در خبر است از رسول اكرم ، صلى الله عليه و آله ، كه طوبى درختى است در بهشت كه اصل آن در

خانه من است و فرع آن در خانه علی ، است . (۱۲۶۶)

قوله : ویل جوهری گوید ویح کلمه رحمت است ، و ویل کلمه عذاب است و یزیدی گوید آنها به یک معنا هستند . و ویل لزید و ویح لزید به رفع توان خواند ، بنابراین ابتدائیت ، و به نصب توان خواند ، به تقدیر فعلی ، چون اءلزمه الله الویل . (۱۲۶۷) و بعضی گویند ویل یک وادی است در جهنم که اگر کوه را در آن اندازند از شدت حرارت آب شود . (۱۲۶۸) و بعضی گویند اسم چاهی است در جهنم . (۱۲۶۹)

فصل ، در بیان آنکه هر یک از خیر و شر متعلق ایجاد و خلقت گردند...

و کیفیت آن ، و در آن است اشاره به کیفیت وقوع شر در قضای الهی بدان که در علوم عالیه به وضوح پیوسته که نظام وجود در اعلی مرتبه از کمال و خیریت و اقصی مدارج حسن جمال است . و این به ضربی از برهان لمی به طریق اجمال ، و طور دیگر از بیان به طور تفصیل ، ثابت است ، گرچه اطلاع بر تفصیل آن مختص به ذات منشی آن ، تقدست اءسماؤه ، یا به وحی و تعلیم الهی است . و آنچه مناسب این اوراق است در این مقام آن است که در سابق اشاره به آن شد که آنچه از سنخ کمال و جمال و خیریت است از اصل حقیقت وجود خارج نیست ، زیرا که جز آن برای چیز دیگر تحقیقی نیست و معلوم است مقابل حقیقت وجود عدم یا ماهیت است که هیچیک به حسب ذات و خودی خود چیزی نیستند و بهایی ندارند و بطلان صرف یا اعتبار صرف اند ، و تا متنور به

نور وجود و ظاهر به ظهور آن نشوند اصلاً ثبوتی برای آنها نیست نه ثبوت در ذات ، و نه در صفات و آثار، و آن گاه که ظل وجود بر سر آنها سایه افکند و دست رحمت واسعه به روی آنها کشیده شده ، هر یک دارای ظهوری و خاصیت و آثاری شوند، پس ، کلیه کمالات از پرتو جمال جمیل علی الاطلاق است و تجلی نور مقدس کامل مطلق است ، و دیگر موجودات را از خود چیزی نیست و فقر محض و لا شیء مطلق اند، پس ، کلیه کمالات از اوست و به او راجع است . (۱۲۷۰)

و نیز در محل خود مقرر شده که آنچه از ذات مقدس صادر است ، اصل حاق وجود و صرف متن هستی است بدون آنکه محدود به حدود عدمیه و ماهویه باشد، زیرا که عدم و ماهیت غیر صادر، و محدودیت در فیض از محدودیت مفیض خواهد بود، و هر کس که کیفیت افاضه و فیض را به طوری که اهل معرفت بیان نمودند بدانند، خواهد تصدیق کرد که در فیض باری به هیچ وجه تحدید و تقيید تصور نخواهد شد، پس چنانچه ذات مقدس را تنزیه از نقص و امکان و محدودیت باید نمود، فیض مقدس او را نیز از کلیه حدودات امکانیه و امکانات راجعه به ماهیات و تقيیدات راجعه به حدود و نقایص تنزیه و تقدیس باید نمود، پس فیض او که ظل جمیل مطلق است جمیل مطلق و جمال تام و کمال تام است ، فهو جمیل فی ذاته و صفاته و افعالیه ، و جز اصل وجود متعلق

جعل و ایجاد نخواهد بود. (۱۲۷۱)

و نیز در محل خود مبرهن است که جمیع این شرور و اخترام و هلاک و امراض و حوادث غریبه مهلکه و موزیات و جز آنها، که در این عالم طبیعت و تنگنای هاویه مظلومه است، از تصادمات و تضاد بین موجودات است، نه به جهات موجودیه، بلکه به واسطه نقص در نشئه و تنگنایی مقارن آنهاست، و این به حدود و نقایص رجوع شود بلکه از حیثه نور جعل خارج و در حقیقت دون جعل است. اصل حقیقت نور وجود است که بری از جمیع شرور و عیوب و نواقص است، و اما نقایص و شرور و اشیای ضاره موزیه به جهات نقص و ضرر گرچه مورد جعل بالذات نیستند، ولی بالعرض مورد جعل اند، که به حسب نظر بحثی و برهانی، زیرا که اگر اصل عالم طبیعت متحقق نشود و به جهات وجودیه متعلق جعل نشود، (نقایص و شرور در آن متحقق نبود) چنانچه نفع و خیر و کمال در آن متحقق نبود، زیرا این قبیل از اعدام مطلقه نیستند، بلکه اعدام مضافه هستند که به تبع ملکات یک تحقق بالعرض برای آنها هست، و قضیه منعقدده از آنها قضیه معدوله یا موجهه سالبه المحمول است، نه سالبه محصله. (۱۲۷۲)

بالجمله، آنچه بالذات متعلق خلقت و مورد جعل الهی است خیرات و کمالات است، و تخیل شرور و مضار و غیر آن در قضای الهی به تبعیت و انجرار است. و اشاره به مقام اول فرموده در آیه شریفه ما اءصابک من حسنہ فمن الله و ما اءصابک

من سیئه فمن نفسک (۱۲۷۳) و به مقام دوم در آیه شریفه قل کل من عندالله (۱۲۷۴) و در آیات شریفه و احادیث اهل بیت عصمت (علیه السلام) به این دو اعتبار بسیار اشاره فرموده اند. از آن جمله در این حدیث شریف که فرمود خیر و شر هر دو متعلق جعل و خلقت هستند.

فصل ، در کیفیت اجرای حق خیرات و شرور را به دست بندگان

از تامل در مطالب سابقه برای اهلش معلوم می شود کیفیت اجرای حق خیر و شر را به دست مخلوقات ، بدون آنکه مستلزم مفاسد جبر شود. و تحقیق آن به طوری که مطلب روشن گردد و اشکالات در باب مرتفع شود محتاج به تفصیل مذاهب و مقدمات کثیره ای است که از ذکر آن در این اوراق معذورم ، ولی از اشاره اجمالی ناگزیرم به طوری که مناسب با نظر بحث باشد.

بدانکه استقلال موجودی از موجودات در عملی از اعمال ممکن نیست ، مگر آنکه فاعل و موجد تمام اعدامی را که جایز است بر معلول سد کند، که اگر موجودی دارای صد شرط باشد در وجود، و علت سد اعدام ممکنه از معلول را از ناحیه نود و نه شرط بکند و یکی از شرایط به زمین بماند، ممکن نیست که آن علت مستقل در ایجاد آن معلول باشد. پس ، استقلال در علیت متوقف بر آن است که آن علت سد جمیع اعدام ممکنه بر معلول را بنماید تا معلول را به حد وجوب رساند و موجود کند. و بالضروره و البرهان معلوم است که در تمام دایره ممکنات ، از قاطنین جبروت عظمی و ملکوت علیا تا ساکنین عالم ملک و طبیعت ، تمام قوای

فعال باطنه و ظاهره ، از این شائن و مقام منعزل اند، زیرا که اول عدمی که بر معلول جایز است ، عدم آن به عدم علت فاعله و مؤثره است ، (و) در سلسله ممکنات موجودی نیست که سد عدم معلول را از این جهت بکنند، زیرا که این مستلزم انقلاب امکان ذاتی به وجوب ذاتی و خروج ممکن از حدود بقعه امکان است . و این در بدیهیت عقل ضروری محال است . پس ، معلوم شد که استقلال در ایجاد استقلال در وجود لازم دارد، و این در ممکنات صورت نگیرد. و از این بیان معلوم شد که تفویض در ایجاد و در هیچ شائنی از شئون وجودیه به هیچیک از موجودات ممکن نیست . و این اختصاص به مکلفین و افعال آنها ندارد، گرچه به حسب کلمات جاریه در افواه متکلمین اختصاص فهمیده می شود، ولی از ابواب متفرقه می توان فهمید عمومیت نزاع را، منتها آنکه چون بحث در افعال مکلفین مهم است در طریقه اصحاب کلام از این جهت نزاع را در آن طرح کردند. بالجمله ، ما کار به نزاع متکلمین نداریم و در صدد جستجو و تحقیق حق هستیم ، و معلوم و واضح شد عدم امکان تفویض بر هیچیک از موجودات در هیچ امری از امور.

در ابطال جبر است

و اما بطلان مذهب جبری نیز معلوم شود پس از اشاره به مذهب آنها. و آن آن است که گویند هیچیک از وسایط وجودیه در ایجاد موجودات مدخلیت ندارد و انسان توهّم مدخلیت می کند. مثلاً قوه ناریه در حرارت به هیچ وجه مؤثر نیست

، و عاده الله جاری شده پشت سر ایجاد صورت ناریه حرارت ایجاد کند، بدون اینکه اصلا صورت ناریه در او مدخلیت داشته باشد، که اگر عاده الله جاری شده بود که برودت را دنباله صورت ناریه ایجاد فرماید، فرقی با الان که به این ترتیب جاری شده نداشت . و بالجمله ، حق بی توسط و ساطط، خود به ذات مقدس خود مباشر جمیع افعال مکلفین و آثار موجودات است . (۱۲۷۵) و به خیال خودشان این مذهب را برای تنزیه و تقدیس حق اختیار نمودند تا یدالله را مغلوله ندانند: غلت اءیدیهیم و لعنوا(۱۲۷۶) با این تنزیه و تقدیس ! که در سنت برهان و مذهب عرفان مستلزم نقص و تشبیه است ، و آن مستلزم تعطیل است . چنانچه اشاره به آن در فصل سابق نمودیم که حق تعالی کمال مطلق و وجود صرف است و در ذات و صفات او تحدید و نقص تصور ندارد، و آنچه متعلق و ایجاد و جعل الهی است موجود مطلق و فیض مقدس اطلاقی است ، و ممکن نیست که وجود محدود ناقص از آن ذات مقدس صادر شود، هیچ نقصی از نقص در ایجاد نیست ، بلکه تمام تهدیدها و نقصها از نقص در مستفیض و معلول (است) ، چنانچه متکلمین تصور کردند. و این در محل خود ثابت است . (۱۲۷۷) پس ، آنچه از وجود و معلول ممکن است مرتبط به ذات مقدس حق تعالی بلاواسطه باشد موجود مطلق و صریح وجود است . و آن یا فیض مقدس است ، بنا بر مسلک عرفا، یا عقل مجرد و نور شریف اول است ،

و به بیان دیگر، شک نیست که موجودات در قبول وجود مختلف می باشند: بعضی از موجودات است که قبول وجود می کنند ابتدئا و استقلالا، چون جواهر مثلا، و بعضی از موجودات است که قبول وجود نکنند مگر پس از موجودیت شیء دیگر و به تبعیت موجود آخر، مثل اعراض و اشیای ضعیف الوجود، مثلا تکلم زید بخواهد موجود شود، از اموری است که قبول وجود نمی تواند بکند مگر به تبع، و اعراض و اوصاف بدون وجود جواهر و موصوفات آبی از وجودند و امکان تحقق ندارند، و این از نقص ذاتی و نقصان وجودی خود این موجودات است، نه نقصان در فاعلیت و موجودیت حق تعالی شاء نه. پس، معلوم شد که جبر و نفی و سایط وجودیه در سلسله موجودات امکان ندارد.

و از براهین قویه در این باب آن است که چنانچه ماهیت به حسب نفس منعزل از تاءثیر و تاءثر (هستند) و جعل بالذات به آنها متعلق نیست، همچنان حقیقت وجود بذاته منشاء تاءثیر است که نفی تاءثیر از آن مطلقا مستلزم انقلاب ذاتی است. پس، ایجاد مراتب وجود بی آثار و منفی الاثر مطلقا ممکن نیست و موجب نفی شیء از ذات خود است.

بالجمله معلوم شد که تفویض و جبر هر دو در مشرب برهان تام و ضوابط عقلیه باطل و ممتنع است، و مسلک امر بین الامرین در طریقه اهل معرفت و حکمت عالیّه ثابت است، منتها در معنای آن بین علما، رضوان الله علیهم، اختلاف عظیم است. و آنچه در بین تمام مذاهب

اتقن و اسلم از مناقشات و مطابقت است با مسلک توحید مشرب عرفای شامخین و اصحاب قلوب است ، ولی (این) مسلک در هر یک از معارف الهیه از قبیل سهل ممتنع است که حل آن با طریقه بحث و برهان ممکن نیست ، و بدون تقوای تام قلبی و توفیق الهی دست آمال از ادراک آن عاجز است . از این جهت آن را به اهلش که اولیای حق هستند باید واگذاریم و ما به طریقه اصحاب بحث وارد این وادی شویم . و آن آن است که تفویض را که عبارت از استقلال موجودات است در تاءثیر، و جبر را که نفی تاءثیر است ، براه سه نفی کنیم و منزله ای بین المنزلتین ، که اثبات تاءثیر و نفی استقلال است ، قائل شویم و گوئیم منزله ایجاد مثل وجود (و) اوصاف وجود است : چنانچه موجودات موجودند و مستقل در وجود نیستند و اوصاف برای آنها ثابت است و مستقل در آن نیستند، آثار و افعال برای آنها ثابت و از آنها صادر است ولی (غیر) مستقل در وجودند، و فواعل و موجداتی غیر مستقل در فاعلیت و ایجادند. و باید دانست که با تاءمل در مطالبی که در فصل سابق اشاره به آن شد معلوم شود که با آنکه خیرات و شرور هر دو، هم به حق و هم به خلق نسبت داده شود، و هر دو نسبت صحیح است ، و از همین جهت فرموده در این حدیث که خیرات و شرور را من اجرا فرمودم به دست بندگان ، مع ذلک خیرات منتسب به حق تعالی

است بالذات ، و به عباد و موجودات منتسب است بالعرض . و شرور به عکس آن ، به موجودات دیگر منسوب بالذات است ، و به حق تعالی بالعرض منسوب است . و به این معنا اشاره فرموده در حدیث قدسی که می فرماید: ای پسر آدم من اولی به حسنات تو هستم از تو، و تو اولی به سیئات خود هستی از من . (۱۲۷۸) و اشاره به آن در سابق نمودیم و اکنون از ذکر آن صرف نظر می نمایم . و الحمدلله اولاً و آخراً .

الحديث الموفى للاربعين

حديث جهام

بالسند المتصل الى الشيخ الاقدم و الركن الاعظم ، محمد بن يعقوب الكليني . رضى الله عنه ، عن محمد بن يحيى ، عن احمد بن محمد ، عن الحسين بن سعيد ، عن النضر بن سويد ، عن عاصم بن حميد قال قال : سئل على بين الحسين ، عليهما السلام ، عن التوحيد . فقال : ان الله عزوجل علم انه سيكون في آخر الزمان اقوام متعمقون ، فاءنزل الله تعالى : قل هو الله احد . والايات من سورة الحديد الى قوله : و هو عليم بذات الصدور . فمن رام وراء ذلك فقد هلك . (۱۲۷۹)

ترجمه :

عاصم گوید گفت : سؤال شد (از) علی بن الحسین ، علیهما السلام ، از توحید . فرمود: " همانا خدای عزوجل می دانست که در آخر الزمان می باشند اقوامی دقیق النظر، پس فرو فرستاد خدای تعالی : قل هو الله احد . و آیات از اول سوره حديد را تا قول او: و هو عليم بذات الصدور . پس کسی که طلب کند غير آن را بتحقيق هلاک شود "

شرح حضرت صدرالمتألهين ، قدس سره ،

فرماید: عاصم بن حمید زمانش متصل به زمان حضرت سجاد نبوده ، پس حدیث مرفوع است . انتهی . (۱۲۸۰)

تکریر لفظ قال شاید به واسطه تقطیع حدیث باشد . و شاید از اشتباه نساخ است . و یا آنکه فاعل مذکور بوده و از قلم افتاده . و یا آنکه فاعل محذوف است ، بنابر جواز حذف . و یا آنکه فاعل اول ضمیر راجع به نضر بن سوید است . و این احتمال بسیار بعید است .

قوله : التوحید توحید تفعیل است . و آن یا از برای تکثیر در فعل است ، به معنی قرار دادن در غایت وحدت و نهایت بساطت . یا به معنای انتساب مفعول است به اصل فعل (مثل) تکفیر و تفسیق . بعضی از اهل فضل را راءى این بود که باب تفعیل به معنای انتساب مفعول نیامده ، و تفسیق و تکفیر به این معنا نیز غلط است ، بلکه آنها به معنای دعوت به فسق و کفر است ، و اکفار بجای تکفیر باید استعمال شود، چنانچه در قاموس نیز در ماده کفر تکفیر به معنای انتساب به کفر نیامده . نویسندگوار گرچه در قاموس ندیدم که تکفیر به معنای انتساب به کفر باشد، بلکه جوهری ، علامه لغویین ، نیز تکفیر را به این معنا ذکر نکرده و اکفار را به این معنا دانسته مطابق آنچه که این فاضل می گفت ولی در کتب ادب یکی از معانی باب تفعیل را انتساب مفعول به اصل فعل شمرده اند، و از آن جمله تفسیق را مثال زده اند. بالجمله ، معنی توحید

نسبت به وحدانیت است .

قوله : متعمقون عمق و عمق ، به فتح عین و ضم آن ، به معنای ته چاه و گودال است . و به همین اعتبار ریاضیین عمق را به بعد سوم جسم ، که از سطح فوقانی شروع و به سطح تحتانی ختم شود، اطلاق کنند، چنانچه طول را به بعد اول و عرض را به بعد دوم اطلاق کنند. و نیز به همین اعتبار شخص صاحب نظر دقیق را متعمق ، و نظر دقیق را نظر عمیق گویند، و نظر غیر عمیق را نظر سطحی گویند. گویی برای مطالب علمیه نیز عمقی و تهی است که شخص متعمق به عمق آن فرو می رود و حقایق را از تک آن خارج می کند، و شخص جلیل النظر در همان سطح باقی مانده و به عمق فرو نرفته است .

قوله : فمن رام رام ، یروم به معنای طلب است . و مرام به معنای مطلب است .

قوله : وراء ذلك وراء به معنای خلف است . و گاهی استعمال شده است در قدام . پس آن از اضداد است . و استعمال آن در این موارد به مناسبت معنی اول است .

فصل ، در اشاره اجمالی به تفسیر سوره مبارکه توحید

بدان که تفسیر این سوره مبارکه و آیات اول سوره حدید از حوصله امثال ما خارج و فی الحقیقه دخول در آن خروج از وظیفه است . چگونه برای مثل من در شریعت انصاف جایز است ورود در تفسیر چیزی که حق تعالی فرو فرستاد برای اشخاص متعمق و علمای محقق . و حضرت باقر العلوم ، علیه السلام ، (در تفسیر برهان است) پس

از آنکه شمه ای از اسرار حروف کلمه مبارکه الصمد را بیان فرمودند، گفتند: اگر حمله ای برای علمی که خداوند به من عطا فرموده می یافتم، نشر می کردم توحید و اسلام و ایمان و دین و شرایع را در الصمد. (۱۲۸۱)

و جناب فیلسوف کبیر، صدرالمطاءلهین، در خصوص آیات سوره حدید فرماید: بدان که این شش آیه که در حدیث اشاره به آنها شده هر یک متضمن باب عظیمی است از علم توحید و الهیت، و مشتمل امر محکمی است از احکام صمدیت و ربوبیت، که اگر زمان مهلت دهد و دهر مساعدت کند با عارفی ربانی یا حکیمی الهی که علمش را اخذ کرده باشد از مشکاه نبوت محمدیه، علی الصادع بها و آله افضل السلام و التحیه، (۱۲۸۲) و اقتباس کرده باشد حکمتش را از احادیث اصحاب عصمت و طهارت، سلام الله علیهم، هر آینه حق او و حق آن آیات آن است که برای تفسیر هر یک جلد کبیری، بلکه مجلدات کثیره ای، مشحون گرداند. انتهی. (۱۲۸۳) بالجمله، امثال نویسندة فارس این میدان نیست، ولی از آنجا که میسور، در سنت عقل، به معسور ساقط نگردد، شمه ای از آنچه تلقی نمودیم از مشایخ عظام و کتب ارباب معرفت و مشکاه انوار هدایت اهل بیت عصمت مذکور می داریم به طریق اجمال و اشاره، و من الله الهدایه.

در اشاره به بسم الله است

باید دانست که بسم الله در هر سوره به حسب مسلک اهل معرفت متعلق است به خود آن سوره، نه به استعین یا

امثال آن . زیرا که اسم الله تمام مشیت است به حسب مقام ظهوری ، و مقام فیض اقدس است به حسب تجلی احدی ، و مقام جمع احدی اسماء است به حسب مقام واحدیت ، و جمیع عالم است به اعتبار احدیت جمع ، که کون جامع است و مراتب وجود است در سلسله طولیه صعودیه و نزولیه ، و هر یک از هویات عینیه است در سلسله عرضیه . و به حسب هر اعتباری در اسم معنای الله فرق می کند، زیرا که آن مسمای آن اسماء است ، و به حسب هر سوره ای از سور قرآن شریف ، که متعلق بسم الله در لفظ و مظهر آن در معناست ، معنای بسم الله مختلف شود. بلکه به حسب هر فعلی از افعال که مبدوبه بسم الله است معانی آن مختلف شود، و آن متعلق به همان فعل است . و عارف به مظاهر و ظهورات اسماء الهیه شهود کند که جمیع افعال و اعمال و اعیان و اعراض به اسم شریف اعظم و مقام مشیت مطلقه ظاهر و متحقق است ، پس در مقام اتیان آن عمل و ایجاد آن متذکر این معنا شود در قلب ، و سریان دهد آن را تا مرتبه طبیعت و ملک خود و گوید: بسم الله . یعنی به مقام مشیت مطلقه صاحب مقام رحمانیت ، که بسط وجود است ، و مقام رحیمیت ، که بسط مقام کمال وجود است ، یا صاحب مقام رحمانیت ، که مقام تجلی به ظهور و بسط وجود است ، و مقام رحیمیت ، که مقام تجلی

به باطنیت و قبض وجود است . آكل و اءشرب و اءكتب و اءفعل كذا و كذا.

پس ، سالك الی الله و عارف بالله در نظری جمیع افعال و موجودات را ظهور مشیت مطلقه و فانی در آن بیند، و در این نظر سلطان وحدت غلبه کند و بسم الله را در جمیع سور قرآنیه و در جمیع افعال و اعمال به یک معنا داند. و در نظری که متوجه عالم فرق و فرق الفرق شود، برای هر بسم الله در اول هر سوره و در بدو شروع هر عملی معنایی بیند و مشاهده کند غیر دیگری .

و در این مقام که اکنون هستیم ، که مقام تفسیر سوره شریفه توحید است ، بسم الله آن را می توانیم متعلق به کلمه شریفه قل بگیریم . و در این صورت ، مقصود از بسم الله در کسوه تجرید و غلبه توحید مقام مشیت مطلقه است ، و در کسوه تکثیر و مقام توجه به کثرات تعینات آن است ، و در مقام جمع بین مقامین ، که مقام برزخیت کبری است ، مشیت به مقام وحدت و کثرت و ظهور و بطون ، و رحمانیت و رحیمیت به معنای دومی است . و در آیه شریفه قل هو الله احد چون جمع بین احدیت غیبیه و الوهیت اسمائیه ، از این جهت اسم الله به حسب مقام سوم ، یعنی مقام برزخیت ، مقصود است ، پس ، از مقام غیب احدی به قلب تقی نقی احدی احمدی محمدی خطاب آید که : قل به حسب این نشئه برزخیه کبری به ظهور اسم الله ،

که آن مقام مشیت مطلقه و صاحب تعین و ظهور رحمانیت در عین رحیمیت و بسط در عین قبض است .

هو و این کلمه شریفه اشاره به مقام هویت مطلق است من حیث هی هی ، بدون آنکه متعین به تعین صفاتی یا متجلی به تجلیات اسمائی باشد، حتی اسماء ذاتیه که در مقام احدیت اعتبار شود. و این اشاره از غیر صاحب این قلب و دارای این مقام ممکن نیست ، و اگر مأمور نبود به اینکه نسب حق را ظاهر کند، متفوه به این کلمه شریفه ازلا و ابدان نمی شد، ولی در قضای الهی حتم است که نبی ختمی ، صلی الله علیه و آله ، اظهار این اشاره فرماید.

و چون در جذبه مطلقه باقی نبود و مقام برزخیت را دارا بود، فرمود: الله احد.

و الله اسم جامع اعظم و رب مطلق خاتم است ، و با عین برزخی کثرت اسمائی به ظهور و احدیت ، عین همان تجلی غیبی خفایی به مقام احدیت است ، نه جنبه احدیت در قلب چنین سالک بر واحدیت غلبه دارد، و نه واحدیت بر احدیت . و تقدیم الله بر احد، با آنکه اسماء ذاتیه در اعتبار مقدم است ، شاید اشاره به مقام تجلی به قلب سالک باشد، زیرا که در تجلیات ذاتیه برای قلوب اولیا اول تجلی به اسماء صفاتی ، که در حضرت واحدیت است ، واقع شود، پس از آن ، به اسماء ذاتیه احدیه .

و ذکر الله و اختصاص آن از بین اسماء با آنکه به حسب کیفیت سلوک و نقشه تجلی اول به مظاهر اسم الله ، که

سایر اسماء است ، به مناسبت قلب سالک تجلی می شود، پس از آن در آخر تمامیت سلوک در اسماء صفاتی تجلی به اسم الله می شود تواند که به یکی از دو نکته باشد: یا اینکه اشاره به آن باشد که تجلی به هر اسمی تجلی به اسم الله است ، از باب اتحاد ظاهر و مظهر خصوصا در حضرت الهیت . یا آنکه اشاره به غایت سلوک واحدی باشد که تا آن محقق نشود سالک شروع به سلوک احدی نکند.

بالجمله ، بنابراین بیان ، هو اشاره به مقامی است که منقطع است از آن اشاره و آمال عارفین و مبرا از اسم و رسم و منزله از تجلی و ظهور است . و احد اشاره به تجلی به اسماء باطنه غیبیه است . و الله اشاره به تجلی به اسماء ظاهریه است . و به این سه جمع اعتبارات اولیه حضرت ربوبیت متحقق گردد. و چهار اسم دیگر، که صمدیت جامع آنهاست ، به حسب بعض روایات (۱۲۸۴) از اسماء سلبیه تنزیهیه است که به تبع اسماء ثبوتیه جمالیه اعتبار شود، چنانچه در ذیل یکی از احادیث اشاره به آن شده . (۱۲۸۵)

تا اینجا که ذکر شد، در صورتی است که بسم الله متعلق به کلمه شریفه قل باشد. و توان متعلق به هر یک از اجزای این سوره شریفه باشد. و بنابراین هر یک ، تفسیر سوره و بسم الله آن فرق می کند. و ذکر آن چون موجب تطویل است ، از آن صرف نظر کردیم .

و شیخ ما، عارف کامل ، شاه آبادی ، روحی فداه ، می فرمود که

هو برهان بر شش اسم و کمال دیگری است که در سوره مبارکه توحید پس از این کلمه مبارکه ذکر شده ، زیرا که ذات مقدس چون هو مطلق است ، که اشاره به صرف وجود است ، مستجمع جمیع کمالات اسمائیه است ، پس الله است . و چون صرف وجود به حقیقت بسیطه دارای جمیع اوصاف و اسماء است و این کثرت اسمائی وحدت ذات مقدس را منظم نکند، احد است . و چون صرف را ماهیت نیست ، صمد است . و چون صرف را نقص حاصل نشود و از غیر حاصل نشود و تکرر بر آن ممتنع باشد، والد و مولود نیست و کفوی ندارد. انتهی .

باید دانست که از برای صمد در اخبار شریفه معانی و اسرار کثیره ذکر فرمودند که اشتغال به بیان آن از طور این اوراق خارج است و محتاج به رساله جداگانه . و در این مقام به یک نکته اشاره نماییم . و آن این است که اگر صمد اشاره به نفس ماهیت باشد، به حسب بعض اعتبارات ، و معانی الله در الله الصمد، از اعتبارات مقام واحدیت و مقام احدیت جمع اسماء است . و اگر اشاره به صفت اضافی باشد، چنانچه از بعض روایات استفاده شود، اشاره به احدیت جمع اسماء در حضرت تجلی به فیض مقدس و معنی آن موافق با الله نور السموات است .

فصل ، در اشاره اجمالی به تفسیر آیات شریفه سوره حدید تا علیم بذات الصدور است

اما آیه شریفه اول (۱۲۸۶) دلالت کند بر تسبیح جمیع موجودات ، حتی نباتات و جمادات . و تخصیص آن را به ذوی العقول از احتجاب عقول ارباب عقول است . و این آیه

شریفه فرضاً قابل تاءویل باشد، آیات شریفه دیگر قابل این تاءویل نیست، مثل قوله تعالی: اءلم تر ان الله یسجد له من فی السموات و من فی الارض و الشمس و القمر و النجوم و الجبال و الشجر و الدواب و کثیر من الناس. (۱۲۸۷) چنانچه تاءویل تسییح را به تسییح تکوینی یا فطری از تاءویلات بعیده بارده ای است که اخبار و آیات شریفه از آن ابا دارد، با آنکه خلاف برهان متین دقیق حکمی و مشرب احلای عرفانی است. و عجب از حکیم بزرگ و دانشمند کبیر صدرالمتاءلهین، قدس سره، است که تسییح را در این موجودات تسییح نطقی نمی دانند، و نطق بعض جمادات، مثل سنگریزه را از قبیل انشاء نفس مقدس ولی اصوات و الفاظ را بر طبق احوال آنها می دانند، و قول بعض اهل معرفت را، که همه موجودات را دارای حیات نطقی دانسته، مخالف با برهان و ملازم با تعطیل و دوام قسر شمرده اند، (۱۲۸۸) با آنکه اینکه فرمودند مخالف با اصول خود آن بزرگوار است. و ابدا این قول، که صریح حق و لب لباب عرفان است، مستلزم مفسده ای نیست. و اگر مخافت تطویل نبود، به شرح آن با رسم مقدمات می پرداختیم، ولی اکنون به اشاره اجمالیه قناعت کنیم.

در سابق نیز اشاره به این معنا نمودیم که حقیقت وجود عین شهود و علم و اراده و قدرت و حیات و سایر شئون حیاتیه است، به طوری که اگر شیئی از اشیاء را علم و حیات مطلقاً نباشد، وجود نباشد و هر

کس حقیقت اصالت وجود و اشتراک معنوی آن را با ذوق عرفانی ادراک کند، می تواند ذوقا یا علما تصدیق کند حیات ساریه در همه موجودات را با جمیع شئون حیاتیه ، از قبیل علم و اراده و تکلم و غیر آن . و اگر به ریاضات معنوی دارای مقام مشاهده و عیان شد، آن گاه غلغله تسبیح و تقدیس موجودات را عیانا مشاهده می کند. و اکنون این سکر طبیعت ، که چشم و گوش و سایر مدارک ما را تخذیر کرده ، نمی گذارد ما از حقایق وجودیه و هویات عینیه اطلاعی حاصل کنیم ، و چنانچه مابین ما و حق حجبی ظلمانی و نورانی فاصله است ، مابین ما و دیگر موجودات ، حتی نفس خود، حجبی فاصله است که ما را از حیات و علم و سایر شئون آنها محجوب نموده . ولی از تمام حجابها سخت تر حجاب انکار از روی افکار محجوبه است که انسان را از همه چیز باز می دارد. و بهتر وسایل برای امثال ما محجوبین تسلیم و تصدیق آیات و اخبار اولیای خداست و بستن باب تفسیر به آرا و تطبیق با عقول ضعیفه است .

فرضا ممکن شد تاءویل نمودن آیات تسبیح را به تسبیح تکوینی بارد یا شعوری فطری ، با آیه شریفه قالت نمله یا ایها النمل ادخلو مساکنکم لا- یحطمنکم سلیمان و جنوده و هم لا- یشعرون (۱۲۸۹) چه کنیم ؟ یا قضیه طیر را، که از شهر سبا برای حضرت سلیمان خبر آورد. باید چه کرد؟ و اخباری که در ابواب متفرقه از اهل بیت عصمت و طهارت شده ، که

به هیچ وجه قابل این تاءویلات نیست ، باید چه کرد؟

بالجمله ، سریان حیات و تسبیح شعوری علمی اشیاء را باید از ضروریات فلسفه عالیه و مسلمات ارباب شرایع و عرفان محسوب داشت ، ولی کیفیت تسبیح هر موجودی و اذکار خاصه ای که به هر یک اختصاص دارد، و اینکه صاحب ذکر جامع انسان است و سایر موجودات به مناسبت نشئه خود ذکری دارند، اجمال آن میزان علمی و عرفانی دارد که مربوط به علم اسماء است ، و تفصیل آن را از علوم کشفی عیانی است که خصایص اولیای کمل است .

و بطوری که در فصل سابق ذکر نمودیم که بسم الله هر سوره متعلق به خود آن سوره است ، در اینجا نیز متعلق به سبح الله است . از آن استفاده مسلک اهل حق شود و مسئله جبر و تفویض ، زیرا که هر دو نسبت ، یعنی نسبت به اسم الله که مقام مشیت فعلیه است ، و به اشیای موجود در سماوات و ارض ، (را) داده است ، به طور لطیفی که غایت کشف ارباب شهود و معرفت است . و تقدیم انتساب به مشیت الله برای افهام قیومیت حق و تقدیم جنبه یلی الله بر جنبه یلی الخلق است . و اگر مخافت تطویل نبود، بیان حقیقت تسبیح و استلزام آن تحمید را، و اینکه هر تسبیح و تحمیدی از هر مسبح و حامدی برای حق واقع می شود، و بیان تسبیح و تحمید برای اسم الله و به اسم الله ، و بیان اختصاص دو اسم مبارک العزیز الحکیم و بیان نسبت آنها با الله ،

و

فرق بین الله مذکور در تسمیه و الله مذکور در آیه شریفه سیح لله ، و بیان سماوات و ارض و آنچه در سماوات و ارض است ، به حسب اختلاف مسالک اهل معرفت و فلسفه ، و بیان هو در این آیه شریفه و فرق آن با هو در آیه شریفه قل هو الله احد، را می نمودیم به مشرب احلای عرفانی ، ولی در این اوراق ملترزم هستیم که به اجمال و اشاره قناعت کنیم .

و اما آیه شریفه دوم (۱۲۹۰) اشاره است به مالکیت حق جل و جلاله ملکوت سماوات و ارض (را) که (به) تبع این مالکیت و احاطه سلطنت و نفوذ قدرت و تصرف احیا و اماته و ظهور و رجوع و بسط و قبض واقع می شود. و این نظر استهلاک و اضمحلال جمیع تصرفات و تدبیرات است در تصرف و تدبیر حق که منتهای توحید فعلی است ، و از این جهت احیا و اماته را که یا یکی از مظاهر بزرگ تصرفات ملکوتی است ، و یا جمیع قبض و بسط است به خود مالکیت ذات مقدس نسبت داده است .

و با آنکه احیا از شئون رحمانیت است و اماته از شئون مالکیت ، نسبت هر دو را به مالکیت منسوب فرموده ، ممکن است برای یک نکته بزرگ عرفانی باشد، که آن استجماع هر اسمی است جمیع اسماء را به وجه احدی و وجهه غیبیه ، که اکنون مجال بیان آن نیست . و صدر و ذیل آیه ممکن است اشاره به وحدت در کثرت و کثرت در وحدت در مقام تجلی فعلی

به فیض مقدس باشد، چنانچه پیش اهلش واضح است .

و ضمیر له ظاهر آن است که به الله برگردد. و ممکن است به عزیز و حکیم برگردد. (که در این صورت) معنای آیه شریفه فرق کند، که با تاءمل برای اهلش روشن شود.

و بیان کیفیت ماکلیت حق و اتیان یحیی و یمیت به صیغه مضارعه دال بر تجدد و استمرار، و مرجع ضمیر هو و فرق معانی در اختلاف مراجع، و بیان آنکه محیی و ممیت و قادر از اسماء ذات یا اوصاف یا افعال است، موکول به محل خود است، مثل بیان کیفیت احیا و اماته، و حقیقت صور اسرافیل، و دو نفخ احیا و اماته، و شئون حضرت اسرافیل و عزرائیل و مکانت آنها، و کیفیت احیا و اماته آنها. که هر یک را بیانات عرفانیه و براهین حکمیه ای است بس طولانی .

و اما آیه شریفه سوم . و آن این است : هو الاول و الاخر و الظاهر و الباطن و هو بکل شیء علیم . (۱۲۹۱) عارف به معارف حقه ارباب معرفت و یقین و سالک طریق اصحاب قلوب و سالکین می داند که منتهای سلوک سالکان و غایت آمال عارفان فهم همین یک آیه شریفه محکمه است . و به جان دوست قسم که تعبیری برای حقیقت توحید ذاتی و اسمائی بهتر از این تعبیر نیست ، و سزاوار آن است که جمیع اصحاب معارف برای این عرفان تام محمدی ، صلی الله علیه و آله ، و کشف جامع احمدی و آیه محکمه الهی سجده کنند و در خاک افتند. و

به حقیقت عرفان و عشق قسم که عارف مجذوب و عاشق جمال محبوب از شنیدن این آیه شریفه اهتزاز می‌کنند و انبساطی الهی برای او دست دهد که لباس بیان به قامت آن کوتاه و هیچ موجودی تحمل آن ندارد. فسیحان الله ما اعظم شانه و اجل سلطانه و اعز قدره و اعز عنه و اعز جنابه. (۱۲۹۲)

آنها که به کلمات عرفای شامخ و علمای بالله و اولیای حق خرده گیری می‌کنند خوب است ببینند کدام عارف ربانی یا سالک مجذوبی بیشتر از آنچه این آیه شریفه تامه و نامه قدس الهی متضمن است بیانی کرده یا تازه ای به بازار معارف آورده ؟ اینک این کریمه الهی و آن کتب مشحونه از عرفان عرفا. گرچه این سوره مبارکه حدید، خصوصاً این آیه شریفه اول آن، مشتمل بر معارفی است که دست آمال از آن کوتاه است، ولی به عقیده نویسندگان این آیه شریفه خصوصیت دیگری دارد که دیگر آیات را نباشد. و بیان اولیت و آخریت و ظاهریت و باطنیت حق چیزی نیست که به بیان آید یا قلم را جرئت جسارت باشد، پس بگذریم و ادراک آنرا به قلوب محبین و اولیا واگذار کنیم .

و اما آیه شریفه چهارم (۱۲۹۳) اشاره به خلق سماوات و ارض است در شش روز، استوای بر عرش است. و عقول ارباب عقل در تفسیر این آیه شریفه متحیر است، و هر کس به حسب مسلک خود در علم و عرفان طوری تفسیر نموده. چنانچه علمای ظاهر گویند مقصود از خلق در شش روز آن است که اگر تقدیر شود در زمان

، با شش روز مطابق شود. و جناب فیلسوف عظیم الشاءن ، صدرالمتاءلهین قدس سره ، آن را تطبیق نموده با ایام ربوبیت ، که هزار سال است ، و منطبق فرموده از زمان نزول آدم تا زمان طلوع شمس محمدی ، صلی الله علیه و آله ، را، که شش هزار سال است ، در ایام سته ، و ابتدای طلوع یوم الجمعه و یوم الجمع ، که یوم سابع و اول روز قیامت و ابتدای استوای رحمان بر عرش است ، دانسته . و اجمال آن را در شرح اصول کافی و تفصیل آن را در کتاب تفسیر خود بیان نمودند.(۱۲۹۴) و بعضی از اهل معرفت ایام سته را عبارت از مراتب سیر نور شمس وجود در مرئی نزول و صعود دانسته .

و به حسب مسلک عرفانی ، مراتب نزول وجود تا اخریه نزول (که) مرتبه احتجاب شمس وجود است در حجب تعینات ، و آن حقیقت لیل القدر است . و ابتدای یوم قیامت از اولین مرتبه رجوع ملک به ملکوت و خرق حجب تعینات تا اخریه مراتب ظهور و رجوع ، که ظهور تام قیامت کبری است . این شش یوم که خلق سماوات و ارض در آن تمام شده و منتهی به عرش الله و عرش الرحمن ، که غایه الغایات استواء و استیلاء و قهاریت حق است ، می شود، در عالم کبیر مراتب ششگانه صعودی است ، و عرش استوای حق ، که ظهور به قهاریت تامه و مالکیت است ، مرتبه مشیت و فیض مقدس رحمانی است که ظهور تام او پس از رفع تعینات و

فراق از خلق سماوات و ارضین است . و تا وجود سماوات و ارض متحقق است ، خلق آنها پیش اهل معرفت تمام نشده به مقتضای کل یوم هو فی شاءن ،(۱۲۹۵) و به مقتضای عدم تکرر در تجلی . و در انسان کبیر و عالم اکبر مراتب سته و لطیفه سابعه آن عرش الرحمن است که مرتبه قلب حقیقی باشد. و اگر مخافت تطویل نبود، بیان انسیت این وجه را از سایر وجوه به وجه مستفیض بیان می کردم . گرچه علم کتاب الهی پیش حق تعالی و مخصوصین به خطاب است ، ولی ما به حسب احتمال و مناسبات سخن می گوئیم ، بعد از تعذر حمل بر ظاهر آن .

و در این مقام احتمال دیگری است که مصادات با این بیان عرفانی ندارد. و آن به حسب هیئت عصر حاضر است که ابطال هیئت بطلمیوسیه را کرده است . و آن این است که غیر از این منظومه شمسی که ما داریم منظومات شمسیه کثیره دیگری است که عدد آنها را کسی نتواند احصا کند چنانچه تفصیل آن در کتب هیئت جدیده است : مراد از سماوات و ارض همین منظومه شمسی و مدارات کواکب و خود آنها باشد، و تحدید آن به شش روز حسب منظومه شمسی دیگری باشد. و این احتمال از تمام احتمالات اقرب به ظاهر است ولی مصادم با احتمالات عرفانیه نیست ، زیرا آن به حسب بطنی از بطون قرآن است .

و اشاره فرمود در ذیل آیه شریفه بقوله : یعلم ما یلج فی الارض . الی آخره ، به علم حق تعالی به جزئیات مراتب

وجود در سلسله غیب و شهود و نزول و صعود، و بقوله : هو معکم به معیت قیومه حق و کیفیت علم حق تعالی به جزئیات که به طریقه احاطه وجودیه و سعه قیومیه است . و ادراک حقیقت این قیومیت حق را کسی جز خواص اولیاء الله نتواند کرد.

و اما آیه شریفه پنجم (۱۲۹۶) اشاره است به مالکیت حق و رجوع تمام دایره وجود به سوی حق . و اشاره به آن است که این به اسم مالک مربوط است ، چنانچه در سوره مبارکه حمد فرموده : مالک یوم الدین . و تفسیر و تفصیل هر یک از این امور مجال دیگری خواهد.

و اما آیه شریفه ششم (۱۲۹۷) اشاره است به اختلاف شب و روز و اینکه هر یک از آنها که کم شود به دیگری افزوده گردد، و به عکس . و در این اختلاف منافع کثیره ای است که ذکر آن خارج از وظیفه ماست . و از برای آیه شریفه معنی عرفانی دیگری است که ما از ذکر آن خودداری نمودیم .

خاتمه

آنچه در ذیل حدیث شریف فرماید که من رام وراء ذلک فقد هلک اشاره به آن است که این قدر که در این آیات شریفه و سوره مبارکه توحید از معارف مذکور است حد علوم بشری و غایه القصوای معارف است ، که اگر کسی گمان کند که بالاتر از این معارف پیش کسی است به خطا رفته . و چنانچه این آیات حد اعلای معارف را به سلسله بشر تعلیم می دهد، قصور از این حد نیز اخترام و هلاک است و جهل به مقام ربوبیت است .

و چه در این آیات شریفه و چه در آیات دیگر قرآن و همین طور اخبار شریفه و خطب و ادعیه و مناجاتهای ائمه ، علیهم السلام ، که تمام مشحون از معارف است ، انسان می تواند به فکر خود و ظهور عرفی آنها بفهمد. این خیالی است بس خام و وسواسی است شیطانی که این قطاع الطریق راه انسانیت دامی گشوده که انسان را از معارف باز دارد و سد ابواب حکمت و معرفت را بر انسان بنماید و آدمی را در وادی حیرت و ضلالت سرنگون کند. خدا شاهد است و کفی به شهیدا(۱۲۹۸) که مقصود من از این کلام ترویج بازار فلسفه رسمیه یا عرفان رسمی نیست ، بلکه مقصود آن است که برادران ایمانی من ، خصوصا اهل علم ، قدری به معارف اهل بیت ، علیهم السلام ، و قرآن توجه کنند آن را نسیان نکنند، که عمده بعثت رسل و انزال کتب برای مقصد شریف معرفه الله بوده ، که تمام سعادات دنیاوی و اخراوی در سایه آن حاصل آید. ولی افسوس که انسان تا در این عالم است در حجابهای گوناگونی واقع است که نمی تواند طریق سعادت خود را تشخیص دهد، و اولیا و انبیا و علما نیز هر چه نصیحت می کنند و دعوت می نمایند، انسان از خواب بیدار نمی شود و پنبه غفلت را از گوش بیرون نمی کند. و آن گاه از نومه غفلت متنه شود که سرمایه تحصیل سعادت از دستش رفته و جز حسرت و ندامت باقی نمانده است .

دعا و ختام

بار خدایا، که قلوب اولیا را به

نور محبت منور فرمودی و لسان عشاق جمال را از ما و من فروبستی و دست فرومایگان خودخواه را از دامن کبریائی کوتاه کردی ، ما را از این مستی غرور دنیا هشیار فرما، و از خواب سنگین طبیعت بیدار و حجابهای غلیظ و پرده های ضخیم خودپسندی و خودپرستی را به اشارتی پاره کن ، و ما را به محفل پاکان درگاه و مجلس قدس مخلصان خداخواه بار ده ، و این دیوسیرتی و زشتخویی و درشتگویی و خودآرایی و کج نمایی را از ما برکنار فرما، و حرکات و سکنات و افعال و اعمال و اول و آخر و ظاهر و باطن ما را به اخلاص و ارادت مقرون نما.

بارالها، نعم تو ابتدایی است (داد حق را قابلیت شرط نیست) (۱۲۹۹) و نوال تو غیر متناهی ، باب رحمت و عنایتت مفتوح است و خوان نعمت بی پایانت مبسوط، دلی شوریده و حالی آشفته ، قلبی داغدار و چشمی اشکبار، سری سودایی بیقرار، و سینه ای شرحه شرحه آتشبار مرحمت فرما، و خاتمه ما را به اخلاص به خودت و ارادت به خاصان در گاهت ، یعنی دیباچه دفتر وجود و خاتمه طومار غیب و شهود، محمد و آل و اهل بیت مطهرش ، صلوات الله علیه و علیهم اجمعین ، به انجام رسان .

والحمد لله اءولا و آخرا و ظاهرا و باطنا.

به اتمام رسید به دست فانی مؤلف فقیر در عصر روز جمعه چهارم شهر محرم الحرام سنه یکهزار و سیصد و پنجاه و هشت هجری (قمری). و علی الله التکلان فی الافتتاح و الاختتام .

پی نوشتها

۲۵۴۱

۱- دو استنساخ از کتاب چهل

حدیث امام خمینی به عمل آمده است ، که یکی از آن دو ۱۳ حدیث را نسخه برداری کرده ، و دیگری نسخه کاملی است متعلق به مرحوم آیه الله العظمی ، آخوند ملا علی همدانی ، اعلی الله مقامه .

تصویر نمونه ای از هر دو نسخه در پایان کتاب آمده است .

۲- هر که از برای نفع امت من چهل حدیث از بر کند، خدایتعالی او را روز حساب فقیهی دانشمند بر انگیزد. مضمون این روایت از نبی مکرم (ص) و ائمه اطهار، علیهم السلام ، با تعبیرهای مختلف نقل شده است . علامه مجلسی (ره) در بحارالانوار، ج ۲، ص ۱۵۶، در ذیل روایت می نویسد: این مضمون بین شیعه و سنی مشهور و مستفیض است ، بلکه گفته شده متواتر است . برخی از مدارک این حدیث عبارت اند از: خصال ، ج ۲، باب الاربعین حدیثهای ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹. اختصاص ، ص ۲، عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۳۷. بحارالانوار، ج ۲، ص ۱۵۳ تا ۱۵۷. صحیفه امام الرضا، ص ۶۵ حدیث ۱۱۴.

۳- برای حفظ احادیث از دستبرد مفتریان و جاعلان و جلوگیری از نقل آنها توسط راویان نا آشنا و نا اهل ، دانشمندان علم حدیث از دیر باز رسم دادن و گرفت اجازه روایت معمول داشته اند. مشایخ حدیث هر کس را که در علم و تقوی می آزمودند به او اجازه روایت می دادند. طالبان علم نیز برای کسب اعتبار در نقل حدیث به نزد مشایخ این علم می رفته و از آنان حدیث می آموخته در خواست اجازه می کردند. این سیره

حسنه تا کنون کم و بیش ادامه دارد. اجازاتی که مشایخ می دادند مختلف بود از جمله آنها اجازه کتبی و شفاهی بود و دارنده این اجازه در مقام نقل حدیث می گوید فلانی با اجازه کتبی یا شفاهی مرا چنین خبر داد. نظر به این سنت است که امام (س) در آغاز، برخی از سلسله اسناد خود را پشت پشت تا محمد بن یعقوب کلینی (قدس الله اسرارهم) نقل فرموده اند.

۴- شیخ محمد رضا مسجد شاهی، متوفی به سال ۱۳۶۲ ه. ق از شخصیت‌های بزرگ و رجال علمی اصفهان و از خاندان شیخ محمد تقی اصفهانی است. وی از شاگردان میرزای شیرازی و سید محمد فشارکی و آخوند خراسانی و هم مباحثه و مصاحب آیه الله شیخ عبدالکریم حائری بوده است. شیخ از ۱۳۴۴ تا ۱۳۴۵ ه. ق در قم به تدریس اشتغال داشت. پس از شهادت عموی خود، حاج آقا نورالله اصفهانی، به اصفهان بازگشت و تا پایان عمر در آنجا ساکن بود. وی مرجعیت شیعه داشت و در اصفهان حوزه درس وی تا پایان حیاتش برقرار بود. جد ایشان، شیخ محمد تقی اصفهانی، متوفی به سال ۱۲۴۸ ه. ق، از فقهای نامدار و از شاگردان وحید بهبهانی بود. حوزه درس ایشان در شهر اصفهان بود و میرزای شیرازی و سید حسن مدرس از شاگردان او بودند. تصنیف مشهور او: هدایه المسترشدین. در شرح معالم الدین است.

۵- حاج شیخ عباس (۱۲۹۴، ۱۳۵۹ ه. ق.) از محدثان بزرگ شیعه در قرن ۱۴ و از جمله مشایخ روایت

است که امام خمینی (س) از ایشان اجازه دریافت کرده اند. وی سالیانی دراز ملازم علامه متبحر، میرزا حسین نوری (ره) بوده و در استنساخ و مقابله و تصنیف آثار میرزا مدد کار وی بوده است. شیخ عباس مردی محقق و کثیرالتالیف بود. سفینه البحار یکی از تصنیفات اوست تالیف آن ۲۷ سال به طول انجامید. از آثار اوست: مفاتیح الجنان، منتهی الامال، تتمه المنتهی و فوائد رضویه.

۶- حاج میرزا حسین بن محمد تقی نوری طبرسی (۱۲۵۴، ۱۳۲۰ ه. ق.) فقیه، مفسر و در علم حدیث کم نظیر و در علم رجال مبرز بود وی در نشر احادیث اهل بیت سهم بزرگی داراست. او شاگردان شیخ العراقین، شیخ مرتضی انصاری، و میرزای شیرازی بود و شیخ اجازه بزرگان پس از خود است. حاج شیخ عباس قمی و آقا بزرگ تهرانی، از شاگردان وی و از او اجازه دریافت کرده اند. از آثار اوست: مستدرک الوسائل، مستدرک مزار البحار، النجم الثاقب، لؤلؤ و مرجان و تحفه الزائر.

۷- شیخ مرتضی انصاری (۱۲۱۴، ۱۲۸۱ ه. ق.) ملقب به خاتم الفقهاء و المجتهدین از نوادگان جابر بن عبدالله انصاری صحابی پیغمبر (ص). وی یکی از نوابغ علم اصول است و تحولی بزرگ در این فن به وجود آورد. آراء و نظریات و آثار وی تا به امروز همچنان محل بحث و نظر و مورد توجه علمای بزرگ فقه است و شروح و حواشی بسیار بر آثار وی نگاشته شده است. برخی اساتید وی عبارت اند از

شیخ موسی کاشف الغطاء شیخ علی کاشف الغطاء ملا احمد نراقی و سید محمد مجاهد. از مجلس درس او فقهایی بزرگ برخاسته اند که از جمله آنهاست آخوند خراسانی، میرزای شیرازی، و میرزا محمد آشتیانی. از مهمترین آثار شیخ است: رسائل، مکاسب و طهارت.

۸- سید محسن بن عبدالکریم بن علی بن محمد حسینی جبل عاملی، ملقب به امین (۱۲۸۲، ۱۳۷۱ ه. ق) از اکابر علمای امامیه و مفاخر شیعه اثنا عشریه است. وی دروس مقدماتی را در زادگاه خود، جبل عامل، گذراند، و سپس در نجف نزد آخوند خراسانی، شریعت اصفهانی، حاج آقا رضا همدانی، و شیخ محمد طه نجف، و دیگر بزرگان به تکمیل علوم پرداخت. وی پس از اتمام تحصیلات به جبل عامل بازگشت و به تحقیق و تالیف و تدریس پرداخت. از او آثار علمی متعددی به جای مانده است که مهمترین آنها کتاب معروف اعیان الشیعه است. از این کتاب چاپهای متعددی در دست است. از آثار اوست: اساس الشریعه در فقه استدلالی، الدرر البهیة، المجالس السنیة، معدن الجواهر فی علوم الاوائل و الاواخر.

۹- محمد بن هاشم موسوی رضوی هندی (۱۲۴۲، ۱۳۲۳ ه. ق) در هند به دنیا آمد و در نجف تحصیل کرد و در همانجا وفات یافت. وی از شاگردان شیخ انصاری می باشد. از آثار اوست: نظم اللثالی در رجال، ارجوزه در فقه، الاضواء المزبلة، شرح شرایع، تقریرات درس شیخ انصاری.

۱۰- سید ابوالقاسم حسینی دهکردی متوفی

به سال ۱۳۵۳ ه. ق از شاگردان میرزا حسن شیرازی زین العابدین مازندرانی و میرزا حسین نوری است. از آثار اوست: حاشیه بر تفسیر صافی، حاشیه بر وافی، حاشیه بر مکاسب والوسيله فی السیر و السلوک.

۱۱- محمد هاشم بن زین العابدین موسوی اصفهانی معروف به چهار سوقی (۱۲۳۵، ۱۳۱۸ ه. ق) از فقهای امامیه و برادر مؤلف کتاب روضات الجنات می باشد. وی از شاگردان شیخ انصاری و از مشایخ اجازه سید محمد کاظم یزدی و شیخ الشریعه اصفهانی است. از آثار اوست: استصحاب، اصول آل رسول، حاشیه بر اسفار، حاشیه شرح لمعه، حاشیه قوانین، حاشیه معالم.

۱۲- احمد بن محمد مهدی بن ابی ذر نراقی متوفی به سال ۱۲۴۴ ه. ق. فقیه و محدث و در رجال و ریاضی و علوم عقلی استاد و به زهد و تقوی مشهور بود. بیشتر علوم را از محضر پدرش ملا محمد مهدی نراقی، که از نوادر روزگار بود، استفاده کرد. استادان دیگر وی سید مهدی، بحر العلوم و شیخ جعفر کاشف الغطاء بودند. وی استاد شیخ انصاری و سید محمد شفیع جابلقی است. از آثار اوست: معراج السعاده، مفتاح الاحکام، عوائد الایام، منهاج الوصول الی علم الاصول، مستندالشیعه و دیوان شعر فارسی.

۱۳- سید مهدی بن مرتضی طباطبائی بروجردی (۱۱۵۴، ۱۲۱۲ ه. ق.) معروف به بحر العلوم از فقهای بزرگ و عرفای کامل و صاحب کرامات و مورد احترام و تکریم خاص و عام بود. وی از معدود کسانی است که

در زمان غیبت کبری بارها خدمت امام زمان (ع) مشرف گردیده بود. سید بحرالعلوم ریاست علمی و اجتماعی داشت و در حوزه درس او فقهای بزرگی، مانند شیخ جعفر کاشف الغطاء، سید محمد جواد عاملی، شیخ محمد تقی اصفهانی، ملا احمد نراقی، ابو علی حائری و شیخ اسد الله تستری تربیت شده اند. معروفترین آثار وی مصابیح، الدرہ النجفیه در فقه و کتاب رجال است. ۱۴- محمد باقر بن محمد اکمل بهبهانی (۱۱۱۶ یا ۱۱۱۷، ۱۲۰۸ ه. ق.) معروف به وحید و استاد کل و آقا، فقیه؛ اصولی و رجالی مشهور. او کربلا را مرکز کار خود قرار داد و با تربیت شاگردانی زبده و تشکیل جلسات بحث و مناظره توانست به حاکمیت اخباریها بر فقه پایان دهد. از معروفترین شاگردان وی می توان از سید مهدی بحرالعلوم، شیخ جعفر کاشف الغطاء، میرزای قمی (صاحب قوانین)، ملا محمد مهدی نراقی، سید علی طباطبائی (صاحب ریاض)، سید مهدی شهرستانی، سید محمد باقر شفتی و سید جواد عاملی (صاحب مفتاح الکرامه) نام برد.

۱۵- ملا محمد اکمل، پدر محمد باقر بهبهانی، در علم و تقوی معروف و از مشایخ اجازه بوده است.

۱۶- ملا محمد باقر بن محمد تقی مجلسی اصفهانی، مشهور به علامه مجلسی (۱۰۳۷، ۱۱۱۱ ه. ق.) از علمای بزرگ شیعه و در علوم مختلف اسلامی بخصوص حدیث متبحر بود. اساتید وی پدرش، و شیخ حر عاملی، و سید علی خان شیرازی بوده اند؛ و شاگردان بسیاری، از جمله میرزا عبدالله افندی

، (مؤلف ریاض العلماء)، سید نعمت الله جزایری ، ملا صالح مازندرانی ، تربیت کرده است . او در جمع و نشر احادیث امامیه کوششی فراوان به کار برده است و بیش از ۶۰ جلد کتاب به فارسی و عربی دارد. مهمترین اثر او بحارالانوار است . از آثار اوست : مرآه العقول در شرح کافی ، حیوه القلوب ، زادالمعاد، حق الیقین ، جلاءالعیون ، حلیه المتقین و الاربعون حدیثا.

۱۷- ملا محمد تقی بن مقصود علی اصفهانی ، مشهور به مجلسی اول (۱۰۷۰ ه . ق .) فقیه ، محدث ، رجالی و مردی عابد و زاهد بوده است . و در نشر احادیث شیعه سهمی بسزا دارد. و از شاگردان شیخ بهائی و ملا عبدالله شوشتری است آثار او فراوان است که مشهورترینش عبارت اند از: شرح زیارت جامعه ، روضه المتقین در شرح من لا یحضره الفقیه ، احیاء الاحادیث در شرح تهذیب شیخ طوسی ، اربعون حدیثا و حاشیه صحیفه سجادیه .

۱۸- شیخ بهاء الدین محمد بن حسین بن عبدالصمد عاملی ، معروف به شیخ بهائی (۹۵۳، ۱۰۳۰ ه . ق .) در علوم و فنون متعدد استاد و یگانه دوران بوده است . در زمان خود شیخ الاسلام اصفهان لقب گرفت . صدرالمتألهین ، ملا محمد تقی مجلسی ، محقق سبزواری ، فاضل جواد، از شاگردان وی بوده اند از او آثار فراوانی در علوم مختلف بر جای مانده که از جمله آنهاست : جامع عباسی و حواشی بر قواعد شهید در فقه ، اسطرلاب و تشریح الافلاک در هیئت ، مشرق الشمسین ، حبل المتین ، شرح دعاء

صبح ، شرح اربعین حدیثا در حدیث و دعا، و الفوائد الصمدیه و اسرار البلاغه در ادب .

۱۹- شیخ حسین بن عبدالصمد عاملی (۹۱۸، ۹۸۴ ه . ق .). پدر شیخ بهائی ، وی به حارث بن عبدالله همدانی ، که از خواص اصحاب امیرالمؤمنین علیه السلام بوده ، نسب می رساند. وی از شاگردان شهید ثانی و سید حسن کرکی است و استادی محقق و ادیب و شاعر بوده است و شاگردان بسیاری به درس وی حاضر می شده اند. از آثار اوست : درایه الحدیث ، اربعین و شرح القواعد.

۲۰- شیخ زین الدین بن شیخ نورالدین عاملی ، معروف به شهید ثانی . (۹۱۱، ۹۶۶ ه . ق .). از بزرگان فقهای شیعه و جامع علوم مختلف و زاهد و عابد است . وی به مذاهب چهارگانه فقهی اهل سنت مسلط بوده و آنها را تدریس می کرده است . از آثار اوست : شرح لمعه ، مسالک الافهام فی شرح شرائع الاسلام ، منیه المرید فی آداب المفید و المستفید، اسرار الصلوه ، و کشف الریبه فی احکام الغیبه .

۲۱- شیخ علی بن عبدالعالی میسی کرکی ، مشهور به محقق کرکی و محقق ثانی (۹۳۸ ه . ق .). فقیه و اصولی و از مفاخر فقهای شیعه . وی در روزگار صفویه به ایران آمد و در قزوین و اصفهان حوزه درس تشکیل داد و شاگردان بزرگی تربیت کرد که از جمله آنهاست : شیخ علی منشار، سید امیر استر آبادی و شیخ عبدالنبی جزایری اثر مشهور او جامع المقاصد در شرح قواعد علامه حلّی است .

۲۲- محمد بن محمد بن

داود، مؤذن عاملی جزینی، پسر عموی شهید اول، دانشمندی فاضل و شاعر بود.

۲۳- شیخ ضیاء الدین علی بن محمد مکی، پسر دوم شهید اول، عالمی فاضل و محقق بوده است. شیخ محمد بن محمد بن داود مؤذن از او روایت کرده است.

۲۴- شیخ شمس الدین محمد بن مکی عاملی، معروف به شهید اول (۷۳۴، ۷۸۶ ه. ق.) از اعظام فقهای امامیه. در علوم مختلف استاد مسلم بوده است و در فقه او را امام الفقه گفته اند. شهید در خاندان علم و ادب پرورش یافت و فرزندان او از ذکور و اناث همگی از علما و فقها بودند. شهید از اساتید بسیار استفادت جسته و از علمای فرق مختلف اسلامی اجازه دریافت کرده است. شاگردان مشهور وی عبارت اند از: شیخ زین الدین علی بن خازن، شیخ عبدالعالی کرکی، شیخ حسن بن سلیمان، شیخ مقداد سیوری. از آثار اوست: دروس، ذکری، بیان، قواعد، اللمعه دمشقیه و الاربعون حدیثا.

۵۷۶۲۵

۲۵- فخرالمحققین، ابوطالب محمد بن الحسن (۶۸۲، ۷۷۱ ه. ق.) از بزرگان فقهای امامیه گفته اند در سن ده سالگی به درجه اجتهاد رسید. از شاگردان پدرش علامه حلی است و وارث علمی او به شمار می رود. از شاگردان وی بوده اند: شهید اول، سید حیدر آملی، سید تاج الدین، و ظهیرالدین فرزندش؛ از آثار اوست: الفوائد فی حل مشکلات القواعد، شرح مبادی الاصول و الکافیة الوافیة در علم کلام.

۲۶- آیه الله شیخ جمال الدین حسن بن یوسف بن

علی بن مطهر حلی (۶۴۸، ۷۲۶ ه. ق.)، فقیه، محدث، مفسر متکلم، ادیب، جامع معقول و منقول و رئیس امامیه در زمان خود بوده و شهرت علامه از اختصاصات اوست. وی نزد بزرگان شیعه و سنی به کسب علم پرداخت. از جمله استادانش محقق حلی، خواجه نصیر الدین طوسی و سید احمد بن طاووس و شیخ نجیب الدین بوده اند. خواجه نصیر طوسی از درس فقه او استفاده کرده است. پسر وی، فخر المحققین، نیز از شاگردان پدر بوده است. از آثار اوست: تبصره المتعلمین، المختلف، قواعد، تذکره الفقهاء در فقه؛ کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد در کلام، الفین در اثبات امامت، المختصر در رجال و تلخیص الکشاف در تفسیر.

۲۷- شیخ ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن حسن حلی (۶۰۲، ۶۷۶ ه. ق.) مشهور به محقق از فقهای طراز اول تشیع است علامه حلی و برادر وی و سید غیاث الدین بن احمد بن طاووس از شاگردان این فقیه نامی بوده اند. کتاب شرایع الاسلام وی از بدو تالیف تا کنون مورد توجه فقها بوده و فقیه نامور، شیخ محمد حسن نجفی، کتاب جواهر را در شرح آن نگاشته است. از آثار اوست: المعتمد فی شرح المختصر، مختصر النافع، المعارج در اصول.

۲۸- سید شمس الدین ابوعلی فخار بن معد موسوی حلی (۶۰۰ ه. ق.) فاضل و ادیب و محدث و صاحب کتاب الرد علی الذاهب الی تکفیر ابي طالب.

۲۹- شیخ جلیل ثقه، ابوالفضل

شاذان بن جبرئیل قمی ، عالمی فاضل و فقیهی جلیل القدر است . از اوست : ازاحه العله فی معرفه القبله و کتاب الفضائل .

۳۰- عماد الدین ابو جعفر محمد بن ابی القاسم طبری ، فرزند ابوالقاسم علی بن محمد آملی . از جمله تالیفات اوست : بشاره المصطفی لشیعہ المرتضی ، الفرغ فی الاوقات و شرح مسائل الذریعه .

۳۱- ابو علی حسن بن محمد طوسی ، از فقیهان بزرگ شیعه و از شاگردان مشهور پدرش ، شیخ طوسی ، است . پس از پدر عهده دار تعلیم شاگردان وی بود و طلاب بسیار در محضرش به استفاضه پرداختند . طوسی تا سال ۵۱۵ ه . ق می زیسته است از آثار اوست : المرشد الی سبیل التعبد ، امالی و شرح نهایه الاحکام .

۳۲- ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (۳۸۵ ، ۴۶۰ ه . ق) ، ملقب به شیخ الطائفه از بزرگترین دانشمندان جهان اسلام است . طوسی رئیس فقیهان و متکلمان زمان خود بود و در ادب و رجال و تفسیر و حدیث نیز دستی قوی داشت . اساتید او شیخ مفید . سید مرتضی ، ابن غضائری ، ابن عبدون بودند ، شیخ صاحب دو کتاب مشهور حدیث شیعه استبصار و تهذیب است که از شمار کتب اربعه امامیه محسوب است . نهاییه و خلاف در فقه از اوست . مبسوط نیز از دیگر آثار اوست که در آن به تفریع کثیری فروع در فقه پرداخته است . از آثار اوست : فهرست ، رجال ، اختیار معرفه الرجال ، عده الاصول ، الغیبه ، التبیان فی تفسیر القرآن ، تلخیص الشافی ، مصباح المتهدجد .

شیخ طوسی پس از آتش سوزی کتابخانه اش (در سال ۴۴۸ ه. ق) از بغداد به نجف اشرف هجرت کرد و حوزه علمیه نجف را بنیان نهاد.

۳۳- شیخ ابو عبدالله محمد بن نعمان (۳۳۶ یا ۴۱۳ ه. ق) ملقب به مفید و ابن معلم از کبار فقها و متکلمان و محدثان شیعه . در زمان خود ریاست علمی بغداد را به عهده داشت . او مورد عنایت و توجه حضرت ولی عصر (عج) بود و در دو نامه که از آن حضرت به عنوان وی صادر گردیده حضرت او را با تعبیرات اخ سدید و شیخ مفید و ولی رشید، و ولی مخلص و ناصر حق و داعی الی الحق خطاب فرموده اند. شیخ مفید در محضر دانشمندان شیعه و سنی و زیدی ، همچون جعفر بن محمد قولویه ، شیخ صدوق ، ابن جنید، اسکافی و علی بن ابی الجیش بلخی به تکمیل تحصیلات پرداخت . سید مرتضی علم الهدی ، سید رضی ، شیخ طوسی ، نجاشی ، کراجکی و سالار بن عبدالعزیز از مشهورترین شاگردان وی بوده اند. حدود دو بیست اثر کوچک و بزرگ از او به جای مانده است که معروفترین آنها عبارت است از: ارشاد، اختصاص ، اوائل المقالات ، امالی و مقنعه .

۳۴- محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی ، مکنی به ابو جعفر، معروف به ابن بابویه و صدوق (۳۸۱ ه. ق) از بزرگان علمای امامیه و مشایخ حدیث و فقهای شیعه . ولادت وی در غیبت صغری و به دعای امام زمان عجل الله تعالی فرجه

واقع شد. وی از پدر خود، علی بن بابویه، محمد بن حسن بن ولید و جعفر بن محمد قولویه روایت کرده است و شیخ مفید، و ابن شاذان، غضائری، شیخ ابو جعفر محمد دوریستی از او روایت کرده اند. تالیفاتش را حدود سیصد نوشته اند که معروفترین آنها عبارت است از: من لا یحضره الفقیه، اکمال الدین و اتمام النعمه، الخصال، التوحید، عیون اخبار الرضا، الامالی، معانی الاخبار، علل الشرایع، هدایه و مقنع. مرقد وی در شهر ری زیارتگاه دوستان اهل بیت است.

۳۵- ابوالقاسم جعفر بن محمد بن قولویه قمی (۳۶۸ ه. ق.) از محدثان و فقهای بزرگ شیعه در قرن چهارم هجری. او از کلینی و ابن عقده و علی بن بابویه قمی (پدر شیخ صدوق) روایت کرده است و شیخ مفید و نجاشی و دیگران از وی روایت کرده اند. تالیفاتی در فقه و حدیث دارد که کامل الزیارات مشهورترین آنهاست.

۳۶- محمد بن یعقوب بن اسحق کلینی رازی، معروف به ثقة الاسلام (۳۲۸ یا ۳۲۹ ه. ق.) از بزرگان محدثان شیعه و شیخ مشایخ اهل حدیث است و در این علم سرآمد همگنان خود در تاریخ به شمار می رود. او بتقریب از چهل تن حدیث آموخت و بسیاری از بزرگان، مانند جعفر بن محمد قولویه، هارون بن موسی تلکبری از او حدیث نقل کرده اند. کلینی اولین مؤلف از مولفان کتب اربعه شیعه است که به سالیان دراز کتاب عظیم کافی را در سه بخش اصول و فروع و روضه

گرد آورد. از اوست : کتاب الرجال ، رسائل الاثمه ، کتاب رد بر قرامطه و کتاب تعبیر رؤیا.

۳۷- علی بن ابراهیم بن هاشم قمی . محدث ، مفسر و فقیه اواخر قرن سوم و اوایل قرن چهارم هجری و از مشایخ کلینی . تالیفات فراوانی منسوب به او است مانند کتاب مناقب ، قرب الاسناد ، کتاب الشرایع ، کتاب مغازی ، کتاب الانبیاء و تفسیر قرآن . مدفن وی در قم است .

۳۸- ابراهیم بن هاشم قمی ، از اصحاب امام جواد علیه السلام . از اصحاب ائمه علیه السلام بسیار روایت کرده است . گفته اند او اولین کس بود که احادیث کوفیان را در قم نشر داد . کتاب نوادر و قضایای امیر المؤمنین از آثار اوست .

۳۹- حسین بن یزید نوفلی ، شاعر و ادیب نزیل ری . شیخ طوسی در رجال خود او را از اصحاب امام هشتم علیه السلام بر شمرده است . وی در ری وفات یافت .

۴۰- اسماعیل بن ابی زیاد سکونی از عامه بوده و از امام صادق علیه السلام روایت کرده است . شیخ طوسی در عده الاصول می نویسد علمای امامیه به روایات او عمل کرده اند . (ج ۱ ، ص ۳۸) .

۴۱- فروع کافی ، ج ۵ ، ص ۱۲ کتاب جهاد ، باب وجوه جهاد حدیث ۳ .

۴۲- سریه نام بخشی از سپاه است . و گفته شده که بهترین سریه ها آن است که ۴۰۰ نفر باشد . از امام صادق علیه السلام نیز نقل شده است : خیر السرایا اربعماه . وسائل الشیعه ، ج ۱۱ ، ص ۱۰۳ کتاب الجهاد ، باب ۵۴ ، حدیث ۱ .

۴۳- حاج ملا

هادی سبزواری اطوار هفتگانه نفس را در حاشیه اسفار (ج ۷ ص ۳۶) به این ترتیب شمرده است: نفس، قلب، عقل، روح، سر، خفی، اخفی. مرحوم شاه آبادی در کتاب الانسان و الفطره مرتبه عقل را پیش از قلب می داند. ولی صدرالمتألهین چنین شمارش کرده است: طبع، نفس، قلب، عقل، روح، سر، خفی. و مرتبه اخفی را نیاورده و طبع را افزوده است. اسفار ج ۷، ص ۳۶.

۴۴- برای عقل انسان چهار مرحله بر شمرده اند: عقل هیولانی، عقل بالملکه، عقل بالفعل، عقل بالمستفاد، شواهد الربوبیه ص ۲۰۲، ۲۰۷. و همچنین صدرالمتألهین نفس انسان را به سر و علن و هر یک از این دو را به ظاهر و باطن تقسیم می کند که می تواند چهار مرحله برای نفس محسوب شود. اسفار، ج ۷، ص ۳۶.

۴۵- بو علی سینا قوای نفس را در تقسیم اولی به سه مرتبه نفس نباتی، نفس حیوانی، نفس انسانی تقسیم می کند. و تقسیم سه گانه دیگر ناظر به مراتب ملک و برزخ و عقل می باشد. و امام (س) در شرح همین حدیث برای نفس سه مقام و مرتبه قائل شده اند که مقام اول مقام ملک و ظاهر و دنیای نفس است و مقام دوم باطن و ملکوت نفس است و مقام سوم را در پایان شرح حدیث مود اشاره قرار داده و بدون شرح گذارده اند که همان مقام عقل است چنانکه در شرح حدیث ۲۴ اربعین آورده اند.

۴۶- تقسیم دو مرتبه اشاره

است به تقسیم نفس به ظاهر و باطن و یا تعبیر دیگر مثل سر و عین ، ملک و ملکوت ، دنیا و آخرت .

۴۷- منازل السائرین ، خواجه عبدالله انصاری ، ص ۱۳.

۴۸- حسین بن عبدالله بن سینا (حدود ۳۷۰، ۴۲۷ یا ۴۲۸ ه . ق .) مشهور به ابو علی سینا، شیخ الرئیس از فحول اطباء اسلامی و از حکمای بنام مشاء می باشد و در دیگر علوم نیز صاحب نظر بوده است استعداد فوق العاده و حافظه قوی از ویژگیهای اوست بگونه ای که در مدت کوتاهی توانسته است تحصیلات خود را به پایان ببرد و آثار گرانقدری در رشته های مختلف علمی از خود به یادگار بگذارد. برخی از آثار او عبارتند از؛ الاشارات و التنبیهاش شامل منطق و طبیعیات و الهیات که شروح بسیاری دارد که معروفترین آن شرح فخر رازی و شرح خواجه نصیر طوسی است شفا که شامل منطق ، ریاضیات ، طبیعیات ، الهیات می باشد و به تفصیل نگاشته شده است . النجاه در فلسفه ، المبداء و المعاد، قانون در طب ، قصیده عینیه ، التعليقات .

۴۹- شیخ الرئیس در فصل هفتم نمط نهم اشارات و تنبیهاش می نویسد: نخستین پله سیر عارفان را اراده خوانند و آن حالت میل به چنگ زدن به ریسمان محکم خداوندی است که برای آنکه از یقین برخاسته از برهان بینا گشته ، یا آنکه خویشتنش از ایمان آرامش یافته ، دست می دهد. و در نتیجه سر او به سوی قدس سیر می کند تا به روح اتصال دست یابد. و تا هنگامی که عارف بر این پله

است مرید نامیده می شود.

۵۰- اشاره است به حدیث ، پیغمبر (ص) که فرمودند: ان الله يقول اعددت لعبادی الصالحین مالا عین راءت و لا اءذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر... الحدیث . همانا خداوند می گوید برای بندگان شایسته ام چیزی را آماده کرده ام که نه چشمی دیده و نه گوشی شنیده و نه به قلب بشری گذر کرده است . مجمع البیان در تفسیر آیه ۱۸ سوره سجده . بحارالانوار، ج ۸ ص ۱۹۸، کتاب العدل و المعاد، باب الجنة ، حدیث ۱۶۸.

۵۱- یحشر بعض الناس علی صور تحسن عندها القرده و الخنازیر. علم الیقین ، ج ۲، ص ۹۰۱.

۵۲- اشاره است به آیه قال رب لم حشرتنی اعمی و قد کنت بصیرا. قال كذلك اءتتك آیاتنا فنیسها و كذلك الیوم تنسی . (طه ۱۲۵، ۱۲۶).

۵۳- میرزا محمد علی فرزند محمد جواد حسین آبادی اصفهانی شاه آبادی (۱۲۹۲، ۱۳۶۹ ه . ق) فقیه ، اصولی ، عارف و فیلسوف بر جسته قرن چهاردهم هجری . تحصیلات خود را در حوزه های اصفهان و تهران و نجف به پایان برد. اساتید وی برادرش شیخ احمد و میرزا محمد هاشم چهار سوقی در اصفهان و میرزا هاشم اشکوری و میرزا حسن آشتیانی در تهران و آخوند خراسانی ، شریعت اصفهانی و میرزا محمد تقی شیرازی در نجف بودند. ابتدا در سامرا و سپس در قم و تهران به تدریس پرداخت و در قم بین سالهای ۱۳۴۷، ۱۳۵۴ ه . ق ، حضرت امام خمینی س به درس عرفان و اخلاق ایشان حاضر می شد. حضرت امام از ایشان با احترام

بسیار یاد می کرده اند. مرحوم شاه آبادی پس از مراجعت از قم در تهران اقامت گزید و به ارشاد نفوس پرداخت و در همان شهر وفات یافت و در جوار حضرت عبدالعظیم حسنی، در مقبره مرحوم شیخ ابوالفتح رازی مدفون گردید. از آثار اوست: شذرات المعارف، الانسان و الفطره، القرآن و العتره، الايمان و الرجعه، منازل السالکین، حاشیه بر کفایه.

۵۴- رشحات البحار، کتاب الانسان و الفطره.

۵۵- كهف ۴۹.

۵۶- عن ابي عبدالله عليه السلام قال: ان في جهنم لواديا للمتكبرين يقال له، سقر شكى الى الله عزوجل شده حره و ساءله ان ياذن له ان يتنفس. فتنفس فاءحرق جهنم. اصول کافی، ج ۲، ص ۳۱۰، کتاب ايمان و كفر، باب كبر حديث ۱۰.

۵۷- عن ابي عبدالله عليه السلام قال: ان الحسد ياكل الايمان، كما تاكل النار الحطب. اصول کافی، ج ۲، ص ۳۰۶، کتاب ايمان و كفر باب حسد، حديث ۲.

۱۱۷۶۵۸

۵۸- عن ابي جعفر عليه السلام قال: ما ذئبان ضاريان في غنم ليس لها راع، هذا في اءولها و هذا في آخرها باءسرع فيها من حب المال و الشرف في دين المؤمن. اصول کافی، ج ۲، ص ۳۱۵، کتاب ايمان و كفر، باب حب الدنيا و الحرص عليها، حديث ۲ و ۳.

۵۹- صدر المتألهين و ديگر حکيمان الهی اين حقيقت را در اسفار علمی خود بيان کرده اند. اسفار ج ۱، ص ۴۵، ۶۵، ۶۹.

۶۰- افسوس بر کوتاهیهايم در حق خداوند (زمر ۵۶).

۶۱- حج ۲.

۶۲- علم اليقين، مقصد ۴، باب

۶۳- ابن مسکویه در تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق (باب تهور و جن، ص ۱۶۲) این کلام را از بقراط نقل می کند.

۶۴- از گروهی از اصحاب روایت شده است که گفتند روزی پیامبر ص بر ما وارد گشت و ما در حال مجادله با یکدیگر درباره مسئله ای دینی بودیم . پیامبر سخت در خشم شد چنانکه تا آن وقت وی را بدان حد خشمگین ندیده بودیم سپس فرمودند: پیشینیان شما را جدال مو مراء هلاک کرد. آن گاه فرمود: مجادله را ترک گوئید که من در روز قیامت از آنکه مناقشه کند، شفاعت نکنم ؛ مجادله را ترک گوئید که من آن را که ترک مجادله کند در حالی که حق با اوست سه خانه را در بهشت ضامن خواهم بود سه خانه در باغهای جنت و در میانه آن و بالا-ترین طبقه آن ، مجادله را ترک کنید، زیرا پروردگارم بعد از پرستش بتان اولین چیزی که مرا از آن نهی فرمود مراء بود. بحارالانوار، ج ۲، ص ۱۳۸.

۶۵- از پیامبر نقل شده است : ایمان در بنده به کمال نرسد تا آنکه مناقشه را ترک کند اگر چه حق با او باشد. بحارالانوار ج ۲، ص ۱۳۸.

۶۶- اشاره است به آیه مبارکه ۵۶ ذاریات : ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون عبادت در این آیه تفسیر به معرفت شده است . در حدیث منقول از امام حسین علیه السلام آمده است که فرمودند: ایها الناس ان الله عزوجل ذکره ما خلق العباد الا لیفرهوه ... (ای مردم ، به درستی که خدای عزوجل ذکره بندگان

را جز برای شناخت خود نیافریده است...) علل الشرایع، ج ۱، ص ۹، ح ۱.

۶۷- اصول کافی، ج ۲، ص ۲۹۳، کتاب ایمان و کفر، باب ریاء حدیث ۳.

۶۸- فقهاء در مبحث نیت نماز ریاء را مورد بحث قرار داده اند، جواهر الکلام، ج ۹، ۱۸۷، ۱۹۵ کتاب الصلاه بحث نیت. عروه الوثقی ص ۲۰۸، ۲۱۰ کتاب الصلاه فصل نیت. تحریر الوسیله ج ۱/۲-۱۴۱. کتاب الصلاه بحث نیت.

۶۹- همین حدیث در فصل در بیان آنکه علم غیر از ایمان است.

۷۰- اصول کافی، ج ۲، ص ۲۹۵، کتاب ایمان و کفر، باب ریاء، حدیث ۹.

۷۱- آتش بر افروخته خداست که بر دلها شعله ور است. همزه ۷، ۶.

۷۲- حق تعالی می فرماید: واعلموا ان الله يحول بين المرء و قلبه و بدانید که خدا در میان شخص و قلب او حایل می گردد انفال ۲۴ و فان القلوب بين اصبعين من اصابع الله، یقلبها کیف یشاء ساعه کذاب و ساعه کذا و ان العبد ربما وفق للخیر همانا قلبها در میان دو انگشت از انگشتان خداوند قرار دارند آنها را هرگونه بخواهد زمانی اینچنین و زمانی آنچنان می گرداند و بسا که بنده توفیق کار نیک یابد. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۴۸ کتاب العشره باب ۴۰، حدیث ۹.

۷۳- اصول کافی، ج ۲، ص ۲۹۴، کتاب ایمان و کفر ۹، باب ریاء ۹، حدیث ۴.

۷۴- اشاره است به آیه یوم ينظر المرء ما قدمت يداه و يقول الکافر یا لیتنی کنت ترابا. روزی که شخص به آنچه پیش فرستاده است می

نگردد و کافر می گوید: ای کاش خاک می بودم . نبا ۴۱.

۷۵- عن ابی عبدالله علیه السلام قال النبى صلى الله عليه و آله : ان الملك ليصعد بعمل العبد مبتهجا به ؛ فاذا صعد بحسناته يقول الله عزوجل : اجعلوها فى سجين انه ليس اياى ارادبها. اصول كافى ، ج ۲، ص ۲۹۴، كتاب ايمان و كفر ۹، باب رياء، حديث ۷.

۷۶- فطرت خدایى آن است که خداود خلق را بر آن آفریده است . روم ۳۰.

۷۷- آل عمران ۹۷.

۷۸- اشاره است به آیه مبارکه قل لا اسئلكم عليه اجرا الا الموده فى القربى بگو ای پیامبر من از شما اجر رسالت نمی خواهم جز آنکه به خویشانم محبت کنید. شوری ۲۳.

۷۹- حجرات ۱۷ تا ۱۸.

۸۰- عنكبوت ۶۹.

۸۱- من در آسمان و زمینم ننگجیم تولى دردل بنده مومنم جای گیرم . ۹ این حدیث بانندکی تغییر در عوالی اللثالی ، ج ۴، ص ۷، و بحارالانوار ج ۵۵، ص ۳۹ کتاب السماء و العالم ۹، باب العرش و الكرسي و حملتها، و المحججه البيضاء ج ۵، ص ۲۷، کتاب شرح عجائب القلب و احياء علوم الدين ، ج ۳، ص ۱۷، کتاب شرح عجائب القلب آمده است .

۸۲- حدیث ۲ پاورقی ۶.

۸۳- علم اليقين ، ج ۱، ص ۳۸۱.

۸۴- ص ۴۱.

۸۵- من الحى القيوم الذى لا يموت الى الحى القيوم الذى لا يموت . اما بعد، فانى اقول للشىء كن فيكون و قد جعلتك تقول للشىء كن فيكون . علم اليقين ، ج ۲، ص ۱۰۶۱.

۸۶- ص ۷۱.

۸۷- حدیث ۱، پاورقی ۵۶.

۸۸- راهنمای به نیکی چون کننده آن است . بحارالانوار، ج ۹۳، ص

۱۷، (کتاب زکات و صدقه) ، باب ۲۰ حدیث ۱.

۸۹- اشاره است به آیه مبارکه قال رب بما اغویتنی لازینن لهم فی الارض و لا غوبنهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین . (گفت ابلیس) خدایا، از آن رو که مرا گمراه ساختی ، هر آینه هر چه در زمین است بر آدمیان جلوه دهم و همه آنان را گمراه کنم مگر بندگان خالص ترا. حجر / ۴۰، ۴۱.

۹۰- مراد مرحوم آیت الله شاه آبادی است .

۹۱- من اخلص لنا اربعین صباحا، جرت ینابیع الحکمه من قلبه علی لسانه . بحارالانوار ج ۶۷، ص ۲۴۲، کتاب ایمان و کفر، باب اخلاص ، حدیث ۱۰.

۹۲- اشاره است به آیه مبارکه ان الله لا یغفر ان یشرک به و یغفر مادون ذلک (خداوند شرک را نمی آمرزد، اما از غیر آن در می گذرد. نساء ۴۸، ۱۱۶.

۹۳- قال الو عبدالله علیه السلام : یا بن آدم ، لو اکل قلبک طائر لم یشبعه . (ای فرزند آدم ، قلب ترا اگر پرنده ای بخورد. سیر نمی شود.) اصول کافی ، ج ۱ ص ۹۳، کتاب توحید، باب النهی عن الکلام فی کیفیه . حدیث ۸.

۹۴- اشاره است به آیه مبارکه ان الذین تدعون من دون الله لن یخلقوا ذبابا ولو اجتمعوا له و ان یسلبهم الذباب شیئا لا یستنقذوه منه ضعف الطالب و المطلوب . (به درستی غیر خدایانی را که می خوانید اگر چه گرد هم آیند مگسی را نخواهند آفرید؛ و اگر مگسی چیزی از آنها برباید، نتوانند آن را بستانند؛ خواهند و خواسته شده هر دو ناتوان اند. حج / ۷۳.

۹۵- پروردگارا،

چرا کور برانگیختی؟ طه / ۱۲۵.

۹۶- امام صادق علیه السلام می فرماید که امیر المؤمنین در جواب شخصی که ایشان را از قدر پرسیده بود فرمودند: بحر عمیق تلجه . ثم ساله ثانیه فقال : طریق مظلم فلا تسلک ، ثم ساءله ثالثه فقال : سر الله فلا تتكلفه (دریای ژرفی است ، در آن فرو مرو. پس ، بار دوم پرسید، فرمود: راه تاریکی است آن را مپیما، سوم بار پرسید، فرمود: راز خداست خود را به سختی مینداز.) بحارالانوار ج ۵، ص ۹۷، کتاب العدل و المعاد، باب القضاء و القدر حدیث ۲۲.

۹۷- امام صادق علیه السلام فرمود: ما ابرز عبدیده الی الله العزیز الجبار الا استحیا الله عزوجل ان یزدها صفرا حتی یجعل فیها من فضل رحمته ما یشاء؛ فذا دعا احدکم فلا یردیده حتی یمسح علی وجهه و راءسه . (هیچ بنده ای دست خود به سوی خدای عزیز جبار بیرون نیاورد جز اینکه خدای عزوجل شرم کند که آن را تهی باز گرداند تا اینکه از زیادی بخشایش آنچه بخواهد در آن بنهد. پس هر گاه یکی از شما دعا کرد، دستش را بر نگرداند مگر آن را به سر و روی خود کشد.) اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۷۱، کتاب دعاء، باب ان من دعا استجیب له حدیث ۲.

۹۸- وسائل شیعہ ، ج ۱، ص ۵۰، کتاب طهارت ، ابواب مقدمه عبادات ، باب ۱۱، حدیث ۱۴.

۹۹- حدیث ۱، پاورقی ۳۲.

۱۰۰- اصول کافی ج ۲، ص ۲۹۵، کتاب ایمان و کفر، باب ریاء، حدیث ۸.

۱۰۱- قال : العبادہ ثلاثہ : قوم عبدوا الله عزوجل خوفا؛ فبلک

عباده العبيد. و قوم عبدوا الله تبارك و تعالى طلب الصواب ؛ فبلک عباده الجراء. و قوم عبدوا الله عزوجل حباله ، فتلك عباده الاحرار. و هي افضل العباده : (پرستش سه گونه است . گروهی خداوند عزوجل را از ترس می پرستند؛ پس این پرستش بندگان است . گروهی خداوند تبارك و تعالى را برای رسیدن به پاداش می پرستند؛ پس این پرستش مزدوران است . و گروهی عزوجل را از روی محبت می پرستند و این پرستش آزادگان است . و این از همه پرستشها برتر است). وسائل الشيعه ، ج ۱، ص ۴۵، ابواب مقدمه العبادات باب ۹، حدیث ۱. و اصول کافی ، ج ۳، ص ۱۳۱، کتاب ایمان و کفر، باب عبادت حدیث ۵.

۱۱۰۲- اصول کافی ، ج ۲، ص ۲۹۷، کتاب ایمان و کفر، باب ریاء، حدیث ۱۸.

۱۰۳- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۱۳، کتاب ایمان و کفر، باب عجب ، حدیث ۳.

۱۰۴- جامع السعادات ، ج ۱، ص ۸، ۳۵۷. المحججه البيضاء، ج ۶، ص ۷، ۲۷۶.

۱۰۵- حدیث ۱، پاورقی ۱۴.

۱۰۶- حدیث ۱، پاورقی ۱۶.

۱۰۷- مرآه العقول ، ج ۱، ص ۲۱۸، کتاب ایمان و کفر، باب عجب ، ذیل حدیث ۱.

۱۰۸- ص ۷۱.

۱۰۹- بلاها به سبب دوستی است . این کلام برگرفته از احادیث است که بلاهای دنیا را دلیل ایمان شخص و محبت حق تعالی به او گفته است . چنانچه امام باقر علیه السلام می فرماید: یتلی المرء علی قدر حبه . (انسان به قدر دوستیش با خدا به بلا گرفتار می گردد) و امام صادق علیه السلام فرمود: و ما احب

الله قوما الا- ابتلاهم . (خداوند گروهی را دوست نگرفت مگر آنکه آنها را به بلایا گرفتار ساخت .) بحارالانوار ج ۶۴، ص ۲۳۶، کتاب ایمان و کفر، باب شده ابتلاء المومن .

۱۱۰- (فاطر / ۸).

۱۱۱- بگو آیا شما را از زیانکارترین افراد آگاه سازیم ، آنان که سعی ایشان در زندگی این جهان تباه گشت در حالی که آنان می پندارند کارهای نیک انجام می دهند. اینان کسانی هستند که به آیات پروردگارشان و دیدار او کافر شدند، پس ، کارهایشان تباه گشت ، پس ما در روز باز پسین ایشان را وزنی نمی نهیم . (کهف / آیه های ۱۰۳، ۱۰۵)

۱۱۲- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۱۳، کتاب ایمان و کفر، باب عجب ، حدیث ۱.

۱۱۳- حدیث ۱، پاورقی ۵۱.

۱۱۴- قال رسول الله (ص): ثلاث مهلكات : شح مطاع ؛ و هوی متبع ؛ و اعجاب المرء بنفسه . و هو محبط للعمل ، و هو داعیه المقت من الله سبحانه . سه چیز کشنده اند: بخلی که فرمانبری شود؛ هوسی که پیروی گردد؛ شیفتگی مرد به خودش . و این کارهای نیک را تباه می کند. و خشم خداوند سبحان را بر می انگیزد. بحارالانوار، ج ۶۹، ص ۳۲۱، کتاب ایمان و کفر، باب ۱۱۷، حدیث ۳۷.

۱۱۵- وسائل الشیعه ، ج ۱، ص ۷۸، کتاب طهارت ابواب مقدمه عبادات ، باب ۲۳، حدیث ۱۸.

۱۱۶- پیامبر (ص) به علی علیه السلام فرمود: لا مال اعود من العقل . و لا وحده اءوحش من العجب (هیچ مالی سودمندتر از خرد نیست ، و هیچ تنهایی هراسناکتر از خود پسندی نیست .)

وسائل الشیعه ، ج ۱ ، ص ۷۷ ، (کتاب طهارت) ، (ابواب مقدمه عبادات) باب ۲۳ ، حدیث ۱۴ .

۱۱۷- فقال موسى : فاخبرني بالذنب الذي اءذا اذنبه ابن آدم استحوذت عليه ؟ قال : اذا عجبته نفسه و استكثر عمله و صغر في عينه ذنبه ... اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۱۴ ، کتاب ایمان و کفر ، باب عجب ، حدیث ۸ .

۱۷۷۵۱۱۸

۱۱۸- پاورقی ۲۷ ، ص ۷۴ .

۱۱۹- حدیث ۱ ، پاورقی ۳۲ .

۱۲۰- عن ابی عبدالله علیه السلام قال : قال ابلیس لعنه الله علیه اذا ستمكنت من ابن آدم فی ثلاث لم اءبال ما عمل فانه غیر مقبول منه : اذا استكثر عمله ، و نسی ذنبه و دخله العجب . خصال ، ص ۱۱۲ ، باب ۳ ، حدیث ۸۶ .

۱۲۱- ص ۷۱ .

۱۲۲- چنانچه امام سجاد علیه السلام در دعای ابو حمزه ثمالی می فرماید: لست اتکل فی النجاه من عقابک علی اءعمالنا بل بفضلک علینا لانک اهل التقوی و المغفره . چنین نیست که من برای رهایی از کیفر تو بر کارهای خود تکیه کنم بلکه تکیه من به فضل تو بر ماست زیرا تو سزاوار تقوی و بخشش هستی .

۱۲۳- امام سجاد علیه السلام می فرماید: و لا- یبلغ مبلغا من طاعتک و ان اجتهد الا کان مقصرا دون استحقاقک بفضلک فاءشکر عبادک عاجز عن شکرک و اءعبد هم مقصر عن طاعتک . هر چند کوشش کند به درجه ای از زاعت تو دست پیدا نمی کند مگر آنکه در برابر استحقاق تو به علت فضل مقصر باشد. پس شاکرترین بندگانت از شکر تو عاجز است و عابدترین ایشان در اطاعت تو کوتاهی است .

صحیفه سجاده ، دعای ۳۷. و مناجات عارفین از مناجاتهای خمس عشره امام سجاد علیه السلام .

۱۲۴- تو را آن گونه که باید شناختیم ، و آن گونه که شاید نپرستیدیم . مرآه العقول ج ۸ ص ۱۴۶ کتاب الایمان و الکفر ، باب الشکر ، حدیث ۸.

۱۲۵- هر نیکویی به تو رسد از جانب خداست ، و هر زشتی به تو رسد از خود تو است . نساء / ۷۹.

۱۲۶- (آل عمران ، آیه ۲۶).

۱۲۷- اشاره به آیه مبارکه خذوه فغلوه ثم الجحیم صلوه ثم فی سلسله ذرعها سبعون ذراعاً فاسلکوه . (بگیری دوش ، پس برگردنش غل در افکنید ، سپس در دوزخش اندازید ، سپس او را در زنجیری که دوازده هفتاد ذراع است در آرید) (حاقه / ۳۱، ۳۳)

۱۲۸- حدیث ۱ ، پاورقی ۳۴.

۱۲۹- اصول کافی ، ج ۱ ، ص ۳۱۴ ، کتاب ایمان و کفر ، باب عجب حدیث ۸.

۱۳۰- انعام ، ۷۹.

۱۳۱- مصرع نخست از این بیت است : و ما حب الدیار شغفن قلبی و لکن حب من سکن الدیارا

. (دوستی . دیار دلم را نبرده است ، بلکه دل در گرو دوستی ساکن آن داده ام .) در جامع الشواهد (ج ۳ ، ص ۲۴۴ ، باب الواو بعده المیم آمده که شاعر این شعر ناشناخته است .

۱۳۲- برگرفته شده از آیه و انه لقسم لو تعلمون عظیم (و اگر بدانید آن سوگندی بزرگ است .) واقعه / ۷۶.

۱۳۳- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۰۹ ، کتاب ایمان و کفر ، باب کبر حدیث ۱.

۱۳۴- ص ۸۲.

۱۳۵- آیا به دو انسان همانند خودمان ایمان آوردیم . مؤ منون ۴۷.

۱۳۶- چرا این قرآن بر مردی بزرگ از این

دو شهر (طائف و مکه) فرود نیامد؟ (زخرف / ۳۱).

۱۳۷- و لقد اتينا لقمان الحكمة ان اشكر الله . (و بتحقيق به لقمان حكمت آموختيم كه پروردگار را شاکر باش .) (لقمان / ۱۲).

۱۳۸- و به تكبر، از مردم رخ متاب و به نخوت در زمین راه مرو. به درستی كه خداوند هیچ گرد نفر از خود ستایی را دوست نمی دارد. (لقمان / ۱۸).

۱۳۹- خدا از آنچه می کند بازخواست نخواهد شد، ولی آنان بازخواست خواهند شد. (انبیاء / ۲۳).

۱۴۰- (بنی اسرائیل / ۳۶ و نور / ۱۵). و همچنین در اصول کافی کتاب فضل العلم ، باب النهی عن القول بغير علم ، ۹ حدیث در این باب آورده است . روایات فراوان در حرمت خون و عرض و مال مسلمان وارد شده است ، از جمله آنهاست : حرمة النبی و المؤمن من اعظم من حرمة البیت (پاس پیامبر و مومن را داشتن بالاتر از پاس خانه خدا را داشتن است .) و سائل الشیعة ، ج ۱۰ ، ص ۴۲۲ . و در اصول کافی کتاب الایمان و الکفر احادیثی در حقوق مؤمن آورده است ، از جمله در باب حق المؤمن علی اخیه و اداء حقه و باب من اذی المسلمین و احتقرهم و باب من طالب عثرات المؤمنین .

۱۴۱- ادامه همین حدیث .

۱۴۲- بحار الانوار، ج ۷۰ ، ص ۱۹۸ و ۱۹۹ ، کتاب ایمان و کفر، باب کبر مرآه العقول ، ج ۱۰ ، ص ۱۹۰ ، کتاب ایمان و کفر، باب کبر. عن انس قال : کان رسول الله صلی الله علیه و آله یقول : الاسلام علانیة و الایمان فی

القلب ، قال : ثم يشير بيده الى صدره ثلاث مرات ، قال ثم يقول : التقوى هي هنا . التقوى هي هنا . انس مى گوید: پیغمبر صلی الله علیه و آله مى فرمودند: اسلام آشکار است و ایمان در قلب است . انس گفت سپس پیامبر صلی الله علیه و آله با دستش به سینه اش سه بار اشاره کرده . سپس فرمودند: تقوى اینجاست . مسند احمد بن حنبل ، ج ۳ ، ص ۱۳۴ .

۱۴۳- علی بن ابراهیم ، عن ابیه ، عن ابن اءبى عمیر ، عن بعض اصحابه ، عن ابى عبدالله علیه السلام قال : ما من عبد الا و فى رءسه حکمه و ملک یمسکها ، فاذا تکبر قال له : اتضع و ضعک الله فلا یزال اعظم الناس فى نفسه و اعصر نفسه و ارفع الناس فى اءین الناس . اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۱۲ ، کتاب ایمان و کفر ، باب کبر ، حدیث ۱۶ .

۱۴۴- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۱۱ ، کتاب ایمان و کفر ، باب کبر ، حدیث ۱۱ .

۱۴۵- وسائل الشیعه ، ج ۱۱ ، ص ۳۰۰ ، ابواب جهاد نفس ، باب ۵۸ ، حدیث ۹ .

۱۴۶- وسائل الشیعه ، ج ۱۱ ، ص ۳۰۱ ، ابواب جهاد نفس ، باب ۵۸ ، حدیث ۱۴ .

۱۴۷- فرمود: کسی که در دلش به اندازه خدرلی کبر و خود خواهی باشد . هرگز داهل بهشت نمی شود . وسائل الشیعه ، ج ۱۱ ، ص ۳۰۷ ، ابواب جهاد باب ۶۰ حدیث ۶ .

۱۴۸- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۱۰ ، کتاب ایمان و کفر ، باب کبر ، حدیث ۶ . معانی الاخبار شیخ صدوق ، ص ۲۴۱ باب معنی کبر حدیث ۲ . ثواب الاعمال و عقاب الاعمال

، ص ۲۶۴، عقاب المتکبرین ، حدیث ۴

۱۴۹- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۰۹، کتاب ایمان و کفر، باب کبر، حدیث ۳. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال ، ص ۲۶۴، عقاب المتکبرین ، حدیث ۱.

۱۵۰- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۱۰، کتاب ایمان و کفر، باب کبر، حدیث ۱۰، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال ص ۲۶۵ عقاب المتکبرین ، حدیث ۷.

۱۵۱-...و لو اذن ذراعا من السلسله التي ذكرها الله تعالى في كتابه وضع على جميع جبال الدنيا لذابت عن آخرها بحارا الانوار، ج ۸، ص ۳۰۵، کتاب العدل و المعاد، باب النار، حدیث ۶۴، تفسیر برهان ، ج ۴، ص ۳۷۹، تفسیر آیه ۳۲ الحاقه .

۱۵۲- اسفار اربعه ، ج ۸، ص ۱۳۷، ۱۴۳، ۱۵۴، ۱۵۵. السفر الرابع ، یا سوم فصل ۱۱ و ۱۵.

۱۵۳- براستی چه بد است جایگاه خود پسندان . (نحل / ۲۹).

۱۵۴- ورم کرده را چاق پنداشت . فرائد الادب . در تاج العروس (ج ۹، ص ۲۴۹) در ماده سمن به صورت استسمنت ذورم ، آمده است .

۱۵۵- براستی پادشاهان وقتی به سرزمینی وارد شوند، آنجا را تباه سازند و بزرگان آن را خوار سازند. (نمل / ۳۴).

۱۵۶- مصرع دوم از این بیت است : علم رسمی سر به سر قیل است و قال

نه از آن کیفیتی حاصل نه حال

کشکول شیخ بهائی ،، ج ۱ ص ۲۰۹.

۱۵۷- حکمت ، عبارت است از مانند شدن به خداوند. الاسفار الاربعه ، ج ۱، ص ۲۲.

۱۵۸- کتاب حکمت را به آنها بیاموزد. بقره ۱۲۹.

۱۵۹- حکمت ، گمشده مؤمن است . نهج البلاغه فیض الاسلام ص ۱۱۱۲، حکمت ۷۷.

۱۶۰- و هر کس

بدو حکمت داده شود، همانا به او خیر بسیار داده شده است. (بقره ۲۶۹).

۱۶۱- میر محمد باقر بن شمس الدین محمد، معروف به میر داماد، (۱۰۴۱ ه. ق.). در اصفهان به دنیا آمد و در نجف به خاک سپرده شد. وی از دانشمندان کم نظیر امامیه و فیلسوفی بزرگ و جامع علوم عقلی و نقلی، و در حل برخی مشکلات فقهی و حدیثی بیمانند بوده است. رواج و رونق فلسفه بو علی و اشراق در قرن یازدهم هجری و فراهم شدن زمینه برای حکمت متعاله ملا- صدرا (شاگرد میر داماد) مرهون زحمات این فیلسوف بزرگ است. از تالیفات اوست: قبسات، تقدیسات، سدره المنتهی، حاشیه بر کتاب من لا یحضره الفقیه. وی در اشعار خود اشراق تخلص می کرد.

۱۶۲- گواهی خداوند کافی است (نساء ۱۶۶).

۱۶۳- اشاره است به حدیث فضیلت علم حدیث ۲۶ اربعین.

۱۶۴- گرفتاری چون همگانی گردد، خوش گردد.

۱۶۵- قلت لابی عبدالله علیه السلام: انی سمعتک و انت تقول کل شیعتنا فی الجنه علی ما کان فیهم. قال: صدقتک کلهم و الله فی الجنه. قال قلت: جعلت فداک، ان الذنوب کثیره کبار. فقال: اما فی القیامه فکلکم فی الجنه بشفاعه النبی المطاع، او وصی النبی؛ و لکنی و الله اتخوف علیکم فی البر زخ، قلت: و ما البر زخ؟ قال: القبر منذ حین موته الی یوم القیامه. (به ابو عبدالله گفتم: شنیدم که می گفتی همه شیعیان بر غم آنچه در آنهاست (گناهای که دارند) در بهشت جای دارند. فرمود: به

تو راست گفتم ، به خداوند سوگند که همه آنها در بهشت جای دارند. گفتم فدایت شوم . گناهان بسیارند و بزرگ ! فرمود: اما در قیامت همگی شما با شفاعت پیامبر که خواسته اش بر آورده می شود، یا جانشینش ، در بهشت خواهید بود. اما به خداوند سوگند که من در برزخ بر شما می ترسم . گفتم برزخ چیست ؟ فرمود: همان قبر است از هنگام مرگ تا روز قیامت . فروع کافی ، ج ۳ ، ص ۲۴۲ ، کتا جنائز، باب ما ينطق به موضع القبر حدیث ۳.

۱۶۶- فتوحات مکیه ، ج ۱ ، فصل ۱ ، باب ۶۱.

۱۶۷- در روایات متعدد به اخلاق و رفتار پیغمبر صلی الله علیه و آله اشاره شده است که برخی از آن در این کتاب آورده شده است . عن انس بن مالک ، قال : لم یکن شخص اءحب الیهم من رسول الله صلی الله علیه و آله و كانوا اذا راءوه لم یقوموا الیه لما یعرفون من کراهیته . عن ابن عباس ، قال : کان رسول الله صلی الله علیه و آله یجلس علی الارض و یاکل علی الارض و یعتقل الشاه و یجیب دعوه المملوک ... و یقول صلی الله علیه و آله ؛ انا عبد آکل کما یاء کل العبد و اءجلس کما یجلس العبد. کتاب مکارم الاخلاق ، ص ۱۲ فصل دوم .

۱۶۸- و کان یجلس علی الارض و ینام علیها و یاء کل علیها و کان یخصف النعل و یرقع الثوب و یفتح الباب و یحلب الشاه و یعقل البعیر فیحلبها، و یطحن مع الخادم اذا اءعی ... و یخدم فی مهنة

اهله و يقطع اللحم ، و اذا جلس على الطعام جلس محقرا... يركب ما امكنه من فرس او بغله او حمار و يركب الحمار بلا سرج و عليه العذار... يجالس الفقراء و يؤاكل المساكين و يناولهم بيده . بحارالانوار، ج ١٦، ص ٢٢٦. تاريخ نبينا صلى الله عليه و آله ، باب مكارم اخلاقه ، حديث ٣٤.

١٦٩- و كان يجلس على الارض و ينام عليها و ياء كل عليها و كان يخصف النعل و يرفع الثوب و يفتح الباب و يحلب الشاه و يعقل البعير فيحلبها، و يطحن مع الخادم اذا اءى ... و يخدم فى مهنة اهله و يقطع اللحم ، و اذا جلس على الطعام جلس محقرا... يركب ما امكنه من فرس او بغله او حمار و يركب الحمار بلا سرج و عليه العذار... يجالس الفقراء و يؤاكل المساكين و يناولهم بيده . بحارالانوار، ج ١٦، ص ٢٢٦. تاريخ نبينا صلى الله عليه و آله ، باب مكارم اخلاقه ، حديث ٣٤.

١٧٠- كشف الغمه فى الائمة ، ج ١، ص ١٧٢، ١٦٢، فى وصف زهده فى الدنيا.

١٧١- آيت الله العظمى حاج شيخ عبدالكريم حائرى يزدى (١٢٧٦، ١٣٥٥ هـ . ق .) از فقيهان بزرگ و مراجع تقليد شيعه در قرن چهارده هجرى است . وى پس از تحصيلات مقدماتى به نجف و سامراء سفر كرد و در آنجا از درس استادانى چون ميرزاى بزرگ شيرازى ، ميرزا محمد تقى شيرازى ، آخوند خراسانى ، سيد كاظم يزدى و سيد محمد اصفهانى فشاركى بهره گرفت . در سال ١٣٣٢ هـ . ق . به اراك آمده و در سال ١٣٤٠ هـ . ق .

. به قم مشرف گردید و به اصرار بزرگان آن سامان و پس از استخاره در آنجا رحل اقامت افکند و حوزه علمیه قم را تاسیس کرد. در حوزه درس ایشان عالمانی بزرگ تربیت شدند که حضرت امام خمینی (س) در صدر آنان جای دارند. از آثار اوست: در الفوائد در اصول، الصلوه در فقه، النکاح، الرضاع و المورایث.

۱۷۲- چنانچه در حدیث نبوی آمده است الصراط ادق من الشعر و اءحد من السیف و اءظلم من اللیل (صراط از مو باریکتر و از شمشیر تیزتر و از شب تاریکتر است.) علم الیقین، ج ۲، ص ۹۶۹، المقصد الرابع فی معنی الصراط و همین معنا در روایتی از امام صادق آمده است. امالی صدوق، ص ۱۷۷، مجلس ۳۳، حدیث ۴. و نیز بحارالانوار، ج ۸، ص ۶۵، کتاب العدل و المعاد باب ۲۲، حدیث ۲.

۱۷۳- خدایتان بیامرزد، آماده شوید که ندای کوچ در میان شما بلند شده است. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۵.

۱۷۴- حدیث ۲، پاورقی ۵.

۱۷۵- مرا از آتش آفریدی و او را از گل .. (اعراف / ۱۲، ص / ۷۶).

۱۷۶- عن اءبی عبد الله علیه علیه السلام، قال: سمعته یقول: الکبر قد یكون فی شرار الناس من کل جنس، و الکبر رداء الله، فمن نازع الله عزوجل رداء لم یزده الله الا- سفالا، ان رسول الله صلی الله علیه و آله مر فی بعض طرق المدینه و سوداء تلتقط السرقین. فقیل لها: تنحی عن طریق رسول الله فقالت: ان الطريق لمعرض، فهم بها بعض القوم

ءن يتنا و لها؛ فقال رسول الله صلى الله عليه و آله : دعوها فاءنها جباره . اصول كافي ، ج ٢ ، ص ٣٠٩ ، كتاب ايمان و كفر، باب كبر، حديث ٢.

١٧٧- اصول كافي ، ج ٢ ، ص ٣٠٧ ، كتاب ايمان و كفر، باب حسد، حديث ٦.

٢٦٥٦١٧٧

١٧٨- حديث ١ ، پاورقى ١٤.

١٧٩- شما جز بشرى همانند ما نيستيد. (يس / ١٥).

١٨٠- آيا ما به دو انسان همانند ايمان آوريم ؟ (مؤنون / ٤٧).

١٨١- بحارالانوار، ج ٧٠ ، ص ٢٤٠ ، كتاب ايمان و كفر، باب حسد مرآه العقول ، ج ١٠ ، ص ١٥٩ ، كتاب ايمان و كفر، باب حسد.

١٨٢- امام صادق عليه السلام فرمود: آفت دين رشك برى و خود بينى و فخر فروشى است . اصول كافي ، ج ٢ ، ص ٣٠٧ ، كتاب ايمان و كفر، باب حسد، حديث ٥.

١٨٣- اصول كافي ، ج ٢ ، ص ٣٠٦ ، كتاب ايمان و كفر، باب حسد حديث ١.

١٨٤- حديث ٢ پاورقى ١٥.

١٨٥- چه كسى است كه جز به اجازه او نزدش شفاعت كند؟ بقره ٢٥٥.

١٨٦- و ان رسول الله صلى الله عليه و آله ، خرج فى جنازه سعد و قد شيعه سبعون الف ملك ؛ فرفع رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، راسه ال السماء ثم قال : مثل سعد يضم . قال : قلت : جعلت فداك ، انا نحدث انه كان يستخف بالبول . فقال ؛ معاذ الله ! انما كان من زعاره فى خلقه على اهله . فروع كافي ، ج ٣ ، ص ٢٣٦ ، كتاب الجنائز و باب المساله فى القبر و من يسال و من لا يسال ، حديث ٦.

١٨٧- حديث

۱، پاورقی ۵۱.

۱۸۸- التوحید ص ۳۹۸ و ۳۹۹، باب الاطفال ، حدیث ۱۴.

۱۸۹- ص ۳۷.

۱۹۰- اسفار اربعه ، ج ۷، ص ۵۵ و ۱۰۵ سفر سوم ، موقف هشتم ، فصل ۱ تا ۹.

۱۹۱- کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، ص ۲۳۴، مقصد سوم ، فصل دوم .

۱۹۲- هر کسی در این جهان نابینا بوده باشد، در آخرت نیز نابینا و گمراهتر خواهد بود.

۱۹۳- هر که خداوند برای او نوری قرار نداده ، هیچ نوری برای وی نیست . نور ۴۰.

۱۹۴- اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۶۳، کتاب ایمان و کفر، باب ما رفع عن الامه ، حدیث ۲.

۱۹۵- حدیث ۵ پاورقی ۶ و ۷. و حدیث ۱ پاورقی ۵۵.

۱۹۶- از ابی عبدالله علیه السلام روایت شده که سه چیز است که هیچ پیامبر و پایبتر از او از آن رهایی نیافتند: اندیشیدن برای وسوسه کردن مردم ، و فال بد زدن ، و حسد ورزیدن جز آنکه مومن به حسد خودکار نمی کند. روضه کافی ، ج ۸، ص

۱۰۸، حدیث ۸۶. وسائل الشیعه ، ج ۱۱، ص ۲۹۳، کتاب الجهاد، باب ۵۵. حدیث ۸.

۱۹۷- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۱۹، کتاب ایمان و کفر و باب حب الدنیا، حدیث ۱۵.

۱۹۸- خواب نوشین بامداد رحیل

باز دارد پیاده را ز سیل .

۱۹۹- حدیث ۱، پاورقی ۱۴.

۲۰۰- بحار الانوار، ج ۷۰، ص ۶۳، کتاب ایمان و کفر، باب حب دنیا و ذمها. مرآه العقول ، ج ۸، ص ۲۶۳، کتاب ایمان و کفر، باب ذم دنیا و زهد فیها.

۲۰۱- مرآه العقول ، ج ۱۰، ص ۲۶۴، کتاب ایمان و کفر، باب حب دنیا.

۲۰۲- همانا دنیا

سرای راستی است برای آنکه با آن از در راستی درآید؛ و سرای درستی است برای آنکه آن را دریابد؛ و سرای بی نیازی است برای آنکه از آن توشه برگیرد؛ و سرای پند است برای آنکه از آن پند گیرد. دنیا سجده گاه دوستداران خدا، و نمازخانه فرشتگان خدا، و جای فرود وحی خدا و بازار یاران خدا است که در آن رحمت را به دست آورند و بهشت را سود برند. نهج البلاغه فیض الاسلام، ص ۱۱۳۸ حکمت ۱۲۶.

۲۰۳- چه نیکو است جایگاه پرهیزگاران. نحل، ۳۰.

۲۰۴- ابونصر محمد بن مسعود بن محمد بن عیاشی تمیمی از بزرگان علمای شیعه و از استوانه های حدیث و تفسیر روایی در اواخر قرن سوم هجری است. محدثین بزرگی چون شیخ کشی صاحب رجال و شیخ جعفر بن محمد عیاشی فرزندش از او روایت کرده اند. آثار بسیاری دارد، شیخ طوسی آثار او را افزون از ۲۰۰ شمرده است، از آثار اوست: کتاب التفسیر، کتاب الصلاه، کتاب الطب، کتاب معرفه الناقلین، کتاب الغیبه.

۲۰۵- عن ابن مسکان، عن ابی جعفر، علیه السلام، فی قوله: ولنعم دار المتقین، قال: الدنیا، تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۲۵۸.

۲۰۶- دنیا دوستی منشا هر گاه است. اصول کافی ج ۲، ص ۳۱۵، کتاب ایمان و کفر، باب حب الدنیا و الحرص علیها، حدیث ۱.

۲۰۷- حدیث ۱ پاورقی ۵۶.

۲۰۸- عن النبی صلی الله علیه و آله ان الله تبارک و تعالی سبعین الف حجاب من نور و ظلمه. بحار الانوار ج ۵۵ ص ۴۵ کتاب السماء و العالم باب ۵،

ذیل حدیث ۱۳.

۲۰۹- اشاره است به آیه مبارکه و اذ قال ابراهیم رب ارنی کیف تحیی الموتی قال او لم تومن قال بلی و لکن لیطمئن قلبی . و آنگاه که ابراهیم گفت : پروردگارا، نشانم ده چگونه مردگان را زنده می کنی ، گفت ، مگر ایمان نیاوردی ؟ گفت : آری ایمان دارم ، اما برای اینکه دلم آرام گیرد. بقره ۲۶۰.

۲۱۰- نهج البلاغه ، خطبه ۵، ص ۴۸.

۲۱۱- امیر المؤمنین علیه السلام در دعای کمیل می فرماید: الهی و ربی هبنی صبرت علی عذابک فکیف اصبر علی فراقک . ای خدا و ای پروردگارم ، گیرم که در عذابت شکیبایی نمایم چگونه در دوری ات شکیبیا باشم . مصباح المتعبد و سلاح المتعبد، ص ۵۸۷ در اعمال شب نیمه شعبان .

۲۱۲- اشاره است به حدیث : و لهذا لما سئل بعض ائمتنا عن عموم الایه المذكوره ، مریم ، ۷۱. قال : جزناها و هی خامده و برای این وقتی که از یکی از امامان درباره عموم آیه پرسیده شد در جواب فرمودند: ما از آن گذر کردیم و خاموش بود. علم الیقین . ج ۲، ص ۹۷۱.

۲۱۳- گاه دلم را کدورتی می پوشانند و من براستی که هر روز هفتاد بار از خداوند در خواست آمرزش می کنم . مستدرک الوسائل ، ج ۵، ص ۳۲۰، کتاب الصلاه ، ابواب الذکر باب ۲۲، حدیث ۲.

۲۱۴- ص ۱۲۱.

۲۱۵- مراد مرحوم آیه الله شاه آبادی (ره) است . و حدیث ۱، پاورقی ۵۱.

۲۱۶- اصول کافی ، ج ۲، ص ۱۳۶، کتاب ایمان و کفر، باب ذم الدنيا و الزهد فیها، حدیث

۲۱۷- قال رسول الله ، صلى الله عليه و آله : ان الدينار والدرهم اهلکا من کان قبلکم و هما مهلکاکم . اصول کافی ج ۲ ، ۳۱۶ ، کتاب ایمان و کفر، باب حب دنیا و الحرص علیها حدیث ۶.

۲۱۸- حدیث ۴، پاورقی ۲۹.

۲۱۹- قبسات ص ۴۷۹.

۲۲۰- حدیث ۲، پاورقی ۱۹.

۲۲۱- حدیث ۲۲، پاورقی ۱۸.

۲۲۲- برترین کارها سخت ترین آنهاست . بحارالانوار ج ۶۷، ص ۱۹۱. کتاب الایمان و الکفر باب ۵۳ ذیل حدیث ۲.

۲۲۳- رو به سوی آن کردم که آسمانها و زمین را آفرید. (انعام ۷۹).

۲۲۴- الاربعین ، مجلسی ، ص ۱۷۷، شرح حدیث ۱۵.

۲۲۵- بر آنان گوارا باد.

۲۲۶- در کافی با سند از حفص بن قرط از امام صادق علیه السلام روایت

کند که فرمود: هر کس بیشتر به دنیا در آویزد، به هنگام جدایی از آن افسوس او بیشتر خواهد بود. اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۲۰، کتاب ایمان و کفر، باب حب الدنيا...، حدیث ۱۶.

۲۲۷- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۲۰، کتاب ایمان و کفر، باب حب الدنيا، حدیث ۱۷.

۲۲۸- علی علیه السلام در خطبه همام می فرماید: و لو لا الاجل الذی کتب الله علیهم لم تستقر اءرواحهم فی اءجسادهم طرفه عین شوقا الی الثواب و خوفا من العقاب . اگر نبود مهلتی که خداوند برای آنها قرار داده بود از شوق ثواب و ترس از عذاب چشم بر هم زدنی جانهایشان در بدنهایشان قرار نمی گرفت .

۲۲۹- انشاء الله خداوند ما و شما را در زمره آنان قرار دهد.

۲۳۰- آنچه نزد خداوند است بهتر و پایدار است . (قصص ۶۰. شوری ۳۶).

۲۳۱- اصول کافی ، ج ۲، ص

۳۰۳، کتاب ایمان و کفر، باب الغضب حدیث ۳.

۲۳۲- احمد بن محمد بن یعقوب مسکویه (۳۳۰، ۴۲۱ ه. ق.)، فیلسوف و پزشک نامور اسلامی که در طب علمی و عملی و لغت و ادب و فنون شعر و کتابت و منطق و ریاضیات و بویژه در علم اخلاق شهرت بسیار داشت از آثار اوست: ترتیب السعاده، تهذیب الاخلاق، و تطهیر الاعراق، جاویدان خرد، آداب الفرس و الهند، تجارب الامم و تعاقب الهمم.

۲۳۳- بقراط (۴۶۰، ۳۷۷ ق. م.) در جزیره کوس، در یونان، به دنیا آمد. وی از مشهورترین پزشکان و فیلسوفان قدیم است. او برای امراض دو منشا غذا و هوا قایل بود.

۲۳۴- تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق (چاپ مصر) ص ۱۶۲.

۲۳۵- (مؤنن) بر کافران سخت گیرند و با خود مهربان. (فتح ۲۹).

۲۳۶- اشاره است به حیث اعدی عدوک نفسک التي بین جنییک دشمن ترین دشمنان تو نفس تو است که میان دو پهلوی تو است. عوالی اللثالی، ج ۴، ص ۱۱۸. بحار الانوار ج ۶۷، ص ۶۴ کتاب الایمان و الکفر، باب ۴۵، حدیث ۱.

۲۳۷- تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق (چاپ مصر)، ص ۱۷۲.

۲۳۸- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۰۲، کتاب ایمان و کفر، باب غضب، حدیث ۱.

۲۳۹- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۰۴ و ۳۰۵، کتاب ایمان و کفر، باب غضب، حدیث ۱۲.

۲۴۰- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۰۳، کتاب ایمان و کفر، باب غضب، حدیث ۷.

۲۴۱- عن ابی عبدالله علیه السلام قال: قال الحواریون لعیسی علیه السلام: ای

الاشياء اشد؟ قال : اشد الاشياء غضب الله عزوجل ، قالوا: بما تتقى غضب الله ؟ قال : بان لا تغضبوا. وسائل الشيعه ، ج ۱۱، ص ۲۸۹، ابواب جهاد نفس ، باب ۵۳ حدیث ۱۵.

۲۴۲- آنان چون چهار پایان اند، بلکه گمراهترند. (اعراف ۱۷۹).

۲۴۳- (پس از آن دل‌هایتان سخت شد) پس چون سنگ با سخت تر بود. (بقره ۷۴)

۲۴۴- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۰۳، کتاب ایمان کفر، باب غضب ، حدیث ۴.

۲۴۵- اشاره است به آیه ۷۲ از سوره احزاب : انا عرضنا الامانه على السموات و الارض و الجبال فابین ان یحملنها و اشفقن منها و حملها الانسان انه کان ظلوما جهولا.

۲۴۶- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۰۴ و ۳۰۵، کتاب ایمان و کفر، باب غضب ، حدیث ۴.

۲۴۷- شیخ حر عاملی در کتاب وسائل الشيعه ذکر خدا را در حال غضب واجب دانسته است . وسائل الشيعه ، ج ۱۱، ص ۲۹۱، کتاب الجهاد، ابواب جهاد نفس ، باب ۸۴.

۲۴۸- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۰۴ و ۳۰۵، کتاب ایمان و کفر، باب غضب ، حدیث ۱۲.

۲۴۹- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۰۲، کتاب ایمان و کفر، باب غضب ، حدیث ۲.

۲۵۰- عن ابی عبدالله ، علیه السلام ، عن ابیه علیهما السلام ، انه ذکر عنده الغضب ، فقال : ان الرجل لیغضب حتی ما یرضی ابدا و یدخل بذلک النار؛ و ایما رجل غضب و هو قائم فلیجلس ، فانه سیدهب عنه رجز الشیطان ؛ و ان کان جالسا فلیقم . (از ابو عبدالله ، از پدرش ، علیه السلام ، روایت شده که

نزد او سخنی از خشم به میان آمد، پس او گفت: بسا مردی که چنان خشمگین شود که هیچ گاه خشنود نگردد و به سبب آن به آتش در آید. و هر کس در حالی که ایستاده است خشمگین گردد بنشیند، که به راستی پلیدی شیطان از او خواهد رفت. و اگر نشسته باشد برخیزد) مرآه العقول، ج ۱۰، ص ۱۴۶، کتاب ایمان و کفر، باب غضب، شرح حدیث ۲.

۲۵۱- عن ابی هریره قال: کان رسول الله صلی الله علیه و آله اذا غضب و هو قائم جلس و اذا غضب و هو جالس اضطجع فیذهب غیظه. مرآه العقول، ج ۱۰، ص ۱۴۶، باب الغضب، مسند احمد بن حنبل (ج ۵ ص ۱۵۲) از ابوذر نقل می کند که پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد غضب به ما چنین دستور داد.

۲۵۲- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۰۸، کتاب ایمان و کفر، باب العصبیه، حدیث ۳.

۲۵۳- مشمع: آندو شده با موم یا شمع. پارچه پنبه ای و نازک است که یک روی آن مقداری چسب آمیخته با ماده دارویی مالیده شده و در مقابل کمی گرما خاصیت چسبندگی بر روی جلد پیدا می کند، همین کلمه است که در تداول به صورت مشما در آمده است. فرهنگ معین، ج ۳، ص ۴۱۵۴.

۲۵۴- عن محمد بن اسلم الجبلی با سناده یرفعه الی امیر المؤمنین، علیه السلام، قال: ان الله عزوجل یعذب سته بسته: العرب بالعصبیه، و الدهاقنه بالکبر، و الامراء بالجور، و الفقهاء بالحسد، و

التجار بالخيانة ، و اهل الرستاق بالجهل ، خصال ، ج ۱ ، ص ۳۲۵ ، باب الستة ، حديث ۱۴ .

۲۵۵- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۰۷ ، کتاب ایمان و کفر ، باب العصبیه ، حديث ۱ .

۲۵۶- و قال عليه السلام : الراضى مفعول قوم كالدخل فيه معهم . و على كل داخل فى باطل اثمان : اثم العمل به ؛ و اثم الرضا به . (آنکه از کار گروهی خوشنود باشد، چون کسی است که با ایشان در آن کار همراه بوده است . و هر آنکه ر کار ناروایی دیگران را همراهی کند دو گناه انجام آن ، و گناه خوشنودی از آن .) نهج البلاغه فیض الاسلام ، حکمت ۱۴۶ ، ص ۱۱۵۳ .

۲۵۷- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۰۷ ، کتاب ایمان و کفر ، باب العصبیه ، حديث ۴ .

۲۵۸- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۰۷ ، کتاب ایمان و کفر ، باب العصبیه ، حديث ۴ .

۲۵۹- داستان اسلام حمزه را می توان در این منابع ببینید: اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۰۸ کتاب ایمان و کفر . باب العصبیه ، حديث ۵ . بحار الانوار ، ج ۷ ، ص ۲۸۵ ، کتاب ایمان و کفر ، باب العصبیه ، حديث ۴ . الصحيح من سیره النبی الاعظم ، ج ۲ ، ص ۷۵ . سیره النبی ، ج ۱ ، ص ۳۱۲ . اسد الغابه ، ج ۲ ، ص ۱۴۶ . الاستیعاب ، ج ۱ ، ص ۲۷۱ .

۲۶۰- بحار الانوار ، ج ۲۵ ، کتاب المامه باب ان الائمة من ذریه الحسين عليه السلام ، ص ۲۴۹ . و در وسائل الشیعه ، ج ۱۴ ، ص ۲۱ ، کتاب النکاح ، ابواب مقدمات نکاح ، باب ۸ ، حديث ۵ . با عبارت دیگر این حديث

آمده است .

۲۶۱- مرحوم فیض (ره) در علم الیقین (ج ۲، ص ۱۰۴۲ و ۱۰۴۳) روایتی را با همین مفهوم نقل می کند.

۲۶۲- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۰۸، کتاب ایمان و کفر، باب العصبیه، حدیث ۶.

۲۶۳- چه بد است مثل گروهی که آیات خدا را دروغ پنداشتند و خداوند گروه ستمگران را راهنمایی نخواهد کرد. جمعه ۵.

۲۶۴- خداوند چهره های ایشان را زیبا گرداند

۲۶۵- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۴۳، کتاب ایمان و کفر، باب ذی اللسانین، حدیث ۱.

۳۳۱۵۲۶۶

۲۶۶- اعراف ۲۱.

۲۶۷- عن زیدبن علی، عن ابائه عن علی، علیهم السلام، قال قال رسول الله، صلی الله علیه و آله،: یجیء یوم القیامه ذوالوجهین، ذا لعا لسانه فی قفاه و آخر من قدامه، یلتهبان ناراحتی یلها جسدہ. ثم یقال له: هذا الذی کان فی اذنی ذالوجهین و لسانین. یعرف بذلك یوم القیامه. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ص ۳۱۶، عقاب من کان ذالوجهین و ذالسانین.

۲۶۸- و آنچه را که خدا فرمان به پیوند آن داده می گسلند، و در زمین تباهی می کنند؛ برایشان نفرین است و منزلگاه بد. رعد ۲۵.

۲۶۹- والفتنه اشد من القتل. بقره ۱۹۱.

۲۷۰- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۶۹، کتاب ایمان و کفر، باب النمیمه، حدیث ۲.

۲۷۱- یا اباذر، ایاک و الغیبه فان الغیبه اشد من الزنا. قلت: یا رسول الله و لم ذاک بابی انت و امی؟ قال: لان الرجل یزنی فیتوب الی الله فیتوب الله علیه، و الغیبه لا تغفر حتی یغفرها صاحبها.

ای اباذر، از غیبت پرهیز، بدرستی که غیبت بدتر از زناست . گفتم : ای پیامبر خدا، پدر و مادرم به فدایت ، از چه سبب چنین است ، فرمود: زیرا که مردی که زنا کرده بسا که توبه نماید، پس خداوند بر او ببخشد؛ اما غیبت بخشیده نخواهد شد تا آنکس که غیبت او را کرده اند از آن درگذرد. بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۸۹، کتاب الروضه ، باب مواعظ النبی صلی الله علیه و آله و سلم .

۲۷۲- پس هر آنکه به سنگینی دانه ای خرد کار نیکی انجام دهد آن را خواهد دید. و هر آنکه به سنگینی دانه ای خردکار بدی انجام دهد آن را خواهد دید. (زلزال / ۷ و ۸).

۲۷۳- پروردگارا، مرا بازگردان . (مؤمنون / ۹۹).

۲۷۴- در دعای پیامبر صلی الله علیه و آله است : بارالها، جانشینان مرا مورد رحمت خویش قرار ده . وسائل الشیعه ، ج ۱۸، ص ۱۰۰، کتاب القضاء، باب ۱۱.

۲۷۵- در توقیع مبارک از صاحب الامر عجل الله تعالی فرجه است :... و اما الحوادث الواقعه ، فارجعوا فیها الی رواه حدیث؛ فانهم حجتی علیکم ، و انا حجه الله علیهم . (و اما در پیشامدهایی که روی می دهند به راویان حدیث ما رجوع کنید، زیرا اینان حجت من بر شما هستند و من حجت خدا بر ایشان هستم .) وسائل الشیعه ، ج ۱۸، ص ۱۰۱، کتاب القضا ابواب صفات قاضی ، باب ۱۱، حدیث ۹.

۲۷۶- بر او و دارندگان نعمت نعمتشان گوارا باد.

۲۷۷- اصول کافی ، ج ۲، ص ۲۳۵، کتاب ایمان و کفر، باب المؤمن و

۲۷۸- هر کس از فقیهان که خود نگهدار، نگاهبان دین خود، مخالف هوای نفس ، فرمانبر مولای خویش باشد. مردم می تواند از او تقلید کنند. (احتجاج ، ج ۲، ص ۴۵۸، باب احتجاجات امام حسن عسکری علیه السلام .

۲۷۹- صاحب تاج العروس می نویسد: کلمه شطحات در میان متصوفه مشهور شده و در اصطلاح آنان عبارت است از سخنانی که در حال بیخودی و غلبه شهود حق از آنان صادر می شود به طوری که در آن هنگام جز حق نبینند. تاج العروس ، (چاپ مصر)، ج ۲، ص ۱۷۲ و صاحب دستور العلماء گوید شطح سخنی است که در حال مستی و غلبه سلطان حقیقت گفته شود. و آن کلماتی است که از آنها بوی هیجان و بیهوده گویی به مشام رسد و ظاهر آن مخالف علم و خارج از حد معروف باشد. دستور العلماء، ج ۲، ص ۲۱۴.

امام (س) در کتاب مصباح الهدایه در منشاء شطح نظر دقیقی ارائه نموده اند. ایشان می فرمایند: والشطحیات کلها من نقصان السالک و السلوک . (شطحیات جملگی از کوتاهی سالک و سلوک است .) مصباح الهدایه ، ص ۲۰۷.

۲۸۰- بلوین یعنی تلون عبد در احوال خو، یعنی از حالی به حالی گشتن . ابوالقاسم قشیری گوید: تلوین صفت ارباب احوال است ؛ و تمکین صفت اهل حقایق . پس مادام که عبد در طریق است صاحب تلوین باشد. فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی ، ص ۲۵۷. عبدالرزاق کاشانی در اصطلاحات گوید: تلوین دگر گونی احوال عبد است . و این نزد بیشتر افراد مقام ناقص و پیش ما کاملترین مقامات

است . و حال عبد در این مقام حال کلام خداوند است که کل یوم هو فی شاءن . شیخ محی الدین نیز همین سخن را در اصطلاحات صوفیه دارد. ولی امام (س) تلوین را نقص شمرده است نه کمال .

۲۸۱- همانا اولیای من زیر قبه های منند، جز من کسی آنان را نمی شناسد. اسرار الشریعه و اطوار الطریقه و انوار الحقیقه ، ص ۱۹۷، مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه ، ص ۳۸۷، مرصاد العباد، ص ۱۲۷.

۲۸۲- همانا این خانه صاحبی دارد. سخن عبدالمطلب در جواب ابرهه که برای تخریب خانه کعبه آمده بود. بحار الانوار، ج ۱۵، ص ۱۳۱، ۱۳۶ تاریخ نبینا، باب ۱، حدیث ۷۰، ۷۱. سیره هشام، ج ۱، ص ۶۵.

۲۸۳- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۳۵ و ۳۳۶، کتاب ایمان و کفر، باب اتباع الهوری، حدیث ۳.

۲۸۴- حقیقت شرعیه عنوان لفظی است که شارع آن را در معنای جدید، غیر از معنای لغوی آن، بدون قرینه به کار برده است . به عبارت دیگر آن را از معنای اصلی و اولی خود گردانیده باشد.

۲۸۵- مرآه العقول، ج ۱۰، ص ۳۱۲، کتاب ایمان و کفر، باب اتباع الهوی، حدیث ۱. ۲۸۶- مضمون این حدیث در عوالی اللئالی (ج ۴، ص ۹۷)، کتاب ایمان و کفر، باب اتباع الهوی، حدیث ۲.

۲۸۷- (ص / ۲۶).

۲۸۸- (قصص / ۵۰).

۲۸۹- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۳۵، کتاب ایمان و کفر، باب اتباع الهوی، حدیث ۲.

۲۹۰- نهج البلاغه فیض الاسلام، خطبه ۲۸، ص ۸۹.

۲۹۱- اصول کافی، ج ۲، ص ۳۳۵، کتاب ایمان و کفر، باب اتباع الهوی،

حدیث ۱.

۲۹۲- به آیه ۲۳ سوره جائیه ، آیه ۵۰ سوره قصص ، و آیه ۱۰ سوره روم ، رجوع کنید.

۲۹۳- در بحار (ج ۱۰۳، ص ۲۲۰، باب اول از ابواب نکاح ، حدیث ۲۴) چنین آمده است : تناکحوا تکثروا؛ فانی اباهی بکم الامم یوم القیامه و لو بالقسط. و در مستدرک الوسائل تناکحوا تناسلو اباهی بکم الامم یوم القیامه . ج ۱۴، ص ۱۵۳، ابواب مقدمات نکاح ، باب ۱، حدیث ۱۷.

۲۹۴- (هود / ۱۱۲).

۲۹۵- علم الیقین ج ۲، ص ۹۷۱. و در مجمع الیان ذیل آیه فوق ، و کشف (ج ۲، ص ۴۳۲) مشابه آن آمده است .

۲۹۶- حدیث ۱، پاورقی ۵۱.

۲۹۷- (شوری / ۱۵).

۲۹۸- بحار الانوار، ج ۳۶، ص ۱۱، تاریخ امیر المؤمنین ، باب ۲۶، حدیث ۱۲.

۲۹۹- پس آیا دیدی آنکه هوس خود را خدای خویش گرفته ؟ (جائیه / ۲۳).

۳۰۰- منازل السائرین ، ص ۸، قسم البدایات ، باب یقظه .

۳۰۱- از امام باقر و امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمودند: کان رسول الله صلی الله علیه و آله اذا صلی ، قام علی اصابع رجلیه حتی تورمت ، فانزل الله تبارک و تعالی طه ... تفسیر علی بن ابراهیم قمی ، ج ۲، ص ۵۸.

۳۰۲- (طه / ۱، ۲).

۳۰۳- ای پروردگار من تو خود ناتوانیم را از اندکی از گرفتاریهای دنیا و کیفرهای آن می دانی ... و این عذابی است که آسمانها و زمین تاب آن نیاورند. دعای کمیل ، مصباح المتهجد، ص ۵۸۷.

۳۰۴- بانگ کوچ در میانتان در داده شده است . نهج البلاغه ، خطبه ۱۹۵.

۳۰۵- بار خدایا، از تو دوری از

خانه فریب و بازگشت به خانه سرور و از تو آمادگی برای مرگ پیش از گذشت هنگام آن در خواست می کنم . در اعمال شب بیست و هفتم ماه رمضان دعای فوق با اندک اختلاف از امام سجاد علیه السلام روایت شده است . اقبال ، ص ۲۲۸ . المراقبات فی اعمال السنه ، ص ۱۵۵ . مفاتیح الجنان ، اعمال شب ۲۷ ماه رمضان .

۳۰۶- اصول کافی ج ۲، ص ۱۲، کتاب ایمان و کفر، باب فطرت خلق بر توحید، حدیث ۳.

۳۰۷- پس روی خود همچنان به سوی آیین اسلام بدار، در حالی که در آن استواری به همان سرشت خدا که مردم را بر آن پدید آورد. در آفرینش خداوند هیچ دگرگونی نیست . دین راست اینست ، اما بیشتر مردم نمی دانند. (روم / ۳۰).

۳۰۸- اصول کافی ج ۲، ص ۱۲ و ۱۳، کتاب ایمان و کفر، باب فطره الخلق علی التوحید، حدیث ۱ و ۵. التوحید ص ۳۲۸، ۳۳۱، باب ۵۳، احادیث ۱ و ۲ و ۴، ۸. تفسیر برهان، ج ۳، ص ۲۶۱، ۲۶۳. ذیل آن آیه ۳۰ سوره روم .

۳۰۹- عن عبدالله بن سنان ، عن ابی عبدالله علیه السلام قال : سألته عن قول الله عزوجل : فطرت الله التي فطر الناس عليها) ما تلک الفطره ؟ قال : هی السلام . فطرهم الله حین اخذ میثاقهم علی التوحید، قال : الست بربکم) و فيه المومن و الکافر. (از عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام روایت شده که گفت از ایشان درباره آیه همان سرشت خدا که مردم را بر آن پدید آورد) پرسیدم

که این سرشت (چیست؟ فرمود: اسلام است . خداوند آن گاه که بر یکتا پرستی از آنان پیمان گرفت ؛ پدیدشان آورد. گفت : آیا پروردگار شما نیستم؟) و مؤمن و کافر هر دو در آن بودند. (اصول کافی ، ج ۲، ص ۱۲، کتاب الایمان و الکفر)، باب فطرت خلق بر توحید)، حدیث ۲.

۳۱۰- عن زراره ، عن ابی جعفر علیه السلام قال سألته عن قول الله عزوجل : حنفاء لله غیر مشرکین به . قال : الحنیفیه من الفطره التي فطر الله الناس علیها: لا- تبدیل لخلق الله . قال : فطرهم علی المعرفه به ،... و قال : قال رسول الله صلی الله علیه و آله : کل مولود یولد علی الفطره . یعنی المعرفه بان الله عزوجل خالقه . كذلك قوله : و لئن سألتم من خلق السماوات و الارض ليقولن الله . (از زراره از امام باقر علیه السلام روایت شده است که گفت از ایشان درباره آیه در حالی که برای خدا بر آیین اسلام استوارند و او را شریکی نمی گیرند، پرسیدم . فرمود: اسلام از همان سرشتی است که خداوند مردم را با آن پدید آورد. در آفرینش خداوند هیچ دگرگونی نیست . فرمود: مردم را با شناخت خود پدید آورد... و فرمود: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر نوزادی با سرشت خدایی زاییده می شود؛ یعنی ، با معرفت به اینکه خدای عزوجل آفریننده اوست . و همین گونه است آیه : و اگر از آنها بررسی که آسمانها و زمین را که آفریده ؟ خواهند گفت

: خداوند. اصول کافی، ج ۲، ص ۱۲ و ۱۳، کتاب ایمان و کفر، باب فطرت خلق بر توحید، حدیث ۴.

۳۱۱- وقال صلی الله علیه و آله : کل مولود یولد علی فطره حتی ابواه یهودانه و ینصرانه و یمجسانه . (هر زاده شده ای بر فطرت توحید زاده است ، پس والدین او او را یهودی یا نصرانی مجوس گردانند. عوالی اللئالی ، ج ۱، ص ۳۵، فصل چهارم ، حدیث ۱۸.

۳۱۲- حدیث ۱، پاورقی ۵۱.

۳۱۳- رشحات البحار، ص ۲۸، ۳۱، کتاب انسان و فطرت .

۳۱۴- مصرع دوم از این بیت حافظ است :

شهریست پر کرشمه و حوران ز شش جهت

چیزیم نیست ورنه خریدار هر ششم .

۳۱۵- مصرع دوم از این بیت سعدی است :

هرگز وجود حاضر و غایب شنیده ای

من در میان جمع و دلم جای دیگر است .

۳۱۶- روی خود را به سوی آنکه آسمانها و زمین را آفرید گردانیدم . (انعام / ۸۰).

۳۱۷- خداوند نور آسمانها و زمین است . (نور / ۳۶).

۳۱۸- اگر با ریسمانی به ژرفنای زمین فرو فرستاده شوید، بر خداوند فرود آید. علم الیقین ، ج ۱، ص ۵۴. مقصد اول ، باب ۳، فصل ۵.

۳۱۹- آیا در خداوند، پدید آوردنده آسمانها و زمین ، شکی هست ؟ (ابراهیم / ۱۲).

۳۲۰- مراد مرحوم شاه آبادی است . حدیث ۱ پاورقی ۵۱.

۳۲۱- اصول کافی ، ج ۲، ص ۵۴، کتاب ایمان و کفر، باب تفکر، حدیث ۱.

۳۲۲- خواجه عبدالله بن محمد انصاری هروی (۳۹۶، ۴۸۱) از محدثین و عرفای بزرگ است که به شیخ ابوالحسن خرقانی ارادت داشته و پس از وی جانشین او گردید. از

آثار اوست : منازل السائرین ، زادالعارفین ، رساله دل و جان .

۳۲۳- منازل السائرین ، ص ۱۳، قسم البدایات ، باب تفکر.

۳۲۴- و آنها را از روز قیامت بیم ده زمانی که جانها به گلو رسد. مؤ من / ۱۸).

۳۲۵- دلهایی دارند که با آنها (چیزی) نمی فهمند. (اعراف / ۱۷۹).

۳۲۶- همانا در آن پندی است برای کسی که او را دلی باشد یا گوشی نیوشنده ، در حالی که گواه و گاه است . ق / ۳۷.

۳۲۷- حدیث ۱ پاورقی ۲.

۳۲۸- پس روی خود همچنان به سوی آیین اسلام بدار، در حالی که در آن استواری به همان سرشت خدا که مردم را بر آن پدید آورد. در آفرینش خداوند هیچ دگرگونی نیست . دین راست اینست ، اما بیشتر مردم نمی دانند. (روم / ۳۰).

۳۲۹- پس روی خود همچنان به سوی آیین اسلام بدار، در حالی که در آن استواری به همان سرشت خدا که مردم را بر آن پدید آورد. در آفرینش خداوند هیچ دگرگونی نیست . دین راست اینست ، اما بیشتر مردم نمی دانند. (روم / ۳۰).

۳۳۰- عن الحسن الصیقل قال قلت لابی عبدالله علیه السلام : تفکر ساعه خیر من قیام ليله ؟ قال : نعم . قال رسول الله ، صلی الله علیه و آله : تفکر ساعه خیر من قیام ليله . (حسن صیقل گوید به امام صادق علیه السلام عرض کردم : آیا ساعتی اندیشیدن از یک شب عبادت بهتر است ؟ فرمودند: آری و پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: یک ساعت فکر کردن از یک شب عبادت بهتر است

. بحارالانوار ج ۶۸، ص ۳۲۵، کتاب ایمان و کفر، باب تفکر، حدیث ۱۶. و در اصول کافی ج ۲، ص ۵۴، کتاب ایمان و کفر، حدیث ۲ همین آمده است .

۳۳۰۳۳۱۱۳- قال النبی صلی الله علیه و آله : فکره ساعه خیر من عبادہ سنہ . عوالی اللئالی ، ج ۲، ص ۵۷، المسلك الرابع ، حدیث ۱۵۲ و در شرح مصباح الشریعہ و مفتاح الحقیقہ (ص ۱۷۱، باب ۲۶ در بیان تفکر) همین معنا آمده است .

۴۲۲۵۳۳۲

۳۳۲- طریحی در مجمع البحرى در ماده فکر می نویسد در حدیث است : تفکر ساعه خیر من عبادہ ستین سنہ .

۳۳۳- قال البی صلی الله علیه و آله : تفکر ساعه خیر من عمل سبعین سنہ . اسرار الشریعہ و اطوار الطریقہ و انوار الحقیقہ ، ص ۲۰۷.

۳۳۴- شرح اصول کافی ، صدرالمتالهین ، ج ۱، ص ۲۵۱، کتاب التوحید، باب النهی عن الکلام فی کیفیہ . و نقد النصوص فی شرح نقش الفصوص ، جامی ، ص ۲۷ و ۲۸.

۳۳۵- حدیث ۱، پاورقی ۴۶.

۳۳۶- محمد بن ابراهیم شیرازی (۹۷۹، ۱۰۵۰) ملقب به صدرالدین و صدرالمتالهین معروف به صدرا و ملا صدرا از بزرگان حکمای اسلامی است . وی بنیانگذار حکمت متعالیه است و صاحب آراء بدیعی در فلسفه می باشد. مکتب فلسفی صدرالمتالهین پس از او بر دیگر مکاتب فلسفی برتری یافت . و بیشتر حکمای اسلامی پس از او از پیروان مکتب او بشمار می روند. مهمترین اثر وی اسفار اربعه است که در بردارنده آراء و نظریات فلسفی او بنحو گسترده می باشد. از آثار اوست : تفسیر القرآن الکریم ،

شرح اصول کافی ، مبداء و معاد، مفاتیح الغیب ، شواهد الربوبیه ، اسرار الایات ، حاشیه بر شفا. وی از شاگردان محقق داماد، میر فندرسکی و شیخ بهائی است . ملا محسن فیض و عبدالرزاق لاهیجی (فیاض) از شاگردان معروف او هستند.

۳۳۷- اشارات ، ج ۳، ص ۴۱۹، خاتمه و وصیه .

۳۳۸- اسفار، ج ۱، مقدمه ، ص ۱۰.

۳۳۹- تفسیر القرآن الکریم ، ج ۴، ص ۴۲۱ و همچنین این مفهوم با عبارات مختلف نقل شده است . اصول کافی ، ج ۱، ص ۹۳، کتاب التوحید باب النهی عن الکلام فی کیفیه ، حدیث ۷. توحید صدوق ، ص ۴۵۴، ۴۵۷، باب ۶۷، احادیث ۱ و ۲ و ۹. علم الیقین ج ۱، ص ۹۵. المحججه البیضاء، ج ۸، ص ۱۹۳ و ۲۱۰.

۳۴۰- کافی با سند خود از ابو بصیر روایت می کند که گفت امام باقر علیه السلام فرمود: از آفریده های خداوند سخن بگوئید و از ذات خدا سخن مگوئید، زیرا سخن از ذات خدا سرگردانی بیشتر گوینده است . اصول کافی ، ج ۱، ص ۹۲، کتاب توحید، باب نهی الکلام فی کیفیه ، حدیث ۱.

۳۴۱- حدیث ۱، پاورقی ۱۴.

۳۴۲- مرآه العقول ، ج ۱، ص ۳۲۲، کتاب توحید، باب النهی عن الکلام فی کیفیه ، حدیث ۱.

۳۴۳- در باب هر چیز سخن بگوئید ولی در ذات خدا گفتگو مکنید. اصول کافی ، ج ۱، ص ۹۲، کتاب توحید، باب النهی عن الکلام فی کیفیه ، دنباله حدیث ۱.

۳۴۴- اصول کافی ، ج ۱، ص ۹۳، کتاب توحید، باب النهی عن الکلام فی کیفیه ، حدیث ۷.

۳۴۵- پاورقی ۹.

۳۴۶-

از علی بن الحسین علیه السلام درباره توحید پرسیدند فرمودند: همانا خداوند عزوجل می دانست؟ در آخر زمان پاره ای از مردم ژرف اندیش خواهند آمد، پس خداوند تعالی قل هو الله احد و آیاتی از سوره حدید تا آیه و هو علیم بذات الصدور را فرو فرستاد؛ پس هر کس فزون از آن را اراده کند هلاک شده است. اصول کافی، ج ۱۰، ص ۹۱، کتاب توحید، باب النسبه، حدیث ۳.

۳۴۷- آنچه در آسمانها و زمین است خدا را تنزیه می کنند. حدید ۱.

۳۴۸- او آغاز و پایان و آشکار و نهان است و او به همه چیز داناست. حدید ۳.

۳۴۹- هر که درباره چگونگی خدا بیندیشد هلاک شود. اصول کافی، ج ۱، ص ۹۳، کتاب توحید، باب النهی عن الکلام فی کیفیه، حدیث ۵.

۳۵۰- ستایش مخصوص خداست و شکایت نزد اوست.

۳۵۱- ابراهیم / ۱۲ و حدیث ۱۱، پاورقی ۱۴.

۳۵۲- کشته باد انسان! چه قدر ناسپاس است او. عبس ۱۷.

۳۵۳- اسلام برتر است و چیزی بر آن برتری نجوید. وسائل الشیعه، ج ۱۷ ص ۳۷۶، کتاب الفرائض و المواریث، ابواب موانع الارث، باب ۱ حدیث ۱۱.

۳۵۴- وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۶۸، ۲۸۱، کتاب الصلوه، ابواب بقیه الصلوات المندوبه، باب ۳۹، ۴۰.

۳۵۵- روضه کافی، ج ۸، ص ۷۹، حدیث ۳۳.

۳۵۶- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به جبرئیل گفت: مرا اندرزی ده. جبرئیل گفت: ای محمد، هر چه می خواهی زنده بمان که سرانجام خواهی مرد؛ و هر چه را می خواهی دوست

بدار که سرانجام از آن جدا خواهی شد؛ و هر چه می خواهی بکن که سرانجام آن را نزد خدا خواهی دید؛ و بدان که شرف مؤمن به پا خاستن شب است و عزت او به دوری جستن او از آن چیزی که در دست مردم است. خصال، باب ۱، حدیث ۱۹. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۷۵، کتاب الصلاه، ابواب بقیه الصلوات المندوبه باب ۳۹، حدیث ۳.

۳۵۷- وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۷۵، کتاب الصلاه، ابواب بقیه الصلوات المندوبه، باب ۳۹، حدیث ۲۹.

۳۵۸- علل الشرائع باب ۳۲، حدیث ۴، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۷۵. کتاب الصلاه، ابواب بقیه الصلوات المندوبه، باب ۳۹، حدیث ۳۰.

۳۵۹- وسائل الشیعه، کتاب الصلاه، ابواب بقیه الصلوات المندوبه باب ۳۹، احادیث ۲، ۲۸، ۳۴.

۳۶۰- علل الشرائع، ج ۵، ص ۲۸۰، کتاب الصلاه، ابواب بقیه الصلوات المندوبه، باب ۴۰، حدیث ۱۳.

۳۶۱- حق تعالی در وصف نماز شب و شب زنده داری می فرماید: ان ناشئه اللیل هی اشد وطا و اقوم قیلا ان لك فی النهار سبحا طویلا. همانا نماز شب استوارتر و ثابت قدم تر در صفای نفس است همانا برای تو در روز کوشش و تلاش وجود دارد. مزمل، ۶ و ۷. امام عسگری علیه السلام نیز می فرماید: الوصول الی الله سفر لا یدرک الا بامتطاء اللیل. رسیدن به خدا (لقاء) سفری است که جز با مرکوب راهوار شب بدست نمی آید. مقدمه سرالصلوه ص ۱۲.

۳۶۲- طبرسی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که زمانی که ابراهیم

صلی الله علیه و آله را در منجیق نهادند تا در آتش بیفکنند، جبرئیل نزد او آمد و گفت: آیا حاجتی داری؟ ابراهیم گفت: آری اما نه به تو. مجمع البیان در تفسیر آیه ۶۹ سوره انبیاء.

۳۶۳- حدیث ۱۰، پاورقی ۲۴.

۳۶۴- و کسی که بر شبهه ها کار کند در حرامها افتد و از راهی که نمی داند هلاک شود. اصول کافی، ج ۱، ص ۶۶، ۶۸، کتاب فضل العلم، باب اختلاف الحدیث، حدیث ۱۰، و در کافی به جای وقع فی، ارتکب المحرمات است.

۳۶۵- کسی که اطراف قرقگاه چرا کند، زود است که در آن وارد شود. وسائل الشیعه، ج ۱۸، ص ۱۲۲. کتاب القضاء ابواب صفات قاضی، باب ۱۲ حدیث ۳۹. در وسائل به جای یوشک، اوشک است.

۳۶۶- پس پایداری کن آن گونه که فرمان می بایست برد. هود ۱۱۲.

۳۶۷- آخرین درمان، داغ نهادن و سوزاندن است. و آن مثلی است مشهور که در نهج البلاغه خطبه ۱۶۸ نیز آمده است. کی داغ یعنی آهن تافته ای است که بر تعض جراحات نهند. و مراد آنکه وسائل صعب را آن گاه به کار برند که چاره های سهل بی اثر ماند. امثال و حکم.

۳۶۸- روزی که در آتش دوزخ سوزانده شوند و پیشانی و پهلو و پشت آنها را به داغ کنند. توبه ۳۵.

۳۶۹- ما طیبینیم شاگردان حق

بحر قزم دید ما را فافغل ق

، دفتر سوم، بیت ۲۷۴۲.

۳۷۰- همانا نفس امر به زشتی کند. یوسف ۵۳.

۳۷۱-

۳۷۲- مرحوم شاه آبادی (ره) و حدیث ۱، پاورقی

۳۷۳- ای ایمان آورندگان تقوا پیشه کند و هر کس باید بنگرد برای فردا چه پیش فرستاده است . حشر ۱۸.

۳۷۴- طلاق ، ۳.

۳۷۵- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۶۵ ، کتاب ایمان و کفر ، باب التفویض الی الله و التوکل علیه ، حدیث ۵.

۳۷۶- و اتکلت علی فلان فی امری یعنی در کار خویش بر او تکیه کردم . و اصل آن او تکلت است ، و حسبه یعنی او را کافی است .

۳۷۷- مرآه العقول ، ج ۸ ، ص ۲۳ . کتاب ایمان و کفر ، باب التفویض ، حدیث ۵.

۳۷۸- الا ، یالو ، یعنی کوتاهی کرد؛ و فلانی در خیر خواهی تو کوتاهی ننمود.

۳۷۹- منازل السائرین . ص ۳۳ . قسم معاملات ، باب ۲۷.

۳۸۰- این کلام از ابوتراب نخشبی نقل شده است . رساله قشیریه ، ج ۱ . ص ۴۶۸.

۳۸۱- این کلام از بایزید نقل شده است . شرح منازل السائرین ، ص ۸۹ ، قسم چهارم در اخلاق باب رضا.

۳۸۲- منازل السائرین ص ۳۴ . قسم البدايات ، باب تفویض .

۳۸۳- همانا مردمی علیه شما گرد آمده اند از آنها بترسید پس این بر ایمانشان افزود و گفتند خدا ما را بس است و او چه نیکو تکیه گاهی است . آل عمران ۱۷۳.

۳۸۴- خدایا من نفس خود را تسلیم تو کردم و به تو تکیه کردم و کار خویش را به تو واگذار کردم .

۳۸۵- ملا عبدالرزاق بن جمال جلال الدین اسحق کاشانی سمرقندی ، مکنی به ابوالغنائم و ملقب به و کمال الدین از مشاهیر عارفان قرن هشتم هجری و از شارحان بزرگ فصوص می باشد . وی در سال ۷۳۰ یا ۷۳۵ وفات کرده است

. از آثار اوست : اصطلاحات الصوفیه ، تاویل الایات یا تاویلات القرآن ، شرح فصوص الحکم ، شرح منازل السائرین .

۳۸۶- حدیث ۱۲، پاورقی ۲.

۳۸۷- شرح منازل السائرین ص ۷۸. در باب معاملات ، باب تفویض .

۳۸۸- منازل السائرین . ص ۳۴. قسم سوم . در باب معاملات ، باب توکل .

۳۸۹- ثقه مردمک چشم توکل و مرگز دایره تفویض و کانون دل تسلیم است . منازل السائرین ص ۳۵. قسم البدایات ، باب ثقه .

۳۹۰- اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۷، کتاب ایمان و کفر، باب خوف و رجاء، حدیث ۱.

۳۹۱- اسماعیل بن حماد جوهری (۳۳۲ هـ ۳۹۸) پیشوای لغت دانان و ادیبان است ، و در کلام و اصول نیز متبحر بوده است ، از شاگردان ابوعلی فارسی و ابوسعید سیرافی می باشد، مهمترین اثر وی الصحاح در لغت است .

۳۹۲- بحارالانوار، ج ۶۷، کتاب ایمان و کفر، باب ۵۹، احادیث ۲۸، ۳۹، ۴۶، ۷۱، ۷۲ و...

۳۹۳- سوره اعراف ۹۹، یوسف ۸۷، زمر ۵۳، حجر ۵۶.

۳۹۴- هر خیر به تو رسد از جانب خداست و هر بدی به تو برسد از جانب تو است نساء ۷۹.

۳۹۵- بگو همه از جانب خداست . (نساء، ۷۸)

۳۹۶- بیت از حافظ است :

۳۹۷- در دعای دوازدهم صحیفه سجادیه می فرماید: اذ جمیع احسانک تفضل و اذ کل نعمک ابتداء. زیرا که همه احسانهای تو تفضل است ، و همه نعمتهای تو بی سابقه استحقاق است . و در دعای ۳۲ صحیفه سجادیه ، می فرماید: فلک الحمد علی ابتدائك بالنعم الحسام . پس سپاس برای تو است که نعمتهای بزرگ را آغاز فرمودی

و در دعای ابوحمزه از امام سجاده و دعاهاى ديگر مانند دعای افتتاح و... نظير اين مضمون وجود دارد.

۳۹۸- مرآه العقول . ج ۸ ص ۱۴۶ . كتاب ايمان و كفر، باب شكر.

۳۹۹- تو آنچنان هستی که خود را ستوده ای . از دعای رسول الله صلی الله علیه و آله در سجده . فروع کافی ، ج ۳ ، ص ۳۲۴ .
كتاب الصلاه ، باب السجود حديث ۱۲ . مصباح الشريعه ، باب ۵ . مرآه العقول ج ۸ ، ص ۱۴۶ ، كتاب ايمان و كفر، باب شكر.

۴۰۰- اين كلام از مناجات خواجه عبدالله انصاری است که گفته : همه از خاتمت بترسند و عبدالله از فاتحت .

۴۰۱- ص ۷۶ ، ۷۱ .

۴۰۲- در حديث قدسی آمده است : يا ابن آدم خلقت الاشياء لاجلك و خلقتك لاجلى . ای پسر آدم ، همه چیز را برای تو آفريدم و تو را برای خودم . علم اليقين ، ج ۱ ، ص ۳۸۱ ، باب ۵ ، فصل ۳ .

۴۰۳- پس آيا با اين زبان قاصر سپاس تو بگزارم . از دعای ابوحمزه ثمالی . مصباح كفعمی ، فصل ۴۵ ، ص ۵۹۶ . مصباح
المتهجد، ص ۵۳۴ .

۴۰۴- اصول کافی ، كتاب ايمان و كفر، ج ۲ ، ص ۷۱ باب حسن الظن بالله ، حديث ۱ .

۴۰۵- قال الصادق ، جعفر بن محمد عليه السلام : اذا كان يوم القيامة نشر الله تبارك و تعالى رحمته حتى يطمع ابليس فى
رحمته . بحار الانوار، ج ۷ ، ص ۲۸۷ . كتاب عدل و معاد، باب ۱۴ ، حديث ۱ .

۴۰۶- چنانچه در روايت آمده است : فما لها عندالله عزوجل قدر و لا وزن ؛ و لا خلق فيما بلغنا خلقا

ابغض الیه منها، و لا- نظر الیها مذخلقها. پیش خداوند عزوجل دنیا را ارج و بهایی نیست؛ و خدای تعالی بین موجوداتی که آفریده و خبر آن به ما رسیده، موجودی نیافریده است که پیش او از دنیا مبعوضتر باشد، و خداوند از وقتی که دنیا را آفریده در او نظر نکرده است. ب، ج، ۷۰، ص ۱۱۰، کتاب ایمان و کفر، باب ۱۲۲، حدیث ۱۰۹.

۴۰۷- زمر، ۵۳.

۴۰۸- اقتباس است از این آیه شریفه: و اکتب لنا فی هذه الدنيا حسنه و فی الاخره انا هدنا الیک قال عذابی اصیب به من اشاء و رحمتی وسعت کل شیء... و تقدیر فرما برای ما در این دنیا نیکویی و در آخرت هم که ما به سوی تو هدایت یافته ایم. فرمود عذاب من به هر که خواهم رسد و رحمت من همه چیز را در بر گرفته است. اعراف، ۱۵۶.

۴۰۹- اصول کافی ج ۲، ص ۶۸، کتاب ایمان و کفر، باب خوف و رجاء، حدیث ۵.

۴۱۰- اصول کافی، ج ۲، ص ۷۱، کتاب ایمان و کفر، و باب خوف و رجاء، حدیث ۱۱.

۴۱۱- احیاء علوم الدین، ج ۴، ص ۱۳۹، (کتاب خوف و رجاء)، بحث (حقیقت رجاء).

۴۱۲- بقره، ۲۱۸.

۴۱۳- اصول کافی، ج ۲، ص ۷۱، کتاب ایمان و کفر، باب خوف و رجاء، حدیث ۱۳.

۴۱۴- اصول کافی، ج ۲، ص ۷۱، کتاب ایمان و کفر، باب خوف و رجاء، حدیث ۱۲.

۴۱۵- اصول کافی، ج ۲، ص ۷۰، کتاب ایمان و کفر، باب خوف و رجاء، حدیث ۹.

۴۱۶- احیاء علوم الدین

ج ۴، ص ۱۶۳، کتاب خوف و رجاء. اسرار الصلواه از ملکی تبریزی، ص ۱۶۳ و ۱۶۴.

۴۱۷- مرآه العقول، ج ۸، ص ۳۲، کتاب ایمان و کفر و باب خوف و رجاء، حدیث ۱. علامه مجلسی این کلام را از بعضی نقل کرده است.

۴۱۸- حدیث ۱، پاورقی ۱۴.

۴۱۹- مرآه العقول ج ۸، ص ۳۲، کتاب ایمان و کفر، باب خوف و رجاء، حدیث ۱.

۴۲۰- بدانید که بر دوستان خداوند ترسی نیست و اندوهی ندارند. یونس، ۶۳.

۴۲۱- اصول کافی، ج ۲، ص ۲۵۹، کتاب ایمان و کفر، باب شده ابتلاء المومن، حدیث ۲۹.

۴۲۲- مرآه العقول، ج ۹، ص ۳۲۱، کتاب ایمان و کفر، باب شده ابتلاء المومن، حدیث ۱.

۵۰۲۶۴۲۳

۴۲۳- حدیث ۱۴، پاورقی ۲.

۴۲۴- انفال ۱۷.

۴۲۵- گفته میشود: این یک: امثل از آن دیگری است. یعنی از آن برتر و به خوبی نزدیکتر است. و امثال الناس یعنی نیکان و برگزیدگان مردم.

۴۲۶- القرار و القراره، آنچه در آن قرار گیرند، زمین آرام.

۴۲۷- سوگند به آن کسی که پیغمبر را بحق فرستاد هر آینه در هم آمیخته شوید و از هم بیخته و جدا گردید. نهج البلاغه فیض اسلام، ص ۵۷ خطبه ۱۶.

۴۲۸- اصول کافی ج ۱، ص ۳۷۰، کتاب الحججه، باب التمهیص و الامتحان، حدیث ۲.

۴۲۹- اصول کافی ج ۱، ص ۳۷۰، کتاب الحججه، باب التمهیص و الامتحان، حدیث ۳.

۴۳۰- اصول کافی ج ۱، ص ۳۷۰، کتاب الحججه، باب التمهیص و الامتحان، حدیث ۴، ابوالحسن علیه السلام فرمود: خالص میشوند همانطور که طلا

خالص میشود.

۴۳۱- امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ تنگی و فراخی نیست مگر آنکه خداوند در آن مشیت و حکم و امتحان دارد. اصول کافی، ج ۱، ص ۱۵۲، کتاب توحید، باب الابتلاء و الاختبار، حدیث ۱.

۴۳۲- اصول کافی ج ۱، ص ۱۵۲، کتاب توحید، باب الابتلاء و الاختبار، حدیث ۲.

۴۳۳- بقره ۲۸۶.

۴۳۴- ص ۱۲۳.

۴۳۵- زراره عن ابی جعفر علیه السلام قال : ما من عبد الا و فی قلبه نکتة بیضاء؛ فاذا اذنب ذنبا، خرج فی النکتة نکتة سوداء؛ فان تاب ، ذهب ذلك السواد. و ان تمادی فی الذنوب ، زاد ذلك السواد حتی یغطی البیاض ؛ فاذا تغطی البیاض ، لم یرجع صاحبه الی خیر ابدا... زراره از امام باقر علیه السلام روایت کرده است که ف : هیچ بنده ای نیست مگر در دل او نقطه سفیدی است ؛ و چون گناهی انجام دهد، نقطه سیاهی در آن پیدا شود؛ سپس اگر توبه کند، آن سیاهی از بین می رود؛ و اگر به گناه ادامه دهد بر آن سیاهی افزوده شود چندانکه سفیدی را بپوشاند؛ و چون سفیدی پوشیده بود، صاحب آن هرگز به نیکی و خوبی باز نمی گردد... اصول کافی، ج ۲، ص ۲۷۳، کتاب ایمان و کفر، باب الذنوب، حدیث ۲۰.

۴۳۶- به سوی زمین گرایید پستی طلبید و هوای نفس خویش را پیروی کرد. اعراف، ۱۷۶.

۴۳۷- اشاره است به حدیثی از علی بن الحسین علیه السلام که فرمود: حب الدنیا راس کل خطیئه اصول کافی ج ۲، ص ۱۳۱، کتاب ایمان و کفر، باب ذم دنیا و زهد در آن، حدیث ۱۱.

۴۳۸- اصول کافی

ج ۲، ص ۲۵۵، کتاب ایمان و کفر، باب شدت ابتلاء مومن ، حدیث ۱۷.

۴۳۹- اصول کافی ج ۲، ص ۲۵۹، کتاب ایمان و کفر، باب شدت ابتلاء المومن ، حدیث ۲۸.

۴۴۰- در حدیث قدسی است : من تقرب الی شبر اتقرب الیه ذراعا. هر کسی به قدر یک وجب به من نزدیک شود، من به قدر یک ذراع به او نزدیک شوم . بحارالانوار، ج ۳، ص ۳۱۳، کتاب التوحید، باب ۱۴، کنز العمال ، ج ۱، ص ۲۲۵، حدیث ۱۳۵.

۴۴۱- نهج البلاغه ، خطبه ۱۵۹ و ۲۳۴ خطبه قاصعه .

۴۴۲- اشاره است به حدیث ... و هبط مع جبرئیل ملک لم یطأ الارض قط، معه مفاتیح خزائن الارض . فقال : یا محمد، ان ربک یقرئک السلام و یقول هذه مفاتیح خزائن الارض ؛ فان شئت فکن نبیا عبدا؛ و ان شئت فکن نبیا ملکا. فإشار الیه جبرئیل علیه السلام : ان تواضع یا محمد. فقال : بل اکون نبیا عبدا. ثم صعد الی السماء... و یکی از فرشتگان الهی که هرگز به زمین فرود نیامده بود با جبرئیل به زمین آمد، و با او کلیدهای گنجهای زمین بود، و به پیامبر گفت : ای محمد، پروردگارت بر تو سلام کرد و فرمود این کلیدهای گنجهای زمین است ، اگر خواهی پیامبری بنده باش و اگر خواهی پیامبری دارای ملک و سلطنت باش . پس جبرئیل اشاره کرد که یا محمد فروتنی کن . پیامبر گفت : من پیامبری بنده خواهم بود، فرشته به سوی آسمان رفت ... امالی صدوق ، مجلس ۶۹، حدیث ۲.

۴۴۳- کافر نزد خدا خوار و پست است بدان حد

که اگر دنیا را با هر چه در آن است از خداوند بخواهد به او می دهد. اصول کافی ، ج ۲، کتاب ایمان و کفر، باب شده ابتلاء المومن ، حدیث ۲۸.

۴۴۴- حدیث ۱۴، پاورقی ۱۷.

۴۴۵- بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۱۷۴، کتاب الطهاره ، باب ۴۴، حدیث ۱۱. و همچنین در اصول کافی ، ج ۲، ص ۲۵۵، کتاب ایمان و کفر، باب شده الابتلاء المومن ، حدیث ۱۴.

۴۴۶- اصول کافی ، ج ۲، ص ۲۵۷، کتاب ایمان و کفر، باب شده ابتلاء المومن ، حدیث ۲۳.

۴۴۷- در بحار نقل می کند. فجاءه النبی و هو فی منامه فاخذہ الحسین و ضمه الی صدره و جعل یقبل بین عینیہ ، و یقول : بابی انت کانی اراک مر ملا بدمک بین عصابه من هذه الامه یرجون شفاعتی ، مالهم عندالله من خلاق . یا بنی انک قادم علی اییک و امک و اخیک و هم مشتاقون الیک ، و ان لک فی الجنه درجات لا تنالها الا بالشهاده . پس پیامبر نزد وی آمد و او در خواب بود حسین را گرفت و بر سینه خود نهاد و میان و چشم او بوسه داد و فرمود: پدرم فدای تو باد، چنان است که می بینم گروهی از این امت که به شفاعت من امید بسته اند در خونت بغلطانند. گروهی که زند خدا بهره ای از خیر ندارند. فرزندم تو بر پدر و مادر و برادرت وارد گردی در حالی که آنها مشتاق اند به دیدرا تو، بتحقیق ترا در بهشت درجاتی است که بدان نرسی مگر به شهادت . امام این روایا را هنگام خروج

از مدینه از کنار قبر پیامبر مشاهده فرموده بود. بحارالانوار، ج ۴۴، ص ۳۱۳، باب ۳۷، حدیث ۱.

۴۴۸- اصول کافی ج ۲، ص ۲۵۲، کتاب ایمان و کفر، باب شده ابتلاء المومن ، حدیث ۳.

۴۴۹- حدیث ۱، پاورقی ۱۴.

۴۵۰- بحارالانوار، ج ۶۴، ص ۲۵۰، کتاب ایمان و کفر، باب شده ابتلاء المومن .

۴۵۱- محمد بن حسن طوسی معروف به خواجه نصیر و محقق طوسی از حکماء و دانشمندان مشهور اسلام است در فلسفه و کلام و ریاضیات و هیئت متبحر بوده است . علامه حلی ، قطب الدین شیرازی ، سیدعبدالکریم بن طاووس از شاگردان وی می باشند، آثار ارزشمندی از او بجای مانده است مانند: شرح اشارات ، تجرید، تحریر اقلیدس ، تحریر مجسطی ، اخلاق ناصری .

۴۵۲- حدیث ۱، پاورقی ۲۴.

۴۵۳- کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد. ص ۲۱۸، مقصد چهارم فی وجوب عصمه .

۴۵۴- ابوبصیر از امام صادق علیه السلام در حدیثی طولانی روایت کرده است که فرمود: پس آن را بر بدنش مگر عقل و چشمانش مسلط ساخت ، و شیطان در او دمید تا بدن او سراسر زخم شد. مدتی مدید بر همین حال بود و خدا را پیوسته شکر می گفت تا در بدان او کرم افتاد. و چون کرمی از بدنش خارج می شد آن را به جای خود بر می گرداند و به او می گفت : برگرد به جایگاهی که خداوند تو را از آنجا آفریده است . و آن گاه اندامش بو گرفت به طوری که مردم او را از شهر بیرون بردند و در مزبله بیرون شهر افکندند. بحارالانوار، ج ۱۲، ص ۳۴۲،

۴۵۶- روضه کافی ، ج ۸ ، ص ۲۸۸ ، حدیث ۴۳۳ و در کافی به سند خود از ابوبصیر از امام صادق علیه السلام روایت می کند که ابوبصیر از امام از این آیات سوال کرد، فرمود: پس هرگاه خواستی قرآن تلاوت کنی ، از شیطان رانده شده به خدا پناه ببر؛ همانا شیطان را دستی نیست بر کسانی که ایمان آورده و بر پروردگار خویش توکل کرده اند. امام فرمود: ای ابا محمد، به خدا سوگند شیطان بر بدن مومن مسلط میشود ولی بر دین او مسلط نمی گردد، بر ایوب پیامبر چیره گردید و خلقت بدن او را زشت کرد ولی بر دین او چیرگی نیافت . و بسا بر بدن مومنان مسلط شود ولی بر دینشان دست نیابد..

۴۵۷- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۲۵۴ ، کتاب ایمان و کفر، باب شده ابتلاء مومن ، حدیث ۱۲ ، و با سند خود از ناجیه روایت کند که گفت به امام باقر علیه السلام عرض کردم مغیره می گوید مومن به مرض جذام و پیسی و امثال آن مبتلا نمی شود. فرمود: او از صاحب یاسین حبیب نجار که قصه اش در سوره یس آمده است غافل است که دستش فلج بود و یا مرتعش بود و سپس امام انگشتان خود را بر گردانید به صورت انگشتان مفلوح آنگاه ف : چنان است که گویی او را می بینم که با دست سست شده نزد آنها آمده و بیمشان می دهد؛ سپس بار دیگر در روز بعد نزدشان آمد و ایشان او را کشتند. بعد

امام فرمود: مومن به هر بلایی مبتلا میشود و به هر مرگی می میرد اما خود را نمی کشد.

۴۵۸- مرآه العقول، ج ۹، ص ۳۳۰، کتاب ایمان و کفر، باب شده ابتلاء المومن، حدیث ۱۲.

۴۵۹- مبداء و معاد از صدر المتالهین شیرازی.

۴۶۰- قلم، ۴۵ و ۴۶.

۴۶۱- سوره آل عمران، آیه ۱۷۲.

۴۶۲- مجمع البیان، تفسیر سوره قلم.

۴۶۳- الجامع الصغیر، ج ۲، ص ۱۴۴، بدون مثل.

۴۶۴- اصول کافی، ج ۲، ص ۸۹، کتاب ایمان و کفر، باب صبر، حدیث ۶.

۴۶۵- چنانکه آن را ضربه زدم و شکستم تا با زمین هموار شد.

۴۶۶- پس از آن گرد من فراهم آمدید چون فراهم آمدن شتران تشنه هنگامی که به آبشخورهاشان وارد میشوند. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۰ و نیز در نهایه ابن اثیر، ج ۲، ص ۱۲۸.

۴۶۷- نهایه اللغه، باب الدال مع الکاف.

۴۶۸- حدیث ۱، پاورقی ۱۴.

۴۶۹- مرآه العقول، ج ۸، ص ۱۳۰، کتاب ایمان و کفر، باب صبر، حدیث ۶.

۴۷۰- مرآه العقول، ج ۸، ص ۱۳۰.

۴۷۱- وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۹۰۳، کتاب الطهاره، ابواب الدفن، باب ۷۶، حدیث ۷.

۴۷۲- مصباح الشریعه ص ۵۳۶، باب صدم در حقیقت عبودیت.

۴۷۳- در علل الشرائع ج ۱، باب ۱۶۵، حدیث ۳، در ضمن روایتی از علی بن الحسین علیه السلام این مضمون با اختلافی در عبارت آمده است. ۴۷۴- کهف، ۴۸.

۴۷۵- بقره، ۲۸۷.

۴۷۶- علم الیقین، ج ۱، ص ۳۴۷، (مقصد سوم، باب اول، فصل ۸، و نیز احیاء العلوم، ج ۴، ص ۱۹، کتاب توبه).

است به حدیثی از ابی عبدالله علیه السلام که فرمود: دنیا سجن المومن . اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۲۵۰ ، کتاب ایمان و کفر.

۴۷۸- حدیث ۲ ، پاورقی ۱۵ .

۴۷۹- بیت از سعدی است .

۴۸۰- حدیث ۱۵ ، پاورقی ۳۲ .

۴۸۱- اوصاف الاشراف ص ۱۰۸ فصل ۵ ، باب ۳ . ۴۸۲- منازل السائرین ، ص ۳۸ باب الصبر .

۴۸۳- رضی الدین علی بن موسی بن جعفر مشهور به ابن طاووس ، از کمترین علمای شیعه و عالم و عابد و زاهد و صاحب مقامات و کرامات و از نزدیکان حضرت حجت (عج) در دوره غیبت صغری . او را کتب با ارزش در جمله علوم ، بخصوص اخلاق و عبادات ، است ؛ از جمله : مهج الدعوات ، اقبال ، جمال الاسبوع ، کشف المحججه ، الیقین ، فلاح السائل .

۴۸۴- کشف المحججه ، ص ۳۱ ، فصل ۴۸ .

۴۸۵- حدیث ۱۳ ، پاورقی ۱۳ .

۴۸۶- پروردگارا شیطان مرا معذب ساخته است . ص ۴۱ .

۴۸۷- ما ایوب را بنده ای حلیم و خوشتندار یافتیم ؛ چه نیکو بنده ای بود ، رجوعش دائم به درگاه ما بود . ص ۴۴ ، ۴۵ .

۴۸۸- شکایت غم و اندوه خویش بخدا می برم ، یوسف ۸۷ .

۴۸۹- شرح منازل السائرین ص ۸۵ ، باب صبر .

۴۹۰- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۸۷ ، کتاب ایمان و کفر ، باب صبر ، حدیث ۲ .

۴۹۱- امام سجاد علیه السلام فرمود: نسبت صبر به ایمان همچون نسبت سر است به تن . و هر که صبر ندارد ایمان ندارد . اصول

کافی ، ج ۲ ، ص ۸۹ ، کتاب ایمان و کفر ، باب صبر ، حدیث ۴ .

۴۹۲- اوصاف الاشراف ص ۱۰۷ ، فصل ۵ ، باب ۳ .

۴۹۳- اصول کافی ، ج

۲، ص ۹۰، کتاب ایمان و کفر، باب الصبر، حدیث ۱.

۴۹۴- اصول کافی ، ج ۲، ص ۹۲، کتاب ایمان و کفر، باب الصبر، حدیث ۱۷.

۴۹۵- اصول کافی ، ج ۲، ص ۹۰، کتاب ایمان و کفر، باب الصبر، حدیث ۸.

۴۹۶- اصول کافی ، ج ۲، ص ۹۱، کتاب ایمان و کفر، باب الصبر، حدیث ۱۵.

۴۹۷- اشاره است به آیه مبارکه و سارعوا الی مغفره من ربکم و جنه عرضها السموات و الارض اعدت للمتقين . بشتابید به سوی آموزش پروردگارتان و بهشتی که وسعت آن به قدر آسمانها و زمین است که برای پرهیزگاران آماده شده است ، آل عمران ، ۱۳۳.

۴۹۸- مرآه العقول ، ج ۸، ص ۱۳۸، کتاب ایمان و کفر، باب صبر، حدیث ۱۵. ۴۹۹- اصول کافی ، ج ۲، ص ۹۱، کتاب ایمان و کفر، باب صبر، حدیث ۱۲.

۵۰۰- بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۷۶، کتاب ایمان و کفر، باب ۶۲، حدیث ۶.

۵۰۱- الها، گیرم که بر عذاب تو صبر کردم ، چگونه جدایی از تو را تاب آورم ، دعای کمیل ، مصباح المتهجد و سلاح المتعبد ص ۵۸۷ در اعمال شب نیمه شعبان .

۵۰۲- شرح منازل السائرین ، ص ۸۸، باب صبر.

۵۷۳۵۰۳

۵۰۳- اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۳۰، کتاب ایمان و کفر، باب التوبه ، حدیث ۱.

۵۰۴- اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۳۵، کتاب الایمان و الکفر، باب التوبه ، حدیث ۱۰.

۵۰۵- خدا بهتر از همه مکر می کند. (آل عمران ۵۴).

۵۰۶- پیامبر فرمود: یهرم بن آدم و یبقی معه اثنتان : الحرص و الامل . (فرزند آدم پیر می شود و دو چیز با او می

مانند: حرص و آرزو). خصال ، ج ۱، ص ۷۳، باب الاثنین ، حدیث ۱۱۲. احیاء علوم الدین ، ج ۴، ص ۴۳۸. کتاب ذکر الموت و مابعدہ ، فضیله قصر الامل .

۵۰۷- امام صادق علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده است که فرمود: من تاب قبل موته بسنه ، قبل الله توبته . ثم قال : ان السنه لكثيره ، من تاب قبل موته بشهر قبل الله توبته . ثم قال : ان الشهر لكثير ، من تاب قبل موته بجمعه ، قبل الله توبته . ثم قال : ان الجمعه لكثير ، من تاب قبل موته بيوم ، قبل الله توبته . ثم قال : ان يوما لكثير ، من تاب قبل ان يعاين ، قبل الله توبته . (هر کس یکسال پیش از مرگش توبه کند، خداوند توبه او را می پذیرد. سپس فرمود: یک سال زیاد است ؛ هر کس یک ماه پیش از مرگش توبه کند، خداوند توبه او را می پذیرد. سپس فرمود: یک ماه زیاد است ؛ هر کس یک جمعه یک هفته پیش از مرگش توبه کند، خداوند توبه او را می پذیرد. سپس فرمود: یک جمعه هفته زیاد است ؛ هر کس یک روز پیش از مرگش توبه کند، خداوند توبه او را می پذیرد. سپس فرمود: یک روز زیاد است ؛ هر کس پیش از مشاهده مرگ توبه کند، خداوند توبه او را می پذیرد.) اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۴۰، کتاب ایمان و کفر، باب فیما اعطی الله عزوجل آدم وقت التوبه .، حدیث ۲. و احادیث این باب .

حدیث ۱۵، پاورقی ۱۵.

۵۰۹- ص ۲۳۹.

۵۱۰- همانا خدا بسیار توبه کنندگان را دوست دارد. بقره ۲۲۲.

۵۱۱- حدیث ۱۴، پاورقی ۱۰.

۵۱۲- همزه ۷.

۵۱۳- نهج البلاغه، ص ۱۲۷۱، حکمت، ۴۰۹.

۵۱۴- ابوالحسن محمد بن حسین بن موسی، مشهور به شریف رضی، (۴۰۶، ۳۵۹) از بزرگان و مشاهیر دانشمندان شیعه وی شاگرد شیخ مفید بود و شیخ طوسی و دیگران از او روایت کرده اند در فنون ادب و بلاغت سرآمد دیگران بود و در دیگر علوم اسلام نیز حظی وافی داشت. زهد و مناعات وی زبانزد بود. پس از پدرش نقابت سادات بدو مفوض گردید. از آثار اوست: انشراح الصدر، خصائص الائمة، تلخیص البیان عن مجازات القرآن، مجازات الاثار النبویه مهمترین و مشهورترین یادگار او نهج البلاغه است.

۵۱۵- چاره آن دل عطای مبدلیست داد او را قابلیت شرط نیست

مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۱۵۳۷.

۵۱۶- حکایت جوان نباش و توبه او در کتب تفسیر و حدیث نقل شده خلاصه آن این است که روزی معاذبن جبل بر پیغمبر صلی الله علیه و آله وارد شد و عرض کرد که در آستانه درب جوانی است که بشدت می گریه و تمنای ملاقات دارد. پیامبر او را پذیرفت و از سبب گریه اش پرسید. گفت: گناهان بزرگ کرده ام و از آنها و خشم خداوند سخت می ترسم. پیغمبر وی را به رحمت و بخشایشگری خداوند امیدوار ساخت و فرمود خداوند از گناهان بزرگ در می گذرد. سپس از گناه او سؤال کرد، جوان گفت: هفت سال بود که نبش قبر می کردم و کفن

می دزدیدم تا شبی قبر دختر جوانی از انصار را شکافتم و با جنازه او بخفتم : چون از آنجا باز می گشتم ندایی شنیدم که مرا از عذاب خدا بیم می داد. پیامبر چون حکایت جوان را شنید او را از نزد خود راند. جوان بالای کوهی رفت و چهل شبانه روز بر حال خود نالید و گریست تا آیه والذین اذا فعلوا فاحشه ... نازل گردید پس پیامبر نزد او رفت و وی را بشارت داد که خداوند توبه او را پذیرفته است . بحارالانوار، ج ۶، ص ۲۳، (کتاب العدل و المعاد)، (باب التوبه و انواعها و شرائطها)، حدیث ۲۶. و تفسیر صافی ذیل آیه ۱۳۵ سوره (آل عمران) .

۵۱۷- اربعین ، شیخ بهائی ، ص ۳۳۲، حدیث ۳۸. مرآه العقول ، ج ۱۱، ص ۲۹۵، کتاب ایمان و کفر، باب توبه ، حدیث ۱.

۵۱۸- کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد. ص ۲۶۴، مقصد ششم . فی وجوب توبه .

۵۱۹- و ان من شی الا یسبح بحمده و لکن لا تفقهون تسبیحهم . (اسراء ۴۴) در تفسیر برهان ذیل این آیه ۸ روایت در تسبیح موجودات آمده است .

۵۲۰- اشاره به آیه مبارکه عالم الغیب فلا یظهر علی غیبه احدا الا . ارتضی من رسول . (او دانای غیب است و بر عالم غیب او کسی آگاه نیست مگر آن کسی که از رسولان برگزیده است .) جن ۲۷.

۵۲۱- جنبنده ای نیست مگر آنکه زمام او به دست حق است . هود ۶۰.

۵۲۲- اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۹۶، کتاب الدعاء، باب ما یجب من ذکر الله فی کل

۵۲۳- مرآه العقول ، ج ۱۲ ، ص ۱۲۲.

۵۲۴- چون بندگانم درباره من از تو پرسند، پس من بدیشان نزدیکم . بقره ۱۸۶.

۵۲۵- ما از رگ گردن به او نزدیکتریم ق / ۱۶.

۵۲۶- پروردگار خویش را به حال زار و پنهانی در دل خود یاد کن . اعراف ۲۰۵.

۵۲۷- علی بن ابراهیم ، عن ابیه ،... عن احدهما علیه السلام قال : لا یکتب الملک الا ما سمع و قال الله عزوجل : و اذکر ربک فی نفسک تضرعا و خیفه فلا یعلم ثواب ذلک الذکر فی نفس الرجل غیر الله عزوجل لعظمته . (علی بن ابراهیم از پدرش ... از یکی از دو امام علیه السلام نقل کرده که فرمود: فرشته جز آنچه می شنود نمی نویسد. و خدای تعالی فرموده : پروردگار خود را به حال زار و پنهانی در دل خود یاد کن .، پس کسی بزرگی پاداش این ذکر پنهانی را که نزد خداوند است نمی داند.) اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۵۰۲ ، کتاب الدعاء ، باب ذکر الله عزوجل فی السر ، حدیث ۴.

۵۲۸- علی بن ابراهیم ... عن ابی عبدالله علیه السلام قال قال ابو عبدالله علیه السلام : الذاکر عزوجل فی الغافلین کالمقاتل فی المحاربین . اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۵۰۲ ، کتاب الدعاء باب ذکر الله عزوجل فی الغافلین ، حدیث ۱ . احمد بن محمد بن فهد اسدی حلی (۸۴۱ ، ۷۵۶) فقیه ، محدث ، عابد و عارف کامل قرن نهم هجری ، بزرگانی مانند محقق کرکی ، ابن ابی جمهور احسائی ، شیخ علی بن طالبی از محضر او استفاده کرده اند. از آثار

اوست : عده الداعی ، آداب الداعی ، اسرار الصلوه ، التحریر ، المقتصر فی شرح الارشاد ، شرح الفیه شهید ، المهذب البارع فی شرح المختصر النافع .

۵۲۹- عده الداعی ، ص ۱۸۹ .

۵۳۰- در وسائل الشیعه (ج ۴ ، ص ۱۱۸۵ ، کتاب الصلاه ، باب ۷) ۴ حدیث به این مضمون وارد شده است .

۵۳۱- همچنانکه آیات ما به سوی تو آمد و تو آنها را فراموش کردی ، پس همچنان امروز نیز تو فراموش خواهی شد . طه . ۱۲۶ .

۵۳۲- منازل السائرین ، ص ۱۵ ، قسم بدایات ، باب تذکر .

۵۳۳- حدیث ۱۲ ، پاورقی ۱۱ ، ۱۲ ، ۱۳ .

۵۳۴- (و گفت سوار شوید در آن کشتی) بنام خدا در وقت راندنش و هنگام توقفش . هود ۴۱ .

۵۳۵- پیامبر فرمود: ان الله لا ينظر الى صوركم و اعمالكم ، و انما ينظر الى قلوبكم (همانا خداوند به صورتها و اعمالتان ننگرد ، بلکه به دلهایتان نظر کند . بحار الانوار ج ۶۷ ، ص ۲۴۸ ، کتاب ایمان و کفر ، باب ۵۴ ، حدیث ۲۱ .

۵۳۶- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۴۹۶ ، ۵۰۶ ، کتاب الدعاء ، باب من يجب من ذکر الله عزوجل کل مجلس ، باب ذکر الله عزوجل كثيرا... وسائل الشیعه ، ج ۴ ، ص ۱۱۷۷ ، ۱۲۴۰ ، کتاب الصلاه ابواب الذکر ، المحجه البیضاء ، ج ۲ ، ص ۲۶۵ ، ۲۷۷ ، کتاب الاذکار و الدعوات ، ص ۳۴۳ ، ۳۸۷ ، کتاب ترتیب الاوراد و تفصیل احیاء اللیل .

۵۳۷- رعد / ۲۸ و عنکبوت / ۴۵ ، حدید / ۱۶ ، بقره / ۲۲۰ ، احزاب ۴۱ و ...

۵۳۸- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۴۹۶ ، کتاب الدعاء ، باب ما يجب من ذکر الله فی کل مجلس ، حدیث ۱ .

۵۳۹- اصول کافی ، ج ۲ ، ص

۴۹۶، کتاب الدعاء، باب ما يجب من ذكر الله في كل مجلس، حديث ۳. منزه است پروردگار تو، پروردگار دارای عزت و مبرا از آن وصفها که او را کنند و سلام بر فرستادگان او باد ستایش او راست که پروردگار عالمیان است. صفات ۱۸۰، ۱۸۲.

۵۴۰- قال امير المؤمنين عليه السلام من اراد ان يكتال بالمكيال الاوفى، فليكن آخر قوله سبحان ربك رب الغره عما يصفون و سلام على المرسلين و الحمد لله رب العالمين. فان له من كل مسلم حسنه. من لا يحضره الفقيه. ج ۱، ص ۲۱۳، باب ۴۶، حديث ۷.

۵۴۱- وسائل الشيعه، ج ۱۵، ص ۵۸۵، كتاب الالباء و الكفارات، ابواب الكفارات، باب ۳۷، حديث ۱.

۵۴۲- اصول كافي، ج ۲، ص ۵۰۲، كتاب الدعاء، باب ذكر الله في السر، حديث ۳.

۵۴۳- اصول كافي، ج ۲، ص ۵-۱، كتاب الدعاء، باب الاشغال بذكر الله،، حديث ۱.

۵۴۴- عده الداعي. ص ۱۸۷.

۵۴۵- اصول كافي، ج ۲، ص ۳۵۶، كتاب الايمان و الكفر، باب الغيبه و البهتان، حديث ۱.

۵۴۶- اغتابه، اغتيايا. چون در غيبت افتد و در غياب كسى بدى وى گويد كه نام آن غيبت است. و غيبت آن است كه در غياب كسى سخنى گويد كه اگر آن كس بشنود رنجيده گردد. چون آن سخن راست باشد، آن را غيبت گویند؛ و چون دروغ باشد آن را بهتان نامند.

۵۴۷- مرآه العقول، ج ۱۰، ص ۴۰۶، كتاب الايمان و الكفر، باب الغيبه و البهتان، حديث ۱.

۵۴۸- صاحب مصباح المنير گوید: گویند غيبت كرد او را وقتى

که او را به صفات ناپسند که او آنها را ناخوش دارد یاد کند و سخن گوینده راست باشد. مصباح المنیر، ج ۲، ص ۴۵۸.

۵۴۹- مرآه العقول، ج ۱۰، ص ۴۰۶، کتاب ایمان و کفر، باب الغیبه و البهت، حدیث ۱.

۵۵۰- کشف الریبه، ص ۲، فی تعریف الغیبه و الترهیب منها.

۵۵۱- وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۵۹۸ ابواب احکام العشره باب ۱۵۲، حدیث ۹.

۵۵۲- آیا می دانید غیبت چیست؟ گفتند: خدا و رسولش بهتر می دانند. گفت: یاد کردن تو است برادر خود را به چیزی که خوش ندارد. (المحججه البیضاء، ج ۵، ص ۲۵۶، کتاب آفات اللسان).

۵۵۳- غیبت از زنا بدتر است. پرسیدم: ای پیامبر خدا، چرا اینچنین است؟ فرمود: زیرا کسی زنا می کند و سپس به درگاه خداوند توبه می کند و خداوند توبه او را می پذیرد، اما غیبت آمرزیده نمی شود مگر آنکه کسی که غیبت او را کرده اند از گناه غیبت کننده بگذرد. سپس فرمود:... و خوردن گوشت او (غیبت شونده) از محرّمات الهی است. وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۵۹۸، ابواب احکام العشره، باب ۱۵۲، حدیث ۹.

۵۵۴- جامع السعادات، ج ۲، ص ۲۹۴. المقام الرابع، فی الغیبه.

۵۵۵- حجرات ۱۲.

۵۵۶- المحججه البیضاء، ج ۵، ص ۲۵۳، کتاب آفات اللسان.

۵۵۷- وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۶۰۰، ابواب احکام العشره، باب ۱۵۲، حدیث ۱۶.

۵۵۸- عقاب الاعمال، ص ۳۴۰. در عقاب الاعمال مطبوع آمده است: من مشی فی عیب اخیه....

۵۵۹- وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۵۹۹، حدیث

ابواب احکام العشره ، باب ۱۵۲ ، حدیث ۱۳.

۵۶۰- المحججه البيضاء، ج ۵، ص ۲۵۱، کتاب آفات اللسان .

۵۶۱- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۵۴، کتاب الایمان و الکفر، باب من طلب عثرات المؤمنین ، حدیث ۲.

۵۶۲- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۵۲، کتاب الایمان و الکفر، باب من اذى المسلمین ، حدیث ۸.

۵۶۳- بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۲۴۸، کتاب العشره ، باب الغیبه ، حدیث ۱۲.

۵۶۴- وسائل الشیعه ، ج ۸، ص ۵۹۸، ابواب العشره ، باب ۱۵۲، حدیث ۹.

۵۶۵- علل الشرائع ، جزء دوم ، ص ۵۵۷، باب ۳۴۵، العله التي من اجلها صارت الغیبه اشد. الزنا. خصال ، ص ۶۳، باب الاثنین ،

حدیث ۹۰، مجمع البیان ، ج ۹، ص ۲۰۶. مصادقه الاخوان ، ص ۴۸، باب الوقیعه فی الاخوان ، حدیث ۱.

۵۶۶- المحججه البيضاء، ج ۵، ص ۲۵۳.

۵۶۷- المحججه البيضاء، ج ۵، ص ۲۶۴، کتاب آفات اللسان .

۵۶۸- بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۲۵۹، باب الغیبه ، حدیث ۵۳ در بحار این حدیث با اندکی اختلاف در عبارت وارد شده است .

۵۶۹- بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۲۷۶، کتاب الروضه ، باب ۲۳، حدیث ۱۱۲.

۵۷۰- حجرات ۱۰.

۵۷۱- عقروقوفی گوید از امام صادق علیه السلام شنیدم که به یارانش می فرمود: تقوا بورزید و با یکدیگر همچون برادرانی خوشرفتار باشید؛ در راه خدا یاور یکدیگر باشید و به یکدیگر بیوندید و با هم دوستی نمایید. به دیدار یکدیگر بروید و در امر ما بحث کنید و آن را زنده نگه دارید. اصول کافی ، ج ۲، ص ۱۷۵، کتاب الایمان و الکفر، باب التراحم و التعاطف ، حدیث ۱.

۵۷۲- و از

امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: شایسته است که مسلمانان در پیوستن به یکدیگر و یاری کردن و محبت و مواسات با نیازمندان و مهربانی نسبت به هم بکوشند تا همچنان باشند که خداوند عزوجل از آنان خبر داده به قول خویش که مؤمنان با یکدیگر مهربان اند. اصول کافی، ج ۲، ص ۱۷۵. کتاب الایمان و الکفر، باب التراحم و التعاطف، حدیث ۱۴.

۵۷۳- امام صادق علیه السلام فرمودند: با یکدیگر پیوند داشته باشید و خوشرفتاری و مهربانی نمایید و برادرانی نیکوکار باشید، همان گونه که خدای عزوجل فرمانتان داده است. اصول کافی، ج ۲، ص ۱۷۵. کتاب الایمان و الکفر، باب التراحم و التعاطف، حدیث ۲.

۶۷۳۵۷۴

۵۷۴- ص ۳۰۵

۵۷۵- وای به حال کسی که شفاعت کنندگان او دشمنان او باشند.

۵۷۶- و روی انه علیه السلام مر مع الحواریین علی جیفه ، فقال الحواریون : ما انتن ربح هذا الکلب : فقال عیسی علیه السلام : ما اشد بیاض اسنانه . بحار الانوار، ج ۱۴، ص ۳۲۷، کتاب النبوه ، باب ۲۱، حدیث ۴۷.

۵۷۷- خوشا به حال کسی که عیب خودش او را از عیبهای دیگران باز دارد.

۵۷۸- المحجه البیضاء، ج ۵، ص ۲۶۰، کتاب آفات اللسان .

۵۷۹- در بحار آمده است : السامع للغیبه احد المغتائبین . بحار الانوار ج ۷۲، ص ۲۲۶، کتاب العشره ، باب ۶۶، حدیث ۱.

۵۸۰- وسائل الشیعه ، ج ۸، ص ۶۰۰، ابواب احکام العشره باب ۱۵۲، حدیث ۱۳.

۵۸۱- وسائل الشیعه ، ج ۸، ص ۶۰۶، ابواب احکام العشره ، باب ۱۵۶، حدیث ۱.

۵۸۲- وسائل الشیعه ، ج ۸، ص ۶۰۷، ابواب احکام

العشره ، باب ۱۵۶ ، حديث ۵.

۵۸۳- كتاب المكاسب ، ص ۴۶ ، ۴۷ مكاسب محرمه ، شماره ۱۴.

۵۸۴- كشف الريبه في احكام الغيبه ، ص ۸ ، ۹ ، در اقسام غيبه .

۵۸۵- اصول كافي ، ج ۲ ، ص ۳۴۳ ، كتاب ايمان و كفر ، باب ذى اللسانين ، حديث ۱.

۵۸۶- سوره ملك آيه ۳.

۵۸۷- اسراء ، ۸۷.

۵۸۸- اصول كافي ، ج ۲ ، ص ۱۶ ، كتاب الايمان و الكفر ، باب الاخلاص ، حديث ۴.

۵۸۹- بلوته ، بلوى آن را تجربه كردم و آن را به معرض آزمون و امتحان آوردم ، و بلاه الله بلاه ابلاء حسنا و ابتلاه او را آزمون كرد.

۵۹۰- مرآه العقول ، ج ۷ ، ص ۷۸ ، كتاب ايمان و كفر ، باب اخلاص ، حديث ۴.

۵۹۱- علامه مجلسى در بحار الانوار ج ۶۷ ، ص ۲۳۱ اين مطلب را از نسخه اسرار الصلوه شهيد نقل مى كند ، ولى در متن چاپى ص ۸ تنها النيه الصادقه آمده است .

۵۹۲- ملك ۲ و ۳.

۵۹۳- مرآه العقول ، ج ۷ ، ص ۷۷ ، كتاب ايمان و كفر ، باب اخلاص ، حديث ۴.

۵۹۴- ص ۲۳۶.

۵۹۵- ص ۱۴ و ۱۲۳.

۵۹۶- ص ۱۲۰.

۵۹۷- حديث ۶ ، پاورقى ۲۷.

۵۹۸- مائده ۳۱.

۵۹۹- وسائل الشيعه ، ج ۱ ، ص ۵۲ و ۵۳ كتاب الطهاره ابواب مقدمه العبادات ، باب ۱۲ ، حديث ۳ و ۱۱ و مستدرک الوسائل ، ج ۱ ، ص ۱۱۲ ، كتاب الطهاره ، ابواب مقدمه العبادات ، باب ۱۲ ، حديث ۸.

۶۰۰- مادر بتها بت نفس شماست

زآنکه آن بت مار و این بت اژدهاست.

مولوی .

۶۰۱- سفیان گفت از امام صادق علیه السلام از این کلام خداوند عزوجل جز کسی که با قلب سلیم نزد خدا آید. سوال

کردم . ف : صاحب قلب سلیم کسی است که پروردگارش را ملاقات کند در حالی که قلب او متوجه جز خدا نباشد. و هر دلی که در آن شرک و ربی باشد ساقط است . و پیامبران و اولیای خدا زهد از دنیا را اختیار کردند تا دلشان برای آخرت فارغ باشد. اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۱۶ ، کتاب ایمان و کفر ، باب اخلاص ، حدیث ۵ ، و در آن به جای اءراد بالزهد ، ارادو الزهد آمده است .

۶۰۲- شعرا، ۸۹ و ۹۰.

۶۰۳- قال ابو عبدالله عليه السلام : ان الشرك اخفى من دبيب النمل . و قال : منه تحويل الخاتم ليدكر الحاجه ، و شبه هذا، امام صادق عليه السلام فرمود: همانا شرک از راه رفتن مورچه پنهانتر است . و فرمود: از جمله شرک گرداندن انگشتری است برای آنکه حاجت خود را از یاد نبرد، و مانند آن . معانی الاخبار، باب نوادر المعانی ، ص ۳۷۹ ، حدیث ۱ . وسائل الشیعه ، ج ۳ ، ص ۴۰۹ ، باب احکام الملابس ، باب ۶۱ .

۶۰۴- منازل السائرین ، ص ۳۱ ، قسم العاملات ، باب الاخلاص .

۶۰۵- اربعین ، ص ۱۵۹ ، حدیث ۳۷ .

۶۰۶- بدان که دین خالص تنها برای خداست . (زمر ۳) .

۶۰۷- محمد بن علی بن محمد عربی (۵۶۰ ، ۶۳۴ یا ۷ یا ۸) بزرگترین عارف قرن هفتم و از عارفان بزرگ قرون اسلامی است . وی به ابن عربی ، محی الدین ، شیخ اکبر شهرت دارد. آثار مهم وی در عرفان از عصر وی تا کنون مورد مراجعه و بحث و تدریس و شرح و تفسیر تمامی عارفان و علاقمندان به عرفان می

باشد. فهم کتابهای وی بخصوص فصوص مشکل است و در هر زمان معدود کسانی از عهده آن بر آمده اند. حدود ۲۰۰۰ اصر به وی منسوب است که مهمترین آنها فتوحات مکیه، فصوص الحکم، التجلیات الالهیه، انشاء الدوائر، تفسیر قرآن می باشد. کتاب فصوص از کتابهای اصلی و مهم درسی عرفان محسوب می شود که بر آن بزرگترین عارفان پس از وی شرح و حاشیه دارند. امام خمینی (س) بر فصوص حواشی نفیسی دارند.

۶۰۸- بدان که دین چو از آلائش غیریت پاک گشت، برای خدا خواهد بود؛ چه بافناي کلی تو در ذات حق برای تو ذات و صفت و فعل و دین نمی ماند. و در غیر این حال دین بحقیقت خالص و پاک نگردیده است و برای خدا نیز نخواهد بود.

۶۰۹- اصول کافی، ج ۲، ص ۲۹۷، کتاب ایمان و کفر، باب الریاء، حدیث ۱۶.

۶۱۰- نفس آدمی او را پیوسته به بدی فرمان دهد مگر آنکه پروردگارم رحم نماید. یوسف، ۵۳.

۶۱۱- دهر، ۲۲۵. ۶۱۲- بحار الانوار، ج ۱۶، ص ۲۲۹، تاریخ نبینا صلی الله علیه و آله، باب مکارم اخلاقه و سیره، حدیث ۳۵.

۶۱۳- پیامبر ف: نیت مومن بهتر از عمل اوست. اصول کافی، ج ۲، ص ۸۴، کتاب ایمان و کفر، باب النیه، حدیث ۲.

۶۱۴- نساء، ۱۰۰.

۶۱۵- میبدی در تفسیر کشف الاسرار ج ۲، ص ۶۶۳ درباره این آیه همین گونه سخن گفته است.

۶۱۶- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۵، کتاب ایمان و کفر، باب الشکر، حدیث ۶.

۶۱۷- طه، ۲۱.

۶۱۸- فتح، ۱۲.

۶۱۹-

علامه مجلسی از مجمع البیان ، ذیل تفسیر آیه ۱، سوره فتح ، این وجه را نقل می کند. بحارالانوار، ج ۱۷، ص ۷۶، تاریخ نبینا، باب ۱۵.

۶۲۰- مفضل گوید: مردی از امام علیه السلام درباره این آیه پرسید: فرمود: به خدا قسم او پیامبر به گناهی مبادرت نجست ، اما خداوند سبحان برای او ضمانت کرد که گناهان گذشته و آینده شیعیان علی را بیامرزد.

۶۲۱- هر بدی به تو می رسد از خود تو است . نساء، ۸۲.

۶۲۲- بگو همه نیکیها و بدیها از سوی خداست . نساء، ۸۱.

۶۲۳- ما هستیم اول و آخر خلقت . در بحارالانوار، ج ۲۴، ص ۴، کتاب الامامه ، باب ۲۳، حدیث ۱۱ از امام صادق علیه السلام نقل می کند که فرمودند: نحن السابقون و نحن الاخرون .

۶۲۴- روز حشر آدم و غیر او تحت لوای من خواهند بود. بحارالانوار، ج ۱۶، ص ۴۰۲، تاریخ نبینا، باب ۱۲، حدیث ۱.

۶۲۵- نخستین چیزی که خدا آفرید روح من یا نور من بود. عوالی اللئالی ، ج ۴، ص ۹۹، الجملة الثانیة ، حدیث ۱۴۰. بحارالانوار، ج ۱۵، ص ۲۴، تاریخ نبینا، باب ۱، حدیث ۴۴.

۶۲۶- ما خدا را تسبیح کردیم ، سپس ملائکه تسبیح می کردند؛ ما خدا را تقدیس کردیم ، سپس ملائکه تقدیس می کردند. عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۶۳.

۶۲۷- امام صادق علیه السلام فرمود: اگر ما نبودیم خداوند شناخته نمی شد. بحارالانوار، ج ۲۶، ص ۲۴۷، کتاب الامامه ، باب ۴، حدیث ۱۴.

۶۲۸- اگر تو نبودی ، افلاک را نمی آفریدم . علم الیقین ، ج ۱، ص ۳۸۱، فی صفات الامام .

۶۲۹- وجه

خدا مایم . التوحید، ص ۱۵۰، باب تفسیر قول الله عزوجل : کل شیء هالک الا وجهه ، حدیث ۴.

۶۳۰- قال رسول الله صلى الله عليه و آله : انا اصلها و علی فرعها و الائمة اغصانها و علمنا ثمرها و شيعتنا ورقها...الحدیث . پیغمبر صلى الله عليه و آله فرمود:من اصل درخت هستم و علی فرع آن و ائمه شاخه های آن و علم ما میوه آن و شیعیان ما برگهای آن است . بحارالانوار، ج ۲۴، ص ۱۳۸، کتاب الامامه ، باب ۴۴، حدیث ۳.

۶۳۱- آخرین کسی که شفاعت کند مهربانترین مهربانان است . علم الیقین ، ج ۲، ص ۱۰۸۶، المقصد الرابع ، فی الخلود.

۶۳۲- بزودی پروردگارت به تو عطائی کند که خشنود شوی . ضحی ، ۶.

۶۳۳- این آیه امید بخشترین آیه در قرآن است ، مجمع البیان ، ذیل آیه ۵ سوره ضحی .

۶۳۴- علی بن حسین بن موسی معروف به سید مرتضی و علم الهدی (۳۵۵ ۴۳۶ ه ق) از بزرگان علمای اسلام و تشیع می باشد. او جامع علوم عقلی و نقلی بوده و صاحب کمالات و فضایل بسیار است . وی در کلام و فقه و اصول و تفسیر و حدیث و رجال و ادبیات عرب متبحر بوده است . از شیخ مفید و حسین بن علی بن بابویه و دیگران روایت می کند و بسیاری از بزرگان از جمله شیخ طوسی از درس او بهره گرفته اند. آثار بسیاری دارد. از جمله امالی ، الذریعه الی اصول الشریعه ، الناصریات ، الانتصار، الشافی .

۶۳۵- تنزیه الانبیاء، ص ۱۱۵ و ۱۱۸.

۶۳۶- وجوه مزبور را

سید مرتضی در تنزیه الانبیاء، شیخ طبرسی در مجمع البیان، و علامه مجلسی در بحار الانوار، ج ۱۷، ص ۷۳ و ۷۴ آورده اند.
۶۳۷- ص ۷۵.

۶۳۸- بحار الانوار، ج ۱۷، ص ۸۹ و ۹۰ تاریخ نبینا باب ۱۵، حدیث ۲۰ عیون اخبار الرضا ج ۱، ص ۲۰۲، باب ۱۵، حدیث ۱.

۶۳۹- یاری از خداست و فتح و گشایش نزدیک است. صف ۱۴.

۶۴۰- وجود تو خود گناهی است که با هیچ گناهی قابل قیاس نیست.

۶۴۱- زمانی که یاری خدا و پیروزی و گشایش فرا رسید. نصر، ۱.

۶۴۲- حدیث ۶، پاورقی ۱۷.

۶۴۳- عن الصادق علیه السلام قال: کان رسول الله، صلی الله علیه و آله لا یقوم من مجلس و ان خف حتی یتستغفر الله خمسا و عشرين مره، و کان من ایمانه صلی الله علیه و آله و استغفر الله. مکارم الاخلاق، ص ۳۱۳، الباب العاشر، الفصل الثالث، فی الاستغفار و البكاء.

۶۴۴- مجمع البیان، ذیل تفسیر سوره نصر.

۶۴۵- حسین بن محمد مفصل، معروف به راغب اصفهانی، متوفی ۵۶۵ یا ۵۰۲ ه ق در لغت و شعر و کلام و علوم قرآنی متبحر بود. آثار فراوانی دارد از جمله آن است: المفردات فی غریب القرآن، الذریعه الی مکارم الشریعه، مقدمه التفسیر للقرآن، ص ۲۶۵، ذیل شکر.

۶۴۶- المفردات فی غریب القرآن، ص ۲۶۵، ذیل شکر.

۶۴۷- حدیث ۲، پاورقی ۲۲.

۶۴۸- منازل السائرین، ص ۴۱، قسم الاخلاق، باب الشکر

۶۴۹- شرح منازل السائرین، ص ۹۱، قسم الاخلاق، باب الشکر.

۶۵۰- المحججه البیضاء، ج ۷، ص ۱۴۴، بیان حد الشکر و حقیقته.

۶۵۱- حدیث ۲،

۶۵۲- دستهاشان بسته باد و نفرین خدا برایشان باد به آنچه گفتند. مائده ۶۴.

۶۵۳- مصرع دوم این است: تا حجب را بر کند از بیخ و بن. مولوی.

۶۵۴- و بندگان شکر گزار اندک اند. سبا ۱۳.

۶۵۵- منازل السائرین، ص ۴۱، قسم الاخلاق، باب الشکر.

۶۵۶- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۴، کتاب ایمان و کفر، باب الشکر، حدیث ۱.

۶۵۷- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۵، کتاب ایمان و کفر، باب الشکر، حدیث ۷، در این منبع به جای علی الذنوب، عندالذنب وارد شده است.

۶۵۸- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۶ و ۹۷، کتاب ایمان و کفر، باب الشکر، حدیث ۱۶.

۶۵۹- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۵، کتاب ایمان و کفر، باب الشکر، حدیث ۱۱.

۶۶۰- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۵، کتاب ایمان و کفر، باب الشکر، حدیث ۱۰.

۶۶۱- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۷، کتاب ایمان و کفر، باب الشکر، حدیث ۱۸.

۶۶۲- اگر شکر گزار باشید، هر آینه برای شما افزایش دهم. ابراهیم، ۸.

۶۶۳- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۵، کتاب ایمان و کفر، باب الشکر، حدیث ۸ ۶۶۴- تفسیر علی بن ابراهیم قمی، ص ۴۱۷، سوره طه.

۶۶۵- معانی الاخبار، ص ۲۲، باب معنی الحروف المقطعه.

۶۶۶- عبدالله بن عباس در کودکی ملازم و مصاحب پیغمبر صلی الله علیه و آله بوده است و از یاران امیر المؤمنین علیه السلام می باشد او را به القابی همچون ترجمان القرآن، فارس القرآن، صبر الامه، رئیس المفسرین، شیخ المفسرین ستوده اند. مفسران مشهور قرآن از

تابعین از شاگردان او می باشند.

۶۶۷- شیخ طبرسی در مجمع البیان این قول را از ابن عباس و سعید بن جبیر و حسن و مجاهد... نقل کرده است .

۶۶۸- علامه مجلسی این قول را از قشیری به نقل نسفی آورده است . بحارالانوار، ج ۶۸، ص ۲۷.

۶۶۹- الجامع الاحکام القرآن، قرطبی، ج ۱۱، ص ۱۶۶.

۶۷۰- زمین را زیر پای خود بگذار. مجمع البیان، تفسیر اولین آیه سوره طه .

۶۷۱- امام صادق علیه السلام در پاسخ به سوال سفیان ثوری از معانی حروف مقطعه، آنها را اشارات و رموز شمرد، فرمود: اما الم فی اول البقره فمعناه انا الله الملك . و اما الم فی اول آل عمران فمعناه انا الله المجید... اما معنای الم در آغاز سوره بقره این است که من خداوند پادشاه هستم . و اما معنای الم در آغاز سوره آل عمران این است که من خداوند بلند مرتبه ام . معانی الاخبار، ص ۲۲، باب معنی الحروف المقطعه .

۶۷۲- الاحتجاج، ج ۱، ص ۲۲۰، ۲۱۹، احتجاج امیر المؤمنین علی الیهود.

۶۷۳- احمد بن علی بن ابی طالب سبسی عالم و فقیه و محدث و مورخ شیعه در قرن ششم و اوایل قرن هفتم . وی در حدود سال ۶۲۰ ه ق در گذشت . از آثار اوست : الکافی فی الفقه، تاریخ الائمه، کتاب الصلاه، مفاخره الطالبیه، احتجاج .

۷۵۴۶۷۴

۶۷۴- ان النبی کان یرفع احدی رجلیه فی الصلواہ لیزید تعبہ، فانزل الله : طه ما انزلنا علیک القرآن لتشقی . مجمع البیان، تفسیر آیه ۱ سوره طه .

۶۷۵- مجمع البیان،

در تفسیر نخستین آیه سوره طه از حسن بصری روایت می کند.

۶۷۶- بدرستی ای محمد چنان نیست که تو هر که را دوست بداری به راه راست توانی آورد. قصص ، ۵۷.

۶۷۷- انقطاع، ۱۴ و ۱۵.

۶۷۸- اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۵۸، کتاب ایمان و کفر، باب محاسبه العمل ، حدیث ۲۰.

۶۷۹- ص ۱۲۲.

۶۸۰- آیه الله محمد علی شاه آبادی ره ، رشحات البحار، ص ۲۶۳، کتاب الانسان و الفطره .

۶۸۱- ص ۳۷. ۶۸۲- اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۵۳، کتاب ایمان و کفر، باب محاسبه العمل ، حدیث ۲.

۶۸۳- عن ابی عبدالله قال : الصراط المستقیم امیر المؤمنین علی علیه السلام . معانی الاخبار، ج ۲، ص ۳۲، باب معنی الصراط، حدیث ۲ و همچنین حدیث سوم همین باب . تفسیر علی بن ابراهیم ، ص ۶۰۶.

۶۸۴- عن سید العابدین علی بن الحسین علیه السلام قال : لیس بین الله و بین حجه حجاب ؛ فلا لله دون حجه ستر، نحن ابواب الله ، و نحن الصراط المستقیم ؛ و نحن عیبه علمه دد و نحن تراجمه وحیه ؛ و نحن ارکان توحیده ؛ و نحن موضع سره . امام سجاد علیه السلام ففف بین خدا و حجت او حجاب نیست خدا را پرده ای غیر از حجت نیست ، ما ابواب خدا و صراط مستقیم و گنجینه علم او هستیم ؛ ترجمان وحی او و اساس توحید او و جایگاه سر او هستیم . معانی الاخبار، ص ۳۵، باب معنی الصراط، حدیث ۵.

۶۸۵- شما باید راه بزرگ و صراط استوار. زیارت جامعه کبیره من لایحضره الفقیه ، ج ۲، ص ۳۷۲،

مفاتیح الجنان ، در باب زیارات .

۶۸۶- دوی درد تو در توست و بدان علم نداری ، و درد نیز از توست و آن را نمی بینی . منسوب به حضرت علی علیه السلام . دیوان منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام ، ص ۴۳.

۶۸۷- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۴۵۴ ، کتاب ایمان و کفر ، باب محاسبه العمل ، حدیث ۶.

۶۸۸- پس چگونه خواهد بود وحشت روز حساب ! تفسیر برهان ، ج ۴ ، ص ۵۱۷ ، ذیل آیه ۱ سوره نصر ، حدیث ۳.

۶۸۹- نهج البلاغه ، ص ۴۸ ، خطبه ۵.

۶۹۰- نهج البلاغه ، خطبه ۵.

۶۹۱- فیه ما فیه ، مولوی ، ص ۴۸.

۶۹۲- چنانکه در حدیث نبوی آمده است که فرمود: الجنه قيعان ، و ان غراسها سبحان الله و بحمهد. زمین بهشت هموار است و نهالهای آن سبحان الله و بحمده است . علم الیقین ، ج ۲ ، ص ۱۰۶۰.

۶۹۳- فتوحات مکیه ، ج ۱ ، فصل اول ، باب ۶۱.

۶۹۴- عن جميل ، عن ابی عبدالله علیه السلام قال : قال رسول الله صلى الله عليه و آله : لما اسرى بى الى السماء دخلت الجنة فرأيت فيها ملائكة يبنون لبنه من ذهب و لبنه نم فضه و ربما امسكوا فقلت لهم : مالكم ربما بنيتم و ربما امسكتم ؟ فقالوا: حتى تجيئنا النفقه ، فقلت لهم : و ما نفقتكم ؟ فقالوا: قول المومن فى الدنيا: سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اكبر ، فاذا قال بنينا و اذا امسك امسكنا ، امام صادق عليه السلام عليه السلام فرمود: پیامبر صلى الله عليه و آله فرمودند: وقتی مرا به آسمان

بردند وارد بهشت شدم در آنجا فرشتگانی دیدم که از خشتی طلا و خشتی نقره ساختمان می ساختند و گاهی دست از کار می کشیدند، به آنها گفتم: شما چرا گاهی کار می کنید و زمانی دست از کار می کشید؟ جواب دادند تا اینکه مصالح ما به ما برسد، به آنها گفتم: مصالح شما چیست؟ پاسخ دادند: سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اكبر که مومن در دنیا می گوید، وقتی ذکر می گوید ما می سازیم و وقتی ساکت می شود ما دست از کار می کشیم. بحارالانوار، ج ۹۰، ص ۱۶۹، ۱۷۰، کتاب الذكر و الدعاء، باب ۲، حدیث ۷.

۶۹۵- و هر چه کرده اند حاضر یابند كهف ۴۹.

۶۹۶- این اعمال شماسست كه به سوی شما برگردانده میشود. علم اليقين، ج ۲، ص ۸۴۴. المقصد الرابع فی احوال البرزخ.

۶۹۷- كشف الغمه فی معرفه الائمه، ج ۲، ص ۸۵.

۶۹۸- اصول کافی، ج ۱، ص ۴۹، كتاب فضل العلم، باب النوادر، حدیث ۵.

۶۹۹- هر چیزی كه در آن حلال و حرام است، آنرا بر خود حلال شمار تا آنگاه كه حرمت همان چیز بر تو معلوم و مسلم گردد. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۵۹، كتاب التجاره، باب ۴ از ابواب ما یكتسب به، حدیث ۱.

۷۰۰- باعیانهم، یعنی با اوصاف و آثار مخصوص بدانها؛ یا با شئون حاضر و قابل مشاهده آنان و گفته شده باعیانهم یعنی آنها و آنچه از صنفهاشان دانسته شده است. و گفته شده مراد از اعیانهم آن چیزهایی است كه

در شکل و اوضاع ظاهری آنها مشاهده می شود. مانند فروتنی که چون پیراهنی به تن کرده باشند. بدان تظاهر کنند. مرآه العقول، ج ۱، ص ۱۵۹، کتاب فضل العلم، باب نوادر، حدیث ۵.

۷۰۱- جهل بیخردی و ترک بردباری است. و گفته اند آن چیزی است مقابل عقل. مرآه العقول، ج ۱، ص ۱۶۰. کتاب فضل العلم، باب نوادر، حدیث ۵.

۷۰۲- چون با او به مجادله آغاز کنی.

۷۰۳- ص ۳۷۸.

۷۰۴- گفته میشود: عرضت له الشی چون آن چیز را بر او آشکار کردی.

۷۰۵- ص ۳۷۷.

۷۰۶- رجل ملق یعنی کسی که به زبان چیزی را گوید که در دلش نیست.

۷۰۷- مرآه العقول، ج ۱، ص ۱۶۱، کتاب فضل العلم، باب نوادر، حدیث ۵.

۷۰۸- مرآه العقول، ج ۱، ص ۱۶۱، کتاب فضل العلم، باب نوادر، حدیث ۵.

۷۰۹- مرآه العقول، ج ۱، ص ۱۶۱، کتاب فضل العلم، باب نوادر، حدیث ۵.

۷۱۰- در حدیث عنوان بصری از امام صادق علیه السلام آمده است: لیس العلم بالتعلم، انما هو نور یقع فی قلب من یریدالله تبارک و تعالی ان یهدیه. بحارالانوار، ج ۱، ص ۲۲۵، کتاب العلم، باب ۷، حدیث ۱۷.

۷۱۱- از خدا پروا کنید و خدا به شما می آموزد. بقره ۲۸۲.

۷۱۲- شرح علی الماه کلمه، کلمه دوم، ص ۵۴، و عوالی اللثالی، ج ۴، ص ۷۳، حدیث ۴۸، از امیر المؤمنین علیه السلام.

۷۱۳- اصول کافی، ج ۱، ص ۴۴، کتاب فضل العلم، باب المستاکل بعلمه، حدیث ۲.

۷۱۴- ص ۲۵.

۷۱۵- اصول کافی

ج ۲، ص ۳۰۰، کتاب ایمان و کفر، باب المراء و الخصومه ، حدیث ۲.

۷۱۶- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۰۱، کتاب ایمان و کفر، باب المراء و الخصومه ، حدیث ۸.

۷۱۷- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۰۱، کتاب ایمان و کفر، باب المراء و الخصومه ، حدیث ۶.

۷۱۸- ص ۱۴ و ۱۲۳.

۷۱۹- شیطان همچون خون در تن فرزندان آدم است . این حدیث را علم یقین ، ج ۱، ص ۲۸۳، المقصد الثانی ، فی المعقبات و الشیاطین و مسند حنبل ص ۱۵۶ با اندکی اختلا ضبط کرده اند.

۷۲۰- اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۴۰، کتاب العشره ، باب من تکره مجالسته ، حدیث ۲.

۷۲۱- و از امام صادق علیه السلام نقل شده ف : برای فرد مسلمان سزاوار نیست که با بدکار و احمق و دروغگو دوستی کند. اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۴۰، کتاب العشره ، باب من تکره مجالسته ، حدیث ۳.

۷۲۲- ص ۱۵۷.

۷۲۳- کسیکه یکی از دوستان مرا آزار دهد، آشکارا به جنگ من برخاسته است . اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۵۲، کتاب ایمان و کفر، باب من اذی المسلمین ، حدیث ۸؛ راین منبع به جای آذی آزار دهد، اهان اهانت کند آمده است . و در بحار الانوار ج ۷۲، ص ۱۴۶، کتاب العشره ، باب ۵۶ به این صورت آمده است : من آذی ولیا فقد ارضدنی بالمحاربه .

۷۲۴- در وصیت پیامبر صلی الله علیه و آله به ابوذر آمده است : یا اباذر، یطلع قوم من اهل الجنة الی قوم من اهل النار فیقولون ما ادخلکم النار و انما دخلنا

الجنة بفضل تعليمكم و تادييكم ؟ فيقولون : انا كنا نامرکم بالخیر و لا نفعله . وسائل الشيعه ، ج ۱۱ ، ص ۴۲۰ ، کتاب الامر بالمعروف ، باب ۱۰ از ابواب الامر و النهی ، حدیث ۱۲ .

۷۲۵- گفت از حضرت ابو عبدالله عليه السلام شنیدم می فرمود: زراره و محمد بن مسلم و ابوبصیر و برید از آنان هستند که خداوند تعالی درباره ایشان فرموده است : پیشی گیرندگان پیشی گیرنده ، آنان اند مقربان درگاه الهی . وسائل الشيعه ، ج ۱۸ ، ص ۱۰۵ ، کتاب القضاء ، باب ۲۲ از ابواب صفات قاضی ، حدیث ۲۲ .

۷۲۶- سنن دارمی ، ج ۱ ، ص ۱۰۰ با اندکی اختلاف .

۷۲۷- تنها دانایان از بندگان خدا از او می ترسند . (فاطر ، ۲۸ .

۷۲۸- اصول کافی ، ج ۱ ، ص ۳۲ ، کتاب فضل العلم ، باب صفة العلم و فضله ، حدیث ۱ .

۷۲۹- شرح اصول کافی ، ص ۱۲۸ ، کتاب فضل العلم ، باب صفة العلم ، حدیث ۱ .

۷۳۰- ص ۵ و ۱۲ .

۷۳۱- یحیی بن حبش شهاب الدین سهروردی مشهور به شیخ اشراق از حکمای قرن ششم هجری است که به شیخ مقتول و حکیم مقتول نیز معروف است . وی مکتب اشراق را احیاء کرد ، و در سال ۵۸۱ در سن ۳۶ سالگی به قتل رسید . از اوست : حکمه الاشراق ، بستان القلوب ، البارقات الالهیه ، البروج ، شرح اشارات ، آواز پر جبرئیل .

۷۳۲- شرح حکمه الاشراق ، ص ۲۲ و ۲۵ .

۷۳۳- جامع السعادات ، ج ۱ ، ص ۴۳ .

۷۳۴- خداوند ببخشاید بر مردی که اندازه خویش بداند و از حد خود پافراتر نهد . غررالحکم و دررالکلم . ص

۴۰۸، فصل ۳۳، حدیث ۱.

۷۳۵- بقره، ۱۶۴ و انعام، ۹۸ و روم، ۲۱، ۲۴.

۷۳۶- و هر که از یاد من روی بگرداند، او را معیشتی سخت خواهد بود و در روز بازپسین او را کور برنگیزانیم. طه، ۱۲۴.

۷۳۷- فاطر، ۲۶.

۷۳۸- ابوبصیر گفت از امام صادق علیه السلام در نسخه ای: امام باقر علیه السلام شنیدم که فرمود امیر المؤمنین علیه السلام می فرمود: ای دانشجو، دانش دارای فضایل فراوانی است. پس سر آن فروتنی، و چشم آن بیزاری از حسد، و گوش آن ادراک، و زبان آن راستگویی، و حافظه آن کاوش، و دل آن نیکخواهی، و خرد آن دریافتن چیزها و کارها، و دست آن بخشودن، و پای آن دیدار دانشمندان، و همت آن درستی، و حکمت آن پرهیزگاری، و جایگاه آن رستگاری، و جلودار آن تندرستی، و راهبر آن وفا، و جنگ افزارش نرم زبانی، و شمشیر آن خشنودی، و کمان آن مهربانی، و لشکر آن گفتگوی با دانشمندان، و دارایی آن ادب، و پس انداز آن دوری از گناهان، و توشه آن نیکی، و آب آن سازگاری و راهنمای آن هدایت الهی، و همراه آن دوستی نیکان است. اصول کاف، ج ۱، ص ۴۸، کتاب فضل العلم، باب النوادر، حدیث ۲.

۷۳۹- هر کس که خود را چهل روز برای خدا خالص گرداند، چشمه های حکمت از دل بر زبانش جاری گردد. بحارالانوار ج ۶۷، ص ۲۴۲، کتاب ایمان و کفر، باب اخلاص،

۷۴۰- ابو حامد محمد بن محمد غزالی ۴۵۰ ۵۰۵ هـ ق ملقب ببه حجه الاسلام . از بزرگترین فقیهان شافعی و در اعتقادات بر طریقه اشعری بود. در نیشابور به حلقه شاگردان امام الحرمین جوینی پیوست و از امام اکرام بسیار دید، وزیر نظام الملک طوسی نظر به بزرگداشت او مردسه نظامیه بغداد را، که اهمیت بسیار داشت بدو تفویض کرد. غزالی پس از چندی بر اثر تحولی روحی از علوم رسمی کناره گرفت و طریق تصوف را برگزید، از آثار اوست : الوسیط و البسیط در فقه ، احیاء علوم الدین ، المستصفی در اصول فقه ، معیار العلم ، تهافت الفلاسفه .

۷۴۱- شرح اصول کافی ، ص ۱۲۳ ، کتاب فضل العلم ، باب فرض العلم ، حدیث ۵.

۷۴۲- شرح اصول کافی ، ص ۱۲۸ ، کتاب فضل العلم ، باب صفة العلم ، حدیث ۱.

۷۴۳- اصول کافی ، ج ۱ ، ص ۱۲ ، کتاب العقل و الجهل ، حدیث ۱۰.

۷۴۴- محمد بن مسعود بن عیاش السلمی السمرقندی ، معروف به عیاشی ، از راویان طبقه هشتم قرن سوم هجری است . ثقه و متبحر در اخبار است . بیش از ۲۰۰ تصنیف برای او بر شمرده اند که مشهورترین آنها تفسیر قرآن است که به تفسیر عیاشی شهرت دارد.

۷۴۵- تفسیر برهان ، ج ۴ ، ص ۳۱۱ ، ذیل تفسیر آیه ۲۲ سوره مجادله ، حدیث ۴.

۷۴۶- شیطان بینی خود را بر دل انسان می نهد. او را خرطومی چون خرطوم خوک است انسان را وسوسه می کند که به دنیا و آنچه خداوند روا نداشته است روی آورد. پس اگر انسان خدا را یاد کند،

شیطان بگریزد. مجمع البحرین ، ج ۲، ص ۷۰۷، ماده خنس .

۷۴۷- امام صادق علیه السلام فرمود: و الله ، كان وضوء رسول الله الا مره مره . به خدا سوگند، وضوی پیامبر جز آن نبود که بر هر عضوی یک بار آب می ریخت . وسائل الشیعه ، ج ۱، ص ۳۰۸، کتاب الطهاره ، باب ۳۱ از ابواب وضو حدیث ۱۰ همچنین حدیث ۱۱ و ۱۲.

۷۴۸- در غسله دوم سه قول هست ؛ اکثر فقها حکم به استحباب آن کرده اند، و از برخی حکم به جواز و از برخی دیگر حکم به عدم جواز نقل شده است .

۷۴۹- چنانچه در عنوان باب می فرماید: باب اجزاء الغرفه الواحده فی الوضوء و حکم الثانیه و الثالثه . وسائل الشیعه ، ج ۱، ص ۳۰۶، کتاب الطهاره ، باب ۳۱.

۷۵۰- ابن ادریس حلی قائل به عدم جواز شده است . مختلف الشیعه ، ج ۱، ص ۲۸۲.

۷۵۱- جواهر، ج ۲، ص ۲۶۶.

۷۵۲- وسائل الشیعه ، ج ۱، ص ۲۷۳، کتاب الطهاره ، باب ۱۵ از ابواب وضوء، حدیث ۳. و نیز همان کتاب ، ج ۱، ص ۳۱۰، کتاب الطهاره ، باب ۳۱ از ابواب وضوء، حدیث ۲۸ و ۲۹.

۷۵۳- امام صادق علیه السلام فرمود: الوضوء واحده فرض ، و اثنتان لا یوجر، و الثالث بدعه . بیک بار شستن واجب ، و دو بار شستن کاری است بی پاداش ، و سه بار شستن بدعت است . وسائل الشیعه ، ج ۱، ص ۳۰۷، کتاب الطهاره ، باب ۳۱ ابواب وضوء، حدیث ۳. امام صادق علیه السلام از پیامبر نقل فرمود: کل بدعه ضلاله ، و

کل ضلاله فی النار، هر بدعتی گمراهی است و هر گمراهی در آتش جای دارد. اصول کافی، ج ۱، ص ۷۳، کتاب فضل علم، باب بدعتها و رای و قیاسها، حدیث ۱۲.

۷۵۴- اصله الحلیه قاعده ای فقهی است که در مورد شک در حلیت و حرمت چیزها به کار می رود. بر اساس این قاعده حکم کرده شود به جلالت چیزی تا آنکه خلاف آن، یعنی حرمت آن، ثابت شود. از جمله مدارک این قاعده صحیحہ عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام است که فرمود: کل شیء فیہ حلال و حرام فهو لک حلال ابدا حتی تعرف الحرام منه بعینه فتدعه. هر چیزی که در آن حلال و حرام است همواره برای تو حلال است تا آنگاه که حرمت همان چیز بر تو معلوم و مسلم گردد و آن را واگذاری. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۵۹، کتاب التجاره، باب ۴ از ابواب ما یکتسب به، حدیث ۱.

۸۲۷۶۷۵۵

۷۵۵- اصله الطهاره، از قواعد فقهی است که آن را در مورد مشکوک بودن چیزی به لحاظ طهارت و نجاست آن بکار برند. بر اساس این قاعده هر چیز که در نجس بودن آن شک هست، مادام که نجاست آن ثابت نشود پاک است. از جمله مدارک این قاعده، موثقه عمار از امام صادق علیه السلام است که فرمود: کل شیء نظیف حتی تعلم انه قدر هر چیزی پاک است تا آنکه ناپاکی آن را بدانی. وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۱۰۵۴، کتاب الطهاره، باب ۳۷ از ابواب

۷۵۶- امام صادق علیه السلام فرمود: و انما الامور ثلاثه : امر بین رشده ، فیتبع . امر بین غیه ، فیجتنب . و امر مشکل یرد علمه الی الیه و الی رسول الله صلی الله علیه و آله : حلال بین و حرام بین ؛ و شبهات بین ذلك . فمن ترك الشبهات تجامن المحرمات ؛ و من اخذ بالشبهات ، ارتكب المحرمات و هلك من حيث لا يعلم . کارها سه قسم اند: کاری که درستی که آن روشن است هک باید انجام شود. و کاری که گمراهی آن روشن است که باید از آن دوری شود. و کاری که پوشیده و مشتبه است که باید علم آنرا به خدا و پیامبرش واگذار کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: حلال روشن و حرام روشن و در میان آن دو اموری است مشتبه . هر که شبهات را رها کند، از حرامها رهایی یابد؛ و هر که بر شبهات رود، در حرامها افتد و از جایی که نداند هلاک شود. اصول کافی ، ج ۱، ص ۶۸ و ۶۷، کتاب العلم ، باب اختلاف الحدیث ، حدیث ۹.

۷۵۷- اشاره است به آیه ۴ و ۵ سوره ناس ؛ من شر الوسواس الخناس ، الذی یوسوس فی صدور الناس از شر شیطان و سوسه کننده که در سینه های مردم و سوسه می کند.

۷۵۸- در روایت عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام آمده است من عمل الشیطان ، وسائل الشیعه ، ج ۱، ص ۴۶. کتاب الطهاره ، ابواب مقدمه العبادات ، باب ۱۰، حدیث ۱.

ج ۳، ص ۳۵۸، کتاب الصلاة، باب من شك فی صلاته ... حدیث ۲.

۷۶۰- کلینی به سند خود از امام باقر علیه السلام روایت کرده است که فرمود: هرگاه در نماز زیاد شك کردی، اعتنا مکن و به نمازت ادامه بده و آن را به پایان رسان، مگر شیطان تو را رها سازد، بیقین؟ از شیطان است. فروع کافی، ج ۳، ص ۳۵۹، کتاب الصلاة، باب من شك فی صلاته ...، حدیث ۸.

۷۶۱- فروع کافی، ج ۳، ص ۳۵۸، کتاب الصلاة، باب من شك فی صلاته ...، حدیث ۴.

۷۶۲- اصول کافی، ج ۱، ص ۳۴، کتاب فضل العلم، باب ثواب العالم و المتعلم، حدیث ۱.

۷۶۳- پاورقی ۱۶، حدیث ۲۲.

۷۶۴- آنچه مورد خواهش نفسها و مایه لذت چشمهاست در آن است. زخرف، ۷۱.

۷۶۵- حدیث ۲۳ و ۲۴.

۷۶۶- هر چه کرده بودند حاضر یافتند. کهف، ۴۹.

۷۶۷- پس هر که به قدر ذره ای نیکی کرده باشد، آن را می بیند؛ و هر که به قدر ذره ای بدی کرده باشد، آنرا خواهد دید. زلزال ۷، ۸.

۷۶۸- بگو همه از جانب خداست، نساء، ۷۸.

۷۶۹- شرح اصول کافی، ص ۷، ۱۳۶، کتاب فضل العلم، باب ثواب العالم و المتعلم، حدیث ۱.

۷۷۰- اسفار اربعه، ج ۹، ص ۱۷۲، السفر الرابع، باب هشتم، فصل ۱۰.

۷۷۱- تهافت الفلاسفه، غزالی، ص ۲۶۸.

۷۷۲- و شماره لشگریان پروردگار و را کسی جز او نمی داند، مدثر، ۳۱.

۷۷۳- علم یقین، ج ۱، ص ۲۵۶. مقصد دوم، باب اول، فصل اول

- ۷۷۴- ن ، قسم به قلم و آنچه نویسند. قلم ، ۱ .
- ۷۷۵- علم الیقین ، فیض کاشانی ، ج ۱ ، ص ۲۶۸ و ۲۵۹ ، مقصد دوم ، باب دوم ، فصل اول .
- ۷۷۶- سوگند به صف کشندگان از ملائکه صافات ، ۱ .
- ۷۷۷- فرشتگان را رسولانی بالدار کرد: دو تا دو تا و سه تا سه تا و چهار تا چهار تا. فاطر، ۱ .
- ۷۷۸- بحارالانوار، ج ۱۸ ، ص ۲۶۷ ، تاریخ النبی ، باب ۲ حدیث ۲۹ .
- ۷۷۹- عوالی اللئالی ، ج ۱ ، ص ۱۰۶ ، فصل ۶ ، حدیث ۴۴ .
- ۷۸۰- اگر به اندازه بند انگشتی نزدیک شوم ، خواهم سوخت . بحارالانوار، ج ۱۸ ، ص ۳۸۲ ، تاریخ النبی ، باب اثبات المعراج ، حدیث ۸۵ .
- ۷۸۱- شرح اصول کافی ، ص ۱۳۷ ، کتاب العلم ، باب ثواب العالم و المتعلم ، حدیث ۱ .
- ۷۸۲- همه او علم است ، همه او قدرت است . فارابی در فصوص می گوید: وجود کله ، قدره کله ، حیاه کله . ص ۲۵۳ و ۴۱۶ .
- ۷۸۳- آنچه در آسمانها و زمین است خدای را تنزیه می کنند. جمعه ، ۱ .
- ۷۸۴- موجودی نیست مگر بستایش او تسبیح گو است ولی شما تسبیح آنان را نمی فهمید. اسراء ۴۴ .
- ۷۸۵- تفسیر الجامع لاحکام القرآن ، قرطبی ، ج ۱۳ ، ص ۱۶۹ و ۱۷۶ .
- ۷۸۶- و این سان ملکوت آسمانها و زمین را به ابراهیم نشان دادیم .. انعام ، ۷۵ .
- ۷۸۷- خدا نور آسمانها و زمین است . نور، ۳۵ .
- ۷۸۸- و هر که خدا نوری برای او قرار نداده ، پس وی را نوری نیست ، نور ۴۰ .
- ۷۸۹- از حضرت صادق علیه السلام در تفسیر آیه نور نقل شده است

الله نور السموات و الارض پس خداوند عزوجل همین گونه است . و مراد از مثل نوره محمد صلی الله علیه و آله است و مراد از کمشکوه سینه محمد صلی الله علیه و آله است . و مراد از فیها مصباح آن است که در سینه او نور دانش ، یعنی نبوت ، است . و مراد از المصباح فی زجاجة علم پیامبر است که در سینه علی علیه السلام جای گرفت . حدیث ادامه دارد. التوحید، ص ۱۵۷، باب تفسیر آیه النور، حدیث ۳.

۷۹۰- و از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود: من راهنمای آسمانها و زمینم دانشی که به من عطا شده ، و آن نوری است که ثمره آن هدایت است ، همچون چراغدانی است که در آن فتیله ای است . پس مراد از مشکوه محمد است ، درود خدا بر او باد؛ و مراد از مصباح نور اوست که دانش در آن است . روضه کافی ، ج ۸ ، ص ۳۸۰، باب تفسیر آیات من القرآن ، حدیث ۵۷۴.

۷۹۱- و در روایتی فرمود: پس مومن در پنج نور می گردد: در آمدنگاه او نور است ؛ و بیرون شد او نور است ؛ و دانشش نور است ؛ و گفتارش نور است ؛ و در روز باز پسین گذرگاهش به سوی بهشت نیز نور است ، برهان ، ج ۳ ، ص ۱۳۵.

۷۹۲- حدیث ۲۳ ، پاورقی ۱۴.

۷۹۳- حدیث ۲۳ ، پاورقی ۱۶.

۷۹۴- شرح اصول کافی ، ص ۱۳۸ ، کتاب فضل العلم ، باب ثواب العالم و المتعلم ، حدیث ۱.

۷۹۵- بگو من بشری مانند شما هستم . کهف ،

۷۹۶- (ما گروه پیامبران میراث نمی نهیم.) مسند حنبل، ج ۲، ص ۴۶۳.

۷۹۷- اصول کافی، ج ۲، ص ۸۳، کتاب ایمان و کفر، باب العباده، حدیث ۱.

۷۹۸- فروع کافی، ج ۳، ص ۲۶۹، کتاب الصلاه، باب . حافظ علی صلاته و اوضیعیها، حدیث ۷.

۷۹۹- فروع کافی، ج ۳، ص ۲۷۰، کتاب الصلاه، باب من حافظ علی صلاته اوضیعیها، حدیث ۱۵.

۸۰۰- حدیث ۱۶، پاورقی ۲۳.

۸۰۱- کشف المحجه، ص ۳۱، فصل ۴۸.

۸۰۲- امام باقر علیه السلام در چگونگی نماز پدر بزرگوار خود می فرماید: کان علی بن الحسین یصلی فی الیوم و اللیله الف رکعه و کانت الریح تمیله بمنزله السنبله . و کانت له خمسماه نخله ؛ فکان یصلی عند کل نخله رکعتین ، و کان اذا قام فی صلاته ، غشی لونه لون آخر. و کان قیامه فی صلاته قیام العبد الذلیل بین یدی الملک الجلیل . کان اعضاوه ترتعد من خشیه الله . و کان یصلی صلاه مودع یری انه لا یصلی بعدها ابدا. علی بن الحسین علیه السلام در هر شبانه روز هزار رکعت نماز می گزارد در حالیکه باد آن حضرت را چون خوشه که با وزش باد به حرکت درآید حرکت می داد. و آن بزرگوار دارای پانصد عدد درخت خرما بود؛ پس نزد هر درخت خرما دو رکعت نماز می‌گزارد. و چون در نماز می ایستاد، رنگش دگرگون می شد. و چون بنده ای خوار در برابر پادشاهی بزرگوار می ایستاد و اعضای بدنش از ترس خدا می لرزید. و چونان کسی که خداحافظی می کند نماز می خواند گویا این

آخرین نماز اوست و بعد از این دیگر موفق به خواندن نماز نمی شود. بحارالانوار، ج ۴۶، ص ۸۰، تاریخ سید الساجدین، باب ۵، حدیث ۷۵.

۸۰۳- جامع السعادات، ج ۱، ص ۳۲۸

۸۰۴- فروع کافی، ج ۳، ص ۳۶۳، کتاب الصلاه، باب ما یقبل من صلاه الساهی، حدیث ۴.

۸۰۵- حدیث ۱، پاورقی ۳۰.

۸۰۶- وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۶۸۸، کتاب الصلاه، باب ۳، از ابواب افعال الصلاه، حدیث ۶.

۸۰۷- خصال، ص ۶۱۳، باب الواحد الی الماه، حدیث ۱۰، و وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۶۸۷، کتاب الصلاه باب ۳، از ابواب افعال الصلاه، حدیث ۴.

۸۰۸- ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ص ۵۷، ثواب الصلاه، حدیث ۲، وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۶۸۵، کتاب الصلاه، باب ۲ از ابواب افعال الصلاه، حدیث ۶.

۸۰۹- خداوندا، گسستگی کامل از جهان و توجه به سوی خودت را ارزانیم فرما؛ و دیدگان دل ما را با پرتو دیدار خودت روشن گردان، تا دیده دلها حجابهای نور را بدرد و به معدن بزرگی و جلال رسد، و جانهایمان به درگاه عز قدس تو در آویزد، قسمتی از مناجات شعبانیه، بحارالانوار، ج ۹۱، ص ۹۹، ۹۷، کتاب الذکر و الدعاء، باب ۳۲، حدیث ۱۲، اقبال الاعمال، اعمال ماه شعبان. مصباح المتعبد و سلاح المتعبد ص ۳۷۴.

۸۱۰- ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ثواب من صلی رکعتین خفیفین فی تفکر، ص ۶۷ و ۶۸، حدیث ۱، وسائل الشیعه ج ۴، ص ۶۸۸، کتاب الصلاه، باب ۳ از ابواب افعال الصلاه، حدیث

۸۱۱- ص ۱۸۵.

۸۱۲- مراد مرحوم شاه آبادی است .

۸۱۳- ص ۴۳۲.

۸۱۴- از امام صادق علیه السلام روایت شده است : (خداوند مشیت را به خود مشیت آفرید، سپس چیزها را به مشیت آفرید.)
اصول کافی ، ج ۱، ص ۱۱۰، (کتاب التوحید) ، (باب الاراده آنها من صفات الفعل) ، حدیث ۴.

۸۱۵- حدیث ۹، پاورقی ۱۷.

۸۱۶- نساء ۱۰۰.

۸۱۷- ای جامه به خود پیچیده ، برخیز و بیم ده . مدثر، ۱، ۲.

۸۱۸- پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: مثلی فی النیین کمثل رجل بنی دارا فاحسنها و اکملها و اجملها و ترک فیها موضع لبنه لم یضعها فجعل الناس یطوفون بالبنيان و یعجبون منه و یقولون : لو تم موضع هذه اللبنة . فانا فی النیین موضع تلك اللبنة .
پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: مثال من در جمله پیامبران مثال مردی است که خانه ای بسازد پس آن را نیکو و کامل و زیبا گرداند و در آن جای یک خشت را خالی گذارد و آن را قرار ندهد. مردم دور آن ساختمان به گردش در آیند و از آن شگفت زده شوند و بگویند: کاش جای این خشت پر بود. پس من در جمله پیامبران جای آن خشت هستم ، کنز العمال ، ج ۱۱، ص ۴۲۲، حدیث ۳۱۹۸۱.

۸۱۹- روایت شده که سرورمان ؛ جعفر بن محمد صادق علیه السلام در نماز قرآن تلاوت می کرد، پس به حالت غش بیفتاد چون به هوش آمد از حضرت سبب آنرا پرسیدند. پس بیانی فرمود که معنای آن این است : پیوسته آیات قرآن را تکرار کردم تا به حالتی رسیدم

که گویا آیات را از سوی نازل کننده آنها به مکاشفه و عیان شنیدم؛ پس توان بشری مکاشفه جلال الهی را تاب نیاورد.. فلاح السائل، ص ۱۰۷ و ۱۰۸، ذکر ادب العبد فی قرائه القرآن فی الصلاه.

۸۲۰- مرا با خداوند حالتی است که هیچ فرشته مقربی و هیچ پیامبر فرستاده شده ای ظرفیت آن ندارد. در اربعین، مجلسی ص ۱۷۷، شرح حدیث ۱۵، در حدیث به جای کلمه حالت، وقت آمده است.

۸۲۱- خداوند، من تسلیم امر آنان، که درود تو بر همه آنان باد، هستم.

۸۲۲- علم یقین، ج ۲، ص ۱۰۶۰.

۸۲۳- حدیث ۲۲، پاورقی ۱۸.

۸۲۴- زلزال، ۷۹.

۸۲۵- کهف، ۴۹.

۸۲۶- امالی ص ۲۵۶، مجلس الرابع و الاربعون، حدیث ۱۰، در این منبع به جای استودعنی ملک کریم، استودعك الله كما استودعتنی ملكا کریمًا وارد شده است. وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۹۰، کتاب الصلاه، باب ۳ از ابواب المواقیت، حدیث ۱۷، صورت حدیث در منبع اخیر مطابق است با حدیث امالی.

۸۲۷- و بدرستی که سرای آخرت خود همان زندگی است. عنکبوت، ۶۴.

۹۲۱۶۸۲۸

۸۲۸- اصول کافی، ج ۲، ص ۱۹۰، کتاب ایمان و کفر، باب ادخال السرور علی المومنین، حدیث ۸.

۸۲۹- حدیث ۱، پاورقی ۱۶.

۸۳۰- روزی که هر کس کارهای نیک و بدی را که انجام داده حاضر یابد؛ و دوست دارد بین او و کارهای بدش فاصله ای دور باشد. آل عمران ۳۰.

۸۳۱- در آن روز مردم پراکنده بیرون آیند تا کارهایشان به آنها نشان داده شود. زلزال، ۶.

۸۳۲- اربعین، ص ۲۹۲.

۸۳۳- مرآه العقول ، ج ۹ ، ص ۹۵ ، کتاب ایمان و کفر ، باب ادخال السرور علی المومنین ، حدیث ۸.

۸۳۴- پس برای او به صورت انسانی خوش قامت متمثل شد. مریم ، ۱۷.

۸۳۵- نافله برای این قرار داده شده است تا به آن آنچه از واجب تباه شده است جبران گردد. علل الشرایع ، ج ۲ ، ص ۳۲۹ ، باب ۲۴ ، حدیث ۴ ، وسائل الشیعه ، ج ۳ ، ص ۵۴ ، کتاب الصلاه . باب ۱۷ از ابواب اعداد الفرائض ، حدیث ۱۰.

۸۳۶- منبع پیشین ، حدیث ۱۲.

۸۳۷- حدیث ۱ ، پاورقی ۳۱.

۸۳۸- ارشاد ، ص ۲۵۵ ، ۲۵۶ ، باب ذکر طرف من اخبار علی بن الحسین علیه السلام .

۸۳۹- ارشاد ، ص ۲۵۶ ، باب ذکر طرف من اخبار علی بن الحسین علیه السلام .

۸۴۰- کجاست رحمت گسترده تو؟ کجاست نعمتهای فراگیر تو؟ کجاست عطای همگانی تو؟ ای بخشنده کجاست بخشش تو؟

۸۴۱- ای مردم ، شما نیازمند به خدایید و اوست که بی نیاز ستوده است . فاطر ، ۱۵.

۸۴۲- حدیث ۱۵ ، پاورقی ۲۲.

۸۴۳- قال عبدالله بن عباس : دخلت علی امیر المؤمنین علیه السلام بذی قار ، و هو یخصف نعله ، فقال لی : ما قیمه هذا النعل ؟ فقلت : لا- قیمه لها! فقال علیه السلام : و الله ، لهی احب اللی من امرتکم الا ان اقیم حقا او ادفع باطلا. ابن عباس گفت در ذی قار بر امیر مومنان علیه السلام وارد شدم و او مشغول دوختن کفش خود بود. پس مرا گفت : بهای این کفش چقدر است ؟ گفتم : بهایی ندارد! فرمود: به خدا سوگند، این نزد من از امارت بر شما محبوبتر است

مگر آنکه حقی را به پای دارم یا از باطلی باز دارم .. نهج البلاغه ، خطبه ۳۳، ص ۱۰۲.

۸۴۴- انی انف ان اسان الدنيا خالقها، فكيف اسالها مخلوقا مثلى ! علل الشرائع ، ج ۱، ص ۲۳۰، باب ۱۶۵، حدیث ۳.

۸۴۵- احمد بن عمرو بن محمد (۵۴۰ ۶۱۸ ق .) صوفی خوارزمی ، مشهور به نجم الدین ، از عرفای مشهور و مشایخ بزرگ متصوفه ، از آثار اوست : رساله الخائف الهائم عن لومه اللائم ، فواتح الجمال ، منازل السائرين ، منهاج السالكين .

۸۴۶- منهاج السالكين ، ص ۱۵۷، المنهج السادس .

۸۴۷- منافقون ، ۸. ۸۴۸- کافی با سند خود از امام باقر علیه السلام در ضمن حدیثی روایت کرده است : و بدرستی که بنده من با نمازهای نافله به من تقرب جوید تا آنکه او را دوست بدارم ، پس چون او را دوست بدارم ، گوش او شوم که با آن بشنود، و چشم او شوم که با آن ببیند، و زبان او گردم که با آن سخن گوید، و دست او شوم که با آن بگیرد. حدیث ادامه دارد اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۵۲، کتاب ایمان و کفر، باب من اذی المسلمین ، حدیث ۸.

-۸۴۹

-۸۵۰

۸۵۱- فروع کافی ، ج ۳، ص ۱۳۴، کتاب جنائز، باب مایعین المومن و الکافر، حدیث ۱۲.

۸۵۲- تا خداوند از گناهان گذشته و آینده ات در گذرد. فتح ، ۲.

۸۵۳- مجمع البیان ، ج ۹، ص ۱۶۹، طبرسی نیز این قول را ضعیف دانسته است . بحارالانوار، ج ۶۸، ص ۲۵، کتاب ایمان و کفر، باب شکر، ذیل حدیث ۳.

-۸۵۴ ص

۸۵۵- و عاينت الشىء عيانا: و اين را در وقتى گويى كه آن چيز را با چشم خويش ديده باشى .

۸۵۶- حاج ميرزا جواد تبريزى (۱۳۴۴) دانشمند بزرگ معاصر سالها در نجف اشرف در مصاحبت ملا حسينقلی همدانى به تهذيب پرداخت ، در حدود سال ۱۳۲۰ ه ق به تبريز مراجعت كرد و سپس به قم آمد. خانه وى سالها مجلس تذکر و موعظه بود آثاری گرانقدر در تهذيب و اخلاق دارد؛ از جمله : رساله لقاء الله ، اسرار الصلواه ، المراقبات فى اعمال السنه .

۸۵۷- جان مومن به روح خدا بيشتر پيوسته است تا شعاع آفتاب به آفتاب . اصول كافى ، ج ۲ ، ص ۱۶۶ ، كتاب ايمان و كفر ، باب اخوه المومنين ، حديث ۴ .

۸۵۸- خداوندا كمال دلبيستگى به خودت را به من ببخش ، و ديدهگان دل ما را با پرتو نظر به خودت نوربخش تا ديده دلها حجابهاى نور را بدرد. پس به معدن بزرگى برسد، و روحهاى ما به درگاه عز قدس تو آوريخته گردد. خدايا مرا از كسانى قرار بده كه صدایشان زدى پس اجابت كردند، و به ایشان نظر كردى پس در برابر جلال تو مدهوش شدند، پس در سر با آنان سخن گفتى و آنان آشكارا براى تو عمل كردند.

قسمتى از مناجات شعبانیه ، اقبال الاعمال ، اعمال ماه شعبان ، مصباح المتهدجد ، ص ۳۷۴ ، بحار الانوار ، ج ۹۱ ، ص ۹۹ ۹۷ ، كتاب الذکر و الدعاء ، باب ۳۲ ، حديث ۱۲ .

۸۵۹- سپس نزديك و نزديكتر شد، پس به فاصله دو كمان يا نزديكتر بود. نجم ، ۸ و ۹ .

۸۶۰- حديث ۱۶ ، پاورقى ۳۹ .

۸۶۱- حديث ۲ ، پاورقى

۸۶۲- ندیدم چیزی را مگر آنکه خدا را همراه آن و پیش از آن و در آن دیدم . اسفار، ج ۱، ص ۱۱۷. علم الیقین ج ۱، ص ۴۹. (با اندکی اختلاف) کلمات مکنونه، ص ۳.

۸۶۳- پروردگاری که ندیدم نپرستیدم . علم الیقین، ج ۱، ص ۴۹، المقصد الاول، فی تنزیهه سبحانه . شیخ صدوق در التوحید (ص ۳۰۵، باب ۴۳، حدیث ۱) در ضمن حدیثی از علی علیه السلام نقل می کند. لم اکن بالذی اعبد ربالم اراه .

۸۶۴- حدیث ۲۷، پاورقی ۲۶.

۸۶۵- دیدار وجه کریمت را روزیم گردان . شبیه این عبارت در دعای سجده پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است : اللهم انی استلک الرضا بعد القضاء و برد العیش بعد الموت و لذه النظر الی وجهک الکریم . احیاء العلوم، ج ۱، ص ۳۱۹.

۸۶۶- محمد محسن بن الشاه مرتضی متوفی ۱۰۹۱ ه ق مشهور به فیض کاشانی محدث و فقیه و عارف و حکیم قرن ۱۱ هری است . وی شاگرد شیخ بهایی، مولی محمد صالح، سیدهاشم بحرانی و صدرالمتالهین شیرازی می باشد. تاثیر افکار صدرا در آثار فیض آشکار است . علامه مجلسی، سید نعمه الله جزایری، قاضی سعید قمی و فرزندش از او استفاده کرده اند. حدود ۹۰ اثر به او نسبت می دهند برخی از آنها عبارت است از: تفسیر صافی، وافی در حدیث، المحججه البیضاء فی تهذیب الاحیاء، شافی، علم الیقین، الحقایق، کلمات مکنونه، الاصول الاصلیه .

۸۶۷- کتاب مذکور شامل چهار مقاله است : مقاله اول در باب مقام

عالم ربانی و عارف حقیقی و بطلان اعمال متصوفان ؛ مقاله دوم در غایت عبادات بدنی و ریاضات نفسانی ؛ مقاله سوم در ذکر صفات ابرار؛ مقاله چهارم در مواعظ حکمی و نصایح .

۸۶۸- شکوه به نزد خدا باید برد.

۸۶۹- در ختم مرحوم میرزا علی اکبر حکیم ، واعظ درباره او این مطلب را بیان می کند، تفسیر سوره حمد، ص ۱۲۱، جلسه پنجم .

۸۷۰- هیچ کسی از دنیا نمی رود مگر آنگاه که بداند که از بهشتیان است یا از دوزخیان . علم الیقین ، ج ۲ ، ص ۸۵۳ المقصد الرابع ، فی ذکر الموت .

۸۷۱- علم الیقین ، فیض کاشانی ، ج ۲ ، ص ۸۵۲ ، ۸۵۶ المقصد الرابع ، فی ذکر الموت . فروع کافی ، ج ۳ ، ص ۱۳۱، کتاب الجنائز، باب ما یعین المومن و الکافر، حدیث ۴.

۸۷۲- گور انسان یا باغی از باغهای بهشت است یا گودالی از گوالهای دوزخ بحار الانوار، ج ۶ ، ص ۲۰۵ ، کتاب العدل و المعاد، باب ۸ احوال برزخ .

۸۷۳- زلزال ، ۸ و ۹.

۸۷۴- این آیه محکمترین آیه قرآن است ، و پیغمبر آن را جامعه می خواند در تفسیر صافی ، در تفسیر آیه ۷ زلزال این حدیث را به قیل نسبت داده ؛ و در مجمع در تفسیر همین آیه از عبدالله بن مسعود نقل کرده است .

۸۷۵- اشاره است به حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله که فرمود: ان الله تعالی ماه رحمه ، انزل منها رحمه واحده بین الحن و الانس والصریر و البهائم و الهوام ؛ فیها یتعاطفون و بها یتراحمون . و اخر تسعا و تسعین رحمه یرحم الله بها عباده یوم

القیامه . خداوند تعالی صد رحمت دارد که از آنها یکی را در میان جنیان و آدمیان و چهار پایان و خزندگان فرود آورد. پس به سبب آن است که به یکدیگر می بخشایند، و نود و نه رحمت دیگر را وانهاد به روز واپسین تا با آنها بر بندگانش ببخشاید. المحججه البیضاء، ج ۸، ص ۳۸۴، کتاب ذکر الموت و مابعدہ ، باب سعه رحمه الله .

۸۷۶- روضه کافی ، ص ۷۹، حدیث ۳۳.

۸۷۷- مجمع البیان ، ج ۲، ص ۲۴۴.

۸۷۸- اشاره است به ضرب المثل مشهور ایاک اعنی و اسمعی یا جاره که مرادف آن در فارسی این است : در به تو می گویم تو بشنو، مجمع المثل ، ج ۱، ص ۵۰.

۸۷۹- اوصیکما و جمیع ولدی و اهلی و من بلغه کتابی ... نهج البلاغه نامه ۴۷.

۸۸۰- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۳۹، کتاب ایمان و کفر، باب کذب ، حدیث ۳، وسائل الشیعه ، ج ۸، ص ۵۷۲، کتاب حج ، باب ۱۳۸ از ابواب احکام العشره ، حدیث ۳.

۸۸۱- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۳۹، کتاب ایمان و کفر، باب الکذب ، حدیث ۴.

۸۸۲- معمر بن خلاد عن ابی الحسن الرضا علیه السلام قال قال : سئل رسول الله ، صلی الله علیه و آله ، یککون المومن جبانا؟ قال : نعم . قیل : و یکون بخيلا؟ قال : نعم . قیل : و یکون کذابا؟ قال : لا . مسند الامام الرضا ج ۱، ص ۲۷۶، باب الذنوب ، حدیث ۷۷.

۸۸۳- حدیث ۱، پاورقی ۳۲.

۸۸۴- وسائل الشیعه ، ج ۸، ص ۵۷۴، کتاب الحج ، باب ۱۳۸،

از ابواب احکام العشره ، ج ۱۲ . ۸۸۵- وسائل الشيعه ، ج ۸ ، ص ۵۷۶ ، كتاب الحج ، باب ۱۴۰ ، از ابواب احکام العشره .

۸۸۶- عن ابى جعفر عليه السلام قال كان على بن الحسين صلوات الله عليهما يقول لولده : اتقوا الكذب ، الصغير منه و الكبير ، فى كل جد و هزل ؛ فان الرجل اذا كذب فى الصغير ، اجترى على الكبير ، اما علمتم ان رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، قال : ما يزال العبد يصدق حتى يكتبه الله صديقا ؛ و ما يزال العبد يكذب حتى يكتبه الله كذابا . اصول كافي ، ج ۲ ، ص ۳۳۸ ، كتاب ايمان و كفر ، باب الكذب ، حديث ۲ .

۸۸۷- اصول كافي ، ج ۲ ، ص ۳۴۰ ، كتاب ايمان و كفر ، باب كذب ، حديث ۱۱ .

۸۸۸- وسائل الشيعه ، ج ۸ ، ص ۵۷۷ ، كتاب الحج ، باب ۱۴۰ ، از ابواب احکام العشره ، بخشى از حديث ۴ .

۸۸۹- اصول كافي ، ج ۲ ، ص ۱۰۵ ، كتاب ايمان و كفر ، باب الصدق اداء الامانه ، حدى ۱۰ .

۸۹۰- عن زيد ، عن آباءه ، عن على عليه السلام قال : قال رسول الله صلى الله عليه و آله : ان اقربكم منى غدا و اوجبكم على شفاعه اصدقكم لساننا و آداكم للامانه و احسنكم خلقا و اقربكم من الناس . بحار الانوار ، ج ۶۶ ، ص ۳۸۱ ، كتاب ايمان و كفر ، باب ۳۸ ، حديث ۴۱ .

۸۹۱- منازل السائرين ، ص ۲۴ ، (قسم ابواب ، (باب ورع .

۸۹۲- حديث ۲۵ ، پاورقى ۱۴ .

۸۹۳- اصول كافي ، ج ۲ ، ص ۷۸ ، كتاب ايمان و كفر ، باب الورع ، حديث ۱۱ .

۸۹۴- منبع پيشين ، حديث

۸۹۵- اصول کافی ، ج ۲، ص ۷۶، کتاب ایمان و کفر، باب الورع ، حدیث ۳.

۸۹۶- وسائل الشیعه ، ج ۱۱، ص ۱۹۶، کتاب الجهاد، باب ۲۰، از ابواب جهاد النفس ، حدیث ۱۷.

۸۹۷- عن ابی عبدالله علیه السلام قال : یا عیسی بن عبدالله ، لیس منا و لا کرامه من کان فی مصر فیہ اه الف او یزیدون و کان فی ذلک المصر احد اورع منه . وسائل الشیعه ، ج ۱۱، ص ۱۹۵ کتاب الجهاد، باب ۳۰ از ابواب جهاد النفس ، حدیث ۱۴.

۸۹۸- اصول کافی ، ج ۲، ص ۷۸، کتاب ایمان و کفر، باب الورع ، حدیث ۱۰.

۸۹۹- ما این امانت را بر آسمانها و زمین و کوهها عرضه داشتیم و از برداشتن آن باز ایستادند و بیم کردند و انسان آنرا برداشت که او بسیار ستمگر و نادان بود. احزاب ، ۷۲.

۹۰۰- صاحب مجمع البیان در تفسیر آیه ۷۲ سوره احزاب این قول را از ابن عباس و مجاهد نقل می کند.

۹۰۱- اصول کافی ، ج ۲، ص ۱۰۵، کتاب ایمان و کفر، باب الصدق و اداء الامامه ، حدیث ۱۲.

۹۰۲- اصول کافی ، ج ۲، ص ۱۰۴، کتاب ایمان و کفر، باب الصدق و اداء الامامه ، حدیث ۵.

۹۰۳- اصول کافی ، ج ۲، ص ۱۵۲، کتاب ایمان و کفر، باب صله الرحم ، حدیث ۱۱ .

۹۰۴- فروع کافی ، ج ۵، ص ۱۳۳، کتاب المعیشه ، باب اداء الامانه ، حدیث ۳.

۹۰۵- فروع کافی ، ج ۵، ص ۱۳۳، کتاب المعیشه ، باب اداء الامانه ، حدیث ۵.

۹۰۶- وسائل الشیعه ، ج ۱۳، ص ۲۲۵،

کتاب انودیعه ، باب ۲ ، حدیث ۱۳ . امالی ،

شیخ صدوق ، ص ۲۴۶ ، مجلس ۴۳ ، حدیث ۶ .

۹۰۷- وسائل الشیعه ، ج ۱۳ ، ص ۲۲۵ ، کتاب الودیعه ، باب ۳ ، حدیث ۲ .

۹۰۸- در حدیث امام رضا (علیه السلام) آمده است : لیس منا من غش مسلما و لیس منا من خان مؤ منا (از ما نیست که با مسلمان غش کند؛ و از ما نیست که با مؤمنی خیانت ورزد.) منبع پیشین ، حدیث ۳ .

۹۰۹- منبع پیشین ، حدیث ۵ (از پیامبر ص)

۹۱۰- دل انسان با ایمان تخت پادشاهی خداوند رحمان است . بحارالانوار، ج ۵۵ ، ص ۳۹ ، کتاب السماء و العالم ، باب ۴ .

۹۱۱- حدیث ۲ ، پاورقی ۱۵ .

۹۱۲- از جمله این احادیث ، روایت کلینی از امام صادق (علیه السلام) است درباره کریمه انا عرضنا الامانه علی السماوات و الارض و الجبال فابین ان یحملنها و اشفقن منها و حملها الانسان انه کان ظلوما جهولا. قال : هی و لایه امیر المومنین ، (علیه السلام) . (اصول کافی ، ج ۱ ، ص ۴۱۳ ، کتاب الحججه ، باب فیه نکت و نتف من التنزیل فی الولا یه ، حدیث ۲ .)

۹۱۳- و قال الامام (علیه السلام) : قال رجل لرسول الله صلى الله عليه و آله .. فقال رسول الله صلى الله عليه و آله : لا تقل انه من شيعتنا فانه كذب ، ان شيعتنا من شيعنا و تبعنا في اعمالنا و ليس هو الذي ذكرته في هذا الرجل من اعمالنا. امام (علیه السلام) فرمود: مردی به پیامبر خدا گفت :... پس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: نگو که

او از شیعیان ماست که این دروغ است . همانا شیعه ما کسی است که ما را همراهس کند و در کارهایمان دنبال رو ما باشد و آنچه در مورد این مرد گفتمی (نگاه به حریم همسایه) از کارهای ما نیست . بحارالانوار، ج ۶۵، ص ۱۵۵، کتاب ایمان و کفر، باب ۱۹، حدیث ۱۱.

۹۱۴- حدیث ۸، پاورقی ۱۰.

۹۱۵- حدیث ۴، پاورقی ۳۳.

۹۱۶- اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۸، کتاب ایمان و کفر، باب الخوف و الرجاء حدیث ۲.

۹۱۷- حدیث ۲۸، پاورقی ۱۲.

۹۱۸- من گوش و چشم و دست او شوم . اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۵۲، کتاب ایمان و کفر، باب من اذى المسلمین ، حدیث ۸.

۹۱۹- ص ۴۸۲.

۹۲۰- منازل السائرین ، قسم ثانی ، باب خوف

۹۲۱- فی حدیث المناهی ، قال : و من ذرفت عیناه من خشیه الله ، كان له بكل قطره قطرت من دموعه قصر فی الجنه مكلل بالدر و الجوهر؛ فیه مالا عین رات ، و لا اذن سمعت ، و لا خطر علی قلب بشر. وسائل الشیعه ، ج ۱۱، ص ۱۷۵، کتاب الجهاد، باب ۱۵ از ابواب جهاد نفس ، حدیث ۱.

۹۲۲

۹۲۲- منبع پیشین ، ص ۷، ۱۷۶، حدیث ۶. ثواب الاعمال ، ص ۱۷، ثواب من قال لا اله الا الله ، حدیث ۶.

۹۲۳- قال الصادق (علیه السلام): ان الرجل لیکون بینه و بین الجنه اکثر مما بین الثری الی العرش لکثره ذنوبه ؛ فما هو الا ان یتکی من خشیه الله ، عزوجل ، ندما علیها حتی یتصیر بینه و بینها اقرب من جفنه الی مقلته . وسائل الشیعه

، ج ۱۱، ص ۱۷۸، کتاب الجهاد، باب ۱۵ از ابواب جهاد نفس ، حدیث ۱۰.

۹۲۴- ابی عبدالله (علیه السلام) قال : ما من شی الا وله کیل و وزن الا الدموع ؛ فان القطره تطفی بحارا من نار، و لو ان باکیا بکی فی امه لرحموا. اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۸۱، کتاب الدعاء، باب البكاء، حدیث ۱.

۹۲۵- کلینی در کافی ۱۳ حدیث در باب بکاء، و شیخ حر عاملی ۱۵ حدیث در باب ۱۵ از ابواب جهاد نفس در فضیلت گریستن نقل می کنند.

۹۲۶- و هر چه را که دلها بخواهند و چشمها را خوش آید در آن است . زحرف ۷۱.

۹۲۷- شب قدر از هزار ماه بهتر است . قدر ۳.

۹۲۸- مثل آنان که دارایی خود را در راه خدا انفاق می کنند مثل دانه ای است که هفت خوشه رویانیده ، در هر خوشه ای صد دانه است ؛ و خدا برای هر که بخواهد چند برابر پاداش می دهد. بقره ۲۶۱ . ۹۲۹- از ابو عبدالله (علیه السلام) درباره نیکوترین آیین نماز گزاران در سنت پیامبر پرسیدم . فرمود: آنکه هر پنجاه رکعت بگذارد. فروع کافی ، ج ۳، ص ۴۴۳، کتاب الصلاه باب صلاه النوافل ، حدیث ۴.

۹۳۰- در وسائل الشیعه ، (ج ۳، ص ۳۱، ۳۲) روایت معاویه بن عمار از امام صادق (علیه السلام) (حدیث)؛ و روایت فضیل و فضل و بکیر از امام صادق (باب ۱۳، از (ابواب اعداد الفرائض و نوافلها) ، حدیث ۴). ۹۳۱- مراد از عتمه نافله نماز عشاء است . و روایت حماد بن عثمان از امام

صادق (عليه السلام) بر آن دلالت دارد. وسائل الشيعه، ج ۳، ص ۳۵، باب ۱۳، از ابواب اعداد الفرائض و نوافلها، حديث ۱۵.

۹۳۲- منبع پيشين، ص ۳۱، حديث ۲.

۹۳۳- روايت زرارہ از امام باقر (عليه السلام). وسائل الشيعه، ج ۳، ص ۷۰، كتاب الصلاه، ابواب اعداد الفرائض و نوافلها، باب ۲۹ حديث ۱، و هنجين احاديث، ۲، ۴، ۵، ۷.

۹۳۴- روايت ابو بصير از امام صادق (عليه السلام). وسائل الشيعه، ج ۳، ص ۷۱، (كتاب الصلاه) باب ۲۹ از ابواب اعداد الفرائض و نوافلها، حديث ۸.

۹۳۵- در حديثي از امام رضا (عليه السلام) اين مطلب نقل شده است. وسائل الشيعه، ج ۳، ص ۷۰، كتاب الصلاه، ابواب اعداد الفرائض و نوافلها، باب ۲۹، حديث ۳.

۹۳۶- تهذيب الاحكام، ج ۲، ص ۱۱، كتاب الصلوه باب ۱، حديث ۲۳.

۹۳۷- روايت حنان از امام صادق (عليه السلام). وسائل الشيعه، ج ۳، ص ۳۳، كتاب الصلاه، باب ۱۳ از ابواب اعداد الفرائض، حديث ۶.

۹۳۸- مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۵۰، كتاب الصلوه، باب ۱۲، حديث ۴ و ۵.

۹۳۹- مانند روايت محمد بن مسلم از امام باقر (عليه السلام) و هشام بن سالم از امام صادق (عليه السلام). وسائل الشيعه، ج ۳، ص ۵۲، كتاب الصلاه، باب ۱۷، از ابواب اعداد الفرائض. حديث ۴، ۲.

۹۴۰- عن ابى بصير قال قال الصادق (عليه السلام): شيعتنا اهل الورع والاجتهاد، و اهل الوفاء و الامانه، و اهل الزهد و العباده، و اصحاب

الاحدی و خمسين ركعه فى اليوم و الليله ، القائمون تالليل ، الصائمون بالنهار، يزكون اموالهم و يحجون البيت و يجتنبون كل محرم . (امام صادق (عليه السلام) به نقل از ابو بصير فرمودند: شيعيان ما اهل پرهيزگارى و كوشش در عبادت و وفا و امانتدارى و زهد و عبادت اند؛ در شبانه روز پنجاه و يك ركعت نماز مى گزارند، شب بيدارند و روز را به روزه مى گذرانند، زكات مالهايشان را مى پردازند و به زيارت خانه خدا مى روند و از هر حرامى دورى مى كنند.) صفات الشيعه ، حديث اول . وسائل الشيعه ، ج ۳، ص ۴۱، كتاب الصلاه ، باب ۱۳ از ابواب اعداد الفرائض ، حديث ۲۶. ۹۴۱- حديث امام عسكرى (عليه السلام) مدارك سابق ، ص ۴۲، حديث ۲۹.

۹۴۲- وسائل الشيعه ، ج ۷، ص ۳۲۱، ۳۰۳، باب ۷، ۱۲ از ابواب صوم مندوب .

۹۴۳- وسائل الشيعه ، ج ۷، ص ۳۰۴، ۳۰۶، باب ۷ از ابواب صوم مندوب ، حديث ۲، ۵، ۶، ۸.

۹۴۴- وسائل الشيعه ، ج ۷، ص ۳۰۳، باب ۷ از ابواب صوم مندوب حديث ۱.

۹۴۵- وسائل الشيعه ، ج ۷، ص ۳۰۹، باب ۷ از ابواب صوم مندوب ، حديث ۱*۵. (۹۴۶" < ۱*۵. (۹۴۶" < هر كس كارى نيكو بياورد او را ده برابر آن پاداش خواهد بود. (انعام ۱۶۰)

۹۴۷- وسائل الشيعه ، ج ۷، ص ۳۰۵، باب ۷ از ابواب صوم مندوب ، حديث ۴.

۹۴۸- حديث ۲۸، پاورقى ۱۶.

۹۴۹- مراد شيخ يوسف بن احمد بن ابراهيم بحراني (۱۱۸۶، ۱۱۰۷) فقيه بزرگ و عالم ربانى از خاندان آل عصفور است .

در کربلا به سر می برد و ریاست حوزه آنجا به مدت بیست سال بر عهده وی بود. بزرگانی مانند میرزای قمی ، سید مهدی بحر العلوم ، سید میرزا مهدی شهرستانی و ملا محمد مهدی نراقی از محضر وی بهره مند گردیدند. آثار او در فقه بسیار است مشهورتری آن الحدائق الناضره فی احکام العتره الطاهره است که در عداد مهمترین آثار فقه استدالی است .

۹۵۰- وافی ، ص ۹ ، کتاب الصیام ، باب ۴: صیام السنه ، حدائق الناضره فی احکام العتره الطاهره ، ج ۶ ، ص ۱۸۸ ، کتاب الصوم ، فی الصوم المندوب .

۹۵۱- فروع کافی ، ج ۴ ، ص ۳ ، کتاب الزکاه ، باب فضل الصدقه ، حدیث ۵.

۹۵۲- فروع کافی ، ج ۴ ، ص ۹ ، ۱۰ ، کتاب الزکاه ، باب صدقه اللیل ، حدیث ۳.

۹۵۳- مستدرک الوسائل ، ج ۷ ، ص ۱۶۴ ، ۱۶۶ ، کتاب الزکاه باب ۴ از ابواب الصدقه ، حدیث ۱ ، ۶.

۹۵۴- بار خدایا، شکوه به سوی تو برند و بر تو اعتماد کنند.

۹۵۵- فروع کافی ، ج ۴ ، ص ۳ ، کتاب الزکاه ، باب فضل الصدقه ، حدیث ۶.

۹۵۶- قال : فسکت ابو عبدالله (علیه السلام) س...ثم قال : قال الله تعالى : ان من عبادی من يتصدق بشق تمره فاریبها له کما یربی احدکم فلوہ حتی اجعلها مثل جبل احد. بحار الانوار ، ج ۹۳ ص ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، کتاب الزکاه ، باب ۱۴ ، حدیث ۳۰.

۹۵۷- قال رسول الله صلی الله علیه و آله : الصدقه تدفع مینه السوء. فروع کافی ، ج ۴ ، ص ۲ ، کتاب الزکاه ، باب فضل الصدقه ، حدیث ۱. و ص ۵،

۹۵۸- قال ابو عبدالله (عليه السلام) لمحمد ابنه : يا بنى كم فضل معك من تلك النفقه؟ قال : اربعون ديناراً. قال : اخرج فتصدق بها قال : انه لم يبق معى غيرها. قال : تصدق بها، فان الله عزوجل يخلصها، اما علمت ان لكل شى مفتاحاً و مفتاح الرزق الصدقه؟ فتصدق بها. ففعل . فما لبث ابو عبدالله (عليه السلام) عشر ايام حتى جاء من موضع اربعه الاف دينار. فقال : يا بنى اعطينا الله اربعين ديناراً. فاعطانا الله اربعه آلاف دينار. (حضرت صادق (عليه السلام) به پسر خود، محمد گفت : فرزندم ؛ از آن پول چه قدر برای تو باقی مانده است ؟ گفت : چهل دينار. فرمود: بیرون برو و آنرا ببخش . گفت : همین مقدار برایم مانده است . فرمود: آن را ببخش که خداوند عزوجل جای آن را پر می کند. آیا ندانستی که هر چیزی را کلیدی است و کلید روزی بخشش است ؟ پس آن را ببخش . محمد آن را بخشید. ده روز بر حضرت صادق (عليه السلام) بگذشت که از جایی چهار هزار دينار برای وی رسید. پس به فرزند خود گفت : فرزندم ، برای خدا چهل دينار انفاق کردیم خداوند چهار هزار دينار به ما باز گرداند.) و از هفتمین پیشوای شیعیان نقل است که فرمود: استنزلوا الرزق بالصدقه . (با بخشش روزی را از آسمان طلب کنید). فروع کافی ، ج ۴ ، ص ۹ و ۱۰ ، کتاب الزکاه ، باب فی ان الصدقه تزيد فی المال ، حدیث ۳ ، ۴ .

(علیه السلام) فرمود: ان الصدقه تقضى الدين و تخلف بالبركه . بخشش دیون را از گردن می افکند و مالها را با برکت می گرداند. منبع پیشین ، ص ۹، حدیث ۱.

۹۶۰- عن ابی جعفر (علیه السلام) قال : البر و الصدقه ینقیان الفقر و یزیدان فی العمر و یدفعان تسعین (خ : سبعین) میته السوء. فروع کافی ، ج ۴، ص ۲، کتاب الزکاه ، باب فضل الصدقه ، حدیث ۲.

۹۶۱- عن ابی جعفر (علیه السلام) فی قول الله عزوجل : فاما من اعطی و اتقی و صدق بالحسنى (لیل / ۵) قال : و ان الله یعطى بالواحد عشره الی ماه الف فمأزاد الحدیث . وسائل الشیعه ، ج ۶، ص ۲۵۶، کتاب الزکات ، ابواب الصدقه ، باب ۱، حدیث ۵.

۹۶۲- پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود تصدقوا، فان الصدقه تزیید فی المال کثره ... (صدقه دهید صدقه مال را فزونی دهد). فروع کافی ، ج ۴، ص ۹، کتاب الزکاه ، باب فی ان الصدقه تزیید فی المال ، حدیث ۲.

۹۶۳- پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: من سره ان یدفع الله عنه نحس یومه ، فلیفتح یومه بصدقه ، ینذهب الله بها عنه نحس یومه . و من احب ان ینذهب الله عنه نحس لیلته ، فلیفتح لیلته بصدقه ، یدفع الله عنه نحس لیلته ... (هر کس دوست می داری که خدا شومی روز وی را او دور دارد، روز خود را با صدقه آغاز کند، که به سبب آن خداوند شومی آن روز را ببرد. و هر که دوست دارد که خدا

شومی شب وی را ببرد، شیش را با صدقه آغاز کند که خداوند به سبب آن شومی آن شب را از او دور کند. (فروع کافی، ج ۴، ص ۷۰، کتاب الزکاه، باب ان الصدقه تدفع البلاء، حدیث ۹).

۹۶۴- اما صادق (علیه السلام) فرمود: داووا مرضاکم بالصدقه ... (بیماران خود را با صدقه درمان کنید). (فروع کافی، ج ۴، ص ۳، کتاب الزکاه، باب فضل الصدقه، حدیث ۵).

۹۶۵- امام باقر (علیه السلام) فرمود: لان احج حجه احب الی من ان اعتق رقبه و رقبه . (حتی انتهى الی عشره ؛ و مثلها و مثلها حتی انتهى الی سبعین) و لان اعول اهل بیت من المسلمین اشبع جوعتهم و اکسو عورتهم و اکف وجوههم عن الناس احب الی من ان احج حجه و حجه و حجه ، (حتی انتهى الی عشر و عشر و عشر؛ و مثلها حتی انتهى الی سبعین) اگر یک حج به جای آورم خوشتر دارم از آنکه بنده ای آزاد کنم و بنده ای دیگر، (امام تا ده بار آن را تکرار کرد و ادامه داد تا به هفتاد رسید.) و اگر نفقه خانواده ای مسلمان را تعهد کنم و آنان را سیر گردانم و تنشانشان را بپوشانم و آبرویشان را نزد مردم نگاه دارم، خوشتر دارم از آنکه حجی به جای آورم و حجی دیگر و حجی دیگر. (و تا ده بار آن را تکرار کرد و ادامه داد تا به هفتاد رسید.) (فروع کافی، ج ۴، ص ۲، کتاب الزکاه، باب فضل الصدقه حدیث ۳).

۹۶۶- عن جعفر بن محمد

(علیه السلام) انه قال في الرجل يعتق المملوك يعتق الله عزوجل بكل عضو منه من النار. وسائل الشيعه ، ج ١٦ ، ص ٢ ، كتاب العتق ، باب ١ ، حديث ١ .

٩٦٧- از امام صادق (علیه السلام) در حدیثی بلند + مروی است : و لقد اعتق علی ، (علیه السلام) ، الف مملوك لوجه الله عزوجل ، و برت فيهم يذاه . (علی (علیه السلام) برای خشنودی خداوند عزوجل هزار بنده را از دسترنج خود آزاد کرد.) منبع پیشین ، ص ٣ ، حديث ٣ .

٩٦٨- (آل عمران / ٩٢)

٩٦٩- عن ابی عبدالله (علیه السلام) قال : كان يتصدق بالسكر فقيل له : تتصدق بالسكر! فقال : ليس شى احب الى منه فانا احب ان اتصدق باحب الاشيا الى . تهذيب الاحكام ، ج ٤ ، ص ٣٣١ ، كتاب الصيام ، باب الزيارات ، حديث ١٠٤ .

٩٧٠- قد روى عن ابى الطفيل قال اشترى على (علیه السلام) ثوبا ، فاعجبه ، فتصدق به ، و قال : سمعت رسول الله يقول : من أثر على نفسه ، آثره الله يوم القيامة بالجنه . و من احب شيئا فجمله لله ، قال الله تعالى يوم القيامة : قد كان العباد يكافون فيما بينهم بالمعروف ، و انا اكافيك اليوم بالجنه . مجمع البيان ، در تفسير آیه ٩٢ ، سوره آل عمران .

٩٧١- روى ان ابا طلحه قسم حائطا له فى قار به عند نزول هذه الايه ، و كان احب امواله اليه . فقال له رسول الله صلى الله عليه و آله : بخ بخ ! ذلك مال رابح لك . مجمع البيان ، در تفسير آیه ٩٢ ، سوره

آل عمران .

۹۷۲- (آل عمران / ۹۲)

۹۷۳- مجمع البیان ، در تفسیر آیه ۹۲ت سوره آل عمران .

۹۷۴- اصول کافی ج ۲، ص ۳۱۵، ۳۲۰، کتاب ایمان و کفر، باب حب الدنيا و الحرص علیها، احادیث ۱، ۱۷. و همچنین در دیگر ابواب .

۱۰۱۶ تا ۹۷۵

۹۷۵- ص ۱۲۲. ۹۷۶- فروع کافی ، ج ۴، ص ۸، کتاب الزکاه ، باب فضل صدقه السر، حدیث ۲.

۹۷۷- قال رسول الله صلى الله عليه و آله صدقه البسر تطفى غضب الرب . فروع کافی ، ج ۴، ص ۷، کتاب الزکاه ، باب فضل صدقه السر، حدیث ۱، ۳ وسائل الشیعه ، ج ۶، ص ۲۷۵، ۲۷۸، کتاب الزکاه ، باب ۱۲ از ابواب صدقه ، احادیث ۱، ۲، ۴ تا ۷.

۹۷۸- قال (عليه السلام) سبعة يظلمهم الله في ظله يوم ظل الا- ظلله الى ان قال : و رجل تصدق بصدقه ، فاخفاها حتى لم تعلم يمينه ما تنفق شماله . وسائل الشیعه ، ج ۶، ص ۲۷۷، کتاب الزکاه ، باب ۱۲ از ابواب صدقه ، حدیث ۱۱.

۹۷۹- امام صادق (عليه السلام) فرمود: سئل رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، ای الصدقه افضل ؟ قال : على ذی الرحم الكاشح . (از پیامبر صلى الله عليه و آله پرسیدند کدام صدقه برتر است فرمود: صدقه بر خویشاوندی که کینه ات را در دل نهان دارد.) عن ابی عبدالله (عليه السلام) قال قال رسول الله صلى الله عليه و آله : الصدقه بعشره ؛ و القرض بثمانیه عشر؛ و صله الاخوان بعشرين ؛ و صله الرحم باربعه و عشرين . (از امام صادق (عليه

السلام) نقل شده است که پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: صدقه ده برار پاداش دارد؛ و قرض هجده برابر؛ و بخشش به برادران بیست برابر؛ و صله به خویشاوندان بیست و چهار برابر. (فروع کافی، ج ۴، ص ۱۰، کتاب الزکاه، باب الصدقه علی القرابه، حدیثهای ۲، ۳).

۹۸۰- قال (علیه السلام): لا صدقه و ذورحم محتاج . وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۲۸۶ کتاب الزکاه، باب ۲۰ از ابواب صدقه، حدیث ۴، ۷.

۹۸۱- قال الصادق (علیه السلام): ان الحسن بن علی، (علیه السلام)، قاسم ربه ثلاث مرات حتی نعلا و نعلا و ثوبا و ثوبا و دینارا و دینارا. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۳۳۶، کتاب الزکاه، باب ۵۲ از ابواب صدقه، حدیث ۱.

۹۸۲- فی کتاب ابی الحسن الرضا الی ابی جعفر (علیه السلام): یا ابا جعفر، بلعنی ان الموالی اذا رکبت اخر جوک من الباب الصغیر. و انما ذلك من بخل بهم لثلا ینال منك احد خیرا. فاسالک بحقی علیک لا یکن مدخلک و مخرجک الا من الباب الکبیر؛ و اذا رکبت، فلیکن معک ذهب و فضه، ثم لا- یسالک احد الا اعطیته . و من سالک من عمومته ان تبره، فلا تعطه اقل من خمسين دینارا، و الکثیر الیک . و من سالک من عماتک، فلا تعطها اقل من خمسہ و عشرين دینارا، و الکثیر الیک . انی ارید ان یرعک الله . فانفق و لا تخش من ذی العرش القتارا. بحار الانوار، ج ۵۰، ص ۱۰۲، تاریخ الامام الجواد باب ۵، حدیث ۱۶.

سال رجل ابا عبدالله (عليه السلام) عن قول الله عزوجل و اتوا حقه يوم حصاده و لا تسرفوا انه لا يحب المسررفن فقال : كان فلان بن فلان الانصاري ، سماه و كان له حرث فكا اذا حل يتصدق به فيبقى هو و عياله بغير شي فجع الله عزوجل ذلك سرفا. مردی از حضرت صادق (عليه السلام) درباره آیه حق آن را روز درو آن بدهید و اسراف نکنید همانا خدا اسراف کنندگان را دوست ندارد. فرمودند: فلان پسر فان انصاری ، حضرت نام او را برد. مزرعه ای داشت آنگاه که زمان درو آن فرا می رسید همه آن را می بخشید و خود و خانواده اش بی چیز می ماندند پس خداوند آن را اسراف قرار داد. عن ابي عبدالله (عليه السلام) انه تصدق على ثلاثه من السؤال ثم رد الرابع و قال : لو ان رجلا - كان له مال يبلغ ثلاثين او اربعين الف درهم ثم شان لا يبقى منها الا وضعها في حق لفاعل فيبقى لا مال له فيكون من الثلاثه الذين يرد دعاوهم . قلت : من هم ؟ قال : احدهم رجل كان له مال فانفقه في وجهه ثم قال : يا رب ارزقني ! فيقال له : الم اجعل لك سيلا الى طلب الرزق ؟ از حضرت صادق (عليه السلام) روایت شده که ایشان بر سه مستمند بخشش کرد و فرد چهارم را رد نمود و فرمود: اگر مردی مالی به اندازه سی یا چهل هزار درهم داشته باشد پس بخواهد همه آن را در موردی که سزاوار است مصرف کند این را انجام دهد

و بی چیز مانند از سه نفری است که دعایان رد می شود. گفتیم: آنان چه کسانی هستند؟ فرمود: یکی از آنها مردی است که مالی داشته باشد و آن را در راه خدا بخشیده سپس می گوید: پروردگارا مرا روزی ده: به او گفته می شود مگر راهی برای کسب روزی برایت قرار ندادم. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۳۲۲، ۳۲۳، کتاب الزکاه، ابواب الصدقه، باب ۴۲، حدیث ۳. حدیث ۱.

۹۸۴- عن ابی عبدالله (علیه السلام) قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله افضل الصدقه صدقه تكون عن فضل الكف. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۳۲۳، ابواب الصدقه باب ۴۲، حدیث ۴.

۹۸۵- ص ۲۰۲.

۹۸۶- عن عبدالله بن سنان، عن ابی عبدالله (علیه السلام) قال: شرف المومن صلاته باللیل؛ و عز المومن کفه عن اعراض الناس. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۶۸، کتاب الصلاه، باب ۳۹، حدیث ۲.

۹۸۷- عن عبدالله ابن سنان، عن ابی عبدالله (علیه السلام) قال قال رسول الله، صلی الله علیه و آله و سلم، لجبرئیل: عطنی فقال: یا محمد عش ما شئت، فانک میت؛ و احب ما شئت، فانک مفارقه؛ و اعمل ما شئت، فانک ملاقیه؛ شرف المومن صلاته باللیل؛ و عزه کفه عن اعراض الناس. الخصال، ج ۱، ص ۷، باب الواحد، حدیث ۱۹.

۹۸۸- عن جعفر بن محمد (علیه السلام) قال: المال و الینون زینه الحیاه الدنیا؛ و ثمان رکعات من آخر اللیل والوتر

زینہ الاخرہ . و قد یجمعها الله لاقوام . وسائل الشیعہ ، ج ۵ ، ص ۲۷۶ ، کتاب الصلاہ ، باب ۳۹ ، از ابواب بقیہ الصلوات المندوبہ ، حدیث ۳۴ .

۹۸۹- و قال رسول الله صلى الله عليه و آله : اذا قام العبد لذيد مضجعه و النعاس في عينه ليرضى ربه بصلاه ليله ، باهى الله به الملائكه و قال : اما ترون عبدى هذا ، قد قام من اذيد مضجعه لصلاه لم افرضها عليه ؛ اشهدوا انى قد غفرت له . وسائل الشیعہ ، ج ۵ ، ص ۲۷۷ ، کتاب الصلاہ ، باب ۳۹ ، از ابواب بقیہ الصلوات المندوبہ ، حدیث ۳۶ .

۹۹۰- احادث ۱ تا ۳ ، ۶ از وسائل الشیعہ ، ج ۳ ، ص ۴۲ تا ۴۴ ، کتاب الصلاہ ، باب ۱۴ از ابواب اعداد الفرائض

۹۹۱- نمازها و نماز میانہ را نگاه دارید و با فروتنی برای خدا به پا خیزید . بقرہ / ۲۳۸ .

۹۹۲- امام باقر (علیه السلام) فرمود: بینا رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، جالس في المسجد ، اذ دخل رجل ، فقام يصلى فلم يتم ركوعه و لا- سجوده . فقال ، صلى الله عليه و آله : نقر كنقر الغراب لئن مات هذا و هكذا صلاته ليموتن على غير ديني . روزی پیامبر صلی الله علیه و آله در مسجد نشستہ بود فردی بر وی وارد شد و بہ نماز ایستاد ، رکوع و سجده نماز را بہ طور کامل بہ جا نیاورد . پیامبر فرمود: چون کلاغ بر زمین منقار کوبید! اگر این شخص بمیرد و نمازش این باشد ، بتحقیق کہ بر دین من نمرده است .) فروع کافی ، ج ۳ ، ص

۲۶۸، کتاب الصلاه ، باب من حافظ علی صلاته اوضیعها.

۹۹۳- بپرهیز، بپرهیز! و خدا در این جهان و در جهان دیگر یاور تو باد.

۹۹۴- اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۰۹، کتاب فضل القرآن ، باب فی قراءته ، حدیث ۱.

۹۹۵- اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۰۹، کتاب فضل القرآن ، باب فی قراءته ، حدیث ۲. در این منبع جمله آخر حدیث به صورت
تنظر ما فیها ضبط شده است .

۹۹۶- پس چرا در قرآن تدبر نمی کنند؟ مگر اینکه بر دلهاشان قفلهاست . محمد / ۲۴.

۹۹۷- لا خیر فی عبادہ لا فقه فیها و لا فی قرائه لا تدبر فیها (خیری نیست برای عبادتی که در آن فهم نباشد، و برای قرائتی که
در آن تدبر نباشد.) المحججه البیضا، ج ۲، ص ۲۳۷، کتاب آداب تلاوه القرآن ، باب ۳.

۹۹۸- اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۱۲، کتاب فضل القرآن ، باب ثواب قراءه القرآن ، حدیث ۵.

۹۹۹- اصول کافی ، ج ۲، ص ۵۹۶، ۶۰۲، کتاب فضل القرآن ، حدیث ۱، ۱۱، ۱۲، ۱۴.

۱۰۰۰- عن ابی عبدالله (علیه السلام) قال : من قراء القرآن و هو شاب مومن اختلط القرآن بلحمه و دمه ؛ و جعله الله عزوجل مع
السفره الکرام البره ، و کان القرآن حجیزا عنه یوم القیامه . یقول : یا رب ، ان کل عامل قد اصاب اجر عمله غیر عاملی ، فبلغ
به اکرم عطایاک . قال فیکسوه الله العزیز الجبار حلتین من حلل الجنه ، و یوضع علی راسه تاج الکرامه ، ثم یقال له : هل
ارضیناک فیہ ؟ فیقول القرآن : یا رب ؛ قد

كنت ارغب له فيما هو افضل من هذا. فيعطى الامن بيمينه و الخلد بيساره ، ثم يدخل الجنه ، فيقال له : اقرا واصعد درجه . ثم يقال له : هل بلغنا به و ارضيناك ؟ فيقول : نعم . قال : و من قراه كثيرا و تعاهده بمشقه من شده حفظه ، اعطاه الله عزوجل اجر هذا مرتين . اصول كافي ، ج ٢ ، ص ٦٠٣ ، كتاب فضل القرآن ، باب حامل القرآن ، حديث ٤ . ثواب الاعمال و عقاب الاعمال ، ص ١٢٦ ، ثواب من قرا القرآن و هو شاب مومن .

١٠٠١- عن المفضل قال : سمعت ابا عبد الله (عليه السلام) يقول : ان الذي يعالج القرآن ليحفظه بمشقه منه ، و قله حفظ له اجران در بحار الانوار، ج ٩٠ ، ص ١٨٧ ، كتاب القرآن ، باب ٢٠ ، حديث ٧ . مشابه اين روايت آمده است .

١٠٠٢- عن داود بن كثير قال : قلت لابي عبدالله (عليه السلام) : انتم الصلاه في كتاب الله عزوجل و انتم الزكاه و انتم الحج فقال : يا داود نحن الصلاه في كتاب الله عزوجل و نحن الصلاه في كتاب الله عزوجل و نحن الزكاه و نحن الحج ... داود بن كثير مي گويد به امام صادق (عليه السلام) عرض كردم : شما نماز در كتاب خدا هستيد و شما زكات و شما حج مي باشيد؟ پس پاسخ دادند: اي داود ما نماز در كتاب خدا هستيم و ما زكات و روزه و ما حج هستيم . بحار الانوار، ج ٢٤ ، ص ٣٠٣ ، كتاب الامامه ، باب انهم الصلاه و الزكاه .، حديث ١٤ .

١٠٠٣- اصول كافي ، ج

۲، ص ۶۳۹ تا ۴۶۲، کتاب العشره ، باب من تکره مجالسته و مرافقته ، حدیث ۱ تا ۳، ۶، ۷، ۱۰.

۱۰۰۴- اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۰۰، کتاب فضل القرآن ، حدیث ۵.

۱۰۰۵- امالی (مجالس) شیخ صدوق ، ص ۴۵۸، مجلس ۸۴، حدیث ۲، وسائل الشیعه ، ج ۴، ص ۸۲۹، کتاب الصلاه ، باب ۳، حدیث ۶.

۱۰۰۶- اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۲۷، کتاب فضل القرآن ، باب النوادر، حدیث ۱.

۱۰۰۷- وسائل الشیعه ، ج ۴، ص ۸۳۷، کتاب الصلاه ، باب ۸ از ابواب قراءه القرآن ، حدیث ۷. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال ، ص ۳۲۹، عقاب المستاکل بالقرآن ، حدیث ۱.

۱۰۰۸- سوره طه آیه ۱۲۵.

۱۰۰۹- ثواب الاعمال و عقاب الاعمال ، ص ۳۳۲، ۳۴۶، ۳۳۷. وسائل الشیعه ، ج ۴، ص ۸۳۷، کتاب الصلاه ، باب ۸ از ابواب قراءه القرآن ، حدیث ۸.

۱۰۱۰- اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۱۴، کتاب فضل القرآن ، باب ترتیل القرآن بالصوت الحسن ، حدیث ۱.

۱۰۱۱- امام صادق (علیه السلام) فرمود: ان القرآن نزل بالحزن ، فاقرووه بالحزن . (همانا قرآن برای اندوه نازل شده است ، پس آن را با حزن بخوانید). اصول کافی ، ج ۲، ص ۶۱۴، کتاب فضل القرآن ، باب ترتیل القرآن بالصوت الحسن ، حدیث ۲. و نیز درباره آیه ورتل القرآن ترتیلا فرمود: هو ان تتمکث فيه و تحسن به صوتک . (ترتیل آن است که قرآن را به آرامی و با آوای خوش بخوانی .) مجمع البیان ، ج ۱۰، ص ۳۷۸، سوره المزمل ،

۱۰۱۲- عن ابی الحسن (علیه السلام)

(قال : ذكرت الصوت عنده ، فقال ان علي بن الحسين ، ع ، كان يقرأ فریما مر به المار فصعق من حسن صوته ... اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۶۱۵ ، کتاب فضل القرآن ، باب ترتیل القرآن بالصوت الحسن ، حدیث ۴ .

۱۰۱۳- تفسیر نورالثقلین ، ج ۵ ، ص ۶۸۳ ، ۶۸۴ ، تفسیر سوره کوثر حدیث : ۱۷ تا ۱۹ .

۱۰۱۴- شماره ۱۴۲ .

۱۰۱۵- عن علی بن جعفر ، عن اخیه ، موسی بن جعفر ، (علیه السلام) ، قال قال : علی الامام ان یرفع بده فی الصلاه ؛ لیس علی غیره ان یرفع یده فی الصلاه . (علی بن جعفر از برادرش ، موسی بن جعفر (علیه السلام) ، روایت کند که فرمود: بر امام لازم است که دستش را در نماز بالا آورد؛ و غیر امام لازم نیست چنین کند. وسائل الشیعه ، ج ۴ ، ص ۷۲۶ ، کتاب الصلاه ، باب ۹ .

۱۰۸۹۵۱۰۱۷

۱۰۱۶- و روی عن مقاتل بن حیان ، عن اصبع بن نباته ، عن امیر المومنین (علیه السلام) قال : لما نزلت هذه السوره الكوثر قال النبی ، صلی الله علیه و آله ، لحبریل ع : ما هذه النحیره التي امرنی بها ربی ؟ قال : لیست بنحیره ، ولكنه یامرک اذا تحرمت للصلاه ان ترفع یدیک اذا کبرت و اذا رکعت و اذا رفعت راسک من الركوع و اذا سجدت . فانه صلاتنا و صلاه الملائکه فی السماوات السبع . فان لكل شی زینه ، و ان زینه الصلاه رفع الایدی عند کل تکبیره . (روایت شده از مقاتل پسر حیان ، از اصبع پسر نباته ، از امیر المومنین (علیه السلام)

(فرمود: چون این سوره ، سوره کوثر، بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل گردید، پیامبر به جبرئیل گفت : این کدام قربانی است که پروردگارم مرا بان فرمان داده است ؟ گفت : قربانی نیست ، اما او تو را فرمان داده که هرگاه برای نماز آماده شدی ، دستهایت را آن گاه که تکبیر گویی و آن گاه که به رکوع روی و آن گاه که سر از رکوع برداری و آن گاه که به سجده روی ، بلند کنی ؛ زیرا این نماز ما و نماز فرشتگان در آسمانهای هفتگانه است . بدرستی که هر چیزی را زیوری است و زیور نماز بلند کردن دستها در تکبیر است .) مجمع البیان ، تفسیر سوره کوثر.

۱۰۱۷- عن الرضا (عليه السلام) قال : انما ترفع اليدان بالتكبر لان رفع اليدين ضرب من الابتهال والتبتل والتضرع ؛ فاحب الله عزوجل ان يكون العبد في وقت ذكره له متبتلا متضرعا مبتهلا. و لان في رفع اليدين احضار النيه و اقبال القلب . وسائل الشيعه ، ج ۴ ، ص ۷۲۷ ، كتاب الصلاه ، باب ۹ت از ابواب تكبيره الاحرام ، حديث ۱۱.

۱۰۱۸- من روی خویش را به سوی کسی کردم که آسمانها و زمین را آفرید. (انعام / ۷۹)

۱۰۱۹- وسائل الشيعه ، ج ۴ ، ص ۷۲۲ ، كتاب الصلاه ،، باب ۷ از ابواب تكبيره الاحرام ، حديث ۵.

۱۰۲۰- وسائل الشيعه ، ج ۴ ، ص ۷۲۲ ، ۷۲۳ ، كتاب الصلاه ، باب ۷ از ابواب تكبيره الاحرام ، حديث ۷.

۱۰۲۱- فروع کافی ، ج ۶ ، ص ۴۹۵ ، ۴۹۶ ، كتاب الزی و التجمل ، باب السواك

، حديث ٦.

١٠٢٢- خصال، ج ٢، ص ٤٤٩، باب ١٠، حديث ٥١.

١٠٢٣- عن ابي عبدالله (عليه السلام) قال قال رسول الله، صلى الله عليه وآله : اوصاني جبرئيل، (عليه السلام)، بالسواك حتى خفت على اسناني . فروع كافي، ج ٦، ص ٤٩٦، كتاب الزى والتجمل، باب السواك، حديث ٨.

١٠٢٤- قال رسول الله صلى الله عليه وآله : لو لا ان اشق على امتي، لامرتهم بالسواك مع كل صلاه . وسائل الشيعه، ج ١، ص ٣٥٥، كتاب الطهاره، باب ٥ از ابواب السواك، حديث ٣.

١٠٢٥- عن ابي عبدالله (عليه السلام) قال : ان رسول الله، صلى الله عليه وآله، كان اذا صلى العشاء الاخره، امر بوضوئه و سواكه، فيوضع عند رءسه مخمرا؛ فيرقد ما شاء الله؛ ثم يقوم فيستاك ويتوضا و يصلى اربع ركعات، ثم يرقد، ثم يقوم فيستاك ويتوضا و يصلى . ثم قال : لقد كان لكم فى رسول الله اسوه حسنه . وسائل الشيعه، ج ١، ص ٣٥٦، كتاب الطهاره، باب ٦ از ابواب السواك، حديث ١.

١٠٢٦- عن ابي عبدالله، عن آبائه (عليه السلام) قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله : ركعتان بسواك افضل من سبعين ركعه بغير سواك . عن معلى بن خنيس قال : سألت الا-عبدالله، (عليه السلام)، عن السواك بعد الوضوء. فقال الاستياك قبل ان يتوضا. قلت : ارايت ان نسي حتى يتوضا قال : يستاك، ثم يتمضمض ثلاث مرات .

بحار الانوار، ج ۷۳، ص ۱۳۲، ۱۳۳، کتاب الاداب و السنن، باب السواک و الحث علیه، حدیث ۳۲، ۳۴.

۱۰۲۷- وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۳۵۳، ۳۵۵، ۳۵۶، کتاب الطهاره، باب ۳، ۵، ۶.

۱۰۲۸- برانگیخته شده ام تا منشهای نیک را کامل گردانم. مجمع البیان، تفسیر آیه ۴، سوره قلم.

۱۰۲۹- گر مسلمانی از این است که حافظ دارد

آه اگر از پی امروز بود فردایی.

حافظ

۱۰۳۰- طهاره الاعراق، تصنیف ابن مسکویه دانشمند قرن پنجم هجری.

۱۰۳۱- از جمله محجه البیضاء، کلمات مکنونه، حیوه جاوید، از فیض کاشانی. حق الیقین از علامه مجلسی، و جامع السعادات از ملا مهدی نراقی. و معراج السعاده از ملا احمد نراقی که اقتباس از کتاب جامع السعادات است.

۱۰۳۲- خصال، ج ۲، ص ۴۳۱، باب ۱۰، حدیث ۱۲.

۱۰۳۳- معانی الاخبار، ص ۱۹۱، باب فی مکارم الاخلاق، حدیث ۳.

۱۰۳۴- الوافی، ج ۴، ص ۲۶۴، کتاب ایمان و کفر، باب جوامع المکارم، حدیث ۲.

۱۰۳۵- امالی، شیخ صدق، مجلسی ۵۷، حدیث ۱۰، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۵۶، کتاب الجهاد، باب ۶ از ابواب جهاد النفس، حدیث ۸. در نسخ چاپی مذام الافعال وارد شده است

۱۰۳۶- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۹، کتاب ایمان و کفر، باب حسن الخلق، حدیث ۱.

۱۰۳۷- اصول کافی، ج ۲، ص ۹۹، کتاب ایمان و کفر، باب حسن الخلق، حدیث ۲.

۱۰۳۸- عن ابی عبدالله (علیه السلام) قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله: اکثر ما تلج به امتی الجنة تقوی الله و

حسن الخلق . اصول كافي ، ج ٢ ، ص ١٠٠ ، كتاب ايمان و كفر ، باب حسن الخلق ، حديث ٦ .

١٠٣٩- عن ابي عبدالله (عليه السلام) قال : البر و حسن الخلق يعمران الديار و يزيدان في الاعمار . اصول كافي ، ج ٢ ، ص ١٠٠ ، كتاب ايمان و كفر ، باب حسن الخلق ، حديث ٨ .

١٠٤٠- عن ابي عبدالله (عليه السلام) قال : ان الله تبارك و تعالى ليعطي العبد من الثواب على حسن الخلق كما يعطي المجاهد في سبيل الله ، يغدو عليه و يروح . اصول كافي ، ج ٢ ، ص ١٠١ ، كتاب ايمان و كفر ، باب حسن الخلق ، حديث ١٢ .

١٠٤١- اصول كافي ، ج ٢ ، ص ٣٢١ ، كتاب ايمان و كفر ، باب سوء الخلق ، حديث ٣ .

١٠٤٢- عن ابي عبدالله (عليه السلام) قال : ان سوء الخلق ليفسد العمل كما يفسد الخل العسل . اصول كافي ، ج ٢ ، ص ٣٢١ ، كتاب ايمان و كفر ، باب سوء الخلق ، حديث ١ .

١٠٤٣- عن ابي عبدالله (عليه السلام) قال قال النبي ، صلى الله عليه و آله : ابي الله عزوجل لصاحب الخلق السي بالتوبه . قيل : و كيف ذاك يا رسول الله ؟ قال : لانه اذا تابمن ذنب وقع في ذنب اعظم منه . اصول كافي ، ج ٢ ، ص ٣٢١ ، كتاب ايمان و كفر ، باب سوء الخلق ، حديث ٢ .

١٠٤٤- عن ابي عبدالله (عليه السلام) قال : من ساء خلقه عذب نفسه . اصول كافي ، ج ٢ ، ص ٣٢١ ، كتاب ايمان و كفر ، باب سوء الخلق ، حديث ٤ .

١٠٤٥- (ملك / ٢٢) ١٠٤٦- اصول

کافی، ج ۲، ص ۴۲۲، کتاب ایمان و کفر، باب فی ظلمه قلب المنافق ...، حدیث ۲.

۱۰۴۷- المطبوع، یعنی مهر شده؛ الطبع، یعنی مهر کردن. و طبع، یعنی چرکین، شوخ ..

۱۰۴۸- النهایه، ج ۲، ص ۳۲۱، ذیل ماده زهر

۱۰۴۹- الاجرد، کسی را گویند که در بدنش مو نباشد. و در صحاح است: الجرد گستره ای است که در آن هیچ گیاه نباشد.

۱۰۵۰- ص ۴۱۳.

۱۰۵۱- حدیث ۱۷.

۱۰۵۲- بحار الانوار، ج ۵، ص ۱۵۳، کتاب العدل و المعاد، باب السعاده و الشقاوه، حدیث ۱، (با اندکی اختلاف در عبارت).

۱۰۵۳- حدیث ۱۵، پاورقی ۳۲.

۱۰۵۴- اصول کافی، ج ۲، ص ۴۲۳، کتاب ایمان و کفر، باب ظلمت قلب منافق، حدیث ۳.

۱۰۵۵- عن عمرو عن ابی عبدالله (علیه السلام) قال قال لنا ذات یوم: تجد الرجل لا یخطی بلام و لا واو، خطیباً مصقعا، لقلبه اشد ظلمه من اللیل المظلم. و تجد الرجل لا یتطیع یعبر عما فی قلبه بلسانه، و قلبه یزهر کما یزهر المصباح. اصول کافی، ج ۲، ص ۴۲۲، کتاب ایمان و کفر، باب ظلمت قلب منافق، حدیث ۱.

۱۰۵۶- تفسیر القرآن الکریم، صدرالمطاء لهین، ج ۴، ص ۵۲؛ تفسیر آیة الکرسی، علم الیقین، ج ۲، ص ۹۶۷.

۱۰۵۷- همانا پروردگار من بر راه راست است. (هود/ ۵۶)

۱۰۵۸- (ملک / ۲۲)

۱۰۵۹- کافی، ج ۱، ص ۴۳۲، کتاب الحجج، باب فیہ نکت من التنزیل فی الولاية، حدیث ۹۱.

۱۰۶۰- عن حمران قال سمعت ابا جعفر (علیه السلام) یقول قول الله تعالی: و

ان هذا صراطى مستقيما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل . قال : على بن ابيطالب و الائمه من ولد فاطمه هم صراط الله ؛ فمن اباهم ، سلك السبل ... (حمران گوید از امام باقر (علیه السلام) شنیدم که درباره کلام خداوند: همانا این راه راست من است ؛ پس پیرو آن شوید و به راههای دیگر مروید. فرمود: علی بن ابیطالب و امامان از ذریه فاطمه راه خدایند؛ پس هر که از آنان روی گرداند، به راههای دیگر رفته است.) بحارالانوار، ج ۲۴، ص ۱۵، کتاب الامامه ، باب ۲۴، حدیث ۱۷.

۱۰۶۱- عن الفضیل قال : دخلت مع ابی جعفر، (علیه السلام)، المسجد الحرام و هو متکی علی فنظر الی الناس ، و نحن علی باب بنی شیبہ ، فقال : یا فضیل ، هكذا كان يطوفون فی الجاهلیه ! لا يعرفون حقا و لا یدینون دینا! یا فضیل ، انظر الیهم ، مکین علی و جوههم ؛ لعنهم الله من خلق مسخور بهم مکین علی و جوههم . ثم تلا هذه الايه افمن یمشی مکبا علی وجهه اهذی امن یمشی سویا علی صراط مستقیم ؟ یعنی ، والله ، علیا، (علیه السلام) ،

والاوصیاء، (علیه السلام)،... روضهی کافی ، ص ۲۸۸. حدیث ۴۳۴.

۱۰۶۲- ص ۵۳۰.

۱۰۶۳- ص ۵۲۹.

۱۰۶۴- فتوحات سه گانه عبارت است از: فتح قریب ، فتح مبین ، فتح مطلق .

۱۰۶۵- ص ۲۳۹، ۲۶۰، ۳۴۵.

۱۰۶۶- حدیث ۹، ۲۰، ۲۶.

۱۰۶۷- (انعام / ۹۱، حج / ۷۴، زمر / ۶۸)

۱۰۶۸- (حشر / ۷)

۱۰۶۹- اصول کافی ، ج ۲، ص ۱۸۲، کتاب ایمان و کفر، باب مصافحه ، حدیث ۱۶.

۱۰۷۰- مرآه العقول ، ج

۹، ص ۷۱، (کتاب ایمان و کفر، (باب مصافحه ، حدیث ۱۶.

۱۰۷۱- وافی ، ج ۵، ص ۶۱۳.

۱۰۷۲- اصول کافی ، ج ۱، ص ۱۰۰، کتاب التوحید، باب النهی عن الصفه بغير ما وصف به نفسه تعالى ، حدیث ۱.

۱۰۷۳- مرآه العقول ، ج ۱، ص ۳۴۶، کتاب توحید، باب نهی از توصیف ...، حدیث ۱.

۱۰۷۴- التوحید، شیخ صدوق ، ص ۳۱ به بعد، باب ۲. (بویژه حدیث ۳۷) بحارالانوار، ج ۳، ص ۲۵۷ به بعد، کتاب التوحید، باب ۹، حدیث ۱۳.

۱۰۷۵- و آنان که در نامهای او کفر و انحراف می ورزند بخود واگذارید. (اعراف / ۱۸۰)

۱۰۷۶- بار خدایا، شکایت به تو می برند و جز تو کمک کننده ای نیست .

۱۰۷۷- دعای کمیل ، مصباح التهجده، ص ۵۸۷.

۱۰۷۸- اسفار اربعه ، ج ۹، ص ۱۲۳، تفسیر صدرالمتألهین ، تفسیر آیه ۱۷ سوره اعلی .

۱۰۷۹- جابر گوید: از امام باقر علیه السلام درباره علم عالم پرسیدم ، فرمود: ای جابر، همانا در پیغمبران و اوصیاء پنج روح است : روح القدس ، روح ایمان ، روح زندگی ، روح قوه ، روح شهوت . ای جابر، ایشان به روح القدس امور و مطالب زیر عرش تا زیر خاک را می دانند. سپس فرمود ای جابر، این چهار روح را آفت رسد مگر روح القدس را که بازی و یاوه گری ندارد. اصول کافی ، ج ۱، ص ۲۷۲، کتاب الحججه ، باب فیه ذکر والا ارواح التي فی الاثمه . حدیث ۲.

۱۰۸۰- (شوری / ۵۲)

۱۰۸۱- و با سند خود از ابو بصیر روایت کند که گفت از امام صادق علیه السلام از این کلام

خداوند تبارک و تعالی: و همچنین روح را به فرمان خویش به سویت فرستادیم؛ تو نمی دانستی کتاب و ایمان چیست. پرسیدم، فرمود: روح آفریده ای است از آفریدگان خدای تبارک و تعالی، بزرگتر از جبرئیل و میکائیل. این روح همراه پیامبر صلی الله علیه و آله بود، او را آگاه می ساخت و استوارش می داشت. و پس از پیامبر این روح همراه امامان است. اصول کافی، ج ۱، ص ۲۷۳، کتاب الحج، باب الروح التي يسد الله بها الأئمة حديث ۱.

۱۰۸۲- بحار الانوار، ج ۳۹، ص ۳۱۳، تاریخ امیر المؤمنین، باب ۸۸، حدیث ۵.

۱۰۸۳- مصباح الهدایه الی الخلافة و الولاية، کتابی است گرانقدر از حضرت امام خمینی (س) که در سال ۱۳۴۹ ه. ق (۱۳۰۸ ه. ش) به رشته تحریر در آورده اند. این کتاب در یک مقدمه و دو مشکات، و یک خاتمه تنظیم شده است. مشکات نخست در برخی از اسرار خلافت محمدی صلی الله علیه و آله و ولایت علوی علیه السلام در حضرت علمیه است، و مشکات دوم در برخی از اسرار خلافت و ولایت و نبوت در نشئه عین و عالم امر و خلق می باشد. حضرت امام (س) در مقدمه کتاب در پیرامون موضوع آن چنین نگاه داشته اند: دوست داشتم در این رساله سرآغازی از حقیقت خلافت محمدی و نمی از دریای حقیقت ولایت علوی علیه السلام را برای آشکار کنم و اینکه چگونه این دو حقیقت در عوالم غیب و شهادت غیب و شهادت جاری هستند و

در مراتب نزول و صعود نفوذ دارند.

۱۰۸۴- وافی ، ج ۵، ص ۶۱۴، کتاب ایمان و کفر، باب مصافحه ، حدیث ۱۶.

۱۰۸۵- مرآه العقول ، ج ۹، ص ۷۱، کتاب ایمان و کفر، باب مصافحه ، حدیث ۱۶.

۱۰۸۶- مرآه العقول ، ج ۹، ص ۷۱، کتاب ایمان و کفر، باب مصافحه ، حدیث ۱۶.

۱۰۸۷- علم نزد خداست ؛ و شاید خداوند پس از این چیزی پدید آورد.

۱۰۸۸- عن زراه ، عن ابی جعفر علیه السلام قال : وضع رسول الله صلى الله عليه و آله ديه العين و ديه النفس و حرم النيذ و كل مسكر فقال له رجل : وضع رسول الله صلى الله عليه و آله من غير ان يكون جاء فيه شى ؟ قال : نعم ، ليعلم من يطع الرسول ممن يعصيه . اصول كافي ، كتاب الحج ، باب التفويض الى رسول الله صلى الله عليه و آله و الى الائمة عليه السلام فى امر الدين حدیث ۷.

۱۰۸۹- وسائل الشيعه ، ج ۳، كتاب الصلاه ، باب ۱۳ از ابواب اعداد الفرائض ، حدیث ۱۲، ۱۴.

۱۱۴۵ تا ۱۰۹۰

۱۰۹۰- فضیل بن یسار از امام صادق علیه السلام نقل می کند: و سن رسول الله صلى الله عليه و آله صوم شعبان و ثلاثه ايام فى كل شهر مثل الفريضة ؛ فاجاز الله عزوجل له ذلك . پیغمبر خدا صلى الله عليه و آله روزه ماه شعبان و سه روز از هر ماه را سنت قرار داد تا روزه های مستحبی دو برابر واجب شد. پس خداوند آن را برای پیغمبر خود روا دانست . (وسائل الشيعه ، ج ۷، ص ۳۶۱، باب

۱۰۹۱- کلینی با سند خود از زراره روایت می کند که گفت از امام باقر و امام صادق علیهما السلام ، شنیدم که فرمودند: همانا خدای عزوجل امر آفریده هایش را به پیغمبرش واگذار فرمود تا ببیند چگونه فرمان می برند. سپس این آیه را تلاوت فرمود: آنچه را پیامبر برای شما آورده بگیری، و از آنچه بازتان داشته باز ایستید.. اصول کافی ، ج ۱ ، ص ۲۶۶ ، کتاب الحجّه ، باب التفویض الی رسول الله صلی الله علیه و آله و الی الائمه علیه السلام فی امر الدین ، حدیث ۳.

۱۰۹۲- مرآه العقول ، ج ۳ ، ص ۱۴۴ ، کتاب الحجّه ، باب التفویض الی رسول الله صلی الله علیه و آله ، حدیث ۱.

۱۰۹۳- مرآه العقول ، ج ۳ ، ص ۱۴۱ ، کتاب الحجّه ، باب التفویض الی رسول الله صلی الله علیه و آله . حدیث ۱.

۱۰۹۴- کافی ، ج ۱ ، ص ۱۸۳ ، کتاب الحجّه ، باب معرفه الامام و الرد الیه ، از امام صادق علیه السلام روایت کرده است : ابی الله ان یجری الاشیاء الا بالاسباب ... و همچنین در بصائر الدرجات ، ص ۲۶ ، جزء اول ، باب ۴ ، حدیث ۲.

۱۰۹۵- در کافی با سندش از محمد بن سنان روایت کرده که او گفت من در محضر امام محمد تقی علیه السلام از اختلاف شیعه سخن گفتم ، حضرت فرمود: ای محمد خدای تبارک و تعالی همواره در یگانگ یخود بیهمتاست . در آغاز محمد و علی و فاطمه را آفرید؛ آنها هزار دوران بماندند: سپس همه چیزهای دیگر را آفرید و ایشان را بر

آفریدگار خود گواه گرفت و اطاعت ایشان را بر آنها مقرر ساخت و کارهای آفریدگان را به آنها وا گذاشت؛ پس آنها هر چه را خواهند حرام سازند و هر چه را خواهند حلال کنند؛ و هرگز نخواهند جز آنچه را که خدا بخواهد. سپس فرمود: ای محمد، این است آن آیینی که هر که از آن پیش افتد از دین بیرون رفته است؛ و هر که از آن عقب بماند، نابود گردد؛ و هر که با آن همراه باشد، به حق رسیده است. ای محمد، آنچه را گفتم مغتنم شمار. اصول کافی، ج ۱ ص ۴۴۱، کتاب الحجّه، باب مولد النبی صلی الله علیه و آله و وفاته، حدیث ۵.

۱۰۹۶- و در کافی با سند خود از مفضل روایت کند که گفت به امام صادق علیه السلام عرض کرد آن گاه که در اظله (سایه ها) قرار داشتید چگونه بودید. فرمود: ای مفضل، ما نزد پروردگار خود بودیم و نزد او کسی جز ما که در سایه سبز فام او بودیم نبود؛ خدا یرا تسبیح می گفتیم و تقدیس می کردیم و او را به یگانگی می ستودی. جز ما نه فرشته بود و نه ذیر وحی، تا آنکه خدا اراده آفرینش چیزها را کرد و فرشتگان و دیگر آفریدگان را آنگونه که خواست آفرید و سپس علم آن را به ما رسانید. اصول کافی ج ۱، ص ۴۴۱، کتاب الحجّه باب مولد النبی صلی الله علیه و آله و وفاته حدیث ۷.

۱۰۹۷- والله لو اعطيت الاقاليم السبعه بما تحت افلاكها على ان اعصى الله في

نمله اسلبها جلب شعيره ما فعلته نهج البلاغه ، خطبه ۲۱۵.

۱۰۹۸- غنقا شكار كس نشود دام باز گير

كانجا همیشه باد به دست است دام را.

حافظ

۱۰۹۹- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۱۸۰ ، کتاب ایمان و کفر ، باب مصافحه ، حدیث ۴.

۱۱۰۰- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۱۷۹ ، کتاب ایمان و کفر ، باب المصافحه ، حدیث ۲.

۱۱۰۱- او ما علمت ان المومنین اذا التقيا فتصافحا انزل الله عزوجل الرحمه عليهما فكانت تسعه و تسعين لاشد هما حبا لصاحبه .
فذا توافقا غمرتھما الرحمه ... الحدیث اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۱۸۱ ، کتاب ایمان و کفر ، باب مصافحه ، حدیث ۱۴.

۱۱۰۲- اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۵۷ ، کتاب ایمان و کفر ، باب فضل اليقين ، حدیث ۲ ،

۱۱۰۳- مرآه العقول ، ج ۷ ، ص ۳۵۹ ، کتاب ایمان و کفر ، باب فضل اليقين ، حدیث ۲.

۱۱۰۴- منبع پیشین .

۱۱۰۵- وافى ، ج ۴ ، ص ۲۶۹.

۱۱۰۶- مرآه العقول ، ج ۷ ، ص ۳۵۶ ، کتاب ایمان و کفر ، باب فضل اليقين ، حدیث ۲.

۱۱۰۷- وافى ، ج ۴ ، ص ۲۷۰.

۱۱۰۸- مرآه العقول ، ج ۷ ، ص ۳۵۷ ، کتاب ایمان و کفر ، باب فضل اليقين ، حدیث ۲.

۱۱۰۹- هر که از خدا بترسد، او را گریز گاهی قرار دهد و روزی او را از جایی که گمان نبرد برساند. طلاق / ۳.

۱۱۱۰- وسائل الشیعه ، ج ۱۲ ، ص ۱۵ ، کتاب التجاره ، باب ۵ از ابواب مقدمات تجارت ، حدیث ۷.

۱۱۱۱- ای پیامبر بگو: پروردگارا، ای دارنده قدرت ، قدرت می دهی هر که را بخواهی ، و قدرت می ستانی از هر که
بخواهی . آل عمران / ۲۶.

۱۱۱۲- تفسیر

كبير، ج ٢، ص ٣٠.

١١١٣- مرآة العقول، ج ٧، ص ٣٥٨، كتاب ايمان و كفر، باب فضل اليقين، حديث ٢.

١١١٤- اصول كافي، ج ٢، ص ٤٦٤، كتاب ايمان و كفر، باب ان الايمان لا يضر معه سيئه، حديث ٥. در نسخ چاپي و ان زنوا او سرقوا او شربوا آمده است.

١١١٥- اصول كافي، ج ٢، ص ٢٣٣، كتاب ايمان و كفر، باب المومن و علاماته، حديث ٧.

١١١٦- اصول كافي، ج ٢، ص ٢٣٣، كتاب ايمان و كفر، باب المومن و علاماته، حديث ٩.

١١١٧- امالي، ص ٣٨٠، جزء ١٣.

١١١٨- اصول كافي، ج ٢، ص ٧٣، كتاب ايمان و كفر، باب الطاعه و التقوى، حديث ١.

١١١٩- اصول كافي، ج ٢، ص ٧٤، كتاب ايمان و كفر، باب الطاعه و التقوى، حديث ٣.

١١٢٠- عن ابى جعفر عليه السلام قال : يا معشر الشيعه ، شيعه آل محمد، كونوا النمرقه الوسطى ، يرجع اليكم الغالى ، و يلحق بكم التالى . فقال له رجل من الانصار، يقال له سعد، جعلت فداك ما الغالى ؟ قال : قوم يقولون فينا مالا نقوله فى انفسنا فليس اولئك منا و لسنا منهم . قال : فما التالى ؟ قال : المرتاد يريد الخير، يبلغه الخير يوجر عليه ثم اقبل علينا، فقال : والله ما معنا من الله براءه و لا- بيننا و بين الله قرابه و لا- لنا على الله حجه . و لا- نقرب الى الله الا بالطاعه ، فمن كان منكم مطيعا لله تنفعه و لا يتنا . و من كان منكم عاصيا لله لم تنفعه و لا يتنا

ويحكم لا- تغتروا! و يحكم لا تغتروا! اصول كافي، ج ٢، ص ٧٥، كتاب ايمان و كفر، باب الطاعه و التقوى، حديث ٦. در متن اربعين اين جمله به مفهوم معنى شده است .

١١٢١- عن ابى جعفر عليه السلام قال : قام رسول صلى الله عليه و آله على الصفاء، فقال : يا بنى عبدالمطلب ، انى رسول الله اليكم ، و انى شفيق عليكم ؛ و ان لى عملى و لكل رجل منكم عمله . لا تقولوا ان محمدا منا و سندخل مدخله . فلا و الله ؛ ما اوليائى منكم و لا- من غيركم يا بنى المطلب الا- المتقون . الا- فلا- اعر فكم يوم القيامة تاتون تحملون الدنيا على ظهوركم و ياتون الناس يحملون الاخره ... الحديث . روضه كافي، ج ٨، ص ١٨٢، حديث ٢٠٥.

١١٢٢- فقال : يا جابر لا تذهبن بك المذاهب . حسب الرجل ان يقول : احب عليا و اتولاه . ثم لا يكون مع ذلك فعالا؟ فلو قال : انى احب رسول الله فرسول الله ، صلى الله عليه و آله خير من على عليه السلام ثم لا يتبع سيرته و لا يعمل بسنته ، ما نفعه حبه اياه شيئا. اصول كافي، ج ٢، ص ٧٤، كتاب ايمان و كفر، باب الطاعه و التقوى، حديث ٣.

١١٢٣- بحار الانوار، ج ٤٦، ص ٨١، ٨٢، تاريخ على بن الحسين عليه السلام باب ٥، حديث ٧٥.

١١٢٤- هر كه در گرو چيزى است كه اندوخته است . مدثر / ٣٨.

١١٢٥- پس هر كه به قدر ذره اى نيكي كرده باشد، آن را مى بيند؛ و هر

که به قدر ذره ای بدی کرده باشد آن را خواهد دید. زلزال / ۷، ۸.

۱۱۲۶- هر چه از نیکی کرده ، از آن اوست ؛ و هر چه از بدی کرده ، به زیان اوست . بقره / ۲۸۶.

۱۱۲۷- اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۶۴، کتاب ایمان و کفر، باب ان الایمان لا یضر معه سیئه ، حدیث ۴.

۱۱۲۸- منبع پیشین حدیث ۳، ۵، ۶.

۱۱۲۹- مرآه العقول ، ج ۱۱، ص ۳۹۶، کتاب ایمان و کفر، باب ان الایمان لا یضر معه السیئه ، حدیث ۲.

۱۱۳۰- عن ابی عبدالله علیه السلام قال قال موسی للخضر، علیهما السلام ، قد تحرمت بصحبتک فاوصنی ، قال : الزم مالا الایمان لا یضر معه سیئه ، حدیث ۲.

۱۱۳۱- اصول کافی ، ج ۲، ص ۴۶۴، کتاب ایمان و کفر، باب ان الایمان لا یضر معه سیئه ، حدیث ۶.

۱۱۳۲- بدرستی که خداوند تمام گناهان را می آمرزد. زمر / ۵۳.

۱۱۳۳- مناقب ، ج ۳، ص ۱۹۷.

۱۱۳۴- حدیث ۴، پاورقی ۳۳.

۱۱۳۵- فرقان / ۶۸، ۷۰.

۱۱۳۶- امالی ، ص ۷۰، جزء سوم .

۱۱۳۷- اصول کافی ، ج ۲، ص ۱۹، کتاب ایمان و کفر، باب دعائم الاسلام ، قسمتی از حدیث پنجم .

۱۱۳۸- کسی که روز قیامت بدون اعتقاد به شما در پیشگاه خداوند حاضر شود، نه حسنه ای از او پذیرفته گردد و نه سیئه ای از او بخشیده شود. وسائل الشیعه ، ج ۱، ص ۹۱، کتاب الطهاره ، باب ۲۹، از ابواب مقدمه العبادات ، حدیث ۳.

۱۱۳۹- و با سند خود از حضرت صادق علیه السلام : روایت کرده که فرموده : به خدا سوگند، ابلیس ،

نفرین خدا بر او باد، اگر پس از آن نافرمانی و تکبری که کرد (سجده نکردن بر آدم) به مدت عمر دنیا خدا را سجده می آورد، مادام که سجده بر آدم نکرد چنانکه خدایش بدان فرمان داده بود، آن عبادتش سود نمی کرد و خدا از وی نمی پذیرفت. و همچنین است حال این امت عصیان آور فریفته شده که ترک اطاعت امامی کرده اند که پیامبرشان نصب فرموده؛ پس خداوند عمل ایشان نپذیرد و نیکی ایشان برنکشد، مگر آنکه به سوی خدا باز آیند از همان راه، که فرمانشان داده، و ولایت امامی را سر نهند که خداوند به ولایت او سفارش فرموده، و از همان دری وارد شوند که خدا و رسولش بر ایشان گشوده اند. حدیث ادامه دارد. منع پیشین، ص ۹۲، حدیث ۵.

۱۱۴۰- روایت برید بن معاویه از امام صادق علیه السلام وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۹۷، کتغاب الطهاره، باب ۳۱ از ابواب مقدمه العبادات، حدیث ۱.

۱۱۴۱- محمد بن حکیم از امام صادق علیه السلام روایت کند:... اما الصلاه و الصو و الصدقه، فان الله يتبعكما ذلك و يلحق بكما؛ و اما الزكاه فلا لانكما ابعدهد تما حق امرء مسلم، و اعطيتماه غير. وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۹۷، کتاب الطهاره، باب ۳۱ از ابواب مقدمه العبادات.

۱۱۴۲- مراد روایت امام صادق علیه السلام است که فرموده: ان اعمال العباد تعرض كل خميس على رسول الله، صلى الله عليه و آله و آله؛ فذان كان يوم عرفه، هبط الرب تبارك و

تعالی ؛ و هو قول الله تبارک و تعالی : و قدمنا الی ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منثورا. فقلت : جعلت فذاک ، اعمال من هذه ؟ قال : اعمال مبغضینا و میغضی شیعتنا. بحارالانوار، ج ۲۳، ص ۳۴۵، کتاب الامامه ، باب ۲۰، حدیث ۳۷.

۱۱۴۳- اصول کافی ، ج ۲، ص ۳۵۲، کتاب ایمان و کفر، باب من اذی المسلمین واحترهم ، حدیث ۸.

۱۱۴۴- آن کسی که بنده اش را شبانه سیر داد. اسراء، ۱.

۱۱۴۵- اربعین ، حدیث ۳۵، ص ۲۹۶.

۱۲۳۱۶۱۱۴۶

۱۱۴۶- به او اهانت کرد. یعنی ، او را خوار شمرد. و به او ستهانت و تهاون کرد. یعنی ، او را پست گرفت . گویند: مردی است که در او مهانت است . یعنی ، خوار و ناتوان است .

۱۱۴۷- و از مردم کسانی گویند که به خدا و روز واپسین ایمان آوردیم ، در حالی که ایمان نیاورده اند. بقره ۸.

۱۱۴۸- اربعین ، حدیث ۳۵، ص ۲۹۶.

۱۱۴۹- تفسیر کشاف ، ج ۱، ص ۱۶۷، تفسیر آیه ۸ سوره بقره .

۱۱۵۰- اربعین حدیث ۳۵.

۱۱۵۱- البطشه ، حمله بردن و با خشونت گرفتن .

۱۱۵۲- اربعین ، حدیث ۳۵، ص ۲۹۵، و از عامه ، بخاری در صحیح کتاب الرقاق ، ج ۲۳، ص ۲۲ و ابن حنبل در مسند، ج ۶، ص ۲۵۶ نقل کرده اند.

۱۱۵۳- ص ۳۱۱.

۱۱۵۴- اربعین ، حدیث ۳۵، ص ۳۰۰.

۱۱۵۵- آنگاه که تیر افکندی تو نیفکندی بلکه خدا افکند. انفال ۱۷.

۱۱۵۶- کهف ، ۷۹ و ۸۲.

۱۱۵۷- خداست که جانها را در دم مرگ می گیرد. زمر، ۴۲.

۱۱۵۸- خداوند تعالی راهنماینده و گمراه کننده است : هر که

را خواهد گمراه کند و هر که را هدایت کند. نحل ، ۹۳.

۱۱۵۹- تو فقط بیم دهنده ای ؛ و برای هر گروهی راهنمایی هست . رعد، ۷.

۱۱۶۰- و اوست که در آسمان خداست و در زمین خداست زخرف ۸۴.

۱۱۶۱- صدرالمتالهین ، ملاصدرا.

۱۱۶۲- و هم اینان اند که از نامهای خدا اعراض می کنند.

۱۱۶۳- حکیم الهی میرداماد و ملاصدرا شاگرد وی .

۱۱۶۴- قبسات ، ص ۴۶۹ ، ۴۷۰. اسفار اربعه ، ص ۳۹۵ به بعد. سفر سوم . موقف چهارم ، فصل ۱۳ .

۱۱۶۵- ص ۲۴۰.

۱۱۶۶- خدا را هفتاد هزار حجاب نورانی و ظلمانی هست . بحارالانوار، ج ۵۵، ص ۴۵، کتاب السماء و العالم ، باب ۵، حدیث ۱۳.

۱۱۶۷- هشام بن الحکم ، عن ابی الحسن علیه السلام انه روى لذلك عله اخرى . و هی ؛ ان النبی صلی الله علیه و آله لما اسرى به الى السماء، قطع سبع حجب ؛ فکبر عند کل حجاب تکبیره ؛ فاو صله الله عزوجل بذلك الى منتهی الکرامه . هشام بن حکم نقل می کند که امام هفتم علیه السلام برای آن دلیل دیگری گفت : حضرت فرمود: وقتی که پیامبر صلی الله علیه و آله به معراج برده شد، هفت حجاب را خرق کرد و نزد هر حجابی تکبیر گفت ؛ پس به این سبب خداوند او را به منتهای کرامت رسانید. وسائل الشیعه ، ج ۴، ص ۷۷۲، کتاب الصلاه ، باب ۷ از ابواب تکبیره الاحرام ، حدیث ۵.

۱۱۶۸- محمد بن الحسن فی المصباح ، باسناده عن معاویه بن عمار قال : کان لابی عبدالله علیه السلام . خریطه دیباج صفراء فیها تربہ ابی عبداله

علیه السلام فکان اذا حضرته الصلاه ، صبه علی بجاته و سجد علیه . ثم قال علیه السلام : ان السجود علی تربہ ابی عبدالله علیہ السلام یخرق الحجب السبع . شیخ طوسی باسند خود از معاویه بن عمار روایت کرده که امام صادق علیه السلام کیسه دیبای زرد رنگی داشت که در آن تربت امام حسین علیه السلام بود. چون وقت نماز می رسید، آن را بر سجاده خود می نهاد و بر آن سجده می کرد. می فرمود: سجده بر تربت امام حسین علیه السلام حجابهای هفتگانه را خرق می کند، وسائل الشیعه ، ج ۳، ص ۶۰۸، کتاب الصلاه ، باب ۱۶ از ابواب ما یسجد علیه ، حدیث ۳.

۱۱۶۹- این شعر منسوب به مولوی است ولی برخی آنرا عبدالرحمن جامی می دانند.

۱۱۷۰- مرحوم شاه آبادی ره هفت لطیفه وجود آدمی را چنین شماره کرده اند: نفس ، عقل ، قلب ، روح ، سر، خفی ، اخفی ، رشحات البحار، کتاب الانسان و الفطره ، ص ۱۷۷.

۱۱۷۱- مراد حجاب آیات اسماء و صفات است . ارجاع به متن .

۱۱۷۲- عوالم ثلاثه عبارت اند از عالم طبیعت ؛ عالم مثال ؛ عالم عقل ؛ ملاصدرا دلیل انحصار عوالم را به سه ، انقسام موجود محسوس ، و متخیل و معقول می داند. شواهد الربوبیه ، ص ۳۲۰.

۱۱۷۳- اشاره است به مرتبه ظاهر نفس که مرتبهی ظهور نفس در بدن می باشد و مرتبه برزخ نفس که مرتبه تجرد مثالی و قوای باطن است و مرتبه عقل که تجرد کامل باشد.

۱۱۷۴- خواجه عبدالله انصاری در مقدمه منازل السائرین ، می نویسد: ابوبکر کتانی

میان بنده و حق هزار مقام از نورانی و ظلمانی قرار داده ، و من آن مقامات را به صد مقام ، که به ده قسم منقسم شود، باز آورم و یک بیک شرح دهم .

۱۱۷۵- اشاره است به آیات ۷۷ تا ۷۹ سوره انعام : فلما جن علیه اللیل رای کوكبا قال هذا ربی فلما افل قال لا احب الافلین فلما رای القمر بازغا قال هذا ربی فلما افل قال لئن لم یهدنی ربی لا کومن القوم الضالین ، فلما رای الشمس بازغه قال هذا ربی هذا اکبر فلما افلت قال یا قوم انی بری مما تشرکون . چون شب بر او ظلمت افکند، ستاره ای بدید؛ گفت این پروردگار من است . پس چون غروب کرد، گفت : من غروب کنندگان را دوست ندارم . پس آنگاه که دمیدن ماه را دید، گفت : این پروردگار من است . پس چون فرو شد، گفت : اگر پروردگارم مرا هدایت نکند، از گروه گمراهان خواهم بود. پس چون سرزدن خورشید را دید، گفت : این پروردگار من است ؛ این بزرگتر است . پس چون غروب کرد، گفت : ای قوم ، من از آنچه شریک خدا قرار می دهید بیزارم .

۱۱۷۶- به سوی کسی روی کردم که آسمانها و زمین را آفرید. انعام ، ۸۰.

۱۱۷۷- امثال و حکم ، دهخدا، ج ۱، ص ۵۳۷.

۱۱۷۸- مصباح الهدایه ، ۱۹۲ و ۱۹۵.

۱۱۷۹- علی چشم خدا و گوش خدا و پهلوی خداست . امام صادق علیه السلام می فرماید: امیر المؤمنین علیه السلام فرمودند: انا علم الله و انا قلب الله الواعی و لسان

الله الناطق و عين الله و جنب الله و انا يدالله . توحيد صدوق ، ص ۱۶۴، باب ۲۲ در معنی جنب الله ، حديث ۱.

۱۱۸۰- حديث ۲۸، پاورقی ۱۲.

۱۱۸۱- خداوند از اين برتر است ، برتری بسيار.

۱۱۸۲- ديوانه توام و آن پنهان نيست و آتشی که از تو بجان دارم خاموش نگردد. پس تویی گوش و چشمها اندام و قلب من .

۱۱۸۳- اربعين ، حديث ۳۵، ص ۲۹۹.

۱۱۸۴- شرح اشارات ، ج ۳، ص ۳۸۹، نمط ۹، فصل ۱۹.

۱۱۸۵- مرآه العقول ، ج ۱۰، ص ۳۹۲. کتاب ايمان و کفر، باب من ذی المسلمین .، حديث ۸.

۱۱۸۶- اربعين ، حديث ۳۵، ص ۳۰۲.

۱۱۸۷- مرآه العقول ، ج ۱۰، ص ۳۸۳. کتاب ايمان و کفر، باب من ذی المسلمین ، حديث ۷.

۱۱۸۸- اصول کافی ، ج ۱، ص ۱۵۲، کتاب توحيد، باب المشيه و الاراده ، حديث ۶.

۱۱۸۹- او با شماست . حديد، ۴.

۱۱۹۰- ما يكون من نجوى ثلثه الا هو رابعهم و لا خمسه الا هو سادسهم و لا ادنى من ذلك و لا اكثر الا هو معهم اين ما كانوا ثم ينثم بما عملوا يوم القيمه ان اله بكل شىء عليم . سه کس با هم راز نگویند جز آنکه خدا پهارمین آنهاست ؛ و نه پنج کس جز آنکه او ششمین آنهاست ؛ و نه کمتر و نه بیشتر از آن ، مگر آنکه هر کجا باشند خدا با آنهاست . آنگاه روز رستاخیز آنان را از آنچه کرده اند آگاه کند. بدرستی که خداوند به همه چیز داناست . مجادله ، ۷.

۱۱۹۱- به هر کجا روی کنید، آنجا روی خداست . بقره

۱۱۹۲- خدا نور آسمان ها و زمین است . نور ۳۵.

۱۱۹۳- (و نمی خواهند جز آنچه را خدا بخواهد. دهر، ۳۰.

۱۱۹۴- خداوند چیزها را به مشیت آفرید و مشیت را به خود آن . اصول کافی ، ج ۱، ص ۱۱۰، کتاب توحید، باب اراده آنها
من صفات الفعل ، حدیث ۴.

۱۱۹۵- سوره حدید، آیه ۳.

۱۱۹۶- انفال ، ۱۷.

۱۱۹۷- شرح حکمه الاشراق ، ص ۳۶۷ و ۳۵۸، مقاله دوم از قسم دوم .

۱۱۹۸- شرح اشارات ، نمط هفتم ، فصل ۱۷. و مصارع المصارع ، ص ۱۴۱.

۱۱۹۹- اسفار اربعه ، ج ۶، ص ۲۶۳ و ۲۷۷، سفر سوم ، موقف سوم ، فصل ۱۲.

۱۲۰۰- خوشبخت کسی است در شکم مادرش خوشبخت شده ، و بدبخت کسی است که در شکم مادرش بدبخت شده است
. بحارالانوار، ج ۵، ص ۱۵۳، کتاب العدل و المعاد، باب ۶، حدیث ۱. با تغییر در عبارت .

۱۲۰۱- بگو همه از جانب خداست . نساء ۷۸.

۱۲۰۲- نساء ۷۹.

۱۲۰۳- انبیاء ۲۳.

۱۲۰۴- خدا را درباره آنچه می کند نمی پرسند، و از ایشان می پرسند. اقتباس از آیه بیست و سوم سوره انبیاء.

۱۲۰۵- برای اطلاع از هفت شبهه ابلیس رجوع کنید به المملل و النحل ، شهرستانی ، ترجمه افضل الدین صدر ترکه اصفهانی
، ص ۲۸.

۱۲۰۶- اصول کافی ، ج ۱، ص ۱۰۷، کتاب توحید، باب صفات الذات ، حدیث ۱.

۱۲۰۷- اسفار اربعه ، ج ۶، ص ۱۱۸، سفر سوم ، موقف دوم در بحث صفات . و نیز حاشیه حکیم سبزواری در این مقام .

۱۲۰۸- مصباح الانس ، ص ۱۳۱، ۱۳۰. نقد النصوص ، فصل ۲، ص ۳۸ و ۳۹.

سعید بن محمد مفید قمی ، معروف به قاضی عید از بزرگان علمای نامدار شیعه و از عالمان به حدیث و حکمت و فنون ادبیه بشمار می رود و به عرفان تمایل بسیار داشت . وی از شاگردان ملامحسن فیض و ملا عبدالرزاق لاهیجی و ملا رجبعلی تبریزی است . قاضی سعید مدتی در قم به قضاوت اشتغال داشت و به همین دلیل به قاضی معروف شد. در سال ۱۱۰۳ ه ق در قم وفات یافت ، از آثار اوست : الاربعون حدیثا، اسرار الصلواه ، حاشیه اثولوجیا، حاشیه بر اشارات ، حقیقه الصلواه ، شرح توحید صدوق ره ، البوارق الملکوتیه ، کلید بهشت .

۱۲۱۰- ملا رجبعلی تبریزی از شاگردان میرفندرسکی است . در فلسفه مشرب مشائی داشته و کتب بوعلی را تدریس می کرده است . قاضی سعید قمی و محمد تنکابنی از شاگردان وی بوده اند. از اوست : کلید بهشت . و رساله ای به فارسی در اثبات واجب .

۱۲۱۱- شرح توحید، ج ۳، ص ۵۴، نسخه خطی کتابخانه مرحوم آیت الله مرعشی نجفی .

۱۲۱۲- اسفار اربعه ، ج ۶، ص ۱۷۶ و ۲۸۴، سفر سوم موقف سوم بحث علم حق تعالی . شرح اشارات ، نمط هفت ، فصل ۱۵، ۲۰.

۱۲۱۳- اسفار اربعه ، ج ۶، ص ۲۷۷ و ۲۶۳، سفر سوم ، موقف سوم ، فصل ۱۲ بحث علم حق تعالی .

۱۲۱۴- اسفار اربعه ، ج ۶، ص ۲۸۰ و ۲۹۰، سفر سوم ، موقف سوم ، فصل ۱۲.

۱۲۱۵- و کلیدهای غیب نزد اوست . جز او کسی بر آنها آگاه نیست .. انعام ۵۹.

۱۲۱۶- براستی ما از خداییم

و به سوی خدا باز می گردیم . بقره ۱۵۶.

۱۲۱۷- شرح حکمه الاشراق ، ۳۵۸ و ۳۶۶، در علم حق تعالی . اسفار اربعه ، ج ۶، ص ۴۲۳، سفر سوم ، موقف ششم .

۱۲۱۸- پس برای اوست نامهای نیکو و مثالهای بلند و کبریا و نیکوییها.

۱۲۱۹- چون به فیض مقدس تجلی کرد و وجود بالعرض پدیدار گشت ، علم به معلوم تعلق گرفت . یعنی ، فیض در آینه وجود مستفیض بالعرض ظاهر گشت .

۱۲۲۰- و چون به فیض مقدس تجلی کرد و وجود موجودات بالذات پدیدار گشت .، یعنی بدون حیثیت تقيیدیه ، فیض به مستفیض ذاتا تعلق گرفت .

۱۲۲۱- اسفار اربعه ، ج ۶، ص ۱۱۸، سفر سوم ، موقف ، دوم بحث صفات حق تعالی .

۱۲۲۲- پس هرگاه به چیزی که اراده تحقق آنرا کرده است بگوید: باش ، آن چیز فرمان الهی را اطاعت کرده موجود و محقق گردد.

۱۲۲۳- اصول کافی ، ج ۱، ص ۴، کتاب توحید، باب انه لا يعرف الابه ، حدیث ۱.

۱۲۲۴- اصول کافی ، ج ۱، ص ۸۵، کتاب توحید، باب انه لا يعرف به ، ذیل حدیث ۱.

۱۲۲۵- شرح اصول کافی ، ص ۲۳۳ و ۲۳۴.

۱۲۲۶- توحید، ص ۲۹۰. باب ۴۱.

۱۲۲۷- شرح اصول کافی ، ص ۲۳۳ و ۲۳۴.

۱۲۲۸- هر جا که باشید او با شماست . حدید، ۴.

۱۲۲۹- جز ذات او همه چیز نابود شونده است . قصص ، ۸۸.

۱۲۳۰- مصرع دوم آن : کانجا همیشه باد بدستت دام را. حافظ.

۱۲۳۱- روایت شده که از پیامبر صلی الله علیه و آله پرسیدند؛ پروردگار تو پیش از آنکه آفریدگان را بیافریند کجا بود فرمود: در ابری

. عوالی اللثالی ، ج ۱، ص ۵۴. مسند، احمد بن حنبل ، ج ۴، ص ۱۲، با اندکی تغییر در عبارت .

۱۲۹۹۵۱۲۳۲

۱۲۳۲- عن ابن سنان قال : سألت ابا الحسن الرضا، عليه السلام : هل كان الله عزوجل عارفا بنفسه قبل ان يخلق الخلق ؟ قال : نعم . قلت : يراها و يسمعها؟ قال : ما كان محتاجا الى ذلك ، لانه لم يكن يسالها و لا يطلب منها؛ هو نفسه و نفسه هو؛ قدرته نافذه فليس يحتاج ان يسمي نفسه ، ولكنه اختار لنفسه اسماء لغيره يدعوه بها، لانه اذا لم يدع باسمه لم يعرف . فاول ما اختار لنفسه : العلی العظیم ، لانه اعلى الاشياء كلها. فمعناه الله و اسمه العلی العظیم ؛ هو اول اسمائه ، علا علی کل شی ء. از محمد بن سنان روایت شده که از حضرت رضا علیه السلام پرسیدم : آیا خدای عزوجل پیش از آنکه آفریدگان را بیافریند از ذات خود آگاه بود؟ فرمود: آری . گفتم : آنرا می دید و می شنید؟ فرمود: نیازی به آن نداشت که ذات خود را نام نهد؛ اما برای خود نامهایی برگزید تا دیگران او را به آن نامها بخوانند، زیرا اگر او به اسم خود خوانده نمی شد شناخته نمی گشت . و نخستین اسمی که برای خود برگزید علی عظیم بود بود، چه او برتر از همه چیز است . معنای او الله است و اسم او علی عظیم بزرگ مرتبه بزرگقدر است ؛ و آن نخستین نام اوست . او بر همه چیزی برتری یافته است . اصول کافی ، ج ۱، ص

۱۱۳، کتاب توحید، باب حدوث الاسماء، حدیث ۲.

۱۲۳۳- مصباح الهدایه الی الخلاقه و الولایه ، ص ۳۳، ۳۸.

۱۲۳۴- نور، ۳۶.

۱۲۳۵- سپس نزد دیک و نزدیکتر شد، پس به فاصله دو کمان یا نزدیکتر بود. (نجم، ۹).

۱۲۳۶- و هر کس بیرون رود از خانه اش در حالیکه مهاجر به سوی خدا و رسول اوست و آنگاه مرگ او را فراگیرد هر آینه پادشاه او با خداست. نساء، ۱۰۰.

۱۲۳۷- پیش بیا، خطاب حق تعالی به پیامبر صلی الله علیه و آله در معراج.

۱۲۳۸- اشاره است به این قاعده مشهور فقهی: علی الید ما اخذت حتی تودیہ . و مفاد آن این است که اگر شخصی چیزی گرفت بر عهده اوست که آن را بردارد. فقیهان این قاعده بحثهای مفصل و دقیقی کرده اند. برای اطلاع رجوع کنید به عوائد الایام، ملا احمد نراقی، عائده ۳۳. القواعد الفقهیه، آیه الله بجنوردی، ج ۴، ص ۴۷ و ۴۹.

۱۲۳۹- از درگاه خداوند به سبب لغزش و سستی و کاهلی پوزش می خواهم؛ و ستایش خاص خداوند است در اول و آخر،

۱۲۴۰- اصول کافی، ج ۱، ص ۱۳۴، کتاب توحید، باب الروح، حدیث ۴.

۱۲۴۱- عن الحسین بن خالد، قال قلت للرضا علیه السلام: یا بن رسول الله، ان الناس یروون ان رسول الله صلی الله علیه و آله قال: ان الله عزوجل خلق آدم علی صورته. فقال: قاتلهم الله! لقد حذوا اول الحدیث. ان رسول الله صلی الله علیه و آله مر بر جلین یتسابان، فسمع احدهما یقول لصاحبه: قبح الله وجهک

و وجه من يشبهك! فقال صلى الله عليه وآله له: يا عبدالله، لا- تقل هذا لاخيك، فان الله عزوجل خلق آدم على صورته .
عيون اخبار الرضا، ج ١، ص ١١٩، باب ١١، حديث ١٢.

١٢٤٢- مرآة العقول، ج ٢، ص ٨٤، كتاب التوحيد، باب الروح، حديث ٤.

١٢٤٣- تفسير القرآن الكريم صدرالمتألهين ج ٢، ص ٢٣٥، فتوحات مكيه تحقيق عثمان يحيى ج ١، ص ٧٨.

١٢٤٤- عن ابي عبدالله عليه السلام قال: انما سمي آدم آدم لانه خلق من اديم الارض . علل الشرايع، ج ١، ص ٢٦.

١٢٤٥- مجمع البيان، در تفسير آيه ٩٧ سوره مائده، قاموس اللغه، ذيل كلمه كعب، كعبه .

١٢٤٦- اشاره است به آيه مبارکه و عنده مفاتيح الغيب لا يعلمها الا هو و نزد او كليدهای غيب است که کسی جز او آن را نمی
داند. انعام ٥٩.

١٢٤٧- مصباح الهدايه الى الخلافه و الولايه، ص ٢٨، ٤٢، ٥٤، ٥٦.

١٢٤٨- و همه اسمها را به آدم بياموخت بقره ٣١.

١٢٤٩- ما اين امانت را بر آسمانها و زمين و کوهها عرضه داشتيم و از برداشتن آن باز ايستادند و بيم کردند، و انسان آن را
برداشت که او بسيار ستمگر و نادان بود، احزاب ٧٢.

١٢٥٠- قصص، ٨٨.

١٢٥١- وجه خدا مايم اصول کافی، ج ١، ص ١٤٥، کتاب توحيد، باب النوادر، حديث ٧.

١٢٥٢- کجاست آن وجه خدا که دوستانش به آن روی کنند؟ کجاست آن رشته پیوسته میان اهل زمين و آسمان؟ زاد
المعاد، باب ١١، ص ٣٩٩، مفاتيح الجنان، ص ٥٣٧.

١٢٥٣- برترین مثال اند من لايحضره الفقيه،

ج ۲، ص ۳۷۰، باب زیاره جامعه . عیون اخبار الرضا، شیخ صدوق ، باب ۶۸، حدیث ۱.

۱۲۵۴- اصول کافی ، کتاب ایمان و کفر، باب من اذی المسلمین حدیث ۷.

۱۲۵۵- نور، ۳۶.

۱۲۵۶- از چه می پرسند، از آن خبر بزرگ . نبا، ۲۱.

۱۲۵۷- این آیه در حق امیر المؤمنین علیه السلام نازل گردیده است ، امیر المؤمنین علی ، درود خدا بر او باد، می فرمودند: خدا را نشانه ای بزرگتر از من نیست ؛ و خدا را خبری عظیمتر از من نیست . اصول کافی ، ج ۱، ص ۲۰۷، کتاب الحجّه ، باب ان الایات التی ذکرها الله فی کتابه ...، حدیث ۳.

۱۲۵۸- اشاره است به آیه وله المثل الاعلی فی السموات و الارض . او راست مثال برتر در آسمانها و زمین . روم ، ۲۷.

۱۲۵۹- خداوند متعال انسان کامل و آدم نخستین را بر صورت جامع خویش آفرید، و او را آینه اسماء و صفات خویش قرار داد، شیخ کبیر گفته است : همه آنچه از اسماء حق در مکنون صور الهی بود به نشئه انسانی ظاهر گشت ، و انسان به این وجود به رتبه احاطت و جمع رسید و حجت حق بر فرشتگان ثابت گشت .

۱۲۶۰- حجر، ۲۹، ص ۷۲.

۱۲۶۱- اصول کافی ، ج ۱، ص ۱۵۴، کتاب التوحید، باب الخیر و الشر، حدیث ۱.

۱۲۶۲- کسی که از او پیروی میشود.

۱۲۶۳- در مورد قول نخست رجوع کنید بحارالانوار، ج ۴، ص ۱۸۷، باب ۳، از ابواب اسمائه تعالی و حقائقها و صفاتها و معانیها و در مورد قول دوم رجوع کنید به مجمع البیان ،

ذیل آیه بسم الله الرحمن از سوره حمد.

۱۲۶۴- روم ، ۳۰.

۱۲۶۵- مرآه العقول ، ج ۲، ص ۱۷۱ و ۱۷۲، (کتاب التوحید، (باب الخیر و الشر، حدیث ۱).

۱۲۶۶- و روی الحاکم ابوالقاسم الحسکانی باسناده عن موسى بن جعفر عليه السلام عن ابيه ، عن آبائه عليه السلام قال : سئل رسول الله ، صلى الله عليه و آله ، عن طوبى . قال : شجرة اصلها فى دارى و فرعها على اهل الجنة . ثم سئل عنها مره اخرى ، فقال : فى دار على . حاکم حسکانی از موسى بن جعفر، و او از پدرش ، و او از پدرانش روایت می کند که پیامبر را از طوبی ، پرسیدند. فرمود: درختی است که ریشه آن در خانه من است و شاخه آن بر اهل فردوس سایه افکن است . پس بار دیگر از آن پرسیدند فرمود: آن در خانه علی است . مجمع البیان ، در تفسیر آیه ۲۹ سوره رعد.

۱۲۶۷- خداوند او را به عذاب دچار ساخت .

۱۲۶۸- مجمع البحرين و لسان العرب ذیل کلمه ویل .

۱۲۶۹- قاموس المحيط ذیل کلمه ویل و در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است : انه وادفى جهنم يهوى فيه الكافر اربعين خريفا قبل ان يبلغ قعره . ویل دره ای است در جهنم که کافر چهل پاییز سال در آن پایین می رود پیش از آنکه به قعر آن برسد، تفسیر نور الثقلین ، ج ۱، ص ۹۳، تفسیر کبیر، ج ۳، ص ۱۴۰.

۱۲۷۰- اسفار اربعه ، ج ۲، ص ۲۹۲ به بعد. اسفار اربعه ج ۱، بحث اصله الوجود.

۱۲۷۱- اسفار اربعه

ج ٢، ص ٢٩٢، فصول ٢٥ و ٢٩.

١٢٧٢- اسفار اربعه، ج ٧، ص ٥٨ و ٦٢، سفر سوم، موقف، هشتم، فصل دوم.

١٢٧٣- نساء ٧٢ و حديث ٣، پاورقى ٢٣.

١٢٧٤- نساء، ٧٨ و حديث ١٤، پاورقى ٦.

١٢٧٥- كشف المراد، ص ٢٣٩ و ٢٤٠. فى علم الكلام، ج ٢، ص ٦٢ و ٧٨ و ٧٩.

١٢٧٦- مائده، ٧٠ و حديث ٢١، پاورقى ٣٧.

١٢٧٧- اسفار اربعه، ج ٢، ص ١٢٧ به بعد. سفر دوم، مرحله ششم، بحث علت و معلول، به خصوص فصول: ٢، ١٣، ١٤،

٢٥، ٢٦، ٢٨، ٢٩. و ج ٦ ص ٣٢٠ به بعد سفر سوم، موقف چهارم، فصل ٣.

١٢٧٨- عن الرضا عليه السلام... قال الله: يا بن آدم انا اولى بحسناتك منك وانت اولى بسيئاتك منى. الجواهر السنیه، ص

٢٧٩.

١٢٧٩- اصول كافي، ج ١، ص ٩٣، كتاب التوحيد، باب النيه، حديث ٣.

١٢٨٠- شرح اصول كافي، ص ٢٤٦، كتاب التوحيد، باب النيه، حديث ٣.

١٢٨١-...ثم قال عليه السلام: لو وجدت لعلمى الذى اتانى الله عزوجل حمله، لنشرت التوحيد و الاسلام و الايمان والدين و

الشرائع من الصمد... البرهان فى تفسير القرآن، ج ٤، ص ٥٢٦.

١٢٨٢- بهترين سلام و درود نثار آشكار كننده به آن و خاندان او باد.

١٢٨٣- شرح اصول كافي، ص ٢٤٨.

١٢٨٤- امام باقر عليه السلام مى فرمايد: فقال الله احد، الله الصمد ثم فسره فقال: لم يلد و لم يولد و لم يكن له كفوا احد.

توحيد صدوق، ص ٩١، باب ٤، حديث ٣. تفسير برهان، ج

۱۲۸۵- قال الباقر عليه السلام : ان الصمد هو السيد المصمود اليه هو معنى صحيح موافق لقول الله عزوجل : ليس كمثله شيء اصول كافي ، ج ۱ ، ص ۱۲۴ ، كتاب التوحيد ، باب تاويل الصمد ، حديث ۲.

۱۲۸۶- سبح الله ما في السموات و الارض و هو العزيز الحكيم . آنچه در آسمانها و زمين است خداوند را تسبيح گو است و اوست توانای دانا.

۱۲۸۷- آيا نمی بينی هر که در آسمانها و هر که در زمين است و خورشيد و ماه و ستارگان و کوهها و درختان و جانوران و بسيار از مردمان خدا را سجده می کنند. حج ، ۱۸.

۱۲۸۸- شرح اصول كافي ، ص ۲۴۸ ، كتاب التوحيد ، باب النسبه حديث ۳.

۱۲۸۹- مورچه ای گفت : ای مورچگان به خانه های خویش در آييد تا سليمان و سپاهيان او ندانسته پايالتان نسسازند. نمل ، ۱۸.

۱۲۹۰- له ملك السموات و الارض يحيى و يميت و هو على كل شيء قدير. او راست پادشاهی آسمانها و زمين ، زنده می کند و می میراند، و او بر هر کاری تواناست .

۱۲۹۱- اوست آغاز و پايان و آشكار و پنهان ؛ و او به همه چیز داناست . حدید، ۳.

۱۲۹۲- پاک و منزّه خداوند است چه بلند است مرتبه اش ، چه جليل است قدرتش ؛ چه بزرگ است قدرش ؛ چه دست نيافتنی است شوکتش ؛ و چه بلند است درگاهش .

۱۲۹۳- هو الذى خلق السموات و الارض فى ستة ايام ثم استوى على العرش يعلم ما يلج فى الارض و ما يخرج منها و ما ينزل من السماء و ما يعرج فيها

و هو معكم این ما كنتم و الله بما تعملون بصیر. اوست كسیكه آسمانها و زمین را در شش روز آفرید؛ سپس بر عشر قرار گرفت. هر چه به زمین فرو رود و از آن بیرون شود و هر چه از آسمان فرود آید و در آن بالا رود؛ بداند. و هر جا باشید او با شماست او به آنچه می‌کنید بیناست. حدید ۴.

۱۲۹۴- شرح اصول کافی، ص ۲۵۰ و ۲۴۹، تفسیر صدرالمتالین، ج ۶، ص ۱۶۰، ۱۶۴، تفسیر سوره حدید.

۱۲۹۵- او هر روز به کاری است. الرحمن، ۵.

۱۲۹۶- له ملك السموات و الارض و الی الله ترجع الامور. پادشاهی آسمانها و زمین خداوند راست و کارها به سوی او بازگردانده شوند. حدید، ۵.

۱۲۹۷- یولج اللیل فی النهار و یولج النهار فی اللیل و هو علیم بذات الصدور. شب را در روز داخل می‌کند و روز را در شب. و او به آنچه در سینه هاست آگاه است. حدید ۶.

۱۲۹۸- اقتباس از آیه ۷۹ سوره نساء.

۱۲۹۹- حدیث ۱۷، پاورقی ۱۳.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

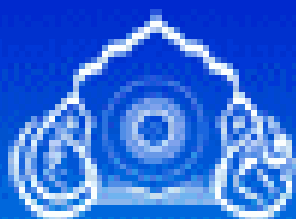
ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹